ἘΠΕΤΗΡῚΣ

ἙΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐν Παρισίοις
Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν.

ΤΟΜΟΣ ΜΓ΄

ἈΘΗΝΑΙ 1977-8

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Annuaire de l'Association d'Études Byzantines (Grèce)

Διευθυντὴς ὁ καθηγητὴς Νικόλαος Β. Τωμαδάκης
(ὁδὸς Ἀσκληπιοῦ 67, Ἀθῆναι 144)
Directeur : Prof. Dr. N. B. Tomadakis (Rue Asklipiou 67, Athènes 144)

Γραφεῖα : Ἀριστείδου 8, ὄγδοος ὄροφος, Ἀθῆναι 122
Bureau : Rue Aristidou 8/8, Athènes 122 - Grèce
Τηλ. 3237 - 173

Τὰ ἀνταλλασσόμενα περιοδικὰ καὶ τὰ πρὸς ἀγγελίαν ἢ κρίσιν βιβλία ἀποστέλλονται εἰς τὴν Ἑταιρείαν, Ἀριστείδου 8, εἰς τὸν διευθυντὴν δὲ μόνον τὰ χειρόγραφα. Ἡ διεύθυνσις δὲν ἀναμειγνύεται εἰς τὴν διαχείρισιν τοῦ περιοδικοῦ.

Κατ' ἀπόφασιν τοῦ Διοικητ. Συμβουλίου, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1956 οἱ Ἑταῖροι καταβάλλοντες τὴν πρὸς τὴν Ἑταιρείαν συνδρομὴν αὐτῶν λαμβάνουσι τὸν τόμον δωρεάν.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΕΦΕΣΟΥ, ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΝ

*Σταύρῳ Ἰω. Κουρούσῃ,
τῷ ἐρευνητῇ καὶ μελετητῇ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἐφέσου,
φίλῳ καὶ συνεργάτῃ, εὐγνωμόνως
ὁ διδάσκαλος*

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Εἰς τὴν σύνταξιν τῆς ἀκολουθούσης μελέτης καὶ ἄλλης παραλλήλως τυπωθείσης [1] μὲ ὤθησε κατὰ πρῶτον λόγον ἡ διακρίβωσις τῶν περὶ τοὺς Κρῆτας μητροπολίτην Ἐφέσου Μελέτιον Παντόγαλον καὶ ἐπίσκοπον Θεοδοσιουπόλεως Ἄνθιμον, χρονικῶς ἀπέχοντας περὶ τοὺς δύο αἰῶνας, καὶ τοὺς συμπλεκομένους αὐτοῖς ζητημάτων. Δοθέντος ὅτι προσωπικῶς ἔζησα τὴν περίοδον 1919 - 1923 καὶ τὰ τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς, ταχέως ἀντελήφθην ὅτι μετέβημεν μὲν τὸ 1919 - 1922 εἰς Μικρασίαν καὶ ἐπολεμήσαμεν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῆς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταστρέψωμεν τὸν ἐκεῖ ἀνθοῦντα Ἑλληνισμόν, ἐνῷ προηγουμένως ἀτελέστατα εἴχομεν μελετήσει τὰ κατ' αὐτόν, εἰδικῶς δὲ τὰ περὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, τὴν Παιδείαν καὶ τὴν ἐξελικτικὴν ἀνάπτυξιν [2]. Βεβαίως δὲν καλύπτει ἡ ἀκολουθοῦσα μελέτη τὰς

---

1. Ν. Β. Τωμαδάκη, Μητροπολιτικὰ Ἐφέσου (Α' Κατάλογος μητροπόλεως Ἐφέσου, Β' Ἀνύπαρκτοι ἀρχιερεῖς Ἐφέσου, Γ' Λεόντιος Ἡλιουπόλεως Θεσσαλονικεύς. Δ' Τρεῖς ἐπίσκοποι Θεοδοσιουπόλεως. Ἐπίμετρα Α', Β', Γ'), περ. ΕΦ Ξ', 1978, σσ. 259 - 294.

2. Πρὸς κατανόησιν τῶν ὅσων ἰσχυρίζομαι σημειῶ ἐκλεκτικῶς τὰ κάτωθι βιβλία καὶ φυλλάδια, τὰ ὁποῖα ἔχω πρόχειρα εἰς τὴν βιβλιοθήκην μου :

Ἀριστοτ. Γ. Νεόφυτος (ἐν Κερασοῦντι), Αἱ ἐν Τουρκίᾳ ὀρθόδοξοι ἑλληνικαὶ Κοινότητες καὶ ὁ ρόλος τῶν ἀρχιερέων, τῶν ἑλληνικῶν σωματείων καὶ τῶν «ἀρχοντίσκων» ἢ κοτζαμπάσηδων. Εἰς τί ὠφείλοντο αἱ συχναὶ μεταθέσεις ἀρχιερέων, περ. «Παρνασσὸς» 16, 1893, σσ. 680 - 696.

Οἱ ἀνθελληνικοὶ διωγμοὶ ἐν Τουρκίᾳ ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ ⟨Α'⟩ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου (κατὰ τὰς ἐπισήμους ἐκθέσεις τῶν πρεσβευτῶν καὶ προξενικῶν ἀρχῶν). Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ⟨τῆς Ἑλλάδος⟩ ἐν Ἀθήναις 1917, 8ο, σσ. 78 (+ 2 λ.). Εἰς τὰς σσ. 42 - 45 αἱ εἰς τὰς Κυδωνίας καὶ τὰ Βρύουλα διώξεις.

Τὸ Αἰγαῖον κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ⟨λίαν ἐπίκαιρον⟩. Διάλεξις ὑπὸ Δημητρίου Α. Σίμου. Ἐν Μυτιλήνῃ 1917, 12ο, σσ. 36 (+ 2). (Πρὸ τῆς κατὰ Μάϊον 1919 ἀποβάσεως εἰς Σμύρνην προδιαγραφαί!)

Μαργαρίτου Εὐαγγελίδου, ...Ὑπόμνημα περὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ παθη-

ἐλλείψεις, ἀλλ' ἀναπληροῖ μικρὸν μέρος αὐτῶν, καθὼς ἐγράφη μὲ προσπάθειαν ἀκριβολογίας, ἐλέγχου τῶν πηγῶν, συγκρίσεων, καὶ ἔσχεν ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ν' ἀμφισβητηθοῦν ὀλιγώτερον καὶ νὰ πληροφοροῦν ἡμᾶς ἐπαρκέστερον.

Τῆς καταστροφῆς τοῦ 1922 προηγήθη ἡ τοῦ 1821, ἡ ὁποία ἐξήρθρωσε τὸν Μικρασιατικὸν Ἑλληνισμὸν διά τινας δεκαετηρίδας [1]. Τοῦτο πρωτίστως ὠφείλετο εἰς τὸ σφάλμα τῆς ἐκλογῆς ὡς δύο κοιτίδων τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 τῶν Ἡγεμονιῶν καὶ τοῦ Μορέως. Ἐὰν ἡ ἔκρηξις καθυστέρει ἀλλ' ἐβασίζετο εἰς τὸν Μικρασιατικὸν Ἑλληνισμὸν (καὶ οὐχὶ τὸν βαλκανικὸν χῶρον), ἀλλοῖα θὰ ἦσαν τ' ἀποτελέσματα καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς Ἱστορίας. Τὸ σφάλμα ἐπλήρωσαν οἱ Μικρασιᾶται δίς, τότε (1821) καὶ ὁριστικῶς τὸ 1922, διὰ τῆς τελικῆς καταστροφῆς, ἐπλήρωσε δὲ καὶ ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία διὰ τὴν ἀνάμειξίν της εἴς τε τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν καὶ εἰς τὴν Μικρασιατικὴν Ἐκστρατείαν (καὶ τὴν κατ' αὐτὴν μεγαλήγορον ἀνύψωσιν εἰς μητροπόλεις ἐπισκοπῶν ὑπὸ Μελετίου τοῦ Δ'). Εἷς αἰὼν ἀκόμη διαβρώσεως τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας θὰ ἤρκει εἰς τελείαν αὐτῆς κατάρρευσιν.

Δύναταί τις νὰ ἐξηγήσῃ ἐκ τῶν ὑστέρων τοὺς δισταγμοὺς οὐ μόνον τοῦ ἰακωβίνου Ἀδ. Κοραῆ, ἀλλὰ καὶ τοῦ νουνεχοῦς Ἰγνατίου Οὐγγροβλαχίας καὶ τὴν δικαίαν καταφορὰν τῶν παλαιοτέρων μου μελετητῶν κατὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἀνοήτως ριψάσης βορὰν εἰς τὸ στόμα τοῦ δράκοντος ἄμαχον Ἑλληνισμὸν ἀπροετοίμαστον καὶ τοὺς ἡγήτορας αὐτοῦ εἰς ἀνεπίκαιρον χρόνον [2].

μάτων τῶν ἑστιῶν τοῦ πολιτισμοῦ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Θρᾴκης, ἐν Ἀθήναις 1918, 8°, σσ. 110 + χάρτ. (Εἰς τὰς σσ. 27 - 42 : Ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν αὐτῶν ἀνύψωσιν ⟨1453 - 1821⟩, σσ. 42 - 64 : Σχολεῖα, ἱδρύματα, σύλλογοι, τύπος).

Κωνστ. Γ. Λαμέρα, ἰατροῦ, γεν. γραμματέως τῆς Κοινῆς τῶν Ἀλυτρώτων Ἑλλήνων Ἐπιτροπείας, Τὸ Μικρασιατικὸν Πρόβλημα, ἐν Ἀθήναις... 1918, 8°, σσ. 80.

An Ethnological Map Illustrating. Hellenisme in the Balkan Peninsula and Asia Minor, by George Soteriadis, London 1918 (Χάρτης καὶ στατιστικαί).

Le caractère grec de l'Asie Mineur attesté par des auteurs étrangers, Paris 1919, 8°, σσ. 157 (+ 3).

Μολονότι τὰ πλείονα τούτων, καὶ πολλὰ ἄλλα (Λ. Μακκᾶς, L'Hellénisme de l'Asie Mineure, Paris 1919, σσ. 233, π.χ.), ἐγράφησαν πρὸς διαφώτισιν, διὸ καὶ ἐξαίρουν τὰς ἑλληνικὰς (φιλοβενιζελικὰς) ἀπόψεις, περιέχουν ἀξιόλογα στοιχεῖα. Ὁ θέλων νὰ κατατοπισθῇ πληρέστερον ἂς ἴδῃ τὸ βιβλίον τοῦ ἱστοριοδίφου Κώστα Ν. Τριανταφύλλου, Μικρασιατικὴ Καταστροφή. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἱστοριογραφικὴν θεώρησιν τοῦ θέματος, ⟨Πάτραι⟩ 1962, 8°, σσ. 183 (+ 9), ὅπου ἑκατοντάδες πραγματειῶν, βιβλίων καὶ φυλλαδίων ἐσημειώθησαν.

1. Τελεία καταστροφὴ τῶν Κυδωνιῶν καὶ τῆς Σχολῆς αὐτῶν, τῆς Σμύρνης μετὰ τῆς ἐνδοχώρας, σφαγαὶ καὶ ἀποδράσεις προυχόντων, κληρικῶν κλπ.

2. Ὡς τὸν ἱερομάρτυρα Γρηγόριον Ε' (τὸν ὁποῖον συγγενεῖς καὶ βιογράφοι του ἠθέλησαν, ἐξισοῦντες αὐτὸν πρὸς τὸν Παπαφλέσσαν πολιτικῶς!, «ν' ἀνυψώσουν» ὑπεράνω τῆς ἀγχόνης του, ψευδῶς ἰσχυριζόμενοι ὅτι τάχα ἐμυήθη εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν. Ὅτι

Κατ' ἴσην μοῖραν ἀνεπίκαιρος ἦτο καὶ ἡ ἀπόβασις τοῦ Μαΐου 1919 εἰς Σμύρνην, τοῦ Ἔθνους διατελοῦντος ἐν βαθυτάτῳ διχασμῷ, καὶ τῆς διαστάσεως τῶν Συμμάχων (Γάλλων - Ἄγγλων) ἐχούσης ἤδη ἐκδηλωθῆ [1]. Αἱ πρόσκαιροι δοκιμασίαι τῶν ἑλληνοορθοδόξων πληθυσμῶν κατὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον θὰ κατεγράφοντο μετὰ πολλῶν ἄλλων δεινῶν τὰ ὁποῖα εἶχον οὗτοι ὑπομείνει [2].

Ἑκατὸν ἑξήκοντα ἔτη μετὰ τὴν σύστασιν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ 41 μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ἡ ἱστορική μας ὅρασις πρέπει ν' ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὴν ἐν τῷ μεταξὺ θριαμβολογικὴν ἱστοριογραφίαν, τὴν ἐξυπηρετοῦσαν μὲν τὴν Πελοπόννησον, τὸ δὲ ἐκθειάζουσαν τὴν πολιτικὴν δρᾶσιν τοῦ μεγάλου Κρητός. Αἱ μέχρι σήμερον (ἀπὸ τοῦ 1922 ἑξ.) λαογραφικαὶ καὶ γλωσσικαὶ μελέται [3], αἱ ὁποῖαι διεφώτισαν τὰ μέγιστα τὸν μικρασιατικὸν

τοῦτο εἶναι ἀνάληθες πρβλ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ μεγάλη Ἐπανάστασις τοῦ 1821..., ἐν Ἀθήναις 1950, σσ. 14 - 22 : Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος καὶ ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία).

1. Δὲν παραβλέπω ὅτι ἡ θεωρία περὶ ἐθνοτήτων ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐξ ἄλλου τὸ «Ἀνατολικὸν Ζήτημα» (δηλονότι ἡ ἀναμενομένη κατάρρευσις τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἡ διανομὴ αὐτῆς εἰς τοὺς λαοὺς οἵτινες τὴν ἀπήρτιζον ἢ καὶ τοὺς ἔξω — ὡς οἱ Ρῶσοι —), κατηνάγκασαν εἰς τὰ γενόμενα. Ἀλλ' ὁ ψευδοκλασσικισμός, μετατοπίσας τὸ κέντρον βάρους τῶν ἑλληνικῶν ἐπιδιώξεων ἀπὸ τὸ Βυζάντιον εἰς τὸν Παρθενῶνα, μέχρι τῆς κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ ιθ' αἰ. ἀναπτύξεως διαφέροντος περὶ τὰς βυζαντινὰς σπουδάς, ἐζημίωσε τὴν ἐθνικὴν ὑπόθεσιν. Ἡ ἀναβίωσις τῆς Ἑλλάδος τοῦ Περικλέους θὰ ἦτο ἀναβίωσις τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἡ ἐπανίδρυσις Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Μακεδόνων θὰ μετέθετε τὸ βάρος εἰς τὴν Μικρασίαν. Ἂν δὲ κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1919, καὶ μετὰ τοὺς ἀπὸ τοῦ 1914 διωγμούς, εὑρέθη ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Μικρασίᾳ οἷος εὑρέθη, ὠργανωμένος ἐκκλησιαστικῶς, ἐκπαιδευτικῶς καὶ κοινοτικῶς, τοῦτο ὤφειλεν οὐχὶ εἰς τὸ «κοινοβουλευτικὸν» Ἑλληνικὸν κράτος ἀλλ' εἰς τὸ «δεσποτικὸν» Οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον (καὶ ἔν τινι μοίρᾳ καὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, ὅπου ἐσπούδαζον τὰ στελέχη τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐφρονηματίζοντο τότε). Σημειωτέον ὅτι ἡ θεωρία περὶ ἐθνοτήτων οὔτε ἔλυσε τότε, οὔτε ἔχει λύσει μέχρι σήμερον τὰ θέματα πολλῶν ἐθνῶν ὑποτεταγμένων (πολιτικῶς ἢ οἰκονομικῶς) ὑπὸ ἄλλα.

2. Τῶν ὁποίων πολιτικὴ ἐκμετάλλευσις ἐγένετο χάριν τῶν προσφύγων καὶ ἐφημεριδογραφικῶς ἐξακολουθεῖ ἔκτοτε, διαστρεφομένης τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, χάριν τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος, ὥστε καὶ εἰς τὸν τομέα αὐτὸν (ὡς καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους) οὐδεμίαν βαρύτητα νὰ ἔχῃ διὰ τοὺς πολλοὺς ἡ καθαρὰ ἱστορικὴ ἔρευνα καὶ μελέτη.

3. Αὗται ὀφείλονται μὲν εἰς Ἕλληνας, διεξήχθησαν ὅμως πρωτοβουλίᾳ τῆς συζύγου τοῦ γνωστοῦ φιλέλληνος διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Institut Français κυρίας Μέλπως Oct. Merlier, ἰδιαιτέρως δ' ἐστράφησαν εἰς τὴν διάσωσιν τῶν γλωσσικῶν καὶ λαογραφικῶν στοιχείων τῶν προσφύγων καὶ δὴ τῶν προερχομένων ἐκ περιοχῶν κατὰ παράδοσιν κατοικουμένων ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ οὐχὶ ἐποίκων τῶν ιη' καὶ ιθ' αἰ. Καὶ κατὰ μὲν τὴν περίοδον 1919 - 1922 ἡ Ἑλλὰς ἐπειράθη νὰ ἐξερευνήσῃ ἀρχαιολογικῶς τὴν ἀπελευθερωθεῖσαν περιοχήν, ἡ ἀπὸ τοῦ 1926 ὅμως ἱδρυθεῖσα «Ἀκαδημία Ἀθηνῶν» οὐδὲν ἔπραξεν ὑπὲρ τῆς Μικρασίας. Σημειωτέον ὅτι οἱ πρόσφυγες διέσωσαν πολλὰ κειμήλια (θρησκευτικῆς τέχνης, χειρόγραφα κλπ.) τὰ ὁποῖα μετέφεραν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα. Ἰδιώματα τῶν προσφύγων κατέγραψεν ἡ ἐν Ἀθήναις «Γλωσσικὴ Ἑταιρεία», χάριν τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, καθὼς λαογραφικὸν ὑλικὸν συνέλεξεν ἡ «Λαογραφικὴ Ἑταιρεία».

χῶρον, θὰ πρέπει νὰ στραφοῦν εἰς τὴν διερεύνησιν τῆς οἰκονομικῆς αὐτοῦ ἱστορίας [1]. Τοῦτο δὲν εἶναι ἔργον ἰδικόν μου, ἀλλ' ἡ μελέτη ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ βοηθεῖ εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς πλαισιώσεως, διὰ τῆς διακριβώσεως τῆς συνεχοῦς δράσεως τοῦ καταρρεύσαντος εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου [2].

Οἱ ἐν Ἑλλάδι πρέπει κάποτε νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι κέντρον καὶ ψυχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξε καθ' ὅλον τὸν μεταξὺ 1821 - 1922 χῶρον ἡ Κωνσταντινούπολις, ὄχι αἱ Ἀθῆναι. Ἡ μεταβυζαντινή μας Ἱστορία εἶναι ἡ βάσις τῆς ἐθνικῆς μας αὐτογνωσίας. Καὶ τὸ δίδαγμα τοῦ 1071 (Ματζικὲρτ) οὐδέποτε ἔγινε τόσον κατανοητόν, ὅσον ἔπρεπεν. Ἄνευ Μικρασιατικοῦ κορμοῦ Ἑλληνισμὸς δὲν ὑπῆρξε ποτέ, οὔτε κατὰ τὴν κλασσικήν, οὔτε κατὰ τὴν μεσαιωνικήν, οὔτε κατὰ τὴν νεωτέραν περίοδον. Τὰ ἐπακόλουθα τὰ βλέπομεν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας, ὅτε διαμφισβητεῖται ἡ παρουσία μας εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὰς Νήσους. Οὕτως ἡ Ἑλλὰς ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ ἐκταθῇ πλέον πρὸς Β., ὅπου ἔσφυζεν ὁ ποτὲ Ἑλληνισμός, περισφίγγεται εἰς αὐτὸ τὸ λίκνον της.

Λήγοντος Ἰουνίου 1977

Ν. Β. Τ.

1. Τὰ παλαιὰ περιοδικὰ «Ξενοφάνης» καὶ «Ἑλληνισμὸς» τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἰδίᾳ ὁ «Ἑλληνικὸς Φιλ. Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως» (ἡ ἀληθὴς Ἀκαδημία τοῦ Ἔθνους μέχρι τοῦ 1922) ἔχουν δημοσιεύσει πολλὰς μελέτας, στατιστικὰς καὶ ἄλλας πληροφορίας, καθὼς καὶ τὰ ὑπὸ προσφύγων μετὰ τὸ 1922 ἐκδοθέντα περιοδικὰ ἐν Ἑλλάδι οἷα τὰ «Ἀρχεῖον Πόντου» καὶ «Μικρασιατικὰ Χρονικά». Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξετασθῇ τὸ θέμα τῶν μετακινήσεων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν (μέσῳ τῶν νήσων) πρὸς Ἀνατολάς, ὡς καὶ τῶν ἀποικιῶν Πελοποννησίων, Κρητῶν, Κυκλαδιτῶν, Δωδεκανησίων κἄ. εἰς τὴν Δυτικὴν Μικρασίαν. Ἐκτὸς τῆς ἱστορικῆς καὶ γλωσσικὴ δύναται νὰ εἶναι ἡ διαπίστωσις αὐτῶν.
Ἔργον δικαιοσύνης εἶναι νὰ μνημονεύσωμεν τοὺς Μικρασιάτας μελετητάς, οἱ ὁποῖοι συνετέλεσαν εἰς τὴν διαφώτισιν τοῦ χώρου, ὡς τοὺς καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Μαργαρίτην Εὐαγγελίδην († 1932), Νεοκλῆν Καζάζην († 1936) καὶ τὸν ἱστορικὸν Τρύφωνα Εὐαγγελίδην († 1941), καὶ τὸν ἀρχιεπ. Τραπεζοῦντος Χρύσανθον Φιλιππίδην († 1949).

2. Ὅπερ οὐδεμίαν μικρασιατικὴν ἐπαρχίαν διετήρησεν.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Α΄

Ἡ μητρόπολις Ἐφέσου, ἡ περιοχή της καὶ αἱ ἐπισκοπαί της.

1. Ποία μὲν ἡ ἐξέλιξις τῆς μεγάλης μητροπόλεως Ἐφέσου ἐν Ἀσίᾳ ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς μέχρι καὶ τῆς Ἁλώσεως τοῦ 1453 δὲν εἶναι ἔργον ἐμὸν οὐδὲ τοῦ παρόντος [1]. Νομίζω δ' ὅτι πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ καὶ ἡ μετὰ τὴν Ἅλωσιν διαμόρφωσις καὶ λειτουργία αὐτῆς, ἡμᾶς δ' ἰδιαζόντως ἐνδιαφέρουν οἱ πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ εὐθὺς μετ' αὐτὴν χρόνοι. Τοῦτο δὲ συνδυάζεται πρὸς εὐρὺν νέον ἐποικισμὸν τῆς Αἰολίδος ἰδίᾳ καὶ τῆς Ἰωνίας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἐλθόντων ἐκ Πελοποννήσου (ἰδίᾳ μετὰ τὰ Ὀρλωφικὰ τοῦ 1770) καὶ τῶν νήσων Κυκλάδων καὶ Μυτιλήνης, Χίου, Σάμου κλπ. παρακτίων τῆς Μικρασίας εἰς τὴν ὑπὸ τῶν μητροπόλεων Ἐφέσου καὶ Σμύρνης πνευματικῶς διοικουμένην περιοχήν. Ἐκ τῆς τοιαύτης μεταναστεύσεως οὐ μόνον ἐνισχύθη ὁ πληθυσμὸς τῶν προϋπαρξασῶν πόλεων Κυδωνιές, Σμύρνη, Μαγνησία κλπ., ἀλλὰ καὶ ἡ παιδεία, διὰ τῆς ἱδρύσεως σχολῶν οἷαι ἡ Εὐαγγελικὴ τῆς Σμύρνης καὶ δὴ ἡ Ἀκαδημία τῶν Κυδωνιῶν [2].

1. Διὰ τὴν πρὸ τοῦ 1453 Ἐκκλησίαν Ἐφέσου σημειῶ, ὅτι αὕτη ἐγένετο ἔνδοξος ἔκ τε τῆς πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τῆς ἐν τῇ πόλει Ἐφέσου τὸ 431 συγκροτήσεως τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (καὶ τῆς κατὰ τὸ 449 Ληστρικῆς). Ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν μυθολογουμένων (καὶ κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα διασαλπισθέντων ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ τουριστικοὺς λόγους) περὶ τοῦ ἐκεῖ τάφου τῆς Θεομήτορος, ὥστε πλεῖστα ὅσα ἱστορικά, ἀρχαιολογικὰ καὶ ἄλλα νὰ ἔχουν γραφῇ διὰ τὴν πόλιν, τὰς ἀρχαιότητας αὐτῆς, τὰ ἱερά, τὰς Συνόδους, τὰ σεβάσματα καὶ διὰ τὴν σχέσιν πρὸς τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου, ἐν ᾗ ἡ Ἔφεσος εἶναι μία τῶν λυχνιῶν (Ἀποκάλυψις α' 20). Τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν πρὸ τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας ἐρευνήσαντα ἱστορικοαρχαιολογικῶς τὴν περιοχὴν Γεώργιον Λαμπάκην, Ἑπτὰ Ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, ἱστορία, ἐρείπια, μνημεῖα τῶν ἑπτὰ Ἐκκλησιῶν Μικρᾶς Ἀσίας, Ἐφέσου, Σμύρνης Περγάμου, Θυατείρων, Σάρδεων, Φιλαδελφείας, Λαοδικείας κλπ. ⟨Ἱεραπόλεως⟩, Ἀθῆναι 1909, νὰ σημειώσῃ, μᾶλλον ἐρασιτεχνικῶς καὶ μετὰ πολλῶν παρεκβάσεων, παλαιά τε καὶ νέα μνημεῖα καὶ πληροφορίας περὶ τῆς ἐξεταζομένης περιοχῆς : Ἐν σσ. 115 - 125 : Ὁ Κιρκιντζές. Ἡ ὀρεινὴ Ἔφεσος. Τὸ χωρίον τοῦ Ὑψιπέτου. Ἐν σσ. 125 - 131 : Νέα Ἔφεσος. Scala Nuova. Κουσάντασι. Ἐν σσ. 291 - 299 : Νῦν Χριστιανικὴ Πέργαμος. Ἐν σσ. 300 - 336 : Θυάτειρα. Νῦν Θυάτειρα ⟨Κυθήριοι τουρκοφωνήσαντες⟩. Ἐν σσ. 337 - 361 Σάρδεις.

2. Κωνσταντίνου πρεσβυτέρου ἐξ Οἰκονόμων, Τὰ σωζόμενα φιλολογικὰ συγγράμματα..., ἐκδίδοντος Σοφοκλέους Κ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων ἰατροῦ, Ἀθῆναι, ͵αωοδ' (1874). Ματθαίου Παρανίκα, Ἱστορία τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης ἐκ τῶν πηγῶν συνταχθεῖσα, ἐν Ἀθήναις 1885. Β. Α. Μυστακίδου, Σχολεῖα μετὰ τὴν Ἅλωσιν κατὰ κώδικας τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, ΕΕΒΣ 12, 1937, σσ. 152 - 153. Χρ. Σ. Σολομωνίδη, Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη, Ἀθήνα 1961.

2. Κατὰ τὸ ἀρχαῖον Τακτικὸν τὸ φερόμενον ὡς συνταχθὲν ἐπὶ Λέοντος ϛ' τοῦ Σοφοῦ καὶ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, ἡ Ἐπαρχία Ἀσίας περιελάμβανε τὸν μητροπολίτην Ἐφέσου καὶ λζ' (37) ἐπισκοπάς, ἐν αἷς: ε') ὁ Ἐλαίας, ια') ὁ Βριούλων, ιγ') ὁ Μυρίνης, κβ') ὁ Περγάμου, κγ') ὁ Ἀναίων, κε') ὁ Ἀρκαδιουπόλεως, κθ') ὁ Σιών, λγ') ὁ Ἐρυθρῶν, λα') ὁ Θεοδοσιουπόλεως ἤτοι Πεπερίνης..., ἐνῶ ἡ ἐπαρχία Γαλατίας γ') τὸν Ἡλιουπόλεως καὶ ἡ Λυδίας α') τὸν Σάρδεων, β') τὸν Φιλαδελφείας καὶ δ') τὸν Θυατείρων [1]. Περὶ

N. A. Βέη, Συμβολὴ εἰς τὰ σχολικὰ πράγματα τῆς Σμύρνης, «Μικρασιατικὰ Χρονικὰ» 1, 1938, σσ. 193 - 237. Εἰς τὴν Σμύρνην πρὸ τοῦ 1810 συναντῶμεν διδάσκοντας καὶ τοὺς Κωνσταντῖνον Κούμαν καὶ Κωνσταντῖνον Οἰκονόμον τὸν ἐξ Οἰκονόμων, εἶτα δὲ δι' ὀλίγον χρόνον καὶ τὸν Θεόφιλον Καΐρην. Πρβλ. καὶ Σταμ. Κ. Καρατζᾶ, Σμύρνης Τραγωδίες, Δύο ἀνέκδοτα ποιήματα σχετικὰ μὲ ταραχὲς στὴ Σμύρνη (1788, ⟨τὸ δεύτερον μὲ τὰ σχολεῖα⟩ 1810), Ἀθήνα 1958. Ἐναντίον τοῦ κλήρου, ὡς ἀντιτιθεμένου εἰς τὸ ἔργον τῶν Σχολῶν τῶν Κυδωνιῶν, τοῦ Κουρουτσεσμὲ καὶ τῆς Σμύρνης, πληροφοροῦσα ἡμᾶς δὲ περὶ Κ. Κούμα, εἶναι συγγραφὴ κειμένη ἐν κώδ. μ. Παντελεήμονος 6262, *755* (Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος, Β', σ. 427). Πολλὰ δ' ἐγράφησαν βιογραφουμένων (οὐχὶ πάντοτε μεθοδικῶς καὶ ἐπαξίως) τῶν διδαξάντων εἰς τὰς Σχολάς.

Περὶ τῆς Ἀκαδ. Κυδωνιῶν βλ.: Ἰωάννου Ν. Καραμπλιᾶ, Ἱστορία τῶν Κυδωνιῶν, Α', Ἀθῆναι 1949, ἐν σσ. 112 - 207: Ἡ Ἀκαδημία ⟨1802 - 1821⟩. Γ. Βαλέτα, Ἱστορία τῆς Ἀκαδημίας Κυδωνιῶν, «Μικρασιατικὰ Χρονικὰ» 4, 1948, σσ. 145 - 208, ὅπου καὶ ἡ ἄλλη βιβλιογραφία. Εἰς τὴν Σχολὴν τῶν Κυδωνιῶν ἐδίδαξαν Βενιαμὶν ὁ Λέσβιος, Θεόφιλος Καΐρης, Γρηγόριος Σαράφης, κ.ἄ. Καὶ ἐκεῖ καὶ εἰς Σμύρνην ἐγεννήθησαν ἀντιγνωμίαι, αἱ ὁποῖαι μάλιστα ἔφεραν τοὺς Κυδωνιάτας εἰς διάστασιν πρὸς τὸν οἰκεῖον ἀρχιερέα Διονύσιον, ἣν ἦρεν ἀποσταλεὶς ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος. Πρβλ. Μαργαρίτου Εὐαγγελίδου, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκπαιδεύσεως ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, περ. «Ξενοφάνης» Β', 1904, σσ. 78 - 80, 118 - 124, 270 - 279, 345 - 351, 421 - 424, 465 - 472 (ἐκ τοῦ ἐν Ἄνδρῳ ἀρχείου τοῦ Θεοφίλου Καΐρη, ἐξ οὗ *καί*): Ἰ. Κ. Βογιατζίδου, Νεοελληνικὰ Ἀνέκδοτα, ΔΙΕΕ 7, 1910, σσ. 3 - 68, ἰδίᾳ ἐν σσ. 4 - 7 καὶ 12 - 26, ὅπου καὶ γράμματα τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ καὶ Βενιαμὶν τοῦ Λεσβίου. Αἱ μεταξὺ τῶν διδασκάλων καὶ τῶν Σχολῶν ἀντιθέσεις ἐγεννήθησαν καὶ ἐξ ἄλλων αἰτίων καὶ τῆς συντηρητικότητος Ἀθανασίου τοῦ Παρίου (ἐν Χίῳ διδάσκοντος). Πρβλ. Νῖκον Δ. Σωτηράκην, «Μικρ. Χρονικὰ» 7, 1957, σσ. 117 - 150, καὶ Ἄλκην Ἀγγέλου, αὐτόθι, σσ. 1 - 81. Μία μελέτη περὶ τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Κ. Κούμα εἶναι ἀναγκαία, καθὼς καὶ ἀνατύπωσις τοῦ ἔργου του, πηγῆς διὰ τὴν Παιδείαν τῆς ἐποχῆς. Οἱ μέχρι τοῦδε γράφοντες ὁρμῶνται περισσότερον ἀπὸ τὴν ἔξαρσιν τοῦ διαφωτισμοῦ (γαλλικοῦ τύπου) ἢ τὴν μελέτην τοῦ παραδοσιακοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι τόσον Βενιαμὶν ὁ Λέσβιος, ὅσον ὁ Θεόφ. Καΐρης καὶ ὁ Σαράφης, ἱερομόναχοι καὶ οἱ τρεῖς, ὑπῆρξαν μαθηταὶ Ἀθανασίου τοῦ Παρίου, περὶ οὗ βλέπε ἰδίᾳ τὴν ἐξαίρετον μελέτην τοῦ καθηγητοῦ Δημητρίου Β. Οἰκονομίδου, Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, ἐν Ἀθήναις 1961 (= Ἐπ. Ἑτ. Κυκλαδικῶν Μελετῶν 1, 1961, σσ. 346 - 422).

Διὰ τὰς ἐν Κυδωνίᾳ ἀντιθέσεις καὶ τὸν ρόλον τοῦ Διονυσίου, Καλλιάρχου βλέπε τὴν διατριβὴν τοῦ Νικολάου Γρ. Ζαχαροπούλου, Δωρόθεος Βουλησμᾶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνεκδότων αὐτοῦ ἐπιστολῶν, Θεσσαλονίκη 1969, 8ο, σσ. (4 +) 205 (+ 3), ἀνασκευάζοντος τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου.

1. Ράλλη - Ποτλῆ, ΣΘΙΚ (= Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων), Ε', ἐν Ἀθήναις 1855, σ. 458. G. Parthey, Hieroclis Synecdemus et Notitiae graecae episcopatuum, Berolini 1866, σσ. 60 - 62. Πβ. καὶ H. Gelzer, Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatuum, München 1901, σσ. 552 - 553.

τὸ 1700 ἔχομεν Κατάλογον τῶν ἀρχιερέων τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, ἐν ᾧ μετὰ τὸν πρωτόθρονον Καισαρείας σημειοῦνται ἄνευ ἐπισκοπῶν: 2. Ὁ Ἐφέσου πάσης Ἀσίας Θεοφάνης. 6. Ὁ Φιλαδελφείας πάσης Λυδίας Μελέτιος. 66. Ὁ Σάρδεων Ἐφραίμ [1]. Τέλος τὸ 1855 «Τάξις τῶν θρόνων τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸ Συνταγμάτιον» καταλέγει δεύτερον τὸν «Ἐφέσου ὑπέρτιμον καὶ ἔξαρχον πάσης Ἀσίας κ. Παΐσιον. Ἔχει ἐπισκόπους δύο: α') τὸν Ἡλιουπόλεως καὶ Θυατείρων κ. Διονύσιον καὶ β') τὸν Κρήνης καὶ Ἀνέων κ. Ἀμβρόσιον» [2]. Ἐκ τούτων συνάγομεν ὅτι ἐπὶ Τουρκοκρατίας αὐξομειοῦνται τὰ ὅρια τῆς Ἐπαρχίας Ἐφέσου, αὕτη δὲν ἔχει μέχρι τοὐλάχιστον τοῦ 1710 [3] ὑποκειμένους ἐπισκόπους, καὶ ὅτι τὸ 1855 ἔχει μόνον δύο, τοὺς σημειωθέντας [4].

Ἄλλην ἔνδειξιν περὶ τῶν ὑποκειμένων τῷ Ἐφέσου ἔχομεν ἀπὸ τὴν «Καταγραφὴν ἀκριβῆ τῶν αὐλικῶν χρεῶν [5] τῶν ὑποκειμένων τῷ πατριαρχικῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ ἐπαρχιῶν...» τῆς 8ης Ἀπριλίου 1825. Εἰς τὴν πρώτην τάξιν σημειοῦνται ὡς ὀφειλέτιδες «αἱ σωζόμεναι ἀνεπηρέαστοι ἐπαρχίαι Καισαρείας (διὰ) γρόσσια 59.000. Ἐφέσου 150.000. Ἡλιουπόλεως 94.500 καὶ Κρήνης 38.500» [6], ἐξ ὧν ποσῶν φαίνεται τὸ πολυάριθμον τοῦ ὀρθοδόξου αὐτῶν πληρώματος καὶ ὁ πλοῦτος, ἂν μὴ καὶ ἡ βαρυτάτη φορολογία, δεδομένου ὅτι

1. Ἀθανασίου Παπαδοπούλου Κεραμέως, Τακτικὸν τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ Κατάλογος ἀρχιερέων ἀκμασάντων ἐν αὐταῖς μεταξὺ τοῦ ιζ' καὶ ιη' αἰ..., ΔΙΕΕ 3, 1890, σσ. 468 - 478, ἐν σσ. 469, 471.

2. Ράλλη - Ποτλῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 513.

3. Ἰωάννου Σοκολώφ, Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, Πέτρογραδ 1915, ἐν σ. 240: Τάξις πρωτοκαθεδρίας: Β' (μετὰ τὸν Α' Καισαρείας) *ὁ Ἐφέσου ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἀσίας.*

4. Ὠνομάσθη *Ἡλιουπόλεως καὶ Θυατείρων* καὶ διὰ τὸν λόγον ὅτι καὶ ἄλλαι ἐπισκοπαὶ ὑπῆρξαν ἐν ἄλλαις ἐπαρχίαις, ὡς ἡ Ἡλιουπόλεως ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἡ Ἡλιουπόλεως ἢ Ἰλιουπόλεως τῆς ἐπαρχίας Ἀγκύρας. Τοῦτ' αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ δι' ἄλλας ἐπισκοπάς, ὡς *Ἀρκαδίας* ἐν Κρήτῃ, *Πέτρας* ἐν Κρήτῃ, Μακεδονίᾳ, Ἀντιοχείᾳ, *Λαοδικείας* ἐν Μικρασίᾳ καὶ Ἀντιοχείᾳ. *Νεαπόλεως* ἐν Μικρασίᾳ, Μακεδονίᾳ. Συνεχύθη δὲ καὶ ὁ Κρήνης πρὸς τὸν Κρήτης καὶ ὁ Εὐδοκιάδος πρὸς τὸν Εὐδοξιάδος ὑπὸ ἀπροσέκτων μελετητῶν.

5. Αὐλικὰ χρέη ἦσαν τὰ ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου συναζόμενα χρήματα ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς, ἐξ ὧν κατεβάλλοντο εἰς τοὺς Τούρκους τὰ *χαράτζια,* τὰ πεσκέσια (δῶρα), τὰ πρὸς δωροδοκίαν καὶ διαφθορὰν αὐτῶν ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν ποσά. Ἐκ τῶν ἰδίων πόρων ἐξωδεύοντο καὶ αἱ ἐνισχύσεις τῶν ἐνδεῶν ἀρχιερέων καὶ αἱ φιλανθρωπίαι. Ἦσαν δὲ πολλοὶ οἱ ἐνδεεῖς, καὶ ἀρχιερεῖς ἐμπερίστατοι ἄνευ ἐπαρχίας.

6. Εὐαγγέλου Σαβράμη, Ὁ κῶδιξ τοῦ Ἡρακλείας Ἰγνατίου, περ. «Θρᾳκικὰ» 5, 1934, σ. 235. Ἐπιστολὰς τοῦ Ἰγνατίου τούτου ἐδημοσίευσαν διάφοροι μελετηταί.

κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως ἓν γρόσσι ἰσοδυνάμει πρὸς χρυσοῦν νόμισμα. Ἡ Ἐπαρχία Ἐφέσου ἐξ ἄλλου προσέφερεν εἰς ἔρανον τοῦ 1848 γρόσσια 4.500 ὑπὲρ τῶν ἐν Κουρουτσεσμὲ Σχολῶν [1]. Ὡς εἶναι φυσικόν, ὑπάρχουν στατιστικαὶ τῆς περὶ τὸ 1900 ἀκμῆς τῆς περιοχῆς, δεικνύουσαι τὴν ἐκεῖ ἀκμὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ [2].

3. Ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἔκτασις τῆς ἐπαρχίας, ἔτι δὲ καὶ ἡ ἀσφάλεια τῶν ἐν αὐτῇ Χριστιανῶν καὶ ἡ ἠπία διοίκησις ὑπὸ ἐντοπίων τουρκοαρχόντων (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς περιφερείας), συνετέλεσεν ὥστε ἡ περιζήτητος αὕτη μητρόπολις σπανίως νὰ δίδῃ οἰκουμενικοὺς πατριάρχας. Διότι οἱ μητροπολῖται Ἐφέσου ἐπροτίμων ν' ἀναβιβάζουν ἄλλους εἰς τὸ πρόσκαιρον πάντως τοῦτο ἀξίωμα καὶ ἐκεῖνοι παραμονιμώτερον νὰ διοικοῦν διὰ τῆς Συνόδου, τοῦ κύρους αὐτῶν καὶ τῶν προσωπικῶν ἐν τῇ βασιλευούσῃ γνωριμιῶν καὶ τῆς φιλίας πρὸς τὰς ἀρχοντικὰς οἰκογενείας τῶν Ἡγεμονιῶν καὶ τοὺς ἑκάστοτε ἰσχυροὺς Ὀθωμανούς. Καὶ οἱ μὲν ὁμοεθνεῖς ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ ἐπηρεάζουν τὰ πράγματα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ν' ἀναβιβάζουν εἰς ἀρχιερεῖς (μεταθέτουν κλπ.) τοὺς εὐνοουμένους κληρικοὺς τοῦ περιβάλλοντός των, οἱ δὲ ἀλλοεθνεῖς ἀπέβλεπον πάντοτε καὶ εἰς ὑλικὰ ὠφελήματα τὰ ὁποῖα πλαγίως ἢ εὐθέως εἶχον ἐξυπηρετοῦντες τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἰσχυροὺς ἀντιπροσώπους αὐτῆς. Οἱ δὲ πατριάρχαι σπανίως ἀπεπειρῶντο νὰ ἀπομακρύνουν εἰς τὰς ἐπαρχίας των τοὺς δυνατοὺς τῶν ἀρχιερέων, ὡς ὁ Ἐφέσου, καὶ σπανιώτερον κατώρθωνον τοῦτο [3].

1. Ἰω. Σοκολώφ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 142.

2. Στατιστικαὶ ἐπαρχίας Ἡλιουπόλεως, «Ξενοφάνης» Β', 1904, σσ. 188 - 191. Ἐπαρχία Ἐφέσου: Μαγνησία, αὐτόθι, σσ. 426 - 429. Κυδωνιῶν, αὐτόθι, σσ. 474 - 477. Ἕδρα Κορδελιοῦ, αὐτόθι, σσ. 522 - 525. Παλαιότερον: Χ. Δασκαλάκη, Μικρὰ Ἀσία... Στατιστικὴ τῶν ἐν Μαγνησίᾳ Σχολείων, περ. «Ὅμηρος» Σμύρνης Β', 1874, σσ. 469 - 477. Περὶ τῆς διανοητικῆς καὶ ὑλικῆς καταστάσεως τῶν παρακειμένων τῇ Μαγνησίᾳ χωρίων, αὐτόθι Γ', 1875, σσ. 50 - 52 (παρατηρήσεις τοῦ Θ. Π. Ἀλεξόγλου, αὐτόθι, σσ. 53 - 54). Β. - Κ. - Β., Διανοητικὴ καὶ ὑλικὴ κατάστασις τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, Βαϊντήριον, Κιρκαγάτσιον καὶ Νέαι Φῶκαι, αὐτόθι Γ', 1875, σσ. 148 - 153.

3. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὅπως καὶ εἰς τὰ κοσμικὰ πράγματα ὑπάρχουν οἱ ἐκμεταλλευταὶ τῶν ἰδεῶν, οὕτω καὶ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά, οὐκ ὀλίγοι πατριάρχαι καὶ ἀρχιερεῖς ἐπεδίωξαν τοὺς θρόνους πρὸς ἴδιον πλουτισμὸν (καὶ τῶν συγγενῶν των), ἐπὶ τῇ πλάνῃ ὅτι ὁ πλοῦτος θὰ προσπορίσῃ αὐτοῖς προσωπικὴν δύναμιν καὶ δόξαν. Συνετέλει δὲ εἰς τοῦτο πέρα τῆς ἀμαθείας καὶ ἡ ταπεινὴ καταγωγὴ πολλῶν ἐκ τῶν ἐραστῶν τῶν χρημάτων κληρικῶν, οἵτινες ἐξεκίνησαν ὡς ὑπηρέται, παραμάγειροι καὶ θεληματάρηδες γερόντων ἀρχιερέων ἢ ἡγουμένων, εὐφυεῖς δ' ὄντες ἀντελαμβάνοντο πῶς ἐκεῖνοι ἐβίουν καὶ εἰς τί ἐχρησίμευον ἐκείνοις τὰ συσσωρευόμενα χρήματα. Ὁ ἔχων χρήματα ἠδύνατο νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν εὔνοιαν ἰσχυρῶν Τούρκων, ἰσχυόντων παρὰ τούτοις Ρωμιῶν, καὶ δὴ νὰ καταβάλῃ, καιροῦ ἐλθόντος, τὸ «φιλότιμον» εἰς τὸν πατριάρχην τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ «φιλήσῃ τὸ χέρι» (σημεῖον ἀποδοχῆς ἐπικειμένης χειροτονίας) διὰ τὴν τάδε ἐπαρχίαν, καὶ εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ

Ἑπομένως ἡ διοικητικὴ ἱκανότης ἀρχιερέως ἀναλαμβάνοντος μεγάλην Ἐπαρχίαν συνίστατο εἰς τὴν ἐξισορρόπησιν τῶν τουρκικῶν ἀπαιτήσεων καὶ τῶν ἐκ τῆς μητροπόλεώς του εἰσοδημάτων, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δύναται νὰ λειτουργῇ ὁ διοικητικὸς μηχανισμὸς τῆς Ἐκκλησίας, δηλονότι οἱ ἀρχιερεῖς ν' ἁγιάζουν τοὺς πιστούς, διατηροῦντες τοὺς ναοὺς καὶ τὰ μοναστήρια, ν' ἀποφεύγουν τὸν ἐξισλαμισμὸν τοῦ πληθυσμοῦ (καὶ τὸ νὰ παπίσῃ οὗτος, παρασυρόμενος ὑπὸ προπαγάνδας), νὰ ἐπισκευάζωνται καὶ ν' ἀνακτίζωνται ἱερὰ καθιδρύματα, νὰ συντηρῶνται Σχολεῖα, νὰ σπουδάζουν τὰ ἱερὰ (καὶ θύραθεν

Κοινοῦ καὶ εἰς τοὺς Συνοδικούς, τοὺς γραφειοκράτας κλπ. τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς τὰ εἰωθότα πεσκέσια ἢ χρήματα, ὡς καὶ νὰ διανείμῃ τὰ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς ὁποίας ἐξελέγετο «κανονικὰ πεσκέσια» εἰς κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς (Τούρκους καὶ Ρωμιούς). Ἐπειδὴ δὲ συνήθως δὲν εἶχε πρόχειρα τὰς χιλιάδας γρόσσια (φλωρία χρυσᾶ), τὰ ὁποῖα πρὸς τοῦτο ἐχρειάζετο, ἐδανείζετο ταῦτα ἐπὶ βαρυτάτοις τόκοις ἐν τῇ βασιλευούσῃ καὶ ἔπρεπε νομίμως ἢ δυναστικῶς (διὰ τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας) νὰ τὰ εἰσπράξῃ κατόπιν ἀπὸ μοναστήρια, ἱερεῖς, ναούς, πιστοὺς κατὰ τὸ παραχωρούμενον αὐτῷ διὰ Σουλτανικοῦ μπερατίου δικαίωμα (τοῦ ὁποίου μπερατίου τὰ ἔξοδα τῆς ἐκδόσεως ἦσαν οὐκ ὀλίγα).

Ἐὰν δὲ ἔλειπον αἱ κατὰ καιροὺς χορηγίαι τῶν ἡγεμόνων, τῶν τσάρων καὶ αἱ ζητεῖαι, ἀσφαλῶς θὰ εἶχον ἀνδραποδισθῆ καὶ ἐκτουρκισθῆ ἱερὰ καθιδρύματα, ἐπαρχίαι κλπ., καὶ δὴ διὰ τῆς καθιερώσεως τοῦ *μαλικιανὲ* (ἐκποιήσεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας, ἧς οἱ ἀλλόθρησκοι ὥριζον τὸν φοροεισπράκτορα ἱεράρχην, ἄνευ γνώσεως τοῦ πατριαρχείου). Ἡ εὐσέβεια, ἢ ἡ πονηρία, πάντως ἡ ἀδάμαστος θέλησις τῶν Ἁγιοταφιτῶν, τῶν Σιναϊτῶν καὶ ἄλλων ὁμάδων μοναχῶν, καὶ αἱ ἐκκλήσεις τῶν πατριαρχῶν πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους τσάρους καὶ ἡγεμόνας τοῦ Παραδουναβίου χώρου ἔσωσε πολλάκις τὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ οἱ μὲν Σλάβοι ἡγεμόνες ἤσκουν διὰ τῶν δωρεῶν γενικωτέραν πολιτικήν, ἐνῷ οἱ τῆς Μολδοβλαχίας ἐφιλοτιμοῦντο νὰ «προστατεύουν» διὰ τῶν ὀργάνων των τὴν Ἐκκλησίαν καὶ νὰ ἀσκοῦν ἀποφασιστικὸν ρόλον εἰς τὰ κατ' αὐτήν. Τὸ τελευταῖον συνεδυάζετο μετὰ τοῦ διορισμοῦ εὐνοουμένων κοσμικῶν ὀφφικιαλίων (μεγάλων λογοθετῶν π.χ.) τῆς Μ. Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι ἐθησαύριζον ἀναμειγνυόμενοι εἰς τὰ τῶν χειροτονιῶν καὶ μεταθέσεων ἢ καὶ διὰ τῆς ἐκχωρήσεως εἰς αὐτοὺς «ἐξαρχιῶν», τῶν ὁποίων ἐκαρποῦντο τὰ δικαιώματα, τοῦ πατριαρχείου καθισταμένου οὕτω πτωχοτέρου. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἔσοδα τούτων συχνάκις περιήρχοντο εἰς τοὺς Τούρκους!

Εὔλογον δ' εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς τεταραγμένους χρόνους καθ' οὓς ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἠσχολεῖτο μὲ πολέμους εἴτε ἐν τῇ Δύσει εἴτε ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ εἶχε χρείαν μεγάλην χρημάτων καὶ ἐφοδίων, εἰς οὐδὲν ἴσχυον τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ ἐφοδιάσῃ τὸ κράτος μὲ ἄργυρον (διὰ τὴν νομισματοκοπίαν), γρόσσια ἢ ἄλλα ἐφόδια κατ' ἀποκοπὴν ὁριζόμενα, καὶ ταῦτα ἔπρεπε νὰ συγκεντρωθοῦν μερίμνῃ τοῦ Πατριάρχου, καταμεριζομένης ὑπ' αὐτοῦ τῆς ἐπιβαρύνσεως εἰς τὰς δυστυχεῖς ἐπαρχίας τοῦ θρόνου. Καὶ διὰ μὲν τὴν Θρᾴκην καὶ τὰς πλησιοχώρους ἐπαρχίας ἠδύναντο νὰ ἐπεμβαίνουν οἱ τῶν ἡγεμονιῶν, ἀλλὰ ἀπωτέρω, τί ἠδύναντο νὰ πράξουν εἰς τὴν Κύπρον, τὴν Κρήτην, τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Αἴγυπτον, τὰ Ἱεροσόλυμα, ὅπου οἱ τοπάρχαι τῆς Τουρκίας εἶχον σχεδὸν ἀνεξέλεγκτον ἐξουσίαν;

Ἡ καταδίκη λοιπὸν συλλήβδην τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν εὐπόρων προγόνων μας εἶναι εὔκολος, ἀλλ' οὐχὶ δικαία. Διότι τὸ σύστημα ἦτο πονηρὸν καὶ ἡ ἀνελευθερία καὶ ἡ βαρβαρότης ἐβάρυνε κατὰ παντὸς καὶ ἐκ φύσεως χρηστοῦ χαρακτῆρος, διέφθειρε δὲ τοὺς ἀμαθεῖς, φιλάρχους καὶ ἀδυνάτους.

ἀναγκαίως) Γράμματα οἱ πολυάριθμοι κληρικοὶ καὶ οἱ ἀναγκαιοῦντες τῇ Ἐκκλησίᾳ κοσμικοί, καὶ ἑνὶ λόγῳ νὰ ἐλαττῶνται τὰ δεινὰ τῶν ὑποδούλων καί, χωρὶς νὰ προβάλλεται ὁ πλοῦτος ἢ ἡ ἰσχὺς αὐτῶν, ὁσάκις διέθετον τοιαῦτα μέσα, νὰ κραταιοῦται ὁ κεντρικὸς κορμὸς τῆς Μ. Ἐκκλησίας. Αὐτὴ ἐν τῷ Φαναρίῳ ἐξεπαίδευε πολιτικῶς πολυάριθμα στελέχη τὰ ὁποῖα ἐξαπέστελλεν ἀνὰ τὰ πέρατα τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῆς δικαιοδοσίας. Καὶ ἦσαν ταῦτα οὐ μόνον οἱ ἐν τοῖς Πατριαρχείοις διαιτώμενοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ τῶν αὐλῶν τῶν γερόντων κἄ. ἰσχυρῶν μητροπολιτῶν, πρωτοσυγκελλεύοντες καὶ ἀρχιδιακονοῦντες (καὶ ὑπὸ γηραιῶν παραμαννῶν ὑποστηριζόμενοι καὶ εἰς τὰ μυστήρια τῆς «καρακαζάνας» μυηθέντες).

4. Προκειμένου λοιπὸν περὶ τῆς Ἐφέσου, ἡ ἐπαρχία Ἀσίας θὰ ἠδύνατο νὰ θρέψῃ πολλούς, ἂν τὸ σύστημα ἦτο δημοκρατικώτερον, καὶ μάλιστα ἀφοῦ περιελάμβανε χώρους ὅπου εἶχον διαλάμψει αἱ ἐπαρχίαι τῆς Φιλαδελφείας, τῶν Σάρδεων κἄ. ἐπισκοπῶν καὶ ἀρχαίων μητροπόλεων. Ἀλλ' εἰς τὸν Ἐφέσου ἤρκει νὰ λειτουργῇ ἡ διοίκησις τῆς ἐπαρχίας του διὰ τιτουλαρίων ἐπισκόπων, τοὺς ὁποίους εὐδοκιμοῦντας προῆγεν εἰς ἐπισκόπους τῶν δύο ὑπ' αὐτὸν ἐπισκοπῶν, τῶν κυριάρχων τούτων ἐπισκόπων προαγομένων πάλιν εἰς μητροπόλεις ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Ἐφέσου. Ἀλλὰ καὶ τὸ σύστημα τοῦτο δὲν ἦτο παλαιόν, ἐλειτούργησε δὲ κυρίως μεταξὺ τοῦ 1750 καὶ 1821, ὅτε καὶ διηρθρώθη, τὸ πρὶν τοῦ Ἐφέσου περιστατικῶς μόνον δυναμένου νὰ προτείνῃ καὶ ἐκλέξῃ τὸν κατὰ χώραν τιτουλάριον ἐπίτροπόν του.

Καὶ ἦτο μὲν ὁ Ἐφέσου δεύτερος τῇ τάξει τῶν μητροπολιτῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, δυναστεύοντος τότε τῶν τε ἄλλων τριῶν ὀρθοδόξων ἀνατολικῶν πατριαρχείων καὶ τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου, ἀλλ' ἡ ἔκτασις τῆς ἐπαρχίας του καὶ τὰ εἰσοδήματα αὐτῆς καθίστων τὴν μητρόπολίν του τὴν περιφανεστέραν. Διέμενε διαρκῶς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (ἐκτὸς ἐὰν ἐπεσκέπτετο τὴν ἐπαρχίαν του παροδικῶς ἢ «ἐξωρίζετο» εἰς αὐτήν), εἰς προάστιον τῆς ὁποίας διετήρει μεγαλοπρεπῆ οἴκησιν, αὐλήν, καὶ θεραπείαν. Συνεδέετο μετὰ τῶν ἡγεμόνων Μολδαβίας καὶ Βλαχίας καὶ τῶν ἐν ταῖς αὐλαῖς αὐτῶν ἀρχόντων καὶ διδασκάλων, ἐνισχύετο ὑπ' αὐτῶν ὅλων, ἐστηρίζετο ἐπ' αὐτῶν, τῶν ὁποίων πλειστάκις ἐτέλει (ὡς καὶ οἱ λοιποὶ «γέροντες») τὰς θελήσεις, ἀνεβίβαζε καὶ κατεβίβαζε πατριάρχας, ἐξέλεγε, μετέθετε, προεβίβαζεν ἀρχιερεῖς (ἐκ τῆς ἰδίας του θεραπείας, διακόνων, ἀρχιδιακόνων, πρωτοσυγκέλλων κ.ἄ.), διέθετε δὲ πολιτικότητα τόσην, ὥστε οὐ μόνον νὰ μὴ τὸν κλονίζουν αἱ ἀλλαξοπατριαρχεῖαι (πολλάκις ἐνεργούμεναι ὑπὸ ἢ διὰ τῶν Τούρκων, καὶ τῇ ὑποκινήσει τῶν ἐνδιαφερομένων κληρικῶν τε καὶ λαϊκῶν), ἀλλὰ καὶ αἱ μεταβολαὶ εἴς τε τὴν διοίκησιν τῶν ἡγεμονιῶν καὶ εἰς τὰ σουλτανικὰ ἀνάκτορα, ὅπου οὐ μόνον βεζύρηδες κ.ἄ. δυναστεύοντες ἔπιπτον καὶ ἀπεκεφαλίζοντο, κατασχομένης τῆς περιουσίας των, ἀλλὰ καὶ σουλτάνοι κατήρχοντο τοῦ θρόνου

καὶ ἐθανατοῦντο. Ὥστε ἡ ἡσυχία τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος τῆς Ἀσίας νὰ ἐξαρτᾶται ἐκ παραγόντων ὅλως ἀσχέτων πρὸς αὐτό. Ἡ ὕπαρξις τῶν δυνατῶν τούτων ἀρχιερέων, ὁσονδήποτε καὶ ἂν φαίνωνται εἰς ἡμᾶς ὁ πλοῦτος των καὶ αἱ εἰσπράξεις των ἐκ τῶν ἀναδείξεων καὶ μεταθέσεων φρικαλέαι, καθίστα αὐτοὺς ἰσχυροὺς παράγοντας τῆς ζωῆς τοῦ Γένους καὶ προστάτας αὐτοῦ, δηλονότι τῆς ζωῆς, τῆς οἰκονομικῆς του ἰσχύος καί, ἐν προκειμένῳ, τῆς Παιδείας αὐτοῦ, διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως ἐγγραμμάτων κληρικῶν, τῆς ἐνισχύσεως ἢ καὶ ἱδρύσεως ναῶν καὶ Σχολείων καὶ τῆς συντηρήσεως τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος τοῦ Γένους.

Ἂν δὲ ὁ μέγας πακτωλὸς ὁ συσσωρευόμενος εἰς τὸ Πατριαρχεῖον (τὴν Κάσσαν τοῦ Κοινοῦ) μετεβάλλετο πάντοτε εἰς δυσβάστακτα χρέη πρὸς Ἀρμενίους καὶ Ἑβραίους τοκιστάς, ἀμέσως ἀπαιτητά, τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὰς βαρυτάτας ὑποχρεώσεις τῆς Μ. Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς Τούρκους, εἰς τὰ θυλάκια τῶν ὁποίων κατήντων αἱ φορολογίαι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, προφάσεσιν ἐκλογῆς πατριαρχῶν, ἐγκαταστάσεως ἀρχιερέων, ἐπιληψίμου διαγωγῆς ἔναντι τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, καὶ πολυαρίθμων σκανδάλων προκαλουμένων ὑπὸ ἀσυνειδήτων φιλάρχων.

5. Κατὰ ταῦτα αἱ δύο ἐπισκοπαὶ τοῦ Ἐφέσου αἱ μετὰ τὸ 1710 συσταθεῖσαι ὡς περιλαβοῦσαι τμήματα τῆς λίαν ἐκτεταμένης ἐπαρχίας του, ἱδρύθησαν κατὰ ἢ μετὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα. Καὶ ἡ μὲν Ἡλιουπόλεως καὶ Θυατείρων συνεστήθη ἐπὶ πατριάρχου Σαμουὴλ κατ' Ἰούλιον 1774, αἰτήσει τοῦ τότε μητροπολίτου Ἐφέσου Μελετίου [1], ἡ δὲ ἐπισκοπὴ Κρήνης καὶ Ἀνέων ἐπὶ πατριάρχου Γρηγορίου Ε' κατὰ Νοέμβριον 1806, αἰτήσει τοῦ τότε Ἐφέσου Διονυσίου [2].

Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἑκάστοτε Ἐφέσου διέμενε συνήθως ἐν τῇ βασιλευούσῃ, ὡς φαίνεται ἐκ πολυαρίθμων ὑπογραφῶν τῶν μητροπολιτῶν τῆς ἐπαρχίας ταύτης καὶ προηγουμένως ἀλλ' ἰδίᾳ κατὰ τὸν ιη' αἰῶνα εἰς συνοδικὰ ἔγγραφα, ἡ δὲ μητρόπολίς του ἦτο ἡ πλέον ἐκτεταμένη ἐπαρχία, διῴκει ταύτην διὰ τιτουλαρίων ἐπισκόπων (τοὺς ὁποίους ἐχειροτόνει εἴτε ἐν Κωνσταντινουπόλει εἴτε ἐκεῖ), λαμβανόντων ὡς τίτλον τῆς ψιλῆς ἐπισκοπῆς των ἕνα τῶν συνήθων τῶν διαλαμψασῶν ἐπισκοπῶν εἰς τὸν εὐρύτερον χῶρον τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου (εἴτε αἱ διαλάμψασαι ἀνῆκον ἀρχαιόθεν αὐτῇ, εἴτε περιῆλθεν ὁ χῶρος των εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἐφέσου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν).

Ἀκριβῶς δ' ἡ ἀνάπτυξις ἢ ἀραίωσις τοῦ πληθυσμοῦ, αἱ τύχαι αὐτοῦ κατὰ τὴν ὑπαγωγὴν τοῦ χώρου ἐνωρίτατα ὑπὸ τοὺς Μουσουλμάνους (πρὸ τῆς ἁλώσεως, ἀρχομένου τοῦ ιδ' αἰ.), ἐκανόνιζον κατὰ τὸ παρελθὸν τὸν περιορισμὸν

1. Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, σ. 663.
2. Αὐτόθι, σ. 680.

ἢ τὴν αὔξησιν τῶν ἐπισκοπῶν ἢ τὴν εἰς ἀνεξαρτήτους ἀνάδειξιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου δημιουργίαν νέων μητροπόλεων [1]. Μολονότι δὲ τὰ εὐθὺς μετὰ τὴν Ἅλωσιν τοῦ 1453 εἶναι σκοτεινά πως, ὑπάρχουν ὀλίγαι τινὲς εἰδήσεις.

Οὕτω περὶ μὲν τῆς παλαιόθεν ἀποσπάσεως ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου τῆς Σμύρνης [2], καὶ τῆς εὐθὺς μετὰ τὴν Ἅλωσιν διεκδικήσεως ὑπ' ἀμφοτέρων τῆς εἰς τὸν Ἐφέσου ἀνηκούσης ἐπαρχίας Μαγνησίας [3], ἐπισκοπῆς οὔσης, ἢ τῆς Νέας Φωκαίας [4] θὰ εἴπωμεν μόνον ὅτι ὁ Ἐφέσου Νεόφυτος 1467/1468 (μαρτυρούμενος καὶ τὸ 1477) διὰ πολιτικοὺς λόγους ἐγκατέλειψε τὸ Ἁγιοσουλοὺκ (Ἔφεσον) καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Μαγνησίαν τὴν ὑπὸ Σιπύλῳ [5]. Εἰς τὴν διευθέτησιν τῆς διενέξεως συνετέλεσε καὶ τὸ ὅτι διάδοχός του ἐγένετο μετατεθεὶς ἐκ Σμύρνης ὁ Δανιήλ [6]. Δὲν πρόκειται ἑπομένως ν' ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς παραλλήλως ἡ ἱστορία τῆς μητροπόλεως Σμύρνης, ἡ ὁποία λαμπρύνεται τοσοῦτον ὅσον αὐξάνει ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς καὶ τὰ ἐκπαιδευτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ ἱδρύματα τῆς ἐκεῖ Κοινότητος.

Παρατηρῶ μόνον ὅτι α') Ὑπάρχουν περιπτώσεις καθ' ἃς ὁ Σμύρνης προσλαμβάνει τιτουλαρίους ἐπισκόπους ὑπὸ τίτλον διαλαμψάσης ἐπισκοπῆς τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου. β') Εἰς ἐσχάτους χρόνους ἡ θερινὴ ἕδρα τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου ἦτο τὸ Κορδελιό, προάστειον τῆς Σμύρνης καὶ γ') Ὅτι ὡς διεμορφοῦτο ἡ ἐπαρχία Ἐφέσου ἐδιχάζετο μεταξὺ τῶν παλαιῶν ἐπαρχιῶν Αἰολίδος, Ἰωνίας, Λυδίας, φθάνουσα καὶ μέχρι τῆς Καρίας. Ὑπὸ τουρκικὴν διοικητικὴν ἄποψιν ὑπήγετο εἰς τὴν εὐρυτέραν ἐπαρχίαν Ἀϊδινίου.

Ταύτην, τὴν ἐπαρχίαν Ἐφέσου, δύναταί τις νὰ περιλάβῃ παραθαλασσίως μὲν ἀπὸ τῶν Κυδωνιῶν (Ἀϊβαλί), μέσῳ Μυρίνης, Ἐρυθρῶν, τῆς ἔναντι τῆς Χίου Ἐλαίας, μέχρι τῆς Κρήνης (Τσεσμὲ) καὶ τῆς Νέας Ἐφέσου, ἀφιεμένης ἔξω τῆς περιοχῆς τοῦ Σμύρνης. Ἐσωτερικῶς δὲ περιελάμβανε τότε τὴν Πέργαμον, τὴν Φιλαδέλφειαν (ἀργότερον ἀποσπασθείσας), τὰ Θυάτειρα (Ἂκ Χισάρ, Λυδίας) καὶ φυσικὰ τὴν πολυάνθρωπον Μαγνησίαν, ὅπου ἔζων 25.000 Ἕλληνες. Ἰσοστάσιος ἦτο ὁ πληθυσμὸς τῶν ἑλληνικῶν Κυδωνιῶν, ἀλλὰ καὶ

1. Βλ. κατωτέρω.

2. Χρήστου Σωκρ. Σολομωνίδη, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Σμύρνης, Ἀθήνα 1960. Πρβλ. καὶ τὸ ἄρθρον: Σμύρνης μητρόπολις ἐν ΘΗΕ 11, 1967, στῆλαι 248 - 285.

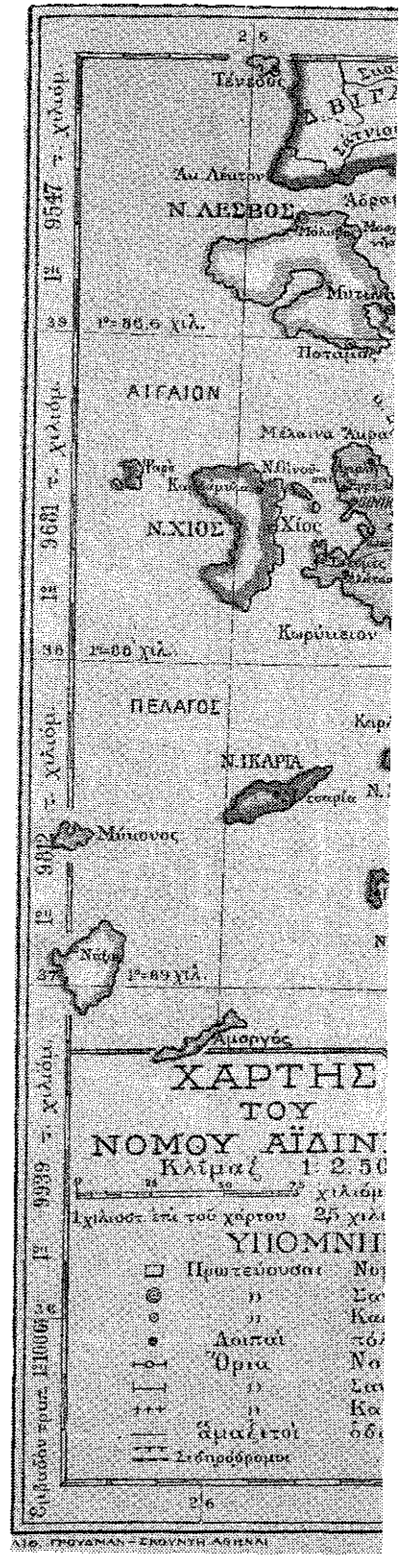
3. Ὁ κῶδιξ Ἐσφιγμένου 2144, *131* (Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος, Α', σ. 186) περιλαμβάνει καί: Σιγίλλιον περὶ τῆς ἐπισκοπῆς Μαγνησίας τοῦ ἔτους ,ϛϡοε' (= 1467)· ἐγράφη δὲ τὸ 1577 καὶ κτήτορα εἶχε τὸν Ἐφέσου Ἀθανάσιον.

4. Καὶ αἱ δύο ὑπήγοντο ἀρχαιόθεν εἰς τὸν Ἐφέσου. Σημειωτέον ὅτι ἡ Νέα Φώκαια κεῖται 45 χιλιόμετρα βορειοδυτικῶς τῆς Σμύρνης. Βλέπε καὶ τὴν ἑπομένην σημείωσιν.

5. Ἀθανασίου Παπαδοπούλου Κεραμέως, Μαγνησία ἡ ὑπὸ Σιπύλῳ καὶ αἱ μητροπόλεις Ἐφέσου καὶ Σμύρνης, ΔΙΕΕ 2, 1889, σσ. 650 - 660.

6. Πρβλ. Ν. Α. Βέην, ΕΕΒΣ 14, 1938, σσ. 338 - 341, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

1 - 3 - 1978

(Χάρτης παρ

ον ἢ τὴν εἰς ἀνεξαρτήτους ἀνάδειξιν αὐτῶν καὶ τὴν ημιουργίαν νέων μητροπόλεων [1]. Μολονότι δὲ τὰ 1453 εἶναι σκοτεινά πως, ὑπάρχουν ὀλίγαι τινὲς

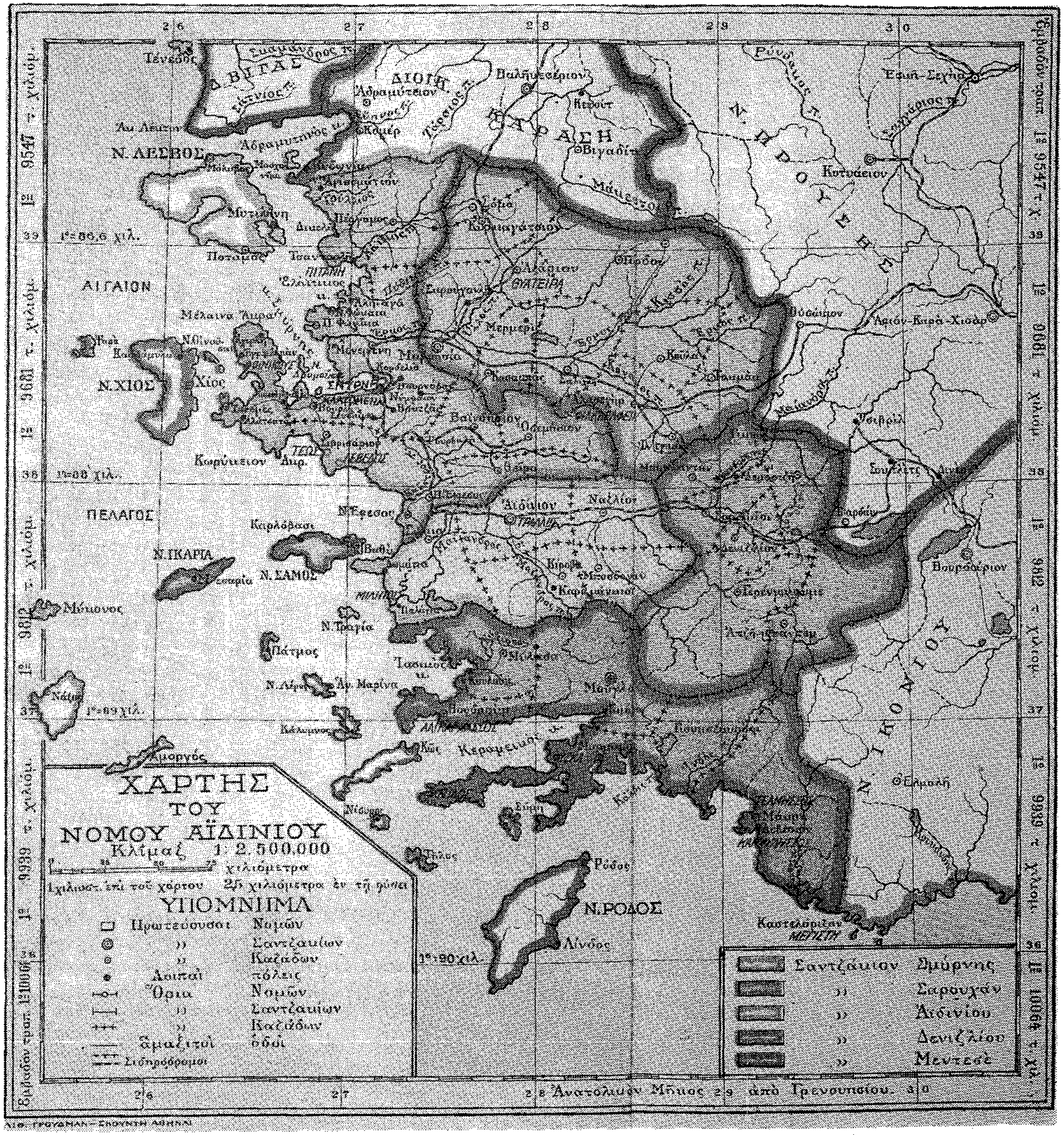
λαιόθεν ἀποσπάσεως ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου ς μετὰ τὴν Ἅλωσιν διεκδικήσεως ὑπ' ἀμφοτέρων σης ἐπαρχίας Μαγνησίας [3], ἐπισκοπῆς οὔσης, ἢ ωμεν μόνον ὅτι ὁ Ἐφέσου Νεόφυτος 1467/1468 7) διὰ πολιτικοὺς λόγους ἐγκατέλειψε τὸ Ἁγιο- κατεστάθη εἰς Μαγνησίαν τὴν ὑπὸ Σιπύλῳ [5]. νέξεως συνετέλεσε καὶ τὸ ὅτι διάδοχός του ἐγέ- ὁ Δανιήλ [6]. Δὲν πρόκειται ἑπομένως ν' ἀπασχο- ορία τῆς μητροπόλεως Σμύρνης, ἡ ὁποία λαμπρύ- ι ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς καὶ τὰ ἐκπαιδευτικὰ τῆς ἐκεῖ Κοινότητος.

α') Ὑπάρχουν περιπτώσεις καθ' ἃς ὁ Σμύρνης ἐπισκόπους ὑπὸ τίτλον διαλαμψάσης ἐπισκοπῆς εἰς ἐσχάτους χρόνους ἡ θερινὴ ἕδρα τοῦ μητροπο- ελιό, προάστειον τῆς Σμύρνης καὶ γ') Ὅτι ὡς έσου ἐδιχάζετο μεταξὺ τῶν παλαιῶν ἐπαρχιῶν θάνουσα καὶ μέχρι τῆς Καρίας. Ὑπὸ τουρκικὴν εἰς τὴν εὐρυτέραν ἐπαρχίαν Ἀϊδινίου.

Ἐφέσου, δύναταί τις νὰ περιλάβῃ παραθαλασσίως βαλί), μέσῳ Μυρίνης, Ἐρυθρῶν, τῆς ἔναντι τῆς νης (Τσεσμὲ) καὶ τῆς Νέας Ἐφέσου, ἀφιεμένης ης. Ἐσωτερικῶς δὲ περιελάμβανε τότε τὴν Πέρ- ἀργότερον ἀποσπασθείσας), τὰ Θυάτειρα (Ἄκ ὴν πολυάνθρωπον Μαγνησίαν, ὅπου ἔζων 25.000 πληθυσμὸς τῶν ἑλληνικῶν Κυδωνιῶν, ἀλλὰ καὶ

Σολομωνίδη, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Σμύρνης, Ἀθήνα ονης μητρόπολις ἐν ΘΗΕ 11, 1967, στῆλαι 248 - 285.
144, *131* (Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος, Α', σ. 186) τῆς ἐπισκοπῆς Μαγνησίας τοῦ ἔτους ,ς?οε' (= 1467)· εἶχε τὸν Ἐφέσου Ἀθανάσιον.
χαιόθεν εἰς τὸν Ἐφέσου. Σημειωτέον ὅτι ἡ Νέα Φώκαια ῶς τῆς Σμύρνης. Βλέπε καὶ τὴν ἑπομένην σημείωσιν.
αδοπούλου Κεραμέως, Μαγνησία ἡ ὑπὸ Σι- ο καὶ Σμύρνης, ΔΙΕΕ 2, 1889, σσ. 650 - 660.
ΕΕΒΣ 14, 1938, σσ. 338 - 341, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ

1 - 3 - 1978

Ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία Ἀσίας (Ἐφέσου).
(Χάρτης παρὰ Μ. Εὐαγγελίδη, Ὑπόμνημα περὶ τῶν δικαιωμάτων..., ἐν Ἀθήναις 1918).

εἰς Ἀλάτσαλα, Μενεμένην, Πέργαμον, Φώκαιαν, εἰς Ἄννισα (ὅπου ἡ ἐπισκοπὴ Ἀνέων) ὑπῆρχον πολυάριθμοι Ὀρθόδοξοι. Εἶναι ζήτημα ἂν ὑπῆρξε ποτὲ πολυανθρωποτέρα εἰς ἔκτασιν καὶ ὀρθόδοξον πληθυσμὸν ἐπαρχία τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ὑπὸ ἕνα μητροπολίτην.

Καὶ μέχρις οὗ ὁ πληθυσμὸς ἦτο καὶ διεσκορπισμένος καὶ ὀλιγανθρωπότερος καὶ αἱ λατρευτικαί του ἀνάγκαι δυσκολώτερον ἐξυπηρετοῦντο (διὰ τῆς ἀνεγέρσεως ἢ λειτουργίας ναῶν), ὁ μητροπολίτης ἐπήρκει μόνος. Ἀφ' ἧς ὅμως καὶ αἱ ἐλευθερίαι ἦσαν πλειότεραι καὶ ἡ εὐημερία τῶν Ὀρθοδόξων καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μεγαλύτερος, ὁ Ἐφέσου διήρεσε τὴν ἐπαρχίαν του εἰς δύο ἐπισκοπὰς καὶ τὸν κορμὸν αὐτῆς διῴκει διὰ τιτουλαρίων ἐπισκόπων. Αἱ ἀνασυσταθεῖσαι ἐκ τῶν παλαιῶν ἐπισκοπῶν ἦσαν, ὡς εἴπομεν, ἀφ' ἑνὸς ἡ Ἡλιουπόλεως καὶ Θυατείρων, ἐξ ἄλλου δὲ ἡ Κρήνης καὶ Ἀνέων. Καὶ ἡ μὲν πρώτη διηκόνει τὸ Ἀϊδίνιον, ἡ δὲ δευτέρα τὴν περιοχὴν Τσεσμέ. Ἑπομένως ἡ Μαγνησία καὶ αἱ Κυδωνίαι διῳκοῦντο διὰ τῶν τιτουλαρίων ἐπισκόπων τοῦ Ἐφέσου, οἱ ὁποῖοι συνήθως ἐλάμβανον τίτλους ἐκ τῶν διαλαμψασῶν ἐπισκοπῶν Ἀρκαδιουπόλεως [1], Ἐλαίας, Ἐρυθρῶν, Θεοδοσιουπόλεως [2], Μυρίνης, Σιῶν.

Σημειωτέον ὅτι παλαιότερον καὶ τὰ Μοσχονήσια ὑπήγοντο εἰς τὸν Ἐφέσου, εἶτα ὅμως ὑπήχθησαν εἰς τὸν Σμύρνης καὶ ἐκεῖθεν ἀπήρτισαν ἰδίαν ἐπισκοπὴν (καὶ μητρόπολιν). Στενότατα δ' ἦσαν συνδεδεμένα πρὸς τὰς Κυδωνίας (Ἀϊβαλί).

Διὰ ν' ἀνακεφαλαιώσω, ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν προέκυψαν αἱ ἐπισκοπαὶ (ἢ μητροπόλεις) Σμύρνης, Ἡλιουπόλεως, Θυατείρων, Κρήνης, Ἀνέων, αἱ προϋπάρξασαι Φιλαδελφείας, Περγάμου καὶ εἰς ἐσχάτους χρόνους Βριούλων, Μοσχονησίων, Κυδωνιῶν. Τινὲς τῶν μεταβολῶν ἐγένοντο εἰς περίοδον εὐφορίας καὶ ὁραματισμῶν πρὸ τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς, ἐπὶ πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη (1921 - 1922). Οἱ ἱεράρχαι τῶν περιοχῶν αὐτῶν ὅσοι δὲν ἐμαρτύρησαν, ἔφθασαν πρόσφυγες εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, ὅπου καὶ «ἀποκατεστάθησαν».

6. Παρ' ὅλον ὅτι ἦτο τόσον ἐκτεταμένη ἡ ἐπαρχία Ἀσίας - Ἐφέσου, καὶ περιέκλειε τόσον χριστιανικὸν πληθυσμόν, καὶ δὴ συμπαγῆ εἰς ὡρισμένας περιοχάς, ὡς ἡ Μαγνησία, τὸ Ἀϊδίνιον καὶ αἱ Κυδωνίαι, αὐτή τε καὶ ἡ περιοχὴ τῆς ἐπαρχίας μητροπόλεως Σμύρνης ἐξηρτῶντο ἐν πολλοῖς ἀπὸ τὴν ἐπάνδρωσιν ἐκ τῶν Μοσχονησίων, τῆς Χίου, τῆς Μυτιλήνης, τῆς Ἄνδρου, Πάτμου, χώρων ὅπου ἤκμαζεν ἡ μοναστικὴ ζωὴ καὶ ἐμορφοῦντο θρησκευτικῶς λόγιοι διδάσκαλοι - ἱερωμένοι, προερχόμενοι ἐκ τοῦ μοναχικοῦ βίου, οἱ ὁποῖοι κατ'

1. Ἄλλη εἶναι ἡ Ἀρκαδιούπολις, ἐπισκοπὴ ὑπαγομένη ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Ἡρακλείας ἐν Θρᾴκῃ.

2. Θεοδοσιούπολις μητρόπολις κατὰ τὸν ιη' ἐν Ἐρζερούμ, ὑπήγετο εἰς τὸν Ἀντιοχείας, ἦτο δ' ἄσχετος πρὸς τὴν τοῦ Ἐφέσου.

ἀνάγκην ἐλάμβανον καὶ παιδείαν γραμματικὴν τοῦ καιροῦ ἐκείνου. Λάτμος δὲν ὑπῆρχε πλέον καὶ ἡ διάδοχος Πάτμος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξασκήσῃ ἄμεσον ἐπίδρασιν. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης ἡ Δυτικὴ Μικρασία δὲν ἠδύνατο νὰ παραβληθῇ οὐ μόνον πρὸς τὴν Πελοπόννησον ἢ τὴν Θρᾴκην, ἀλλ' οὐδὲ τὸν Πόντον καὶ τὴν Καππαδοκίαν. Τὸ δὲ σύστημα τῆς ἐμμέσου καὶ μακρόθεν διοικήσεως (ἐκ Κωνσταντινουπόλεως), συνδυαζόμενον πρὸς τὴν ταχεῖαν ἀνάπτυξιν τῶν ἀστικῶν κέντρων (ἐν Σμύρνῃ καὶ Κυδωνίαις), μετετόπισε τὴν μέριμναν τῆς συγκροτήσεως τῶν Σχολείων, τῆς διοικήσεως αὐτῶν καὶ τοῦ καταρτισμοῦ (νεωτεριστικῶν) προγραμμάτων ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὰς ὀργανωθείσας ἑλληνικὰς Κοινότητας τῆς περιοχῆς, διοικουμένας ὑπὸ πλουσίων ἐμπόρων κ.ἄ. κοινωνικῶν παραγόντων. Μὴ λησμονῶμεν δὲ ὅτι οἱ μαθηταὶ τῶν Σχολῶν αὐτῶν δὲν ἦσαν ὅλοι ἐντόπιοι.

Ἐάν, νομίζω, ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐν Μολδοβλαχίᾳ μοναστηρίων εἶχε τὸ ἀνάλογόν της εἰς τὸν χῶρον τῆς Δυτικῆς Μικρασίας, ἡ διάβρωσις τοῦ μωαμεθανικοῦ στοιχείου πρὸ τοῦ 1821 θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἀποτελεσματικὴν ἐξέγερσιν τῆς περιοχῆς κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν. Ἀπεναντίας ἡ ἄμεσος καὶ ὁλοσχερὴς καταστροφὴ τῶν Κυδωνιῶν καὶ τὰ βάρβαρα πλήγματα κατὰ τῶν Χριστιανῶν τῆς ὅλης περιοχῆς, ἠμπόδισαν τήν τε ἐκδήλωσιν καὶ τὴν ἐπέκτασιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τὸν μικρασιατικὸν χῶρον καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Ἀγῶνος. Ἡ ἀκινητοποίησις τοῦ πληθυσμοῦ τούτου ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐστέρησεν τὴν Ἐκκλησίαν τῶν ταγῶν της, ἐξ ἄλλου δὲ ἔτρεψε τοὺς συνειδητοὺς καὶ προθύμους νὰ πολεμήσουν πολίτας πρὸς τὰς νήσους καὶ τὴν Πελοπόννησον. Οὕτως ἀπεφεύχθη πλῆγμα κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο ν' ἀποβῇ καίριον, ἂν ὁ ἀγὼν ἦτο πολυμέτωπος καὶ ἡ δυτικὴ παραλία τῆς Μικρασίας ἀνάστατος.

7. Εὐτύχημα διὰ τὴν ἐπαρχίαν ὑπῆρξεν ἡ ἀνάρρησις εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἐφέσου Διονυσίου Καλλιάρχου τοῦ ἀπὸ Λαρίσσης (1804). Οὗτος κατήγετο μὲν ἐκ Χίου, ἀλλ' ἡ μεγάλη οἰκογένεια τῶν Καλλιαρχῶν συναντᾶται πρὶν ἐν Μυκόνῳ καὶ Τήνῳ. Εἶχε δὲ ὁ Διονύσιος φέρει ἐκ Θεσσαλίας τὴν πεῖραν ἐξ ἀγαθῶν ἔργων, καὶ μολονότι ὁ ἴδιος δὲν ἔγραψεν, ἦτο εἰς ἄκρον φιλόμουσος καὶ διοικητικῶς ἱκανός. Διαμένων εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐκεῖθεν ἐπισκεπτόμενος τὴν ἐπαρχίαν του, ἠδυνήθη νὰ ἐνισχύσῃ τὴν παιδείαν, ν' ἀνεγείρῃ ναούς, νὰ μορφώσῃ καὶ χρησιμοποιήσῃ ἐκκλησιαστικὰ στελέχη. Παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἐπαρχία του ὑπήγετο εἰς ἀνεκτικοὺς καὶ φίλους τῆς ἰσοπολιτείας μουσουλμάνους ἄρχοντας, ὁ Διονύσιος διεκινδύνευσε τὴν ἔνταξίν του εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν, τοῦτο δ' ἐπλήρωσε διὰ τοῦ ἀπαγχονισμοῦ του τὴν 10ην Ἀπριλίου 1821 ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὴν αὐτὴν ἡμέραν τοῦ μαρτυρίου Γρηγορίου τοῦ Ε'. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ προσωπικοῦ του μαρτυρίου, οἱ ἀρχιερεῖς τῆς ἐπαρχίας του ἠναγκάσθησαν νὰ κρυβοῦν καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ δραπετεύσουν καὶ ἔλθουν εἰς τὴν

ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα, ἑπομένως ἀνετράπη ἡ ὀργανωθεῖσα ὑπ' αὐτῶν διοίκησις. Ἡ Σχολὴ τῶν κακεισῶν Κυδωνιῶν ἔκλεισεν, ἡ πρόοδος ἧς ἐγένετο ὁδηγὸς ἀνεκόπη. Ταχέως ὅμως μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἀνέλαβεν ἡ ὅλη περιοχὴ ὑπὸ ἄλλους ἀρχιερεῖς. Ἀλλὰ τὸ κέντρον ἐκ τῆς Μαγνησίας καὶ τῶν Κυδωνιῶν μετετοπίσθη εἰς τὴν παράλιον Σμύρνην.

Ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα αὐτὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν ἐπέφεραν τὴν ἐκρίζωσιν τοῦ Ἑλληνοορθοδόξου πληθυσμοῦ καὶ τῶν ταγῶν αὐτοῦ ἀρχιερέων. Οἱ πληθυσμοί, ὅσοι δὲν ἐσφάγησαν ἀπεμακρύνθησαν, οἱ ναοὶ ἐβεβηλώθησαν, τὰ σχολεῖα, αἱ βιβλιοθῆκαι, τὰ σωματεῖα διηρπάγησαν, ἐξηφανίσθησαν[1]. Τὴν τύχην τοῦ Διονυσίου ἠκολούθησεν ὁ Σμύρνης Χρυσόστομος[2], ὁ Κυδωνιῶν Γρηγόριος[3], ὁ Μοσχονησίων Ἀμβρόσιος[4] καὶ ἑκατοντάδες κληρικῶν, ὅσοι δὲν κατέφυγον εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα. Ἀλλ' οὐδὲ αἱ ψιλαὶ ἐπισκοπαὶ ἢ μητροπόλεις διετηρήθησαν ἐπὶ πολύ, ὡς «διαλάμψασαι» ἢ τίτλῳ κενῷ, ὡς ἡ τῆς Ἐφέσου, τῶν Τούρκων ἀπαιτησάντων σὺν τῷ χρόνῳ νὰ μὴ ὀνομάζωνται ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου διὰ τῶν ἀρχαιόθεν παραδοθέντων ὀνομάτων μητροπόλεις «τουρκικῶν ἐπαρχιῶν». Οὕτως ἐπαρχία, ἥτις συνεδέθη μὲ τὸν Μᾶρκον Εὐγενικὸν καὶ τὸν Διονύσιον Καλλιάρχην, δὲν ὑπάρχει πλέον οὔτε κατ' ὄνομα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου πρώην Κωνσταντινουπόλεως Μαξίμου Ε' (1.1.1972), τοῦ μετὰ τὴν «παραίτησίν» του ὀνομασθέντος «προέδρου Ἐφέσου» (Ὀκτώβριος 1948 - 31 Δεκεμβρίου 1971).

---

1. Μεταξὺ πολλῶν ἄλλων τὰ τῆς τύχης τῶν ἐν τῇ πρώην ἐκτεταμένῃ ἐπαρχίᾳ Ἐφέσου κατὰ τὴν Μικρασιατικὴν ἐκστρατείαν καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν καταστροφὴν (1919 - 1922) διεξετραγῴδησεν ὁ χρηματίσας βοηθὸς τοῦ Σμύρνης Χρυσοστόμου ἐπίσκοπος Τράλλεων Χρυσόστομος Χατζησταύρου, διατελέσας ἐν συνεχείᾳ μητροπολίτης Φιλαδελφείας, τοποτηρητὴς Ἡλιουπόλεως (κατ' ἀρχὰς τοῦ 1921 ἐν Ἀϊδινίῳ), καὶ μητροπολίτης Ἐφέσου ⟨εἶτα δὲ Φιλίππων καὶ Νεαπόλεως καὶ ἐκεῖθεν Ἀθηνῶν⟩ ὑπὸ τὸν τίτλον «Σημειώσεις ἐκ τῆς βιογραφίας», ἀναφερόμενος καὶ εἰς τὴν ἀπέλασιν τῶν κατοίκων τῆς Νέας Ἐφέσου, τὴν πρώτην καταστροφὴν τοῦ Ἀϊδινίου, τὰ ἐν Μαγνησίᾳ καὶ εἰς τὸ Κορδελιό, καὶ τὸ μαρτύριον τοῦ γέροντός του Χρυσοστόμου Σμύρνης. Βλ. Τιμητικὸς τόμος ἐπὶ τῷ ἰωβηλαίῳ τοῦ Σ. μητρ. Φιλίππων - Νεαπόλεως - Θάσου Χρυσοστόμου, Καβάλα 1960, σσ. 456 - 493 (χωρὶς χρονολογίας ὅμως). Περὶ τῶν ἐκ Μικρασίας (Κυδωνιῶν ἰδίᾳ) προσφύγων βλέπε Ἀπ. Βακαλοπούλου, Πρόσφυγες καὶ προσφυγικὸν ζήτημα κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1939, εἰς τὰς σσ. 7 - 20, ἀναφερόμενον εἰς τὴν κατὰ τὸ 1821 δῄωσιν τῆς περιοχῆς.

2. Βλέπε μεταξὺ ἄλλων καί: Σπυρίδωνος Λοβέρδου, Ὁ μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος, Ἀθῆναι 1929. Χρίστου Σωκρ. Σολωμονίδη, Ὁ Σμύρνης Χρυσόστομος, Α' - Β', Ἀθήνα 1971. Λεωνίδου Ἰω. Φιλιππίδου, † Ὁ Σμύρνης Χρυσόστομος..., Ἀθῆναι 1962 (ἔκδοσις Πανεπ. Ἀθηνῶν).

3. Ἰακώβου Γ. Κλεομβρότου, μητροπ. Μυτιλήνης, Ὁ ἐθνομάρτυς μητροπολίτης Κυδωνιῶν Γρηγόριος ὁ ἀπὸ Στρωμνίτσης, δευτέρα ἔκδοσις, Θεσσαλονίκη 1972.

4. Αὐτόθι, σ. 81.

8. Ἐπειδὴ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος περὶ ἐποικισμοῦ τῆς περιοχῆς καὶ τῆς δράσεως ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου νησιωτῶν κἄ. ἐποίκων Ἑλλήνων, θέλω νὰ παρατηρήσω ἐδῶ ὅτι καὶ ἐντόπιοι ἄνδρες διεκρίθησαν παραλλήλως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τὰ Γράμματα καὶ τὰς Τέχνας, ὧν πρόχειρά τινα παραδείγματα φέρω ἐν τοῖς ἑξῆς :

α′) Ἀνδρέαν τὸν Εὐγενικὸν ἐκ πόλεως Ἐφέσου [1].

β′) Ἰωάννην τὸν Ἐφέσιον, τὸν ἐν Ἰασίῳ κατὰ τὸ 1715 διατρίβοντα, ἐκδότην ἔργου Ἰω. τοῦ Δαμασκηνοῦ [2].

γ′) Γρηγόριον ἐπίσκοπον Εἰρηνουπόλεως (1761 - 1846) [3], ἄνδρα δράσαντα κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀγῶνα καὶ ποικίλως ἀνακουφίσαντα τοὺς καταφυγόντας εἰς Ρωσίαν καὶ δεινοπαθήσαντας ἐκεῖ ὁμοεθνεῖς.

δ′) Τὸν Σμάραγδον, μητροπολίτην Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων ἀπὸ τὰ Ἀλάτσατα [4].

ε′) Τὸν Διονύσιον πρώην Παραμυθίας, καὶ εἶτα (1869) Φιλαδελφείας, ἐκ Κρήνης [5].

ς′) Τὸν Σεραφεὶμ Ἀρκαδιουπόλεως, εἶτα δὲ Κρήνης, γεννηθέντα εἰς Βουρλὰ († 1848) [6].

ζ′) Τὸν Πολύκαρπον Βαρβάκην, μητροπολίτην Ἀδριανουπόλεως [7].

η′) Τὸν Κωνσταντῖνον Γ. Κοϊδάκην, μητροπολίτην Μαδύτου, ἐξ Ἁγίας Παρασκευῆς Κρήνης [8].

---

1. Δημοσιεύσαντα «Εἰς τὴν περὶ μυστηρίων βίβλον στίχους ἰαμβικοὺς» τὸ 1628, τουτέστιν εἰς τὴν Σύνοψιν τῶν θείων καὶ ἱερῶν ἐκκλησιαστικῶν μυστηρίων τὴν ἐν Ρώμῃ ἐκδοθεῖσαν, περὶ ἧς ὁ Γ. Ζαβίρας, Νέα Ἑλλάς, σ. 201. Τοὺς στίχους ἀνετύπωσεν ὁ É. Legrand, BH du XVII s., I, 1894, σσ. 262 - 263, ἀρ. 183.

2. Ἐξέδωκε τὴν Ἔκδοσιν Ὀρθοδόξου πίστεως Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐν Ἰασίῳ τῆς Μολδαβίας μηνὶ Σεπτεμβρίῳ, ‚αψιε′, περιλαμβανομένην ἐν κώδικι μονῆς Παντελεήμονος 6068, *561* (Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος Β′, σ. 396). Πρβλ. É. Legrand, BH de XVIII s., I, 1918, σ. 122, ἀρ. 98.

3. Βίος Γρηγορίου μητροπολίτου Εἰρηνουπόλεως καὶ Βατοπεδίου, ὑπὸ Σοφοκλέους Κ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, ἰατροῦ καὶ χειρουργοῦ κτλ. Ἀθήνησι, ‚Αωξ′ (= 1860). Ὁ Γρηγόριος οὗτος διετέλεσε καὶ τῶν τέκνων τῶν Κωνσταντίνου καὶ Ἀλεξάνδρου Χαντζερῆ διδάσκαλος (— 1801).

4. Βλ. περαιτέρω εἰς τὰ περὶ Ἡλιουπόλεως, καὶ «Πανελλήνιον λεύκωμα...» 6, 1922, σ. 72.

5. Βλ. περαιτέρω εἰς τὸν Κατάλογον ἀρχιερέων Φιλαδελφείας.

6. Νίκου Ε. Μηλιώρη, Τὰ Βουρλὰ τῆς Μ. Ἀσίας, Α′ (1955) 1957, σ. 338.

7. «Πανελλήνιον Λεύκωμα...» 6, 1922, σ. 88.

8. Ἀπὸ Δαφνουσίας (1912 - 1924) εἶτα Πλωμαρίου (1924 - 1934) καὶ Κίτρους (1934 - 1954), λόγιος ἀρχιερεὺς κατὰ Ἀπ. Ἐ. Σιταρᾶν, Μάδυτος πόλις τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου, Ἀθῆναι 1971, σσ. 293 - 294, καὶ «Πανελλήνιον Λεύκωμα...» 6, 1922, σ. 78. Βλ. καὶ περ. «Θρακικὰ» 25, 1956, σσ. 16 - 17.

θ′) Τὸν ἀρχιερέα Κρήνης Καλλίνικον Λαμπρινίδην (1881 — ἀρχιερεὺς ἀπὸ 10 Ὀκτ. 1918) [1].

ι′) Τὸν ἀρχιερέα Μαδάβων Βαρθολομαῖον, κατὰ κόσμον Κωνσταντῖνον Κυριακίδην (1886 - 1976) [2].

ια′) Τὸν ἐπίσκοπον Χριστουπόλεως (Καβάλας) Κύριλλον ἐκ Σεβδίκιοϊ [3].

ιβ′) Τὸν Ἐφέσου Ἀγαθάγγελον Γαβριηλίδην (1818 - 1893 †), γεννηθέντα εἰς Μαγνησίαν τὴν πάρα τὸ Σίπυλον, ἀρχιερέα Σβορνίκου (1848), Δράμας καὶ Ζιχνῶν (Μάϊος 1861) καὶ τέλος ἀπὸ τοῦ 1878 Ἐφέσου [4].

ιγ′) Τὸν Φλωρίνης Βασίλειον Παπαδόπουλον, ὁμοίως ἐκ Μαγνησίας (1884 - 1969 †) [5].

Θὰ ἔπρεπε δὲ νὰ συγκεντρωθοῦν καὶ οἱ ἐκ τῆς περιοχῆς Νεομάρτυρες ἢ ἐν τῇ μείζονι ἐπαρχίᾳ Ἐφέσου μαρτυρήσαντες [6] καὶ αἱ συγγραφεῖσαι δι᾽ αὐτοὺς Ἀκολουθίαι καὶ οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν [7], καθὼς καὶ αἱ δι᾽ ἄλλους ἁγίους καὶ δι᾽ ἑορτὰς συγγραφεῖσαι Ἀκολουθίαι [8].

---

1. Πανελλήνιον Λεύκωμα... 6, 1922, σ. 72 (καὶ φωτογραφία του).

2. Σιταρᾶς, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 6.

3. Μαργαρίτου Εὐαγγελίδου, Ὑπόμνημα περὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ παθημάτων τῶν ἑστιῶν τοῦ πολιτισμοῦ Μικρᾶς Ἀσίας..., ἐν Ἀθήναις 1918, σ. 72.

4. Πρβλ. ἀρχιμ. Κυρίλλου Ζαχοπούλου, ὁ Ἐφέσου Ἀγαθάγγελος ὁ Μάγνης (1818 - 1893), «Μικρασ. Χρονικὰ» 3, 1940, σσ. 233 - 243.

5. Βλ. «Μικρασ. Χρονικὰ» 11, 1964, σ. 90, καὶ 14, 1970, σ. 563 (νεκρολογίαν του).

6. Εἰς τὸ «Νέον Λειμωνάριον», Βενετία 1819, ὁ Ἀθανάσιος Πάριος ἔγραψε «Μαρτύριον τοῦ ἁγίου ἐνδόξου νεομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Ἐφεσίου, ἀθλήσαντος ἐν Νέᾳ Ἐφέσῳ ἐν ἔτει 1801». (Βλ. L. Petit, BAG, 1926, σ. 90, καὶ Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Ἁγιολόγιον, σ. 96), καὶ «Μαρτύριον τοῦ ἁγίου νεομάρτυρος Ἰωάννου τοῦ Κρητός, ἀθλήσαντος ἐν τῇ Νέᾳ Ἐφέσῳ ἐν ἔτει 1811». Βασίλειος Χατζῆ-Κυριακοῦ, ἀκμάζων τὸ 1650, συνέγραψε βίον, μαρτύριον καὶ Ἀκολουθίαν Δημητρίου Νεομάρτυρος τοῦ ἐκ Φιλαδελφείας. Πρβλ. Γ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλάς..., σ. 211 (μὴ ἀναφερομένην Ἀκολουθίαν ἐν L. Petit, BAG). Τοῦ Νεομάρτυρος Γεωργίου Χιοπολίτου, μαρτυρήσαντος ἐν Κυδωνίαις τὸ 1807 ἔτος, Ἀκολουθία ἐτυπώθη ἐν Ἑρμουπόλει Σύρου τὸ 1848, ὑπὸ Εὐστρατίου Π. Τυμπαμμπόγλου Κυδωνιέως (L. Petit, BAG, σ. 86). Ὑπὸ Γεωργίου Π. Σωτηρίου, Ὁ Νεομάρτυς ἅγιος Γεώργιος ὁ Χιοπολίτης πολιοῦχος Κυδωνιῶν καὶ Δαυῒδ ὁσιομάρτυς ὁ Κυδωνιεὺς (Ἀκολουθίαι, μαρτύρια, εἰκόνες κλπ. αὐτῶν), Μυτιλήνη 1955. Βλ. ἀκόμη Κ. Μ. Μιχαηλίδη, Συμβολὴ στὴν Αἰολικὴ Βιβλιογραφία, Ἀθήνα 1940, σσ. 120 - 121, καὶ Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, ΕΒ Β′, σ. 198, Nº 4669.

7. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου νέου ὁσιομάρτυρος Νικολάου τοῦ ἐκ Βρυούλλων ἐκ παλαιῶν χειρογράφων ἀντιγραφεῖσα καὶ ἐπιδιορθωθεῖσα ὑπὸ ***, ἐν Ἀθήναις 1898, 8º, σ. 15, παρὰ L. Petit, BAG, σ. 210. Τοῦ νεομάρτυρος Πολυδώρου τοῦ ἐν Νέᾳ Ἐφέσῳ (3 Σεπτ. 1794) ἡ κάρα εἰς τὸν ναὸν Ἁγ. Αἰκατερίνης Πλάκας ἀφιερώθη ὑπὸ ἀρχιμ. Κυρίλλου Ψύλλα, μετακομίσαντος αὐτὴν ἐκ Μικρασίας κατὰ τὴν προσφυγίαν τοῦ 1922.

8. Ὁ Ἐφέσου Ἀγαθάγγελος, ὁ ἐκ Μαγνησίας, ἐξέδωκεν Ἀσματικὴν

Ὡς πρὸς τὴν Παιδείαν, σημειῶ ὅτι εἰς τὰ Σχολεῖα Ἐφέσου διηκόνησαν οἱ μετὰ ταῦτα ἀναδειχθέντες ἀρχιερεῖς, ὡς ὁ Προύσσης Νικόδημος Κομνηνὸς (1857 - 1935 †) περὶ τὸ 1883 - 1885, ὡς ἱεροδιδάσκαλος ἐν Μαγνησίᾳ καὶ Περγάμῳ [1]. Ἰδιαιτέρως δὲ νὰ ἐξετασθοῦν τὰ περὶ τῶν ἐκεῖ ἱεροδιδασκάλων καὶ διδασκάλων [2].

Εἰς τὴν μείζονα περιοχὴν Ἐφέσου ἐγράφησαν διάφορα χειρόγραφα κατασπαρέντα κατόπιν, ὡς ὁ κῶδιξ Ἐσφιγμένου *131* (2144) γραφεὶς τὸ 1577 ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου Ἀθανασίου ἐν Νέᾳ Φωκαίᾳ [3], ὁ κῶδιξ Ξηροποτάμου *173* (2506) τοῦ ιζ' αἰ., «Ἀνθολόγιον» γραφὲν τὸ 1685 ὑπὸ Ἰγνατίου Μητρινοῦ ἱερομονάχου τοῦ χωρίου Γιανιτζαριῶτες τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου. Ὁ ἱερεὺς - γραφεὺς ἦτο Ἄνδριος [4]. Ὁμοίως ὁ κῶδιξ

Ἀκολουθίαν Ἰωάννου τοῦ Βατάτση συνταχθεῖσαν ὑπὸ Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1872. Πρβλ. L. Petit, BAG, 1926, σ. 121. Ὁμοίως τοῦ αὐτοῦ Νικοδήμου καὶ Ἀκολουθίαι εἰς τὸν Μᾶρκον Ἐφέσου τὸν Εὐγενικόν, ἐν Σμύρνῃ 1873. Πρβλ. Petit, αὐτόθι, σ. 137.

Ὁ Φιλαδελφείας Γαβριὴλ ἐξέδωκεν Ἀκολουθίαν τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1822. Πρβλ. L. Petit, αὐτόθι, σ. 207. Τὴν ὡς ἄνω ἀκολουθίαν τοῦ Νικοδήμου εἰς Μᾶρκον Ἐφέσου ἐπανεξέδωκε τὸ 1896 Κάλλιστος Βλαστός, μοναχὸς Ἐφέσιος. L. Petit, αὐτόθι, σ. 138. Τὸ δὲ 1876 ἐν Κυδωνίαις ὁ Κυδωνιεὺς Δημήτριος Σάλλας ἐξέδωκεν Ἀκολουθίαν εἰς τὴν εὑρεθεῖσαν εἰκόνα Παναγίας τῆς Φανερωμένης.

1. Πρβλ. περ. «Ὀρθοδοξία» 10, 1935, σσ. (179 -)181, ὅπου νεκρολογία αὐτοῦ.

2. Περὶ Θεοδοσίου Κοκκινάκη, πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, διδασκάλου ἐν Μαγνησίᾳ, τοῦ ὁποίου μαθητὴς καὶ Γρηγόριος ὁ Σίφνιος (πρὸ τοῦ 1800;) πρβλ. Κ. Ν. Σάθαν, ΝΦ, σσ. 651, 660., Ματθαῖον Κ. Παρανίκαν, Σχεδίασμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Ἔθνει καταστάσεως τῶν Γραμμάτων..., ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867, σ. 117. Αὐτόθι ἀναφέρονται αἱ σχετικαὶ μαρτυρίαι καὶ ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ ιη' αἰ. ἐδίδασκεν ἐν Μαγνησίᾳ ὁ τοῦ Κωνσταντίνου Κοκκινάκη Χίου πρεσβύτερος ἀδελφὸς Θεοδόσιος Κοκκινάκης, ἐν δὲ Κασαμπᾶ (Σάρδεσιν) συγχρόνως ὑφίστατο ἑτέρα Σχολή, ἐν ᾗ ἐμαθήτευσε Γρηγόριος ἱερομόναχος ὁ ἐκ Σίφνου, ὁ ὕστερον ἐν Δάκκᾳ τῶν Ἰνδιῶν διδάξας. Ὥστε καὶ οἱ Κυκλαδῖται ἐμαθήτευσαν εἰς τὴν περιφέρειαν τὴν ὁποίαν ἐπῴκισαν. Ἀλλὰ καὶ ἐξ Ἰθάκης ἦλθε διδάσκαλος «ἐν χώρᾳ Κοὺς - Ἀδασίῳ τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου» σχολαρχήσας, ὁ Σαμουὴλ Κασσιανὸς Ἰθακήσιος, 6.000 γρόσσια καταλιπών, οὐ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ διαθήκης τῇ πατρίδι του Ἰθάκῃ πρὸς ἵδρυσιν Σχολῆς, ἧς τὴν λειτουργίαν ἀνέθηκε τῷ ἀνεψιῷ αὐτοῦ Ἀντωνίῳ. Ταῦτα μανθάνομεν ἐξ ἐπικυρωτικοῦ γράμματος τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου κατὰ Μάϊον 1811 ἀπολυθέντος, ἐν Μ. Ἰ. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις Β', 1889, σσ. 137 - 141 δημοσιευομένου. Τοῦτον ἐν Ξάνταθι (= Κουσάντασι) διδάξαντα τὴν ἑλληνικήν, λατινικὴν καὶ ἰταλικὴν λέγει ἐν Ἱστορίᾳ τῆς νήσου Ἰθάκης, ἐν Ἀθήναις 1849, σ. 153, ὁ Ἰθακήσιος Νικ. Καραβίας - Γρίβας, πληροφορῶν ὅτι καὶ οἱ Γεώργ. Σταμ. Δενδρινὸς († 1837) καὶ Εὐστάθιος Καραβίας († 1844) ἐσπούδασαν εἰς τὴν Σχολὴν Κυδωνιῶν, αὐτόθι, σσ. 145 - 148 καὶ 127 - 128.

3. Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος, Α', σ. 186.

4. Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος, Α', σ. 210.

τῆς ἐν Λέσβῳ μονῆς Λειμῶνος *333* τοῦ ιθ' αἰ. «Φρασάριον Ἰωάννου μοναχοῦ τοῦ ἐν Μαγνησίᾳ» [1].

Ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἄξιοι οἱ διδάξαντες καὶ συνθέσαντες μελοποιοὶ καὶ διασκευασταὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐν τῷ χώρῳ τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου, ὧν μνημονεύονται οἱ ἑπόμενοι ἐντόπιοί τε καὶ μή:

I) Γεώργιος ὁ Κρής, διδάξας ἐν Μαγνησίᾳ, ἀπέθανεν ἐν Κυδωνίαις κατὰ Δεκ. 1815 [2]. Διδάσκαλος διατελέσας τῶν:

α') Πέτρου τοῦ Ἐφεσίου († 1840 ἐν Βουκουρεστίῳ), τοῦ ἐκδόντος τὸ πρῶτον ἔντυπον μουσικὸν βιβλίον (Ἀναστασιματάριον Πέτρου Πελοποννησίου, Βουκουρέστι 1820) [3].

β') Θεοδώρου τοῦ Φωκαέως († 1848), μουσικοῦ καὶ ἐκδότου μουσικῶν κειμένων, ⟨πατρὸς δὲ Κωνσταντίνου τοῦ Φωκαέως, ψάλαντος ἐν Φώκαις καὶ Κωνσταντινουπόλει⟩ [4].

γ') Φραγκίσκου Λιμπρίτου τοῦ Κρητὸς (1795 - 1876 †), διδάξαντος ἐν τῇ Μουσικῇ Σχολῇ Νέας Ἐφέσου [5], καὶ ἄλλων.

II) Κυριακὸς Φιλοξένης, ἱερεὺς ὁ Ἐφεσιομάγνης [6], ὁ ἐκδοὺς τὸ 1859 Θεωρητικὸν στοιχειῶδες τῆς Μουσικῆς [7].

III) Ἄνθιμος Ἐφεσιομάγνης, πρωτοψάλτης ἐν Μαγνησίᾳ, ἀπὸ δὲ τοῦ 1828 ἐν Ἑλλάδι, ἀποθανὼν ἐν Μεσολογγίῳ [8].

IV) Ματθαῖος Ἐφέσιος ἁγιορείτης, μελοποιός, ιθ' αἰ. [9].

V) Ἐμμανουὴλ Ἐφέσιος, ἀπαντώμενος εἰς μουσικὰ τινα χειρόγραφα.

VI) Ἐλαίας Παΐσιος. Ὁ κῶδιξ Ξενοφῶντος *115* (815) περιέχει Χερουβικά, κατ' ἦχον· ἐμελοποιήθησαν παρὰ τοῦ πανιερωτάτου ἁγίου Ἐλέας (sic) Παϊσίου [10]. Ὡς γνωστόν, ὁ Παΐσιος ἦλθε πρόσφυξ εἰς Ἑλλάδα

---

1. ⟨Διονυσίου Χαραλάμπους μοναχοῦ⟩, Συμπληρωματικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ἱερᾶς μονῆς Λειμῶνος ἐν Λέσβῳ, Ἀθῆναι ⟨1947⟩, σ. 22.

2. Γ. Ἰ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 317. Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, Μουσικὰ Χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453 - 1832), τόμος πρῶτος, Ἀθήνα 1975, σσ. 277 - 279 (καὶ τὴν διακρίβωσιν ἐκεῖ μηνὸς καὶ ἔτους τοῦ θανάτου του ἀπὸ τὸν Ἀθ. Παπ. Κεραμέα).

3. Παπαδόπουλος, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 327 - 328. Γκίνη - Μέξα, ΕΒ, ἀρ. 1258.

4. Παπαδόπουλος, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 460.

5. Αὐτόθι, σ. 355.

6. Πρὸς διαστολὴν τοῦ *Θετταλομάγνης* (= ἐκ Μαγνησίας τῆς Θεσσαλίας)!

7. Παπαδόπουλος, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 360 - 361.

8. Αὐτόθι, σσ. 347 - 348.

9. Αὐτόθι, σ. 441 καὶ σημ. 1254.

10. Γρ. Θ. Στάθη, Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς. Ἅγιον Ὄρος. Κατάλογος περιγραφικός..., τόμος Β', Ἀθῆναι 1976, σ. 34.

τὸ 1821, ἑπομένως τὰ γραφέντα ὑπ' αὐτοῦ εἶναι προγενέστερα τοῦ ἔτους τούτου.

VII) Ἰωάσαφ μοναχὸς Κυδωνιεύς, β' τετάρτου ιθ' αἰ. Ἐν κώδ. Διονυσίου 723 [1].

Β'

Οἱ μεταξὺ 1453 καὶ 1761 μητροπολῖται Ἐφέσου.

ΕΦΕΣΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΣ

Οὗτος εἶναι γνωστὸς ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ μητροπ. Μηδείας Θεοφάνους [2]. Οὕτως ἐν ἐπιστολῇ: «Τῷ μητροπολίτῃ Ἐφέσου. Ἐκ τῆς νόσου ἀνασφήλας προσφωνῶ σοι τῇ φίλῃ μοι κεφαλῇ ...τὸν Χριστοφόρον μήπω τὸ εἰκοστὸν παραμείψαντα πρεσβύτερον κεχειροτόνηκας· εἰ δὲ κατ' ἐπιταγὴν τί τοῦτο ἢ πασίας (= πασᾶς Τοῦρκος) ἐστὶν ὁ ἐπιτάξας» [3].

Δεδομένου ὅτι ὁ Θεοφάνης Μηδείας διετέλει ἀρχιερεὺς ἀπὸ τοῦ 1468 καὶ ἀπεβίωσε πρὸ τῆς 10ης Ὀκτωβρίου 1474 [4], μεταξὺ τῶν δύο τούτων χρονολογιῶν ἐγράφη ἡ ὡς ἄνω ἐπιστολή.

Ὁ Ἐφέσου Νεόφυτος ἀναφέρεται ἐν σιγιλλίῳ τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Α' ἔτους 1467 περὶ τῆς ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Ἐφέσου ὑπαγομένης ἐπισκοπῆς Μαγνησίας [5], τὴν ὁποίαν ὡς ἰδίαν ἐπισκοπὴν διεξεδίκει ἁρπαζομένην ὑπὸ τοῦ Σμύρνης.

ΕΦΕΣΟΥ ΔΑΝΙΗΛ

«Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Ἐφέσου καὶ πάσης Ἀσίας Δανιήλ», ἔχων καὶ τὴν γνώμην καὶ τοῦ Χαλκηδόνος καὶ τοῦ Μυτιλήνης, συνυπογράφει συνοδικὸν ψήφισμα δι' οὗ ἀποκαθίσταται Διονύσιος ὁ Β' τὸ δεύτερον εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ͵ςπϛ' (= 1488), κατὰ μῆνα Ἰούλιον [1]. Οὗτος καὶ ἄλλως εἶναι γνωστός [2]. Ὁ Δανιὴλ εἶτα ἐγένετο μητροπολίτης Σμύρνης, ὅτε καὶ συνέγραψε κανόνα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην Θεολόγον (Πάτμου), οὗ ἡ ἀκροστιχίς: *Καὶ τῶν Σμυρναίων ὁ ποιμήν σοι προσᾴδει, Δανιήλ* [3].

1. Στάθης, αὐτόθι, σ. 811. Σημειωτέον ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Στάθη ἀναφερόμενος, αὐτόθι, σ. 884β, *Ἀρσένιος* ὁ μικρὸς ἢ *Ἀρσενάκης* δὲν εἶναι ἐπίσκοπος Κυδωνιῶν ἀλλὰ τῆς ἐν Κρήνῃ Κυδωνίας (Χανίων).

2. Σπυρ. Λάμπρος, Ἐπανέκδοσις ἐπιστολῶν τοῦ μητροπολίτου Μηδείας Θεοφάνους, ΝΕ 10, 1913, σσ. 258 - 275 ⟨ἐννέα⟩.

3. Αὐτόθι, σσ. 269 - 270.

4. Χ. Γ. Πατρινέλης, Ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς ταυτιζόμενος πρὸς τὸν Θεοφάνην Μηδείας καὶ οἱ ἀνέκδοτοι λόγοι του. Μία νέα ἱστορικὴ πηγὴ περὶ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνους, Ἀθῆναι 1966, σ. 42.

5. Τὸ κείμενον ἐδημοσίευσεν ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Μαγνησία ἡ ὑπὸ Σιπύλῳ καὶ αἱ μητροπόλεις Ἐφέσου καὶ Σμύρνης, ΔΙΕΕ 2, 1887, σσ. 650 - 660, ἐν σσ. 652 - 654. Παραδόξως ὁ αὐτὸς Παπ. Κεραμεύς, Ἔκθεσις παλαιογραφικῶν καὶ φιλολογικῶν ἐρευνῶν, ΕΦΣΚ 17, 1886, Παράρτημα σ. 56, συνεσχέτισε τὸν Μηδείας Θεοφάνην πρὸς τὸν Ἐφέσου Δανιὴλ 1478 - 1486.

ΕΦΕΣΟΥ ΙΩΣΗΦ

Προκειμένης ἐκλογῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Θεολήπτου Α' τὴν 31ην Δεκεμβρίου 1522 ἐτέθη εἰς τὸ τρίψηφον τρίτος ὁ Ἐφέσου Ἰωσὴφ [4] ἢ Ἰωάσαφ [5].

ΕΦΕΣΟΥ ΛΟΥΚΑΣ

Συνυπογράφει συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Ἰωάσαφ κυροῦντος τὸν τίτλον τοῦ καίσαρος τῷ μεγάλῳ δουκὶ Μοσκοβίας Ἰωάννῃ τετάρτῳ, ἔτει ͵ζξθ' (= 1561): *Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Ἐφέσου Λουκᾶς* [6]. Ἐκ τοῦ ἐγγράφου τούτου ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ «τότε μητροπολίτης Ἐφέσου (ἀνωνύμως)» ἀπεστάλη μετὰ τοῦ ὑπάρχου Ἀντιοχείας, οἵτινες ἔστεψαν εἰς βασιλέα τὸν «εὐσεβέστατον Βελὶκ κνὲς Βολοντίμοιρον».

ΕΦΕΣΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ

Ἔτει 1564 συνυπογράφει συνοδικὴν ἀπόφασιν τοῦ πατριάρχου Ἰωάσαφ Β' σχετικὴν μὲ τὰ Μετέωρα. Κατὰ τὸ ͵ζογον ἔτος [7].

ΕΦΕΣΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

Ὁ Μαρτῖνος Κρούσιος ἐν τῇ Τουρκογραικίᾳ αὐτοῦ ἐσημείωσεν: «Ὁ Ἐφέσου μητροπολίτης Ἀθανάσιος, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης ⟨Ἀσίας⟩

1. Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Α', 1935, σσ. (18 -)20, καὶ Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Μελέτη περὶ τοῦ βίου... Διονυσίου Α' τοῦ ἐκ Δημητσάνης..., Ἀθῆναι 1955, σσ. (33 -)35 (=Ἀρχεῖον Θρᾳκικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τόμοι ΙΘ' - Κ', ἀρ. 42).

2. Βλ. Σπ. Λάμπρον, ΝΕ 15, 1921, σ. 328.

3. Ἰω. Σακελλίων, Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη..., σ. 168 καὶ αὐτόθι σημ. ζ'.

4. Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, ΙΒ Ι, 1891, σ. 346.

5. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Θεολήπτου Α', ΔΙΕΕ 3, 1891, σσ. 486 - 493, ἐν σ. 491 (Κῶδιξ 276 τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχικῆς συλλογῆς, φ. 153β).

6. W. Regel, Analecta Byzantino - Russica 1891 - 1898, σ. 77,30 (Τὸ ἔγγραφον σσ. 75 - 79).

7. Δ. Α. Ζακυθηνός, περ. «Ἑλληνικὰ» 10, 1937 - 1938, σσ. (294 -) 295.

24 Αὐγούστου 1576. Quinquagenarius erat, gravis, venerandus. Obijt non multo post»[1]. Ὁ βαρὺς καὶ σεβάσμιος πεντηκονταετὴς ἀρχιερεὺς ἀπεβίωσεν οὐ πολὺ μετὰ τὸ 1575, ὅτε ὑπέγραψεν, κατὰ ταῦτα καὶ πάντως πρὸ τῆς κατὰ τὸ 1584 κυκλοφορήσεως τῆς Τουρκογραικίας τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου.

Καὶ πότε μὲν ἐγένετο Ἐφέσου ἀγνοοῦμεν. Γνωρίζομεν ὅτι ἔγραψε τὸν κώδικα Ἐσφιγμένου 2144, *131*, ὅπου «Τὸ παρὸν βιβλίον ὑπάρχει κἀμοῦ ἁμαρτωλοῦ Ἀθανασίου ἀρχιερέως Ἐφέσου. Ἐγράφη δὲ ἐν ἔτει ,ζπϛφ (= 7086) μηνὶ Σεπτεμβρίῳ κῆ (20ῆ) ἰνδικτιῶνος ϛ' (ἕκτης) ἐν τῇ Νέᾳ Φωκαίᾳ». Καὶ ἡ ὑπογραφὴ † *Ὁ Ἐφέσου μητροπολίτης Ἀθανάσιος, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἀσίας*[2]. Ὥστε ὁ κῶδιξ ἐγράφη τὴν 20 Σεπτ. 1577. Αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα περὶ αὐτοῦ μαρτυρία.

Ἡ τρίτη εἶναι ἡ κατὰ τὸν Ἰούλιον 1575 ὑπογραφὴ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ καθολικοῦ συνοδικοῦ γράμματος Ἱερεμίου Β', συνυπογραφέντος καὶ ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν Ἰωακεὶμ Ἀντιοχείας καὶ Γερμανοῦ Ἱεροσολύμων καὶ δοθέντος τοῖς Σιναΐταις, πολλάκις δημοσιευθέντος, ἐσφαλμένως ἀναγνωσθείσης τῆς χρονολογίας αὐτοῦ ὡς ,αεπγ'[3], τουτέστιν ἀπὸ Χριστοῦ Σωτῆρος ὡς δῆθεν ὀρθοτέρας τῆς ,αζπγ' τοῦ πρώτου ἐκδότου[4]. Καὶ πρῶτον μὲν χρῆσις τῆς χρονολογίας anno Domini ὑπ' οὐδενὸς πατριαρχικοῦ νοταρίου ἐγένετο πρὸ τῆς β' πατριαρχίας Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως. Δεύτερον δὲ καὶ οἱ δύο ἀριθμοὶ οὐδὲν λέγουν. Τὸν ὀρθὸν ἔχομεν ἐξ ἄλλου ἀπογράφου προερχομένου ἐκ τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας *,ζπγ', μηνὶ Ἰουλίῳ, ἰνδικτιῶνος γ'*, δηλούσης τὸν Ἰούλιον 1575[5], ἣν ἠκολούθησε καὶ μεταγενεστέρα τοῦ ἐγγράφου ἔκδοσις[6]. Ἄλλωστε τοῦτο ἐξεδόθη κατὰ τὴν πρώτην πατριαρχίαν Ἱερεμίου Β' (5 Μαΐου 1572 - 29 Νοεμβρίου 1579). Ἅπαξ δὲ συζητῶ τὸ θέμα, σημειῶ ὅτι ἡ παρανάγνωσις τοῦ ,ζπγ' εἰς ,αζπγ' (δῆθεν ἀπὸ Χριστοῦ χρονολογίας διὰ προσθήκης τοῦ ,α) ἢ εἰς τὸ ὁμοίως ἀσήμαντον ,αεπγ' (= 1583;

1. M. Grusius, Turcograecia, Basileae 1584, σ. 507.
2. Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος Α', σ. 186. Ὁ κῶδιξ χαρτῷος τοῦ 16ου αἰ.
3. ΜΜ, AD V, 1887, σσ. (240-)244.
4. Σελὶς 244, σημ. 1 «In editione legitur, ,αζπγ'». Νοεῖται δ' ἡ ἔκδοσις τοῦ 1768 ὑπὸ ἀρχιμ. Ἱερεμίου Σιναΐτου τοῦ ἐκ Κυδωνίας Κρήτης, Περιγραφή... ἱερᾶ ὄρους Σινᾶ· πρβλ. É. Legrand, BH du XVIII s., II, 1928, σσ. 85 - 86, N° 690. Ὁ Κ. Ἄμαντος, Σύντομος Ἱστορία τοῦ Σινᾶ, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 50, ἔχων ὑπ' ὄψιν ἔκδοσιν τῆς Περιγραφῆς τοῦ 1817 δέχεται τὸ 1575 ἔτος, ὡς παλαιότερον ὁ Μ. Ἰω. Γεδεών, ΠΠ, σ. 521.
5. Γερ. Γ. Μαζαράκη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀλεξάνδρεια 1932, σ. 109, σημ. 2. Ὁ ἐκδότης τοῦ Μαζαράκη Εὐγ. Μιχαηλίδης ἠγνόησε τὰς προηγηθείσας ἐκδόσεις Ἱερεμίου τοῦ Κρητὸς καὶ ΜΜ.
6. Κ. Δελικάνης, Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχειοφυλακείου σωζόμενα ἔγγραφα, Α', 1904, σσ. (332-)337.

κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἐκδότου, δηλονότι, ,αφπγ', ἔτος καθ' ὃ διήνυεν ὁ Ἱερεμίας τὴν β' πατριαρχίαν του) προῆλθεν ἐξ ἀπροσεξίας, ὡς ἤδη ἐλέχθη, τῆς ἐνάρξεως τῆς χρήσεως τῆς ἀπὸ Χριστοῦ Σωτῆρος χρονολογίας, ἡ ὁποία ἄλλως μεταξὺ τῶν λογίων ἱερωμένων τοῦ 16ου αἰῶνος ἦτο εἰς εὐρυτάτην χρῆσιν. Κατὰ ταῦτα μέχρι σήμερον δὲν ὑπάρχει ἀσφαλὴς τοποθέτησις τοῦ Ἐφέσου Ἀθανασίου εἰμὴ ἡ ἀπὸ Ἰουλίου 1575 μέχρι Σεπτεμβρίου 1577.

ΕΦΕΣΟΥ ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ Α' (καὶ ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ ?)

«Ὁ Ἐφέσου μητροπολίτης Σωφρόνιος, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἀσίας» τοποθετεῖται μετὰ τὸν προκάτοχόν του Ἀθανάσιον, ἀποθανόντα ὀλίγον μετὰ τὴν 24ην Αὐγούστου 1576[1]. Ἐὰν τὸν διεδέχθη ὁ Ἐφέσου Παρθένιος, καὶ τοῦτο δὲν δύναται νὰ πιστωθῇ ἀπὸ μίαν καὶ μόνον μαρτυρίαν, καὶ αὐτὸς πρέπει ν' ἀπεβίωσε πρὸ τῆς κατὰ τὸ 1580 (ἄγνωστον μῆνα) ἀναδείξεως τούτου. Ἐὰν ἡ ὑπογραφὴ Παρθένιος εἶναι παρανάγνωσις τοῦ Σωφρόνιος, ὅπερ καὶ πιθανώτατον[2], τότε θ' ἀπέθανε κατὰ Δεκέμβριον 1582, ὅτε μετετέθη εἰς τὴν Ἐφέσου ὁ Κυθήρων Διονύσιος, δεδομένου ὅτι ἡ σχετικὴ πρᾶξις[3] φέρει τὴν μητρόπολιν χηρεύουσαν λόγῳ θανάτου τοῦ κατόχου αὐτῆς.

Ἓν μόνον ἔγγραφον ὑπογραφόμενον ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου Α' τούτου ὑπέπεσεν εἰς τὴν ἀντίληψίν μου.

1580 Σεπτέμβριος — Σιγίλλιον πατριάρχου Ἱερεμίου Β' ὑπὲρ τοῦ μοναστηρίου καὶ τῶν μετοχίων Ἰω. Θεολόγου Πάτμου. ,ζπθ', μηνὶ Σεπτεμβρίῳ, ἰνδικτιῶνος θ' ⟨Κῶδιξ (35) ψο' Πάτμου⟩.
Δημητρίου Καλλιμάχου, Πατμιακῆς βιβλιοθήκης Συμπλήρωμα, ΕΦ 11, 1913, σ. 248.

Ο ΕΦΕΣΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ (Στρογγύλιος Δημήτριος)

Διονύσιος Στρογγυλὸς ἐγεννήθη ἐν Ζακύνθῳ. Ἡ οἰκογένεια Στρογγυλῶν ἦτο κυθηραϊκῆς καταγωγῆς[4]. Διὰ τὴν ἰταλομάθειάν του προφανῶς, ἐπελέγη καὶ ἐχειροτονήθη τοπικῶς ἐπίσκοπος Κυθήρων ἀπὸ τὸν Μονεμβα-

1. M. Crusius, Turcograecia..., 1584, σ. 507.
2. Φεβρουάριος 1580. Σιγίλλιον πατριάρχου Μητροφάνους Γ' ὑπὲρ τῆς μονῆς καὶ τῶν μετοχίων Ἰω. Θεολόγου τῆς Πάτμου. Κατὰ τὸ ,ζπη' ἔτος ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ ἰνδικτιῶνος ἐπιτρεχούσης η' ⟨Κῶδιξ (35) ψο' Πάτμου, ἀντίγραφον⟩. Πρβλ. Δημητρίου Καλλιμάχου, Πατμιακῆς βιβλιοθήκης Συμπλήρωμα, ΕΦ 11, 1913, σ. 247. Ἐὰν πρόκειται περὶ λάθους, τοῦτο βαρύνει τὸν παλαιὸν ἀντιγραφέα τὸν καταχωρίσαντα εἰς τὸν κώδικα καὶ οὐχὶ τὸν Δ. Καλλίμαχον.
3. Βλέπε τὰ περαιτέρω περὶ Διονυσίου.
4. Da Zante, Ζακύνθιον τὸν ἀναφέρουν τὰ ἔγγραφα ἀρχῆθεν.

σίας ἀρχιεπίσκοπον, εὐνοϊκῶς πρὸς τοὺς Δυτικοὺς διακείμενον, τὴν 12ην Αὐγούστου 1569 [1], ἡ δ' ἐπικύρωσις τῆς ἐκλογῆς του ἐγένετο τὸ ἑπόμενον ἔτος, ὅτε καὶ ἔλαβε κατοχὴν τοῦ ἀξιώματός του κατὰ Μάρτιον 1770 [2]. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος Κυθήρων ἐχειροτόνει τοὺς ὀρθοδόξους παπᾶδες Κρήτης, ἀλλ' ὁ Διονύσιος ἐπεξέτεινεν, οὐχὶ ἄνευ συμφέροντος, τὴν δραστηριότητά του εἰς Ζάκυνθον καὶ Κέρκυραν, ἀνακινῶν ζητήματα δυσάρεστα εἰς τὴν 'Ενετίαν, καὶ ἔγραψε περὶ ἑνώσεως τῆς 'Ανατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς 'Εκκλησίας καὶ ἄνευ ἀδείας τῶν ἐντοπίων ἀρχῶν δρῶν, χειροτονῶν ὑπεραρίθμους κατὰ χωρία ἱερεῖς καὶ στερῶν τὴν διοίκησιν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν (διὰ τῆς χειροτονίας ἀπαλλασσομένων) [3]. 'Ενήργησε τὴν ὑπὸ τοῦ Μονεμβασίας ὀνομασίαν (χειροθεσίᾳ;) ὡς χωρεπισκόπου τοῦ πρωτοπαπᾶ Κερκύρας. 'Ενήργει παρ' ἐνορίαν ἐν Ζακύνθῳ χειροτονίας ἱερέων, ὥστε τὴν 24ην Αὐγούστου 1583 οὐ μόνον νὰ τῷ ἀπαγορευθῇ ἡ ἐνέργεια αὕτη (εἰς ἣν προέβαινε καὶ ὁ πρώην Αἰγίνης Διονύσιος Σιγοῦρος), ἀλλὰ ν' ἀπειλῶνται ποιναί [4]. Γενικῶς κρίνεται ὡς πρόσωπον intrinseco. Τοιοῦτον ὄντα ἐχρησιμοποίησεν ὁ 'Ιερεμίας Β' διὰ τὰς διαπραγματεύσεις του μὲ τοὺς Λατίνους περὶ ἡμερολογίου (Πάσχα), εἰς τὰς ὁποίας προέβη εἰς ἀντιστάθισμα τῶν ἐνεργειῶν τῶν Λουθηρανῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ἑκατέρα μερὶς ἐμάχετο ν' ἀσκήσῃ μείζονα ἐπὶ τοῦ πατριαρχείου ἐπιρροὴν καὶ νὰ ὑπερισχύσῃ. Λήγοντος τοῦ 1580 εὑρίσκομεν πράγματι τὸν Διονύσιον εἰς βασιλεύουσαν, σχετιζόμενον πρὸς τὸν «ἐκκλησιαστὴν» τοῦ Γερμανοῦ πρέσβεως S. Swartz, γράφοντα τὸ κάτωθι σημείωμα: *Διονύσιος μητροπολίτης Κερκύρων καὶ Κυθήρων, χάριν φιλίας ἔγραψα ταῦτα τῷ Σολομῶντι Σιωπικῷ μὲ τὸ ἴδιό μου χέρι. ἔτους 1580 ἰνδικτιῶνος θ', μὴν δεκεμβρ. 10, εἰς τὸ πατριαρχίῳ* (= ἐν τῷ πατριαρχείῳ) *Κωνσταντινουπόλεως. 'Ο ταπεινὸς ἀρχιερεὺς Κερκύρων καὶ Κυθήρων Διονύσιος* [5]. 'Αλλὰ «Κερκύρων» μητροπολίτης δὲν ἦτο, οὐδὲ ἀνεγνωρίσθη ποτὲ ὁ Διονύσιος, μὴ ἐπιτρεπομένης τῆς χειροτονίας ὀρθοδόξου ἀρχιερέως διὰ τὴν σχολάζουσαν μητρόπολιν Κερκύρας, οὐδ' ἦτο δυνατὸν εἰς τὸ αὐτὸ

1. Documents inédits... par C. N. S a t h a s (Μνημεῖα τῆς 'Ελληνικῆς 'Ιστορίας), tome V, Paris 1883, σ. 66, ὅπου ἡ ἐπικύρωσις τῆς ἐκλογῆς του, παρέχουσα αὐτῷ τὸ δικαίωμα τῆς χειροτονίας ὀρθοδόξων ἱερέων.

2. Αὐτόθι, σ. 71. 'Απάντησις τοῦ Φραγκίσκου Φοσκαρίνη ἐπὶ αἰτήσεως τοῦ (διαδόχου τοῦ Διονυσίου) ἐπισκόπου Κυθήρων Μαξίμου Μαργουνίου, δυσμενὴς διὰ τὸν αἰτοῦντα (τὸ ἔγγραφον, ὅπου καὶ τὸ ἱστορικὸν τῶν χειροτονιῶν τῶν Κρητῶν παπάδων, σσ. 70 - 73 καὶ ἐν συνεχείᾳ - 74).

3. Καθ' ἃ λέγει ὁ ὡς ἄνω Foscarini.

4. Λ ε ω ν ί δ α Χ. Ζ ώ η, 'Ο ἅγιος Διονύσιος ὁ ἐκ Ζακύνθου (μελέτη ἱστοριοβιογραφική), ἔκδοσις β', 'Αθῆναι 1922, σσ. 32 - 33. Τὸ ἔγγραφον εἰς ἑλληνικὴν μετάφρασιν.

5. E. L e g r a n d, BH XV et XVI s., IV, 1906, σ. 251.

πρόσωπον νὰ συμπέσουν ὁ ἐπίσκοπος τῆς Μονεμβασίας καὶ ὁ ἀνεξάρτητος ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας, παλαιόθεν ἔχων τὴν ἀναφοράν του εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. 'Αλλὰ δὲν εἶναι ἡ μόνη ἔνδειξις ὑπερφροσύνης: Εἰς τὸν κώδικα 'Ιβήρων 4897, 777 (Ματθαίου τοῦ Βλαστάρεως, Σύνταγμα Κανόνων) ἀνεγνώσθη σημείωμα γραφὲν δι' ἀντιμήνσιον τὸ ὁποῖον προφανῶς καθηγίαζε καὶ ἔδιδεν εἰς χειροτονουμένους Κρῆτας παπᾶδες ὁ Διονύσιος: *Θυσιαστήριον θεῖον καὶ ἱερὸν ἁγιασθὲν... διὰ χειρὸς τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου τῆς ἁγιοτάτης* (sic) *ἐπισκοπῆς Κυθήρων καὶ π ρ ο α ί δ ρ ο υ* (sic) *Κ ρ ή τ η ς κυρίου Διονυσίου... ἐν ἔτει ,ζοη' ἐν μηνὶ ὀδεῖνι ἰνδ. ιβ'* (1570) [1]. 'Αλλὰ πρόεδρος Κρήτης δὲν ὑπῆρξε ποτέ, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ πρόεδρος ἀποστολικῆς ἐκκλησίας μονοεπίσκοπος [2]. 'Εσχάτως ἐδημοσιεύθη ἐξ ἀντιγράφου, προφανῶς παρουσιασθέντος ὑπὸ τοῦ ἐνδιαφερομένου καὶ διὰ τοῦτο ἄγνωστον ἂν κατὰ πάντα πιστοῦ, «'Η πρᾶξις τοῦ κυρίου Διονυσίου μητροπολίτου 'Εφέσου, ἣν ἔδωκεν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως» 'Ιερεμίας ὁ Β' ἐν ἔτει ,ζϞ' (= 1582) μηνὶ Φεβρουαρίῳ, ἰνδικτιῶνος ιης [3], ἐν ᾗ οὗτος διὰ «ψήφων κανονικῶν (κανόνων editor) γεγενημένων ὑπὸ τῶν καθευρεθέντων ἀρχιερέων τοῦ Λαρίσσης κὺρ Δανιήλ, τοῦ 'Ιωαννίνων κὺρ Ματθαίου, τοῦ Μυτιλήνης κὺρ Γρηγορίου καὶ τοῦ Βερροίας κὺρ 'Αρσενίου... τὸν εἰρημένον θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Κυθήρων [4] τοῦτον λόγῳ μεταθέσεως ἀπὸ τῆς ἐπισκοπῆς ταύτης εἰς τὴν ἁγιωτάτην μητρόπολιν 'Εφέσου μετέθηκεν ἡ μετριότης ἡμῶν» [5]. Παρέχει δὲ σὺν τοῖς ἄλλοις τὸ δικαίωμα... *ἐπισκόπους χειροτονεῖν... μετὰ καὶ τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως, ὡς γνήσιος μητροπολίτης 'Εφέσου καὶ ὢν καὶ ὀνομαζόμενος, ὀφειλόντων ὁμοίως καὶ πάντων τῶν ἐκεῖσε εὑρισκομένων θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων* [6], *ἐντιμοτάτων κληρικῶν, ὁσιωτάτων ἱερομονάχων... τὴν προσήκουσαν... ἀπονέμειν αὐτῷ τιμὴν καὶ ὑπακοὴν καὶ εὐπείθειαν* κλπ., ὡς συνήθως. Λέγει δὲ τοῦτον τὸ ἔγγραφον *ἄνδρα κατὰ Θεὸν ἀγωγῇ καὶ συνέσει καὶ πράξεσι καὶ παντοίαις ἀρεταῖς κεκοσμημένον καὶ ἱ κ α ν ῶ ς π ε π α ι δ ε υ μ έ ν ο ν* [7], ὅπερ καὶ ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐδῶ.

Πιθανῶς ὁ Διονύσιος μετέβη εἰς Δ. Μικρασίαν εἰς τὴν ἕδραν του, πρὶν ἀναχωρήσῃ διὰ τὴν 'Ιταλίαν. Πάντως τὸ 1583 κατὰ τὸ θέρος ἐσκανδάλιζε

1. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, Κατάλογος Β', σ. 225α.

2. Συνήθως ὁ τρεῖς ἐπαρχίας προδιοικήσας καθίστατο *πρόεδρος*, ἢ ὁ προηγουμένως πατριαρχεύσας.

3. V i t t o r i o P e r i, Chiesa Latina e Chiesa Greca, «La chiesa Greca in Italia...», I, 1973, σσ. 422 - 424 καὶ ἰταλικὴ μετάφρασις ἐν συνεχείᾳ 425 - 427, ἐν σ. 422.

4. Καὶ οὐχὶ μητροπολίτην Κερκύρων ἢ πρόεδρον Κρήτης!

5. Αὐτόθι, σ. 424.

6. Ὅπερ δεικνύει ὅτι τὸ 1582 ὁ 'Εφέσου ἢ εἶχεν ὑποκειμένους ἐπισκόπους ἢ τιτουλαρίους.

7. Αὐτόθι, σ. 423.

τοὺς συμπολίτας του Ζακυνθίους (ἢ μᾶλλον τὸν ἐπίσκοπόν των, ἑδρεύοντα ἐν Κεφαλληνίᾳ) διὰ παρ' ἐνορίας χειροτονιῶν. Ἐν συνεχείᾳ μετέβη εἰς Ἀγκῶνα, πόλιν τοῦ Παπικοῦ κράτους, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆρχεν Ἑλληνικὴ παροικία, ναὸς τῆς Ἁγίας Ἄννης καὶ ἐφημέριος καὶ διέταξε τοὺς ἐκεῖ νὰ μὴ ὑπακούουν εἰς οὐδένα πλὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ νὰ τηροῦν τὸ παλαιὸν ἡμερολόγιον, μὴ συνεορτάζοντες μετὰ τῶν Λατίνων. Ὁ ἱερεὺς τῆς Ἀγκῶνος ἦτο Χῖος, ὠνομάζετο Ἰωάννης Εὐριπιώτης [1] καὶ ταχέως ἐνεπλέχθη εἰς δίνας, διότι ὁ τοπικὸς Λατῖνος ἀρχιερεὺς ἠξίου νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτόν. Ὁ δὲ Διονύσιος φέρων τὸν τίτλον τοῦ Ἐφέσου καὶ πατριαρχικοῦ ἀπεσταλμένου (ληγάτου - legato), ἔφθασεν εἰς Ρώμην, ὅπου ἦλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ ἐκεῖ διασήμου Ἕλληνος καρδιναλίου Sirleto, συζητῶν οὐ μόνον τὸ πρόβλημα τοῦ ἡμερολογίου (calendario) ἀλλὰ καὶ τῶν σχέσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ἀπὸ τὴν Ρώμην ἀνεκάλεσε τὴν πρὸς τὴν Ἀγκῶνα διαταγήν του [2], ἐπιτρέψας τὸ συνεορτάζειν μετὰ τῶν Λατίνων πάσας τὰς ἑορτάς. Εἰς τὴν Ρώμην ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ἑλληνορθόδοξα κανονικὰ κείμενα, χρήσιμα ὡς ἐνόμιζε διὰ τὴν ἐκεῖ ἀποστολήν του, τὰ ὁποῖα καὶ μετεφράσθησαν ὑπὸ ἑλληνομαθοῦς Μανουὴλ Βάκλα (Βαχλᾶ; Bakla) μεταξὺ Δεκεμβρίου 1583 καὶ Μαρτίου 1584 καὶ τὰ ὁποῖα εὑρίσκει τις κατακεχωρισμένα εἰς τὸν κώδικα Vat. gr. 2597. Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο Κανονάριον τῶν θρόνων ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου καὶ Κατάλογος τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Ἀποστόλου Ἀνδρέου μέχρι τοῦ Ἱερεμίου Β', 1583 [3]. Ἀλλ' ἐνῷ οὗτος εὑρίσκετο εἰς Ρώμην, ὁ Ἱερεμίας Β' κατεβιβάζετο τοῦ θρόνου, ἐφυλακίζετο καὶ ἐξωρίζετο, ἀνελθόντος εἰς τὸν θρόνον προσκαίρως τοῦ ἀμαθοῦς ἀπατεῶνος Καισαρείας Παχωμίου, τοῦ γνωστοῦ ὡς Μυτιληναίου Πατέστα (Μάρτιος 1584). Δὲν θὰ παρακολουθήσωμεν, τόν, ξένῃ ἐπηρείᾳ, ἀκολουθήσαντα σάλον, ἀλλ' ὁ Ἱερεμίας Β' ἐπανέκτησε τὸν θρόνον μετὰ διετίαν καὶ πλέον (ἀρχὰς 1587; - τέλη 1595 †). Ἑπομένως οὐδένα λόγον εἶχεν ἡ παραμονὴ τοῦ Διονυσίου εἰς Ἰταλίαν. Διὰ ν' ἀποφύγῃ ὅμως τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει περιπετείας ἢ διότι θ' ἀντικατεστάθη ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ τῶν «διαδόχων» Ἱερεμίου Β', ἐζήτησε [4] νὰ μείνῃ εἴτε ὡς ἐφημέριος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγκῶνος, εἴτε εὐθέως

1. Ἐπιστολὰς τούτου πρὸς τὸν καρδινάλιον Sirleto (τρεῖς) καὶ πρὸς τὸν Ἰωάννην Μποναφὲ τοῦ ἔτους 1585 ἐδημοσίευσεν ὁ Χ. Γ. Πατρινέλης, Ἐπιστολαὶ Ἑλλήνων πρὸς τὸν πάπαν Γρηγόριον ΙΓ' (1572 - 1585) καὶ τὸν καρδινάλιον Σιρλέτον († 1585), Ἀθῆναι 1973, σσ. 89 - 99.

2. Τὴν σχετικὴν ἀλληλογραφίαν ἐν ἰταλικῇ μεταφράσει βλ. παρὰ Peri, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 430.

3. Βλ. Peri, αὐτόθι σσ. 283 - 284, καὶ σποράδην εἰς τὴν ἀξιόλογον ταύτην μελέτην.

4. Δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν πάπαν, ἧς τὸ λατινικὸν κείμενον παρὰ Peri, ἔνθ' ἀνωτ., 429 - 430.

προσχωρῶν πρὸς τὸν πάπαν. Οὐδετέρου ὅμως τούτων ἔτυχε, διὸ καὶ συναντῶμεν αὐτὸν ὕστατον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου τὴν 30ὴν Μαΐου 1585 συνυπογράφει μετὰ τῶν μητροπολιτῶν Καισαρείας ⟨τῆς⟩ Καππαδοκίας Εὐθυμίου καὶ τοῦ Μεσημβρίας Ἰγνατίου (ἐνεργοῦντες ἐν ὀνόματι, ὡς λέγουν, καὶ τῶν συναδέλφων αὐτῶν Νικαίας, Τορνόβου, Βεροίας καὶ Συληβρίας) ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς ἐν Ρώμῃ τρεῖς καρδιναλίους, Sirleto, Santoro καὶ Carara, δι' ἧς ζητοῦν συγκατάθεσιν τοῦ πάπα νὰ ἔλθουν εἰς Ρώμην, καὶ βεβαίωσιν τί θὰ γίνουν ἐκεῖ διὰ νὰ μὴ καθαιρεθοῦν καὶ ἐξορισθοῦν ἂν δραπετεύσουν χωρὶς προηγουμένην ἐγγύησιν τῆς μελλοντικῆς σταδιοδρομίας των [1]. Ἀλλὰ ἀπάντησις δὲν φαίνεται νὰ ἐδόθη, διότι ἡ Ρώμη δὲν ἤθελε συνεννόησιν μετὰ φυγάδων ἐμπεριστάτων (καὶ εἶχεν ἑκάστοτε πολλοὺς εἰς τὴν διάθεσίν της εἰς Ἰταλίαν εἴτε εἰς Ζάκυνθον καὶ ἀλλαχοῦ), ἀλλ' ἐπεθύμει ὑποταγὴν τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ νομίμου πατριάρχου. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέθνησκον ὅ τε πάπας Γρηγόριος ΙΓ' († 1585) καὶ ὁ καρδινάλιος Σιρλέτο († 5 Ὀκτωβρ. 1585), καὶ τὰ πρόσωπα ἤλλασσον οὐ μόνον ἐν Ἰταλίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑπὸ δεινὰς συνθήκας διὰ τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον. Ἑπομένως ἀπεκλείετο ὁ δρόμος τῶν λατινοφρόνων πρὸς τὴν Ρώμην. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς Ἑνετίας τοῦτο ἦτο ἔτι δυσκολώτερον, διότι ἡ ἐκεῖ οἰκονομικῶς ἰσχυρὰ Ἑλληνικὴ Κοινότης (nation greca) ἀντέδρα. Ἡ διελκυστίνδα μεταξὺ Λατίνων καὶ Προτεσταντῶν καθ' ὅλα τὰ ἔτη εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφερόμεθα [2], ἀπότοκος τῆς Τριδεντινῆς Συνόδου, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ Πασχαλίου [3], ἐπέδρασε μὲν δυσμενῶς εἰς τοὺς Ἑλληνορθοδόξους (μὴ ἀποίκους) τῆς Ἰταλίας, μικρὸν ὅμως καὶ πρόσκαιρον ἀντίκτυπον ἔσχεν ἐπὶ τῆς ἐν Ἑνετίᾳ μητροπόλεως Φιλαδελφείας καὶ τοῦ προκαθημένου αὐτῆς Γαβριὴλ Σεβήρου [4], πιστοῦ θεωρουμένου ὑπηκόου τῆς Γαληνοτάτης. Ὁ Γαβριὴλ ἀντεπροσώπευεν ἐκεῖ, ἐκτὸς ἐξαιρέσεως, τὸν οἰκουμενικὸν Ἱερεμίαν τὸν Β' [5], πρὸς τὸν ὁποῖον κυρίως κατηυθύνοντο αἱ πιέσεις ὑπὲρ τῆς ἀπο-

1. Χ. Γ. Πατρινέλης, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 107 - 110, ὅπου ὁ ἐκδότης συνεκέντρωσεν ὅσας ἠδυνήθη πληροφορίας περὶ τῶν ἀναφερομένων ἀρχιερέων καὶ περὶ τοῦ Διονυσίου Στρογγυλίου.

2. Πρβλ. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ Λατίνων κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα, ἐν Ἀθήναις 1925, 8ο, σσ. 60 (= περ. «Θεολογία» Γ', 1925, σσ. 89 - 112, 256 - 272 καὶ 289 - 306).

3. Βλ. Vittorio Peri, Una date un'unica Pasqua..., Milano (1967).

4. Εἰς τὴν μεγάλην περὶ τοῦ μητροπολίτου Φιλαδελφείας (1577 - 1616 †) Γαβριὴλ Σεβήρου βιβλιογραφίαν προσετέθη ἡ δημοσίευσις Αὐτογράφου τεύχους χρονικῶν σημειωμάτων καὶ δοσοληψιῶν αὐτοῦ τῶν ἐτῶν 1578 - 1588 ὑπὸ τοῦ Μ. Ἰ. Μανούσακα, «Θησαυρίσματα» 9, 1972, σσ. 7 - 67, πίν. Α' - Β' (καὶ Κρίστας Παναγιωτοπούλου, Τὸ τελευταῖο αὐτόγραφο σημειωματάριο (1613 - 1616) τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου, αὐτόθι 13, 1976, σσ. 111 - 151 καὶ Πίνακες Γ', Δ').

5. Περὶ Ἱερεμίου Β' πρβλ. τὸ πεπαλαιωμένον ἀλλὰ παρέχον πολλὰ ἔγγραφα, τοῦ Κ. Ν. Σάθα, Σχεδίασμα Βιογραφικὸν περὶ Ἱερεμίου Β', ἐν Ἀθήναις 1870. Μ. Ἰω.

δοχῆς τοῦ νέου ἡμερολογίου καὶ Πασχαλίου, οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ Ἑνετοῦ βαΐλου ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καθολικῶν πρεσβευτῶν. Καὶ πρὸς μὲν τὸν Σεβῆρον (ὁ ὁποῖος ἄλλα ἔλεγεν ἑκάστοτε πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς καὶ ἄλλα πρὸς τὸν πατριάρχην, ἀναγκασθέντα νὰ χρησιμοποιῇ πρὸς αὐτὸν αὐστηρὰν γλῶσσαν) [1] δὲν ἀνετέθη διαπραγμάτευσις τοῦ θέματος, ἀποσταλέντος δι' αὐτὴν εἰς Ἑνετίαν πολυπράγμονος καὶ πεπαιδευμένου διακόνου - διδασκάλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων Νικηφόρου Παράσχη, ἔχοντος σπουδάσει εἰς Παδούην, προσωπικοῦ ἐχθροῦ τοῦ Γαβριὴλ (ὁ ὁποῖος Νικηφόρος θὰ διατελέσῃ μετὰ ταῦτα καὶ ἐπίτροπος τοῦ οἰκουμ. θρόνου κατὰ τὴν τρίτην πατριαρχίαν Ἱερεμίου Β', παρὰ τὸ ὅτι ἦτο καὶ τότε — 1586 - 1587 — μόνον διάκονος [2]). Ἄλλωστε κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα ὁ Σεβῆρος ἔχει τὰς ἰδικάς του περιπετείας καὶ δύο ταξίδια πρὸς Κρήτην (Αὔγουστος 1581 - 3 Μαΐου 1582 καὶ Ἰούλιος 1586 - Ὀκτώβρ. 1587) [3]. Καὶ φυσικά, ὁ Νικηφόρος δὲν ἐνέδωκεν εἰς τὰ ζητούμενα. Πρὸς δὲ τὸν πατριάρχην Ἱερεμίαν Β' ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ δώρων ὑπὸ τοῦ Πάπα δύο εὐπαίδευτοι Ἕλληνες οὐνῖται τὸ θέρος τοῦ 1583, δηλαδὴ ὁ Ἀντώνιος Ἔπαρχος Κερκυραῖος καὶ ὁ Ζακύνθιος Ἰωάννης Βοναφεὺς (Bonafé) [4]. Καὶ ὁ μὲν Ἱερεμίας δὲν ἐνέδωκεν εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους καὶ ἐζήτει ἐτησίαν καὶ εἶτα διετῆ προθεσμίαν διὰ ν' ἀπαντήσῃ,

---

Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, 1890, σσ. 518 - 525 καὶ 531 - 536. Georg Hofmann, Patriarch Ieremias II, OC XXV, Roma 1932.... Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Α', ἐν Κωνσταντινουπόλει 1935, σσ. 48 - 60 (ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία). Ἀδ. Ν. Διαμαντόπουλος, Ὁ μέγας πατριάρχης Ἱερεμίας Β' ὁ Τρανὸς καὶ ἡ κατάστασις τοῦ Ἔθνους κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα, περ. Θρᾳκικὰ 6, 1935, σσ. 182 - 201. Εἰς τὴν περὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' μελέτην ἀπαραιτήτως πρέπει νὰ λαμβάνῃ τις ὑπ' ὄψιν καὶ τά: Πατριαρχικά, ἤτοι ἀνέκδοτοι πληροφορίαι σχετικαὶ πρὸς τοὺς πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ 1556 - 1702 ὑπὸ Κωνσταντίνου Δ. Μέρτζιου, ἐν Ἀθήναις 1951 (= Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 15, ἀρ. 4), 4°, σσ. 83, ὅπου ἐδημοσιεύθησαν ἐν μεταφράσει κ.ἄ. ἔγγραφα καὶ πολύτιμοι ἀναφοραὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑνετοῦ Βαΐλου πρὸς τὴν Γερουσίαν τῆς Ἑνετίας ἢ τὸν Δόγην, ἐπὶ τῶν τραγικῶν συμβάντων τῆς ἐποχῆς (ἀλλαξοπατριαρχίαι, παρασκήνια, κατάληψις τῆς Παμμακαρίστου, ρόλος τῶν Τούρκων ἀξιωματούχων κλπ. Ἐκ τῆς μελέτης ταύτης καταδείκνυται πῶς ἡ Ἑνετία τότε παρηκολούθει τὰ ἐν Ἀνατολῇ πατριαρχικὰ ζητήματα καὶ πῶς ἐδιαφοροποίει τὴν στάσιν της).

1. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιον, Πατριαρχικά..., σσ. 9 - 10. Γράμμα Ἱερεμίου Β' τῆς 8ης Μαρτίου 1583. Κατ' Ἰούλιον 1583 δὲ τῷ ἔγραψεν ἐπιτιμητικῶς.

2. Βλ. Μ. Ἰ. Μανούσακαν, «Θησαυρίσματα» 9, 1972, σ. 55 καὶ Κ. Δ. Μέρτζιον, Πατριαρχικά..., σ. 11. Αὐτόθι, σσ. 5 - 6, περὶ τῶν σπουδῶν του, ὅτε (11 Αὐγούστου 1579) διέβαλε τὸν Γαβριὴλ πρὸς τὸν τότε πατριάρχην Ἱερεμίαν Β' (ὀλίγον δηλονότι πρὸ τῆς λήξεως τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχίας).

3. Μ. Ἰ. Μανούσακας, «Θησαυρίσματα» 9, 1972, σσ. 44, 48.

4. Κ. Δ. Μέρτζιος, Πατριαρχικά..., σσ. 9 - 10. Τὴν πρὸς τὸν πάπαν ἐπιστολὴν αὐτοῦ ἐξέδωκεν ὁ G. Hofmann, ἔνθ' ἀνωτ.

2 - 3 - 1978

ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τῷ ἦτο ὁ χρόνος οὗτος ἀναγκαῖος διὰ νὰ πείσῃ οὐ μόνον τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς πιστούς του Γραικοὺς ἀλλὰ καὶ τοὺς ξενογλώσσους Ὀρθοδόξους, Σλάβους κλπ. ἀντιδρῶντας εἰς τὴν μεταρρύθμισιν [1].

Ὁ Διονύσιος Ἐφέσου θ' ἀνεχώρησε (διὰ Ζακύνθου πρὸς Ἀγκῶνα) τὸ θέρος τοῦ ἰδίου ἔτους 1583 μὲ κατεύθυνσιν τὴν Ρώμην, ἐνέπλεξε δὲ τὸ θέμα τοῦ ναοῦ τῆς ἐν Ancona ἑλληνοορθοδόξου Κοινότητος (ὑπαγομένης ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὸν ἐν Ἑνετίᾳ μητροπολίτην Φιλαδελφείας), ὥστε ὁ ἐπιτόπιος Λατινοεπίσκοπος νὰ σκληρύνῃ τὴν στάσιν του ἔναντι τῶν Ὀρθοδόξων ζητῶν νὰ ἐκλατινίσῃ τὴν λατρείαν αὐτῶν. Κατὰ τοῦ ἐπισκόπου τούτου ἔγραψεν Ἱερεμίας ὁ Β' θαρραλέαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πάπαν [2], εἰς ἣν ἐπαινῶν τὰ ὑπὲρ τῶν ἑλληνοορθοδόξων μέτρα τοῦ πάπα (ἵδρυσιν ναῶν καὶ Κολλεγίων) καὶ ὑπενθυμίζων τὴν ἀντιστοίχως ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου παρεχομένην εἰς τοὺς Λατίνους βοήθειαν ἐν Ἀνατολῇ, εἰς δυσκόλους περιστάσεις, ζητεῖ τὸν κολασμὸν ἐκείνων οἵτινες μετὰ τοσαύτης θρασύτητος δημιουργοῦν παρόμοια ἄτοπα, ζητεῖ δὲ νὰ ληφθοῦν διὰ τὸ μέλλον τὰ κατάλληλα μέτρα, ὥστε νὰ μὴ διαταράσσωνται καὶ νὰ μὴ παραγνωρίζωνται αἱ ἀρχαῖαι θρησκευτικαὶ παραδόσεις τῶν φιλοχρίστων Ἑλλήνων, ἀλλὰ νὰ δύνανται οὗτοι νὰ τελοῦν τὰ τῆς λατρείας καὶ μυσταγωγίας ὡς ἔχουν ἔπαλαι συνηθίσει.

Ἄλλωστε ὁ ἐν Ἀγκῶνι ναὸς καὶ τότε καὶ μετὰ ταῦτα ἦτο χρήσιμος εἰς πολυαρίθμους Ὀρθοδόξους προερχομένους ἐξ Ἀνατολῆς καὶ πορευομένους πρὸς τὴν Εὐρώπην, ἂν δὲ μετεβάλλετο εἰς λατινικόν, δὲν θὰ εἶχε πλέον προορισμόν.

Τί ἀπέγινεν ὁ Διονύσιος μετὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1585; Ἐπανῆλθεν εἰς Ἔφεσον; Κατέφυγεν εἰς Ζάκυνθον; Δὲν δύναμαι ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ εἴπω. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς γνωρίζομεν εἶναι ὅτι ἡ στάσις τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἐσκληρύνθη τόσον ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅσον ἰδίᾳ ἔναντι τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνοορθοδόξων (διατηρούντων ἴδιον κλῆρον καὶ ἀρχιερεῖς) καὶ διὰ τῶν ἱδρυθέντων σχολείων ἢ Κολλεγίων ἀπεφασίσθη ἡ παρασκευὴ τῶν οὐνιτῶν ἐκείνων δι' ὧν θὰ κατελαμβάνοντο αἱ ἐπισκοπαὶ πρῶτον καὶ τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως μετὰ ταῦτα. Ὁ ἀγὼν οὗτος θὰ ἐνταθῇ καθ' ὅλον τὸ α' ἥμισυ τοῦ ἑπομένου αἰῶνος καὶ θὰ λήξῃ μὲ τὴν θανάτωσιν τῶν δύο Κυρίλλων, τοῦ ἱερομάρτυρος Λούκαρι καὶ τοῦ ἐξωμότου Κονταρῆ.

---

1. Τὸ γράμμα τῆς 12ης Αὐγούστου 1583 ὁ Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος, Ἐπανορθώσεις σφαλμάτων ἐν τῇ Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ τοῦ Κ. Σάθα..., Τεργέστη 1872, σσ. 17 - 18, ὅθεν ὁ É. Legrand, BH, XV et XVII ss., II, 1885, σσ. 377 - 378, καὶ (ὁ ἀγνοῶν τὸ πρωτότυπον δημοσιευμένον πρὸ αὐτοῦ) Κ. Δ. Μέρτζιος, Πατριαρχικά..., σ. 11 (μεταφράζων τμῆμα ἐκ τῆς Ἰταλικῆς τοῦ ἐγγράφου μεταφράσεως!). Καὶ ὁ μὲν Δημητρακόπουλος ἐχρονολόγησε τὸ γράμμα ὡς τοῦ 1584, ὁ δὲ Μέρτζιος τὸ 1583.

2. Αὐτόθι, σ. 28.

Ἔγγραφον πατριαρχικὸν ὑπογραφόμενον ὑπὸ τοῦ Διονυσίου ὡς Ἐφέσου εἶναι τὸ ἑξῆς:

1582 κατὰ Φεβρουάριον — Γράμμα Ἱερεμίου Β΄ περὶ διαφορῶν μεταξὺ Μετεωριτῶν καὶ Βαρλααμιτῶν, ἐν ἔτει ,ζϞ΄, μηνὶ Φεβρουαρίῳ, ἰνδικτ. ιης.
Δ. Α. Ζακυθηνός, Γράμματα Μετεώρων, περ. «Ἑλληνικά» 10, 1938 - 1939, σσ. (302 -) 304.

ΕΦΕΣΟΥ ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ Β΄

Ἄλλος παρὰ τὸν «Ἐφέσου μητροπολίτην Σωφρόνιον, ὅστις, ὡς ἐλέχθη, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἀσίας» τοποθετεῖται μετὰ τὸν προκάτοχόν του Ἀθανάσιον, ἀποθανόντα ὀλίγον μετὰ τὴν 24ην Αὐγούστου 1576 [1]. Ἡ ἀρχιερατεία του εἶναι μακρά, ὡς δείκνυται ἐκ τῶν κατωτέρω ἐγγράφων 1585 - 1606:

1585 Φεβρουαρίου 27 — Ὑπογράφει ψῆφον Θεολήπτου Β΄ τοῦ πρώην Φιλιππουπόλεως, ὡς οἰκουμ. πατριάρχου. ,ζϞγ΄ Φεβρουαρίου κζ΄ [2]. **1**

1858 κατὰ Μάρτιον — Συνυπογράφει συνοδικὸν συστατικὸν τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Θεολήπτου, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας ὑπὲρ τοῦ Ἀχριδῶν Γαβριήλ, ἐν ἔτει ,ζϞγ΄ μηνὸς Μαρτίου [3]. **2**

1890 κατὰ Μάϊον — Συνυπογράφει συνοδικὸν τόμον πατριάρχου Ἱερεμίου Β΄ περὶ καθιδρύσεως πατριαρχείου Μοσκοβίου. ,ζϞη΄, ἐν μηνὶ Μαΐῳ [4]. **3**

1593 κατὰ Μάϊον — Συνυπογράφει πατριαρχικὸν τόμον Ἱερεμίου Β΄, ἐν ἔτει ,ζρα΄, μηνὶ Μαΐῳ [5]. **4**

1596 κατὰ Ἀπρίλιον — Συνυπογράφει σιγίλλιον πτρχου Γαβριὴλ Α΄ [6]. **5**

1596 Σεπτεμβρίου 13 — Συνυπογράφει πρόσκλησιν ἀρχιερέων καὶ τοῦ Ἀθηνῶν Θεοφάνους, τοποτηρητοῦ τοῦ οἰκουμ. θρόνου, πρὸς τὸν Ἀλεξανδρείας Μελέτιον (Πηγᾶν), ὅπως ἔλθῃ καὶ ἀναλάβῃ τὸν θρόνον. Ἐγράφη ἐν ἔτει ,ζρε΄, Σεπτεμβρίῳ ιγ΄, ἰνδικτ. ιης [7]. **6**

---

1. M. Crusius, Turcograecia..., 1584, σ. 507.
2. Κ. Ν. Σάθας Βιογραφικὸν σχεδίασμα Ἱερεμίου Β΄, ἐν Ἀθήναις 1870, σσ. (142 -)144. μητροπ. Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Α΄, 1935, σσ. (67 -) 68.
3. Σημειώματα περὶ Ἑλλήνων ἐκ τῶν τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου Σουηκικῶν Χρονικῶν ὑπὸ Περικλέους Γ. Ζερλέντου, ἐν Ἀθήναις 1922, σσ. (22 -)23.
4. Fabricius-Harles, BG XI, 1808, σ. 639. Κ. Ν. Σάθα, Βιογραφικὸν Σχεδίασμα..., 1870, σ. 82, σημ. 1. W. Regel, Analecta Byzantino - Russica, 1891 - 1898, σ. 88 (τὸ ἔγγραφον σσ. 85 - 91).
5. Γερ. Γ. Μαζαράκη, Συμβολή..., Ἀλεξάνδρεια 1932, σσ. (152 -)156.
6. Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, Α΄, σ. 120, 173. μητροπ. Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Α΄, 1935, σ. 73 καὶ σημ. 135 (= περ. «Ὀρθοδοξία» 9, 1934, σ. 305). Κακῶς ἀνεγνώσθη Ὁ Ἐφέσου Ἀρσένιος (ἀνύπαρκτος!).
7. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων τόμος δεύτερος, ἐν Ἀθήναις 1890, σσ. (221 -)223. Γερ. Γ. Μαζαράκη, Συμβολή...,

1595 κατὰ Φεβρουάριον — Ὑπογράφει τὴν καθαίρεσιν τοῦ ἐπιβάτου τοῦ οἰκουμ. θρόνου Πατέσκου, κατὰ μῆνα Φεβρουάριον, ἰνδ. ιγ΄ [1]. **7**

1597 κατὰ Σεπτέμβριον — Συνυπογράφει γράμμα Μελετίου Ἀλεξανδρείας πρὸς τὸν Πρῶτον τοῦ Ἁγίου Ὄρους κλπ. περὶ διαφορᾶς μεταξὺ τῶν μονῶν Βατοπεδίου καὶ Παντοκράτορος, ἐν ἔτει 1597 ἰνδ. ια΄, ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ⟨περίληψις⟩ [2]. **8**

1606 κατ᾽ Ἰούνιον — Συνυπογράφει συνοδικὸν πατριάρχου Ραφαὴλ πρὸς τοὺς κατοίκους Μυκόνου, ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ, ἰνδ. δ΄ [3]. **9**

ΕΦΕΣΟΥ ΓΑΒΡΙΗΛ

Ἡ θητεία του ἀνάγεται τοὐλάχιστον εἰς τὸ 1616, ὡς λέγεται κατωτέρω. Ἐν τούτοις μόνον ἀπαντᾶται εἰς τρία ἔγγραφα, ἐξ ὧν τὰ μὲν δύο πρῶτα εἶναι τοῦ 1622, τὸ δὲ τρίτον, κατὰ Δεκέμβριον 1626 «ἀθῴωσις τοῦ ἀδίκως καθαιρεθέντος Ἐφέσου Γαβριήλ» [4], ἐξ οὗ δὲν δύναται νὰ συναχθῇ πότε καὶ διατί οὗτος εἶχε προκαθαιρεθῇ. Συνυπογράφει ὁ Γαβριήλ:

1622 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν σιγίλλιον Κυρίλλου Α΄ τοῦ Λουκάρεως, δι᾽ οὗ ἀπαγορεύεται εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἱερισσοῦ νὰ θεωρῇ τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους ὡς ἰδίαν αὐτοῦ ἐπαρχίαν, ἔτει ,ζρλ΄, μηνὶ Μαΐῳ ⟨περίληψις⟩.
Σωφρ. Εὐστρατιάδης, περ. «Ἑλληνικά» 3, 1930, σ. 51, ἀρ. 29. **1**

1622 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν γράμμα Κυρίλλου Α΄ τοῦ Λουκάρεως περὶ τῆς μονῆς Βατοπεδίου. ,ζρλ΄, μηνὶ Μαΐῳ.
Ἀλέξανδρος Βατοπεδινός, ἐν τῷ τόμῳ «Κύριλλος ὁ Λούκαρις (1572 - 1638)», Ἀθῆναι 1939, σσ. (77 -)79. **2**

Ὁ μέγας Ρήτωρ τῆς Μ. Ἐκκλησίας (Μιχαὴλ) ὑπογράφει διὰ τὸν Ἐφέσου Γαβριὴλ κατὰ Δεκέμβριον 1616 καθολικὴν ἀθῴωσιν μητροπολίτου Λήμνου Κλήμεντος ἐπὶ πατριάρχου Τιμοθέου [5]. Ὁ δὲ μέγας σακελλάριος (Ἰωάννης) διὰ τοῦ Ἐφέσου (ἀνωνύμως) κατὰ Νοέμβριον 1617 [6] καὶ πάλιν ὁ Μέγας

Ἀλεξάνδρεια 1932, σσ. (157 -)159. Ὁ Καμπούρογλου κακῶς ἀνέγνωσε τὴν χρονίαν ,ζρμεϛ ἀντὶ ,ζρεϛ (= 1596).

1. Κ. Ν. Σάθα, Βιογραφικὸν Σχεδίασμα Ἱερεμίου Β΄, ἐν Ἀθήναις 1870, σσ. (136 -)142.
2. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ἱστορικὰ Μνημεῖα τοῦ Ἄθω, περ. «Ἑλληνικά» 3, 1930, σ. 49, ἀρ. 22.
3. Περικλέους Γ. Ζερλέντου, Σύστασις τοῦ Κοινοῦ τῶν Μυκονίων, ἐν Ἑρμουπόλει 1924, σσ. (14 -)15.
4. Κ. Ν. Σάθας, ΜΒ Γ΄, 1872, σ. 565.
5. Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, ΙΒ IV, 1899, σσ. 20 - 21. Vaporis, Codex Beta, 1975, σ. 32 (καὶ 36), φέρεται καθαιρεθεὶς καὶ ἀποκατασταθεὶς κατὰ Δεκέμβριον 1626.
6. Vaporis, αὐτόθι, σσ. (40 -)41.

Ρήτωρ (Μιχαὴλ) διὰ τὸν Ἐφέσου (ἀνωνύμως) κατὰ Ἰούλιον 1624 [1]. Ἐὰν ὁ τὸ 1624 ἐξουσιοδοτῶν εἶναι ὁ Γαβριήλ, ἡ καθαίρεσίς του θὰ ἐγένετο μετὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους τούτου.

Πιθανώτερον ὅτι διὰ μικρὸν διάστημα ὑποκατεστάθη ὑπὸ τοῦ Ἐφέσου Ἰγνατίου (1625 - 1626), περὶ οὗ κατωτέρω, ὁ ὁποῖος κατὰ Δεκ. 1626 εἶχεν ἀποθάνει. Ἡ ἄρσις ὅμως τῆς καθαιρέσεως δὲν φαίνεται ὅτι συνεπῆγε καὶ τὴν ἀνακατάληψιν τοῦ θρόνου Ἐφέσου, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ μετ' αὐτὸν Ἐφέσου Σίλβεστρος ἐκλέγεται μετὰ δεκάμηνον ἀντὶ τοῦ ἀποθανόντος Ἰγνατίου, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἢ δὲν ἐπληρώθη ὁ θρόνος ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ἢ κατείχετο «προεδρικῶς» ὑπὸ τοῦ Γαβριήλ.

ΕΦΕΣΟΥ ΙΓΝΑΤΙΟΣ

Προδιετέλεσε Γάνου καὶ Χώρας μητροπολίτης (1616 - 1624), ὅθεν ἐξελέγη Ἐφέσου τὸ 1625. Τὸν Δεκέμβριον 1626 ἀναφέρεται ὡς θανών [2].

ΕΦΕΣΟΥ ΣΙΛΒΕΣΤΡΟΣ

Διεδέχθη ἀποθανόντα τὸν Ἐφέσου Ἰγνάτιον. Τῇ 1η Ὀκτωβρίου 1627 ἐπὶ πατριάρχου Κυρίλλου Α' «Ὑπόμνημα Ἐφέσου Σιλβέστρου, ἀντὶ τοῦ ἀποθανόντος Ἰγνατίου» [3]. Ὁ Σίλβεστρος Ἐφέσου καθηρέθη ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου (Λουκάρεως) κατὰ Μάϊον 1630, ὡς συνεργασθεὶς μετὰ τοῦ Χαλκηδόνος Ἰσαὰκ διὰ νὰ ἐξώσῃ τὸν Κύριλλον Α' τοῦ θρόνου· ,αχλ', μηνὶ Μαΐῳ [4]. Τοῦτον καθαιρεθέντα διεδέχθη ὁ Κρὴς Μελέτιος ὁ Παντόγαλος.

ΕΦΕΣΟΥ ΜΕΛΕΤΙΟΣ Ο ΠΑΝΤΟΓΑΛΟΣ
(1631 - 1644) [5]

Λόγιος Κρὴς ἱερωμένος ἐκ Σητείας, πιθανώτατα ἀδελφὸς τῆς ἐκεῖ ἱ. μο-

---

1. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 80.

2. Vaporis, Codex Beta, 1975, σ. 148.

3. Κ. Ν. Σάθας, ΜΒ Γ', 1872, σσ. 565 - 566.

4. Τὸ κείμενον ἐδημοσίευσεν ὁ Σάρδεων Γερμανός, Συμβολή..., Α', ἐν Κωνσταντινουπόλει 1935, σσ. 98 - 99, ἐν ὑποσημειώσει 194.

5. Αἱ σπουδαιότεραι εἰδήσεις περὶ Μ. Παντογάλου προέρχονται ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας του, δημοσιευθείσης ὑπὸ τοῦ É. Legrand ἐν IV τόμῳ, 1896, τῆς ΒΗ τοῦ XVII αἰῶνος, ἥτις καταλογογραφεῖται περαιτέρω. Ἐπὶ τῶν εἰδήσεων τούτων ἰδίᾳ ἐστηρίχθησαν αἱ μελέται τῶν: Ἐμμανουὴλ Σ. Ἀγγελάκι, Σητειακὰ Α', Ἀθῆναι 1935, σσ. 174 - 178 (ὁ ὁποῖος παραδόξως θεωρεῖ τὸν Κ. Κονταρῆν ἀνεψιὸν τοῦ Πατελλάρου καὶ τὸν Leger ἀρχικῶς ὀρθόδοξον!) καὶ (Μιχαὴλ Καταπότη) Μελέτιος Παντόγαλος, περ. «Μύσων» Δ', 1935, σσ. 3 - 21. Ὁμοίως ἐμμέσως εἰς τὸν Legrand βασίζονται ὅσα λέγει ὁ Ν. Ἰ. Παπαδάκις, Ἡ Ἐκκλησία Κρήτης, Χανιὰ 1936, σσ. 114,

νῆς Ἀκρωτηριανῆς (Τοπλοῦ) [1], ἣν προϋπάρχουσαν ἀνεκαίνισεν ὁ ἀδελφός του Γαβριὴλ Παντόγαλος, ἡγουμενεύσας ἐν αὐτῇ (1612 - τοὐλάχιστον 1640).

Ἡ οἰκογένεια Παντογάλων (Pantogalo) κατεγράφη τὸ 1644 μεταξὺ τῶν cittadini di Candia, ἤτοι τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης [2]. Περὶ τοῦ Μελετίου γράφων Κύριλλος ὁ Λούκαρις λέγει: ... *ὁ ... λογιώτατος ἐν ἱερομονάχοις καὶ πνευματικοῖς κύριος Μελέτιος ὁ Παντόγαλος οὐχὶ μόνον ἐκ φύσεως καὶ γένους εὐγενοῦς καταγόμενος ἔχει τὴν παιδείαν ῥιζωμένην εἰς τὴν καρδίαν του καὶ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἁπαλῶν τῶν ὀνύχων συναναστρεφόμενος καὶ παιδευόμενος μὲ ἐναρέτους καὶ πνευματικοὺς ἄνδρας καὶ Θεὸν φοβουμένους, καὶ παιδευόμενος εἰς φροντιστήρια καὶ διδασκαλεῖα σοφῶν ἐκαρπώθη ἀπὸ μὲν τοὺς ἐναρέτους τὴν ἀρετήν, ἀπὸ δὲ τοὺς σοφοὺς τὴν σοφίαν, καὶ ἔγινεν ἄνθρωπος τοιοῦτος ἄξιος νὰ τὸν ἐγνωρίσουν πολλοί, καθὼς καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν τὸν ἐγνωρίζει, καὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ λόγου του...*, ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, ἐφ' ὅσον εὑρίσκεται οὗτος εἰς ἕνα τόπον καὶ μίαν ἐπαρχίαν περικεκλεισμένος, τῷ ἐχορήγησε τὸ δικαίωμα νὰ λειτουργῇ, κηρύττῃ καὶ ἐξομολογῇ *εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς* [3]. Ἐκ τοῦ ἀχρονίστου τούτου ἐγγράφου καταφαίνεται ὅτι ὁ Μελέτιος εἶχε τὸ ὀφφίκιον τοῦ πνευματικοῦ πατρός, εἶχε διατελέσει μοναχὸς εἰς μοναστήρια (= φροντιστήρια) καὶ εἶχε σπουδάσει εἰς διδασκαλεῖα, ἂν μὴ κοσμικά, πάντως σοφῶν ἀνδρῶν, οἷον ἡ ἐν Χάνδακι μονὴ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ, ὅπου καὶ ἄλλοι σοφοὶ καὶ Μελέτιος ὁ Βλαστὸς ἐδίδαξαν. Παρὰ τὰς βεβαιώσεις ὅμως ταύτας ὁμιλίαι ἢ ἄλλα ἔργα τοῦ Μελετίου Παντογάλου δὲν ἐσώθησαν καὶ ἂν δὲν διεσῴζοντο αἱ ἐπιστολαί του, δὲν θὰ ἐδικαιοῦντο τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Λουκάρεως. Ὡς πρὸς τὸν τόπον

---

144 - 146, περὶ Παντογάλων, περὶ δὲ τῆς μονῆς Τοπλοῦ γενικώτερον αὐτόθι, σσ. 119 - 153, πράγματα αὐθαίρετα καὶ ἄνευ ἐπιστασίας γράφων.

Τρεῖς σφραγῖδας τῆς μονῆς Ἀκρωτηριανῆς δημοσιεύει καὶ σχολιάζει (ὧν ἡ πρώτη τοῦ ΙϚ' αἰ., ἡ δευτέρα τοῦ 1646 καὶ ἡ τελευταία τοῦ 1816) ὁ ἀείμν. συνάδελφος ἐκ Σητείας Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς Κυρίας Ἀκρωτηριανῆς (Τοπλοῦ) ἐν Σητείᾳ Κρήτης, «Εἰς μνήμην Γ. Π. Οἰκονόμου», ἐν Ἀθήναις 1954, σσ. 172 - 175, παρέχων καὶ ἄλλας εἰδήσεις (ὡς ὅτι τὸ 1639 ἡ ὠχυρωμένη διὰ τείχους μονὴ ἠρίθμει 40 μοναχούς). Εἶχε δὲ ἡ μονὴ ἀρκετὰ μετόχια.

1. Τὸ πρῶτον ἐδημοσιεύθησαν ὀρθῶς ὑπὸ Στεφάνου Ξανθουδίδου, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, «Ἀθηνᾶ» 15, 1903, σσ. 85 - 93 (περὶ τῆς μονῆς Τοπλοῦ γενικώτερον πραγματευομένου). Τὰς ἐπιγραφὰς ἀνεδημοσίευσαν, ἔνθ' ἀνωτ., ὅ τε Ἀγγελάκης καὶ ὁ Ν. Ἰ. Παπαδάκης. Περὶ τῆς μονῆς ὁ G. Gerola, Monumenti Veneti nell'isola di Creta III, 1917, σσ. 194 - 197. Τοῦ αὐτοῦ, αὐτόθι IV, 1932, σσ. 587 - 588 καὶ II fig. 325 (σ. 263). Ὡς εἶναι γνωστὸν ὁ Gerola τὰς ἐπιγραφὰς δημοσιεύει συνεργασίᾳ τοῦ Ξανθουδίδου.

2. Μ. Ἰ. Μανούσακα, Ἡ παρὰ Trivan ἀπογραφὴ ... Κρήτης, «Κρητ. Χρονικὰ» 3, 1949, σ. 50.

3. Παρὰ Legrand, BH du XVII s., IV, 1896, σσ. 204 - 206, ἀρ. 204.

ὅπου ἐμόνασεν (ἐν Κρήτῃ) ὁ Μελέτιος δὲν προσδιορίζεται οὗτος, οὐδὲ δύναται νὰ εἶναι ἡ ὑπὸ ἀνέγερσιν μονὴ τῆς Ἀκρωτηριανῆς. Τὸ ὅτι δὲ τοῦ ἐδόθη ἄδεια ταξιδευτοῦ - πνευματικοῦ εἰς Ἀνατολὴν (Μ. Ἀσίαν) καὶ Δύσιν (Ἑλληνικὸν χῶρον, Κρήτην) πιθανῶς ὑποκρύπτει καὶ ἄλλας αὐτοῦ δραστηριότητας.

Ἐὰν ἐγεννήθη τὸ 1594 ὁ Μελέτιος, ὁ ἀδελφός του Γαβριήλ, ὁ ὁποῖος ἤδη τὴν 3ην Φεβρουαρίου 1608 ἦτο διάκονος [1] (ἑπομένως τοὐλάχιστον 20ετής), θὰ πρέπει νὰ ἦτο πρεσβύτερος αὐτοῦ. Τὸν γνωρίζομεν τὸ πρῶτον ἀπὸ ἀπαντητικὴν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐπιμόνως ἐζήτει νὰ μεταβῇ παρ' αὐτῷ εἰς Αἴγυπτον. Ὁ Λούκαρις τῷ παρέστησε τὴν δυσκολίαν τοῦ ἐκεῖ βίου, καὶ μάλιστα διὰ νέους ἐλευθεριώτερόν πως ἀνατραφέντας, καὶ τῷ συνέστησε νὰ μορφωθῇ — κρίνων αὐτὸν ἄκρῳ μόνῳ δακτύλῳ γευσάμενον τῆς παιδείας, παρὰ τοῖς ἐν Κρήτῃ διδασκάλοις κατά τε τὰ γράμματα καὶ τὴν ἄσκησιν. Τὸν Γαβριὴλ ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρει ὁ ἀδελφός του εἰς ἐπιστολήν του ἐκ Κωνσταντινουπόλεως γραφεῖσαν κατὰ Μάρτιον 1636: *Γράμμα παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου ἡγουμένου ἐμοῦ ἀδελφοῦ καὶ λογιωτάτου κυρίου Γαβριήλου ... ἀπεστάλθη μοι...* (δι' οὗ τῷ ἐγνώρισεν ὅτι οἱ Πατελλάροι τὸν κατηγόρουν τὸν Ἐφέσου ὡς ὑπογράψαντα τὰ κεφάλαια, δηλ. τὴν Ὁμολογίαν Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως). Εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν συνεχίζει: *Ὁ ... ἡμέτερος ἀδελφὸς Γαβριὴλ συνετῶς ἀγαθὸς ὢν...* [2]. Ἐξ αὐτῶν δείκνυται ὅτι τὸ 1608 ἀγράμματος διάκονος τὸ 1636 ἦτο λογιώτατος ἡγούμενος, προφανῶς ὑπακούσας εἰς τὰς ὑποδείξεις τοῦ Λουκάρεως. Τοῦτο πρέπει νὰ ἔπραξεν ἐγκαίρως, ὥστε τὸ 1619, ἀνεγείρας τὸ ἐν Σητείᾳ ναΐδριον τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, εἰς μνήμην τοῦ πατρός του (πιθανώτατα Κωνσταντίνου καλουμένου) νὰ χρησιμοποιήσῃ ἐπικὴν γλῶσσαν εἰς τὸ σχετικὸν ἐπίγραμμα ὅπερ συνέταξε καὶ ὅπερ σήμερον εἶναι ἐντετοιχισμένον εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ Καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἀκρωτηριανῆς μετὰ τοῦ ὁμοίως ὑπ' αὐτοῦ συνταχθέντος ἑτέρου ἐπιγράμματος [3]. Οὐδαμόθεν δὲ φαίνεται ὅτι συγκτίτωρ ἦτο ὁ ἀπουσιάζων Μελέτιος Παντόγαλος, πολὺ δὲ περισσότερον δὲν εἶναι ὁ Μελέτιος ὁ ποιητὴς τῶν ἐπιγραμμάτων, ὡς

1. Τὸ μὲν ἔτος γεννήσεως τοῦ Μελετίου δίδει ὁ ἴδιος, δηλῶν κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1644 ὅτι εἶναι 50 ἐτῶν. Βλ. περαιτέρω. Τὸ δ' ἔτος γεννήσεως τοῦ Γαβριὴλ ἄγνωστον, ἀλλ' ἡ κανονικὴ χειροτονία εἰς διάκονον ἔπρεπε νὰ γίνῃ κατὰ τὸ 25ον ἔτος τοὐλάχιστον τῆς ἡλικίας του (κατ' οἰκονομίαν δ' ἐνωρίτερον, τότε συνηθέστατον). Τὸ ὅτι τὸ 1608 ἦτο διάκονος ἐκ τῆς πρὸς τὸν Γαβριὴλ μοναδικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Λουκάρεως, παρὰ Legrand, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 243 - 244, ἀρ. 67, συνάγομεν. Ἀλλὰ κατὰ τὸ 1612 - 1613 κατὰ τὴν ἀνακαίνισιν τῆς μονῆς ἦτο ἤδη ἡγούμενος (abate) ἑπομένως ἱερομόναχος.

2. Ἐπιστολὴν ὑπ' ἀριθ. 159 παρὰ Legrand, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 432 - 448. Τὰς ἐκ τῆς ἐπιστολῆς εἰδήσεις ἐχρησιμοποίησα γράφων περὶ τοῦ ἐκ Σητείας μητροπολίτου Ἡρακλείας καὶ μετὰ ταῦτα οἰκουμ. πατριάρχου Νεοφύτου Γ' ἐν ΕΕΒΣ 41, 1975, σσ. 153 - 180.

3. Βλέπε Ξανθουδίδην, Ἀθηνᾶ 15, 1903, σσ. 88 - 91, ὅπου τὸ κείμενον, ἡ μεταγραφή του, ἡ ἑρμηνεία καὶ ἡ χρονολόγησις.

ὑπέθεσάν τινες, ἐπιμηκύναντες τὴν κατὰ τὸ 1608 νεανικήν του ἀπαιδευσίαν [1].

Τελευταῖον δὲ γνωρίζομεν περὶ τοῦ ἡγουμένου Γαβριήλ, ὅτι ἀπηυθύνθη πρὸς αὐτὸν δι' ἐκκλησιαστικὰ θέματα τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης ὁ πατριάρχης Παρθένιος Α' διὰ συνοδικῆς ἐπιστολῆς ὑπογραφείσης καὶ ὑπὸ τοῦ Μελετίου Ἐφέσου (Παντογάλου) κατ' Ἰούλιον 1639 [2]. Παραδόξως τὸ 1641 ὁ Γαβριὴλ κατέλιπε τὴν ἱδρυθεῖσαν μονὴν καὶ ἐγένετο ἡγούμενος τῆς ἐν τῷ διαμερίσματι Χάνδακος μεγάλης μονῆς Ἀγκαράθου [3], ὅπου μαρτυρεῖται καὶ τὰ ἑπόμενα ἔτη. Ἀλλὰ τὸ 1645 ἦτο ἤδη ἡγούμενος ὁ Ἀθανάσιος Χριστόφορος [4], ὥστε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Γαβριὴλ ἀπέθανε πρὸ τῆς ἀποβάσεως τῶν Τούρκων εἰς Κρήτην.

Ὁποτεδήποτε καὶ ἂν ἦλθεν ὁ Μελέτιος εἰς Κωνσταντινούπολιν, πάντως εὑρίσκετο ἐκεῖ ἤδη τὴν 1ην Ἰουνίου 1629. Ὡς εἶναι γνωστὸν ὁ Λούκαρις ἐπατριάρχευσε τὸ πρῶτον ἐκλεγεὶς τὴν 4ην Νοεμβρίου 1620, τὸ δεύτερον ἀνῆλθε τὴν 23ην Σεπτεμβρίου 1623, μετὰ ὀλιγόμηνον παῦσιν καὶ συνεχῶς περίπου ἐπατριάρχευε μέχρι 4ης Ὀκτωβρίου 1633. Κατὰ τὴν λεγομένην τρίτην ταύτην πατριαρχείαν ἐχρησιμοποιήθη ὁ Μελέτιος Παντογάλος. Δεδομένου ὅτι οὗτος μαρτυρεῖται ἐκ χαράγματος τῆς μονῆς Τράχαλα, ὡς εὑρισκόμενος ἐν Κρήτῃ τὸ 1624, μετὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην καὶ πρὸ τοῦ 1629, ὅτε ἀλληλογραφεῖ ὡς ἱερομόναχος, θὰ πρέπει νὰ ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἄλλωστε καὶ ἄλλος φίλος τοῦ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἱεράρχης ἐκ Σητείας, ὁ Ἡρακλείας Νεόφυτος ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου 1622 εἶχε καταλάβει τὸν ἐν λόγῳ θρόνον (προαχθεὶς ἀπὸ Γάνου καὶ Χώρας) [5]. Εἶχε λοιπὸν στηρίγματα

1. Ν. Ἰ. Παπαδάκης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 149, ὁ ὁποῖος — παραθεωρῶν ὅτι ὁ Μελέτιος Παντόγαλος εὑρέθη εἰς Leyden κατὰ Δεκ. 1644 — νομίζει ὅτι πρῶτον ἐσπούδασεν ἐκεῖ καὶ κατόπιν ἐπιστρέψας ἀνεδείχθη μητροπολίτης. Τοῦτο λέγει καὶ ἐν σ. 115, σημ. 21. Θεωρεῖ δὲ τὸν Γαβριὴλ σπουδάσαντα εἰς τὴν Σιναϊτικὴν Σχολήν, σπουδὴν ἡμιγυμνασίου (σ. 149) !!

2. Ἰ. Κ. Χασιώτης, Τὸ οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο καὶ ἡ Κρήτη μετὰ τὸ θάνατο Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρεως, «Θησαυρίσματα» 6, 1969, σσ. 206 - 208, 213 - 215, 220 - 221.

3. Αὕτη εἶχε περὶ τοὺς 60 μοναχούς. Περὶ τῆς μονῆς ἐσχάτως βλ. Ἐλευθερίου Κ. Πλατάκη, Εἰδήσεις ἐκ τῶν πηγῶν περὶ τῆς μονῆς Ἀγκαράθου, «Κρητολογία» ΙΙ, 1976, σσ. 81 - 154, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία. Ἰδίᾳ βλ. σσ. 108 - 110 διὰ τὰ ἔτη 1641 - 1648 καὶ τὰς ἐκεῖ σημειουμένας δημοσιεύσεις τῶν Μ. Μανούσακα («Θησαυρίσματα» 6, 1969, σσ. 73 - 74) καὶ A. L. Vincent (αὐτόθι 4, 1967, σσ. 63 - 68), ὅπου τὸ πρῶτον ἐγένετο γνωστὸν ἐκ δημοσιεύσεως ἐγγράφων ὅτι ὁ Γαβριὴλ Παντόγαλος διετέλει ἀπὸ τοῦ 1641 ἡγούμενος Ἀγκαράθου καὶ μέχρι τοὐλάχιστον τοῦ 1644.

4. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Κρῆτες ἐκκλησιαστικοὶ ἐξακριβούμενοι, «Κρητολογία» Ι, 1975, σσ. 171 - 175: Ἀθανάσιος Χριστόφορος (Κρὴς ἡγούμενος Ἀγκαράθου καὶ πολεμιστής).

5. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Λουκάρεια Α'. Νεόφυτος Γ' Κρὴς οἰκουμενικὸς πατριάρχης (1636 - 1637) ὁ ἀπὸ Ἡρακλείας (Φεβρουάριος 1622 - Ἰούνιος 1636) φίλος καὶ ὀπαδὸς Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, ΕΕΒΣ 41, 1974, σσ. 153 - 180 καὶ σσ. 407, 575

διὰ νὰ προοδεύσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει, διὸ καὶ ἐξελέγη νεώτατος μητροπολίτης Ἐφέσου.

Ἡ σπουδαία καὶ τότε ἐπαρχία Ἐφέσου, ὑφ' ἣν ὑπήγετο τότε καὶ ἡ Φιλαδελφείας [1], ἐκενώθη λόγῳ συμμετοχῆς τοῦ ποιμενάρχου αὐτῆς μητροπ. Ἐφέσου Σιλβέστρου (1 Ὀκτωβρ. 1627 - 1630) εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ μητροπ. Χαλκηδόνος Ἰσαὰκ ἐξυφανθεῖσαν συνωμοσίαν πρὸς ἔξωσιν τοῦ Λουκάρεως [2], ἕνεκα τῆς ὁποίας ὁ Σίλβεστρος οὗτος καθῃρέθη κατὰ Μάϊον τοῦ 1630. Τὴν 28ην Ἀπριλίου 1631 ἐξελέγη εἰς διαδοχὴν τοῦ οὕτω καθαιρεθέντος ὡς μητροπολίτης Ἐφέσου ὁ οἰκεῖος τῷ Λουκάρει Μελέτιος Παντόγαλος [3], ὁ ὁποῖος καὶ ἔλαβε κατοχὴν τῆς ἐπαρχίας του, διότι ἀπὸ τοῦ 1632 καὶ ἑξῆς ἐπανειλημμένως ἀλληλογραφεῖ ἐκεῖθεν [4].

Ἑπόμενον ἦτο ὁ πατριάρχης Κύριλλος Β' Κονταρῆς ὁ ἀπὸ Βεροίας τὸ πρῶτον ἐπιβὰς τοῦ θρόνου (4 - 11 Ὀκτωβρίου 1633) νὰ στραφῇ κατὰ τῶν Κρητῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ Λουκάρεως [5] καὶ νὰ στραφῇ ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ πατριαρχείαν (Μάρτιος 1635 - Ἰούνιος 1636) καὶ κατὰ τοῦ Ἐφέσου Μελετίου ὡς κάλβινόφρονος, ὡς ἤδη εἶχε πράξει προηγουμένως ὁ προσκαίρως καταπατήσας τὸν θρόνον Ἀθανάσιος Γ' ὁ Πατελλάρος, Ρεθύμνιος ἐχθρὸς τοῦ Λουκάρεως (25 Φεβρ. 1634 - ἀρχαὶ Ἀπριλίου ἡ πρώτη του ἐπίβασις), διασπείροντες ὅτι ὁ Ἐφέσου εἶχεν ὑπογράψει τὴν Ὁμολογίαν τοῦ Λουκάρεως [6]. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Μελέτιος συνειργάζετο μὲ τὸν Προ-

1. ἡ ὁποία ἐλειτούργησεν ἐν Μ. Ἀσίᾳ καὶ μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς ἐν Ἑνετίᾳ. Ὁ Μελέτιος ὑπεγράφετο *πρόεδρος* αὐτῆς.

2. Μ. Ἰ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, σ. 556. Τὸ κείμενον τῆς καθαιρέσεως παρὰ Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς Καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως καὶ ἑξῆς, μέρος πρῶτον, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1935, σσ. 98 - 99 ἐν ὑποσημειώσει.

3. Κ. Ν. Σάθας, ΜΒ, Γ', 1872, σ. 568: «Ἀπριλίου 28 Ὑπόμνημα Ἐφέσου Παντογάλου»! Τινές, οὐκ ὀλίγοι, ἀγνοοῦντες τὸ ἐπώνυμον τοῦ Ἐφέσου Μελετίου, ὑπέθεσαν ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ Μελέτιος καὶ ἄλλος ὁ Παντόγαλος, καὶ οὕτως ἐδημιούργησαν ἀνύπαρκτον Παντόγαλον (ὄνομα) Ἐφέσου εἰς τοὺς Καταλόγους. Εὐνόητον εἶναι ὅτι τὸ κοινότατον καλογηρικὸν ὄνομα Μελέτιος ἔφερον πλεῖστοι ὅσοι καὶ τότε καὶ μετὰ ταῦτα, δι' ὃ καὶ ἐξεφέροντο πολλάκις διὰ (ἢ καὶ διὰ) τοῦ ἐπωνύμου των: Βλαστός, Πηγᾶς, Καβάσιλας κτδ.

4. Ἐπιστολήν του ἐξ Ἐφέσου 8 Μαρτίου 1632 βλέπε παρὰ Legrand, BH du XVII s., IV, 1896, σσ. 398, ἀρ. 141. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ 1635 διέμενεν εἰς Ἔφεσον, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς αὐτόθι ὑπ' ἀριθ. 156 ἐπιστολῆς τῆς 15ης Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου.

5. Κατὰ Νοέμβριον 1633 διὰ τοῦ Ἐφέσου Μελετίου ὁ Λούκαρις ἐζήτησε δάνειον ἀπὸ τὸν βάϊλον (πρέσβυν) τῆς Ἑνετίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπέτυχε. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Πατριαρχικά..., 1951, σ. 66.

6. Διὰ ν' ἀναιρέσῃ τὰς ἐν λόγῳ κατηγορίας τῶν θείου καὶ ἀνεψιοῦ (Νεοφύτου, εἶτα Κρήτης) Πατελλάρων, ὁ Ἐφέσου Μελέτιος ἀπηύθυνε τὴν ἀπὸ Μαρτίου 1636 ἐπιστολὴν - ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς Κρῆτας, ἧς ἐχρησιμοποίησα δαψιλῶς τὰ στοιχεῖα ἐν τῇ ὡς ἄνω, σ. 39, σημ. 5, περὶ Νεοφύτου Γ' μελέτῃ μου, ὅπου καὶ δύναταί τις νὰ τ' ἀναζητήσῃ.

τεστάντην Ἀντώνιον Λεγῆρον (Leger) τότε εὑρισκόμενον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ στηρίζοντα τὸν Λούκαριν. Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις δὲν εἶναι τόσον ἁπλῆ, δεδομένου ὅτι ὁ κλεινὸς πατριάρχης ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἀντιστήριγμα μεταξὺ τῶν ξένων πρεσβευτῶν, ὡς τῆς Ἑνετίας καὶ τῶν Προτεσταντῶν, διὰ ν' ἀποφεύγῃ τὰς μηχανορραφίας τῶν πρέσβεων τῆς Βιέννης καὶ τῶν Παρισίων. Ὁ Μελέτιος ἔμεινε πιστὸς εἰς τὸν Λούκαριν καὶ μετὰ τὸ μαρτυρικὸν τούτου τέλος (20 Ἰουνίου 1638), καὶ μετὰ τὸν βίαιον θάνατον τοῦ Κονταρῆ (Ἰούνιος 1639) καὶ παρὰ τὴν πολεμικὴν τοῦ ἀδυσωπήτου Μελετίου τοῦ Συρίγου (Κρητὸς ἐχθροῦ τοῦ Λουκάρεως).

Διὰ νὰ μὴ ὑπογράψῃ δὲ τὴν καταδίκην τοῦ ἱερομάρτυρος, καὶ φοβούμενος ὅτι οἱ ἐχθροὶ ἀμφοτέρων θὰ προητοίμαζον καὶ δι' αὐτὸν τὴν ἰδίαν τύχην, μὴ δυνάμενος νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς Κρήτην, ὅπου ἡ κίνησις πρὸς ἁγιοποίησιν τοῦ Λουκάρεως ἀπηγορεύθη (αἰτήσει τῆς Λατ. Ἐκκλησίας) ἀπὸ τοὺς Ἑνετούς, κατέλιπε τὴν ἐπαρχίαν του [1], ἀνεχώρησεν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἔφθασεν εἰς Leyden τῆς Ὁλλανδίας, ὅπου συνέχισε τὰς ἐνεργείας του. Τὸ μὲν ἐνεγράφη ἐκεῖ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον εἰς ἡλικίαν 50 ἐτῶν [2], τὸ δὲ ὑπέσχετο εἰς τοὺς Προτεστάντας εὐμενῆ διάθεσιν, οἵα τοῦ Λουκάρεως, ἐὰν ἐβοηθεῖτο νὰ καταλάβῃ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον [3]. Ἐκεῖ που πρέπει καὶ νὰ ἐτελεύτησεν, ἄγνωστον πότε, διότι δὲν συναντᾶται πλέον οὔτε εἰς τὴν Κρήτην οὔτε εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους.

Λόγῳ τῶν τυχῶν τοῦ Λουκάρεως μεταξὺ τοῦ 1631 καὶ τοῦ θανάτου του (1638) καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν περίφημον (πλασματικὴν καὶ δι' ἐξωτερικὴν κατανάλωσιν, ἀλλὰ πάντως γνησίαν) Ὁμολογίαν του ἀνεκτικῆς στάσεως, ὁ Μελέτιος Παντόγαλος ἐπαύθη ἀπὸ τοῦ θρόνου του:

α') ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Κονταρῆ ἀντικανονικῶς καθαιρεθεὶς τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1639 καὶ ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ πρώην Σάμου Ἀνθίμου, ἐκλεγέντος τὸν Μάϊον τοῦ αὐτοῦ ἔτους [4], καὶ

β') ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Παρθενίου Α' (1639 - 1644) κανονικῶς κατὰ

1. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μελετίου ἀπὸ Ἄγα (Χάγης) τῆς 25ης Αὐγούστου 1644, ὅτι δηλαδὴ μετὰ τὴν καταδίκην τῆς Ὁμολογίας, μὴ δεχθεὶς νὰ ὑπογράψῃ, κατέλιπε τὴν ἐπαρχίαν του. Legrand, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 519 - 529. Περὶ τῶν καταδικῶν τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας βλ. καὶ Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὑπὸ Ἰω. Ν. Καρμίρη, Β', ἐν Ἀθήναις 1953, σσ. 562 - 686, ὅπου καὶ τὸ διαβόητον κείμενον (Ἰανουαρίου 1631), ἡ καταδίκη αὐτοῦ κατὰ Σεπτέμβριον 1638, καὶ ἡ περὶ ἧς ἐνταῦθα πρόκειται καταδίκη ὑπὸ τῆς ἐν Ἰασίῳ Συνόδου κατὰ Μάϊον 1642 καὶ ἄλλα κείμενα.

2. «Meletius Pantogalus Cretensis, ecclesiae Ephesinae metropolita. 50. hon. ergo», Legrand, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 521, σχολιάζων τὸ πρᾶγμα.

3. Εἰς ἐπιστολήν του πρὸς Leger, ὑπ' ἀριθ. 6 ἐν τῇ μεθεπομένῃ σελίδι καταγραφομένην.

4. Κ. Ν. Σάθα, ΜΒ Γ', 1872, σ. 574.

Φεβρουάριον 1642, ἀντ' αὐτοῦ ἐκλεγέντος τοῦ Ἐφέσου Παϊσίου τὴν 16ην Φεβρουαρίου 1642 [1].

Παρὰ ταῦτα φέρεται ὡς ὑπογράφων Ἐφέσου τὸ 1644 κατὰ μῆνα Μάϊον, γράμμα Παρθενίου Α' πρὸς τοὺς ἐν Ἑνετίᾳ περὶ τῶν προνομίων τοῦ Φιλαδελφείας Ἀθανασίου Βαλεριανοῦ [2]. Ἐπειδὴ προφανῶς δὲν πρόκειται περὶ κακῆς ἀναγνώσεως, τοῦ Μελετίου εὑρισκομένου εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἀπὸ Αὐγούστου τοὐλάχιστον τοῦ ἔτους τούτου (Κάτω Χῶραι), ἀλλ' οὐχὶ ἀποδεδειγμένως τὸν Μάϊον, συμπεραίνομεν ὅτι μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ 1642 κατώρθωσεν ὁ Μελέτιος, προσχωρῶν εἰς τὰς ἀπόψεις τῆς Συνόδου, νὰ συγχωρηθῇ καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν θρόνον του τοὐλάχιστον διὰ μίαν διετίαν.

Ὑπερβολικὴν καὶ ἄδικον κρίσιν ἐξήνεγκεν περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Μελετίου ὁ γράψας ὅτι «ἐξωνημέναι τινὲς συνειδήσεις τρεῖς κληρικοί... Μελέτιος Ποντόγαλος (sic), Ναθαναὴλ Κωνώπιος καὶ ἱερομόναχος Σωφρόνιος, κυρίως οἱ δύο πρῶτοι χάριν ἀθλίου κέρδους ὑποκριτικῶς προσκείμενοι τῷ προτεσταντισμῷ» ἦσαν δῆθεν οἱ ὡς ἄνω Ἐφέσου, Σμύρνης καὶ Ἀθηνῶν (εἶτα Βιδύνης) [3] Κρῆτες φίλοι ἢ συγγενεῖς τοῦ Λουκάρεως. Ἀλλ' ἐὰν ὑπεκρίνοντο, ἦσαν ὀρθόδοξοι ὅσον καὶ ὁ πατριάρχης ὁ γράψας «ὑποκριτικῶς» τὴν Ὁμολογίαν. Ἐὰν ἐζήτει τις αὐτῶν χρήματα διὰ νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὸν Κονταρῆν τοὺς Ἰησουΐτας καὶ τοὺς Τούρκους, δὲν εἶναι κατάκριτος.

Σημειωτέον ὅτι ὁ εὐθὺς καὶ συνεπὴς Ἐφέσου Μελέτιος δὲν ὑπέγραψεν οὐδὲν ἔγγραφον, ὑπόμνημα ἢ ἄλλην πρᾶξιν τῶν ἐπιβατῶν πατριαρχῶν Ἀθανασίου Γ' καὶ Κυρίλλου Β' τοῦ Κονταρῆ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἄλλους, εὐεργετηθέντας ὑπὸ τοῦ Λουκάρεως. Ὅτι δὲν συνέπραξε μὲ τοὺς ἐξωνημένους λατινόφρονας ἔχει μείζονα πάντως σημασίαν ἀπὸ τὸ ὅτι διετήρει κοινωνικὰς σχέσεις μὲ τοὺς προστατεύοντας τὸν Λούκαριν Προτεστάντας.

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΠΑΝΤΟΓΑΛΟΥ

I. É. Legrand, BH du XVII s., IV, 1896

1. (σσ. 384 - 385) ἀρ. 103: Ἐπιστολὴ Μελετίου ἱερομονάχου Παντογάλου πρὸς Ἀντώνιον Λιγέρον (Leger). Κωνσταντινούπολις 1 Ἰουνίου 1629.

1. Κ. Ν. Σάθα, ΜΒ Γ', 1872, σ. 576.

2. Τὸ πρῶτον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ἰωάννου Βελούδου, Χρυσόβουλλα καὶ Γράμματα τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν εἰς τοὺς Φιλαδελφείας μητροπολίτας..., Ἑνετία 1893, σσ. 40 - 43. Βλέπε ἀναδημοσίευσιν ὑπὸ Μ. Ἰ. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, ἐπιστολαί, λύσεις, θεσπίσματα τῶν ἁγιωτάτων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως..., τόμος πρῶτος, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1888, σσ. 44 - 46.

3. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος (ὁ εἶτα Ἀθηνῶν), «Νέα Σιών» Β', 1905, σ. 27. Ἀλλὰ τότε ἐπιστεύετο ὅτι ἡ Ὁμολογία ἦτο πλαστή.

2. (σσ. 398 - 399) ἀρ. 141: Μελέτιος ταπεινὸς μητροπολίτης ... Ἐφέσου Ἀντωνίῳ (Leger). Ἐν Ἐφέσῳ 8 Μαρτίου 1632.

3. (σσ. 426 - 427) ἀρ. 154: Ὁ Ἐφέσου Μελέτιος πρὸς τὸν αὐτὸν Ἀντώνιον Λεγῆρον (Leger) 18 Σεπτεμβρίου 1635.

4. (σσ. 428 - 429) ἀρ. 156: Ὁ αὐτὸς Μελέτιος τῷ αὐτῷ Λεγήρῳ. Ἐξ Ἐφέσου 15 Δεκεμβρίου 1635.

5. (σσ. 432 - 448): ἀρ. 159: «Τοῖς αἰδεσιμωτάτοις καὶ ἐλλογιμωτάτοις πατράσι, διδασκάλοις τε καὶ ἡγουμένοις καὶ πανευλαβεστάτοις ἱερεῦσι, τοῖς ἐνδοξοτάτοις ἄρχουσι καὶ σοφωτάτοις ῥήτορσι καὶ πᾶσι τοῖς ὀρθοδόξοις Χριστιανοῖς τοῖς παροικοῦσιν ἐν τῇ ἐμῇ κάτω πατρίδι Κρήτης, τῆς πολυθρυλήτου καὶ θεοφρουρήτου ἑκατοντοπόλεως νήσου, Μελέτιος ὁ Παντόγαλος ἀρχιεπίσκοπος Ἐφέσου ⟨ἐν τῇ ὑπογραφῇ:⟩ ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἀσίας καὶ πρόεδρος Φιλαδελφείας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ Μάρτιον 1636.

6. (σσ. 507 - 508). Ἀχρόνιστος, ἀριθ. 206. Μελετίου Ἐφέσου πρὸς τὸν Leger ⟨παρακλητική, ὅπως τῷ διαθέσῃ χρήματα δι' ὧν θὰ ἔσωζε τὸν θρόνον του⟩.

7. (σσ. 519 - 521) ἀρ. 216: Ἀπὸ Ἄγα ͵αχμδ'. Αὐγούστῳ κε' (25 - 8 - 1644). Ὁ Ἐφέσου ἀρχιεπίσκοπος Μελέτιος ὁ Παντόγαλος ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἀσίας (πρὸς Leger ⟨ζητῶν τὸ πατριαρχεῖον, ὑποσχόμενος νὰ διατίθεται πρὸς τοὺς Προτεστάντας καθ' ὃν τρόπον πρὶν ὁ Κύριλλος Λούκαρις⟩).

II. Legrand, BH du XVII s., V, 1903

1. (σσ. 137 - 138, ἀρ. 207): Ἐπιστολὴ Μελετίου ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου πρός τινας τῶν ἐν Λεΰδε θεολόγων (μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως, ἀπόσπασμα ἀντιγραφὲν ὑπὸ τοῦ Monsieur Claude) ⟨ἐδημοσιεύθη τὸ 1684⟩ ἐν σσ. 215 - 216 τοῦ βιβλίου τοῦ περιγραφομένου καὶ κατεχομένου ὑπὸ τοῦ Legrand.

ΠΡΑΞΕΙΣ, ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ, ΣΙΓΙΛΛΙΑ, ΣΥΝΟΔΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ κλπ.

Ὑπογραφόμενα ὑπὸ Μελετίου Ἐφέσου (1631 - 1644)

1631 Μάϊος — Συνοδικὸν γράμμα Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρεως τῷ μητροπολίτῃ Μελενίκου ἀπαγορεῦον αὐτῷ ν' ἀναμειγνύεται εἰς τὰ τοῦ Βατοπεδινοῦ μονυδρίου τοῦ Σπηλαίου. Ἐν ἔτει ͵αχλα', μηνὶ Μαΐῳ ⟨περίληψις⟩.

Σωφρ. Εὐστρατιάδης, «Ἑλληνικὰ» 3, 1930, σ. 52, ἀρ. 31. **1**

1631 Μάϊος — Συνοδικὸν σιγίλλιον Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρεως περὶ τοῦ

Ἁγίου Στεφάνου Ἀδριανουπόλεως 1631, μηνὶ Μαΐῳ ⟨κακῶς ὁ ἐκδότης: Μαρτίῳ, ὅτε δὲν εἶχεν ἐκλεγῆ εἰσέτι ὁ Μελέτιος Ἐφέσου⟩.
Εὐλόγιος Κουρίλας, «Θρᾳκικὰ» 6, 1935, σσ. (277-)280. **2**

1632 Ἀπριλίου 29 — Συνοδικὴ πρᾶξις, σιγίλλιον ἁγιοποιήσεως τοῦ Ἰωάννου Ἐρημίτου ἐν Κρήτῃ (Γδερνέτο).
Πρβλ. L. Petit, BAG, 1926, σ. 115, ὅπου ἡ ἔκδοσις Ἀκολουθίας τοῦ ὁσίου ἔτους 1782. Πρόσθες ἐπανέκδοσιν, Χανιὰ 1976, ὅπου τὸ σιγίλλιον ἐν σσ. γ′ - ς′. **3**

1634 Ἀπρίλιος — Συνοδικὸν ἀφοριστικὸν πτρχου Κυρίλλου Α′ τοῦ Λουκάρεως κατὰ τοῦ προκαθαιρεθέντος ἐπιβάτου τοῦ θρόνου Ἀθανασίου Γ′ (Πατελλάρου). Ἔτει 1634φ μηνὶ Ἀπριλίῳ.
Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμέως, ΙΒ IV, 1899, σσ. (17-)18 ⟨ὀρθῶς ἀποδίδων τοῦτο εἰς τὸν Λούκαριν, ἐνῶ ὁ Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος, Ἐπανορθώσεις Σφαλμάτων..., ἐν Τεργέστῃ 1872, σσ. 23-26, κακῶς τὸ προσέγραψεν εἰς Κύριλλον Β′ τὸν ἀπὸ Βερροίας⟩. M. Vaporis, Codex Beta, 1975, σ. 91 (σ. 93 σχόλιον). **4**

1638 Φεβρουαρίου 21. Παραίτησις τοῦ Ἀθηνῶν Σωφρονίου· ͵αχλη′ Φεβρουαρίῳ κα′.
Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, τόμ. Β′, ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 169. **5**

1638 Ἀπρίλιος — Συνοδικὸν σιγίλλιον Κυρίλλου Α′ τοῦ Λουκάρεως ὑπὲρ τῶν σταυροπηγιακῶν δικαίων τῆς μονῆς Δομποῦς. 1638φ ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ.
Κ. Ρωμαῖος, «Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἄμαντον», 1940, σσ. (134-)137. **6**

1638 (πρὸ τοῦ Ἰουνίου) — Συνοδικὸν σιγίλλιον Κυρίλλου Α′ τοῦ Λουκάρεως περὶ τῆς ἐν Εὐβοίᾳ κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν Καναλίων μονῆς τῆς Μεταμορφώσεως. Ἐν ἔτει ͵αχλη′.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «Ἑλληνικὰ» 2, 1929, σσ. (152-)154. **7**

1639 Ἰουλίου 1 — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς πατριάρχου Παρθενίου Α′ τοῦ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως. Ἐν ἔτει ͵αχλθ′, μηνὶ Ἰουλίῳ α′, ἰνδικτιῶνος ζ′.
Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ΑΙΣ IV, 1897, σ. 103. — Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή... Α′, 1935, σσ. (120-)121. D. Russo, Studii Istorice Greco-Române, I, 1939, σσ. (234-)239. **8**

1639 Ἰούλιος (μετὰ τὴν πρώτην). — Συνοδικὸν γράμμα πτρχου Παρθενίου Α′ πρὸς τὸν πατριαρχικὸν ἐπίτροπον Ρεθύμνης. ͵αχλθ′, μηνὶ Ἰουλίῳ.
Ἰ. Κ. Χασιώτης, «Θησαυρίσματα» 6, 1969, σσ. (201-)236. **9**

1639 Ἰούλιος (μετὰ τὴν πρώτην) — Συνοδικὸν γράμμα πτρχου Παρθενίου Α′ πρὸς τὸν πατριαρχικὸν ἐπίτροπον Κυδωνίας. ͵αχλθ′, μηνὶ Ἰουλίῳ.
Ἰ. Κ. Χασιώτης, «Θησαυρίσματα» 6, 1969, σσ. (213-)215. **10**

1639 Ἰούλιος (μετὰ τὴν πρώτην) — Συνοδικὸν γράμμα πτρχου Παρθενίου πρὸς τὸν ⟨ἐν Σητείᾳ⟩ ἡγούμενον τῆς Ἀκρωτηριανῆς ⟨Τοπλοῦ⟩ Γαβριὴλ ⟨Παντόγαλον⟩. ͵αχλθ′, μηνὶ Ἰουλίῳ.
Ἰ. Κ. Χασιώτης, «Θησαυρίσματα» 6, 1969, σσ. (220-)221. **11**

1639 Αὔγουστος — Πρᾶξις τοῦ πρώην πατριάρχου Ἀθανασίου Γ′ (Πατελλάρου) ἀναλαμβάνοντος τὴν προστασίαν τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. ͵αχλθ′, μηνὶ Αὐγούστῳ.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς Πτρχικοὺς Καταλόγους, Α′, 1935, σ. 117. **12**

1644 Μάϊος — Συνοδικὸν γράμμα πτρχου Παρθενίου Α′ πρὸς τοὺς ἐν Ἐνετίᾳ περὶ τῶν προνομίων τοῦ ἐκεῖ Φιλαδελφείας Ἀθανασίου Βαλεριανοῦ. ͵αχμδ′ ἐν μηνὶ Μαΐῳ, ἰνδικτ. θ′.
Ἰω. Βελούδου, Χρυσόβουλλα Γράμματα, σσ. 32-35, ὅθεν: Μ. Ἰ. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Α′, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1888, σσ. (44-)46. **13**

ΕΦΕΣΟΥ ΑΝΘΙΜΟΣ

Ἐπιβάτης 1639, κατὰ Μάϊον, Κύριλλος Β′ ὁ Κονταρῆς, καθαιρέσας τὸν κανονικὸν μητροπολίτην Ἐφέσου Μελέτιον, δυναστικῶς ἐξέλεξεν ἀντ' αὐτοῦ τὸν πρώην Σάμου Ἄνθιμον [1]. Οὗτος ὑπογράφει κατὰ τὸν αὐτὸν μῆνα τὸ ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ μητροπολίτου Προϊλάβου καὶ Ἰσμαηλίου Μελετίου, ἐν ἔτει σωτηρίῳ ͵αχλθ′, Μαΐῳ [2].

ΕΦΕΣΟΥ ΠΑΪΣΙΟΣ

Ἀντὶ τοῦ προκαθαιρεθέντος τὸ δεύτερον Μελετίου τοῦ Παντογάλου, τὴν 16ην Φεβρουαρίου 1642 πατριαρχεύοντος Παρθενίου Α′ ἐκλέγεται μητροπ. Ἐφέσου ὁ Παΐσιος [3], ὁ ὁποῖος μετατίθεται εἰς τὴν μητρόπολιν Λαρίσσης τὴν 10ην Σεπτεμβρίου 1645 ἐπὶ Παρθενίου Β′ τοῦ νέου [4]. Οὗτος συνυπογράφει:

1643 κατ' Αὔγουστον — Συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Παρθενίου Α′ περὶ τῶν Σιναϊτῶν, 1643φ μηνὶ Αὐγούστῳ.
Γερ. Γ. Μαζαράκη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀλεξάνδρεια 1932, σσ. (325-)328. **1**

1644 κατὰ Σεπτέμβριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Παρθενίου Β′ περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ προκαθαιρεθέντος μητροπ. Ἰωαννίνων Καλλινίκου. Ἐν ἔτει ͵αχμδ′ μηνὶ Σεπτεμβρίῳ.
Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, Ὁ Ἰωαννίνων Καλλίνικος, Ἰωάννινα 1954, σσ. (7-)8. ⟨Αἱ ὑπογραφαὶ ἐν ΕΦΣΚ, Παρ. Κ′ - ΚΒ′ τόμου, 1892, σ. 100⟩. **2**

1644 κατὰ Σεπτέμβριον — Συνοδικὴν καθαίρεσιν ἐπὶ πατριάρχου Παρθενίου Β′ τοῦ μητροπ. Εὐρίπου Ἰωάσαφ ⟨Περίληψις⟩.
Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, ΕΦΣΚ, Παρ. ΚΒ′, 1892, σ. 102. **3**

---

1. Κ. Ν. Σάθα, ΜΒ Γ′, 1872, σ. 574.
2. Περίληψις ὑπὸ Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ΕΦΣΚ Παράρτημα ΚΒ′, 1892, σ. 102. Τὸ κείμενον ὁ D. Russo, Studii Istorice Greco-Române I, Βουκουρέστι 1939, σσ. (286-)287.
3. Κ. Ν. Σάθα, ΜΒ Γ′, 1879, σ. 576.
4. Αὐτόθι, σ. 579.

1645 Ἰανουαρίου 17 — Συνοδικὸν τόμον πατριάρχου Παρθενίου τοῦ νέου (Β') ἐρωτηθέντος παρὰ τοῦ αὐθέντου Μολδαβίας Ἰωάννου Βασιλείου Βοεβόδα περὶ Σινᾶ. ͵αχμε', Ἰανουαρίου ιζ', ἰνδ. ιγ'.
Γερ. Γ. Μαζαράκης, Συμβολή..., 1932, σσ. (329-)330. **4**

1646 Ἰανουαρίου 17 — Συνοδικὸν γράμμα Παρθενίου Β' πρὸς τὸν ἡγεμόνα Μολδαβίας Ἰωάννην Βασίλειον βοεβόδαν περὶ Σινᾶ ⟨Περίληψις⟩.
Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, ΕΦΣΚ Παράρτ. ΚΒ', 1892, σ. 102.

ΕΦΕΣΟΥ ΙΓΝΑΤΙΟΣ

Ἐπὶ Παρθενίου Β' (τοῦ Νέου, τὸ β') Ὑπόμνημα Ἐφέσου Ἰγνατίου, ἀντὶ τοῦ μετατεθέντος εἰς Λάρισσαν Παϊσίου, 1645, Σεπτεμβρίου 10 [1].

Κακῶς ἀνεγνώσθη Παΐσιος [2] ἀντὶ Ἰγνάτιος εἰς Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Παρθενίου ͵αχμς', μηνὶ Νοεμβρίῳ, ὅπερ συνυπογράφει.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Α', 1935, σ. 123, σημ. 242.

Οὗτος συνυπογράφει:

1651 κατ' Ἰούλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Ἰωαννικίου Β' πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κύπρου... περὶ τῶν σχέσεων ὑποταγῆς τῶν ἐκεῖ ἀρχιερέων πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον αὐτῶν. ͵αχνα' μηνὶ Ἰουλίῳ.
Πρβλ. με ΕΕΒΣ ΜΒ', 1975 - 1976, σ. 69, ἀρ. 35, ὅπου ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία. **1**

1653 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Παϊσίου Α' τῷ μητροπολίτῃ Μελενίκου, ἐντελλομένῳ νὰ μὴ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὰ τοῦ μονυδρίου τοῦ Σπηλαίου, ἀνήκοντος τοῖς Βατοπεδινοῖς ⟨Περίληψις⟩.
Σωφρ. Εὐστρατιάδης, περ. «Ἑλληνικά» 3, 1930, σ. 54, ἀρ. 39. **2**

1654/1655 — Γράμμα τοῦ πατριάρχου Παϊσίου Α' πρὸς τὸν πατριάρχην Ρωσίας Νίκωνα.
περ. «Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ» Κ', 1881, σ. 898. **3**

Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἰγνάτιος ἀνέλαβε τὴν μητρόπολιν Ἐφέσου ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ὑπαχθῇ πάλιν αὐτῷ ἡ Φιλαδέλφεια, ὡς ἐμφαίνεται ἐξ ἐγγράφου Παϊσίου Α', τοῦ ἔτους 1655 [3].

ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΕΦΕΣΟΥ ΠΑΪΣΙΟΣ

Ὁ πατριάρχης Παΐσιος Α' ὁ ἀπὸ Λαρίσσης, Λέσβιος ὁ συνενώσας, ὡς ἄνω, τὴν πατριαρχικὴν ἐξαρχίαν Φιλαδελφείας τῇ μητροπόλει Ἐφέσου, παραιτηθεὶς [1], τῇ 8ῃ Αὐγούστου 1655 ἔλαβε προεδρικῶς τὴν μητρόπολιν Κυζίκου, ἣν ἀφεὶς ἀκολούθως ἔλαβεν, ὁμοίως προεδρικῶς, τὴν μητρόπολιν Ἐφέσου [2].

1. Κ. Ν. Σάθα, ΜΒ Γ', 1872, σ. 578.
2. Ἑλλήνων ἐπιστολαὶ πρὸς Ρώσους κατὰ τὸν ις' καὶ ιζ' αἰῶνα, ΕΦ 22, 1923, σσ. 133 - 165, ἐν σσ. (150-)155.
3. Πρβλ. ⟨τὸν κατόπιν Σάρδεων⟩ Γερμανὸν Ἀθανασιάδην, περ. «Νέος Ποιμὴν» Κωνσταντινουπόλεως 4, 1922, σσ. 622 - 623, ὡς καὶ τὸν Κατάλογον μητροπολιτῶν Φιλαδελφείας περαιτέρω.

ΕΦΕΣΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ

Εἰς «βοηθείας γράμμα» ἀποκείμενον ἐν Ἱεροσολ. χειρογράφῳ 338, γίνεται μνεία μεταθέσεως τοῦ Ἐφέσου μητροπολίτου Διονυσίου, ἀχρονίστως [3].

Οὗτος συναντᾶται ὑπογράφων Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου... κατ' Ἀπρίλιον 1668 [4].

ΕΦΕΣΟΥ ΘΕΟΦΑΝΗΣ

Ἄγνωστον πότε ἔλαβε τὴν Ἐφέσου, τὴν ὁποίαν διῴκησε μακροχρονίως (τοὐλάχιστον 1688 - 1704). Εἰς Κατάλογον τῶν ἀρχιερέων τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου δεύτερος «Ὁ Ἐφέσου πάσης Ἀσίας Θεοφάνης» [5]. Οὗτος συνυπογράφει:

1688 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν πατριάρχου Καλλινίκου Β', κυρωτικὸν δικαίων κλπ. μονῆς Ἰω. Θεολόγου τῆς Πάτμου. ͵αχπη' μαΐῳ, ἰνδικτιῶνος ια' (ὅπου ἀνεγνώσθη Ἀθανάσιος!).
ΜΜ, AD VI, 1890, σσ. (305-)309. **1**

1688 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Καλλινίκου Β' περὶ τοῦ ναοῦ Θεοτόκου τῆς Καμπαναριώτισσας. ͵αχπη° ἐν μηνὶ Μαΐῳ ἰνδικτιῶνος ια'.
Κ. Ἰ. Ἄμαντος, Ἡ μονὴ τῶν Μουνδῶν ἐν Χίῳ, «Ἐναίσιμα... Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου», Ἀθῆναι 1931, σσ. (465-)469. **2**

1691 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὴν ἐγκύκλιον πατριάρχου Καλλινίκου Β' ὑπὲρ τοῦ Παναγίου Τάφου ⟨Περίληψις⟩.
Κ. Δελικάνη, Τὰ ἔγγραφα..., Α', ἐν Κωνσταντινουπόλει 1904, σ. 448. **3**

1691 κατὰ Μάρτιον — Συνοδικὸν κατὰ Ἰωάννου Καρυοφύλλου πατριάρχου Καλλινίκου Β'.
Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ΙΒ Ι, 1891, σ. 353 (καὶ τοῦ αὐτοῦ, ΑΙΣ Ι, 1891, σσ. 300 - 302, περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης). **4**

1. Κατὰ Μάρτιον 1655.
2. Μ. Ἰω. Γεδεών, ΠΠ, σ. 583. Τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν μητρόπολιν Κυζίκου ὑποσχετικὸν τοῦ Παϊσίου ἐδημοσίευσεν ὁ Σάρδεων Γερμανός, Συμβολή..., Α', 1935, σσ. 138 - 139. Πληροφορῶν περὶ αὐτοῦ ὡς ζῶντος ἐν Κωνσταντινουπόλει μέχρι 1672.
3. Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ΙΒ IV, 1899, σ. 317.
4. Ὁ αὐτός, ΕΦΣΚ 20, Παράρτημα, σ. 118.
5. Τακτικὸν τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ Κατάλογος ἀρχιερέων ἀκμασάντων ἐν αὐταῖς μεταξὺ ιζ' καὶ ιη' αἰῶνος, ἐκδίδοται τὸ πρῶτον ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ΔΙΕΕ 3, 1890, ἐν σ. 469.

1691 κατὰ Μάρτιον — Πατριαρχικὸν συνοδικὸν καὶ συστατικὸν γράμμα Καλλινίκου Β' ⟨καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων Δοσιθέου⟩ περὶ τῆς κατὰ τὴν εὐχαριστίαν μετουσιώσεως. ⟨Κατὰ Μάρτιον 1691⟩. ,αχϟα', ἰνδ. ιδ'.
Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Α', 1888, σσ. (99-)105. Ἰ. Καρμίρη, Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ Μνημεῖα, Β', 1953, σσ. 779-783. Vaporis, Codex Gamma, 1974, σσ. 19-31 (σχολιάζεται). **5**

1691 κατ' Ἰούλιον — Σιγίλλιον πατριάρχου Καλλινίκου Β' περὶ τῆς ἐν Πάρῳ μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν τοποθεσίᾳ Ἡμεροβίγλι. ,αχϟα' Ἰουλίῳ, ἰνδικτ. δ'.
Δ. Α. Ζακυθηνός, περ. «Ἑλληνικὰ» 2, 1929, σσ. (391-)394, ἀρ. 17. **6**

1691 κατ' Ἰούλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Καλλινίκου Β' (συνυπογραφόμενον ὑπὸ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων) περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Σχολῆς, 1691ῳ Ἰουλίῳ.
Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντη, Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, σσ. (204-)208. **7**

1692 κατὰ Φεβρουάριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Β' περὶ τῆς μονῆς Πεντέλης. ,αχϟβ' Φεβρουαρίου, ἰνδικτιῶνος ιε'.
Σπ. Λάμπρος, Τρία πατριαρχικὰ σιγίλλια μονῶν τῆς Ἀττικῆς, ΝΕ 4, 1907, σσ. (94-)97. **8**

1692 κατὰ Μάρτιον — Ἐκλογῆς τοῦ πρωτοσυγκέλλου τῆς Μ. Ἐκκλησίας Κωνσταντίνου ὡς μητροπ. Ρόδου ὑπόμνημα ἐπὶ πατριάρχου Καλλινίκου Β'. Μηνὶ Μαρτίῳ, ἰνδικτ. ιε'.
Πρβλ. Ἀθηναγόραν (Ἐλευθερίου), ΕΕΒΣ 9, 1932, σ. 26 (μνεία). Vaporis, Codex Gamma, 1974, σσ. 32(-33) (Σχόλια). **9**

1695 κατ' Ἰούλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Καλλινίκου Β' περὶ τῆς διαθέσεως τῆς περιουσίας τῶν ἐν Πάτμῳ ἐγκαταβιούντων καὶ ἀποθνησκόντων ἀρχιερέων. ,αχϟε' ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ, ἰνδικτιῶνος γ' ⟨κακῶς ἀνεγνώσθη Ἀθανάσιος⟩.
ΜΜ, AD VI, 1890, σσ. (309-)311. **10**

1695 κατ' Αὔγουστον — Ἐπὶ πατριάρχου Καλλινίκου Β', ὑπόμνημα ἐκλογῆς μητροπ. Παροναξίας τοῦ Κλαυδιουπόλεως Μακαρίου. Κατὰ μῆνα Αὔγουστον ,αχϟε', ἰνδικτ. γ'.
Vaporis, Codex Gamma, 1974, σ. 35. **11**

1695 κατὰ Σεπτέμβριον — Ἐπὶ πατριάρχου Καλλινίκου Β', ὑπόμνημα ἐκλογῆς ὡς Νεοκαισαρείας μητροπολίτου τοῦ ἱερομονάχου Ἰακώβου. ,αχϟε' κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον, ἰνδικτ. δ'.
Vaporis, Codex Gamma, 1974, σ. 36. **12**

1696 κατὰ Μάρτιον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ πρώην Δρύστρας Γενναδίου ὡς μητροπ. Νικαίας ἐπὶ πατρ. Καλλινίκου Β'. ,αχϟς', μηνὶ Μαρτίῳ ἰνδικτ. δ'.
Vaporis, Codex Gamma, 1974, σ. 37. **13**

1696 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὴ καθαίρεσις ἐπὶ πατριαρχίας Καλλινίκου Β'

τοῦ μητροπ. Θεσσαλονίκης Μεθοδίου. ,αχϟς', μηνὶ Ἀπριλίῳ, ἰνδ. δ'.
Μ. Γεδεών, Θεσσαλονικέων παλαιαὶ κοινοτικαὶ διενέξεις, Μακεδονικὰ 2, 1941-1952, σσ. (3-)5. Vaporis, Codex Gamma, 1974, σσ. (38-)39, ὅπου αἱ ὑπογραφαί. **14**

1696 κατ' Ἀπρίλιον — Ἐπὶ πατριάρχου Καλλινίκου Β' ὑπόμνημα ἐκλογῆς μητροπολίτου Θεσσαλονίκης τοῦ ἱερομονάχου Ἰγνατίου. Κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον ,αχϟς', ἰνδικτ. δ'.
Μ. Γεδεών, Ἐφημερίδες, σ. 133. Vaporis, Codex Gamma, 1974, σ. 40. **15**

1696 Μαΐου 31 — Ἐπὶ πατριαρχίας Καλλινίκου Β', ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ ἱερομ. Γενναδίου ὡς μητροπ. Χίου. ,αχϟς', μηνὶ Μαΐῳ λα'.
Vaporis, Codex Gamma, 1974, σ. 42. **16**

1696 κατ' Ἰούνιον — Ἐπὶ πατριάρχου Καλλινίκου Β', ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ ἱερομονάχου Νεοφύτου ὡς μητροπολίτου Σεβαστείας. ,αχϟς' κατὰ μῆνα Ἰούνιον, ἰνδικτ. δ'.
Vaporis, Codex Gamma, 1974, σ. 43. **17**

1696 κατ' Ἰούνιον — Ἐπὶ πατριάρχου Καλλινίκου Β', ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ ἱερομονάχου Ἰωαννικίου ὡς μητροπ. Ἀμασείας. ,αχϟς', μηνὶ Ἰουνίῳ, ἰνδικτ. δ'.
Vaporis, Codex Gamma, 1974, σ. 44. **18**

1696 κατ' Ἰούνιον — Ἐπὶ πατριάρχου Καλλινίκου Β', ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ ἱερομονάχου Βαρθολομαίου ὡς ἀρχιεπισκόπου Τζίας καὶ Θερμίων. ,αχϟς', μηνὶ Ἰουνίῳ, ἰνδικτ. δ'.
Vaporis, Codex Gamma, 1974, σ. 45. **19**

1704 Ἰανουαρίου 12 — Συνοδικὸν γράμμα Γαβριὴλ Γ', δι' οὗ ἀναγορεύεται ὁ Ἠλίας Μηνιάτης κοινὸς ἱεροκήρυξ καὶ διδάσκαλος τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου. ,αψδ' ἐν μηνὶ Ἰανουαρίῳ ιβ'.
Κ. Α. Ἀρχ., Ἀνέκδοτον χειρόγραφον, περ. «Πανδώρα» 15, φ. 300 τῆς 15 Μαρτίου 1865, σσ. (589-)590. **20**

1704 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον Γαβριὴλ Γ' περὶ τῆς μονῆς Δομποῦς. ,αψδῳ ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ.
Κ. Α. Π. Ρωμαῖος, «Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἄμαντον», Ἀθῆναι 1940, σσ. (140-)146. **21**

ΕΦΕΣΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

Ὁ Ἐφέσου Κωνστάντιος (ἐὰν ἀνεγνώσθη ὀρθῶς) συνυπογράφει σιγίλλιον πατριάρχου Γαβριὴλ Γ' περὶ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ξανεμίτη τῆς νήσου Ἄνδρου, μηνὶ Ἰουλίῳ, ,αψδ' (= 1704) [1], ὥστε νὰ φαίνεται ἄμεσος διάδοχος τοῦ Ἐφέσου Θεοφάνους.

---

1. Δημ. Πασχάλης, περ. «Θεολογία» 4, 1926, σσ. (290-)292.

ΕΦΕΣΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΣ

Τὴν 1ην Μαΐου 1712 ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Ἱεροσολύμων Χρύσανθον Νοταρᾶν φέρεται Ἐφέσου Κύριλλος [1].

ΕΦΕΣΟΥ ΓΑΒΡΙΗΛ προεδρικῶς

Ὁ Γαβριὴλ ἐξελέγη Χαλκηδόνος μὲν κατ' Ἀπρίλιον 1746, καθῃρέθη κατὰ Σεπτέμβριον 1747, ἀπίθανον δὲ ὅτι τὸ ἑπόμενον ἔτος ἐγένετο Νικομηδείας (1748 - 1759) [2]. Προδιετέλεσε Σερρῶν, ἐξ ἧς μητροπόλεως ἔλαβε τὴν Χαλκηδόνος καὶ ἐγένετο «πρόεδρος Ἐφέσου» πάντως πρὸ τοῦ Ἀπριλίου 1746 [3]. Πιθανῶς καὶ τῆς Νικομηδείας εἶχεν ἐπιβῆ πρὸ τῆς Χαλκηδόνος [4]. Πάντως καὶ ὁ ἴδιος καὶ τὰ κατ' αὐτὸν τεταραγμένα. Πιθανῶς καθῃρέθη δὶς (καὶ ὡς Σερρῶν καὶ ὡς Χαλκηδόνος!). Ἀπὸ «γράμμα εἰδήσεως» πρὸς τοὺς ἐν τῇ μητροπόλει Ἐφέσου ὅτι ὁ μητροπολίτης αὐτῶν Γαβριὴλ μετετέθη εἰς τὴν Χαλκηδόνα καὶ ὅτι νέος ἀρχιερεὺς αὐτῶν ἐστιν ὁ ἀπὸ Βερροίας καὶ Ναούσης εἰς Ἔφεσον μετατεθεὶς Ἰωακείμ, ἀχρόνιστον ⟨1746⟩ ἐν κώδικι 338, φ. 89 τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων [5].

ΕΦΕΣΟΥ ΙΩΑΚΕΙΜ

Ἰωακεὶμ ἀπὸ Βεροίας τῆς ἐν Μακεδονίᾳ κατ' Ἀπρίλιον 1746 προήχθη εἰς τὴν μητρόπολιν Ἐφέσου, ὡς ἄνω. Οὗτος συνυπογράφει:

1746 κατὰ Μάιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Παϊσίου Β' ἐν ἔτει σωτηρίῳ ͵αψμϛ', κατὰ μῆνα Μάϊον.
Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν..., ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, σσ. (606 -) 611. **1**

1746 κατ' Ἰούλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Παϊσίου Β' πρὸς τὸν μητροπ. Λιβύης Ματθαῖον, δι' οὗ ἀγγέλλεται αὐτῷ ἡ ἐπικειμένη ἐκλογή του ὡς πατριάρχου Ἀλεξανδρείας. Ἰουλίῳ κϛ' (1746).
Γερ. Γ. Μαζαράκη, Συμβολή..., Ἀλεξάνδρεια 1932, σσ. (607 -) 609. **2**

1746 Ἰουλίου 26 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Παϊσίου Β' πρὸς τὸν μητροπολίτην Λιβύης Ματθαῖον, δι' οὗ ἀγγέλλεται αὐτῷ ἡ ἐκλογή του ὡς πατριάρχου Ἀλεξανδρείας. ͵αψμϛ', Ἰουλίου κϛ'.
Ματθαῖος ὁ Ἄνδριος πάπας καὶ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας... ὑπὸ Δημητρίου Π. Πασχάλη, ἐν Ἀθήναις 1901, σσ. (74 -) 76. **3**

1746 κατ' Αὔγουστον — Ὑπόμνημα τῆς ἐπὶ πατριάρχου Παϊσίου Β' ἐκλογῆς τοῦ Ἀλεξανδρείας Ματθαίου ἀπὸ Λιβύης. ͵αψμϛ' κατὰ μῆνα Αὔγουστον (1746).
Γερ. Γ. Μαζαράκη, Συμβολή..., Ἀλεξάνδρεια 1932, σσ. (605 -) 607. **4**

1746 — Συνοδικὸν σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Παϊσίου Β' περὶ τῆς ἐν Χίῳ μονῆς Μουνδῶν. ͵αψμϛ', μηνὶ Νοεμβρίῳ.
Κ. Ἄμαντος, «Ἐναίσιμα Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου», Ἀθῆναι 1931, σσ. (461 -) 464: Ἰωακείμ; ⟨sic⟩. Ὅθεν ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ Ἰωάννου Μ. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Χίου, Ἀθήνησι 1940, Παράρτημα, σσ. CCXV - CCXVI. **5**

1746 κατ' Ἰούλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Παϊσίου Β' περὶ καταργήσεως τῆς ἐξαρχίας Πυργίου, Βολισσοῦ καὶ Ψιρρῶν καὶ ἑνώσεως πάλιν αὐτῆς μετὰ τῆς μητροπόλεως Χίου. ͵αψμϛ', κατὰ μῆνα Ἰούλιον, ἐπινεμήσεως θ'.
Ἰωακεὶμ Φορόπουλος, ΕΑ 19, 1899, σσ. (296 -) 298. Ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ Ἰωάννου Μ. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς ἐν Χίῳ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Μέρος Α', Ἀθήνησι 1940, Παράρτημα, ἀρ. 48, σσ. LXXXVIII - XCII. **6**

1. Κ. Ν. Σάθα, Κατάλογος ἐπιστολῶν ἀνεκδότων, ΜΒ Γ', 1872, σ. 527.
2. Ὁ Ἀθ. Κομνηνὸς Ὑψηλάντης, Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν, ἐν σ. 354, λέγει ὅτι ὁ πατριάρχης Παΐσιος μετὰ τῆς Συνόδου ἔδωκεν αὐτῷ τὴν Ἔφεσον προεδρικῶς. Ἐν σσ. 356 - 360 δὲ διηγεῖται ὅτι ἀπὸ Σερρῶν καθῃρέθη, εἶτα δὲ «οὐ μόνον ἀπὸ τῆς ἐξορίας μετάπεμπτος γέγονεν, ἀλλὰ κἀπὶ τὸν τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου βαθμὸν προεβλήθη» τὸ 1747, καὶ πραξικοπηματικῶς τὸ 1748 ἐγένετο Νικομηδείας. Ὁ Μ. Ἰω. Γεδεών, ΕΑ 10, 1890: «Ἐφέσου καὶ εἶτα Χαλκηδόνος Γαβριήλ».
3. Ὁ Ἡλιουπόλεως Γεννάδιος, περ. «Ὀρθοδοξία» 19, 1944, σ. 124, ἐπικαλεῖται τὸν κώδικα Δ', σ. 103, τοῦ οἰκουμ. πατριαρχείου, ὅτι ὁ Χαλκηδόνος Γαβριὴλ Ε' διετέλεσε πρόεδρος Ἐφέσου ἀπὸ Ἀπριλίου 1746 - Σεπτεμβρίου 1747 ὅτε καὶ καθῃρέθη.
4. Ἐν κώδικι Δ', σ. 95, καταχωρίζεται τὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ (διαδόχου τοῦ ἀποθανόντος Χαλκηδόνος Καλλινίκου) Γαβριὴλ προέδρου Ἐφέσου «καὶ ἄλλοτε μητροπολίτου Νικομηδείας». Γεννάδιος Ἡλιουπόλεως, αὐτόθι.
5. Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, ΙΒ IV, 1899, σσ. 316 - 317.

ΕΦΕΣΟΥ ΝΑΘΑΝΑΗΛ
(23 Νοεμβρίου 1753 - 1 Ὀκτ. 1761)

Λόγιος διδάσκαλος εἰδήμων τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς, γενόμενος τὸ 1749 μητροπολίτης Ἀγχιάλου καὶ τὴν 23 Νοεμβρίου 1753 Ἐφέσου [1]. Περὶ αὐτοῦ πολλὰ ἐπληροφόρησεν ὁ μαθητής του Ἀθανάσιος Κομνηνὸς Ὑψηλάντης [2], διηγούμενος ὅτι κατ' Ἰούνιον 1724 ἔφθασεν εἰς Ἰάσιον «ἐπὶ παιδείᾳ τῆς ἑλληνικῆς γλώττης παρὰ τῷ διδασκάλῳ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας Μιχαὴλ Ρακοβίτζα βοεβόδα, τῷ ἱερομονάχῳ Ναθαναὴλ Χίῳ τῷ Καλλονάρῃ» [3],

1. Μ. Ἰω. Γεδεών, Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1883, σ. 144 (- 145).
2. Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν, σσ. 392 - 393: «ὁ ποτὲ διδάσκαλός μου».
3. Αὐτόθι, σ. 322. Ὅτι ὁ Ναθαναὴλ ἦτο καθηγητὴς τῆς ἐν τῇ μονῇ Barnovski λειτουργούσης τότε Ἑλληνικῆς Ἀκαδημίας, εἰκάζει ἡ Ariadna Camariano-Cioran, Les Académies Princiers de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs, Thessaloniki 1974, σ. 554, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

ἐπανῆλθε δὲ τὸ 1728 εἰς Κωνσταντινούπολιν, παυθέντος τοῦ ὡς ἄνω ἡγεμόνος Μιχαήλ, καὶ ἠκολούθησεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν τὰ μαθήματά του παρὰ τῷ αὐτῷ Ναθαναήλ, διδασκάλῳ τῶν τέκνων τοῦ παυθέντος ἡγεμόνος» [1]. Εὐγνώμων πρὸς τὸν διδάσκαλόν του ὁ Ὑψηλάντης τῷ ἀφιέρωσε τὸ Βιβλίον Τρίτον (σσ. 340 - 496 τοῦ χειρογράφου) «ἀφιερωθὲν τῷ πανιερωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ μητροπολίτῃ τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Ἐφέσου κυρίῳ κυρίῳ Ναθαναὴλ Χίῳ τῷ Καλλονάρῃ» [2]. Τὸ βιβλίον ἐτελείωσε κατὰ Νοέμβριον 1752 [3]. Ὁ Ναθαναὴλ διετέλεσε καὶ διευθυντὴς τῆς πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας [4].

Τὸν Ναθαναὴλ ἐδολιεύθη ὁ Χίου Διονύσιος Σαμουρκάσης, ἀπατήσας αὐτὸν καὶ κατορθώσας νὰ ὁδηγήσῃ εἰς παραίτησιν καὶ νὰ τὸν διαδεχθῇ (1 Ὀκτωβρίου 1761) [5] ἔναντι ἐξασφαλίσεως τῶν μέσων συντηρήσεως αὐτοῦ. Μικρὸν μετὰ ταῦτα ὁ Ναθαναὴλ ἀπεβίωσεν. Οὗτος συνυπογράφει:

1753 κατ' Ἀπρίλιον — Σιγίλλιον τοῦ οἰκουμ. πατριάρχου Κυρίλλου Ε' ὑπὲρ τῆς μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Πέπερι, ἀναγνωριζομένης ὡς πατριαρχικοῦ σταυροπηγίου. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ χιλιοστῷ ἑπτακοσιοστῷ πεντηκοστῷ τρίτῳ κατὰ μῆνα Ἀπρίλλιον, ἐπινεμήσεως α'. ⟨Κακῶς ἀνεγνώσθη Ἐφέσου Νικόλαος, ὡς κακῶς ἀνεγνώσθησαν καὶ ἄλλαι ὑπογραφαί⟩.
Σπ. Λάμπρος, Δύο πατριαρχικὰ σιγίλλια ἀνέκδοτα, ΝΕ 12, 1915, σσ. (354 -)357. **1**

1753 κατ' Ἰούλιον — Γράμμα πατριάρχου Κυρίλλου Ε' περὶ συγχωρήσεως τοῦ ρακίου τῶν πατέρων. ͵αψνγ' ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ, ἰνδικτ. α' ⟨Κακῶς ἀνεγνώσθη: Ἐφέσου Τιμόθεος⟩.
Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης, Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων Κυριακοῦ Ἁγίας Ἄννης, ΕΕΒΣ 29, 1959, σσ. 99 - 100, κῶδιξ *84*, 3. **2**

1754 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Κυρίλλου Ε' πρὸς τὸν μητροπολίτην Χίου.
Γ. Ζολώτα, Ἱστορία τῆς Χίου, τόμος 3, μέρος Β', 1928, σσ. (203 -)208, καὶ ἐκεῖθεν Ἀνδρεάδης, Ἱστορία Ἐκκλησίας, Χίου, Παράρτημα, σσ. (XLVI -)XLIX. **3**

1754 κατὰ Νοέμβριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Κυρίλλου Ε', ͵αψνδ' κατὰ μῆνα Νοέμβριον ⟨ὅπου ἀνεγνώσθη Νικόλαος⟩.

---

1. Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν, σ. 326.
2. Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. κα' - κβ'.
3. Αὐτόθι. Βλ. καὶ σ. κζ' ἡμερομηνίαν Δεκεμβρίου 1756.
4. Μ. Ἰω. Γεδεών, Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, σ. 144.
5. Μ. Ἰω. Γεδεών, αὐτόθι. Πρβλ. περὶ τοῦ Ναθαναὴλ ἔτι: Γ. Ζολώτα, Ἱστορία τῆς Χίου, Γ', 1, Ἀθῆναι 1926, σσ. 503 - 504, καὶ Κ. Ἄμαντον, Τὰ Γράμματα εἰς τὴν Χίον..., Πειραιεὺς 1946, σσ. 197 - 199, συμπεραίνοντα ὅτι τὸ κοσμικὸν ὄνομα τοῦ Ναθαναὴλ ἦτο Νικόλαος (ὥς τινες ἐκ παραναγνώσεως, καὶ ἄλλοι Τιμόθεον ἀνέγνωσαν αὐτόν, διὰ τὸ σπάνιον τοῦ ὀνόματος. Βλ. κατωτέρω).

Ἀγαμέμνων Τσελίκας, Πατριαρχικὰ γράμματα μονῆς Ἁγίων Πάντων Πατρῶν, περ. «Ἑλληνικὰ» 26, 1973, σσ. (89 -)92. **4**

1755 κατὰ Μάρτιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Κυρίλλου Ε' περὶ ἀνασυστάσεως ἐξαρχίας Πυργίου. ͵αψνε' (1755) ἐν μηνὶ Μαρτίῳ, ἐπινεμήσεως γ'.
Ἰωακεὶμ Φορόπουλος, ΕΑ 19, 1899, σσ. (367 -)369, ὅθεν Ἀνδρεάδης, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Χίου, Παράρτημα, σσ. (XCII -)XCV. **5**

1755 Ἀπριλίου 28 — Συνοδικὸν γράμμα, ἄνευ πατριαρχικῆς ἐγκρίσεως τοῦ Κυρίλλου Ε', κατὰ τῶν ἀναβαπτιστῶν καὶ τοῦ ἐγχειριδίου Χριστοφόρου τοῦ Αἰτωλοῦ. ͵αψνε', Ἀπριλίου κη'.
Μαργαρίτης Κωνσταντινίδης, Γράμματα ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Τεργέστης, ΕΦ 7, 1911, σσ. (229 -)235. **6**

Γ'

Οἱ μεταξὺ 1762 καὶ 1824 μητροπολῖται Ἐφέσου.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ (1762 - 1763 ;)

Τὸν προκάτοχόν του Ναθαναὴλ «δόλῳ διαδέχεται ὁ Χίου Διονύσιος» (1762/1763) [1]. Ἀλλὰ δὲν ἔλαβε κατοχὴν τοῦ θρόνου τῆς Ἐφέσου. Τὴν 24ην Μαΐου 1763 μετετέθη εἰς τὴν μητρόπολιν Δέρκων, ἧς διατελῶν ἀρχιερεὺς ἀπεβίωσε τὸ 1773 [2]. Ἡ μετάθεσις αὕτη ἐγένετο ἐπὶ πατριάρχου Σαμουήλ. Λόγῳ τοῦ ἀνωμάλου τῆς ἐκλογῆς του καὶ τοῦ ὀλιγοχρονίου, δὲν εὑρίσκω πατριαρχικὸν γράμμα ἢ σιγίλλιον ὑπογεγραμμένον ὑπὸ τοῦ ἐν λόγῳ Διονυσίου.

ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΠΕΤΡΟΚΟΚΚΙΝΟΣ, ΧΙΟΣ (1763 - 1779)

Μελέτιος ὁ Ἐφέσου λέγεται Χῖος, Πετροκόκκινος τὸ ἐπώνυμον [3]. Προδιετέλεσε μὲν (1753) ἀρχιδιάκονος τοῦ πατριάρχου Παϊσίου [4], τὴν δὲ 5ην

---

1. Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, σσ. 392 - 393. Ἡ παραίτησις τοῦ Ναθαναὴλ 1 Ὀκτωβρίου 1761, βλέπε πρόσθεν τὰ περὶ τούτου.
2. Ὑπόμνημα ἐπὶ τῇ μεταθέσει τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Ἐφέσου κὺρ Διονυσίου ἐπὶ τὴν ἁγιωτάτην μητρόπολιν Δέρκων, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Στ. Ἀριστάρχη βέη, εἰς τὸ περ. «Ὀρθοδοξία» 10, 1935, σσ. 420 - 422, καὶ Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή, Β', σσ. (90 -)93. Τοῦ αὐτοῦ, «Θρᾳκικὰ» 6, 1935, σσ. 67 - 68.
3. Περὶ οὗ βλέπε: Κωνστ. Ἰ. Ἀμάντου, Τὰ Γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν 1566 - 1822 (Σχολεῖα καὶ Λόγιοι), Πειραιεὺς 1946, εἰς τὰς σσ. 204 - 205, καὶ Ἰωάννου Μ. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία Ἐκκλησίας Χίου, σ. 370. Οὗτος θέτει αὐτὸν περὶ τὸ 1750.
4. Ἀθαν. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν, ἐν Κωνσταντινούπολει 1870, σ. 370.

Δεκεμβρίου 1754 ἐξελέγη μητροπολίτης Βιδύνης[1]. Κατὰ Μάϊον 1763, ἐπὶ πατριάρχου Σαμουὴλ προήχθη εἰς τὴν Ἐφέσου[2]. Ἔχων εὐκαιρίαν νὰ ἐκλεγῇ τὸ 1772 πατριάρχης, ἠρνήθη καὶ ἐκρύπτετο[3]. Ἀπέθανε τὸ 1779[4].

Προτάσει τοῦ Μελετίου Ἐφέσου Σαμουὴλ ὁ Χαντζερῆς ἵδρυσε τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀσίας ἐπισκοπὴν Ἡλιουπόλεως καὶ Θυατείρων ἔτει 1774[5].

Εἰς περγαμηνὸν Εὐαγγέλιον ιγ' αἰ. ἀποκείμενον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος μας εἰς τὸν ἱερὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Σμύρνης, ἀνεγνώσθη τὸ κάτωθι ἐνθύμημα : *Τὸ παρὸν ἅγιον Εὐαγγέλιον ἐκοσμίθη καὶ ἐκαλοπίσθη τὸ δεύτερον δι' ἀργυροῦ δεσήματος ὅλον τὸ ἔξωθεν, δαπάνῃ τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου τῆς ἁγιοτάτης μητροπόλεως Ἐφέσου ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου πάσης Ἀσίας κὺρ Μελετίου Πετροκοκίνου τοῦ ποτὲ Λουκᾶ καὶ καὶ κτίτορος τῆς ἁγίας ἐκκλησίας ταύτης τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψοθ'* (1779) *κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον*[6]. Ὁ ἐκδότης ὑπέθεσεν ὅτι ὑπῆρχε τότε ἐν Σμύρνῃ ναὸς τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, μὴ σωζόμενος τὸ 1909. Ἀλλ' ἐὰν δὲν πρόκειται περὶ χιακοῦ ναοῦ, τότε θὰ ἀναφέρεται εἴς τινα ναὸν τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου, ἐξ οὗ (μετὰ τὸ 1821) διαρπαγὲν τὸ χειρόγραφον ἠγοράσθη εἰς Σμύρνην. Ἀγνοοῦμεν ἂν τὸ ἐνθύμημα εἶναι αὐτόγραφον τοῦ Μελετίου Πετροκοκκίνου, ὅτε οὗτος θὰ ἔζη τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1779 μεθ' ὃν θ' ἀπέθανεν.

Περὶ τοῦ Μελετίου τούτου ὁ Ἀδ. Κοραῆς εἰς τοὺς Παραλλήλους Βίους τοῦ Πλουτάρχου (τόμος 6, 1814, σ. θ') ἔγραψε : «Τοῦ καλοῦ τούτου ποιμένος οἱ χρόνοι τῆς ἀρχιερατείας ἐσυνέπεσαν μὲ τοὺς δυστυχεστέρους τῶν παρόντων χρόνους, ὅτε πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς ἡμῶν ἦσαν ἀμέτοχοι παιδείας. Ἀλλὰ τί δὲν ἔκαμεν ὁ ἀείμνηστος οὗτος ἀρχιερεὺς (διὰ) νὰ θεραπεύσῃ τὸ ἀκούσιον αὐτοῦ ἐλάττωμα τοῦτο; ποῖον λίθον δὲν ἐκίνησε (διὰ) νὰ δώσῃ εἰς τὰ πρόβατά του τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἐστερεῖτο παιδείαν; Δὲν εἶναι αὐτὸς (πολλοὶ πρέπει νὰ τὸ ἐνθυμοῦνται) ὅστις ἐλάμβανεν ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν τῆς Σμύρνης γυμνάσιον μαθητάς, διὰ νὰ τοὺς καταστήσῃ εἰς τὰς πόλεις τῆς ἐπαρχίας του διδασκάλους ;»[7]

1. Σάρδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι, Βορείου Θρᾴκης, 1936, σ. 24 (= Θρᾳκικὰ Η').

2. Αὐτόθι, ὅτε ἐξελέγη ὁ Βιδύνης Ἰωσήφ.

3. Ἀθ. Κομν. Ὑψηλάντης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 477.

4. Αὐτόθι, σ. 616. Εἶναι δυνατὸν ν' ἀπέθανε καὶ τὸ 1780, ἔτος τῆς ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου του Σαμουήλ.

5. Μ. Ἰ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, σ. 663.

6. Γεωργίου Λαμπάκη, Οἱ ἑπτὰ ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως..., Ἀθῆναι 1909, σ. 221.

7. Παρ' Ἀμάντῳ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 305. Καὶ ταῦτα μὲν δημοσίᾳ. Ἰδιωτικῶς δὲ εἰς ἐπιστολήν του τῆς 8ης Σεπτεμβρίου 1789 ὁ φιλόψογος Κοραῆς, ὁμιλῶν περὶ τοῦ Γάλλου βασιλέως Λουδοβίκου ΙϚ', λέγει : «Ἐγὼ τὸν παρομοιάζω μὲ τὸν μακαρίτην

Εἰς τὰ ΓΑΚ καὶ εἰς τὴν «Συλλογὴν Π. Ζερλέντου» (φάκελος 23) ἐσώθη μονόφυλλον, ἄγνωστον πόθεν θησαυρισθὲν ἐπιγραφόμενον «Προθέσεις καὶ παρρησίαι τοῦ πανιερωτάτου ἁγίου Ἐφέσου κυρίου Μελετίου»[1], διῃρημένον εἰς δύο στήλας ἐξ ὧν ἡ δεξιὰ περιλαμβάνει τοὺς ζῶντας καὶ ἡ ἀριστερὰ τοὺς τεθνεῶτας, ὀνόματα ἱερωμένων, προσκυνητῶν (χατζήδων) καὶ λαϊκῶν, μνημονευόμενα κατὰ τὴν πρόθεσιν τῶν τιμίων δώρων ἢ τὴν εἴσοδον αὐτῶν. Θὰ ἀνέμενέ τις ν' ἀναγράψῃ ὁ Μελέτιος τοὺς προκατόχους του Ἐφέσου, ἀλλὰ τοῦτο δὲν συνέβη. Μεταξὺ τῶν καταγραφέντων τεθνεώτων εἶναι :

Μακαρίου, Παρθενίου καὶ Θεοκλήτου τῶν ἀρχιερέων καὶ Γερασίμου. Τὸ τελευταῖον τοῦτο προσετέθη ὕστερον.

Δοσιθέου, Γερασίμου, Κυρίλλου τῶν ἱερομονάχων καὶ Γεωργίου πρεσβυτέρου. Μεταξὺ δὲ τῶν ζώντων :

Ἱεροθέου μοναχοῦ καὶ τῆς συνοδίας αὐτοῦ· Γενναδίου μοναχοῦ... Αὐξεντίου, Δοσιθέου, Ἰωαννικίου, Τιμοθέου, Παρθενίου, Καλλινίκου, Ἀνθίμου καὶ Συμεὼν τῶν ἱερομονάχων, Γεωργίου καὶ Μιχαὴλ τῶν ἱερέων καὶ Σωφρονίου ἱεροδιακόνου[2].

Ἄλλαι πληροφορίαι παρεσχέθησαν περὶ τοῦ Ἐφέσου Μελετίου ληφθεῖσαι ἐκ τοῦ Σμυρναϊκοῦ μητροπολιτικοῦ κώδικος, σχετικαὶ πρὸς μονύδριον τοῦ Προδρόμου εἰς Μοσχονήσια, δι' ὃ ὁ πατριάρχης Σαμουὴλ Χαντζερῆς ἔγραψε τῷ Σμύρνης Προκοπίῳ τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1774, συναποστέλλων σχετικὸν σιγίλλιον. Τὸ μονύδριον κακῶς, ἐνοριακὸν ὄν, κατεσχέθη ὑπὸ Νεοφύτου τινὸς Ἀνδρίου. Τὰ ἔγγραφα ὑπογράφει ὁ Ἐφέσου Μελέτιος, ὁ ὁποῖος ἐκίνησε μὲν τὴν ὑπόθεσιν πρὸς ἀποδίωξιν τοῦ παρεισάκτου, ἀγαθὸς δ' ὢν δὲν ἀφῆκε νὰ τιμωρηθῇ οὗτος[3].

Ἐφέσου, τὸν Μελέτιον· οὕτω χονδρός, οὕτω ἱλαρός, φιλόγελος καὶ χάχας φαίνεται νὰ εἶναι». Πρβλ. Ἐπιστολαὶ Ἀδαμαντίου Κοραῆ ..., τόμος πρῶτος, ἐν Ἀθήναις 1885, σ. 144.

1. Δ. Α. Ζακυθηνοῦ, Κατάλογος τῆς συλλογῆς Περικλέους Ζερλέντη, ΕΕΒΣ 13, 1936, σ. 232.

2. Γλωσσικῶς ἐνδιαφέροντα ὀνόματα : Μαργαριτοῦς, Ἀλεξανδρῆ, Ζαμπελοῦς, Βιεροῦς, Ἀμήρισας, Παλογοῦς, Παγώνας, Βενετίας, Μεριέμ, Σουλτάνας, Ἀφέντρας, Κωνσταντάκη, Φλουρέντζας, Ἀσλάνη, Νίκα, Μόσχου, Μανουήλ, Ἀργυρῆς, Σοφούλας, Βασιλάκη, Ἀγγελήνας, Βασιλικῆς, Δήμου (προσκυνητοῦ), Μαριγούλας, Σταυρηνοῦ, Μαρουδιᾶς, Παλογίνας, Χρυσάφη, Ἀγγελῆ, Δεσποινούλας, Χριστοφῆ, Κομνιᾶς, Ἀρχοντοῦς, Ζαφείρας, καὶ εἴ τι ἄλλο.

3. Σμυρναϊκὰ ἀνάλεκτα - Mélanges Smyrnéens ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Ἔκδοσις Β' διεσκευασμένη καὶ ἐπηυξημένη. Τεῦχος Α', ἐν Ἀθήναις 1906, 8°, σ. 112, βιβλίον παρέχον μυρίας πληροφορίας περὶ διαφόρων οἰκογενειῶν καὶ προσώπων, ἐν σ. 68 - 73· Ἐν ὑποσημειώσει σ. 70 (- 72) ὁ Κωστῆς συζητεῖ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Μελετίου Πετροκοκκίνου ὑπὸ τοῦ Ἀδ. Κοραῆ ὡς χάχα! Πληροφορεῖ δὲ ὅτι ἡ ἕδρα τῆς μητροπόλεως τὸ 1779 ἦσαν τὰ Θύρα.

Ὁ Ἐφέσου Μελέτιος συνυπογράφει καὶ τὰ ἑξῆς:

1763 κατ' Ἰούλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Σαμουὴλ πρὸς τὸν Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων, συγχωρητικὸν ἀφορισθέντων (συνυπογράφουν πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος καὶ Ἱεροσολύμων Παρθένιος). ‚αψξ' ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ.
Μαργαρίτης Κωνσταντινίδης, Γράμματα ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Τεργέστης, ΕΦ 7, 1911, σσ. (154-)159. **1**

1763 κατ' Ἰούλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Σαμουὴλ περὶ ἐξαρχίας Ὑδροπολιτζᾶς. Ἐν ἔτει ‚αψξγ' κατὰ μῆνα Ἰούλιον, ἰνδικτ. ια'.
Περ. Γ. Ζερλέντου, Ἡ μητρόπολις Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτσᾶς, ἐν Ἀθήναις 1921, σσ. (29-)31. **2**

1763 κατὰ Σεπτέμβριον — Σιγίλλιον πατριάρχου Σαμουὴλ δι' οὗ ἐπικυροῦται ἡ σταυροπηγιακὴ ἀξία μοναστηρίου ἁγίου Νικολάου ἐπαρχίας Κερνίτζης. ‚αψξγ' ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ.
Δ. Α. Ζακυθηνός, περ. «Ἑλληνικὰ» 3, 1930, σσ. (441-)443, ἀρ. 46. **3**

1766 — Σιγίλλιον πατριάρχου Σαμουὴλ περὶ τοῦ εἰς Μολδαβίαν συσταθέντος φροντιστηρίου. ‚αψξϛ'.
Κ. Δελικάνη, Τὰ ἔγγραφα..., Γ', 1905, σσ. (465-)469. **4**

1767 — Συνοδικὴ διάταξις πατριάρχου Σαμουὴλ περὶ τῶν ὅρων καὶ κανόνων τῶν προικοδοσιῶν.
Μ. Ἰ. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Α', ἐν Κωνσταντινουπόλει 1888, σσ. (257-)261. **5**

1767 κατ' Ἰούλιον — Τόμος συνοδικὸς πατριάρχου Σαμουὴλ περὶ τοῦ χρόνου χειροτονίας καὶ ἔτι τῶν εἰς τὸ μοναχικὸν τάγμα κειρομένων. ⟨Ὁ Ἐφέσου Μελέτιος ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ μακαριωτάτου Ἁγίου Ἀντιοχείας⟩.
Γερ. Γ. Μαζαράκη, Συμβολή..., Ἀλεξάνδρεια 1932, σσ. (644-)648. **6**

1773 κατὰ Δεκέμβριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Σαμουὴλ πρὸς τὸν κλῆρον κλπ. τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπισκοπῆς Ἱερᾶς περὶ καταστάσεως νέου ἐπισκόπου. ‚αψογῳ ἐν μηνὶ Δεκεμβρίῳ.
Εὐμένιος Φανουράκης, «Κρητ. Χρον.» 1, 1947, σσ. (161-)163. **7**

1774 Ἰανουαρίου 1 — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Σαμουὴλ περὶ τοῦ μοναστηρίου Ἰωάννου Προδρόμου Μοσχονησίου, καθισταμένου ἐνοριακοῦ. ‚αψοδ', Ἰανουαρίου α'.
Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, ἔκδοσις Β', τεῦχος Α', ἐν Ἀθήναις 1906, σσ. (68-)70. **8**

1774 κατ' Ἰούνιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Σαμουὴλ ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς Βελβεντοῦ. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ‚αψοδ' κατὰ μῆνα Ἰούνιον.
Ν. Π. Δελιαλῆς, Ἱστορικὰ ἔγγραφα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς Βελβεντοῦ, περ. «Μακεδονικὰ» 6, 1965, σσ. (266-)274. **9**

1774 κατὰ Σεπτέμβριον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς Προϊλάβου Ἰωακείμ. ‚αψοδ' κατὰ Σεπτέμβριον. ⟨Ὁ Ἐφέσου Μελέτιος, ἔχων καὶ τὰς γνώμας τοῦ ἁγίου Ἡρακλείας κυρίου Μεθοδίου καὶ τοῦ ἁγίου Προύσσης κυρίου Μελετίου⟩.
D. Russo, Studii Istorice Greco-Române, I, 1939, σσ. (295-)296. **10**

1774 (24 Δεκεμβρίου) — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς Σωφρονίου Β' τοῦ ἀπὸ Ἱεροσολύμων ἐν ἔτει ‚αψοδ'.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Β', σ. 103. **11**

1775 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὴ ἐπιστολὴ πατριάρχου Σωφρονίου Β' πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Σερβίων καὶ Κοζάνης, ἀφοριστικὴ παρεμποδιζόντων παραλαβὴν μοναστηριακῶν πραγμάτων. Ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ ἰνδικτιῶνος θ' 1775ῳ.
Ν. Π. Δελιαλῆς, Δύο πατριαρχικὰ σιγίλλια..., «Μακεδονικὰ» 1, 1940, σσ. (119-)120. **12**

1775 (μετὰ τὴν 24ην Δεκεμβρίου) — Σιγίλλιον πατριάρχου Σωφρονίου Β' ὑπὲρ τῆς ἐν Λακεδαίμονι μονῆς Ζερμπίτζης. ‚αψοε' κατὰ μῆνα Δεκέμβριον. ⟨Ἀρχεῖον Σπάρτης, Περίληψις⟩.
Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Ἀθηνᾶ» 56, 1952, σ. 38. **13**

1776 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Σωφρονίου Β' πρὸς τὸν μητροπολίτην Παροναξίας, περὶ δωρεῶν τῆς οἰκογενείας Μαυρογένη ὑπὲρ τῶν ἐν Πάρῳ καὶ Νάξῳ Σχολῶν.
Π. Γ. Ζερλέντης, Περὶ τῆς ἐν Νάξῳ Ἑλληνικῆς Σχολῆς, περ. «Παρνασσὸς» 10, 1886, σσ. (21-)23. **14**

1776 κατ' Ἰούνιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Σωφρονίου Β' περὶ τοῦ κυριωνύμου μνημοσύνου. ‚αψοϛ' κατὰ μῆνα Ἰούνιον, ἰνδικτιῶνος θ'.
ΕΕΒΣ 29, 1959, σ. 100 (κῶδιξ *84,* 3 Κυριακοῦ Ἁγίας Ἄννης). **15**

1777 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Σωφρονίου Β' περὶ τοῦ ἐν Κρήτῃ Σιναϊτικοῦ μετοχίου. ‚αψοζ' κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.
Νικ. Ἐ. Ζευγαδάκης, «Κρητ. Χρονικὰ» 2, 1948, σσ. (510-)520 (= Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης ἐπὶ Τουρκοκρατίας Α', Ἀθῆναι 1975, σσ. (310-)318). **16**

1777 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Σωφρονίου Β' περὶ ἀνανεώσεως τῆς σταυροπηγιακῆς ἀξίας τοῦ ἐν Πόρῳ μοναστηρίου. 1777ῳ κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, περ. «Ἑλληνικὰ» 4, 1931, σσ. (235-)238, ἀρ. 53. **17**

1777 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Σωφρονίου Β' περὶ ἀνανεώσεως τῆς σταυροπηγιακῆς ἀξίας τοῦ μοναστηρίου Ἁγίας Μαρίνης τῆς ἐπισκοπῆς Τζίας καὶ Θερμίων. 1777ῳ, κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, περ. «Ἑλληνικὰ» 4, 1931, σσ. (239-)241, ἀρ. 54. **18**

1777 κατὰ Φεβρουάριον — Συνοδικὸν γράμμα Σωφρονίου Β' πρὸς τὸν μη-

τροπ. Σάμου καὶ Ἰκαρίας καὶ τὴν μονὴν Πάτμου, περὶ καθαιρέσεως ἱερομονάχου Χριστοφόρου ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀγκύρας. ,αψοζ´ ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ.
ΜΜ, AD VI, 1890, σσ. (354-)356. **19**

1777 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Σωφρονίου Β´ πρὸς τὸν κλῆρον κλπ. τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπισκοπῆς Ἱερᾶς περὶ τελέσεως ἀρραβῶνος. Ἐν ἔτει 1777 μηνὶ Ἀπριλίῳ.
Εὐμένιος Φανουράκης, «Κρητ. Χρον.» 1, 1947, σσ. (166-)167. **20**

1777 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Σωφρονίου Β´ περὶ ἀνανεώσεως σταυροπηγιακῆς ἀξίας μετοχίου τῆς Παναγίας ἐν Μεσσηνίᾳ. 1777φ κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «Ἑλληνικὰ» 4, 1931, σσ. (242-)244, ἀρ. 55. **21**

ΣΑΜΟΥΗΛ ΧΑΝΤΖΕΡΗΣ, ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ (1780 - 1801)

Ὁ Σαμουὴλ ἦτο γόνος ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας Φαναριωτῶν, ὧν ὁ μὲν (πιθανώτατα) ἀδελφὸς τοῦ πατρός του ἐπατριάρχευσεν ὡς Σαμουὴλ Χαντζερῆς (1763 - 1768 τὸ πρῶτον καὶ 1773 - 1774 τὸ δεύτερον) ὁ ἀπὸ Δέρκων [1] καὶ εἶναι γνωστὸς ὡς προστάτης τῶν Γραμμάτων, ἐργασθεὶς πρὸς ἀνόρθωσιν παραλλήλως τῆς οἰκονομικῆς πίστεως τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου [2], ὁ δὲ ἀδελφός του Κωνσταντῖνος ἡγεμόνευσεν ἐν Βλαχίᾳ [3]. Ἡ ἀδελφή του πάλιν ἦτο σύζυγος τοῦ ποστελνίκου Θεοδώρου τοῦ ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην [4]. Ἔτυχε δὲ ἀναλόγου πρὸς τὴν καταγωγήν του μορφώσεως.

Ὁ πατριάρχης Σαμουὴλ ἐχειροτόνησε τὸν ὁμώνυμον ἀνεψιόν του τὸ πρῶτον μητροπολίτην Φιλιππουπόλεως (1765 - 1880). Ἐνδεικτικὸν τῶν διαφερόντων του ἦτο ὅτι κατεῖχε κώδικα (εἶτα κώδ. *96* ΕΦΣΚ, Paul Moraux)

1. Μ. Ἰ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, σσ. 657 - 660. Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς ἁλώσεως καὶ ἑξῆς, μέρος δεύτερον, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1938, σσ. 82 - 94.

2. Γεδεών, ΠΠ, σ. 658.

3. Ἀδελφός του ἦτο ὁ Κωνσταντῖνος Γεωργίου Βλάγκαλης Χαντζερῆς, ὁ ὁποῖος ἐγένετο τῷ 1797 ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας καὶ ἀπέθανε βίαιον θάνατον, τῇ 19ῃ Φεβρουαρίου 1799. Καὶ ὁ υἱὸς τούτου Ἀλέξανδρος Χαντζερῆς ἐχρημάτισεν ὁμοίως ἡγεμών. Πρβλ. Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, Ἀθῆναι 1906, σ. 96, σημ. 1. Τὴν ἀρχιερατείαν τοῦ Σαμουὴλ ὁ Κωστῆς θεωρεῖ διήκουσαν μέχρι τοῦ 1789.

4. Μητροπολίτου Ἡλιουπόλεως Γενναδίου (Ἀραμπατζόγλου), Ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ρεύματος (Ἀρναούτκιογι), Σταμποὺλ 1949, σσ. 149 - 150. Ὁ Φ. Ἰ. Κουκουλές, Ὁ ἐν Μ. Ρεύματι ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν, ΔΙΕΕ 8, 1922, σ. 242, ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ Σαμουὴλ προδιετέλεσεν εἷς τῶν ἐφημερίων τοῦ ἐν λόγῳ ναοῦ, ὅπερ δὲν δέχεται ὁ μητρ. Γεννάδιος.

«Ὀθωμανικὴ Ἱστορία 1640 - 1730». Εἰς τὸν θρόνον Φιλιππουπόλεως διεδέχθη τὸν ἱεράρχην αὐτῆς Αὐξέντιον, ἀποθανόντα τὴν 1ην Ἀπριλίου 1765, ἀλλ' ὁ Σαμουὴλ ἔλαβε κατοχὴν τῆς ἐν λόγῳ μητροπόλεως τὴν 5ην Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους [1].

Ἡ οἰκογένεια κατῴκει εἰς Μέγα Ρεῦμα (Ἀρναούτκιοϊ), ὅπου διέμενον καὶ ἄλλοι Φαναριῶται ἡγεμονικῶν οἴκων μέλη, ὁ ὡς ἄνω Ὑψηλάντης καὶ ὁ Μιχαὴλ βόδας Σοῦτσος, πατὴρ τοῦ Γρηγορίου Σούτσου, πρὸς οὓς πάντας ἐσχετίζετο ὁ Σαμουήλ, πλὴν τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἡ ὁποία καὶ γενόμενον Ἐφέσου ἐπεδίωξε νὰ τὸν παύσῃ [2]. Πάντως αἱ διαμάχαι μεταξὺ τῶν Φαναριωτῶν τῶν ἡγεμονικῶν οἴκων εἶχον ἐπιπτώσεις καὶ ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν προστατευομένων ἀρχιερέων. Οὕτως ἐν ἀρχῇ ὁ Σαμουὴλ καὶ ἐν Φιλιππουπόλει ἔσχε ζητήματα, ἀναγκαστικῶς ἐκεῖθεν ἀπομακρυνθεὶς καὶ ἐπανελθὼν τὴν 29ην Δεκεμβρίου τοῦ 1775 [3], ἤτοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ θείου του πατριάρχου Σαμουὴλ († 10 Μαΐου 1775). Πότε ἀκριβῶς συνέβη ἡ ἀπομάκρυνσις αὕτη καὶ ὑπὸ ποίαν μορφὴν ἀγνοῶ. Πάντως εὑρίσκω τὸν Σαμουὴλ ὑπογραφόμενον ὡς Φιλιππουπόλεως ἐπὶ πατριάρχου Μελετίου Β´ κατ' Ἰανουάριον 1769 [4], εἶτα δ' ἐπὶ πατριάρχου Θεοδοσίου Β´ κατ' Ἰανουάριον καὶ Ἀπρίλιον 1769 [5], Σεπτέμβριον 1769 [6], Μάρτιον 1773 [7] καὶ Μάϊον 1773 [8], ἐπὶ δὲ πατριάρχου Σωφρονίου Β´ κατ' Ἰανουάριον 1778 [9].

Μετὰ πενταετίαν ἀπὸ τῆς δευτέρας ἐλεύσεώς του εἰς Φιλιππούπολιν, ἤτοι τὸ 1780 ἐξελέγη Ἐφέσου [10]: «θνήσκει ὁ Ἐφέσου Μελέτιος καὶ μετατί-

1. Χρονικὰ Σημειώματα ὑπὸ Βλασίου Σκορδέλη, ΔΙΕΕ 4, 1892, σσ. 288 - 290, ἐν σσ. 288 - 289. Πρβλ. καὶ Κοσμᾶ Μυρτίλου Ἀποστολίδου, Ἡ τῆς Φιλιππουπόλεως Ἱστορία, ἐν Ἀθήναις 1959, σ. 284 καὶ σημ. 30, ὅπου λέγεται ὅτι «τὸ 1775 ἀνέλαβε τὸν θρόνον του μετ' ἀναγκαστικήν του παραίτησιν». Ἀντιθέτως ὁ Σάρδεων Γερμανός, Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι, Βορείου Θράκης, ἐν Ἀθήναις 1936, σσ. 71 - 74 (= «Θρᾳκικὰ» 8, 1937, σσ. 180 - 187) δὲν τὸν περιλαμβάνει μεταξὺ τῶν ἀρχιερέων τῆς ἐν λόγῳ ἐπαρχίας τῆς σειρᾶς του ἐχούσης οὕτως: Θεοφίλου ἀποθανόντος ἐξελέγη Παρθένιος (1763), ὅντινα προβιβασθέντα εἰς Χαλκηδόνος (1770), ὁ Σμύρνης Καλλίνικος, καὶ τούτου θανόντος ὁ Σερρῶν Ματθαῖος».

2. Σεργίου Μακραίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία παρὰ Κ. Ν. Σάθα, ΜΒ, Γ´, 1872, σσ. 344 - 348, ἐν σ. 374.

3. Σκορδέλης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 289.

4. Πρβλ. Δ. Α. Ζακυθηνόν, περ. «Ἑλληνικὰ» 3, 1930, σ. 454.

5. Αὐτόθι, σ. 457.

6. Αὐτόθι 4, 1931, σ. 231.

7. Πρβλ. Εὐμένιον Φανουράκην, «Κρητικὰ Χρονικὰ» 1, 1947, σ. 160.

8. «Ἑλληνικὰ» 4, 1931, σ. 235.

9. Αὐτόθι, σσ. 248 καὶ 380.

10. Βλ. Σκορδέλην, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 289: «1780. Ὁ Σαμουὴλ ἔγινεν Ἐφέσου καὶ ἦλθεν ὁ Κύριλλος [Φιλιππουπόλεως γενόμενος]».

θεται εἰς τὴν Ἔφεσον ὁ Φιλιππουπόλεως Σαμουήλ, ἀνεψιὸς τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου Σαμουήλ»[1].

Ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὁ Σαμουὴλ κατῴκει εἰς Μέγα Ρεῦμα, μακρόθεν διοικῶν τὴν νέαν του ἐπαρχίαν[2]. Ἐπὶ πατριάρχου Προκοπίου ὁ ρηθεὶς Ἰω. Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος ἐπεδίωξε τὴν ἐξορίαν του. Ἀλλ' ὁ Προκόπιος ἀντέστη μετὰ τῶν Συνοδικῶν καὶ «ποιήσας κοινὴν ἀναφοράν, ἀπελογήσατο πρὸς τοὺς κρατοῦντας, διαβεβαιούμενος *τὸν ὀρθὸν τρόπον καὶ ἀνεπίμομφον βίον*, καὶ ὡς οὐ μόνον ἐν τῇ Φιλίππου διὰ μακρῶν ἀρχιερατεύσας εὐηρέστησεν, ἀλλὰ καὶ νῦν κατέχων τὴν Ἔφεσον, εὐδοκιμεῖ κατὰ τὰ σφίσι καθήκοντα, *ἔμπειρος ὢν εὐτάκτου διοικήσεως* καὶ νομίμου προστασίας τῶν ὑπηκόων, *εἰρηνοποιὸς καὶ δίκαιος καὶ ζηλωτὴς καλῶν ἔργων*, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἐνδημῶν πρὸς ἐπειγούσας χρείας τοῦ πατριαρχείου διατελῶν ἀναγκαιότατος, *σύμβουλος ὢν ἀγαθὸς καὶ συνεργὸς προθυμότατος*»[3]. Οὕτως ὁ Σαμουὴλ διεσώθη ἀπὸ τὴν ἔξωθεν ἐπήρειαν.

Ὁ Σαμουὴλ οὐ μόνον ἐδάνειζε τὴν Ἑλλην. Κοινότητα Μεγάλου Ρεύματος, ἀλλὰ τὸ 1802 ἐδώρησε 2000 γρόσσια εἰς τὸν ναὸν τοῦ χωρίου τούτου. Ἀποθανὼν δὲ καὶ ἐτάφη ἐν αὐτῷ κατ' Ἰούνιον τοῦ 1801[4].

Ὁ Σαμουὴλ ὑπεστήριξε τὴν ἀνάδειξιν πολλῶν κληρικῶν ἀξίων εἰς ἀρχιερεῖς. Ἰγνάτιος ὁ Λέσβιος ἀπελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐξεπαιδεύθη καὶ ἐγένετο ἀρχιδιάκονος «Σαμουὴλ τοῦ ἐπ' ἀρετῇ περιφήμου μητροπολίτου Ἐφέσου»[5]. Τὸ 1794 ἀνεδείχθη μητροπολίτης Ἄρτης, ἐκεῖθεν δὲ Οὐγγροβλαχίας.

Ὑπὸ τοῦ Ἐφέσου Σαμουὴλ συνυπογράφονται οἱ ἑξῆς τόμοι, γράμματα, σιγίλλια, ὑπομνήματα κλπ. ἔγγραφα :

1780 κατὰ Μάρτιον — Καθαίρεσις ἐπισκόπου Κυδωνίας Μαρτινιανοῦ. ͵αψπ' κατὰ μῆνα Μάρτιον.
Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἱστορία Ἐκκλ. Κρήτης, Α', 1975, σσ. (451-)454, ἀρ. ΙΙ. **1**

1780 κατὰ Ἰούνιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Σωφρονίου Β' περὶ τοῦ ρουφετίου τῶν γουναράδων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν σχέσει πρὸς τὴν μονὴν Πάτμου. ͵αψπ', κατὰ μῆνα Ἰούνιον.
ΜΜ, AD VI, 1890, σσ. (356-)359. **2**

1. Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, ὅπου ἡ μετάθεσις τοποθετεῖται ἐσφαλμένως (ὡς συνήθως!) τὸ 1779.
2. Ἡλιουπόλεως Γεννάδιος, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 149-150.
3. Σέργιος Μακραῖος, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 347.
4. Ἡλιουπόλεως Γεννάδιος, ἔνθ' ἀνωτ.
5. Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτη, Ἰγνάτιος μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766-1828), ἐν Ἀθήναις 1961, ΙΙ, σ. 372 (= Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, τόμος 4, τεῦχος ΙΙ).

1780 Ἰουλίου 4 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Σωφρονίου Β' ἐπικυρωτικὸν προνομίων κλπ. ἱερᾶς μονῆς Ἰω. Θεολόγου Πάτμου. ͵αψπ' κατὰ μῆνα Ἰούλιον δ'.
ΜΜ, AD VI, 1890, σσ. (359-)365. **3**

1780 Ἰουλίου 24 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Σωφρονίου πρὸς τοὺς ἐπισκόπους Κνωσοῦ καὶ Χερρονήσου ἐν Κρήτῃ. ͵αψπφ Ἰουλίου κδη.
Εὐμένιος Φανουράκης, «Κρητ. Χρον.» 4, 1950, σσ. (330-)331. **4**

1780 Ὀκτωβρίου 8 — Προσκλητήριος ἐπιστολή. ͵αψπ' Ὀκτωβρίου η'.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Β', 1938, σσ. (106-)107. **5**

1780 κατὰ Δεκέμβριον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς Γαβριὴλ Δ' τοῦ ἀπὸ Π. Πατρῶν. ͵αψπ' κατὰ μῆνα Δεκέμβριον.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Β', 1938, σσ. (108-)109. **6**

1782 Μαρτίου 1 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γαβριὴλ Δ' περὶ τοῦ ρουφετίου τῶν γουναράδων : Ἐφέσου Σαμουὴλ ἐγγυητής.
ΕΕΒΣ 29, 1959, σ. 101. **7**

1782 Μαρτίου 1 — Συνοδικὴ πατριαρχικὴ ὁμολογία εἰς τὸ ρουφέτιον τῶν γουναράδων· ὑπογράφει ὡς ἐγγυητής. ͵αψπβ', Μαρτίου α'.
ΕΕΒΣ 29, 1959, σσ. (101-)102. **8**

1782 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν συγίλλιον πατριάρχου Γαβριὴλ Δ' ἐκχωροῦν σταυροπηγιακὴν ἀξίαν μοναστηρίου γεννήσεως Θεοτόκου Τρικκάλων. 1782φ κατὰ μῆνα Νοέμβριον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «Ἑλληνικά» 4, 1931, σσ. (390-)395, ἀρ. 62. **9**

1782 κατὰ Νοέμβριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γαβριὴλ Δ' περὶ ἀνανεώσεως σταυροπηγιακῆς ἀξίας μονῆς Τατάρνας Εὐρυτανίας. 1782φ κατὰ μῆνα Μάϊον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «Ἑλληνικά» 4, 1931, σσ. (395-)398, ἀρ. 62. **10**

1783 κατ' Μάϊον — Συνοδικὸν ἔγγραφον Γαβριὴλ Δ' περὶ ἀνανεώσεως σταυροπηγιακῆς ἀξίας μοναστηρίου Ἁγίων Πατέρων, Μηδικίου ἐπονομαζομένου, παρὰ τὴν Προῦσαν, 1783φ κατὰ μῆνα Μάϊον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «Ἑλληνικά» 5, 1932, σσ. (175-)178, ἀρ. 63. **11**

1783 κατὰ Ἰούνιον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Γερασίμου Γημάρη τοῦ ἀπὸ Μετρῶν καὶ Ἀθύρων. 1 Ἰουνίου 1783.
Κ. Δελικάνης, Τὰ ἔγγραφα..., Γ', 1900, σσ. (705-)706. **12**

1783 κατ' Ἰούνιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γαβριὴλ Δ' περὶ τῆς διαβιώσεως τῶν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μοναχῶν. Μηνὶ Ἰουνίῳ 1783 ⟨Περίληψις⟩.
Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, «Ἑλληνικά» 3, 1930, σ. 57, ἀρ. 53. **13**

1783 κατ' Ἰούνιον — Τὰ ιη' κεφάλαια Κανονισμῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους συνοδικῶς ὑπὸ πατριάρχου Γαβριὴλ Δ' ἐγκριθέντα ἐν ἔτει σωτηρίῳ ͵αψπγ', κατὰ μῆνα Ἰούνιον.
Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, «Νέα Σιὼν» 31, 1936, σ. 151. **14**

1784 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γαβριὴλ Δ' ὑπὲρ τῆς ἐν Νάξῳ Σχολῆς. ,αψπδ' ἐν μηνὶ Ἰανουαρίῳ, ἰνδικτ. β'.
Π. Γ. Ζερλέντης, Περὶ τῆς ἐν Νάξῳ Ἑλλην. Σχολῆς, περ. «Παρνασσὸς» 10, 1886, σσ. (25-)27. **15**

1784 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γαβριὴλ Δ' περὶ ἀνανεώσεως σταυροπηγιακῆς ἀξίας τοῦ μοναστηρίου Προφήτου Ἠλιοῦ Ἀμφίσσης. 1784φ κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, περ. «Ἑλληνικὰ» 5, 1932, σσ. (178-)180, ἀρ. 64. **16**

1784 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γαβριὴλ Δ' πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Λέρνης ἀφοριστικόν. ,αψπδ' ἐν μηνὶ Μαΐῳ.
MM, AD VI, 1890, σσ. (365-)366. **17**

1784 Ἰουνίου 13 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γαβριὴλ Δ' περὶ τῆς ἁγιορειτικῆς μονῆς Ξενοφῶντος. ,αψπδ' Ἰουνίου ιγ'.
Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, «Νέα Σιὼν» 31, 1936, σσ. (152-)153. **18**

1784 κατ' Ἰούλιον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς μητροπολίτου Βελιγραδίου Διονυσίου 1784 κατὰ μῆνα Ἰούλιον.
Κ. Δελικάνης, Τὰ ἔγγραφα..., Γ', 1905, σσ. (700-)701. **19**

1784 κατὰ Σεπτέμβριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γαβριὴλ Δ' περὶ τῆς μονῆς Σκαφιδιᾶς. 1784φ κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον.
Σπ. Λάμπρος, ΝΕ 5, 1908, σσ. (86-)89. **20**

1784 κατὰ Δεκέμβριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γαβριὴλ Δ' περὶ τῆς μονῆς Ξενοφῶντος ἐν μηνὶ Δεκεμβρίῳ ,αψπδ'.
Actes de Xenophon publiés par Louis Petit, «Βυζ. Χρον.» (Πετρουπόλεως), Παράρτημα Ι' τόμου 1903, σσ. (81-)86. **21**

1785 κατὰ Μάρτιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γαβριὴλ Δ' περὶ χειροτονιῶν τῶν νεοχειροτονήτων ἀρχιερέων. ,αψπε' ἐν μηνὶ Μαρτίῳ.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Α', ἐν Κωνσταντινουπόλει 1888, σσ. (266-)269. **22**

1785 κατ' Ἀπρίλιον — Γράμμα συνοδικὸν πατριάρχου Γαβριὴλ Δ' πρὸς τοὺς Ἁγιορείτας περὶ τοῦ καιροῦ τῆς ἱερᾶς μεταλήψεως. ,αψπε' ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Α', 1888, σσ. (269-)272. **23**

1785 κατ' Ἰούλιον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς πατριάρχου Προκοπίου Α' τοῦ ἀπὸ Σμύρνης. ,αψπε' κατ' Ἰούλιον.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Β', 1938, σσ. (114-)115. **24**

1785 (ἀμηνολόγητον) — Συνοδικὸν ἔγγραφον Προκοπίου Α' πατριάρχου περὶ δωρεῶν τῇ Σχολῇ τῆς Πάτμου. ,αψπε'.
Κ. Δελικάνη, Τὰ ἔγγραφα..., Γ', 1905, σσ. (470-)475. **25**

1786 κατ' Ἰούλιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Προκοπίου ὑπὲρ τῆς ἐν Σαλαμῖνι μονῆς Φανερωμένης, 1786ῳ κατὰ μῆνα Ἰούλιον.
Γεωργίου Στογιόγλου, Περὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ἱ. μ. τῆς Φανερωμένης, ἀνέκδοτα σιγίλλια..., «Θεολογικὸν Συμπόσιον χαριστήριον εἰς τὸν καθ. Παν. Κ. Χρήστου», Θεσσαλονίκη 1967, σσ. (447-)450. **26**

1786 κατ' Ἰούλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Προκοπίου περὶ συνενώσεως τοῦ μοναστηρίου Ἁγίου Γεωργίου Ἀντιγόνου μετὰ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου (Πελοποννήσου). 1786φ κατὰ μῆνα Ἰούλιον.
MM, AD V, 1887, σσ. (212-)215. **27**

1786 Ἰουλίου 18 — Προσωπικὴ συγχαρητήριος ἐπιστολὴ πρὸς τὸν μητροπολίτην Κρήτης Μάξιμον διὰ τὸν προβιβασμόν του. ,αψπϛ' Ἰουλίου ιη'.
Εὐμένιος Φανουράκης, «Κρητ. Χρον.» 4, 1950, σ. 217. **28**

1787 Αὐγούστου 25 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Προκοπίου πρὸς τὸν μητροπολίτην Παροναξίας. ,αψπζ' Αὐγούστου κε'.
Π. Γ. Ζερλέντης, Πατριαρχῶν Γράμματα διατακτικὰ πρὸς τοὺς νησιώτας, ΔΙΕΕ 9, 1926, σσ. (101-)103. **29**

1787 Σεπτεμβρίου 14 — Συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα πατριάρχου Προκοπίου τῷ προηγουμένῳ Κουτλουμουσίου. Ἐν ἔτει ,αψπζ' Σεπτεμβρίου ιδ'.
Paul Lemerle, Actes de Kutlumus, Paris 1945, ἀρ. 74, σσ. (205-)207. **30**

1787 κατ' Ὀκτώβριον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς Ἱεροσολύμων Ἀνθίμου. 1787φ κατ' Ὀκτώβριον.
Κ. Δελικάνη, Τὰ ἔγγραφα..., Α', 1904, σσ. (506-)507. **31**

1787 κατὰ Νοέμβριον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς Ἱεροσολύμων Προκοπίου. ,αψπζ' κατὰ Νοέμβριον.
Κ. Δελικάνη, Τὰ ἔγγραφα..., Α', 1904, σσ. (505-)506. **32**

1788 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Προκοπίου πρὸς τὸν μητροπ. Κυζίκου περὶ ἐκτάκτου φορολογίας ναυτολογήσεως τῆς ἐπαρχίας Προικοννήσου, ἧς οὗτος ἦτο ἔξαρχος. ,αψπη' ἐν μηνὶ Ἰανουαρίῳ.
Λεωνίδου Καμπούρη, Προικοννησιακά, B-NJ XXI, 1971-1976, σσ. (208-)210. **33**

1788 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Προκοπίου. 1788φ Μαΐῳ.
Ἰ. Μ. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Χίου, Παράρτημα, σ. CII. **34**

1788 Αὐγούστου 1 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Προκοπίου πρὸς τὸν Παροναξίας Νεόφυτον. ,αψπη' Αὐγούστου α'.
Π. Γ. Ζερλέντης, ΔΙΕΕ 9, 1926, σσ. (103-)105. **35**

1788 κατ' Αὔγουστον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Προκοπίου πρὸς τὸν Προικοννήσου. ,αψπη' ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ.
P. Lemerle, Actes de Kutlumus, Paris 1945, σσ. (208-)209, ἀρ. 75. **36**

1788 κατὰ Σεπτέμβριον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Παρθενίου τοῦ ἀπὸ Πηλουσίου. 1788φ κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον ⟨ἐπὶ πατριάρχου Προκοπίου⟩.
Γερ. Γ. Μαζαράκη, Συμβολή..., Ἀλεξάνδρεια 1932, σσ. (657-)658. **37**

1788 κατὰ Σεπτέμβριον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς Ἀχριδῶν ἀρχιεπισκόπου Παρθενίου. 1788φ κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον ⟨ἐπὶ πατριάρχου Προκοπίου⟩.
Κ. Δελικάνης, Τὰ ἔγγραφα..., Α', 1904, σσ. (44-)45. **38**

1788 κατὰ Νοέμβριον — Σιγίλλιον συνοδικὸν πατριάρχου Προκοπίου περί τινος μονῆς τῆς ἐξαρχίας Τριγλείας. 1788φ κατὰ μῆνα Νοέμβριον.
Τρύφων Εὐαγγελίδης, Βρύλλειον Τρίγλεια· ἱστορικὴ καὶ γεωγραφικὴ μελέτη ἀπὸ τοῦ ε' αἰ. π.Χ. μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, ἐν Ἀθήναις 1934, σσ. (67-)69. **39**

1788 κατὰ Νοέμβριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Προκοπίου περὶ τοῦ μοναστηρίου Δημιόβας Μεσσηνίας. 1788φ κατὰ Νοέμβριον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «Ἑλληνικά» 5, 1932, σσ. (185-)187, ἀρ. 66. **40**

(ἀχρόνιστον, ἀμηνολόγητον) — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Προκοπίου πρὸς τὸν μητροπ. Παροναξίας Νεόφυτον.
Π. Γ. Ζερλέντης, ΔΙΕΕ 9, 1926, σσ. (103-)105. **41**

1789 κατὰ Μάϊον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' τοῦ ἀπὸ Μαρωνείας. ‚αψπθ' κατὰ μῆνα Μάϊον.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Β', 1938, σσ. (119-)120. **42**

1789 Ἰουνίου 9 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' πρὸς τὸν Παροναξίας Νεόφυτον. ‚αψπθ' Ἰουνίου θ'.
Π. Γ. Ζερλέντης, ΔΙΕΕ 9, 1926, σσ. (106-)109. **43**

1789 κατ' Ἰούλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' πρὸς τὸν Καρπάθου. ‚αψπθ' κατὰ μῆνα Ἰούλιον.
Θεμιστοκλ. Βολίδης, Δεκατέσσαρα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Καρπάθου καὶ Κάσου εὑρισκόμενα ἐν τῇ μονῇ Σινᾶ, ΕΕΒΣ 13, 1937, ἐν σσ. (218-)222. **44**

1789 Νοεμβρίου 29 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' πρὸς τὴν ἱερὰν Κοινότητα Ἁγίου Ὄρους περὶ τῆς ἐξοφλήσεως τῶν χρεῶν αὐτῆς. ‚αψπθ', Νοεμβρίου κθ' ⟨Περίληψις⟩.
Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, «Ἑλληνικά» 3, 1930, σ. 57, ἀρ. 54. **45**

1790 Ἰανουρίου 24 — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' περὶ ἀνανεώσεως σταυροπηγιακῆς ἀξίας τῶν παρὰ τὴν Αἶνον Θράκης μοναστηρίων. ‚αψϞ', Ἰανουαρίου κδ'.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «Ἑλληνικά» 5, 1932, σσ. (191-)195, ἀρ. 68. **46**

1790 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' περὶ ἀνανεώσεως τῆς σταυροπηγιακῆς ἀξίας τοῦ παρὰ τὴν Βίτσαν Ἠπείρου μοναστηρίου Προφήτου Ἠλιού. ‚αψϞ' κατὰ Μάϊον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «Ἑλληνικά» 5, 1937, σσ. (188-)191, ἀρ. 67. **47**

1790 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' πρὸς τὸν μητροπ. Κρήτης, ἐπιτίμιον. ‚αψϞ' μηνὶ Μαΐῳ.
Εὐμένιος Φανουράκης, «Κρητ. Χρον.» 1, 1947, σσ. (264-)266. **48**

1791 κατὰ Μάρτιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Νεοφύτου Ζ', δι' οὗ

ἀπονέμεται σταυροπηγιακὴ ἀξία εἰς τὸ μοναστήριον Ἁγίου Δημητρίου τῆς ἐπισκοπῆς Δαμαλᾶ. ‚αψϞα' κατὰ μῆνα Μάρτιον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «Ἑλληνικά» 5, 1932, σσ. (195-)199, ἀρ. 69. **49**

1791 κατὰ Μάρτιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' περὶ ἀνανεώσεως τῆς σταυροπηγιακῆς ἀξίας τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ μοναστηρίου τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος. 1791φ κατὰ μῆνα Μάρτιον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «Ἑλληνικά» 5, 1932, σσ. (199-)204, ἀρ. 70. **50**

1791 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὴ ἀπόφανσις πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' περὶ τῆς ἐγκυρότητος τῆς διαθήκης τοῦ μητροπ. Δέρκων Ἀνανίου. ‚αψϞα' ἐν μηνὶ Μαΐῳ.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Α', 1888, σσ. (274-)278. **51**

1791 κατὰ Σεπτέμβριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' διὰ τὸ ἐν Κρήτῃ σταυροπηγιακὸν μοναστήριον Χαλέπα. ‚αψϞα' κατὰ Σεπτέμβριον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «Ἑλληνικά» 6, 1933, σσ. (121-)125, ἀρ. 71. **52**

1791 Δεκεμβρίου 10 — Συνοδικὸν ἐπιτίμιον κατὰ κλεπτῶν. Μηνὶ Δεκεμβρίῳ 10, ἔτους ‚αψϞα'.
Ν. Ἰ. Γιαννόπουλος, Ἱστορία καὶ ἔγγραφα τῆς μονῆς Ξενιᾶς, ΔΙΕΕ 4, 1894, σσ. (664-)666. **53**

1791 κατὰ Δεκέμβριον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἀνθίμου. 1791φ κατὰ Δεκέμβριον.
Κ. Δελικάνης, Τὰ ἔγγραφα..., Α', 1904, σσ. (215-)216. **54**

1792 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' περὶ συνενώσεως τοῦ μοναστηρίου Ἁγίου Γεωργίου Ἀντιγόνου μετὰ τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ Μεγάλου Σπηλαίου. ‚αψϞβ' κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.
ΜΜ, AD V, 1887, σσ. 215 - 219. **55**

1792 κατ' Ἰανουάριον — Πρᾶξις περὶ μητροπόλεως Χαλεπίου. ‚αψϞβ' κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.
Κ. Δελικάνης, Τὰ ἔγγραφα..., Α', 1904, σσ. (214-)219. **56**

1792 κατ' Ὀκτώβριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' περὶ προσηλώσεως τῆς μονῆς Καισαριανῆς εἰς τὴν μητρόπολιν Ἀθηνῶν. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1792 κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον ἐπινεμήσεως ια'.
Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων δημοσιευόμενα περιοδικῶς ὑπὸ Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, τόμος τρίτος, ἐν Ἀθήναις 1892, σσ. (119-)122. **57**

1792 (ἀμηνολόγητον) — Συνοδικὸν γράμμα Νεοφύτου Ζ' πρὸς τοὺς ἐν Κάσῳ κληρικοὺς κλπ. περὶ ἀποστολῆς εἰς τὸ πατριαρχεῖον ἐγγράφων ἅτινα ὑπεχρέωσαν τὸν ἀρχιεπίσκοπόν των νὰ ὑπογράψῃ (1792φ).
Θ. Βολίδης, Σιναϊτικαὶ ἔρευναι, ΕΕΒΣ 13, 1937, σσ. (222-)223. **58**

1793 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς Στεμνίτζης. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ‚αψϞγφ κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.

Ν. Α. Βέης, B-NJ 14, 1937-1938, σσ. (375-)380 (= Πρακτικὰ Χριστιανικῆς 'Αρχαιολ. 'Εταιρείας 4, 1939, σσ. (135-)140). 59

1793 Μαρτίου 17 — Συνοδικὸν γράμμα Νεοφύτου Ζ' πρὸς τὸν μητροπ. Κρήτης Μάξιμον, παραγγελλόμενον ν' ἀνακρίνῃ καὶ ἀναφέρῃ περὶ διαφορᾶς μονῆς Βοσάκου καὶ ἐπισκοπῆς Αὐλοποτάμου. ͵αψϞγ' Μαρτίου ιζ'.
Εὐμένιος Φανουράκης, «Κρητ. Χρον.» 1, 1947, σσ. (267-)268. 60

1793 κατ' 'Απρίλιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον Νεοφύτου Ζ' ὑπὲρ τοῦ ἐν Σάμῳ μοναστηρίου τῆς Βροντιανῆς. 1793φ κατὰ μῆνα 'Απρίλιον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «'Ελληνικὰ» 6, 1933, σσ. (126-)128, ἀρ. 72. 61

1793 κατὰ Μάϊον — Σιγίλλιον πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' ὑπὲρ τῆς ἐν Σαλαμῖνι μονῆς Φανερωμένης. ͵αψϞγφ κατὰ μῆνα Μάϊον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «'Ελληνικὰ» 6, 1939, σσ. (129-)133, ἀρ. 73 (καὶ ἄνευ γνώσεως ὅτι ἦτο δημοσιευμένον ὁ) Γεώργιος Στογιόγλου, «Θεολ. Συμπόσιον χαριστήριον εἰς τὸν καθ. Π. Κ. Χρήστου», Θεσσαλονίκη 1967, σσ. (451-)455. 62

1793 κατὰ Νοέμβριον — Συνοδικὴ καταδίκη ὑπὸ πατριάρχου Νεοφύτου Ζ', συνυπογραφομένη καὶ ὑπὸ τοῦ 'Ιεροσολύμων 'Ανθίμου, τῆς διδασκαλίας τοῦ φιλοσόφου Σπινόζα. ͵αψϞγ' κατὰ μῆνα Νοέμβριον.
Μ. 'Ιω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Α', 1888, σσ. (279-)280. 63

1794 κατὰ Φεβρουάριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' περὶ τοῦ ἐν Κοζάνῃ σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου τῆς 'Αγίας Τριάδος. ͵αψϞδ' κατὰ μῆνα Φεβρουάριον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «'Ελληνικὰ» 6, 1933, σσ. (137-)140, ἀρ. 75. 64

1794 κατὰ Μάρτιον — 'Υπόμνημα ἐκλογῆς πατριάρχου Γερασίμου Γ' ἀπὸ Δέρκων. 1794φ κατὰ Μάρτιον.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Β', 1938, σσ. (134-)135. 65

1794 κατὰ Μάρτιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γερασίμου Γ' περὶ ἀνανεώσεως τῶν δικαίων τοῦ ἐν Βιθυνίᾳ μοναστηρίου 'Αγίου 'Ιωάννου Θεολόγου τῆς Πελεκητῆς. 1794φ κατὰ μῆνα Μάρτιον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «'Ελληνικὰ» 6, 1933, σσ. (140-)144, ἀρ. 76. 66

1794 κατ' 'Ιούνιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γερασίμου Γ' περὶ τῆς μητροπόλεως Χαλεπίου, 1794φ κατὰ μῆνα 'Ιούνιον.
Κ. Δελικάνης, Τὰ ἔγγραφα..., Α', 1904, σσ. (220-)223. 67

1794 κατ' 'Ιούνιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γερασίμου Γ' περὶ συναγωγῆς ἐλεῶν διὰ δίσκων καὶ συνάξεως χρημάτων διὰ φιλανθρωπικοὺς σκοπούς. 'Εν ἔτει σωτηρίῳ 1794φ κατὰ μῆνα 'Ιούνιον.
'Αθαν. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Διάφορα 'Ελληνικὰ Γράμματα..., ἐν Πετρουπόλει 1907, σσ. (17-)21. 68

1794 κατ' 'Οκτώβριον — 'Υπόμνημα ἐκλογῆς μητροπολ. Οὐζίτζης Δανιήλ. 1794φ κατὰ μῆνα 'Οκτώβριον ⟨ἐπὶ πατριάρχου Γερασίμου Γ'⟩.
Κ. Δελικάνης, Τὰ ἔγγραφα..., Γ', 1905, σσ. (705-)706. 69

1794 Νοεμβρίου 10 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γερασίμου Γ' πρὸς τοὺς μητροπολίτας Μονεμβασίας καὶ Λακεδαιμονίας περὶ ἀπονομῆς τοῦ δικαίου εἰς ἰδιωτικὴν ὑπόθεσιν. 'Εν μηνὶ Νοεμβρίῳ ι', ͵αψϞδ', ἰνδικτ. ιγ'.
'Ε. Κερχουλᾶς, B-NJ XVII, 1944, σσ. (222-)224. 70

1794 Δεκεμβρίου 22 — 'Αρχιερατικὸν γράμμα σχετικὸν πρὸς τὴν παραίτησιν τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου Ζ'. ͵αψϞδ', Δεκεμβρίου κβ'.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Β', 1938, σσ. (125-)126. 71

1795 κατὰ Φεβρουάριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γερασίμου Γ' ὑπὲρ τῆς μονῆς Μαχαιρᾶ Κύπρου. 1795φ κατὰ μῆνα Φεβρουάριον.
'Η ἐν Κύπρῳ ἱερὰ μονὴ τοῦ Μαχαιρᾶ, ἱστορικὸν διάγραμμα... ὑπὸ Σίμου Μενάρδου, ἐν Πειραιεῖ 1929, σσ. (131-)135. 72

1795 κατὰ Μάρτιον — Συνοδικὸς τόμος πατριάρχου Γερασίμου Γ' περὶ κατοικίας τῶν πρώην πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως. ͵αψϞε' ἐν μηνὶ Μαρτίῳ.
Μ. 'Ιω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Α', 1888, σσ. (291-)294. 73

1795 κατ' 'Ιούνιον — Συνοδικὸν γράμμα Γερασίμου Γ' πρὸς τοὺς 'Αγιορείτας κοινοποιοῦν τόμον ἀπαγορεύοντα τοῖς ἱερωμένοις ἀναδέχεσθαι τέκνα. ἐν ἔτει 1795φ μηνὶ 'Ιουλίῳ. ⟨Περίληψις⟩.
Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, «'Ελληνικὰ» 3, 1930, σ. 58, ἀρ. 55. 74

1795 Σεπτεμβρίου 5 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γερασίμου Γ' πρὸς τὸν μητροπ. Κρήτης ὅπως τιμωρηθοῦν οἱ δολοφόνοι τοῦ ἐπισκόπου Λάμπης Μεθοδίου. ͵αψϞε' Σεπτεμβρίου εἤ.
Εὐμένιος Φανουράκης, «Κρητ. Χρον.» 1, 1947, σσ. (269-)271. 75

1795 κατὰ Σεπτέμβριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γερασίμου Γ', δι' οὗ ἀνανεοῦται ἡ σταυροπηγιακὴ ἀξία τοῦ ἐν Σέρραις μοναστηρίου τοῦ 'Αγίου 'Ιωάννου Προδρόμου. 1795φ κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «'Ελληνικὰ» 6, 1933, σσ. (189-)193, ἀρ. 77. 76

1796 κατ' 'Ιούλιον — Συνοδικὸς τόμος πατριάρχου Γερασίμου Γ' περὶ ἡλικίας τῶν χειροτονουμένων κληρικῶν. 1796φ ἐν μηνὶ 'Ιουλίῳ.
Μ. 'Ιω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Α', 1888, σσ. (295-)300. 77

1796 κατὰ Δεκέμβριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γερασίμου Γ' προτρεπτικὸν τῶν Χριστιανῶν εἰς βοήθειαν Λαυριώτου περιπεσόντος λῃσταῖς. 1796φ μηνὶ Δεκεμβρίῳ.
Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, «'Ελληνικὰ» 3, 1930, σ. 58, ἀρ. 56. 78

1797 κατὰ Μάϊον — 'Υπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε' τοῦ ἀπὸ Σμύρνης. 1797φ κατὰ μῆνα Μάϊον.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Β', 1938, σσ. (140-)141. 79

1797 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' περὶ πανώλους. 1797φ κατὰ μῆνα Μάϊον.
Μητροπ. 'Ηλιουπόλεως Γενναδίου ⟨'Αραμπατζόγλου⟩, 'Ιστορία τοῦ Μεγάλου Ρεύματος, Σταμπούλ 1949, σσ. (117-)118. 80

1797 κατ' Ἰούνιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς μετανοίας. 1797φ κατὰ μῆνα Ἰούνιον.
Εὐμένιος Φανουράκης, «Κρητ. Χρον.» 1, 1947, σσ. (487-)490. **81**

1797 κατ' Ἰούνιον — Συνοδικὸν γράμμα Γρηγορίου Ε' περὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Σίφνου καὶ Μήλου. 1797φ κατὰ μῆνα Ἰούνιον.
Ἰω. Σοκολώφ, Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, Πέτρογραδ 1915, σσ. (44-)46. **82**

1797 κατ' Ἰούλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ μονῆς Βροντισίου. ,αψϟζῳ ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ.
Εὐμένιος Φανουράκης, «Κρητ. Χρον.» 6, 1952, σ. 340 (σπάραγμα). **83**

1797 κατ' Ὀκτώβριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ἐπικυροῦν δίκαια τῆς μονῆς Ἰω. Θεολόγου Πάτμου. 1797φ κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον.
ΜΜ, AD VI, 1890, σσ. (374-)378. **84**

1797 κατὰ Νοέμβριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' περὶ τοῦ μοναστηρίου τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ Ἰωαννίνων καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ ἐπιχορηγήσεως τῆς ἐκεῖ Σχολῆς Γκούμα.
Α. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Διάφορα Ἑλληνικὰ Γράμματα..., ἐν Πετρουπόλει 1907, σσ. (21-)27. **85**

1797 κατὰ Δεκέμβριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ὑπὲρ τῆς ἐν Σύμῃ σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ Ταξιάρχου. Ἔτει σωτηρίῳ 1797φ κατὰ μῆνα Δεκέμβριον.
Δ. Χαβιαρᾶς, Γρηγορίου Ε' σιγίλλιον, ἐπιστολαὶ καὶ ἄλλα ἔγγραφα, ΕΦ 8, 1911, σσ. (46-)53. **86**

1797 κατὰ Δεκέμβριον — Σιγίλλιον Γρηγορίου Ε' ὑπὲρ τῆς μονῆς Ρουστίκων.
Δ. Α. Ζακυθηνός, ΕΕΚΣ 3, 1940, σσ. (236-)240 (καὶ τμῆμα αὐτοῦ: Ε. Ζαμπετάκης, «Πεπραγμένα Γ' Διεθνοῦς Κρητολ. Συνεδρίου», τ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1975, σσ. (118-)119). **87**

1798 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου, Ε' δι' οὗ ἀνανεοῦται ἡ σταυροπηγιακὴ ἀξία τῆς μονῆς Ὀλυμπιωτίσσης. 1798φ κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.
Εὐαγγέλου Α. Σκουβαρᾶ, Ὀλυμπιώτισσα, Ἀθῆναι 1967, σσ. (536-)540. **88**

1798 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ὑπὲρ τοῦ σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ Στηριώτου (sic) ἐν Φωκίδι. 1798φ κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.
ΜΜ, AD V, 1887, σσ. (148-)153. **89**

1798 κατὰ Ἰανουάριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ὑπὲρ τῆς μονῆς Δομποῦς. 1798φ κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.
Κ. Α. Π. Ρωμαίου, Ἡ ἐπὶ τοῦ Ἑλικῶνος μονὴ Δομποῦς, «Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἄμαντον», Ἀθῆναι 1940, σσ. (147-)154. **90**

1798 Φεβρουαρίου 25 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' περὶ τοῦ ἐξορίστου πρώην Κωνσταντινουπόλεως Νεοφύτου, πρὸς τὸν μητροπολίτην Σμύρνης. ,αψϟη', Φεβρουαρίου κε'.
Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε'... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Β', ἐν Ἀθήναις 1866, σσ. (475-)476. **91**

1798 κατὰ Φεβρουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' πρὸς τὸν μητροπ. Κρήτης καὶ τοὺς ἐπισκόπους του περὶ αὐστηρᾶς τηρήσεως τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψϟηῳ, ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ.
Εὐμένιος Φανουράκης, «Κρητ. Χρον.» 1, 1947, σσ. (491-)495. **92**

1798 κατὰ Φεβρουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ἐπικυρωτικὸν τῶν προνομίων τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. 1798φ κατὰ μῆνα Φεβρουάριον.
ΜΜ, AD V, 1887, σσ. (219-)224 (= Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε'... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις 1965, σσ. (77-)83). **93**

1798 κατὰ Φεβρουάριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ὑπὲρ τῆς μονῆς Προυσοῦ. 1798φ κατὰ μῆνα Φεβρουάριον.
Κ. Ἄμαντος, Ἡ μονὴ Προυσσοῦ, «Ἑλληνικά» 6, 1933, σσ. (244-)249. **94**

1798 κατὰ Φεβρουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' περὶ προικοδοσιῶν. ,αψϟη', ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις Α', 1888, σσ. (305-)310. **95**

1798 κατὰ Φεβρουάριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἁγίας Τριάδος (Λαριοῦς) Κοζάνης καὶ τῶν μετοχίων αὐτῆς. Ἔτει 1798φ κατὰ Φεβρουάριον.
Ν. Π. Δελιαλῆς, περ. «Μακεδονικά» 1, 1940, σσ. (114-)118. **96**

1798 κατὰ Μάρτιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ὑπὲρ τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου Βλαχέρνης Ἠλείας. 1798φ κατὰ μῆνα Μάρτιον.
Ντῖνος Δ. Ψυχογιός, «Ἑλληνικά» 17, 1958-1959, σσ. (215-)217. **97**

1798 κατὰ Μάρτιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον Γρηγορίου Ε' ὑπὲρ τῆς ἐν Σαλαμῖνι σταυροπηγιακῆς μονῆς Φανερωμένης 1798φ κατὰ μῆνα Μάρτιον.
Γεωργίου Στογιόγλου, Περὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ἱ. μ. τῆς Φανερωμένης ἀνέκδοτα σιγίλλια, «Θεολογικὸν Συμπόσιον χαριστήριον εἰς τὸν καθ. Π. Κ. Χρήστου», Θεσσαλονίκη 1967, σσ. (455-)460. **98**

1798 κατὰ Μάρτιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ἐπικυρωτικὸν σταυροπηγιακῆς ἀξίας ἱ. μονῆς Ἐπάνω Χρέπας Πελοποννήσου. 1798φ κατὰ μῆνα Μάρτιον.
Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Μνημοσύνη» 1, 1967, σσ. (212-)213. **99**

1798 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ὑπὲρ τῆς ἱ. μ. Ἁγίων Τεσσαράκοντα Λακεδαίμονος. 1798φ κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον. ⟨Ἀρχεῖον Σπάρτης. Περίληψις⟩.
Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Ἀθηνᾶ» 56, 1962, σ. 41. **100**

1798 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ὑπὲρ τῆς μονῆς Ζερμπίτζης. 1798φ κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον ⟨Ἀρχεῖον Σπάρτης. Περίληψις⟩.
Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Ἀθηνᾶ» 56, 1952, σσ. (38-)39. **101**

1798 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Σκιάθου καὶ Σκοπέλου περὶ ἀρραβώνων. ,αχϟη' ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Α', 1888, σσ. (311-)313. **102**

1798 Μαΐου 25 — Ἀφιερωτικὸν πατριάρχου Γρηγορίου Ε' πρὸς τὴν ἱ. μονὴν Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου. ,αψϟη' Μαΐῳ κε'.
Δ. Καλλιμάχου, Τοῦ ἐθνομάρτυρος Γρηγορίου τοῦ Ε' ἀνέκδοτα πρὸς τοὺς Πατμίους καὶ τὸν Ἀλεξανδρείας Θεόφιλον, «Νέα Σιὼν» 10, 1912, σσ. (229-)230. **103**

1798 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' περὶ Σινᾶ ⟨Περίληψις⟩. 1798φ Μαΐῳ.
Κ. Δελικάνης, Τὰ ἔγγραφα..., Α', 1904, σ. 503. **104**

1798 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' περὶ τῆς μονῆς Παναγίας τῆς Καλαμιωτίσσης ἐν Ἀνάφῃ. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1798φ κατὰ μῆνα Μάϊον.
Π. Γ. Ζερλέντης, ΔΙΕΕ 7, 1916, σσ. (492-)497. **105**

1798 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ὑπὲρ τῆς ἐν Ἀμοργῷ μονῆς τῆς Θεοτόκου Χοζοβιωτίσσης. Κατὰ μῆνα Μάϊον ἐπινεμήσεως πρώτης.
Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε'... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις 1865, σσ. (84-)86. **106**

1798 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' περὶ ἀνανεώσεως τῆς σταυροπηγιακῆς ἀξίας τοῦ μοναστηρίου Προφήτου Ἠλιοὺ ἐν νήσῳ Θήρᾳ. 1798φ κατὰ μῆνα Μάϊον.
Δ. Α. Ζακυθηνός, «Ἑλληνικὰ» 6, 1933, σσ. (193-)198, ἀρ. 78. **107**

1798 Ἰουνίου 21 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' πρὸς τὸν Κρήτης, δι' οὗ ὁ μητροπολίτης οὗτος προσκαλεῖται εἰς Κωνσταντινούπολιν. 1798φ Ἰουνίου κα'.
Εὐμένιος Φανουράκης, «Κρητ. Χρον.» 1, 1947, σσ. (496-)497. **108**

1798 κατ' Ἰούνιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ὑπὲρ τῆς ἐν Κυνουρίᾳ ἱ. μ. Ἑλώνης. 1798φ κατὰ μῆνα Ἰούνιον. ⟨Ἀρχεῖον Σπάρτης. Περίληψις⟩.
Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Ἀθηνᾶ» 56, 1952, σ. 42. **109**

1798 κατ' Ἰούνιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γρηγορίου Ε' περὶ ἀνυψώσεως εἰς μητρόπολιν τῶν παροικιῶν Σίφνου - Μυκόνου, καὶ Μήλου - Κιμώλου.
Φιλάρετος Ἀπ. Βιτάλης, περ. «Κιμωλιακὰ» Η', 1978, σσ. (95-)97. **110**

⟨*1798* Ἰουλίου 21 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' πρὸς τὸν Ἐφέσου Σαμουὴλ περὶ τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. 1798φ Ἰουλίου κα'. ⟨Περίληψις⟩.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Ἐκκλησίαι Βυζαντιναί..., σσ. (146-147). **111**

1798 Ὀκτωβρίου 20 — Συνοδικὸς τόμος πατριάρχου Γρηγορίου Ε', δι' οὗ ἀπαγορεύεται ἡ χειροτονία ἀρχιερέων ἐξ ἐγγάμων. ,αψϟη' Ὀκτωβρίου κ'.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Α', 1888, σσ. (410-)413. **112**

1798 Δεκεμβρίου 19 — Προσκλητήριον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου πρὸς τὸν πατριάρχην Νεόφυτον Ζ'. ,αψϟη' Δεκεμβρίου ιθ'.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Β', 1938, σσ. (126-)128. **113**

1798 (ἀμηνολόγητον) — Σιγίλλιον συνοδικὸν πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ὑπὲρ τῆς ἱ. μ. Ἁγίων Ἀναργύρων. 1798φ ⟨Ἀρχεῖον Σπάρτης. Περίληψις⟩.
Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Ἀθηνᾶ» 56, 1952, σ. 40. **114**

1798 (ἀμηνολόγητον) — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' πρὸς τὸν μητροπολίτην Κρήτης περὶ πληρώσεως ἐπισκοπῶν. ,αψϟη'.
Εὐμένιος Φανουράκης, «Κρητ. Χρον.» 6, 1952, σσ. (338-)339. **115**

1799 κατὰ Φεβρουάριον — Ἀρχιερατικὸν ὑπομνηματιστικὸν γράμμα ἐπὶ τῆς δευτέρας ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου Ζ'. ,αψϟθ' κατὰ μῆνα Φεβρουάριον.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Β', 1938, σσ. (129-)131. **116**

1799 Μαρτίου 14 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' πρὸς τὸν μητροπ. Παροναξίας Νεόφυτον. ,αψϟθ' Μαρτίου ιδ'.
Π. Γ. Ζερλέντης, ΔΙΕΕ 9, 1926, σσ. (110-)112. **117**

1799 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' περὶ τῆς ἐν Νάξῳ Ἑλληνικῆς Σχολῆς. ,αψϟθ' ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ ἰνδικτ. β'.
Π. Γ. Ζερλέντης, Περὶ τῆς ἐν τῇ νήσῳ Νάξῳ Ἑλληνικῆς Σχολῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, περ. «Παρνασσὸς» 10, 1886, σσ. 76-92, ἐν σσ. (78-)81. **118**

1799 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὸς τόμος πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' ἀκυρῶν προηγούμενον μὴ συγχωρεῖν τοῖς πρώην πατριάρχαις παροικεῖν ἐντὸς τῶν Δαρδανελίων. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψϟθ' ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις Β', 1889, σσ. (464-)466. **119**

1799 Ἰουνίου 19 — Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' συνο ικὴ ἐγκύκλιος περὶ συνδρομῆς εἰς τὸ ταμεῖον τῆς Μ. Ἐκκλησίας. Ἰουνίου ιθ' ,αψϟθ'.
Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε'... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Β', ἐν Ἀθήναις 1866, σσ. (458-)463. **120**

1799 Ἰουλίου 23 — Συνοδικὸν παραινετικὸν ἐπαινετικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' πρὸς τὸν Ἄρτης Ἰγνάτιον. ,αψϟθ' Ἰουλίου κγ'.
Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτης, Μνημεῖα Ἑλλην. Ἱστορίας 4, τεῦχος II, 1961, σσ. (2-)3. **121**

1799 Σεπτεμβρίου 1 — Συνοδικὴ ἐπιστολὴ πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' πρὸς

τὸν Ἰωαννίνων μητροπ. Ἱερόθεον. 1 Σεπτεμβρίου ,αψϟθ': «Ὁ Ἐφέσου Δανιὴλ ⟨γραπτέον Σαμουὴλ⟩ καὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφός».

Π. Γ. Ζερλέντου, Ἱερόθεος ὁ ἀπὸ Εὐρίπου Ἰωαννίνων ⟨† 1810⟩ καὶ ἡ ἀνασύστασις τῆς μητροπόλεως Κερκύρας, «Νέος Ποιμὴν» Κωνσταντινουπόλεως Γ', 1921, σσ. 409 - 416, ἐν σσ. (415 -)416. **122**

1799 κατὰ Σεπτέμβριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' περὶ προβιβασμοῦ ἀπὸ ἐπισκοπῆς εἰς μητρόπολιν τῆς Λευκάδος καὶ Ἁγίας Μαύρας. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψϟθ' κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον ἰνδ. γ'.

Σάρδεων Γερμανός, «Ὀρθοδοξία» 13, 1938, σσ. (115 -)118. **123**

1799 κατ' Ὀκτώβριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' περὶ τῆς ἐν Σαντορήνῃ Σχολῆς. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψϟθ' κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον.

Β. Α. Μυστακίδης, Θηραϊκά, ΕΕΒΣ 7, 1930, σσ. (272 -)274. **124**

1799 Δεκεμβρίου 18 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' πρὸς τὸν ἡγούμενον τῆς Ὀλυμπιωτίσσης. ,αψϟθῳ Δεκεμβρίου ιη'.

Εὐαγγέλου Α. Σκουβαρᾶ, Ὀλυμπιώτισσα..., Ἀθῆναι 1967, σσ. (544 -)546. **125**

1799 Δεκεμβρίου 18 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' πρὸς τὸν ἡγούμενον ἱ. μ. Ταξιάρχου Σύμης. ,αψϟθ' Δεκεμβρίου ιη' ⟨Περίληψις⟩.

Δ. Χαβιαρᾶς, ΕΦ 8, 1911, σσ. 41 - 42. **126**

1800 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' περὶ τοῦ ἐπισκόπου Σαντορήνης. ,αω' ἐν μηνὶ Ἰανουαρίῳ ἰνδ. γης.

Β. Α. Μυστακίδης, Θηραϊκῶν ἐκ πατριαρχικῶν κωδίκων κατάλοιπα, ΕΕΒΣ 8, 1931, σσ. (307 -)308. **127**

ΜΑΚΑΡΙΟΣ (ΜΠΑΛΑΣΑΚΗΣ)
(1801 - 1803)

Θανόντος τοῦ Ἐφέσου Σαμουὴλ κατ' Ἰούνιον 1801 ἐξελέγη εἰς διαδοχήν του ὁ Δέρκων Μακάριος[1]. Οὗτος ἀνῆκεν εἰς τὴν Φαναριωτικὴν οἰκογένειαν Μπαλασάκη, ἔσχε δὲ συγγενεῖς τὸν ἄρχοντα Δημήτριον Μπαλασάκην, τὸν Μιχαὴλ Μπαλασάκην χορηγὸν ἐκδόσεως βιβλίου καὶ τὸν ἄρχοντα Γρηγόριον Μπαλασάκην λογοθέτην τῆς Μ. Ἐκκλησίας κατὰ τὸ 1798[2]. Ὡς Δέρκων τὸ 1794 κατ' Ἰούνιον ἐξεχώρησεν εἰς τὰ πατριαρχεῖα τὸν ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, τοῦ ὁποίου τὰ εἰσοδήματα διετέθησαν ὑπὲρ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει νοσοκομείων[3]. Ὁ Μακάριος ἔμεινεν Ἐφέσου ὑπὲρ τὴν διετίαν, ἀποθανόντα

1. Βλ. περ. «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 420, ἀρ. 13.
2. Τὰ περὶ Μπαλασάκηδων, μετὰ τῶν σχετικῶν παραπομπῶν, ὁ Παντελῆς Κοντογιάννης, «Ἀθηνᾶ» 18, 1905, σσ. 154 - 155, ὅθεν παραλαμβάνω.
3. Κοντογιάννης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 154, σημ. 2.

δὲ διεδέχθη κατὰ Σεπτέμβριον 1803 Διονύσιος ὁ Καλλιάρχης ἀπὸ Λαρίσσης[1]. Ὁ Μακάριος ἀνέδειξεν εἰς ἐπίσκοπον Ἡλιουπόλεως καὶ Θυατείρων τὸν Μυρίνης Καλλίνικον[2] (βλ. κατωτ. Καταλόγους).

Συμφώνως πρὸς μελέτην γραφεῖσαν περὶ αὐτοῦ ἦτο πιθανὸν υἱὸς τοῦ ἄγα Δημητρίου Σερπάνου καὶ ἔγγονος ἐκ μητρὸς τοῦ Μιχαλάκη Μάνου, ἐγεννήθη μεταξὺ 1745 καὶ τοῦ 1750. Ἐπὶ πατριάρχου Σωφρονίου τὸ 1779, ἄκοντος, ἐξελέγη μητροπολίτης Ἄρτης, εὐνοίᾳ τῶν Μιχαὴλ Σούτσου καὶ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου. Τὸ 1794 μετετέθη εἰς τὴν μητρόπολιν Δέρκων[3], τὸ δὲ 1801 κατώρθωσε διὰ τοῦ πανισχύρου τότε Ἀλεξάνδρου Σούτσου νὰ ματαιώσῃ τὴν μετάθεσιν τοῦ Διονυσίου Καλλιάρχου εἰς τὴν μητρόπολιν Ἐφέσου, ἐνήργησε τὴν ἔξωσιν τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου Ζ' καὶ τὴν ἐξορίαν αὐτοῦ εἰς Ἅγιον Ὄρος (17 Ἰουνίου 1801) καὶ ἀνήγαγε διὰ τῆς φατρίας του εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸν Καλλίνικον Ε', τοῦ ὁποίου ἡ ἐκλογὴ ἐγένετο ἐν αὐτῷ τῷ οἴκῳ τοῦ πολυπράγμονος τούτου ἀρχιερέως τῇ 18ῃ Ἰουνίου 1801[4]!

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Ο ΚΑΛΛΙΑΡΧΗΣ ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΣ
(1803 - 1821 †)[5]

Ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας τοῦ Βυζαντίου. Καλλιάρχαι συναντῶνται παλαιότερον εἰς τὰς Κυκλάδας, εἶτα εἰς Χίον[6], ὅθεν μετενάστευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἦλθον εἰς ἐπιγαμίας μὲ φαναριωτικὰς οἰκογενείας. Πῶς ἐλέγετο

1. «Ὀρθοδοξία», ἔνθ' ἀνωτ., σ. 422, ἀριθ. 32.
2. Αὐτόθι, σ. 421, ἀρ. 11.
3. Κ. Ν. Σάθας, ΜΒ Γ', σ. 387.
4. Γρηγορίου Σ. Ἰωσηφίδου ἰατροῦ, Μακάριος Βαλασάκης μητροπολίτης Ἐφέσου, περ. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» Θεσσαλονίκης 1, 1917, σσ. 752 - 754.
5. Σπουδαίαν περὶ αὐτοῦ μελέτην, λαμπρῶς τεκμηριωμένην, ἔγραψεν ὁ Χῖος Παντελῆς Κοντογιάννης, Διονύσιος Καλλιάρχης, περ. «Ἀθηνᾶ» 18, 1905, σσ. 145 - 196, δαψιλῶς ἐκμεταλλευθεὶς καὶ ἄλλας ἐκ τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων εἰδήσεις καὶ τοῦ αὐτοῦ, Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικὰ Συγγράμματα... ἐκδιδόντος Σοφοκλέους Κ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων..., Ἀθῆναι ,αποδ' (1874). Τὴν μελέτην τοῦ Κοντογιάννη ἀκολουθῶ βασικῶς εἰς τὰ βιογραφικά, μὴ μεταφέρων πλείονα ὅσων εὐχερῶς δύναται νὰ εὕρῃ ὁ ἐμὸς ἀναγνώστης ἐκεῖ. Προσέθηκα δὲ καὶ τὰ νέα, τὰ μετὰ ταῦτα γνωσθέντα.
6. Π. Κοντογιάννης, ἔνθ' ἀνωτ. Συμπληρωματικῶς ὁ Χῖος ὁμοίως καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Ἰ. Ἄμαντος, Οἱ Καλλιάρχαι τῆς Χίου, περ. «Ἑλληνικὰ» 8, 1935, σσ. 73 - 84, ὅπου ἐν σσ. 81 - 84 περὶ Διονυσίου. Ὁ αὐτὸς Ἄμαντος, Τὰ Γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν 1566 - 1822 (Σχολεῖα καὶ Λόγιοι), Πειραιεὺς 1946, σσ. 203 - 204. Ἀνέκδοτον ἐπιστολὴν τῶν προκρίτων Κυδωνιῶν πρὸς τὸν Διονύσιον Ἐφέσου, γραφεῖσαν κατ' Αὔγουστον 1820 καὶ σχετικὴν πρὸς τὸν διδάσκαλον τῆς ἐκεῖ Σχολῆς Γρηγόριον Σαράφην ἐδημοσίευσεν ὁ Ἰω. Βογιατζίδης, ΔΙΕΕ 7, 1910, σσ. 21 - 22. (Πρβλ. αὐτόθι, σσ. 4 - 7). Γράμμα τοῦ ⟨Διονυσίου⟩ Λαρίσσης Καλ-

ὁ πατὴρ τοῦ Διονυσίου, πῶς ἐλέγετο ὁ ἴδιος ὡς κοσμικός, ποῦ ἐσπούδασεν, ἄγνωστον. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι εἶχεν ἀδελφὸν Γρηγόριον Καλλιάρχην, ὑπηρετήσαντα ὑπὸ τοὺς ἡγεμόνας Κωνσταντῖνον Ὑψηλάντην[1] καὶ Μιχαὴλ Σοῦτσον (24 Ἰουνίου 1819 - Ἀπρίλιος 1820). Ὁ Γρηγόριος οὗτος εἶχε λάβει σύζυγον τὴν κόρην τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἀδελφὴν τῶν Κωνσταντίνου καὶ Νικολάου Μουρούζη, τὴν Δομνίτζαν Ραλοῦ Μουρούζη, μεθ' ἧς δὲν συνέζη ἁρμονικῶς, ὥστε πρὸς καιρὸν νὰ συντηρῆται αὕτη ἀπὸ τὸν Διονύσιον, παρ' ᾧ διέμενεν[2]. Θεῖοι του συγγενεῖς ἐξ αἵματος τοῦ Διονυσίου ὑπῆρξαν οἱ ἀδελφοὶ Νύσσης Μακάριος[3], υἱὸς τοῦ Χίου ἰατροφιλοσόφου Ἰωάννου Καλλιάρχου, καὶ Λαρίσσης Μελέτιος (1769 - 1793;)[4]. Τὸν Μελέτιον τοῦτον παραιτηθέντα τὸ 1793 ὁ μέχρι τοῦ χρόνου τούτου πιθανῶς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονάζων Διονύσιος

λιάρχου (1794, Ἀπριλίου 1 πρὸς τοὺς ἐν Βιέννῃ ὁμογενεῖς, περὶ συνεισφορᾶς των εἰς ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἐν Λαρίσσῃ) ἐδημοσίευσεν ὁ αὐτὸς Π. Μ. Κοντογιάννης, περ. «Θεολογία» 1, 1928, σσ. 96 - 98. Ἐπιστολὴν Βενιαμὶν τοῦ Λεσβίου πρὸς Διονύσιον Ἐφέσου (καὶ τὸ Συνοδικὸν πρὸς τοὺς Κυδωνιεῖς ἔγγραφον) ἐδημοσίευσεν ὁ Ἀ(ργύριος) Μοσχίδης, περ. «Νέα Ζωὴ» Ἀλεξανδρείας 3, 1906 - 1907, σσ. 593 - 594 καὶ 556 - 558.

1. Προσωρινὸς τοποτηρητὴς μέχρι τῆς εἰς Μολδοβλαχίαν ἀφίξεως τοῦ ἐν λόγῳ ἡγεμόνος. Πρβλ. Π. Κοντογιάννην, «Ἀθηνᾶ» 18, 1905, σ. 149, σημ. 1.

2. Ταῦτα γνωρίζομεν ἐσχάτως ἐξ ἐπιστολῆς συναδέλφου τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ἰακωβάκη Ρίζου ἐξ Ἰασίου 20 Δεκεμβρίου 1819 ἀποσταλείσης πρὸς τὸν ἐν Pisa διαβιοῦντα πρώην Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιον, ἐν τῇ ὁποίᾳ σὺν ἄλλοις γράφονται: «Ἡ Δομνίτζα Ραλοῦ Μουρούζη ἀδικήθη πολλαχῶς καὶ ἀδικεῖται ἀπὸ τὸν ὀνόματι σύζυγόν της ⟨Γρηγόριον⟩ Καλλιάρχην. Αὐτὸς τὴν συνεζεύχθη ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι... πόσον... ὅλοι οἱ συμπολῖται συνομολογοῦν καὶ ἐγὼ συμφάσκω, συνυπουργὸς μάλιστα χρηματίσας τοῦ συζύγου της παρὰ τῷ ἀοιδίμῳ Κωνσταντίνῳ Ὑψηλάντῃ. Ἀπερριμμένη ἡ δυστυχὴς τόσα ἔτη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ παρασιτοῦσα παρὰ τῷ Ἐφέσου ⟨Διονυσίῳ⟩ κατέφυγεν ἤδη εἰς Μολδαβίαν πατὰ τῇ αὐταδέλφῃ της καὶ περιθάλπεται ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα ⟨Μιχαὴλ Σοῦτσον⟩. Ὁ σύζυγός της ἀδιαφορεῖ, διὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν ἀπαίτησιν τῶν ἐξόδων της (= τὴν διατροφήν της), ἀναξιοπαθεῖ ἡ δυστυχής, τὴν βεβαιώνω καὶ ὅπως δύναται (ὁ Ἰγνάτιος) πρέπει νὰ τὴν βοηθήσῃ». Ἡ ἐπιστολὴ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτη, Ἰγνάτιος Οὐγγροβλαχίας, ἐν Ἀθήναις 1961, σ. 114.

3. Ὁ Κ. Ἄμαντος, Τὰ Γράμματα εἰς τὴν Χίον, σ. 201, πιθανολογεῖ καὶ τοῦτον ὡς ἀδελφὸν τοῦ Διονυσίου, λέγει δὲ τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἰωάννην. Ἀλλ' ὁ Κ. Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων ὁμιλεῖ περὶ τῶν «μακαρίων αὐτοῦ (τοῦ Διονυσίου) θείων ἀρχιερέων τοῦ τε Νύσσης Μακαρίου καὶ τοῦ Λαρίσσης Μελετίου». Πρβλ. Κ. Ἄμαντον, «Ἑλληνικὰ» 8, 1935, σ. 81.

4. Πρβλ. Κ. Ἰ. Ἄμαντον, Τὰ Γράμματα εἰς τὴν Χίον, σ. 202, παραπέμποντα καὶ εἰς τὸν Σέργιον Μακραῖον (παρὰ Κ. Ν. Σάθᾳ, ΜΒ Γ', 1872, σ. 380) ρητῶς λέγοντα τὸν Μελέτιον θεῖον: «Κατὰ δὲ τὸν Ἰούλιον μῆνα (1594) παραιτησαμένου τοῦ Λαρίσσης Μελετίου τὴν ἐπαρχίαν εἰς Διονύσιον τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ...». Ὁ Ἄμαντος ἐθεώρησεν ὅτι ὁ Μελέτιος παρῃτήθη τὸ 1792, ἐπὶ πατριάρχου Νεοφύτου Ζ', διότι αὐτὴ ἦτο ἡ τελευταία χρονολογία ἡ τεθεῖσα εἰς τὴν περὶ Νεοφύτου Ζ' διήγησιν τοῦ Σεργίου Μακραίου, ἐν σ. 378.

διεδέχθη εἰς τὴν μητρόπολιν Λαρίσσης[1], εἰς ἣν ὑπέκειντο τότε αἱ ἐπισκοπαὶ τῆς Θεσσαλίας, ὅπου ἔδρασεν εὐεργετικῶς ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου του, τῆς Παιδείας καὶ τῆς ἀναγέρσεως ἱερῶν ναῶν. Ὁ Διονύσιος ὑπῆρξεν οἰκεῖος τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου Ζ', ὁ ὁποῖος προσεπάθησε νὰ τὸν ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἐφέσου εἰς μάτην. Γενομένου τοῦ ἀπὸ Ἄρτης Μακαρίου Μπαλασάκη μητροπολίτου Ἐφέσου, ὁ Νεόφυτος Ζ' κατεβιβάσθη, ἐνεργείαις τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου. Ἐπὶ τοῦ Καλλινίκου Ε' ὅμως καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μακαρίου, μετετέθη εἰς τὴν μητρόπολιν Ἐφέσου ὁ Διονύσιος, τῆς ἐκλογῆς γενομένης ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Ξηροκρήνης (Κουρουτσεσμέ)[2], προαστίου εἰς ὃ εἶχε τὴν κατοικίαν του ὁ Διονύσιος (παραλλήλως πρὸς λαμπρὰν ἔπαυλιν εἰς Θεραπειά)[3], ὅπου καὶ τὸ πλεῖστον διέμενε καὶ ὡς Ἐφέσου συνοδικὸς ὤν, σπανιώτερον ἐπισκεπτόμενος τὴν ἐπαρχίαν του.

Ἡ μετάθεσις ἐγένετο κατὰ Σεπτέμβριον 1803 ἀσφαλῶς. Ἐν τούτοις φέρεται ὑπογράφων ὡς Ἐφέσου κατ' Αὔγουστον (1803) συνοδικὸν γράμμα πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Κυδωνιῶν, διὰ τὸ ἀνακύψαν θέμα τῆς κακοδιδασκαλίας Βενιαμὶν τοῦ Λεσβίου. Εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἀναγινώσκονται καὶ τὰ κάτωθι: *Ἅμα δὲ καὶ κατὰ θείαν εὐδοκίαν διὰ κανονικῶν ψήφων καὶ συνοδικῆς ἐκλογῆς, ἀποκαταστάσει, ἐν τῇ θεοσώστῳ ταύτῃ ἐπαρχίᾳ τῆς ἁγιωτάτης ταύτης μητροπόλεως Ἐφέσου, τοῦ γνησίου καὶ κανονικοῦ ὑμῶν ἀρχιερέως, καὶ πνευματικοῦ προστάτου καὶ κυριάρχου αὐτῆς ἱερωτάτου μητροπολίτου Ἐφέσου, ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου πάσης Ἀσίας, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητοῦ καὶ περιποθήτου ἡμῶν ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ κυρίου κυρίου Διονυσίου, πάνυ ὀλίγου καιροῦ μὴ διιππεύσαντος, ἀπεστάλησαν ἐνταῦθα παρὰ τοῦ ... Πεγιζαδέ, δραγουμάνου τοῦ ἀκαταμαχήτου στόλου βασιλικοῦ ... κυρίου Ἰωάννου Καλλιμάχη τετράδια τρία ... ἅτινα ἐνεχειρίσθησαν τῇ αὐτοῦ Ἱερότητι...*[4], τὰ ὁποῖα ἐκεῖνος ἀφοῦ ἐμελέτησε παρουσίασεν εἰς τὴν Σύνοδον, διὰ νὰ λάβῃ σχετικὴν ἀπόφασιν, καὶ ἐκείνη ἐρευνήσασα τὸ θέμα ἐπὶ τῆς καταγγελίας (τοῦ Βενιαμὶν διδάσκοντος οὐ μόνον ὅτι ἡ γῆ κινεῖται ἀλλὰ κυρίως — ὅπερ καὶ ἀποσιωπᾶται ὑπὸ τῶν μελετητῶν — ὅτι ὁ ἥλιος δὲν εἶναι

1. Ὁ Β. Α. Μυστακίδης, Θετταλικὰ Σημειώματα. Μητρόπολις Λαρίσσης..., ἐν Κωνσταντινουπόλει 1923, σ. 18, λέγει (ἀμαρτύρως ὅμως) ὅτι κατῆλθεν εἰς Τύρναβον τὴν 1ην Ἰουλίου 1793, ἄλλοι δέχονται τὸ 1794.

2. Πρβλ. Π. Μ. Κοντογιάννην, «Ἀθηνᾶ» 18, 1905, σ. 155. Ἰδίᾳ Μυστακίδην, Θετταλικὰ Σημειώματα..., ὅπου καὶ ἄλλαι εἰδήσεις.

3. Ὁ ποιητὴς Παναγιώτης Σοῦτσος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν Ξηροκρήνην (Κουρουτσεσμέ), τὰ Θεραπειὰ καὶ τὸ Μέγα Ρεῦμα (Ἀρναούτκιοϊ) ἔγραψέ που:

Ὑψηλαντῶν καὶ Μουρουζῶν καὶ Σούτσων κατοικίαι
ὑπῆρξαν αἱ λιθόστρωτοι ἐκεῖναι παραλίαι.

4. Ἀ. Μοσχίδης, περ. «Νέα Ζωὴ» 3, 1907, σ. 556.

αὐτοφεγγής![1] — ἀπεφάσισε νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐν Κυδωνίαις Σχολῆς ἀπὸ τὸν ταῦτα διδάσκοντα καὶ γράφει πρὸς τοὺς αὐτόθι Χριστιανούς. Ἀλλ' ἂν ὁ Διονύσιος ἐξελέγη κατὰ Σεπτέμβριον 1803, τὸ σκάνδαλον ἐξερράγη τὸν ἑπόμενον χειμῶνα, ἡ ἀνάκρισις, ἡ γνωμάτευσις τοῦ θεωρηθέντος ἁρμοδιωτέρου Δωροθέου Βουλησμᾶ[2] καὶ ἡ ἀπόφασις τῆς Συνόδου ἐλήφθησαν τὸ 1804, ὥστε τὸ συνοδικὸν γράμμα πρὸς τοὺς Κυδωνιεῖς νὰ ἔχῃ γραφῆ κατ' Αὔγουστον 1804 καὶ οὐχὶ 1803. Παραλλήλως δὲ ὁ Διονύσιος Ἐφέσου ἔγραψε τὴν κγ' ἀγνώστου μηνὸς (προφανῶς ὅμως τοῦ Αὐγούστου 1804) ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Βενιαμίν, τὴν ὁποίαν οὗτος λαβὼν ἀπήντησεν εὐθέως πρὸς τὸν ἱεράρχην, καταφερόμενος δριμύτατα κατὰ τοῦ κινήσαντος τὸ ὅλον θέμα μοναχοῦ Ἰακώβου[3]. Τὴν δὲ ἀπάντησιν πρὸς τὴν Σύνοδον ἔδωκε διὰ τῆς ἀπὸ 10ης Μαΐου 1805 ἐπιστολῆς του, πρὸ πολλοῦ δημοσιευθείσης[4]. Εὔλογον δ' εἶναι ὅτι ἂν τὸ θέμα ἠγείρετο τὸ 1803, δὲν θὰ διηυθετεῖτο μόλις μετὰ διετίαν[5].

Καὶ γράφεται μὲν συνήθως, ἀκολουθουμένου ἐν προκειμένῳ τοῦ Κούμα, ὅτι ὁ Διονύσιος διηυθέτησε τὸ θέμα ὑπερασπισθεὶς τὸν Βενιαμίν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Λέσβιος διετήρησε τὴν σχολαρχίαν τῶν Κυδωνιῶν. Οὐδ' ἦτο ἡ τελευταία ῥῆξις τοῦ ἀρχιερέως πρὸς τὸ ἐν Κυδωνίαις ποίμνιόν του, ἀκριβῶς ἐξ ἀφορμῆς τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς. Παροραται δὲ συνήθως ὅτι ἡ Σχολὴ δὲν ἔπρεπε νὰ ἐγείρῃ τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἐπικυριάρχων Τούρκων, καὶ

1. «Περὶ κινήσεως τῆς γῆς καὶ ἀκινησίας τοῦ ἡλίου», ὃν ὁ Βενιαμὶν ὑπελάμβανε «φύσει μὲν σκοτεινὸν τὸν μέγαν φωστῆρα τὸν ἥλιον, πρὸς ἄλληλα δὲ τῶν σωμάτων ἀντενεργείας φωτεινόν». Αὐτόθι, σ. 557, στήλη α'.

2. Ὡς λέγει τὸ συνοδικὸν γράμμα, αὐτόθι, σ. 557, στήλη α'. Εἰς Κυδωνίας ἔμενε τότε ὁ ἐπίσκοπος Τρωάδος Πολύκαρπος, τιτουλάριος τοῦ μητροπ. Κυζίκου ἀπὸ Φεβρουαρίου 1801 («Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 449, ἀρ. 1), ὁ ὁποῖος ἀνεμείχθη τοπικῶς εἰς τὴν ὑπόθεσιν μᾶλλον ἀθῷα εὑρὼν τὰ ἐνώπιόν του ὑπὸ τοῦ Βενιαμὶν (κληρικοῦ ὄντος) διδασκόμενα, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν μοναχὸν Ἰάκωβον, μεταγαγόντα τὸ σκάνδαλον εἰς τὴν βασιλεύουσαν.

3. Μ ο σ χ ί δ η ς, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 593 - 594. Ὁ Βενιαμὶν ἀπέφυγεν ἐπιμελῶς ν' ἀπολογηθῇ περὶ τῆς διδασκαλίας του περὶ ἡλίου, ἐνῶ διὰ τὸ ὅτι κινεῖται ἡ γῆ ἐπεκαλέσθη ὅτι τοῦτο εἶχε διδάξει προηγουμένως ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, μὴ ἀντιλεξάσης τῆς Μ. Ἐκκλησίας.

4. Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ Ο ἰ κ ο ν ό μ ο υ, Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικὰ Συγγράμματα, Α', σσ. 435 - 437.

5. Παρὰ ταῦτα εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ σημειώσω, ὅτι εἰς τὸν κώδικα μ. Παντελεήμονος 6029, *522* (Λ ά μ π ρ ο ς, Κατάλογος, Β', σσ. 388 - 389), γραφέντα ὑπὸ Δωροθέου Βουλησμᾶ καὶ ἐν φ. 29α εὑρίσκω : «Συνοδικὸν γράμμα 1803 πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως Κυδωνιῶν (περὶ φιλοσοφικῶν διδαχῶν)». Καὶ ἐν κώδικι μ. Παντελεήμονος 6037, *530* (Λ ά μ π ρ ο ς, Κατάλογος, Β', σ. 390) : «Καλλινίκου ⟨Δ'⟩ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς τῶν Κυδωνιῶν». Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι συντάκτης τοῦ συνοδικοῦ γράμματος καὶ αἴτιος τοῦ σφάλματος (1803 ἀντὶ 1804) εἶναι αὐτὸς ὁ Βουλησμᾶς, ἐξ οὗ ἀπέρρευσαν τὰ ἀπόγραφα.

δὴ ὅτι καθ' ὃν χρόνον οἱ ἐν αὐτῇ «διαφωτισταὶ» ἐνεωτέριζον, ἐν Γαλλίᾳ ἤδη εἶχον ἐγκαταλειφθῆ πολιτικῶς καὶ πνευματικῶς αἱ διδασκαλίαι τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως.

Κατὰ ταῦτα τὸ θέμα δὲν εἶναι ἂν ἡ Ἐκκλησία ἦτο ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν νέων ἰδεῶν ἢ ἂν ἐξυπηρέτει τὰ τουρκικὰ συμφέροντα : Ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ μὴ διασπάσῃ τὸν συνεκτικὸν δεσμὸν τοῦ ἔθνους πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτοῦ. Τὸ νὰ δημιουργήσῃ καρμπονάρους διὰ τῶν σχολείων τὰ ὁποῖα ἐπροστάτευε δὲν ἦτο εἰς τὰς προθέσεις της. Οὐδὲ ἡ μετ' οὐ πολὺ ἐκραγεῖσα Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις εἶχε κοινωνικὸν χαρακτῆρα, ἀληθῶς οὖσα ἐθνικὴ ἐξέγερσις.

Ὁ Διονύσιος διέμενε συνήθως ἐν Κωνσταντινουπόλει, διοικῶν τὴν ἀπέραντον ἐπαρχίαν του διὰ τῶν ἐπισκόπων του καὶ τιτουλαρίων ἐπισκόπων πρὸς τοῦτο ἐκλεγομένων. Ἐβάρυνε δὲ ἡ γνώμη του καὶ ἡ παρουσία του εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Ἱ. Συνόδου καὶ τὰς ἐκλογὰς ἀρχιερέων καὶ πατριαρχῶν. Πλούσιος ὤν, συνδεδεμένος πρὸς μεγάλας Φαναριωτικὰς οἰκογενείας (ὁ ἴδιος ἐκ Φαναριωτῶν), μᾶλλον φιλελεύθερος τὰς ἰδέας, θαυμαστὴς τοῦ ἀρχαίου κόσμου, φιλόμουσος, προστάτης τῆς Παιδείας, ἠδυνήθη τὸ μὲν ν' ἀνεγείρῃ νέους ναοὺς εἰς τὴν ἐπαρχίαν του, τὸ δὲ νὰ ἱδρύσῃ καὶ προστατεύσῃ σχολεῖα[1] καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ διά τε τὴν λατρείαν καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν λογίους ἄνδρας. Ἀλλὰ καὶ ἔξω τῆς δικαιοδοσίας του ἐφάνη χρήσιμος εἰς τὴν περιοχὴν τῆς βασιλευούσης εἰς Σχολὰς καὶ τὴν ἱδρυθεῖσαν Πατριαρχικὴν Τυπογραφίαν. Ἐνδιεφέρθη δὲ οὐ μόνον διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς[2], ἀλλὰ καὶ ὑπέδειξεν εἰς μουσικοδιδασκάλους τὴν σύνθεσιν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν διά τινα τῶν ψαλλομένων ἐπ' ἐκκλησίας, ὡς δεικνύουν μουσικὰ τεμάχη σωζόμενα εἰς κώδικας[3].

Πόσης δὲ τιμῆς ἔχαιρε δεικνύουν ὅσα τῷ ἔγραψαν οἱ πρὸς αὐτὸν διαφε-

1. Κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν συγχρόνων του, ἐν οἷς καὶ Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, καὶ ἐξ ὅσων γινώσκομεν περὶ τῶν διαμαχῶν μεταξὺ τῶν διδασκάλων ἰδίᾳ Σμύρνης καὶ Κυδωνιῶν. Βλέπε καὶ Π. Κ ο ν τ ο γ ι ά ν ν η ν, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 191, 172 - 174, καὶ ἀλλαχοῦ. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Διονύσιος καὶ χορηγὸς εἰς τὴν ἔκδοσιν βιβλίων, αὐτόθι, σ. 182, σημ. 2.

2. Π. Μ. Κ ο ν τ ο γ ι ά ν ν η ς, Ἀθηνᾶ 18, 1905, σ. 176. Καὶ ὁ (ἀντλῶν ἐκ τοῦ ἐπιμνημοσύνου λόγου — ἄλλου ἢ ὁ ἐπικήδειος τοῦ 1821 — εἰς τὸν Γρηγόριον Ε', τοῦ Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων) Μ. Ἰ. Γ ε δ ε ώ ν, Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, ἐν Κωνσταντινουπόλει ͵αωπγ' (1883), σσ. 225 - 226, ὅπου σὺν ἄλλοις : «Αὐτὸς μάλιστα (ὁ Διονύσιος) κατώρθωσε τὴν σύστασιν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μεθοδικωτάτου σχολείου τῆς μουσικῆς. Αὐτὸς ἔτρεφε πολλοὺς πολλαχοῦ ἐν ταῖς σχολαῖς σπουδάζοντας πτωχοὺς μαθητάς».

3. Βλ. κώδικας Παντελεήμονος 6441, *934* καὶ 6495, *988*, ἐν Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, Κατάλογος, σσ. 456, καὶ Διονυσίου *690*, τοῦ ἔτους 1837, ἐν Γ ρ. Σ τ ά θ η, Χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς, Ἅγιον Ὄρος, τόμος Β', Ἀθῆναι 1976, σσ. 238, 362 καὶ 769.

ρόμενοι περὶ τὸ 1820 πρόκριτοι Κυδωνιῶν (οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν ἀναπτυσσομέ-
νην κοινωνίαν των εὔλογον ἦτο ν' ἀπαιτοῦν νὰ ἔχουν αὐτοὶ τῶν κοινοτικῶν
πραγμάτων τὴν διοίκησιν): *οἱ δὲ ἐνταῦθα διδάσκοντες καὶ διδασκόμενοι δὲν*
θέλουσι λείψει ποτὲ κηρύττοντες τὸ φιλόμουσον καὶ φιλογενὲς καὶ
τὴν ὑπὲρ τῆς Σχολῆς ταύτης ⟨τῶν Κυδωνιῶν⟩ *ἄμαχον τῆς ὑμετέρας σεβα-*
σμιότητος προστασίαν[1]. Μολονότι δ' ὁ Κοραῆς ἦτο κατ' ἀρχὰς δύσπιστος
πρὸς αὐτόν, εἶτα ἐνθέρμως τὸν ἐπήνεσεν ὡς προστάτην τῶν Γραμμάτων[2].
Μεταξὺ τῶν ἐπαινετῶν αὐτοῦ εἶναι Ἰγνάτιος ὁ Οὐγγροβλαχίας, ὁ Κωνστ.
Κούμας καὶ ὁ Κωνστ. Οἰκονόμος. Ἀλλὰ καὶ ξένοι γνωρίσαντες αὐτὸν τὸν ἐπαι-
νοῦν ὡς ὁ κόμης Marcellus καὶ ὁ Pouqueville. Ὁμιλοῦν δ' οὗτοι περὶ συσκέ-
ψεων εἰς τὰς ὁποίας ἐξητάζοντο καὶ πολιτικὰ θέματα, μετεχόντων καὶ μελῶν
τῆς οἰκογενείας Μουρούζη. Αἱ συναντήσεις ἐγίνοντο εἰς τὴν οἰκίαν Μάνου[3].
Κατὰ δὲ τὸν Ἰω. Φιλήμονα ὁ Διονύσιος Καλλιάρχης εἶχε μυηθῆ εἰς τὰ τῆς
Φιλικῆς Ἑταιρείας[4].

Ἐκραγείσης τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως εἰς τὰς Ἡγεμονίας, εἶναι γνω-
στὸν ὅτι ἄλλοι τῶν ἐπιφανῶν Φαναριωτῶν ἐδραπέτευσαν ἐκ Κωνσταντινουπό-
λεως καὶ ἄλλοι συλληφθέντες ἐθανατώθησαν, εἴτε βάσει ἐνδείξεων προδοσίας
πρὸς τὴν ἣν ὑπηρέτουν Ὀθωμανικὴν ἐξουσίαν, εἴτε προληπτικῶς, διὰ νὰ μὴ
δράσουν κατ' αὐτῆς, εἴτε πρὸς ἐκφοβισμὸν τοῦ Χριστιανικοῦ στοιχείου. Καὶ
ὁ Διονύσιος ὑπέστη φρουράν, αἰκισμούς τε καὶ θάνατον.

Γενικῶς παραδεκτὸν ἀπὸ τοὺς συγχρόνους μας ἱστοριογράφους εἶναι ὅτι
ὁ Ἐφέσου Διονύσιος ἀπηγχονίσθη τὴν αὐτὴν ἡμέραν τοῦ ἀπαγχονισμοῦ Γρη-
γορίου Ε', ἤτοι τὴν 10ην Ἀπριλίου 1821[5]. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι προδιετέλει
ὅμηρος. Ὁ Σπ. Τρικούπης διηγεῖται ὅτι «τὴν 9ην ⟨Μαρτίου⟩ διετάχθη ὁ οἰκου-
μενικὸς πατριάρχης ⟨Γρηγόριος Ε'⟩ διὰ φιρμανίου νὰ στείλῃ εἰς τὴν Πύλην
τινὰς τῶν ἐγκρίτων ἀρχιερέων, χωρὶς νὰ αἰτιολογηθῇ ἡ διαταγὴ αὕτη· ἐστά-

1. Ἰω. Βογιατζίδης, ΔΙΕΕ 7, 1910, σ. 22.

2. Π. Μ. Κοντογιάννης, ἔνθ' ἀνωτ.

3. Π. Μ. Κοντογιάννης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 167, ἀντλῶν ἀπὸ τὸν Κ. Οἰκο-
νόμον τὸν ἐξ Οἰκονόμων. Ἐκεῖ καὶ τὰ περὶ σχέσεως τοῦ κόμιτος Marcellus μὲ τὸν Διο-
νύσιον εἰς τὰ περὶ διεξαχθείσης φιλολογικῆς συζητήσεως περὶ ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ
τραγῳδίας.

4. Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις
1859, σ. 36. Πρβλ. καὶ Π. Μ. Κοντογιάννην, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 193 - 194. Εἶναι
γνωστὸν ὅτι πλείστων ὅσων Φιλικῶν δὲν ἔφθασαν διὰ τῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν Κατα-
λόγων (ἰδίᾳ τοῦ Σέκερη) μέχρις ἡμῶν τὰ ὀνόματα.

5. Σπυρίδωνος Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως,
τόμος Α', Ἀθῆναι 1925, σ. 74. Ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλλη-
νικοῦ Ἔθνους, ἀνατύπωσις, ἐν Ἀθήναις 1925, σ. 716, οὐδ' ὀνόματα κατεχώρισεν οὐδ'
ἡμερομηνίας.

λησαν δὲ ὁ Ἐφέσου Διονύσιος[1], ὁ Δέρκων Γρηγόριος, ὁ Νικομηδείας Ἀθα-
νάσιος, ὁ Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ, ὁ Τυρνόβου Ἰωαννίκιος, ὁ Ἀδριανουπόλεως
Δωρόθεος, ὁ καὶ Πρώϊος, καὶ ὁ Ἀγχιάλου Εὐγένιος... (οἵτινες καὶ) ἀπεστά-
λησαν εἰς ὀθωμανικήν τινα οἰκίαν ὑπὸ φύλαξιν, ἔχοντες μὲν τὰς ἀναπαύσεις
των, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν ἄδειαν νὰ βλέπωσιν ἄλλους εἰμὴ τοὺς διακόνους των ὡς
ὑπηρέτας»[2]. Εἰς τὴν πραγματικότητα κατ' ἀρχὰς ἐστάλησαν οἱ τρεῖς πρῶτοι,
μετά τινας δὲ ἡμέρας οἱ ὑπόλοιποι, ὡς διηγεῖται ὁ Φιλήμων. Οὐδὲ εἶναι
ἀληθὴς ἡ βεβαίωσις ὅτι δὲν ἐπεκοινώνουν, διότι οἱ πλείονες τῶν ὡς ἄνω συνυ-
πέγραψαν τὴν 12ην Μαρτίου 1821 τὰ ὑπὸ τῆς Ἱ. Συνόδου καὶ τῶν παρεπι-
δημούντων εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἀρχιερέων ἀφοριστικὰ κατὰ τῆς Ἐπαναστά-
σεως εἰς τὸν χῶρον τῶν Ἡγεμονιῶν ἔγγραφα πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τοὺς
ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἀρχιερεῖς[3], ἀπειλουμένους τούτους διὰ παντελοῦς καθαιρέ-
σεως: *Ἐὰν καθ' οἱονδήποτε τρόπον κατενεχθῇς κατὰ τῆς κοινῆς ἡμῶν εὐερ-*
γέτιδος κραταιᾶς ⟨ὀθωμανικῆς⟩ *βασιλείας, σὲ ἔχομεν ἀργὸν πάσης ἀρχιερο-*
πραξίας, καὶ τῇ δυνάμει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔκπτωτον τοῦ βαθμοῦ τῆς
ἀρχιερωσύνης καὶ τῶν ἱερῶν περιβόλων ἀπόβλητον καὶ τῆς θείας χάριτος
γεγυμνωμένον καὶ τῷ πυρὶ τῆς γεέννης ἔνοχον, ὡς τὴν ἀπώλειαν τοῦ
γένους ἡμῶν αἱρετισάμενον καὶ προτιμήσαντα[4].

Ἐκ τῶν τριῶν σχετικῶν ἐγγράφων τὸ ἓν ὑπογράφεται ὑπὸ μόνου τοῦ Γρη-
γορίου Ε', τὰ δὲ δύο παραλλάσσουν κατὰ τὰς ὑπογραφάς, ὑπεγράφησαν ὅμως
ὑπὸ τοῦ Ἱεροσολύμων Πολυκάρπου καὶ συνυπέγραψαν (τὰ δύο ἢ μόνον τὸ ἓν) οἱ
μητροπολῖται Καισαρείας Ἰωαννίκιος, Ἡρακλείας Μελέτιος, Κυζίκου Κωνστάν-
τιος, Νικομηδείας Ἀθανάσιος, Νικαίας Μακάριος[5], Χαλκηδόνος Γρηγόριος,
Δέρκων Γρηγόριος, Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ, Τυρνόβου Ἰωαννίκιος, Ἀδριανου-
πόλεως Δωρόθεος, Προύσσης Μελέτιος, Διδυμοτείχου Καλλίνικος, Ἀγκύρας
Ἀθανάσιος, (Παρο)Ναξίας Γρηγόριος, Σίφνου Καλλίνικος, Φαναρίου καὶ Φερ-

1. Οὗτος συνελήφθη «κοσμίως» ὑπὸ τοῦ Βοσταντζήμπαση (ἀρχικηπουροῦ τῶν
Ἀνακτόρων) τὴν 10ην Μαρτίου κατὰ τὸν Κ. Οἰκονόμον, Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικὰ
Συγγράμματα..., 1874, σ. 377.

2. Τρικούπης, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 65. Πρβλ. καί: Ἐθνομάρτυρες ἀρχιερεῖς τῆς
Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1821 - 1869, ὑπὸ Βασιλείου Γ. Ἀτέση,
μητροπ. πρώην Λήμνου, περ. «Θεολογία» 42, 1971, σσ. 1 - 29. Περὶ Ἰωσὴφ σσ. 20 - 21.
Σὺν αὐτῷ ἐμαρτύρησε καὶ ὁ ἐπίσκοπος Κίτρους Μελέτιος Κυριακός. Αὐτόθι, σ. 21.

3. Ἰω. Φιλήμων, Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως,
τόμος Β', ἐν Ἀθήναις 1859, σσ. 309 - 321. Ταῦτα ἐδημοσιεύθησαν πολλάκις, καὶ ὑπὸ
Τρικούπη, ἔνθ' ἀνωτ., Α', 1925, σ. 231 (ὧν τὸ πρῶτον ͵αωκα' ἐν μηνὶ Μαρτίῳ)
τρία ὄντα· Ἰω. Φιλήμονος, Δοκίμιον..., Β', 1859, σσ. 309 - 321.

4. Τρικούπης, Α', 1925, σ. 241.

5. Ὁ Τορνόβου Μακάριος εἶχε προαχθῆ εἰς Νικαίας κατ' Ἰούνιον 1817, ὡς σημει-
οῦται εἰς τὸν οἰκεῖον πατριαρχικὸν κώδικα. Πρβλ. περ. «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 134,
ἀρ. 171. Κακῶς λέγεται οὗτος Μελέτιος ἐν Φιλήμονος, τ. Β', σ. 321, καὶ ἀλλαχοῦ.

σάλων Δαμασκηνός, Βερροίας Ζαχαρίας, Βάρνης Φιλόθεος, Ρέοντος Διονύσιος, Πισιδίας Εὐγένιος (καὶ οὐχὶ Ἀθανάσιος), Δρύστρας Ἄνθιμος, Σωζοπόλεως Παΐσιος, Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Ἄνθιμος, δηλαδὴ 23 ἱεράρχαι, ἤτοι 11 πλείονες τῶν 12 τῶν ἀποτελούντων τὴν Ἱερὰν Σύνοδον. Δεδομένου ὅτι ὁ Ἐφέσου Μελέτιος δὲν εἶναι ὑπογεγραμμένος, ἔχομεν 2 πατριάρχας, 11 συνοδικοὺς καὶ 12 ἄλλους ἱεράρχας, οἵτινες ἄπορον εἶναι πῶς εὑρέθησαν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐὰν δὲν ἐκλήθησαν ἐκεῖ διαταχθέντες!

Ὡς πρὸς τοὺς φρουρηθέντας ἀρχιερεῖς, οὗτοι ἢ μετεφέρθησαν εἰς τὰ πατριαρχεῖα καὶ λαβόντες μέρος εἰς τὴν Σύνοδον ὑπέγραψαν τὰ ἔγγραφα τῶν ἀποκηρύξεων καὶ ἀναθεματισμῶν, ἢ ταῦτα προϋπογραφέντα ὑπὸ τῶν μὴ φρουρουμένων, προσεφέρθησαν εἰς αὐτοὺς πρὸς ὑπογραφὴν εἰς τὸν οἶκον τῆς παραφυλακῆς αὐτῶν ὑπὸ τῶν πατριαρχικῶν ἀξιωματούχων (ὁπότε δι' αὐτοὺς δὲν θὰ ἠλήθευεν ὅτι ταῦτα ὑπέγραψαν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης) ἢ ἐτέθησαν αἱ ὑπογραφαί των ὑπὸ ἄλλων, πρᾶγμα ὅλως ἄτοπον καὶ ἑπομένως ἀποκλειόμενον. Κατ' ἐμέ, ἀποκλίνοντα ὑπὲρ τῆς πρώτης ὑποθέσεως, οἱ ἀρχιερεῖς οὗτοι μετήχθησαν εἰς τὸ Φανάρι καὶ μετέσχον τῆς Συνόδου. Μεταξὺ τῶν μὴ ὑπογραψάντων εἶναι ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Ἀγχιάλου. Καὶ διὰ μὲν τὸν Ἀγχιάλου ἐγράφη ὅτι ὕστερον μετήχθη ἐκ τῆς ἐπαρχίας του, ἀλλὰ τότε πῶς ἐφυλακίσθη; Διὰ δὲ τὸν Ἐφέσου Διονύσιον ὅτι λόγῳ τῆς φρουρήσεώς του δὲν μετέσχεν εἰς τὴν Σύνοδον[1]. Ἀλλὰ σπουδαιοτέρα θὰ ἦτο ἡ ὑπογραφή του ἀπὸ τὴν φρούρησιν. Ἄγομαι νὰ πιστεύσω ὅτι ὁ Διονύσιος ὡς Φιλικὸς καὶ Φαναριώτης εὗρε τρόπον νὰ μὴ συμμετάσχῃ τῆς Συνόδου (ἐπὶ προφάσει ἀσθενείας π.χ.) καὶ νὰ μὴ ὑπογράψῃ, ἀποκηρύττων συγγενεῖς, φίλους, προστάτας καὶ συνωμότας. Καὶ τοῦτο ἀσφαλῶς ἐπεβάρυνε τὴν θέσιν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ στενοῦ του φίλου Ἀθανασίου Νικομηδείας.

Ὁ ἀφορισμός, ὡς εἶναι γνωστόν, καθύβριζε τοὺς εἰς τὰς Ἡγεμονίας ἀποστατήσαντας καὶ ὡς παράφρονας καὶ προδότας. Πάντως ἡ πολιτικὴ περίνοια τοῦ Διονυσίου δὲν ἦτο δύσκολον νὰ τὸν πείσῃ ὅτι καὶ οἱ ὑπογράφοντες μέλλουν, ὡς ταγοὶ τῶν Ρωμιῶν, νὰ ἔχουν τὴν αὐτὴν τύχην πρὸς τοὺς μὴ ὑπογράφοντας, ὅπερ συνέβη διὰ τοὺς ἐγκριτοτέρους τῶν ἀρχιερέων. Οὗτοι εἶναι οἱ ἑξῆς: Γρηγόριος Ε', Ἐφέσου Διονύσιος, Νικομηδείας Ἀθανάσιος, Ἀγχιάλου Εὐγένιος[2] (τὴν 10ην Ἀπριλίου). Ὁ πρώην Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος

1. Κ. Κούμα, Ἱστορία τῶν Ἀνθρωπίνων πράξεων τόμος 12, ἐν Βιέννῃ 1832, σ. 515. Πρβλ. Π. Μ. Κοντογιάννην, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 194 - 195 καὶ 195, σημ. 1.

2. Ὁ ἀπὸ Φιλιππουπόλεως μητροπολίτης Ἀγχιάλου Εὐγένιος ἐκ γενεᾶς Καραβίας - Τζεμπέρης, Ἰθακήσιος τὴν πατρίδα, μετεφέρθη κτηνωδῶς τὴν Μ. Παρασκευὴν ἐκ Φιλιππουπόλεως εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἐκεῖ ἐφυλακίσθη μετὰ τῶν μητροπολιτῶν Δέρκων Γρηγορίου καὶ Ἐφέσου Διονυσίου, μεθ' ὧν καὶ ἐκρεμάσθη τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα 10 Ἀπρίλ. 1821. Ἄμεσοι πληροφορίαι περὶ τοῦ μαρτυρίου του ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρον Σοῦτσον ποστέλνικον καὶ τὸν Κρῆτα ἱερέα Γαβριὴλ αὐτόπτας, παρὰ τῷ συγγραφεῖ Ἱστο-

6 - 4 - 1978

ἐν Ἀδριανουπόλει (τὴν 18ην Ἀπριλίου)[1], καθὼς καὶ ὁ Θεοδωρουπόλεως Ἄνθιμος. Ὁ Δέρκων Γρηγόριος[2], ὁ Θεσσαλονίκης, ὁ Τορνόβου καὶ ὁ Μυριοφύτου Νεόφυτος (τὴν 3ην Μαΐου)[3]. Ὁ Ἀδριανουπόλεως Δωρόθεος Πρώϊος (ἢ τὴν 3ην Μαΐου ἢ πιθανώτατα τὴν 3ην πρὸς 4ην Ἰουνίου)[4]. Ἔτι δὲ εἰς ἄλλας ἡμερομηνίας οἱ Γάνου καὶ Χώρας Γεράσιμος, ὁ Σωζοπόλεως Παΐσιος, ὁ Σερρῶν Χρύσανθος, ὁ Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Ἄνθιμος, ὁ Λαρίσσης Πολύκαρπος[5], ὁ Γρεβενῶν (ἀνώνυμος) καὶ ὁ Νυπονυσάβας Μελέτιος[6]. Ἐθανατώθη δέ, μεταξὺ πολλῶν καὶ ἄλλων ἐν Κωνσταντινουπόλει κληρικῶν, καὶ ὁ πρωτοσύγκελλος τοῦ Ἐφέσου, τοῦ ὁποίου δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα[7]. Ὁ πληροφορῶν ἡμᾶς ταῦτα Φιλήμων κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπεστήριξεν ὅτι «ὡς ἀνήκων εἰς Φαναριωτικὸν γένος, ἐμαρτύρησε διὰ τῆς ἀγχόνης πρῶτος τῶν ἐγκρίτων συνοδικῶν ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου Διονύσιος Καλλιάρχης»[8], θεὶς χρονολογίαν τοῦ μαρτυρίου κατ' ἀρχὰς τὴν 24ην Μαρτίου 1821, εἶτα τὴν ἀληθῆ 10 Ἀπρι-

ρίας τῆς νήσου Ἰθάκης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1849, ὑπὸ Νικολάου Καραβία - Γρίβα, Ἰθακησίου, τοῦ ἰατροῦ καὶ χειρούργου, ἐν Ἀθήναις 1849, σσ. 139 - 143.

1. Τὴν χρονολογίαν ὁ Σ. Μαυρογένης, Βίος Κ. Καραθεοδωρῆ..., σ. 5 (καὶ ἄλλοι) δέχεται καὶ ὁ Σάρδεων Γερμανός, Συμβολή..., Β', ἐν Κωνσταντινουπόλει 1933, σσ. 156 - 157. Βλέπε καὶ ἐφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως «Ἀνατολικὸς Ἀστήρ» ΚΑ', ἀρ. 52 (Σεπτέμβριος 1882), σ. 408, ὅπου ἡ αὐτὴ χρονολογία καὶ τὰ περὶ λογιότητος τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου, ἐκδόντος «Ἱερογραφικὴν Ἁρμονίαν» ἐν Κωνσταντινουπόλει 1802, καὶ ἄλλα τινά, καταλιπόντος δὲ καὶ πολλὰ ἀνέκδοτα. Πρβλ. καὶ Κ. Ν. Σάθαν, ΝΦ, 1868, σσ. 678 - 679.

2. Περὶ οὗ βλέπε ἀνωτέρω τὴν σημείωσιν περὶ τοῦ Ἀγχιάλου Εὐγενίου καί: Ὁ μέγας ⟨!⟩ Δέρκων Γρηγόριος (1801 - 1821) ὑπὸ Στεφάνου Ν. Θωμοπούλου, ΔΙΕΕ 10, 1928, σσ. 52 - 100.

3. Ἀπεκεφαλίσθη ὑπέργηρος ὤν. Φιλήμων, ἔνθ' ἀνωτ., Γ', 1860, σ. 232.

4. Περὶ μὲν τοῦ ἀνδρὸς βλ. τὴν μελέτην τοῦ Κ. Ἰ. Ἀμάντου, Ὁ ἐθνομάρτυς Δωρόθεος Πρώϊος, περ. «Ἑλληνικὰ» 11, 1939, σσ. 239 - 248 (= τοῦ αὐτοῦ, Τὰ Γράμματα εἰς τὴν Χίον..., 1926, σσ. 206 - 216) καὶ ἀρχιμανδρίτου Ἰωάννου Ἀνδρεάδη, Σημειώσεις συμπληρωματικαὶ περὶ Δωροθέου Πρωΐου ⟨εἰς Κ. Ἀμάντου, ἐν Παραρτήματι τοῦ περ. Θρᾳκικά, Γ' τόμ., σσ. 192 - 195⟩ εἰς τὸ περ. «Θρᾳκικὰ» 3, 1932, σσ. 41 - 42. Περὶ δὲ τῶν ἀμφισβητήσεων τῆς ἡμέρας τοῦ μαρτυρίου, παλαιότερον μὲν τὸν Δημ. Γρηγ. Καμπούρογλουν, «Ἀθηνᾶ» 27, 1915, σσ. 226 - 227, δεχόμενον τὴν 4ην Ἰουνίου, νεωστὶ δὲ τὸν Κ. Ἄμαντον, Τὰ Γράμματα εἰς τὴν Χίον, σ. 215, δεχόμενον — κατὰ τὸ εἰς τὸ περ. «Ἑλληνικὰ» 3, 1930, σ. 483, δημοσιευθὲν ὑπὸ τῆς Μαριέττας Μινώτου σημείωμα — εὐφυῶς τὴν 3ην (ἀλλὰ πρὸς τὴν 4ην!) Ἰουνίου 1821.

5. «Θεολογία» 42, 1971, σσ. 18 - 19: Πολύκαρπος Μπιθικούτης ἢ Δαρδαῖος ὑπὸ Βασιλείου Γ. Ἀτέση.

6. Ὁ Νύσσης Μελέτιος ἀπὸ πρώην Κεστεντηλίου ἐξελέγη κατ' Ἰανουάριον 1815. Πρβλ. περ. «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 432, ἀρ. 147.

7. Φιλήμων, ἔνθ' ἀνωτ., Γ', 1860, σ. 233. Ὅτι τοὺς ἓξ τοὐλάχιστον ἀπηγχόνισαν εἰς τὰς ἐπαρχίας των, αὐτόθι, Γ', σ. 234.

8. Αὐτόθι, Β', 1859, σ. 114.

λίου[1], ὑποθέσας τὸ πρῶτον ὅτι ἀπηγχονίσθη μετὰ τῶν Φαναριωτῶν πρὸ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ[2], πάντως 12 ἡμέρας μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῶν ἀφορισμῶν. Σημειωτέον ὅτι ὁ διαβόητος ἐπὶ ὠμότητι Χαλὲτ βέης εἰσηγήθη εἰς τὸν σουλτάνον Μαχμοὺτ τὴν ἐξολόθρευσιν πάντων τῶν Χριστιανῶν, εἰς ἣν ἀντετάχθη ὁ Σεχουλισλάμης, ὁ κίνδυνος δ' οὗτος ἠνάγκασε τοὺς πατριαρχικοὺς νὰ ὑπογράψουν διὰ νὰ σώσουν τὸ Γένος. Οὐδ' ἐφείσθη ὁ Χαλὲτ τῶν προστατευομένων του Κωνσταντίνου Μουρούζη καὶ Μιχαὴλ βόδα Σούτζου, ὡς καὶ τῶν Μιχαὴλ Χαντζερῆ (συγγενοῦς τοῦ πατριάρχου Σαμουήλ), τοῦ Γεωργίου Μαυροκορδάτου κ.ἄ. Εἰς τὸν Χαλὲτ τοῦτον προσγραπτέος καὶ ὁ φόνος τοῦ Ἐφέσου Διονυσίου[3].

Τὸ οἰκουμ. πατριαρχεῖον ἀνεπλήρωσεν ἐντὸς τοῦ Ἀπριλίου ἢ καὶ ἀργότερον τοὺς ἀπαγχονισθέντας ἀρχιερεῖς. Ἐσημειώθησαν δὲ εἰς τὰ οἰκεῖα Ὑπομνήματα καὶ τὰ ἑξῆς:

Ἐφέσου Διονυσίου οἰκτρῶς τὸ τέλος ἐκμετρήσαντος. Νικομηδείας Ἀθανασίου οἰκτρῶς τὸ ζῆν ἐκμετρήσαντος. Ἀγχιάλου Εὐγενίου οἰκτρῶς τὸ ζῆν ἐκμετρήσαντος. Δέρκων Γρηγορίου οἰκτρῷ θανάτῳ ἐκλιπόντος. Τορνόβου Ἰωαννικίου οἰκτρῶς τὸ ζῆν ἐκμετρήσαντος. Νυπονυσάβας Μελετίου τὸ ζῆν οἰκτρῶς ἐκμετρήσαντος κλπ.[1]. Τῶν δ' ἄλλων τὸ μνημόσυνον οἶδεν ὁ Θεός!

Τέλος σημειῶ, ὅτι ὑπάρχει σύγχρονος πληροφορία ὅτι ὁ νεκρὸς τοῦ Διονυσίου (ριφθεὶς καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν ἄλλων εἰς τὴν θάλασσαν) εὑρέθη καὶ ἐνεταφιάσθη εἰς ναὸν τοῦ Σταυροδρομίου[2].

Τὸν Διονύσιον ἐχαρακτήρισε συνοπτικῶς ὁ Κωνσταντῖνος πρεσβύτερος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων διὰ τῶν ἑξῆς λόγων «ἄνδρα κεκοσμημένον μὲ παντοίας ἀρετὰς καὶ πολλὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Γένος ὠφελήσαντα»[3].

Μία ἀκόμη μαρτυρία διὰ τὴν φυλάκισιν τοῦ Ἐφέσου Διονυσίου καὶ τὴν ἐκτίμησιν ἧς οὗτος ἔχαιρεν ἀποτελεῖ ἡ ἀποσπασματικῶς παρατιθεμένη περαιτέρω ἐπιστολὴ ἣν ἀπέστειλεν ὁ

Κωνσταντῖνος Μιχ. Κούμας τῷ Εἰρηναίῳ Θηρσίῳ (Friedrich Thiersch)
Εἰς Μόναχον[4]

(σ. 91) «...Τῇ 30 Μαρτίου ⟨1821⟩ ἦλθεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Σμύρνην ὁ συνήθης ἡμεροδρόμος φέρων τὰς ἀγγελίας ὅτι ὁ Ὑψηλάντης εἰσήλασεν εἰς τὰς Δακικὰς Χώρας καὶ ὁ ἡγεμὼν ⟨Μολδαβίας⟩ Μιχαὴλ Σοῦτσος ἀφηνίασε, καὶ *ὁ τῆς Ἐφέσου Μητροπολίτης συλληφθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνεκλείσθη τῇ τῶν κακούργων εἱρκτῇ μαστιγούμενος καὶ καταικιζόμενος*... (σ. 92) Τετάρτῃ ἡμέρᾳ ὕστερον ἀφίκετο ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ τὸν πατριαρχικὸν ἀφορισμὸν κομίσας... ταχυδρόμος ⟨3 Ἀπριλίου⟩. Ἀπεκαρατομήθησαν... ἄνδρες ἐπιφανεῖς... Ἰάκωβος Ἀργυρόπωλος... Μιχαῆλος

---

1. Ἔνθ' ἀνωτ., Γ', σ. 220, καὶ εἰς τὰς Σημειώσεις, αὐτόθι, σ. 442: «Παραδεχόμεθα ὅτι ἐσφαλμένως ἐθέσαμεν (τόμος Β', σ. 114) τὴν ἀπαγχόνισιν τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου πρὸ τῆς τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου. Ὁ... Νικομηδείας Ἀθανάσιος ἅμα ἐξελθὼν τῆς φυλακῆς ἀπεβίωσεν· οἱ δὲ δήμιοι φορτώσαντες τὸν νεκρὸν ἐπὶ ἀχθοφόρου... ἀπηγχόνισαν τοῦτον...». Οὐδ' ἀληθεύει τὸ ἐν τ. Β', σσ. 321-322, λεγόμενον ὅτι ὁ ἐν Βιέννῃ Κοκκινάκης διὰ νὰ μὴ δημοσιεύσῃ τὰ ἀφοριστικὰ ἔγγραφα διέκοψε τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Λογίου Ἑρμοῦ», ἀφοῦ ἓν τοὐλάχιστον αὐτῶν ἐδημοσίευσεν.

2. Τὴν 22αν Μαρτίου ἀπεκεφαλίσθησαν ὁ Νικ. Σκαναβῆς, ὁ γαμβρός του Μιχ. Μάνος, ὁ Θ. Ρίζος, ὁ Ἀλέξ. Φωτεινός, τὴν δὲ 4ην Ἀπριλίου ὁ Κ. Μουρούζης, Δ. Παπαρρηγόπουλος, Δημήτριος Σκαναβῆς, Μιχαλάκης Χαντσερῆς καὶ μετὰ τὸ Πάσχα ὁ Νικόλαος Μαυρογένης. Βλέπε Τρικούπην, ἔνθ' ἀνωτ., Α', σσ. 67, 73-74, 76. Ἄλλας χρονολογίας δίδει τὸ ὑπὸ Μαριέττας ⟨Σπ.⟩ Μινώτου ⟨-Γιαννοπούλου⟩, Ἄγνωστο ἡμερολόγιο τῶν παραμονῶν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, περ. «Ἑλληνικά» 3, 1930, σσ. 471-484 (ἐν σ. 471 ὑποσημείωσις Σ. Β. Κ⟨ουγέα⟩ βοηθήσαντος εἰς τὸν ὑπομνηματισμόν). Κατὰ τὸ κείμενον τοῦτο, σσ. 482-483: «Μαρτίου 17 ἀποκεφάλισαν τοὺς ἄρχοντες, τὸν ποστέλνικο Νικολάκη Σκαναβῆ, Χατμᾶνο Μιχαλάκη γαμπρό του, λογοθέτη Θεοδωράκη Ρίζο, καὶ τὸν Ἀλέκο υἱὸν τοῦ γιατροῦ Φωτεινοῦ. Ἀπριλίου 4 ἀποκεφάλισαν τὸν μέγα δραγουμάνο Πεϊζαδὲ Κωστάκη Μουρούζη. 1821 Ἀπριλίου 10 ἀνήμερα τὸ Πάσχα ἐκρέμασαν τὸν κὺρ Γρηγόριο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ τρεῖς ἀρχιερεῖς Ἐφέσου Ἄνθιμος (ἀνάγνωθι Διονύσιος!), Νικομηδείας Ἀθανάσιος, Ἀγχιάλου Εὐγένιος. Μαγίου 6 ἐκομμάτιασαν τὸν Νικολάκη Μουρούζη. Ἰουνίου 3. Παρασκευὴ βράδι ἐκρέμασαν τοὺς τρεῖς ἀρχιερεῖς: Τυρνόβου κὺρ..., Ἀδριανουπόλεως κὺρ Δωρόθεος ⟨Πρώϊος⟩ ἐδῶ στὸ Ἀρναούτκιοϊ. Τὸν κὺρ Γρηγόριο Δέρκων στὰ Θεραπειά... Καὶ ἔτι τρεῖς ἀρχιερεῖς: τὸν Θεσσαλονίκης στὸ Παλὶκ-παζάρι (ψαραγοράν), Μυριοφύτου καὶ Γάνου καὶ Χώρας καὶ τὸν Μεσημβρίας. Ἔτι ἐκρέμασαν τὸν ἀρχιδιάκονα (sic) τοῦ Γρηγορίου, καὶ ἕνα διάκον του ἀποκεφάλισαν».

Ἡ ὁριστικοποίησις τῶν ἡμερομηνιῶν τοῦ μαρτυρίου καὶ τῶν ὀνοματεπωνύμων τούτων πρέπει νὰ γίνῃ καὶ μετὰ τὴν ἔρευναν τῶν τουρκικῶν ἀρχειακῶν πηγῶν, πιθανὸν δὲ καὶ τῶν ἀναφορῶν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ξένων πρέσβεων πρὸς τὰς κυβερνήσεις των.

3. Βλέπε Νικηφόρου Μοσχοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως κατὰ τοὺς Τούρκους ἱστοριογράφους ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἱστορικούς, Ἀθῆναι 1960, κατὰ τόπους, ἰδίᾳ εἰς τὰς σσ. 154-155 καὶ 180 ἑξῆς.

1. Βλέπε περ. «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σσ. 439-440, τοὺς ἀριθμοὺς 221, 223, 230, 232, 233.

2. «Καὶ ὁ μὲν ἱερὸς Διονύσιος, ὁ τῆς Ἐφέσου σεβασμιώτατος ποιμενάρχης καὶ τῆς Ἑλλάδος ἀοίδιμος εὐεργέτης, εὑρεθεὶς ἀπὸ χεῖρας εὐσεβεῖς, θάπτεται εἰς τὸ Σταυροδρόμιον, διὰ νὰ μένῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν, διηνεκὴς Ἔφορος καὶ συμπρόεδρος τῆς Ἁγίας Συνόδου, ἥτις καὶ τώρα συσκιάζεται, δὲν θέλει ὅμως ἐκλείψει ποτὲ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ». Βλ.: Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἀείμνηστον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον. Ἐκφωνηθεὶς ἐν Ὀδησσῷ ἐν τῇ Ρωσσικῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Μεταμορφώσεως τῇ 19 Ἰουνίου 1821, ὑπὸ Κωνσταντίνου πρεσβυτέρου καὶ Οἰκονόμου. Τυπωθεὶς διὰ ὑψηλοῦ ὁρισμοῦ. Ἐν Πετρουπόλει ͵αωκα' (1821), ἐν σ. 42.

3. Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικὰ Συγγράμματα..., σ. 377.

4. Πολυχρόνη Κ. Ἐνεπεκίδη, Κοραῆς - Κούμας - Κάλβος... ἔρευναι..., Ἀθῆναι 1967, σσ. 91-94.

Μάννος... Θεόδωρος Ρίζος μέγας λογοθέτης τῆς Ἐκκλησίας, καὶ Σκαναβῆς, καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ προσφυγόντος [1] Χαντσερῆ Βάσος Χαντσερῆς... *Ἐφυλακίσθησαν ἀρχιερεῖς ἄλλοι ἕξ... Νικομηδείας, Δέρκων, Χαλκηδόνος, Θεσσαλονίκης, Ἀδριανουπόλεως (ὁ γνωστὸς Πρωΐος), καὶ Ἀγχιάλου...*

(σ. 93) Πολλὰ καὶ μεγάλα ἐζημίωται ἡ Ἑλλάς, φιλάνθρωπε Θήρσιε, καὶ ζημιοῦται ἀπαύστως. *Θρηνεῖ ἐκ τοῦ κλήρου τὸν ἀγαθὸν Μητροπολίτην Ἐφέσου Διονύσιον Καλλιάρχην, πολλαῖς καὶ σπανίαις ἀρεταῖς κεκοσμημένον...*

Ἐκ Βιέννης ⟨30 Ἰουνίου⟩/11 Ἰουλίου 1821 ⟨ν.ἡ.⟩».

Σημειῶ ἐνταῦθα ὅτι τοῦ ἐθνομάρτυρος Διονυσίου ἐσώθησαν ἐν τῷ πατριαρχικῷ σκευοφυλακίῳ Κωνσταντινουπόλεως εἷς σάκκος καὶ μία ῥάβδος. Καὶ ὁ μὲν ἀρχιερατικὸς σάκκος εἶναι ὁ περίφημος «Τιβεριάδος θάλασσα», χρονολογεῖται δὲ ὡς ἐπιγραφὴ λέγει «*Ὑπῆρξε κτῆμα τοῦ ἀοιδίμου Ἐφέσου Διονυσίου 1810, Μαρτίου δ΄*» καί: «*ἐπεσκευάσθη ἐπὶ πατριαρχείας Διονυσίου* ⟨Ε΄⟩ *τοῦ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως 1888*» [2]. Ἦν δὲ ὁ Διονύσιος Ε΄ Χαριτωνίδης τὸ ἐπώνυμον καὶ προδιετέλεσε καὶ μητροπολίτης Κρήτης, γνωστότατος καὶ ἐκ τοῦ «βουλγαρικοῦ ζητήματος». Τοῦτον ἀγνοῶν ὁ περιγράψας τὸ μνημεῖον ἀκαδημαϊκὸς ἐταύτισε πρὸς τὸν Διονύσιον Καλλιάρχην, τέλεον παρορῶν ὅτι ὁ Ἐφέσου Διονύσιος ἐμαρτύρησε τὴν 10ην Ἀπριλίου 1821! Γράφει λοιπόν: «μεταξὺ τῶν λοιπῶν ῥάβδων τοῦ πατριαρχικοῦ Σκευοφυλακίου διακρίνεται ἡ φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου Καλλιάρχη, τοῦ μετὰ ταῦτα πατριάρχου Διονυσίου Ε΄, '*Ἐφέσου Διονυσίου Καλλιάρχη τοῦ Βυζαντίου ,αωπζ΄* (1887) *Ἀπριλίου κε΄*» [3]. Ἡ χρονολογία ἀληθῶς εἶναι ,αωζ΄ (1807), εἰς μάτην δὲ ὁ ἐν λόγῳ ἀκαδημαϊκὸς τὴν διώρθωσεν εἰς ,απζ΄, χειροτερεύσας τὸ πρᾶγμα [4]!

Ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου Διονυσίου Καλλιάρχου ὑπεγράφησαν οἱ ἑξῆς τόμοι, σιγίλλια, ὑπομνήματα, συνοδικὰ καὶ πατριαρχικὰ γράμματα (1803 - 1821), ἐξ ὧν δείκνυται τὸ συνεχὲς τῆς ἀρχιερατείας του:

1803 κατ' Αὔγουστον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Καλλινίκου Ε΄ πρὸς τοὺς Κυδωνιεῖς περὶ τῶν κακοδιδασκαλιῶν Βενιαμὶν τοῦ Λεσβίου, σχολαρχοῦντος ἐν Κυδωνίαις, καὶ περὶ ἀντικαταστάσεώς του. Αὐγούστῳ ⟨1803⟩.
Ἀ(πόστ.) Μοσχίδης, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παιδεύσεως, περ. «Νέα Ζωὴ» Ἀλεξανδρείας 3, 1907, σσ. 556 - 558 ⟨αὐτόθι, σσ. 593 - 594, ἐπιστολὴ τοῦ Βενιαμὶν πρὸς τὸν Διονύσιον, ἀναιρετικὴ τῶν προσαφθεισῶν αὐτῷ καταγγελιῶν⟩. **1**

1. Δηλαδὴ πρότερον φυγόντος.
2. Κειμήλια τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Πατριαρχικὸς ναὸς καὶ σκευοφυλάκιον, ὑπὸ Γεωργίου Α. Σωτηρίου, ἐν Ἀθήναις 1938, σ. 39.
3. Αὐτόθι, σ. 55.
4. Αὐτόθι, σ. 104 (Παροράματα, ὅπου τὸ ,απζ΄, κατὰ τὸν ἐν λόγῳ καθηγητήν), ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ 1807!!!

1804 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Καλλινίκου Ε΄ πρὸς τοὺς κληρικοὺς ἐπαρχίας Τριπολιτσᾶς, περὶ ἑνώσεως τῆς Ὑδρομπολιτζᾶς καὶ τῶν Ἀμυκλῶν. ,αωδ΄ ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ.
Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, B-NJ XIV, 1938, σσ. (354 -) 356 ⟨= Πρακτικὰ Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας 4, 1939, σσ. (114 -) 117⟩. **2**

1804 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Καλλινίκου Ε΄ περὶ ἐξαρχίας Τριπολιτσᾶς. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αωδ΄ κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον, ἐπινεμήσεως ζ΄.
Περ. Γ. Ζερλέντου, Ἡ μητρόπολις Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτσᾶς, ἐν Ἀθήναις 1921, σσ. (31 -) 35. **3**

1804 Μαΐου 16 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Καλλινίκου Ε΄ τῷ μητροπολίτῃ Μολδοβλαχίας Βενιαμίν, περὶ ἀποριῶν αὐτοῦ καὶ ζητημάτων. ,αωδ΄, Μαΐῳ ις΄.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Β΄, 1889, σσ. (91 -) 94, καὶ Κ. Δελικάνης, Τὰ ἔγγραφα..., Γ΄, 1905, σσ. (502 -) 505. **4**

1804 κατ' Ἰούνιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Καλλινίκου Ε΄ περὶ ἐκλογῆς ὡς Σχολάρχου Ξηροκρήνης Δωροθέου τοῦ Πρωΐου. Ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ ,αωδ΄.
ΕΦΣΚ 13, 1880, σσ. (203 -) 204. **5**

1806 κατ' Ὀκτώβριον — Ὑπόμνημα β΄ ἀνόδου εἰς τὸν οἰκουμ. θρόνον τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄. ,αως΄ κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Β΄, 1938, σσ. (141 -) 143. **6**

1806 κατὰ Νοέμβριον — Συνοδικὴ ἀπόφασις πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ περὶ ἑβδομαδιαίων συνεδριῶν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχιερέων. Ἐν μηνὶ Νοεμβρίῳ ,αως΄.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Β΄, 1889, σσ. (100 -) 101. **7**

1806 κατὰ Νοέμβριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ περὶ τῶν ἀποδημούντων ἀρχιερέων. 1806φ κατὰ μῆνα Νοέμβριον.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Β΄, 1889, σσ. (95 -) 99. **8**

1806 κατὰ Νοέμβριον — Συνοδικὸς τόμος πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ διανεμηθεὶς τοῖς ἐνδημοῦσι καὶ ἀποδημοῦσιν ἀρχιερεῦσι... 1806φ κατὰ μῆνα Νοέμβριον.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Β΄, 1889, σσ. (106 -) 113. **9**

1806 κατὰ Νοέμβριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ περὶ μετοχίου τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου. 1806φ κατὰ μῆνα Νοέμβριον.
Paul Lemerle, Actes de Kutlumus, Paris 1945, σσ. (214 -) 216, № 77. **10**

1806 κατὰ Νοέμβριον — Συνοδικὸς τόμος πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ περὶ τῶν καθηκόντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αως΄ κατὰ μῆνα Νοέμβριον ἐπινεμήσεως δεκάτης.
Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε΄... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Α΄, ἐν Ἀθήναις 1865, σσ. (60 -) 67. **11**

1806 Δεκεμβρίου 5 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε′ πρὸς τοὺς Ἁγιορείτας. ,αως′ Δεκεμβρίου ε′.
Πετρακάκος, ΕΦ 10, 1912, σσ. (193-)196. **12**

1806 (ἀμηνολόγητον, Νοέμβριος;) — Τόμος Συνοδικὸς πατριάρχου Γρηγορίου Ε′ περὶ οἰκονομικῶν ὑποχρεώσεων τῶν ἀρχιερέων. ,αως′.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Β′, 1889, σσ. (102-)105. **13**

1807 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὸς τόμος πατριάρχου Γρηγορίου Ε′ περὶ βαπτίσματος, μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως. ,αωζ′ κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.
Ἄνθιμος Ἀλεξούδης, ΕΑ 2, 1881-1882, σσ. 762-765 (= Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Β′, 1889, σσ. (114-)121). **14**

1807 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε′ περὶ τῆς ἐν Ἰωαννίνοις Σχολῆς τοῦ Γκούμα. 1807φ κατὰ μῆνα Ἰανουάριον. ⟨Ὅπου ἀνεγνώσθη Ἐφέσου Μελέτιος!⟩
Β. Α. Μυστακίδης, Σχολὴ τοῦ Γκούμα - Ἀνέκδοτα ταύτης σιγίλλια, περ. «Παρνασσὸς» 10, 1881, σσ. 132-140, ἐν σσ. (133-)137. **15**

1807 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὴ ἐγκύκλιος πατριάρχου Γρηγορίου Ε′ περὶ ὑποταγῆς τῶν ραγιάδων εἰς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν. ,αωζ′ ἐν μηνὶ Ἰανουαρίῳ, ἰνδικτ. α′.
Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε′... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Α′, ἐν Ἀθήναις 1865, σσ. (209-)211. **16**

1807 κατ' Αὔγουστον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε′ πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς περὶ κολύβων καὶ τῆς ἱερᾶς μεταλήψεως. ,αωζ′ ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Β′, 1889, σσ. (122-)125. **17**

1807 κατὰ Σεπτέμβριον — Συνοδικὴ ἐγκύκλιος πατριάρχου Γρηγορίου Ε′ περὶ σχολείων. Ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἰνδικτ. ια′, ,αωζ′.
Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε′... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Α′, ἐν Ἀθήναις 1865, σσ. (141-)145. **18**

1807 κατὰ Δεκέμβριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε′ ὑπὲρ τῆς ἐν Ἀθήναις Σχολῆς Ντέκα. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αωζ′ κατὰ μῆνα Δεκέμβριον ἐπινεμήσεως δεκάτης πρώτης.
Θ. Ν. Φ(ιλαδελφεύς), περ. «Χρυσαλλὶς» 4, 1866, σσ. (49-)51 ⟨ἀναδημοσιεύεται εἰς τὸν τόμον: Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε′... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Β′, ἐν Ἀθήναις, 1866, σσ. (488-)493⟩. **19**

1808 Φεβρουαρίου 27 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε′ περὶ τῆς ἐν Στεμνίτζῃ Σχολῆς. 1808φ Φεβρουαρίου κζ′.
Ν. Α. Βέης, B-NJ XIV, 1938, σσ. (383-)387 ⟨= Πρακτικὰ Χριστιαν. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας 4, 1939, σσ. (143-)147⟩. **20**

1808 κατὰ Φεβρουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε′ περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐν Σμύρνῃ Ἑλληνικὴν Σχολήν. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1808φ, ἐπινεμήσεως δεκάτης πρώτης κατὰ μῆνα Φεβρουάριον.
Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε′... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Β′, ἐν Ἀθήναις 1866, σσ. (480-)487. **21**

1808 Αὐγούστου 12 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε′ πρὸς τοὺς ἡγουμένους τῶν ἐν Ἐλασσόνι μονῶν, περὶ τῆς παρ' αὐτῶν εἰσφορᾶς. ,αωη′ Αὐγούστου ιβ′. Ἕτερον πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἐλασσόνος περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, αὐθημερόν.
Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε′... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Α′, ἐν Ἀθήναις 1865, σσ. (91-)92 καὶ (93-)94. **22**

1808 Αὐγούστου 12 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε′ πρὸς τὴν μονὴν Ἑλώνης τῆς ἐπισκοπῆς Ῥέοντος καὶ Πραστοῦ. ,αωη′, Αὐγούστου ιβ′.
Γ. Ν. Δεληγιάννης, Ἡ ἱερὰ μονὴ Ἑλώνης, ΔΙΕΕ 10, 1929, σσ. 86-128, ἐν σσ. (105-)107. **23**

1808 κατὰ Σεπτέμβριον — Ὑπόμνημα δευτέρας ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Β′. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αωη′, κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον.
Μηνᾶς Χαμουδόπουλος, ΕΑ 2, 1881-1882, σ. 293. **24**

1808 (ἀμηνολόγητον) — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε′ πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Λέρνης περὶ καταρτισμοῦ κώδικος τῶν βαπτιζομένων βρεφῶν. ,αωη′.
Δ. Χαβιαρᾶς, ΕΦ 8, 1911, σσ. (105-)107. **25**

1809 κατὰ Μάϊον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς πατριάρχου Ἱερεμίου Δ′ ἀπὸ Μυτιλήνης. ,αωθ′ κατὰ μῆνα Μάϊον.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Β′, 1938, σσ. (154-)155. **26**

1809 κατ' Αὔγουστον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Ἱερεμίου Δ′ περὶ τῆς ἐξαρχίας Γηρομερίου. ,αωθ′ κατὰ μῆνα Αὔγουστον.
Σάρδεων Γερμανοῦ, «Ἠπειρ. Χρον.» ΙΒ′, 1937, σσ. (47-)52 ⟨= Ἰω. Σοκολώφ, Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, 1915, σσ. (53-)57⟩. **27**

1810 κατὰ Δεκέμβριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Ἱερεμίου Δ′ περὶ ὅρων προικοδοτήσεων καὶ κανόνων. ,αωι′ κατὰ μῆνα Δεκέμβριον ἰνδ. ιδ′.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Β′, 1889, σσ. (129-)134. **28**

1811 κατὰ Φεβρουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Ἱερεμίου Δ′, δι' οὗ ἡ Ζαρνάτα ἀπὸ ἐξαρχίας καθίσταται ἀρχιεπισκοπή. ,αωιαφ κατὰ μῆνα Φεβρουάριον... ⟨ὁ ἐκδότης ἀνέγνωσεν: Ὁ Ἐφέσου Ἀρσένιος (;)!⟩
Σ. Β. Κουγέας, «Ἑλληνικὰ» 6, 1933, σσ. (300-)304 ⟨βλ. ἑπόμενον⟩. **29**

1811 κατὰ Φεβρουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Ἱερεμίου Δ′ περὶ ἐξαρχίας Ζαρνάτας. ,αωια′ κατὰ μῆνα Φεβρουάριον ⟨ὁ ἐκδότης ἀνέγνωσε Γρηγόριος!⟩.

Π. Γ. Ζερλέντης, Τάξις ἱεραρχικὴ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν. Ἡ μητρόπολις Ζαρνάτας καὶ αἱ ἐν Μάνῃ ἐπισκοπαί. Ἐν Ἑρμουπόλει 1922, σσ. (15-)19 (βλέπε εἰ ταὐτὸν πρὸς τὸ προηγούμενον!). **30**

1811 κατὰ Μάρτιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Ἱερεμίου Β' περὶ τῆς σταυροπηγιακῆς ἀξίας τοῦ ναοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ ἐν Βιβαρίῳ τῆς Μπουροῦς. ͵αωια' ἐν μηνὶ Μαρτίῳ.
Ἰω. Σοκολώφ, Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, 1915, σσ. (66-)69. **31**

1811 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Ἱερεμίου Δ' ἐπικυρωτικὸν διαθήκης τοῦ διδασκάλου Σαμουὴλ Ἰθακησίου, ͵αωια' κατὰ μῆνα Μάϊον.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Β', 1889, σσ. (137-)141. **32**

1813 Μαρτίου 8 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Κυρίλλου ϛ' περὶ τῆς ἐκδοθείσης κατηχήσεως τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου. ͵αωιγ', Μαρτίου η'.
Μηνᾶς Χαμουδόπουλος, ΕΑ 2, 1881-1882, σ. 297. **33**

1814 (μετὰ τὸν Φεβρουάριον) — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Κυρίλλου ϛ' περὶ συμβιβασμοῦ ὡς πρὸς τὸν ἀρχιερατεύοντα Σαντορήνης ⟨Περίληψις⟩.
Β. Α. Μυστακίδης, Θηραϊκά, ΕΕΒΣ 7, 1930, σσ. (279-)280. **34**

1814 Ἰουνίου 25 — Γράμμα τοῦ Ἐφέσου Διονυσίου ⟨ἀπὸ Λαρίσσης⟩ πρὸς τὴν ἀδελφότητα τῆς μονῆς Ὀλυμπιωτίσσης. ͵αωιδ' κεῃ Ἰουνίου.
Εὐαγγέλου Α. Σκουβαρᾶ, Ἡ Ὀλυμπιώτισσα..., Ἀθῆναι 1967, σσ. (555-)556. **35**

1815 Ἰανουαρίου 1 — Ἐξοφλητικὴ ἀπόδειξις μονῆς Ὀλυμπιωτίσσης διὰ τὸ ἔτος 1815. ͵αωιε Ἰανουαρίου α'.
Εὐαγγέλου Α. Σκουβαρᾶ, Ἡ Ὀλυμπιώτισσα..., Ἀθῆναι 1967, σ. 358. **36**

1815 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Κυρίλλου ϛ' ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἁγίων Τεσσαράκοντα. 1815ῳ κατὰ μῆνα Μάϊον ⟨Περίληψις⟩.
Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Ἀθηνᾶ» 56, 1952, σ. 42. **37**

1815 κατ' Ἰούλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Κυρίλλου ϛ' πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀκόβων Δανιήλ. ͵αωιε' κατὰ μῆνα Ἰούλιον.
Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Μητροπολίτης Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτζᾶς Δανιὴλ Παναγιωτόπουλος, Ἀθῆναι 1960, σσ. (49-)52 (= «Θεολογία» 30, 1959, σσ. (235-)237). **38**

1815 κατ' Αὔγουστον — Συνοδικὸν ἐπιτίμιον πατριάρχου Κυρίλλου ϛ' πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀκόβων. ͵αωιε' ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ.
Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Μητροπ. Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτζᾶς Δανιήλ..., Ἀθῆναι 1960, σσ. (52-)53 (= «Θεολογία» 30, 1959, σσ. (238-)239). **39**

1815 Νοεμβρίου 25 — Συνοδικὴ ἔντυπος ἐγκύκλιος πατριάρχου Κυρίλλου ϛ' περὶ συστάσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει Μουσικῆς Σχολῆς. ͵αωιε' Νοεμβρίου κε'.
Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Μητροπ. Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτζᾶς Δανιήλ..., Ἀθῆναι 1960, σσ. (54-)57 (= «Θεολογία» 30, 1959, σσ. (240-)243). **40**

1815 (ἀμηνολόγητον) — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Κυρίλλου ϛ' πρὸς τὸν μητροπολίτην Νύσσης περὶ συνενώσεως τῆς μητροπόλεως ταύτης μετὰ τῆς μητροπόλεως Νυσσάβας. ͵αωιε'.
Ἰω. Σοκολώφ, Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, Πέτρογραδ 1915, σσ. (72-)74. **41**

1815 (ἀμηνολόγητον) — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Κυρίλλου ϛ' πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς Ἐλασσόνος καὶ Πέτρας κατὰ τῆς καταπατήσεως κτημάτων τῆς μονῆς Ὀλυμπιωτίσσης. ͵αωιε'.
Εὐαγγέλου Α. Σκουβαρᾶ, Ἡ Ὀλυμπιώτισσα..., Ἀθῆναι 1967, σσ. (563-)564. **42**

1817 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὴ πρᾶξις πατριάρχου Κυρίλλου ϛ', περὶ ἀνυψώσεως τῆς ἐπισκοπῆς Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτσᾶς εἰς μητρόπολιν καὶ ἐκλογῆς ἀρχιερέως αὐτῆς. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ͵αωιζ' κατὰ μῆνα Μάϊον, ἐπινεμήσεως ε' (Ὁ Ἐφέσου Διονύσιος ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ πανιερωτάτου ἁγίου Δέρκων κυρίου Γρηγορίου).
Π. Γ. Ζερλέντου, Ἡ μητρόπολις Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτσᾶς, ἐν Ἀθήναις 1921, σσ. (36-)37. **43**

1818 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Κυρίλλου ϛ' πρὸς τὸν λογοθέτην Κωνσταντῖνον περὶ τῆς μονῆς Ἁγίου Γεωργίου, νοσοκομείου λεπρῶν. ͵αωιη' κατὰ μῆνα Ἰανουάριον.
Εἰκοσιπενταετηρὶς ΕΦΣΚ, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1888, σσ. (211-)213. **44**

1818 κατὰ Φεβρουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Κυρίλλου ϛ' περὶ ἀνασυστάσεως ὡς μητροπόλεως τῆς ἐξαρχίας Τριπολιτσᾶς. ͵αωιη' ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ.
Ἰω. Σοκολώφ, Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως..., 1915, σσ. (75-)76. **45**

1818 κατὰ Φεβρουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Κυρίλλου ϛ' περὶ τῆς ἐξαρχίας Μετσόβου, ὑπαγομένης ὑπὸ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. ͵αωιη' κατὰ μῆνα Φεβρουάριον.
Ν. Τσιγαρᾶς, «Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον» 1896, σσ. (322-)327 (= Ἰω. Σοκολώφ, Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως..., 1915, σσ. (76-79 ἐν σ.) 78). **46**

1818 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὴ ἐγκύκλιος πατριάρχου Κυρίλλου ϛ' προτρεπτικὴ πρὸς ἀπόσβεσιν τοῦ χρέους τῆς Μ. Ἐκκλησίας. 1818ῳ κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον. ⟨Περίληψις⟩.
Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, περ. «Ἑλληνικά» 3, 1960, σσ. (59-)60, ἀρ. 63. **47**

1818 κατ' Αὔγουστον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς μητροπ. Τιβεριουπόλεως καὶ Στρωμνίτζης Γρηγορίου ἐπὶ πατριάρχου Κυρίλλου ϛ'. Ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ 1818. ⟨Περίληψις⟩.
Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, «Ἑλληνικά» 3, 1960, σ. 60, ἀρ. 64. **48**

1818 κατ' Αὔγουστον — Πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος Κυρίλλου ς' (ἐπευχομένου καὶ Γρηγορίου Ε') περὶ τῶν σχολείων Τραπεζοῦντος. Ἐν μηνὶ Αὐγούστου (sic) ἰνδικτ. ς' ,αωιη'.
Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε'... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις 1865, σσ. (161-)165. **49**

1819 Ἰανουαρίου 14 — Ὑπόμνημα γ' ἀνόδου εἰς τὸν οἰκουμ. θρόνον πατριάρχου Γρηγορίου Ε'. ,αωιθ' Ἰανουαρίου ιδ'.
Μηνᾶς Χαμουδόπουλος, Πατριαρχικαὶ πινακίδες, ΕΑ 2, 1881 - 1882, σ. 316. Ἀναδημοσιεύεται καὶ ὑπὸ Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Β', 1938, σσ. (143-)145. **50**

1819 κατ' Ἰανουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε', δι' οὗ παρέχεται πρὸς παραμυθίαν σταυροπηγιακὸν μετόχιον ἐν Ἀμοργῷ πρὸς τὸν πρώην Σαντορήνης Γαβριήλ. ,αωιθ' Ἰανουαρίῳ. ⟨Περίληψις⟩.
Β. Α. Μυστακίδης, Θηραϊκά, ΕΕΒΣ 7, 1930, σ. 280. **51**

1819 κατὰ Μάρτιον — Συνοδικὸν γράμμα Γρηγορίου Ε' πρὸς τὴν μονὴν Κουτλουμουσίου. ,αωιθ', ἐν μηνὶ Μαρτίῳ.
Paul Lemerle, Actes de Kutlumus, Paris 1945, σσ. (220-)222, Nº 79. **52**

1819 Ἀπριλίου 4 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' τῷ πρώην Ρόδου Παϊσίῳ, ψηφισθέντι μητροπολίτῃ Μεσημβρίας. ,αωιθ', Ἀπριλίου δ' ⟨κακῶς ἀνεγνώσθη ὁ Ἐφέσου Χρύσανθος!⟩.
Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε'... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις 1865, σσ. (98-)100. **53**

1819 κατ' Ἀπρίλιον — Δύο συνοδικὰ γράμματα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' περὶ τῆς μητροπόλεως Ζαρνάτας. ,αωιθ' μηνὶ Ἀπριλίῳ ⟨ὁ ἐκδότης ἀνέγνωσεν: Ὁ Ἐφέσου Γρηγόριος ἀντὶ Διονύσιος!⟩.
Π. Γ. Ζερλέντου, Τάξις ἱεραρχικὴ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν..., ἐν Ἑρμουπόλει 1922, σσ. (22-)24 καὶ (24-)27. **54**

1819 (κατ' Ἰανουάριον;) — Συνοδικὴ ἐγκύκλιος πατριάρχου Γρηγορίου Ε' περὶ ἀκριβοῦς τηρήσεως τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ εὐπειθείας πρὸς τὰς ἀρχάς. ,αωιθ'.
Ἄνθιμος Ἀλεξούδης, Δύο ἐγκύκλια ἔγγραφα Γρηγορίου τοῦ Ε', ΔΙΕΕ 4, 1892 σσ. (271-)275 **55**

1819 Ἰουνίου 13 — Πατριαρχικὸν συνοδικὸν γράμμα Γρηγορίου Ε' πρὸς τοὺς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει περὶ ἐκδόσεως ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Σκουρταίων ἔργων Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου. ,αωιθ' Ἰουνίου ιγ', ⟨ὑπογραφὴ κατὰ λάθος: Ἐφέσου Ἄνθιμος, Ἡρακλείας Διονύσιος⟩.
Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε'... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις 1865, σσ. (192-)195. **56**

1819 (ἀμηνολόγητος) — Συνοδικὴ ἐγκύκλιος πατριάρχου Γρηγορίου Ε' πρὸς τοὺς πιστούς, ἀπαγορεύουσα τὴν ἐπικοινωνίαν ραγιάδων καὶ Φράγκων. ,αωιθ'.
Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Θεολογία» 30, 1959, σσ. (265-)267. **57**

1820 κατὰ Φεβρουάριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' περὶ ἐγκαταστάσεως τοῦ μητροπολίτου Παροναξίας Ἱεροθέου. ,αωκ', κατὰ μῆνα Φεβρουάριον.
Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε'... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις 1865, σσ. (100-)101. **58**

1820 Μαρτίου 20 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' περὶ τῆς πατριαρχικῆς Τυπογραφίας. ,αωκ', Μαρτίου κ'.
Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε'... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις 1865, σσ. (174-)179. **59**

1820 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ὑπὲρ τοῦ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Ρωσικοῦ Κοινοβίου. 1820ῳ κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον.
Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐν Ἄθῳ μονῆς τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος ὑπὸ Φιλαλήθους, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1874, σσ. (144-)152; **60**

1820 κατ' Ὀτώβριον — Συνοδικὸν σιγίλλιον πατριάρχου Γρηγορίου Ε' ὑπὲρ τῆς μονῆς Ζερμπίτζης. 1820 κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον ⟨Ἀρχεῖον Σπάρτης. Περίληψις⟩.
Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Ἀθηνᾶ» 56, 1952, σ. 39. **61**

1820 Νοεμβρίου 19 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Λοιδορικίου περὶ ὀφειλῶν αὐτοῦ. ,αωκ' Νοεμβρίου ιθ'.
Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε'... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Β', ἐν Ἀθήναις 1866, σσ. (510-)512. **62**

1820 κατὰ Δεκέμβριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Γρηγορίου Ε' περὶ παρανόμως συσταθέντος συνοικεσίου ὑπὸ ἱεραδιακόνου, ἀκυρουμένου. Ἐν μηνὶ Δεκεμβρίῳ ἰνδικτ. θ' (,αωκ').
Τὰ κατὰ τὸν ἀοίδιμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε'... συλλεγέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις 1865, σσ. (278-)280. **63**

ΕΦΕΣΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΣ

Μακάριος ὁ Σκαλιέρης, ὁ ἐπονομαζόμενος Φοῖβος ἐγεννήθη ἐν Λέρῳ [1], τυχὼν ὑποστηρίξεως δὲ Λερίων ἀρχιερέων πρῶτον ἐγένετο μητροπολίτης Τυρνόβου τὸ 1806, τὸ 1817 μετετέθη εἰς τὴν μητρόπολιν Νικαίας [2], καὶ μετὰ

1. Μ. Ἰ. Γεδεών, Μνεία τῶν πρὸ ἐμοῦ..., σσ. 166 - 167.
2. Περ. «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 434, ἀρ. 171.

τὴν θανάτωσιν τοῦ Ἐφέσου Διονυσίου ἐγένετο Ἐφέσου κατ' Ἀπρίλιον 1821, «Διονυσίου οἰκτρῶς τὸ ζῆν ἐκμετρήσαντος» [1].

Ἀπέθανεν ἐν Σμύρνῃ τὴν 22αν Δεκεμβρίου 1830, τῆς δὲ κηδείας του προέστη ὁ τότε ἐν Σμύρνῃ ἐφησυχάζων πατριάρχης πρώην Κωνσταντινουπόλεως Ἄνθιμος Γ' [2]. Ἡ περίοδος ἀρχιερατείας του συμπίπτει πρὸς τὴν τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως, τοὺς διωγμοὺς καὶ τὰς καταπιέσεις τῶν Χριστιανῶν τῆς ἐπαρχίας του καὶ τὴν ἀνακοπὴν τοῦ εἰς αὐτὴν ἀποικισμοῦ καὶ τῆς ὀργανώσεως τῶν Ἑλλήνων.

Ἐξ ὅσων, οὐχὶ συστηματικῶς, ἐσημείωσα, ὁ Ἐφέσου Μακάριος συνυπέγραψε καὶ τὰ ἑξῆς συνοδικὰ γράμματα καὶ σιγίλλια ἢ πράξεις ἐκλογῆς, ἐξ ὧν φαίνεται ἡ παραμονὴ αὐτοῦ εἰς βασιλεύουσαν:

1823 Σεπτεμβρίου 10 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Ἀνθίμου Γ' πρὸς τοὺς μητροπολίτας Διδυμοτείχου καὶ Προϊλάβου. ͵αωκγ' Σεπτεμβρίου ι' (περὶ οἰκονομικῆς ἰδιωτικῆς ὑποθέσεως).
D. Russo, Studii Istorice Greco - Române, I, 1939, σσ. (301 -)302. **1**

1823 Δεκεμβρίου 29 — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Ἀνθίμου Γ' πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς τῆς ἐπαρχίας Αἴνου περὶ τῆς Σχολῆς Σκαλωτῆς. ͵αωκγ' Δεκεμβρίου κθ'.
Β. Α. Μυστακίδης, Πατριαρχικὴ ἀλληλογραφία, «Θρακικὰ» 2, 1929, σσ. (317 -)319. **2**

1824 Ἀπριλίου 3 — Συνοδικὴ καὶ πατριαρχικὴ ἔκδοσις Ἀνθίμου Γ' πρὸς τὸν μητροπολίτην Μυτιλήνης Καλλίνικον περὶ ἐκλογῆς τιτουλαρίου Μακαριουπόλεως. ͵αωκδ' Ἀπριλίου γ'.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Α', 1888, σσ. (416 -)417. **3**

1824 κατὰ Μάϊον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Ἀνθίμου Γ' περὶ ὑψώσεως τῆς ἐπαρχίας Προικοννήσου εἰς μητρόπολιν. ͵αωκδ', ἐν μηνὶ Μαΐῳ, ἰνδικτιῶνος ιβ'.
Ἰω. Σοκολώφ, Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, 1915, σσ. (83 -)85. **4**

1824 κατ' Ἰούλιον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Χρυσάνθου Α' τοῦ ἀπὸ Σερρῶν. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ͵αωκδ' κατὰ μῆνα Ἰούλιον.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Β', 1938, σσ. (166 -)167. **5**

1825 κατ' Αὔγουστον — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς μητροπολίτου Πελιγραδίου Κυρίλλου. Ἐν ἔτει ͵αωκε' κατὰ μῆνα Αὔγουστον.
Κ. Δελικάνης, Τὰ ἔγγραφα..., Γ', 1905, σ. 738. **6**

1. Περ. «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 439, ἀρ. 221. Μ. Ἰ. Γεδεών, Κοσμᾶ μητροπολίτου Βιζύης ἑπτὰ ἐπιστολαί, «Θρακικὰ» 1, 1928, σ. 264. Τοῦ αὐτοῦ, Πέντε... ἐκ Λέρου ἀρχιερεῖς Ἡρακλείας, αὐτόθι 5, 1934, σσ. 32 - 34. Τοῦ αὐτοῦ, Ἔγγραφοι λίθοι καὶ κεράμια..., σ. ρηγ'.
2. Εὐάγγελος Σαβράμης, «Θρακικὰ» 6, 1935, σσ. 228 - 229.

1825 κατ' Ὀκτώβριον — Παῦσις (ἐπὶ πατριάρχου Χρυσάνθου) τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου. ͵αωκε', κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον.
Κ. Δελικάνη, Τὰ ἔγγραφα..., Α', 1904, σσ. (47 -)49. **7**

1825 κατὰ Νοέμβριον — Συνοδικὴ ἐγκύκλιος πατριάρχου Χρυσάνθου Α' περὶ ἐκλογῆς τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἱεροθέου. ͵αωκε' κατὰ μῆνα Νοέμβριον.
Κ. Δελικάνης, Τὰ ἔγγραφα..., Α', 1904, σσ. (51 -)55. **8**

1826 Σεπτεμβρίου 26 — Ὑπόμνημα ἐκλογῆς πατριάρχου Ἀγαθαγγέλου Α' τοῦ ἀπὸ Χαλκηδόνος. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ͵αωκϛ' κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον, ἐπινεμήσεως ιε'.
Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολή..., Β', 1938, σσ. (170 -)171. **9**

1827 κατ' Ὀκτώβριον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Ἀγαθαγγέλου Α' περὶ κανονισμοῦ προικοδοσιῶν. 1827φ κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον.
Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Α', 1888, σσ. (314 -)325. **10**

1828 κατὰ Μάρτιον — Συνοδικὸς τόμος πατριάρχου Ἀγαθαγγέλου Α' ἑνωτικὸς μητροπόλεων Πωγωνιανῆς καὶ Κορυτσᾶς. ͵αωκη', κατὰ μῆνα Μάρτιον.
Σάρδεων Γερμανός, «Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ 12, 1937, σσ. (84 -)86. **11**

1828 κατὰ Μάρτιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Ἀγαθαγγέλου Α' περὶ ἑνώσεως τῶν μητροπόλεων Κορυτσᾶς καὶ Πωγωνιανῆς εἰς μίαν, ͵αωκη', ἐν μηνὶ Μαρτίῳ, ἰνδικτιῶνος α'.
Ἰω. Σοκολώφ, Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, 1915, σσ. (91 -)93. **12**

1828 κατ' Ἀπρίλιον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Ἀγαθαγγέλου Α', λυτήριον ὅρκων καὶ ἐπιτιμίων. ͵αωκη' Ἀπριλίῳ.
Κ. Δελικάνης, Τὰ ἔγγραφα..., Γ', 1905, σσ. (524 -)526. **13**

1828 κατ' Αὔγουστον — Συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Ἀγαθαγγέλου Α' πρὸς τοὺς κληρικοὺς μητροπόλεως Χαλκηδόνος, περὶ τοῦ μὴ καταχρᾶσθαι τὸν ἐκκλησιαστικὸν πλοῦτον. ͵αωκη', ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ.
Ἰω. Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Β', 1889, σσ. (177 -)179. **14**

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

εἰς τὰ ἐν σ. 42 περὶ Ἐφέσου Μελετίου Παντογάλου

Ἀπὸ τὸ βιβλίον τῆς Keetje Rozemond, Archimandrite Hierotheos Abbatios (1599 - 1664), Leiden 1966, ἐγνώσθησαν διάφοροι εἰδήσεις περὶ τῆς παραμονῆς τοῦ Μελετίου Ἐφέσου εἰς Ὁλλανδίαν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΟΙ ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

Α'

Ἐφέσου ἐπαρχία.

Νεόφυτος (1467 - 1477).
Δανιήλ (- 1486 - 1488 -).
Ἰωάσαφ (ἢ **Ἰωσήφ**;) (- 1522 -).
Ἀνώνυμος (1547 κατὰ μῆνα Μάϊον). ΝΕ 5, 1908, σσ. (80 -)82.
Λουκᾶς (- 1561 -).
Γρηγόριος (- 1564 -).
Ἀθανάσιος (1575 - 1576 - 1577).
Σωφρόνιος Α' (- 1577 - 1582).
Διονύσιος (1582 - 1585).
Σωφρόνιος Β' (- 1585 - 1606).
Γαβριὴλ (- 1622 - 1626 -).
Ἰγνάτιος (- 1627 †).
Σίλβεστρος (1627 - 1630).
Μελέτιος ὁ Παντόγαλος (1631 - 1644 ;).
Ἄνθιμος, ἐπιβάτης (Μάϊος 1639).
Παΐσιος (16 Φεβρ. 1642 - 10 Σεπτ. 1645).
Ἰγνάτιος (10 Σεπτ. 1645 - Ἰούλ. 1655 -).
Παΐσιος πρόεδρος (1655 ἑξ.).
Διονύσιος (- Ἀπρίλ. 1668 -).
Θεοφάνης (Μάϊος 1688 - Ἀπρίλ. 1704).
Κωνστάντιος (Ἰούλ. 1704).
Κύριλλος (- 1 Μαΐου 1712 -).
Γαβριὴλ πρόεδρος (Ἀπρίλ. 1746 - Σεπτ. 1747, καθαίρεσις).
Ἰωακεὶμ (Ἀπρίλιος 1746 - 1752) ἀπὸ Βεροίας.
Ναθαναὴλ Καλλονάρης (23 Νοεμβρίου 1753 - 1 Ὀκτωβρίου 1761).
Διονύσιος ἐπιβάτης (1762 - 1763).
Μελέτιος Πετροκόκκινος ἀπὸ Βιδύνης (Μάϊος 1763 - 1779).
Σαμουὴλ Χαντζερῆς ἀπὸ Φιλιππουπόλεως (1780 - Ἰούνιος 1801 †).
Μακάριος Μπαλασάκης ἀπὸ Δέρκων (β' ἑξάμηνον 1801 - 1803 †). «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 420, ἀρ. 13.
Διονύσιος Καλλιάρχης ἀπὸ Λαρίσσης (Σεπτ. 1803 - 10 Ἀπριλ. 1821 †). «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 422, ἀρ. 32.

Μακάριος ἀπὸ Νικαίας (Ἀπρίλιος 1821 - 1830 †) Φοῖβος λεγόμενος, πράγματι δὲ Σκαλιέρης Λέριος. (Πρβλ. Μ. Ἰ. Γεδεών, Μνεία..., σσ. 166 - 167). «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 429, ἀρ. 221.
Χρύσανθος ἀπὸ Καισαρείας (Δεκ. 1830 - 1836). «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 80, ἀρ. 384.
Γεράσιμος ἀπὸ πρόεδρος Ἀγκύρας, ὁ Δομνηνὸς (Σεπτ. 1836 - 1837 †). «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 89, ἀρ. 469).
Ἄνθιμος Ἰωαννίδης ἀπὸ Προύσσης (Ἀπρίλιος 1837 - Δεκ. 1845, ὅτε ἐξελέγη οἰκουμ. πατριάρχης ὡς Ἄνθιμος ϛ'). «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 89, ἀριθ. 473, καὶ αὐτόθι, σ. 183, ἀρ. 606.
Ἄνθιμος Κουταλιανὸς ἀπὸ Μαρωνείας (Δεκέμβριος 1845 - 14 Ἰουλίου 1853). «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 183, ἀρ. 607. ⟨† 1879⟩.
Παΐσιος ἀπὸ Σοφίας, «Ἀνθίμου χαλεπῇ νόσῳ περιπεσόντος καὶ παραίτησιν οἰκειοθελῆ ἐμφανίσαντος πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν μετατίθεται» (14 Ἰουλίου 1853 - 25 - 5 - 1872, ὅτε ἐπαύθη). Μ. Ἰ. Γεδεών, Μνεία..., σσ. 201 - 202. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 329, ἀρ. 742 ⟨ἔζη τὸ 1875, βλ. Ἐκκλ. Ἐπιθ. Β. Καλλίφρονος, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1875, σ. 151⟩.
Ἀγαθάγγελος Γαβριηλίδης, ἀπὸ Δράμας καὶ Ζιχνῶν (25 Μαΐου 1872 - Ἀπρίλ. 1893 †). Πρβλ. ἀρχιμ. Κυρίλλου Ἀθ. Ζαχοπούλου, Ὁ Ἐφέσου Ἀγαθάγγελος ὁ Μάγνης (1818 - 1893), «Μικρ. Χρονικὰ» Γ', 1940, σσ. 233 - 243. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 19, ἀρ. 969.
Κωνσταντῖνος Βαλλιάδης ἀπὸ Μυτιλήνης (30 Ἀπριλίου 1893 - 2 Ἀπριλίου 1897, ὅτε ἐξελέγη οἰκουμενικὸς ὡς Κωνσταντῖνος Ε'). «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 289, ἀρ. 1255. Πρβλ. αὐτόθι, σ. 298, ἀρ. 1315.
Ἰωακεὶμ Εὐθυβούλης ἀπὸ Χαλκηδόνος (10 Μαΐου 1897 - Φεβρουάριος 1921 †). «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 298, ἀρ. 1317.
Χρυσόστομος Χατζῆ Σταῦρος, ἀπὸ Φιλαδελφείας (19 Φεβρ. 1922 - 5 Φεβρουαρίου 1924), ὁ μετὰ ταῦτα... Φιλίππων καὶ Νεαπόλεως, Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 21, ἀρ. 1620.
Καλλίνικος Φωτιάδης ἀπὸ Δέρκων (8 Μαΐου 1924 - 16 Ἰανουαρίου 1926 †). «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 34, ἀρ. 1678.
Ἀγαθάγγελος Μάγνης - Κωνσταντινίδης ἀπὸ Χαλκηδόνος (28 Ἰουν. 1932 - 15 Αὐγούστου 1935). «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 190, ἀρ. 1759.
Μάξιμος, πρόεδρος πρώην οἰκουμενικὸς πατριάρχης Μάξιμος Ε' (27 Μαρτίου 1948 - 1 Ἰανουαρίου 1972 †). «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σσ. 339 - 340, ἀρ. 1795, καὶ σσ. 343 - 344, ἀρ. 1806).

B′

1. Ἡλιουπόλεως (καὶ Θυατείρων) ἐπίσκοποι.

Συνεστήθη ἡ ἐπισκοπὴ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Σαμουὴλ κατ' Ἰούλιον 1774,
αἰτήσει τοῦ Ἐφέσου Μελετίου (Μ. Ἰ. Γεδεών, Πατρ. Πίνακες, σ. 663).
Ἑπομένως πρώην Ἡλιουπόλεως Σεραφείμ, παραδοὺς συνταγήν τινα εἰς
ἰατροσόφιον, κῶδ. *15* Γυμν. Σερρῶν (Δ. Μ. Σάρος, Παλαιογραφικὸς ἔρα-
νος, σ. 68/116, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1914, σ. 81β), δὲν εἶναι τοῦ κλίμα-
τος Κωνσταντινουπόλεως. Οὐδὲ Ἄνθιμος Ὠλένης, πρώην Ἡλιουπόλεως
(† 1706) κατὰ τὸν γράψαντα ἐν ΔΙΕΕ 16, 1962, σ. 207. Ὁ δὲ Τιμόθεος
Ἡλιουπόλεως Λαμπρίδης ἐκ Σερρῶν, βοηθὸς πρόσκαιρος τοῦ πατριάρχου
Ἀλεξανδρείας Ἱεροθέου (1856 - 1857), περὶ οὗ ἔγραψεν ὁ Νικόλαος Σ.
Φιριππίδης, ἐν ΕΦ 41, 1932, σσ. 129 - 145, εἶχε τὸ πρῶτον χειροτο-
νηθῆ Ἡλιουπόλεως ἐν Βηρυττῷ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας. Μετὰ δὲ
τὴν ἀναχώρησίν του ἐξ Αἰγύπτου ἐγένετο Χαλεπίου καὶ ἐξελέγη τὴν 23ην
Αὐγούστου 1862 (πρβλ. «Ὀρθοδοξία» 33, 1957, σ. 475, ἀρ. 859), ὅθεν μετε-
τέθη εἰς τὴν μητρόπολιν Γάνου καὶ Χώρας (14 Ἰουλίου 1873 - 1875, ὅτε
τὴν 19ην Μαΐου ἐκλέγεται ὁ διάδοχός του, «Τιμοθέου πρὸς Κύριον ἐκδημή-
σαντος». Πρβλ. καὶ «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 23, ἀρ. 990 - 991, καὶ σ.
28, ἀρ. 1019).

Γεράσιμος ἀπὸ τιτουλάριος Νυσσάβης (1793 - ;). Τοῦτον διεδέχθη ὁ

Λεόντιος, Θεσσαλονικεύς, λόγιος, ἀποθανὼν τὸ 1803 καὶ ταφεὶς εἰς Μπουρ-
νόβα Σμύρνης (βλ. Ν. Β. Τωμαδάκην, ἐν ΕΦ 60, 1978, σσ. 271 -
276). Οὗτος ἐξέδωκεν ἐν Κοσμοπόλει (= Βιέννη, 1803) : «Λόγοι Πα-
νηγυρικοὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ... Μακαρίου Χρυσοκεφάλου ... ἐξεδόθη
ὑπὸ τοῦ Ἡλιουπόλεως καὶ Θυατείρων κυρίου Λεοντίου, τοῦ καταγομέ-
νου ἐκ γονέων εὐπατριδῶν τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης». Μετὰ δὲ
τὸν Λεόντιον ἐκλέγεται «αἰτήσει τοῦ Ἐφέσου Μακαρίου κατ' Ἀπρί-
λιον 1803

Καλλίνικος, ἀπὸ Μυρίνης (Ἰούλιος 1803 - ;). «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ.
421, ἀρ. 31. Ἐπιγραφὴ ναοῦ ἐν Τσιρκιντζὲ ἢ Κιρκιντζὲ (1805), δη-
μοσιευθεῖσα ὑπὸ Γ. Λαμπάκη, Οἱ Ἑπτὰ Ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύ-
ψεως, ἐν Ἀθήναις 1909, σ. 117 λέγει : † *Ὁ περικαλλὴς οὗτος ναὸς τοῦ
προφήτου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ἀνῳκοδόμηται ἐκ βά-
θρων προστασίᾳ καὶ ἐπιμελείᾳ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου ἁγίου Ἡλιου-
πόλεως κυρίου Καλλινίκου τοῦ Σιφνίου. τέλος ἔσχεν αἴσιον ... κατὰ τὸ
͵αωε′ ἔτος κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον.* Ἄγνωστον ἕως πότε ἀρχιερατεύει.

Ἰγνάτιος, τοὐλάχιστον μέχρι θέρους τοῦ 1817 (πρβλ. Π. Κοντογιάννην,
«Ἀθηνᾶ» 18, 1906, σ. 165). Καὶ τούτου δραπετεύσαντος

4 - 5 - 1978

Ἄνθιμος (Κομνηνὸς) ἀπὸ Θεοδοσιουπόλεως (βλέπε). Τὰ κατ' αὐτὸν διηυ-
κρίνησα ἐν ΕΦ 60, 1978, σσ. 276 - 285. Πρβλ. καὶ Β. Φρ. Τωμαδά-
κην, αὐτόθι, σσ. 293 - 294. Ἀπὸ τοῦ 1817, εἰς διαδοχὴν τοῦ Ἰγνατίου
μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1821, ὅτε ἀνεχώρησεν εἰς ἐπαναστημένην Ἑλλάδα,
ὅπου καὶ ἀπὸ τοῦ 1828 δρᾷ, ἀποκαθίσταται δὲ ὡς ἐπίσκοπος Κυκλάδων
(Σύρου κυρίως), ὅπου καὶ ἀποθνήσκει τὸ 1842. Λόγιος. Τούτου ἀποδράν-
τος κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐξελέγη ὁ

Θεοδόσιος ἀπὸ πρώην Θεοδοσιουπόλεως, ἧς παρῃτήθη κατ' Ἰούλιον 1821.
«Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 440, ἀρ. 234, 235. Ἀντὶ τούτου ἀποδράντος

Ἰωαννίκιος ἀπὸ Ἀρκαδιουπόλεως κατ' Ὀκτώβριον 1821 (- 1841, πρβλ.
Ε. Κουρίλαν, Heraclea Sacra B′, 1958, σ. 222, λέγοντα ὅτι ἐπρο-
στατεύετο ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείας Ἰγνατίου). «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σσ.
441 - 442, ἀρ. 249.

⟨***Ταράσιος*** Εἰς ἔρανον 1846 δίδει γρόσσια 2700. Πρβλ. Ἰ. Σοκολώφ,
Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, σ. 145⟩.

Ἄνθιμος (Λύκαρης) ἀπὸ Κρήνης προάγεται (Ὀκτώβριος 1841 - Ἰανουά-
ριος 1851), εἶτα Σμύρνης τὴν 3 Ἰανουαρίου 1851. «Ὀρθοδοξία» 32,
1957, σ. 177, ἀρ. 557 καὶ σ. 324, ἀρ. 701.

Διονύσιος ἀπὸ Ἐλαίας (9 Ἰανουαρίου 1851 - 19 Φεβρουαρίου 1877 ὅτε ὑπέ-
βαλε παραίτησιν). «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 325, ἀρ. 702, καὶ 33,
1958, σ. 34, ἀρ. 1045.

2. Ἡλιουπόλεως μητρόπολις.

Ἱδρυτικὸς τόμος ἐκδοθεὶς ὑπὸ Ἰωακεὶμ Γ′ κατὰ Δεκέμβριον 1901, αἰτή-
σει τοῦ Ἐφέσου Ἰωακείμ. Διὰ τοῦ ἰδίου τόμου καθίσταται μητροπολίτης ὁ
προδιατελῶν ἐπίσκοπος.

Ταράσιος Βασιλείου ἀπὸ Χριστουπόλεως «ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας (1877) τὴν
ἐπισκοπὴν ταύτην εὐδοκίμως ... ἰθύνων» (σ. 188). Οὗτος ἀπέθανε κατ'
Αὔγουστον 1920. Κατὰ Θ. Φιλιππαῖον (Θεολογία 31, 1960, σ. 361)
οὗτος προήχθη εἰς τὴν μητρόπολιν ἀπὸ Χριστουπόλεως τὴν 19ην Φε-
βρουαρίου 1877. Ἰω. Σοκολώφ, Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντι-
νουπόλεως, Πέτρογραδ 1915, σσ. 187 - 189. Αὐτόθι, σ. 196, ὁ Ταράσιος
ὑπογράφει τόμον Ἰωακεὶμ Γ′ κατὰ Μάρτιον 1903. Αὐτόθι, σ. 203, ὁ
Ταράσιος ὑπογράφει τὸν περὶ Κυδωνιῶν τόμον κατ' Αὔγουστον 1908.
Πρβλ. Μικρ. Χρον. Η′, 1959, σ. 457. Ὁμοίως τὴν 19ην Ὀκτωβρίου 1902
ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ Κυδωνιῶν Γρηγορίου Ὡρολογᾶ. Πρβλ. Ἰακώ-
βου Κλεομβρότου, Ὁ ἐθνομάρτυς...², Θεσσαλονίκη 1972, σ. 16.

Γερβάσιος καὶ τούτου οἰκειοθελῆ παραίτησιν ὑποβαλόντος τῇ Ἐκκλησίᾳ,

Πανάρετος Πετρίδης ἀπὸ Καλλιουπόλεως (12 Αὐγούστου 1910 - 21 Ἰου-

νίου 1912, ὅτε προήχθη εἰς Ἴμβρου). «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 421, ἀρ. 1525.

Σμάραγδος Χατζῆ Εὐσταθίου ἀπὸ Φιλιππουπόλεως (21 Ἰουνίου 1912 - 1924). Οὗτος προδιετέλεσε Μυριοφύτου (22 Φεβρ. 1900 - 21 Φεβρ. 1908, ὅτε Μογλενῶν - 5 Αὐγ. 1910, ὅτε Φιλιππουπόλεως. «Ὀρθοδοξία», 34, 1959, σ. 12, ἀρ. 1570. ⟨Ὁ Θ. Φιλιππαῖος («Θεολογία» 31, 1960, σ. 361) θέλει δύο Σμαράγδους, ὧν ὁ β´ ἀπὸ πρώην Ἡλιουπόλεως κατὰ Φεβρ. 1922⟩. Καὶ τούτου μετατεθέντος εἰς Γενιτσῶν καὶ Γουμενίτσης κατ᾽ Ὀκτώβριον 1924 (14.1.1928 †)

Γεννάδιος Ἀραμπατζόγλου ἀπὸ Σκοπέλου (29 Ἰανουαρίου 1925 - 14 Μαρτίου 1956 †), ὡς Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων. «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 175, ἀρ. 1706.

Μελίτων Χατζῆς ἀπὸ Ἴμβρου καὶ Τενέδου (18 Φεβρουαρίου 1963 - 25 Ὀκτ. 1966, ὅτε ἐγένετο Χαλκηδόνος). «Ὀρθοδοξία» 38, 1963, σ. 86, ἀρ. 1863 ⟨βλ. περαιτέρω Θυατείρων μητροπ.⟩.

Ἀπόστολος ἐπίσκοπος Εὐμενείας, ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἁγίας Ἀναστασίας Χαλκιδικῆς ὠνομάσθη Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων ἐνεργὸς μητροπ. κατὰ Νοέμβριον 1977.

3. Θυατείρων, ἐξαρχία Δυτικῆς Εὐρώπης (μητρόπολις).

Τὴν 22αν Μαρτίου τοῦ 1922 ἡ μητρόπολις Θυατείρων κατέστη ἐξαρχία Εὐρώπης Δυτικῆς καὶ Κεντρῴας, μὲ ἕδραν τὸ Λονδῖνον, ἐξελέγη δὲ μητροπολίτης αὐτῆς ὁ

Γερμανὸς Στρυνόπουλος, ἀπὸ Σελευκείας, Σχολάρχης τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης (1907 ἑξῆς) ⟨† 23 Ἰανουαρίου 1951. Βλ. Νεκρολογίαν του ὑπὸ Γενναδίου Ἡλιουπόλεως, «Ὀρθοδοξία» 26, 1951, σσ. (39 -)40 - 42⟩.

Περὶ Θυατείρων ὅρα προσφάτως: Otto F. A. Meinardus, The Greeks of Thyatira, Athens 1974, 8°, σσ. V + 184 (σσ. 101 - 129: Ottoman Thyatira).

Περὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς μητροπόλεως Ἐξαρχίας βλ. «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 23, ἀρ. 1633. Τὴν 5ην Φεβρουαρίου 1963 ἐξεδόθη ὁ ἱδρυτικὸς τόμος τῆς μητροπόλεως Θυατείρων καὶ ἐξαρχίας Μ. Βρεταννίας, Σουηδίας, Νορβηγίας καὶ νήσου Μελίτης ⟨μεταγενεστέρως περιωρίσθη αὕτη μόνον εἰς τὴν Μ. Βρεταννίαν⟩. «Ὀρθοδοξία» 38, 1963, σσ. 272 - 273.

Γ´

1. Κρήνης - Ἀνέων ἐπισκοπή.

Περὶ τῆς περιοχῆς πρβλ. Ἀντωνίου Γ. Πουλάκη, Στατιστικὴ Κρήνης καὶ Ἀνέων, ΕΦΣΚ, Εἰκοσιπενταετηρὶς 1861 - 1886, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1888, σσ. 188 - 233 (ὅπου περὶ ναῶν, μονῶν, κατοίκων, σχολῶν, ἐμπορίου κλπ.). Ἡ ἐπισκοπὴ ἱδρύθη ὑπὸ Γρηγορίου Ε´ κατὰ Νοέμβριον 1806, αἰτήσει τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου Διονυσίου. Ἕδρα ὁ Τσεσμὲς (Κρήνη). Καὶ ἐξελέγη ἐπίσκοπος αὐτῆς (Μ. Ἰ. Γεδεών, Πατρχ. Πίνακες, σ. 680):

Ἰάκωβος ἱερομόναχος «νῦν τὸ πρῶτον σχηματισθείσης ἐπισκοπῆς ἐκ τμημάτων τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου» κατὰ Νοέμβριον 1806.

Ἰγνάτιος «Τῇ 15 Ἰουνίου 1820 γράφει Τζεσμέθεν, ἤτοι ἀπὸ Κρήνης, πρὸς τὸν σύγκελλον Σωφρόνιον εἰς Κυδωνίας, ὅτι στέλλει τὸν ἀνεψιόν του Ἀντώνιον εἰς τὸ αὐτόθι Ἑλληνομουσεῖον. Πρβλ. Μαργαρίτην Εὐαγγελίδην, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκπαιδεύσεως ἐν Μ. Ἀσίᾳ, «Ξενοφάνης» Β´, 1904, σ. 349 (ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Θεοφίλου Καΐρη).

Μακάριος, οὗτος κατὰ Μάϊον 1835 προάγεται εἰς Γάνου καὶ Χώρας μητροπ. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 86, ἀρ. 441.

Ἄνθιμος, Λύκαρης ἐκ Κρήνης (1835 - 1841). Καὶ τούτου μετατεθέντος εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Ἡλιουπόλεως

Σεραφεὶμ ἀπὸ Ἀρκαδιουπόλεως (Σεπτ. 1841 - 1848 εἰς Καλεμπέσι Ἀνέων, ὅπου καὶ ἐτάφη (Νίκου Ε. Μηλιώρη, Τὰ Βουρλὰ τῆς Μ. Ἀσίας. Μέρος Α´, Ἱστορικά, Ἀθῆναι 1957, ἐν σ. 338). «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 177, ἀρ. 558. Καὶ τούτου θανόντος

Ἀμβρόσιος ὁ Μαδυτινὸς ἀπὸ Ἀρκαδιουπόλεως, κατ᾽ Αὔγουστον 1848. Καὶ τούτου ἀπαλλαγέντος, αἰτήσει τοῦ Ἐφέσου Ἀγαθαγγέλου, ἐχωρίσθη κατὰ Μάϊον 1882 ἡ ἐπισκοπὴ Ἀνέων, ὥστε τοῦ λοιποῦ οἱ ἐπίσκοποι νὰ εἶναι μόνον Κρήνης. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 161, ἀρ. 1117.

2. Κρήνης ἐπισκοπή.

Τὴν 9ην Μαΐου 1883 ἐκλέγεται ὁ πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος

Θεόκλητος Ἐλευθερίου ἀπὸ Ἐρυθρῶν. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 161, ἀρ. 1117. Οὗτος καὶ καθίσταται μητροπολίτης ἀπὸ Μαρτίου 1903. Ἰ. Σοκολώφ, Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, σσ. 194 - 196. Αὐτόθι, σ. 209, ὑπογράφει τόμον Γερμανοῦ Ε´ κατὰ Μάρτιον 1913. Ἀποθνήσκει τὴν 10ην Μαρτίου 1918.

3. Κρήνης μητρόπολις.

Ὁ ἱδρυτικὸς τόμος ἐξεδόθη ὑπὸ Ἰωακεὶμ Γ', 1903 κατὰ Μάρτιον, αἰτήσει τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου Ἰωακείμ, ἐδημοσιεύθη δὲ ὑπὸ Ἰω. Σοκολώφ, Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, Πέτρογραδ 1915, σσ. 194 - 196.

Ὁ ὡς ἐπίσκοπος ὑπηρετῶν ἐν αὐτῇ ὠνομάσθη μητροπολίτης, ἐκλεγεὶς τὴν 9ην Μαΐου 1903.

Θεόκλητος ἀπὸ ἐπίσκοπος Κρήνης - 10 Μαρτίου 1918 † ⟨βλ. ἀνωτέρω⟩. Εἰς διαδοχήν του ἐξελέγη ὁ

Καλλίνικος Λαμπρινίδης μέγας πρωτοσύγκελλος. «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 19, ἀρ. 1613. Οὗτος ἐγένετο Μυριοφύτου καὶ Περιστάσεως τὴν 22 Μαΐου 1923, ἀποκατέστη δὲ εἰς τὴν ἰδίαν του ἐπαρχίαν τὴν 15ην Ἀπριλίου 1924. «Ὀρθοδοξία», αὐτόθι, σ. 34, ἀρ. 1674.

4. Ἀνέων ἐπισκοπή.

Ἕδρα τὰ Σώκια. Ὁ πατριάρχης Ἰωακεὶμ Γ' κατὰ Μάϊον 1883 ἐχώρισε τὴν ἐπισκοπὴν Ἀνέων ἀπὸ τῆς Κρήνης, αἰτήσει τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου Ἀγαθαγγέλου. Οὕτως ἔγινεν ἡ ἐπισκοπὴ Κρήνης καὶ Ἀνέων δύο ἐπισκοπαί, ἡ Κρήνης καὶ ἡ Ἀνέων. Πρβλ. Μ. Ἰ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, σ. 708. Ἐπίσης «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 161, ἀρ. 1117 - 1118. Εἰς τὴν οὕτω δημιουργηθεῖσαν ἐπισκοπὴν ἐξελέγη τὴν 9ην Μαΐου 1883 ὁ

Κωνσταντῖνος Στυλιανίδης (1847 - Ἰούλιος 1912 † ἐν Σμύρνῃ), ἀπὸ Μυρίνης. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 161, ἀρ. 118. Περὶ τούτου βλ. Ἀποστόλου Ε. Σιταρᾶ, Μάδυτος, Ἀθῆναι 1971, σσ. 301 - 302, ὅπου καὶ φωτογραφία τοῦ ἐν λόγῳ ἐπισκόπου. Τούτου παραιτηθέντος, ἐξελέγη ὁ

Ἄνθιμος Χειμώνιος ἀπὸ Ἀρκαδιουπόλεως τὴν 2αν Νοεμβρίου 1902. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 403, ἀριθ. 1406. Τούτου νεκρολογίαν βλέπε ὑπὸ Μ. ⟨Ἰ. Γεδεών⟩, Ἄνθιμος, ἐπίσκοπος Ἀνέων, ΕΑ 37, 1917, σσ. 31 - 32. Τὸν Ἄνθιμον διεδέχθη ὁ

Ἀλέξανδρος Δηλανᾶς, ἀπὸ Μυρέων, βοηθὸς τοῦ μητροπ. Ἐφέσου διατελῶν, ἀπὸ 22 Ἰουνίου 1910 («Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 420, ἀρ. 1520) προαχθεὶς τὴν 21 Φεβρουαρίου 1917. «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 18, ἀρ. 1605. Διετέλεσε δ' ὁ Ἀλέξανδρος μέχρι τοῦ 1922, ὅτε προήχθη εἰς μητροπολίτην Περγάμου (βλέπε), ὅτε τὸν διεδέχθη ὁ

Θωμᾶς Σαββόπουλος, διάκονος, τὴν 19ην Φεβρουαρίου 1922 ἐκλεγείς. «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 22, ἀρ. 1624. Διὰ τῆς ἐπελθούσης κατὰ Σεπτέμβριον 1922 Μικρασιατικῆς καταστροφῆς ἔπαυσεν ὑπάρχουσα ἡ ἐπισκοπή.

Δ'

Περγάμου (ἐπισκοπή, μητρόπολις).

«Ἡ Πέργαμος ἀπὸ τοῦ 1387 ὑπεβιβάσθη εἰς ἐπισκοπὴν καὶ ὑπήχθη ἐκκλησιαστικῶς ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ μητροπ. Ἐφέσου. Ἀπετέλει μετὰ τῶν Κυδωνιῶν καὶ τῆς περιφερείας Ἀδραμυττίου τὸ δεύτερον τμῆμα τῆς Ἐπαρχίας, ἐπιβλεπόμενον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὑπὸ τιτουλαρίου ἐπισκόπου (βοηθοῦ τοῦ μητροπ. Ἐφέσου), ὅστις ἥδρευεν ἐν Κυδωνίαις, μέχρι τῆς ἀνακηρύξεως τῶν Κυδωνιῶν εἰς ἀνεξάρτητον μητρόπολιν (1908). Τελευταῖος μ. Ἐφέσου, πρὸ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Περγάμου εἰς ἰδίαν μητρόπολιν, ὑπῆρξεν ἀπὸ τοῦ 1897 ὁ Ἰωακεὶμ Εὐθυβούλης († 1921). Βλέπε Γ. Χονδρονίκη - Ἀ. Θηβαιοπούλου, Πέργαμος, Μυτιλήνη 1929, σσ. 117 - 119.

»Τοῦ τμήματος Περγάμου τῆς Ἐπαρχίας Ἐφέσου μετὰ τῶν κατ' αὐτὸ χωρίων, ἀνακηρυχθέντος κατ' ἀπόφασιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ διὰ τοὺς ἐν τοῖς Πρακτικοῖς αὐτῆς ἐκτιθεμένους λόγους, εἰς νέαν μητρόπολιν ὑπὸ τὴν προσωνυμίαν Περγάμου, ἀνεξάρτητον μὲν τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου, ἐξαρτωμένην δὲ Ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τῆς καθ' ἡμᾶς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας καὶ ἔχουσαν τὰ συνοδικῶς διαχαραχθέντα ὅρια...» ἐξελέγη ὁ ***Ἀλέξανδρος*** ἀπὸ Ἀνέων ⟨ἐπώνυμον Δαληνᾶς⟩ μητροπολίτης Περγάμου τὴν 19ην Φεβρουαρίου 1922. «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σσ. 21 - 22, ἀριθ. 1622. Οὗτος ἐτοποθετήθη εἰς τὴν συσταθεῖσαν μητρόπολιν Ζιχνῶν (ἐν Ἑλλάδι) τὴν 9ην Ὀκτωβρίου 1924, ἀκολούθως δ' ἐγένετο Βεροίας καὶ Ναούσης († 5 Ἰανουαρ. 1958). Βλ. νεκρολογίαν του ἐν Μικρασ. Χρονικὰ 8, 1959, σ. 455. — «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 170, ἀρ. 1689.

Ἀδαμάντιος Κασαπίδης, μέγας πρωτοσύγκελλος (Ὀκτώβρ. 1943 - 1958 †).

Ε'

Βριούλων μητρόπολις.

Περὶ τοῦ χώρου καὶ τῆς πόλεως: Νίκου Ε. Μηλιώρη, Τὰ Βουρλὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Μέρος Α' Ἱστορικά. Μέρος Β' Λαογραφικά, ἐν Ἀθήναις (1955) 1957, 1965, σσ. 412 + 400. Μία τῶν ὑπὸ Μελετίου Μεταξάκη ὡς πτρχου Κωνσταντινουπόλεως ἱδρυθεῖσα προσκαίρως ἐν Μικρασίᾳ μητρόπολις: «... Τοῦ τμήματος Βρυούλων τῆς Ἐπαρχίας Ἐφέσου μετὰ τῶν κατ' αὐτὸ χωρίων ἀνακηρυχθέντος κατ' ἀπόφασιν τῆς Ἱ. Συνόδου καὶ διὰ τοὺς ἐν τοῖς πρακτικοῖς αὐτῆς ἐκτιθεμένους λόγους εἰς νέαν μητρόπολιν ὑπὸ τὴν προσωνυμίαν Βριούλων, ἀνεξάρτητον μὲν τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου, ἐξαρτωμένην δὲ ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τῆς καθ' ἡμᾶς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας...» ἐξελέγη τὴν 22 Φεβρουαρίου ὁ ἀρχιμανδρίτης καὶ ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἱ. Σ.

τοῦ οἰκουμ. πατριαρχείου *Διονύσιος* (Μηνᾶς τὸ ἐπώνυμον) μητροπολίτης Βριούλων». «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 22, ἀρ. 1626.

Διονύσιος ἀρχιμ. (Φεβρ. 1922 - Ὀκτώβρ. 1922).

ϛ′

Κυδωνιῶν μητρόπολις.

Τόμος Ἰωακεὶμ Γ′, δι᾽ οὗ ἱδρύεται, ἀποσπωμένη τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου, κατ᾽ Αὔγουστον 1908, ἡ μητρόπολις Κυδωνιῶν, παρὰ Ἰ ω. Σ ο κ ο λ ῶ φ, Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, Πέτρογραδ 1915, σσ. 201 - 203. «Τῆς πόλεως Κυδωνιῶν τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν χωρίων Ἁγιασματίου, Γενιτσαροχωρίου καὶ Ἀρμούτβαση ἀνακηρυχθείσης κατ᾽ ἀπόφασιν τῆς Ἱ. Συνόδου καὶ διὰ τοὺς ἐν τοῖς πρακτικοῖς αὐτῆς ἐκτιθεμένους λόγους εἰς νέαν μητρόπολιν ὑπὸ τὴν προσωνυμίαν Κυδωνιῶν, ἀνεξάρτητον μὲν τῆς μ. Ἐφέσου, ἐξαρτωμένην δὲ ἐκκλησιαστικῶς ἐκ τῆς καθ᾽ ἡμᾶς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας (Τόμος ἀνακηρύξεως 1908 ἐν κώδ. 1898)» μετετέθη ὁ

Γρηγόριος (ἐπώνυμον Ὡρολογᾶς) ἀπὸ ⟨Τιβεριουπόλεως καὶ⟩ Στρωμνίτσης τὴν 22αν Ἰουλίου 1908 ⟨- Σεπτ. 1922 † μάρτυς⟩. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 414, ἀρ. 1476.

Εὐγένιος ἀπὸ Φιλαδελφείας (20 Μαρτίου 1924 - 28 Ἰουνίου 1928), ὅτε μετετέθη εἰς τὴν μητρόπολιν Νιγρίτης. «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 185, ἀρ. 1749.

Ἀγαθάγγελος Παπαθεοδώρου, ἀπὸ Ἐλαίας (5 Ὀκτωβρίου 1943 - 23 Ἰουλίου 1960 †). «Ὀρθοδοξία» 54, 1959, σ. 338, ἀρ. 1790. ⟨Νεκρολογίαν, βιογραφικὰ βλ. ἐν «Ὀρθοδοξίᾳ» 35, 1960, σσ. 333 - 338⟩.

Ζ′

1. Μοσχονησίων ἐπισκοπή.

Τὸ 1760 ὁ πατριάρχης Σεραφεὶμ Β′ ἀφήρεσε τὰ Μοσχονήσια ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν Ἐφέσου καὶ συνήνωσε τῇ μητροπόλει Μυτιλήνης. Πρβλ. Μ. Ἰ. Γ ε δ ε ὼ ν, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, σ. 651. Τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου 1766 ὁ πατριάρχης Σαμουὴλ συνέστησε τὴν ἐπισκοπὴν Μοσχονησίων, ὑποτάξας αὐτὴν τῷ μητροπολίτῃ Σμύρνης, Γ ε δ ε ὼ ν, αὐτόθι, σ. 659. Ὁ αὐτὸς πατριάρχης Σαμουὴλ διὰ γράμματός του πρὸς τὸν Σμύρνης Προκόπιον συναποστέλλει σιγίλλιον περὶ τοῦ ὅτι τὸ ἐν Μοσχονησίοις μοναστήριον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου καθίσταται ἐνοριακὸν τοῦ ἐπισκόπου Μοσχονησίων Κυρίλλου, 1 Ἰανουαρίου 1774. Πρβλ. Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα... ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κ ω σ τ ῆ, β′ ἔκδ., τεῦχος Α′, ἐν Ἀθήναις 1906, σσ. 70 - 73 (τὸ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν σιγίλλιον, αὐτόθι, σσ. 68 - 70). Ἐπὶ Ἰωακεὶμ Β′ τὸ 1862: θρόνος ΚΘ′: Ὁ Σμύρνης ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος Ἀσίας ἔχει ἐπίσκοπον τὸν Μοσχονησίων. Πρβλ. Ἰ ω. Σ ο κ ο λ ῶ φ, Ἐπαρχιακὰ Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, Πέτρογραδ 1915, σ. 154.

Πρῶτος ἐπίσκοπος: 1766 - 1767:

Γαβριήλ, ὁ ὁποῖος προάγεται Ἰωαννίνων κατὰ Νοέμβριον 1767. Πρβλ. Σάρδεων Γ ε ρ μ α ν ό ν, «Ἠπειρ. Χρον.» 12, 1937, σ. 67. Εἶτα Παλαιῶν Πατρῶν, τέλος δὲ ἀνέρχεται εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὴν 8ην Ὀκτωβρίου 1780 ὡς Γαβριὴλ ὁ Γ′. Τοῦτον μετατεθέντα διεδέχθη ὁ

Κύριλλος, συνυπογράφων τὸν Φεβρουάριον 1782 συγχωρητικὸν τοῦ πρώην Κωνσταντινουπόλεως Θεοδοσίου Β′ διά τινα ἱερομόναχον Μακάριον καὶ τοὺς γονεῖς του, μετ᾽ ἄλλων ἀρχιερέων (ἀνέκδοτον) «τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύσαντος (μὴ ὀνομαζομένου) πρὸ χρόνων τινῶν τὸ ζῆν ἐκμετρήσαντος».

Παΐσιος, ὁ ὁποῖος προάγεται εἰς Βάρνης μητροπολίτην κατὰ Σεπτέμβριον 1800. Πρβλ. Σάρδεων Γ ε ρ μ α ν ο ῦ, Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι Βορείου Θρᾴκης, 1936, σ. 20.

Καλλίνικος ὁ ἀπὸ Αὐρηλιουπόλεως, κατὰ Φεβρουάριον 1832. «Ὀρθοδοξία» 33, 1957, σ. 82, ἀριθ. 405, 407.

Μελέτιος προφανῶς ἐκλεγεὶς ἐπιτοπίως (ἐν Σμύρνῃ;), ἄγνωστόν μοι πότε. Τοῦ Μελετίου δ᾽ ἐκπτώτου γενομένου ⟨1855⟩ ἐξελέγη ἐν τῷ ναῷ Ἁγίας Φωτεινῆς

Κύριλλος ἱερομόναχος, ἱερομνήμων τῆς μητροπόλεως Σμύρνης, ὡς τιτουλάριος τοῦ μητροπολίτου Σμύρνης, κατ᾽ Ἰούνιον 1855 (- 29 Μαρτίου 1872 †). «Ὀρθοδοξία» 33, 1957, σ. 461, ἀρ. 769.

Παΐσιος δευτερεύων τῆς μητροπόλεως Σμύρνης ἐξελέγη τὴν 29ην Μαρτίου 1872 ὡς τιτουλάριος τοῦ μητροπ. Σμύρνης (- Αὔγουστος 1882). Τὸ 1875 ἀποστέλλεται ὡς ἔξαρχος Λέρνης (Λέρου). «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 19, ἀρ. 963. Ἐκκλ. Ἐπιθ. Καλλίφρονος 1875.

Ἰάκωβος Λεβεντινὸς ἀπὸ Ἀμφιπόλεως ὡς ἐπίσκοπος Μοσχονησίων πλέον, τὴν 25ην Αὐγούστου 1882, διατελέσας μέχρις Αὐγούστου 1897 †. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σσ. 159 - 160, ἀρ. 1111.

Νεόφυτος Κοτζαμανίδης, διατελῶν ἀρχιδιάκονος τοῦ Σμύρνης Βασιλείου τὴν 1ην Σεπτεμβρίου 1897. Οὗτος προάγεται εἰς τὴν μητρόπολιν Βάρνης τὴν 27ην Ἀπριλίου 1906. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 300, ἀρ. 1326, καὶ σ. 407, ἀρ. 1433. Πρβλ. καὶ «Πανελλήνιον Λεύκωμα...» 6, 1922, σ. 106, ὅπου καὶ φωτογραφία του.

Νικόδημος Παπαδόπουλος ἀπὸ Ἀβύδου ἐξελέγη τὴν 23ην Μαΐου 1906, διετέλεσε δὲ μέχρι τοῦ 1911, ὅτε μετετέθη εἰς τὴν μητρόπ. Προικοννήσου, προαχθείς. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 408, ἀρ. 1438.

Διόδωρος Καράτζης, μέγας ἀρχιδιάκονος, ἐξελέγη τὴν 26ην Ἰανουαρίου 1912. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 426, ἀρ. 1558. Τούτου δὲ μετατεθέντος εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Καμπανίας, ὁ

Φώτιος Μαρινάκης ἀπὸ Καμπανίας, προάγεται τὴν 30ὴν Ἀπριλίου 1913. Διετέλει μέχρι τοῦ 1922; «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 14, ἀρ. 1582.

2. Μοσχονησίων μητρόπολις.

«Τοῦ τμήματος Μοσχονησίων τῆς ἐπαρχίας Σμύρνης μετὰ τῶν κατ' αὐτὸ χωρίων ἀνακηρυχθέντος κατ' ἀπόφασιν τῆς Ἱ. Συνόδου... εἰς νέαν Μητρόπολιν ὑπὸ τὴν προσωνυμίαν Μητρόπολις Μοσχονησίων, ἀνεξάρτητον μὲν τῆς μητροπόλεως Ἐφέσου, ἐξαρτωμένην δὲ ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τῆς καθ' ἡμᾶς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐξελέγη ὁ

Ἀμβρόσιος Πλειανθίδης ἀπὸ ἐπίσκοπος Ξανθουπόλεως τὴν 19ην Φεβρουαρίου 1922. «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 21, ἀρ. 1621.

Η'

Ἀρκαδιουπόλεως τιτουλάριοι ἐπίσκοποι.

Ἰωαννίκιος ἱερομόναχος. Οὗτος κατ' Ὀκτώβριον 1821 ἐκλέγεται καὶ ἐν συνεχείᾳ προάγεται εἰς Ἡλιουπόλεως - Θυατείρων. «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σσ. 441 - 442, ἀρ. 248 - 249.

Διονύσιος ἱερομόναχος. Οὗτος ἐκλέγεται τιτουλάριος τοῦ μητρ. Ἐφέσου κατ' Ὀκτώβριον 1821. «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 442, ἀρ. 250.

Σεραφείμ ἀρχιμανδρίτης ἐκλέγεται βοηθὸς τοῦ Ἐφέσου Ἀνθίμου κατ' Ἰανουάριον 1840. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 174, ἀρ. 526. Ἰ ω α κ ε ὶ μ Φ ο ρ ό π ο υ λ ο ς, ΕΑ 21, 1901, σ. 67.

Ἀμβρόσιος, δευτερεύων τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἐκλέγεται τιτουλάριος τοῦ μητροπ. Ἐφέσου Ἀνθίμου κατ' Ἰανουάριον 1846. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 184, ἀρ. 612. Ἰ ω α κ ε ὶ μ Φ ο ρ ό π ο υ λ ο ς, ΕΑ 21, 1901, σ. 68.

Ἄνθιμος Χειμώνιος, ἱεροδιάκονος, αἰτήσει τοῦ Ἐφέσου Ἀγαθαγγέλου ἐκλέγεται τὴν 11ην Ἰουνίου 1883 τιτουλάριος αὐτοῦ. Τὸ 1902 προήχθη εἰς Ἀνέων (βλέπε). «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 162, ἀρ. 1120.

Θ'

Ἐλαίας τιτουλάριοι ἐπίσκοποι.

Παΐσιος, Βυζάντιος, κατ' Ἰούνιον 1814 βοηθὸς τοῦ Ἐφέσου Διονυσίου, τοῦ ὁποίου διετέλει πρωτοσύγκελλος. Κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀγῶνα πρόσφυξ ἐν

Ἑλλάδι, ὅπου μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀποκατεστάθη εἰς ἐπίσκοπον Τριφυλλίας καὶ Ὀλυμπίας. Ἀπέθανε τὴν 27ην Μαΐου 1849. «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σσ. 431 - 432, ἀρ. 140. — Β α σ ι λ ε ί ο υ Ἀ τ έ σ η, Ἐπίτομος ἐπισκοπικὴ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος..., τόμος Α', ἐν Ἀθήναις 1948, σσ. 268 - 269, ὅπου ἐκτενέστερον τὰ κατ' αὐτόν.

Ἄνθιμος. Ἐν Ἐλαίᾳ, νῦν Τσανταρλὶ ἐπιγραφὴ ἐπὶ ἀντιμηνσίου: «Θυσιαστήριον... καθιερώθη παρὰ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου ἁγίου Ἐλαίας κυρίου κυρίου Μελετίου Λεσβίου ‚αωλς' (= 1836) Ἀπριλλίου ς'». Γ. Λ α μ π ά κ η ς, Οἱ ἑπτὰ Ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, ἐν Ἀθήναις 1909. Τὴν 27ην Ἀπριλίου 1837 οὗτος προήχθη εἰς μητροπολίτην Γάνου καὶ Χώρας. Πρβλ. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 90, ἀρ. 477.

Ἰγνάτιος. Οὗτος προάγεται εἰς Ρακοπρεσρένης τὸν Ἰανουάριον 1840. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 173, ἀρ. 520.

Ἱερόθεος. Κατὰ Νοέμβριον 1841 ἐκλέγεται τιτουλάριος τοῦ μητροπολίτου Ἄρτης Ἀβερκίου. Τὴν δὲ 1 Ὀκτωβρίου 1846 προάγεται εἰς μητροπολίτην Ἄρτης. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 178, ἀρ. 560, καὶ σ. 185, ἀρ. 628. Πρβλ. καὶ Σάρδεων Γ ε ρ μ α ν ο ῦ, «Ἠπειρ. Χρον.» 12, 1937, σ. 16.

Ἄνθιμος ἱερομόναχος ἐκλέγεται τιτουλάριος τοῦ μητροπ. Ἐφέσου Ἀνθίμου κατὰ Σεπτέμβριον 1845. Τὸν Ἰούνιον δὲ τοῦ 1846 προάγεται εἰς μητροπολίτην Στρωμνίτζης. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 182, ἀρ. 603, καὶ σ. 184, ἀρ. 617.

Ἀγάπιος πρωτοσύγκελλος τοῦ μητροπ. Ἐφέσου Ἀνθίμου ἐκλέγεται τιτουλάριος αἰτήσει αὐτοῦ, κατὰ Νοέμβριον 1847. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 318, ἀρ. 645. Ἄγνωστον δ' ἂν τούτου προαχθέντος ἢ ἀποθανόντος, ἐκλέγεται τιτουλάριος τοῦ αὐτοῦ μητροπ. Ἐφέσου Ἀνθίμου ὁ πρωτοσύγκελλος αὐτοῦ

Διονύσιος, κατὰ Σεπτέμβριον 1848. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 320, ἀρ. 665. Καὶ τούτου προαχθέντος εἰς ἐπίσκοπον Ἡλιουπόλεως τὴν 3ην Ἰανουαρίου 1851, ἐκλέγεται ὁ ἀρχιδιάκονος τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου

Χρύσανθος, τιτουλάριος Ἐλαίας, κατ' Ἰανουάριον 1851. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 325, ἀρ. 702 καὶ 703. Ἄγνωστος ἡ ἔκτασις ἀρχιερατείας ἢ ὁ θάνατος.

Καλλίνικος, ἀρχιμανδρίτης, ἐξελέγη τὴν 30ὴν Μαρτίου 1872 ὡς τιτουλάριος τοῦ μητροπ. Διδυμοτείχου Διονυσίου. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 19, ἀρ. 964.

Ἀγαθάγγελος Μαργαριτιάδης, ἀρχιμανδρίτης, τιτουλάριος τοῦ μητροπ. Ἐφέσου Ἀγαθαγγέλου ἐκλέγεται 28 Ἰουνίου 1877. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 35, ἀρ. 1051.

⟨***Ἰωαννίκιος*** (ἂν ὀρθῶς ἀνεγνώσθη!) ἐν ἐγγράφῳ 11ης Δεκεμβρίου 1877. «Μικρασιατικὰ Χρονικά» 1, 1938, σ. 281⟩.

Ἀγαθάγγελος Παπαναστασιάδης, ἀρχιμανδρίτης, ἐκλέγεται ὡς βοηθὸς τοῦ Σμύρνης Βασιλείου τὴν 12ην Μαΐου 1903. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 404, ἀρ. 1413.

Ἀγαθάγγελος Παπαθεοδώρου, ἀρχιμανδρίτης, βοηθὸς ἐπίσκοπος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκλέγεται 15 Ἀπριλίου 1925. Οὗτος προάγεται εἰς μητροπολίτην Κυδωνιῶν τὴν 5ην Ὀκτωβρίου 1943 (βλ. Κυδωνιῶν μητρόπολις). «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 179, ἀρ. 1721.

Ἀθηναγόρας Κοκκινάκης, Πάτμιος, ἀρχιμανδρίτης, βοηθὸς τοῦ Ἀμερικῆς, ἐκλέγεται τὴν 31ην Αὐγούστου 1950. Νῦν μητροπ. Θυατείρων ἐν Λονδίνῳ. «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 351, ἀρ. 1820.

Ι΄

Ἐρυθρῶν τιτουλάριοι ἐπίσκοποι.

Λεόντιος βοηθὸς τοῦ Σμύρνης Γρηγορίου, Μαΐῳ 1794. Ἰ ω α κ ε ὶ μ Φ ο ρ ό π ο υ λ ο ς, ΕΑ 21, 1901, σ. 32.

Βαρθολομαῖος προάγεται εἰς τὴν Γρεβενῶν κατὰ Σεπτέμβριον 1806. «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 424, ἀρ. 55.

Καλλίνικος ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Σμύρνης, ἐκλέγεται Χαλκηδόνος κατ' Ἰούλιον 1821. «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 442, ἀρ. 258. Πρβλ. Π. Κ ο ν τ ο γ ι ά ν ν η ν, «Ἀθηνᾶ» 18, 1906, σ. 165, σημ. 5.

Παΐσιος, ὁ τὸν Ἰούνιον 1830 προαχθεὶς εἰς μητροπολίτην Σοφίας, εἶτα (1837) μετατεθεὶς εἰς Σμύρνην καὶ τέλος γενόμενος Ἐφέσου κατ' Ἰούλιον 1853. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 78, ἀρ. 366, καὶ αὐτόθι, σ. 79, ἀρ. 373. Πρβλ. Σάρδεων Γ ε ρ μ α ν ό ν, Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι Β. Θρᾴκης, 1936, σ. 60.

Νικηφόρος πρωτοσύγκελλος τοῦ μητροπ. Ἐφέσου, ἐκλέγεται ὡς τιτουλάριος τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου Ἀνθίμου τὸν Νοέμβριον 1841. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 178, ἀρ. 562. Πρβλ. Ἰ ω α κ ε ὶ μ Φ ο ρ ό π ο υ λ ο ν, ΕΑ 21, 1901, σ. 67.

Ἄνθιμος ἐκλέγεται βοηθὸς τοῦ Σμύρνης Ἀθανασίου κατὰ Φεβρουάριον 1847. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 317, ἀρ. 637. Ἰ. Φ ο ρ ό π ο υ λ ο ς, ΕΑ 21, 1901, σ. 68. Ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1852 μέχρι 20 Φεβρουαρίου 1853 διηύθυνε τὴν Σχολὴν Σμύρνης. Πρβλ. Ἱστορία τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης ἐκ τῶν πηγῶν συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ(α τ θ α ί ο υ) Π α ρ α ν ί κ α, γυμνασιάρχου, ἐν Ἀθήναις 1885, σ. 86.

Ζαχαρίας, ὁ ὁποῖος προάγεται εἰς μητροπ. Μετρῶν κατὰ Φεβρουάριον 1853, αἰτήσει τοῦ μητροπολίτου Ἡρακλείας Παναρέτου. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 328, ἀρ. 731.

⟨***Ἄνθιμος***. Ἐν Σμύρνῃ συλλειτουργεῖ κατὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ ἐπισκόπου Μοσχονησίων Κυρίλλου τὴν 19ην Ἰουνίου 1855. Γ. Λ α μ π ά κ η ς, Οἱ ἑπτὰ Ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, ἐν Ἀθήναις 1909, σ. 212, σημ. 1⟩.

Διονύσιος ἐκ Σκοπέλου, διατελῶν ἀρχιδιάκονος τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου, ἐκλέγεται τιτουλάριος αὐτοῦ τὴν 4ην Σεπτεμβρίου 1867. Προάγεται εἰς ἐπίσκοπον Ἐλευθερουπόλεως τὴν 18ην Ἰουλίου 1875. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 483, ἀρ. 908 καὶ 33, 1958, σ. 29, ἀρ. 1023. Β. Κ α λ λ ί φ ρ ο ν ο ς, Ἐκκλ. Ἐπιθεώρησις Κωνσταντινουπόλεως, 1875, σσ. 154 - 155 καὶ 180 (μόλις τὴν 3ην Σεπτ. ἀφίκετο εἰς Κωνσταντινούπολιν). Συνδρομητὴς (δι' 140 ἀντίτυπα) τοῦ βιβλίου: Λέοντος τοῦ Σοφοῦ Πανηγυρικοὶ Λόγοι, ἐκδοθέντες σπουδῇ καὶ ἐπιμελείᾳ Ἀ κ α κ ί ο υ ἱερομονάχου ἐκ τοῦ ἁγίου Ὄρους τοῦ Ἄθωνος, ἐν Ἀθήναις 1868.

Θεόκλητος Ἐλευθερίου, πρωτοσύγκελλος τοῦ Ἐφέσου ἐκλέγεται τιτουλάριος αὐτοῦ τὴν 16ην Νοεμβρίου 1878. Προάγεται εἰς Κρήνης τὴν 9 Μαΐου 1883. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 153, ἀρ. 1074 (βλ. καὶ Κρήνης).

Νεῖλος Σμυρνιωτόπουλος, ἀρχιμανδρίτης, ἐκλέγεται τιτουλάριός του ἀξιώσει τοῦ Ἐφέσου Ἀγαθαγγέλου τὴν 13ην Αὐγούστου 1883. Τὴν δὲ 23ην Ἰουνίου 1886 προήχθη εἰς Καρπάθου καὶ Κάσσου. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 162, ἀρ. 1121, καὶ σ. 167, ἀρ. 1154.

Ἄνθιμος Ἀναστασιάδης, ἀρχιδιάκονος τοῦ Ἐφέσου Ἀγαθαγγέλου, ἐκλέγεται ὡς τιτουλάριος αὐτοῦ τὴν 30ὴν Ὀκτωβρίου 1886. Προάγεται εἰς Μετρῶν τὴν 14ην Ἀπριλίου 1890. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 168, ἀρ. 1157, καὶ σ. 184, ἀρ. 1218.

Ἀγαθάγγελος Ἀρχύτας, ἀρχιμανδρίτης, ἐκλέγεται ὡς τιτουλάριος τοῦ Ἐφέσου Ἀγαθαγγέλου τὴν 17ην Ἀπριλίου 1890. Προήχθη εἰς Καρπάθου καὶ Κάσσου τὴν 31ην Μαΐου 1897. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 284, ἀρ. 1219, καὶ σ. 300, ἀρ. 1325.

Ἰωακεὶμ Λεπτίδης, ἀρχιμανδρίτης τοῦ Ἐφέσου Ἰωακεὶμ ἐν Μαγνησίᾳ, ἐκλέγεται τιτουλάριος αὐτοῦ τὴν 5ην Νοεμβρίου 1902. Προάγεται εἰς τὴν μητρόπολιν Πρεσπῶν - Ἀχριδῶν τὴν 21ην Ἰουλίου 1909. Θνήσκει ὡς Καστορίας 6.12.1939. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 403, ἀρ. 1407, καὶ σσ. 416 - 417, ἀρ. 1495, καὶ σ. 425, ἀρ. 1551.

ΙΑ΄

Θεοδοσιουπόλεως τιτουλάριοι ἐπίσκοποι.

Ἄνθιμος Κομνηνός, ὁ εἶτα Ἡλιουπόλεως καὶ Θυατείρων, πρόσφυξ ἐν Ἑλλάδι ἐπίσκοπος Κυκλάδων, † Φεβρουάριος 1842. Λόγιος καὶ συγγραφεύς. Ν. Β. Τ ω μ α δ ά κ η ς ἐν ΕΦ 60, 1978, σσ. 276 - 285.

Ἄνθιμος, ἀρχιμανδρίτης Κρής, ἐκλέγεται ὡς τιτουλάριος τοῦ Ἐφέσου Διονυσίου κατὰ Φεβρουάριον 1819. Πρόσφυξ ἐν Ἑλλάδι. Ἐπιτροπικῶς εἰς Παροναξίαν, ἀποθνήσκει ἐν Νάξῳ 28 Ὀκτωβρίου 1824. Ν. Β. Τωμαδάκης ἐν ΕΦ 60, 1978, σσ. 285-292.

ΙΒ'

Μυρίνης τιτουλάριοι ἐπίσκοποι.

Καλλίνικος ἄχρι Ἀπριλίου 1803, ὅτε προήχθη εἰς Ἡλιουπόλεως (βλέπε).

Ἰγνάτιος, ἱερομόναχος Χῖος, ἐξελέγη κατὰ Σεπτέμβριον 1803 τιτουλάριος τοῦ μητροπ. Ἐφέσου. «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 442, ἀριθ. 35. Πρβλ. Κ. Ἰ. Ἀμάντου, Τὰ Γράμματα εἰς τὴν Χίον ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Πειραιεὺς 1946, σ. 203.

Σωφρόνιος, τὴν 24ην Ἰανουαρίου 1821 ἐχειροτονήθη ἐν Μαγνησίᾳ ὡς τιτουλάριος τοῦ Ἐφέσου Διονυσίου. Πρόσφυξ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, † 1837 ὡς Ἄνδρου. Βασιλείου Γ. Ἀτέση, Ὁ Ἄνδρου Σωφρόνιος, «Θεολογία» ΚΖ', 1956, σσ. 316-324, 412-447.

Ἱερεμίας προήχθη εἰς Πλαταμῶνος τὴν 1ην Μαρτίου 1867. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 327, ἀρ. 718.

Κωνσταντῖνος ἀρχιδιάκονος τοῦ Ἐφέσου Ἀγαθαγγέλου ἐκλέγεται ἐν Κυδωνίαις 1ην Νοεμβρίου 1875. Προάγεται εἰς Ἀνέων 9 Μαΐου 1883. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 161, ἀρ. 1118 καὶ σ. 30, ἀρ. 1030. Ὑπογράφεται ἐν ἐγγράφῳ 15ης Δεκ. 1876, περ. «Μικρασ. Χρονικά» Α', 1938, σ. 281.

Ἀλέξανδρος Δηλαβᾶς, Σάμιος (1878-† 5 Ἰανουαρίου 1958 ὡς Βεροίας καὶ Ναούσης ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου 1943). Διετέλεσε Μυρίνης ἀπὸ 18 Ἰουλίου 1910-21 Φεβρουαρίου 1917, ὅτε προήχθη εἰς Ἀνέων, εἶτα ἐγένετο Περγάμου (βλέπε), Ζιχνῶν 1924-1941. ΘΗΕ 2, 1963, στ. 117.

Χρυσόστομος Παπαλάμπρου, ἀρχιμανδρίτης, ἐκλέγεται ὡς βοηθὸς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Αὐστραλίας - Νέας Ζηλανδίας τὴν 6ην Σεπτεμβρίου 1960. «Ὀρθοδοξία» 35, 1960, σ. 391, ἀρ. 1851.

ΙΓ'

Σιὼν τιτουλάριοι ἐπίσκοποι.

Ἡ ἐπισκοπὴ ἀνῆκέ ποτε τῷ Ἐφέσου. Ὁ τίτλος της ὡς διαλαμψάσης ἐχρησιμοποιήθη, καθ' ὅσον γνωρίζω, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἅπαξ:

Γρηγόριος Φωτεινός, ἀρχιμανδρίτης, «πρὸς ἐπισκοπικὴν ἀντίληψιν τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Χίου Ἀμβροσίου» ἐκλέγεται ὡς τιτουλάριος τὴν 23ην Μαρτίου 1881. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 158, ἀρ. 1104.

ΙΔ'

Εἰρηνουπόλεως.

Περὶ τὸ 1909 εἰς Κορδελιὸ Σμύρνης (θερινὴ ἕδρα τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου) ὑπηρέτει ὁ τιτουλάριος Εἰρηνουπόλεως ***Ἀρσένιος***, ὑπὸ τὸν μητροπ. Ἐφέσου Ἰωακείμ. Συνδρομητὴς τοῦ Γ. Λαμπάκη, Οἱ ἑπτὰ Ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, ἐν Ἀθήναις 1909.

ΙΕ'

Ροδοστόλου.

Ἀλέξανδρος τιτουλάριος ὑπὸ τὸν Ἐφέσου καὶ ἄλλους μητροπολίτας (21 Ὀκτωβρίου 1917-11 Μαΐου 1922). Εἶτα μητροπ. Κερκύρας † 1922. Συνετάραξε τὴν Ἐκκλησίαν ἐν Ἀμερικῇ, ὅπου ἠκολούθει τὸν πρώην Ἀθηνῶν Μελέτιον (Μεταξάκην). Ἰ. Χ. Κ(ωνσταντινίδης), ΘΗΕ 2, 1963, στ. 115.

ΙϚ'

Φιλαδελφείας τῆς ἐν Λυδίᾳ[1] πρόεδροι, ἔξαρχοι καὶ ἀρχιερεῖς.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν ἡ μητρόπολις Φιλαδελφείας διὰ τὸ ὀλιγάνθρωπον καὶ ὑπέρπτωχον αὐτῆς δυσκόλως ἠδύνατο νὰ συντηρῇ ἀρχιερέα. Διὰ τοῦτο εἴτε ὡς ἐξαρχία συνήπτετο τῇ Ἐφέσου εἴτε πρόεδρος ὁ τῆς Ἐφέσου ἐκαλεῖτο τῆς Φιλαδελφείας εἴτε ὡς ἐξαρχία ὑπήγετο ἀπευθείας εἰς τὸν πατριάρχην. Παρὰ ταῦτα, κατὰ τὸν ιϛ' αἰ. καὶ ιζ' αἰ. ἀρχόμενον συναντῶνται μητροπολῖται Φιλαδελφείας τῆς ἐν Λυδίᾳ. Ὁ δὲ τὸ 1577 χειροτονηθεὶς Γαβριὴλ Σεβῆρος ἤδρευεν ἐν Ἑνετίᾳ, προϊστάμενος ἱερατικῶς τῆς ἐκεῖ κοινότητος τῶν Γραικῶν Ὀρθοδόξων († 21 Ὀκτ. 1616). Τὴν αὐτὴν δὲ τιτλοφορίαν διετήρησαν οἱ ὀρθόδοξοι διάδοχοί του Θεοφάνης (1617-1632 †) κλπ. Ἀλλά, μὴ ἐγκριθείσης τῆς ἐκλογῆς τοῦ Κεφαλληνίας Νικοδήμου Μεταξᾶ ὡς Φιλαδελφείας, ἡ μητρόπολις ἀνετέθη προεδρικῶς εἰς τὸν Μελέτιον Παντόγαλον, μητροπολίτην Ἐφέσου, ἕως τῆς ἐπικυρώσεως τῆς ἐκλογῆς τοῦ Φιλαδελφείας Ἀθανασίου Βαλεριανοῦ (22 Σεπτ. 1637), πρὸς ὃν παρεχωρήθησαν καὶ προνόμια, μιτροφορίας καὶ σακκοφορίας, εἶτα δὲ καὶ τῆς ἐπιτροπικῶς ἀντιπροσωπεύ-

---

1. Περὶ ἧς βλ. Διακόνου Γερμανοῦ Ἀθανασιάδου (= εἶτα Σάρδεων Γερμανοῦ), Οἱ ἐν Βενετίᾳ ἀρχιερατεύσαντες μητροπολῖται Φιλαδελφείας (1577-1790), περ. «Νέος Ποιμὴν» Κωνσταντινουπόλεως 4, 1922, σσ. 595-624.

σεως τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου. Ἡ αὐτὴ κατάστασις διετηρήθη καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων του Μελετίου Χορτάτζη (1657 - 1677), Μεθοδίου Μορώνη (1677 - 1679) καὶ Γερασίμου Βλάχου (1680 - 1685), ἐνῷ ὁ μετ' αὐτὸν Μελέτιος ὁ Τιπάλδος ἐλατίνισε καὶ καθῃρέθη.

Ἀδύνατος ὅμως ἦτο ἡ ἐπίσκεψις τοῦ ἐν Ἑνετίᾳ Φιλαδελφείας εἰς τὴν ἐν Λυδίᾳ ἐπαρχίαν αὐτοῦ, ὥστε αὐτὴ διῳκεῖτο ὑπ' ἄλλου ἐξαρχικῶς. Τὰ κατ' αὐτὴν ἐξειλίχθησαν ἀνεξαρτήτως τῆς τύχης τῆς ἐν Ἑνετίᾳ μετατεθείσης μητροπόλεως. Καὶ ναὶ μὲν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη, ἐξ αἰτίας διαβολῶν κατὰ τοῦ Σεβήρου, ἐζητήθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, ὅπως οὗτος ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐκεῖθεν πορευθῇ εἰς τὴν Λυδίαν πρὸς διοίκησιν τῆς ἐπαρχίας του, ταχθείσης καὶ ἑξαμήνου προθεσμίας πρὸς τοῦτο, ἀλλ' ὁ Γαβριὴλ ἐζήτησε τὴν μεσολάβησιν τοῦ Δόγη, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ Ἑνετοῦ βαΐλου Κωνσταντινουπόλεως ἐπέτυχε τὴν ὑπὸ Ἱερεμίου Β' ἀνάκλησιν τῆς σχετικῆς ἀποφάσεως καὶ τὴν 19ην Ἀπριλίου 1591 ἀπήντησεν ὅτι ὁ πατριάρχης συγκατετέθη νὰ μείνῃ ὁ Φιλαδελφείας εἰς Ἑνετίαν [1]. Ἄλλως τε πρὸς τοῦτο εἶχεν ἐκλεγῆ ὁ Σεβῆρος καὶ ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ποιμάνῃ τὴν ἐν Λυδίᾳ Φιλαδέλφειαν, δὲν θὰ ἐδέχετο ἐγκαταλείπων τὸ 1577 τὴν Ἑνετίαν νὰ χειροτονηθῇ ἀρχιερεύς.

Ὡς πρὸς τὴν ἐν Λυδίᾳ ἐπαρχίαν, τὰ κατ' αὐτὴν ἐξιστοροῦνται εἰς γράμμα τοῦ πατριάρχου Παϊσίου Α', δι' οὗ ἡ πατριαρχικὴ τέως ἐξαρχία Φιλαδελφείας προσεκολλήθη μεθ' ὅλων τῶν χωρίων αὐτῆς τῷ Ἐφέσου Ἰγνατίῳ, ἔτει 1655ῳ. Ἐκ τοῦ συνοδικοῦ τούτου γράμματος γνωρίζομεν ὅτι ἡ ἵδρυσις τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας Φιλαδελφείας ἐγένετο ἐπὶ Παρθενίου Α' (τοῦ Γέροντος, 1639 - 1644), ἀλλ' εὐθὺς κατόπιν ὑπήχθη αὕτη εἰς τὸν Ἐφέσου, οὕτω δὲ ὑπὸ τὸν Ἐφέσου διετέλει καὶ ἐπὶ πατριάρχου Ἰωαννικίου Β', χωρὶς ὅμως νὰ τηρῆται ἡ τάξις αὕτη συνεχῶς. Διὰ τοῦτο Παΐσιος ὁ Α' διὰ τῆς ὡς ἄνω συνοδικῆς πράξεως τοῦ 1655 ἀπεφάνθη *εἶναι καὶ εὑρίσκεσθαι αὐτὴν προσκεκολλημένην καὶ ἡνωμένην ἀδιασπάστως τῷ μητροπολίτῃ Ἐφέσου, τὰ δὲ κατὰ ταύτην ἐξενεχθέντα περὶ τοῦ διασπασμοῦ ταύτης ἄκυρα εἶναι καὶ ἀνίσχυρα.* Ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον ἀνέλαβεν ὁ Ἰγνάτιος τὴν μητρόπολιν Ἐφέσου [2].

Ταῦτα ἴσχυσαν μέχρι τῆς καθαιρέσεως τοῦ Μελετίου Τιπάλδου (1712), ὅτε πλέον ὁ φέρων τὸν τίτλον τοῦ Φιλαδελφείας δὲν ἦτο Ὀρθόδοξος καὶ τὸ πατριαρχεῖον εὗρεν εὐκαιρίαν νὰ ἀποσπάσῃ τὴν ἐν Λυδίᾳ Φιλαδέλφειαν ἀπὸ τῆς Ἐφέσου καὶ νὰ καταστήσῃ ἀνεξάρτητον τὸν θρόνον. Ὥστε νὰ ἔχωμεν τοῦ λοιποῦ ἀνεξαρτήτους τῆς Ἐφέσου μητροπολίτας Φιλαδελφείας, εἴτε διοικοῦντας τὴν ἐπαρχίαν, ἧς ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς (λόγῳ εὐνοϊκωτέρων συνθηκῶν καὶ μεταναστεύσεως) εἶχεν αὐξηθῆ, εἴτε ψιλῷ τῷ τίτλῳ διαμένοντας ἐν τῇ βασιλευούσῃ.

---

1. Κ. Δ. Μέρτζιου, Πατριαρχικά..., 1951, σσ. 22 - 24.
2. Τὸ κείμενον ὁ Σάρδεων Γερμανός, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 621 - 623.

Εἰς τὸν περαιτέρω Κατάλογον ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ὑπομνήματα, εἰδήσεις κ.ἄ. στοιχεῖα καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ 1834 κἑξ. συνταχθεὶς ἀμαρτύρως Κατάλογος [1].

Ἰωακεὶμ (1497). Π. Γ. Νικολόπουλος ἐν ΘΗΕ 11, 1967, στ. 1036, ἀμαρτύρως.

Νεόφυτος (1546). Ὑπογράφει συνοδικὸν γράμμα πατριάρχου Διονυσίου Β' περὶ τῆς μονῆς Λειμῶνος, ἔτει ͵ζνδ', MM, AD V, 1887, σσ. (236-)238.

Γαβριὴλ (1560). Ὑπογράφει συνοδικὰς διατάξεις πατριάρχου Ἰωάσαφ (πρβλ. Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Α', 1888, σσ. 31 - 32 καὶ Β', 1889, σ. 70 [συμπληρωματικῶς]). Συνυπογράφει πατριαρχικὸν γράμμα Ἰωάσαφ, ἐπικυροῦντος τὴν γενομένην στέψιν ὡς βασιλέως τοῦ ἡγεμόνος Μοσχοβίου Ἰωάννου. ͵ζξθῳ (1561). W. Regel, Analecta byzantinorussica, 1891 - 1898, σ. 78, 2 (τὸ ὅλον κείμενον σσ. 75 - 79).

Σωφρόνιος (1572, Ἰούνιος). Ὑπογράφει συνοδικὸν ἔγγραφον πατριάρχου Ἱερεμίου Β' περὶ τοῦ ἐπισκόπου Διαυλείας καὶ Ταλαντίου Σωφρονίου ͵ζπ' μηνὶ Ἰουνίῳ. «Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων δημοσιευόμενα περιοδικῶς ὑπὸ Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, τόμος δεύτερος, ἐν Ἀθήναις 1890», σ. 229. Ὁ αὐτὸς «Σωφρόνιος ὁ Φιλαδελφείας» καταλέγεται τὸ 1576 (͵ζπδ') ὑπὸ τοῦ Mart. Crusius, Turcograecia, σ. 506, μεταξὺ τῶν τότε «docti et clari viri».

Παρθένιος (1590). Συνυπογράφει γράμμα πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίου Β', δι' οὗ ἀναγνωρίζεται πέμπτος πατριάρχης ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μοσχοβίου Ἰώβ. ͵ζϞη', ἐν μηνὶ Μαΐῳ. W. Regel, Analecta byzantinorussica, 1891 - 1898, σ. 88, 13 (τὸ ὅλον κείμενον ἐν σσ. 85 - 91).

Γρηγόριος (1618). Ἐπὶ πατριάρχου Τιμοθέου Β' ὑπογράφεται ἐν ὑπομνήματι ἐκλογῆς τοῦ μητροπ. Σηλυβρίας Ἱερεμίου (πρώην Πολυανῆς) εἰς διαδοχὴν θανόντος Θεοφάνους. Ἐν ἔτει ͵ζρκζ' μηνὶ Νοεμβρίῳ ε', ἰνδικτ. β'. N. M. Vaporis, Codex Beta, 1975, σσ. 47 - 48.

Μελέτιος ὁ Ἐφέσου μητροπολίτης (Παντόγαλος). Τὸ 1636 ὑπογράφεται πρόεδρος Φιλαδελφείας. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 43.

Ἰωσὴφ Πάτμιος, υἱὸς Μαστροκωνσταντάκη. Ἐσημειώθη τὸ ἔτος τοῦ θανά-

---

1. Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἐπισκοπαὶ καὶ ἐπίσκοποι (1833 - 1960) ὑπὸ ἀρχιμ. Θεοκλήτου Φιλιππαίου (νῦν Θεοκλήτου Μαντινείας) ἀρχιγραμματέως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, περ. «Θεολογία» 31, 1960, σσ. 353 - 369, ἐν σ. 360 (19 ἀρχιερεῖς). Ὁ Π. Γ. Νικολόπουλος, Φιλαδελφείας ἐπισκοπικὴ ἱστορία ἐν ΘΗΕ 11, 1967, στ. 1035 - 1037, παραθεωρῶν τὴν μελέτην τοῦ Γερμανοῦ Ἀθανασιάδου, συνέταξε συνεχῆ Κατάλογον τῶν ἀρχιερέων Φιλαδελφείας τῶν τε Λυδίας καὶ τῶν Ἑνετίας. Ἡμεῖς ἐνταῦθα παρέχομεν μόνον τοὺς τῆς ἐπαρχίας Λυδίας καὶ τοὺς τιτουλαρίους ἢ καὶ ἐξάρχους, διότι ἡ ἐν Ἑνετίᾳ μητρόπολις Φιλαδελφείας εἶναι ἄλλη ὑπόθεσις. Ἑπόμενον εἶναι ὅτι μεταξὺ τῶν Καταλόγων ὑπάρχουν διαφοραί, χρονολογικαὶ καὶ ἄλλαι. Οὕτως ἐγὼ δὲν εὑρίσκω Ἰωαννίκιον Φιλαδελφείας πρὸ τοῦ 1800, ὅτε ὁ ἀρχιερατεύων ἐκαλεῖτο Ἰάκωβος.

του του 1733, ἐν τῷ «Βραβείῳ» τῆς ἱ. μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Πάτμῳ, σ. 36. ΕΦ 12, 1913, σσ. 534-535.

Διονύσιος † 1759, διατελέσας πιθανῶς ἀπὸ τοῦ 1733, τούτου δὲ θανόντος

Ἀνατόλιος ἱερομόναχος (1759-1765), εἶτα μετετέθη εἰς Χίον. Σάρδεων Γερμανός, «Νέος Ποιμὴν» Κωνσταντινουπόλεως 4, 1922, σ. 623.

Ἰάκωβος ἱερομόναχος (1765-1805). Κατ' Αὔγουστον 1791 (προφανῶς λόγῳ γήρατος) προσλαμβάνει τιτουλάριον τὸν Ἱεραπόλεως Βενέδικτον. Κατὰ δὲ τὸν Δεκ. 1805 «Ἰακώβου παραίτησιν οἰκειοθελῆ καὶ ἀβίαστον ποιησαμένου τῆς ἐπαρχίας ταύτης», ἐκλέγεται

Δωρόθεος Πρωΐος (1805-1813, εἶτα Ἀδριανουπόλεως [Ἰούνιος 1813-Ἀπρίλ. 1821 †]), διευθυντὴς τῆς Σχολῆς τοῦ Γένους Ξηροκρήνης, ὁ ἱερομάρτυς καὶ λόγιος. «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 423, ἀρ. 46, καὶ σ. 430, ἀρ. 125.

Γαβριὴλ ἀπὸ Ἀγχιάλου (1813-Σεπτέμβριος 1824, ὅτε ἐπαύθη). «Ὀρθοδοξία» 31, 1956, σ. 445, ἀρ. 286.

Πανάρετος (1834-1838, ὅτε Τορνόβου). Ἐξελέγη Φιλαδελφείας διατελῶν μέγας πρωτοσύγκελλος. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 91, ἀρ. 492. Ἀνήγειρε τὸν καέντα ναὸν τῆς Ἁγίας Μαρίνης, ὅπου ἐπιγραφή. Γ. Λαμπάκης, Οἱ ἑπτὰ ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, 1909, σ. 404. Ὑπογράφει ἔντυπον ἐγκύκλιον τῶν πατριαρχῶν Γρηγορίου Ϛ' Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀθανασίου Ἱεροσολύμων εἰς ἀποφυγὴν τῶν ἐπιπολαζουσῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν ⟨1836⟩. Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Β', ἐν Κωνσταντινουπόλει 1889, σσ. (248-)280. Τὸν Φεβρουάριον 1838 προήχθη εἰς Τορνόβου.

Δανιὴλ ἀπὸ Μαρωνείας (Φεβρουάρ. 1838-Μάρτιος 1845, ὅτε μετετέθη εἰς Νύσσης). «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 91, ἀρ. 493 καὶ σ. 181, ἀρ. 585. Ὑπογράφει γράμμα συνοδικὸν πατριάρχου Γρηγορίου πρὸς τὸν Καισαρείας Παΐσιον, δι' οὗ ἀποδοκιμάζεται ἡ εἰς τουρκικὴν «μετάφρασις» τῆς Κατηχήσεως τοῦ Μόσχας Πλάτωνος, ͵αωλη', Ἰουνίου ιβ' (= 12 Ἰουνίου 1838). Μ. Ἰω. Γεδεών, Κανον. Διατάξεις, Β', 1889, σσ. (281-)283. Ὁμοίως συνοδικὴν ἐγκύκλιον πατριάρχου Γρηγορίου κατὰ τῶν Λατινικῶν καινοτομιῶν, κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον ͵αωλη' (1838), αὐτόθι, σσ. (235-)248.

Σωφρόνιος (Μάρτιος 1845-14 Ἰανουαρίου 1849, ὅτε μετετέθη εἰς τὴν μητρόπολιν Ἄρτης ⟨εἶτα Ἀμασείας⟩). «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 321, ἀρ. 674. Σάρδεων Γερμανός, «Ἠπειρ. Χρον.» 12, 1937, σ. 16. Ἀντ' αὐτοῦ δ' ἐξελέγη ὁ μέγας πρωτοσύγκελλος

Ἰωαννίκιος (Ἰανουάριος 1849-6 Ὀκτωβρίου 1860 †). «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 322, ἀρ. 675.

Μελέτιος ὁ ἀπὸ Ἀγκύρας (16 Ὀκτωβρίου 1860-25 Σεπτεμβρίου 1869,

ὅτε μετετέθη εἰς Σμύρνης). Ἀνήγειρε τὸν πυρποληθέντα ναὸν τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος (ἐπιγραφή). Γ. Λαμπάκης, Οἱ ἑπτὰ ἀστέρες τῆς Ἀπολύψεως, 1909, σ. 406. «Ὀρθοδοξία» 32, 1957, σ. 470, ἀρ. 825, καὶ 33, 1958, σ. 15, ἀρ. 941.

Διονύσιος ἀπὸ πρώην Παραμυθίας (2 Ὀκωβρίου 1869-1887, ὅτε ἐπαύθη). Ἐκ Κρήνης. Πρβλ. Γ. Λαμπάκην, Οἱ ἑπτὰ ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως, 1909, σ. 399. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 15, ἀρ. 942.

Στέφανος Σουπίδης, μέγας ἀρχιδιάκονος (1 Ὀκτωβρίου 1887-13 Φεβρουαρίου 1896, ὅτε μετετέθη εἰς τὴν μητρόπολιν Μηθύμνης). «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 295, ἀρ. 1296.

Λεόντιος Ἐλευθεριάδης ἀπὸ Παραμυθίας (Φεβρουάριος 1896-29 Ἀπριλίου 1899, ὅτε μετετέθη εἰς τὸν θρόνον Μελενίκου). «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 295, ἀρ. 1297, καὶ σ. 302, ἀρ. 1338.

Λεόντιος Χουτουριώτης ἀπὸ Κολωνίας (29 Ἀπριλίου 1899-Ὀκτώβριος 1906, ὅτε μετετέθη εἰς Ροδοπόλεως). Ἀπέθανε 2 Ἰουνίου 1926. «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 302, ἀρ. 1339, καὶ σ. 410, ἀρ. 1451.

Προκόπιος Λαζαρίδης ἀπὸ Δυρραχίου (10 Ὀκτωβρίου 1906-16 Ἰουνίου 1911, ὅτε μετετέθη εἰς Ἰκονίου). «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 410, ἀρ. 1452 καὶ σ. 424, ἀρ. 1546.

Λουκᾶς Πετρίδης ἀπὸ Βεροίας (23 Ἰουνίου 1911-Ἰούλιος 1912, ὅτε ἀποθανὼν ἐτάφη εἰς Ἀλασεχὶρ [= Φιλαδέλφειαν]). «Ὀρθοδοξία» 33, 1958, σ. 425, ἀρ. 1547. Ἀποστόλου Ἐ. Σιταρᾶ, Μάδυτος πόλις τῆς Θρᾳκικῆς Χερσονήσου ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου..., Ἀθῆναι 1971, σσ. 305-307.

Χρυσόστομος Χατζησταύρου ἀπὸ Τράλλεων (16 Μαρτίου 1913-Φεβρουάριος 1922) ⟨ὁ κατόπιν Φιλίππων καὶ Νεαπόλεως, Ἀθηνῶν κλπ. κλπ.⟩, καὶ τούτου προαχθέντος εἰς Ἐφέσου, «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 14, ἀρ. 1579,

Εὐγένιος Θεολόγου ἀπὸ Ἀμισοῦ (19 Φεβρουαρίου 1922-20 Μαρτίου 1924). «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 22, ἀρ. 1625.

Φώτιος Μανιάτης (16 Νοεμβρίου 1874-29 Δεκεμβρίου 1935 † ὡς πατριάρχης Φώτιος Β') ἀπὸ Εἰρηνουπόλεως (20 Μαρτίου 1924-17 Ἰανουαρίου 1925, ὅτε προήχθη εἰς Δέρκων). «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 32, ἀρ. 1669, καὶ σ. 174, ἀρ. 1702. Πρβλ. καὶ Βασίλειον Σταυρίδην, ΘΗΕ 12, 1968, στ. 36-39.

Κύριλλος Μουμτζῆς ἀπὸ Μυτιλήνης (20 Ἰανουαρίου 1925-1 Ἀπριλίου 1925 †). «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 174, ἀρ. 1703. Καὶ τούτου θανόντος ὁ ἀρχιγραμματεὺς ἀρχιμανδρίτης τότε

Μάξιμος Βαπορτζῆς (26 Ὀκτωβρίου 1897-1 Ἰανουαρίου 1971 ὡς Μάξιμος Ε' πρόεδρος Ἐφέσου). (8 Φεβρουαρίου 1930-28 Ἰουνίου 1932,

ὅτε προήχθη εἰς Χαλκηδόνος). «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 187, ἀρ. 1753, καὶ σ. 190, ἀρ. 1760. Πρβλ. Φιλ. Α. Βιτάλην, ΘΗΕ 8, 1966, στ. 638 - 640.

Αἰμιλιανὸς Παπαδημητρίου ἀπὸ Μιλήτου (Σεπτέμβριος 1936 - 6 Δεκεμβρίου 1946 †). «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 195, ἀρ. 1773.

Ἀθηναγόρας Καβάδας ἀπὸ Βοστώνης (1 Ἰουνίου 1949 - 12 Ἀπριλίου 1951, ὅτε ἐγένετο Θυατείρων). «Ὀρθοδοξία» 34, 1959, σ. 348, ἀρ. 1809, καὶ σ. 352, ἀρ. 1827.

Ἰάκωβος Παπαϊωάννου Τζαναβέρης, ἀρχιγραμματεὺς (5 Αὐγούστου 1954 - 1969, ὅτε μετετέθη εἰς τὴν μητρόπολιν Γερμανίας [† 1971]).

ΠΙΝΑΚΕΣ

Α'. Ἱεραρχῶν

Β'. Ἐπαρχιῶν καὶ θρόνων ἀρχιερατικῶν

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ. 34 στίχ. 14 ἐκ τῶν ἄνω ἀντὶ 1858 γραπτέον 1585
Αὐτόθι » 17 » » » » 1890 » 1590

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

PER LO STUDIO DEL GRECO IN EPOCA TARDOANTICA
L'uso delle preposizioni nella *Historia monachorum in Aegypto* *

Premessa

Il testo della *Historia monachorum in Aegypto*, racconto di un viaggio compiuto dall'autore intorno al 394/5, scritto su richiesta della comunità del Monte degli Ulivi a scopo edificante [1], presenta una *traditio* particolarmente complessa. Inizialmente inserito nella *Historia Lausiaca*, tant'è che Mommsen [2] lo considerava tutt'uno con essa, pur riconoscendo notevoli differenze a proposito dei capitoli 47 - 86, con i quali si identifica, dovette avere, oltre alle traduzioni in latino ed in lingue orientali, piú redazioni greche [3]. A queste fanno capo i varî manoscritti che tramandano la *Historia monachorum* e che presentano notevoli differenze tra loro, sí che Festugière [4], nell'elaborazione del testo critico, li divide in tre gruppi : x e y, due famiglie rappresentanti, nonostante le loro varianti, una sola tradizione, e i cosiddetti «manuscrits aberrants», che offrono delle redazioni nuove, rispetto a quella di x e y, non necessariamente dotte, però, e che quindi possono essere anche molto antiche.

Codesta differenziazione della natura dei codici deve naturalmente essere tenuta in conto da chi voglia dedicarsi a studî grammaticali o sintattici sulla *Historia monachorum* e, del resto, lo stesso Festugière ha messo in rilievo le principali differenze, al riguardo, tra i varî gruppi di manoscritti.

Comunque, le linee generali del tessuto linguistico ed in particolare

* Questo nostro studio è in stretta connessione con l'altro che abbiamo dedicato alla produzione oratoria di Temistio («L'uso delle preposizioni nei discorsi di Temistio», in Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia della Università di Napoli VII, 1976, in corso di stampa) : primi saggi, entrambi di un saggio complessivo sul greco del IV secolo d.C.

Le citazioni sono tratte dal volume : *Historia monachorum in Aegypto*, Édition critique du texte grec et traduction annotée par A. J. Festugière, Bruxelles 1971² («Subsidia Hagiographica», 53).

1. Cfr. *1*,12 ss.
2. Cfr. Mommsen, p. 420.
3. Cfr. Festugière [2], pp. 257 - 259.
4. Cfr. Festugière [1], pp. X ss.

l'impronta sintattica non appaiono troppo alterate da ramo a ramo della tradizione; lo stesso editore [1] riconosce, infatti, che, potendo anche le redazioni dei manoscritti aberranti essere molto antiche, esse risalgono probabilmente ad un autore comune, che dovette avere per modello ciò che si può chiamare la vulgata della *Historia monachorum*.

Riguardo alle preposizioni, ad esempio, i manoscritti aberranti presentano spesso *ἀπό* al posto di *ὑπό* o *ἐκ*, talvolta *εἰς* al posto di *ἐν* o viceversa e piú frequentemente *ἐν* al posto di *ἐκ* in sostituzione del genitivo partitivo, in due casi, inoltre, *παρά* al posto di *ὑπό* con i verbi passivi. Nonostante queste differenze, però, le caratteristiche fondamentali nell'uso delle preposizioni non sono completamente modificate; si rileva solo, in particolare, una maggiore preferenza per *ἀπό*, preferenza che, generalmente, viene intesa come indice di minore letterarietà della lingua, ma che, certamente, nel nostro caso non deve essere usata come contrassegno di una tradizione complessivamente piú volgare.

Precisiamo ora gli obbiettivi principali dello studio presente, che si inserisce nell'àmbito di una serie di sondaggi sistemàtici sulla lingua greca del periodo postclassico.

Partendo dall'analisi dell'uso delle preposizioni nel testo in esame, si è tentato di vederne la collocazione nel contesto linguistico del tempo e, contemporaneamente, attraverso il confronto con testi o affini, p. es. la *Historia Lausiaca*, o di livello piú dotto, di delineare alcune tendenze generali, costanti per lo piú in tutti gli autori del periodo. Si vuole, cioé, provare come, accanto ad indicazioni ed aspirazioni precise di singoli scrittori di livello linguistico differente, s'individui una costante linea evolutiva, che, partendo dalla lingua dei classici, la rinnova e la vivifica attraverso la lezione della *koiné* e del Nuovo Testamento.

L'uso delle preposizioni nella «Historia monachorum in Aegypto» in rapporto alle tendenze generali della lingua greca postclassica.

Per quanto riguarda le preposizioni, sono pienamente rispettate quelle che Vogeser [2] definisce peculiarità fondamentali del periodo postclassico e cioé 1) la preferenza del costrutto preposizionale al semplice caso, 2) la frequente confusione tra *ἐν* ed *εἰς*, 3) la tendenza a congiungere le preposizioni con l'accusativo a preferenza di altri casi. Pur non essendoci, infatti, casi di *ἐν* con l'accusativo, è confermato, come

1. Cfr. Festugière [1], p. LXIX.
2. Cfr. Vogeser, p. 25.

risulta dalla Tabella II, un notevole incremento di questo caso, che sarà poi usato di regola nel neogreco. Ancora, nella scelta dei casi con cui è costruita una preposizione, pur rimanendo le distinzioni fondamentali della lingua classica, si notano degli scambi caratteristici : ἐπί nel significato locativo, usata talvolta con l'accusativo invece del genitivo o dativo con verbi di stato; κατά + accusativo, sempre nel valore locativo, con verbi di stato; πρός + accusativo al posto del dativo o di παρά + dativo nel significato di «presso». Codesti scambi tra genitivo o dativo e accusativo sono caratteristiche fondamentali riscontrabili già nei papiri tolemaici, nel NT e, poi, nella *Historia Lausiaca*, mentre in scrittori come, ad esempio, Temistio e Sinesio la distinzione tra moto e stato, almeno in fatto di reggenza, è piuttosto precisa. Essa diviene piú labile nel caso di ἐν ed εἰς : la confusione tra queste due preposizioni è un'altra costante della lingua postclassica ed è rilevabile tanto in testi di livello letterario umile (papiri tolemaici, *Historia Lausiaca*, *Historia monachorum*, ecc.) quanto in autori di lingua dotta (Polibio, Filostrato, Temistio, Sinesio, Procopio, ecc.), i quali, per altro verso giungono anche a forme di iperatticismo nella loro reazione all'uso cosiddetto popolare.

La peculiarità del greco postclassico di preferire il costrutto preposizionale al semplice caso si inserisce nell'evoluzione naturale dei casi e nel progressivo indebolimento dei segni relativi. Cosí il genitivo partitivo viene rafforzato normalmente con ἐκ o ἐν (a questo proposito è degna di nota, nel nostro testo, l'alternanza tra τις ἐξ ἡμῶν delle famiglie *x* e *y* e τις ἐν ἡμῖν dei manoscritti aberranti [1]); il dativo comitativo è sempre accompagnato da σύν o sostituito da μετά + genitivo (in particolare si può parlare di una vera e propria evoluzione di σύν nella grecità postclassica : essa appare con sempre maggiore frequenza negli scrittori piú diversi, da quelli del *corpus* neotestamentario, a quelli della *Historia Lausiaca* e della *Histoira monachorum*, a Polibio, Temistio, Sinesio); il dativo strumentale è per lo piú accompagnato da ἐν; abbastanza regolarmente, infine, appare l'uso di κατά coll'aggettivo o pronome possessivo al posto del semplice genitivo possessivo.

A codeste 'Eigentümlichkeiten' si possono affiancare altre costruzioni tipiche della lingua tardoantica, quali la tendenza alla forma indiretta del verbo con la preposizione al posto delle proposizioni causali o finali (πρός, κατά o διά +infinito); l'alternanza tra ἀπό, ὑπό e παρά nella precisazione dell'agente coi verbi passivi; la diminuzione e successiva scomparsa di ἀνά, ἀντί e ὡς; l'incremento progressivo di ἀπό rispetto

1. Cfr. Festugière [1], p. LXXVII.

ad ἐκ, che sfocerà nella dichiarata predilezione per la prima; l'ampliamento dei costrutti con ἐν.

Queste costanti del greco postclassico sono presenti, ripetiamo, in tutti gli autori indipendentemente dal fine piú o meno divulgativo dei loro scritti. Il tono popolare o non di un opera non è dato, infatti, da singole espressioni o usi 'volgari', ma dall'impostazione generale della scrittura e, in genere, da una struttura sintattica piú semplice, che consenta la maggiore divulgazione, ma nello stesso tempo non escluda, alla luce degli antichi canoni, la dignità letteraria.

D'altronde, non si possono, in sé e per sé, definire 'volgari' singoli costrutti che compaiono tanto in opere dotte che in opere popolari, e che s'inquadrano nella normale evoluzione della lingua. Cosí, per quanto riguarda le preposizioni, l'uso di ἐν strumentale, di ἐκ col genitivo partitivo, di εἰς per ἐν ; la confusione tra πρός + genitivo o dativo e accusativo non sono caratteristiche esclusive del greco volgare ma appaiono anche in autori definiti atticisti; e di contro, πρός + genitivo (al posto di ὑπό) con i verbi passivi; la preferenza di ἐκ contro ἀπό; l'uso di ἐν per εἰς non si riscontrano solo in opere di livello dotto, anzi gli autori 'popolari' si servono spesso di queste e di altre forme proprie della tendenza classicistica. È evidente che nell'un caso e nell'altro i rispettivi autori si propongono, con l'infrangere una consuetudine ricevuta, di ottenere determinati effetti espressivi che starà al lettore cogliere nell'àmbito del quadro linguistico d'insieme.

Può essere utile il confrontro tra la *Historia Lausiaca* e la *Historia monachorum*. Pur rivelandosi molto simili nella loro impostazione generale, di tono divulgativo (i periodi si snodano con semplicità di costruzione; riportano spesso espressioni della lingua neotestamentaria; ecc.), le due opere mostrano almeno riguardo alle preposizioni, alcune differenze. Ad esempio il rapporto tra ἀπό ed ἐκ nella *Historia Lausiaca* è di 120 : 75 [1], mentre nella *Historia monachorum* è di 24 : 106, chiaramente favorevole cioè alla seconda, di norma preferita dagli scrittori dotti. Inoltre la frequenza di σύν e μετά nella *Historia Lausiaca* [2] come nel NT è favorevole alla seconda, in conformità all'uso della prosa classicheggiante, che relega σύν alla poesia, nella *Historia monachorum*, invece, il rapporto tra le due è quasi di uguaglianza sulla scia del notevole incremento subíto da σύν nella grecità postclassica. In ambedue i testi, poi, è raro l'uso di ἀπό per indicare l'agente con i verbi passivi,

1. Cfr. Linnér, p. 28.
2. Cfr. Linnér, *ibidem*.

costruzione questa che ricorre invece, in misura proporzionalmente maggiore addirittura, in Temistio, un autore per definizione 'atticista'. Non ci sono quindi costrutti esclusivamente 'popolari', ma solo differenti gradi di adesione alla normale evoluzione della lingua e in tale dosaggio di fenomeni, nel loro vario equilibrio fra tradizione e innovazione i due testi rivelano la loro originale fisionomia linguistica e letteraria insieme.

La «Historia monachorum in Aegypto» nel contesto linguistico del greco tardoantico.

È lecita, infine, la collocazione univoca del nostro testo in uno dei 'livelli' linguistici del greco postclassico generalmente riconosciuti dagli studiosi? Intendo in particolare riferirmi allo studio di L. Rydbeck [1] sull'importanza di un terzo stadio linguistico, quello che egli chiama «Zwischenschicht» e che identifica in una posizione media tra la «Vulgärsprache» e la «hellenistische Literatursprache». A codesto stadio il dotto riporta la «philosophische Populärliteratur», i «Papyri von ordentlichen Sprachniveau», i «Fachschriftsteller», e il «Neues Testament»; con opportuna esemplificazione caratterizza la lingua di tali scritti come quella di autori senza aspirazioni retoriche, di tendenza puramente scientifica o tecnicistica, volutamente semplici nell'espressione per meglio farsi intendere dal pubblico cui si rivolgono.

Indubbiamente l'individuazione, in stretto nesso col pubblico tenuto di mira, di un livello intermedio tra lingua popolare e lingua dotta riveste notevole interesse per lo studio del greco postclassico: esso contribuisce all'abbattimento di barriere troppo rigide tra le due lingue; mette in rilievo come l'identificazione dei vari strati di una lingua debba intendersi sempre in maniera fluida, prescindendo da ogni astratta e aprioristica schematizzazione. Gli schematismi saranno ammissibili come ipotesi di lavoro *a posteriori*, e sempre che non transcurino il ruolo della libera personalità dell'autore, il quale né dovrà, se 'dotto', essere ritenuto privo, *ipso facto*, di linfa vitale, né, se 'popolare', estraneo ad ogni letterarietà.

In conclusione, volendo precisare la posizione dell'autore della *Historia monachorum* nell'àmbito dei tre strati linguistici, possiamo seguire senza alcun dubbio la linea tracciata da Rydbeck. Sia per la struttura sintattica, semplice ma rispettosa dei dettami della lingua classica, sia per le frequenti citazioni neotestamentarie, sia per l'adesione

1. Cfr. R y d b e c k, p. 195.

alle tendenze generali del greco postclassico, la *Historia monachorum* può essere considerata un esempio della «Zwischenschichtsprosa» che, senza appariscenti aspirazioni retoriche, si serve volutamente di un linguaggio piuttosto semplice per raggiungere piú facilmente la comprensione del pubblico cui è rivolta la opera.

Passiamo ora all'esame sistematico dell'uso delle preposizioni.

'Αντί

La sua presenza si limita a due casi contro i 37 esempî di Polibio, 22 del NT, 95 di Temistio, 24 di Sinesio e 21 di Psello. Questi autori si servono di essa in varî e molteplici significati [1]. Il suo uso nella *Historia monachorum* è essenzialmente sostitutivo sia in *2*, 51 *τοῦτο αὐτῷ ἀντὶ τροφῆς καὶ ποτοῦ ἐγίγνετο* sia in *26*, 3 *ὀλίγα ἀντὶ πολλῶν διηγησάμεθα*.

'Από

Il numero di presenze relativamente limitato di questa preposizione attesta la netta preferenza di *ἐκ* rispetto ad *ἀπό*, che viene adoperata per lo piú con verbi del significato di 'fuggire da, allontanarsi da, essere lontani da': *6*, 15 *ἡ χάρις τῶν ἰαμάτων ἀπ' ἐμοῦ φεύξεται* *8*, 26 *Ἄφελε ἀπ' ἐμοῦ, δέσποτα, τὴν ἀλαζονείαν* [2], sempre con questo valore è presente in opposizione ad *ἐπί*: *1*, 420 *ὁ ἀπὸ τῶν πρακτικῶν ἐπὶ τὴν νόησιν ἀναδραμὼν* *13*, 58 *ὑπεμίμνησκεν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἐπὶ τὰ νοητὰ ἀναχωρεῖν*.

Risponde alla domanda 'da dove' con *ἔρχομαι*: *1*, 119 *Ὠφελείας ψυχῶν ἕνεκεν ἀπὸ Ἱεροσολύμων πρὸς ὑμᾶς ἐληλύθαμεν* *8*, 308 *ἀπὸ Ἱεροσολύμων ἐρχόμενοι*.

Indica 'essere a una distanza di, venire da una distanza di', latinismo apparso per la prima volta in Plutarco, ed attestato, in epoca tardoantica e bizantina con una certa frequenza [3]: *1*, 32 *ἦν γὰρ ὡς ἀπὸ διαστήματος πέντε σημείων τῆς πόλεως ὁ ἀνὴρ ἐν τῷ ὄρει διάγων* *9*, 28 *ἀνα-*

1. Si vedano anche gli esempî in Polibio (cfr. d e F o u c a u l t, p. 109), nel NT (cfr. M o u l t o n, p. 258), in Sinesio (cfr. F r i t z, p. 141), in Psello (cfr. B ö h l i g, p. 133).

2. Cfr. *1*,400,408 *8*,355 *bis*, 380 *11*,4 *12*,8 *13*,33.

3. Cfr. J a n n a r i s, § 1513; V o g e s e r, p. 26. Esempî sono attestati nel NT (cfr. B l a s s - D e b r u n n e r, § 161). nella *Historia Lausiaca* (cfr. L i n n é r, p. 32), in Procopio (cfr. S c h e f t l e i n, p. 21), in Teodoro di Petra (cfr. U s e n e r [1], p. 178), in Cirillo di Scitopoli (cfr. U s e n e r [1], p. 192), in Mosco (cfr. M i h e v č - G a b r o v e č, p. 26) in Teofilatto Simocatta (cfr. E i b e l, p. 9), in Genesio (cfr. W e r n e r, p. 291), in Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 28).

παυσάμενοι δὲ πρὸς ἐκεῖνον τὸν ἀδελφὸν ὡς ἀπὸ μιλίου ἑνὸς τὸ μοναστήριον ἔχοντα.

Con i verbi passivi in sostituzione di *ὑπό* appare solo due volte[1]: *8*, 237 *γαστέρες θηρίων καὶ γυπῶν πλησθήσονται ἀπὸ σοῦ*, *8*, 5.

Nel significato di 'salvare da', ricorre in *1*, 194 e *epil*, 26.

Διά

Delle due costruzioni con le quali la preposizione è presente, quella col genitivo è nettamente preferita (52 : 34), soprattutto per indicare o l'intermediario pel tramite del quale si compie un'azione o il mezzo materiale. Questo significato, già presente nel greco classico, ha nella lingua postclassica un nuovo incremento, particolarmente dopo il valore neotestamentario (di agente per mezzo del quale il Signore compie miracoli o porta a compimento un suo desiderio)[2]: *prol.*, 57 *δι' αὐτῶν θαυματουργεῖ ὁ σωτήρ 1*, 112 *ὅσα διὰ πυρὸς ἔχει τὴν χρῆσιν*[3].

Nel significato locativo : *1*, 359 *διὰ τῆς ἐρήμου νυκτοπορῶν 5, 23 τοὺς ξένους διὰ τῆς ἀγορᾶς παριόντας*[4].

L'uso temporale ricorre in *1*, 116 *ὁ δὲ ὥσπερ γνήσια ἑαυτοῦ τέκνα διὰ πολλοῦ χρόνου ὑποδεξάμενος 1*, 308 *ὁ θεὸς διά τινος τεταγμένου χρόνου δυοῖν ἢ τριῶν ἡμερῶν ἄρτον ἐπὶ τῆς τραπέζης ἐδίδου φαίνεσθαι*; più specificamente indica la durata in *10*, 124 *δι' ὅλης τῆς νυκτὸς λόγον αὐτοῖς διδασκαλίας ἐδίδου 8*, 389 *οὐκ ἂν φθάνοι διὰ παντὸς τοῦ βίου ὅλως θεάσασθαι*;

---

1. In tale significato appare già in epoca classica, sebbene raramente (cfr. Schwyzer, p. 446), in Polibio una sola volta (cfr. Krebs, p. 45), non raro nel NT (cfr. Blass-Debrunner, § 210), presente anche in Temistio (cfr. Them. *or.* 1 = 22,6; 8 = 172,19; 21 = 18,7; 34 = 231,19) in Sinesio (cfr. Fritz, p. 143), nella *Historia Lausiaca* (cfr. Linnér, p. 35), in Procopio (cfr. Scheftlein, p. 22), in Mosco (cfr. Mihevč-Gavroveč, p. 25), in Giovanni Antiocheno (cfr. Rüger, p. 11), in Teofilatto Simocatta (cfr. Eibel, p. 9), in Cinnamo (cfr. Hörmann, p. 29).

2. Cfr. Schwyzer, p. 451. Esempî sono riscontrabili anche in Polibio (cfr. Krebs, p. 67), nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 354), nel NT (cfr. Blass-Debrunner, § 223; Moulton, p. 267), in Aristide (cfr. Schmid, II p. 236), in Eliano (cfr. Schmid, III p. 280), in Filostrato (cfr. Schmid, IV p. 626), in Temistio (cfr. Them., or. 2 = 40, 11; 50,5; 7 = 134,22 *et passim*), in Sinesio (cfr. Fritz, p. 148), in Zacaria Scolastico (cfr. Minniti-Colonna, p. 94), in Mosco (cfr. Mihevč-Gabroveč p. 29), ed anche in Psello, sebbene raramente (cfr. Böhlig, p. 141), ed in Cinnamo (cfr. Hörmann, p. 32).

3. Cfr. *prol.*, 13, 21, 57, 58, *1*,50, 105, 120, 178, 182, 186 *2*,22,74 *6*,6 *8*,12 *bis*, 21, 42, 62, 146, 184 *9*,60 *10*,175 *13*,52 *18*, 8 *24*, 11 *epil.* 9, 10.

4. Cfr. *1*,29 *10*,129,208 *20*,29 *21*,20,28 *epil.* 18, 28, 43.

anche in senso distributivo : *2*, 28 *δι' ἑβδομάδος ἅπαξ μεταλαμβάνων*[1].

Raro è il significato causale[2]: *8*, 123 *διὰ τῆς διδαχῆς αὐτοῦ καὶ τῆς ἀναστροφῆς πλείστων παντελῶς ἀποταξαμένων τῷ κόσμῳ*; attestato anche con valore avverbiale : *1*, 390 *τῷ θεῷ διὰ παντὸς εὐχαριστήσεις 8*, 340 *πῶς οὐχὶ διὰ παντὸς εὐφραινόμεθα.*

Di contro con l'accusativo il significato più frequente è proprio quello causale : *1*, 103 *τὴν κάκωσιν δι' ὀλιγοπιστίαν αὐτῷ προσγενομένην 1*, 158 *διὰ γὰρ τὰς πολλὰς ἐγχειρήσεις μερίζονται αὐτοῦ τὴν διάνοιαν 1*, 195 *δι' ἀλαζονείαν τοῦ σκοποῦ ἐκπεπτώκασιν*[3]. Sta anche col valore di 'grazie a, per via di' : *prol.*, 59 *δι' αὐτοὺς παρὰ θεῷ ἕστηκεν καὶ τετίμηται ἡ ἀνθρωπίνη ζωή 8*, 156 *δι' ὃ οὐ συναπωλόμεν τῷ Φαραώ 9*, 42 *οἱ μὲν γὰρ ἡμῶν διὰ τὸν θεὸν τοῖς βουλήμασι πείθονται*; o con valore finale[4]: *1*, 132 *πῶς τοσούτους ὑπεριδόντες κινδύνους δι' ὠφέλειαν πρὸς ἡμᾶς ἐληλύθατε 1*, 64 *τοῖς δὲ αὐτοῦ πολίταις συνεχῶς διὰ τὰς αὐτῶν χρείας πρὸς αὐτὸν ἀπιοῦσιν* 20, 18 *bis.*

In unione con l'infinito con significato causale[5]: *prol.*, 8 *διὰ τὸ μὴ ἱκανὸν εἶναι τοὺς μικροὺς τῶν μεγάλων ἐφάπτεσθαι ὑποθέσεων 12*, 35 *διὰ τὸ μὴ ἐληλυθέναι ἐκ τῶν ἄντικρυς τὸν πρεσβύτερον 13*, 17 *15*, 21 *18*, 14.

Εἰς

Molta importanza ha nella trattazione di questa preposizione lo scambio tra essa ed *ἐν* nell'indicazione del luogo. La distinzione classica tra le due preposizioni, fondata sulla differenza tra verbi di stato e di

---

1. Non classica è l'indicazione con *διὰ* del periodo di tempo durante il quale avviene l'azione (cfr. Ljungvik, p. 24; Linnér, p. 42; Böhlig, p. 141); esistono esempî nel NT (cfr. Blass-Debrunner, § 223), in Aristide (cfr. Schmid, II p. 236), in Eliano (cfr. Schmid, III p. 280), in Filostrato (cfr. Schmid, IV p. 445), ed in seguito in Sinesio (cfr. Fritz, p. 149), nella *Historia Lausiaca* (cfr. Linnér, p. 42), in Mosco (cfr. Mihevč-Gabroveč, p. 28), in Genesio (cfr. Werner, p. 292) in Cinnamo (cfr. Hörmann, p. 32), in Sfranze (cfr. von Stepski, p. 155).

2. Testimonianze anche in Polibio (cfr. Krebs, p. 68), nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 409), nel NT (cfr. Blass-Debrunner, § 102).

3. Cfr. *1*,97 *2*,12 *8*,294, 343 *10*,173,213,222 *12*,38 *13*,6,65,66 *14*,19,88 *20*,75,76 *epil.* 3,12.

4. Quest'uso non è preferito dal greco classico; appare comunque già in Tucidide (cfr. Jannaris, § 1534; Ljungvik, p. 34; Schwyzer, p. 454), lo troviamo poi nel NT (cfr. Moulton, p. 268), in Filostrato (cfr. Schmid, IV p. 446), in Temistio (cfr. Them., *or.* 6 = 123, 6; 21 = 26, 9; 40, 8), in Sinesio (cfr. Fritz, p. 147), in Genesio (cfr. Werner, p. 292), in Cinnamo (cfr. Hörmann, p. 31), in Eustazio di Tessalonica (cfr. Wirth, p. 83).

5. Cfr. Weierholt, p. 48.

moto, viene già in epoca ellenistica sostanzialmente a mancare [1]; in seguito all'arricchimento lessicale e sintattico della lingua neotestamentaria, il fenomeno di scambio tra le due viene ad accentuarsi [2] dando origine ad una confusione nel loro uso ed in un secondo momento ad una certa preferenza di *εἰς* rispetto ad *ἐν*, preferenza dovuta probabilmente anche al progressivo indebolimento del dativo. Tale confusione, attestata, sebbene raramente, anche in autori di tendenza atticistica, come Temistio, Sinesio e successivamente Psello, trova però una sua maggiore affermazione, in epoca bizantina, nei testi piu divulgativi [3].

La nostra *Historia monachorum* presenta, accanto all'uso classico di indicazione locativa con verbi di moto, in senso concreto [4] e figurato [5], alcuni esempî di questo scambio di *εἰς* per ἐν : *1*, 300 *πεποιθήσεως γέμων εἰς τὸν θεόν 20*, 12 *μηδὲ εἴς τινα μικρὸν μολυσμὸν σαρκὸς εὑρεθῆναι*; con *κάθημαι*: *7*, 10 *καθήμενος ὑπὸ πέτραν τινὰ εἰς σπήλαιον 23*, 15 *καθημένους εἰς τὴν γωνίαν 8*, 116 *10*, 152, 194 *12*, 71 *18*, 10, 16 *21*, 98 *23*, 1; con il significato di 'su sopra' al posto di *ἐπί* o *ὑπό*: *1*, 110 *μηδὲ τὸν πώγωνα φῦναι εἰς τὸ πρόσωπον 22*, 25 *οὐδὲ ἐπιτίθημι τὸν πίθον εἰς αὐτήν*. Sempre con indicazione locativa con verbi di movimento, ha il significato piú puntuale di 'passare da un punto all'altro' in *14*, 12 *ἐκ τῆς ληστρικῆς εἰς τοῦτο μεταβληθέντα 20*, 62 *ἕκαστος ἐκ τοῦ οἰκείου κελλίου... εἰς τὰ νέα κελλία ἀπέφερον*. Da questo significato passa a quello di 'trasformare, cambiare' [1] *13*, 24 *μετασχηματισάμενος ἑαυτὸν ὁ σατανᾶς εἰς τὸν πρεσβύτερον 14*, 40 *τὴν ἁρμονίαν τῆς μουσικῆς ἀοιδῆς εἰς πνευματικὴν μεταβαλὼν 21*, 101 *εἰς κόρην μεταβληθεῖσαν 21*, 94, 96. Come sostitutivo di *ἐπί* +accusativo [2] occorre in *14*, 118 *ἀνελθὼν εἰς τὸ ὄρος 23*, 10 *συνέβη εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς πορθμεῖον μέγιστον 26*, 39 *εἰς νῆσόν τινα μικρὰν ἀπερρίφημεν*.

Nella forma avverbiale *εἰς ἐπήκοον* : *8*, 282 *εἰς ἐπήκοον πάντων τῶν μοναχῶν καὶ τῶν ὄχλων εἶπεν 10*, 69 *19*, 35.

Il valore finale [3] è presente in *1*, 142 *εἰς εὐχὴν τῷ θεῷ παριστάμενος 1*, 399 *εἰς προσευχὴν τὰς χεῖρας ἐκτείνατε 1*, 437 *9*, 54 *10*, 73, 144 *12*, 25 *14*, 109 *18*, 8 *20*, 46, 59 *bis 21*, 23 *24*, 19.

In senso temporale significa 'fino a' : *1*, 338 *ἐπισχὼν ἑαυτὸν τέως εἰς τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν*, 'verso, circa' : *7*, 16 *ἤσθιεν δὲ ἐν τῷ γήρει οὐγκίας τρεῖς ἄρτου εἰς ἑσπέραν καὶ τρεῖς ἐλαίας 20*, 63 *ἐρχόμενοι δὲ εἰς ἑσπέραν*, oppure precisa la durata [4] : *8*, 380 *μὴ ἀπ' ἀλλήλων εἰς ὁδὸν χωρίζεσθε*, anche con valore avverbiale :

Ricorre nel significato modale [5] in *2*, 37 *εἰς χιλιάδας συνάγεσθαι*.

È presente al posto del semplice accusativo in *8*, 240 *εὗρον εἰς μέλη ἐσπαραγμένον*.

Con valore di stima o prezzo [6] è rilevabile in *14*, 103 *εἰς δύο μυριάδας χρυσίνων πραγματευόμενον*.

La forma *ἐς* non è mai attestata.

'Εκ - 'Εξ

La netta preferenza di *ἐκ* rispetto ad *ἀπό* (106 : 24) [7] denota un

---

1. Cfr. K ü h. G., p. 468; S c h w y z e r, p. 458. Si riscontra anche nei papiri tolemaici (cfr. M a y s e r, p. 373.

2. Cfr. B l a s s - D e b r u n n e r, § 205; H a t z i d a k i s, p. 210; J a n n a r i s, § 1548; Moulton, p. 254.

3. Riguardo all'uso di *εἰς* per *ἐν* troviamo esempî in Polibio coi verbi *συναντᾶν* e *καθίζω* (cfr. K r e b s, p. 107), in Filostrato (cfr. S c h m i d, IV p. 451), in Temistio (cfr. Them., *or.* 7 = 136,3; 10 = 206,11; 13 = 241,18; 15 = 277,9; 30 = 185, 16), in Sinesio (cfr. F r i t z, p. 138), nella *Historia Lausiaca* (cfr. L i n n é r, p. 46), in Procopio (cfr. S c h e f t l e i n, p. 27), in Teodoro di Petra (cfr. U s e n e r [1] p. 89), in Giovanni Eleemon (cfr. U s e n e r [2], p. 51), in Mosco (cfr. M i h e v č - G a b r o v e č, p. 29), in Giovanni Antiocheno (cfr. R ü g e r, p. 18), in Teofilatto Simocatta (cfr. E i b e l, p. 16), in Genesio (cfr. W e r n e r, p. 292).

4. Cfr. *1*, 204, 227, 337, 358, 431 *2*, 21, 51, 72 *5*, 1 *7*, 7 *8*, 5, 25, 35, 204, 281 *9*, 19, 34 *10*, 24, 77, 82, 94, 120, 197, 203, 204, 207 *12*, 3, 41 *17*, 8 *18*, 13 *19*, 15 *20*, 22, 54, 82 *21*, 23, 45, 60 *22*, 24 *24*, 11, 23. Nel significato di 'presso di' con nomi di persone occorre in *21*, 74 *εἰς πολλοὺς ἀδελφοὺς ἦλθον*.

5. Cfr. *prol.*, 1, 24 *1*, 184, 185, 228, 233, 318, 371 *2*, 19 *8*, 64, 197, 255 *10*, 45, 125, 133, 135 *11*, 26, 40 *13*, 3, 31 *14*, 70, 122, 125, 126 *17*, 14 *20*, 42, 76 *21*, 59, 61 *22*, 43 *epil.* 25, 51. È presente anche con significato temporale : *1*, 61 *εἰς ἕβδομον ἔτος ἐλθόντα* ed in perifrasi : *10*, 66 *ὁ λόγος εἰς ἔργον ἐγένετο*.

19 - 7 - 1978

1. Anche in Eustazio (cfr. W i r t h, p. 86).

2. Cfr. S c h w y z e r, p. 459. Anche in Temistio (cfr. Them., *or.* 4 = 78, 16; 7 = 149, 18; 8 = 165, 20; 174, 8; 18 = 325,11).

3. Cfr. K ü h. - G., p. 470; S c h w y z e r, p. 460. Si ritrova anche in Polibio (cfr. K r e b s, p. 107), nei papiri tolemaici (cfr. M a y s e r, p. 409), in Eliano (cfr. S c h m i d, III p. 281), in Filostrato (cfr. S c h m i d, IV p. 454), in Temistio (cfr. Them., *or.* 8 = 172, 12; 10 = 204, 1; 20 = 15,11 *et passim*), in Sinesio (cfr. F r i t z, p. 137), in Mosco (cfr. M i h e v č - G a b r o v e č, p. 30), in Giovanni Antiocheno (cfr. R ü g e r, p. 18), in Genesio (cfr. W e r n e r, p. 292), in Psello (cfr. B ö h l i g, p. 140), in Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 34), in Eustazio (cfr. W i r t h, p. 85) ed in Sfranze (cfr. v o n S t e p s k i, p. 163).

4. Già in epoca classica è usata al posto del semplice accusativo di durata (cfr. S c h w y z e r, p. 460); ricorre anche nei papiri tolemaici (cfr. M a y s e r, p. 418) ed in Mosco (cfr. M i h e v č - G a b r o v e č, p. 91).

5. Anche in Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 34).

6. Espressione formatasi sotto l'influenza ebraica (cfr. J a n n a r i s, §1553), attestata anche in Mosco (cfr. M i h e v č - G a b r o v e č, p. 91).

7. Cfr. Tabella I.

certo allontanamento, nel testo in esame, dalla normale adesione dei testi di tono popolare per *ἀπό*. La *Historia lausiaca*, che, pur, per materia e per tradizione testuale, è vicina alla *Historia monachorum*, rivela, infatti, un rapporto tra le due preposizioni di 75 : 120, chiaramente vantaggioso per *ἀπό* [1]. Questo processo di incorporazione di *ἐκ* in *ἀπό* era iniziato già nel periodo ellenistico; nel NT, anche se *ἐκ* superava per presenze *ἀπό*, quest'ultima cominciava a presentarsi in espressioni prima esclusive di *ἐκ* [2]. In Polibio e negli scrittori tardoantichi e bizantini di tendenza dotta, Temistio, Sinesio, Genesio, *ἐκ* mantiene la sua posizione di privilegio (tranne in Psello che presenta una certa equivalenza tra le due), ma contemporaneamente *ἀπό* incrementa sempre piú le sue funzioni [3].

Ha valore locativo, sia in senso concreto : *2*, 11 *ὁ ἀνὴρ ἐκ τῆς ἐρήμου παρεγένετο* *8*, 260 *θερμοὺς ἐκ ξένης χώρας αὐτοῖς κομιζομένους* [4], sia in senso figurato : *prol.*, 51 *λόγους εὐχαριστίας θεῷ ἐκ χειλέων προφέρουσα* *1*, 244 *ἔστενεν μόνον κάτωθεν ἐκ τοῦ βάθους τῆς καρδίας* [5].

Precisa l'origine, la discendenza, la derivazione : *1*, 4 *πάντα τὰ ἐκ θεοῦ ἐρχόμενα* *8*, 60 *ἐκ τῆς γῆς ἀναφύεται* [6].

Indica piú specificamente il movimento 'da un punto allo altro' [7]: *2*, 29 *ἐπεὶ δὲ ἐκ τῆς ἐρήμου ἐπὶ τὴν οἰκουμένην ἤρχετο* *13*, 17 *14*, 27 *20*, 60, 'via da, fuori da' : *9*, 51 *ἀφανισθῆναι ἐκ τῆς χώρας αὐτῶν τὸ θηρίον* *19*, 24 *ἐκ φρενῶν γέγονας*.

Ha valore causale [8] : *1*, 3 *ὃς ἐκ τῶν ἔργων εὔδηλος γέγονεν* *9*, 69 *πεφυσημένον ὅλον ἐκ τῆς ἐκστάσεως* *1*, 317 *10*, 157 *13*, 35 *18*, 12 *20*, 8 *bis* *23*,

1. Cfr. Linnér, p. 28. La stessa preferenza per *ἀπό* è nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 376).
2. Cfr. Moulton, p. 259.
3. Cfr. Krebs, p. 62; Fritz, p. 143; Werner, p. 290; Böhlig, p. 133; Hörmann, p. 23.
4. Cfr. *1*, 117, 219, 300, 303 *8*, 263, 285, 321, 326, 391 *10*, 55, 87, 132 *12*, 35 *13*, 5 *14*, 79, 104 *26*, 27, 45, 53.
5. Cfr. *1*, 98, 324, 330 *8*, 238 *10*, 118 *11*, 24, *16*, 12 *20*, 81 *21*, 41.
6. Cfr. *1*, 232, 329 *3*, 15 *20*, 81.
7. Cfr. Küh. - G., p. 459.
8. Cfr. Jannaris, § 1568; Küh. - G., p. 460; Schwyzer, p. 463. Esempî anche in Polibio (cfr. Krebs, p. 64), nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 344), in Filostrato (cfr. Schmid, IV p. 447), in Sinesio (cfr. Fritz, p. 144), in Mosco (cfr. Mihevč - Gabrovec, p. 33), in Genesio (cfr. Werner, p. 293), in Psello (cfr. Böhlig, p. 136), in Cinnamo (cfr. Hörmann, p. 36), in Eustazio (cfr. Wirth, p. 92), in Sfranze (cfr. von Stepski, p. 170).

19; anche in unione con l'infinito [1] : *20*, 41 *ἐκ τοῦ μὴ ὁρᾶν ἀλλήλους πλὴν ἐν ταῖς συνάξεσιν*.

Occorre al posto del dativo strumentale [2] : *6*, 26 *ἐξ οὗ εἶχεν ὕδατος αὐτὰ ἐπότιζεν* *9*, 7 *κεράστας ἐκ χειρὸς ἀνῃρήκαμεν* *9*, 19 *10*, 10 *14*, 63 *21*, 54, nel significato di 'tramite, attraverso' : *1*, 93 *λαβόμενος αὐτοῦ τῆς χειρὸς ἐκ τῆς θυρίδος*.

Invece del genitivo partitivo [3] si trova in *prol.*, 39 *πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν* *1*, 100, *εἷς ἐξ ἡμῶν ἀδελφὸς* *1*, 86 *8*, 329, 381 *9*, 12 *10*, 92, 160, 223 *12*, 12, 27 *16*, 10, 14 *19*, 10 *20*, 5, 28 *23*, 16.

Invece del genitivo soggettivo [4] è presente in *8*, 132 *πεπλήρωτο μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησίας τὸ προφητικὸν τοῦτο λόγιον*.

Indica conformità 'in base a, secondo' [5] : *1*, 17 *ἐξ ὧν καὶ παρὰ τῶν παραγενομένων αὐτῷ πατέρων ἀκηκόαμεν*.

Specifica un cambiamento, una trasformazione [6] : *8*, 223 *οἷον ἀρνίον τι ἄκακον ἐκ λύκου μεταβληθείς* *14*, 12 *ἐκ τῆς λῃστρικῆς εἰς τοῦτο μεταβληθέντα* *13*, 40 *μετέστησεν ἐκ τοῦ τόπου*.

Temporale, a significare il punto di partenza dell'azione : *1*, 284, 300 *8*, 13 *11*, 23 *12*, 1 *13*, 8 *14*, 62.

In forma avverbiale : *prol.*, 52, 168 *8*, 42, 198, 275 *25*, 7.

Precisa il significato di 'salvare, liberare da' [7] : *1*, 369 *οἵαις μεθόδοις*

1. Cfr. Weierholt, p. 50.
2. Cfr. Küh. - G., p. 461; Schwyzer, p. 463. Si vedano anche le testimonianze in Sinesio (cfr. Fritz, p. 144), nella *Hist. Laus.* (cfr. Linnér, p. 49), in Mosco (cfr. Mihevč - Gabrovec, p. 41), in Teofilatto Simocatta (cfr. Eibel, p. 10), in Genesio (cfr. Werner, p. 293), in Eustazio (cfr. Wirth, p. 93), in Cinnamo (cfr. Hörmann, p. 36), ed in Sfranze (cfr. von Stepski, p. 172).
3. Cfr. Hatzidakis, p. 212; Vogeser, p. 27. Anche nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 352), nel NT (cfr. Blass - Debrunner, § 164), in Zacaria Scolastico (cfr. Minniti - Colonna, p. 96), in Teofilatto Simocatta (cfr. Eibel, p. 10), in Genesio (cfr. Werner, p. 293), in Psello (cfr. Böhlig, p. 137), in Eustazio (cfr. Wirth, p. 93) ed in Sfranze (cfr. von Stepski, p. 17).
4. Cfr. Vogeser, p. 27. Anche nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 340).
5. Cfr. Schwyzer, p. 464. Cosí anche in Temistio (cfr. Them., *or.* 8 = 163, 8; *24*, 108, 8; *26*, 131, 6.
6. Cfr. Schwyzer, p. 463. Ricorre anche in Temistio (cfr. Them., or. 2 = 44,2; 45,5 *et passim*), in Sinesio (cfr. Fritz, p. 144) ed in Eustazio (cfr. Wirth, p. 91).
7. Esempî anche in Temistio (cfr. Them., *or.* 3 = 62, 25; 13 = 243, 1; 27 = 155, 16; 34 = 220,2), ed in Sinesio (cfr. Fritz, p. 144).

δύναιντο σωθῆναι ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος 26, 55 *τῷ ἐκ τοσούτων ἡμᾶς κινδύνων ῥυσαμένῳ,* 'trarre vantaggio da' : *prol.*, 73 *πολλὴν ὠφέλειαν ἐξ αὐτῶν πορισάμενος,* 'iniziare da': *prol.*, 27 *ποιήσομαι τὴν γραφὴν ταύτην ἐκ τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας.*

Ἐν

Il numero di presenze notevolmente alto attesta la particolare evoluzione di questa preposizione che, mentre da un lato va perdendo la sua specificazione locativa con verbi di quiete, alternandosi con *εἰς* senza alcuna differenza, dall'altro viene ad ampliare i suoi valori assumendo anche quelli di altre preposizioni o rafforzando il semplice caso.

Ha valore locativo con verbi di stato, sia in senso concreto : *prol.*, 37 *κακία ἐν πόλεσιν ἐμπολιτεύεται* [1], sia in senso figurato : *1,* 152 *μὴ μνήμη συγγενείας ἐν τῇ διανοίᾳ προσευχομένου* [2]. Significa 'davanti a' [3] : *1,* 346 *τὸ πρᾶγμα ἐν ὀφθαλμοῖς εἶχεν 10,* 6 *τινὰ γοῦν καὶ ἐν ὄψεσιν ἡμετέραις,* 'presso' con persone : *2,* 65 *Ἦν γοῦν τοιοῦτος ὁ ἀνὴρ ἐπίδοξος ἐν πολλοῖς ἄλλοις πατράσιν* [4].

Ricorre al posto di *ἐπί* nel significato di 'su, sopra' [5] : *prol.*, 15 *τῆς ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει τῶν ἐλαιῶν πολιτευομένης, 1,* 1 *ἐθεασάμην οὖν ἐν τοῖς ὁρίοις* [6], ed in quello di 'sotto l'aspetto di' : *12,* 77 *ἐν ἀδελφοῦ σχήματι 13,* 4.

Indica la località di provenienza : *prol.*, 29 *οἱ ἐν Αἰγύπτῳ μοναχοὶ 1, tit. περὶ Ἰωάννου τοῦ ἐν Λυκῷ* [7].

Sempre con valore locativo, ma al posto di *εἰς* + accusativo con verbi di moto [8], è riscontrabile in *1,* 339 *εἰσελθὼν ἐν τῷ σπηλαίῳ 8,* 7 *εἰσελθόντος τοῦ σωτῆρος ἐν τῇ πόλει 10,* 194 *εἰσερχόμεθα ἄμφω ἐν τῇ φλογί 8,* 207 *9,* 44 *10,* 147, 191 *20,* 10 *26,* 9.

Ha valore modale in *1,* 47 *πορεύεσθε οὖν ἐν εἰρήνῃ 2,* 52 *ὅτι ἦλθον πρὸς αὐτὸν ἐν φαντασίᾳ* [1].

In senso limitativo [2] nel significato di 'per quanto riguarda, concerne' si ritrova in *prol.*, 70 *μή τις ἕτερος ἐν τοῖς κατορθώμασιν αὐτοὺς ὑπερβάλοι 2,* 14 *ἵνα ἐν μηδενὶ λείπωνται τῶν ἀναγκαίων* [3].

Nell'espressione 'in nome di' [4] è attestata in *4,* 13 *παραγγέλλω σοι ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ 10,* 81, 199 *12,* 27.

Con valore strumentale [5] è presente in *8,* 107 *ἐν δὲ τοῖς ἔργοις μείζονα ἐπετέλει 8,* 158 *ἅπερ ἐν τοῖς ἔργοις ἐκέκτητο χρὴ γράψαι 8,* 106 ; *11,* 8.

In senso partitivo 'tra, fra' [6] ricorre in *8,* 332 *οὐδὲ γὰρ στυγνὸς ἢ κατηφής τις ἦν ἐν αὐτοῖς.*

Il significato causale [7] occorre in *19,* 10 : *διαβόητος ἐν τοῖς ἀτοπήμασιν.*

---

1. Cfr. *prol.*, 35, 40, 41, 62, 63, 67 *bis*, 68 *1,* 26, 130, 193, 197, 198, 207, 220, 236, 242, 297, 384, 413 *2,* 6, 7, 8, 9, 16, 20, 48, 76 *3,* 1, 5 *5,* 7, 8, 16, 17 *6,* 2, 17 *7,* 1, 4, 6 *8,* 2 *bis*, 9, 19, 32, 36, 42, 45, 46, 64, 110, 112, 135, 137, 141, 162 *bis*, 173, 192, 194, 210, 239, 243, 296, 358 *9,* 15, 32, 67 *10,* 1,8, 51, 179, 187, 201, 217 *12,* 3, 6, 10, 20, 31, 38, 42, 67, 76, 80, 83, 91, *13,* 1, 8, 14, 17, *14,* 3, 8, 25, 29, 90, 94, 118 *15,*3 *18,* 1, 9 *19,* 7, 33, 55 *20,* 13, 38, 39, 40, 41 *21,* 14, 26, 80 *22,* 6, 33, 41 *23,* 6 *24,* 9, 12, *25,* 2 *epil.*, 5, 29, 44; anche con nomi di città o regione : *prol.*, 64 *2,* 1 *8,* 2, 11, 140, 256 *19,* 57 *20,* 1 *22,* 1, 10 *25,* 1 *epil.*, 4.

2. Cfr. *prol.*, 22, 46, 80 *1,* 140, 274, 291, 302, 328, 371, 374, 378 *2,* 57 *8,* 46, 66, 90, 334, 342, 373 *10,* 123, 248 *12,* 58 *18,* 9 *20,*3 *21,* 41.

3. Attestato già nel periodo classico (cfr. Küh. - G., p. 463).

4. Cfr. *1,* 85.

5. Anche nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 393).

6. Cfr. *1,* 33, 352, 379 *6,* 23 *7,* 6, 14 *8,* 126, 171 *22,* 35 *25,* 8, 12.

7. Cfr. *prol.*, 16 *1,* 84 *10,* 18 *20,* 21.

8. L'uso di *ἐν* per *εἰς* (cfr. Hatzidakis, p. 240) nella lingua classica era presente solo dopo i verbi di porre, sedere, collocare, che indicavano uno stato dopo il moto avvenuto. Ci sono comunque esempî di uno scambio di *ἐν* per *εἰς* già in Tucidide; in seguito l'alternanza della *στάσις* con la *κίνησις*, e viceversa, è attestata in tutti gli atticisti, che oscillano tra un uso prettamente iperatticista e, al contrario, uno decisamente postclassico (cfr. Schmid, I p. 91, IV p. 60; Fritz, p. 82). La confusione tra le due preposizioni è presente con notevole frequenza nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 371), piú raramente nel NT (cfr. Blass-Debrunner, § 218; Moulton, p. 257); esempî anche in Temistio, (cfr. Them, *or.* 18 = 312,15; 21 = 19,4; 22 = 57,9), nella *Historia Lausiaca* (cfr. Linnér, pp. 45 - 46); Procopio rimane ancora nei limiti dell'uso classico (cfr. Scheftlein, p. 23); ricorre anche in Teodoro di Petra (cfr. Usener [1], p. 129), in Giovanni Eleemon (cfr. Usener [2], p. 51), in Mosco (cfr. Mihevč-Gabrovec, p. 33), in Giovanni Antiocheno (cfr. Rüger, p. 17), in Genesio (cfr. Werner, p. 293), in Cinnamo (cfr. Hörmann, p. 37), in Sfranze (cfr. von Stepski, p. 178).

1. Cfr. *1,* 53, 293, 306, 428 *2,* 18 *10,* 43, 99, 103, 135, 178, 197 *14,* 42 *16,* 8 *20,* 37 *22,* 6.

2. Espressione atticista che oltrepassa l'uso classico e che trova corrispondenze anche nella lingua popolare. Si vedano, al riguardo, gli esempî in Temistio (cfr. Them., *or* 4 = 78,22; 7 = 150,6; 13 = 245,8), in Teofilatto Simocatta (cfr. Eibel, p. 13), in Psello (cfr. Böhlig, 138), in Eustazio (cfr. Wirth, p. 98), in Sfranze (cfr. von Stepski, p. 177).

3. Cfr. *5,* 32 *bis* *8,* 97, 227, 384 *bis* *14,* 34, 37 *20,* 16, 26.

4. Cfr. Moulton, pp. 262 - 263.

5. L'uso strumentale di *ἐν* è attestato presso tutti gli autori, di tendenza atticista e non : negli scrittori neotestamentari (cfr. Moulton, p. 261), in Temistio (cfr. Them., *or.* 2 = 40,16;21 = 45,8), in Sinesio (cfr. Fritz, p. 140), nella *Historia Lausiaca* (cfr. Linnér, p. 34), in Teodoro di Petra (cfr. Usener [1], p. 124), in Teofilatto Simocatta (cfr. Eibel, p. 13), in Genesio (cfr. Werner, p. 293), in Eustazio (cfr. Wirth, p. 97), in Sfranze (cfr. von Stepski, p. 177).

6. Anche nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 353).

7. Il significato causale è presente anche nel NT (cfr. Blass-Debrun-

Con senso temporale si trova in *1*, 291 *ἐν πολλοῖς ἔτεσι τὰς ἀρετὰς κατορθώσας* *1*, 403 *οὕτως ἠπάτησαν οἱ δαίμονες πολλάκις ἐν νυκτί* [1]; è presente, sempre con questo significato, anche in unione con l'infinito [2]: *16*, 2 *ἐν τῷ προσφέρειν τῷ θεῷ τὰ δῶρα*; indica piú precisamente 'ai tempi di' in *8*, 63 *ἐν τοῖς Ἰουλιανοῦ καιροῖς* *8*, 152 *ἐν τῷ καιρῷ τοῦ Φαραώ*; specifica determinate circostanze in *1*, 333, 393 *8*, 342.

Espressioni particolari sono riscondrabili in *8*, 179 *ἐν ὑποψίαις εἶναι* *9*, 66 *ἐν ἐκστάσει γενόμενος* *14*, 15 *ἐν τῷ ληστρικῷ τόπῳ ὑπάρχων*; la costruzione *ἐν χερσὶν ἔχειν* è presente in *1*, 215, 316 *10*, 142 *14*, 40 *22*, 16.

Ἐπί

È usata preferenzialmente con l'accusativo nel valore locativo per indicare movimento verso qualcuno o qualcosa, in senso concreto: *1*, 376 *ἐπὶ τὴν ἔρημον πάλιν ἐχώρει* [3] e figurato: *prol.*, 74 *ἐπὶ τὴν ἐξήγησιν ταύτην ἐχώρησα* [4]; anche per indicare estensione nello spazio: *8*, 313 *ἐπὶ τὴν γῆν ἑαυτὸν ἐξαπλώσας* *26*, 46 *ἐπὶ τὸ χεῖλος τοῦ βόθρου ἐκτεταμένων* *26*, 35, nel significato di 'su, sopra': *9*, 63 *ἄμμον πολλὴν ἐπὶ τὸ ζῷον ἐσώρευσαν* [5] ed in quello di 'presso' con nomi di persona: *12*, 28 *ἡ δὲ εὐθὺς ἐπ' αὐτὸν ὥρμησεν*. Sempre con l'accusativo nel valore locativo, ma con verbi di stato al posto del classico genitivo o dativo [6], ricorre in *10*, 23 *εὑρέθη ... ἐπὶ τὰ δώματα* *10*, 82 *στῆθι μικρὸν ἐπ' αὐτὸ* *6*, 1.

Rimarchevole è l'espressione *ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν*: *8*, 213, 305.

Il valore temporale sta ad indicare per lo piú la durata [7] *1*, 427

---

ner, § 219), in Filostrato (cfr. Schmid, IV p. 449), in Genesio (cfr. Werner, p. 293), in Psello (cfr. Böhlig, p. 138), in Sfranze (cfr. von Stepski, p. 177).

1. Cfr. *prol.*, 47 *2*, 23, 67 *5*, 14 *7*, 15, 16 *8*, 14, 46 *bis* 98, 157, 364, 365 *9*, 1 *10*, 118, 133 *11*, 6, 10, 29 *bis* *14*, 42, 70, 76 *18*, 5 *20*, 4, 58 *epil.*, 17, 53.

2. Ricorre anche in Malala (cfr. Weierholt, p. 46).

3. Cfr. *1*, 68, 359 *2*, 26, 30 *8*, 29, 30, 74, 87, 188, 321 *9*, 13 *10*, 42, 50, 71, 121 *11*, 8 *12*, 25, 29, 31, 47, 51 *14*, 85, 86 *19*, 17, 47 *21*, 52, 83 *24*, 3; anche con nomi di città o regione: *prol.*, 2 *1*, 23 *22*, 7 *epil.*, 33, 52.

4. Cfr. *prol.*, 13 *1*, 106, 143, 251, 334, 338, 347 *10*, 59 *13*, 58 *15*, 12.

5. Cfr. *7*, 3 *8*, 6 *9*, 9, 53 *10*, 59 *12*, 54 *19*, 45 *21*, 13 *epil.*, 31, 48.

6. Cfr. Jannaris, § 1583; Vogeser, p. 28. Esempî ricorrono anche nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 369), nel NT (cfr. Blass-Debrunner, § 233; Moulton, p. 174), nella *Historia Lausiaca* (cfr. Linnér, p. 53), in Giovanni Eleemon (cfr. Usener², p. 51), in Genesio (cfr. Werner, p. 295), in Eustazio (cfr. Wirth, p. 101).

7. Quest'uso, già riscontrabile nel greco classico (cfr. Küh.-G., p. 504), ha maggiore sviluppo in epoca tardoantica. Occorre nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 479) e piú tardi in Psello (cfr. Böhlig, p. 149), Genesio (cfr. Werner, p. 295), Eustazio (cfr. Wirth, p. 101).

ἡμῖν διηγούμενος... ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας *2*, 49 *γήϊον βρῶμα ἐπὶ τρία ἔτη γευσάμενον* [1], anche in unione con un numerale: *1*, 77 *9*, 54.

Ricorre con '*προσκαλέω* = chiamare a': *1*, 210 *ἐπ' ἔρωτα προσεκαλεῖτο* *20*, 30, 31, 32, con '*προτρέπω* = esortare a': *2*, 42, 46, con '*σπεύδω* = aspirare a': *14*, 111, con '*πιστεύω* = aver fiducia in': *8*, 193 *ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐπὶ τὸν κύριον* [2].

Il valore avverbiale è presente nelle espressioni *ἐπὶ πολύ* (*1*, 210, 261, 270) *ἐπὶ μεῖζον* (*1*, 314).

In unione col dativo ha per lo piú valore causale, con i *verba affectuum* [3]: *1*, 188 *οὐ δεῖ ἐπαίρεσθαί τινα ἐπὶ τοῖς ἑαυτοῦ κατορθώμασιν* *1*, 238 *κατανυγεὶς ἐπὶ ταῖς πολλαῖς ἁμαρτίαις* [4], e senza di essi: *10*, 20 *διαβόητος ἐπὶ κακίᾳ γενόμενος* *14*, 71.

Un ampliamento di questo valore porta a quello finale [5]: *21*, 62 *μὴ ἐπ' ὀλέθρῳ τῶν ψυχῶν τῶν ἡμετέρων ὁ παράδεισος ἐκεῖνος γέγονεν;*

Causale - strumentale [6] può essere considerata la costruzione presente in *12*, 13 *οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος*, citazione dal NT [7].

Nel significato locativo ricorre, al posto di *ἐν* + dativo, per indicare semplice stato [8], una sola volta in senso concreto: *9*, 24 *μένειν οὖν ἡμᾶς*

---

1. Cfr. *1*, 436 *6*, 3 *10*, 147 *11*, 38 *14*, 24.

2. Una costruzione simile è attestata in *Act.* 9,42 (cfr. Blass-Debrunner, § 233).

3. Tale costruzione ricorre costantemente negli autori tardoantichi e bizantini: si ritrova già nel NT (cfr. Blass-Debrunner, § 235), poi in Filostrato (cfr. Schmid, IV p. 452), in Temistio (cfr. Them., *or.* 1 = 20,21; 2 = 32,3 *et passim*), in Sinesio (cfr. Fritz, p. 158), nella *Historia Lausiaca* (cfr. Linnér, p. 52), in Mosco (cfr. Mihevč-Gabrovec, p. 34), in Giovanni Antiocheno (cfr. Rüger, p. 15), in Teofilatto Simocatta (cfr. Eibel, p. 25), in Genesio (cfr. Werner, p. 295), in Psello (cfr. Böhlig, p. 148), in Eustazio (cfr. Wirth, p. 100) ed infine in Sfranze (cfr. von Stepski, p. 184).

4. Cfr. *1*, 151 *6*, 18 *8*, 335, 339 *10*, 122 *21*, 36, 38, 78 *23*, 21.

5. L'uso finale ricorre anche nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 475), nel NT (cfr. Blass-Debrunner, § 235; Moulton, p. 272), in Aristide (cfr. Schmid, II p. 240), in Eliano (cfr. Schmid, III p. 283), in Filostrato (cfr. Schmid, IV p. 452), in Temistio (cfr. Them., *or.* 2 = 29,2; 4 = 78, 23; 13 = 234, 27 *et passim*), in Sinesio (cfr. Fritz, p. 159), in Cinnamo (cfr. Hörmann, p. 43).

6. Anche nella *Historia Lausiaca* (cfr. Linnér, p. 52).

7. Cfr. *Matth.* 4,4; *Luc.* 4,4.

8. I valori locativi col genitivo e dativo subiscono già nel periodo classico una notevole diminuizione ed in genere si alternano poi senza particolari differenze. Si vedano, al riguardo, gli esempî nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, pp. 471 - 472),

κελεύσας ἐπὶ τῷ τόπῳ e figurato : *24*, 2; una sola volta nel significato di 'su, sopra', concreto : *11*, 2 *ἐπὶ τῷ ποταμῷ εὑρεθέντες* e figurato : *prol.*, 66 *ἐπὶ τῷ θεῷ ἐπερείδονται* ed in quello corrispondente al latino *coram* [1]: *19*, 32 *ἐπ' ὄψεσι παντὸς τοῦ πλήθους*.

Nel significato temporale specifica per lo piú la durata [2] : *10*, 86 *ἐπὶ πολλαῖς ὥραις ... αὐτὸν μὴ δυόμενον 13*, 18 *ἐπὶ τρισὶν ἔτεσιν ὑπὸ πέτραν τινὰ ... διετέλεσεν 21*, 29 *26*, 28.

Con il verbo '*πείθω*' : *1*, 200 *8*, 199; con '*πληρόω*' : *8*, 129, 138 *9*, 8. Per estensione di quest'ultimo valore, assume anche quello di 'riguardo a, per quanto concerne', sostitutivo di *περί* e *ἀμφί* : *8*, 224 *ἐπ' αὐτῷ ἡ προφητεία Ἡσαΐου λέγοντος 1*, 380.

Con il g e n i t i v o ha per lo piú la funzione locativa di 'su, sopra' : *prol.*, 35 *ἐπὶ γῆς ζῶντες* [3] ; è presente anche nel significato corrispondente al latino *coram* [4], come col dativo : *2*, 72 *ἐλέγξας αὐτὸν ἐπὶ πάντων 2*, 73 *10*, 67 *19*, 18.

Precisa l'argomento cui ci si riferisce nel discorso, come già si è notato per *ἐπί* + dativo [5] : *8*, 132 *πεπλήρωτο μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησίας τὸ προφητικὸν τοῦτο λόγιον 8*, 133, 288.

Κατά

È presente in unione col genitivo e l'accusativo; il rapporto tra questi due casi è di 7 : 91 con una netta preferenza quindi per l'accusativo rispetto al genitivo.

A differenza che in Sinesio, Psello e Cinnamo [6], il valore maggiormente riscontrato in unione con l'a c c u s a t i v o è quello locativo sia con i verbi di movimento come semplice indicazione di direzione: *1*, 203 *γυναικὸς εὐμόρφου πλανωμένης κατὰ τὴν ἔρημον* [7] che in particolare

in Sinesio (cfr. F r i t z, p. 157), nella *Historia Lausiaca* (cfr. L i n n é r, p. 52), in Mosco (cfr. M i h e v č - G a b r o v e č, p. 34), in Psello (cfr. B ö h l i g, p. 148), in Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 42).

1. Anche in Teofilatto Simocatta (cfr. E i b e l, p. 25) ed in Psello (cfr. B ö h l i g, p. 148).

2. Cfr. S c h w y z e r, p. 468. In questo significato ricorre in Polibio (cfr. K r e b s, p. 86), Sinesio (cfr. F r i t z, p. 158), Genesio (cfr. W e r n e r, p. 295), Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 42).

3. Cfr. *prol.*, 37 *1*, 308, 332 *3*, 7 *8*, 4, 118, 330 *10*, 25, 130 *11*, 11, 23 *12*, 41 *21*, 64.

4. Cosí già occorre nel NT (cfr. B l a s s - D e b r u n n e r, § 234), e Giovanni Antiocheno (cfr. R ü g e r, p. 15).

5. Anche in Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 41).

6. Cfr. F r i t z, p. 149; B ö h l i g, p. 142; H o r m a n n, p. 48.

7. Cfr. *8*, 164, 168 *9*, 1 *10*, 149 *12*, 79 *14*, 18, 27, 88 *19*, 45 *23*, 5.

nel significato di 'lungo' [1] *26*, 32 *κατὰ τὴν θαλασσίαν ὄχθαν ἐπὶ τὴν Δίολκον ἀπερχόμενοι*, 'nella regione di', presso [2] : *17*, 1 *εἴδομεν δὲ καὶ κατὰ τὴν Θηβαΐδα μονήν τινα* [3]; si ritrova anche con verbi di stato [4] : *13*, 41 *διῆγεν δὲ κατὰ τὴν ἔρημον* [5]; con nomi di città o regione indica il luogo di origine: *1*, 10 *τῶν Αἰθιόπων τῶν κατὰ τὴν Συήνην* [6].

Rilevanti sono anche le presenze, come già in epoca classica, di questa preposizione con il valore di 'secondo a, conforme a' [7] : *prol.*, 28 *κατὰ τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν οἱ ἐν Αἰγύπτῳ μοναχοὶ ἄγουσι 1*, 61 *κατ' ἐπιστήμην αὐτὸν ἀναθρέψας* [8].

Il valore causale [9] è attestato in *prol.*, 32 *κατὰ τὴν πολιτείαν ἔνθεον αὐτῶν ... ἔχοντας ἐνέργειαν θεοειδῆ*; funzione causale - consecutiva [10] può essere considerata quella presente in *14*, 128 *πρεσβυτέρων τινῶν κατὰ ἀποκάλυψιν πρὸς αὐτὸν ἐληλυθότων*.

Nel significato temporale risponde alla domanda 'quando' : *1*, 55 *γεννήσασα κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ὁ ἀνὴρ αὐτῆς τῷ πατρὶ Ἰωάννῃ συντετύχηκεν* [11]; è riscontrabile anche con valore distributivo [12] : *2*, 57

1. Cfr. J a n n a r i s, § 1585; S c h w y z e r, p. 478. Anche in Eustazio (cfr. W i r t h, p. 103).

2. Cfr. S c h w y z e r, p. 476.

3. Cfr. *5*, 11, 19, *18*, 11 *19*, 1 *epil.*, 1, 5, 38.

4. L'indicazione locativa di *κατά* + accusativo al posto di *κατά* + genitivo per precisare stato o prossimità con nomi di città o regione acquista una maggiore frequenza nel periodo postclassico. Cosí troviamo *κατά* + accusativo per indicare indifferentemente moto o stato o prossimità sia nei papiri tolemaici (cfr. M a y s e r, pp. 430 - 432), che in Mosco (cfr. M i h e v č - G a b r o v e č, p. 36), Genesio (cfr. W e r n e r, p. 295), in Psello (cfr. B ö h l i g, p. 143), in Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 48).

5. Cfr. *5*, 6, 9 *8*, 159, 330 *9*, 30 *10*, 43 *12*, 6 *13*, 41 *20*, 38 *21*, 55, 56 *epil.*, 44.

6. Cfr. *8*, 136 *epil.*, 58.

7. Cfr. K ü h. - G., p. 478; S c h w y z e r, p. 49. Esempî di quest'uso ricorin Polibio (cfr. K r e b s, p. 140), in Temistio (cfr. Them., *or* 1=8, 10;4 =75,3 *et passim*), in Sinesio (cfr. F r i t z, p. 149), in Genesio (cfr. W e r n e r, p. 296), in Psello (cfr. B ö h l i g, p. 144), in Eustazio (cfr. W i r t h, p. 104).

8. Cfr. *1*, 46, 145, 267, 433 *8*, 89, 312 *9*, 11, 37 *10*, 134, 186 *12*, 89 *14*, 42, 68 *20*, 78.

9. Cfr. K ü h. - G., p. 478. Anche in Polibio (cfr. K r e b s, p. 139) ed in Genesio (cfr. W e r n e r, p. 296).

10. Anche in Filostrato (cfr. S c h m i d, IV p. 457).

11. Cfr. *1*, 39, 296, 386 *2*, 20 *8*, 35, 58, 76, 112, 166, 210, 281, 326 *10*, 26, 146, 221 *12*, 15 *18*, 19.

12. Cfr. K ü h. - G., p. 480; S c h w y z e r, p. 477. Valori distributivi sono presenti anche nei papiri tolemaici (cfr. M a y s e r, p. 436), in Filostrato (cfr. S c h m i d, IV p. 457), in Sinesio (cfr. F r i t z, p. 150), in Psello (cfr. B ö h l i g,

καθ' ἡμέραν προσκυνῶ ἐγὼ τῷ ἐμῷ βασιλεῖ [1]. Valore avverbiale ha in *5*, 2 *οὐκ ἔστιν εἰπεῖν κατ' ἀξίαν τὰ θαύματα* [2].

In unione col g e n i t i v o è presente nel significato di 'contro' nei confronti di persone, ampiamente riscontrata nella classicità e che rimane costante anche nell'evoluzione della lingua postclassica [3]: *4*, 4 *μηδὲ ὀργισθῆναι κατά τινος* *14*, 76 *κρίσιν πονηρὰν κατ' οὐδενός ποτε ἐξενήνοχα*. Con valore locativo [4] come sostitutiva di *ἐπί*, nel senso di 'su, sopra' ricorre in *1*, 73 *λευκώματα κατὰ τῶν κορῶν ποιήσασα*, e nel significato piú specifico di 'contro la corrente del fiume' in *11*, 11 *ἀνελθόντες κατὰ τοῦ ῥεύματος*.

In sostituzione del genitivo oggettivo occorre in *2*, 33 e *24*, 42 *τὴν κατὰ τῶν δαιμόνων ἐλασίαν*.

Μετά

Il rapporto tra i due casi, genitivo e accusativo, con cui si costruisce la preposizione, mostra una preponderanza del primo (31 : 17). Il nostro testo conferma, quindi, l'incremento di questa costruzione nell'uso di *μετά*, incremento registrato a partire dai papiri tolemaici agli scrittori neotestamentari, a Polibio, Luciano e poi ancora Psello, Genesio, Sfranze. Solo Cinnamo si allontana da questo generale indirizzo con la sua preferenza per l'accusativo, mentre nella *Historia Lausiaca* le due costruzioni si equivalgono [5]. Rispetto a *σύν*, cui si affianca in molti significati, si nota una certa prevalenza, nella *Historia monachorum*, per *μετά*: il rapporto tra le due preposizioni, come risulta dalla tabella I, è di 44 : 31 [6].

p. 144), in Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 50), in Sfranze (cfr. v o n S t e p s k i, p. 191).

1. Cfr. *2*, 50 *7*, 12 *8*, 89, 319, 354, 360 *10*, 189 *11*, 26.

2. Cfr. *8*, 377 *10*, 114, 126 *12*, 4 *15*, 15.

3. Cfr. K ü h. - G., p. 476. Con tale significato appare, infatti, anche in Polibio (cfr. K r e b s, p. 130), nel NT (cfr. B l a s s - D e b r u n n e r, § 225), in Sinesio (cfr. F r i t z, p. 151), in Teofilatto Simocatta (cfr. - E i b e l, p. 20), in Psello (cfr. B ö h l i g, p. 142), in Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 47).

4. *Κατά* locativa col genitivo è attestata raramente nella tarda grecità; ci sono comunque esempî nei papiri tolemaici (cfr. M a y s e r, p. 428), nel NT (cfr. B l a s s - D e b r u n n e r, § 225), in Temistio (cfr. Them., *or.* 20=7, 10; 21=38, 2), in Sinesio (cfr. F r i t z, p. 143), nella *Historia Lausiaca* (cfr. L i n n é r, p. 55).

5. Si vedano, al rigardo, gli esempî nei papiri tolemaici (cfr. M a y s e r, p. 440), nel NT (cfr. M o u l t o n, p. 269), nella *Historia Lausiaca* (cfr. L i n n é r, p. 28), in Genesio (cfr. W e r n e r, p. 289), in Psello (cfr. B ö h l i g, p. 133), Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 21), in Sfranze (cfr. v o n S t e p s k i, p. 142).

6. Sull'uso di *σύν* e *μετά* cfr. M o m m s e n, pp. 1-662.

In unione col g e n i t i v o precisa per lo piú la comunanza, l'unione, con persone [1]: *8*, 164 *βακχεύοντες μετὰ τοῦ πλήθους*, e con cose [2]; *20*, 29 *οἱ μὲν μετὰ ὕδατος ἡμῖν προϋπήντησαν*.

È presente invece del dativo strumentale [3] in *1*, 383 *μετὰ καμάτου τὸν ἄρτον ἑαυτοῦ ποριζόμενος*.

Il valore di modo o maniera [4] è riscontrabile in *8*, 303 *οἱ μετὰ σπουδῆς προσδραμόντες* *10*, 163 *μετὰ ἀπειλῆς αὐτῷ λέγοντα* [5].

Con l'a c c u s a t i v o è attestata solo col significato di 'dopo' in *1*, 77 *μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέβλεψεν* [6].

Παρά

Il confronto tra i tre casi con cui è costruita è nettamente favorevole al genitivo, che effettivamente mantiene in molti autori del periodo postclassico una posizione di predominio [7].

Col g e n i t i v o si riscontra per lo piú coi verbi di 'chiedere, domandare': *10*, 88 *ἐπυνθάνοντο παρ' αὐτοῦ*; 'ascoltare, sentire': *8*, 344 *παρ' αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀκούοντες*; 'apprendere, venire a conoscenza': *6*, 22 *παρὰ πολλῶν καὶ παρ' αὐτοῦ ἐκείνου ἐμάθομεν*; 'ricevere': *8*, 101 *ὅταν δὲ καὶ θαυμάτων ἐπίδειξιν παρὰ θεοῦ λάβῃ τις* [8].

1. Cfr. *1*, 252 *8*, 2, 59, 65, 72, 379 *10*, 197 *14*, 32, 106 *20*, 83 *21*, 99.

2. Cfr. *8*, 280 *9*, 60 *10*, 169.

3. Cfr. J a n n a r i s, § 1605; K ü h. - G., p. 506. Ricorre anche nella *Historia Lausiaca* (cfr. L i n n é r, p. 58), Psello (cfr. B ö h l i g, p. 144), Eustazio (cfr. W i r t h, p. 106), Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 51), Sfranze (cfr. v o n S t e p s k i, p. 195).

4. Esempî di quest'uso anche in Teofilatto Simocatta (cfr. E i b e l, p. 22), Genesio (cfr. W e r n e r, p. 297), Sfranze (cfr. v o n S t e p s k i, p. 195).

5. Cfr. *1*, 356 *8*, 262 *9*, 17 *12*, 75 *14*, 8 *23*, 11.

6. Cfr. *1*, 111, 317, 331 *8*, 195, 307 *9*, 46, 61 *10*, 65 *11*, 16 *14*, 5, 92 *22*, 7 *24*, 13, 24, 38 *25*, 10.

7. Il genitivo è infatti il caso preferito anche in Temistio, nella *Historia Lausiaca* (cfr. L i n n é r, p. 28), in Genesio (cfr. W e r n e r, p. 290); Psello (cfr. B ö h l i g, p. 76), e Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 21) aderiscono invece maggiormente alla costruzione con l'accusativo.

8. La costruzione di *παρά* + genitivo con questi verbi appare già in epoca classica, ma viene adoperata con una certa frequenza dal periodo ellenistico in poi; è riscontrabile anche in Temistio (cfr. Them., *or* 3=66, 4; 20 = 7, 19; 23 = 84, 16 *et passim*), in Sinesio (cfr. F r i t z, p. 163), nella *Historia Lausiaca* (cfr. L i n n é r, p. 59), in Genesio (cfr. W e r n e r, p. 297), in Psello (cfr. B ö h l i g, p. 149). Riguardo ai verbi di 'chiedere, domandare' nel testo esaminato cfr. anche *1*, 10, 173, 205 *8*, 109, 250, 333 *11*, 32 *12*, 44 *14*, 9, 13, 21 *21*, 8, 17; 'ascoltare, sentire' cfr. *1*, 18 *8*, 34, 49, 107 *24*, 6; 'apprendere, venire a conoscenza' cfr. *1*, 269 *5*, 25 *8*, 302, 350, 352; 'ricevere' cfr. *10*, 30.

Il valore originario classico 'da parte di' è attestato una sola volta in *14*, 60 *παρὰ θεοῦ λέγεις ἐληλυθέναι.*

Frequente è invece la sostituzione di *ὑπὸ* + genitivo con i verbi passivi [1]: *8*, 41 *ἡ τροφὴ αὐτοῦ . . . παρὰ θεοῦ ἐξ ἀμηχάνου ἐχορηγεῖτο 19*, 14 *μηδέν σοι τῶν παρὰ σοῦ εἰρημένων εἰς ἁμαρτίαν λογίσηται* [2].

Ricorre al posto del semplice genitivo, uso prettamente postclassico [3]: *1*, 234 *τῆς παρὰ τοῦ ἐλεήμονος θεοῦ φιλανθρωπίας.*

Col d a t i v o l'unico significato presente è quello locativo di 'presso': *1*, 14 *παρὰ τοῖς βασιλεῦσιν εὐδοκιμήσεις* [4], 'vicino a' : *21*, 7 *παρὰ τῷ μεγάλῳ ἀνδρὶ πατρὶ Ἀντωνίῳ ἐργαζόμενον.*

La costruzione con l'a c c u s a t i v o ha per lo piú valore comparativo [5]: *1*, 320 *ὡς ἤδη τι παρὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους μεῖζόν [τι] κεκτημένος*, *8*, 102 *ὡς ἤδη τι παρὰ τοὺς ἄλλους τετιμημένος* [6].

Il valore avverbiale è presente in *1*, 379 *παρὰ μικρὸν συνετέλεσάν με ἐν τῇ γῇ* [7].

Il significato additivo di 'oltre a, al di là' [8] ricorre in *5*, 5 *ὡς ἄλλην εἶναι παρ' αὐτὴν τὴν ἔξω πόλιν.*

In *9*, 67 (*ἔκειτο . . . ὁ παῖς ἐν τῷ χωρίῳ παρὰ τὴν ἔρημον*) si può notare una certa confusione tra l'uso locativo di *παρά* + dativo con quello di *παρά* + accusativo [9].

1. Quest'uso di *παρά* + genitivo coi verbi passivi, raro nel greco attico, ha un certo incremento nel periodo postclassico (cfr. S c h w y z e r, p. 498); appare nei papiri tolemaici (cfr. M a y s e r, pp. 484 - 487), in Filostrato (cfr. S c h m i d, IV p. 460), in Temistio (cfr. Them., *or.* 6=120, 1 ; 7=144, 3 ; 8=164, 23 *et passim*), in Sinesio (cfr. F r i t z, p. 163), nella *Historia Lausiaca* (cfr. L i n n é r, p. 59), in Genesio (cfr. W e r n e r, p. 286), in Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 52).

2. Cfr. *1*, 37, 368 *2*, 32 *8*, 261, 265 *10*, 140, 180, 184 *11*, 6 *13*, 47 *19*, 12 *22*, 32.

3. Cfr. J a n n a r i s, § 1629.

4. Cfr. *prol.*, 45, 59 *1*, 19 *6*, 4, 10 *8*, 122 *10*, 144 *18*, 7, 14 *21*, 91.

5. L'uso comparativo di *παρά* è attestato già nel periodo classico (cfr. S c h w y z e r, p. 496), nel NT (cfr. B l a s s - D e b r u n n e r, § 236), in Aristide (cfr. S c h m i d, II p. 240), in Filostrato (cfr. S c h m i d, IV p. 461), Temistio (cfr. Them., *or* 9 = 190,21). Proprio del greco postclassico è invece l'accompagnamento di codesta preposizione con aggettivo di grado positivo cosi come si ritrova anche nel NT (cfr. B l a s s - D e b r u n n e r, § 236), in Mosco (cfr. M i h e v č - G a b r o v e č, p. 37) ed in Psello (cfr. B ö h l i g, p. 150).

6. Cfr. *8*, 149 *10*, 188.

7. Cfr. *1*, 318, 335, 378 *bis* *8*, 90, 94, 258 *13*, 29.

8. Cfr. J a n n a r i s, § 1614. Anche in Temistio (cfr. Them., *or* 7 = 141, 23; 18 = 319, 3; 23 = 84, 27).

9. Cfr. J a n n a r i s, § 1631. Anche in Temistio (cfr. Them., *or* 2 = 47, 1; 7 = 128, 10; 143, 20).

Περί

La preposizione è attestata solo in costruzione col genitivo e l'accusativo; il dativo, che risulta presente, anche se raramente, in Filostrato, Psello, Eustazio, Cinnamo, non ha riscontro nel nostro testo [1]. Il rapporto tra i due casi è nettamente favorevole al g e n i t i v o, che d'altra parte è registrato sempre nel significato di 'intorno a, su' sia nei titoli delle singole vite dei monaci che nel testo: *1*, 315 *ἐθάρρει περὶ τῆς ἀμείνονος ἑαυτοῦ λήξεως.*

Sono riscontrabili due soli casi di un valore sostitutivo di *ὑπέρ* nel significato di 'a favore di' [2]: *1*, 24 *περὶ αὐτῆς ὑπερεύξηται 1*, 45 *ηὐξάμην περὶ σοῦ.*

Con l'a c c u s a t i v o ha generalmente funzione locativa: *2*, 10 *οἱ περὶ αὐτὸν πατέρες 8*, 44 *λέντιον μικρὸν περὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ* [3]; anche nel significato di 'vicino a' : *6*, 27 *ἦν γὰρ ἰδεῖν ἴχνη βουβάλων . . . περὶ τὴν μονὴν αὐτοῦ.*

Nel significato di 'riguardo a', con cose ricorre in *8*, 152 *αἱ περὶ ταῦτα χρεῖαι 21*, 72 *ὡς αὐτὸς ἀνορέκτως ἔχων περὶ τὸ βρῶμα* e 'nei riguardi di' con persone: *20*, 44 *ἀγάπην δὲ τοσαύτην εἶχον . . . περὶ τὴν λοιπὴν ἀδελφότητα.*

È presente con *ἀσχολέω* nel significato di 'aver cura di, occuparsi di' : *1*, 413, 418 *8*, 154.

Il valore di cambiamento o trasformazione è riscontrabile in *10*, 29 *εἰ βούλει μεταβαλεῖν τὸν τρόπον περὶ τὴν ἀρετήν.*

Πρό

Molto rara, ha per lo piú il valore temporale di 'prima di' : *1*, 242 *πρὸ θανάτου ἐν τοῖς νεκροταφίοις ἑαυτὸν κατακλείσας* [4].

È attestato un solo esempio con significato locativo [5]: *12*, 83 *πρὸ*

1. Al riguardo si vedano gli esempî in Filostrato (cfr. S c h m i d, IV p. 462), in Psello (cfr. B ö h l i g, p. 152), in Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 57), Eustazio (cfr. W i r t h, p. 109).

2. Cfr. S c h w y z e r, p. 503. Cosí anche in Temistio (cfr. Them., *or* 3 = 59, 27).

3. Cfr. *4*, 3 *8*, 270, 275 *10*, 27 *19*, 43.

4. Cfr. *6*, 9 *8*, 243, 307 *10*, 17, 155 *14*, 2, 66, 119 *17*, 14 *21*, 2 *22*, 1.

5. Il valore locativo è, in effetti, molto raro dalla *koinè* in poi. Si ritrova, in tale significato, saltuariamente nei papiri tolemaici, (cfr. M a y s e r, p. 390), nel NT (cfr. B l a s s - D e b r u n n e r, § 213), nella *Historia Lausiaca* (cfr. Linnér, p. 62), in Psello (cfr. B ö h l i g, p. 137); frequente è invece in Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 59), mentre manca del tutto in Sfranze (cfr. v o n S t e p s k i, p. 206).

θυρῶν παῖς τις καλὸς νεανίας ἐπέμενεν, ed uno con valore sostitutivo : *8*, 158 *πρὸ δὲ τῶν λόγων, ἅπερ ἐν τοῖς ἔργοις ἐκέκτητο χρὴ γράψαι*.

Πρός

Nella maggioranza dei casi ricorre in costruzione con l'accusativo; ci sono, infatti, solo due casi con il dativo e due con il genitivo [1].

Col dativo ha solo funzione locativa: *1*, 138 *πρὸς αὐτῷ τῷ ὕψει τῶν ἀρετῶν γεγονότες* *1*, 260 *πρὸς ταῖς οἰμωγαῖς καρτερῶν*.

Anche col genitivo ha solo valore locativo : *10*, 52 *ἄρτος … πρὸς κεφαλῆς εὑρίσκετο* *21*, 57 *εὗρε πάντα τὰ βαΐα πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ συνηγμένα ὑπὸ δαιμόνων*.

La costruzione con l'accusativo abbraccia molte funzioni. Prevale su tutte quella locativa con verbi di movimento, sia in senso concreto che figurato [2], e quella con i verbi di 'dire, rivolgere il discorso a, rispondere a' [3], attestata anche in epoca classica e successivamente nel NT, in Sinesio, Teofilatto Simocatta, Genesio, Cinnamo [4].

Sempre con valore locativo, ma con verbi di stato, al posto di *πρός* + dativo o *παρά* + dativo nel significato di 'presso' [5] è presente in *8*,

1. Già in epoca classica l'accusativo prevaleva sugli altri casi; ma a partire dalla tarda grecità il fenomeno si è andato generalizzando. Infatti in Polibio (cfr. Krebs, p. 113) e nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 497) il genitivo e il dativo ricorrono raramente; in Eustazio (cfr. Wirth, p. 76) il rapporto tra i tre casi è di 8 presenze per il genitivo, 3 per il dativo e 120 per l'accusativo; nella *Historia Lausiaca* (cfr. Linnér, p. 63) nessun caso col genitivo ed uno solo col dativo cosí come in Sfranze (cfr. von Stepski, p. 207).

2. Cfr. *prol.*, 18 *1*, 9, 21, 22, 42, 62, 73, 81, 118, 120, 132, 211, 255, 397, 437, 438 *2*, 40, 52, 66, 71 *5*, 20, 21, 29 *6*, 5, 14 *8*, 54, 65, 122, 187, 197, 213, 276, 300, 302, 308, 316 *9*, 16, 24, 27, 33, 55, 69, 72 *10*, 56, 84, 96, 106, 123, 127, 139, 219, 221 *11*, 19 *12*, 31, 33, 65 *13*, 4, 33, 45, 53 *14*, 8, 43, 46, 51, 107, 116, 129 *18*, 5 *19*, 7, 34, 42, 51 *20*, 50 *21*, 65, 69, 71, 76, 86 *22*, 11, 20, 32, 34, 36, 39 *24*, 3, 25, 43.

3. Cfr. *1*, 12, 38, 42, 102, 116, 124, 210, 222, 261, 386, 408 *2*, 24 *4*, 8 *6*, 14 *8*, 20, 28, 33, 117, 200, 234, 248, 290 *9*, 57 *10*, 63, 64, 67, 81, 106, 110, 113, 151, 166, 170, 193 *11*, 5, 7, 12, 15, 18, 20 *12*, 15, 27, 34, 36, 63, 82, 92 *13*, 26, 29 *14*, 10, 14, 21, 33, 99, 108, 110, 112 *15*, 9, 13 *19*, 13, 18, 24, 30 *20*, 3, 86 *21*, 9, 15, 18, 39, 46, 57, 62 *22*, 21, 37 *23*, 16, 18 *24*, 5, 9, 13, 17, 27, 31, 34.

4. Cfr. Küh. G., p. 519. Si vedano, al riguardo, gli esempi nel NT (cfr. Moulton, p. 274), in Sinesio (cfr. Fritz, p. 164), in Teofilatto Simocatta (cfr. Eibel, p. 34), in Genesio (cfr. Werner, p. 299).

5. Già in epoca classica è attestata la costruzione di *πρός* + accusativo con verbi di stato, per indicare una determinata posizione in un luogo (cfr. Schwyzer, p. 510) : in seguito essa però va incrementandosi grazie anche ad una certa confusione instauratasi tra *πρός* + dativo e *πρός* + accusativo. Al riguardo si considerino gli esempî nel NT (cfr. Blass-Debrunner, § 239), in Mosco (cfr. Mihevč-

125 *ἐγένετο δὲ συνοικία τῶν ἀδελφῶν ὁμοῦ πρὸς αὐτὸν* *9*, 28 *ἀναπαυσάμενοι δὲ πρὸς ἐκεῖνον τὸν ἀδελφόν* [1], nel significato di 'davanti a' : *1*, 63 *ταῦτα μὲν πρὸς τοὺς ἔξωθεν ἐρχομένους ἐπεδείκνυεν θαυμάσια* [2], nel significato di 'vicino a' : *2*, 12 *οἱ συνερχόμενοι πρὸς αὐτὸν ἀδελφοί* [3].

Con i verbi 'esortare spingere a' occorre in *prol.*, 6 *διεγεῖραι ψυχὴν πρὸς εὐσέβειαν* [4]; 'aver fede in' [5]: *10*, 182 *εἰ ἔχετε πίστιν πρὸς τὸν θεόν* *12*, 93 *τοῖς ἔχουσι πίστιν πρὸς τὸν θεόν*; 'imparare da' : *8*, 244 *οἳ πρῶτοι πρὸς αὐτὸν ἐμαθητεύοντο*; 'costringere a' : *8*, 351 *τοὺς ἀδελφοὺς πρὸς ἀνάπαυσιν παραβιάζεσθαι*; 'intercedere presso' : *10*, 100 *πρεσβεύων ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν θεόν* *10*, 109 *ἱκέτευεν πρεσβεύειν ὑπὲρ αὐτοῦ πρὸς τὸν θεόν*.

Indica la posizione assunta dal soggetto nei confronti di qualcuno o qualcosa, sia in senso favorevole che sfavorevole o neutrale : *1*, 325 *ὀκνηρότερος διανίσταται πρὸς τοὺς ὕμνους* *8*, 304 *τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἔθος ἐστὶν πρὸς πάντας τοὺς ἀδελφούς*, anche con i verbi di 'combattere, essere in lotta con': *1*, 160 *πρὸς τὰ πάθη διαμαχόμενος* *8*, 195 *πρὸς ἀλλήλας συμβάλλουσι πόλεμον* *8*, 230 *ἦσαν Ἕλληνες πρὸς Χριστιανοὺς κωμῆται διαμαχόμενοι*.

In dipendenza da un sostantivo [6] e presente in *8*, 214 *τίς κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος* *10*, 213 *διὰ τὴν ἐρχομένην πρὸς ἡμᾶς ἀδελφότητα* *20*, 44 *ἀγάπην δὲ τοσαύτην εἶχον πρὸς ἀλλήλους*.

Specifica lo scopo o il fine di un'azione [7] : *prol.*, 50 *πρὸς ἱκεσίαν τὰς χεῖρας ἐκτείνασα* *1*, 146 *εἰ μὴ πρὸς κενοδοξίαν τὰς ἡμετέρας ἀρετὰς θηρᾶτε* *1*, 289 *συμβάλλεται ἡμῖν καὶ ἡ μακροτέρα ἔρημος πρὸς τὴν ἄσκησιν* [8]; anche in unione con l'infinito : *prol.*, 74, 75 *πρὸς ζῆλον μὲν καὶ ὑπόμνησιν τῶν τελείων, πρὸς οἰκοδομὴν δὲ καὶ ὠφέλειαν τῶν ἀρχομένων ἀσκεῖν*.

Gabrovеč, p. 38), Genesio (cfr. Werner, p. 298), Sfranze (cfr. von Stepski, p. 209).

1. Cfr. *10*, 42, 49, 130 *14*, 49 *21*, 44.

2. Cfr. *1*, 303 *6*, 11 *10*, 171 *14*, 46.

3. Cfr. *2*, 36 *16*, 8.

4. Cfr. *8*, 55, 315 *13*, 57 *20*, 15 *22*, 8.

5. Anche in Sfranze (cfr. von Stepski, p. 209).

6. Quest'uso è attestato anche in Cinnamo (cfr. Hörmann, p. 210) e Sfranze (cfr. von Stespki, p. 63).

7. Il significato finale di *πρός* si incontra anche nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 503), nel NT (cfr. Blass-Debrunner, § 239), in Sinesio (cfr. Fritz, p. 165), Teofilatto Simocatta (cfr. Eibel, p. 34), Mosco (cfr. Mihevč-Gabrovеč, p. 38), Genesio (cfr. Werner, p. 298), Psello (cfr. Böhlig, p. 154), Cinnamo (cfr. Hormann, p. 62), Eustazio (cfr. Wirth, p. 113).

8. Cfr. *2*, 24 *5*, 21 *8*, 73, 118, 250, 361 *10*, 41, 44, 85 *17*, 4 *20*, 25, 51 *21*, 17, 21, 53 *22*, 14, 22.

Riscontriamo il valore causale con i *verba affectuum*[1] in *10*, 105 δυσφοροῦντα πρὸς τὴν τελευτήν.

Ricorre al posto di un accusativo di limitazione[2] in *1*, 411 πρὸς τὴν θεωρίαν γυμναζόμενοι *8*, 200 ὡς γενναιοτάτου πρὸς πόλεμον.

Significato temporale ha in *1*, 203 φαντασίαν αὐτῷ παρέχεται πρὸς ἑσπέραν *1*, 331 *9*, 68.

Il significato comparativo di 'rispetto a, a paragone di'[3] è attestato in *10*, 15 οὐδὲν γὰρ ... θαυμαστὸν ... τὸ ἐμὸν ἔργον πρὸς τὸ τῶν πατέρων ἡμῶν πολίτευμα.

È presente al posto del semplice genitivo col verbo δέομαι[4] in *9*, 50 πάντες ὁμοῦ πρὸς τὸν πατέρα δεόμενοι ἀφανισθῆναι ἐκ τῆς χώρας αὐτῶν τὸ θηρίον.

Indica l'argomente di cui si parla[5]: *16*, 10 ὁ δὲ ἄλλος διεκρίθη πρὸς τὸ δῶρον.

Σύν

Presente sempre col dativo e solo nella forma σύν per indicare unione o compagnia[6], ha un rapporto di presenze rispetto a μετά + genitivo, nello stesso significato, di 29 : 18, lievemente favorevole quindi a σύν. In generale però negli altri valori il nostro testo preferisce, come risulta dalla tabella I, μετά.

La iniziale distinzione tra σύν (riservata alla poesia) e μετά (alla prosa), seguita rigidamente da Isocrate e dai suoi imitatori ed infranta nella grecità classica solo da Senofonte[7], viene dalla *koinè* ellenistica in poi ad allentarsi, per cui non è raro notare una certa alternanza tra le due preposizioni anche presso gli scrittori atticisti[8] che pur rimanendovi

1. Al riguardo si vedano gli esempî in Psello (cfr. B ö h l i g, p. 154), Genesio (cfr. W e r n e r, p. 298), Eustazio (cfr. W i r t h, p. 113).

2. Questa costruzione compare anche nei papiri tolemaici (cfr. M a y s e r, p. 505), in Sinesio (cfr. F r i t z, p. 165), Genesio (cfr. W e r n e r, p. 298), Psello (cfr. B ö h l i g, p. 154), Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 61), Eustazio (cfr. W i r t h, p. 114).

3. Anche nei papiri tolemaici (cfr. M a y s e r, p. 507), Sinesio (cfr. F r i t z, p. 165), Psello (cfr. B ö h l i g, p. 154).

4. Cfr. LSJ, *s.v.*

5. Di questa costruzione si serve anche Temistio (cfr. Them., *or* 3 = 60, 1; 7 = 130, 20).

6. Cfr. *1*, 390, 424 *bis* *2*, 76 *6*, 17 *8*, 23, 82, 183, 211, 215, 221, 226, 244, 276, 317, 381 *9*, 35 *10*, 98, 152, 187 *12*, 53 *13*, 11 *14*, 44, 131 *19*, 55 *20*, 45, 54, 71 *21*, 45, 100.

7. Cfr. M o m m s e n, pp. 14 - 19.

8. Krebs attesta in Polibio una indiscussa superiorità di μετά rispetto a σύν,

20 - 7 - 1978

fedeli non seguono completamente la norma classica e si servono spesso anche di σύν. Diversa, poi, è la posizione di queste due preposizioni nel NT, nella *Historia Lausiaca* e nella *Historia monachorum*: pur avendo tutti gli stessi intenti divulgativi, i primi due testi hanno un numero di presenze di σύν notevolmente piú basso rispetto a μετά, il terzo usa le due con frequenza quasi uguale[1].

Possiamo quindi affermare che la presenza frequente di σύν dimostra non solo che non è piú sentita rigidamente la distinzione tra essa e μετά, ma anche che non esiste una divisione categorica tra costruzioni della lingua dotta e usi popolari, almeno riguardo alle preposizioni. Questa constatazione annulla, come dicevamo precedentemente, ogni rigida barriera tra i varî livelli linguistici, pur riconoscendone in linea di tendenza l'indubbia esistenza. Emergono cosí, da un lato, la vitalità linguistica degli autori dotti, dall'altro la letterarietà di quelli popolari.

Ὑπέρ

Il confronto tra i due casi con cui è generalmente costruita (20 : 7) attesta una chiara preferenza per il genitivo.

Il valore locativo, molto frequente in epoca classica, diventa dalla *koinè* in poi raro[2]. Nella *Historia monachorum* è riscontrabile una sola presenza con l'a c c u s a t i v o: *8*, 27 ἐπαρθεὶς ὑπὲρ τὴν ἀδελφότητα.

Sempre con l'accusativo è il valore comparativo[3] di *5*, 10 πλείους

ma nota anche una posizione divesa dello scrittore rispetto ai modelli attici (cfr. K r e b s, p. 35). Temistio che generalmente si serve di μετά non disdegna di adoperare frequentemente σύν con gli stessi significati di μετά. Anche in Sinesio, nonostante la netta preferenza dell'autore per μετά (55 : 18) si può notare un notevole incremento di σύν rispetto all'uso classico (cfr. F r i t z, p. 152). Psello, invece, la usa raramente (cfr. B ö h l i g, p. 139); mentre Cinnamo, fedele imitatore di Senofonte, spesso preferisce servirsi di σύν (cfr. H ö r m a n n, p. 63). Sfranze, infine, pur nell'adesione a μετά, non evita del tutto σύν (cfr. v o n S t e p s k i, p. 211).

1. Cfr. Tabella I; L i n n é r, p. 28.

2. Cfr. K ü h. - G., p. 486; S c h w y z e r, p. 520. Nei papiri tolemaici e nel NT manca del tutto (cfr. M a y s e r, p. 445; M o u l t o n, p. 270); non è attestato in Eliano (cfr. S c h m i d, III p. 290), mentre in Filostrato è abbastanza comune (cfr. S c h m i d, IV p. 290); in Sinesio non ci sono esempî di questo valore (cfr. F r i t z, p. 154); nella *Historia Lausiaca* è riscontrabile un solo caso col genitivo (cfr. L i n n é r, p. 66); anche in Sfranze è raro (cfr. v o n S t e p s k i, p. 213).

3. Cfr. J a n n a r i s, § 1676. Esempî dell'uso della preposizione in questo significato sono presenti anche in Temistio (cfr. Them., *or.* 1 = 9, 12; 13, 17 *et passim*), in Psello (cfr. B ö h l i g, p. 146), in Cinnamo (cfr. H ö r m a n n, p. 66), in Eustazio (cfr. W i r t h, p. 116).

ἦσαν οἱ μοναχοὶ ὑπὲρ τοὺς κοσμικοὺς πολίτας, e il significato additivo di 'oltre a'[1] in *9*, 23 *ὑπὲρ δεκαπέντε πήχεις ἔχον* *22*, 15 *26*, 7.

Col genitivo è preferito il significato classico 'per, a favore di' : *prol.*, 26 *ἵνα εὔξωνται ὑπὲρ τῆς ἐμῆς σωτηρίας* *1*, 75 *εὐχὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἐκτελέσαι*[3].

Specifica l'argomento di cui si parla o a cui ci si riferisce[3] : *1*, 30 *ὑπὲρ τῆς οἰκείας σπουδῆς διαλεγόμενος*. Ricorre, talvolta, con *διαμάχομαι*: *8*, 196 *ὑπὲρ ἀρουρῶν διαμαχόμεναι* *8*, 231 *διαμαχόμενοι ὑπὲρ ὁρίων αὐτῶν.*

Il valore causale[4] è riscontrabile in *1*, 115 *ηὐχαριστοῦμεν τῷ θεῷ ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ συντυχίας* *14*, 24 *μαστιχθέντος ... ὑπὲρ χρέους δημοσίου χρυσίνων τριακοσίων* *21*, 65 *ὑπὲρ ποίας ἀρετῆς τιμηθησόμεθα;* affine a questo valore è quello col verbo 'preoccuparsi' : *2*, 14 *ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτῶν ἀγωνιζόμενος.*

Ὑπό

È presente solo in unione col genitivo e l'accusativo, e tra i due il primo è preferito al secondo, preferenza questa dovuta probabilmente al numero, notevolmente alto rispetto alle altre funzioni, di *ὑπό* +genitivo per indicare l'agente coi verbi passivi[5]. In questo significato ricorre piú frequentemente (27 casi) rispetto a *παρά* + genitivo (14 casi) e ad *ἀπό* + genitivo (2 casi).

Sempre col genitivo ha valore causale[6] in *1*, 133 *ἡμῶν ὑπὸ ὀκνηρίας μηδ' αὐτοῦ τοῦ σπηλαίου προελθεῖν βουλομένων* *1*, 275 *ὑπὸ τῶν δαιμόνων μικροῦ πάντη τὸν ἄνθρωπον ἀπήλλαξεν*[7].

---

1. Anche in Temistio (cfr. 2 = 29, 21; 10 = 209, 12 *et passim*).
2. Cfr. *1*, 83 *8*, 115, 165, 267 *10*, 100, 108, 115, 181 *13*, 32 *22*, 40.
3. Cfr. Jannaris, § 1684. È usato anche nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 457) e nel NT (cfr. Blass-Debrunner, § 231); abbastanza frequentemente si ritrova negli atticisti (cfr. Schmid, IV p. 466), in Sinesio (cfr. Fritz, p. 155) e Genesio (cfr. Werner, p. 299).
4. Tipico della grecità postclassica, é presente in Temistio (cfr. Them., *or.* 8 = 157, 16; 23 = 90, 6), in Sinesio (cfr. Fritz, p. 155), Sfranze (cfr. von Stepski, p. 213). In unione con l'infinito si ritrova anche in Aristide, Eliano e Filostrato (cfr. Schmid, IV p. 467).
5. Cfr. *prol.*, 14 *1*, 155, 352, 380, 396, 423 *4*, 11, 14 *5*, 3 *7*, 11 *8*, 240, 301 *9*, 13 *10*, 105 *12*, 91 *14*, 16 *20*, 36, 69 *21*, 11, 57 *22*, 30, 43 *epil.*, 50.
6. Anche in Polibio (cfr. Krebs, p. 54), nei papiri tolemaici (cfr. Mayser, p. 512), in Filostrato (cfr. Schmid, IV p. 46), in Temistio (cfr. Them., *or.* 1 = 8, 5; 10,9; 4 = 72, 13; 15 = 273, 26 *et passim*), in Sinesio (cfr. Fritz, p. 168), in Genesio (cfr. Werner, p. 299), in Psello (cfr. Böhlig, p. 155).
7. Cfr. *1*, 109 *8*, 78 *9*, 38 *12*, 59, 60 *ter*.

Una sola volta ritroviamo il significato locativo[1]: *24*, 12 *μένοντος ἐν τῷ τόπῳ ὅλην τὴν ἑβδομάδα ὑπὸ καύματος φρυγομένου.*

In costruzione con l'accusativo ha sempre funzione locativa, anche con verbi di stato[2] : *8*, 38 *κατέμενεν ὑπὸ τὸ ὄρος*[3].

---

1. Questo significato diventa, infatti, sempre piú raro; ci sono esempî in Filostrato (cfr. Schmid, IV p. 466) ed in Temistio (cfr. Them., *or.* 7 = 132, 5; 21 = 45, 19; 27 = 165, 13 *et passim*).
2. Il valore locativo con l'accusativo trova, infatti, negli scrittori postclassici maggiore adesione (cfr. Blass-Debrunner, § 232; Mayser, p. 513).
3. Cfr. *5*, 27 *7*, 10 *8*, 9, 174 *12*, 7 *13*, 18 *21*, 43.

TABELLA I
Frequenza delle preposizioni

Preposizione	Genitivo	Dativo	Accusativo	Totale
ἀντί	2	—	—	2
ἀπό	24	—	—	24
διά	52	—	34	86
κατά	7	—	91	98
μετά	31	—	17	48
εἰς	—	—	134	134
ἐκ	106	—	—	106
ἐν	—	297	—	297
ἐπί	21	37	95	153
παρά	47	12	15	74
περί	46	—	17	63
πρό	14	—	—	14
πρός	2	2	243	247
σύν	—	31	—	31
ὑπέρ	20	—	7	27
ὑπό	35	—	8	43

TABELLA II
Frequenza dei casi

Genitivo		Dativo		Accusativo	
ἐκ	106	ἐν	297	πρός	243
διά	52	ἐπί	37	εἰς	134
παρά	47	σύν	31	ἐπί	95
περί	46	παρά	12	κατά	91
ὑπό	35	πρός	2	διά	34
μετά	31		379	περί	17
ἀπό	24			παρά	15
ἐπί	21			μετά	17
ὑπέρ	20			ὑπό	8
πρό	14			ὑπέρ	7
κατά	7				661
πρός	2				
ἀντί	2				
	407				

ABBREVIAZIONI BIBLIOGRAFICHE

Blass-Debrunner = Fr. Blass - A. Debrunner, Grammatik des neutestamentlichen Griechisch, Göttingen 1965 [12].

Böhlig = Gertrud Böhlig, Untersuchungen zum rhetorischen Sprachgebrauch der Byzantiner mit besonderer Berücksichtigung der Schriften des Michael Psellos, Berlin 1956 («Berl. Byz. Arbeiten», 2).

Debrunner = O. Hoffmann - A. Debrunner - A. Scherer, Geschichte der griechischen Sprache, II Grundfragen und Grundzüge des nachklassischen Griechisch, Berlin 1954 («Samml. Göschen.», 114); trad. it. Napoli 1969.

De Foucault = J. A. de Foucault, Recherches sur la langue et le style de Polybe, Paris 1972.

Eibel = J. Eibel, Der Sprachgebrauch des Historikers Theophylaktos Simokattes, Programm Schweinfurt 1898.

Festugière [1] = *Historia monachorum in Aegypto*, Édition critique du texte grec et traduction annotée par A. J. Festugière, Bruxelles 1971 [2] («Subsidia Hagiographica», 53).

Festugière [2] = A. J. Festugière, Le probleme littéraire de l'*Historia monachorum*, in Hermes LXXXIII, 1955, pp. 257 - 284.

Fritz = W. Fritz, Die Briefe des Bischofs Synesius von Kyrene. Ein Beitrag zur Geschichte des Attizismus im IV. und V. Jahrhundert, Leipzig 1898.

Hatzidakis = G. N. Hatzidakis, Einleitung in die neugriechische Grammatik, Leipzig 1892.

Hörmann = F. Hörmann, Beiträge zur Syntax des Johannes Kinnamos, Diss. München 1938.

Humbert [1] = J. Humbert, La disparition du datif en grec (du Ier au Xe siècle), Paris 1930.

Humbert [2] = J. Humbert, Syntaxe grecque, Paris 1972 [4].

Jannaris = A. N. Jannaris, An Historical Greek Grammar chiefly of the Attic Dialect as Written and Spoken from Classical Antiquity down to the Present Time, Oxford 1897 (fotorist. 1968).

Krebs = F. Krebs, Die Präpositionen bei Polybius, Würzburg 1882 («Beiträge zur historischen Syntax der griechischen Sprache», I).

Küh. - G. = R. Kühner - B. Gerth, Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, 2. Teil: Satzlehre, I - II, Hannover - Leipzig 1898 [3] (fotorist. 1963).

Ljungvik = H. Ljungvik, Beiträge zur Syntax der spätgriechischen Volkssprache, Uppsala-Leipzig 1932.

LSJ = A Greek-English Lexicon. Compiled by H. G. Liddel - R. Scott. A New Edition Revised by H. Stuart Jones, Oxford 1951 [9]; Supplement. Edited by E. A. Barber and Others, Oxford 1968.

Linnér = S. Linnér, Syntaktische und lexikalische Studien zur *Historia Lausiaca* des Palladios, Uppsala - Leipzig 1943 («Uppsala Universitets Årskrift», 1943,2).

Mihevč - Gabrovec = Erika Mihevč - Gabrovec, Études sur la syntaxe de Joannes Moschos, Ljubljana 1960.

Minniti Colonna = Maria Minniti Colonna, «Le preposizioni in Zacaria Scolastico», in Vichiana III, 1974, pp. 82 - 91.

Mayser - E. Mayser, Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit, mit Einschluss der gleichzeitigen Ostraka und der in Ägypten verfassten Inschriften, Band 2: Satzlehre, Berlin - Leipzig 1926 - 1934.

Mommsen = T. Mommsen, Beiträge zu der Lehre von den griechischen Präpositionen, Berlin 1895.

Moulton = J. H. Moulton, A Grammar of New Testament Greek, III: Syntax by N. Turner, Edinburgh 1963.

Psaltes = St. B. Psaltes, Grammatik der byzantinischen Chroniken, Göttingen 1913.

Reffel = H. Reffel, Über den Sprachgebrauch des Agathias, Programm Kempten 1894.

Rydbeck = L. Rydbeck, Fachprosa, vermeintliche Volkssprache und Neues Testament. Zur Beurteilung der sprachlichen Niveauunterschiede im nachklassischen Griechisch, Uppsala 1967 («Studia Graeca Upsaliensia», 5).

Rüger = A. Rüger, Die Präpositionen bei Johannes Antiochenus, I Programm Münnerstadt 1896.

Scheftlein = J. Scheftlein, De praepositionum usu procopiano, Programm Regensburg 1893.

Schmid = W. Schmid, Der Atticismus in seinen Hauptvertretern von Dionysios von Halikarnass bis auf den zweiten Philostratos, I-IV, Stuttgart 1887 - 1897 (fotorist. 1964).

Schwyzer = E. Schwyzer, Griechische Grammatik, II: Syntax und syntaktische Stilistik, hrsg. von A. Debrunner, München 1966 [3] («Handbuch d. Altertumsw.» II 1,2).

von Stepski = Stephanie von Stepski Doliwa, Studien zur Syntax des byzantinischen Historikers Georgios Phrantzes, Diss. München 1935.

Usener [1] = H. Usener, Der heilige Theodosios, Leipzig 1890.

Usener [2] = H. Usener, Der heilige Tychon, Leipzig - Berlin 1907.

Vogeser = J. Vogeser, Zur Sprache der griechischen Heiligenlegenden, Programm München-Schäftlarn 1907.

Weierholt = K. Weierholt, Studien im Sprachgebrauch des Malalas, Osloae 1963 («Symbolae Osloenses», Fasc. suppl. XVIII).

Werner = A. Werner, «Die Syntax des einfachen Satzes bei Genesios», in BZ XXXI, 1931, pp. 258 - 323.

Wirth = P. Wirth, Untersuchungen zur byzantinischen Rhetorik des zwölften Jahrhunderts mit besonderer Berücksichtigung der Schriften des Erzbischofs Eustathios von Thessalonike, Diss. München 1960.

GIUSEPPINA MATINO

ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Τὸν 26ον τόμον τῶν Πραγματειῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀπετέλεσε τὸ Περίγραμμα τοῦτο εἰς τὴν ὁριστικήν [1] του μορφήν. Εἰς δὲ τὸν τόμον ΛΘ' - Μ' τοῦ παρόντος περιοδικοῦ (σ. 201 - 246) ἐδημοσίευσα τὸ πρῶτον Συμπλήρωμα τοῦ Περιγράμματός μου. Παρὰ τὴν εὐμενεστάτην ὑποδοχὴν τοῦ ἔργου ὑπὸ ἡμετέρων καὶ ξένων [2], παραδόξως δὲν εἶδον δημοσιευομένας Συμπληρώσεις εἰς τὸ Περίγραμμα, φοβοῦμαι δὲ ὅτι τὸ παρὸν Συμπλήρωμα θὰ εἶναι καὶ τὸ τελευταῖον, δεδομένου τοῦ λίαν προκεχωρημένου τῆς ἡλικίας μου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑΙ

11α. Π. Ἀναγνωστόπουλος, Ἓν ἔγγραφον τοῦ λαοῦ τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Ἐπαναστάσεως, ἐν π. Ἑστία 17 (1884) σ. 441 - 442.

82α. Θεόφρ. Γεωργιάδης, Μοσχόπολις (Ἀθ. 1975).

102α. Καν. Δεληγιάννης, Ἀπομνημονεύματα, τ. 1 - 3 (Ἀθ. 1975).

110β. Ἀνδρ. Δρακάκης, Ἡ Σῦρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἡ Δικαιοσύνη καὶ τὸ Δίκαιον, ἐν ΕΕΚΜ 6 (1967) σ. 62 - 492.

160α. Στ. Καββάδας, Νοταριακοὶ κώδικες τῆς Βολισσοῦ Χίου, τ. Α' - Β' (Ἀθ. 1966 - 1967).

---

1. Λέγω ὁριστικήν, διότι, ὑπὸ ἁπλουστέραν μορφήν, ἄνευ παραθέσεως κειμένων καὶ μὲ πολὺ ὀλιγώτερα λήμματα εἶχον ἤδη δημοσιεύσει τὸ Περίγραμμα εἰς τὸ περιοδικὸν τοῦτο, τ. ΚΒ', σ. 33 - 56, τ. ΚΣΤ', σ. 164 - 197, καὶ τ. ΚΗ', σ. 158 - 268.

2. Παραθέτω τούτους, κατ' ἀλφαβητικὴν σειράν: α') ὁ καθ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, ἐφ. Τὸ Βῆμα τῆς 27 Ἰαν. 1967, β') ὁ καθ. Valentin Al. Georgesco, Revue des Études Sud - Est Européennes, τ. 6 (1968), σ. 163 - 165, γ') ὁ καθ. Παν. Ζέπος, εἰς τὸ περιοδικὸν τοῦτο, τ. ΛΕ' (1966 - 67), σ. 404 - 405, δ') ὁ R. Janin εἰς τὸ π. Revue des Études Byzantines, τ. 25 (1967), σ. 326 - 327, ε') ὁ καθ. Ι. Καραγιαννόπουλος, π. Βυζαντινά, τ. 1 (1969), σ. 234 - 236, ς') ὁ ἴδιος, π. Südost - Forschungen, τ. 28, σ. 448 - 450, ζ') ὁ Γ. Π. Νάκος, π. Ἑλληνικά, τ. 21 (1969), σ. 203 - 210 καὶ η') ὁ Μ. Σταματελᾶτος, ἐφ. Καθημερινὴ τῆς 19 Δεκ. 1965 καὶ 30 Ὀκτωβρ. 1966. Πάντας τοὺς ἀνωτέρω καὶ ὅσους ἄλλους ἐδημοσίευσαν κριτικάς, ὧν δὲν ἔλαβον γνῶσιν, εὐχαριστῶ θερμότατα καὶ ἐκ τῆς θέσεως ταύτης.

179α. Ἀναστασία Σιφωνιοῦ - Καράπα, Μεν. Τουρτόγλου, Σπ. Τρωϊᾶνος, Τὸ Νοταριακὸν Ἀρχεῖον Κεφαλληνίας, ἐν ΕΚΕΙΕΔ 16 - 17 (1969 - 1970) σ. 41 - 231.

219α. Σπ. Λάμπρος, Διαθήκη ἐκ Μήλου γραφεῖσα ἐν ἔτει 1748, ἐν π. Ν. Ἑλ. 5 (1908) σ. 444 - 450.

219β. Κώστας Λάππας, Ἁγία Λαύρα Καλαβρύτων. Α' Κείμενα ἀπὸ τὸν Κώδικα τῆς Μονῆς (Ἀθ. 1970).

224α. Ἀνδρ. Δ. Μαγκλάρας, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἔρευναν καὶ μελέτην τῶν Stampa τῆς ἐκ Κεφαλληνίας οἰκογενείας Carburi (Πάτραι 1977).

226α. Μ. Μαλανδράκης, Νησιωτικὰ Χρονικά. Μέρος Α', π. Ἑλληνικὰ τ. 10 (1937 - 1938) σ. 69 - 116.

233α. Γ. Μαριδάκης, Ἡ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὴ διαδοχὴ εἰς τὴν Μῆλον κατὰ τὸν 17ον (γρ. 18ον) αἰῶνα, ἐν ΕΕΣΝΚΟΕΠΘ τ. ΙΒ', 1967 (ἀφιέρωμα εἰς Χαρ. Φραγκίσταν).

233β. Ἑλ. Βουραζέλη - Μαρινάκου, Αἱ ἐν Θράκῃ συντεχνίαι τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν (Θεσ. 1950).

271α. Νικ. Πανταζόπουλος, Τὰ «προνόμια» ὡς πολιτιστικὸς παράγων εἰς τὰς σχέσεις Χριστιανῶν - Μουσουλμάνων, ἐν ΕΕΣΝΚΟΕΠΘ Θ' (1965) σ. 815 - 896.

275β. Νικ. Πανταζόπουλος, Δεσπ. Τσούρκα - Παπαστάθη, Κῶδιξ Μητροπόλεως Σισανίου καὶ Σιατίστης, τεῦχος Α' (Θεσ. 1974).

351α. Μεν. Τουρτόγλου, Περὶ τῆς ἀπονομῆς χάριτος κατὰ τὸ βυζ. καὶ μεταβυζ. Δίκαιον μέχρι καὶ τοῦ Καποδιστρίου, ἐν ΕΚΕΙΕΔ 20 - 21 (1973 - 1974) σ. 3 - 13.

351β. Μεν. Τουρτόγλου, Τινὰ περὶ ἀνακλήσεως διαθήκης εἰς τὴν Νάξον κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, ἐν π. Ἀθηνᾶ τ. ΟΓ' - ΟΔ' (1972 - 1973) σ. 361 - 378.

ΕΕΚΜ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν.
ΕΕΣΝΚΟΕΠΘ	= Ἐπιστ. Ἐπετ. Σχολῆς Νομ. καὶ Οἰκ. Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
ΕΚΕΙΕΔ	= Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρεύνης Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου Ἀκαδ.
Κυπρ. Χρ.	= Κυπριακὰ Χρονικά.
Ν. Ἑλ.	= Νέος Ἑλληνομνήμων (1904 - 1927).

1 - *33α*

1472. *«Τοῦ πΚ. Ἰωάσαφ περιέτεμεν ὁ σ. Μεχμὲτ ἐπὶ βήματος τὴν ὑπήνην* (= γενειάδα) *καὶ τοῦ ἐκκλησιάρχου τὴν ῥῖνα διέσχισε, διὰ τὸ μὴ ὑπακοῦσαι αὐτοὺς τῇ αὐτοῦ κελεύσει, δι' ἧς ἐζήτει ἄδειαν ἐκκλησιαστικὴν πρὸς τὸν ἐκ τῆς Τραπεζοῦντος πρωτοβεστιάριον, ζώσης εἰσέτι τῆς αὐτοῦ νομίμου γυναικός, τοῦ γῆμαι τὴν τοῦ ἄρχοντος τῶν Ἀθηνῶν σύνευνον, ἢ κατ' ἄλλους θυγατέρα... Εἶτα καταργεῖ καὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου τὸν αὐτὸν Ἰωάσαφ...»*,
ἐν *202*, σ. 17.

2 - *35α*

1487. Κανουνναμὲς τοῦ σ. Βαγιαζὴτ Β' κατοχυρώνει τὰ κληρονομικὰ δικαιώματα τῶν τιμαριούχων,
ἐν *275α*, σ. 838.
«Ἡ γῆ τοῦ πατρός του θεωρεῖται ὡς κληρονομικὴ τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ ἰδιοκτησία. Εἰς περίπτωσιν δὲ μεταβιβάσεως εἰς ἄλλον, ὁ υἱὸς ἐνηλικιούμενος, δύναται νὰ διεκδικήσῃ τὰ δικαιώματά του. Ἐφ' ὅσον ἡ χήρα δὲν ἀφήνει ἀκαλλιέργητον τὸν ἀγρόν, τὸν ὁποῖον διακατέχει, καταβάλλει δὲ τὴν δεκάτην ὡς καὶ τὰ λοιπὰ τέλη, εἶναι ἀντίθετον πρὸς τὸν νόμον νὰ τῆς ἀφαιρεθῇ ὁ ἀγρός».

3 - *42α*

1514. Διαταγὴ τῶν Προβλεπτῶν G. Pasqualigo, Ottavio Zen καὶ Marco Loredan ἐπεκτείνουσα καὶ εἰς τὰς νήσους Κεφαλληνίαν καὶ Ζάκυνθον τὴν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1835 ἰσχύουσαν ἐν Κρήτῃ διαταγὴν τοῦ Foscarini, δι' ἧς, πρὸς περιστολὴν τῶν καταχρήσεων ὡρίζετο ὅτι οἱ συμβολαιογράφοι τότε μόνον παρέχουν βεβαιώσεις περὶ καταβολῆς χρημάτων εἰς ἐκτέλεσιν συμφωνιῶν, ὅτε ἡ καταβολὴ γίνεται ἐνώπιον αὐτῶν τῶν ἰδίων καὶ μαρτύρων,
ἐν *179α*, σ. 43 καὶ ΓΑΚ, Κῶδιξ 229 Κεφαλληνίας, φ. 20β.

4 - *59γ*

1554. Συνοδικὴ ἀπόφασις ἐπὶ πΚ. Διονυσίου Β', δι' ἧς χορηγεῖται διαζύγιον ὑπὲρ τῆς γυναικός, δι' ἀποδημίαν τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ πενταετίαν,
ἐν *467*, σ. 80, σημ. 193.
«...ὅταν ὁ ἄνδρας ὑπάγῃ εἰς ἄλλον τόπον καί λείψῃ χρόνους ε' ἀπὸ τὸ σπίτι του καὶ δὲν ἐνθυμηθῇ τελείως τῆς γυναικὸς αὐτοῦ νὰ τῆς στείλῃ ἔξοδον ἢ γράμμα ἀλλὰ ἀφήσῃ αὐτὴν παντελῶς χωρίς τινος βοηθείας...».

5 - *94α*

1583. Διαταγὴ τῶν Συνδίκων καὶ Ἐξεταστῶν διὰ τὴν Ἀνατολὴν Zuanne Gritti καὶ Jiulio Garzoni, δι' ἧς θεσπίζεται ὑποχρέωσις τῶν συμβολαιογράφων Κεφαλληνίας, ὅπως καταγράφουν τὰς πράξεις των κανονικῶς εἰς βιβλία συνεσταχωμένα καὶ οὐχὶ εἰς λυτὰ ἔγγραφα,
ἐν *179α*, σ. 42.

6 - *95ζ*

1590. Προικοσύμφωνον ἀπὸ 8 Νοεμβρίου τῆς νήσου Σύρου, ἐν ᾧ συμβάλλονται οἱ πατέρες γαμβροῦ καὶ νύμφης, οἵτινες καὶ προικίζουν ἀμφότερα τὰ τέκνα των διὰ διαφόρων ἀκινήτων καὶ κινητῶν,
ἐν *110β*, σ. 308 - 310.

7 - *95η*

1598. Διαθήκη ἀπὸ 8 Μαΐου, ἐν Σύρῳ,
ἐν *110β*, σ. 311 - 314.

8 - *103α*

1607. Διαταγὴ τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτοῦ Pasqualigo ἀπαγορεύουσα εἰς τοὺς ἱερεῖς νὰ μετέρχωνται ἔργα συμβολαιογράφων,
ἐν *179α*, σ. 43.

9 - *107β*

1611. Συνοδικὴ ἀπόφ. ἐπὶ πΚ. Νεοφύτου Β΄, δι' ἧς χορηγεῖται διαζύγιον ὑπὲρ τῆς γυναικός, δι' ἀποδημίαν τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τριετίαν, *«διά τε τὸ ἀνώμαλον τοῦ καιροῦ καὶ τὴν τοῦ γένους δουλείαν καὶ μάλιστα διὰ τὸν ἐνόντα ταῖς γυναιξὶ ψυχικὸν κίνδυνον»*,
ἐν *309*, τ. 5, σ. 156 ἑπ.

10 - *107γ*

1613. Πρᾶξις συνταχθεῖσα ἐνώπιον τοῦ βικαρίου τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας Σύρου ἀπὸ 11 Μαΐου, δι' ἧς συνομολογεῖται παρὰ τῶν ἐξ ἀδιαθέτου θυγατέρων καὶ τοῦ συζύγου τῆς θανούσης ὅτι ἡ θανοῦσα διέθεσε προφορικῶς ὡρισμένα περιουσιακὰ στοιχεῖα ὑπὲρ τοῦ ἀπόντος υἱοῦ της, ἱερωμένου,
ἐν *110β*, σ. 316.

11 - *110α*

1616. Προικοσύμφωνον ἀπὸ 25 Ὀκτωβρίου ἐν Σύρῳ,
ἐν *110β*, σ. 318 - 319.
Ὁ πατὴρ τοῦ γαμβροῦ προικίζει τὸν υἱόν του δι' ὡρισμένων ἀκινήτων καὶ κινητῶν πραγμάτων καὶ ζῴων, μεταξὺ τῶν ὁποίων *«τὸ πρῶτο πουλάρι ὅπου κάμη ἡ γαδάρα του»*, δηλ. δι' ἐλπιζομένου πράγματος. Ἡ δὲ θεία τῆς νύμφης — διότι προφανῶς αὕτη ἦτο ὀρφανὴ γονέων — τὴν προικίζει *«ὅ,τι πράγματα ἔχει γραμμένα εἰς τὸ πρῶτον της προικοχάρτι, τόσον τοῦ πατέρα της, ...ὡσὰν καὶ τῆς μητέρας της· ...Μὲ τούτη τὴν συνφωνία, ὅτι ἂν καταλάβῃ θάνατος μιὰ μεριὰ τὴν ἄλλην, χωρὶς κληρονόμον ἢ ὁ κληρονόμος χωρὶς κληρονόμον, κατὰ τὴν ὥρα, νὰ παίρνῃ καθ' ἕνας ὅ,τι γνωρίζει. Καὶ νὰ στρέφωνται τὰ πράγματα τσὶ ἐδικούς, ἤγου ἐκεῖ ὅπου τὰ ἐδόνασι...»*.

12 - *110β*

1617. Ἰνβεντάριον ἐν Σύρῳ ἀπὸ 20 Ἰανουαρίου,
ἐν *110β*, σ. 319 - 320.
ἐν ὄψει δευτέρου γάμου τοῦ πατρός, γίνεται ἀπογραφὴ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰ ἐκ τοῦ πρώτου γάμου τέκνα του προικῴων πραγμάτων τῆς θανούσης πρώτης

συζύγου του, καθολικῆς, καὶ ὑπόσχεσις τούτου, ὅτι τὸ $^1/_3$ καὶ τῆς ἀτομικῆς προικῴας περιουσίας του θὰ περιέλθῃ εἰς τὰ ἐκ τοῦ πρώτου γάμου τέκνα του. Τὰς δηλώσεις του ταύτας ἀποδέχεται διὰ λογαριασμὸν τῶν ἀνηλίκων τέκνων ὁ ἐκ μητρὸς πάππος των. Τὴν σύνταξιν τοῦ ἰνβενταρίου ἐζήτησεν ὁ ἐπίσκοπος τῶν Καθολικῶν Σύρου *«ὡσὰν ἐκεῖνος ὅπου κυττάζει τὰ δικαιώματα ὅλονῶν τῶν χηράδων καὶ τῶν ὀρφανῶν. ...διὰ νὰ μὴν τὰ χάσου τὰ παιδιὰ τὰ ὀρφανά»*.

13 - *116β*

1632. Ἀπόφασις διαζυγίου τοῦ ἐπισκόπου Μετρῶν καὶ Ἀθύρα Ἱεροθέου,
ἐν *319α*, σ. 172.
«...ἐλθὼν ὁ Θ., καὶ ἐζήτησε λαβεῖν γυναῖκα εἰς τὴν ἐπαρχίαν μας. Καὶ ἐζητήσαμέν τον ἵνα μὴ ἔχῃ ἑτέραν γυναῖκα καὶ ὡμολόγησε μὲ βάρος ἀφορισμοῦ, πῶς ἐπάντρεψάν τον οἱ γονέοι του, ἀμὴ αὐτὸς ἦταν ἀνήλικος καὶ δὲν ἐγνώριζεν καὶ ἔδωσάν τον γυναῖκα ἑπτάπαιδη γρηὰ καὶ διὰ τὸ θέλημα τοῦ ἀφᾶ τοῦ ὀντᾶ καὶ τὴν βίαν ἐκείνων. Δίδομεν τὴν ἄδειαν λαβεῖν ἑτέραν γυναῖκα...».

14 - *116γ*

1632. Διαταγὴ τοῦ Προβλεπτοῦ Niccolò Errizzo διὰ τὴν Κεφαλληνίαν· αὕτη περιέχει σημαντικωτάτας διατάξεις ρυθμιζούσας τὰ τοῦ λειτουργήματος τοῦ Νοταρίου,
ἐν *197α*, σ. 43 - 44.

15 - *126α*

1641. Προικοσύμφωνον ἀπὸ 8 Νοεμβρίου, ἐν Σύρῳ, μεταξὺ τῶν δύο μελλονύμφων, ἑκατέρου τούτων προικιζόντων τὰ ἑαυτοῦ πράγματα,
ἐν *110β*, σ. 322 - 323.
«...Μὲ τούτην τὴν συμφωνία ὅτι ἂν καταλάβῃ θάνατος εἷς περὶ τοῦ ἄλλου καὶ δὲν ἔχουν κληρονόμο, νὰ στρέφουνται τὰ πράγματα στοὺς πρόσσιμους. Καὶ ἂν κάμου καὶ κληρονόμο καὶ ὁ κληρονόμος ἀποθάνῃ νὰ στρέφουνται τὰ πράγματα στοὺς πρόσσιμους».

16 - *139β*

1657. Διαταγὴ τοῦ Ἐξεταστοῦ G. Dandolo, δι' ἧς ἀπειλοῦνται ποιναὶ κατὰ τῶν νοταρίων καὶ τῶν μαρτύρων, ἐὰν τὰ συμβόλαια ὑποκρύπτουν ἀπάτην ἢ τοκογλυφίαν,
ἐν *179α*, σ. 44· τὸ πλῆρες κείμενον ἐν ΓΑΚ, κῶδιξ 229 Κεφαλληνίας, φ. 59α.

17 - *139γ*

1657. Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθέου (φ. 243β) ἀναφέρει ὅτι ὁ μ. Γεράσιμος *«μετὰ τὸ συναφθῆναι πόρνῃ γυναικί τινι καὶ συγκαλινδεῖσθαι ἀναιδῶς καὶ ἀφρόνως, ἀπετάξατο τῇ ἀρχιερωσύνῃ, παραρρίψας τὴν ἐπαρχίαν, ἤδη συνοικεῖ αὐτῇ διὰ κεπηνίου»*,
ἐν *29*, τ. Β', σ. 35, σημ. 32.

18 - *145δ*

1662 - 1686. Μνημονεύονται ἐννέα γάμοι ἐν Κπ. διὰ κεπηνίου,
ἐν *20*, σ. 824 ἑπ.

19 - *155γ*

1665. Συμβόλαιον ἐν Σύρῳ, ἀπὸ 21 Ἰουλίου πωλήσεως παρὰ τῆς Ν. Μ. τῆς δουλείας πυρᾶς εἰς ξένον φοῦρνον, ἧς ἦτο κατὰ τὸ ἥμισυ δικαιοῦχος,
ἐν *110β*, σ. 324.

20 - *186β*

1671. Ἀβαντάριον ἀπὸ 13 Ἰανουαρίου, ἐν Σύρῳ, δι' οὗ οἱ γονεῖς προικίζουν τὸν υἱόν των διάφορα ἐν αὐτῷ ὁριζόμενα ἀκίνητα, χωρὶς νὰ διευκρινίζεται ἂν ἐπίκειται γάμος τούτου,
ἐν *110β*, σ. 325.

21 - *186γ*

1671. Συνοδικὴ ἀπόφασις πΚ. Διονυσίου, περὶ διαζυγίου,
ἐν *20*, τ. Β', σ. 126 - 127, ἀριθ. 7.
«...ἡ Ἄννα ...ἄνδρα ἔχουσα, Κ. ὀνόματι, πρὸ τοῦ ἐκσπασθῆναι αὐτοῦ, κλινήρους καὶ παραλύτου τυγχάνοντος, ἔλαβε διὰ καπινίου ἕτερον, παρανόμως αὐτῷ συνοικοῦσα· προσενεχθεὶς οὖν καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ...φοράδην ἐν κραββάτῳ, ἡμιθανής τις καὶ ζῶν νεκρός, καὶ ἐρωτηθεὶς παρ' ἡμῶν ἀπήντησε παραιτούμενος καὶ ἀποδιοπομπούμενος αὐτῆς τὴν συνοίκησιν. Τούτου χάριν, τῆς προφανοῦς μοιχείας αὐτὴν ἀπαλλάττοντες, γράφομεν, ἵνα ἡ Ἄννα αὕτη εἴη τοῦ λοιποῦ διακεχωρισμένη ...καὶ ἔχῃ ἄδειαν στεφανωθῆναι εἰς γάμον δεύτερον χριστιανικῶς...».

22 - *187β*

1672. Συνοδικὴ ἀπόφασις πΚ. Διονυσίου, περὶ διαζυγίου,
ἐν *20*, τ. Β', σ. 128, ἀριθ. 10.
«...ἐχώρισεν ἐκεῖνος αὐτὴν διὰ χοτζετίου. ...(= αὕτη*) διὰ κεπηνίου συνῴκησεν ἑτέρῳ ἀνδρί, ὅπερ καὶ τέλεον ἀπηλλοτρίωσεν ταύτην τῆς συναφείας ἐκείνης τοῦ πρώτου ἀνδρὸς αὐτῆς. Τούτου χάριν καὶ ἐκκλησιαστικῶς διεζεύξαμεν αὐτήν, ὥστε εἶναι κεχωρισμένην ...καὶ δεδώκαμεν ἄδειαν αὐτῇ στεφανωθῆναι κατὰ νόμους...»*.

23 - *189γ*

1673. Συνοδικὴ ἀπόφασις πΚ. Διονυσίου, περὶ διαζυγίου,
ἐν *20*, τ. Β', σ. 139 ἑπ., ἀριθ. 36.
«...μηδόλως ἑαυτὸν αἰσθανόμενος, μήτε ποτὲ καρηβαρείας ἀνανήπτων. Τούτου χάριν, ἰδόντες, ὅτι οὐ δύναται γυναῖκα ἔχειν, ὁ ἑαυτὸν μὴ ἔχων, ὅπως μὴ περιπεσοῦσα ταῖς τῆς ἀνάγκης δειναῖς περιστάσεσιν ἡ γυνή, κινδυνεύσῃ περὶ ψυχήν, διεχωρίσαμεν...».

24 - *192γ*

1675. Συνοδικὴ ἀπόφασις πΚ. Παρθενίου, περὶ διαζυγίου,
ἐν *20*, τ. Β', σ. 142, ἀριθ. 41.
τοῦ ἀνδρὸς λαβόντος ἐξωτερικῶς χοτζέτιον τῆς βασιλικῆς κρίσεως, *«γράφομεν καὶ ἀποφαινόμεθα, ἵνα ἡ Κ. ἔστω κεχωρισμένη τοῦ Κ. ὡς τῶν ἱερῶν νόμων λεγόντων, γυναῖκα καταφρονουμένην ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀνδρός, ἀποσπᾶσθαι τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς...»*.

25 - *195α*

1679. Συνοδικὴ ἀπόφασις τοῦ πΚ. Ἰακώβου, περὶ διαζυγίου,
ἐν *20*, τ. Β', σ. 155, ἀρ. 71.
«...ἐπειδὴ ὁ Δ. ...μετὰ τῆς πρὶν γυναικὸς αὐτοῦ Σ., παραστάντες. ...ἐδηλο-

ποίησαν, ὅτι ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων διὰ χοτζετίου τῆς βασιλικῆς κρίσεως ἐν αἰτίαις μὴ παραχωρούσαις συνοικεῖν αὐτοὺς καὶ ἔλαβον διὰ κεπηνίων ὁ μὲν ἄλλας γυναῖκας, ἡ δὲ ἑτέρους ἄνδρας... ἐδεήθησαν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς λύσεως. Τούτου χάριν, γράφομεν, ἵνα ὑπάρχωσιν κεχωρισμένοι ἀλλήλων...».

26 - *205α*

1688. Ἀπόφασις τοῦ Ἐπιτρόπου Σύρου ἀπὸ 19 Ἰουλίου, ἐπὶ ἀσκήσεως δικαιώματος προτιμήσεως κατὰ τῆς πωλήσεως,
ἐν *110β*, σ. 327.
«...ἐγροικίσαμε τὰ δικαιολογίσματα τῆς μιᾶς μεριᾶς καὶ τῆς ἄλλης καὶ κατὰ τὰ Καπίτουλα καὶ συνήθη τοῦ τόπου μας, ὅτι ὅσες ἀγορασὲς κάμη τὸ ἀντρόγυνο νὰ τὶς ἔχουσι μαζί. Διὰ τοῦτο ...κρίνομεν καὶ ἀποφασίζομεν, ὅτι τὸ μισὸ σπίτι καὶ τὴν ἐμισὴ σκλερὴ νὰ εἶναι τοῦ Ν. (= ἀδελφοῦ τοῦ πωλητοῦ) *γιὰ προτιμὴ τοῦ κουνιάδου του τοῦ Μ. καὶ τὸ ἄλλο μισὸ σπίτι καὶ τήνε μισὴ σκλερὴ νὰ εἶναι τοῦ Γ.* (= ἀδελφοῦ τῆς συζύγου) *γιὰ προτιμὴ τῆς ἀδελφῆς του τῆς Ἀ., διὰ τὸ συνήθι καὶ οὐζάντζα τοῦ τόπου μας, νὰ μὴν χαλάζεται...».*

27 - *209β*

1690. Πρᾶξις ἀπὸ 28 Ὀκτωβρίου Συνόδου Σιατίστης, ἐν ᾗ μνημονεύεται *«ἐπακτὸς»* ἀφορισμός,
ἐν *275β*, ἀριθ. 14.

28 - *214α*

1691. Πρᾶξις συνοδικὴ μ. Σιατίστης, ἀπὸ 10 Ἰανουαρίου, δι' ἧς ἡ πατρικὴ κληρονομία ὑπούσης μητρὸς καὶ δύο τέκνων, διανέμεται εἰς τέσσαρα μερίδια, μετὰ τὴν πληρωμὴν τῶν χρεῶν, ἓν λαμβάνει ἡ χήρα, ἓν ἀπὸ ἓν τέκνον καὶ ἓν εἶναι *«τῆς ψυχῆς»*,
ἐν *275β*, ἀριθ. 15.

29 - *214β*

1691. Πρᾶξις συνοδικὴ μ. Σιατίστης, ἀπὸ 27 Φεβρουαρίου, δι' ἧς ἡ πατρικὴ κληρονομία διενεμήθη εἰς 4 μέρη, ἐξ ὧν ἡ χήρα

6 - 10 - 1978

ἔλαβεν ἕν, ἀφ' οὗ προηγουμένως *«ἔδωσεν ὁμολογίαν, ὅτι νὰ μὴν ὑπανδρευθῇ δεύτερον»*, ἑκάστη δὲ τῶν τριῶν θυγατέρων ἀνὰ ἓν μέρος,
ἐν *275β*, ἀριθ. 17.

30 - *215α*

1692. Βεβαιωτικὸν γράμμα τῆς μ. Σιατίστης ἀπὸ 10 Ἰουλίου, δι' οὗ τῆς ἀδελφῆς ζητησάσης παρὰ τοῦ συνεταίρου τοῦ θανόντος ἀδελφοῦ της τὸ μερίδιόν του, ὡς κληρονόμος του, τοῦ δὲ συνεταίρου φανερώσαντος ὡρισμένον ποσόν, ὅπερ ἔλαβεν ἡ ἀδελφή, *«ὕστερον ἠθέλησεν αὔτη, κατὰ τοὺς νόμους, νὰ τὸν βάλῃ καὶ εἰς ἀφορισμόν, αὐτὸς δὲ ὁ πτωχός, ὡς εὐλαβής, ἐθέλησε καὶ ἔδωσεν ἀσλάνια 10 πρὸς τὴν ἀδελφήν, αὐτὴ δὲ τὰ ἔλαβεν καὶ εὐχαριστήθη καὶ πλέον δὲν τὸν ἐνώχλησεν»*,
ἐν *275β*, ἀριθ. 20.

31 - *217α*

1693. Ἀπόφασις τοῦ ἐπισκοπικοῦ Δικαστηρίου Σιατίστης, ἀπὸ 11 Ἰανουαρίου, δι' ἧς ἐλύθη παράνομος γάμος, γενόμενος ἐνώπιον τοῦ κατῆ, μεταξὺ συγγενῶν, μετὰ καπινίου, διαρκέσαντος ἐπὶ 18 ἢ 20 ἔτη, *«κατὰ συνεργείαν τοῦ μισοκάλου δαίμονος»*, καταβληθέντος τοῦ συμπεφωνημένου καπινίου πρὸς τὴν διαζευχθεῖσαν,
ἐν *275β*, ἀριθ. 27.

32 - *228β*

1696. Ἀπόφασις μ. Σιατίστης, 25 Ἀπριλίου, δι' ἧς, θανόντος τοῦ συζύγου ἀτέκνου, κληρονομοῦν τὸ 1/3 ὁ πατὴρ τοῦ θανόντος, τὸ 1/3 ἡ χήρα καὶ τὸ 1/3 διατίθεται *«διὰ τὴν ψυχὴν καὶ διὰ μνημόσυνα»*,
ἐν *275β*, ἀριθ. 2.

33 - *232β*

1697. Ἀπόφασις τοῦ ἐπισκοπικοῦ Δικαστηρίου Σιατίστης, ἀπὸ 11 Ἀπριλίου, ὁρίζει, ὅτι ἐὰν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου, ἀποθάνῃ καὶ ἡ μόνη κληρονόμος του θυγάτηρ, μένει *«ἡ μήτηρ αὐτῆς κληρονόμος, κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, ἀποβάλλοντας καὶ ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφὰς τοῦ πατρός»*,
ἐν *275β*, ἀριθ. 37.

34 - *237β*

1700. Ἔγγραφον ἀπὸ 8 Σεπτεμβρίου τοῦ καδῆ Κῶ *«πρὸς τοὺς παπάδες καὶ τοὺς προεστῶτας Πάτμου καὶ τοὺς λοιποὺς ραγιάδες καὶ ἐξόχως εἰς τοὺς Πατέρας τοῦ μοναστηρίου»*,
ἐν *226α*, σ. 106.
«Στέλλω τὸν ἄνθρωπόν μου τὸν Ἀλῆν διὰ ἐπίτροπόν μου νὰ κυττάξῃ αὐτοῦ ὅσα κρισίματα ἔχουν καὶ ἄλλα ντάβια (= ἀγωγὰς) *ὅ,τι τύχουν νὰ τὰ κυττάξῃ ὡς ἰδικόν μου πρόσωπον καὶ νὰ μὴν τολμήσῃ κανεὶς νὰ φανῇ ἐναντίος... ἔχουν τώρα δύο χρόνους ὁποὺ δὲν ⟨μοῦ⟩ ἔστειλαν τὸ διατεταγμένο πεσκέσι, ὅπου ἔδιδαν τῶν πρώτων καδήδων τὸ μοναστῆρι καὶ ἡ Χώρα· τώρα ⟨σᾶς⟩ γράφω νὰ τὸ δώσετε τοῦ ἀνθρώπου ὁποῦ ⟨σᾶς⟩ στέλλω, τοῦ Ἀλῆ, καὶ εἶναι καλῶς δοσμένο...»*.

35 - *248α*

1703. Πρᾶξις ἀπὸ 20 Νοεμβρίου, συνταχθεῖσα εἰς τὴν Καθολικὴν Ἐπισκοπὴν Σύρου,
ἐν *110β*, σ. 330.
«...Ἐπειδὴ καὶ ὁ Μ. Β. τοῦ Π. νὰ ἔχῃ παιδιὰ μὲ τὴν πρώτη του γυναῖκα, ...καὶ τώρα ἐπιθυμᾶ νὰ ξαναπαντρευτῇ, διὰ τοῦτο ὁ ... Ἐπίσκοπος τοῦ παρὸν νησιοῦ, τὸν ἔκραξε διὰ νὰ ὀρδινάρῃ τὰ παιδιά του πρωτύτερα διὰ νὰ μὴν ἀπομένουν τὰ ὀρφανὰ παρατημένα. Καὶ ἔτζι ὁ λεγόμενος Μ., ἐδῶ παρὼν καὶ στερκτὰ παίρνεται καὶ ὀμπλιγάρεται νὰ ἔχῃ τὰ παιδιά του μὲ τὰ πράγματά τωνε νὰ ἀναθραφοῦσι, ὥστε ποὺ νὰ γενοῦν τοῦ νόμου. Καὶ σὰν ἔρθῃ ἡ ὥρα νὰ παντρεύγουνται, νὰ τὰ προικίζῃ καὶ αὐτὰ σὰν καὶ τ' ἄλλα του παιδιά, τὰ μέλλοντα, καὶ νὰ δίνῃ στὸ καθένα τὸ προυκί του, κατὰ ποὺ θέλει μεριτάρει καὶ θέλει πορευτῇ μὲ τὸν κύρη του καὶ κατὰ τὴ δούλεψι ποὺ θέλει τοῦ κάμει. Μὲ τοῦτο ὅ,τι ὥρα χωρίσουν ἀπὸ λόγου του νὰ μὴν ἐμπορῇ νὰ τοῦ γυρέψουν, καμμιᾶς λογῆς ἀντράδα τῶν πραγμάτων των, μόνο νὰ στέκουνται σίγουρα τὰ πράγματά τωνε, ἤγουν τὸ προυκὶ τῆς μάννας τῶνε καὶ ἡ πάρτη της οἱ ἀγοράδες καὶ ὅ,τι ἄλλο τῆς ἐγγίζει...».

36 - *272α*

1714. Ἀπόφασις τοῦ Ἐπιτροπικοῦ Κριτηρίου τῆς νήσου Σύρου ἀπὸ 15 Μαρτίου,
ἐν *110β*, σ. 333 - 334, δι' ἧς κρίνεται, ὅτι τὰ τέκνα εἶναι ἀναγκαῖοι κληρονόμοι καὶ δὲν δύναται ὁ διαθέτης γονεύς, ἄνευ ἀφορμῆς ν' ἀποκληρώσῃ τι τῶν τέκνων του.

37 - *278α*

1715. Ἐνώπιον τοῦ ἐπισκοπικοῦ Δικαστηρίου Σιατίστης, ἀπὸ 13 Ἰανουαρίου, οἱ σύζυγοι υἱοθετοῦν τὸν ἀδελφὸν τοῦ συζύγου, καθιστῶντες τοῦτον καὶ γενικὸν κληρονόμον των, ὁρίζοντες συγχρόνως ὅτι ἐν περιπτώσει θανάτου του, ἄνευ τέκνων, νὰ τὸν κληρονομοῦν οὗτοι, οἱ θετοὶ γονεῖς του,
ἐν *275β*, ἀριθ. 71.

38 - *281α*

1717. Ἀπόφασις τοῦ Ἐπιτροπικοῦ Κριτηρίου τῆς νήσου Σύρου, ἀπὸ 26 Αὐγούστου,
ἐν *110β*, σ. 335.
«...κατὰ τὸ συνήθειο τοῦ τόπου μας, ὅτι τὰ χρέη νἆναι ἀνάμεσα τοῦ ἀντρόγυνου, καθὼς τρέχει στὸν τόπον μας ἀπὸ τὴν ἀρχή...».

39 - *282α*

1718. Συνθήκη εἰρήνης τοῦ Πασσάροβιτς, τῆς 21 Ἰουλίου, μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Τουρκίας καὶ τῆς ἐπακολουθησάσης (27 Ἰουλίου ἰδίου ἔτους) Συνθήκης ἐμπορίου καὶ ναυσιπλοΐας,
ἐν *436*, τ. 1, σ. 298 - 327, δι' ἧς ἐπετράπη ἡ ἐλευθέρα ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης εἰς τοὺς Ἕλληνας, κεκτημένους εἰδικὰ προνόμια, παραχωρηθέντα αὐτοῖς ὑπὸ τῆς Αὐστρίας.

40 - *282β*

1718. Ἀπόφασις διαζυγίου μ. Κῶ ἀμοιβαίᾳ συναινέσει *«δι᾽ ἃς αὐτοὶ οἴδασι αἰτίας»*,

ἐν *189*, σ. 63. Ὅμοιαι ἀποφάσεις τῶν ἐτῶν 1726, 1765, 1782 καὶ 1788, τῆς ἰδίας μητροπόλεως, αὐτόθι, σ. 71, 96, 130 καὶ 134.

41 - *282γ*

1718. Ἀπόφασις Ἐπιτρόπων τῆς νήσου Σύρου, ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου,

ἐν *110β*, σ. 337.

«...Ὅσο γιὰ τὰ ἐπίλοιπα πράγματα τοῦ ἄνωθεν σκλάβου, νὰ προβάρουσι ποιός ἀπόθανε πρῶτα γῆ ὁ σκλάβος, γῆ ὁ κύρης τῶν παιδιῶ. Νὰ κάμουσι κατὰ τὸ συνήθειο τοῦ τόπου, εἰς τέρμινο δέκα μέρες. Καὶ περάσοντας τὸ τέρμινο, νἆναι τέλεια καὶ ἀτζάκιστη ἡ σεντέντζα». (Ὁ ἐκδότης νομίζει, ὅτι ἡ προθεσμία τῶν 10 ἡμερῶν ἀποβλέπει εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ δικαιώματος προτιμήσεως. Νομίζω πιθανωτέραν τὴν ἐκδοχὴν—ἣν ἀποκρούει ὁ ἐκδότης—ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἐθίμου, καθ᾽ ὃ τὸν θανόντα ἐκληρονόμουν μόνον οἱ ἐπιζῶντες ἀδελφοί, ἀποκλειομένων τῶν τέκνων προαποβιώσαντος ἀδελφοῦ).

42 - *282δ*

1718. Προικοσύμφωνον μονομερὲς ἐκ μέρους τῶν γονέων τῆς νύμφης, ἐν Σύρῳ, λόγῳ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου ἐν Σμύρνῃ,

ἐν *110β*, σ. 338.

«...Μὲ τοῦτο ὅποτε καιρὸς ἔρχῃ ἡ ἄνωθεν Φ. εἰς τὸν τόπον καὶ σταπιληρεθῇ, νὰ εἶναι ἐδικά της... Νὰ μὴν ἠμπορῇ ἀπὸ τὴ ξενητιὰ νὰ βάλῃ πίτροπον, μόνε νὰ τὰ τρώγουν οἱ γονεῖς της. Καὶ ἂν ἴσως καὶ τῆς καπιτάρῃ θάνατος εἰς τὴν ξενητιὰν καὶ ἔχῃ κληρονόμον, νὰ τὰ παίρνῃ, ἀποθανόντας τῶν γονιῶν της...».

43 - *285β*

1719. Προικοσύμφωνον ἀπὸ 23 Ὀκτωβρίου ἐν Σύρῳ, πρὸς τὸν υἱόν της, συνταχθὲν μονομερῶς ὑπ᾽ αὐτῆς ἀπουσιάζοντος τοῦ υἱοῦ,

ἐν *110β*, σ. 342 - 343.

44 - *286β*

1720. Ἀπόφασις Ἐπιτρόπου καὶ Προεστῶν Σύρου, ἀπὸ 7 Ἰουλίου, ἐν *110β*, σ. 346 - 347, ἀναγνωρίζουσα δανειστὴν ὡς καταστάντα κύριον ἀκινήτου, κατεχομένου παρὰ τούτου πρὸς ἀσφάλειαν ἀπαιτήσεώς του, μετὰ γενομένην διακήρυξιν (*«εἰς τὸ τελάλι»*) τῆς πωλήσεως *«νὰ γυρέψῃ τὴν προτιμή του»* ἐντὸς προθεσμίας ὀκτὼ ἡμερῶν.

45 - *294α*

1721. Γραπτὴ διατύπωσις ἐθίμου ἐν Μήλῳ, ἀπὸ 22 Ἰουλίου, ἐπὶ θέματος τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς,

ἐν *233α*.

«Ἐπειδὴ καὶ παλαιὰ τάξις ἐξ ἀρχῆς καὶ εἰς τὸ παρὸν στέκει καὶ ὅλοι ἐπακολούθως ἔτζι πολιτεύονται ὅσοι εἰς τὸ παρὸν νησὶ κάτοικοι ραγιάδες εὑρίσκονται, ὅτι γενομένη καμμιὰ ὑπανδρία καὶ συνοικέσιον δίδεται καὶ εἰς τὸ μέρος τοῦ ἀνδρὸς κατὰ τὸ εἶναι ὑποστατικά, πατρικὰ καὶ μητρικὰ ἢ ἐπίκτητα ἀπ᾽ αὐτῶν. Ὁμοίως καὶ εἰς τὴν γυναῖκαν· τὰ ὁποῖα σὰν ἀνδρόγυνον χαίρονται, κυβερνοῦνται καὶ ζωοθρέφουνται. Ἔπειτα κάνοντες παιδιά, δίδουν τοῦ καθενὸς παιδίου τὴν προαιρετικὴν κληρονομίαν ἢ προῖκα, τὰ ὁποῖα παιδία ὄντας ἑνὸς πατρὸς καὶ μιᾶς μητρός, ἂν τύχῃ κανενὸς θάνατος, τὸ κληρονομοῦν τὰ ἄλλα παιδιὰ ὡσὰν κληρονόμοι τοῦ πατρὸς καὶ μητρός. Μὰ ἂν τύχῃ θάνατος τῆς γυναικὸς καὶ ζῇ ὁ ἄνδρας, κληρονομοῦν τὰ παιδία τῆς μητρός τους τὸ πρᾶγμα. Μὰ ἂν τὰ παιδία ἀποθάνουν, δὲν κληρονομᾷ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ὁ πατέρας τους, ἀλλὰ οἱ πλέον σιμοὶ συγγενεῖς τῆς ἀπεθαμένης μητρός, ὡς πρᾶγμα ὁποῦ ἀπὸ τὸ γένος τους κατάγεται· ὁμοίως ἂν τύχῃ θάνατος τοῦ πατρὸς τὰ παιδιὰ ζοῦν κληρονομοῦν τὸ πατρικόν τους πρᾶγμα, μὰ ἂν τὰ παιδία ἀποθάνουν καὶ ζῇ ἡ μητέρα τους δὲν τὰ κληρονομᾷ, ἀλλὰ οἱ πλέον σιμοὶ συγγενεῖς τοῦ πατρός. Πλὴν ἂν τὰ παιδία εἶναι ἡλικίας καὶ θέλουν νὰ κάμουν διαθήκην ὅπου θελήσουν νὰ ἀφήσουν τὸ πρᾶγμα τους εἶναι καλὰ δοσμένον. Μὰ ἂν τύχῃ καὶ ἕνας ἄνδρας πάρῃ πρώτην γυναῖκα καὶ μ᾽ αὐτὴν κάμῃ παιδία καὶ αὐτὴ ἀπεθάνῃ καὶ ζοῦν τὰ παιδία, ἔπειτα δευτεροϋπανδρευθῇ καὶ μὲ τὴν δεύτερην γυναῖκα κάμῃ παιδία καὶ τύχῃ θάνατος τῶν πρώτων παιδίων καὶ δὲν κάμουν διαθήκην, τὸ πρᾶγμα τὸ μητρικόν τους ὑπάγει εἰς τοὺς πλέον σιμοὺς ἐδικοὺς τῆς μητρός τους, καὶ ἂν ἔχουν καὶ πρᾶγμα πατρικὸν αὐτὸ μόνον κληρονομοῦν ἢ ἂν ζῇ ὁ πατέρας τους, ἢ ἂν εἶναι ἀπεθαμένος τὰ παιδία του. Ἐτούτη ἡ κοινὴ καὶ παλαιὰ προπατορικὴ συνήθεια ἐφυλάχθη καὶ φυλάσσεται, εἰς ὅσα συμβεβηκότα ἐστάθησαν εἰς ὅλους μικροὺς καὶ μεγάλους, ὅθεν συντρέχομεν ὅλοι μικροὶ καὶ μεγάλοι μετὰ μεγάλης δεήσεως εἰς ὅποιον ἐκλαμπρότατον

αὐθέντην καὶ κριτὴν τὸ παρὸν τύχῃ..., νὰ φυλάξῃ τὴν παλαιάν μας συνήθειαν καὶ τάξιν ὁποὺ ὅλοι ὁμοφώνως ὁμολογοῦμεν πῶς ἔτζι ἐφυλάξαμεν καὶ φυλάττομε κατὰ πῶς καὶ ὁ πολυχρονεμένος μας Βασιλέας μὲ χατσερίφη μᾶς ἐβεβαίωσεν ὅτι ἂν ἀλλέως καμμίαν φορὰν γενῇ ὁ φτωχὸς ραγιᾶς ὑπάγει ἄνω κάτω...».

46 - *299α*

1722. Ἐνώπιον τοῦ ἐπισκοπικοῦ Δικαστηρίου Σιατίστης, τὴν 21 Ἰουλίου, ἐνεφανίσθησαν ἀμφότεροι οἱ σύζυγοι καὶ συναινοῦντος καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τῆς γυναικός, λόγῳ μακροχρονίου ἀνιάτου ἀσθενείας της, τοῦ συζύγου ἀναλαβόντος τὴν ὑποχρέωσιν χορηγήσεως ὡρισμένων πραγμάτων κατ' ἔτος πρὸς συντήρησιν τῆς γυναικός, ἐδόθη διαζύγιον,
ἐν *275β*, ἀριθ. 91.

47 - *299β*

1722. Υἱοθεσία ἐνώπιον τοῦ ἐπισκοπικοῦ Δικαστηρίου Σιατίστης, ἀπὸ 27 Ἰουλίου, ὑπὸ γραίας *«μὲ τὸ νὰ εὑρίσκεται εἰς ἔσχατα γερατεῖα»* τοῦ Ι.Ν. τούτου ὑποσχομένου *«νὰ δείχνῃ εὐπείθεια, ὡσὰν ἰδίαν του μητέρα καὶ νὰ κάμῃ ὅλον τὸ ἔξοδον τῆς ζωοτροφῆς καὶ μετὰ τὸν θάνατον της, τὴν ἀκολουθίαν της ἅπασαν, μὲ ὅρκον καὶ ἀφορισμόν»*,
ἐν *275β*, ἀριθ. 90.

48 - *302α*

1724. Ὁμοία ὑπόθεσις πρὸς τὴν κατωτέρω ὑπ' ἀριθ. 77 ἀπὸ 7 Σεπτεμβρίου, ἐπίσης στρατευθέντος τοῦ συζύγου καὶ ἀφάντου γενομένου ἐπὶ ὀκτὼ καὶ ἥμισυ ἔτη,
ἐν *275β*, ἀριθ. 94.

49 - *308α*

1726. Ὁ πΚ. Ἱερεμίας ἠρνήθη νὰ χορηγήσῃ διαζύγιον εἰς εὐγενῆ φαναριώτισσαν, διότι ὁ σύζυγός της, ἀπολέσας τὸν ἕνα ὀφθαλμὸν ἐξ ἀτυχήματος, τὴν ἀηδίαζε, παρὰ τὰς πιέσεις ἐπὶ τοῦ

πΚ. ὑπὸ τῶν ἐπιφανῶν συγγενῶν τῆς αἰτούσης. Ὁ πΚ. ἐπαύθη καὶ ὁ διαδεχθεὶς τοῦτον Παΐσιος ἐχορήγησε τὸ διαζύγιον,
ἐν *202*, σ. 323.

50 - *310α*

1729. Ἀπόφασις τῶν Ἐπιτρόπων τῆς Σύρου, ἀπὸ 21 Ἰουνίου,
ἐν *110β*, σ. 355 - 356.
«...ἐνεφανιστήκανε οἱ κληρονόμοι τοῦ Γ. Τ., ἤγουν Λ. Τ. καὶ τὰ ἐπίλοιπά του ἀδέλφια, ὅλα κλαίγοντας ἐναντίο εἰς ἕνα τεσταμέντο, ὅπου εἶχεν κάμει ὄντας ἄρρωστος μὲ τὴν πανοῦκλα, ὁ ἄνωθι Γ. Ἔτζι ἐζητήσαμεν νὰ ἰδιοῦμεν τὸ τεσταμέντο, τὸ ὁποῖον μᾶς τὸ ἐφέρανε καὶ ὕστερα μᾶς ἐφέρανε καὶ μαρτυρίες, ὅπου εἶχεν μεταλλάξει τὴν γνώμην του καὶ περισσότερο, πῶς τὸ ἔκαμε ἀστόχαστα καὶ ἐπάτησεν τὰ συνήθεια τοῦ νησιοῦ μας. Διὰ τοῦτο κρίνομεν καὶ ἀποφασίζομεν ὅτι τὸ λεγόμενον τεσταμέντο νὰ μὴν ἀξίζῃ τίποτις καὶ τὰ προυκιά του νὰ εἶναι τῶν κληρονόμων του, ἤγουν τῶν ἄνωθι.!.».

51 - *310β*

1729. Ἀπόφασις τῶν Ἐπιτρόπων τῆς Σύρου, ἀπὸ 28 Ἰανουαρίου, ὡς διαιτητῶν, ἐπὶ κληρονομικῆς ὑποθέσεως,
ἐν *110β*, σ. 350 - 351.
«...ἐνεφανιστήκανε τὰ παιδιὰ τοῦ Φ. Ρ...., ἔχοντας διαφορὰ ἀνάμεσα εἰς τὴν κληρονομιὰ τοῦ ἀδελφοῦ τωνε Μ., ὅπου εἶχεν κάμει τεσταμέντο καὶ ἀφῆκεν τὴν ἀδελφῆς του τῆς Ζ. μερικὰ πράγματα ...καὶ διὰ ἄλλα πράγματα ὅπου εἶχασι ἀκόμα ἀδελφομοίραστα, ζητῶντας νὰ ἰδοῦμε τὰ παράπονά τωνε καὶ νὰ τὶς σιάσωμε. Ἔτζι ἐμεῖς γροικῶντας τῆς μιᾶς μεριᾶς καὶ ἄλλης τὰ δικαιώματα καὶ βλέποντας καὶ τὸ τεσταμέντο τῆς ...μάνας τῶνε, ὅπου εἶχεν ἀφήκει κάθε παιδιοῦ ξεχωριστὸ πρᾶγμα καὶ ἄλλα πολλὰ νὰ τὰ μοιράσουνε ἀλλήλως τῶνε. Καὶ τώρα βλέποντας πῶς ὁ ... Μ. ἀφῆκε τῆς ἀδελφῆς του ἐκεῖνα ποὺ τοῦ εἶχεν ἀφήσει ἡ μάνα του πὲρ τεσταμέντο καὶ ὄχι ἀπὸ τὰ ἀδελφομοίραστα, κρίνομεν καὶ ἀποφασίζομεν ὅτι ὅ,τι ἄφησεν τῆς ἀδελφῆς του ὅπου ἤτονε δικό του, φανερωμένο, νὰ εἶναι τῆς ἀδελφῆς του, καὶ καλὰ δοσμένο, ἀμὴ νὰ μὴν ἔχῃ ἡ λεγομένη Ζ. νὰ κάμῃ ἀπὸ τ' ἄλλα πράγματα, ὅ,τι εἶναι καὶ ἀπὸ τοὺς γονιούς της πλιὸ καλυτερεμένη. Ἀλλὰ καὶ ἂν εἶχεν καὶ χρέος τοῦ λεγομένου Μ., νὰ μὴν ἔχῃ νὰ κάμῃ τίποτις. Καὶ ἡ λεγομένη Ζ. στερκτὴ ὄμπροσθέν μας δὲν πρετεντάρει νὰ ἔχῃ νὰ κάμῃ ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ἀδελφομοίραστα τίποτις...».

52 - *310γ*

1729. Ἀπόφασις ἀπὸ 3 Φεβρουαρίου τῶν Ἐπιτρόπων Σύρου,
ἐν *110β*, σ. 352, ἐπὶ τῆς ἑξῆς κληρονομικῆς διαφορᾶς.
Κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τῆς πανώλους τοῦ 1728, ἀπέθανε πρῶτος ὁ πατὴρ καὶ ἐν συνεχείᾳ μετά τινας ἡμέρας τὰ δύο ἐκ τῶν τέκνων του· ἐδημιουργήθη διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἐλευθέρας θυγατρὸς Ρ. καὶ τοῦ γαμβροῦ τῆς νυμφευμένης ἑτέρας θυγατρός, ἐκπροσωποῦντος τὴν σύζυγόν του. Διὰ τῆς ἀποφάσεως γίνεται δεκτόν, ὅτι ἐκ τῆς κληρονομίας δικαιοῦται νὰ λάβῃ ἡ Ρ. ἓν μερίδιον ὡς ἀτομικὴν μερίδα της, ὡς κληρονόμος τοῦ πατρός της καὶ ἓν μερίδιον ὡς κληρονόμος τῶν ἀδελφῶν της. Ἡ δὲ ἔγγαμος ἀδελφὴ ἓν μερίδιον ὡς κληρονόμος τῶν ἀδελφῶν της. Καὶ τοῦτο ὀρθῶς κατὰ τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον τῆς Σύρου, διότι ἡ προικισθεῖσα θυγάτηρ δὲν μετεῖχε τῆς κληρονομίας τοῦ πατρός. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὴν β' τάξιν ἐκαλοῦντο ὡς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμοι οἱ ἀδελφοὶ τοῦ θανόντος καὶ ὄχι οἱ γονεῖς.

53 - *350α*

1742. Νοταριακὸν *«ἐμπατικοχάρτι»* τῆς Χίου,
ἐν *160α*, Α', σ. 69 ἑπ.
«...ὁ Ν. Γ. ὡς πρόσωπον τῆς ἐκκλησίας τοῦ Τιμίου Προδρόμου Γερήτα, ὁμολογᾷ ὅτι πὼς ἐμβατικώνει πρὸς τὸν Β. Ν. ...τὰ σκαλιὰ ὅπου ἔχει ἡ ἐκκλησία εἰς τὸ Σηλημὰ ...νὰ τὰ δουλεύῃ ὁ Β. ὡς καλὸς ἀναστάτης καὶ νὰ μοιράζου(ν) τοὺς καρποὺς εἰς πέντε, τρία ὁ ἀναστάτης καὶ δύο ἡ ἐκκλησία καὶ ἀπὸ καιροὺς ἀπομοίρασης, τρία ἡ ἐκκλησία καὶ δύο ὁ ἀναστάτης καὶ γιὰ ἐμπατίκια βάζει ὁ Β. τὸν κόπον του καὶ ὅποτε εὑρεθῇ κλέπτης καὶ ἀναμελὴς νὰ ἐξέρχεται καὶ γιὰ τὸ παρὸν ἔχει τὸ παρὸν ἐμπατικοχάρτι, ἵνα τὸ ποιοῦ(ν) χουζέτιον εἰς τὸν ἀφέντη τοῦ Καδῆ...».
Ὅμοια *«ἐμπατικοχάρτια»* ὑπάρχουν καὶ ἄλλα μὲ νοταριακὰ γράμματα τοῦ ἔτους 1750 ἐν *160α*, Α', σ. 172 καὶ 221, τοῦ ἔτους 1751, αὐτόθι, σ. 249, τοῦ ἔτους 1752, αὐτόθι Β', σ. 77 καὶ 81, τοῦ ἔτους 1753, αὐτόθι, σ. 163, τοῦ ἔτους 1754, αὐτόθι, σ. 229 καὶ τοῦ ἔτους 1826, αὐτόθι, σ. 322.

54 - *358α*

1747. Διαθήκη ἐκ Μήλου,
ἐν *219α*, σ. 449.
«...Ἀκόμη λέγει ὅτι τὸ πρᾶγμα ὁποῦ ἀφίνει τοῦ Πετράκη θέλει ὅτι ἂν κάμῃ ἀρσενικὸν παιδί, νὰ δίδῃ τὸ μισὸν ζῶντας καὶ μετὰ θάνατον τὸ ἄλλο μισὸ τόσον ὑποστατικὰ ὅσον καὶ ἄσπρα καὶ πάλιν τὸ παιδί του εἰς ἀρσενικὸν μέρος

τοῦ αὐτοῦ Πετράκη νὰ ὑπάγῃ, τίποτες ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα εἰς θηλυκόν, ἀμὴ πάντοτε εἰς ἀρσενικὰ ἀλληλοδιαδόχως νὰ δίδωνται ὁμοίως καὶ κάθε ἄλλη κοντετζιὸ καὶ παραγγελία ὁποῦ τοῦ ἀφίνει· εἰδὲ καὶ ἀπὸ τὸν ρηθέντα Πετράκη δὲν ἤθελεν εὑρίσκεται ἀρσενικὸν μέρος, τὸ πρᾶγμα ὁποῦ τοῦ ἀφίνει μετὰ τὴν ἀποβίωσιν του νὰ δίδεται εἰς τὸν ἀδελφόν του ἤγουν εἰς τὸ παιδὶ τοῦ αὐθέντη Ἰωαννάκη, εἰ δὲ καὶ ἀπὸ αὐτὸν δὲν ἤθελεν εἶσται ἀρσενικὸν μέρος, ὁποῦ ὁ θεὸς νὰ μὴν δώσῃ, τὸ πρᾶγμα τόσον ἐκεῖνο ὁποὺ ἀφίνει τοῦ Πετράκη ὅσον καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀφίνει τοῦ αὐθέντη Ἰωαννάκη νὰ πηγαίνῃ εἰς τὰ παιδιὰ τοῦ ἀνεψιοῦ του Μιχαλάκη καὶ πάλιν αὐτὰ νὰ κάνουν τὰ ὅμοια εἰς τὰ ἀρσενικὰ μὲ κάθε κοντετζιὸ καὶ παραγγελίαν, ὡς καθὼς φαίνεται εἰς τὸ παρόν...».

55 - *360α*

1748. Κληρονομικὴ διανομὴ ἐν Βολισσῷ τῆς Χίου,
ἐν *160α*, Α', σ. 80 - 81.
«...ἐπέθανεν ἡ Σοφία ...καὶ ἔφηκε κληρονόμον τὸν ἄντραν της καὶ ἔφηκε καὶ παιδὶ θηλυκὸ καὶ ἐπῆγα(ν) εἰς τοῦ Μουπῆ (= Μουφτῆ) *καὶ ἐβγάλα φετουφᾶ καὶ ἔβαλε κληρονόμους τὸ πάππου της καὶ τὸν ἄντρα της...».*
Ἡ διανομὴ αὕτη ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὀθωμανικοῦ δικαίου, ἐφαρμοζομένου ἐπὶ κληρονομιῶν διὰ τοὺς ραγιάδες.

56 - *360β*

1748. Νοταριακὴ πρᾶξις Βολισσοῦ Χίου, δι' ἧς πωλεῖται *«ὁ ἥλιος»*, ἤτοι τὸ δικαίωμα τοῦ ἀνεγείρειν ὄροφον ὑπὲρ τὸν ὑπάρχοντα μιᾶς οἰκίας, δηλ. καθιεροῦται ἰδιοκτησία κατ' ὄροφον,
ἐν *160α*, Α', σ. 81.

57 - *378α*

1755. Φιρμάνιον σ. Σουλεϊμάν, ἀπὸ 1 Ἀπριλίου, δι' οὗ ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς ἀναλαμβάνοντας κατ' ἀποκοπὴν τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων τῶν νήσων, νὰ μεταβιβάζουν τὸ δικαίωμα τοῦτο εἰς ἄλλους,
ἐν *226α*, σ. 104.

58 - *392α*

1761. Ἀπόφασις ἐν Σύρῳ, ἀπὸ 25 Ὀκτωβρίου, περὶ ἐφαρμογῆς τοῦ δικαιώματος προτιμήσεως,
ἐν *110β*, σ. 372.
Ἀπόφασις τοῦ Κοινοτικοῦ Κριτηρίου τῆς Σύρου, δι' ἧς κρίνεται ὅτι ἡ γενομένη πώλησις παρὰ Συριανοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ παράβασιν τῶν περὶ προτιμήσεως ἐθιμικῶν κανόνων δικαίου, εἶναι ἄκυρος, νομίμως δὲ τὸ Κριτήριον προβαίνει εἰς τὴν μεταβίβασιν τοῦ ἀκινήτου εἰς τὸν ἐν Σύρῳ συγγενῆ τοῦ πωλητοῦ, δηλώσαντα τὴν βούλησίν του περὶ ἀγορᾶς. Σημειωτέον, ὅτι καὶ ὁ πωλητὴς προέβλεψε τὴν περίπτωσιν καὶ ἐν τῷ πωλητηρίῳ ἀνέγραψε *«πῶς ἂν τύχῃ καὶ εἶναι προσσιμιὰ ὅπου τὸν ἐγγίζει, νὰ τὸ παίρνου»*.

59 - *392β*

1761. Ἀπόφασις ἀπὸ 14 Ἀπριλίου, τοῦ καδῆ τῆς Σύρου, τοῦ Ἐπιτρόπου καὶ τῶν Προεστῶν,
ἐν *110β*, σ. 368.
Ἀπορρίπτεται ἀξίωσις τοῦ Ι. Β. διεκδικοῦντος ἀφ' ἑνὸς καταβολὴν πρὸς αὐτὸν ὀφειλῆς τῆς ἀδελφῆς του καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀκίνητα δῆθεν ἀνήκοντα εἰς τὴν κυριότητά του. Ἡ ἀπόφασις εἶναι σημαντική, διότι δι' αὐτῆς τὸ Δικαστήριον ἀποφαίνεται ὅτι μαρτυρικαὶ ἀποδείξεις δὲν ἰσχύουν προκειμένου περὶ διεκδικήσεως ἀκινήτων καὶ κατὰ τοῦ περιεχομένου ἐγγράφων, ὅτι ἡ πάροδος μιᾶς 40ετίας ἐπιφέρει ἀπόσβεσιν τοῦ δικαιώματος τοῦ διεκδικοῦντος καὶ ὅτι ἡ προσφυγὴ εἰς τὴν δικαστικὴν κρίσιν καὶ ἡ ἔκδοσις ἀποφάσεως δὲν δημιουργεῖ δεδικασμένον, τοῦ προσφυγόντος δυναμένου νὰ προσφύγῃ ἐκ νέου εἰς ἄλλο δικαστήριον.

60 - *396α*

1763. Γάμος διὰ κεπηνίου ἐν Κπ., μνημονεύεται
ἐν *139*, σ. 85.

61 - *396β*

1763. Νοταριακὴ πρᾶξις ἐν Βολισσῷ Χίου, δι' ἧς μετὰ τῆς ἐγγονῆς τοῦ Μ.Λ., κληρονομούσης τὸν πατέρα της καὶ τὴν ἀδελφὴν τούτου (θείαν της), συγκληρονομεῖ καὶ ἡ ἀδελφὴ τοῦ πάππου της,
ἐν *160α*, Β', σ. 193 - 194.

62 - *396γ*

1763. Νοταριακὸν γράμμα διανομῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομίας ἐν Βολισσῷ Χίου, δι' οὗ τὸν ἀποβιώσαντα Σ.Χ. κληρονομοῦν αἱ δύο ἀδελφαί του καὶ ὁ ἐξάδελφός του,
ἐν *160α*, Β', σ. 203 - 204.

63 - *400α*

1764. Γάμος διὰ κεπηνίου ἐν Κπ., μνημονεύεται
ἐν *139*, σ. 86.

64 - *400β*

1764. Διὰ νοταριακοῦ γράμματος ἐν Βολισσῷ Χίου, ὁ σύζυγος δωρεῖται ἐν ζωῇ πρὸς τὴν σύζυγόν του ὡρισμένα ἀκίνητα καὶ κινητά, ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅπως μετὰ τὸν θάνατον τῆς δωρεοδόχου περιέλθουν τὰ δωρηθέντα εἰς τὰ τέσσαρα τέκνα των, μὴ δικαιουμένης τῆς δωρεοδόχου *«νὰ τὰ δώσῃ εἰς ἕτερον πρόσωπον, ὡς καθὼς τὸ ἔκαμα καβοῦλι»*,
ἐν *160α*, Β', σ. 234.

65 - *400γ*

1764 - 1768. Ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἁγίας Λαύρας Καλαβρύτων Ἄνθιμος φέρει ἐκ Κωνσταντινουπόλεως *«δύο φιρμάνια, τὸ ἕνα διὰ νὰ μὴ κληρονομοῦν οἱ συγγενεῖς τοὺς καλογήρους μετὰ τὸν θάνατόν τους, τὸ ἄλλο διὰ νὰ μὴ κόπτουν οἱ ξένοι τὸν λόγκον τῆς Μονῆς καὶ νὰ μὴ ρίπτουν τὰ πράγματά τους, τὰ ζωντανά, εἰς τὸν τόπον τῆς Μονῆς»* ἐν τῷ Κτιτορικῷ τῆς Μονῆς,
ἐν *219α*, σ. 47.

66 - *422β*

1773. Ἀπόφασις μ. Κῶ, περὶ διαζυγίου,
ἐν *189*, σ. 117.
«...ἔβαλεν κατεπάνω μας εἰς τοὺς παρόντας καιροὺς μυρίους καὶ πολλοὺς ἐξωτερικούς, ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τὸ ἀποφύγωμεν... Ὅθεν... βαλόντες

καὶ τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐπάνω μας, εἰς τοὺς παρόντας ἀκαταστάτους καιρούς, τὸν ἐχωρίσαμεν καὶ ἀκουσίως...».

67 - *449α*

1776. Ἀπόφασις ἀπὸ 10 Ἀπριλίου τοῦ δραγουμάνου τοῦ στόλου Νικολάου Μαυρογένους, περὶ προϋποθέσεων ἀνακλήσεως διαθήκης, ἐν Νάξῳ,
ἐν *351β*, σ. 370 - 371.
«...κατὰ τοὺς νόμους ἡ πρώτη διαθήκη ἰσχύει καὶ ἂν κάμῃ ἄλλην, πρέπει νὰ ζήσῃ τρεῖς μῆνας καὶ ἔτζι νὰ χαλασθῇ ἡ πρώτη καὶ ἂν χαλάσῃ καὶ τὴν ἄλλην, πρέπει νὰ ζήσῃ σαράντα ἡμέρες...».

68 - *456α*

1778. Διαμαρτυρία τασσάρων δανειστῶν ἐναντίον ὀφειλέτου των, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ πωλήσῃ ἀκίνητόν του, πρὸ τῆς ἐξοφλήσεως τῶν χρεῶν του,
ἐν *110β*, σ. 387.

69 - *457α*

1779. *«...ἦλθε προσταγὴ* (τοῦ σουλτάνου πρὸς τὸν πΚ.) *διὰ τὰ φορέματα καὶ σαρίκια τῶν γυναικῶν τε καὶ ἀνδρῶν»,*
ἐν *202*, σ. 563, κατὰ παράβασιν τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ.

70 - *457β*

1779. Συνθήκη τῆς 10 Μαρτίου τοῦ Ἀϊναρλῆ Καβάκ, μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας, περὶ ἑρμηνείας ἄρθρων τινῶν τῆς Συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ (πρβλ. ἀνωτ., ἀριθ. 425),
ἐν *27*, τ. Δ' (1972), σ. 421.

71 - *457γ*

1779. Πρακτικὸν τοῦ ρουφετίου τῶν μπακάλήδων, ἐν Μοσχοπόλει,
ἐν *82α*, σ. 15 ἐπ.
«...ἡμεῖς οἱ ἐκ τοῦ ρουφετίου τῶν μπακάλήδων βλέποντες πολλὰ ἄτοπα ὅπου γίνονται εἰς τὸ ἡμέτερον ρουφέτιον, ...θεσπίζομεν ὅρους ...Οἱ Πρωτομαΐστορες νὰ τιμῶνται κατ' ἐξοχήν, καθ' ὅτι οὗτοι ἀναλαμβάνουσι τὰς φροντίδας τῶν μικροτέρων, ἐὰν δὲ κανεὶς φανῇ ἀπαθὴς εἰς τὴν προσταγὴν αὐτῶν νὰ διωχθῇ τοῦ ρουφετίου, ὡς ὀλέθριος καὶ ἐπιζήμιος... Ὅταν ἔρχεται ὀλίγη πραγματεία καὶ ὑπάρχῃ ἀναμεταξύ μας ἀνταγωνισμός, τότε διὰ νὰ μὴ ζημιωθῇ κανεὶς διορίζομεν τὸν... τὸν... τὸν... τὸν... τὸν... καὶ τὸν... νὰ κάμνουν αὐτοὶ πρῶτον τὴν ἀγορὰν καὶ κατόπιν τὴν ἀδελφικὴν διανομὴν εἰς κάθε μέλος τοῦ ρουφετίου. Ἐὰν ἄλλος λάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀγοράν, θὰ εἶναι τέκνον τῆς ἁμαρτίας καὶ ἀποσυνάγωγος τοῦ ρουφετίου. Ὅταν ὑπάρχῃ πλούσιον τὸ πρᾶγμα, τότε ἔχει τὴν ἄδειαν κάθε ἕνας νὰ κάμῃ ἀγορὰν ὅπως ἠμπορεῖ, οὐχὶ ὅμως ἔξω τῆς πολιτείας νὰ ἐξέλθῃ καὶ νὰ καρτερέσῃ τὴν πραγματείαν, ἀλλὰ νὰ ξεφορτωθῇ πρῶτον αὕτη εἰς τὴν πλατεῖαν καὶ ἀκολούθως νὰ λάβῃ χώραν ἡ ἀγορά. Ὅταν ἓν μέλος τοῦ ρουφετίου ἔχῃ ἀνάγκην νὰ προσλάβῃ ὑπηρέτην καὶ βοηθόν, νὰ δηλώσῃ τοῦτο καὶ κατόπιν νὰ τὸν προσλάβῃ εἰς τὸ ἐργαστήριόν του. Τὰ μικρὰ καὶ ἀνήλικα παιδιὰ νὰ ὑπηρετήσουν τρία χρόνια, τὰ μεγαλύτερα δύο μόνον τοιαῦτα καὶ ὁ πρῶτος μισθὸς νὰ εἶναι δέκα γρόσια καὶ σὺν τῷ χρόνῳ νὰ γίνῃ ἡ σχετικὴ αὔξησις. Ἐὰν τύχῃ ἕνας ἀδελφὸς νὰ ἀδικῆται, νὰ ὑβρίζεται, νὰ ἀτιμάζεται, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσῃ ἄλλοῦ τὸ δίκιον, παρὰ μόνον νὰ ἀναφέρῃ τοῦτο εἰς τὸ ρουφέτιον, τὸ ὁποῖον θὰ ἐπιβάλῃ τὴν πρέπουσαν τιμωρίαν... Ἀπαγορεύεται ὁ συνεταιρισμὸς μὲ ἀλλόθρησκον καὶ τιμωρεῖται οὗτος μὲ ἀποβολὴν τοῦ ρουφετίου...

72 - *463α*

1781. Διὰ νοταριακοῦ γράμματος ἐν Βολισσῷ Χίου διανέμεται ἡ κληρονομία πατρὸς καὶ υἱοῦ μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μάμμης τοῦ τέκνου, ἀφοῦ λάβῃ καὶ ἡ μήτηρ τοῦ τέκνου μικρὸν μερίδιον *«διὰ τὸ γάλα»*,
ἐν *160α*, Α', σ. 239 - 240.

73 - *463β*

1781. Διὰ νοταριακοῦ ἐμβατικίου παραχωρεῖται ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων ναοῦ τῆς περιοχῆς Χίου ἐλαιῶν εἰς ἐμφυτευτὴν ἐλαιολάδου βάρους δύο πιντῶν, τὴν πρώτην Σεπτεμβρίου ἑκάστου ἔτους,
ἐν *160α*, Α', σ. 250 - 251.

74 - *469α*

1784. Διαταγὴ τοῦ Τούρκου ἀντιπροσώπου τῆς Σὰχ Σουλτάνας πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Σύρου, διατασσομένους νὰ ὑπακούουν εἰς τὸν ἀναδιορισθέντα κοτσάμπασην Γ.,
ἐν *110β*, σ. 391 - 392.
«...ὅποιος θὰ φανῇ ἐνάντιός του... θὰ παιδευθῇ βαρέως. Ἀκόμη δὲ καὶ ὁ Δεσπότης (τῶν Καθολικῶν) *νὰ μὴν ἀνακατώνεται εἰς τὶς κοσμικὲς ὑποθέσεις, ἀλλὰ νὰ κυττάζῃ τοὺς παππάδες του καὶ τὶς ἐκκλησίες κατὰ τὸ οὐϊνί του...».*

75 - *473α*

1785. Ἀπόφασις ἐπισκοπικοῦ Δικαστηρίου Βενετίας ἀπὸ 2 Αὐγούστου, δι' ἧς χορηγεῖται διαζύγιον εἰς τὸν σύζυγον, διότι ἡ σύζυγός του, ἐπὶ τῇ φήμῃ τοῦ θανάτου του, ἦλθεν εἰς β' γάμον μετ' ἄλλου· ἡ σύζυγος, θεωρουμένη μοιχαλίς, ἀπαγορεύεται νὰ συζῇ τοῦ λοιποῦ μετὰ τοῦ δῆθεν β' συζύγου· ὁ δὲ ἱερομόναχος, ὁ τελέσας τὸν β' γάμον, ἄνευ ἐπισκοπικῆς ἀδείας, τιμωρεῖται διὰ διετοῦς ἀναστολῆς ἀπὸ πάσης θείας λειτουργίας,
ἐν *224α*, σ. 64 - 65, ἐκ τῆς Στάμπας τοῦ κόμητος Παύλου Χαρμπούρη, ἀριθ. 10.

76 - *485α*

1788. Ναυλοσύμφωνον ἀπὸ 12 Αὐγούστου ἐν Σύρῳ,
ἐν *110β*, σ. 398.
«Ἐφανίστησα(ν) στὴ παρὸ Καντζηλλερία τὰ δύο κάτωθεν μέρη καὶ κάνουν τὸ παρὸ κοντράτο, ἕνα μέρος οἱ... ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ καραβοκύρης Μ. Γ. παριανός. Οἱ ἄνωθεν ναυλώνουνε τὸν καραβοκύρη νὰ πᾶνε μὲ τὸ καγίκι του στὴν Μανταλία νὰ τὸ φορτώσουνε σταφίδα, ἢ ὅ,τι ἄλλο πρᾶγμα βάλλου(ν), τ' ὁποῖο καγίκι τὸ πιάνουνε σκόρσο (= ἐλεύθερο) *δίχως ὁ καραβοκύρης ἢ οἱ σύντροφοί του νὰ ἠμποροῦνε νὰ βάλουνε πρᾶμα ἕως πραμάτια μέσα καὶ πηγαίνοντας καὶ ἔρχοντας, καλὸ καταβόδιο, νὰ ξεφορτώνουνε τὸ πρᾶγμα καὶ νὰ δώσουν τοῦ καραβοκύρη διὰ ναῦλο γρ. 85 καὶ διὰ σταλίδια ὑποσκέβεται ὁ καραβοκύρης νὰ κάνῃ σταλίδια ὅσες ἡμέρες ἤκαμε τὸ ἄλλο καγίκι καὶ μιὰ ἡμέρα παραπάνω καὶ περάσοντας ἡ σταλίδα τους, καὶ ὅσες ἡμέρες περάσουνε νὰ πλερώνουν τοῦ καραβοκύρη 5 γρ. τὴν κάθε ἡμέρα...».*

77 - *485β*

1788. Παρὰ τοῦ ἐπισκοπικοῦ Δικαστηρίου Σιατίστης ἐχορηγήθη διαζύγιον τὴν 14 Ἰουνίου πρὸς γυναῖκα, ἧς ὁ σύζυγος ἀπὸ ὀκτὼ ἐτῶν ἦτο ἄφαντος, στρατευθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐφ' ὅσον ἀπεδείχθη διὰ μαρτύρων, ὅτι καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα οὐδεμίαν ἔδωσεν εἴδησιν,
ἐν *275β*, ἀριθ. 92.

78 - *493α*

1790. Ἀπόφασις τοῦ κριτηρίου Σύρου ἀπὸ 13 Νοεμβρίου,
ἐν *110β*, σ. 403 - 404.
Κρίνεται τὸ προβαλλόμενον δικαίωμα προτιμήσεως παρά τινος συγγενοῦς τοῦ πωλητοῦ, δι' ἐκποιηθὲν παρ' αὐτοῦ ἀκίνητον. Προκύπτει ὅτι ἡ πώλησις ἀκινήτου δὲν ἦτο ἄκυρος, ἀλλὰ διαρρηκτή. Ἐπίσης, ὅτι *«...ἐπιάσαμε τὸ καπίτουλο ὅπου ἔχομε ἐκ παλαιόθες, διὰ ὅλη τὴν Κοινότη, περὶ ἀπάνω εἰς αὐτὴ τὴν διαφορὰ τῶν ξενιτεμένων, ποὺ λείπουνε ἀπὸ τὸν τόπο, τὸ τί λογῆς ἀκολουθᾷ νὰ ἔχουνε τὴν προσσιμιά τωνε. Πόσον καιρόνε καὶ ποιοὶ νὰ ἔχουνε τὴν κράτηξι νὰ τοὺς ἀβιζάρουν. Τ' ὁποῖο μας καπίτουλο ξεδιαλύζει καὶ λέγει, πῶς ὄντας πουληθῇ κανένα πρᾶγμα ἀκίνητο, οἱ ξενιτεμένοι νὰ ἔχουνε ἕνα χρόνο διορία, περὶ νὰ τῶν μηνοῦνε, νὰ τὸ μαθαίνουνε. Καὶ τὸ ὅμοιο καπίτουλο ξεδιαλύνει καὶ χρεώνει, ὅτι οἱ δικοὶ τοῦ πουλημένου πράγματος νὰ ἔχουσι χρέος νά τωνε μηνοῦνε, ἀφοῦ πουληθῇ τὸ πρᾶγμα, ὡς ἕνα χρόνο. Καὶ περάσοντας ὁ χρόνος, ἤ τωνε μηνύσανε ἢ δέν τωνε μηνύσανε, νὰ μὴν ἔχουνε πλέο καμμιὰ πρετεντζιόνε τῆς προσσιμιᾶς καὶ τὸ πρᾶγμα νὰ εἶναι καλὰ πουλημένο, ἀπάνω στὸν ἀγοραστή...».*

79 - *494α*

1791. Ἀπόφασις ἀπὸ 15 Ἰανουαρίου Προεστώτων τῆς νήσου Σύρου, ἐπέχουσα θέσιν ἑρμηνευτικῆς πράξεως ἐθίμων, ἐπὶ τοῦ θέματος ὀφειλῶν ὑπ' ἐνέχυρον,
ἐν *110β*, σ. 404 - 405.
«Διὰ ταῦ παρόντος μας φανεροῦ γραμμάτου δίνομε ἄσφαλτη μαρτυρία διὰ ὅλους ἐκείνους τῶν ὁποίων ἀγγίζει ἢ καὶ ὅπου ἠμπορεῖ νὰ τῶν ἀκολουθήσῃ καὶ λέμεν, ὅτι εἰς ὅλους ἐκείνους ὅπου τῶνε ἀκολούθησεν χρέος, μὲ τὸ νὰ ἐδάνεισαν ἄσπρα μὲ ὁμολογίες καὶ μὴν ἔχοντας νὰ πλερώσουν τὸ χρέος τῶνε, ἐγινούντανε κουραμᾶς μὲ ράτα (= διανομὴ ἐντὸς προθεσμίας) *εἰς ὅλο τῶνε τὸ στάμπιλε καὶ μόμπιλε καὶ τὸ ἐπαίρνανε ὅλοι ἐκεῖνοι ὅπου τῶν εἴχασι δανείσει*

μὲ ὁμολογίες καὶ νιτερέσσο διάφορου, ὁ καθ' ἕνας κατὰ τὸν ἀριθμὸ τῆς ὁμολογίας του καὶ καθὼς ἤθελε τὸν ἀγγίζει ἀπάνω στὴ ῥάτα ὅπου ἤθελεν γίνει. Ἀμὴ ξεδιαλύζομε πὼς ὄντας ἤθελε τύχει καὶ ἐκεῖνος ὁ ντεμπιτάρης (= ὀφειλέτης) *τοῦ ὁποίου τὸ στάμπιλε καὶ μόμπιλε ἐγινούντανε κουραμᾶς ἀπάνω στὶς ὁμολογίες ὅπου ἐχρώστα, ἤθελεν τύχει, λέμεν, αὐτὸς νὰ ἔχῃ καὶ νὰ βαστᾷ στὸ χέρι του ἕναν ἀμανάτι* (ἐν προκειμένῳ, ὄχι ἐνέχυρον ἢ ὑποθήκην, ἀλλ' ἀπόδειξιν τοῦ δανείου), *μίαν θύμησιν, ὅπου νὰ τοὖναι δοσμένη δίχως νιτερέσσο διάφορου, αὐτὸ ἔχει νὰ βιαίνῃ* (= βγαίνῃ) *λίμπερο, τὸ πρῶτο καὶ γερό, ὅσον εἶναι, ἀπὸ ὅλο του τὸ στάμπιλε καὶ μόμπιλε, δίχως νὰ τοῦ ἀκολουθήσῃ ῥάτα, ὡς καθὼς ἐδῶ στὸ νησί μας ἀκόμα δὲν ἐστάθηκε, μήτε ἔγινε, εἰς ἄσπρα ὅπου δὲν ἐδανείστησαν μὲ νιτερέσσο διάφορου καὶ ἤτονε γιὰ ἀμανάτι ἢ κομεσσιόνα δὲν τῶνε ἀκλουθοῦσαν ῥάτα. Τοῦτο ἀποφασίζομε καὶ δίδομε τὸ παρὸν γραμμένο εἰς διαφέντεψιν εἰς τὸν κάθε ἕναν ὅπου θέλει τύχει...».*

80 - *494β*

1791. Ἀπόφασις Ἐπιτρόπων καὶ Προεστώτων τῆς Κοινότητος Σύρου, ἀπὸ 15 Ἰουλίου, προσδιορίζουσα τὴν ἔκτασιν τῆς ἐξουσίας τῶν Ἐπισκόπων πρὸς ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης,

ἐν *110β*, σ. 406 - 407.

«...ἡ γνώμη καὶ τὸ τέλος τόσον τῶν προλεγομένων προγόνων μας ὅσον καὶ ἡ ἐδική μας, κατὰ τὸ παρόν, ἐστάθη πάντα νὰ διορίσωμεν διὰ μερικὸν καὶ μόνον κριτὴ τὸν ἐκλαμπρότατο Ἐπίσκοπο τοῦ Νησιοῦ μας, ὁ ὁποῖος νὰ ἐξετάζῃ, νὰ κρίνῃ καὶ νὰ ἀποφασίζῃ ὅ,τι διαλαμβάνουσι τὰ ἴδια τὰ τεσταμέντα καὶ προιχοχάρτια κατὰ τοὺς νόμους καὶ τὰ συνήθεια τοῦ τόπου μας καὶ ἐτοῦτο μὲ τέλος νὰ μὴν τρέξουσι ζημιὲς καὶ ἔξοδες ἀνάμεσα σ' ἐκείνους ὅπου ἐγκαλιοῦνται, ὡς καθὼς ἐτύχαινε, ἂν ἕνα ἀπὸ τὰ δυὸ μέρη ἐμποροῦσε νὰ συντρέξῃ ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο μας, εἰς ἄλλους κριτάδες... Καὶ ὁποιαν ἄλλη ἀπόφασις θέλει εὑρεθῇ, ἡ ὁποία νὰ εἶναι μάλιστα ἐναντία εἰς τὰ συνήθεια καὶ καπίτουλα τοῦ τόπου μας, κατὰ τὰ ὁποῖα ἐκρίνασι ὡς τώρα οἱ ...Ἐπίσκοποι, ἀπάνω εἰς κοσμικὲς ὑποθέσεις, ὡς ἄνωθεν, νὰ γροικένται νοῦλα καὶ ἀνωφέλεφτη καὶ ὡσὰν νὰ μὴν ἦτο δοσμένη...».

81 - *526β*

1796. Συνεταιρικὸν δύο ἰατρῶν ἐν Λάρνακι Κύπρου, δεκαετοῦς διαρκείας, περὶ διανομῆς ἐξ ἴσου τῶν ἀμοιβῶν των, ὡς καὶ τῶν δαπανῶν διὰ φάρμακα,

ἐν Κυπ. Χρ. 7 (1930), σ. 231 - 232.

7 - 10 - 1978

(Ὁ ἀνώνυμος συντάκτης βεβαιοῖ αὐτόθι, σ. 230, ὅτι τοιοῦτοι συνεταιρισμοὶ ἦσαν συνήθεις ἐν Κύπρῳ, τὸν ιη' αἰῶνα).

82 - *546α*

1798. Ἀπόφασις τοῦ Κοινοτικοῦ Κριτηρίου Σύρου, ἀπὸ 16 Δεκεμβρίου,

ἐν *110β*, σ. 416 - 417.

«...τὸν ὁποῖον ἀγέρα εἶχε τόνε χαρίσει ὁ λεγόμενος Α. τῆς κόρης του Π., ἐδῶ καὶ κάμποσα χρόνια, καθοὺ ἐφανερώθηκε εἰς τὴν παρουσία μας καὶ ἤτανε καὶ ἐγροικόντανε, ἕως τὴν σήμερον τῆς ἐξουσίας της καὶ ποτὲς δὲν τῆς ἐκάμανε καμμιὰ ἀνόχλησις οἱ γονεῖς της ἀπάνω εἰς αὐτό. Καὶ τὴν σήμερον... ἐγύρεψεν ὁ ἄνωθεν Α. νὰ ἀρνηστῇν τὴν χαρισιὰν αὐτήν, λέγοντας πὼς ἐγὼ ἐχάρισα μὰ δὲν κουμαντάριζα νὰ χαρίσω, ἔστοντας καὶ τὸ σπίτι κατεβαίνει ἀπὸ τὴ γυναῖκα μου. Λοιπὸν ἐμεῖς ἐδῶ παρὸν καὶ ἡ γυναίκα του καὶ ἐξετάζοντάς τηνε μᾶς ἐφανέρωσε πῶς ἤτανε μὲ τὴν γνώμην της καὶ τὸν ἐχάρισα(ν) τὸν ἀγέραν αὐτόν. Καὶ ἀνκαλὰ καὶ νὰ ἐγύρευγαν οἱ λεγόμενοι γονεῖς τῆς Π. ἀπόδειξιν μὲ γράμμα τῆς χαρισιᾶς αὐτηνῆς καὶ δὲν εὑρέθηκε, ὅμως μὲ ὅλο τοῦτο, ἔστοντας καὶ νὰ μᾶς τὸ μεταφανερώσουν, πὼς τὸν εἴχανε χαρίσει, διὰ μερικὰ χρόνια, καθοὺ λέμεν ἄνωθεν. Κρίνομεν καὶ ἀποφασίζομεν, ὅτι ἡ χαρισιὰ εἶναι καλὴ καὶ ἀμετάθετη εἰς τὸ ὄνομα ὅπου τὴν ἐκάμασι οἱ γονέοι τῆς Π., καὶ νὰ εἶναι πάντα τῆς ἐξουσίας της καὶ οἱ γονεῖς της δὲν ἔχουν κανένα γιοὺς (= δικαίωμα) *καὶ δικαίωμα ἀπάνω εἰς αὐτὸ νὰ ἀναχλίζουν...».*

83 - *552α*

1799. Ἔκθεσις τοῦ ἐπιτρόπου καὶ τοῦ καντζηλλιέρη τῆς Σύρου,

ἐν *110β*, σ. 418 - 419.

«...Λοιπὸν ὁ Ἐπίτροπος ἔπραξε κατὰ τὸ συνήθι ὅπου ἔχομε ἐδῶ ἀπάνω στὸ νησί μας, καθὼς εἶναι καὶ τρέχει ἐξ ἀρχῆς. Ἔβαλε κοινὸ τελάλη, γιὰ δυὸ βολές, ὅποιος εἶναι ἐκεῖνος ὅπου ἔχει νὰ λαβαίνῃ, μὲ τὴν διγορία τῶν δέκα ἡμερῶν νὰ ἔλθῃ καὶ νὰ φανερωθῇ εἰς τὴν Καντζελλαρία, μὲ τὴν ὁμολογία του, κι' ἀκόμα ὅποιος εἶναι πρόσσιμος, νὰ γένῃ ἐγγυητής, νὰ πάρῃ πράγματα. Λοιπὸν ἐρχομένη ἡ διγορία καὶ περασμένη διὰ μερικὸν καιρόν, ἤλθανε ὅλοι τους καὶ ἐκάνανε συγκατάβασι, ἀπάνω στὰ πράγματά τους, τὰ ὁποῖα ἀποκομμένα, κατὰ τὸ συνήθι, μὲ δύο τίμιους καὶ ἄξιους ἀποκαφτάδες, ἀπ' τὰ ὁποῖα τῆς ρεξερβάρουνε τὸ σπίτι ὅπου ἔχουνε εἰς τὴν Χώρα, πλησίον τῆς ...τ' ὁποῖο τ' ἀφήνουνε ὅλοι οἱ χρεοφειλέτες, μὲ καλήν τωνε καρδιά, διὰ κυβέρνησί τωνε. Καὶ νὰ μὴν ἐμπορῇ κανεὶς ἀπὸ τοὺς χρεοφειλέτες νὰ τὴν πειράξῃ ἀπάνω εἰς αὐτό, ἐπειδή τις καὶ νὰ ἔγινε μὲ τὴν γνώμη ὁλονῶν».

84 - *563β*

1801. Νοταριακὴ παραίτησις ἀπὸ κληρονομίας ἐν Βολισσῷ Χίου,
ἐν *160α*, Β', σ. 315 - 316.
«...ὁμολογᾷ ὁ Σ. Μ. Ἐπειδή τις καὶ εἶχε τὴν κόρην τοῦ Γ. Κ. γυναῖκα του καὶ τῆς ἀκολούθησε θάνατος στὴν γέννα ἀπάνω καὶ ἔφηκε τὸ ἀνήλικον παιδί, ὁμολογᾷ ὁ ἄνωθεν Σ. Μ., πῶς παραιτεῖ τὴν προῖκα τῆς συζύγου του τοῦ πεθεροῦ του καὶ τῆς πεθερᾶς του διὰ ζωοθροφὴν τοῦ ἀνηλίκου, ἂν ζῇ τὸ παιδὶ νὰ εἶναι τοῦ παιδίου, εἰ μὲν καὶ ἀκολουθήσῃ θάνατος... μόνο νὰ εἶναι τοῦ παπποῦ καὶ τῆς Καλῆς μας τὰ χωράφια καὶ τὰ ροῦχα τῆς κόρης τους...».

85 - *582α*

1804. Αὐτοκρ. διάταγμα τῆς 27 Σεπτεμβρίου *«περὶ τῆς προστασίας τῶν ραγιάδικων καραβιῶν»*,
ἐν *226α*, σ. 108.
«α) νὰ εἶναι εἰς τὸ ἑξῆς σερμπέρηδες (ἐλεύθεροι) *οἱ καπετάνιοι τῶν ραγιάδικων καραβιῶν, νὰ μὴ πληρώνουν χαράτσι καὶ νὰ φοροῦν ἐλευθέρως ὅ,τι θέλει ἕκαστος, β) νὰ ἔχουν τὴν ἄδειαν νὰ ταξειδεύουν ἐλευθέρως ὅπου θέλουν, γ) νὰ πληρώνουν κουμέρκια κατὰ τὸ παλαιόν, δ) νὰ δίδωνται εἰς αὐτοὺς ὑψηλοὶ προσκυνητοὶ ὁρισμοὶ διὰ νὰ εἶναι ἀνενόχλητοι ἀπὸ τῶν ὀτζακίων* (= τῶν κατὰ τόπους διοικητῶν) *καὶ ε) νὰ προστατεύωνται ὑπὸ τοῦ ὑψηλοῦ δοβλετίου εἰς κάθε χρείαν καὶ ἀνάγκην».*

86 - *582β*

1804. Δι' ἀποφάσεως τοῦ καδῆ καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἐπιτρόπου Σύρου, ἀπὸ 24 Ἰουλίου,
ἐν *110β*, σ. 427, κανονίζεται ὁ τρόπος ἐξοφλήσεως τοῦ ἐπιδικασθέντος ποσοῦ ἀποζημιώσεως τῶν ὀρφανῶν τέκνων κτηνοτρόφου φονευθέντος εἰς τὴν ἐρημόνησον Γυάρον. Ἐκρίθησαν ὑπόχρεοι πρὸς ἀποζημίωσιν πάντες οἱ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ φόνου εὑρεθέντες ἐπὶ τῆς νήσου.

87 - *587α*

1805. Σύμβασις ἑταιρείας μεταξὺ ἑνὸς καραβοκύρη καὶ δύο ἐμπόρων ἐκ Σύρου,
ἐν *110β*, σ. 430.
Σύμβασις ἑταιρείας μεταξὺ ἑνὸς καραβοκύρη καὶ δύο ἐμπόρων. Ὁ καραβοκύρης ἀναλαμβάνει τὴν μεταφορὰν καὶ πώλησιν ὡρισμένης ποσότητος οἴνου τῶν δύο ἐμπόρων ἐπὶ ὡρισμένῃ τιμῇ, εἰς ἄλλον τόπον, μὴ προσδιοριζόμενον. Μετὰ τὴν πώλησιν τοῦ οἴνου, ὁ καραβοκύρης ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀγοράσῃ μὲ τὴν εἰσπραχθεῖσαν ἀξίαν ἄλλα ἐμπορεύματα, τῆς ἐκλογῆς του, ἐκτὸς σχοινίων, διὰ λογαριασμὸν καὶ τῶν τριῶν, ἐξ ἴσου. *«Ὁμοίως ὑποσκέβγεται ὁ ἄνωθι καραβοκύρης περὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ὅ,τι ζημιά, ὁ Θεὸς φυλάξοι, λάχῃ τοῦ πραγμάτου, νὰ ὑποσκέβγεται νὰ πλερώνῃ τὸ μερτικόν του τὴν ζημιάν, ἐβγαλούμενο μονάχα, ὁ Θεὸς φυλάξοι, νὰ λάβῃ τὸ καράβι, ἤγουν νὰ χαθῇ, νὰ μὴν ἔχῃ ὁ καραβοκύρης νὰ ὑποσχεφτῇ στὴ ζημία...».*

88 - *587β*

1805. Ἀπόφασις τοῦ Κοινοτικοῦ Κριτηρίου Σύρου ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου,
ἐν *110β*, σ. 430 - 431, δι' ἧς ἀποφασίζεται, ὅπως πρὸς ἀσφάλειαν χρέους, ὁ δανειστὴς εἰσπεμφθῇ εἰς τὴν νομὴν τῆς ἀκινήτου περιουσίας τοῦ ὀφειλέτου του, βάσει τῶν ἰσχυόντων ἐθίμων τῆς νήσου.

89 - *600α*

1806. Ἐγκύκλιος τοῦ καπουδὰν πασᾶ Σαλίχ, πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Πάτμου, τῶν νήσων καὶ παραλίων Αἰγαίου, ἀπὸ 30 Δεκεμβρίου,
ἐν *226α*, σ. 95 - 96.
«Ἂν καὶ ἐδόθησαν πρὸς τοὺς ἔχοντας χρείαν ἐμπορίου προνόμια καὶ δικαιώματα πρὸς εὐχαρίστησιν καὶ ραχάτι τους, δὲν ἔπαυσαν ὅμως νὰ τοὺς ἐνοχλοῦν οἱ μενὰρ γκεμπρατζιλὶ καὶ ζαμπῖται, μὲ ἀδίκους καὶ ἐπιζημίους τρόπους, ὧν ἕνεκα ἠναγκάσθησαν τινὲς ἐξ αὐτῶν νὰ καταφύγωσιν εἰς διαφένδευσιν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων καὶ μάλιστα τῆς Ρωσίας καὶ νὰ γίνουν σούντιτοι. Ὅθεν φροντίζων διὰ τὴν ἀνάπαυσιν καὶ περίθαλψιν τούτων τῶν ραγιάδων προστάζω ἀφεύκτως ὁποὺ εἰς τὸ ἑξῆς νὰ μὴν τολμήσῃ τις ἐκ τούτων καθ' οἱονδήποτε τρόπον νὰ ἐπηρεάσῃ τινὰ τῶν ραγιάδων τῆς κραταιᾶς βασιλείας, ἂν δὲ φωραθῇ τις τολμήσας τοιοῦτον τόλμημα, ἔχει νὰ παιδευθῇ».

90 - *606α*

1808. Ἀπόφασις ἐπ. Παροναξίας περὶ διαζυγίου,
ἐν *188*, σ. 188 ἐπ.
«...ὅτι ἡ Α. οὐδόλως στέργει τὴν συνοίκησιν τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς Κ. ἀλλ' αὐ-

θαιρέτῳ γνώμῃ, δίδει αὐτῷ ἄδειαν νὰ λάβῃ ἑτέραν γυναῖκα νομίμως καὶ μένει αὐτὴ ἐλευθέρα τοῦ λοιποῦ. "Ὅθεν ἡ ταπεινότης ἡμῶν, διὰ τοῦ παρόντος διαζυγίου...».

91 - *606β*

1808. Ἐπιστολὴ ἀπὸ 6 Φεβρουαρίου τοῦ δραγουμάνου τοῦ στόλου Θεοδώρου Ρίζου πρὸς τοὺς προεστῶτας τῆς Πάτμου,
ἐν *226α*, σ. 110.
περὶ ὑποχρεώσεως *«ἁπάντων τῶν προκρίτων τῆς νήσου αὐτῶν, γερόντων τε καὶ ἐπιτρόπων, ὅπως συνέρχωνται κατὰ παλαιὰν συνήθειαν διὰ νὰ θεωροῦν νομίμως τὰς διαφορὰς καὶ ὑποθέσεις τοῦ τόπου των...».*

92 - *626α*

1811. Ἀπονομὴ χάριτος ὑπὸ τοῦ καπουδὰν πασᾶ διὰ *«μουσὰφ πουγιουρδὶ»* εἰς τὸν Ι.Π. κάτοικον Πούργου τῆς Νάξου, ἀπαλλασσόμενον εἰσέτι καὶ τῆς παρεπομένης ποινῆς τῆς δημεύσεως,
ἐν *351α*, σ. 7-8.

93 - *645α*

1813. Προκήρυξις ἀπὸ 12 Μαΐου, ἐν Σύρῳ,
ἐν *110β*, σ. 443-444, περὶ ὑποθηκεύσεως ἀκινήτων, γενομένη παρὰ τοῦ ὀφειλέτου πρὸς ἐνημέρωσιν τῶν τρίτων. (Ἡ προκήρυξις αὕτη ἀναπληροῖ προδήλως τὴν ἀτελῆ δημοσιότητα, ἣν παρεῖχον τὰ ρετζίστρα τῆς Καγγελαρίας, ὅπου, κατὰ κανόνα, κατεχωρίζοντο καὶ τὰ ὑποθηκοδάνεια).

94 - *645β*

1813. Προικοδότησις υἱοῦ δι' ἑπτὰ χωραφίων ἐν τῇ περιοχῇ Βολισσοῦ τῆς Χίου, διὰ νοταριακοῦ γράμματος *«ἐπειδὴ καὶ νὰ φαίνεται ὅτι ἐπροικοδότησεν τὰ παιδιά της ὅλα... Καὶ τὰ χαρίζει ἀπὸ τὴν σήμερον νὰ τὰ ποιῇ ὡς θέλει καὶ βούλεται...»*,
ἐν *160α*, Β', σ. 320-321.

95 - *649β*

1814. Δήλωσις ἀπὸ 6 Νοεμβρίου εἰς τὴν Καντζελλαρίαν τῆς Κοινότητος Σύρου,
ἐν *110β*, σ. 445-446.
«...ἐπαρουσιάστηκεν... ἡ Α. Σ. ἡ ὁποία μὲ τὸ παρὸν φανερώνει καὶ ξεδιαλίζει, ὅτι... ἐπειδὴ καὶ ὁ ἄντρας της δὲν ἔχει τίποτας, ἔστοντας καὶ ἕως τὴν σήμερον εἶναι ἀπρούκιστος... δεποζιτάρει... ὅτι ὅποιος εἶναι ἐκεῖνος, τόσον ἐντόπιος ὅσον ἀκόμα καὶ ξένος, ὅπου ἀπ' ἐδῶ καὶ ὀμπρὸς δώσῃ τοῦ ἀντρός της ἄσπρα δανεικά, χωρὶς ἄδειαν ἐδική της, δὲν ἔχει νὰ ἀποκρίνεται τίποτας καὶ οὕτως ἂς εἶναι γνωστὸ εἰς τὸν καθ' ἕναν...».

96 - *649γ*

1814. Ἐξεδόθη Χάτι Χουμαγιοὺν διατάττον τὴν μετὰ θάνατον δήμευσιν τῆς περιουσίας, κινητῆς καὶ ἀκινήτου, οὐ μόνον τῶν κοτσαμπάσηδων τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἄλλου εὐκαταστάτου ραγιᾶ πάσης τάξεως,
ἐν *102α*, τ. 1, σ. 67.

97 - *649δ*

1814. Ἐξεδόθη σουλτανικὸν Χάτι Χουμαγιοὺν διατάττον τὴν ἀπαρίθμησιν ὅλων τῶν αἰγοπροβάτων τῆς Πελοποννήσου, καὶ νὰ δίδεται κατ' ἔτος τὸ δέκατον τούτων εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν Πύλην, τὸ λεγόμενον σιελέπικον,
ἐν *102α*, τ. 1, σ. 67.

98 - *664β*

1817. Διάταγμα ἀπὸ 28 Φεβρουαρίου τοῦ καπουδὰν πασᾶ Χοσρὲβ - Μεχμὲτ πρὸς τοὺς προεστῶτας τῆς Πάτμου,
ἐν *226α*, σ. 95.
«Μόνον εἰς τοὺς ἀποστελλομένους δι' ὑποθέσεις τοῦ Κοινοῦ τῆς Πάτμου ὑπαλλήλους θὰ δίδεται ἀμοιβὴ κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν, οἱ δ' ἀποστελλόμενοι διὰ τὴν διευθέτησιν ἰδιωτικῶν ὑποθέσεων θ' ἀμείβωνται ὑπὸ τοῦ ἑτέρου τῶν διαδίκων, συμφώνως πρὸς τὴν παλαιὰν συνήθειαν καὶ τὸ δίκαιον, οὐχὶ ὡς ἐγίνετο παραλόγως μέχρι τοῦδε, διότι δὲν ἀνέχεται νὰ ζημιώνωνται οἱ πτωχοὶ ραγιάδες».

99 - *672α*

1818. Ἀπόφασις τοῦ Καθολικοῦ Ἐπισκόπου Σύρου,
ἐν *110β*, σ. 446 - 447, δι' ἧς ἀπορρίπτεται αἴτησις τῆς συζύγου, ὅπως ὑποχρεωθῇ ὁ σύζυγός της εἰς διατροφήν της, λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ αἰτοῦσα ἦτο ὑπαιτία τῆς διαστάσεως, ἀρνουμένη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν συζυγικὴν οἰκίαν.

100 - *698α*

1820. Ἔγγραφον τοῦ δραγουμάνου τοῦ στόλου Νικολάου Μουρούζη, ἀπὸ 14 Ὀκτωβρίου πρὸς τὸν ζαμπίτην τῆς Πάτμου, *«νὰ φυλάττῃ τὰ τοπικὰ ἔθιμα καὶ νὰ ἀπέχῃ ἀπὸ νεωτερισμοὺς καὶ ἀπὸ κάθε ἐναντίον τῶν τοπικῶν ἐθίμων»*,
ἐν *226α*, σ. 111.

101 - *763α*

1825. Ἔγγραφον τοῦ λαοῦ τῶν Ἀθηνῶν, ἀπὸ 25 Μαρτίου, περὶ μὴ παραμονῆς τῶν ἰδίων Δημογερόντων πλέον τοῦ ἔτους *«ἐναντίον τοῦ ἐλευθέρου πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐναντίον τῶν παλαιῶν καὶ πατρίου νόμου τῆς Πόλεως...»*,
ἐν *11α*, σ. 441.

102 - *787β*

1827. Πρακτικὸν τῶν Ἐπιτρόπων καὶ Προεστώτων τῆς νήσου Σύρου ἀπὸ 18 Ἰανουαρίου 1827,
ἐν *110β*, σ. 308.
«...θέλοντας νὰ ἀκολουθήσωμεν αὐτὸν τὸν παλαιὸν νόμον (πρβλ. ἀριθ. 221 καὶ 629) *ὀμπλιγάρομε τὴν καντζελλαρία μας νὰ μὴν ἐμπορῇ ὁ Καντζηλλιέρης νὰ κάμῃ καμμιὰ πουλησιὰ ἀπὸ πρᾶγμα ἀκίνητο, ἂν δὲν βαλθῇ εἰς τὸ ντελάλι ἢ εἰς τὸ ἰνκάντι, μακάρι νὰ εἶναι δέκα γροσιῶν ποσότητα, καὶ τέτιας λογῆς λείπουν εἰς τὸ ἐρχόμενο οἱ ἐνοχλήσεις εἰς τὸ ἀναμεταξὺ τῶν ἐγκατοίκων μας»*.

103 - *950α*

1839. Μὲ μπουγιουρντὶ τοῦ βαλῆ τῆς Ρούμελης ἐδόθη εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Σιατίστης ἡ ἄδεια *«νὰ συστήσουν μιὰν ἐξάδα ἀπὸ τοὺς τιμιωτέρους καὶ εὐσυνειδητοτέρους τῆς χώρας*

τους, διὰ νὰ θεωροῦν τὰς ἐμπορικὰς διαφορὰς καὶ κάθε ἄλλην διαφορὰν (ἐκτὸς μόνον ὅταν ἀνήκουν εἰς τὸν Ἱερὸν Μεχκεμέ, νὰ θεωροῦνται ἐκεῖ). Κάθε διαφορὰν θέλει θεωρεῖται δὶς τῆς ἑβδομάδος, δηλαδὴ Κυριακὴ καὶ Τετράδη»,
ἐν *275β*, ἀριθ. 106.

104 - *950β*

1839. Ἀπόφασις δικαστηρίου Σιατίστης, ἐκ τοῦ ἀρχιερέως καὶ τῶν δημογερόντων, ἀπὸ 1 Ὀκτωβρίου, *«κατὰ τὴν ψῆφον τοῦ Ἁρμενοπούλου, φύλλον 3095, λέγοντος, ἐὰν ἡ γυνὴ ἔχουσα τέκνα καὶ δὲν δευτεροϋπανδρευθῇ, ἔχει τόπον κληρονομίας τῆς ἀνδρικῆς περιουσίας ὁμοίαν ἑνὸς τῶν τέκνων της»*,
ἐν *275β*, ἀριθ. 110. (Πρόκειται περὶ τῆς α' ἐκδ. τῆς μεταφράσεως Σπανοῦ (1744), σ. 309).

105 - *963α*

1842. Συμφωνητικὸν ἐνώπιον ἐπ. Λάμπης, Ἀμαρίου Κρήτης Νικοδήμου,
Ἐμμ. Γενεράλις, ΕΕΚΣ Δ', 1941, σ. 58.
«Οἱ ὑποκάτωθεν ὑπογεγραμμένοι ὅ τε Κ. καὶ ἡ Κ. Μ. Ἐπειδὴ ἐγὼ ἡ Κ. Μ. εἰς ἡλικίαν οὖσα (= ἡλικιωμένη) *καὶ ὁ ἄνδρας μου Κ. νέος, καὶ τέκνα δὲν ἐκάναμεν, τοῦ δίνω ἄδειαν, μὲ ἰδικήν μου προαίρεσιν, νὰ ὑπανδρευθῇ καὶ ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ νὰ τεκνοποιήσῃ... Ἐπιβεβαιωμένον παρὰ τοῦ ἀρχιερέως Λάμπης Νικοδήμου...»*.

106 - *974α*

1845. Βεβαιωτικὸν γράμμα ἀπὸ 25 Μαρτίου, τῶν κατοίκων Ραδοβίστι (περιφερείας Κοζάνης) *«...σήμερον συναχθέντες ὅλοι κοινῶς ἀπεφασίσαμεν νὰ μοιράσωμεν τὰ χωράφιά μας ὅλα καὶ ἐὰν μὲν εὑρεθῶσι περισσότερα ἀπ' ὅσα οὖσι γεγραμμένα εἰς τὰς ταπιάς μας, αὐτὰ νὰ τὰ δώσωμεν εἰς ὅσους ἕως τώρα δὲν ἔλαβον...»*,
ἐν *275β*, ἀριθ. 114.

107 - *977β*

1846. Συνοδική ἀπόφασις πΚ. χορηγεῖ διαζύγιον ἀμοιβαίᾳ συναινέσει *«ἀπεφασίσθη κατὰ τὸ ἀηνί μας ἡ διάζευξις αὐτῶν, ἀμφοτέρων ἐκ συμφώνου ζητούντων αὐτήν»*,
ἐν *74*, σ. 64.

108 - *1020α*

1862. Συνοδικὴ ἀπόφασις πΚ. μνημονεύει ἀπόφασιν διαζυγίου δι' ἀνιάτους πληγάς,
ἐν *152*, σ. 252.

109 - *1020α*

1862. Συνοδικὴ ἀπόφασις μ. Τρικάλων χορηγεῖ διαζύγιον εἰς τὴν γυναῖκα, διὰ ψευδῆ ἰσχυρισμὸν ἐλλείψεως παρθενίας,
ἐν *315*, σ. 142.

110 - *1045α*

1870. Συνοδικὴ ἀπόφασις πΚ. χορηγεῖ διαζύγιον διὰ παράλυσιν τῶν ἄκρων,
ἐν *152*, σ. 252.

111 - *1056α*

1876. Συνοδικὴ ἀπόφασις πΚ. χορηγεῖ διαζύγιον *«διὰ ψυχρὰν ἰδιοσυγκρασίαν τῆς γυναικός»*,
ἐν *152*, σ. 254.

112 - *1073α*

1887. Συνοδικὴ ἀπόφασις πΚ. χορηγεῖ διαζύγιον ἀμοιβαίᾳ συναινέσει,
ἐν *152*, σ. 258. *«Ἡ Ἐκκλησία, κατ' οἰκονομίαν, δέχεται ἔστιν ὅτε, ἕνεκα δεδικαιολογημένων λόγων, ὧν ἡ ἐκτίμησις ἀπόκειται αὐτῇ τῇ ἰδίᾳ...»*.

113 - *1102α*

1930. Κοινὸς Κανονισμὸς τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ συντεχνιῶν, κυρωθεὶς ὑπὸ τοῦ μ. ἐνεγράφη ἐν τῷ κώδικι τῆς Μητροπόλεως.
Μνημ. ὑπὸ *233β*, σ. 93.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Α' ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

Β' ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΘ' ΥΛΗΝ

Γ' ΓΛΩΣΣΑΡΙΟΝ

Ἀβαντάριον 20 = κατάλογος
ἀηνὶ 107 ἢ οὐϊνὶ 74 = ἔθιμον
ἀμανάτι 79 = ἐνέχυρον
ἀναστάτης 53 = ἐμφυτευτὴς
ἀνωφέλεφτα 80 = ἀνωφελῆ
ἀτζάκιστη 41 = ἀπρόσβλητη

Γιοὺς 82 = δικαίωμα

Διάφορον 79 = τόκος

Ἐμβατικώνω 53 = δίδω εἰς ἐμφύτευσιν
ἐμπατικοχάρτι 53 = ἐμφυτευτικὸν
ἐμπατίκι 53 = ἐμφύτευσις
ἐξωτερικοὶ 66 = Τοῦρκοι

Ἰνβεντάριον 12 = ἀπογραφὴ

Καβοῦλι 64 = δῶρον
καπιτάρη 42 = τύχη
καπίτουλα 80 = νομικαὶ διατάξεις

κουραμᾶς 79
κουμέρκι 85 = τελωνιακοὶ δασμοὶ

Μόμπιλε 79 = κινητὰ

Νιτερέσσο 79 = τόκος
ντάβια 94 = ἀγωγὴ
ντεμπιτάρης 79 = ὀφειλέτης

Ὀμπλιγάρομαι 35, 102 = ὑποχρεοῦμαι

Πὲρ 51 = διὰ
προιχοχάρτια 80 = προικοσύμφωνα
προσσιμιὰ 58, 78 = προτίμησις
προτιμὴ 26, 44 = προτίμησις

Ράτα 79 = διανομὴ
ρουφέτι 71 = συντεχνία

Σερμπέρηδες 85 = ἐλεύθεροι
σιάνω 51 = συμβιβάζω

σκλερὴ 26
σταλίδια 87 = σταλίαι
στάμπιλε 79 = ἀκίνητα
σούντιτοι 80 = προστατευόμενοι

Τέρμινο 41 = λῆξις

«τοῦ νόμου» 35 = εἰς νόμιμον ἡλικίαν

Χατσερίφη 45 = χάττι σερὶφ

Ψυχὴ 28, 32 = κληρονομικὴ μερὶς χάριν ψυχικοῦ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ †

Σημ. Συντάξεως: Ἡ παροῦσα ἐργασία ἐτυπώθη μετὰ τὸν ἐπισυμβάντα τὴν 11.9.78 θάνατον τοῦ ἀειμν. συγγραφέως αὐτῆς, τῆς ὁποίας οὗτος δὲν εἶδε τυπογρ. δοκίμια πρὸς διόρθωσιν. Ὑπὸ τῆς Συντάξεως τῆς Ἐπετηρίδος διωρθώθησαν ἀβλεπτήματά τινα ἐν τῷ χειρογράφῳ καὶ συνεπληρώθησαν τὰ ἐνιαχοῦ κενά.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Τὰ ὑπάρχοντα σήμερον εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς πόλεως Ἡρακλείου Κρήτης χειρόγραφα δὲν εἶναι ἐπαρκῶς γνωστά. Τὸ 1938 ὁ τότε Διευθυντὴς τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους καθ. Δ. Ζακυθηνός, καταγράφων τὸ ἀρχειακὸν ὑλικὸν τῶν μονῶν καὶ τῶν ἱδρυμάτων τῆς Κρήτης, ἐσημείωσε μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς μικρᾶς συλλογῆς τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, τὴν ὁποίαν εἶχε καταρτίσει ὁ ἀείμνηστος Στέφ. Ξανθουδίδης [1]. Ὁ πρόχειρος οὗτος κατάλογος τοῦ Ζακυθηνοῦ περιλαμβάνων 31 ἐν ὅλῳ χειρόγραφα καὶ σπαράγματα χειρογράφων χρησιμοποιεῖται γενικῶς μέχρι σήμερον. Ὁ Δ. Ζακυθηνὸς δὲν εἶχε βεβαίως τὸν χρόνον οὔτε καὶ τὴν πρόθεσιν νὰ συντάξῃ λεπτομερῆ περιγραφικὸν κατάλογον. Κατέγραψε τὸ ὑλικὸν μὲ τὴν σειρὰν κατατάξεως τοῦ Ἀρχείου, χωρὶς νὰ ἀπομονώσῃ τὰ χφ. εἰς ἰδιαιτέραν καὶ ἀνεξάρτητον συλλογήν. Οὕτω τὰ χφ. ἀναζητοῦνται εἰς διαφόρους φακέλους, εἰς τοὺς ὁποίους φέρουν τοὺς ἀριθμοὺς 1 - 23, 65, 66, 183, 184, 185, 189, 190, 191. Ἡ περιγραφὴ τοῦ Ζακυθηνοῦ εἶναι ἐντελῶς ἐνδεικτικὴ καὶ ἐστηρίχθη κυρίως εἰς τὰς ἐνδείξεις τῶν πρώτων φύλλων τῶν χφ. καὶ εἰς γενικὰς κωδικολογικὰς καὶ βιβλιογραφικὰς σημειώσεις. Ἀλλὰ πολλὰ χφ. εἶναι σύμμικτα ἢ ἀπηρτίσθησαν ἐκ συρραφῆς πολλῶν καὶ διαφόρων τευχῶν. Οὕτως αἱ ἐνδείξεις τοῦ Ζακυθηνοῦ δὲν ἀνταποκρίνονται πάντοτε εἰς τὸ πραγματικὸν περιεχόμενον τῶν χφ. Ἐκτὸς τούτου τὰ χφ. δὲν εἶχον σελιδωθῆ καὶ ἡ χρῆσις των ἦτο δύσκολος, ἂν μὴ ἀδύνατος.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐδημιουργήθησαν καὶ ἄλλα προβλήματα. Μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Κρήτης (ΙΜΚ) ἐν Ἡρακλείῳ (1947), πολλὰ χφ. τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου (10 ἐν ὅλῳ) παρεχωρήθησαν εἰς αὐτὸ ὑπὸ παρακαταθήκην, προκειμένου νὰ ἐκτεθοῦν εἰς εἰδικὴν προθήκην. Τὰ χφ. ταῦτα εἰσαχθέντα εἰς τὸ ΙΜΚ ἔλαβον βεβαίως νέους ἀριθμούς. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ἀρχίζει ἡ σύγχυσις. Παραλλήλως τὸ ΙΜΚ ἀπέκτησε διὰ δωρεῶν κυρίως καὶ ἄλλα 5 χφ. τὰ ὁποῖα εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστα.

Ἀλλ' εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ἡρακλείου ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἄγνωστα καὶ ἀκα-

1. Βλ. Δ. Ζακυθηνοῦ, Τὰ ἱστορικὰ καὶ μοναστηριακὰ Ἀρχεῖα τῆς Κρήτης, ΕΕΚΣ Β', 1938, σσ. 505 - 526, ἐν σσ. 512 - 519.

τάγραφα χφ. Τέσσαρα ἀνήκουν εἰς τὴν Ἱερὰν Ἀρχιεπισκοπὴν Κρήτης καὶ ἐκτίθενται εἰς τὸ Μουσεῖον Ἐκκλησιαστικῆς τέχνης τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, ἐνῷ 1 κατέχει ἡ Βικελαία Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη.

Πάντα ταῦτα καθιστοῦν ἐπιτακτικὴν τὴν ἀνάγκην συντάξεως λεπτομεροῦς περιγραφικοῦ καταλόγου τῶν χφ., συμφώνως καὶ πρὸς τὰς νέας ἐπιστημονικὰς ἀντιλήψεις. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀνέλαβον μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι προσφέρω ὑπηρεσίαν εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν Κρήτην.

Ἡ περιγραφὴ ἀκολουθεῖ τὸ βασικὸν σχῆμα, τὸ ὁποῖον καθορίζει ὁ καθ. Λίνος Πολίτης εἰς τὸν ὁδηγόν του [1]. Δὲν ἐπέμεινα εἰς σχολαστικὰς λεπτομερείας, καὶ ἴσως εἰδικώτεροι ἐμοῦ κωδικολόγοι διαπιστώσουν ἐλλείψεις ἢ καὶ παραλείψεις τινάς. Νομίζω ἐν τούτοις ὅτι ὁ κατάλογος ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὁποῖον συνετάχθη, νὰ καταστήσῃ δηλ. γνωστὸν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ τὸ περιεχόμενον τῶν κωδίκων. Ἐμελέτησα τὰ χφ. εἰς ἐπανειλημμένας ἐπισκέψεις μου εἰς τὰ Μουσεῖα. Κατέγραψα πιστῶς τὸ περιεχόμενον καὶ ἐσημείωσα τὴν κωδικολογικὴν εἰκόνα των (διαστάσεις, χάρτης, σύνθεσις, γραφή, στάχωσις κλπ.). Κατέγραψα ἐπίσης πάντα τὰ σημειώματα, βιβλιογραφικά, κτητορικά, χρονολογικά. Ταῦτα παρέχω εἰς τὸ τέλος τῆς περιγραφῆς ἑκάστου χφ. ὑπὸ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα:

Α. Κωδικολογικὴ περιγραφή.

Β. Σημειώματα.

Βιβλ. Βιβλιογραφία.

Ὑποδείξεις τινὲς διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ παρόντος καταλόγου εἶναι, νομίζω, ἀπαραίτητοι. Ἡ καταγραφὴ ἔγινε κατὰ συλλογάς. Ὑπὸ τὸ στοιχεῖον Α' καταγράφεται ἡ συλλογὴ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Δὲν ἠθέλησα καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ διαταράξω τὴν ἀρίθμησιν τοῦ Δ. Ζακυθηνοῦ, διὰ νὰ μὴ δημιουργήσω συγχύσεις. Οὕτως ἐδήλωσα πάντοτε ἐντὸς ἀγκυλῶν τὸν ἀριθμὸν τοῦ Ζακυθηνοῦ, π.χ. 1 [1], 26 [183]. Διὰ τὰ χφ. τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται σήμερον εἰς τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον, ἐσημειώθη μετὰ τὸν ἐντὸς ἀγκυλῶν ἀριθμὸν τοῦ Ζακυθηνοῦ καὶ ὁ ἀριθμὸς καταγραφῆς τοῦ ΙΜΚ, ὡς π.χ. 2 [2. ΙΜΚ 666]. Τοῦτο κατέστη ἀναγκαῖον, διὰ νὰ εὑρίσκεται εὐκολώτερον τὸ χφ. Τὰ νέα χφ. τοῦ ΙΜΚ ἐδηλώθησαν ὑπὸ τὸ στοιχεῖον Β', μὲ συνεχῆ αὔξοντα ἀριθμὸν 1 - 5. Ἐντὸς ἀγκύλης ἐτέθη ὁ ἀριθμὸς ἐγγραφῆς εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Μουσείου, ὡς π.χ. 1 [ΙΜΚ 1065]. Ὑπὸ τὸ στοιχεῖον Γ' καταγράφονται τὰ χφ. τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κρήτης (Μουσείου Ἁγίας Αἰκατερίνης) καὶ ὑπὸ τὸ Δ' τὸ χφ. τῆς Βικελαίας Βιβλιοθήκης.

Ὀφείλω καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης νὰ εὐχαριστήσω θερμῶς τοὺς ἐκλεκτοὺς φίλους κ.κ. Στυλιανὸν Ἀλεξίου, τέως Διευθυντὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ

1. Βλ. Λίνου Πολίτη, Ὁδηγὸς καταλόγου χειρογράφων, Ἀθῆναι 1961.

Μουσείου Ἡρακλείου, καὶ Ἀνδρέαν Καλοκαιρινόν, Γενικὸν Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, διὰ τὴν πρόθυμον συμπαράστασιν καὶ τὰς διευκολύνσεις εἰς τὴν ἔρευνάν μου.

Ἡράκλειον Κρήτης, Σεπτέμβριος 1978.

Α'

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

1 [1]

Χαρτ. 0,295×0,220 Ἀκέφαλος 16 αἰ. φφ. 486

Νομοκάνων Ματθαίου τοῦ Βλαστάρεως

(PG 144, 959 - 1400. Πβ. Π. Πάσχου, Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης καὶ τὸ ποιητικὸν ἔργον του, Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 108 - 111).

Α. Σύγκειται ἐκ δύο τευχῶν ἄνευ σταχώσεως, μὲ συνεχῆ ἀρίθμησιν. Τὸ πρῶτον τεῦχος, φφ. 1 - 238, τὸ δεύτερον, φφ. 239 - 486 + 1 παράφυλλον. Ἔχουν ἐκπέσει τὰ φφ. 1 - 2 καὶ 232 - 238. Δὲν ἀριθμοῦνται τετράδια. Ἡ φθορὰ εἶναι μεγάλη ἰδίως εἰς τὴν ράχιν καὶ τὰ ἄκρα. Γραφὴ καθαρά, στρογγύλη, καλλιγραφική. Ἀρχικὰ ἐρυθρά, ἐξίτηλα ἐν πολλοῖς.

Β. 1. φ. 15v *Ματθαῖος ἰατρὸς ἐν μονασταῖς καὶ θύτης*
πίνακα τούτων ὠργάνωσε κανόνων.

2. φ. 20r (διὰ μτγν. βαρβάρου χειρὸς) *† ὁμολογῶ ἐγὼ νήφον ἱερομόναχ(ος) τὴν ἐπίκλησιν σκλάβος πῶς ἐπούλισα τὸ παρὸν βιβλήον τοῦ ἀφεντὸς τοῦ ἱερομονάχ(ου) κὺρ Μελετίου* (;) *εἴς τὸν ἅγιον βασίλειον ὀδιὰ χρυσὰ τζικήνια πέντε ἵμιση καὶ ἀπὸ μένα μετ[...] κοντέντι.*

σεπτεμβρίω ια. Ἐγὼ ὁ ἄνωθεν νήφον ἔγραψα ἰδία χειρῆ καὶ ἔλαβα τὰ ἄνω τζικίνια.

3. φ. 257r = *1800 : ἐγὼ ὁ γεώργιος Νικολετακὴς τὸ ἐφιεροσὰ ἧς τὼν αγιὼν μηνᾶ.*

Βιβλ. Πρβλ. Δ. Α. Ζακυθηνοῦ, Ἱστορικὰ καὶ μοναστηριακὰ ἀρχεῖα τῆς Κρήτης, ΕΕΚΣ Β', 1938, σ. 512. Περὶ τοῦ τελευταίου κτήτορος Γεωργίου Νικολετάκη, Ἰατροῦ καὶ Ἐκκλησιάρχου βλ. Θεοχ. Δετοράκην, Κρητολογία IV, 1977, σσ. 65 - 74.

2 [2. ΙΜΚ 666]

Μεμβρ. 0,255×0,190 Κολοβὸς 11 - 12 αἰ. φφ. 332

Περιέχει λόγους Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου

1. (φ. 1) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου λόγος εἰς τοὺς λόγους καὶ εἰς τὸν ἐξισωτὴν καὶ εἰς τὴν ἀπογραφὴν ἐπὶ Αὐγούστου καίσαρος (BHG³, 1918).

2. (φ. 11v) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (BHG³, 1921).

3. (φ. 23v) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὰ Θεοφάνεια (BHG³, 1938).

4. (φ. 37r) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὰ Φῶτα (BHG³, 1947).

5. (φ. 71v) Τοῦ αὐτοῦ, λόγος εἰς τὸ Πάσχα καὶ εἰς τὴν βραδυτῆτα. Ἀρχ. *Ἀναστάσεως ἡμέρα καὶ ἡ ἀρχὴ δεξιά.* (PG 35, 396 - 401. Πρβλ. καὶ VVr 3, 1896, σ. 280).

6. (φ. 74v) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ Πάσχα. Ἀρχ. *Ἐπὶ τῆς φυλακῆς μου στήσομαι, φησὶν ὁ θαυμάσιος Ἀββακούμ.* (PG 36, 624 - 664).

7. (φ. 97r) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὴν νέαν (καινὴν) Κυριακὴν (BHG³ 1021).

8. (φ. 102r) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὴν ἁγίαν Πεντηκοστήν. Ἀρχ. *Περὶ τῆς ἑορτῆς βραχέα φιλοσοφήσωμεν* (PG 36, 428 - 452).

9. (φ. 115v) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸν μάρτυρα Κυπριανὸν (BHG³, 457).

10. (φ. 128r) Τοῦ αὐτοῦ, συντακτήριος εἰς τὴν τῶν ρν' ἐπισκόπων παρουσίαν (BHG³, 730b).

11. (φ. 145v) Τοῦ αὐτοῦ, ἐπιτάφιος εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον (BHG³, 245).

12. (φ. 202r) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς Γρηγόριον τὸν ἀδελφὸν Βασιλείου ἐπιστάντα μετὰ τὴν χειροτονίαν (BHG³, 716).

13. (φ. 207v) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸν πατέρα σιωπῶντα διὰ τὴν πληγὴν τῆς χαλάζης. Ἀρχ. *Τί λύετε τάξιν ἐπαινουμένην* (PG 35, 933 - 964).

14. (φ. 224r) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας (BHG³, 186).

15. (φ. 248r) Τοῦ αὐτοῦ, λόγος περὶ φιλοπτωχίας. Ἀρχ. *Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ συμπένητες* (PG 35, 857 - 909).

16. (φ. 276r) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τοὺς Μακκαβαίους (BHG³, 1007).

17. (φ. 287r) Βίος τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Ἀλυπίου τοῦ Κιονίτου, μηνὶ Νοεμβρίῳ κ'. Ἀρχ. *Πολλοὶ πολλάκις βίους ὁσίων πατέρων ἀναγραψάμενοι* (Πρβλ. Fr. Halkin, Auctarium BHG (= Subsidia Hagiographica, № 47), Bruxelles 1969, σ. 65).

18. (φ. 309β) Ἀντωνίου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου ἐγκώμιον εἰς τὸν ὅσιον πατέρα ἡμῶν Ἀλύπιον. Ἀρχ. *Ἄρτι με τοῖς τοῦ βίου κακοῖς δυσχεραίνοντα...* Λήγ. (κολ.) *εἰς γῆν τὸν ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτοῦ ἀπῃωρημένον ὄροφον ἐξεδίσκευσεν.* Ἐξέδωκε Fr. Halkin, Inédits byzantins (= Subsidia Hagiographica № 38), Bruxelles 1963, σσ. 166 κἑξ. (Τὸ κείμενον, σσ. 170 - 208).

Α. Στάχωσις δερματίνη ἐφθαρμένη κατὰ τὰ ἄκρα καὶ τὴν ράχιν. Γραφὴ στρογγύλη ἐμπείρου ἀντιγραφέως (11 αἰ.) μέχρι τοῦ φ. 286β. Ἀπὸ τοῦ φ. 287α συνεχίζει ἄλλη χείρ, πιθανῶς 12 αἰ. Ἀρχικὰ ἐρυθρά. Ἀριθμοῦνται τετράδια γ' - με' καὶ φύλλα τλβ' (= 332). Ἐκ τοῦ τετραδίου λθ' ἔχει ἐκπέσει τὸ τελευταῖον φύλλον. Ἐκτὸς ἀριθμήσεως ἓν φύλλον εἰς τὴν ἀρχήν, ἔνθα *«Πίναξ ἀκριβὴς τοῦ βιβλίου ὅστις ἐστὶν Γρηγόριος Θεολόγος».* Ὁ κῶδιξ ἦτο ἄλλοτε κτῆμα τοῦ ποτὲ Γυμνασίου Ἡρακλείου.

Β. φ. 36β *Τοῦτον τὸν λόγον* (εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνεια, BHG^3, 1938) *ὁ μέγας πατὴρ μετὰ τὴν ἀποδημίαν καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐπὶ τὸν π⟨ατ⟩ριαρχικὸν θρόνον ἀναβὰς ἐξέθετο μετὰ πολλῆς διασκέψεως· οὐδαμοῦ δὲ φαίνεται πρότ⟨ερος⟩, πρὸς τὰς κοινὰς ὑποθέσεις αὐτῶν νοηθείς, οὐδὲ πρὸς τὸν μέγαν Βασίλειον ἀντεπιδεικνύμενος. Ὁ μὲν γὰρ [ ] αἰδούμενος αὐτὸ τὸ ἀξίωμα τῶν κοινῶν ἀπείχετο ὑποθέσεων, πλὴν εἰ μή που καὶ τρόπους τοῦ π(ατ)ρὸς ἢ ἐκείνου ἐννοίας μέντοι τὰς ἰδίας μετεχειρίζετο, ὥσπερ τοὺς ἐπιταφίους καὶ τοὺς ἄλλους [ ]· ὁ μέν γε μέγας Βασίλειος τὸν περὶ τοῦ βαπτίσματος λόγον πρὸ τούτου τοῦ λόγου ἐξέθετο.*

Βιβλ. Βλ. Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 512. Σύντομος περιγραφὴ ὑπὸ M. Richard, ἐν Bulletin d'information de l'Institut de recherche et d'histoire des textes, N° 11, 1962 (Paris, 1963), σσ. 29 - 30.

3 [3]

Χαρτ. 0,260×0,195 Ἀκέφαλος - Κολοβὸς 17 αἰ. φφ. 145

Νομοκάνων

Α. Ὁ κῶδιξ εἶναι σητόβρωτος μὲ ἱκανὴν φθοράν. Ἡ στάχωσις ἔχει λυθῆ καὶ ἡ θέσις τῶν φύλλων διεταράχθη. Ἀριθμοῦνται φφ. οα' - σι'. Γραφὴ στρογγύλη ἐμπείρου καλλιγράφου. Ἀρχικὰ καὶ ἐπίτιτλα ἐρυθρά, ἐξίτηλα ἐν πολλοῖς. Φυλάσσεται εἰς τὸν ὑπ' ἀρ. 3 φάκελον τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐντὸς χαρτοδέματος, διὰ τὸν κίνδυνον μείζονος φθορᾶς.

4 [4. ΙΜΚ 667]

Χαρτ. 0,200×0,145 Ἀκέφαλος - Κολοβὸς 15 αἰ. (ἔτους 1495) φφ. 435

Εὐχολόγιον

1. (φ. 1^r) Ἀρχ. (ἀκέφ.) *καὶ τίς ἱκανὸς λαλῆσαι τὰς δυναστείας σου* (Θ. Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου).
2. (φ. 16^v) Ἡ Θεία Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων.
3. (φ. 26^v) Εὐχὴ εἰς χωράφιον ἢ ἀμπελῶνα ἢ κῆπον βλαπτόμενον ὑπὸ ἑρπετῶν ἢ ἑτέρων κακῶν καὶ πονηρῶν.
4. (φ. 28^r) Εὐχὴ ἐπὶ πᾶν εἶδος ἢ σκεῦος μιανθέν.
5. (φ. 29^v) Εὐχὴ εἰς εὐλογίαν οἴνου νέου.
6. (φ. 30^r) Εὐχὴ εἰς τὸν μέλλοντα μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων μυστηρίων.
7. (φ. 32^v) Εὐχὴ ἐπὶ μετανοούντων καὶ εἰς ἐξαφορισμὸν τοῦ Μ. Βασιλείου.
8. (φ. 33^v) Εὐχὴ ἐπὶ ἐξομολογουμένῳ.
9. (φ. 34^r) Εὐχὴ ἐπὶ μιαροφαγήσαντι.
10. (φ. 34^v) Εὐχὴ ἐπὶ οἴκου κτιζομένου.
11. (φ. 35^v) Εὐχὴ εὐλογίας εἰς τὸ μετοικῆσαι εἰς ἕτερον οἶκον.
12. (φ. 36^r) Τάξις γινομένη ἐὰν συμβῇ μιαρὸν ἢ ἀκάθαρτον πεσεῖν προσφάτως εἰς ἔλαιον ἢ εἰς οἶνον ἢ ἕτερον εἶδος.

1 - 12 - 1978

13. (φ. 37^r) Εὐχὴ ἐπὶ μιαροῦ πεσόντος εἰς φρέαρ.
14. (φ. 38^r) Εὐχὴ εἰς τὸ ὀρύξαι φρέαρ καὶ εὑρεῖν ὕδωρ.
15. (φ. 38^r) Εὐχὴ ἐπὶ τῶν προπετῶς ὀμνυόντων.
16. (φ. 38^v) Εὐχὴ εἰς ἀγάπην ἤτοι εἰς εἰρήνην.
17. (φ. 39^r) Εὐχὴ ἐπὶ τῶν ἐξ ἐπιτιμίων λυομένων.
18. (φ. 39^v) Εὐχὴ συγχωρητικὴ ἣν γράφει ὁ πνευματικὸς καὶ βάλλει εἰς τὴν χεῖρα τοῦ τεθνηκότος τοῦ μὴ φοβεῖσθαι τὰ ἐναέρια πνεύματα.
19. (φ. 40^r) Εὐχὴ συγχωρητικὴ τοῦ Χρυσοστόμου.
20. (φ. 41^r) Εὐχὴ εἰς ἄγραν ἰχθύων.
21. (φ. 42^r) Ἀκολουθία εἰς κάμινον.
22. (φ. 43^v) Εὐχὴ ἐπὶ σταυροπηγίου ἐκκλησίας καὶ ἐπὶ θεμελίου.
23. (φ. 44^r) Εὐχὴ ἑτέρα ἐπὶ θεμελίου ἐκκλησίας.
24. (φ. 45^r) Εὐχὴ εἰς ἀρχὴν σπόρου.
25. (φ. 45^v) Εὐχὴ ἐπὶ θέρους καὶ ἅλωνος.
26. (φ. 45^v) Εὐχὴ εἰς τὸ φυτεῦσαι ἀμπελῶνα.
27. (φ. 46^v) Εὐχὴ εἰς μετάληψιν σταφυλῆς (τῇ ς' τοῦ Αὐγούστου καὶ τῇ ιε' καὶ τῇ κθ').
28. (φ. 47^r) Εὐχὴ ἑτέρα ὁμοία.
29. (φ. 47^v) Εὐχὴ ἐπὶ λύσεως ἐκκλησίας, εἰ συμβῇ εἰσελθεῖν αἱρετικὸς εἰς αὐτήν.
30. (φ. 47^v) Εὐχὴ ἐπὶ τρύγης ἀμπέλου.
31. (φ. 48^v) Ἀκολουθία τοῦ ἐπᾶραι υἱὸν ἢ θυγατέραν ἀπὸ ἐκκλησίας τέκνον υἱοθετόν.
32. (φ. 49^r) Εὐχὴ ἑτέρα.
33. (φ. 49^v) Εὐχὴ εἰς ἐνυπνιασμὸν ρεύσεως.
34. (φ. 50^r) Εὐχὴ εἰς τὸ στῆσαι τοξάριον πλοίου.
35. (φ. 50^v) Εὐχὴ ἑτέρα εἰς τὸ κατασπᾶσαι πλοῖον ἐν τῇ θαλάσσῃ, ἤτοι ἀποπλεῖν.
36. (φ. 52^r) Εὐχὴ ἐπὶ τῶν ἀποδημούντων.
37. (φ. 52^r) Εὐχὴ λεγομένη ἐν τῇ εἰσόδῳ.
38. (φ. 52^v) Ἀνοίξια ναοῦ ἐν ᾧ συνέβη θάνατος ἀνθρώπου βίᾳ.
39. (φ. 53^v) Εὐχὴ ἐπὶ τοῖς ἀπὸ ἔχθρας εἰρηνεύουσιν.
40. (φ. 54^r) Εὐχὴ ἐπὶ πυρετόν.
41. (φ. 54^v) Εὐχὴ μετὰ τὸ ἀναστῆναι ἐκ τῆς τραπέζης.
42. (φ. 54^v) Εὐχὴ ἐπὶ οἴκῳ περιεργαζομένῳ.
43. (φ. 55^v) Εὐχὴ ἐπὶ πᾶν εἶδος ἀσθενείας.
44. (φ. 56^r) Εὐχὴ λεγομένη ἐπὶ αὐχμοῦ.
45. (φ. 58^v) Εὐχὴ ἑτέρα.
46. (φ. 59^r) Εὐχὴ λεγομένη ἐν λιτῇ διὰ φόβον.
47. (φ. 59^v) Εὐχὴ ἐπὶ κηροφόρου καὶ δεπουτάτου.

48. (φ. 60r) Αἱ εὐχαὶ τῆς λιτῆς ἀκολουθίας.
49. (φ. 63r) Εὐχὴ λεγομένη ἐν τῇ εὐλογήσει τῶν ἄρτων.
50. (φ. 63r) Εὐχὴ ἐπὶ τῶν κολλύβων.
51. (φ. 64r) Εὐχὴ τῶν μνημοσύνων.
52. (φ. 64v) Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονίαν ἀναγνώστου.
53. (φ. 65v) Ἀκολουθία ἐπὶ μνῆστρα βασιλέων καὶ λοιπῶν.
54. (φ. 66v) Εἰ καὶ βούλονται στεφανωθῆναι.
55. (φ. 72r) Εὐχὴ ἐπὶ διγάμων.
56. (φ. 72v) Εὐχὴ εἰς ἐξαφορισμόν.
57. (φ. 73v) Εὐχὴ εἰς τὸ ποιῆσαι παράκλησιν (=Ἀκολουθία τοῦ Μικροῦ Παρακλητικοῦ Κανόνος).
58. (φ. 78v) Ἀκολουθία τοῦ μικροῦ Ἁγιασμοῦ.
59. (φ. 86r) Ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Ἁγιασμοῦ τῶν Φώτων.
60. (φ. 112v) Ἀκολουθία ἐπὶ μνῆστρα βασιλέων καὶ λοιπῶν ἀνθρώπων.
61. (φ. 128v) Ἀκολουθία λεγομένη εἰς γυναῖκα λεχώ.
62. (φ. 129r) Εὐχὴ ἑτέρα λεγομένη εἰς τὰς λοχούσας γυναῖκας.
63. (φ. 131r) Εὐχαὶ λεγόμεναι εἰς ἀπόβαλσιν.
64. (φ. 132r) Εὐχὴ ἑτέρα εἰς τὸ κατασφραγίσαι παιδίον λαμβάνον ὄνομα τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως.
65. (φ. 133v) Ἑτέρα ἀκολουθία εἰς σαραντίσαι παιδίον μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ.
66. (φ. 137r) Εὐχὴ εἰς τὸ ποιῆσαι τὸν κατηχούμενον.
67. (φ. 154r) Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐλαίου.
68. (φ. 189v) Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐλαίου ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων ψαλλομένη ὑπὸ ἑπτὰ ἱερέων.
69. (φ. 219v) Ἀποστολοευαγγέλια τῆς ὅλης ἑβδομάδος.
70. (φ. 253r) Ἀκολουθία εἰς ρασοφόρον.
71. (φ. 256v) Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου σχήματος.
72. (φ. 278v) Ἀκολουθία τοῦ μεγάλου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος.
73. (φ. 307r) Αἱ ἀπολύσεις τῶν μεγάλων ἑορτῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ.
74. (φ. 309r) Εὐχὴ ἐπὶ μελισσίων τοῦ ἁγίου Ζωσιμᾶ.
75. (φ. 311r) Σημειωτέον (sic) εἰς κανονικάς.
76. (φ. 311v) Ἀκολουθία ἐπὶ μονάσαντος, εἶτα πάλιν κοσμήσαντος, ἔπειτ' αὖθις ἐπιστρέφοντος καὶ μετανοοῦντος.
77. (φ. 315r) Εὐχὴ ἐν τῷ τάφῳ, ἡνίκα βάλῃ ὁ ἱερεὺς ἔλαιον σταυροειδῶς ἐπάνω τοῦ λειψάνου.
78. (φ. 315v) Εὐχαὶ ἐπὶ ἀνομβρίας.
79. (φ. 317r) Εὐχαὶ ἤτοι ἀφορισμοὶ τοῦ Μ. Βασιλείου πρὸς πάσχοντα ὑπὸ δαιμόνων· ἁρμόζουσι γὰρ καὶ ἑκάστῳ ἀσθενοῦντι.
80. (φ. 328r) Εὐχαὶ ἐπὶ ἀνοίξια ναοῦ ὑπὸ αἱρετικοῦ βεβηλωθέντος, τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ταρασίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως.

81. (φ. 329r) Εὐχαὶ ἀφέσιμοι πνευματικοῦ πατρός.
82. (φ. 330r) Εὐχὴ εἰς προχείρισιν ἐκκλησιάρχου ἢ οἰκονόμου ἢ κελλαρίτου.
83. (φ. 331r) Εὐχὴ διαδόσεως ἄρτου καὶ οἴνου.
84. (φ. 331v) Εὐχὴ εἰς σῖτον μιανθέντα.
85. (φ. 332r) Ἐπὶ τρυγητοῦ σταφυλῶν καὶ ἐλαίας.
86. (φ. 332v) Εὐχὴ ἐπὶ θυμιάματος κεκοιμημένου.
87. (φ. 332v) Εὐχὴ ἐπὶ τελευτήσαντος.
88. (φ. 333r) Εὐχὴ ἐπὶ τελευτήσαντος ἱερέως.
89. (φ. 333r) Εὐχὴ ἑτέρα ἐπὶ τελευτήσαντος μοναστοῦ καὶ ἱερέως.
90. (φ. 334v) Εὐχὴ ἐπὶ τελευτήσαντος μοναχοῦ.
91. (φ. 335r) Εὐχὴ ἐπὶ τελευτήσαντος νηπίου.
92. (φ. 335v) Εὐχὴ εἰς ψυχορραγοῦντα.
93. (φ. 335v) Εὐχὴ εἰς τὸ δοῦναι βάια.
94. (φ. 336r) Εὐχὴ εἰς ἀδελφοποίησιν.
95. (φ. 336v) Τάξις γινομένη ἐπὶ σαλευθείσῃ ἁγίᾳ τραπέζῃ.
96. (φ. 342v) Τάξις γινομένη εἰς χειροτονίαν ἐπισκόπου.
97. (φ. 345v) Τάξις γινομένη εἰς χειροτονίαν πρεσβυτέρου.
98. (φ. 348r) Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονίᾳ διακόνου.
99. (φ. 351r) Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονίᾳ ὑποδιακόνου.
100. (φ. 352r) Τάξις γινομένη ἐπὶ χειροτονίᾳ ἡγουμένου.
101. (φ. 353v) Ὅπως χρὴ δέχεσθαι τοὺς ἀπὸ αἱρέσεων τῇ ἁγίᾳ τοῦ Θεοῦ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ προσερχομένους.
102. (φ. 355v) Ὅπως χρὴ ἀναθεματίζειν ἐγγράφως τὴν αἵρεσιν αὐτῶν τοὺς ἀπὸ Μανιχαίων προσιόντας τῇ ἁγίᾳ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ.
103. (φ. 363v) Τάξις γινομένη ἐπὶ τοῖς ἀπὸ Μανιχαίων ἐπιστρέφουσι πρὸς τὴν καθαρὰν καὶ ἀληθινὴν πίστιν ἡμῶν τῶν χριστιανῶν.
104. (φ. 366v) Μεθοδίου πατριάρχου διάλεξις περὶ τῶν διαφόρῳ τρόπῳ καὶ ἡλικίᾳ ἐπιστρεφόντων.
105. (φ. 367r) Εὐχὴ ἱλασμοῦ εἰς τὸν ἀπ' ἀρνήσεως ἐπιστρέφοντα πρὸς τὴν ἡμετέραν πίστιν.
106. (φ. 369r) Εὐχὴ ἑτέρα εἰς ἱλασμόν.
107. (φ. 369v) Εὐχὴ πρὸς χριστιανοὺς ὑπαχθέντας τῇ ἐθνικῇ πλάνῃ, ἐπιστρέψαντας δὲ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ προσδραμόντας.
108. (φ. 370v) Εὐχὴ ἐπὶ ἀποστατήσαντος παιδὸς καὶ μαγαρίσαντος.
109. (φ. 372v) Εὐχὴ εἰς τὸ ποιῆσαι ἐθνικὸν κατηχούμενον.
110. (φ. 373r) Ὅπως δεῖ δέχεσθαι τοὺς ἐξ Ἑβραίων τῇ τῶν χριστιανῶν πίστει προσερχομένους.
111. (φ. 375r) Ἀπόταξις τῶν αἱρετικῶν Ἀρμενίων, τὸ πῶς ὀφείλουσιν

ἀναθεματίζειν ἐπιστρέφοντες πρὸς τὴν πίστιν τῶν ὀρθοδόξων Ρωμαίων, οἳ οὐ βαπτίζονται, ἀλλὰ μυροῦνται.

112. (φ. 378^{v}) Περὶ μελχισεδεκιτῶν καὶ θεοδοτινῶν καὶ ἀθιγγάνων,

113. (φ. 382^{v}) Τάξις γινομένη ἐπὶ τοῖς ἀπὸ Σαρακηνῶν ἐπιστρέφουσι πρὸς τὴν καθαρὰν καὶ ἀληθινὴν πίστιν ἡμῶν τῶν χριστιανῶν.

114. (φ. 389^{v}) Εὐχὴ ἑτέρα ἐπὶ ἀνοίξια ναοῦ ὑπὸ αἱρετικοῦ βεβηλωθέντος.

115. (φ. 392^{r}) Τάξις καὶ ἀκολουθία ἐπὶ τελευτήσαντος μοναχοῦ.

116. (φ. 425^{v}) Ἕτερον ἐξοδιαστικὸν ἐπὶ τελευτήσαντος κοσμικοῦ.

Α. Ὁ κῶδιξ εἶναι σητόβρωτος, λίαν ἐφθαρμένος, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ράχιν καὶ τὰ ἄκρα. Ἡ στάχωσις ἔχει λυθῆ. Ἀριθμοῦνται φύλλα μβ' - υπ', ὄχι ὅμως τετράδια. Γραφὴ στρογγύλη λίαν ἐπιμεμελημένη. Ἐπίτιτλα ἐρυθρά. Ἀρχικὰ ἐρυθρὰ διακοσμητικά.

Β. φ. 14^{v} *† μέμνησω τοῦ Γράψαντος ὦ θεοῦ θύτα.*

φ. 26^{r} *Μέυνησω τοῦ Γράψαντος ὦ θεοῦ θύτα*
ἐν τῷ διπτύχῳ τῷ καιρῷ καὶ τῆς προσκομιδῆς σου
καὶ σοῦ μνησθήει κύριος χαὐταῖς θεοπολίαις. —
Γεώργιος ἱερεύς.
Τῷ τελϊωτῆ τῶν καλ⟨ῶν⟩ Θεῷ χάρις.

φ. 310^{r} *Τέλος. Τῶ τελιωτῆ τῶν καλ⟨ῶν⟩ θεῷ χάρις.* —
† Παύθητι χείρ μου τοῦ πονεῖν εἰς τὸ γράφειν,
ἄρθητι χείρ μου πρὸς τὸ ὑψοῦν δεσπότην·
ὡς δ' ἑσπερινὰς θυσίας τούτῳ δίδου
πληροτικῆς δὲ ὡς ἐν εὐχαριστείᾳ.
Πολύστιχον γάρ, Χριστέ μου, τὸ βιβλίον
οὗπερ γραφεὺς πέφυκα κἂν φαυλογράφος,
ἀλλ' ἡ βίβλος μου τῶν βδελυρῶν πρακτέων
μείζω τε τούτων καὶ πολυστιχοτέρα,
γραφεῖσα μου, φεῦ τῆς πονηρογραφίας,
κινούντων χέττας πρὸς κακὰς ἐργασίας
αἷς ἀπαλύψαις ῥυπτικῶν με δακρύων
ταῦτα προχέ⟨ω⟩ δαψιλί μοι πλιμοίρα.
Γράψαις δὲ σῶτερ εἰς τὸ σόν με βιβλίον,
κλήσεις ὅπου σὺ τῶν σεσωσμένων γράφεις. —
Ἡ χεὶρ μὲν ἡ γράψασα σέσηπται τάφῳ
ἡ δὲ δέλτος τε μένει εἰς τοὺς αἰῶνας. —
Γεώργιος μὲν ἀνάξιος δὲ θύτης
ὁ καὶ Γαλλανὸς τὸ ἐπίκλϊον γράψας.
Ἔτει ἑπτακισχιλιοστῷ Γω'
ἐν μηνὶ ἰαννουαρίῳ κθ'. — (= 1495)
† δόξα σοι Χριστῷ τῷ ἐνισχύσαντί με
φθάσαι τὸ τέλος τοῦ παρόντος βιβλίου. —

φ. 485^{r} (διὰ μτγν. χειρὸς) *Μαρκιανὴν σεβαστὴν θέαν, αὐτοκράτορος νερούα Τραϊανοῦ καίσαρος σεβαστοῦ Γερμανοῦ δακικοῦ ἀδελφὴν λυτίων ἡ πόλις διὰ προτοκόσμου τε κλαυδίου Βινοβίου.*

Εὑρέθ⟨η⟩ εἰς τὴν Λύτον εἰς μίαν πέτραν.

Πρβλ. M. Guarducci, Inscriptiones Creticae, I, Roma 1935, σ. 196, ἀρ. 25.

(Δι' ἄλλης χειρὸς) *͵αχξδ' αὐγούστου ιζ' ἐτελεύτησε ἡ ποτε μαρια νταβερονοπούλα ἀπού τὸ χοριω Γαλιπε ἐνταφιαστηκ⟨ε⟩ εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου γεωργίου τῶν σκλαβεριανῶν ἀπ' ὄξω εἰς τὸ βόρριον μερος αιώνία ἡ μνημη αὐτης*
Ἰωσὴφ ὁ βασαλ⟨ος⟩ τάχα καὶ θύτης.

5 [5]

Χαρτ. 0,210 × 0,155 16 αἰ. φφ. 334

1. (φ. 1^{r}) Συμεὼν Θεσσαλονίκης, Ἑρμηνεία περί τε τοῦ θείου ναοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἱερέων τε καὶ διακόνων, ἀρχιερέων τε καὶ τῶν ὧν ἕκαστος τούτων στολῶν περιβάλλεται (PG 155, 697 - 749. Πβ. καὶ Ἰ. Μ. Φουντούλη, Τὸ λειτουργικὸν ἔργον Συμεὼν τοῦ Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1966).

2. (φ. 25^{v}) Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου Νικολάου Καβάσιλα ἐξήγησις εἰς τὴν Θείαν Λειτουργίαν (PG 150, 368 - 492).

3. (φ. 99^{r}) Συμεὼν Θεσσαλονίκης, ἀποκρίσεις πρὸς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Πενταπόλεως κὺρ Γαβριὴλ (PG 155, 829 - 952).

4. (φ. 114^{r}) Ἐρωτήσεις τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας κυροῦ Μάρκου καὶ ἀποκρίσεις ἐπ' αὐταῖς τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου κυροῦ Θεοδώρου (PG 138, 952 - 1012).

5. (φ. 163^{r}) Νομοκανονικὰ κείμενα.

6. (φ. 301^{r}) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας, Λόγος περὶ τῆς ἁγίας Κυριακῆς. Ἀρχ. *Βούλομαι σήμερον, ἀγαπητοί, τὴν Κυριακὴν ἐγκωμιάσαι ἡμέραν.*

7. (φ. 304^{v}) Ἐρώτησις Ἀλεξάνδρου πρὸς Εὐσέβιον πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, Περὶ μνείας ἁγίων. Ἀρχ. *Ἁγίων μνείας ἐπιτελούντων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἡμέρας πολλάς.*

8. (φ. 308^{r}) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου (;), Λόγος περὶ ἐξόδου ψυχῆς καὶ ἀποφάσεως. Ἀρχ. *Ἀκούσατε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ποῖον φόβον καὶ ἀνάγκην ἔχομεν ὑποστῆναι τὸν κριτήν.*

9. (φ. 312^{r}) Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ ἀποχῆς πράξεων πονηρῶν. Ἀρχ. *Ἀπεχώμεθα πράξεων πονηρῶν ὅσοι Χριστὸν ἐνδεδύμεθα.*

10. (φ. 314^{r}) Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ψυχωφελὴς περὶ ἡμερῶν παρατηρήσεως. Ἀρχ. *Τὸν ποιοῦντα μεγάλα καὶ ἀνεξιχνίαστα Θεόν.*

11. (φ. 316^{v}) Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος περὶ εὐχῆς καὶ ἐλεημοσύνης καὶ περὶ νηστείας, ἀναγινωσκόμενος τῇ πρώτῃ Δευτέρᾳ τῶν νηστειῶν. (PG 60, 717 - 720).

12. (φ. 319r) Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος περὶ νηστείας τῇ α' Τετάρτῃ τῶν νηστειῶν. (PG 61, 787 - 790).

13. (φ. 323v) Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος περὶ ἐλεημοσύνης τῇ Κυριακῇ τῆς Ἀποκρέου. (PG 60, 707 - 712).

14. (φ. 331r) Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος περὶ ἐξαγορεύσεως. Ἄρχ. *Ἅπασα ἁμαρτία ἡ μὴ ἐξαγορευομένη οὐδόλως συγχωρεῖται.*

Α. Κατάστασις κώδικος καλή. Στάχωσις δερματίνη. Γραφὴ καθαρά, ἐμπείρου ἀντιγραφέως, ἐξίτηλος εἴς τινα σημεῖα. Ἐπίτιτλα ἐρυθρά. Ἀρχικὰ ἐπίσης ἐρυθρὰ διακοσμητικά. Τὰ φφ. 94r - 97r, περιέχοντα πασχάλια τῶν ἐτῶν ͵αφξ' - ͵αφπγ' προσετέθησαν μεταγενεστέρως, ὡς δηλοῖ ἡ γραφὴ καὶ ὁ χάρτης.

Β. φ. 182v (διὰ μτγν. βαρβάρου χειρός): *Τόϋτο τὼ βηυλήον εἶνε κἀμοὺ νιφω (. . .) το κλήθἐντα κοφὼς κἀι κἀμἀ ἀλαξαν με τω νιφὼ μοναχ(ὸ) δἀμηυλα το ωνομἀ κόσμου εις αχλγ'.*

φ. 197v (δι' ἄλλης χειρός) : † ͵αψϞς'. *1796 = νοεμβρίου 15 ἐλθὸν εἰς τὴν ἐπαρχίαν ῥηθύμνης εἰς χορίον καλούμενον πηγὴ εἰς τὸν ἦκον τοῦ παπὰ χατζιμιχαὴλ καὶ ἐφιλεύθιμεν παραυτοῦ. τοτε δε μᾶς ἐχαρισεν το παρον κανονικὸν ὅς νέοχειροτονιθὴς ἀρχιερεὺς.*

(Μονοκονδυλιὰ) *Γεράσιμος* (;)

Εἰς δέ, τοὺς αωγ εκημηθη ὁ αὐτὸς χατζιμιχαὴλ καὶ αἰωνία αὐτου ἡ μνημη.

φ. 300v (διὰ πολὺ μτγν. βαρβάρου χειρός) :

Και τουτὸ ὔξευρετο ἀπο μὲ κ εχε τω παντα θαρος
πως δε χαριζη προτιμες ο θανατος ο χαρος
Βλεπης ἐτούτο τὸ βαστω το σιδερὼ δοξαρι
και ταις σαηταις ταις βαστω και το μακρι κονταρι.
Τουτο δοξεύγη αρχονταις αφεντες και κριταδες.
(τὸ ὑπόλοιπον ἐξίτηλον)

6 [6]

Χαρτ. 0,200 × 0,145 17 αἰ. (ἔτους 1606) σσ. 534

Νομοκάνων Μανουὴλ Μαλαξοῦ

Α. Στάχωσις δερματίνη ἐφθαρμένη κατὰ τὰ ἄκρα καὶ τὴν ῥάχιν. Διακρίνονται ἴχνη μεταλλικῶν γόμφων. Γραφὴ στρογγύλη, καθαρά, καλλιγραφική. Ἀρχικὰ καὶ ἐπίτιτλα ἐρυθρά. Ἐν ἀρχῇ δύο παράφυλλα ἄνευ ἀριθμήσεως καὶ ἐν τέλει ἕτερα δύο.

Β. σ. 533 : *Ἐπληρώθη τὸ παρὸν βιβλίον διὰ χειρὸς κἀμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ Παντολέοντος ἱερέως τοῦ καλαβροῦ καὶ σκευοφύλακος Ναυπλίου καὶ οἱ ἐντυγχάνοντες ἀναγινώσκοντες αὐτῷ εὔχεσθέ μοι διὰ τὸν Κ⟨ύριο⟩ν. ἐπειδὴ ἄπειρος εἶμι τῆς θείας γραφῆς καὶ μὴ μέμψεσθαί μοι διὰ πολλῶν σφαλμάτ(ω)ν. ὅπως δώει καὶ ἡμῖν Κ⟨ύριο⟩ς λύσιν τῶν ὀφλημάτων.*

Ἐν ἔτει ͵αχς' Ἰνδίκτου δης ἐν μηνὶ ἰουλλίῳ θῃ'.
Τέλος καὶ τῷ Θεῷ δόξα· ἀμήν.

Ἡ μὲν χεὶρ ἡ γράψασα τήνδε τὴν βίβλον
Σαπήσεται, φεῦ, καὶ γενήσεται κόνης
Ταφῳ προσεγγίσει, δέ, σῶμα τὸ φθόρω (= σωματοφθόρῳ).

Τέλος εἴληφεν ἡ δέλτος ἡ παροῦσα
χειρὶ ταλεπώρου Παντολέωντος ἱερέως τοῦ ἁμαρτωλοῦ.
Ὥσπερ ξένοι χαίροντες ἰδεῖν πατρίδα
καὶ οἱ θαλαττεύοντες εὑρεῖν λυμένα
οὕτω καὶ οἱ γράφοντες εὑρεῖν βιβλίου τέλος.

Εἰς τὸ recto τοῦ β' ἐν ἀρχῇ παραφύλλου μεταγενεστέρα σημείωσις τοῦ αὐτοῦ γραφέως : *† ὁ ἐν Ἱερεῦσιν ἐλάχιστος παντολέων ἱερεὺς ὁ σκευοφύλαξ Ναυπλίου ἔγραψα. Ἐν ἔτει ͵αχιζ'. μηνὶ Ἰουνίῳ ς'. εὔχεσθαί μοι ἀδελφοί. Διὰ τὸν Κύριον.*

(Σημείωμα δι' ἄλλης χειρός) : *† Δαμιανὸς* (;) *καλαβρὸς καὶ Ἱεροδιάκονος Ναυπλίου. Ἐν ἔτει ͵αχκ' μηνὶ Νοεμβρίου λ-α.*

Εἰς τὸ verso τοῦ α' ἐν ἀρχῇ παραφύλλου διὰ πολὺ μτγν. βαρβάρου χειρός : *ἧς τοῦς χηλήους ὀκτακόσιους ὀκτοβρήου 8 επία τὸν κηρη μου ἧς στὸ ῥέθεμνος κἀι ἐβαρκαρήστηκαι.*

Εἰς τὸ verso τοῦ τελευταίου παραφύλλου διὰ τῆς αὐτῆς χειρός: *1800 εν μήνὴ ὀκτόβρηὸ ἔπια τὸ κῆρη μου στὸ ρεθεμνὸς κε βαρκαρηστηκαι ἡμέρα κηρηάκη και δενίλαβα τὸ γραμἀ του ὀς του απρηλήου 17.*

Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα μεταγενέστερα σημειώματα ἀνάξια λόγου.

7 [7]

Χαρτ. 0,195 × 0,135 17 αἰ. σσ. 420

Λόγοι Ἰωάννου Χρυσοστόμου

1. (σ. 1) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου, Λόγος περὶ προνοίας. Ἄρχ. *Τίνος ἕνεκεν οὐ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἀπατηθέντα ἐχθρὸν* (PG 63, 631 - 658).

2. (σ. 13) Τοῦ αὐτοῦ, περὶ πλούτου καὶ προνοίας. Ἄρχ. *Ὅταν ἴδῃς πλουτοῦντά τινα παρ' ἀξίαν* (PG 63, 637 - 646).

3. (σ. 29) Τοῦ αὐτοῦ, περὶ πλεονεξίας. Ἄρχ. *Τίνος ἕνεκεν ἀπὸ πλεονεξίας πλουτεῖν ἐπιθυμεῖς* (PG 63, 665 - 672).

4. (σ. 43) Τοῦ αὐτοῦ, περὶ γαστριμαργίας καὶ μέθης. Ἄρχ. *Βούλεσθε ἴδωμεν τίνα ἡδονὴν ὁ πλοῦτος ἔχει* (PG 63, 645, 652).

5. (σ. 53) Τοῦ αὐτοῦ, περὶ τοῦ μὴ καταφρονεῖν τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῶν μυστηρίων. Ἄρχ. *Ὀλίγοι ἡμῖν σήμερον οἱ παραγενόμενοι* (BHG^3, 1488. Βλ. καὶ PG 63, 623 - 632).

6. (σ. 64) Τοῦ αὐτοῦ, λόγος ὠφέλιμος περὶ ψυχῆς. Ἄρχ. *Ἐοίκασιν οἱ ἔργοις κομῶντες ἀγαθοῖς* (PG 63, 621 - 624).

7. (σ. 70) Τοῦ αὐτοῦ, περὶ ταπεινοφροσύνης. Ἄρχ. *Ὅταν ἡ ἁμαρτία συμβεβλημένη ᾖ τῇ ταπεινοφροσύνῃ* (PG 63, 615 - 622).

8. (σ. 80) Τοῦ αὐτοῦ, περὶ ἀρρωστίας καὶ ἰατρῶν. Ἄρχ. *Ὅταν ἀρρωστίᾳ περιπέσῃς, ἄνθρωπε, ἀναμνήσθητι* (PG 63, 651 - 656).

9. (σ. 89) Τοῦ αὐτοῦ, λόγος περὶ γυναικὸς πονηρᾶς καὶ λοιδόρου καὶ κάλλους. Ἄρχ. *Οἱ γυναῖκας ἄγεσθαι μέλλοντες* (PG 63, 657 - 666).

10. (σ. 100) Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν. Ἀρχ. *Μυστήριον ξένον καὶ παράδοξον βλέπω* (PG 56, 385-394).

11. (σ. 117) Τοῦ αὐτοῦ (;), περὶ πλάνης. Ἀρχ. *Πρόσεχε οὖν ἀκριβῶς, Θεοῦ ἐραστά.*

12. (σ. 119) Τοῦ αὐτοῦ (;), περὶ ἀναγνώσεως. Ἀρχ. *Ἔστω σοι ἐργάτῃ ὄντι τὰ ἀναγινωσκόμενα πρακτικά.*

13. (σ. 122) Τοῦ αὐτοῦ (;), περὶ κόπου καὶ πόνου καὶ τῆς μοναδικῆς πολιτείας. Ἀρχ. *Δεῖ δὲ καὶ τοὺς κόπους καὶ πόνους τῆς ἐργασίας ἐνταῦθα τάξαι.*

14. (σ. 125) Τοῦ αὐτοῦ (;), περὶ τῶν κόπων τῆς πρακτικῆς. Ἀρχ. *Οὐκ ἔστι δι' ἑαυτοῦ τις τῶν καρπῶν τῶν ἀρετῶν ἐπιστήμην μαθεῖν.*

15. (σ. 127) Προοίμιον περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς χάριτος τῶν ἐκ τῆς εὐχῆς γινομένων καὶ τῶν ἐκ τῆς πλάνης ἰδιωμάτων, Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου. Ἀρχ. *Ἔδει μὲν ἡμᾶς εἰπεῖν κατὰ τὸν μέγαν διδάσκαλον* (PG 150, 1304-1312).

16. (σ. 141) Λόγοι ἐκλεκτοὶ ἐκ πολλῶν βιβλίων διδασκαλικοί. Τῇ πρώτῃ Δευτέρᾳ τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς. Ἀρχ. *Ἔφθασε καιρός, ἡ τῶν πνευματικῶν ἀγώνων ἀρχή.*

17. (σ. 146) Τῇ δ' τῆς α' ἑβδομάδος. Τοῦ αὐτοῦ, Διδασκαλία ἐκ πολλῶν συγγραμμάτων. Ἀρχ. *Νηστεύοντες, ἀδελφοί, σωματικῶς, νηστεύσωμεν καὶ πνευματικῶς.*

18. (σ. 155) Τῇ παρασκευῇ τῆς α' ἑβδομάδος, Εἰς τὸν μέγαν Θεόδωρον τὸν Τήρωνα. Ἀρχ. *Ὡς πολὺ τὸ πλῆθος τῆς χρηστότητός σου, Κύριε* (BHG^3, 1768).

19. (σ. 165) Τῇ β' τῆς β' ἑβδομάδος, λόγος διδασκαλικός. Ἀρχ. *Ἡ τεσσαρακονθήμερος αὕτη νηστεία, ἀγαπητοί...*

20. (σ. 178) Τῇ δ' τῆς β' ἑβδομάδος. Ἀρχ. *Γράφει ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῷ εἰκοστῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου.*

21. (σ. 192) Τῇ ς' τῆς β' ἑβδομάδος, Λόγος διδασκαλικός. Ἀρχ. *Γράφει ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος.*

22. (σ. 205) Τῇ β' τῆς γ' ἑβδομάδος, Λόγος διδασκαλικός, περὶ ψυχωφελείας καὶ μνήμης Θεοῦ. Ἀρχ. *Ἰδοὺ χάριτι Χριστοῦ εἰς τὴν τρίτην ἑβδομάδα ἐκατηντήσαμεν.*

23. (σ. 217) Λόγος διδασκαλικὸς τῇ δ' τῆς γ' ἑβδομάδος. Ἀρχ. *Ἤγγικεν ἡμῖν σήμερον Ἱερεμίας ὁ προφήτης.*

24. (σ. 229) Τῇ ς' τῆς γ' ἑβδομάδος, Λόγος εἰς τὸν κριτὴν τῆς ἀληθείας. Ἀρχ. *Φέρε τοίνυν εἰς μέσον τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν λέγοντα.*

25. (σ. 238) Τῇ β' τῆς δ' ἑβδομάδος, Λόγος διδασκαλικὸς εἰς τὸ ἀμπέλι ὁ ἐφύτευσαν ἐν σωτηρίᾳ. Ἀρχ. *Ἔλαμψεν ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἔλαμψεν ὁ φωτισμός.*

26. (σ. 248) Λόγος διδασκαλικὸς τῇ δ' τῆς δ' ἑβδομάδος. Ἀρχ. *Οἴδατε καὶ ἐπίστασθε τῇ διδασκαλίᾳ.*

27. (σ. 256) Τῇ ς' τῆς δ' ἑβδομάδος, Λόγος διδασκαλικὸς εἰς τὸν ς' ψαλμόν. Ἀρχ. *Πρέπουσα ἀρχὴ εἰλικρινοῦς μετανοίας.*

28. (σ. 264) (Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου) Τῇ β' τῆς ε' ἑβδομάδος, Λόγος διδασκαλικὸς εἰς Νινευΐτας. Ἀρχ. *Φαιδρὰ σήμερον ἡ πανήγυρις καὶ λαμπρὸς τοῦ συνήθους ὁ λόγος* (PG 49, 305-314).

29. (σ. 278) Τῇ δ' τῆς ε' ἑβδομάδος, τοῦ Μεγάλου Κανόνος, περὶ μετανοίας λόγος διδασκαλικός. Ἀρχ. *Οἱ τὰ πάντα καλῶς διαταξάμενοι ἅγιοι καὶ θεοφόροι πατέρες.*

30. (σ. 289) Τῇ ς' τῆς ε' ἑβδομάδος, Λόγος διδασκαλικὸς εἰς τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον καὶ εἰς τὸν Ἀκάθιστον Ὕμνον. Ἀρχ. *Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τὸν ἀκάθιστον ὕμνον ποιοῦμεν.*

31. (σ. 300) Λόγος διδασκαλικὸς τῇ ε' τῆς ς' ἑβδομάδος, περὶ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως. Ἀρχ. *Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἁμαρτίαι.*

32. (σ. 314) Λόγος διδασκαλικὸς τῇ δ' τῆς ς' ἑβδομάδος. Ἀρχ. *Ἴδετε τὴν χθὲς ἡμέραν πόλεμον καὶ νίκην.*

33. (σ. 335) Τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Δευτέρᾳ, Λόγος διδασκαλικὸς ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν εἰς τὴν ξηρανθεῖσαν συκῆν. Ἀρχ. *Διηνύσαμεν καὶ ἐπεράσαμεν τῆς νηστείας τὸν μέγαν πλοῦν καὶ πέλαγος.*

34. (σ. 346) Τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Τρίτῃ, Λόγος διδασκαλικὸς εἰς τὸν δίκαιον Ἰώβ. Ἀρχ. *Ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος, φησίν, οὗτος σωθήσεται.*

35. (σ. 363) Περὶ τοῦ πρεσβυτέρου τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τὴν πορνείαν. Ἀρχ. *Πρεσβύτερός τις ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου ἐνεργείας ἔπεσεν εἰς πορνείαν.*

36. (σ. 366) Ἀναστασίου τοῦ μοναχοῦ Σινᾶ Ὄρους διήγησις περὶ τῆς Θείας Λειτουργίας. Ἀρχ. *Ἀκόλουθον λοιπὸν καὶ περὶ τῆς θυσίας τῶν χριστιανῶν διηγήσασθαι.*

37. (σ. 369) (Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου) Τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Τετάρτῃ, Λόγος διδασκαλικὸς εἰς τὴν πόρνην τὴν ἀλείψασαν τὸν Κύριον μύρον καὶ εἰς τὸν Φαρισαῖον. Ἀρχ. *Πάντοτε μὲν ὁ Θεὸς ὡς φιλάνθρωπος καιρὸν μετανοίας τοῖς ἁμαρτωλοῖς δέδωκεν* (PG 59, 531-536).

38. (σ. 389) Διήγησις. Ἀρχ. *Εἰπέ τις τῶν ἐν τῇ σκήτῃ ἁγίων πατέρων, ὅτι διηγήσατό μοι ὁ ἀββᾶς Ἰωάννης ὁ Κολοβός.*

39. (σ. 393) Τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Χαλκηδῶν (sic) ὁμιλίαι ἑκάστης Κυριακῆς τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ καὶ ἐπισήμως λεγόμεναι παρ' αὐτοῦ καὶ ἀποστοματιζόμεναι πρὸς τὸν συναθροιζόμενον θεοφιλῆ λαόν, ἃς ἐκλεξάμενος συνέθετο ἀπὸ διαφόρων ἁγίων πατέρων, ἐξηγητῶν καὶ ἑτέρων σοφῶν ἀνδρῶν.

Α. Στάχωσις δερματίνη καλῶς διατηρουμένη. Γραφὴ στρογγύλη ἐμπείρου ἀντιγραφέως. Ἀρχικὰ ἐρυθρά, ἐξίτηλα, εἴς τινα σημεῖα. Μετὰ τοῦ κυρίως κώδικος (σσ. 1 - 420) συνεσταχώθησαν πέντε φύλλα ἐν ἀρχῇ, ἀριθμούμενα α΄ - ε΄, περιέχοντα ἀποσπάσματα ἐκ τῶν λόγων Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου. Δι' ἄλλης χειρὸς ἐγράφη καὶ τὸ τμῆμα σσ. 393 - 418, τὸ περιέχον ὁμιλίας Ἰωάννου τοῦ Χαλκηδόνος.

Β. σ. 1 (κάτω ᾤα): *Ἐκ τῶν τοῦ Γρηγορίου ἱερομονάχου Σκοπέλου.*

σσ. 419 - 420. Διάφορα σημειώματα μτγν. ἄνευ ἀξίας.

Βιβλ. Δ. Ζακυθηνός, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 512.

8 [8]

Χαρτ. 0,195×0,145 17 αἰ. (= ἔτους 1690) φφ. 157

Νομοκάνων Ματθαίου Βλαστάρεως

(PG 144, 960 - 1400· πβ. Π. Πάσχου, Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης καὶ τὸ ποιητικὸν ἔργον του, Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 108 - 111).

Α. Στάχωσις δερματίνη κοσμουμένη δι' ἀνθεμωτῶν σταυρῶν καὶ ἄλλων ποικιλμάτων περιμετρικῶς. Γραφὴ ἐξαιρετικῶς καθαρά, λίαν ἐμπείρου βιβλιογράφου. Ἀρχικὰ καὶ ἐπίτιτλα ἐρυθρά. Δὲν ἀριθμοῦνται φύλλα οὔτε τετράδια. Ἐν ἀρχῇ 6 παράφυλλα λευκὰ ἄνευ ἀριθμήσεως καὶ ἐν τέλει ἄλλα 13. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τῆς προσθίας σταχώσεως ὑπάρχουν τὰ στοιχεῖα : Α/Α 671 (ΙΜΚ). Σημαίνει τοῦτο ὅτι ὁ κῶδιξ παρεχωρήθη ἀρχικῶς μετὰ τῶν ἄλλων εἰς τὸ ΙΜΚ, ἄγνωστον δὲ πότε καὶ διατί ἐπανῆλθεν εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον.

Β. φ. 157v : *Ἐτελιώθη τὸ παρόν· νόμιμον· διὰ χειρὸς καμοὺ ταπεῖνοὺ Ἰωάννήκϋου Ἱερομοναχου τοῦ κϋπρίου· ὄντος μου μέσα εἰς τὸν ἅγιον τάφον· ἐφημέριως. Ἐτεῖ ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομῖας τοῦ κ(υρίο)υ ἦμων Ι(ησο)ῦ Χ(ριστο)ῦ ͵αχϟ΄* (= 1690). *Ἐν μηνι ὀκτῶβριω· 31.*

9 [9. ΙΜΚ 669]

Χαρτ. 0,200×0,140 17 αἰ. σσ. 296

1. (σσ. 1 - 267) Διάλεξις κατὰ Ἰουδαίων Μανουήλου τοῦ Μοσχιώτου. Ἀρχ. *Ἕνα ἀληθινὸν Θεὸν παντοκράτορα, ἐξ οὗ τὰ πάντα.* Λήγ. *καθ' ὃν τρόπον ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀληθοῦς μᾶς παρακινεῖ... ὥστε δὲ θέλει γένει χωρὶς μεγάλης ὠφελείας τέτοια διάλεξις.*

2. (σσ. 269 - 296) Κυρίου Μελετίου τοῦ ἁγιωτάτου πάπα καὶ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, Ὑπὲρ τῆς χριστιανῶν εὐσεβείας πρὸς Ἰουδαίους ἀπολογία. ͵αφϟγ΄ ἐποιήθη. (Πρβλ. Legrand, BH XV - XVI s., τ. II (1885), σ. 88, ἀρ. 200).

Α. Ὁ Κῶδιξ διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν. Στάχωσις δερματίνη ἄνευ ποικιλμάτων. Γραφὴ δεξιοκλινὴς ἐξαιρετικῶς καθαρά. Ἀρχικὰ καὶ ἐπίτιτλα ἐρυθρά. Ἐν ἀρχῇ δύο παράφυλλα ἄνευ ἀριθμήσεως. Προέρχεται ἐκ τοῦ ποτὲ Γυμνασίου Ἡρακλείου, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς σφραγῖδος (σ. 1).

Β. σ. 296 : *Τέλος σὺν Θεῷ ἁγίῳ.*

Χριστέ, δίδεο πονέσαντι τεὴν πολύολβον ἀρωγήν.

Τὸ παρὸν βιβλαρίδιον τοῦ ἁγιωτάτου καὶ μακαριωτάτου πάπα καὶ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας κυρίου Μελετίου, οὗ ἡ ἐπιγραφή, ἀπολογία ὑπὲρ τῆς χριστιανῶν εὐσεβείας, ἤτοι κατ' Ἰουδαίων, πρῶτον μὲν λατινιστί, μετέπειτα δὲ ἑλληνιστὶ τῇ ἰδίᾳ χειρὶ ἐγράψατο, ὥσπερ τι τεκμήριον ἀγάπης τῆς πρὸς τοὺς ἐν ὀρθοδόξῳ πίστει τουτὶ τὸ σύγγραμμα χαρισάμενος, ὕστερον δὲ καὶ πρὸς ἡμᾶς ἦλθεν, ὁμοίως ὡς καὶ τἆλλα τῆς ἁγίας αὐτοῦ χειρὸς τῇ ἡμετέρᾳ ἀδελφότητι δωρούμενα. Τὸ δὲ παρὸν διὰ φιλοχρίστου Μανουὴλ τοῦ Μαντζαπέτα τοῦ Κρητῶν γραικοῦ καὶ ἠγαπημένου ἀδελφοῦ τῆς ἡμετέρας ἀδελφότητος ἡμῖν κεχάρισται· ὅπερ εὐλαβῶς οὖν δεξάμενοι καὶ διὰ σπουδαίων ἐλαχίστων διδασκαλίου ἡμετέρου τοῦ ἐν λεοντοπόλει ἡρμηνεύθη εἰς τὴν σλοβαΐδα διάλεκτον καὶ ἐκδίδομεν εἰς κοινὴν ὠφέλειαν ἡμῖν παλαιοῖς τε καὶ νέοις Ἕλλησι ἐν Χριστῷ ἀδελφοῖς.

Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τῆς προσθίας σταχώσεως : *† 1683 Νοεμβρίου ϛ΄ ... 10 ...*

Διάφορα ἄλλα σημειώματα διὰ μτγν. βαρβάρου χειρός.

Εἰς τὸ verso τοῦ β΄ ἐν ἀρχῇ παραφύλλου : *Τὸ παρὸν βιβλίον ἔνε ἐμοῦ Κονσταντ⟨ίνου⟩ ἱερέως τοῦ ἀνδριοτι κατὰ τὸ ͵αχογ΄. Ἐν μηνι ιούλιω ιϛη΄.*

Ἀκολουθεῖ ἕτερον σημείωμα, τὸ ὁποῖον ἀπέσβεσεν ὁ γράψας, προφανῶς διότι δὲν ἐπεθύμει τὴν διάσωσίν του.

Σημειώματα δι' ἄλλων χειρῶν.

σ. 1 (ἄνω ᾤα) : *νυν δὲ νηκολάου μαγγαφοῦρι και των φιλων αυτοῦ.*

(κάτω ᾤα): *ἐκ τον τοῦ Ἰωσὴφ Βασάλου καὶ τῶν φίλων αὐτοῦ, αἰωνία ἡ μνήμη αὐτοῦ.*

(ἄνω ἀριστερὰ ᾤα) : *1800 : Τω εφιεροσα ῒς τῶν ἁγίων μηνᾶ : ἐγὼ ὁ γεώργιος νικολετᾶκης.*

(Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου κτήτορος βλ. Θεοχ. Δετοράκην, «Κρητολογία» IV, 1977, σσ. 65 - 74, ἐν σ. 70).

Εἰς τὸ τελευταῖον παράφυλλον διάφορα σημειώματα μτγν. ἄνευ ἀξίας.

10 [10. ΙΜΚ 670]

Χαρτ. 0,200×0,150 17 αἰ. φφ. 191

Περιέχει τοὺς Ἀνδριάντας τοῦ Χρυσοστόμου

1. (φ. 1r) Πίναξ τοῦ παρόντος βιβλίου ἤγουν τῶν ἀνδριάντων τοῦ Χρυσοστόμου.

2. (φ. 4r) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν Ἀντιοχείᾳ, πρεσβυτέρου αὐτοῦ ὑπάρχοντος, Εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ Ἀποστόλου· Οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας. Ἀρχ. *Ἠκούσατε τῆς ἀποστολικῆς σάλπιγγος* (PG 49, 15 - 34).

3. (φ. 21v) Τοῦ αὐτοῦ, ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐν τῇ παλαιᾷ λεγομένῃ ἐκκλησίᾳ, ὄντος αὐτοῦ πρεσβυτέρου, ἐπὶ τῇ ἀταξίᾳ τῆς καταστροφῆς τῶν ἀνδριάντων Θεοδοσίου τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως τοῦ μεγάλου καὶ εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ Ἀποστόλου· Τοῖς πλουσίοις παράγγελλε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι μὴ ὑψηλοφρονεῖν, Καὶ κατὰ τῆς πλεονεξίας. Ἀρχ. *Τί εἴπω καὶ τί λαλήσω; δακρύων ὁ παρὼν καιρὸς* (PG 49, 33 - 48).

4. (φ. 34v) Ὁμιλία γ' τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὴν ἀποδημίαν ἣν ἐποίησεν ὁ ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας Φλαβιανὸς ὑπὲρ τῆς πόλεως πρεσβευόμενος πρὸς τὸν βασιλέα Θεοδόσιον διὰ τὴν εἰς τοὺς ἀνδριάντας ὕβριν καὶ ὅτι μεῖζον παρὰ Θεῷ βασιλείας ἱερωσύνη καὶ χρὴ διὰ τοῦτο θαρρεῖν, καὶ τίς ἐστιν ἡ ἀληθὴς νηστεία καὶ τίνος ἕνεκα οἱ Νινευΐται τὰ ἄλογα νηστεῦσαι παρεσκεύασαν καὶ ὅτι τοῦ σώματος ἀνθρωπίνου φαγεῖν τὸ κατηγορῆσαι χεῖρον, καὶ πρὸς τῷ τέλει περὶ τῶν σφαγέντων διὰ τὴν στάσιν καὶ πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας ὅτι πολλοὶ τῶν ἐναντίων ἑάλωσαν. Ἀρχ. *Ὅταν εἰς τὸν θρόνον ἴδω τοῦτον ἔρημον ὄντα* (PG 49, 47 - 60).

5. (φ. 48r) Λόγος δ' τοῦ αὐτοῦ, Παράκλησις πρὸς τὸν λαὸν περὶ καρτερίας καὶ ὑπομονῆς ἐκ παραδειγμάτων τοῦ τε Ἰὼβ καὶ τῶν Τριῶν Παίδων καὶ τῆς τῶν ὅρκων ἀποχῆς. Ἀρχ. *Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ παρακαλέσας τὰς ὀδυνωμένας ἡμῶν ψυχὰς* (PG 49, 59 - 68).

6. (φ. 58v) Λόγος ε' τοῦ αὐτοῦ. Ἔτι παράκλησις πρὸς τὸν λαὸν περὶ τοῦ φέρειν γενναίως τὴν ἐπικειμένην ἀπειλήν, ἔχοντας ἱκανὰ παραδείγματα ἐκ τῶν συμβάντων, τόν τε Ἰὼβ καὶ τοὺς Νινευΐτας καὶ ὅτι οὐχὶ δεδιέναι τὸν θάνατον, ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τί τὸ κακῶς ἀποθανεῖν καὶ τοῦ μετὰ πάσης σπουδῆς φεύγειν τοὺς ὅρκους· καὶ εἰς τὸν σεισμόν. Ἀρχ. *Τῶν τριῶν παίδων καὶ τῆς καμίνου τῶν Βαβυλωνίων* (PG 49, 67 - 82).

7. (φ. 72r) Λόγος ς' τοῦ αὐτοῦ. Παράκλησις πρὸς τοὺς αὐτοὺς τὸν τῶν ἀρχόντων φόβον ἀγωνιάσαντας καὶ ὅτι χρήσιμος καὶ ὁ τῶν ἀρχόντων φόβος καὶ ἡ τῶν ἱερέων παράκλησις καὶ ὅτι χρὴ αἴσια προσδοκᾶν διὰ τρία, τά· διά τε τὸ συμποδισθῆναι τοὺς μηνύοντας τὰ γεγενημένα καὶ τὴν ἀποδημίαν τοῦ ἐπισκόπου Φλαβιανοῦ καὶ διὰ τὴν παροῦσαν τεσσαρακοστήν· καὶ πάλιν προτροπὴ περὶ τοῦ μὴ ὀμνύειν. Ἀρχ. *Πολλὰς μὲν ἀνηλώσαμεν ἡμέρας* (PG 49, 81 - 92).

8. (φ. 83r) Λόγος ζ' τοῦ αὐτοῦ. Ὅτι τὸ τῆς λύπης πάθος εἰς ἁμαρτίας ἀναίρεσιν μόνον χρήσιμον. Καὶ εἰς τό, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· καὶ ὅτι μεγίστης παρακλήσεως ὑπόθεσις ἡ τῆς δημιουργίας κατασκευή· ἐν ᾧ καὶ περὶ τοῦ, Ἀδάμ, ποῦ εἶ; καὶ περὶ τοῦ μὴ ὀμνύειν. Ἀρχ. *Πολλὰ μὲν καὶ περὶ πολλῶν χθὲς* (PG 49, 91 - 98).

9. (φ. 89r) Λόγος η' τοῦ αὐτοῦ. Προτροπὴ εἰς ἀρετὴν καὶ περὶ τοῦ μὴ ὀμνύειν. Ἀρχ. *Ἔγνωτε πρώην πῶς πᾶσα Γραφὴ παράκλησιν φέρει* (PG 49, 97 - 102).

10. (φ. 94r) Λόγος θ' τοῦ αὐτοῦ. Ἔπαινος τῶν κατωρθωκότων τὸ μὴ ὀμνύειν καὶ πῶς ὀφείλει τις διακρίνεσθαι μετὰ ἑστίασιν ἀκροᾶσθαι τῶν θείων λόγων ἐν ἐκκλησίᾳ. Καί, διατί μετὰ χρόνον πολὺν ἐδόθησαν αἱ ἅγιαι Γραφαί. Καὶ εἰς τό· Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ· Καὶ πρὸς τῷ τέλει περὶ τοῦ μὴ ὀμνύειν. Ἀρχ. *Καὶ πρώην πρὸς ἡμᾶς καὶ νῦν πρὸς ὑμᾶς* (PG 49, 103 - 112).

11. (φ. 102r) Λόγος ι' τοῦ αὐτοῦ. Ἔπαινος τῶν μετὰ τὴν ἑστίασιν

ἀπηντηκότων εἰς τὴν ἀκρόασιν καὶ φυσιολογία τοῦ κόσμου καὶ κατὰ τῶν θεοποιούντων τὴν κτίσιν καὶ περὶ τοῦ μὴ ὀμνύειν. Ἀρχ. *Χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν* (PG 49, 111 - 120).

12. (φ. 109v) Λόγος ια' τοῦ αὐτοῦ. Εὐχαριστίαι πρὸς τὸν Θεὸν περὶ τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν ἐκ τῆς στάσεως προσδοκηθέντων κακῶν καὶ ἀνάμνησις τῶν τότε συμβάντων. Ἔτι δέ, κατὰ τῶν τὸ σῶμα διαβαλλόντων καὶ δι' ὅλου περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς καὶ πρὸς τῷ τέλει, περὶ τοῦ μὴ ὀμνύειν. Ἀρχ. *Ἐπειδὰν ἐννοήσω τὸν παρελθόντα χειμῶνα* (PG 49, 119 - 128).

13. (φ. 117r) Λόγος ιβ' τοῦ αὐτοῦ. Ἔτι εὐχαριστία πρὸς τὸν Θεὸν περὶ τῆς συγχωρήσεως τῶν ἡμαρτηκότων εἰς τὸν βασιλέα καὶ φυσιολογία περὶ τῆς κτίσεως καὶ ὅτι ποιήσας ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον νόμον φυσικὸν ἐγκατέθηκεν αὐτῷ καὶ περὶ τοῦ πάσῃ σπουδῇ ἀπέχεσθαι τῶν ὅρκων. Ἀρχ. *Καὶ χθὲς εἶπον· Εὐλογητὸς ὁ Θεός, καὶ σήμερον τὸ αὐτὸ* (PG 49, 127 - 136).

14. (φ. 125r) Λόγος ιγ' τοῦ αὐτοῦ. Ἔτι εὐχαριστία πρὸς τὸν Θεὸν περὶ τῆς μεταβολῆς τῶν σκυθρωπῶν καὶ ἀνάμνησις τῶν διὰ τὴν ἐπανάστασιν κατασυρθέντων τε καὶ τιμωρηθέντων· ὁμοίως δὲ πάλιν περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου δημιουργίας καὶ ὅτι φυσικὸν νόμον ἐδέξατο διὰ τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων καὶ περὶ τοῦ τελείως κατορθῶσαι τοῦ μὴ ὀμνύειν. Ἀρχ. *Ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς καὶ τῶν αὐτῶν παροιμιῶν* (PG 49, 135 - 144).

15. (φ. 131r) Λόγος ιδ' τοῦ αὐτοῦ. Τοῦ δήμου παντὸς ἀφεθέντος τῆς ἀγωνίας καὶ θαρρήσαντος τινὲς πάλιν τὴν πόλιν ἐτάραξαν φοβερὰς πλάττοντες φήμας καὶ ἠλέγχθησαν· εἰς τοὺς τότε οὖν ἡ ὁμιλία εἴρηται. Καὶ εἰς τὴν τῶν ὅρκων παραίνεσιν, διὸ καὶ ἡ κατὰ τὸν Ἰωνάθαν καὶ τὸν Σαοὺλ ἱστορία καὶ τὸν Ἰεφθάε παρήχθησαν. Πόσαι ἐξ ἑνὸς ὅρκου γίνονται ἐπιορκίαι. Ἀρχ. *Οὐχ ὡς ἔτυχε τὴν πόλιν ἡμῖν ὁ διάβολος χθὲς ἐθορύβησεν* (PG 49, 143 - 154).

16. (φ. 140r) Λόγος ιε' τοῦ αὐτοῦ. Εἰς τὴν συμφορὰν τῆς πόλεως Ἀντιοχείας καὶ ὅτι χρήσιμον πανταχοῦ φόβος καὶ ὅτι πένθος γέλωτος λυσιτελέστερον καὶ εἰς τὴν ῥῆσιν τὴν λέγουσαν· Ἐπίγνωθι ὅτι ἐν μέσῳ παγίδων διαβαίνομεν· καὶ ὅτι τοῦ φονεύειν τὸ ὁρκίζειν χεῖρον. Ἀρχ. *Ἔδει καὶ σήμερον καὶ τῷ προτέρῳ σαββάτῳ* (PG 49, 153 - 162).

17. (φ. 147v) Λόγος ις' τοῦ αὐτοῦ. Φημισθείσης πρὸς τὸν ἄρχοντα πραΐδας καὶ πάντων βουλευσαμένων ἀκολούθως περὶ φυγῆς, τοῦ κόμητος εἰσελθόντος εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ παρακελεύσαντος ταῦτα ἐλέχθη. Καὶ εἰς τὸ ἀποστολικὸν ῥητόν· Παῦλος δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀρχ. *Τὸν ἄρχοντα μὲν ἐπῄνεσα τῆς κηδεμονίας* (PG 49, 161 - 172).

18. (φ. 154r) Λόγος ιζ' τοῦ αὐτοῦ. Εἰς τοὺς ἄρχοντας τοὺς παρὰ τοῦ βασιλέως Θεοδοσίου ἀποσταλέντας, Ἑλλέβιχον στρατηλάτην καὶ Καισάριον μάγιστρον καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν πλημμελημάτων διὰ τὴν εἰς τοὺς ἀνδριάντας καταστροφήν. Ἀρχ. *Εἰς καιρὸν ὑπεψάλαμεν κοινῇ σήμερον* (PG 49, 171 - 180).

19. (φ. 161^{r}) Λόγος ιη' τοῦ αὐτοῦ. Εἰς τὴν προειρημένην ὑπόθεσιν τῆς στάσεως καὶ περὶ νηστείας καὶ εἰς τὸ ἀποστολικὸν ῥητόν· Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε. Ἄρχ. *Πολλοὺς εἶδον χαίροντας καὶ πρὸς ἀλλήλους λέγοντας* (PG 49, 179 - 188).

20. (φ. 167^{v}) Λόγος ιθ' τοῦ αὐτοῦ. Τῇ Κυριακῇ, τοῖς ἐπισωζομένοις πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς χώρας καὶ περὶ τοῦ μὴ ὀμνύειν. Ἄρχ. *Κατετρυφήσατε τῶν ἁγίων μαρτύρων* (PG 49, 187 - 198).

21. (φ. 175^{v}) Λόγος κ' τοῦ αὐτοῦ. Εἰς τὴν διαλλαγὴν τοῦ βασιλέως πρὸς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς πλημμελήσαντας εἰς τὴν τῶν ἀνδριάντων καταστροφὴν καὶ εἰς τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἐπισκόπου. Ἄρχ. *Ἀπὸ τῆς ῥήσεως ἀφ' ἧς ἀεὶ παρὰ τῶν παρόντων κινδύνων* (PG 49, 211 - 222).

22. (φ. 183^{v}) Λόγος κα' τοῦ αὐτοῦ. Κατήχησις πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι καὶ περὶ γυναικῶν τῶν ἐν πλέγμασι καὶ χρυσῷ κατακοσμουσῶν ἑαυτὰς καὶ περὶ τῶν κληδονισμοῖς καὶ περιάπτοις ἢ ἐπῳδαῖς κεχρημένων, ἅτινα ἀλλότρια τοῦ χριστιανισμοῦ ἀποδέδεικται. Ἄρχ. *Τῶν πρώην εἰρημένων πρὸς ὑμᾶς* (PG 49, 231 - 240).

Α. Στάχωσις δερματίνη ἐφθαρμένη κατὰ τὰ ἄκρα καὶ τὴν ράχιν. Γραφὴ ἐξαιρετικῶς καθαρά, στρογγύλη. Δὲν ἀριθμοῦνται τετράδια. Ἀρχικὰ ἐρυθρὰ διακοσμητικά. Ἐν ἀρχῇ τρία παράφυλλα ἄνευ ἀριθμήσεως. Ὁ κῶδιξ προέρχεται ἐκ τοῦ ποτὲ Γυμνασίου Ἡρακλείου, τοῦ ὁποίου ἡ σφραγὶς μὲ ἀριθμὸν 10 εὕρηται εἰς τὴν ἄνω ᾤαν τῶν φφ. 1^{r} καὶ 7^{r}.

Β. φ. 191^{r} : *Τέλος τῶν ἀδριάντων τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῷ Θεῷ δόξα αἰωνία· ἀμήν.*

Χριστὲ δίδεο πονέσαντι τεὴν πολύολβον ἀρωγήν.
Τέρμα εἴληφεν ἐν ,αχκα' (= 1621) μαΐῳ κθ'.

φ. 4^{r} (ἄνω ἀριστερὰ ᾤα) : *1800, τὼ εφηερεσὰ τοῦ ἄγηου μηνᾶ ἐγὼ ὁ γεώργακης νηκολετάκης : —*

Διάφορα ἄλλα σημειώματα ἄνευ ἀξίας.

11 [11. IMK 676]

Χαρτ. 0,220×0,165 17 αἰ. Κολοβὸς σσ. 224

Νομοκάνων Μανουὴλ Μαλαξοῦ

Α. Στάχωσις δερματίνη νεωτερική. Γραφὴ δεξιοκλινής, ἀδεξίου βιβλιογράφου. Ἀρχικὰ ἐρυθρὰ διακοσμητικά. Ἐπίτιτλα ἐρυθρά.

Β. σ. 224 : *Ὥσπερ ξένη χαίροντες ἰδεῖν πατρῖδα*
καὶ οἱ θαλαττεΰονταις εὑρεῖν λιμένα
καὶ οἱ πραγματεΰονταις εὑρεῖν τὸ κέρδος
οὕτο καὶ εἰ γράφονταις ἰδεῖν βιβλήου τελος : —

σ. 3 (διὰ μτγν. χειρός) : *Τὸ παρὸν βιβληον ὀνομαζόμενον λογοθετης ἡπάρχη Βασιλείου ἡροδιακόνου ἔχη αγορα γροσσια δεκα.*

σ. 20 : *,αψλγ' : δέκεμβρίῳ τῇ κυριακῇ πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως εἰς δύο ὥραις τῆς νυκτός, ἐφάνη ἄστρον μεγάλον εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ εἶχεν ἀκτῖναις καὶ ἔλαμπεν ἰλιγότερον ἀπὸ τὴν σελήνην καὶ εἶχε τὴν κίνησιν του πρὸς ἀνατολὰς ἀπὸ δυσμάς :*

(δι' ἄλλης χειρός) : *καὶ τόδε σὺν τοῖς ἄλλοις Προικονήσου ἀνανίου τοῦ ἐκ σμύρνης.*

Διάφορα ἄλλα σημειώματα ἄνευ ἀξίας.

12 [12]

Χαρτ. 0,130×0,110 (ἔτους 1802) σσ. 168

1. (σ. 1) Διήγησις τοῦ φοβεροῦ καὶ φρικτοῦ θαύματος ὁποὺ ἔγινε εἰς τὴν Ἁγίαν Σιὼν (= Ἡ Ἁγία Ἐπιστολή).

2. (σ. 23) Παράκλησις εἰς τὴν Θεοτόκον εἰς στίχους δημώδεις. Ἄρχ. *Ἐλεημονήτρια τῶν Χριστιανῶν.*

3. (σ. 29) Περὶ θέρμης τοῦ ρίγου.

4. (σ. 32) Ἑρμηνεία τὸ πρῶτον ὅταν ἴδῃς τὸ φεγγάρι.

5. (σ. 37) Στιχούργημα ὑμνητικὸν εἰς Μάξιμον (Προγιαννακόπουλον) μητροπολίτην Κρήτης. Ἄρχ. *Φέρω νοὸς ἐπιμονήν,*
καρδίας πᾶσαν χαρμονήν...
(Ἐξέδωκε Θεοχ. Δετοράκης, περ. «Κρητολογία» IV, 1977, σσ. 81 - 83).

6. (σ. 41) Ποίημα ἱεροδιδασκάλου Συνεσίου τοῦ Κρητός. Ἄρχ. *Ἀφτὰν τα μαθια τὰ πλουμισμένα...* (Ἐξέδωκε ὁ Χρ. Ν. Πέτρου - Μεσογείτης, ΕΕΚΣ Β', 1939, σ. 368).

7. (σ. 43) Γνῶμαι σοφῶν.

8. (σ. 44) Στίχοι ἑλληνικοὶ ὡραιότατοι.
Ἄρχ. *Ὃν τρόπον δὲ ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος, Χριστέ μου,*
ἐπὶ πηγὰς ὑδάτων τε, ἐλέησον, Θεέ μου.

9. (σ. 48) Περὶ ἀστραπῶν κατὰ τοὺς μῆνες.

10. (σ. 50) Ψῆφοι ἀρχιερέων (ὑπόδειγμα ἐγγράφου).

11. (σ. 57) Περὶ τῶν μητροπολιτῶν Κρήτης, πόσους ἐνθυμούμασταν-ε ἐμεῖς.

12. (σ. 59) Περὶ τῶν ἐπισκόπων Κρήτης, πόσους ἐνθυμούμασταν-ε ἐμεῖς. (Βλ. Θεοχ. Δετοράκη, Γεωργίου Νικολετάκη, ἀνέκδοτοι ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς Κρήτης, «Κρητολογία» IV, 1977, σσ. 65 - 112).

13. (σ. 70) Στίχοι εἰς τὸν αὐτοκράτορα Πέτρον τῆς Ρουσίας.

14. (σ. 71) Ἐτοῦτο εἶναι τὸ μανιφέστον τῆς Ρουσίας.

15. (σ. 73) Στίχοι μιᾶς Ἑβροπούλας. (Ἐξέδωκε ὁ Χρ. Ν. Πέτρου - Μεσογείτης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 369).

16. (σ. 75) Περὶ τῶν οἰκονόμων τῶν Σιναϊτῶν, ἤγουν τοῦ Ἁγίου Ματθαίου, διὰ πόσους ἐνθυμούμασταν-ε ἐμεῖς εἰς τὸν καιρόν μας.

17. (σ. 76) Ἱστορία παλαιὰ ὡραιοτάτη, περὶ Ἀχιλλέως.

18. (σ. 78) Πόσους βεζυράδες ἐνθυμούμασταν-ε ἐμεῖς, ἤγουν πασάδες, ἀπὸ 1760 καὶ ἐδῶθεν.

19. (σ. 81) Μία ἑρμηνεία ὠφέλιμη.

20. (σ. 82) Χρονικὰ σημειώματα. (Ἐκδίδονται ὑπὸ Θεοχ. Δετοράκη, Γεωργίου Νικολετάκη, Χρονικὰ σημειώματα, «Κρητολογία» V, 1977, σσ. 113 - 138).

21. (σ. 88) Τὰ φωτοκάλαντα, ποίημα τοῦ παπᾶ Βούλγαρη. (Ἐξέδωκε ὁ Χρ. Ν. Πέτρου-Μεσογείτης, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 365 - 367).

22. (σ. 100) Τροπάρια τοῦ Πάσχα νεωτερικά.

23. (σ. 104) Ἐπιστολικοὶ τύποι διάφοροι.

24. (σ. 139) Πόσους Γραμματικοὺς τῆς Πόρτας ἐνθυμούμασταν-ε ἐμεῖς, ἤγουν ἄρχοντες καὶ τὴν ἐπιτροπήν τως.

25. (σ. 149) Ἱερέως Ἰωάννου Κομητᾶ, Κατάλογος τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Μ. Κάστρου. (Ἀτελὴς ἔκδοσις τοῦ καταλόγου τούτου ὑπὸ G. Gerola, Topografia delle chiese della città di Candia, περ. Bessarione 34, 1918, σσ. 29 - 31).

Α. Ὁ κῶδιξ διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν. Στάχωσις διὰ χάρτου. Ἡ γραφὴ καθαρά, ἐπιμεμελημένη, πλὴν εἴς τινα σημεῖα δυσανάγνωστος λόγῳ τῶν πολλῶν ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων καὶ τοῦ ἐσφαλμένου τονισμοῦ τῶν λέξεων. Εἶναι αὐτόγραφος τοῦ γνωστοῦ ἡμιλογίου καὶ φιλοβίβλου Γεωργίου Νικολετάκη, Ἰατροῦ καὶ Ἐκκλησιάρχου, ὡς μαρτυρεῖ ὁ πλήρης τίτλος τοῦ κώδικος εἰς τὸ recto τοῦ β' ἐν ἀρχῇ παραφύλλου :

ΝΕΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΑΡΙΟΝ περιέχον Διαφόρους
χαρακτῆρας καῒ καθὲ λογῆς ἵποθεσὲς.

Καὶ εἰς τὸ verso :

Επιστολάριον πανι ὀφέλιμον (δηλαδὴ) ἰς ἐκήν|ου
ὁποῦ επιθήμου να μαθένουν καθεν : νωῆμαν.
μετ' ἐπιμελείας διορθωθέντα
παρὰ γεωργιου 'Ιατροὺ
του ἐκκλησιαρχου
1802
μὴν Δικεμβρίου
— 3 —

Εἰς τὸ verso τοῦ τελευταίου παραφύλλου ἡ γνωστὴ μονοκονδυλιὰ τοῦ βιβλιογράφου : *Γεώργιος Ἰατρὸς Νικολετάκης καὶ Ἐκκλησιάρχης.*

Βιβλ. Σύντομος περιγραφὴ τοῦ χφ. ὑπὸ Χρ. Ν. Πέτρου-Μεσογείτου, ΕΕΚΣ Β', 1939, σσ. 321 - 322. Βλ. καὶ Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 512 - 513.

13 [13]

Χαρτ. 0,215×0,155 18 αἰ. φφ. 247

Ἐπιτομὴ κανόνων Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου

Α. Στάχωσις δερματίνη λίαν ἐφθαρμένη. Τὰ φύλλα ἔχουν λυθῆ καὶ ὑπάρχει κίνδυνος ἀπωλείας. Ἐν ἀρχῇ 8 παράφυλλα καὶ ἐν τέλει 5 ἄνευ ἀριθμήσεως. Γραφὴ καθαρὰ δεξιοκλινής, ἐμπείρου ἀντιγραφέως. Ἀρχικὰ καὶ ἐπίτιτλα ἐρυθρά. Δὲν ἀριθμοῦνται τετράδια.

2 - 12 - 1978

Β. Ὁ κῶδιξ ἀνῆκεν εἰς τὸν γνωστὸν φιλόβιβλον καὶ στιχουργὸν τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἐν Κρήτῃ Τουρκοκρατίας ἱερέα Παῦλον Κλάδον ἢ Κλαδόπουλον ἐξ Ἀρχανῶν, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς γνωστῆς μονοκονδυλιᾶς του εἰς τὸ recto τοῦ ε' ἐν ἀρχῇ παραφύλλου : *«Ἐγὼ Παῦλος ὁ Κλάδος»* καὶ ἐκ πολλῶν ἰδιοχείρων σημειωμάτων του. Περὶ τοῦ κτήτορος βλ. Χρ. Ν. Πέτρου-Μεσογείτου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 347.

Εἰς τὸ recto τοῦ ϛ' ἐν ἀρχῇ παραφύλλου : *«ετουτὼ τώρα ίναι έμου τοὺ γεωργιου Ἰατροῦ Νικολετακη. —»*

Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τῆς προσθίας σταχώσεως διὰ χειρὸς τοῦ ἱερέως Παύλου Κλάδου : *Εἰς τοὺς 1728 μηνὶ [ ] εἰλθεν ἡ πανούκλα ἧς τὶν κρήτι καὶ πρότα ἐπίασαι ἧς τα Χανια μηνι [ ] τον αὐτὸν χρόνον μίνι νοεμβρίο — 1 — ημερα ϛ' ἐπιασαι ἧς κάντια το αὐτο ἔτος μηνι ιανουαριο — 15 — επιασαι εις κατο αρχανες εποθανε προτα του αρκαλοχοριτι το πεδι επιτα του κοσταντι του λεμουσι ὁ υἱὸς ονοματι Ιωαννης καὶ μετα μίνες — 6 — επιασαι καὶ εδο ἧς το χορίον ἀρχανες ἡμερα — β' — μηνὶ ἀπριλιω — 1 —.*

Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τῆς ὀπισθίας σταχώσεως : *1716 = νοεμβρίου — 8 — Εκὶμηθι τὸν φισιζοὸν ἥπνον ὁ τρὶς μακαρίστος καὶ θεομακαρίστος πάρθενιος ἐπίσκοπός κνόσου ὁ θιός μου ημερα πεμπτι βράδι καὶ ὁ Θεὸς ὁ ἁγίος να τονε αναπαῦσι ἐν κολπὶς ἀβραὰμ Ισαὰκ και Ἰακόβ· ἀμὶν ἀμὶν ἀμίν.*

Παῦλος Ἱερεὺς Κλάδος καὶ ἀνιψιὸς του ανοθεν πάρθενιοὺ ἀρχιἐρεὸς.

Εἰς τὸ verso τοῦ γ' ἐν τέλει παραφύλλου : *Ἦλθε λόγος πος ηκαμεν μάχη ὁ Τούρκος μὲ τὸν βενετζάνο και εις τὸν χρονὸν επιρε ὁ Τουρκὸς τὸν μορέα.*

Ις 1715 — αὐγουστου — 27 — ημερα Σαβατὸ ξιμερομα εκαμὰν η Τούρκη γιουρουσι ἧς τὶν σπιναλογγα και ἦσαν τον αριθμον ὃς λέσιν 1740 καὶ εγλιτοσασιν μόνο η πεντακοσι ὃς ατοι τὸς ηπασιν καὶ τοὺς επιλιπους ἔπιρε ὁ πατὴρ αυτον μαμόνας καὶ νῦν (;) εἰνε εἰς το σκοτος το εξοτερον καὶ εκδεχόντε τοὺς ομοπίστους αυτόν.

Ις 1724 μινὶ [;] ειλθεν λογος ὃς ὅτι εκαμεν μαχι ο Τούρκος με τὸν μόσκοβον καὶ με τὸν βενεντζάνο εσίκοσαν διὸ ὀρτάδες απεδὸ τὸν ὀνγετὶ καὶ τὸν [;] καὶ ἀπο τα χανία καὶ απο τὸ ρεθεμνος ἄλον· το αυτὸ ετος μὶν φευρουαρίου στὰ 25 εἰρθεν παλι τζαουσης δια νὰ παρι απο τα χανία ἐναν ορτα κάι απεδὸ διὸ τὸν κϋρκικι καὶ τὸν γιουσμπίρι.

Ις 1725 μὴν μαΐου στὰς — ἦλθεν τζαοῦσις καὶ επίρε τὸν [;]

Ις 1736 μηνι [;] ἔκαμεν μαχι ο σουλτὰν μαμούτης με τον μοσκοβον καὶ ἂς δοσι ὁ Θεος καλον τέλος.

Εἰς τὸ verso τοῦ δ' ἐν τέλει παραφύλλου : *Ἐν ετι 1716 μίνι νοεμβρΐου 8 ἡμέρα Σαβατο Εκιμήθη ο τρὶς μακάριστος κῦρ παρθένιος ἐπισκοπος κνόσου ὁ ἡμέτερος θίος. καὶ ὁ Θεὸς να ἀναπαυσι αὐτον ἧς τὸν χορὸν τὸν δικέον.*

Εἰς τὸ recto τοῦ α' ἐν τέλει παραφύλλου : *Εἰς τοὺς ,αψις' (1716) — δικεμβρίου κβ' (22) : Ανιξάμεν τὸν ταφὸν ὁποὺ ειχασὶν τὸν αλεξαντρι προτοψαλτὴν θαμενὸν καὶ εἶτον τὸ αὐτοὺ λιψάνον ἀλίτον κάι εισαν χρονι ἀπερασμένι — 43* (sic) *— ὁποτὰν επεθανε ἔος τορα ὁποὺ εμὶς ανιξαμεν τον ταφὸν του ανοθεν μινὸς — 22 — ειμὶς ἐβαλθιμεν εις θεεικὸν ζιλόν· ἐπιεισαι τὶν ἡερὰν μισταγογίαν ὁ εν ειερεῦσι παπα κῦρ κονσταντῖνος καλαθης καὶ εἰς τὶν προτὶν εισοδον Ηλθεν με τα ἁγία ἀνοθεν τοὺ λιψανου ἐγὸ δὲ ὁ ἁμαρτολὸς κλινοντας τα γονατα εδεοῦμουν δΐαβἀζοντας κάι εὐχὲς σινχοριτικες καὶ τελιὀνοντας ει θια μίσταγογιἀ ἐσφαλισαμεν τὸν ταφὸν καὶ περασόντας μινες ὀκτὸ — 8 — τον αυγουστον ἀνίξαμεν παλε τον ταφον (ὢ θαυματος) λελιμενον ἐβρεθι ἐκείνον το τιμπανίεον σομα λελιμενον καὶ χορισμενον κοκαλον ἀπο κοκαλον καὶ ἀρμονιαν ἀπο άρμονίαν καὶ ἂς εχι δοξα ο κῦριος ὁμὸς διαβαζοντας τὲς σινχοριτικὲς εὐχιὲς ειμουν εις δισταγμον ὄχι εις απιστιαν ἀλα εις θεεικὸν φόβον μιπος εἰ ἁμαρτίες μου κολισοὺν τὶν σινχορισιν*

τού ἀπεθανόντος αλεξανδρου και μαλιστα οπου εβαναν εἰς τον νούν μου τιν οραν ἐκείνιν λεγόντας καθεάυτον μου ἄνισος καὶ ετούτο το λιψάνον σίνχοριθι καὶ λισι θελουν εἶστε καὶ εἰ ἁμαρτιες ἐκίνον οπου εισαι λογου μου ἐξομολογουντε σινχοριμένες ὀμος τα κριματα κὔριοὒ ἀβισος πολὶς καὶ ἁς εινε το ἁγίον του ονομα δεδοξασμένον εἰς τοὺς ἐονας ἀμήν.

ὁ ελαχίστος παντον

(μονοκονδυλιὰ) *Παῦλος Κλάδος ὁ καὶ* (δυσανάγνωστον)

14 [14. ΙΜΚ]

Χαρτ. 0,290×0,220 'Ακέφαλος - Κολοβός. 16 αἰ. φφ. 106

Μηναῖον 'Ιουλίου

Α. Γραφὴ καθαρά, στρογγύλη, λίαν ἐμπείρου βιβλιογράφου. 'Ερυθρόγραφα ἐξίτηλα ἐν πολλοῖς. Χαρτόδετος (σώζεται μόνον ἡ προσθία στάχωσις). Δὲν ἀριθμοῦνται τετράδια.

Περιέχονται αἱ ἀκολουθίαι ἀπὸ τῆς 10ης (ἀκέφ.) μέχρι τῆς 31ης (κολ.).

Βιβλ. 'Ο Δ. Ζακυθηνός, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 513, ἐσημείωσε : «κῶδιξ χαρτῷος κολοβός, λειτουργικοῦ περιεχομένου (16 αἰ.)».

15 [15. ΙΜΚ 672]

Χαρτ. 0,220×0,150 18 αἰ. σσ. 114

1. (σ. 1) Προγνωστικὸν ὡραιότατον αἰώνιον, σημειωμένον μὲ τοὺς ἑπτὰ πλανήτας, πότε καὶ πῶς ὁ καθεὶς αὐτῶν κυριεύει τὸν κάθε χρόνον, μὲ καὶ σημάδια αἰώνια.

2. (σ. 45) Δύο ἔμμετροι χρησμοί.

3. (σ. 47) Περὶ ἀστραπῶν καὶ βροντῶν κατὰ τοὺς μῆνες.

4. (σ. 55) 'Η 'Αγία 'Επιστολὴ (ἀκέφ.). "Αρχ. *τοῦ Θεοῦ ὁποὺ σᾶς ἔπλασε νὰ γρικᾶστε καὶ νὰ φοβᾶστε.*

5. (σ. 58) Μηνολόγιον ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου μέχρι 9 'Ιουνίου.

6. (σ. 75) Μηνὶ αὐγούστῳ η'. Μνήμη τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Μύρωνος 'Επισκόπου Κρήτης τοῦ Θαυματουργοῦ. Πρόκειται περὶ τῆς ὑπὸ Γερασίμου τοῦ Καλογνώμονος ἐπισκόπου Χερρονήσου συνταχθείσης ἀκολουθίας τοῦ 'Αγίου Μύρωνος. Πρβλ. Θεοχ. Δετοράκη, Γεράσιμος ὁ Καλογνώμων, ποιητὴς ἀκολουθίας εἰς τὸν "Αγ. Μύρωνα, περ. «Κρητολογία» 11, 1976, σσ. 65 - 75, ὅπου αἱ ἐνδείξεις τῆς ἀκολουθίας. Βλ. καὶ L. Petit, BAG, σ. 201. Βλ. καὶ περ. «'Απόστολος Τίτος», τεῦχος Νοεμβρίου 1976, σσ. 198 - 203, 'Ιανουαρίου 1977, σσ. 17 - 20, καὶ Φεβρουαρίου 1977, σσ. 40 - 43 (ὁλόκληρον τὸ κείμενον τῆς ἀκολουθίας).

Α. Στάχωσις χαρτίνη, πρόχειρος. 'Εν ἀρχῇ δύο παράφυλλα ἄνευ ἀριθμήσεως. "Εχουν ἐκπέσει φύλλα (σσ. 7 - 8, 17 - 18, 35 - 36, 39 - 44, 49 - 54). Πρόκειται κατ' οὐσίαν περὶ δύο τευχῶν συνεσταχωμένων. Τὸ α' (σσ. 1 - 74) ἔχει γραφῆ διὰ δύο τοὐλάχιστον χειρῶν. Διὰ χειρὸς τοῦ Γεωργίου Νικολετάκη ἔχει γραφῆ τὸ τμῆμα σσ. 47 - 74, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ γραφικοῦ του χαρακτῆρος.

Β. Τὸ β' τεῦχος (σσ. 75 - 114) εἶναι αὐτόγραφον τοῦ ἐπισκόπου Χερρονήσου Γερασίμου Καλογνώμονος, ὡς δηλοῖ τὸ ἀκόλουθον σημείωμα εἰς τὸν κολοφῶνα τοῦ κώδικος (σ. 114) : *«Ποίημα ἐλαχίστου ἐν ἐπισκόποις Χερρονήσου Γερασίμου τοῦ Κρητός. Ὁ δέξαι, μέγιστε ἱεράρχα, παρὰ ψυχῆς εὐλαβῶς πρὸς σὲ ἐχούσης κλίσιν τῆς ἐμῆς βδελυρᾶς δὲ καὶ ἀμαθοῦς εἰς ἄγαν. Σὺ δέ, ὡς μιμητὴς τοῦ κυρίου σου, ἀντίδος μου τῇ ἀναξιότητι θεόθεν χάριν, ἁμαρτιῶν ἄφεσιν, ψυχῆς σωτηρίαν, καταξιῶν μέθεξιν ἐμοῖς γονεῦσι καὶ τῆς ἐκ δεξιῶν τοῦ κυρίου παραστάσεως· ἀμήν.*

Συνετέθη τὸ παρὸν πόνημα, ,αψπγ' (1783) κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον = 'Ο Χερρονήσου Γεράσιμος».

(Νεώτερα στοιχεῖα περὶ τοῦ Γερασίμου Καλογνώμονος βλ. ὑπὸ Θεοχ. Δετοράκη, 'Ανέκδοτοι ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς Κρήτης, περ. «Κρητολογία» IV, 1977, σ. 89).

'Ο κῶδιξ ἀνῆκεν ἄλλοτε εἰς τὴν βιβλιοθήκην Γεωργίου Νικολετάκη, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ σημειώματος εἰς τὸ recto τοῦ α' ἐν ἀρχῇ παραφύλλου : *«'Ετουτο ἦναι ἐμοῦ γεωργιος Ιατρος καὶ Εκκλησίαρχης Νικολετάκης».*

Βιβλ. Περὶ τοῦ χφ. βλ. Δ. Ζακυθηνόν, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 513.

16 [16]

Χαρτ. 0,220×0,160 'Ακέφαλος - Κολοβὸς 16 - 17 αἰ. φφ. 168

Πανηγυρικὸν

1. (φ. 1^{r}) Θεοφάνους Κεραμέως, Εἰς τὴν Κυρ. πρὸ τῆς Γεννήσεως (ἀκέφ.). "Αρχ. ...*τὸν πνευματικὸν ὑπεύθυνον* (PG 132, 332 - 344).

2. (φ. 5^{r}) Τοῦ αὐτοῦ, 'Ομιλία εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν νηπίων. "Αρχ. *'Επὶ τὴν ἱερὰν Βηθλεὲμ ἄγει σήμερον ἡμᾶς* (BHG^{3}, 826).

3. (φ. 10^{r}) Τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἰνδίκτου καὶ εἰς τὸν Συμεών. "Αρχ. *Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ καταξιώσας ἡμᾶς διαδραμεῖν* (BHG^{3}, 822).

4. (φ. 19^{v}) (Τοῦ αὐτοῦ) 'Ομιλία εἰς τό· 'Ο λύχνος τοῦ σώματος ἐστὶν ὁ ὀφθαλμός. "Αρχ. *Καὶ χρεωφειλέτης ἀχάριστος κἂν μηδεμίαν ὑπὸ τοῦ δανειστοῦ φέρει τὴν ὄχλησιν* (PG 132, 804 - 816).

5. (φ. 25^{v}) (Τοῦ αὐτοῦ) 'Ομιλία εἰς τὸ ρητὸν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς· Οὐ δύναται ἄνθρωπος δυσὶ κυρίοις δουλεύειν. "Αρχ. *Οἱ ἀγύρται καὶ ἀγελαῖοι πένητες τὰς οἰκίας περινοστοῦντες* (PG 132, 816 - 825). Πρβλ. καὶ Φρ. Σκόρσου, Θεοφάνους Κεραμέως, 'Ομιλίαι εἰς Εὐαγγέλια Κυριακὰ καὶ ἑορτὰς τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, 'Ιεροσόλυμα 1860, σ. 190.

6. (φ. 28^{v}) 'Ομιλία εἰς τό· Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἄνθρωπός τις προσῆλθε τῷ 'Ιησοῦ ὀνόματι 'Ιάειρος, καὶ τὰ ἑξῆς. "Αρχ. *Διπλῆν ἡμῖν σήμερον ἀφηγήσατο θαυμαστὴν διήγησιν τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον* (PG 132, 281 - 292).

7. (φ. 33^{v}) 'Ομιλία εἰς τὴν παραβολήν· "Ανθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα καὶ ἐκάλεσε πολλούς. "Αρχ. *Μυστικὸν ἡμῖν δεῖπνον ἡ θεόλεκτος τοῦ Εὐαγγελίου φωνὴ προτίθησι σήμερον* (PG 132, 321 - 331).

8. (φ. 37^{r}) 'Ομιλία εἰς τό· Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ διήρχετο ὁ 'Ιησοῦς εἰς τὴν 'Ιεριχὼ καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ καλούμενος Ζακχαῖος. "Αρχ. *Τῆς μυστικῆς ἐκείνης*

καὶ θείας κλίμακος, ἣν ὁ Θεὸς ὑπέδειξε τῷ πατριάρχῃ (PG 132, 344-356).

9. (φ. 41r) Ὁμιλία εἰς τὴν παραβολήν· Εἶπεν ὁ Κύριος τὴν παραβολὴν ταύτην· Ἄνθρωποι δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι. Ἀρχ. *Πάλιν ἡ εὐαγγελικὴ φωνὴ πρὸς τὴν πατριαρχικὴν ἡμᾶς ἀνάγουσα κλίμακα* (PG 132, 356-372).

10. (φ. 45v) Ὁμιλία εἰς τὸν ἄσωτον υἱόν. Ἀρχ. *Ἔφθασεν ἡ εὐαγγελικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τῶν κατωτέρων καὶ μερικῶν ἀνάγουσα ἡμᾶς* (PG 132, 372-396).

11. (φ. 52v) Ὁμιλία εἰς τό· Ὅταν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ. Ἀρχ. *Οἷόν τι πάσχουσιν οἱ ἀπό τινος ὑψηλῆς ἀκρωρείας εἰς ἀχανές τι κατακύπτοντες πέλαγος* (PG 132, 396-412).

12. (φ. 58v) Ὁμιλία εἰς τό· Εἶπεν ὁ Κύριος, ἐὰν ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν. Ἀρχ. *Οἱ ἐν τοῖς ἱππικοῖς ἄθλοις ἀγωνιζόμενοι, ἐπειδὰν δοθῇ τοῦ δρόμου τὸ σήμαντρον* (PG 132, 412-424).

13. (φ. 63r) Ὁμιλία εἰς τό· Ἤθελεν ὁ Ἰησοῦς ἐξελθεῖν ἐκ τῆς Γαλιλαίας καὶ εὑρίσκει Φίλιππον καὶ λέγει αὐτῷ· ἀκολούθει μοι. Ἀρχ. *Οὐ μόνον περιπολοῦντες σωματικῶς ἐν τῇ γῇ τοῦ σωτῆρος οἱ μαθηταὶ τὴν ὑφήλιον ἐσαγήνευσαν* (PG 132, 884-896).

14. (φ. 67v) Ὁμιλία εἰς τό· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων. Ἀρχ. *Οἱ πρὸς τὴν πάνδημον ταύτην ἀθροισθέντες πανήγυριν* (BHG³, 1417).

15. (φ. 71r) Τοῦ Κεραμέως, Ὁμιλία εἰς τὰς ἁγίας εἰκόνας τῇ Κυριακῇ τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἀρχ. *Λαμπρὰ ἑορτὴ καὶ πανήγυρις ἐπέστη σήμερον τοῖς φιλεόρτοις ἡμῖν* (BHG³, 1394).

16. (φ. 75r) Τῇ β' Κυριακῇ τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς, ὁμιλία εἰς τό· Ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς Καπερναούμ. Ἀρχ. *Ἐπειγόμενος τῆς συνήθους διδασκαλίας ἐφάψασθαι ἀνακόπτομαι τὴν φωνὴν* (PG 132, 444-457).

17. (φ. 80r) Ὁμιλία εἰς τό· Εἶπεν ὁ Κύριος· Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν. Ἀρχ. *Νῦν ἡμῖν ὁ τῆς ἐγκρατείας καιρὸς ἔφθασεν εἰς αὐτὸ τὸ μεσαίτατον* (PG 132, 457-469).

18. (φ. 84v) Ὁμιλία εἰς τό· Ἄνθρωπός τις προσῆλθε τῷ Ἰησοῦ γονυπετῶν αὐτῷ καὶ λέγων. Ἀρχ. *Ὀξύνει μὲν εἰς δρόμον ἵππον ἀγέρωχον πεδιὰς ἡπλωμένη.*

19. (φ. 88r) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τό· Ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἀρχ. *Ὁ μὲν τῆς ἐγκρατείας καιρὸς ἤδη προέκοψε καὶ πρὸς αὐτὸ πέφθακε τὸ ἀκροτελεύτιον* (PG 132, 481-512).

20. (φ. 90r) Ὁμιλία (τοῦ αὐτοῦ) εἰς τό· Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ εἰσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς κώμην τινά, γυνὴ δέ τις ὀνόματι Μάρθα. Ἀρχ. *Ὡς λίαν μοι λαμπροτέρα τὴν σήμερον ἡ τῆς διδασκαλίας ἀκρόασις* (PG 132, 1048-1060).

21. (φ. 93v) Ὁμιλία (τοῦ αὐτοῦ) εἰς τό· Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἤκουσεν Ἡρῴδης ὁ βασιλεὺς τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ, φανερὸν γὰρ ἐγένετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν. Ἀρχ. *Καλῶς ἐφήρμοσεν ἡ τάξις τὴν τοῦ Προδρόμου τελείωσιν* (BHG³, 854).

22. (φ. 98r) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου, Ὅτε οἱ ἐπίσκοποι παρεγένοντο ἀπὸ Ἀνατολῆς καὶ εἰς τὴν Χαναναίαν. Ἀρχ. *Πολὺς ὁ χειμών, ἀλλὰ τὴν προθυμίαν τῶν παραγενομένων οὐκ ἐκώλυσε* (PG 52, 449-460).

23. (φ. 107v) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τό· Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. Ἀρχ. *Οἱ σοφοὶ καὶ ἐπιστήμονες τῆς γεωργίας τεχνῖται* (PG 59, 572-574).

24. (φ. 111v) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τό· Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον αὐτοῦ. Ἀρχ. *Ἡ παρθένος ἄρουρα, ὅταν ὑπὸ ἐμπείρων γεωργῶν τῇ τῶν βοῶν συνεργείᾳ τοῖς ἀρότροις αὐλακισθῇ* (PG 61, 771-776).

25. (φ. 114v) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸν κριτὴν τῆς ἀληθείας. Ἀρχ. *Οἱ ἐξ ἐράνου τινὸς τὴν ἑαυτῶν ζωὴν πορίζόμενοι.*

26. (φ. 118r) Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸν περιπεσόντα εἰς λῃστείαν. Ἀρχ. *Ὄντως κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, πάντες μὲν τρέχουσιν ἐν σταδίῳ, εἷς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον* (PG 61, 755-758).

27. (φ. 122v) Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος περὶ νηστείας καὶ εἰς τὸν Ἰωνᾶν. Ἀρχ. *Φαιδρὰ σήμερον ἡμῖν ἡ πανήγυρις καὶ λαμπρὸς τοῦ συνήθους ὁ σύλλογος* (PG 49, 305-314).

28. (φ. 129v) Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος εἰς τὸν Ἠλίαν καὶ εἰς τὴν χήραν. Ἀρχ. *Ἀκούσατε, ἀγαπητοί, συνετῶς. Ὁ ἐπὶ τοῦ Ἠλία νεκρός.*

29. (φ. 133r) Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος εἰς τὸν μάταιον βίον καὶ περὶ κατανύξεως καὶ ὠφελείας. Ἀρχ. *Ὅσοι τὰ τοῦ βίου μάταια καὶ ἀπολλύμενα πράγματα κατελείπατε* (PG 60, 735-738).

30. (φ. 138r) Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ ἐλεημοσύνης. Ἀρχ. *Πάλιν ἡμῖν παρὰ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐδόθη καιρὸς* (PG 60, 747-752).

31. (φ. 144r) Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Δωροθέου, Περὶ τῶν ἁγίων νηστειῶν. Ἀρχ. *Εἰς τὸν νόμον προσέταξεν ὁ Θεὸς* (PG 88, 1788).

32. (φ. 146v) Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Εὐσεβίου, Λόγος εἰς μνείαν ἁγίων προφητῶν, μαρτύρων καὶ ἀποστόλων. Ἀρχ. *Μετὰ πολλὰς ἡμέρας μνείαν ἁγίων μαρτύρων ἐπιτελεῖν ἐν τῇ πόλει προσελθὼν ὁ Ἀλέξανδρος τῷ μακαρίῳ Εὐσεβίῳ ἔφη.*

33. (φ. 150r) Τοῦ ἁγίου Ἀντιόχου Διδαχαί (PG 89, 1421-1849).

Δ. Ὁ κῶδιξ εἶναι χαρτόδετος μὲ ἱκανὴν φθορὰν κατὰ τὰ ἄκρα καὶ τὴν ράχιν. Τὸ φ. 70 ἔχει ἀποκοπῇ διὰ ψαλίδος κατὰ τὸ κάτω ἥμισυ. Ὁμοίως, μεταξὺ τῶν φφ. 89-90 φαίνεται ὅτι ἔχει ἀποκοπῇ ἕτερον φύλλον διὰ ψαλίδος. Γραφὴ καθαρά, στρογγύλη, ἐμπείρου ἀντιγραφέως. Ἀρχικὰ καὶ ἐπίτιτλα ἐρυθρά, ἐξίτηλα ἐν πολλοῖς. Δὲν ἀριθμοῦνται τετράδια.

17 [17. ΙΜΚ 674]

Χαρτ. 0,230×0,160 18 αἰ. σσ. 78

1. (σσ. 1-60) Ποίημα Παύλου (Κλάδου) Οἰκονόμου Κρήτης διὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Μηνᾶ τοῦ Μεγάλου Κάστρου. Ἐξεδόθη ὑπὸ Τιμ. Βενέρη, Ποίημα Παύλου πρεσβυτέρου περὶ τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ Ἱ. Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, «Χριστιανικὴ Κρήτη» Α΄, 1912, σσ. 379-434.

2. (σ. 60) Ἐπίγραμμα εἰς τὸν μητρ. Κρήτης Γεράσιμον Λετίτζην. Ἀρχ. *κρήτης ὅρπηξ ὤν· ἧς καὶ μητροπολίτης.* Ἐξεδόθη ὑπὸ Τιμ. Βενέρη, «Χριστιανικὴ Κρήτη» Α΄, 1912, σ. 380, σημ.

3. (σσ. 61-62) Χρονικὰ σημειώματα. Ἐξεδόθησαν ὑπὸ Θεοχ. Δετοράκη, Γεωργίου Νικολετάκη, Χρονικὰ σημειώματα, «Κρητολογία» V, 1977, σσ. 115-118.

4. (σσ. 62-72) Κατάλογος τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Μ. Κάστρου Ἰωάννου Κομητᾶ. (Βλ. ἀνωτ., κώδ. ἀρ. 12, σ. 23).

5. (σ. 72) Κατάλογος μητροπολιτῶν Κρήτης ἀπὸ τῆς ἁλώσεως αὐτῆς. Ἐξεδόθη ὑπὸ Θεοχ. Δετοράκη, Γεωργίου Νικολετάκη, ἀνέκδοτοι ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Κρήτης, «Κρητολογία» IV, 1977, σσ. 101-105.

6. (σ. 73) Κατάλογοι ἐπισκοπῶν Κρήτης. Βλ. Θεοχ. Δετοράκην, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 106.

7. (σ. 74) Ἀπολυτίκιον τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ:

Στρατείαν κατέλιπες τὴν νῦν ἐπίκηρον·
οὐράνιον ἔτυχες τὴν ὄντως ἄφθαρτον,
δόξαν ἀποδιώξας βασιλέως γηΐνου,
εὔκλειαν δὲ τὴν ἄνω μόνην ἐπιζητήσας·
διὸ καὶ τοὺς στεφάνους ἀξίως παρὰ Χριστοῦ
ἐκομίσω, Μηνᾶ πανaοίδιμε.

8. (σ. 75) Κατάλογος τῶν τζαμιῶν τοῦ Μ. Κάστρου.

9. (σσ. 76-77) Κατάλογος τῶν βαλανείων (χαμαμιῶν) τοῦ Μ. Κάστρου.

10. (σ. 77) Κατάλογος τῶν βεζυράδων Κρήτης ἀπὸ 1669.

Α. Στάχωσις χαρτίνη. Κατάστασις καλή. Ὁ κῶδιξ εἶναι αὐτόγραφος τοῦ γνωστοῦ βιβλιογράφου Γεωργίου Νικολετάκη, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ γραφικοῦ του χαρακτῆρος. Πρβλ. καὶ Θεοχ. Δετοράκην, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 69.

Β. σ. 2 (μονοκονδυλιά) *Εἶναι ἐμοῦ Γεωργίου ἰατροῦ νικολετάκι.*
σ. 1 (κάτω ᾤα), διὰ μτγν. χειρός: *Ἐκ τῶν τοῦ Στεφάνου Νικολαΐδου.*

18 [18. ΙΜΚ 673]

Χαρτ. 0,230×0,160 ἔτους 1786 σσ. 40

Περιέχει: *Κόνδηκαν=(ἤγουν) Καταστίχων τῆς μητροπολέως τὶς κρήτης=(ἤγουν) τα μουκανενοικὰν πεσκεσίαν ὅπου εἶναι σύνηθὰν νὰ δηνὴν ότα ἐρθὴν νεὼς κρητὴς ἀπὸ τὴν πολοιν τοσὼν Τουρκὼν — τοσὼν ἀρχιερεὼν τοσὼν λαΐκων τοσων και φρακὼν· τοσων ἐρμενιδὼν· τοσων ἐχὴ σὰν ελθη νέος ἡγεμὸν καὶ καντὴς=και ἀγας.*

Πρόκειται περὶ καταλόγου τῶν κανονικῶν πεσκεσίων, τὰ ὁποῖα ἔστελλεν ὁ ἑκάστοτε νέος μητροπολίτης Κρήτης εἰς τὰς τουρκικὰς ἀρχάς, τοὺς ἄλλους ἀρχιερεῖς τῆς νήσου κλπ.

Α. Στάχωσις χαρτίνη, πρόχειρος, κατάστασις καλή.

Β. σ. 39 (κάτω ᾤα). Ὁ κῶδιξ εἶναι αὐτόγραφος τοῦ Γεωργίου Νικολετάκη: *χὺρ Γεωργάκης Ἰατρὸς νικολετάκης.*

Βιβλ. Τὸ κείμενον τοῦ κώδικος ὁλοκλήρου μετὰ τῶν σημειωμάτων του ἐξέδωκεν ὁ Στ. Ξανθουδίδης, περ. «Χριστιανικὴ Κρήτη» Β΄, 1913, σσ. 59-120.

19 [19]

Χαρτ. 0,205×0,145 ἀκέφαλος 17-18 αἰ. σσ. 168

1. (σσ. 1-106) Ἐπιστολαὶ Μιχαὴλ Γλυκᾶ. Μετά τινα σπαράγματα: «Τῷ ἁγίῳ μου δεσπότῃ τῷ σεβαστοκράτορι κὺρ Μανοήλῳ τῷ Κομνηνῷ» (κολοβή) καὶ ἡ τελευταία: «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κὺρ Γρηγορίῳ τῷ Ἀκροπολίτῃ».

2. (σ. 109-124) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Θεολόγου. Ἀρχ. *Συγκαλεῖ μὲν ἡμᾶς, ὦ ἄνδρες, Γρηγόριος ὁ πάνυ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος.* Λήγ. (κολοβὸς) *Ἰουλιανὸν δὲ λέγω τὸν τύραννον, ὃς καὶ τὴν προγονικὴν* (BHG[3], 723).

3. (σ. 125-168) Μετὰ τοῦ κώδικος ἔχει συρραφῆ ἕτερος ἀκέφαλος καὶ κολοβός, περιέχων κανόνας εἰς τὴν Θεοτόκον. Ἀρχ. *«Χαῖρε πάσης, ἄνασσα, τῆς κτίσεως».* Οἱ κανόνες οὗτοι εἶναι ἀνέκδοτοι.

Α. Ὁ κῶδιξ ἔχει ὑποστῆ ἐκτεταμένην φθοράν. Γραφὴ δεξιοκλινής, δυσανάγνωστος. Οἱ τίτλοι δι᾽ ἐρυθρᾶς μελάνης, ἐξίτηλοι ἐν πολλοῖς. Τοῦ β΄ χφ. ἡ γραφὴ εἶναι στρογγύλη, καλλιγραφική, ἐξίτηλος ἕνεκα διαβροχῆς. Ἀρχικὰ καὶ ἐπίτιτλα ἐρυθρά. Δὲν ἀριθμοῦνται τετράδια οὔτε φύλλα.

20 [20]

Χαρτ. 0,225×0,155 19 αἰ. σσ. 90

Λόγοι Γερασίμου Παλλαδᾶ

1. (σ. 1) Κυριακὴ Τελώνου καὶ Φαρισαίου. Λόγος ξα΄. Ἀρχ. *Ἠθέλησεν ὁ μέγας Θεὸς νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν Ἱεριχώ.*

2. (σ. 3) Περὶ προσευχῆς, ἥτις ἐστὶ πρῶτος τῆς νηστείας κόσμος. Ἀρχ. *Μέγαν στολισμὸν καὶ πολλὴν ἀνδρείαν δίδει τοῦ νηστευτοῦ ἡ ἁγία καὶ ἄμωμος προσευχή.*

3. (σ. 9) Περὶ ταπεινώσεως, δευτέρου τῆς νηστείας κόσμου. Ἀρχ. *Ἕνα μεγάλο πρᾶγμα ἄξιον πολλοῦ στοχασμοῦ εὑρίσκω εἰς τὴν θείαν Γραφήν.*

4. (σ. 14) Περὶ μετανοίας, τοῦ τρίτου τῆς νηστείας κόσμου. Ἀρχ. *Εἰς τὴν ὁδὸν τῆς μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως μᾶς φέρει ὁ προφήτης Δαυΐδ.*

5. (σ. 31) Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ μετανοίας καὶ περὶ τῆς πατρικῆς φιλευσπλάγχνου ἀποδοχῆς πρὸς τὸν ἐν μετανοίᾳ ἐλθόντα υἱόν. Ἀρχ. *Συνήθως ἔχουσιν οἱ ἱερογράφοι καὶ ὅποτε θέλουσι νὰ ἱστορήσουσι καμμίαν εἰκόνα.*

6. (σ. 42) Εἰς τὰ τίμια καὶ ἅγια πάθη τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν ᾧ καὶ περὶ τῶν λοιπῶν τῆς κρίσεως. Ἀρχ. *Εἰς τὸν προρρηθέντα λόγον τὴν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ κρίσιν ἐδιηγήσαμεν.*

7. (σ. 56) Τοῦ αὐτοῦ Γερασίμου, εἰς τὴν λυπηρὰν ὑπόθεσιν τοῦ τιμίου πάθους λόγος. Ἀρχ. *Ἀναμέσον εἰς τοὺς θεοσόφους ἄνδρας, τέκνα ἐν κυρίῳ ἀγαπητά, εὑρίσκεται αὕτη ἡ ἀπορία.*

8. (σ. 88) Τῇ Κυριακῇ τῆς Ἀποκρέου, τοῦ αὐτοῦ Γερασίμου περὶ τῆς κοινῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν λόγος ξδ΄. Ἀρχ. *Εἰς τρεῖς ὑπόθεσες καὶ δι᾽ αὐτῶν τοὺς τρεῖς καιροὺς ἐφανέρωσε θαυμασίως.*

A. Πρόκειται κατ᾽ οὐσίαν περὶ σπαράγματος χφ. Γραφὴ καθαρὰ δεξιοκλινής. Στάχωσις πρόχειρος ἐκ χάρτου.

21 [21]

Χαρτ. 0,220×0,170 18 - 19 αἰ. σσ. 84

Συρραφὴ πολλῶν καὶ διαφόρων τευχῶν

1. (σσ. 1 - 54) Παύλου Οἰκονόμου (τοῦ Κλάδου) ποίημα διὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Μηνᾶ τοῦ Μ. Κάστρου (Βλ. χφ. ἀρ. 17, ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία).

2. (σσ. 55 - 60) Εὐχὴ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἀρχ. *Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ μόνος υἱὸς τοῦ προανάρχου Θεοῦ.*

3. (σσ. 61 - 66) Δέησις κατανυκτικὴ πρὸς τὴν Θεοτόκον. Ἀρχ. *Ἀνύμφευτε νύμφη τοῦ προαιωνίου Θεοῦ καὶ Πατρός.*

4. (σσ. 67 - 80) Ἐπιστολικοὶ τύποι διάφοροι.

5. (σσ. 81 - 84) Ἀπόσπασμα ἀδήλου λόγου. Ἀρχ. (ἀκέφ.) *ἡ διαφορὰ τῆς ἡλικίας μου ἀγκαλὰ μὲ ἐμποδίζει.*

A. Στάχωσις χαρτίνη, πρόχειρος, μὲ βαθεῖαν φθοράν. Ὁ Δ. Ζακυθηνός, ἔνθ᾽ ἀνωτ., σ. 513, ἐσημείωσεν ἁπλῶς : «ὅμοιον τῷ 17». Τοῦτο δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβές. Ὅμοιον πρὸς τὸ 17 εἶναι μόνον τὸ πρῶτον μέρος (σσ. 1 - 52), τὸ περιέχον τὸ ποίημα τοῦ Παύλου ἱερέως Κλάδου ἢ Κλαδοπούλου περὶ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ. Τὸ μέρος τοῦτο φαίνεται καὶ αὐτόγραφον τοῦ Κλάδου, ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ γνωστοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος. Τὸ ὑπόλοιπον τμῆμα σύγκειται ἐκ συρραφῆς πολλῶν καὶ ἑτεροκλίτων στοιχείων.

B. σ. 3 (ἄνω ᾦα) *Ἐμου Γεωργιου Ἐκκλησιαρχου. Ἰατροῦ.* Πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ κτήτορος Γεωργίου Νικολετάκη. Βλ. Θεοχ. Δετοράκην, «Κρητολογία» IV, 1977, σ. 71. Ἐν σ. 52 τοῦ χφ. δύο τύποι τῆς γνωστῆς σφραγῖδος τοῦ Νικολετάκη.

σ. 52 : *Εταιρα ἀρχὴ* (δι᾽ ἄλλης ἀγνώστου χειρὸς)

= *στον πηυταδὸν τες γραφες ὑδα πολλὰ λαλούσι*
τους ἀνδρομένους καὶ σοφοὺς περισα αὐτὶ πενούσι.
= *λεσιν δια τον αχιλευ πριαμον καὶ τὸν παρι*
ἐκτορα καὶ ἐπίλιπους πος είχαν τετιαν χαρι.
= *πος υ θεοί τος και αυτι πολλα τοὺς ἐθαμάζαν*
και μεσα που ευρίσκουντα και αυτὶ τους ἐδοξαζαν
= *μα τι νὰ λεγο τον σοφὼν ἐλημων τῖν μοριαν*
τους μιθους καὶ επιλιπα και τὴν ἀστοχασίαν
= *ὀπουστο ἐν κρητοταιρον εἰσανε τιφλομενι*
και δε εγνοριζαν θεον η τρὶς κατιραμενι.

Βεσελεὴλ να σε ὑπο νεον ἄξιον τεχνιτι
ενκρητον ἐνκρητοτερε κρήτης μητροπολιτη.

(Τὸ δίστιχον τοῦτο καὶ ἐν σ. 60 τοῦ χφ. ἀρ. 17. Ἀφορᾷ εἰς τὸν μητροπολίτην Κρήτης Γεράσιμον Λετίτζην).

† 1736 — αὐγούστου 4 : ἤλθεν ὁ ἀγάς μας ὁ τισταρ ἀγὰς ὁ νεῖν εγκινὶς (;) καὶ ὁ αγιος ὁ κρητις ἐδο ἰς χοριον αρχανες.

σ. 75 : *.— ἐγὸ γραφο ἠωὰνης.*

22 [22]

Χαρτ. 0,205×0,145 ἀκέφαλος 17 αἰ. σσ. 144

Ὀνειροκριτικὸν - Βροντολόγιον - Σεισμολόγιον

A. Ὁ κῶδιξ ἔχει ὑποστῆ μεγάλην φθορὰν κατὰ τὴν ῥάχιν καὶ τὰ ἄκρα. Ἐν ἀρχῇ ἔχουν συρραφῆ 4 φύλλα ἐξ ἄλλου (νεωτέρου) ὀνειροκριτικοῦ. Τὸ κυρίως χφ. ἀπὸ τῆς σ. 9. Γραφὴ στρογγύλη, λίαν ἐπιμεμελημένη.

B. σ. 46 (κάτω ᾦα): *Τὸ παρὸν βηβλην ὑπάρχει ἐμοῦ ἁμαρτωλοῦ ἱεροδιακόνου γεωργίου τοῦ Κρητικοῦ.*

23 [23]

Χαρτ. Φύλλα διαφόρων μεγεθῶν 19 αἰ. σσ. 42

Στεφάνου Νικολαΐδου ἱστορικὰ καὶ βιογραφικὰ σημειώματα. Ἐξέδωκεν ὁ Μεν. Γ. Παρλαμᾶς, περ. «Κρητικὰ Χρονικὰ» Γ΄, 1949, σσ. 293 - 350 (τὸ κείμενον, σσ. 312 - 347).

24 [65. ΙΜΚ 668]

Χαρτ. 0,200×0,140 Κολοβὸς (ἔτους 1422;) φφ. 300

Τυπικὸν

1. (φ. 1r) Ἀκολουθία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ψαλμῳδίας τε καὶ συνάξεως τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, ἀρχομένη ἀπὸ μηνὸς Σεπτεμβρίου ἕως μηνὸς Αὐγούστου.

2. (φ. 243v) Μάρκῳ ἁμαρτωλῷ ἱερομονάχῳ σύνταγμα πονηθὲν εἰς τὰ ἀπορούμενα τοῦ τυπικοῦ.

3. (φ. 300v) Κεφάλαιον πάνυ ὠφέλιμον. Ἄρχ. *Ἔλεγον οἱ πατέρες ὅτι διερχόμενός τις τὴν σκήτην μοναχός.*

Α. Ἐκτενὴς φθορὰ εἰς τὰ πρῶτα καὶ τὰ τελευταῖα φύλλα λόγῳ καταστροφῆς τῆς σταχώσεως. Γραφὴ καλλιγραφική, ἐξαιρετικῶς καθαρά, λίαν ἐμπείρου ἀντιγραφέως. Ἀρχικὰ καὶ ἐπίτιτλα ἐρυθρά. Ἀριθμοῦνται τετράδια δ' - λη'. Ἔχουν ἐκπέσει φύλλα καὶ ἄλλων ἡ σειρὰ ἔχει διασαλευθῆ, διότι ἐδέθησαν μεταγενεστέρως εἰς ἄλλην θέσιν.

Β. φ. 97v (κάτω ἀριστερὰ ὤα, διὰ μτγν. χειρός) :

='Εγενίθικα αχπβ' (= 1682)
= ἐχειροτονίθικα Ιερεὺς διὰ χειρος του θιου μου
,αψθ (= 1709).

Ἕπεται μονοκονδυλιὰ δυσανάγνωστος καὶ μετ' αὐτήν : *ὁ κλάδος.* Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τοῦ ἐξ Ἀρχανῶν γνωστοῦ στιχουργοῦ ἱερέως Παύλου Κλάδου ἢ Κλαδοπούλου, περὶ τοῦ ὁποίου βλ. ἀνωτ., κώδ. 17.

φ. 111v (κάτω ὤα διὰ μολυβδίδος μτγν. χειρὸς) *Δοσίθεος ἱερομόναχος.*

φ. 300v : *7265*   *1728*
6930   *1422*
335   *306*

1757
1422
Χρόνι — 335 ποὺ ἐγραὔθι τὸ παρὸν τὸ παρὸν ἕος τὶν σήμερον.

Εἰκάζω ἐκ τοῦ σημειώματος τούτου ὅτι θὰ ὑπῆρχε χρονολογικὴ ἔνδειξις εἴς τι τῶν ἐκπεσόντων φύλλων καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτης ὑπελόγισε τὴν ἡλικίαν τοῦ χφ. τὸ 1757 ὁ κάτοχός του (ἴσως ὁ ἱερεὺς Παῦλος Κλάδος).

25 [66]

Μεμβρ. 0,150×0,120 Ἀκέφ. - Κολοβὸς 13 αἰ. φφ. 22

Σπάραγμα μεμβρανίνου κώδικος (Τριῳδίου) περιλαμβάνοντος «ἀκολουθίαν τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης τεσσαρακοστῆς». Τὸ σωζόμενον τμῆμα περιλαμβάνει τυπικὴν διάταξιν ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου μέχρι τῆς Β' Κυριακῆς τῶν Νηστειῶν. Ἀριθμοῦνται τετράδια κϛ' - κη', ἀλλ' ἐκ τοῦ κη' ἔχουν ἐκπέσει τὰ δύο τελευταῖα φύλλα. Γραφὴ ἐξαιρετικῶς καθαρά, λίαν

ἐπιμεμελημένη, ἐμπείρου ἀντιγραφέως. Ἀρχικὰ διακοσμητικὰ δι' ἐντόνου ἐρυθρᾶς μελάνης. Ἐπίτιτλα ἐπίσης ἐρυθρά.

Τὸ χφ. προέρχεται ἐκ δωρεᾶς Β. Μπλατζουδάκη.

26 [183]

Χαρτ. 0,210×0,150 18 αἰ. (ἔτους 1793) σσ. 40

Λόγος ἐγκωμιαστικὸς εἰς τοὺς δύο μεγίστους ἀρχαγγέλους Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ. Ἄρχ. *Ἀνίσως, ἀγαπητοί μου πατέρες καὶ ἀδελφοί, ἤθελε δοθῇ εἰς ἐμὲ τὸν ταπεινὸν τὸ χάρισμα τοῦτο.* Λήγ. *Καὶ οὕτω παραλαβόντες ἡμᾶς ὁδηγήσατε εἰς τὰς αἰωνίους... σκηνάς... ἀμήν.*

Α. Πρόκειται περὶ μικροῦ τεύχους ἄνευ σταχώσεως. Γραφὴ καθαρά. Ἐν ἀρχῇ παράφυλλον ἄνευ ἀριθμήσεως.

Β. Εἰς τὸ recto τοῦ παραφύλλου δι' ἄλλης χειρός : *Κωνσταντίου κρητὸς καὶ τόδε σὺν τοῖς ἄλλοις, ὁ δὲ ξενώσας ἐπάρατος. Ἠγοράσθη δι' ὀβολῶν ἐξήκοντα.*

Καὶ εἰς τὸ verso διὰ τῆς αὐτῆς χειρός : *Λόγος ἐγκωμιαστικὸς εἰς τοὺς δύο μεγίστους ἀρχαγγέλους Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ συνταχθεὶς παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου ἐν Ἱεροδιδασκάλοις κυρίου Γρηγορίου τοῦ Κρητός, ἐν ἔτει αψἡγ'* (= 1793).

Ἡ χρονολογία αὕτη καὶ ἐν τέλει τοῦ κειμένου (σ. 39) : *Ἐν ἔτει αψἡγ'ψ.*

27 [184]

Χαρτ. 0,160×0,110 18 αἰ. φφ. 15

1. (φ. 1r) Θλιβερὰ τῆς Κρήτης θρηνολογήματα, ποίημα τοῦ μακαριωτάτου Ἀλεξανδρείας κυρίου Γερασίμου τοῦ Κρητός. Πρὸς ἦχον πλ. β'. Ἄρχ. *Ὦ, πῶς ἀλλάσσουν τὰ πράγματα.*

2. (φ. 9v) Ρίμα νεωτέρα ποιηθεῖσα παρ' ἐμοῦ Παύλου ἱερέως τοῦ Κλαδοπούλου. Ἄρχ. *Ὦ κόσμε πλάνε, ἄδικε καὶ ψεύτη.*

Ὁ κῶδιξ εἶναι αὐτόγραφος τοῦ γνωστοῦ ἱερέως Παύλου Κλάδου. Ἀμφότερα τὰ στιχουργήματα ἐξεδόθησαν ὑπὸ Χρ. Ν. Πέτρου - Μεσογείτου, ἐν ΕΕΚΣ Β', 1939, σσ. 348 - 359.

28 [185]

Χαρτ. 0,160×0,110 ἔτους 1733 φφ. 8

Ρίμα Παύλου Κλάδου ἱερέως

1. (φ. 1r) Κατὰ γυναικῶν.

Ἄρχ. *Μὴ στὸν ἐχθρόν σου ἀνταμοιβὴ θέλῃς νὰ ἐπιστρέψῃς*
μήτε ποτὲ τῆς γυναικὸς τὰ λόγια νὰ πιστέψῃς.

('Εξεδόθη ὑπὸ Χρ. Ν. Πέτρου-Μεσογείτου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 360-363).

2. (φ. 5ᵛ) Περὶ τῶν νέων ὁποὺ ἀγαποῦν καὶ δὲν ἔχουν σολτία.

"Αρχ. *Ὡς ἄνωθεν ἐγράψαμεν τῶν γυναικῶν ἱστορία*
κ' ἐδῶ τοὺς ἄνδρες ποὺ ἀγαποῦν καὶ δὲν ἔχουν σολτία.

('Εξεδόθη ἐπίσης ὑπὸ Χρ. Ν. Πέτρου-Μεσογείτου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 364-365).

Καὶ τὸ χφ. τοῦτο εἶναι αὐτόγραφον τοῦ Παύλου Κλάδου. 'Εν φ. 1ʳ: *Εἰς τοὺς χιλίους εὐτακοσίους τριάντα τρὶς ἐγραυθη ἡ παρούσα διηγησις ἐις κάντηαν.*

29 [189]

Σπαράγματα χειρογράφων

1. Φύλλον χαρτῴου τεύχους 16-17 αἰ., 0,200×0,140 περιλαμβάνοντος in recto τὸ τέλος ἀδήλου λόγου καὶ in verso: Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Θεοδοσίου ἐπισκόπου Πατάρων λόγος βασιλογραφικὸς καὶ χρονογραφικὸς ὁμοῦ καὶ ἱστορικὸς περὶ τῆς βασιλείας τῶν ἐθνῶν, ἀρχίζοντας ἀπὸ τοῦ πρωτοπλάστου 'Αδὰμ μέχρι καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. "Αρχ. *Βούλομαι οὖν, ἀγαπητοί, διηγήσομαι ὑμῖν διήγησιν θαυμασθήν.* Λήγ. *κατεπόρνευσαν τὰς γυναῖκας τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν καὶ γυ...*

2. 6 μεμβράνινα φύλλα εὐαγγελισταρίου. Γραφὴ 12 αἰ.

Βιβλ. Πρβλ. Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 519.

30 [190]

Σπάραγμα μεμβρανίνου εὐχολογίου 12 αἰ. 0,190×0,120. Σώζονται 2 φφ.

31 [191]

Σπάραγμα ἀρχῆς ἱστορημένου εὐαγγελισταρίου, φφ. 2. Περιέχουν πίνακας καὶ ποικίλματα ἀψιδωτὰ ἐφ' ἑκάστης σελίδος, μὲ δύο πέρδικας εἰς ἀντικρυστὴν στάσιν.

Β'

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ
(ΝΕΑΙ ΠΡΟΣΚΤΗΣΕΙΣ)

1 [ΙΜΚ 1065]

Χαρτ. 0,145×0,100 'Ακέφ.-Κολοβὸς 16 αἰ. σσ. 230

Εὐχαὶ καὶ ἐξορκισμοὶ

1. (σ. 1) Εὐχὴ ἐξορκισμοῦ. "Αρχ. *'Εξορκίζω σε τὸν ἀρχέκακον καὶ πονηρόν.*

2. (σ. 10) Εὐχὴ ἑτέρα. "Αρχ. *'Ο Θεὸς τῶν οὐρανῶν, ὁ Θεὸς τῶν φώτων, ὁ Θεὸς τῶν 'Αγγέλων* (Μ. Βασιλείου;) (PG 31, 1681-1684).

3. (σ. 14) Εὐχὴ ἑτέρα τοῦ Χρυσοστόμου πρὸς ἑκάστην ἀσθένειαν. "Αρχ. *'Ο Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ λυτρωσάμενος* (PG 64, 1061-1062).

4. (σ. 27) Εὐχὴ ἑτέρα. "Αρχ. *'Εν ὀνόματι τῆς ἁγιωτάτης Τριάδος.*

5. (σ. 46) Εὐχὴ τοῦ ἁγίου 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου (Χρυσοστόμου;) λεγομένη εἰς πᾶσαν ἀσθένειαν. "Αρχ. *Βασιλεῦ ἀόρατε, ἀκατανόητε, ἀπερίληπτε.*

6. (σ. 48) Εὐχὴ ὠφέλιμος εἰς πᾶσαν ἀσθένειαν. "Αρχ. *Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἰατρὸς τῶν νοσούντων* (βλ. A. Vasiliev, Anecdota Graeco-byzantina, Moscovii 1893, στ. 323-327).

7. (σ. 61) Εὐχὴ τοῦ ρίγου τῆς ἁγίας μάρτυρος Μαρίνας, ὅστις μνησθῇ τοῦ ὀνόματος καὶ ἴαται τῆς ἀρρωστίας. "Αρχ. *Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ καλὸς ἰατρός.*

8. (σ. 64) Εὐχὴ τοῦ ὕπνου. "Αρχ. *Οἱ ἅγιοι ἑπτὰ παῖδες οἱ ἐν 'Εφέσῳ.* Εὐχὴ ἑτέρα. "Αρχ. *'Ο Θεὸς ὁ κοιμήσας τὸν δοῦλόν σου.*

9. (σ. 65) Εὐχαὶ τοῦ Μ. Βασιλείου Περὶ δαιμονιζομένων καὶ εἰς πᾶσαν ἀσθένειαν ἀναγινωσκόμεναι καὶ πάνυ ὠφέλιμοι. "Αρχ. *Τὸ μέγα ὄνομα τοῦ Θεοῦ Σαββαώθ.*

10. (σ. 77) "Ετερος ἀφορκισμὸς ἐπὶ πνευμάτων ἀκαθάρτων. "Αρχ. *Χαίροις ἄχραντε κτίστα, πυρίφλογε, ὄμμα φοβερόν.*

11. (σ. 90) Εὐχὴ τοῦ ἁγίου Πέτρου. "Αρχ. *'Επὶ τῷ ὀνόματί σου, ἁγία Τριάς, ὁ ἄρχων τῶν δαιμόνων.*

12. (σ. 97) Εὐχὴ ἑτέρα Σολομῶντος, Περὶ πνευμάτων ἀκαθάρτων. "Αρχ. *Τοῦτο τὸ φυλακτήριον ἐδόθη Μωϋσεῖ.*

13. (σ. 105) Εὐχὴ πρὸς ἄνεμον καὶ πᾶν δαιμονικόν. "Αρχ. *'Εν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς ...πρὸς πᾶν δαιμόνιον ἐπιβουλεῦον τοῖς ἀνθρώποις.*

14. (σ. 109) 'Εξορκισμὸς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου. "Αρχ. *'Εξορκίζω ὑμᾶς τὰ πνεύματα τὰ πονηρά, τὸ γένος τὸ ἀναιδές.*

15. (σ. 124) Προσευχὴ τοῦ ἁγίου Σισινίου καὶ Σολομῶντος. "Αρχ. *"Αγιε Σισίνιε, καὶ Σολομών, ἅγιε Νικόλαε...*

16. (σ. 131) 'Ακολουθία εἰς τὸ μεσοκέφαλον.

17. (σ. 139) Εὐχὴ ἑτέρα περὶ ρίγου καὶ πυρετοῦ τριταίου. "Αρχ. *Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρός... Στῶμεν καλῶς, στῶμεν μετὰ φόβου.*

18. (σ. 140) Εὐχὴ τοῦ ἁγίου Ζαχαρίου. "Αρχ. *'Εν ὀνόματι τοῦ Πατρός... τριακόσιοι εἰσὶν οἱ ἄγγελοι.*

19. (σ. 143) Εὐχὴ τοῦ ἡμικράνου καὶ ἡμισέου καὶ μεσοκεφάλου. "Αρχ. *'Εν ὀνόματι τοῦ πατρός... 'Ως ἐπορεύετο τὸ κρανίον.*

20. (σ. 146) Εὐχὴ ἑτέρα. "Αρχ. *'Ο Χριστὸς ἐσταυρώθη ἐν τόπῳ Κρανίου.*

21. (σ. 157) Εὐχὴ τοῦ μεγάλου 'Επιφανίου. "Αρχ. *'Επικαλοῦμέν σε, ἐπικαλοῦμέν σε Θεὲ πάτερ παντοκράτορ.*

22. (σ. 171) Λύσις συγχωρητικὴ εἰς ἐπιτίμιον ἀφορισμοῦ.

23. (σ. 207) Φυλακτήριον τοῦ ρίγου.
24. (σ. 209) Εὐχὴ ἐπὶ γυναῖκα μὴ τίκτουσαν τὸ παιδί.
25. (σ. 211) Γητεία. Εὐχὴ εἰς τὰ ἀμμάτια ἀνθρώπου.
26. (σ. 213) Ἀκολουθία ἐπὶ πρόβατα καὶ ἄλογα ἔχοντα νόσους.
27. (σ. 221) Προσευχὴ τοῦ ἁγίου Ζωσιμᾶ εἰς τὰ μελίσσια.
28. (σ. 222) Εἰς περίδρομον.
29. (σ. 225) Προσευχαὶ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Τρύφωνος ἐπὶ κήπους καὶ ἀμπέλους.

Α. Διατηροῦνται ἴχνη περγαμηνῆς σταχώσεως. Γραφὴ στρογγύλη, καθαρά, ἐξίτηλος εἴς τινα σημεῖα λόγῳ διαβροχῆς. Ἀρχικὰ καὶ ἐπίτιτλα ἐρυθρά. Δὲν ἀριθμοῦνται τετράδια.

2 [IMK 1138]

Σπάραγμα μεμβρανίνου Μηναίου Φεβρουαρίου 12 αἰ.

Σώζονται 8 λυτὰ φύλλα ἠριθμημένα (1-8). Εἰς τὰ τέσσαρα πρῶτα αἱ ἀκολουθίαι τῶν ἁγίων Παρθενίου (Φεβρ. 7), Ζαχαρίου τοῦ Προφήτου (Φεβρ. 8), Νικηφόρου (Φεβρ. 9) καὶ Χαραλάμπους (Φεβρ. 10).

3 [IMK 1146]

Χαρτ. 0,200×0,135 ἔτους 1698 σσ. 446

Νομοκάνων Ματθαίου Βλαστάρεως

1. (σ. 1) Πίναξ σὺν Θεῷ ἁγίῳ τοῦ παρόντος νομοκάνονου.
2. (σ. 39) Κεφάλαιον κανονικὸν τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Πῶς δεῖ συνάγειν τὰ ἐπιτίμια τῶν ἁμαρτανόντων.
3. (σ. 43) Νομοκάνονον σὺν Θεῷ ἁγίῳ πλουσιώτατον καὶ ὡραιότατον συλλεχθὲν καὶ ποιηθὲν παρὰ σοφωτάτου Ματθαίου ἱερομονάχου λογοθέτου τοῦ λεγομένου Βλαστάρεως.
4. (φ. 385) Περὶ τῶν τῆς συγγενείας βαθμῶν συνοπτικὴ συλλογὴ ἐκ διαφόρων συντεθεῖσα παρὰ Ζαχαρίου ἱερέως Σκορδυλλίου τοῦ Κρητός, τοῦ ἐπονομαζομένου Μαραφαρᾶ, καὶ ἐπιτρόπου τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κὺρ Ἰωάσαφ, σὺν τοῖς ἄλλοις ἐκατεστρώθη. (Πρβλ. E. Legrand, BH XV-XVI s., τ. II (Paris 1885), σ. 88, ἀρ. 199).
5. (φ. 435) Σχόλιον διασαφητικὸν περὶ τῶν τοῦ θείου βαπτίσματος Βαλσαμῶν (sic) τοῦ αὐτοῦ Ζαχαρίου ἱερέως.

Α. Στάχωσις δερματίνη φέρουσα διακόσμησιν ἐκ ποικιλμάτων καὶ ἀνθεμωτῶν σταυρῶν ἐντὸς ὀρθογωνίων πλαισίων, ἐφθαρμένη κατὰ τὴν ράχιν. Γραφὴ στρογγύλη, ἐξαιρετικῶς καθαρά. Ἀρχικὰ καὶ ἐπίτιτλα ἐρυθρά. Ἀριθμοῦνται τετράδια α΄ - κδ΄ καὶ σσ. α΄ - τμδ΄. Ἐν ἀρχῇ 4 παράφυλλα ἄνευ ἀριθμήσεως.

Β. σ. 438 : *Ὥσπερ ξένοι χαίροντες ἰδεῖν πατρίδα*
καὶ οἱ θαλαττεύοντες εὑρεῖν λιμένα
καὶ οἱ πραγματεύοντες ἰδεῖν τὸ κέρδος
οὕτω καὶ οἱ γράφοντες ἰδεῖν βιβλίου τέλος.
Τῷ δὲ Θεῷ δόξα.

σ. 439 : *Ἐγράφη τὸ παρὸν νομοκάνονον διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς καὶ ἀμαθοῦς νικολάου, τὸ ἐπίκλειν ἱλαρίου, τοῦ ἐξ ἀχλάδας, ἐν ἔτει τῷ ἀπὸ τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ αωχωηωηω, ἐν μηνὶ μαρτίῳ· δι' ἐξώδου τοῦ πανοσιωτάτου καὶ αἰδεσιμοτάτου ἐν πνευματικοῖς πατράσιν κυρίου κυρίου μακαρίου τοῦ λυγεροῦ καθ' ἡγουμένου τ(τῆ) θείας καὶ ἱερᾶς μονῆς τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος καὶ ἰαματικοῦ παντελεήμονος.*

Οἱ δὲ ἀναγινώσκοντες μη μοι μέμφεσθαι διὰ τῶν πολλῶν καὶ ἀμέτρων μου σφαλμάτων· ἀλλ' εὔχεσθέ μοι διὰ τὸν κύριον.

σ. 443 : *εἰς τὸ τέλος τοῦ βλαστάρεως περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν θείων διδασκάλων τῶν ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ βουλόμενος θεάσασθαι κεφάλαιον· τοὺς κανόνας οὓς ἐγράψαμεν ἐν τῷ παρόντι τῶν Νόμων βιβλίῳ, οἵτινες εἰσὶ μέρος ἐκ τῶν ἱερῶν καὶ θείων κανόνων τῶν τε ἁγίων ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν ἁγίων ἀββάδων καὶ θείων συνόδων καὶ εὐσεβεστάτων βασιλέων ἐξηγήσεις παρὰ τῶν μακαρίων καὶ σοφωτάτων θείων ἀνδρῶν, τοῦ τε μοναχοῦ κυροῦ Ἰωάννου Ζωναρᾶ τοῦ ἀπὸ τῆς σεβασμίας μονῆς τῆς ἁγίας Γλυκερίας, ὃς πρότερον ἐγένετο δρουγγάριος τῆς βίγλας καὶ πρωτοσηκρῆτις καὶ παρὰ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Φιλουμένου διάκονος τῆς ἁγιωτάτης μεγάλης ἐκκλησίας καὶ νομοφύλαξ. Ὁ δὲ κύρις Θεόδωρος ὁ βαλσαμὼν διάκονος τῆς τῶν βλαχερνῶν ἐκκλησίας, ὃς μετὰ χρόνους τινὰς ἔγινε πατριάρχης Θεουπόλεως Ἀντιοχείας τῆς μεγάλης καὶ πάσης ἀνατολῆς. Εἰσὶ δὲ ἐνταῦθα καὶ ἕτερα ὀνόματα ἁγίων ἱεραρχῶν καὶ διδασκάλων γεγραμμένα εἰς τὰ κεφάλαια αὐτῶν καὶ φαίνονται ποῖοι ἦσαν σὺν τοῖς ἀρχιερατεύσασιν ἐν τοῖς θρόνοις, ὁμοίως καὶ βασιλέων· ἔχομεν καθ' ἑνὸς τὸ ὄνομα τίνος ἐστι. Τοῦ δὲ ματθαίου καὶ τοῦ ἀρμενοπούλου οὐκ ἐγράψαμεν εἰς τὰ κεφάλαια αὐτῶν ἄλλο ὄνομα, εἰ μίαν (;) τὰ μόνα καὶ διὰ τοῦτο γράφομεν τὰ νῦν περὶ αὐτῶν, ὅπως οἱ μὴ γινώσκοντες αὐτοὺς μάθωσι ποῖοι ἦσαν· ὁ μὲν μάτθαῖος ἦν ἱερομόναχος καὶ σοφώτατος πάνυ, τὸ ἐπίκλην βλάσταρης· ὁ δὲ ἀρμενόπουλος ὑπῆρχε κριτὴς τῆς Θεσσαλονίκης, πανσέβαστος νομοφύλαξ τοὔνομα Κωνσταντῖνος· ὁ δὲ Φώτιος ὁ κωνσταντινουπόλεως π(ατ)ριάρχης οὗτος ἐστιν ὁ μετονομασθεὶς Ταράσιος.*

4 [IMK 1845]

Χαρτ. 0,150×0,110 19 αἰ. (1828) σσ. 215

Ἔμμετρον ἰαμβικὸν μηνολόγιον ὑπὸ τὸν τίτλον: *«ΦΙΛΑΔΑ ΕΝ Ἧ ΕΙΣΙ ΣΤΙΧΟΙ ΙΑΜΒΙΚΟΙ τῶν καθ' ἑκάστην ἑορταζομένων ἁγίων ἀρχόμενοι ἀπὸ ζ΄ νοεμβρίου. Ποίημα τοῦ ταπεινοῦ Ἰω⟨άννου⟩ τοῦ ἐκ Χάνδακος τῆς Κρήτης. ͵αωκη΄ σωτηρίῳ ἔτει — 1828».*

Α. Στάχωσις χαρτίνη νεωτερική. Ἐν ἀρχῇ τρία παράφυλλα ἄνευ ἀριθμήσεως καὶ ἐν τέλει ἄλλα δέκα. Ὁ τίτλος ἐπὶ τοῦ α΄ ἐν ἀρχῇ παραφύλλου. Ἐπὶ τοῦ β΄ ἐν ἀρχῇ παραφύλλου ἀφιέρωσις: *«Τῇ παμβασιλίσσῃ, Παρθένῳ, Κόρῃ, ὑπερευλογημένῃ ἐνδόξῳ, ἀπειράνδρῳ, ἀπειρογάμῳ, θεομήτορι, ἀσπόρῳ, ἀφθόρῳ, ἁγνῇ Μαρίᾳ καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς τοῦ κυρίου ἁγίοις, Μεθ' ὅσης τῆς εὐλαβείας ἀπονέμω τὴν προσκύνησιν».* Ἀρχ. *Ἐπειδή, Παναγία μου, ὑπέρκεισαι καὶ ὑπερῆρας προφητικῶς...».*

σ. 1 ἀψιδωτὸν ποίκιλμα στεφόμενον ὑπὸ σταυροῦ καὶ ὁ τίτλος : *«Στίχοι ἴαμβοι εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ἁγίους τοὺς καθ' ἑκάστην ἑορταζομένους ἀρχόμενοι ἀπὸ νοεμβρίου ἑβδόμης»*. Λήγει εἰς τὴν θ' Σεπτεμβρίου.

Γραφὴ καθαρά, ἐμπείρου ἀντιγραφέως. Ἀρχικὰ καὶ ἐπίτιτλα ἐρυθρά.

Πρόκειται περὶ λίαν ἐνδιαφέροντος ἐμμέτρου μεταβυζαντινοῦ μηνολογίου. Δι' ἑκάστην ἡμέραν ὑπάρχει ἓν ἐπίγραμμα ἐκ τεσσάρων ἢ καὶ πολὺ περισσοτέρων ἰαμβικῶν τριμέτρων στίχων [1].

5

Σπάραγμα μεμβρανίνου εὐαγγελισταρίου 0,345×0,245 τοῦ 11 αἰ. Σώζονται τρία φύλλα. Προέρχεται ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἰωάννου Δ. Μουρέλλου (φ. 1/1).

Γ'

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΙΕΡΑΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΡΗΤΗΣ (ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΑΓΙΑΣ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ)

1

Χαρτ. 0,215×0,150 17 αἰ. φφ. 249

Μηναῖον Μαρτίου

A. Στάχωσις δερματίνη, ἐφθαρμένη κατὰ τὰ ἄκρα καὶ τὴν ράχιν. Γραφὴ στρογγύλη, καθαρά. Ἀρχικὰ ἐρυθρά, ἐξίτηλα ἐν πολλοῖς. Δὲν ἀριθμοῦνται τετράδια ἢ φύλλα.

B. φ. 172β. (διὰ μτγν. χειρός) : *Μιχαὴλ Κλινάκης χοριο μαραθος Μονι Αγιου Παντελεημονος.*

φ. 249β : Cωθῆ ὁ ξ[.....] Ν' ἐλευθῆ ὁ Γράψας.
K⟨ύριε⟩ δόξα σοι.

2

Χαρτ. 0,160×0,105 ἔτους 1728 σσ. 400

Εὐχαὶ καὶ ἐξορκισμοὶ

1. (σ. 1) Ἀκολουθία τοῦ μικροῦ Ἁγιασμοῦ.
2. (σ. 17) Εὐχαὶ συγχωρητικαὶ εἰς πᾶσαν ἀρὰν καὶ ἀφορισμόν.
3. (σ. 31) Εὐχαὶ ἐπὶ μετανοούντων.
4. (σ. 34) Εὐχὴ εἰς πᾶσαν ἀρρωστίαν.
5. (σ. 38) Εὐχὴ ἑτέρα εἰς ἀσθενήσαντα.
6. (σ. 47) Εὐχαὶ εἰς γυναῖκα λεχὼ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου αὐτῆς.
7. (σ. 51) Εὐχὴ εἰς τὸ σφραγίσαι παιδίον λαμβάνον ὄνομα τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ.

1. Τοῦ κειμένου παρασκευάζεται ἤδη κριτικὴ ἔκδοσις.

8. (σ. 55) Εὐχὴ εἰς γυναῖκα λεχὼ μετὰ μ' ἡμέρας.
9. (σ. 59) Εὐχὴ εἰς γυναῖκα, ὅταν ἀποβάληται.
10. (σ. 62) Εὐχὴ εἰς φύτευμα ἀμπελῶνος.
11. (σ. 63) Εὐχὴ ἐπὶ τρύγης ἀμπέλου.
12. (σ. 64) Εὐχὴ ἐπὶ τὸ εὐλογῆσαι οἶνον.
13. (σ. 65) Εὐχὴ ἐπὶ σπόρου.
14. (σ. 67) Εὐχὴ ἐπὶ ἅλατος.
15. (σ. 67) Εὐχὴ ἐπὶ ἅλωνος.
16. (σ. 68) Εὐχὴ ἐπὶ τῶν κολλύβων.
17. (σ. 70) Εὐχὴ εἰς τὸ εὐλογῆσαι ποίμνην.
18. (σ. 71) Ἀκολουθία εἰς κάμινον.
19. (σ. 75) Εὐχὴ ὅταν ἀπέρχεται παιδίον μανθάνειν τὰ ἱερὰ γράμματα.
20. (σ. 78) Εὐχὴ εἰς μετάληψιν σταφυλῆς τῇ ϛ' τοῦ Αὐγούστου.
21. (σ. 79) Προσευχὴ καὶ ἐξορκισμοὶ τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ ἑτέρων ἁγίων πατέρων ἐπὶ χειμαζομένου ἀπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων καὶ ἐπὶ πᾶσαν ἀσθένειαν.
22. (σ. 87) Τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου προσευχὴ καὶ ἀφορκισμὸς ἐπὶ πνευμάτων ἀκαθάρτων.
23. (σ. 97) Ἑτέρα προσευχὴ καὶ ἀφορκισμὸς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ ἐπὶ χειμαζομένου ἀπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων.
24. (σ. 120) Εὐχὴ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἀναγινωσκομένη ἐπὶ ἀσθενούντων.
25. (σ. 131) Εὐχὴ διὰ πᾶσαν ἀσθένειαν.
26. (σ. 140) Ἐξορκισμός.
27. (σ. 144) Εὐχὴ εἰς πληγὴν θανάτου εἰς ποίμνιον.
28. (σ. 149) Εὐχὴ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Μάμαντος.
29. (σ. 158) Εὐχὴ ἑτέρα τοῦ ἁγίου Μάμαντος, ὅταν τὰ αἰγοπρόβατα δὲν κατεβάζουν γάλα.
30. (σ. 161) Ἀκολουθία εἰς ἀσθένειαν καὶ εἰς πνεύματα ἀκάθαρτα.
31. (σ. 167) Εὐχὴ εἰς ἀσθενοῦντα.
32. (σ. 170) Ἀφορκισμός.
33. (σ. 171) Περὶ τοῦ μὴ βοηθεῖν τοῖς δαίμοσιν ἕτερα δαιμόνια.
34. (σ. 173) Ἕτεροι ἐξορκισμοί.
35. (σ. 188) Ἐξορκισμὸς τοῦ Μ. Βασιλείου.
36. (σ. 199) Εὐχὴ τοῦ Χρυσοστόμου.
37. (σ. 211) Ἐξορκισμοί.
38. (σ. 330) Εὐχαὶ εἰς μεταξοσκώληκας.
39. (σ. 351) Λύσις συγχωρητικὴ εἰς ἐπιτίμιον ἀφορισμοῦ γενομένου δι' αἰτίας καὶ πράξεις ἀνθρώπων ἀφρόνων.
40. (σ. 387) Εὐχὴ τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Βλασίου εἰς ποίμνια.

41. (σ. 389) Εὐχὴ ἑτέρα τοῦ ἁγίου μάρτυρος Μάμαντος καὶ Σώζοντος εἰς ποίμνια.

Α. Στάχωσις δερματίνη ἐφθαρμένη κατὰ τὴν ράχιν. Λόγῳ λύσεως τῆς σταχώσεως ἔχουν ἐκπέσει φύλλα μεταξὺ τῶν σσ. 78 - 79, 108 - 109, 158 - 159, 332 - 333, καὶ ἄλλων ἡ σειρὰ ἔχει διαταραχθῆ. Γραφὴ δεξιοκλινὴς ἐμπείρου ἀντιγραφέως. Ἀρχικὰ ἐρυθρὰ διακοσμητικά. Ἐπίτιτλα ἐπίσης ἐρυθρά, ἐξίτηλα εἴς τινας περιπτώσεις. Δὲν ἀριθμοῦνται τετράδια.

Β. σ. 109 : *Τω παρων ὑπαρχει ἐμου ἰγνατίου ˙ἰ˙ερομοναχου˙ αντρονικου˙ και ὅπιος μουτὸ ἄποξενόσι νὰ ἔχει την καταραν τοῦ ἅγίου ἐνδόξου μεγαλομαρτυρος και ιαματηκοῦ παντελεημονος και των λιπωῶν ἅγίων.*

1728 σεπτεμβρίου — 13 ετεληοθι τὸ παρῶν. δια χειρῶς ἔμου μελετιου ἴερωμοναχου σύγγελου ἄυλοποτάμου.

σ. 159 (δι' ἄλλης χειρός): *1734 μαίου τῆ 8 = ηλαβα τὸ παρον ἤπο χηρὸς τοῦ αφεντος ἡμῶν ἀγιου καθυγουμένου ἐκ τῆς μονῆς τοῦ ἀγίου παντελεῆμονος διὰ παράδες — 50. — δὲομε και παρακαλὸ Κ⟨ύριο⟩ν τὸν Θ⟨εὸν⟩ καὶ πάντας τοὺς ἀγίους ἀμην. νὰ μου χαριζη παντα τὴν ιγίαν και τα προσοτηρίαν ετήματα εμενα τοὺ ἀμαρτολοῦ κα αναξηου, ταπινου δούλου τοῦ Θ⟨εο⟩ὺ μελετίου Ἰὲρομονάχου και πασις της εν Χ(ριστ)ῶ ημὸν ἀδελφότιτος˙ αμῆν.*

σ. 400 : *Ἄγιος ω Θεος.*

οταν ηναι ἀνθρ⟨ω⟩πος δεμωνυσμένος ἀσφεντειλιᾶς καρπὼ και τρια κλαδια πιπερι κοπανισε τα να τω τα ποτοισεις να εἶναι νεἰστικός. ευρε μωσχο ακρᾶτο βγαλε τοῖς ασφεντειλιᾶς τοι ριζα κοπανισε τα.

3

Χαρτ. 0,175×0,120 18 αἰ. φφ. 17

Ἀκολουθία τῆς ἁγίας μεγαλομάρτυρος Κυριακῆς (7 Ἰουλίου). Ἡ ἀκολουθία εἶναι πλήρης. Περιλαμβάνει ἀκολουθίαν μικροῦ καὶ μεγάλου Ἑσπερινοῦ, Ὄρθρου καὶ Λειτουργίας. Εἰς τὸν Ὄρθρον δύο κανόνες καὶ συναξάριον (φ. 12β), ἀρχόμενον : «*Ἐν ταῖς ἡμέραις Διοκλητιανοῦ τοῦ βασιλέως*» (Synax. Eccl. CP, 804,50).

Α. Στάχωσις διὰ χάρτου, πρόχειρος. Βαθεῖα φθορὰ εἰς τὰ ἄκρα τῶν τεσσάρων πρώτων φύλλων. Χάρτης χονδρός, τουρκικός. Γραφὴ στρογγύλη, λίαν ἐπιμεμελημένη. Ἀρχικὰ ἐρυθρὰ διακοσμητικά.

4

Χαρτ. 0,220×0,160 13 - 14 αἰ. Ἀκέφ. Κολοβὸς σσ. 700

Εὐαγγελιστάριον

Ἱστορημένον χφ. ἐκ τῆς Μονῆς Ἀπανωσήφη. Γραφὴ στρογγύλη, ἐξαιρετικῶς καθαρά. Ἀρχικὰ καὶ ἐπίτιτλα ἐρυθρά. Δὲν ἀριθμοῦνται τετράδια. Στάχωσις δερματίνη, νεωτερική. Ἀρίθμησις σελίδων 3 - 700 διὰ νεωτέρας χειρός.

Δ'

ΒΙΚΕΛΑΙΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

1

Χαρτ. 0,200×0,140 Ἀκέφαλος - Κολοβὸς 18 αἰ. φφ. 162

Μουσικὸς κῶδιξ

Περιλαμβάνει μέλη τῆς Ὀκτωήχου καὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου, δοξολογίας καί τινα χερουβικὰ ὑπὸ τῶν μουσικῶν Χρυσάφου πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, Ἀθανασίου ἱερομονάχου τοῦ Θεσσαλονικέως, Ἀρσενίου ἐπισκόπου Κυδωνίας κ.ἄ.

Α. Στάχωσις δερματίνη ἐφθαρμένη κατὰ τὴν ράχιν. Γραφὴ ἐξαιρετικῶς ἐπιμεμελημένη. Τὰ πρῶτα 13 φφ. ἔχουν ὑποστῆ μεγάλην φθοράν. Δὲν ἀριθμοῦνται τετράδια. Ἐρυθρόγραφα καὶ ἀρχικὰ διακοσμητικά.

Β. 68β : *ἡ παροῦσα δοξολογία ἐποιήθη παρ' ἐμοῦ ἀρσενίου ἐπισκόπου κυδωνίας τοῦ λημναίου τὸ ἐπίκλῖν ἐλεφαντινός.*

Περὶ τοῦ βιβλιογράφου Ἀρσενίου ἐπισκόπου Κυδωνίας βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἐπισκοπὴ καὶ ἐπίσκοποι Κυδωνίας, «Κρητικὰ Χρονικὰ» ΙΑ', 1957, σσ. 19 - 20.

Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τῆς ὀπισθίας σταχώσεως διὰ μτγν. χειρός : *1826 Ἰούνιος 10. ὑπάρχει ἐμοῦ μανουὴλ βαρούχα, Ἰατροῦ.*

ΠΙΝΑΚΕΣ*

Α'

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

* Τὰ στοιχεῖα Α, Β, Γ, Δ παραπέμπουν εἰς τὰς βιβλιοθήκας τοῦ καταλόγου : Α = Κώδικες Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, Β = Κώδικες Ἱστορικοῦ Μουσείου, Γ = Κώδικες Μουσείου Ἁγ. Αἰκατερίνης καὶ Δ = Κώδικες τῆς Βικελαίας Βιβλιοθήκης.

Β′

ΚΩΔΙΚΟΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΙΚΤΟΣ

ΘΕΟΧΑΡΗΣ Ε. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ

ELEVRA III, EIN NEUFUND KAPPADOKISCHER KIRCHENMALEREI

Die Unübersichtlichkeit des kappadokischen Erosionsgebiets bringt es mit sich, daß sich selbst in größter Nähe lange bekannter Kirchen weitere Dekors der Entdeckung entziehen. So blieben Jerphanion im Gelände westlich von Sinasos (Mustafapaşa) nicht nur die isoliert gelegenen Kirchen von Ayvalı Köy [1] und Derin dere [2], sondern auch die eine der beiden eng benachbarten Kirchen des «Ravin de la Panagia» (Hacı İsmael deresi) unbekannt [3]. Gleiches gilt für eine unterirdische Kapelle in Sichtweite von Timios Stavros von Elevra [4], die uns auf dem Felde arbeitende Bauern zeigten, als ich am 15. August 1974 mit einem vom Museums-Bekçi von Mustafapaşa bestallten Führer Derin dere kilisesi und die Elevra-Kirchen besuchte [5].

---

1. G. de Jerphanion, Une Nouvelle Province de l'Art Byzantin, Les Églises Rupestres de Cappadoce, Bibliothèque Archéologique et Historique 5 - 6, Paris 1925 - 1942, im folgenden nur : J. — Weitere Abkürzungen : H. Rott, Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien, Studien über christliche Denkmäler, N. F. der Archäologischen Studien zum christlichen Altertum und Mittelalter 5 - 6, Leipzig 1908 : künftig Rott. — L. Budde, Göreme, Höhlenkirchen in Kappadokien, Düsseldorf 1958 : künftig B. — M. Ş. İpşiroğlu und S. Eyuboğlu, Saklı Kilise, une Église Rupestre en Cappadoce, Kapadokyada Yeni Bulunmuş Bir Kilise, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 784, 1958 : künftig IE. — J. Lafontaine-Dosogne, Byzantion 33, 1963, 121 - 183 : künftig LD. — N. und M. Thierry, Nouvelles Églises Rupestres de Cappadoce, Région du Hasan Dağı, Paris 1963 : künftig Th. - M. Restle, Die byzantinische Wandmalerei in Kleinasien, Recklinghausen 1967 : künftig R. - M. Yanagi, Kappadokya, Tokyo 1968 : künftig Y. - L. Giovannini, Kunst in Kappadokien, Genf - Paris - München 1972 : künftig KK.
2. N. Thierry, a) J. Sav. 1965, 625 - 635, b) Zograf (Beograd) 5, 1974, 5 - 22.
3. G.P. Schiemenz, Orient. Christ. Analecta 204, 1977, 147 - 180. Dort zu korrigieren : Lies (Titel) Jakobs Brunnen im tiefen Tal, (S. 149 Z. 23) aussehender, (S. 157 Z. 36) Kopfes, (S. 160 Z. 14) seinen, (S. 165 Z. 20) (Abb. 9), (S. 166 Z. 21) zwischen, (S. 174 Z. 1 - 2) tragen, der Engel.
4. J. II 100 - 104.
5. Zweiter Besuch am 30. 8. 1977.

Die Kirche liegt südlich des Wegs von Sinasos nach Elevra in einem stark erodierten Tuffblock inmitten eines Getreidefelds, auf dem auch Aprikosenbäume stehen. Der «Westteil» [1] ist nicht erhalten und der Kirchenraum auf dieser Seite zum Teil durch eine moderne Mauer verschlossen. Die Anlage besteht aus einer Transversalkirche mit drei Apsiden und einer nördlich anschließenden Longitudinalkapelle, beide mit Plafonddecken. Die Länge der ersteren ist wegen des Abbruchs nicht mehr feststellbar; von der Westseite des Apsisbogens bis zur rezenten Mauer sind noch 200 cm Wandlänge erhalten. Der Naos ist 325 cm breit und 235 cm hoch. Nahe der Westmauer befindet sich in der Südwand hoch oben eine Nische. Die gemeinsame Sohle der drei Apsiden liegt 20 cm höher als die des Naos; die in die Apsiden führenden Bögen sind abgebrochen und nur noch ganz links andeutungsweise erkennbar. Danach war der Zugang zur linken Apsis etwa 100 cm breit und der Zenit des Bogens 15 cm niedriger als die Plafonddecke. Der Eingang zur Mittelapsis wird etwa 80 cm, der zur rechten Apsis ca. 90 cm breit gewesen sein. Alle drei Apsiden hatten mit der Rückwand verbundene Altäre, von denen nur der linke leidlich erhalten ist; er ist je 55 cm breit und tief und besteht aus zwei Stufen, von denen die untere etwa 50, die obere etwa 75 cm hoch ist. Die obere Stufe ist niveaugleich mit der Basisfläche einer 55 cm breiten, 10 cm tiefen und 80 cm hohen Flachnische mit Halbkreisbogen, die sich ihrerseits in einer größeren, sehr flachen Rechtecknische befindet. Über dem stärker erodierten Mittelaltar ist eine ca. 90 cm breite, 80 cm hohe und 25 cm tiefe Rechtecknische, dicht daneben in der Südapsis eine gleichartige Nische mit den Maßen 105 cm Breite, 90 cm Höhe, 20 cm Tiefe. In der Südwand des Apsisraums ist eine Sitznische mit der Sitzfläche etwa 50 cm über der Apsissohle.

Zwei Bögen in der Nordwand führen in die Nebenkapelle, deren Sohle 20 cm über der des Hauptschiffs liegt. Der Ostbogen ist 100 cm breit und 185 cm hoch; der Westbogen wird bei gleicher Höhe etwa doppelt so breit gewesen sein, ist aber nur noch in seiner Osthälfte erhalten. Das Nebenschiff ist in einer Länge von 185 cm vom Apsiseingang in Richtung Westwand 115 cm breit, für den Rest von 100 cm Länge bis zur rezenten Westmauer durch einen Vorsprung in der Nord-

---

1. Diese und alle folgenden Richtungsangaben bezogen auf Apsiden = Ost. Tatsächlich dürften die Apsiden eher nach Süden weisen. Ähnliche Abweichungen von der Orientierung sind in dieser Gegend bekannt (J. II 113 Anm. 1; M. Restle, Jb. Österr. Byzantinistik 22, 1973, 251 - 279).

wand gegenüber dem westlichen Bogen schmaler. Gegenüber dem östlichen Durchgang ist in der Nordwand eine 80 cm breite, 60 cm hohe und 35 cm tiefe Halbbogennische mit flacher Rückwand. In der 105 cm tiefen Apsis befindet sich ein an der Rückwand anstehender Altar (55 cm Breite, 85 cm Höhe, 50 cm Tiefe).

Reste von Malereien an vielen Stellen lassen vermuten, daß die Kirche einst ganz ausgemalt war, jedoch ist im West- und Südbereich infolge der starken Erosion nichts mehr erhalten; der südlichste bemalte Putzflecken ist auf der Plafonddecke vor der Mittelapsis. An der Wand der linken Apsis der Hauptkirche standen dichtgedrängt Kirchenväter. Von ihnen sind die beiden linken leidlich erhalten; von ihrem rechten Nachbarn sind noch Reste zu erkennen. Die beiden stehenden Bischöfe haben (nicht perlengesäumte) gelbbraune Nimben, ein rostrotes Obergewand und ein gelbbraunes Omophorion, das mit Kreuzen in der Farbe des Obergewands belegt ist. Sie haben ihre rechte Hand im Redegestus vor der Brust erhoben; auf dem vom Gewand verhüllten linken Arm tragen beide ein geschlossenes Buch, das trotz der Zerstörungen durch die Perleneinfassung kenntlich ist. Unter dem rechten Unterarm des linken Bischofs wird ein helles Untergewand in der leicht rosabraunen Färbung des Hintergrunds sichtbar.

Der Eingangsbogen zu dieser Apsis trägt links den unteren Teil einer stehenden, als Kaiser gekleideten Figur mit einem gelbbraunen, reich mit Perlen verzierten Loros über einem dunkelrotbraunen Gewand vor unten grünem, darüber blaßbraunem Hintergrund; rechts sind in senkrechter Anordung die Reste einer Beischrift :

Auf der Gegenseite ist der von einem Perlnimbus umgebene, bartlose Kopf einer entsprechenden Figur erhalten; braune Knötchen in der Kopfhaar-Partie können ebenso Löckchen wie das Gehänge einer Krone sein. Ihr Gewand ist ebenfalls dunkelbraun, und links unten erkennt man an den Perlen und der helleren Farbe ebenfalls einen Loros.

Es liegt nahe, die Beischrift als [Κωνστ]A(ν)THNO[C] zu lesen und dann hier Konstantin und Helena zu sehen. Beide kommen neben der üblichen Darstellung — nebeneinander stehend, zwischen sich das Kreuz — und vereinzeltem isolierten Auftreten (Konstantin als Reiter in der Eustathios-Kapelle [1], beide in verschiedenen Nischen von Ba-

1. J. I 600; vgl. J. I 147 f., G. P. Schiemenz, Röm. Quartalschr. 71, 1976, 133 - 174 Anm. 229. Von den nach R. I 119 völlig zerstörten bzw. überkalkten Malereien im Tonnengewölbe der Vorhalle waren 1977 zu sehen : auf der Nord-

hattin samanlığı kilisesi [1] und vielleicht auch an verschiedenen Stellen der Südwand des Nordschiffs von Güllü dere 4 [2]) mehrfach in Bögen wie hier vor, nämlich mit Helena links und Konstantin rechts [3] in der unweit von Elevra gelegenen Apostelkirche, ebenfalls im Bogen vor der (einzigen) Apsis [4], im Eingang zum Südschiff der dieser eng ver-

seite von den gegenständigen Reitern Prokopios und Konstantinos das eine Vorderbein des linken Pferdes und der ganze rechte Reiter (mit gleicher Farbe beider Pferde, eher falb als weiß), auf der Südseite der nach rechts reitende Eustathios auf rotem Pferd. Beischriften habe ich nicht erkannt.

1. Th. 158. Ob Restles Interpretation der beiden von J. I 586 - 587 nicht erwähnten Heiligen zu Füßen von Maria in Zilve 4 (R. I 143) zutrifft, erscheint fraglich, da es diesen Typ sonst nicht gibt; das Diadem der Frau ist kein ausreichendes Kriterium, vgl. neuerdings Paraskeve als Kaiserin in der Südapsis von Ballı kaya kilisesi : N. Thierry, Cah. Archéol. 24, 1975, 183 - 189, Nr. 14.

2. N. und M. Thierry, Cah. Archéol. 15, 1965, 97 - 154.

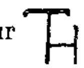
3. Jerphanion (J. I 125 Anm. 2) nannte in Kappadokien die Anordnung mit Konstantin rechts und Helena links normal, N. und M. Thierry (Th. 107) eben diese die Ausnahme. Tatsächlich sind beide etwa gleich häufig : In der Szene als Wandbild mit dem Kreuz in der Mitte ist Helena links in der Theotokos - Kapelle (J. I 125, R. II vor Abb. 124), El Nazar (J. I 182, Taf. 40 - 2, R. II Abb. 13, 15, falsch im Raumschaubild vor Abb. 1), Tokalı I (J. I 267, Taf. 67 - 2, B. Taf. 48, R. II Abb. 77, 82, 83, falsch im Raumschaubild vor Abb. 61, Y. 87), Göreme 21 (J. I 475, Taf. 133 - 3, N. Thierry, Dumbarton Oaks Papers 29, 1975, 75 - 111 Abb. 8), Göreme 28 (J. I 482, Taf. 133 - 4, B. Taf. 54, N. Keskin, Unvergleichliches Wunder der Natur Göreme (Kappadokien) (İstanbul o.J.), R. Sönmezdağ, Cappadocia (İzmir - İstanbul o.J.) 31), Yusuf Koç kilisesi (N. Thierry, Mélanges Mansel, Ankara 1974, 193 - 206, Taf. 82) und Yılanlı kilise im Peristrema - Tal (Lord Kinross, Yan und R. Mantran, Turkey, London 1959, Abb. 157, A. A. Tütenk in : A. Gabriel, Niğde Tarihi, Ankara 1962, Anhang II, Th. 107, Taf. 53, R. III Abb. 498, KK. Photo 62, 63), rechts in Meryemane (J. Taf. 59 - 2, R. II Abb. 280), Karanlık (J. I 400, Taf. 103 - 1, R. II Abb. 239), Elmalı (J. I 435, Taf. 113 - 4, R. II Raumschaubild vor Abb. 160), Çarıklı (J. I 457, Taf. 129 - 1, R. II Abb. 194), Tahtalı kilise (J. Taf. 186 - 3, R. III Abb. 433, 436), Açık Saray (G. P. Schiemenz, Istanb. Mitteil. 23 - 24, 1973/74, 233 - 262), vielleicht in Belli 3 (J. II 304) sowie nach Restle im Kuşluk von Çavuşin (R. III vor Abb. 302), in Karşı kilise (R. III vor Abb. 468) und Sümbüllü kilise (R. III vor Abb. 493; Th. nennen aber Helena zuerst). Unklar sind mangels Angaben der Narthex oberhalb Kılıçlar kilisesi (J. I 257) sowie auch die Symeon - Stylit - Kapelle bei Zilve, da J. I 555 offen bleibt, ob die Sicht aus der Vogel- oder Froschperspektive ist (nicht erkennbar bei KK. Photo 39).

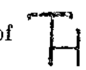
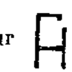
4. J. II 65, Abb. 73, Taf. 150 - 1, R. III vor Abb. 403. Im Bogen vor der Hauptapsis der Theotokoskapelle notierte Jerphanion zwei (weibliche) Heilige, «celle de gauche, en costume royal» (J. I 122). Angesichts des sehr schlechten Zustands lassen sich auch hier Konstantin und Helena nicht ausschließen. Daß beide an der Wand bereits vorkommen, besagt wenig; vgl. unten und G. P. Schiemenz, Archäol. Anz. 1970, 253 - 273, S. 265.

wandten Kirche Güllü dere 4 [1], im mittleren Durchgang vom Narthex in den Naos von Saklı kilise [2], im Westbogen unter der Kuppel des Trikonchos von Ortaköy (1293) [3] sowie nach Restle [4] im Bogen der zweiten Nische an der Nordwand des Nordschiffs des kleinen Belli-Kegels. Die Anordnung von Elevra mit Konstantin links und Helena rechts findet sich im Bogen zwischen dem Naos und dem Quergang vor der Hauptapsis von Tokalı II [5]; unklar ist in dieser Hinsicht Damsa mit einer tiefen Nische im Westteil des Naos, deren Gewölbe eine sonst der Apostelkirche und Güllü dere 4 ähnliche Anordnung trägt [6]. In der Mehrzahl der Fälle sind die Bildträger eng verwandt : Der Kaiser und seine Mutter hüten, vielleicht mit dem Kreuz in apotropäischer Bedeutung, den Zugang zur Kirche (Güllü dere 4), aus dem Narthex in den Naos (Saklı kilise), aus dessen Westarm in den Mittelraum (Ortaköy) und aus diesem in die Apsis (Apostelkirche, Tokalı II und Elevra III). Hierher gehören auch die Zwickel der Ostwand des Südschiffs von Güllü dere 4 rechts und links vom Apsisbogen (Helena links, Kontantin rechts) [7] und die Symeon-Stylit-Kapelle bei Zilve mit Konstantin und Helena als Halbfiguren an der Naos-Plafonddecke symmetrisch vor der Apsis, zwischen sich den Ostarm des Deckenkreuzes [8]; im Kuşluk von Çavuşin stehen sie sogar inmitten der Kirchenväter an der Apsiswand [9].

Beim Kaisernamen vermißt man das erste ν; anderweitig fehlt

1. N. und M. Thierry, Cah. Archéol. 15, 1965, 97 - 154, S. 102.
2. IE., Frontispiz und Abb. 5, B. Taf. 80, 81, R. II Abb. 38 - 40, 44, Thierry, Mélanges Mansel, Taf. 83.
3. LD. Abb. 17, G.P. Schiemenz, Archäol. Anz. 1969, 216 - 229, Abb. 10 (dort auch zur Datierung), N. Thierry, Dumbarton Oaks Papers 29, 1975, 75 - 111, Abb. 41.
4. R. III vor Abb. 444; vgl. J. II 277.
5. J. I 316, Taf. 85 - 1.
6. J. II 181.
7. Thierry, Cah. Archéol. 15, 1965, 97 - 154, S. 103.
8. J. I 555; vgl. KK. Photo 39.
9. J. I 522, R. III vor Abb. 302. C. Jolivet (Privatmitteil. v. 15. 1. 1978) stellte zur Diskussion, ob es sich bei der von mir wegen der von der rechten Hand herablaufenden Schnüre als Diakon interpretierten, nicht nimbierten Gestalt links in der Apsis von Derin dere kilisesi um Konstantin handeln könne. Dies läßt sich (u.a. wegen der Kopfbedeckung) nicht ausschließen, macht aber Schwierigkeiten, u.a. weil es an Parallelen fehlt und der symmetrische Platz rechts, obwohl verfügbar, nicht für Helena genutzt, sondern mit Ornamenten bemalt wurde. Als Einzelfigur kann Konstantin eigentlich nicht das Kreuz in seiner linken und ein weniger wichtiges Objekt in der rechten Hand tragen.

nur das ν der ersten Silbe häufig (Meryemane [1], Saklı kilise [2], Göreme 28 [3], Eustathios-Kapelle [4], kleiner Belli-Kegel [5], Ostwand des Südschiffs von Güllü dere 4 [6], Yılanlı kilise [7], Bahattin samanlığı kilisesi [8]). Ein Motiv für dieses singuläre Detail mag man in der folgenden Ligatur erkennen: TH, das statt TI auch sonst verbreitet ist (Meryemane [9], Tokalı II [10], Eustathios-Kapelle [11], kleiner [12] und mittlerer Belli-Kegel [13], Tahtalı kilise [14], Yılanlı kilise [15], Bahattin samanlığı kilisesi [16]), findet sich als Ligatur in Karanlık und Çarıklı kilise [17] unter der Ligatur für TAN. In Elevra III ist die Ligatur für TH spiegelbildlich, mithin vielleicht seitenverkehrt von einer unverstandenen Vorlage abgeschrieben [18]. Der Buchstabe A darüber steht am Rande einer Zerstö-

1. J. I 246.
2. P. Moraux in IE. 32, 36, R. II Abb. 38.
3. J. Taf. 133 - 4 (J. I 482 irrtümlich *KONCTANTINOC*), B. Taf. 54, R. II Abb. 250.
4. J. I 600.
5. J. II 277.
6. Thierry, Cah. Archéol. 15, 1965, 97 - 154, S. 103, dagegen KONCTANTINOC im Südeingang.
7. Kinross, Yan und Mantran, Turkey, Abb. 157, Th. 106 - 107, Taf. 53, R. III Abb. 498, KK. Photo 63.
8. Th. 158.
9. J. I 246.
10. J. I 316.
11. J. I 600.
12. J. II 277.
13. J. II 304; einziger Fall mit ω, sonst stets o.
14. J. II 324, Taf. 186 - 3.
15. Kinross, Yan und Mantran, Turkey, Abb. 157, Th. 106 - 107, Taf. 53, R. III Abb. 498, KK. Photo 63.
16. Th. 158.
17. J. Taf. 103 - 1, 129 - 1, R. II Abb. 239; außerdem wohl in Yusuf Koç kilisesi, wo — von Thierry, Mélanges Mansel, nicht notiert — links vom Kopf noch *[ὁ ἅ]ΓΙΟC* lesbar ist und ich rechts vom Kopf zu erkennen glaube. Vgl. die ähnliche Ligatur unweit Konstantins im Trikonchos von Ortaköy, LD., Separatum S. 15.
18. Wie verständnislos — vielleicht von Analphabeten — selbst in dem viel prätentiöseren Dekor von Karanlık kilise Vorlagen kopiert wurden, zeigen dort

rungszone, die es offen läßt, ob er mit einem T verbunden war; ein N im Sinne der TAN-Ligatur der Säulenkirchen kann zwar kaum völlig zerstört sein, aber ebenfalls einem Kopierfehler zum Opfer gefallen sein.

Rechts neben dem Nimbus der mutmaßlichen Helena ragt eine schmale, kräftig-braune Gewandzone mit schwarzen Querstreifen (Falten?) nach oben. Hierbei kann es sich um den Ärmel von Helenas linkem, nach oben ausgestreckten Arm handeln. In der erhobenen Hand könnte sie ähnlich wie Konstantin in Tokalı II [1] ein Kreuz gehalten haben. Dagegen spricht, daß ihr Sohn dort das Kreuz in seiner r e c h t e n Hand hat und dieses Detail bei Helena anderweitig nirgends vorkommt. Besser durch Parallelbeispiele belegt wäre eine Rekonstruktion im Sinne von Güllü dere 4, der Apostelkirche, des Trikonchos von Ortaköy und der Kirche von Damsa, wo der Kaiser und seine Mutter gemeinsam in den hocherhobenen Händen ein Kreuzmedaillon im Gewölbezenit halten [2]; ikonographisch verwandt ist Yılanlı kilise, an deren Südwand Helena und Konstantin beidseits eines hufeisenförmigen Fensters stehen und der Kaiser mit seiner rechten, die Mutter mit ihrer linken Hand auf ein kostbar verziertes Kreuz oberhalb des Fensters weisen [3].

In Elevra III trägt der Pfeiler unter dem Kaiser den Nimbus und die obere Gesichtshälfte eines (oder einer) weiteren Heiligen, die Naos-Ostwand auf dem Zwickel zwischen der Nordwand und der linken

der Haggai-Text mit *ECTHN* statt *ECTAH* (=ἔσται) und *NE/XATH* (= ἡ ἐσχάτη), also H statt A und N statt H (eine Verschreibung, die in Elevra III als = ντ zu lesen gestatten würde, so daß dann ein ι fehlen oder in der Ligatur enthalten sein müßte), und der Name *ΠΑΛΑΧΗΑC* (statt Malachias) für den Propheten Maleachi, also Π statt M (J. I 404 - 405, Taf. 102-2, Sönmezdağ, Cappadocia 37). Angesichts dieser Fälle ist N. T h i e r r y, Rev. Et. Byz. 26, 1968, 337 - 366, gegen Restle, Jb. Österr. Byzantinistik 22, 1973, 251 - 279, Anm. 48, beizupflichten, daß die Peristrema-Kirchen keine über das in Kappadokien übliche Maß hinausgehenden Orthographiefehler aufweisen. Die illitteraten San-Blas-Indios in Panama benutzen noch heute lateinische Buchstaben als Ornamente in ihren Appliqué - Arbeiten, wobei seitenverkehrte Formen häufig sind.

1. J. I 316, Taf. 85 - 1.

2. J. I 594, II 65, 181, Taf. 150 - 1, 151 - 1, T h i e r r y, Cah. Archéol. 15, 1965, 97 - 154, S. 102. Vgl. auch Ortaköy : LD. Abb. 17.

3. K i n r o s s, Y a n und M a n t r a n, Turkey, Abb. 157, A. A. Tütenk in A. G a b r i e l, Niğde Tarihi, Anhang II, Th. Taf. 53, R. III Abb. 498, KK. Photo 62, 63.

Apsis in Höhe Konstantins ein rotbraunes Ornament sich kreuzender horizontaler und vertikaler Linien wie ein Korbgeflecht. Charakteristischer ist das Ornament auf der Nordwand östlich vom rechten Durchgang in die Nebenkapelle. Vor einem rosabraunen Hintergrund mit seitlich ausfächernden rotbraunen Linien liegen schräg spitze Ellipsoide, wohl erhalten zwei grüne von links unten nach rechts oben, verbunden durch ein rotbraunes von rechts unten nach links oben; es handelt sich um einen Ausschnitt aus dem Ornament «cercles entrecroisés» [1].

Auf der nur grob geglätteten Plafonddecke der nördlichen Nebenkapelle bildet ein Netz gelber Linien Quadrate, von denen jedes zweite eine rote Kreisscheibe enthält; zum Teil liegen weitere (ockerfarbene), sich kreuzende Linien in den Quadraten. Das Ornament ist in Kappadokien und anderswo zu verschiedenen Zeiten verbreitet und deswegen zu einer Einordnung des Dekors ungeeignet. Den Südzwickel der Ostwand des Nebenschiffs (also rechts von der Apsisöffnung) bedeckt ein Netz rotbrauner Linien auf grauem Grund, das Ostende der Südwand Quadrate aus gröberen gelben Linien, auf deren weißen Innenfeldern gelbe Kreisscheiben liegen. Der Bogen des östlichen Durchgangs vom Haupt - zum Nebenschiff trägt ein Ornament aus relativ groben, geschwungenen, gelben, grünen, weißen, rotbraunen und rosabraunen Linien. Darunter ist auf der Westseite des östlichen Halbpfeilers der Kopf und Oberkörper einer braunrot gekleideten Person erhalten.

Die am besten erhaltene Malerei von Elevra III befindet sich rechts in der Apsis der Nebenkapelle [2]. Die linke der beiden erhaltenen Gestalten ist ein nach links gewandter, nimbierter Engel im rosabraunen Ober- und helleren (sonst gleichfarbenen) Untergewand; hinter seinen Schultern erkennt man dunkelbraune Flügel. Der Nimbus ist nicht mit Perlen eingefaßt. Der Hintergrund ist oben blaugrau, unten grün. Rechts neben dem Engel steht frontal eine größere, oben zerstörte Person im langen, rosabraunen Gewand, dessen Außenpartien dunkelbraun sind. Eine blaugraue Zone rechts von diesem Mantel scheint zum Hintergrund zu gehören; ob ein dunkelbrauner Streifen auf der linken Seite (rechts vom Engelskopf) einen Flügel bedeutet, läßt sich nicht mehr sagen.

1. J. I 193. Dieses setzt sich aus den gemeinsamen Flächen (Schnittmengen) zweier paralleler Reihen gleich großer Kreise mit dem Radius r zusammen, deren Mittelpunkte durch die Koordinaten $x = 0$, $y = 2nr$ bzw. $x = r$, $y = 2nr + 1$ mit $n = 0, 1, 2, 3\ldots$ bestimmt sind; vgl. J. Taf. 33 - 5.

2. Die geringen Dimensionen der Apsis gestatten nur eine unzureichende photographische Wiedergabe, vor allem in Schwarzweiß.

Die nächste Parallele zu dieser Malerei bietet die unweit gelegene [1] Kirche Nr. 1 [2] im Hacı İsmael deresi. Ihre Apsis enthält eine Deesis, bei der jeweils ein relativ kleiner anbetender Engel in einer der von Elevra III ganz ähnlichen Haltung von links und rechts auf Christi Thron zuschreitet; nach außen folgen in größerer Statur Maria und Johannes und dann je ein frontal stehender Engel im Kaiserornat. Ungeachtet von Unterschieden vor allem im Engelsgewand wirkt das Fragment von Elevra III derart als Ausschnitt der Hacı İsmael-Apsis, daß hier sicher eine sehr ähnliche Komposition zu rekonstruieren ist. Ein Unterschied liegt lediglich darin, daß auf den anbetenden Engel im Hacı İsmael deresi rechts noch zwei, in der viel kleineren Elevra-Apsis nur noch eine Figur folgt; dies erklärt sich unschwer aus den verschiedenen Dimensionen beider Apsiden.

Dennoch ist es nicht sicher, ob es sich in Elevra III tatsächlich um eine Deesis handelte. Die Yılanlı-Kirchen in Göreme lehren, wie leicht die Deesis bei Platznot zu einem isoliert thronenden Christus reduziert werden konnte [3]. Die Fußpartie der rechten Figur — im Falle einer Deesis Johannes der Täufer — ist nicht erhalten, jedoch scheint sie eher frontal zu stehen, während sich Johannes im Hacı İsmael deresi wie üblich Christus zuwendet. Dies könnte bei Elevra III für einen stehenden Engel sprechen, der sich von denen in Hacı İsmael I aber durch die Zivilkleidung unterscheiden würde. Elevra III entspricht hier mehr der Panagia-Kirche des Hacı İsmael deresi [4] in deren Apsis die rechte Außenfigur in ihren unteren Teilen erhalten ist. Jerphanion hatte die Kirche 1911 nur flüchtig besucht und keinen Apsisdekor notiert [5]; Restle [6] sprach von «verschwindenden Resten eines stehenden Engels..., der auf eine Deesis zu beziehen sein wird», und hielt ihn für Michael, als dessen Pendant er links außen Gabriel

1. J. I 30, II 112.

2. Numerierung: N. Thierry, Monuments Inédits des Régions de Göreme et Mavrucan. Notion de Centres Ruraux et Monastiques en Cappadoce Rupestre. Thèse du IIIe Cycle, Sorbonne, Paris 1969 (Frau Dr. Thierry danke ich für Kopien der entsprechenden Seiten ihrer mir sonst nicht zugänglichen Dissertation); Thierry, Zograf 5, 1974, 5 - 22, Abb. 23, Restle, Jb. Österr. Byzantinistik 22, 1973, 251 - 279; adweichend KK. 199 : Karae II.

3. Vgl. G. P. Schiemenz, Archäol. Anz. 1970, 253 - 273, Anm. 80. Zu a. O. Anm. 23 s. jetzt N. Thierry, Dumbarton Oaks Papers 29, 1975, 75 - 111, Abb. 8, und A. W. Epstein, Cah. Archéol. 24, 1975, 115 - 126, Abb. 4.

4. KK. 199 : Karae I.

5. J. II 112 - 113.

6. M. Restle, Jb. Österr. Byzantinistik 22, 1973, 264, Raumschema S. 262.

und dazwischen eine Deesis rekonstruierte. Mindestens die Namenzuweisung ist aber vom Bestand her unbegründet. In zwei eindeutigen Fällen, Şahinefendi [1] und Tağar [2], sind die Engel wie in Hacı İsmael I im Kaiserornat mit Loros; links (hinter Maria) steht Michael und rechts (hinter Johannes) Gabriel. In der Vierzig-Märtyrer-Kirche sind die Engel wie in Hacı İsmael I streng frontal, im Trikonchos von Tağar zu Christus hingewendet, ebenso in Direkli kilise [3], wo die Namenbeischriften unleserlich geworden sind und N. und M. Thierry [4] ohne Zuordnung von Michael und Gabriel, Restle [5] von nicht identifizierbaren Engeln sprachen. Die gleiche Anordnung wie in Şahinefendi und Tağar, jedoch mit den beiden Erzengeln in reicher Ziviltracht und wiederum nicht rein frontal, sondern zwar nicht in der Fußhaltung, wohl aber mit Kopf und Oberkörper zu Cristus hingewendet, findet sich unweit vom Hacı İsmael deresi in Ayvalı köy [6], während die Deesis der stilistisch verwandten Kirche von Eski Gümüş ohne diese Randfiguren, dagegen mit den beiden anbetend zum Throne eilenden, kleineren Engeln zwischen diesem und Maria bzw. Johannes ist.

Eine Variante bietet die nicht näher bekannte Apsis von Mavrucan 4 mit vier Engeln wie in Hacı İsmael I, jedoch alle einerseits in Anbetung, andererseits außerhalb der Zentralgruppe von Cristus mit Maria und Johannes [7]. Ein anderer Grenzfall findet sich in der Şahinefendi verwandten Aşaği baği kilise (Cambazlı kilise) in Ortahisar, wo die beiden Erzengel — in dem zu den außenstehenden Wächter-Engeln gehörenden Kaisergewand — in Medaillons zwischen dem Thron und Maria bzw. Johannes gerückt sind [8]. Solche Medaillons sind an glei-

1. J. II 162, Taf. 161 - 3, 164 - 1.

2. J. II 189, Taf. 164 - 2, 166 - 1, R. III Abb. 356, 358, 359.

3. A. A. Tütenk in A. Gabriel, Niğde Tarihi, Anhang II, R. III Abb. 521, 522.

4. Th. 190.

5. R. III vor Abb. 521.

6. Thierry, Zograf 5, 1974, 5 - 22, Abb. 1. 2, 4a, 4b.

7. J. II 238.

8. Thierry, J. Sav. 1963, 5 - 23, S. 9. Die Apsis ist hier nicht abgebildet; Namen sind auf meinen Photos nicht lesbar. — Für die Südapsis gaben N. und M. Thierry a. O. die Bischöfe Prokopios, Johannes und Eleutherios an. In Röm. Quartalschr. 71, 1976, 133 - 174, Anm. 231, vermutete ich einen Irrtum des Malers (Prokopios für Proklos von Konstantinopel) und sah einen Hinweis darauf in der vermeintlichen Verschreibung Eplithetos statt Eleutherios. Eine Kontrolle am 27.8.1977 zeigte die klar lesbaren Inschriften *(A) ΠΡΟΚΛΟΣ, (A)* IΩ O ΧΜΟC und *(A) ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ.*

cher Stelle zwar auch sonst bekannt, enthalten aber in Tağar die Eltern Marias [1], in Direkli kilise Petrus und Paulus [2] und in der Kılıçlar-Seitenkapelle unbekannte Heilige [3]. Kırk dam altı kilise aus dem ausgehenden 13. Jh. kombiniert die außen stehenden Engel mit der Anordung von Aşaği bağı kilise; erhalten sind Gabriel — rechts außen stehend — und das rechte Medaillon mit Uriel [4]. Offenbar aus Platzgründen wurden schließlich in Karabulut kilisesi bei Maçan die beiden kaiserlich gekleideten Erzengel statt in der Apsis auf den beiden angrenzenden Bildträgern der Naos-Ostwand untergebracht [5]; ihre Namen sind nicht mehr deutlich. Keine Einzelheiten sind über die Engel beiderseits der schlecht erhaltenen Deesis in der Südlünette des Narthex von Pürenli seki kilisesi [6] bekannt.

Nach allem kann die Gestalt in der Panagia - Kirche durchaus ein Engel sein und als solcher zu einer Deesis gehören; eine Hinwendung zur Mittelszene deutet sich unbeschadet der frontal gegebenen Füße im Obergewand an, das mit Ornamenten aus vier kreuzförmig angeordneten Punkten in einem Kreis üppig verziert ist und sich derart als reiches Zivilkleid zu erkennen gibt. Der ikonographisch nächste Verwandte wäre dann nicht weit vom Hacı İsmael deresi Ayvalı köy. Wir hätten in diesem Engel aber dann Gabriel, nicht Michael zu sehen.

Überhaupt sind Engel als Thronwächter in Kappadokien sehr verbreitet, und zwar viel häufiger als im Rahmen der Deesis neben Christi Thron ohne Maria und Johannes [7] und auch neben Marias Thron,

---

1. J. II 190, Taf. 166 - 1, 167 - 2, R. III Abb. 359; nach C. Walter, Rev. Ét. Byz. 26, 1968, 311 - 336 die Prophetin Hanna und der Priester Symeon als Zeugen der Göttlichkeit Christi.

2. A.A. Tütenk in A. Gabriel, Niğde Tarihi, Anhang II, Th. 189 - 190, R. III Abb. 521, 522 (Petrus und Paulus als Relikt des Gremiums der zwölf Apostel; vgl. Kokar kilise und Güllü dere 4: N. Thierry und A. Tenenbaum, J. Sav. 1963, 228 - 241). Grenzfälle der Deesis sind Karlık mit dem thronenden Christus zwischen Michael und Gabriel, mit den Medaillons von Maria und Johannes (?) zu seinen Füßen (J. II 184) und die Nordapsis von Tağar mit einem Christus-Medaillon zwischen Johannes und Maria (beide stehend), darunter kleinere Medaillons von Julitta und Kirykos (J. II 191 - 192, Taf. 167 - 1, 168 - 1, 2, 169 - 2, 170 - 3, R. III Abb. 360 - 362, 364, KK. Photo 41).

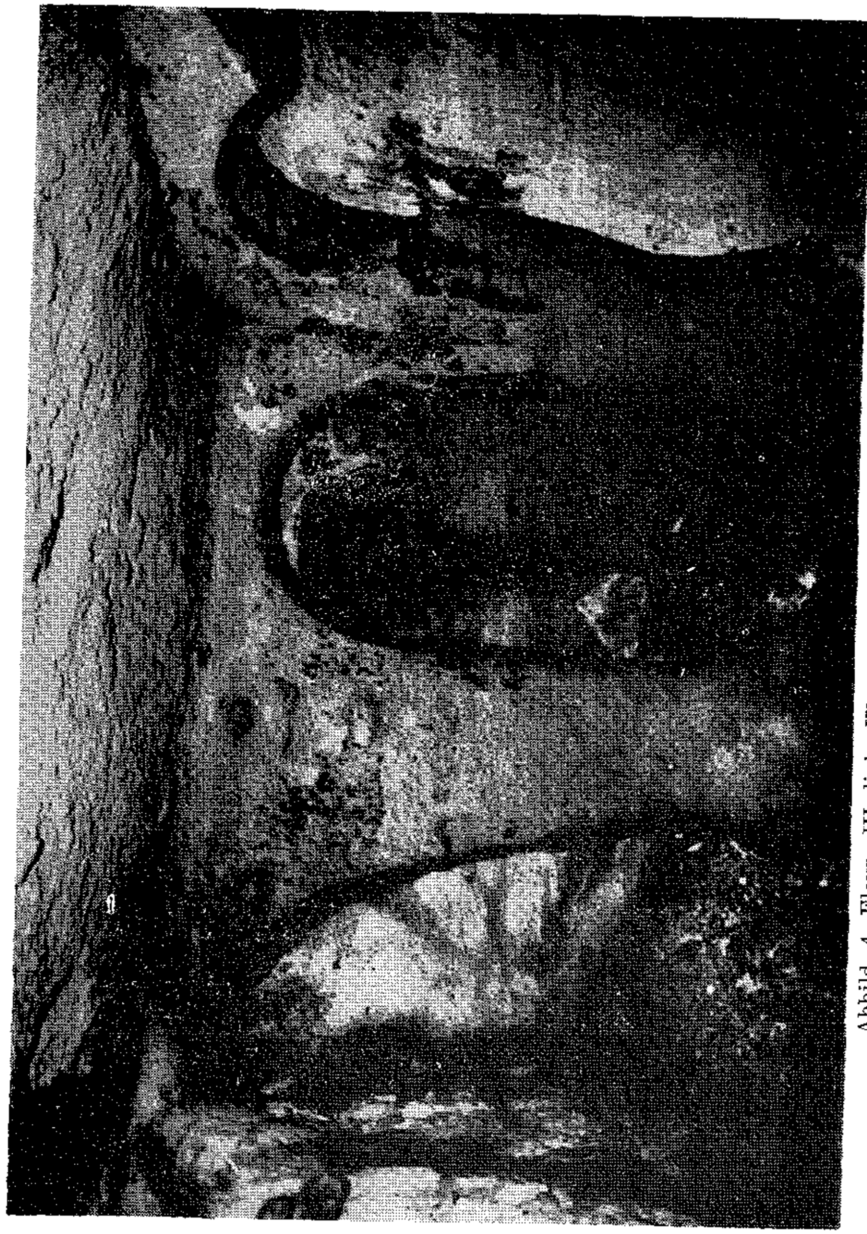
3. J. I 201.

4. Th. 212, Taf. 96a; Gabriel nicht «tenant la lance», sondern mit der Standarte, vgl. G.P. Schiemenz, Or. Christ. Per. 34, 1968, 70 - 96, Abb. 11 (dort lies Kırk statt Kırck).

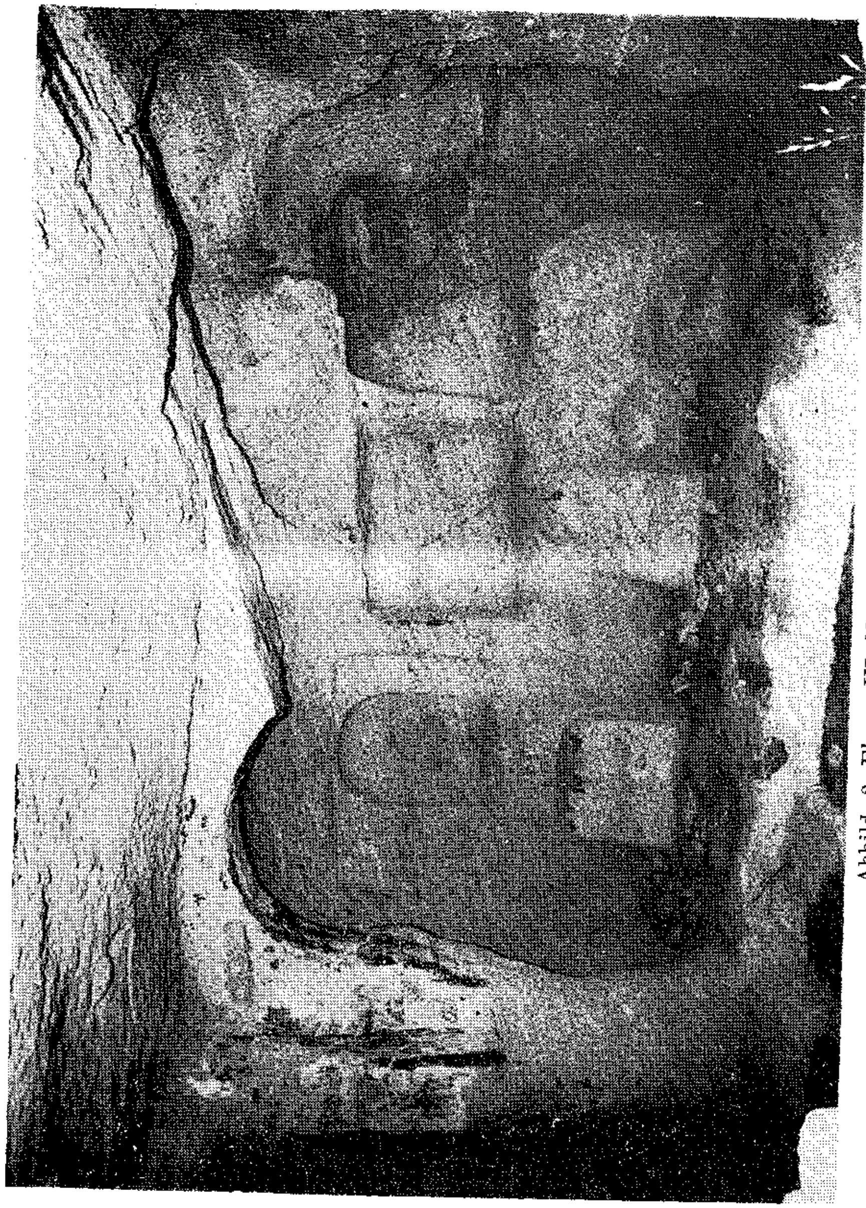
5. N. Thierry, L'Inform. d'Hist. de l'Art 14, 1969, Nr. 1, 7 - 17, S. 12.

6. Th. 139.

7. Vgl. G. P. Schiemenz, Archäol. Anz. 1970, 253 - 273, Anm. 73.

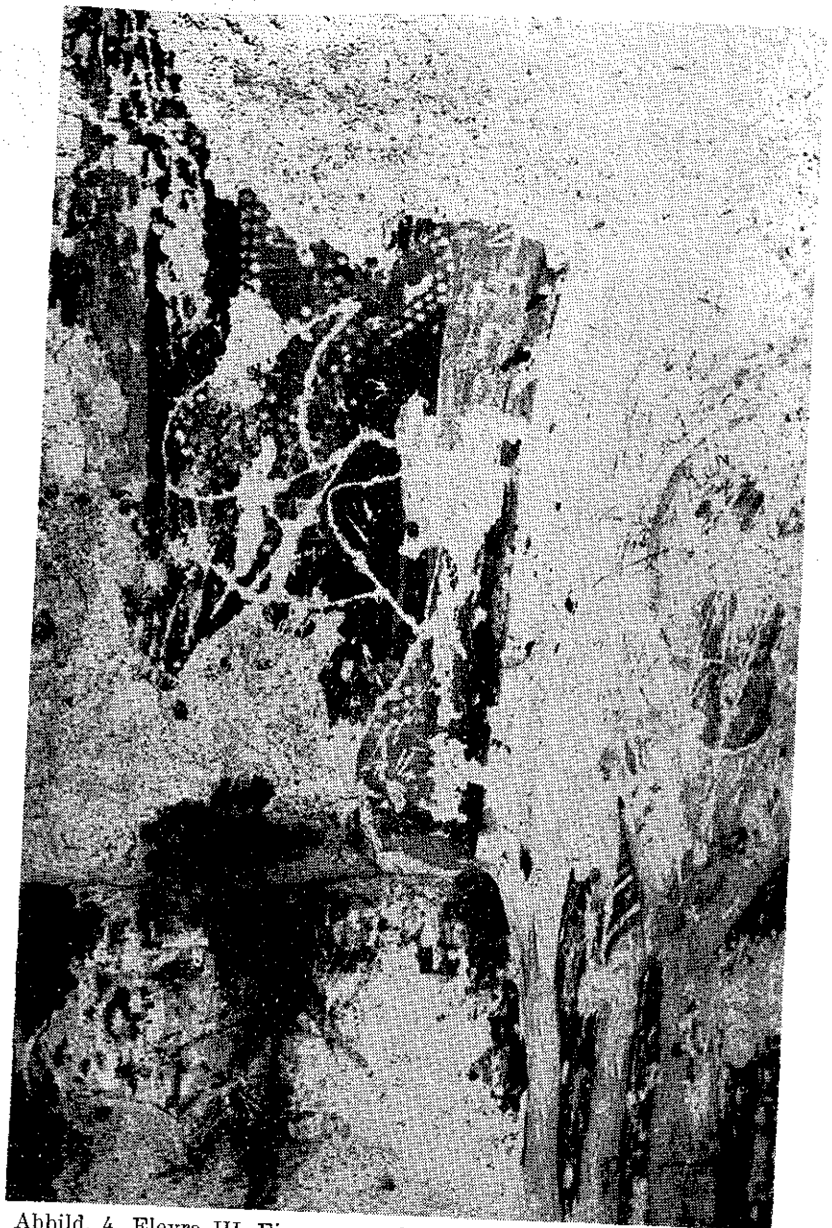
Abbild. 1. Elevra III, linke Wand des Naos mit Blick in die Nebenkapelle.

Abbild. 2. Elevra III, Naos mit den drei Apsiden.

Abbild. 3. Elevra III, linke Apsis, links : Zwei Kirchenväter.

Abbild. 4. Elevra III, Eingang zur linken Apsis, links: Konstantin.

Abbild. 5. Elevra III, Eingang zur linken Apsis, rechts: Helena.

Abbild. 6. Elevra III, «Ost» - Ende der «Nordwand» :
Ornament «cercles entrecroisés».

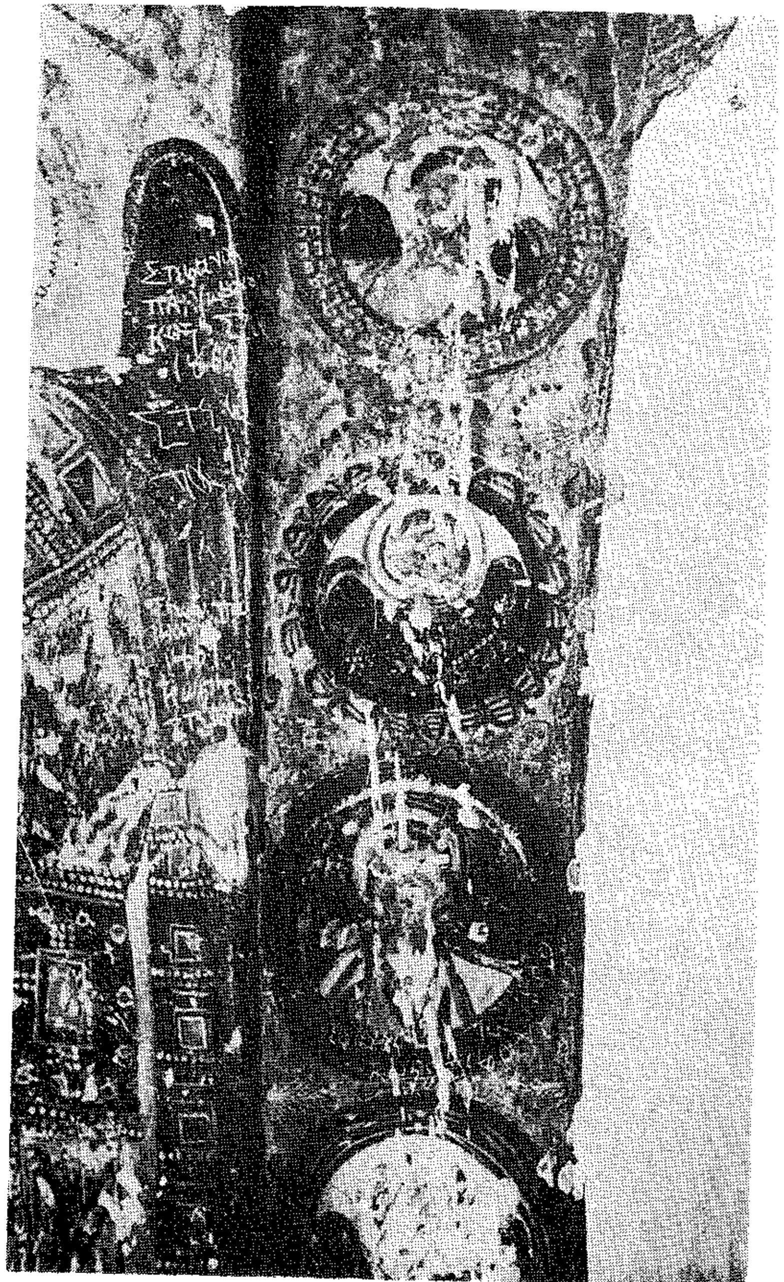
Abbild. 7. Elevra III, «östlicher» Durchgang vom Naos zur Nebenkapelle, «Ostseite».

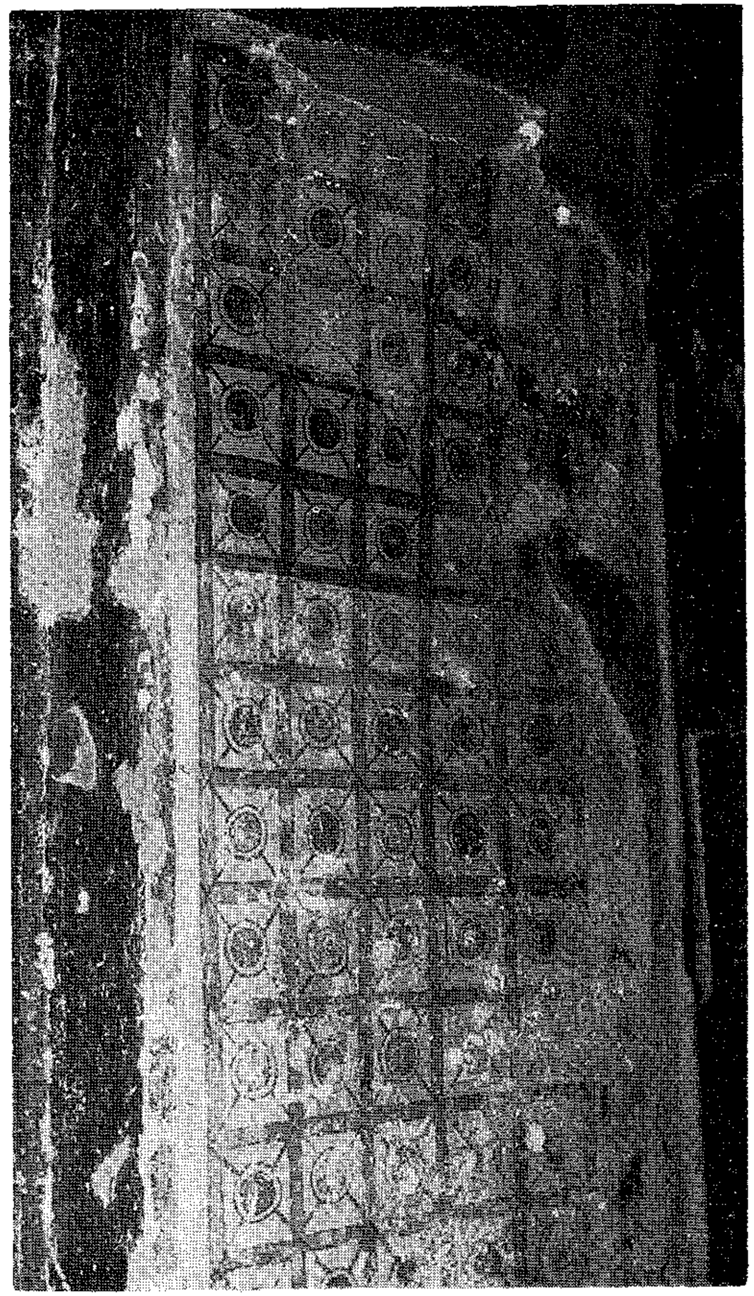
Abbild. 8. Elevra III, Apsis der Nebenkapelle, rechts.

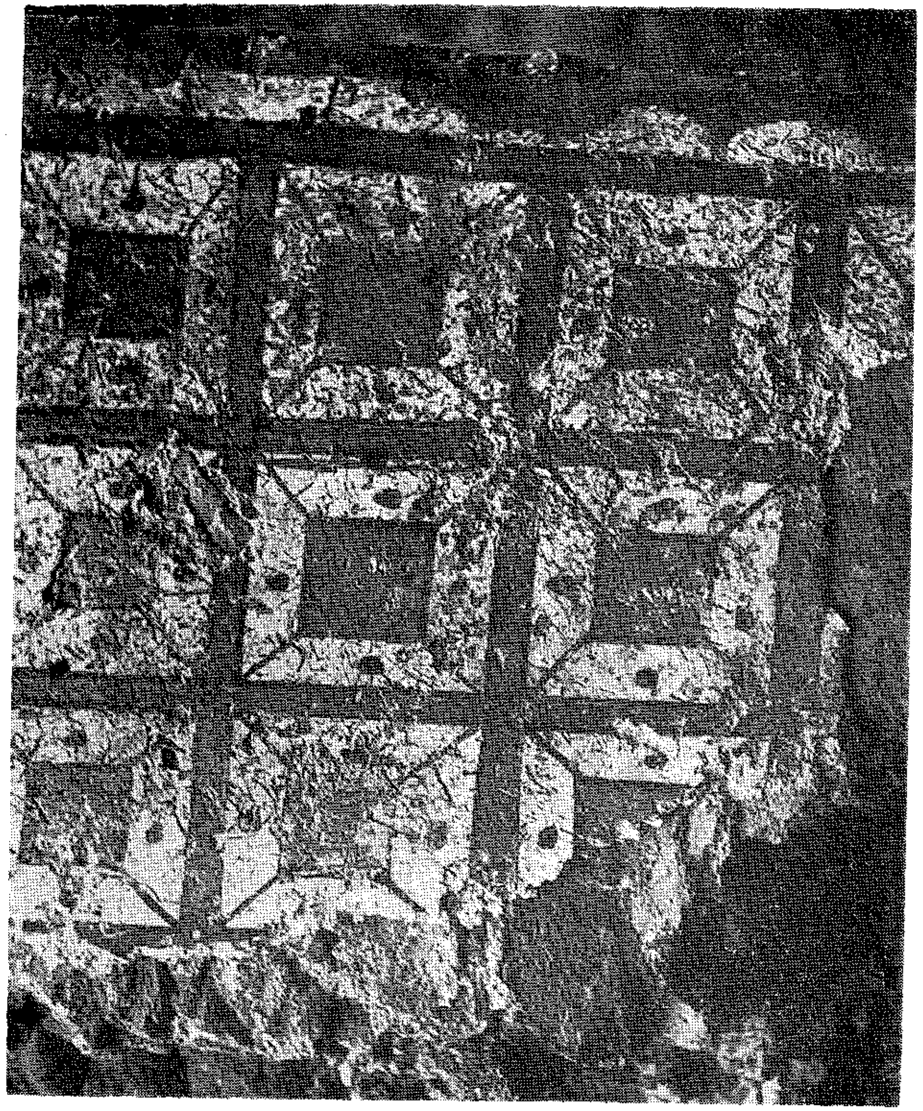
Abbild. 9. Panagia - Kirche im Hacı İsmael deresi, Apsis, rechts, mit Eingangsbogen.

Abbild. 10. Hacı İsmael I, Eingangsbogen zur Apsis, rechts.

Abbild. 11. Mistra, Peribleptos - Kirche.

Abbild. 12. Mistra, Kapelle 13.

dieses auch in Apsiden [1] (die alte Ansicht, Marienapsiden seien in Kappadokien ziemlich selten [2], läßt sich angesichts einiger Neufunde [3] kaum noch aufrecht erhalten, vor allem in Relation zur Zahl der Apsiden mit der Deesis und Engeln). Einer solchen Interpretation des Stehenden in der Panagia-Apsis ist aber seine Zivilkleidung im Wege; eine Zentralfigur flankierende Engel in anderer als kaiserlicher Tracht sind zwar außerhalb der Deesis in Apsiden bekannt, dann aber stets in Anbetung. Ausgeprägt ist dies neben dem zwischen Petrus- und Paulus-Medaillons thronenden Christus in Bahattin samanlığı kilisesi [4] und in den Marienapsiden von Direkli kilise (Nordapsis, wo die Engel überdies nicht am Szenenrand stehen) [5], dem Kuşluk von Çavuşin (Südapsis) [6] und von Doğan yuvası mevkünde kilise [7]; selbst in der Kapelle des Styliten Niketas bei Ortahisar [8], in Orta mahalle kilisesi in Maçan [9] und in Eski baca kilisesi [10] sind die beiden Engel stärker zu der thronenden bzw. unter einem Christus-Medaillon als Orantin stehenden Maria hingewendet, als es Füße und Gewand der Gestalt in der Panagia-Kirche erlauben würden.

Indessen fragt es sich, ob wir es hier denn überhaupt mit einem Engel zu tun haben. Reste einer stehenden Gestalt ganz links in der Apsis könnten von einer Frau stammen, mithin Maria, deren rechtes Pendant dann Johannes der Täufer wäre; das Programm entspräche

1. G. P. Schiemenz, Archäol. Anz. 1970, 253 - 273, Anm. 74, J. Lafontaine-Dosogne, Jb. Österr. Byzantinistik 21, 1972, 163 - 178, S. 171 f.

2. N. Thierry, L'Inform. d'Hist. de l'Art 14, 1969, Nr. 1, 7 - 17, S. 11, J. Lafontaine-Dosogne, Jb. Österr. Byzantinistik 21, 1972, 163 - 178, S. 171.

3. G. P. Schiemenz, Archäol. Anz. 1970, 253 - 273, Anm. 74; seither Doğan yuvası mevkünde kilise, Südapsis von Ballı kaya kilisesi und die gemauerte Çanlı kilise: N. Thierry, Cah. Archéol. 24, 1975, 183 - 189.

4. Th. Taf. 77, R. III Abb. 519.

5. Th. 190, J. Lafontaine-Dosogne, Jb. Österr. Byzantinistik 21, 1972, 163 - 178, Abb. 6.

6. J. I 525, R. III Abb. 303, 329.

7. N. Thierry, Cah. Archéol. 24, 1975, 183 - 189, Abb. 14.

8. G. P. Schiemenz, Jb. Österr. Byzantinistik 18, 1969, 239 - 258, Abb. 7.

9. N. Thierry, L'Inform. d'Hist. de l'Art 14, 1969, Nr. 1, 7 - 17 (ohne Abb.)

10. J. Lafontaine-Dosogne, Jb. Österr. Byzantinistik 21, 1972, 163 - 178, Abb. 4, 5. Die Engel in ähnlicher Kleidung und Haltung im Narthex von Eski Gümüş: M. Gough, Anat. Studies 14, 1964, 147 - 161, Abb. 3. Zu den Bäumen in der Peristrema-Kirche vgl. G. P. Schiemenz, Or. Christ. Analecta 204, 1977, 147 - 180, und ergänzend J. Flemming, Studia Byzantina II (= Berliner Byzantinistische Arbeiten 44, 1973) 143 - 159.

dann dem von Hacı İsmael I ohne die äußeren Engel, etwa wie in Eski Gümüş. Das ebenmäßige Zivilgewand mit reichverziertem Mantel und die beinahe frontale Haltung scheinen dazu nicht gut zu passen, finden sich aber z. B. in Kokar kilise [1], Göreme 21 [2], Karabulut kilisesi [3] und in der Nordapsis von Tağar [4] ähnlich verwirklicht.

Schließlich kann es sich links und rechts auch um die Reste von Heiligen handeln, z. B. wiederum als Randfiguren einer Marienapsis : El Nazar hat Maria zwischen zwei Engeln als Thronwächter, daneben einen Märtyrer und einen Diakon [5]. Jerphanion wollte in dem Diakon Ephrem den Syrer sehen; wahrscheinlicher ist Stephanos, der auch sonst wiederholt in der Apsis vorkommt [6]. In der linken Nebenapsis von Direkli kilise ist Maria von zwei anbetenden Engeln und zwei stehenden, weißhaarigen Heiligen umgeben [7]. N. und M. Thierry hielten sie zunächst für Petrus und Paulus [8] und schlugen später «peut-être Jean et Pierre» vor [9]; J. Lafontaine-Dosogne erkannte rechts einen Priester, und zwar Zacharias [10]. Dieser findet sich zwischen Maria und der frontal stehenden Hl. Theodote als Außenfigur auch in der Nordapsis von Kılıçlar kilisesi [11] und hat hier den Platz, das Gewand und die Haltung des rechten anbetenden Engels der Deesis von Eski Gümüş [12] und Hacı İsmael I übernommen, ist also — scheinbar ganz unmotiviert — viel stärker auf Maria bezogen. Hier scheint indessen die Ikonographie der anbetenden Engel mit derjenigen des Priesters von Jesu Darstellung

1. Th. 133, Taf. 58b, R. III Abb. 474.
2. J. I 475, A. W. Epstein, Cah. Archéol. 24, 1975, 115 - 126, Abb. 4; vgl. N. Thierry, Dumbarton Oaks Papers 29, 1975, 75 - 111, Abb. 8.
3. N. Thierry, L'Inform. d'Hist. de l'Art 14, 1969, Nr. 1, 7 - 17.
4. J. II 191 - 192, Taf. 168 - 1, R. III 362.
5. J. I 178 - 179, Taf. 40 - 1, R. II Abb. 6, 8.
6. Aşağı bağı kilise : Thierry, J. Sav. 1963, 5 - 23; Ayvalı köy : Thierry, J. Sav. 1968, 45 - 61, Abb. 8, dieselbe, Zograf 5 (1974) 5 - 22, Abb. 9; Kırk dam altı kilise : Th. 209, Taf. 96b, R. III Abb. 511.
7. Ähnlich in Güllü dere 1 als Lünettenkomposition : R. III Abb. 331.
8. N. und M. Thierry, Rev. Ét. Byz. 19, 1961, 419 - 437, S. 426.
9. Th. 190.
10. LD., Separatum S. 26, J. Lafontaine-Dosogne, Jb. Österr. Byzantinistik 21, 1972, 163 - 178, S. 174. Offen bleibt, ob die Zuweisung auf einer lesbaren Beischrift beruht.
11. J. I 203 - 204, Abb. 24, Taf. 53 - 1, R. II Abb. 278.
12. Vgl. M. Gough, Anat. Studies 14, 1964, 147 - 161, Taf. 33a, b, 34b, A.A. Tütenk in A. Gabriel, Niğde Tarihi, Anhang II, N. Thierry, J. Sav. 1968, 45 - 61, Abb. 18.

im Tempel zusammengeflossen zu sein [1], der auch in der Eustathios-Kapelle nicht Symeon, sondern Zacharias heißt [2]. In der linken Nebenapsis der Theotokos-Kapelle steht Maria zwischen einem Bischof und einem Märtyrer [3]. Im großen Belli-Kegel thront sie zwischen zwei Heiligen und zwei Engeln «en costume liturgique» [4]. In der Südapsis von Ballı kaya kilisesi im Peristrema-Tal soll die Gottesmutter nach J. Lafontaine-Dosogne zwischen Athenogenes und Paraskeve stehen [5]; tatsächlich sind beide Heilige auf ihrer linken Seite (also vom Beschauer aus rechts), der Bischof als Außenfigur, und auf der anderen Seite der Erzengel Gabriel [6]. In dem sehr schlecht erhaltenen Apsisdekor von Eğri taş kilisesi glaubte J. Lafontaine-Dosogne eine thronende Maria zwischen Engeln und Heiligen zu sehen [7], jedoch liegt der Fall möglicherweise komplizierter [8]. Schließlich steht in der Nordapsis von Aşağı bağı kilise neben Marias Thron die Hl. Anna; auf der(vom Beschauer) linken Seite wird man Joachim zu ergänzen haben [9]. Nach allem kann das rechte Fragment in der Panagia-Apsis von einem Heiligen stammen, der dann nicht zu einer Deesis gehören würde.

Ähnliche Probleme birgt die Apsis von Elevra III. Der anbetende, kleinfigurige Engel würde einerseits zu einer Deesis wie in Eski Gümüş [10]

1. Vgl. z. B. R. II Abb. 58, 59 mit Abb. 278.
2. J. I 158, Taf. 38 - 2, R. II Abb. 150. In Kılıçlar kilisesi kommt daneben Jesu Darstellung im Tempel vor; der Priester heißt Symeon : J. I 205, 216, Taf. 45 - 2, R. II Abb. 268.
3. J. I 123.
4. J. II 293. Unklar bleibt, ob die Heiligen die Außenfiguren sind.
5. J. Lafontaine-Dosogne, Jb. Österr. Byzantinistik 21, 1972, 163 - 178, S. 174.
6. N. Thierry, Cah. Archéol. 24, 1975, 183 - 189, Nr. 14. Sowohl J. Lafontaine-Dosogne, LD., als auch N. Thierry a.O. nennen die Kirche Ballı kilise (Honigkirche), erstere neuerdings auch Ballık kilise (Jb. Österr. Byzantinistik 21, 1972, 174). Der für die Kirchen zuständige Bekçi M. Köksal erkärte 1967, die Kirche heiße nicht so, sondern Ballı kaya kilisesi (Kirche des Honigfelsens). Schon um Verwechslungen mit Balık kilisesi (Soğanlı dere) zu vermeiden (die nach einer der beiden von Jerphanion, J. II 250, diskutierten Namensdeutungen ebenfalls Ballı kilise heißen müßte), ziehe ich die Version des Bekçi vor.
7. LD., Separatum S. 48 - 49.
8. Th. 41 - 42. Nicht diskutiert seien hier figurenreichere Dekors wie der des Trikonchos von Ortaköy (J. II 241), der zu den von N. Thierry, Zograf 5, 1974, 5 - 22, behandelten mehrzonigen Apsisdekors überleitet.
9. Thierry, J. Sav. 1963, 5 - 23, S. 9.
10. A.A. Tütenk in A. Gabriel, Niğde Tarihi, Anhang II, M. Gough, Anat. Studies 14, 1964, 147 - 161, Taf. 33a, b, 34b, Thierry, J. Sav. 1968, 45 - 61, Abb. 18.

und Hacı İsmael I, andererseits auch zu einer Marienapsis etwa von der Art von Direkli kilise [1] passen. Die rechte, größere Gestalt wäre im ersten Falle Johannes der Täufer, sonst entweder ein Engel oder ein Heiliger. Eine Rekonstruktion als Maria zwischen je zwei anbetenden und zwei stehenden Engeln entspräche der Summe der ikonographischen Programme einerseits von Doğan yuvası mevkünde kilise, Orta mahalle kilisesi, der rechten Apsis des Kuşluk von Çavuşin und von Eski baca kilisesi, andererseits der Dekors mit Maria zwischen Wächter - Engeln, ebenso wie Hacı İsmael I die Apsisprogramme von Şahinefendi und Eski Gümüş in sich vereinigt. Unbefriedigend ist für diese Deutung das Zivilgewand des Stehenden. Indessen zeigt Mavrucan 4 [2], daß mindestens bei einer Deesis auch zwei anbetende Engel auf einer Seite eines Thrones möglich sind, und die Addition der beiden so ähnlichen Deesis - Dekors von Eski Gümüş und Ayvalı köy würde bezüglich der Engel zu dem in Elevra III realisierten Muster führen.

Zu Gunsten einer Interpretation des Stehenden als Heiliger wäre wiederum die Nordapsis von Direkli kilise (also ein der Nebenkapelle von Elevra III vergleichbarer Ort) mit relativ kleinen anbetenden Engeln und größeren stehenden Heiligen [3] heranzuziehen. Schließlich darf man angesichts der fehlenden Füße und Kopfpartie die frontale Haltung ebenso wie in der Panagia - Kirche als Gegenargument gegen Johannes und damit gegen die Deesis nicht überbewerten; die Strichelung im rosabraunen Kleid könnte recht gut sein härenes Gewand markieren.

Die Frage nach dem Apsisprogramm läßt sich mithin weder für die Panagia - Kirche noch für Elevra III endgültig klären. Für eine Deesis nach dem Muster von Hacı İsmael I, in Elevra III um die Wächter - Engel verkleinert, in der Panagia - Kirche entweder ebenso oder mit den Engeln in Zivil statt in Kaisertracht, sprechen jedoch einige Details, die beide Dekors mit dieser Kirche eng verklammern, während die für die Alternativdeutungen relevanten Malereien stilistisch durchweg fern stehen.

Zunächst ist die Farbgebung in allen drei Kirchen fast gleich. Hacı İsmael I hat nur Eisenoxid - Farben, die auch in der Panagia -

1. J. Lafontaine-Dosogne, Jb. Österr. Byzantinistik 21, 1972, 163 - 178, Abb. 6.

2. J. II 238.

3. Th. 190, J. Lafontaine-Dosogne, Jb. Österr. Byzantinistik 21, 1972, 163 - 178, Abb. 6.

Kirche und Elevra III dominieren. Diese beiden Kirchen haben daneben noch Grün und im Hintergrund Blaugrau. Nicht sonderlich spezifisch, aber in Hacı İsmael I und Elevra III doch übereinstimmend ist die Art der Nimben: In Elevra ist je ein perlengesäumter und ein einfacher Nimbus deutlich. In Hacı İsmael I ist der Perlnimbus die Regel; im Engel - Medaillonband des Apsisbogens haben ihn jedoch nur der dritte und vierte Engel von unten auf der Nordseite: Innerhalb einer sicher einheitlichen Malzone hat der Maler beide Typen verwendet.

In Elevra III fällt neben ubiquitären Ornamenten am Ostende der Nordwand jenes eigenartige Muster schräg übereinandergestapelter, spitzer Ellipsoide mit dazwischen fächerartig herauswachsenden «Zweigen» auf; dieses findet sich praktisch identisch (nur ohne Grünfelder) im Triumphbogen von Hacı İsmael I wieder. Zwar kommt das Konstruktionsprinzip der cercles entrecroisés auch sonst in Kappadokien vor (s.u.), jedoch nirgends mit einer ähnlichen Binnenzeichnung in den Kreisüberschneidungsflächen und zwischen den Kreisen. Andererseits haben Hacı İsmael I und die Panagia - Kirche im Apsisbogen das Band von Engelkopf - Medaillons gemeinsam. Die Übereinstimmung erstreckt sich auf alle Einzelheiten, auch die Pflanzenornamente zwischen den Medaillons, und ist umso signifikanter, als zwar in dieser Position wie auch anderswo Medaillon - Bänder sonst sehr häufig sind, jedoch stets mit Propheten oder Heiligen, nie Engeln. Die isolierten Engel - Medaillons z.B. in den Säulenkirchen [1], Kılıçlar kilisesi [2], Göreme 21 [3] und in der Apsis von Aşaği baği kilise haben damit nichts gemeinsam. Der Dekor der Panagia - Kirche und die Apsismalerei von Hacı İsmael I würden durch dieses Engel - Medaillonband so nahtlos aneinanderpassen, daß man geneigt ist, hier mit Ausnahme der Außenfiguren ein Duplikat der verlorenen Apsisszene zu sehen. Auch für Elevra III bietet sich als wohl glaubwürdigste Rekonstruktion eine gleichartige Deesis an, nur ohne Wächter - Engel. Die rechte Gestalt wäre dann Johannes der Täufer.

Jerphanion hatte — ohne Kenntnis des Apsisprogramms — die Malereien der Panagia - Kirche zu den späten «archaischen» Dekors gerechnet und zusammen mit Kılıçlar kilisesi und Karlık gegen Ende

1. R. II Abb. 191, N. Thierry, Revue de l'université de Bruxelles, Octobre 1966 - Janvier 1967 (1 - 2) 1 - 27, Abb. 9; dieselbe, Dumbarton Oaks Papers 29, 1975, 75 - 111, Abb. 22, 23.

2. R. II Abb. 255, 256; vgl. die verwandte Sümbüllü kilise: LD. Abb. 33, Th. Taf. 80b, R. III Abb. 496.

3. J. Taf. 133 - 3.

des 10. Jh.'s datiert [1]; gegen einen früheren Ansatz sprach für ihn die Architektur als Kreuzkuppelkirche. Hacı İsmael I soll nach N. Thierry wegen der Ähnlichkeiten mit dem Kuşluk von Çavuşin aus dem dritten Viertel des 10. Jh.'s sein [2], wäre danach also etwas älter. Bei Giovannini ist die Panagia - Kirche hingegen an den Anfang, Hacı İsmael I in die Mitte des 10. Jh.'s gesetzt [3]. Restle datierte Kılıçlar kilisesi um 900, die Panagia - Kirche um 930 - 940 und Hacı İsmael I um 950 [4]. Unserer Ansicht sind beide Hacı - İsmael - Kirchen und auch Elevra III praktisch gleichzeitig und stammen wohl überdies vom gleichen Maler. Darüberhinaus fragt es sich indessen, ob das 10. Jh. überhaupt in Betracht kommt.

Jerphanions Bedenken bezüglich des Architekturtyps sind zwar vielleicht nicht mehr zwingend [5], jedoch hatte Jerphanion die «Büsten - Deesis» in der Prothesis des ebenfalls als «archaisch» klassifizierten [6] kleinen Belli - Kegels kommentiert «Ce décor est étrange et anormal. La Déisis ne se rencontre pas d'ordinaire avec des cycles archaïques. Il est possible qu'elle date d'une restauration postérieure...» [7]. Entsprechend hatte J. Lafontaine resumiert «Le thème de la déisis accompagne rarement les ensembles archaïques... Il semble donc qu'en Cappadoce le thème ne se répande que dans la deuxième moitié du XIe

1. J. II 414, 418.

2. N. Thierry, Zograf 5, 1974, 5 - 22.

3. KK. 199, Nr. 11a, 11b.

4. R. I 21, II vor Abb. 251, M. Restle, Jb. Österr. Byzantinistik 22, 1973, 251 - 279.

5. C. Mango und I. Ševčenko, Dumbarton Oaks Papers 27, 1973, 235 - 277; vgl. F. W. Deichmann, Byz. Ztschr. 68, 1975, 273. Jedoch handelt es sich auch hier nur um Datierungsvorschläge, nicht um fest datierte Kirchen. Ähnlich verhält es sich mit den beiden von Restle herangezogenen hauptstädtischen Beispielen, R. I 20, 232 ohne Hinweis, daß zwei der a.O. hierzu zitierten Autoren wie schon früher Ebersolt die Nordkirche der Fenari İsa Camii dem 11. Jh. zuwiesen: J. Kollwitz, Röm. Quartalschr. 42, 1934, 233 - 250, S. 244, A. M. Schneider, Byzanz, Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt (= Istanb. Forschungen 8, 1936) 61 - 62, ebenso D. Talbot Rice, Byzantion 8, 1933, 151 - 174, Bodrum Camii, deren Identifizierung mit der Grabkirche des Romanos Lakapenos a. O. verworfen wurde. Daß dies schon K. Wulzinger, Byzantinische Baudenkmäler zu Konstantinopel (= Mittelmeer - Länder und Orient 1, 1925, Neudruck 1973) 108, getan habe, beruht offenbar auf einem Irrtum von D. Talbot Rice.

6. J. II 417.

7. J. II 274. Bei G. P. Schiemenz, Or. Christ. Analecta 204, 1977, 147-180, S. 170 Z. 18 lies Büsten-Deesis statt Medaillon-Deesis.

siècle [1], wobei zu den Belegen für diese spätere Zeit aber vor allem Göremes Säulenkirchen und einige andere Dekors gehören, bei denen eine Frühdatierung in das 11. Jh. mindestens recht umstritten ist [2]. Als älteste Apsis - Deesis galt J. Lafontaine - Dosogne die von Direkli kilise [3], die durch die Apsisinschrift auf die Zeit 976 - 1025 (und zwar wohl erst ins 11. Jh. [4], nach Restle kaum vor 1020 [5]) fest datiert schien, tatsächlich aber einer (unbestimmten) späteren Zeit angehört [6]. Eine voll entwickelte Apsis - Deesis in der Mitte des 10. Jh.'s, lange vor irgendeinem anderen gesicherten Beispiel, ist zwar nicht unmöglich, muß aber befremden. Bedenklich stimmt die Aussage, daß der in Hacı İsmael I vertretene Typ mit (vom Beschauer) Maria links und Johannes rechts sich erst gegen Ende des 10. Jh.'s allgemein gegenüber der umgekehrten (noch in der nördlichen Grabkapelle von Yılanlı kilise [7] und der weniger typischen Deesis im Nordarm von Tağar [8] vertretenen) Anordnung durchsetzte [9]; die bescheidene Kirche im abgelegenen Hinterland müßte dann — wenig wahrscheinlich — ein Vorreiter der Neuerung sein. Plausibler scheint es uns, daß die ikonographisch ausgereifte, figurenreiche Szene vom Hacı İsmael deresi, die mehrere Spielarten in sich vereint, die ganze Entwicklung der Deesis bereits voraussetzt, mithin eher am Ende als am Anfang der Entwicklung steht.

Restle [10] war hier anderer Meinung und verwies auf die Nordapsis

1. J. Lafontaine, Cah. Archéol. 12, 1962, 263 - 282, S. 278; ähnlich LD., Separatum S. 26, und J. Lafontaine-Dosogne, Jb. Österr. Byzantinistik 21, 1972, 163 - 178, S. 171.

2. G. P. Schiemenz, Archäol. Anz. 1970, 253 - 273 und dort zitierte Literatur. Seither sprach sich A. W. Epstein, Cah. Archéol. 24, 1975, 115 - 126, wieder für Jerphanions Frühdatierung aus; vgl. dazu unten S. 251 Anm. 13.

3. LD., Separatum S. 26. J. Lafontaine-Dosogne, Jb. Österr. Byzantinistik 21, 1972, 163 - 178, S. 174.

4. J. Lafontaine-Dosogne, a.O. S. 174.

5. R. I. 45, III vor Abb. 521.

6. G. P. Schiemenz, Jb. Österr. Byzantinistik 18, 1969, 239 - 258 Anm. 24; derselbe, Archäol. Anz. 1970, 253 - 273 Anm. 99; derselbe, Röm. Quartalschr. 67, 1972, 153 - 174, S. 156.

7. Th. Taf. 57a, von den Autoren S. 91 nicht erkannt; in ihrer Beschreibung müssen durchweg die Namen Marias und des Täufers vertauscht werden.

8. J. II 192, Taf. 167 - 1, 168 - 1, 2, R. III Abb. 360 - 362, 364, KK. Photo 41. Abweichend von J. II 194 - 195 wollte J. Lafontaine-Dosogne, Byz. Ztschr. 61, 1968, 291 - 301, S. 298, auch im Südarm von Tağar eine Deesis sehen.

9. Th. von Bogyay, RBK I, 1966, 1178 - 1186.

10. M. Restle, Jb. Österr. Byzantinistik 22, 1973, 251 - 279, S. 257.

von Güllü dere 4 als Beleg einer Apsis - Deesis zu Beginn des 10. Jh.'s; «eine so stark [nämlich um die vier Engel] augmentierte Deesisdarstellung [wie in Hacı İsmael I] ist bei keinem der späten kappadokischen Programme mehr zu beobachten, sondern scheint sich auf das 10. und die erste Hälfte des 11. Jahrhunderts zu beschränken». Tatsächlich gibt es aber auch aus dieser frühen Zeit für die Hacı - İsmael - Apsis keine Parallelen. Th. von Bogyay [1] legte dar, daß die Idee der Intercession Marias und Johannes des Täufers bei Christus alt ist und das eigentliche Deesis - Bild eine lange Vorgeschichte hat. In diese, nicht bei den eigentlichen Deesis - Darstellungen, reihen sich sämtliche derartigen Bilder in den «archaischen» Kirchen ein. Hacı İsmael I hat eine unverfälschte, um Engel vermehrte Deesis, die Nordapsis von Güllü dere 4 dagegen eine um die fürbittenden Maria und Johannes vermehrte, sonst ebenso unverfälschte Apsisszene des apokalyptischen Christus [2]. Dies erweist schlagend der Vergleich mit dem Bild der Südapsis, in dem lediglich die anbetenden Engel durch Maria und Johannes in gleicher Haltung ersetzt sind [3]. Güllü dere 4 repräsentiert derart ein gänzlich anderes Apsisprogramm, dessen Spuren in Kappadokien noch lange sichtbar bleiben. Noch die Kirche von Damsa, wohl aus dem 13. Jh. [4], hat zwischen Maria und Johannes den Christus der Prophetenvision [5], Kırk dam altı kilise (1283 - 1295) in der Deesis außer Erzengeln auch noch Hexapterigen - Flügel [6], Karşi kilise (1212) links unter dem Gewand des mutmaßlichen Deesis - Johannes nebeneinander zwei Kreise, in denen J. Lafontaine - Dosogne entweder die Feuerräder des apokalyptischen Christus oder Medaillons sah [7]; da Medaillons sonst nur einzeln — je eines rechts und links von Christi Thron — vorkommen [8],

1. Th. von Bogyay, RBK I, 1966, 1178 - 1186. Vgl. derselbe, in Polychordia, Festschrift Franz Dölger, 2, 1967, 59 - 72, C. Walter, Rev. Ét. Byz. 26, 1968, 311 - 336, 28, 1970, 161 - 187.

2. Vgl. G.P. Schiemenz, Archäol. Anz. 1970, 253 - 273, Anm. 80: «Mischtyp».

3. N. und M. Thierry, Cah. Archéol. 15, 1965, 97 - 154, Abb. 23, dieselben, ebenda 24, 1975, 73 - 113, Abb. 37, N. Thierry, Bull. Soc. Nat. Antiquaires de France 1971, 170 - 178, Taf. 18 - 2, dieselbe, Zograf 5, 1974, 5 - 22, Abb. 22, 24.

4. J. II 426, KK. 199.

5. J. II 178 - 179.

6. Th. 212, Taf. 96a, R. III Abb. 511.

7. LD., Separatum S. 4, Abb. 2; vgl. Rott 246.

8. J. I 201, II 184, 190 - 192, Taf. 166 - 1, 167 - 1, 2, 168 - 1, 2, 169 - 2, 170 - 3, N. und M. Thierry, J. Sav. 1963, 5 - 23, Th. 189 - 190, 212, Taf. 96a, R. III Abb. 359 - 362, 364, 521, 522.

muß es sich wohl um die Feuerräder handeln, die auch in der Deesis von Ayvalı köy vorkommen. Bei dieser ist Christi Thron von den vier apokalyptischen Tieren umgeben [1], ganz gleichartig auch in Eski Gümüş [2], wo der Bischofsrang dem von Asinou (1105 - 1106) außerordentlich ähnelt [3].

Ähnlich wie Restle wertete auch N. Thierry im Zusammenhang mit Hacı İsmael I die Nordapsis von Güllü dere 4: «...la Déisis apparait comme une image de sanctuaire image déjà bien codifiée au début du Xe siècle...» [4]. Ebenfalls als Deesis wurde aber das Bild an der Naos - Ostwand über dieser Apsis bezeichnet [5]. Es liegt auf der Hand, daß derart unmittelbar nebeneinander nicht zweimal die gleiche Szene gemalt wurde, mithin mindestens nicht in beiden Fällen die Bedeutung der Deesis gemeint gewesen sein kann. Das Ostwand - Bild ist — ebenso wie die «Deesis» in der Westlünette von Kokar kilise — keine eigentliche Deesis, sondern Teil einer größeren Szene mit mehrschichtiger Bedeutung [6] und ordnet sich derart zwanglos in die Vorgeschichte der Deesis im Sinne von Bogyays ein. Der im Naos großenteils erhaltene Dekor der Panagia - Kirche macht hingegen klar, daß hier und also offenbar auch in Hacı İsmael I die mutmaßliche Apsis - Deesis nicht Teil einer größeren Komposition, sondern in sich abgeschlossen war.

Auch sonst gibt es in keiner «archaischen» Apsis Kappadokiens eine voll ausgereifte Deesis. Kılıçlar kilisesi [7] bleibt noch hinter der Nordapsis von Güllü dere 4 zurück: Maria steht in Fürbitte - Haltung an der Naos - Ostwand zwischen der nördlichen Marien - Apsis und der Mittelapsis mit einer offenbar reinen Prophetenvision in der Konche. Der entsprechende Bildträger rechts der Hauptapsis, der Johannes getragen haben wird, ist zerstört; Marias Hände weisen mehr auf die Mittel - Konche als auf die (überdies unproportioniert kleine) Christus-

1. N. Thierry, Zograf 5, 1974, 5 - 22, Abb. 1, 2, 4, 5.

2. A. A. Tütenk in A. Gabriel, Niğde Tarihi, Anhang II, M. Gough, Anat. Studies 14, 1964, 147 - 161, Taf. 33, Thierry, J. Sav. 1968, 45 - 61, Abb. 18, dieselbe, Zograf 5, 1974, 5 - 22, Abb. 3, 5.

3. In Asinou sind die Obergewänder der Bischöfe eckiger. Zur Frage der Datierung von Ayvalı köy und Eski Gümüş vgl. N. Thierry, J. Sav. 1968, 45 - 61, M. Restle, RBK III, 1978, 968 - 1115.

4. N. Thierry, Zograf 5, 1974, 5 - 22, S. 21.

5. N. und M. Thierry, Cah. Archéol. 15 (1965) 97 - 154, Abb. 27; vgl. N. Thierry, Zograf 5, 1974, 5 - 22, Abb. 21.

6. N. Thierry und A. Tenenbaum, J. Sav. 1963, 228 - 241.

7. J. I 211, Taf. 44 - 2.

büste zwischen zwei Engeln an der Ostwand über der Apsis, von der sie zudem durch die Hl. Prokopios und Orestios getrennt ist. Eine ähnlich dezente Lösung hat die mit Kılıçlar kilisesi verwandte Kirche von Karlık [1]: In der Konche der Hauptapsis thront Christus zwischen Michael und Gabriel im Kaiserornat; zu Christi Füßen sind Maria und vielleicht Johannes in zwei Medaillons. Auch im kleinen Belli - Kegel [2] ist die Deesis — nach Jerphanion vielleicht ohnehin nur eine spätere Zutat — mit drei Büsten in der Prothesis nur eben angedeutet, wie wir es ähnlich schon an der Ostwand des Katholikons des Katharinenklosters finden [3]. Die Hauptapsis war einem (heute zerstörten) anderen Sujet vorbehalten, nach Jerphanion wohl wieder dem apokalyptischen Christus. Dieser füllt auch die Mittelapsis der Theotokos - Kapelle, deren rechte Nebenapsis die Deesis enthält [4]. Christus steht hier, und zwar nicht zwischen Engeln, sondern zwischen zwei Zypressen, die aus der Ikonographie des Himmelfahrtsbildes [5] oder des Paradieses [6] stammen und derart wiederum den Deesis - Charakter verwischen [7]. Tahtalı kilise (1006 oder 1021) hat zwar eine reine Deesis [8], indessen ohne Engel und nicht in der Apsis, sondern an der Südwand. Die Apsis hat noch immer die Prophetenvision [9].

Erst nach der Jahrtausendwende wandert die Deesis in die Haupt - bzw. einzige Apsis, beschränkt sich aber auch dann noch meist auf die drei essentiellen Personen, wobei sich in einigen Fällen Medaillons im zerstörten unteren Teil des Bildes nicht ausschließen lassen: Meryemane [10], die Kreuzkuppelkirche im unteren Kılıçlar - Tal (Göreme 32

1. J. II 184. Ein weiteres «Deesis - Bild» in dieser Kirche ist überhaupt zweifelhaft: J. II 186.

2. J. II 274.

3. G.H. Forsyth, K. Weitzmann, I. Ševčenko und F. Anderegg, The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai, The Church and Fortress of Justinian, Ann Arbor, Mich. 1973, Taf. 103, 122 - 125; K. Weitzmann, National Geogr. Magazine 125, 1964, Heft 1, 109 - 127; G. H. Forsyth, Dumbarton Oaks Papers 22, 1968, 1 - 19, Abb. 35, 36.

4. J. I 122.

5. G.P. Schiemenz, Orient. Christ. Analecta 204, 1977, 147 - 180.

6. J. Flemming, Studia Byzantina II, 1973, 143 - 159.

7. Vgl. Maria zwischen Bäumen und anbetenden Engeln, also eine ganz ähmliche Anordnung, in Eski baca kilisesi: J. Lafontaine-Dosogne, Jb. Österr. Byzantinistik 21, 1972, 163 - 178.

8. J. II 322, Taf. 186 - 1; R. III Abb. 433.

9. J. II 313, Taf. 186 - 1, 2, 187 - 1; R. III Abb. 433, 434.

10. J. I 245; R. II Abb. 279, 281. Der Ort des Hl. Eustathios in der Nordnische des Bemas (vgl. Schiemenz, Röm. Quartalschr. 71, 1976, 133 - 174, Anm. 113) ist jetzt im Sinne von J. I 245 gegen R. II vor Abb. 279 geklärt: N. Thierry, Dumbarton Oaks Papers 29, 1975, 75 - 111, Abb. 10.

oder 33) [1], Elmalı [2] und Çarıklı kilise [3], Göreme 16 (stark zerstört) [4], 17a [5], 21 [6], 28 [7], Sarıca kilise [8], Meleki kilise [9]. Der «Yılanlı - Gruppe» (Göreme 17a, 21, 28) schließt sich die rechte Apsis von Yusuf Koç kilisesi (stark zerstört) an [10]. Die ebenfalls hierher gehörige Saklı kilise hat eine gleichartige Deesis in der rechten [11], Göreme 11a in der linken Nebenapsis [12]; mit der Anordnung Deesis (Prothesis), Christus (oder Maria) thronend zwischen Wächter - Engeln (Hauptapsis) und Michael (Diakonikon) zeigt sich die für die Datierung der Säulenkirchen wichtige Kapelle Göreme 11a [13] bezüglich der Deesis mithin konservativer als Elmalı und Çarıklı kilise, die insgesamt die gleichen Bilder, aber in der Anordnung Maria (Prothesis), Deesis (Hauptapsis), Michael (Diakonikon) haben. Bezir Ana kilisesi, nach J. Lafontaine - Dosogne

1. J. I 260, unten zerstört. Zur Nummer vgl. Schiemenz, Archäol. Anz. 1970, 253 - 273, Anm. 5.

2. J. I 433, Taf. 114 - 1; Kinross, Yan und Mantran, Turkey Abb. 154; R. Krautheimer, Early Christian and Byzantine Architecture, Harmondsworth 1965, Taf. 165; R. II Abb. 160; KK. Photo 70; J. Laroche, La Cappadoce Rupestre, Ankara o.J.

3. J. I 456, Taf. 126 - 1; R. II Abb. 193, 196; N. Thierry, Dumbarton Oaks Papers 29, 1975, 75 - 111, Abb. 7; KK. Photo 47.

4. R. II vor Abb. 155; G.P. Schiemenz, Archäol. Anz. 1970, 253 - 273, Anm. 80.

5. G. P. Schiemenz, Archäol. Anz. 1972, 307 - 318, Abb. 1, 2.

6. J. I 475; N. Thierry, Dumbarton Oaks Papers 29, 1975, 75 - 111; Abb. 8; A.W. Epstein, Cah. Archéol. 24, 1975, 115 - 126, Abb. 4.

7. J. I 482; G.P. Schiemenz, Archäol. Anz. 1970, 253 - 273, Abb. 7.

8. Rott 208 - 209; J. II 48; J. Lafontaine, Cah. Archéol. 12, 1962, 263 - 284, Abb. 18; unten zerstört.

9. J. II 372, unten zerstört.

10. N. Thierry, J. Sav. 1965, 625 - 635; dieselbe, L'Inform. d'Hist. de l'Art 14, 1969, Nr. 1, 7 - 17, Abb. 9; dieselbe, Mélanges Mansel (1974) 193 - 206, Taf. 73.

11. R. II vor Abb. 21.

12. G.P. Schiemenz, Archäol. Anz. 1970, 253 - 273, Abb. 2, 3.

13. Die durch ihre penible Zeichnung charakteristischen anikonischen Malereien hielt A.W. Epstein, Cah. Archéol. 24, 1975, 115 - 126, ohne Autopsie und ohne Diskussion meiner ausführlichen Argumente für unspezifisch. Auf der Basis des (unbegründeten) Postulats, die Säulenkirchen hätten direkt nach ihrer Aushöhlung ihren figürlichen Dekor bekommen, kam sie — für mich nicht überzeugend (wieso hat man sie dann erst so sorgfältig anikonisch ausgemalt?) — für diese wieder auf Jerphanions Frühdatierung zurück. Ablehnend gegenüber Epstein auch M. Restle, RBK III, 1978, 968 - 1115.

aus dem späten 12. Jh., hat die Deesis wiederum in der (einzigen) Apsis, jedoch in der verhaltenen Form mit Christus im Medaillon [1], die sicher späte Canavar kilise [2] alle drei Personen als Büsten [3].

Zu der um Nebenfiguren erweiterten Deesis leiten Karabaş und Karabulut kilisesi über, in deren Apsiden — sicher aus Platzgründen — die Deesis in den Bischofsrang hineinkomponiert wurde, in Karabulut kilisesi [4] in der Konche, in Karabaş kilisesi [5] unter der Apostelkommunion als Konchenbild. Stifter in Proskynese hat Karanlık kilise [6], Heiligen - Medaillons die Seitenkapelle von Kılıçlar kilisesi [7] und die Nordapsis von Tağar, hier auch Christus im Medaillon [8]. Engel finden sich bei der eigentlichen Deesis in der Apsis (z.T. selbst hier noch mit Relikten der Prophetenvision) sicher nicht vor dem 11. Jh., mehr als zwei erst in der letzten Phase der kappadokischen Wandmalerei: je zwei Engel in Eski Gümüş [9], Ayvalı köy [10], Tağar [11], Direkli kilise [12], Şahinefendi [13] und als Medaillons in der verwandten Aşağı bağı kilise [14], vier Engel in Mavrucan 4 (nach Jerphanion später als Tağar) [15] und in Kırk dam altı kilise [16]. Allein in der Vierzig - Märtyrer - Kirche (1216/17) und in Kırk dam altı kilise (1283 - 1295) haben die außen stehenden Engel

1. J. Lafontaine-Dosogne, Byz. Ztschr. 61, 1968, 291 - 301, S. 297.
2. J. II 368, 426; N. Thierry und A. Tenenbaum, J. Sav. 1963, 228 - 241; KK. 204.
3. J. II 366.
4. N. Thierry, L'Inform. d'Hist. de l'Art 14, 1969, Nr. 1, 7 - 17 (südlich, nicht östlich von Maçan - Avcılar).
5. J. II 342, Taf. 196 - 1, 2. Zur Datierung vgl. M. Restle, Jb. Österr. Byzantinistik 19, 1970, 261 - 266.
6. J. I 397, Taf. 98 - 1; KK. Photo 93; C. Walter, Rev. Ét. Byz. 26, 1968, 311 - 336, Abb. 5.
7. J. I 201.
8. J. II 191 - 192, Taf. 168 - 1; R. III Abb. 360 - 362, 364.
9. A. A. Tütenk in A. Gabriel, Niğde Tarihi, Anhang II; M. Gough, Anat. Studies 14, 1964, 147 - 161, Abb. 4, Taf. 33, 34b; Thierry, J. Sav. 1968, 45 - 61, Abb. 18; dieselbe, Zograf 5, 1974, 5 - 22, Abb. 5.
10. N. Thierry, Zograf 5, 1974, 5 - 22, Abb. 1 - 5.
11. J. II 189, Taf. 164 - 2, 166 - 1, 167 - 2; R. III Abb. 355 - 359.
12. A. A. Tütenk in A. Gabriel, Niğde Tarihi, Anhang II; Th. 189 - 190; R. III Abb. 521, 522.
13. J. II 162, Taf. 161 - 3, 164 - 1; R. III Abb. 414.
14. Thierry, J. Sav. 1963, 5 - 23. Als Tympanonbild hat die Deesis im Narthex von Pürenli seki kilisesi zwei Engel, vermutlich als «Lückenbüßer» (Th. 139); vgl. G. P. Schiemenz, Orient. Christ. Analecta 204, 1977, 147 - 180.
15. J. II 238 - 239.
16. Th. 212, Taf. 96a; R. III Abb. 511.

die gleiche frontale Haltung wie in der Apsis von Hacı İsmael I. Diese ist also entsprechend spät oder, falls älter, unter den kappadokischen Apsisdekorationen ein absolutes Unicum.

Außerhalb Kappadokiens führte N. Thierry als Beleg für eine Deesis des frühen 10. Jh.'s in einer Apsis die Kirche von Aght'amar (915 - 921) an [1]. Hier handelt es sich aber wohl um eine dreizonige Komposition des von N. Thierry diskutierten Typs mit dem thronenden Christus zwischen zwei Stehenden (anscheinend links eine Frau, also Maria, jedoch lassen sich Engel in keiner Weise ausschließen) nicht in der Konche, sondern in der Zone darunter über sechs stehenden Aposteln, also wiederum bestenfalls um eine Deesis im weiteren Sinne. Die fragliche Zone ist blau übertüncht und läßt derart Einzelheiten nicht erkennen; in der Konche ist ein Kreuz, das zur Schicht der blauen Übermalung gehören dürfte. Die Wandmalereien von Aght'amar gelten zwar als gleichzeitig mit dem Bau der Kirche, jedoch besteht die unter der Königsloge im Südarm aus drei Schichten [2] mit unbekanntem Alter der beiden jüngeren. Bei der «Deesis» - Zone der Apsis läßt es sich derzeit nicht feststellen, zu welcher dieser drei Schichten sie gehört, mithin welcher Zeit sie entstammt [3]. Von den apulischen Höhlenkirchen hat die rechteckige «Apsis» der Cripta di S. Lorenzo bei Fasano eine Deesis, die von je einem stehenden Engel mit Loros auf den Seitenwänden flankiert ist; beide wenden sich zwar der Zentralszene zu, jedoch so, daß die Füße und unteren Gewandteile frontal gegeben sind. Der Dekor ist nicht datiert, wurde aber frühestens dem 11. - 12. Jh. zugeschrieben [4].

Bei Restles Datierungen spielten die Ornamente eine größere Rolle. Für das der Ostwand von Hacı İsmael I über der Apsis — nicht ein «Kreise und Rhomben mischendes Ornament», sondern allein aus sich überschneidenden Kreisen zusammengesetzt, «cercles entrecroisés» [5]

1. N. Thierry, Zograf 5, 1974, 5 - 22.
2. S. Der Nersessian, Aght'amar, Church of the Holy Cross, Cambridge, Mass. 1965, 41.
3. Zu der von N. Thierry a.O. weiterhin herangezogenen «Kompositdeesis» der Höhlenkirche von Udabno (David Gareža) in Georgien kann ich nicht Stellung nehmen, da mir die zitierte Literatur unzugänglich ist. Die eigentliche Diskrepanz gegenüber Frau Thierry beschränkt sich auf eine unterschiedlich weite Definition des Begriffs Deesis; hierzu klärend Th. von Bogyay, RBK I, 1966, 1178.
4. A. Medea, Gli Affreschi delle Cripte Eremitiche Pugliesi, Roma 1939, 78 - 82, Abb. 27, 28.
5. J. I 193; Th. 83; vgl. J. Taf. 33 - 5 mit Taf. 33 - 2. Den Lücken zwischen

— zog Restle zum Vergleich Göreme 3 [1] und den Kuşluk von Çavuşin heran. Während die Binnenzeichnung in den Überschneidungsbereichen der Kreise und die zweigartigen Verzierungen zwischen ihnen die spezifische Verknüpfung mit Elevra III ausmachen, ist das Ornament in seinem allgemeinen Konstruktionsprinzip auch sonst verbreitet und deshalb unspezifisch. Es findet sich z.B. auch in Göreme 6 [2] und El Nazar [3], geometrisch besonders klar in Agaç altı kilise [4], ähnlich auch in Kokar kilise [5]. Daß es als Indiz für eine Datierung ins 10. Jh. unbrauchbar ist, zeigen die Säulen von Eski Gümüş [6], frühestens aus dem 11. Jh. [7].

Der Rahmen des Kreuz - Medaillons zwischen den Engel - Medaillons zeigt nach Restle ein aus dem antiken Mosaik stammendes, sonst in Kappadokien nicht vertretenes Zahnschnittmotiv. Gerade ohne Vergleichsfälle läßt sich hieran keine Datierung knüpfen; eine deutliche «klassizistische Haltung» reicht hier nicht aus. Vor allem «muß damit gerechnet werden, daß in der Provinz die Entwicklung nachhinkt, gewisse in der Hauptstadt längst ad acta gelegte Stiltendenzen im ferneren Umkreis noch lange nachwirken können» [8]. Wenn man will, kann man in der Einfassung der Mandorla Christi in der Himmelfahrt von Kırk dam altı kilise (1283 - 1295) [9] ebenfalls ein (im Detail anderes) Zahnschnittmotiv sehen.

Sehr viel überzeugender sind zwei der Bordüren der Engel - Medaillons, das eine bestehend «aus drei Reihen von Quadraten, in deren Mitte je ein Punkt sitzt», das andere vom antiken Eierstab hergeleitet; die Ähnlichkeit vor allem mit den Medaillons im Gewölbescheitel des Kuşluk von Çavuşin (wohl etwa 963 - 969) [10] ist in der Tat frappierend. Angesichts der Schwierigkeiten beim Deesis - Bild muß indessen ver-

den Kreisen ermangeln die für einen Rhombus, definiert als gleichseitiges Parallelogramm, essentiellen geraden Kanten.

1. R. II Abb. 45, 46.
2. J. Taf. 33 - 5.
3. J. I 193, Abb. 22, Taf. 40 - 4.
4. Th. Taf. 43b; Y. Abb. S. 60, 62, 64; KK. Photo 77.
5. Th. Taf. 63a, 64b; Y. Abb. S. 56.
6. N. Thierry, Dumbarton Oaks Papers 29, 1975, 75 - 111, Abb. 3.
7. M. Gough, Anat. Studies 14, 1964, 147 - 161; Thierry, J. Sav. 1968, 45 - 61.
8. R. I 20.
9. Th. Taf. 98 - 100; R. III Abb. 510.
10. R. III Abb. 308, 319, 320; N. Keskin, Unvergleichliches Wunder der Natur Göreme (Kappadokien).

merkt werden, daß im ersten Fall ein Motiv verwendet wurde, das — mit einer Reihe von Varianten — als Wand- und Deckenverzierung praktisch zu jeder Zeit zum Routinerepertoire der Kirchenmaler gehörte. Es kommt auch in Elevra III vor; es genügt hier, auf späte Beispiele zu verweisen, z.B. die Vierzig - Märtyrer - Kirche (1216/17) [1] und außerhalb Kappadokiens auf die Peribleptos - Kirche in Mistra (Mitte 14. Jh.). Das Motiv findet sich auch im Bogen der Nische in der Apsisrückwand der Panagia - Kirche und besteht hier aus drei ineinander gestellten Quadraten, abwechselnd in den Farben braun/weiß/grau und grün/gelb/grau (von außen nach innen), einer Kreisscheibe in der Mitte und eingezeichneten Diagonalen; es vereinigt derart das Muster der Peribleptos - Kirche mit dem einer anderen Kirche in Mistra, der 1952 gefundenen Kapelle zwischen dem Palast und der Sophienkirche [2]. Mit Beispielen aus Kirchen, die er von ca. 900 bis ins späte 10. Jh. datierte, bescheinigte Restle dem Eierstab - Motiv eine Präsenz in Kappadokien von mindestens 80 Jahren. Zusammen mit dem Motiv der cercles entrecroisés kommt es auch in der vierten Kapelle des Balkan deresi vor [3], ohne daß daraus eine Gleichzeitigkeit dieses Dekors mit Hacı İsmael I oder dem Kuşluk von Çavuşin folgt. N. Thierry hatte ihn dem 5. - 6. Jh. zugeschrieben; falls dies zutrifft, ist das antikisierende Motiv keine Ausdrucksform der makedonischen Renaissance und damit nicht als Kriterium für eine Datierung in diese Zeit brauchbar. Wenn es von der Antike bis etwa zur Jahrtausendwende weiterlebte, wäre andererseits sein für eine Datierung post quem non zu postulierendes plötzliches Verschwinden danach nicht plausibel.

Die Blütendolden in den Zwickeln zwischen zwei benachbarten Medaillons kennen nach Restle sonst nur noch Kılıçlar kilisesi und der Kuşluk von Çavuşin; sowohl ihr antikisierender Charakter als auch diese Parallelen gelten als Kriterien einer Datierung ins 10. Jh. Tatsächlich ist als noch engere Entsprechung die Panagia - Kirche hinzuzufügen. Kılıçlar kilisesi [4] teilt mit Hacı İsmael I den relativ schmalen Strauß mit sechs bis sieben Blüten, unterscheidet sich aber dadurch, daß der Strauß aus dem Zwischenraum der Medaillons zum Rand hin wächst, in Hacı İsmael I umgekehrt. Hierin stimmen diese Kirche

1. J. Taf. 162 - 1; R. III Abb. 417, 423, 424, 425, 428.
2. Nr. 13 bei N. V. Georgiades, Mistra, Athen 1971, 60.
3. N. Thierry, Synthronon (= Bibl. Cah. Archéol. 2, 1968), 53 - 59, Abb. 3.
4. R. II Abb. 252, 262, 270.

und der Kuşluk überein, jedoch ist in Çavuşin der Strauß viel breiter angelegt, nämlich zu einem kompletten Halbkreis mit 20 und mehr Blüten aufgefächert. In dieser Form findet er sich — als Beleg der Langlebigkeit des Motivs nicht nur von der Antike bis ins 10. Jh., sondern noch für ein weiteres Jahrtausend — in der Einfassung der Prophetenmedaillons in dem wohl im 19. Jh. aufgemauerten Teil von Timios Stavros [1]. Wenn hier, unweit des Hacı İsmael deresi und dicht neben Elevra III, offenbar sehr alte Vorlagen verwendet wurden, besagen auch anderswo motivische Ähnlichkeiten wie die von Restle notierten wenig. Aus den gegenüber Çavuşin breiter angelegten Gestalten in Hacı İsmael I auf ein größeres Alter zu schließen, dürfte kaum möglich sein; N. Thierry beschränkte sich darauf, auf die stilistische Ähnlichkeit zwischen beiden Dekors zu verweisen und sie als etwa gleichzeitig zu bezeichnen [2]. Praktisch gleichaltrige Kirchen wie Agios Georgios o Vardas auf Rhodos (1290) mit ihren eleganten, schlanken Gestalten und Moutoullas auf Zypern (1280) mit in einigen Szenen viel gedrungeneren Figuren zeigen mindestens für ihre Zeit, daß auch gleichzeitig ein gewisser Spielraum möglich war. Ähnliche Vorbehalte gelten Restles Argumenten zum Stil der Panagia - Kirche.

Sucht man nach weiteren Kriterien für ein geringeres Alter, so stößt man in der Panagia - Kirche auf das Gewand der Apsis - Figur und die Jordantaufe. Im ersten Fall sind es die Kreisornamente auf dem Mantel, die anderswo zwar schon sehr früh vorkommen, in Kappadokien aber selbst im 11. Jh. noch sehr selten sind und sich wohl erst im 12./13. Jh., auf jeden Fall gleichzeitig mit der Masse der Deesis - Apsiden häufen [3]. Bei der Jordantaufe assistieren drei Engel [4], ein Detail, das sich in Kappadokien sonst nur noch in Tokalı II findet [5], andernorts vereinzelt schon relativ früh vorkommt, aber erst im 12. Jh. zur Regel wird [6]. Gerade für die Panagia - Kirche folgt daraus allerdings kaum eine entsprechende Spätdatierung: Bei der hier auf zwei Bildträger verteilten Taufe mag es sich um den Alleingang eines provinziellen Malers handeln, der aus Platzgründen auf einem Feld nur Johannes und Jesus unterbringen konnte, für die Nebenfiguren ein zweites hinzunahm und dieses mit den üblichen zwei Engeln nicht

1. J. II 100 - 104.
2. N. Thierry, Zograf 5, 1974, 5 - 22.
3. G. P. Schiemenz, Archäol. Anz. 1970, 253 - 273, S. 268.
4. M. Restle, Jb. Österr. Byzantinistik 22, 1973, 251 - 279, Abb. 18.
5. J. I 335, Taf. 78 - 1; R. II Abb. 101.
6. G. Millet, Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile[2], Paris 1960, 178.

zu füllen vermochte. Derart ist, wie schon Restle [1] richtig bemerkte, eine «Raumikone» zustande gekommen, die im 10. Jh. freilich nicht mehr unmöglich, dennoch für eine so frühe Zeit wiederum bemerkenswert wäre [2]. Es fällt schwer, sich über alle diese Gesichtspunkte, auch wenn keiner einen definitiven terminus ante quem non setzt, zu Gunsten von Restles Frühdatierung hinwegzusetzen.

Die zahlreichen Ähnlichkeiten mit dem Kuşluk von Çavuşin und Kılıçlar kilisesi lassen sich dabei nicht übersehen. Ohne zu verschwinden, vermindern sich die Probleme, wenn man anders als Restle Kılıçlar kilisesi — wie schon Jerphanion [3] — erst um 1000 ansetzt [4] und damit auch für Elevra III und die Hacı - İsmael - Kirchen eine Zeit nicht nur vor, sondern auch nach dem Kuşluk von Çavuşin ermöglicht. Es wäre dann z.B. an eine Zeit um die oder bald nach der Jahrtausendwende zu denken. Die Möglichkeit, daß der «archaische» vielmehr ein rustikaler und derart von den allgemeinen Stiltendenzen wenig abhängiger, zeitlich wenig variabler Stil ist und die Hacı - İsmael - Kirchen zu irgendeiner späteren Zeit Wandmalereien der Umgebung kopierten, bleibt davon unberührt.

Auch an zwei weiteren Stellen der Panagia - Kirche vermögen wir Restle nicht zu folgen. Beim ersten der mit Jesus am Palmsonntag in Jerusalem einziehenden Jünger las Restle (wie schon Jerphanion) richtig den Namen *IOANIC* [5], beim zweiten die Buchstaben *YOI*; «gemeint ist sicher Jakobos». Damit würde es sich — in Kappadokien einmalig — um die Söhne des Zebedäos handeln, woran Restle detaillierte Folgerungen knüpfte. Diese sind indessen gegenstandslos: Tatsächlich liest man links vom nimbierten Kopf und grünen Gewand des linken Jüngers in vertikaler Anordnung *ΘOYMAC*, also Thomas. Der rechte, seinen Arm zu Jesus erhebende Jünger ist bärtig, entspricht also nicht dem Typ des in den Evangelienszenen jugendlichen Johannes, sondern ist als Petrus anzusprechen; falsche Namensbeischriften kommen in Kappadokien wiederholt vor. So hat Karanlık kilise unter den Propheten außer dem als König gekleideten Salomon Daniel in

1. M. Restle, Jb. Österr. Byzantinistik 22, 1973, 251 - 279, S. 268.
2. O. Demus, Byzantine Mosaic Decoration, London 1948; G. P. Schiemenz, Röm. Quartalschr. 67, 1972, 153 - 174.
3. J. II 418.
4. G.P. Schiemenz, Röm. Quartalschr. 67, 1972, 153 - 174.
5. J. II 114; M. Restle, Jb. Österr. Byzantinistik 22, 1973, 251 - 279, S. 269.

persischer Tracht, aber ebenfalls mit der Beischrift *COΛOMON* [1] sowie neben Jesaja (Beischrift *HCAHAC,* Jesaja - Text auf der Schriftrolle) den durch einen Sacharja - Text auf seiner Rolle gekennzeichneten Propheten Sacharja, diesen aber ebenfalls mit der Beischrift *HCAHAC* [2]. Hierher gehören auch in Şahinefendi Salomon mit einem Sacharja - Text [3] und bei Jesu Darstellung im Tempel in der Eustathios - Kapelle der Priester Zacharias [4] (der Irrtum offenbar bedingt dadurch, daß der Vater Johannes des Täufers wie Symeon Priester war) und in Saklı kilise Joachim statt Joseph [5], wohl infolge einer Assoziation der wie üblich rechts stehenden Prophetin Anna (Hanna) mit der Mutter Marias, die sich in El Nazar in Joachim und Anna (diese ohne Schriftrolle) hinter Joseph ausdrückt [6].

Damit entbehrt die Panagia - Kirche jeglicher Sonderrolle. Ist beim Einzug in Jerusalem nur ein Jünger zugegen [7], so handelt es sich (durch Beischriften gesichert) um Thomas (El Nazar [8], Kılıçlar kilisesi [9], Elmalı kilise mit einem im Hintergrund durch einen leeren Nimbus und Gewandfalten angedeuteten zweiten Jünger [10]) oder um Petrus (Göreme 8 [11], Kuşluk von Çavuşin [12]) und nur in Güllü dere 4 um Philippos [13]. Karanlık kilise hat einen bartlosen Jünger ohne Namensbeischrift, in dem Jerphanion — wegen der Analogie zu den anderen Säulenkirchen sicher zu Recht — ebenfalls Thomas sah [14]. Wo zwei Jünger dem Herrn folgen, sind es normalerweise Petrus und Thomas (Çarıklı kilise [15], Yılanlı kilise [16],

1. J. Taf. 102 - 3 (nicht *COΛOMON*, so J. I 403); R. S ö n m e z d a ğ, Cappadocia, 38.
2. J. I 404; R. II Abb. 231.
3. J. II 162.
4. J. I 158, Taf. 38 - 2; R. II Abb. 150.
5. IE. Abb. 10; B. Taf. 95; R. II Abb. 31.
6. J. I 186, Taf. 41 - 1; J. L a f o n t a i n e, Cah. Archéol. 12, 1962, 263 - 284, S. 277 Anm. 1; R. II Abb. 12.
7. Keine Namensbeischrift mehr lesbar in Açık Saray (G. P. S c h i e m e n z, Istanb. Mitteil. 23 - 24, 1973/74, 233 - 262), Mavrucan (J. II 221, Taf. 156 - 1).
8. J. I 189, Taf. 41 - 3; R. II Abb. 19.
9. J. I 219, Taf. 49 - 1; R. II Abb. 271.
10. J. I 444, Taf. 119 - 4; R. II Abb. 177.
11. J. I 117.
12. J. I 537, Taf. 141 - 2; R. III Abb. 309.
13. T h i e r r y, Cah. Archéol. 15, 1965, 97 - 154, S. 111.
14. J. I 413, Taf. 104 - 4; R. II Abb. 231, 234.
15. J. I 463, Taf. 129 - 3.
16. Th. 93.

Pürenli seki kilisesi [1]). In Tokalı II [2] sind Namensbeischriften nicht vorhanden, in Bahattin samanlığı kilisesi [3] und in Eğri taş kilisesi [4] nicht mehr lesbar; Jerphanion bzw. Thierry nannten die Begleiter auch hier (in Bahattin samanlığı kilisesi durch Kopf- und Barthaar motiviert) Thomas und Petrus. Nur Tokalı I hat mit *HAKOBOC* und *ΦΙΛΙΠΟC* abweichende Namen [5]; ungedeutet blieben mangels Kriterien die schlecht erhaltenen Fälle der Archangelos - Kirche [6], Belli 1 [7] und Ala kilise [8], während in Pancarli kilise [9] und der Apostelkirche (an der Naos - Westwand nach Restle Einzug in Jerusalem, nach Jerphanion aber Abendmahl [10]) schon die Identifizierung der Szene unsicher ist. Nach allem liegt hier offenbar ein Typ mit zwei Jüngern, und zwar Petrus und Thomas, zugrunde, bei dem nach Belieben der eine oder der andere fortgelassen werden konnte. Thomas wurde zuweilen (wie auch in der Erweckung des Lazarus [11]) durch den anderen jugendlichen Apostel, Philippos, ersetzt. In Tokalı I ist Jakobos erratisch, die Panagia - Kirche hingegen mit Ausnahme des Lapsus bei der Beischrift völlig normal; die Orthographie *ΘOYMAC* findet sich (mit *OY* als Ligatur) auch in Yılanlı kilise und Pürenli seki kilisesi [12].

Auf dem rechten vorderen Pfeiler der Panagia - Kirche befindet sich auf der «Längsschiff» - Seite ein bartloser Heiliger mit Buch. Restle hielt ihn für den Hl. Klemens, «ob der dritte Nachfolger Petri in Rom... oder Klemens von Ankyra gemeint ist, läßt sich nicht mit Sicherheit klären» [13]. *KAIMHC POMHC* kommt sonst nur noch als Medaillon in Tokalı II [14]. *O AΓIOC KΛIMIOC O ANKYPOY* im Nord-

1. Th. 147, Taf. 66b; R. III Abb. 486; W. F. V o l b a c h und J. L a f o n t a i n e - D o s o g n e, Byzanz und der christliche Osten, Berlin 1968, Taf. 30.
2. J. I 343, Taf. 79 - 2; R. II Abb. 106.
3. Th. 167, Taf. 74.
4. Th. 57.
5. J. I 280, Taf. 65 - 1; R. II Abb. 72.
6. J. II 140.
7. J. II 283.
8. Th. 194, Taf. 92a.
9. J. II 43.
10. J. II 70; R. I, Ikonographisches Register, III Inventar vor Abb. 403; vgl. G. P. S c h i e m e n z, Orient. Christ. Analecta 204, 1977, 147 - 180, S. 168.
11. J. I 189.
12. Th. 93, 147, Taf. 66b; W. F. V o l b a c h und J. L a f o n t a i n e - D o s o g n e, Byzanz und der christliche Osten, Taf. 30.
13. M. R e s t l e, Jb. Österr. Byzantinistik 22, 1973, 251 - 279, S. 263, im Raumschaubild Abb. 5 als Klemens von Ankyra bezeichnet.
14. J. I 319, II 506.

schiff von Güllü dere 4 vor [1]; die Südapsis derselben Kirche hat (ohne Spezifikation) *Ο ΑΓΙΟϹ ΚΑΙΜΙΟϹ* im Rang der Kirchenväter [2]. Ob man hier mit Restle [3] den Papst von Rom zu sehen hat, ist insofern fraglich, als auch Klemens von Ankyra Bischof war und gerade in dieser Kirche auch sonst einige Heilige doppelt abgebildet sind, so der Bischof Amphilochios in der Südapsis und an der Ostwand des Verbindungsganges zwischen Nord- und Südkapelle, Eustathios als Büste und als den Hirsch verfolgender Reiter, Konstantin und Helena im Eingangsbogen und an der Ostwand des Südschiffs sowie vielleicht auch noch einzeln an verschiedenen Stellen der Südwand des Nordschiffs [4].

Der Heilige der Panagia - Kirche ist hingegen durch keine Namensbeischrift gekennzeichnet; zu einem Bischof würde zwar das Buch, schlecht aber das jugendliche Gesicht passen. Die kappadokischen Klemens - Bilder stehen derzeit für einen ikonographischen Vergleich nicht zur Verfügung [5]; von Beispielen an anderen Orten ist *Ο ΑΓΙΟϹ ΚΛΕΙΜΕΝΤΙΟϹ* der Papst in Sta.Maria Antiqua zu Rom (757 - 767?) ein Bischof mit Buch und kurzem, aber deutlichem Bart [6]. Beim Papst Klemens in der Cripta di S. Giovanni bei S. Vito dei Normanni (Provinz Brindisi) ist der Bartwuchs kräftiger [7], sonst ähnlich wie in Rom. Restle kam zu seiner Identifizierung durch eine sonst gut lesbare, um den Nimbus des Heiligen angeordnete Votivinschrift eines Presbyters, dessen stark beschädigten Namen er — sonst mit Jerphanion buchstabengetreu übereinstimmend — *ΚΛΪΜΪ[ΝΤΟϹ]* las und auf den Heiligen übertrug. Jerphanion [8] hatte hier aber *[Δ]ΑΜΙ[ΑΝΟΥ]* gelesen und nicht aus dem Namen des Supplikanten auf den des Heiligen geschlossen, der wegen des Buches auch kaum der Hl. Arzt Damian [9]

1. Thierry, Cah. Archéol. 15, 1965, 128.
2. Thierry, Cah. Archéol. 15, 1965, 103.
3. R. III, Inventar vor Abb. 340.
4. Thierry, Cah. Archéol. 15, 1965, 97 - 154.
5. Abbildungen sind nicht publiziert; Güllü dere 4 und neuerdings wegen Restauration auch Tokalı kilise sind nicht zugänglich.
6. P. Romanelli und P. J. Nordhagen, S. Maria Antiqua, Roma 1964, Taf. 42, 44.
7. A. Medea, Gli Affreschi delle Cripte Eremitiche Pugliesi, Roma 1939, 102, Abb. 47.
8. J. II 115, Inschrift 143.
9. H. Skrobucha, Kosmas und Damian (Recklinghausen 1965). W. Oakeshott, Die Mosaiken von Rom vom dritten bis zum vierzehnten Jahrhundert, Wien 1967, äußerte S. 102 zu den beiden Märtyrern in der Apsis von Santi Cosma e Damiano in Rom, ihre Namen kenne man nicht. Der vom Hl. Petrus herangeführte Märtyrer ist aber durch den Beutel an seinem linken Unterarm (für das Arztbesteck) als hl. Arzt gekennzeichnet; beim linken Gegenstück hat nicht der Restaurator des 17. Jh.'s beabsichtigt, «vermutlich irrtümlicherweise» auch diesem Märtyrer einen roten Beutel beizugeben (so Oakeshott), sondern die Bestecktasche für einen Gewandzipfel mißverstanden. Angesichts der Kirchendedikation handelt es sich also eindeutig um Kosmas und Damian.

sein kann. Unsere eigenen Aufzeichnungen bestätigen sonst den Text, geben aber für den Namen ...ΟΜЄ... Damit ist schon der Name des Presbyters ganz unsicher; überdies haben wir gezeigt, daß der Rückschluß aus einer solchen Inschrift auf die Identität des ihr benachbarten Heiligen unmöglich ist [1].

Implizit bestätigt dies auch Restle: Die Panagia - Kirche enthält noch eine weitere, weniger gut erhaltene Inschrift, in der sowohl Jerphanion [2] als auch Restle den Supplikanten - Namen Sisinnios las. Anders als Jerphanion wollte Restle deswegen auch in dem Soldatenheiligen neben der Inschrift Sisinnios sehen, stand dann jedoch vor der Schwierigkeit, daß dieser an anderer Stelle bereits abgebildet war. Restle suchte dem Problem u.a. durch die Annahme zu entgehen, daß einmal Sisinnios aus der Gruppe der 40 Märtyrer von Sebasteia, an der anderen Stelle der von den 45 Märtyrern von Nikopolis abgebildet sei. Nicht nur die doppelten Bilder von Güllü dere 4 machen dies unnötig: Die Daniel - Kapelle hat zweimal Prokopios als Reiter [3], Saklı kilise (wo auch das Mandylion doppelt vorkommt [4]) Georgios und die beiden Theodoroi als stehende Krieger und außerdem Georgios und Theodoros Stratelates als Reiter [5], die Theotokoskapelle und Açık Saray Georgios unter den Heiligen und in den Szenen seines Martyriums [6], Karanlık kilise bei den Propheten durch die Verschreibungen je zweimal Salomon und Jesaja [7]. Indessen sind Fälle bekannt, in denen sich ein Supplikant selbst dann nicht neben dem Bild des homonymen Heiligen

1. G. P. Schiemenz, Röm. Quartalschr. 71, 1976, 133 - 174.
2. J. II 116, Inschrift 144.
3. J. I 174; G. P. Schiemenz, Archäol. Anz. 1970, 253 - 273, Abb. 10, 11.
4. R. II vor Abb. 21.
5. G. P. Schiemenz, Röm. Quartalschr. 71, 1976, 133 - 174. Wenn man an der Ostwand des Südarms von Göreme 21 in dem stehenden Krieger nicht mit Jerphanion (J. I 476) «probablement Procope», sondern wegen der Symmetrie gegenüber Theodoros im Nordarm Georgios sieht (also den allein erhaltenen Anfangsbuchstaben seines Namens nicht mit Jerphanion als beschädigtes Π, sondern als Γ liest), liegt hier mit dem benachbarten Reiter Georgios ein gleichartiger Fall vor; vgl. A. W. Epstein, Cah. Archéol. 24, 1975, 115 - 126, Abb. 2.
6. J. I 125; G. P. Schiemenz, Istanb. Mitteil. 23 - 24, 1973/74, 233 - 262.
7. J. I 403 - 404; R. Sönmezdağ, Cappadocia, 38.

einschrieb, wenn es dieses in der Kirche gab [1]. Restle (nicht Jerphanion) sah im sehr unsicheren unteren Teil der Inschrift Hinweise auf einen zweiten Stifter, dessen Name sich nicht mit Sicherheit eruieren lasse, mithin nicht mit dem des Heiligen übereinzustimmen braucht. Dann ist ein solcher Schluß aber auch in den anderen Fällen nicht zulässig.

Wir müssen mithin konstatieren, daß wir die Namen der Heiligen bei Jerphanions Inschriften 143 und 144 nicht kennen. Dies gilt auch für den nimbierten Kapuzenmönch in Güllü dere 4, den N. und M. Thierry für den Hl. Makarios hielten [2]; auch hier kommt der Name nicht als Bildlegende, sondern nur in einer gleichartigen Kommemorationsinschrift eines Mönches Makarios vor [3].

GÜNTER PAULUS SCHIEMENZ

1. G. P. Schiemenz, Röm. Quartalschr. 71, 1976, 153 - 154.
2. Thierry, Cah. Archéol. 15, 1965, 97 - 154, Abb. 20.
3. Vgl. G. P. Schiemenz, Röm. Quartalschr. 71, 1976, 133 - 174. Der Sammlung heiliger Kapuzenmönche in Anm. 323 ist Zosimas in der Panagia-Kapelle hinzuzufügen.

«ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΓΑΛΑΚΤΟΣ... ΕΣΤΕΡΗΜΕΝΑΙ» *

Ἐκ τοῦ «Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Κυριακῶν θεμάτων» ἔργου Περδίκου πρωτονοταρίου Ἐφέσου, τοῦ ιδ' αἰῶνος, θὰ ἐρευνηθῇ τὸ ἑξῆς χωρίον, εἰς τὸ ὁποῖον μνημονεύεται δοξασία καὶ συνήθεια γνωστὴ καὶ σήμερον μεταξὺ τοῦ λαοῦ.

Εἴδομεν τόπον ἅγιον καὶ λίθον αἱμοδόχον,
ἐν οἷς Ἡρώδου τύραννοι, καρατομοῦντες βρέφη,
ἐν τοῖς σπηλαίου μέρεσι παρέρριπτον ὡς ἄγη (editor *ἄγη*).
Ἀλλ' ἐν ἑτέρῳ σκοτεινῷ σπηλαίῳ κόρη μόνη,
τὸν Κύριον βαστάζουσα καὶ παρυποκρυβοῦσα,
καὶ τοῦ τιμίου γάλακτος σταλάξαντος, ὡς λόγος,
κατάλευκος ὡσεὶ τυρὸς ὁ τόπος ἐγεγόνει,
ἐξ οὗ γυναῖκες γάλακτος πάμπαν ἐστερημέναι,
χοὸς μεταλαμβάνουσαι βλύζουσιν ὑπὲρ φύσιν.
Λέγω δὲ πάντα τὸν ναὸν καὶ τόπον τὸν ἐκεῖσε.
εἰ μὴ τὸ ἔθνος ἦν οἰκοῦν, ἐμὰς δι' ἁμαρτίας,
ἐξαίσια τὰ θαύματα ποταμηδὸν ἐκχέειν [1].

Ἡ μνημονευομένη δοξασία καὶ συνήθεια ἀνήκει εἰς τὸν εὐρύτερον κύκλον τελετουργικῶν ἐνεργειῶν, χρήσεων, συνηθειῶν καὶ δοξασιῶν τοῦ λαοῦ σχετικῶν πρὸς τὸ *γάλα τῆς γυναίκας*· εἰδικώτερον ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι τελοῦνται *γιὰ νὰ κατεβῇ τὸ γάλα*, ὅπως ἡ προσφυγὴ εἰς ἁγιάσματα, ἡ χρῆσις περιάπτων (τῆς γαλατόπετρας κ.ἄ.), εὐχῶν, ἐπῳδῶν κλπ.

Ἡ χρῆσις μέσων πρὸς τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν εἶναι κυρίως ἐπιτέλεσις μαγικῶν καὶ δεισιδαιμονικῶν ἐνεργειῶν καὶ συναφῶν πρὸς αὐτὰς πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ ποθουμένου, ὡς συμβαίνει εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς κατὰ τὰς κρισιμωτάτας περιστάσεις τοῦ βίου, ὡς τὸν τοκετόν, τὴν ἀσθένειαν κλπ., καὶ πρὸς προφύλαξιν ἢ ἀποτροπὴν ἐπηρειῶν, αἱ ὁποῖαι ὑπαγορεύουν τὴν προσφυγὴν τῶν ἀδυνάτων εἰς ὑπερφυσικὰς ἐπικουρίας.

* Ἀνακοίνωσις γενομένη κατὰ τὸ ΙΕ' Συνέδριον Βυζαντινῶν Σπουδῶν (Ἀθῆναι, 5 - 11 Σεπτεμβρίου 1976).

1. Migne, PG 133, 972C.

Εἰς τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν ἀφήγησιν γίνεται χρῆσις διὰ τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν *χοός*, χώματος, τὸ ὁποῖον προσέλαβε τὴν ἰδιαιτέραν δύναμιν ἀπὸ τὸν σταλαγμὸν τοῦ θείου γάλακτος τῆς Παναγίας ἐπ' αὐτοῦ.

Εἰς νεωτέρας παραδόσεις ἀναφέρεται ὅτι εἰς τὸν Μόλυβον [1] ὑπάρχει ναὸς τοῦ Ἁγίου Γαλάτη, ὅπου προσφεύγουν αἱ γυναῖκες καὶ λαμβάνουν χῶμα ἢ *πετραδέλλια*, τὰ ὁποῖα δένουν ἐπὶ τοῦ στήθους των διὰ *νὰ κατεβῇ τὸ γάλα* [2]. Εἰς τὴν Ἀν. Θρᾴκην, ὅταν ἡ λεχὼ εἶχεν ὀλίγον γάλα ἢ ἐστερεῖτο τούτου, μετέβαινεν εἰς τὴν Ἁγίαν Γαλατιανὴν καὶ μετὰ προσφορὰν θυμιάματος ἤρχιζε νὰ στάζῃ τὸ ἁγίασμα, τὸ *γάλα*. Ἡ λεχὼ τότε συνέλεγε τοῦτο, ἔπινεν ἐξ αὐτοῦ ὀλίγον καὶ ἔνιπτε τὸ πρόσωπον καὶ τοὺς μαστούς [3]. Εἰς τὸ Ἅγιον Γάλα Χίου χρησιμοποιοῦν τὸ *γάλα τῆς Παναγίας*. Ἡ ἐπωνυμία ἐδόθη εἰς τὸ χωρίον ἀπὸ τὴν Παναγίαν. Ἐκτὸς τοῦ κτίσματος τοῦ ναοῦ ὑπάρχει σπήλαιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἡ ὁμοιάζουσα πρὸς γυναῖκα πέτρα (βράχος) πιστεύεται ὅτι εἶναι ἡ Παναγία. Κυρίως δεικνύουν τὸν μαστόν της, ἐκ τοῦ ὁποίου στάζει ἁγίασμα, γάλα, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῦν μεταξὺ τῶν ἄλλων αἱ γυναῖκες *γιὰ νὰ κατεβάσουν γάλα*. Λέγεται ἐπίσης ὅτι αὐτὸ ρέει ἐκ τοῦ μαστοῦ κατὰ τὰς λειτουργίας τοῦ Δεκαπενταυγούστου καὶ τὴν 23ην τοῦ αὐτοῦ μηνός [4].

Βορειοδυτικῶς τῆς κωμοπόλεως Γιαλούσας Κύπρου, πλησίον τῆς παραλίας καὶ μεταξὺ ἀποκρήμνων βράχων, εὑρίσκεται σπήλαιον καλούμενον *Γαλακτηνή*. Ἡ ὀροφὴ τοῦ σπηλαίου γέμει σταζόντων σταλακτιτῶν, ἐχόντων τὸ σχῆμα μαστοῦ. Ἐκεῖ καταφεύγουν ὅσαι στεροῦνται γάλακτος. *Ἂν μιὰ γυναῖκα δὲν ἔχῃ γάλα καὶ πιῇ ἀπὸ τὸ νερὸ αὐτό, ἀμέσως οἱ μαστοὶ γεμίζουν γάλα... εἶναι θαυματουργὸ καὶ ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ γεμίζῃ γάλα τοὺς μαστοὺς ἐκείνων ποὺ δὲν ἔχουν*. Ἐκ τῆς ἰδιότητος ταύτης προέρχεται καὶ ἡ ἐπωνυμία *Γαλακτηνή* [5].

1. Κωμόπολις εἰς τὰ βόρεια τῆς Λέσβου.

2. ΚΛ. (= Κέντρον Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, χφ.), ἀρ. 1446 Α, σ. 166 (συλλ. Δ. Λουκάτου, Λέσβος 1940).

3. Κ. Χουρμουζιάδου, Τὸ παιδὶ εἰς τὴν περιφέρειαν Μετρῶν καὶ Ἀθύρων, Ἀρχ. Θρακικ. Θησαυροῦ Ζ', 1940 - 1941, σ. 74.

4. ΚΛ., ἀρ. 2456, σσ. 349 - 350 (συλλ. Ἄννης Ἰ. Παπαμιχαήλ, Ἅγιον Γάλα Χίου 1962).

5. Μαθητικὴ Ἑστία, ἔτος Ε', 1954, ἀρ. 13. Χαρακτηριστικὴ τῆς βαθέως ἐρριζωμένης μεταξὺ τοῦ λαοῦ πίστεως καὶ δοξασίας αὐτῆς εἶναι ἡ κυκλουμένη παρ' αὐτῷ παράδοσις ὅτι: *Κάποτε κάποιο καράβι ταξιδεύοντας πέρασε ἀπὸ τὴν ἀκτὴ τῆς Γιαλούσης. Καὶ ἐπειδὴ ταξίδευε ἀρκετὲς μέρες χωρὶς σταθμό, τοὺς ἔλειψε τὸ νερὸ κι ἀναγκάστηκε ὁ καπετάνιος νὰ σταματήσῃ. Ἔστειλε τότε ὀκτὼ ἀπὸ τοὺς ναῦτες του νὰ φέρουν νερό. Αὐτοὶ ἔφθασαν στὸ μέρος, ὅπου ἦτο τὸ νερὸ μὲ τὴν περίεργη αὐτὴ ἰδιότητα. Ἀφοῦ οἱ ναῦτες ἤπιαν ἀρκετά, γέμισαν τὶς στάμνες καὶ γύρισαν πίσω στὸ καράβι. Δὲν πρόφθασαν ὅμως ν' ἀνεβοῦν καὶ οἱ μαστοί των ἐξωγκωμένοι ἄρχισαν νὰ στάζουν γάλα, ὁπότε κατάλαβαν τί εἶχε συμβῆ μὲ τὸ μαγικὸ νερὸ* (αὐτόθι).

Εἰς ἄλλην παράδοσιν ἀναφέρεται ὅτι εἰς τὸν χῶρον, ὅπου συμβάλλουν τὰ ὕδατα τοῦ Πηνειοῦ καὶ ἄλλα ὕδατα πηγάζοντα βορειότερον τοῦ Ζυγοῦ τοῦ Μετσόβου, ὑπάρχει *βράχος*, τὸν ὁποῖον καλοῦν *Γαλακτίτη*. Ἐὰν αἱ γυναῖκες φέρουν μεθ' ἑαυτῶν τεμάχιον μικρὸν ἐκ τοῦ βράχου, *κατεβάζουν γάλα*. Μάλιστα, κατὰ τὴν ἰδίαν παράδοσιν, ἐὰν τεμάχιον τριφθῇ, ἀναμειχθῇ μεθ' ὕδατος καὶ δοθῇ εἰς τὰ θήλεα ζῷα, αὐξάνει τὴν παραγωγὴν τοῦ γάλακτος αὐτῶν [1].

Ἡ δοξασία καὶ ἡ συνήθεια αὕτη, ὡς παρουσιάζεται, στηρίζεται εἰς τὴν πίστιν τοῦ λαοῦ συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἐκείνη, ἡ ὁποία ἐνεργεῖ, ἔρχεται εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς τὴν ὑπερφυσικὴν δύναμιν, τὴν θείαν δύναμιν, ἡ ὁποία ἀσκεῖ ἐπ' αὐτῆς τὴν εὐεργετικήν της ἐπιρροήν. Ἔχομεν τελετουργικὴν πρᾶξιν, ἡ ὁποία φέρει εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν τὸν τελετουργόν, ὁ ὁποῖος ἐνταῦθα εἶναι ἡ πάσχουσα, μὲ τὴν ὑπερφυσικὴν δύναμιν. Ἐπίσης πιστεύεται ὅτι ἐξασφαλίζεται τὸ ποθούμενον κατὰ τὸν συνειρμικὸν συλλογισμὸν τῆς ἀναλογικῆς μαγείας — γάλα διὰ νὰ φέρῃ γάλα —. Κατὰ τοὺς κανόνας τῆς μαγείας ἀναπαράγεται τὸ ἀντίστοιχον εἰς τὸ σῶμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποβλέπει ἡ μαγικὴ πρᾶξις.

Ἡ δοξασία περὶ τῆς ἰδιότητος αὐτῆς τῆς πέτρας στηρίζεται καὶ εἰς τὴν φύσιν της, ὡς γαλακτώδους, ἐξ ἧς κατέχει τὸ εἰδικὸν χάρισμα.

Παραπλησίαν θεωροῦμεν τὴν πίστιν εἰς γαλακτούχους βοτάνας, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις δίδει ἄφθονον γάλα εἰς τὰς μητέρας. Ἡ χρῆσις αὕτη εἶναι πολὺ γνωστὴ ἐπίσης εἰς τὸν λαόν [2], ἀλλὰ δὲν τὴν σχολιάζομεν ἐνταῦθα, διότι δὲν θεωροῦμεν ὅτι ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ θέμα μας.

Εἰς τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς κατηγορίαν, τὴν ἐξεταζομένην, ταξινομοῦμεν τὸν γαλακτίτην, ἤτοι τὰ ὡς περίαπτα χρησιμοποιούμενα *γαλατολίθαρα*, *γαλατόπετρες*, *γαλοῦσες* καὶ *γαλατοῦσες*. Αὐτὰ κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν τὰ χρησιμοποιοῦν διὰ νὰ *κατεβῇ τὸ γάλα* [3], *εἶναι δύσκολο νὰ τὰ βρῇς... εἶναι κάτι πέ-*

1. Ἀλεξ. Κ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις τ' Ἀσπροποτάμου, Τρίκκαλα 1948, σ. 75, ἀριθ. 151.

2. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρω π.χ. ὅτι εἰς τὸ Ριζοβούνιον Πρεβέζης αἱ γυναῖκες, διὰ *νὰ κατεβῇ τὸ γάλα*, πηγαίνουν εἰς τὸ παρεκκλήσιον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ τρώγουν *ἕνα χορτάρι, τὸ γαλόχορτο, μὲ τὰ χέρια πίσω*. Τὸ *γαλόχορτο* φυτρώνει κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν μόνον ἐκεῖ. (ΚΛ., ἀρ. 2739, σ. 17, συλλ. Γεωργ. Χ. Κολιοῦ, Ἄσσος Πρεβέζης 1963). Ἀλλαχοῦ, ὅταν δὲν ἔρχεται τὸ γάλα, ἡ ἐνδιαφερομένη *πρέπει νὰ πάῃ βελάζουσα σὲ μέρος ποὺ εἶναι τὸ μανόγαλο καὶ νὰ τὸ βοσκήσῃ* (ΚΛ., ἀρ. 767, σ. 400, συλλ. Δ. Τσίριμπα, Ἀρκαδία 1926), ἢ πηγαίνει εἰς τὴν Παναγίαν *πὄχει τὸ χόρτο. Κι οἱ τουρκάλες ἀκόμα πῆγαν, ὄχι μόνον 'μεῖς οἱ χριστιανές. Τὰ περάσαμεν στὴ ζωή μας αὐτά.* (ΚΛ., ἀρ. 1908 Α', σ. 44, συλλ. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, περιοχ. Κονίτσης 1953. Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Α', σσ. 11 - 12, ἀρ. 17, τόμ. Β', σσ. 645 - 648).

3. Ἐμμ. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά, ἐν Ἀθήναις 1896, σ. 112, Σπυρίδ. Α. Κοσμάτου, Ἐπῳδαὶ Κεφαλληνιακαί, Λαογραφία Β', 1910, σσ. 189 - 191. (Κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν *Ἡ γαλαχτόπετρα εὑρίσκεται εἰς τοὺς μαστοὺς αἰγῶν τινων σπανιώτατα, μετὰ τὸν δωδέκατον τοκετόν, ἂν εἶναι ὁ τελευταῖος τῆς αἰγὸς ἐκείνης* (αὐτόθι, σ. 191),

τρες σὰ διαμάντια μὲ τέσσαρα χρώματα[1]. *Εἶναι πολύτιμη πέτρα ὅμοια μὲ τὶς μπίλιες τῆς γκαζόζας... μέσα ἔχει λευκὲς γραμμὲς σὰ φλέβες ἀπὸ γάλα*[2]· *σὰ χάντρα μεγάλη κι ἔχει γάλα μέσα καὶ αἷμα*[3]. Εἶναι μεγάλης ἀξίας[4]. Τὴν ἔχουν, τὴν γαλατόπετρα, πολὺ ὀλίγοι, τὴν δανείζουν ἀκριβὰ καί, διὰ νὰ μὴ χαθῇ, δίδουν καὶ μεγάλο ἐνέχυρον ἢ ὑποθήκην[5]. *Εἶναι μικρὸ λιθαράκι μὲ ἄσπρο καὶ κόκκινο χρῶμα. Τὸ ἄσπρο... γιὰ νὰ κατέβῃ τὸ γάλα καὶ τὸ κόκκινο γιὰ νὰ σταματήσῃ ἡ αἱμορραγία*[6].

Ἡ δοξασία αὔτη περὶ τοῦ πολυτίμου λίθου, τοῦ γαλακτίτου, ἔχοντος τὴν αὐτὴν δύναμιν, ὅσον γνωρίζω, ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ: *Ὁ γαλακτίτης ἀπορρήτῳ βρύει γάλακτι, ἔνθεν γὰρ αὐτῷ καὶ τοὔνομα· κατασπᾷ δὲ γάλα ταῖς γυναιξί· λήθην δὲ ἐργάζεται τῶν κακῶν καὶ μνήμην τῶν καλῶν*[7]. Ἐπίσης ὁ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν ὀπάλλιος[8] λίθος, λατινιστὶ opalus[9], κέκτηται τὴν ἰδιότητα αὐτήν. Ὁ γαλακτίτης λίθος μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Πλινίου[10] καὶ

ΚΛ., ἀρ. 1105, σ. 151 (συλλ. Μ. Λιουδάκι, Ἀνατ. Κρήτη 1937), Εὐαγγ. Κ. Φραγκάκι, Συμβολὴ στὰ λαογραφικὰ τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1949, σ. 65, ΚΛ., ἀρ. 1665Α', σσ. 9 - 10 (συλλ. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, Λαογρ. Βορ. Ἠπείρου, "Αγιος Νικόλαος, "Ανω Δρόπολις 1951), ΚΛ., ἀρ. 2075, σ. 14 (συλλ. Δημ. Γρ. Σπανοῦ, Π. Ψαρὰ Χίου 1952), ΚΛ., ἀρ. 2009, σσ. 11 - 12 (συλλ. Μιλτ. Κακλαμάνη, Ἐγκλουβὴ Λευκάδος 1953), ΚΛ., ἀρ. 2008, σ. 37 (συλλ. Εὐστ. Γουρζῆ, Κατούνα καὶ Καρυῶται Λευκάδος 1953), ΚΛ., ἀρ. 1959, σ. 13 (συλλ. Ἐμμ. Σορώτου, Οἴα Θήρας 1953), ΚΛ., ἀρ. 2081, σ. 54 (συλλ. Ἐλευθ. Ἀντ. Ζάννου, Θήρα 1954), Αἰκατερ. Χρυσουλάκη, "Εθιμα Σφακίων τῆς Κρήτης, Λαογραφία ΙΖ', 1958, σ. 387, ΚΛ., ἀρ. 2006, σ. 23 (συλλ. Δημ. Παπαθανασίου, περιοχ. Βονίτσης Αἰτωλοακαρνανίας 1954), ΚΛ., ἀρ. 2263, σ. 94 (συλλ. Νικ. Ζάρακα, Πυλὶ Κῶ 1958), ΚΛ., ἀρ. 2324, σσ. 55 - 56 (συλλ. Ἰωάνν. Κασιμάτη, Κύθηρα 1959), ΚΛ., ἀρ. 3467, σ. 177 (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδου, Ἁγ. Γεώργιος Σητείας Κρήτης 1969).

1. ΚΛ., ἀρ. 1665Α, σσ. 9 - 10 (συλλ. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, Λαογρ. Βορ. Ἠπείρου, "Αγιος Νικόλαος, "Ανω Δρόπολις 1951).

2. ΚΛ., ἀρ. 1105, σ. 151 (συλλ. Μ. Λιουδάκι, Ἀνατ. Κρήτη 1937).

3. ΚΛ., ἀρ. 3467, σ. 177 (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδου, "Αγιος Γεώργιος Σητείας Κρήτης 1969).

4. Σπυρίδ. Α. Κοσμᾶτος, ἔνθ' ἀν., σ. 191.

5. ΚΛ., ἀρ. 1105, σ. 151 (συλλ. Μ. Λιουδάκι, Ἀνατ. Κρήτη 1937).

6. ΚΛ., ἀρ. 2263, σ. 94 (συλλ. Νικολ. Ζάρακα, Πυλὶ Κῶ 1958)· πρβλ. καὶ ΚΛ., ἀρ. 3467, σ. 177 (συλλ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδου, "Αγιος Γεώργιος Σητείας Κρήτης 1969).

7. Migne, PG 122, 892.

8. Ὀρφικ. Λιθικ. 279 *Φημὶ δέ τοι τέρπειν καὶ ὀπάλλιον οὐρανίωνας | ἀγλαόν, ἱμεροῦ τέρενα χρόα παιδὸς ἔχοντα | καί ἑ καὶ ὀφθαλμοῖσιν ἀοσσητῆρα τετύχθαι.*

9. Plin., Nat. Hist. 37, 6, 21 - 22· Isid. orig. 16, 12 *Opalus dinstinctus diversarum colore gemmarum.*

10. Plin., Nat. Hist., 37, 10, 59 *Galaxian aliqui galactiten vocant, similem proxime dictis, sed intercurrentibus sanguineis aut candidis venis. Galactitis ex uno colore lactis est. eandem leucogaeam et leucographitim appellant et synechitim, in attritu lactis suco ac sapore notabilem, in educatione nutricibus lactis fecundam. infantium quoque collo adalligata salivam facere traditur, in ore autem liquescere, eadem memoriam adimere... sunt qui smaragdum albis venis circumligatum galactiten vocent... haec quoque gemma concipere dicitur et intra se partum fateri concussa, concipere autem trimenstri spatio;* Solin. 7, 4 *nec iniuria, cum inter calculos quibus ripae eius* (sc. Acheloi) *micant inveniatur galactites, qui scrupulus ipse ater si teratur reddit sucum album ad lactis saporem. feminis nutrientibus inligatus fecundat ubera, subnexus parvulis largiusculos haustus facit salivarum. intra os receptus liquescit : cum solvitur tamen memoriae bonum perimit.*

τοῦ Διοσκορίδου[1], χρησιμοποιούμενος πρὸς θεραπείαν τῆς φλεγμονῆς τῶν μαστῶν καὶ τῶν ὄρχεων. Συναφὴς πρὸς τὴν ἔννοιαν αὐτὴν εἶναι καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ, τοῦ γαλακτίτου, εἰς μαγγανείας καὶ φίλτρα κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχήν[2].

Ἀλλ' ἐνῷ ἡ δοξασία περὶ διαφόρων πολυτίμων λίθων[3] μὲ θαυμαστὰς ἰδιότητας καὶ ἡ χρῆσις των μαρτυρεῖται εὐρέως εἰς τοὺς νεωτέρους[4] καὶ τοὺς ἀρχαίους "Ελληνας καὶ εἰς ἄλλους λαούς[5], ἡ χρῆσις τοῦ γαλακτίτου πρὸς τὸν

---

1. Διοσκ., Περὶ ὕλης ἰατρ., V, 150 *λίθος γεώδης στύφει, ξηραίνει, ἀποκαθαίρει τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις τῶν ὀφθαλμῶν· καταχρισθεὶς δὲ μεθ' ὕδατος μαστῶν καὶ ὄρχεων παύει φλεγμονάς.*

2. Βλ. προχείρως Γ. Α. Μέγα, Ζητήμ. Ἑλλην. Λαογρ., Ἐπετηρ. Λαογρ. Ἀρχ. Γ' - Δ', 1941 - 1942, σ. 102 (= ΖΕΛ, τεῦχ. Β', σ. 26), Αἰκ. Χρυσουλάκη, "Εθιμα τῶν Σφακίων τῆς Κρήτης, Λαογραφία ΙΖ', 1958, σ. 387 κ.ἀ.

3. Πολύτιμοι λίθοι διαφόρους ἰδιότητας ἔχοντες πιστεύεται ὅτι ὑπάρχουν εἰς τὴν κεφαλὴν ἢ τὸ σῶμα δρακόντων. Δοξασία κοινὴ καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους "Ελληνας καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς (βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1904, σσ. 215 - 216, ἀρ. 384· τόμ. Β', σσ. 983 - 986 κ.ἀ.).

4. Βλέπε προχείρως Ν. Γ. Πολίτου, αὐτόθι· Γ. Α. Μέγα, Ζητήμ. Ἑλλην. Λαογρ., Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. Α', 1939, σ. 129 (= ΖΕΛ., τεῦχ. Α', σ. 33), Γ' - Δ', 1941 - 1942, σσ. 79, 82, 102 (= ΖΕΛ., τεῦχ. Β', σσ. 3, 6, 26 κ.ἀ.).

5. Διοσκ. V, 132 *ὁ δὲ γαλακτίτης ὠνόμασται ἀπὸ τοῦ γαλακτῶδες ἀνιέναι· ἔστι μέντοι ἄλλως ἔντεφρος τὴν χρόαν, γλυκύς τε πρὸς τὴν γεῦσιν. ἁρμόζει δὲ πρὸς ὀφθαλμῶν ῥεύματα καὶ ἕλκη ἐγχριόμενος·* V, 160 *τῆς δὲ ἀμπελίτιδος γῆς, ἥν τινες φαρμακῖτιν καλοῦσι, γεννωμένης δὲ ἐν Σελευκείᾳ τῇ κατὰ Συρίαν... δύναμιν δὲ ἔχει διαλυτικὴν καὶ ψυκτικήν· παραλαμβάνεται δὲ καὶ πρὸς καλλιβλέφαρα καὶ βαφὰς τριχῶν καὶ τὰς τῶν ἀμπέλων χρίσεις πρὸς τὴν τῆς ἐκβλαστήσεως ὥραν, κτείνουσα τοὺς ἐπιγινομένους σκώληκας·* Φιλοστρ. Τὰ εἰς τὸν Τυαν. Ἀπολλ. 3, 100 κ.ἑξ. *ἀποκεῖσθαι δέ φασιν ἐν ταῖς τῶν ὀρείων δρακόντων κεφαλαῖς λίθους τὸ μὲν εἶδος ἀνθηρὰς καὶ πάντα ἀπαυγαζούσας χρώματα, τὴν δὲ ἰσχὺν ἀρρήκτους κατὰ τὸν δακτύλιον, ὃν γενέσθαι φασὶ τῷ Γύγῃ·* Αἰλιαν. Περὶ ζῴων ἰδ. 1, 35 *προβάλλεται δὲ καὶ κόρυδος ἄγρωστιν, ἀετοὶ δὲ τὸν λίθον, ὅσπερ οὖν ἐξ αὐτῶν ἀετίτης κέκληται. λέγεται δὲ οὗτος ὁ λίθος καὶ γυναιξὶ κυούσαις ἀγαθὸν εἶναι, ταῖς ἀμβλώσεσι πολέμιος ὤν·* Plin. Nat. Hist. 36, 128· 37, 35 κ.ἀ.· Solin. 30, 16 *exciditur e cerebris draconum dracontias lapis... usu eius orientis reges praecipue gloriantur·* Τζέτζ. Χιλ. Ζ' 653 κ.ἑξ. *Οὐ ποταμὸς κελάδων ἐπὶ χείλεσιν, ἀλλὰ δράκοντος, | εἶχέ ποτ' εὐπώγων τόνδε λίθον κεφαλὴ | λευκὰ φαληριόωντα.* Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἀνωτ., Β', σ. 983 κ.ἑξ., Τοῦ αὐτοῦ, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1975 (ἔκδ. Β'), σσ. 360 -

σκοπὸν αὐτόν, ἤτοι πρὸς γαλακτισμὸν [1] καὶ τὰ συναφῆ, δὲν μαρτυρεῖται εὐρέως, ὅσον γνωρίζω. Νομίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει μαρτυρία παλαιοτέρα τῶν ὅσων μέχρι τοῦδε ἀνέφερα. Ἴσως διότι, ἐνῷ πιστῶς ἢ καὶ παρεφθαρμένως κάπως ὁ λαὸς τηρεῖ τὰ πλάσματα τῶν παλαιοτάτων χρόνων, οἱ ποιηταὶ καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, καταφρονοῦντες αὐτά, δὲν τὰ μνημονεύουν ἢ τὰ μετασκευάζουν καὶ τὰ καθιστοῦν ἀδιάγνωστα. Βέβαιον ἐν τούτοις πρέπει νὰ θεωρηθῇ, νομίζω, ἐκ τῶν ὅσων ἀνεφέρθησαν ὅτι ἡ *γαλατόπετρα* εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν μνημονευομένην εἰς τὰς παραδόσεις (πέτρα - βράχος) ἢ ἀντιστρόφως ἡ εἰς τὰς παραδόσεις ἀναφερομένη πέτρα εἶναι ἡ γαλατόπετρα. Εἰς τὴν γνώμην αὐτὴν ὁδηγούμεθα καὶ ἐκ τῆς ἤδη ἀναφερθείσης παραδόσεως ἐξ Ἀσπροποτάμου περὶ *γαλακτίτου*, ὅπως καλοῦν οἱ περίοικοι βράχον παρὰ τὸν ῥοῦν τοῦ Πηνειοῦ πλησίον τοῦ Ζυγοῦ Μετσόβου.

Ἀναμφισβήτητον βεβαίως μένει ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ αὐταὶ παραδόσεις — αἰτιολογικαὶ — φαίνονται ἀπηχήσεις δοξασίας καὶ πίστεως εἰς λίθον, ὁ ὁποῖος εἶχεν αὐτὰς τὰς ἰδιότητας. Τῆς δοξασίας ὅμως αὐτῆς καὶ τῆς πίστεως ἡ ἀρχικὴ μυθολογικὴ παράστασις, ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθε, δὲν εἶναι γνωστή. Εἶναι ἄραγε ἡ ἀρχὴ τῆς γενέσεως τῆς παραδόσεως αὐτῆ, ὡς μᾶς παρουσιάζεται; Εἶναι αὐθιγενής, ἐπειδὴ οἱ φυσικοὶ ὅροι τῆς χώρας ηὐνόουν τὴν γένεσιν μύθων οὕτως ἁπλοῦ τύπου; Ἔχομεν συνεχῆ διατήρησιν τῆς αὐτῆς παραδόσεως ἢ εἶναι περιλείμματα ἀρχαίων μύθων καὶ δοξασιῶν τὰ ἀναφερόμενα εἰς αὐτήν; Πόθεν τέλος προῆλθεν αὕτη;

Τὸ πρόβλημα, δύσκολον ἂν ὄχι ἄλυτον, δὲν θὰ ἐρευνηθῇ ἐνταῦθα. Μόνον θὰ θιγοῦν καὶ θὰ μνημονευθοῦν δύο σημεῖα, τὰ ὁποῖα πιστεύω ὅτι φέρουν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀνιχνεύσεως αὐτοῦ: 1ον) ἡ γεωγραφικὴ ἐξάπλωσις τῶν παραδόσεων καὶ τῶν σχετικῶν πίστεων καὶ δοξασιῶν καὶ 2ον) τὰ περὶ τῆς Γαλακτοτροφούσης ἐν γένει Παναγίας σήμερον καὶ ἡ ἀπεικόνισίς της.

Ἐκ τῆς γενομένης ἐρεύνης ἐντύπων καὶ χειρογράφων καὶ ἐκ τῆς ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ λαοῦ ἐρεύνης, χωρὶς φυσικὰ νὰ νομίζωμεν ὅτι ἔχομεν συγκεντρώσει ὅλον τὸ ὑλικόν, φαίνεται ὅτι ἡ παράδοσις καὶ δοξασία αὕτη ἐνοικεῖ καὶ καταλαμβάνει κυρίως τὸν μικρασιατικὸν χῶρον, τὸν νησιωτικόν, ὡς καὶ τὴν Θράκην. Πάντα ταῦτα φέρουν ἡμᾶς εἰς τὴν σκέψιν περὶ τῆς ἀνατολικῆς προελεύσεως τῆς δοξασίας ταύτης, χωρὶς νὰ ἐπηρεαζώμεθα ἐκ τοῦ τόπου ἀναφορᾶς (Παλαιστίνη) τοῦ ὑπὸ διαπραγμάτευσιν κειμένου, καὶ τῆς συγκεντρώσεως τῆς προσοχῆς τῆς ἐρεύνης εἰς τὸ σημεῖον αὐτό.

362, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 18 κ.ἑξ., Φ. Κουκουλέ, Βυζ. βίος καὶ πολιτ., τόμ. Α', 1, ἐν Ἀθήναις 1948, σσ. 259 - 260.

1. Ἡ δοξασία αὕτη εἶναι κοινὴ καὶ εἰς ἄλλους λαούς· βλ. E. Hoffmann - Krayer, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, τόμ. III, στ. 256 - 257, s.v. Galaktit.

Τὰ ἀνωτέρω ὁδηγοῦν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἴσως ἡ δοξασία αὕτη εἶναι ἀπόρροια τῆς βαθυτάτης ἀρχαιότητος. Δυνατὸν δηλ. νὰ ἔχωμεν ἓν περίαπτον [1] ὡς τὸ *θέλ* ἢ τὸ *οὐζάτ* ἢ τὰ ὅμοια. Πρόκειται περὶ χρήσεων, πίστεων καὶ δοξασιῶν βαθέως ἐρριζωμένων εἰς τὸν λαὸν ἢ μᾶλλον εἰς πάντας τοὺς λαούς. Σημειωτέον ὅτι αἱ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ὑφιστάμεναι μαγικαὶ χρήσεις πληθύνονται καὶ καταλαμβάνουν σχεδὸν ὁλόκληρον τὸν βίον κατὰ τὴν περίοδον τῆς παρακμῆς τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν, ἰδίᾳ τῆς αἰγυπτιακῆς θρησκείας. Ἀλλὰ τὸ θέμα τοῦτο ἁπλῶς τὸ θίγομεν, διότι εἶναι εὐρύτατον καὶ δὲν δύναται νὰ ἐρευνηθῇ ἐνταῦθα.

Καὶ ἐρχόμεθα εἰς τὸ δεύτερον σημεῖον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς δοξασίας περὶ τῆς Παναγίας τῆς Γαλακτοτροφούσης σήμερον ἢ μᾶλλον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, τὰς ὁποίας καὶ θεωροῦμεν ἐχούσας ἄμεσον σχέσιν, ὡς καὶ εἰς τὰς ἀπεικονίσεις της. Λέγεται δηλ. ὅτι ἡ Παναγία [2] ἡ Γαλατερή, ἡ Γλυκογαλοῦσα [3], ἡ Γαλακτοῦσα [4], ἡ Γαλόχτιστη [5], ἡ Γαλατοὺ (βλ. εἰκ. 1 - 2) [6],

---

1. Περὶ τῆς ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον εὐρυτάτης διαδόσεως τῶν περιάπτων βλ. προχείρως εἰς Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens, τόμ. I, Berlin - Leipzig 1927, σσ. 374 - 384, ἰδίᾳ 377 κ.ἑξ. καὶ Liselotte Hansmann und Lenz Kriss - Rettenbeck, Amulett und Talisman. Erscheinungsform und Geschichte, München 1966, σ. 19 κ.ἑξ.

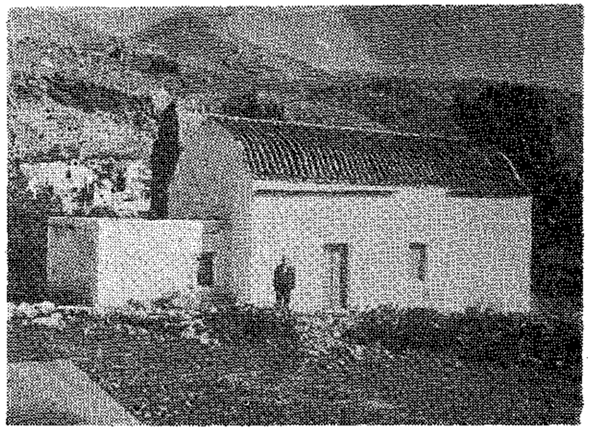
2. Ὡς ἤδη ἀνεφέραμεν περὶ τῆς Παναγίας τοῦ Ἁγίου Γάλακτος καὶ τῆς Γαλατιανῆς.

3. Τελμεσσὸς Καππαδοκίας, Ρόδος. Ἐπίσης Χρυσογαλατοῦσα κλπ. Βλ. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, Μαρία (Λαογραφία), Θρησκευτ. καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 8, Ἀθῆναι 1966, σ. 719.

4. Τραχώνι, Πέρα - Πεδί, Παλαίκυθρο Κύπρου (Ἐκ τοῦ Κέντρου Κυπριακῶν Σπουδῶν διὰ τοῦ κ. Μενελάου Χριστοδούλου).

5. *Μιὰ γεναίκα ἦταν γεραλέα, ἐπέθανεν ἡ κόρη της τζι ἄφηκεν μωρούϊμ μικρόν, τζαὶ τάκτηκεν νά 'ρτη νὰ τῆς κάμῃ λουτουργκὰν τζαὶ νά 'ρτη στὴ χάρην της τζαὶ κατέβασεγ γάλαν τζαὶ ἀνέωσεν τὸ μωρόν της* (Κέντρον Κυπριακῶν Σπουδῶν, ἀρ. 3782, συλλ. Κ. Ἰωαννίδη, Πύργος Τυλληριᾶς 1962). Ἐνταῦθα μνημονεύω ὅτι μεταξὺ τοῦ λαοῦ κυκλοῦται παράδοσις ἀναφέρουσα κατασκευὴν πηλοῦ διὰ γάλακτος ἀντὶ ὕδατος πρὸς οἰκοδόμησιν ἐκκλησιῶν. Ἡ δοξασία αὕτη εἶναι περισσότερον διαδεδομένη μεταξὺ τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ: *Γαλόχτιστη, ἐχτίστην μὲ γάλαν. Ἒν εἶχαν γάλαν τὰ πρόβατά τους, τς' ἐτάσσαν τα εἰς τὴν Ἁγίαν Γαλόχτιστην τςαὶ πράγματι εἶδαν ὠφέλειαν. Καὶ γυναῖκες ποὺ δὲν ἔχουν γάλαν τάσσουνται καὶ ὠφελοῦνται* (Κέντρον Κυπριακῶν Σπουδῶν, ἀρ. 81.185.1, Κάτω Πύργος 1969. Βλ. ἐπίσης ἀρ. 81.195.1, 81.187.1, Κάτω Πύργος 1969, 79.169.1, Ἄνω Πύργος 1969). Καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης εἰς Κρίτου - Τέρρα Κύπρου εἶχε κτισθῆ μὲ γάλα: *Ἡ Ἁγία Αἰκατερίνη... Μὲ τὸ γάλα τῶν προβάτων ἔκαμνε πηλὸν καὶ σιγὰ - σιγὰ ἔκτισε μὲ τὸ γάλα ἀντὶ ὕδατος τὴν ἐκκλησία στὴν τοποθεσία Κλαβάρης, ὅπου καὶ ἡ ἐκκλησία πῆρε τὸ ὄνομά της.* (Κέντρον Κυπριακῶν Σπουδῶν, ἀρ. 16.62.1, συλλ. Κυριάκου Ἀνδρέου Στυλιανοῦ, Κρίτου - Τέρρα Κύπρου 1963). Τὴν ἔρευναν ἐπὶ τοῦ ἀνεκδότου κυπριακοῦ ὑλικοῦ τοῦ εὑρισκομένου εἰς τὸ Κέντρον Ἐρεύνης Κύπρου καὶ τὰς πληροφορίας ἐκ Κύπρου ὀφείλω εἰς τὸν διακεκριμένον γλωσσολόγον κ. Μενέλαον Χριστοδούλου, τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν θερμότατα εὐχαριστῶ.

6. Κάλυμνος. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ ἔρευναν τὴν ὁποίαν διεξήγαγον εἰς

Εἰκ. 1. «Ἡ Παναγιὰ ἡ Γαλατοῦ», ναΰδριον «στὸ Ροόσσο» Καλύμνου. Ἄνω ἀριστερὰ τὸ Κάστρο τοῦ χωριοῦ μὲ τὰ ἐννέα ἐκκλησάκια, «ὁ Μυστρᾶς τῆς Καλύμνου».

Εἰκ. 2. Ἡ εἰκὼν τῆς «Παναγίας τῆς Γαλατοῦς».

ἡ Γαλατοῦσα [1], ἡ Γαλακτοτροφοῦσα [2], ἡ ὁποία εἰκονίζεται προσφέρουσα τὸν μαστὸν εἰς τὸν Χριστόν, ὡς εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἡρακλειδίου [3], δίδει γάλα εἰς τὰς θηλαζούσας ἢ αὐξάνει τὴν μικρὰν ποσότητα τοῦ γάλακτός των [4]. Οὕτω προστρέχουν εἰς αὐτὴν διὰ νὰ κατεβῇ ἄφθονον τὸ γάλα. Ἐπικρατεῖ μάλιστα ἡ συνήθεια νὰ ἐπιτρίβουν ἐπὶ τοῦ εἰκονίσματός της τὴν θηλὴν ἢ καὶ τὸν μαστὸν ὁλόκληρον, διὰ νὰ ἐμπλησθῇ οὗτος γάλακτος [5]. Εἰς τὴν Παναγίαν τὴν Χρυσογαλατοῦσαν αἱ προσφεύγουσαι σταυρώνουν τὸν μαστὸν αὐτῶν διὰ κηρίνου ὁμοιώματος μαστοῦ, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἀνηρτημένον ἀπὸ τῆς εἰκόνος τῆς Παναγίας. Μετὰ τὴν τέλεσιν τῆς πράξεως αὐτῆς ἐπακολουθεῖ ἄφθονος ἡ ροὴ γάλακτος. Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι καὶ γραῖα, ἀναλαβοῦσα νὰ ἀναθρέψῃ βρέφος, διὰ τοῦ τρόπου τούτου *κατέβασε γάλα* καὶ ἐθήλασε τὸ βρέφος [6]. Τὸ αὐτὸ φημολογεῖται περὶ τῆς Παναγίας τῆς Γαλόχτιστης [7].

Ἐπίσης εἰς Λῆμνον φέρεται τοπωνυμία ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἁγία Γαλατιανὴ ἐκ ναοῦ βεβαίως ἄλλοτε κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο ὑπάρχοντος, ὡς εἰκὼν δ' ἐλατρεύετο τέως ἐν Κυδωνίαις (Ἀϊβαλὶ Μικρᾶς Ἀσίας). Πρόκειται πάλιν περὶ τῆς Παναγίας τῆς Γαλατιανῆς, ἡ ὁποία παρίσταται θηλάζουσα τὸν Χριστὸν καὶ θεωρεῖται ὡς αὐξάνουσα τὴν ποσότητα τοῦ γάλακτος τῶν θηλαζουσῶν, αἵτινες μετὰ μεγάλης ἐπισημότητος τὴν ἑώρταζον τὴν Κυριακὴν τοῦ Θωμᾶ [8].

ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα ἐν τῇ προσπαθείᾳ μου νὰ ἐπαυξήσω καὶ ἐλέγξω τὸ σχετικὸν ὑλικόν, ὀφείλω δὲ ταύτην καὶ τὰς φωτογραφίας εἰς τὸν Γυμνασιάρχην κ. Γεώργιον Λυσίκατον, ὁ ὁποῖος πρὸς παροχὴν περισσοτέρων πληροφοριῶν ἐρχόμενος ἐκ Καλύμνου διῆλθεν ἐκ τοῦ Κέντρου Λαογραφίας.

1. Ν. Γ. Κυριαζῆ, Δημώδης Κυπριακὴ Ἰατρική, Κυπρ. Χρον. Δ', 1926, σ. 33.

2. Θράκη (βλ. Α. Α. Σταμούλη, Ἐπωνυμίαι Παναγίας ἐν Θράκῃ, Θρακικὰ ΙΖ', 1942, σ. 222), Παλαίκυθρο, Κύκκος, Ἀγρός, Κόρνος, Καραβάς, Λευκωσία, Γαλαταριὰ Πάφου Κύπρου (ἐκ τοῦ Κέντρου Κυπριακῶν Σπουδῶν διὰ τοῦ κ. Μενελάου Χριστοδούλου).

3. Πληροφορία τοῦ κ. Μενελάου Χριστοδούλου. Ἐπίσης εἰς Κύπρον ὑπάρχουν καὶ χωρία ποὺ ἔλαβον τὴν ἐπωνυμίαν των ἐκ τοῦ γάλακτος, ὡς τὰ *Γάλατα, Γαλάτεια, Γαλαταριά*. (Ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς).

4. Ν. Γ. Κυριαζῆ, Δημώδης Κυπριακὴ Ἰατρική, Κυπρ. Χρον. Δ', 1926, σ. 33. Ἐνταῦθα ἀναφέρω καὶ τὰ σχετικὰ περὶ τὸ ἁγίασμα τῆς Παναγίας τῆς Γαιματούσας ἢ Γιαματικῆς τῆς εὑρισκομένης εἰς Ἀρακαπᾶν Κύπρου. Τὸ ἁγίασμα αὐτῆς θεραπεύει τὴν αἱμορραγίαν, ἡ ὁποία προέρχεται ἐξ ἀσθενείας τῆς μήτρας εἴτε ἐκ βλάβης τινὸς τῶν ἐμμήνων. Ἄλλοι εἰς τὸ ἁγίασμα τοῦτο ρίπτουν ποσότητά τινα χώματος καὶ τὸ διάλυμα πίνουν πρὸς αἱμόστασιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς θεραπείαν ἐν γένει (αὐτόθι, σ. 35).

5. Αὐτόθι, σσ. 35 - 36 (περιοχὴ Ἀμμοχώστου). *Ὑπάρχει καὶ ἡ συνήθεια νὰ ἐνθέτωσι... τὴν θηλὴν τοῦ μαστοῦ εἰς ἐντύπωμα ποὺ ὑπάρχει εἰς τὸ εἰκόνισμα* (αὐτόθι, σ. 36).

6. Αὐτόθι, σ. 36 (Μαθιάτης Λευκωσίας).

7. Κέντρον Ἐρευνῶν Κύπρου ἢ Κέντρον Κυπριακῶν Σπουδῶν, ἀρ. 3782 (συλλ. Κ. Ἰωαννίδη, Πύργος Τυλληριᾶς 1962).

8. Φ. Κουκουλέ, Ἁγίων ἐπίθετα, Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1931, σ. 389. Βλέπομεν τὴν μεταφορὰν τοῦ ἐθίμου ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἰς Λῆμνον.

Ἐκ τῶν ἤδη ἀναφερθέντων καὶ ἐκ τῆς ἀπεικονίσεως τῆς Παρθένου ὡς Γαλακτοτροφούσης, θηλαζούσης ἐκ τοῦ ἑνὸς μαστοῦ τὸν Χριστόν, ὁδηγούμεθα εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν ἐπίδρασιν ἀνατολικῶν θεοτήτων καὶ δοξασιῶν. Διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ τύπος τῆς Παναγίας θηλαζούσης τὸν Χριστὸν δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν παράστασιν τῆς Ἴσιδος γαλουχούσης τὸν Ὧρον [1] καὶ ὅτι ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ συνεχωνεύθησαν πολλὰ ἐκ τῆς λατρείας τῶν περσικῶν καὶ αἰγυπτιακῶν θεοτήτων, ὡς τῶν ἡλιακῶν τοῦ Μίθρα καὶ τοῦ Ὥρου, θεοτήτων δηλ. αἱ ὁποῖαι συνεσχετίσθησαν πρὸς τὸν Χριστόν. Πιθανώτατα λοιπὸν ἔχομεν καὶ εἰς τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν περίπτωσιν ἐπίδρασιν ἐκ τῶν δοξασιῶν περὶ τῶν θεοτήτων αὐτῶν (Ἴσιδος, Ἀστάρτης, Βαλαάθ, Ἀθώρ [2], Ἀφροδίτης, Μεγάλης Μητρός, Ὥρου κ.ἄ.) καὶ ἡ δοξασία αὐτὴ προέρχεται ἐξ Ἀνατολῆς.

Ἀφ' ἑτέρου ἡ δοξασία αὕτη ἀναφέρει περὶ τῆς εὐφορίας τοῦ μαστοῦ, ἐπαυξήσεως ἢ παροχῆς γάλακτος εἰς τὰς θηλαζούσας, δηλ. περὶ τῆς παραγωγικῆς, ἐν ἐκτάσει, νομίζω, τῆς γονιμοποιοῦ δυνάμεως τοῦ λίθου, καὶ οὕτω δυνατὸν νὰ ἔχῃ τὴν ἀρχήν της εἰς πρωτογόνους θρησκευτικὰς παραστάσεις περὶ τῆς γονιμοποιοῦ δυνάμεως αὐτοῦ. Ἄλλωστε ἐκεῖ ὁδηγούμεθα.

Αἱ παραδόσεις δηλ. καὶ δοξασίαι αὐταὶ δύνανται νὰ φέρωνται ὡς τροποποίησις ἀρχικῆς ἁπλουστέρας παραδόσεως περὶ γεννήσεως ἀνθρώπων ἐκ λίθων [3].

Ἐπίσης δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τοῦ χρόνου τελέσεως τοῦ ἐθίμου, κατὰ τὴν Κυριακὴν τοῦ Θωμᾶ (ἄνοιξις), ὅτι ἐνταῦθα ὑπόκεινται τελετουργίαι γονιμότητος.

1. Βλ. W. Drexler, Isis, ἐν W. H. Roscher, Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, τόμ. II, στ. 392, 502, 506 κ.ἑξ., J. G. Frazer, The Golden Bough, A study in magic and religion, Adonis, Attis, Osiris. Studies in the History of oriental Religion[3], τόμ. 2, London 1936, σσ. 118-119. Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Τὰ πρὸ Χριστοῦ Χριστούγεννα, Λαογραφ. Σύμμ., τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 203.

2. Αἱ θεότητες αὐταὶ ἐταυτίσθησαν καὶ αἱ λατρεῖαι των συνεχύθησαν.

3. Πρβλ. Ὁμ. Ὀδ. τ 163 *οὐ γὰρ ἀπὸ δρυὸς ἐσσι παλαιφάτου οὐδ' ἀπὸ πέτρης* καὶ τὸν μῦθον τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας περὶ δημιουργίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐκ τῶν ὑπ' αὐτῶν ριφθέντων λίθων· Πινδ. Ὀλυμπ. 9, 46 κ.ἑξ.

Πύρρα Δευκαλίων τε Παρνασσοῦ καταβάντε
δόμον ἔθεντο πρῶτον, ἄτερ δ'
εὐνᾶς ὁμόδαμον
κτισσάσθαν λίθινον γόνον·

Ovid. Met. 1, 398-400 καὶ 411 κ.ἑξ. (Deucalion et Pyrrha) *Velantque caput tunicasque recingunt | et iussos lapides sua post vestigia mittunt. | saxa (quis hoc credat, nisi sit pro teste vetustas?) | ...inque brevi spatio superorum numine saxa | missa viri manibus faciem traxere virorum | et de femineo reparata est femina iactu.* Βλ. καὶ Ματθ. γ' 9 *δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα Ἀβραάμ·* Commod.

22-2-1979

Ὑπενθυμίζω τὸ *θεὸς ἐκ πέτρας* [1], ὅτι ὁ Μίθρας ἐγεννήθη ἐκ πέτρας [2] καὶ τὸ *petra genetrix* [3]. Κυρίως δὲ ὁδηγούμεθα ἐπὶ τὰ ἴχνη τῆς λατρείας συριακῶν καὶ μικρασιατικῶν θεοτήτων γονιμότητος ὑπὸ τὴν μορφὴν λίθων τετραγώνων, ὀρθογωνίων, κωνικῶν κ.ἄ. [4], εἰς τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἀναχθῇ καὶ ἡ περὶ *Γαλακτούσης - Γαλατιανῆς* καὶ αἱ περὶ αὐτὴν παραδόσεις.

Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρω τὴν λατρείαν τῆς Παφίας [5] Ἀφροδίτης εἰς Κύ-

---

Instruct. 1, 13 *Invictus de petra natus si deus habetur, | Nunc ergo reticeo;* Arnob. Adv. nat. 5, 5 *Apud Timotheum, non ignobilem virum, nec non apud alios aeque doctos super Magna deorum Matre superque sacris eius origo haec sita est, ex reconditis antiquitatum libris et ex intimis eruta, quemadmodum ipse scribit insinuatque, mysteriis. In Phrygiae finibus inauditae per omnia vastitatis petra, inquit, est quaedam, cui nomen est Agdus, regionis eius ab indigenis sic vocata. Ex ea lapides sumptos, sicut Themis mandaverat praecinens, in orbem mortalibus vacuum Deucalion iactavit et Pyrra, ex quibus cum ceteris et haec Magna quae dicitur informata est Mater atque animata divinitus. Hanc in vertice ipso petrae datam quieti et sonno quam incestis Iuppiter cupiditatibus adpetivit, sed cum obluctatus diu id quod sibi promiserat obtinere nequisset, voluptatem in lapidem fudit victus. Hinc petra concepit, et mugitibus editis multis prius mense nascitur decimo materno ab nomine cognominatus Acdestis. Huic robur invictum et ferocitas animi fuerat intractabilis, insana et furialis libido et ex utroque sexu; vi rapta divastare, disperdere, immanitas quo animi duxerat; non deos curare, non homines, nec praeter se quicquam potentius credere terras caelum et sidera continuere.*

1. Firm. Mat. De err. prof. rel. 20, 1 *Alterius profani sacramenti signum est θεὸς ἐκ πέτρας.* Πρβλ. Ψευδοπλουτ. Περὶ ποταμ. 23, 4 *Μίθρας υἱὸν ἔχειν βουλόμενος καὶ τὸ τῶν γυναικῶν γένος μισῶν πέτρᾳ τινὶ προσεξέθορεν· ἔγκυος δὲ ὁ λίθος γενόμενος, μετὰ τοὺς ὡρισμένους χρόνους ἀνέδωκε νέον, τοὔνομα Δίορφον·* Hieron. Adv. Iovinian. 1, 7 *Narrant et gentilium fabulae Mithram et Erichthonium, vel in lapide, vel in terra, de solo aestu libidinis esse generatos.*

2. Ἰουστ. Μάρτ., Διάλογ. πρὸς Τρύφ. 70 *ἐκ πέτρας γεγενῆσθαι αὐτὸν* (sc. τὸν Μίθραν)· W. H. Roscher, Ausführl. Lexikon der griech. und röm. Mythologie, Leipzig 1894-1897, (1965 φωτ. ἀν.), τόμ. II_2, 3046-3047· Ν. Γ. Πολίτου, Ὠκυτόκια, Λαογρ. Σύμμ., τόμ. B^2, ἐν Ἀθήναις 1975, σ. 350.

3. Robert Eisler, Kuba-Kybele, Philologus 68 (1909), σ. 137, Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἀν., σ. 350.

4. Περὶ ὅλων τῶν σχετικῶν βλέπε J. G. Frazer, Adonis, Attis, Osiris[3], τόμ. 1, London 1936, σσ. 13-14, 34-35, 107 κ.ἑξ., 165, 166. Βλ. καὶ Fr. Cumont, Revue de l'histoire des religions 64, 1911, σ. 147, A. von Löwis of Menar, Nordkaukasische Steingeburtsagen, Archiv für Religionswissenshaft 13, 1910, σ. 509 κ.ἑξ., 14, 1911, σ. 641 κ.ἑξ., Robert Eisler, Zu den nordkaukasischen Steingeburtssagen, Archiv für Religionsw. 15, 1912, σσ. 305-307, Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἀν., σσ. 350-351. Ἐνταῦθα μνημονεύομεν καὶ τὰς ἰουδαϊκοχριστιανικὰς παραδόσεις περὶ τῆς ἐκ γυναικομόρφου μαρμάρου γεννήσεως τοῦ Ἀντιχρίστου (βλ. Archiv. f. Religionswiss. 13, 1910, σ. 517). Περὶ ἄλλων ὁμοίων ἢ παρομοίων παραδόσεων βλ. Archiv f. Relig. 15, 1912, σ. 306 κ.ἑξ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἀν., σ. 351.

5. J. G. Frazer, ἔνθ' ἀν., σσ. 33-36, Ἀθαν. Α. Σακκελλαρίου, Τὰ

προν, ἡ ὁποία διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἔμεινεν ἡ αὐτή, ἀλλὰ ὑπὸ διαφορετικὴν ἐπωνυμίαν. Τὴν ἀναφέρω διὰ νὰ τονίσω καὶ ὑπομνηματίσω τύπον λατρείας τῆς Παρθένου σήμερον, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀτραπὸν παλαιοτάτου λατρευτικοῦ ἐθίμου, τοῦ τῆς Παφίας Ἀφροδίτης [1], καὶ μᾶς κατευθύνει ἐπὶ τὰ ἴχνη τῆς ἑρμηνείας τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν θέματος. Μέχρι σήμερον εἰς τὸν ἴδιον τόπον, εἰς Παλαίπαφον (Κούκλια), διατηρεῖται παλαιότατον λατρευτικὸν ἔθιμον, τὸ ὁποῖον νομίζω ὅτι ἐνισχύει τὴν ὑπόθεσίν μας καὶ μᾶς δεικνύει φανερὰ τὴν τροχιάν, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν χρῆσις. Εἰς τὸ παλαιότατον λοιπὸν ἱερὸν τῆς Παφίας Ἀφροδίτης τῆς Κυπρίας [2], τὸ ὁποῖον ἱδρύθη ὑπὸ Φοινίκων ἀποίκων τῆς Ἀσκαλῶνος [3], ἡ θεὰ ἐλατρεύετο ὑπὸ τὴν μορφὴν λιθίνου ὀμφαλοῦ ἢ πυραμίδος [4] ἢ λευκῆς πυραμίδος ἢ κώνου [5], μιᾶς πέτρας, πάντως οὐχὶ ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφὴν [6] καὶ ἦτο ...*τὸ τῆς Ἀφροδίτης ἕδος... ξυμβολικῶς ἱδρυμένον* [7]. Τὸ ὑπὸ τὴν μορφὴν λίθου ἄγαλμά της εὑρίσκετο εἰς τὸ μέσον καὶ οἱ λάτρεις προσέφερον λιβανωτόν [8], ὡς πράττουν ὁμοίως σήμερον αἱ Κύπριαι εἰς τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τόπον [9].

Κυπριακά, ἤτοι γεωγραφία, ἱστορία καὶ γλῶσσα τῆς νήσου Κύπρου, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 85 κέξ.

1. Αὕτη ἐταυτίσθη, ὡς ἀνωτέρω ἀνεφέρθη, πρὸς τὴν Ἀστάρτην καὶ τὰς ὁμοίας θεότητας.

2. Tacit. Ann. III, 62 *exim Cyprii tribus de delubris, quorum vetustissimum Paphiae Veneri auctor Aërias, post filius eius Amathus Veneri Amathusiae et Iovi Salaminio Teucer, Telamonis patris ira profugus, posuissent.*

3. Ἡροδ. 1, 105 *οἱ δὲ ἐπεί τε ἀναχωρέοντες ὀπίσω ἐγίνοντο τῆς Συρίης ἐν Ἀσκάλωνι πόλι, τῶν πλεόνων Σκυθέων παρεξελθόντων ἀσινέων ὀλίγοι τινὲς αὐτῶν ὑπολειφθέντες ἐσύλησαν τῆς οὐρανίης Ἀφροδίτης τὸ ἱρόν. ἔστι δὲ τοῦτο τὸ ἱρόν, ὡς ἐγὼ πυνθανόμενος εὑρίσκω, πάντων ἀρχαιότατον ἱρῶν, ὅσα ταύτης τῆς θεοῦ· καὶ γὰρ τὸ ἐν Κύπρῳ ἱρὸν ἐνθεῦτεν ἐγένετο, ὡς αὐτοὶ Κύπριοι λέγουσι, καὶ τὸ ἐν Κυθήροισι Φοινικές εἰσι οἱ ἱδρυσάμενοι ἐκ ταύτης τῆς Συρίης ἐόντες·* Παυσ. 1, 14, 7 *πλησίον δὲ ἱερόν ἐστιν Ἀφροδίτης Οὐρανίας. πρώτοις δὲ ἀνθρώπων Ἀσσυρίοις κατέστη σέβεσθαι τὴν Οὐρανίαν, μετὰ δὲ Ἀσσυρίους Κυπρίων Παφίοις καὶ Φοινίκων τοῖς Ἀσκάλωνα ἔχουσι ἐν τῇ Παλαιστίνῃ, παρὰ δὲ Φοινίκων Κυθήριοι μαθόντες σέβουσιν.*

4. Serv. Aen. I, 720 *apud Cyprios Venus in modum umbilici vel, ut quidam volunt, metae, collitur.*

5. Μάξ. Τύρ., VIII, 8 *Παφίοις ἡ μὲν Ἀφροδίτη τὰς τιμὰς ἔχει· τὸ δὲ ἄγαλμα οὐκ ἂν εἰκάσαις ἄλλῳ τῳ ἢ πυραμίδι λευκῇ, ἡ δὲ ὕλη ἀγνοεῖται·* Tacit. Hist. II. 3· Serv. Aen. I, 720.

6. Tacit., Hist. II, 3 *simulacrum deae non effigie humana, continuus orbis latiore initio tenuem in ambitum metae modo exsurgens; et ratio in obscuro.*

7. Φιλοστρ., Τὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον 3, 58.

8. Horat. Carm. 1, 30: *O Venus regina Cnidi Paphique, | sperne dilectam Cypron et vocantis | ture te multo Glycerae decoram | tranfer in aedem.*

9. Βλέπε καὶ κατωτέρω περὶ τοῦ ἐθίμου λεπτομερῶς. Καὶ εἰς τὴν Θράκην ἀκόμη σήμερον μεταβαίνουν εἰς τὴν Ἁγίαν Γαλατιανὴν καὶ μετὰ τὴν προσφορὰν θυμιάματος

Ἡ μαρτυρία τῆς ὑπὸ τῶν Φοινίκων ἱδρύσεως τοῦ ἱεροῦ, ἥτις ἐνισχύει καὶ τὴν ἐξ ἀνατολῆς προέλευσιν αὐτῆς τῆς μορφῆς τῆς λατρείας, δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι δυνατὸν εἰς τὸ ἴδιον σημεῖον νὰ ἐλατρεύετο ἄλλη θεότης γηγενὴς ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἱεροῦ πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Φοινίκων, τὴν ὁποίαν οἱ νεοελθόντες ἐταύτισαν πρὸς τὴν ἰδικήν των (Βελτίδα ἢ Ἀστάρτην κ.ἄ.), πρὸς τὴν ὁποίαν ὡμοίαζεν ἡ τιμωμένη [1]. Ἀλλὰ καὶ ἡ σκέψις αὐτὴ εἰς τὴν ἰδίαν ἀτραπὸν ὁδηγεῖ, ὅτι δηλ. ὑπῆρχε λατρεία θεᾶς ὑπὸ τὴν μορφὴν τὴν ὁποίαν ἐτονίσαμεν, τὴν τοῦ λίθου, καὶ ἡ μορφὴ αὐτὴ λατρείας ἦτο καὶ εἰς τὴν Δυτικὴν Ἀσίαν ἐξηπλωμένη. Δυνατὸν νὰ εἶναι παραλλαγὴ μορφῆς λατρείας τῆς Μεγάλης Θεᾶς, τῆς θεᾶς τῆς μητρότητος καὶ γονιμότητος, ἡ ὁποία ἐλατρεύετο ὑπὸ τὴν μορφὴν λίθου, ὡς εἰς τὸ Δίνδυμον. Ἡ λατρεία αὕτη φαίνεται ὅτι εἶχεν ἐξαπλωθῆ εἰς πολὺ παλαιοὺς χρόνους καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς Δυτικῆς Ἀσίας [2]. Ἄλλωστε ὑπὸ τὴν μορφὴν κωνικοῦ λίθου ἐλατρεύοντο καὶ ἡ Ἀστάρτη καὶ ἡ Ἐφεσία Ἄρτεμις καὶ ἄλλαι θεότητες [3].

Εἰς Παλαίπαφον λοιπὸν ὑπάρχει ναὸς τῆς Παναγίας, ἡ ὁποία ὀνομάζεται *Καθολική*, εἰς τὰς ἀρχὰς ὅμως τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐκαλεῖτο *Χρυσοπολίτισσα*, ἐπωνυμία ἥτις ἀντικατέστησε τὴν παλαιοτέραν *Παναγία Ἀφροδίτισσα*. Ἐντὸς τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ὑπάρχει ὀγκόλιθος θεωρούμενος ὅτι εἶναι ἡ Παναγία ἡ Γαλαταριώτισσα, ὅπου μέχρι σήμερον αἱ νεαραὶ μητέρες καταφεύγουν εἰς αὐτὴν καὶ προσφέρουν κηρία πρὸς γαλακτισμόν των [4]. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον περιέρχονται τὸν κυκλώπειον λίθον, ὁ ὁποῖος φέρει ἐσκαλισμένα ἱερὰ τετραγωνίδια, θυμιοῦν αὐτὸν καὶ ἔπειτα ἀνάπτουν κηρία. Ταύτην, τὸν λίθον, καλοῦν καὶ Παναγίαν Γαλαταριάν.

Εἰς τὴν Πάφον ἐπίσης ἐξ ἑνὸς δομινικανοῦ μοναστηρίου σῴζεται κίων ὕψους ὀλίγων μέτρων, τὸν ὁποῖον καλοῦν Γαλαταριὰν ἢ Παναγίαν Γαλαταριάν. Ἐξ αὐτῆς δὲ ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν καὶ ἡ παρακειμένη ὁδός, ἡ ὁποία καλεῖται ὁδὸς Ἁγίας Γαλατιανῆς. Ἐκεῖ προσφεύγουν ἐπίσης αἱ γυναῖκες πρὸς ἀπόκτησιν γάλακτος. Μεταβαίνουν, ἀνάπτουν κηρία, θυμιοῦν καὶ περιέρχονται τὸν κίονα [5]. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐπέρχεται ὁ γαλακτισμός [6].

ἀρχίζει, ὅπως πιστεύουν, νὰ στάζῃ *τὸ γάλα*. (Καλλ. Χουρμουζιάδου, Τὸ παιδὶ εἰς τὴν περιφέρειαν Μετρῶν καὶ Ἀθύρων, Ἀρχ. Θρακικ. Θησαυρ. Ζ', 1940 - 1941, σ. 74).

1. Frazer, Adonis, Attis, Osiris[3], τόμ. 1, σ. 34. Πβ. καὶ H. Herter, Die Ursprünge des Aphroditekultes, Éléments orientaux dans la religion grecque ancienne, Colloque de Strasbourg, 22 - 24 mai 1958, σ. 66 κ.ἑξ.

2. Frazer, ἔνθ' ἀν., σ. 34.

3. Αὐτόθι, σ. 35.

4. F. G. Maier, A brief history and description of Old Paphos - Kouklia, Λευκωσία, σ. 5 (μετάφρ. Δ. Χρίστου). Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ.[2], τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1975, σ. 349, 5. Βλ. καὶ Frazer, ἔνθ' ἀν., σ. 36.

5. Πληροφορίαι Μενελάου Χριστοδούλου.

6. Ἴσως δὲν εἶναι ἄσχετα τὰ τελούμενα εἰς Ἰνδίαν ἐπὶ λίθου ἔχοντος τὴν μορφὴν

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερὸν ὅτι ὁδηγούμεθα εἰς τὴν λατρείαν ἀνατολικῶν θεοτήτων, θεοτήτων γονιμότητος ὑπὸ μορφὴν λίθου.

Τὴν ἄποψίν μας αὐτὴν ἐπικουρεῖ καὶ ἐπιρρωννύει τελετουργικὴ πρᾶξις, ἡ ὁποία τελεῖται ὑπὸ στείρων γυναικῶν πρὸς γονιμότητα εἰς τὴν αὐτὴν περιοχήν, τὴν Κύπρον [1], εἰς τὰς Ἀθήνας, τὸ Λεοντάριον [2] καὶ τὴν περιοχὴν Πέλλης (Πρόμαχοι). Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν ἡ τελετουργὸς (στεῖρα) μεταβαίνει εἰς τοποθεσίαν κειμένην πέραν τοῦ ἐρειπωμένου μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Ἱλαρίωνος, ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου Πρόμαχοι, ὅπου ὑπάρχει πέτρα καλουμένη *Πέτρα φιδιοῦ* [3]. Ἄνωθεν ταύτης ὑπάρχει ἑτέρα πέτρα, ἐπὶ τῆς ὁποίας κάθηται ἡ τελετουργός. Ἡ τελετὴ λαμβάνει χώραν ὡς ἑξῆς: Ἡ στεῖρα γυνή - τελετουργὸς μεταβαίνει ὡρισμένην ἡμέραν εἰς τὴν ἀνωτέρω θέσιν κατὰ τὴν πρωΐαν καὶ νῆστις. Ἐκεῖ περιέρχεται τρὶς τὴν πέτραν καὶ ἀνάπτει κηρίον. Ἐνίοτε αὕτη καταλείπει καὶ χρήματα. Οὕτω δὲ πράττουσα πιστεύει ὅτι θὰ δυνηθῇ νὰ ἀποκτήσῃ τέκνον, νὰ γίνῃ γόνιμος [4].

Ἐπίσης ἀλλαχοῦ ἡ ἄτεκνος γυνὴ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, ἤτοι πρὸς γονιμότητα, κάθηται ἐπὶ τῆς μυλόπετρας, καθ' ὃν χρόνον αὕτη στρέφεται [5], λείχει *τὶς τρεῖς πρῶτες μέρες τοῦ Μαΐου κόκκινα «μοῦσκλα» ποὺ 'ναι φυτρωμένα πάνω σὲ πέτρες* [6] ἢ προβαίνει εἰς ἄλλας ὁμοίας ἐνεργείας.

Οὕτως αἱ ἀναφερθεῖσαι παραδόσεις, δοξασίαι καὶ συνήθειαι, ἀφορῶσαι εἰς τὴν γονιμότητα, ἠλλοιώθησαν καὶ μετεπλάσθησαν ὑπ' ἄλλην μορφήν, ἤτοι τῆς γαλακτοευφορίας, φέρουν δὲ πρὸς αἰτιολογίαν καὶ ἐξήγησιν αὐτῆς τὴν ἐπενέργειαν τοῦ γάλακτος τῆς Θεοτόκου τοῦ πεσόντος ἐπὶ τοῦ χώματος ἢ τοῦ λίθου. Εἰς ἄλλην δὲ περίπτωσιν ἡ γαλακτοευφορία αἰτιολογεῖται διὰ τῆς ἐπαφῆς τῆς τελετουργοῦ πρὸς λίθον, ὅστις θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἡ Θεοτόκος, ἢ διὰ τῆς πόσεως τοῦ ἐξ αὐτοῦ ρέοντος γάλακτος.

Ἡ γένεσις ἴσως καὶ ἡ ἀρχικὴ σημασία τῆς συνηθείας, ὑπὸ γενικὴν ἔννοιαν, δύναται νὰ εἶναι καὶ μία μορφὴ εἰκονικῆς ἐκφράσεως τῆς δοξασίας περὶ

ὄφεως πρὸς τιμὴν τῆς *Naga*. Εἰς αὐτὸν καταφεύγουν αἱ γυναῖκες πρὸς γονιμότητα, πρὸς ἀπόκτησιν παίδων (Frazer, ἔνθ' ἀν., σσ. 81 - 82).

1. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἀν., σσ. 346, 349.
2. Αὐτόθι, σ. 346· περὶ ἄλλων λαῶν βλ. σ. 347 κ.ἑξ.
3. Πρβλ. τὸν ἡμέτερον συσχετισμὸν ἀνωτέρω, σ. 274, 6.
4. ΚΛ., ἀρ. 2394, σ. 227 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Πρόμαχοι Πέλλης 1961). Τοῦ αὐτοῦ, Ἔκθεσις λαογραφικῆς ἐρεύνης εἰς περιοχὰς τοῦ νομοῦ Πέλλης (Μακεδονίας), Ἐπετηρ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου, τόμ. ΙΓ' - ΙΔ' (1960 - 1961), ἐν Ἀθήναις 1962, σ. 382. Δὲν σχολιάζομεν ἐνταῦθα περαιτέρω τὴν τελετουργίαν ταύτην τῆς ἀτέκνου γυναικός, διότι αὕτη ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον ἑτέρας ὑπὸ διαπραγμάτευσιν ἐργασίας μας.
5. ΚΛ., ἀρ. 2459, σ. 19 (συλλ. Χαρ. Χατζῆ, Νεστόριον Καστοριᾶς 1962)· ΚΛ., ἀρ. 2514, σσ. 10 - 11 (συλλ. Ὀλυμπίου Χάσου, Ἀμπελόκηποι Καστοριᾶς 1962) κ.ἄ.
6. ΚΛ., ἀρ. 2486, σ. 4 (συλλ. Ἀλεξ. Ἀδαμίδου, Λικνάδες Βοΐου Κοζάνης 1962).

τῆς παμμήτορος γῆς, ἡ ὁποία γεννᾷ τὰ πάντα, καὶ περὶ τῆς ἀμέσου ἐξ αὐτῆς ἐπιδράσεως. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἡ Ἶσις ταυτίζεται πρὸς τὴν γόνιμον γῆν. Ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐπεκτείνει εὐκόλως τὴν δύναμιν ἀντικειμένου τινὸς καὶ εἰς ἄλλας καταστάσεις ὁμοίας, ἀλλὰ καὶ ἀντιθέτους. Ἄλλωστε πρὸς τὴν γονιμότητα συνδέεται στενῶς καὶ ἡ γαλακτοευφορία, ὡς ἤδη ἐτονίσαμεν, καὶ νομίζομεν ὅτι δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς παράγωγον αὐτῆς καὶ οὐχὶ μόνον συγγενοῦς ἐννοίας.

ΑΝΝΑ Ι. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ - ΚΟΥΤΡΟΥΜΠΑ

CONTINUITY AND DIFFERENTIATION IN THE RÉGIME ESTABLISHED BY ANDRONICUS III AFTER HIS VICTORY OF 23/24.V.1328*

MAIN ABBREVIATIONS

Ahrweiler, L'idéologie politique de l'empire byzantin, 1975 = Hélène Ahrweiler, L'idéologie politique de l'empire byzantin. [Paris], Presses Universitaires de France, L'Historien, Section dirigée par Roland Mousnier 20, Collection SUP, 1975.

Binon, «Prostagma», BZ XXXVIII, 1938 = St. Binon, «À propos d'un prostagma inédit d'Andronic III Paléologue», BZ XXXVIII, 1938, pp. 133 - 155, 377 - 407.

Bosch, Andronikos III. = Ursula Victoria Bosch, Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in der Jahren 1321 - 1341. Amsterdam, Verlag Adolf M. Hakkert, 1965.

Byz. = Byzantion.

BZ = Byzantinische Zeitschrift.

Cant. = Ioannis Cantacuzeni Eximperatoris, Historiarum Libri IV, Vols. I - III... cura Ludovici Schopeni, CSHB, Bonn 1828, 1831, 1832.

CSHB = Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn.

DOP = Dumbarton Oaks Papers.

DR, IV, or Dölger, Regesten, IV = Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, bearbeitet von Franz Dölger, 4. Teil, Regesten von 1282 - 1341 (= Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit, herausgegeben von den Akademien der Wissenschaften in München und Wien, Reihe A: Regesten, Abteilung I: Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches), München und Berlin 1960.

Fatouros, Die Briefe des Michael Gabras, I - II = Georgios Fatouros,

* This is chapter I of Volume IV of a six - volume work dealing with the internal and foreign problems of the Byzantine Empire during the years 1321 - 1354. Vols. I - III have been written in Greek, and Vol. I («The First Civil War of the Two Andronicoi») is due to appear in 1979 or 1980. Vols. II and III (covering «The Second and the Third Civil Wars» respectively, including the Interim Period), will follow in due course of time. Vol. IV will examine «The Reign of Andronicus III 1328 - 1341»; Vol. V «The Civil War of 1341 - 1350»; and Vol. VI «The Period 1350 - 1354». Vols. I - III are ready for the press, whereas Vols. IV - VI (in English) are in the process of being written.

Die Briefe des Michael Gabras (ca. 1290 - nach 1350), I. Teil: Einleitung, Addressaten, Regesten, Register, — II. Teil: Text. Wien, Wiener Byzantinische Studien, Band X/1, Band X/2, Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, 1973.

Guilland, Institutions, I - II = Rodolphe Guilland, Recherches sur les Institutions Byzantines, avec trois index par Manfred Nauenberg, I - II, Akademie - Verlag, Berlin, in Arbeitsgemeinschaft mit Adolf M. Hakkert, Amsterdam, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Institut für Griechisch - Römische Altertumskunde, Berliner Byzantinische Arbeiten Band 35, Berlin 1967.

Greg. = Nicephori Gregorae, Byzantina Historia, Vols. I - II, ...cura Ludovici Schopeni, CSHB, Bonn 1829.

Guilland, Essai sur N. Grégoras, 1926, or Essai = R. Guilland, Essai sur Nicéphore Grégoras, L'homme et l'œuvre, Paris, Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1926.

Guilland, N. Grégoras, Correspondance = Correspondance de Nicéphore Grégoras, texte édité et traduit par R. Guilland, Paris, Société d'édition «Les Belles Lettres», Collection byzantine, 1927.

Janin, Constantinople byzantine, 1964 = R. Janin, Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique. Édition révisée et augmentée, Institut français d'études byzantines, Archives de l'Orient Chrétien 4A, Paris, 1964.

Kouroussis, M. Γαβαλᾶς Α' = Σταύρου Ἰω. Κουρούση, Μανουὴλ Γαβαλᾶς εἶτα Ματθαῖος Μητροπολίτης Ἐφέσου (1271/2 - 1355/60), Α' — Τὰ Βιογραφικά, «Ἀθηνᾶ» Σύγγραμμα Περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας, Σειρὰ Διατριβῶν καὶ Μελετημάτων 12, ἐν Ἀθήναις 1972.

Kyrris, John Cantacuzenus and the Genoese 1321 - 1348, Miscell. Stor. Lig., III, 1963 = Constantine P. Kyrris, John Cantacuzenus and the Genoese 1321 - 1348, Miscellanea Storica Ligure, III, Università degli Studi di Genova, Istituto di Storia Medievale e Moderna, Fonti e Studi VII, Milano, Feltrinelli editore, 1963, pp. 7 - 48.

Kyrris, Éléments = Costas P. Kyrris, Éléments traditionnels et éléments révolutionnaires dans l'idéologie d'Aléxios Makrembolitès et d'autres intellectuels byzantins du XIVe siècle, Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines, Bucarest 6 - 12 Septebre, 1971, II, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975, pp. 177 - 188.

Kyrris, The Political Organisation = Costas P. Kyrris, The Political Organisation of the Byzantine Urban Classes between 1204 et 1341, Liber Memorialis Antonio Era, Studies presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions, XXVI, Cagliari 1961, Édition Corten, Bruxelles 1963, pp. 21 - 31.

Kyrris, Gouvernés et Gouvernants = Costas P. Kyrris, Gouvernés et Gouvernants à Byzance pendant la révolution des Zélotes (1341 - 1350), Recueils de la Société Jean Bodin, XXIII, Gouvernés et Gouvernants, Bruxelles 1968, pp. 271 - 330.

Kyrris, Typologie = Costas P. Kyrris, Typologie des assemblées d'états à Byzance aux XIIIe - XIVe siècles, XIIIe Congrès International des Sciences Historiques, Moscou 1970 [août], Études présentées à la Commission Inter-

nationale pour l'Histoire des Assemblées d'États, LII, Varsovie - Moscou, Éditions de l'Université de Varsovie, 1975, pp. 77 - 93.

Laiou, Constantinople = Angeliki E. Laiou, Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II 1282 - 1328, Cambridge, Massachusetts, Harvard Historical Studies Volume LXXXVIII, 1972.

Loenertz, Chronique brève, I, OCP XXIX, 1963 = R. - J. Loenertz, La chronique brève de 1352. Texte, traduction et commentaire, première partie: de 1205 à 1327, OCP XXIX, II, 1963, pp. 331 - 356.

Loenertz, La chronique brève..., II, OCP XXX, I, 1964 = R. - J. Loenertz, La chronique brève de 1352. Texte, traduction et commentaire, deuxième partie: de 1328 à 1341, OCP XXX, I, 1964, pp. 39 - 64.

Mollat, Les papes d'Avignon, 1965 = G. Mollat, Les papes d'Avignon (1305 - 1378), dixième édition revue, remaniée et augmentée, Paris, Letouzey et Ané, 1965.

Nicol, The Family of Kantakouzenos = Donald M. Nicol, The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100 - 1460. A Genealogical Study, Washington, Dumbarton Oaks Studies XI, 1968.

Ohnsorge, Abendland und Byzanz, 1958 = Werner Ohnsorge, Abendland und Byzanz. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch - abendländischen Beziehungen und des Kaisertums, Weimar 1958.

OCP = Orientalia Christiana Periodica.

Ostrogorsky, History of the Byzantine State, 1956[1] = George Ostrogorsky, History of the Byzantine State, Translated by Joan Hussey, Oxford, Basil Blackwell, 1956.

Ostrogorsky, History of the Byzantine State, 1968[2] = George Ostrogorsky, History of the Byzantine State, Translated by Joan Hussey, Oxford, Basil Blackwell, 1968.

Parisot, Cantacuzène = Val. Parisot, Cantacuzène homme d'état et historien, ou examen critique comparatif des mémoires de l'empereur Jean Cantacuzène et des sources contemporaines et notamment des 30 livres dont 14 inédits de l'histoire byzantine de Nicéph. Grégoras qui contrôlent les mémoires de Cantacuzène, Paris, Chez Coubert, Libraire, 1845.

PG = J. P. Migne, Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca.

Raybaud, Gouvernement et administration = Léon-Pierre Raybaud, Le gouvernement et l'administration centrale de l'empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258 - 1354), Paris, Éditions Sirey, Société d'Histoire du Droit, 1968.

RÉB = Révue des études byzantines.

Schreiner, Kleinchroniken = P. Schreiner, Die byzantinischen Kleinchroniken. 1. Teil: Einleitung und Text, 2. Teil: Historischer Kommentar, Wien 1957, 1977 [= Corpus Historiæ Byzantinæ XII/1 - 2].

Ševčenko, Polémique = Ihor Ševčenko, Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos, Bruxelles, Éditions de Byzantion, Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, Subsidia III, 1962.

Verpeaux, N. Choumnos = J. Verpeaux, Nicéphore Choumnos homme d'état et humaniste byzantin (ca. 1250/1255 - 1327), Préface de R. Guilland, Paris, Éditions A. et J. Picard & Cie, 1959.

Weiss, Kantakuzenos = Günter Weiss, Joannes Kantakuzenos — Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch — in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, Schriften zur Geistesgeschichte des östlichen Europa, Band 4, 1969.

Zakythinos, Crise monétaire = D. A. Zakythinos, Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIIe au XVe siècle, Athènes, «L'Hellénisme Contemporain», 1948.

1. The third phase of the long civil war (20.IV.1321 - 23/24.V. 1328) between Emperor Andronicus II and his grandson Andronicus III, who had led a revolt of young noblemen and various other discontented strata of the people, ended on 23/24 May 1328 with the victory of the rebels. Before entering Constantinople Andronicus III was in contact with among others, two agents there, Camaris and Castellanos by name, both masons who were serving by rotation as members of the recruited night garrison of the city walls next to the gate of saint Romanos to the west. These had met the young Emperor with the mediation of John Cantacuzenus his Grand Domesticus on (or about) 23.IV.1328 on his way, together with his men, from Gyrolimne (to the north of the capital) towards the river Melas, where had encamped with the rest of the army protostrator Theodore Synadenos, one of the leaders of his party. The two men offered to lift Andronicus by rope into the city during a night when they would be serving as guards; in return, according to a source, Nicephoros Gregoras, they asked for *written promises of abundant money and lands, on receiving which all without difficulty they arranged the time and the way* [of «betrayal»] *and they returned next day* [to Constantinople] *for fear of becoming suspicious to their neighbours* [1]. Already in March or April 1328, when the Young Emperor was in Thessalonica, a similar offer — to deliver the capital to him — was made by the secret emissary of six senators of his grand father's entourage, on condition that he would undertake the obligation not only to dismiss the Grand Logothete Theodore Metochites but also to keep him in disgrace for life [2].

Either because he rejected the senators' second claim or because

---

1. Greg., IX, 6A - B: I, 419, cf. Cant., I, 56: I, 290 - 292; DR IV, p. 135 nº 2712; but Dölger's date, «1328 k.v. mai 20», is discussed and refuted below, p. 282 ftns. 1, 3; for the position of *'Ρωμανοῦ πύλη*, now Topkapı (= Gate of the Cannon) to the west in the middle of the Theodossian Wall see R. Janin, Constantinople byzantine, 1964, pp. 420 - 421, cf. pp. 145, 268, 280 and map nº I, B4; for Gyrolimne see ibid., pp. 283 - 284 (*Πύλη τῆς [᾿Αρ]Γυρολίμνης* which «servait d'entrée aux Blachernes»), 355, 458 - 459, cf. map nº L, C2; cf. ftns. 34, 37.

2. Cant., I, 57: I, 292 - 294.

he, as a matter of general policy, preferred to receive the capital from people of the non-noble classes, Andronicus III gave no answer to their offer; but now he gladly accepted that of the two masons. So, having just heard of the arrival of the Bulgarian King Michael with an expeditionary force at Diampolis on the border, accompanied by a contingent of Tatar allies who had encamped at Rossokastron, he and Cantacuzenus decided to move their camp to Logoi, an unscalable position next to Constantinople, wherefrom they could in due course take the capital according to the plan elaborated by them together with Camaris and Castellanos. Camaris followed the two leaders in order to familiarize himself with the position of their camp, whereas his companion was ordered to return to Constantinople and report to the other conspirators what had been agreed (24 - 25. IV. 1328). Theod. Synadenos accompanied the young Emperor and the Grand Domesticus to Logoi, wherefrom they carried out successful negotiations with Michael and Ivan Ross, the commander of 3.000 Bulgarian horse who had reached the walls of Constantinople in support of the old Emperor (23 - 24.IV.1328) [1]. During the negotiations, which roughly coincided with the Venetian - Genoese war in the waters of Propontis (end of April - about 20.V.1328) [2], or, according to Gregoras, during the last four days before scaling the walls (20 - 23.V.1328), Andronicus III was busy preparing rope ladders like those hanging on the masts of big merchantmen (*ὁλκάδες*) and other equipment required for the operation. When everything was ready, Camaris left the rebels' camp and entered Constantinople (20.V.1328?), where he announced the arrangements made with them to his friends [3]. Besides, the withdrawal of

1. Cant., I, 57 - 58 : I, 294 - 300; Greg. IX, 5 : I, 415, 418 - 419; DR, IV, p. 135 nº 2713, «1328 k.v. mai 24», which is not acceptable, because it is obviously based on the less reliable of our two sources, Gregoras, who, being at that time in the capital, could not follow with accuracy what was going on outside; so he wrongly states that both Camaris and Castellanos *next day* (= ?) returned together to the capital, cf. below, ftn. 5 and text; by *next day* he means the 20th of May 1328, four days before the scaling. But it is preferable to follow here the chronology and account of Cantacuzenus, who was eyewitness to the events in the camp of Andronicus III. By sending their cavalry in support of Andronicus II in April 1328 the Bulgarians broke their alliance between Andronicus III and Michael Šišman, of 13 May 1327, see Schreiner, Kleinchroniken, 2, p. 233.

2. Greg., IX, 5E - ϛ : I, 415 - 418.

3. Cant., I, 58 : I, 300, 5 - 9; Greg., IX, 6 ϛ : I, 419, 18 - 22. Cantacuzenus speaks of ladders, Gregoras of one ladder, like the short Chronicle edited by J. - R. Loenertz, La chronique brève..., II, OCP XXX, 1964, p. 43 nº 19, cf. p. 40 nº 19; but Cantacuzenus is to be preferred and relied upon as he had been ocular witness. In Cantacuzenus' account there is a problem : how could Camaris stay away from Constantinople unnoticed for such a long time (23. IV. - 20.V. 1328), during which he was supposed to be serving as one of the garrison of the city wall, even if by rotation? In the light of this remark, Gregoras' statement that both Camaris and Castellanos returned to the capital the day after their visit to Cantacuzenus and Andronicus III, i.e. on the 20th of May according to his estimate (see p. 282 ftn. 1), appears reasonable on first sight. However Cantacuzenus' account must be preferred here for the reason given above in p. 282 ftn. 1, and the difficulty noted above should be resolved through the assumption that, once Castellanos did, indeed, according to both sources, return home exactly on the day next to the day of their visit to the rebels' camp (24 - 25.IV.1328), he could find some excuse for his companion's absence or possibly concoct some way of concealing it or make it pass unnoticed. On the other hand the making of rope ladders and the other preparations for scaling the walls could take some weeks to be completed, which corresponded to the duration of the Venetian - Genoese war and the negotiations with the Bulgarian King; Camaris witnessed all this and could report to his friends all details required for the success of the operation : in fact he had to do so, otherwise the operation would have little or no chance of good results.

both the Bulgarians and the Venetians, who might have offered their prop to the old Emperor, denuded him of all allies and so made the entry of the rebels' army into the capital an easy task.

2. The night fixed for the operation was that appointed for the two agents to be on duty as guards of the city walls, i.e. Monday 23 to 24 May 1328, which was Whitmonday. Meanwhile on Sunday 22 May, which was the Whitsunday, soon after mass and the vespers, Andronicus III and his force left the camp at Logoi and, after walking the rest of the day and most of the night of 22 - 23.V.1328, they arrived at a place called Klepta, where they set up camp and stayed for the rest of the night until sunrise (of 23.V.1328). Then they moved all day until night, when they reached a village called Amblyopon, very near to Constantinople; there they stayed and ranged their army in array [1] and then, obviously after dark, they leaned upon the wall two ladders, one made of rope and the other of wood steps; the first was under the Young Emperor's command and the second under that of the Grand Domesticus. On each of the ladders twelve soldiers were ordered to climb; eight of them were Greeks and the rest Germans (*ἐξ Ἀλαμανίας Λατῖνοι*) [2]. The latter were probably Gibelline «Latin» knights, of those who had accompanied Anna of Savoy princess of Montferrat and An-

1. Cant., I, 58 : I, 300; Loenertz, Chronique brève, II, OCP XXX, 1964, p. 43 nº 19. Add now Schreiner, Kleinchroniken, 2, p. 234.

2. Cant., I, 58 : I, 300 - 301.

dronicus III's second wife to Constantinople when she arrived there (Febr. 1326) to get wedded with him (Oct. 1326), and who stayed there at her and her husband's service [1]; or/and of those who had come with the same Emperor's first wife Adelheid - Irene daughter of Henry I of Braunschweig - Grubenhagen, to whom he had got married on 23.X. 1317 [2]. Though it is impossible to say whether the latter had been sent to Andronicus II or Andronicus III, in the civil war they are known to have fought at the side of the young Emperor, who during the last three years of it (1325 - 1328) was using the friendly services of his uncle Theodore marquis of Montferrat, then in Constantinople, and, like his father Andronicus II at least since May or June 1327, a friend of the leader of the German Gibellines, Lewis of Bavaria [3]. This would have been an additional reason for the Germans in Andronicus III's camp to stay loyal to him as they had been during the preceding period of the civil war, even if they had been sent originally to serve his grand father.

However, on hearing that Germans had been included among those appointed by his officers for the operation of infiltration into the capital, Andronicus III ordered the Grand Domesticus to replace

1. With them came Savoyan, Burgundian and Frankish knights : Cant., 40 - 42 : I, 194 - 206, espec. 205; C. K y r r i s, John Cantacuzenus and the Genoese 1321 - 1348, Miscell. Stor. Ligùre III, 1963, pp. 10 - 11; B o s c h, Andronikos III., pp. 10, 36 - 37, 106 - 107, 111, 141, 191 ftn. 3, espec. 49, cf. p. 74 ftn. 3; L a i o u, Constantinople, pp. 299, 302 - 304.

2. Irene was sister of Henry II the Gibelline Duke of Braunschweig - Grubenhagen, whose family had a blood kinship with the Montferrats : O h n s o r g e, Abendland und Byzanz, 1958, pp. 492 - 493; L o e n e r t z, Chronique brève, I, OCP XIX, 1963, p. 348 nº 11 ; L a i o u, op.cit., pp. 252 - 253; Cant., I, 20 : I, 98 - 100 : *ἐκ Γερμανῶν μισθοφόρων Λατίνων, ἐν οἷς ἦσαν καί τινες τῶν εὐπατριδῶν παρ' αὐτοῖς* (p. 98). On 30.IV.1321 the German mercenaries pressed Andronicus III to reject his grandfather's offer for reconciliation : Cant., I, 20 - 21 : I, 100 - 108 (30.IV - 1.V.1321); B o s c h, op.cit., pp. 22 - 23; P a r i s o t, Cantacuzène, p. 50; B i n o n, Prostagma, BZ XXVIII, 1938, p. 143. In 1318 Andronicus II had joined the Gibelline League of the Lombard Cities : DR IV, p. 71, nº 2398; L a i o u, op.cit., pp. 264 - 266; cf. S c h r e i n e r, Kleinchroniken, 2, pp. 225 - 226.

3. L a i o u, op.cit., pp. 296, 302 - 303, 326; in 1322 Theodore had planned to offer his daughter Yoland in marriage to Lewis, see D. A. Z a k y t h i n o s, Ὁ μαρκίων τοῦ Μομφερράτου Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος ὁ ϛ', ΕΕΒΣ ΙΑ', 1935, p. 24. For his Gibelline connections see L a i o u, op.cit., passim; M o l l a t, Les papes d'Avignon, 1965, pp. 156 - 157, 163. For Andronicus II's alliance with Lewis against the Pope and the Guelphs, see B o s c h, Andronikos III, pp. 109 - 110 and L a i o u, op.cit., pp. 305 - 307, cf. p. 300.

them on the ladders with Greeks; he also forbade any of the Greek noblemen to be among those who would first scale the walls, so that neither these might take pride in their exploit and despise, due to this, the modest, i.e. the middle and low class people, nor the Germans might enjoy all the glory of it, but that it might be the work of Greeks alone. The order was executed and each one of the two ladders was handed over to twelve Greeks of the «middle classes», who were instructed that, when they approached the wall closely, and the agents from within hauled up the ladders by means of wires (*καλῳδίοις*), they should be the first to climb up by driving back anybody in the army who might resist their climbing first; so that those who would follow suit, might mount gradually. At a short distance from them was marching the young Emperor at the head of a column of a hundred soldiers, followed closely by another one of equal number headed by the Grand Domesticus. All these were equestrians, whose 200 horses were ridden by 200 other colleagues at a considerable distance, so that they might not be taken notice of by the garrison on the wall; but, if anything unexpected happened, they would rush towards those who were marching, deliver them their horses and offer them all possible help. Besides, another 500 men were advancing for the same reason at some distance from the 200 mounted ones. As regards the rest of the rebels' armed forces, it was stationed at Amblyopon and waited in parade under the command of the protostrator (Th. Synadenos). Having thus been marshalled in order of battle the army moved forward quietly so that it might not be taken notice of by the wall guards [1].

3. Both the composition of the first group to climb up onto the walls of middle class Greeks and the exclusion of the Germans from it reflect Andronicus III's gradually maturing dynastic policy of strengthening his position as Emperor of the middle and low classes, as the soldier - king of the old Roman tradition, and of striking a balance vis-à-vis the social classes of and the foreign groups within the Empire; this balance implied avoidance of offering support to the nobility, the *εὐγενεῖς, ἐπίσημοι, ἐπιφανεῖς, ἄριστοι*. Cantacuzenus' party and for the most part his clientelle, who scrambled for power [2]. Such a policy was part of the effort of the Palaiologan dynasty to acquire the long sought - for ratification of the legality of their imperial rights

1. Cant., I, 58 : I, 301 - 302; cf. B o s c h, Andronikos III, p. 49.
2. For this «clientelle» see W e i s s, Kantakuzenos, pp. 5 - 31.

by the wider layers of the people [1], whose favour Andronicus III had been pursuing during the civil war of 1321 - 1328. As for the exclusion of Latins, this was aimed to suit the anti - Latin feelings of the masses and the emerging nationalism of the people in general.

During the civil war the application of that policy was limited by the fact that the young Emperor had to collaborate though uneasily with some groups of noblemen, particularly young provincial ones led by John Cantacuzenus, Theodore Synadenos, Syrgiannes, etc. [2]. However, already in late April 1321, a barely perceptible clash of interests between Andronicus and Cantacuzenus, the real leader of the nobility, occurred : then the former refrained from stopping the looting of royal and noble estates by his low class followers [3]. Mutual suspicion between them was also caused in March 1322 when Andronicus, being ill in bed, had to accept the financing of the second phase of the revolt by the Cantacuzeni, i.e. John and his ambitious and neurotic mother Theodora, because his own funds had run out and this endangered the outcome of the war [4]. By thus becoming the leading family in the rebels' camp the Cantacuzeni almost overshadowed Andronicus and his equally ambitious and neurotic mother Rita - Maria - Xene. The very act of Andronicus III's surrender to his grandfather in mid - July 1322, by which the second phase of the war was ended despite the former's military victory, was to a great extent motivated by his and his mother's fear of domination of his party by the Cantacuzeni; so, following his mother's advice he preferred to come to terms and sign an alliance with the old Emperor as a mean of facing both the internal danger from his best friend John and the external one from the invasion of Thrace, his own territory, by the Bulgarians. To corroborate his financial independence from Cantacuzenus Andronicus III secured, through the agreement of 17/18.VII.1322 (treaty of Epibatae), the discharge

1. Bosch, loc.cit., and Raybaud, Gouvernement et administration, pp. 49 - 52, 139 - 142.

2. Bosch, op.cit., pp. 14 - 16 f., 18, 19, 31, 45 etc.; Weiss, op.cit., pp. 78, 79, 89, etc.; Laiou, Constantinople, pp. 284 - 285 f., 288 - 299 and passim; Kyrris, Typologie, pp. 82 - 83; Kyrris, The Political Organisation, pp. 28 - 29; from the sources see Greg., VIII, 11E : I, 355 and DR IV, p. 127 n° 2668, Greg., IX, 1 I : I, 397 - 398 and DR IV, p. 131 n° 2689 (early Oct. 1327).

3. Cant., I, 17 - 18 : I, 85 - 86.

4. Cant., I, 27 - 28 : I, 134 - 139; T. Miller, The Basilika and the Demosia, RÉB 36, 1978, p. 187. Theodora lost her husband in 1294 when she was still very young; their only child, John, was born next year : Nicol, The Family of Kantakouzenos, 1968, pp. 29 - 31.

to himself from the imperial treasury of all the funds needed for his own and his troops' maintenance [1].

As for the close co-operation of the two friends till the end of the civil war (and later on), this was equivalent to sharing the leadership of the revolt (and later of the state) by them much to the smothering jealousy of Xene [2]. John's imperial aspirations became evident in several cases during the civil war, especially in the pompous, commanding and despotic style of his speeches before the assembly of noblemen during the Bulgarian war (early summer 1324) by which he appeared equal to Young Andronicus with regard to authority, administrative competence, responsibility, knowledge of affairs and respectability; thus he enlisted, as he claimed, the admiration of the old Emperor, who even *considered the possibility of choosing him as his heir to the throne* [3]. In autumn 1327 the Grand Domesticus was presented in a letter of Andronicus III to Andronicus II as his actual delegate and deputy even in case of imprisonment [4]. Finally, to omit other instances, I refer to the over-mentioned mediation of John for the surrender of the capital by Camaris and Castellanos in April 1328 [5].

1. Greg., VIII, 11H : I, 358; Cant., I, 34 : I, 163 - 166; DR IV, p. 93 n° 2479 and p. 128 n° 2672; but the date of both Regesten apud Dölger, «ca. juli ende», should be corrected into 17/18 July (1322), see Loenertz, Chronique brève, I, OCP XXIX, 1963, p. 350, n° 13; cf. Schreiner, Kleinchroniken, 2, pp. 229 - 230; cf. infra, § 4 and p. 289 ftn. 3.

2. E.g. see Cant., I, 31 - 33 : I, 151 - 165; Greg., loc.cit.; Kyrris, John Cantacuzenus and the Genoese 1321 - 1348, cit., pp. 9 - 48 passim, especially pp. 25 - 30.

3. Cant., I, 37 - 38 : I, 181 - 186.

4. Cant., I, 45 : I, 219 - 220; Bosch, Andronikos III, p. 43; DR IV, p. 131, n° 2688.

5. See § 1. This by no means prevented the friendly cooperation of John and Andronicus in subsequent years, e.g. see Greg., X, 7 : I, 496 - 497 (1334) : Gregoras extols Young Andronicus' full trust in Cantacuzenus (Lenz wrongly dates this passage to the reign of Andronicus II, whom he equally wrongly identifies with the King mentioned in it and in Thomas Magistros' «Προσφώνημα τῷ μεγάλῳ δομεστίκῳ», see Fünf Reden Thomas Magisters, herausgegeben von F. W. Lenz, Leiden 1963, p. 93 note to l. 20); but the appointment of Patriarch John Calecas by Andronicus III as guardian of his family at that very time, attested by the same Gregoras, X, 7 : I, 496, 14 - 24, points to the opposite, see C. P. Kyrris, The causes of the dichotomy of imperial institution in the Byzantine Empire during the Period 1341 - 1354, Βυζαντινά 3, 1971, p. 373, cf. pp. 369 - 380 for other evidence of the smouldering differences between John and Andronicus III; also Kyrris, John Cantacuzenus and the Genoese..., loc.cit.

4. On the other hand Andronicus III had a bitter experience of the dangerous initiatives undertaken by some of his prominent, still not quite «acceptable», «extremist» followers in the civil war; e.g. Syrgiannis, who without the Young Emperor's consent on 24 - 25 April 1321 (first phase) had ordered an army loyal to himself to march to Constantinople in order to capture and loot it [1]. Thus the revolt would both assume an ochlocratic character and serve Syrgiannis' own dynastic ambitions, neither of which could be allowed by Andronicus III. Besides, such initiatives could minimise the latter's grip of the armed forces and his control and canalization of their energy towards promoting his own ends. Therefore then (1 - 2.V.1321) he strongly reacted to Syrgiannis' plan, which was adopted by the Latin mercenaries and would prevent a peaceful settlement with Andronicus II, as intended by him; so he blamed the army's intervention in his relations with his grandfather and their indiscipline, for a while he imposed his will on them [2] and tried to neutralize his dependence on them [3]. To prevent their looting operation against the capital, which he failed to delay for long, Young Andronicus warned his grandfather about the troops' advance (4 - 5.V.1321), which he himself had reluctantly to order, and advised him to place a strong garrison on the walls which would discourage them from attacking [4]. A similar attitude by the Young Emperor towards his troops and the nobility is recorded in several cases subsequent to the victory of 23/24.V.1328 which made him sole Emperor [5].

At any rate the peace-treaty of 6.VI.1321 (*συνθήκη τοῦ Μέλανος - Ρηγίου*) between the two Andronicoi was preceded by more pressures by Syrgiannis and the army, whose imminent attack on Constantinople

1. Greg., VIII, 6Z: I, 318 - 319; Cant., I, 19: I, 92 - 93 for Syrgiannis' personality, based on no extensive formal education but having given samples of capacity as if derived from that, see D. Reinsch, Die Briefe des Matthaios von Ephesos im Codex Vindobonensis Theol. Gr. 174, Berlin 1974, p. 142 nº B 34 ll. 36 - 42, of Dec. 1328 - April 1329, see Kouroussis, M. Γαβαλᾶς, A', pp. 236 - 240; cf. Greg., VIII, 4: I, 296, 22 - 297, 3.

2. Cant., I, 20 - 21: I, 96 - 108; Bosch, op.cit., pp. 22 - 23 (but I cannot agree to her doubts as to the historicity of the blame); Parisot, Cantacuzène, p. 50; Binon, Prostagma, BZ XXXVIII, p. 143.

3. Parisot, op.cit., pp. 56 - 57.

4. Cant., I, 21: I, 104 - 108; DR IV, p. 124 nº 2653, whose date, «1321 april ca. 25/6», should be corrected into «1321 mai ca. 4/5».

5. Kyrris, John Cantacuzenus and the Genoese 1321 - 1348, Miscell. Stor. Lig. III, pp. 19 - 20 and passim.

was suspended only after intensive deliberations between him and his mother Eugenia who acted as delegate of Andronicus II to the rebels [1]. Syrgiannis' continued links with the masses in the second phase of the civil war, during which (autumn 1321 - 17/18.VII.1322) he had joined the old Emperor [2], his opposition to the reconcilement of the two Emperors by the treaty of Epibatae (17/18.VII.1322) [3] which ended the second phase of the war, his plotting with Andronicus Asan (ex-governor of Morea) in August - October 1322 against both emperors, and his imperial ambitions, led to his fall into disgrace, arrest (Oct. 1322) and judicial condemnation (mid - Nov. 1322); his house, vineyards and building sites were looted or taken over by the populace [4] — that is they suffered the same treatment as the property of his political opponents. According to some scholars in Dec. 1327, i.e. some time after the beginning of the third phase of the war, according to other not long after the rebels' victory (24.V.1328) Syrgiannis was left free through Cantacuzenus' intervention [5], — therefore being again a potential danger for Andronicus III's policies and aims.

5. Under such circumstances Andronicus exercised a balanced policy towards the social tensions around his throne when he chose low and middle class people for the first scaling of the city walls, which occurred during the night of 23/24.V.1328. According to Cantacuzenus, the twenty-four men who held the two rope ladders [6] escaped the

1. Cant., I, 22: I, 109 - 110, 113; Greg., VIII, 6I: I, 319 - 320; Binon, op.cit., pp. 143 - 144; DR IV, p. 88 nº 2461, «k.v. juni 6»; Bosch, op.cit., p. 24; Loenertz, Chronique brève, I, OCP XXIX, 1963, p. 350, nº 13.

2. Greg., VIII, 4Z; I, 302; Greg., VIII, 6Z: I, 318 - 319; Cant., I, 8: I, 37; I, 16: I, 77 - 78; I, 18: I, 85 - 87; I, 19: I, 92 - 93; I, 28: I, 136 (Jan. 1322); Parisot, op.cit., p. 57; Binon, Prostagma, pp. 141 - 142, 387.

3. Greg., VIII, 11H: I, 363 - 364; cf. Schreiner, Kleinchroniken, 2, pp. 229 - 230; cf. above, § 3 and p. 287 ftn. 1.

4. The latter view is to be preferred; Cant., I, 35: I, 171 - 172; Greg., VIII, 11H - 12Δ: I, 362 - 363; Guilland, N. Grégoras, Correspondance, p. 303; Guilland, Institutions, I, p. 227; Parisot, Cantacuzène, pp. 66 - 69; Bosch, Andronikos III, pp. 90 - 91; Binon, Prostagma, pp. 378 - 379, 387; Kouroussis, M. Γαβαλᾶς, A', pp. 238, 365 - 366, 34 (but the date of S'.s arrest in p. 238, 1324, is to be corrected into 1322, which is the year accepted in p. 365).

5. Cant., II, 4: 329 - 335: II, 32: I, 436; Bosch, op.cit., p. 31 (Dec. 1327); but Gregoras, IX, 8E: I, 432, 22 - 25 — 433, 1 - 4 states that Syrgiannis was set free *ἐν τούτοις*, i.e. after the occupation of Constantinople by Andronicus III; cf. Kouroussis, op.cit., A', pp. 236 - 240, 343.

6. Each of them was being held by twelve men, see above, § 2, cf. also p. 282 ftn. 3.

guards' attention and, guided by Camaris easily approached the walls towards the area where the Young Emperor's agents in the city were preparing its surrender. Since the men could not stay down waiting for long, the agents dropped ropes by which they hauled up the ladders and adapted them to the outer side of the battlements. The first to mount on them by each of the ladders were the twelve men appointed for it; then followed the (Young) Emperor and the Grand Domesticus together with their retinue, who, the moon being full and shining, were moving under the shadow of the shifting clouds, stopping and lying down on the earth whenever there were no clouds to cover them. When, thus proceeding to the walls, they were at a distance of arrow, their friends up there noticed them and began shouting and inviting the Byzantine citizens to join them, as if the city were running an immediate danger from enemies investing it. Profiting from this the men of Young Andronicus rushed onto the ladders, defying the noises, once the population inside had taken notice of them; the Emperor mounted first and advised Cantacuzenus to follow, believing that, in case they managed to reach the top of the walls, even if any of their foes attacked them from there, these would be unable to fight against them; out of respect for their acquaintances in the rebels' camp the enemies would desist from violence, and would join them like many others. The Grand Domesticus objected, saying that such a behaviour on their part would make the rest jostle one another in their effort to mount first after them; the best would be to allow their men go up first in orderly manner. The Emperor followed Cantacuzenus' advice. But while the former's numerous men were ascending, their ladder broke under their weight — its rope gave way; so all the group used the second ladder under the supervision of Andronicus and John, who limited the jostling to a minimum by means of threats and hits! [1]. The Emperor's initiative of using middle class people for the operation of scaling the walls is thus discredited by the noble historian, who was an ocular witness to it.

6. According to Gregoras' account, during the night fixed, the traitors having bought much wine since early, offered it pure to the neighbouring guards, who after drinking it fell fast asleep, like dead; about midnight (23 - 24.V.1328) arrived at that part of the wall those who held the unique ladder, which was set up by the traitors by means of a rope dropped down from above; eighteen men climbed up and

1. Cant., I, 59: I, 302 - 303; cf. B o s c h, op.cit., pp. 50 - 51.

entered the city, rushed to the Gate of Romanos and removed its lever; through that a number of soldiers came in together with the Young Emperor [1]. Cantacuzenus in this respect states that, while the Young Emperor and the Grand Domesticus were controlling their climbing men, when the number of those who had entered was little less than one hundred [2], the officer in charge of the guards Synadenos the son of Marules rushed with 200 men to the point of tumult to see what was going on; but he and some of his men were arrested by the rebels who had already climbed up there! Upon learning that Andronicus III was the leader of the men who caught them, the arrested urged their colleagues in the city to surrender once their general had been captured and the Young Emperor had made his way into the walls. This news had an immediate result : the men of Marules began acclaiming Andronicos III and they were soon joined by the totality of the soldiers throughout the walls. It was only then that the Young Emperor and the Grand Domesticus decided to end their hardships and, still standing by the ladder, ordered their men on the wall to open the gates for them. When this was done, a number of men headed by the Young King rushed in, and they were followed by the Protostrator (Theodore Synadenus) and the whole army [3], including John Cantacuzenus. The operation proved successful.

7. Most interesting in this respect was the attitude of the Grand Logothete of Andronicus II, the powerful Theodore Metochites vis-à-vis the danger run by the capital. After sunset (of 23.V.1328), the gates of Byzantium having been closed, some one arrived from the nearby fields and knocked at the gate of Gyrolimne [4] and informed one of the guards that he had noticed a group of followers of Andronicus III marching towards that part of the walls, near the Gate of Romanos.

1. Greg., IX, 6: I, 419 - 420; for the position of *Ῥωμανοῦ Πύλη*, now Topkapı (= Gate of the Cannon), to the west in the middle of the Theodossian Wall see R. J a n i n, Constantinople byzantine, 1964, pp. 420 - 421, cf. pp. 145, 268, 280 and map nº 1, map nº 5, map nº VI; cf. p. 281 ftn. 1, above.

2. Possibly eighty? see Greg., loc.cit., whose number «18» may have been a misunderstanding for «80».

3. Cant., I, 59: I, 303 - 304; B o s c h, op.cit., p. 51; L o e n e r t z, Chronique brève, II, OCP XXX, 1964, p. 43 nº 19 for the date and the exact time : 24.V.1328; S c h r e i n e r, Kleinchroniken, 2, p. 234; cf. above, § 1 and p. 283 ftn. 1.

4. The Gate of Gyrolimne was in the north of the city wall and served as entrance to the Palace of Blachernae, J a n i n, op.cit., pp. 283 - 284, cf. pp. 355, 458 - 459, and map nº I; cf. above p. 281 ftn. 1, and ftn. 1 of this page.

This news frightened the old Emperor, who decided to send soldiers outside to patrol the land walls along the coast. This was objected to by the Grand Logothete, who considered the news *a pusillanimous and ignoble rumour* and the patrolling stupid since the gates and the walls were protected with many weapons; any attempt of the rebels to force their entry into the city would lead to their disaster. Gregoras explains this attitude of Th. Metochites as the result of ignorance in military matters or of a wrong direction of his mind by God aiming at an implementation of the divine condemnation of the old Emperor and his régime.

When reports of numerous enemies having gathered outside Romanos' Gate were passed again before 3.00 a.m. (dawn of 23 to 24.V. 1328) at the Gyrolimne Gate by peasants from the suburbs, Andronicus II got more bemused and reprimanded the Grand Logothetes for his apathy and passiveness vis-à-vis the dangers surrounding them. Metochites stayed adamant, insisting on his defiance of the «heart-shaking uprising» and went to bed [1].

8. The reasons for Metochites' self-confidence and optimism are to be sought in his wrong knowledge and assessment of essential factors and developments, and in his cunning plan to have some pretext for siding with the obvious victor in due time. First his refusal to take military measures for stemming the imminent assault of Adronicus III's forces was probably due to his ignorance of the withdrawal of both allies of Andronicus II, Bulgarians and Venetians from the area of Constantinople (about 20.V.1328) [2] and his master's resulting isolation and loss of all support [3], or to a feeling that they might be used in case of need. Gregoras' explanation — Metochites' military ignorance — is by no means satisfactory in view of his long career as arbiter of public affairs, which must have taught the Grand Logothetes

1. Greg., IX, 6: I, 420-421; Bosch, op.cit., pp. 50-51. Gregoras as an intimate friend of both Andronicus' II and Th. Metochites must have witnessed all these developments and has, therefore, to be relied upon concerning this period, cf. Greg., IX, 6: I, 427.

2. Cant., I, 58: I, 299-300; cf. above, § 1; however Gregoras omits all reference to old Andronicus' or Metochites' initiative in inviting the Bulgarians to their support; this may be attributed to his wish to whitewash both since they were his friends, see Guilland, Essai sur Nic. Grégoras, Paris 1926, pp. 6-14.

3. Bosch, loc.cit., does not correlate the negative attitude of Metochites to his ignorance of their isolation.

at least a correct military feeling [1]. What is more plausible is the assumption that the wily and sly man, having noticed the turn of events in favour of Andronicus III, tried through military inertia to create for him an opportunity, which he could himself use as an argument for winning over the Young Emperor. This is supported by the fact that Metochites at about this time placed his valuables and cash in charge of some of his friends, who gave him lists of the treasures in receipt (*γραμματεῖα*) [2]. Such an act was obviously a temporary step for the time of crisis, which he would overcome by crafty pretension of innocence such as that shown in his speech addressed to both Emperors at their first encounter after the Grandson's victory [3]. Certainly Metochites was not so naive as to keep at home documents manifesting what he intended to conceal and thus protect; still out of overestimation of his persuasiveness and influence among the leaders of the new régime he did not take measures for hiding the documents themselves. His imagination could not foresee the sad scenes of looting — expression of social hatred — that would take place in his palace and in other noblemen's houses from dawn until midnight of 24.V.1328 [4]; like the rest of the ruling classes of the capital he was too deeply absorbed by short-sighted profit and interest pursuits and petty selfish preoccupations to understand the social, economic and ideological issues at stake and the lower classes' unsatiated demands as manifested throughout the XIVth century [5].

9. After Metochites' negative answer to his appeals — about 3 a.m. of dawn 23-24.V.1328 [6] — Andronicus II stayed in his palace accompanied only by his servants; full of despair, he lay undressed in bed, turning here and there as if *upon a blazing volcano*. At that time was heard great noise outside the gates of the palace, announcing the en-

1. Cf. Laiou, Constantinople, pp. 77-79, 86, 148, 214, etc.

2. Greg., IX, 6H: I, 425 (not 425-426 as Bosch, op.cit., p. 51 ftn. 1 writes).

3. Cant., I, 59: I, 305; cf. below, § 15 text and p. 301 ftn. 2.

4. Greg., IX, 6H: I, 425-426; Cant., I, 59: I, 305-306; Kyrris, Typologie, pp. 86-87, 92; cf. below, § 16 text and p. 302 ftn. 2.

5. Kyrris, op.cit., pp. 77-93 passim; Kyrris, Eléments traditionnels ..., pp. 177-178 passim; Kyrris, Gouvernés et Gouvernants, pp. 273-330 passim; Weiss, Kantakuzenos, pp. 79 f., 90 f., and passim (still cf. pp. 78, 83); Raybaud, Gouvernement et administration, pp. 143-145 and passim; I. Ševčenko, The Zealot Revolution, pp. 602, 604, 617; cf. below, §§ 15-18, espec. § 19 and pp. 326-328 Appendix.

6. See above, § 7.

trance of the Young Emperor into the city : the clang of his soldiers' arms — they were more than 800 — mixed up with the acclamations of the people was terrific. The old Emperor got up in surprise, and, feeling hopeless, he rushed to take shelter with the icon of the Virgin Mother of God the Hodegetria, which had been brought to the palace several days before and become his sole consolation! Falling prostrate on the ground in tears he implored her to rescue hime from being impiously slain. And *the Omnipotent Virgin soon offered him the aid he needed*, adds Gregoras, our only source on these dramatic moments of the defeated Old Emperor [1].

10. The help was given through Andronicos III, who meanwhile had arrived outside with his generals and brigadiers and ordered them neither to murder or do harm to nor to insult his grandfather or any one else : *Our victory*, he added, *is the gift of God, whose will moves everything and whom all things serve...*[2], *some of them for prosperity and other for misfortune or rather for castigation and reformation; by using us as instruments and chastisers - executors of the present castigation He offers* [now] *victories and trophies to us; but He may tomorrow use others against us; and the behaviour of those to whom we shall be delivered for punishment will certainly be such as our own towards those who have fallen into our hands for the same purpose. Therefore, if not out of mercy and pity for people akin and of the same race as we, at least out of providence for ourselves it is better to behave in charity now, in order not to undergo* [if we behave cruelly] *ourselves a heavier indignation of God*[3].

We are here confronted with both a pre - determinationalist, teleological and eschatological conception of history [4] and a clear consciousness of the implications of sin upon the sinful as well as of the responsibilities produced by it for them. The intervention of God in history is here considered certain and is taken to be the cause of the rebels' victory; i.e. Andronicus III, as said by Gregoras at least, believed in a determinist course of historical development and at the same time in a historical predetermination or eschatology implemented by God, who was using men, in this case the politically active party of Andronicus III, as his instruments for the castigation of the defeated. What the Young Emperor aimed at was to persuade his followers to accept a lenient policy towards their opponents, so that their magnanimity might induce God to treat them in the same way in case He used, one day, the latter as his victorious instruments. Freedom of choice is thus recognized as possible for men; they can avoid sin (*ἁμαρτία*), which is a fault based on and creating responsibility for the sinner, and thus skip the implicit culpability for punishable atrocities. Eschatology and predestination can, therefore, be annulled or at least modified or limited by human decision and action, which can give history a new course in a different direction from that followed by others — in this case the opponents of Young Andronicus; these by practising injustice incurred God's wrath, and, as a consequence, their own defeat.

11. In other cases, however, the improper, impious and sinful direction of the mind is attributed to Satan's «attacks», which have to be successfully rebuffed according to the traditional Christian teleological argument; Manuel Gabalas (= Matthew of Ephesos) in about 1332 wrote : *τοῖς κρυπτοῖς ὅπλοις* [= by prayer] *ἐπαμύνετε* [you the monks of Athos] *τὸν πόλεμον ἀναδεξαμένοις κατὰ τῶν ἀντιπάλων τοῦ πνεύματος· οὐ γὰρ ἐξαρκοῦμεν πρὸς τὰς ἐφόδους τοῦ Σατανᾶ διαγωνίζεσθαι μόνοι· πολλῇ γὰρ κέχρηται τῇ πανουργίᾳ...*[1]. Elsewhere he expresses the view that only if and after all possible human effort has been exerted [in vain] for stopping and stemming a disaster, only then can we attribute that to Nature or to God; basically our misfortunes are the result of *negligence of soul, incapacity in actions and lack of* [strong] *will;* the responsibility for evils and for the punishments incurred by

---

1. Greg., IX, 6Δ : I, 421 - 422.
2. Here Gregoras, IX, 6E : I, 423, enumerates the contents of *every thing (πάντα) : ἀστέρες, ἀήρ, θάλασσα, γῆ, ἄνθρωποι, κεραυνοί, πρηστῆρες* [= ignei turbines], *λοιμοί, σεισμοί, ὑετοὶ ῥαγδαῖοι, καρπῶν ἀφορίαι καὶ ὅσα τούτοις ἑπόμενα.*
3. Greg., IX, 6E : I, 422 - 423; cf. Parisot, Cantacuzène, pp. 83 - 84.
4. For this and the contrasting deterministic conception see Th. Papadopoullos, Chypre : Frontière ethnique et socio - culturelle du monde byzantin, XVe Congrès International d'études byzantines, Rapports et Co - Rapports V, Chypre dans le monde byzantin, Athènes 1976, pp. 44 - 48; cf. below, § 20 text and p. 307 ftn. 3; from the other pertinent modern literature see : E. H. Carr, What is History? Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books, A Pelican Book, 1964, pp. 87 - 156 and passim; S. Pollard, The Idea of Progress. History and Society. Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books, A Pelican Book, 1971, pp. 154 - 161, 64 - 66 and passim; G. Podskalsky, Byzantinische Reichseschatologie, München 1972, passim; Idem, Marginalien zur byzantinischen Reichseschatologie, BZ 67, 1974, pp. 351 - 358, espec. 353 - 355; for the background see J. Irmscher, Die hellenistische Weltreichsidee, Klio 60, 1978, pp. 177 - 182.

1. D. Reinsch, Die Briefe des Matthaios von Ephesos..., cit. (in p. 388 ftn. 1), p. 160, ll. 47 - 54, n° B 43; for the date, ca. 1332, see Kouroussis, Μ. Γαβαλᾶς, Α', pp. 254 - 255.

them falls not only upon their perpetrators but also upon the rest of a suffering community; the reasons for the tribulations of the Greeks from the barbarians were *ῥαθυμία ψυχῆς ... καὶ τοῦ κρείττονος ἀμαθία*, and the main causes of events are to be divided into (a) superhuman (*ὑπὲρ ἡμᾶς*) and (b) human and worldly (*φύσεως ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς*); the first ones are connected with a Godly power which assumes material form (*θεία... δύναμις ὑποδῦσα τὴν ὕλην*), and the second with the knowledge of [the nature and causality of] what is happening, or with ignorance or study or negligence or irrational chance (*τύχην ἄλογον τῷ τῆς ὕλης συμβαίνουσαν ἀτεκμάρτῳ*). E.g. if a medical doctor fails to save a patient by giving him the right drug, and if a ship captain proves unable to command a ship correctly during a whirlwind or a tempest, both must give up their professions; if both fail to take the necessary measures, neither the nation nor God but they are to blame for *ἀβελτηρίαν περὶ τὰς πράξεις καὶ ἀβουλίαν, ἃς ἴσμεν... κατὰ βάραθρον ὠθούσας...* As for God's role in human affairs, Matthaios states that: *many are the causes of each thing* [or event]..., *and God first of all, and he must by all means support* [us in our] *activities, if the work* [pursued] *is to succeed. It is most advisable to relate* [our failures] *to our wrong acts, by which God gets angered so much that he leaves us fare at random; this often happens with unballasted ships too : if they are abandoned by their captains they move blindly* [1]. So we return to God's anger at men's sins and wrongs as the cause of our abandonment by him, which leads to Alexios Makrembolites' and other Byzantine intellectuals' philosophy of history: sin or sinfulness is the source of the disruption and gradual fall of the Empire [2]. What is most noteworthy is that human sin is reduced to the source of human responsibility for failure [3], something which justifies and explains God's tacit disappearance from the scenario. This is very near to the outlook expressed by Andronicus III in his speech, in which he appears aware of the historical *problématique* of his time and of the specific responsibilities of both parties of the

---

1. Reinsch, op.cit., pp. 179 - 181 nº B 56; cf. Kouroussis, op.cit., A', pp. 263 - 264, nº 56 (88), of autumn 1339 - June 1341, or before end of 1339 according to p. 266; cf. St. Lambakes, Ἐπιστολὴ τοῦ ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων Λογαρᾶ πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Γ' ἀφορῶσα εἰς τὴν καταδίκην τῶν «καθολικῶν κριτῶν» (1337), ΕΕΒΣ ΜΒ', 1975 - 1976, p. 398.

2. I. Ševčenko, The Decline of Byzantium seen through the eyes of its Intellectuals, DOP XV, 1961, pp. 179 - 182 ff.; Kouroussis, op.cit., p. 283.

3. Papadopoullos, Chypre, cit., pp. 46 - 48.

civil war at the period of its end [1]. It is another question how far he was eventually able to respond creatively to and fulfil the needs and solve the problems of his Empire derived from this *problématique*.

12. At any rate the speech-in-question was in fact an imperial ruling defining Young Andronicus' future internal policy [2]. From that it became clear that he had no intention to destroy either the structure and foundations or the cadres of the overthrown régime, and this despite the contrary views of some of his fanatical followers, who were thus gradually alienated from him and turned for leadership to other young nobles such as John Cantacuzenus although the latter always appeared moderate and hostile to mob rule. The motives for this policy of Andronicus III are relating to the racial and family solidarity between victors and defeated, a common place Byzantine political practice. Leniency, clemency and philanthropy were major virtues of the Byzantine emperor since the classical period and presupposed a prohibition of torture against either Byzantine citizens or foreigners or even prisoners of war with the sole exception of the *races without honour* [3]. In another instance Cantacuzenus informs us that leniency towards Greeks «taken captives of war in a legal manner» (= *δοριάλωτοι λόγῳ πολέμου*) was the normal Byzantine behaviour which was similarly extended to prisoners belonging to another race but being co-religionists and not barbarians [4]. The same source adds that Andronicus III

---

1. Similar approach to that specific question in Matthaios' letter nº B 30, apud Reinsch, op.cit., p. 134, ll. 55 - 60, of Oct. 1327 - Jan. 1328, see Kouroussis, op.cit., pp. 232 - 233 : *διττοὶ κρατοῦσι λόγοι, ὁ μὲν ὑπὲρ ἡμῶν, ἅτερος δὲ τοὐναντίον, ὡς ἔτυχε διατραγῳδούντων τῶν ἑκατέροις προσκειμένων μέρεσι· κρατεῖ δ' οὐδεὶς εἰς τέλος πλὴν τοῦτο καὶ λίαν γε κρατεῖ, τὸ φθείρεσθαι ἡμᾶς κατὰ βραχύ, βαρβάρων μὲν χερσὶν οὐδέν, ταῖς δ' αὐτῶν αὐτοὺς κατὰ τὸν τρόπον τῶν μανέντων.*

2. I.e. it was equivalent to an official document.

3. H. Ahrweiler, L'idéologie politique de l'empire byzantin, 1975, pp. 53 - 54; cf. below, p. 306 ftn. 4 and p. 316 ftn. 2.

4. Cant., I, 29 : 142 - 143 : capture of Apros by Andronicus III's forces on 17 - 18. III. 1322; H. Köpstein, Zur Sklaverei im ausgehenden Byzanz, Berlin, Akademie - Verlag, 1966, pp. 56 - 57; cf. Cant., I, 35 : 170 - 171 (August 1322) : Andronicus III invades Bulgarian territory, where he loots and kills and arrests, but he avoids to enslave Bulgarians, following an old Byzantine - Bulgarian custom reciprocally observed by both; cf. Cant., II, 32 : I, 497 : *Ῥωμαῖοι ἀνθρώπους οὐκ ἐξηνδραποδίζοντο, οὐ γὰρ ἔξεστιν αὐτοῖς εἰ μὴ ἀπὸ βαρβάρων εἶεν ... τῶν τῇ Σωτῆρος Χριστοῦ ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίᾳ πεπιστευκότων.* cf. O. Tafrali, Thessalonique au quatorzième siècle, Paris 1913, p. 39; Bosch, Andronikos III, p. 56 ftn. 4; Const. Jirećek, Geschichte der Bulgaren, Prague, 1876, pp. 417 - 418; more generally see Hans Ditten, Βάρβαροι, Ἕλληνες καὶ Ρωμαῖοι in den letzten byzanti-

considered a most shameful defeat any victory over people of the same race and did not wish to share it with «barbarian» allies, something which his grand-father had pursued by inviting Turks as allies to support him against the Young Emperor; in this way the old man alienated himself from the sympathies of the masses [1]. Besides, the memories of the disastrous raids of Catalans, Tatars, Turks and other non-Christian «barbarians» were fresh among the Greek populations of Thrace, Macedonia and Asia Minor, who had thus been induced towards self-concentration, self-reliance and self-defence, the foundations of what has been called «protonationalism» [2]. Although in process of systematization, in a formative stage, these attitudes implied

nischen Geschichtschreibern, Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines, II, 1964, pp. 273 - 299 with references to J. Jüthner's and K. Lechner's books on Hellenen und Barbaren (1923, 1954 respectively). However some Greek privates of Methoni, Coroni and Crete reduced to bondage Greeks as well, following Venetian and Genoese examples, see C. M e r t z i o s, Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας, Thessalonica 1947, pp. 18 - 19 (1319), and K ö p s t e i n, op.cit., pp. 57 - 59; T u d o r T e o t e i, La conception de Jean VI Cantacuzène sur l'état byzantin vue principalement à la lumière de son Histoire, Revue des Études Sud - Est Européennes XIII, 1975, pp. 167 - 185, especially pp. 176, 177, 178, 179, 180 f., 183, 184, etc.; for late antiquity see I s t v á n H a h n, Sklaven und Sklavenfrage im politischen Denken der Spätantike, Klio LVIII, 1976, pp. 459 - 470. It is worth noting that the article Θ' of the Temporary Constitution of Greece approved at Astros in 1823 forbade the sale of slaves of any nationality or religion and ordered the emancipation of those existing on Greek soil: A. M a m o u k a s, Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, II, Athens 1840, p. 129; cf. H e l i a s P a p a t h a n a s s o p o u l o s in ΔΙΕΕ 20, 1971 - 1977, pp. 229 - 230f.

1. Cant., I, 32 : I, 156 : spring 1322.

2. L a i o u, Constantinople, pp. 167 - 170, 159, 187, 161, 164, 190 - 193, 78, 220 - 221, 223, 258 - 259; E. W e r n e r, Die Geburt einer Grossmacht - Die Osmanen, Berlin, Akademie - Verlag, 1966, pp. 78 - 119, espec. 93 ff.; for the Tatars' raids of 12.X.1320 - 1321 see B o s c h, op.cit., pp. 64 - 65, 67; L a i o u, op.cit., p. 281; Cant., I, 39 : I, 188 - 189, 193; Philotheos of Selymbria, «Βιογραφία Μακαρίου τοῦ ἐξ Ἐφας» in A t h. P a p a d o p o u l o s - K e r a m e u s, Ἀνέκδοτα Ἑλληνικὰ Συγγραμμάτια, Ἔγγραφα καὶ ἄλλα κείμενα..., Constantinople 1884, p. 53; for the Tatar invasion of winter 1323 - 1324 and spring 1324, obviously carried out with Bulgarian complicity or tolerance, see Cant., I, 39 : I, 188 - 192; O. R a y n a l d u s, Annales Ecclesiastici, 1324, § 39; V i l l a n i, Chroniche, Vol. I, Triesti, 1857, pp. 293 - 294, Lib. VIII, Cap. ccxli; B o s c h, op.cit., pp. 64 - 68; L a i o u, op.cit., p. 291; K o u r o u s s i s, M. Γαβαλᾶς, A', p. 41; F a t o u r o s, Die Briefe des Michael Gabras, II, pp. 675 - 676, n° 437 of April 1324; P a r i s o t, Cantacuzène, pp. 65 - 66; for the pernicious effects of the Turkish inroads into the Balkans see D. A n g e l o v, Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs, Byzantinoslavica XVII, 1956, pp. 220 - 275.

a deep respect and solidarity for members of the same nation, religion and culture such as that expressed in Andronicus III's address; with the end of the civil war all cause for friction, that might suppress solidarity, was over, and that feeling returned. Co-religionists and fellow-countrymen now acquired their normal virtues non-existent in foreigners; they were the treasurers of Greek and Christian values and virtues [1], the more so for Andronicus who aspired at implementing the policy of his dead father (d.12.X.1320). This consisted in reforming the rural and military structures of the Empire so that their basis would be the small pronoiars and the peasant soldiers, by whose power he would save the remaining territory and reoccupy the provinces lost to foreigners. This ambition lay behind most specific deeds of Young Andronicus during the civil war [2] and was related to his deeprooted belief that his and his party's achievements were acts of God using them as His instruments and perhaps aiming at using others in the same way in the future. This was an old Byzantine conception of dynastic and political changes, whose legality was only established, confirmed and consolidated by their very outcome [3].

13. Having thus explained to his collaborators his policy towards his opponents, Andronicus III entered the palace; at the door a servant delivered him from Old Andronicus a message, which was a desperate appeal for mercy. Since God had now transferred the sceptre to his grandson, he requested the latter to spare his life; to kill his pa-

1. A h r w e i l e r, op.cit., pp. 22, 35, 15, 17, 40 - 41f., 50 - 53.

2. E.g. his prompt conciliation with his Grandfather on 6.VI.1321 althouth his forces were victorious; he did this because of the Tatar invasion, in spring 1321, of Thrace and Macedonia, both favoured by him and his father (Michael IX) : Cant., I, 36 : I, 173 - 174; I, 39 : I, 188 - 189; B o s c h, op.cit., pp. 57, 63 - 64; L a i o u, op.cit., p. 281; cf. Andronicus III's proposal to bring supplies to Prussa which was besieged by the Turks in 1325 - 1326 : Cant., I, 45 : I, 220; I, 39 : I, 193; Greg., IX, 2B : I, 401, perhaps Th. Magistros in PG CXLV, cols. 444D - 445A; L a i o u, op.cit., pp. 248 - 249, 293; P a r i s o t, op.cit., p. 70; DR IV, p. 131 n° 2688; B o s c h, op.cit., pp. 43, 64; N i c o l, The Family of Kantakuzenos, p. 37 text and ftn. 5.

3. A h r w e i l e r, L'idéologie, cit., pp. 35, 144 - 145, 141 - 143, 56, 123, 125 etc.; K y r r i s, Éléments, pp. 177 - 182 (: Alexios Makrembolites' views on revolution and the change of régime); for «success [as] the ultimate criterion of judgement» leading to the axiom «whatever will be, is right» in history see E. H. C a r r, What is History?, Harmondsworth, Middlesex, 1964, pp. 97, 125, cf. pp. 125 - 132 for objections and modifications and the relation between facts and values.

rent would be monstrous and illegitimate for Young Andronicus — an unheard - of deed; more than a brother's blood [1], that of the parent would report the murder to God, Earth and the Stars and to all Kings; the old Emperor would soon die of old age; so it would be best for him to respect the man who had loved him so tenderly since birth and avoid absolute reliance on his present good luck, considering the uncertainty of human affairs as illustrated in the case of his grandfather who in one night lost his long-held throne [2].

14. No doubt Andronicus II oversimplified things when he stated that his fall was miraculously perpetrated by God in one night [3], thus ignoring the deep-seated causes and factors of his overthrow. As a political judgment this statement is a total failure and it can explain why the old man was unable to stem the revolt of his grandson and came to the humiliating position of entreating him to take pity of his life. Obviously Gregoras renders truly his master's approach to problems as it gradually developed with age and obstinacy. The tender feelings of grandfather to grandson were real [4], and the reminder of the uncertainty of fortune, which reflects ideas of Isocrates (*Πρὸς Δημόνικον*, δ′, 29 : *μηδενὶ συμφορὰν ὀνειδίσεις· κοινὴ γὰρ ἡ τύχη καὶ τὸ μέλλον ἀόρατον*), fitted into Andronicus III's concept of charity towards the defeated of the same nation for God's fear, — an old Byzantine concept as we saw [5]. Lastly, the reference to the possible repercussions of killing the old Emperor among the Kings of that time was a hint to the impact of such an act on the foreign relations of the Empire, not only of the new Emperor who would succeed to the old man.

15. Andronicus III was calmed by his grandfather's appeal and almost in tears entered the palace, taking great care of the old man's security; after paying honour to the icon of the Virgin, he embraced him and said to him mild words of consolation [6]. According to Cantacuzenus, as soon as Young Andronicus arrived, he paid the Emperor the usual homage and had a short talk with him; the old man said that he (now) remembered his grandson's words, meaning by this that he blamed himself for not having followed his advice; he had been victim of the devil, who drove him like other men into error; Young Andronicus agreed to this — thus forgiving the old man [1]. Then, pretending innocence, the Grand Logothete Theodore Metochites intervened to put to both the question *for how long such things will happen*, and to urge them to get reconciled so that the necessary measures (concerning state affairs) might be taken. The Young Emperor allowed this explosion of hypocrisy to pass without answer; but he felt amazed at Metochites' pretended ignorance. Then with his grandfather's consent he proceeded to the church of *Ὁδηγήτρια* (= B.V.M. the «Guide»), to whose icon he prayed in gratitude [2]. So he ascribed his victory to a deity, Virgin Mary the protectress of all (victorious!) Emperors [3] and, following Byzantine custom, he behaved with respect to his defeated rival [4].

16. It was only after these substantial formalities were over that Andronicus III took a political measure in the just conquered capital. From *Ὁδηγήτρια* he moved to the monastery of Mangana where he venerated the relics of Christ's passion [5] and met Patriarch Esaias who had been imprisoned for his sake [6]; now he carried him back to his throne on a royal horse, or, if we trust Gregoras, on a royal vehicle with red-painted ornaments, which was part of a procession of soldiers followed by singing men-and-women-flutists and dancers; one of the women-flutists seated on horse in the men's style caused silly laughter to all with her prostitute's babble [7]. Gregoras' empasis on such indecencies was naturally due to his wish to disparage the victors' party and extol the falling régime, with which he was so closely connected as to suffer

---

1. A hint to the suspicion that the death of Andonicus III's brother Manuel on 1/2. X. 1320 had been ordered by the former in order to get rid of a rival in love, as repeated by Gregoras in IX, 3Γ : I, 404, ll. 19 - 21 : *ὁ δὲ . . . κώμοις καὶ ἀταξίαις διενυκτέρευεν· ἐν οἷς καὶ τὸν αὐτοῦ πεφόνευκεν ἀδελφόν*, cf. VIII, 1Γ : I, 284 - 286 and Cant., I, 1B : I, 13 - 14; Bosch, op.cit., pp. 15, 12, cf. pp. 93 - 94; Parisot, Cantacuzène, pp. 30 - 31.

2. Greg., IX, 6ϛ : I, 423 - 424, perhaps to be added to DR IV, p. 115 as nº 2598*, 1328 mai 24.

3. Greg., IX, 6ϛ : I, 424, ll. 13 - 16.

4. Cant., I, 1 : I, 12; Greg., VIII, 1A : I, 283; IX, 3Γ : I, 404, ll. 15 - 20.

5. Cf. above, §§ 12, 13.

6. Greg., IX, 6ϛ : I, 424, ll. 16 - 22.

1. Cf. above, § 11 : role of devil - satan.

2. Cant., I, 59 : I, 304 - 305; cf. above, § 8 text and p. 293 ftn. 3; the church was in the area of *Τὰ Σινάτορος*, to the east, south of Mangana (for which see below, ftn. 5 of this p., and § 16), see Janin, Constantinople Byzantine, 1964, p. 40 and map nº I, I6 (near Incırlı Kösk).

3. Cf. above, § 12.

4. Cf. above, §§ 12, 13, 14.

5. Mangana was in the eastern part of the acropolis, at Philopation, see Janin, op.cit., pp. 40, 133, 295 - 296, 383 - 384, cf. p. 143 and map nº I, I6; cf. below, § 29 text and p. 318 ftn. 2.

6. Bosch, op.cit., pp. 173 - 174, 44.

7. Greg., IX, 6Z : I, 424 - 425; Cant., I, 59 : I, 305 and II, 1 : I, 312, 20 - 22.

temporary persecution and dispossession on or soon after 24.V.1328 [1]. However it fitted well into both Andronicus III's links with the masses [2] and the context of subsequent developments that uncontrolled mob should have participated in the «celebration of victory» and burst into extremist acts and atrocities.

17. What, therefore, follows in Gregoras' account of the looting of defeated people's property seems to contain little or no hyperbole. This is inferred from Cantacuzenus' cautious narrative indicating the withholding of at least part of the truth. Andronicus III, says Cantacuzenus, after having reinstated Esaias returned to the (Blachernae) Palace and stayed in the residence of (Constantine) Prophyrogennitos, whereas a part of the army camped within Constantinople and the rest — the majority — at the meadows near the Camels' Bridge [3]; this meant that Andronicus had decided not to allow them to dictate the law. So, *no looting of property occurred at all* [!], *with the exception* [!] *of the home of the Grand Logothete; this was pillaged against Andronicus' will* [4]. Still, if we take into consideration Cantacuzenus' contempt of all mob manifestations, which were common in the XIVth century [5] and whose gravest phase, the Zealot Revolution (1341 - 1350) he opposed with all his resources and forces [6], and also his effort to absolve his friend Young Andronicus of all responsibility for atrocities committed by some of his followers during the civil war [7], we must look with suspicion upon our historian's claim that looting was limited to only one house in the capital, the ultimate target of the rebels. On the contrary, once we accept as true the sacking of Metochites' home, about which we also have Gregoras' detailed account, we cannot reject the latter's story that it was extended to all the wealth of the *brightest*

1. G u i l l a n d, Essai sur N. Grégoras, 1926, pp. 13 - 14; cf. below, § 22 text and p. 310 ftn. 3.

2. See §§ 4, 5.

3. In the Golden Horn, at the mouth of river Barbyzes: J a n i n, op.cit., pp. 460, 242 - 243, map VIII; the Blachernae Palace was a real fortress to the north of the Capital, see ibid., pp. 109, 123 - 128; and that of Porphyrogennitos lay a little further to the south, ibid., pp. 129 - 130; cf. below, § 24 text and p. 312 ftn. 4.

4. Cant., I, 59; I, 305 - 306; B o s c h, Andronikos III, p. 166 inadvertently adopts the account of Cantacuzenus as true ignoring Gregoras' testimony and the reasons for accepting it, see infra, §§ 17 - 19.

5. See § 3 text and ftns., § 4 text and ftns. of. p. 288, passim.

6. K y r r i s, Gouvernés et Gouvernants, passim; W e i s s, Kantakuzenos, passim; cf. above, § 8 text and p. 293 ftn. 5.

7. See above, § 4.

[= most eminent, richest] *houses*, albeit possibly, if we trust Cantacuzenus for this specific point, against the will of Andronicus, whose principles such anarchist, «Bakuninean» behaviour flatly contravened [1]. However, one detail in Gregoras' account creates doubts as to the Young Emperor's alleged innocence of the sacking of Metochites' home: this is his own statement that a part of the money seized in it during the looting, was afterwards transferred to the public treasury (*βασιλικὸν πρυτανεῖον*), i.e. it was confiscated [2]. None else than the victorious Andronicus III could have issued such an order, which presupposes that either he had given his order or consent for that specific sacking beforehand, or he ratified and exploited it *a posteriori*. Whatever the case, the very act of confiscation, even partial, of Metochites' robbed wealth disproves Cantacuzenus' assertion: in advance or *post factum* Young Andronicus became involved in the whole affair. In the same way, positively or negatively, he was responsible for the deprecatory behaviour of many towards the old Emperor some time after his resignation [3].

18. Gregoras' account runs as follows: *You could see, during that day from dawn to dark, all the wealth of* [all?] *the prominent* [= *brightest*] *houses being carried away, and them very quickly reduced to ruins and toys at the hands of the mob; and worst* [= *«most»*, *μάλιστα*] *of all* [this happened with] *the superb house of the Grand Logothetes and* [with] *those amounts of cash* [and valuables] *which were treasured in the house and* [also] *those which he had time to entrust with some of his friends; because, when the receipts were discovered which indicated those of his friends who had received them, all* [Metochites' money and valuables] *were looted and nothing was left to him, but part of them were deposited at the state treasury and* [the rest?] *appropriated by the people. So was together with his children suddenly impoverished the man who was considered by all to be the happiest of all after the king; because he who in the course of many years had enjoyed unmitigated bliss has now drunk in one day the whole crater of grief. And one could hear the cantankerous people saying a lot, and, especially, that that money was the* [equivalent

1. See above, §§ 10 - 14.

2. See below, § 18 text and next ftn. For the royal and public treasuries see T. M i l l e r, The Basilika and the Demosia. The Financial Offices of the Late Byzantine Empire, RÉB 36, 1978, pp. 171 - 191.

3. See below, § 26 text and p. 314 ftn. 3; see Greg., IX, 8Δ - E: I, 431 - 432; cf. B o s c h, op.cit., loc.cit.

or the embodiment of] *the blood and the tears of the poor, and* [that] *it was contributed and furnished* [to Th. Met.] *by those who had been committed with the administration of the Roman* [= Byzantine] *cities and lands; to the effect that, whereas those* [= the administrators] *treated cruelly the unfortunate Romans* [= Greeks] *as if they were marketable slaves, he* [Th. Met.] *obstructed their possibility to have recourse to and take refuge with the King, and so this great evil remained unpunished from all sides; therefore the «eye of revenge» did not stay indifferent to the end : but it woke up and inflicted the due and perhaps less than due penalty just now. These comments being chanted by many* [in public] *rendered bitterer the calamity of the man* [1], whose contempt of the people was also reflected in his absolute preference of an archaistic language involving a complete rejection of demotic style in writing [2].

---

1. Greg., IX, 6H : I, 425 - 426; cf. my «Typologie», pp. 87, 92; B o s c h, op. cit., p. 166; cf. above, § 8 text and p. 293 ftn. 4. In view of the deposition of a part of the booty at the state treasury, add a Regeste, Andronicus III's order for the confiscation and possibly the looting, as n° 2716^{a} apud DR IV, p. 135, 1328 mai 24; cf. the judgment of Theodore Palaeologus marquis of Montferrat about Th. Metochites in his Enseignemens, fos 25vb - 86ra, apud Š e v č e n k o, Polémique, p. 168 ftn. 2 : car il amoit miex à tout perdre que à despendre grant quantité de peccune à garder tout le surplus.

2. Š e v č e n k o, Polémique, pp. 39, 56, 202 - 203, 206; E. K r i a r a s, 'Η διγλωσσία στὰ ὑστεροβυζαντινὰ γράμματα καὶ ἡ διαμόρφωση τῶν ἀρχῶν τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Βυζαντινὰ 8, 1976, pp. 225 - 226; for J. Cantacuzenus' contempt of the people cf. above § 17 text and p. 302 ftn. 5; for his views about Alexios Apokaukos, an upstart - politician of his time, see Cant., I, 22 : I, 115 - 116; T. M i l l e r, op.cit., pp. 180 - 181, 188 - 191 : new approach to Alexios Apokaukos' problem and his financial - political activities; that such views were shared by most noblemen is attested in sources e.g. see R e i n s c h, Die Briefe des Matthaios, cit., p. 134, ll. 35 - 37, n^{o} B30 of Oct. 1327 - Jan. 1328 (see K o u r o u s s i s, M. Γαβαλᾶς, A', pp. 232 - 3); F a t o u r o s, Die Briefe des Michael Gabras, II, pp. 162 - 163 n° 100 s.a., cf. S p. V r y o n i s in Speculum LI, 3, July 1976, p. 505; W e i s s, Kantakuzenos, pp. 54 - 60, 70 - 102 passim, e.g. 88 - 89, 73 - 76; J. M e y e n d o r f f, Introduction à l'étude de Grégoire Palamas, Paris, Patristica Sorbonnensia 3, 1959, pp. 135, 136, 139, 155 - 156, 158, 396 - 397; Nicolas Gabasilas, Κατὰ τοκιζόντων, PG CL, cols. 728 - 794 passim; D. T s a m i s, 'Ιωσὴφ Καλοθέτου Λόγοι, Thessalonica, Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, 'Επιστημονικὴ 'Επετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς, Παράρτημα ἀρ. 19 τοῦ ΙΘ' τόμου, 1973, pp. 231 - 232; Philotheos, «Βίος ... ὁσίου Σάβα τοῦ Νέου ...», apud P a p a d o p o u l o s - K e r a m e u s, 'Ανάλεκτα 'Ιεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας 5, Brussels 1963, pp. 192 - 195, 333, etc.; cf. D. X a n a l a t o s, Βυζαντινὰ Μελετήματα, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Λαοῦ, Athen, Texte und Forschungen zur byzantinisch - neugriechischen Philologie N^{r} 38, 1940, passim; K y r r i s, Gouvernés et Gouvernants,

19. This crucial passage presents a radical view of the burning social and economic problems of 14th century Byzantium, where the exploitation of the masses by fiscal officials, district governors, pronoiars, administrators, generals, rich landlords, taxfarmers and other magnates had reached unprecedented dimensions as we learn from contemporary sources [1]. Most interesting are the modern - sounding ideas expressed here, that the appropriation of excessive tribute paid by the poor, in fact robbed or extorted from them by force, resulted in their misery, and that the money collected as tax from them was the embodiment of their blood and tears. Such ideas did not occur for the first time in 14th century Byzantium [2] nor were new the abuses which produced them. What is relevant to the present research is the political importance of the social schism created by them : the rapacity and injustices assuming the form of robbery to the profit of the socially powerful incurred the deep hatred of the masses throughout the XIIth -

---

pp. 279 - 280, 321 - 324; for previous centuries, besides Xanalatos see H. A h r w e i l e r, Érosion sociale et comportements excentriques à Byzance aux XIe - XIIIe siècles, XVe Congrès International d'Études Byzantines, Rapports et Co - Rapports, I, Histoire, 1. Forces centrifuges et centripètes dans le monde byzantin entre 1071 et 1261, Athènes, 1976, pp. 7, 8, 9, 11 - 12 and passim; G u i l l a n d, Institutions, I, pp. 15 ff., 22, 23f., 31, 132 - 134.

1. E.g. see R e i n s c h, Die Briefe des Matthaios, pp. 10, 106 - 109 n^{o} B16 (66) *Τῷ Γαβρᾷ,* of early summer 1325 (cf. K o u r o u s s i s, M. Γαβαλᾶς, A', pp. 284 - 289), ecpec. ll. 1 - 9 on p. 106, ibid., ll. 25 - 27, p. 107, ll. 35 - 44, 48 - 58, p. 108, ll. 83 - 85; cf. pp. 205 - 220 n^{o} A 18 (38) passim, *Πρός τινα τῶν συνήθων,* of end 1323 — early 1324 (cf. K o u r o u s s i s, op.cit., A', pp. 280, 287, 290) : *Περὶ στρατηγοῦ τινος φαύλου κακῶς τὰς πόλεις διατιθέντος...*; K. - P. M a t s c h k e, Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14. Jahrhundert. Konstantinopel in der Bürgerkriegsepoche von 1341 bis 1354, Berlin, Berliner Byzantinische Arbeiten 42, 1971, pp. 38 - 42; K o u r o u s s i s, op.cit., A', pp. 263 - 264, 284 - 289; I. Š e v č e n k o, Society and Intellectual Life in the Fourteenth Century, XIVe Congrès International des Études Byzantines, Bucarest, 6 - 12 Septembre 1971, Rapports, I, Société et Vie Intellectuelle au XIVe siècle, 1971, p. 19 ftn. 39 : Nic. Cabassilas in Cod. Paris. Gr. 1192 fos 203 - 204 : we shall obtain eternal life if *μήτε πλεονεκτικὴν μὲν ὁ ἄρχων ἐφαπλώσῃ χεῖρα κατὰ τῶν ἀσθενεστέρων, καὶ μάλιστα ἐφ' οἷς ὡς ἀνάθημα τῷ Θεῷ τοῖς ἱεροῖς προσεγράφησαν οἴκοις,* cf. ibid., fo 237, and Vatic. Gr. 651 fos 40 - 41 etc., apud Š e v č e n k o, loc.cit., cf. above, p. 302 ftn. 5 and text of § 17, and below p. 307 ftn. 1 and text of § 19; cf. K y r r i s, Typologie, pp. 86 - 89, 92 - 93; K y r r i s, Éléments, pp. 177 - 188, espec. pp. 183 - 185; Z a k y t h i n o s, Crise monétaire, pp. 79 - 80.

2. E.g. see B. L e w i s, The Origins of Ismā'ilism, A study of the historical background of the Fātimid Califate, Cambridge 1940, pp. 24 - 26, 31 - 32, 90 - 100; i d e m, The Arabs in History, London 1970, pp. 99 - 112.

XIVth centuries [1] as they had done before. It was to Andronicus III and his party that the exploited masses turned for protection and justice, and it was for them an act of justice to rob by looting the wealth of their exploiters.

20. Extortion of extra taxes leading to enrichment was considered an abuse and an illegality [2]; but the King was supposed, at least by some and/or in some cases, to have been unaware of and obstructed from taking notice of it by district taxfarmers, taxcollectors and administrators [3], or to have been the embodiment of justice and the protector of the weak [4]. In effect such abuses, being frequent and glaring, could not pass unnoticed by him, the more so as in other cases he is accused of open or concealed complicity [5]. The fact that, as usual in the long history of the Empire, the provincial population suffered terribly from such abuses committed by functionaries despatched by the central authority, contributed to the maintenance of their old hostility against the capital [1], a hostility which had served frequently as pretext and basis to local magnates for a secessionist policy [2]. In other cases the capital was considered by the provincials, in an apocalyptic context, as a sinful, corrupt city, a harlot seated on seven hills, a new Babylon or Sybaris drunken with the blood of the saints and the oppressed, incurring God's wrath [3]. The fact that Andronicus III tolerated the manifestation of the people's feelings against the prominent citizens of Constantinople including Th. Metochites, was equivalent to recognizing to the oppressed masses the right to revolt against their oppressors, — from a certain angle a projection of Andronicus III's own right to rise against his Grandfather's régime to the interests of the state and the people in the traditional Byzantine conception [4]. The exercise of such a right by the masses with the Young Emperor's toleration became a precedent for future low class movements, whose culmination was the Zealot Revolution in Thessalonica and the rest of Macedonia and Thrace (1341 - 1350) [5]. The very Pro - Palaeologan legitimistic feelings of the masses during that Revolution are to be explained as a continuation of the close links established between them and Young Andronicus throughout the civil war of 1321 - 1328; then he voiced their claims for social justice with special reference to taxa-

1. E.g. see Appendix in the end.

2. E.g. see Cydonès, Correspondance, I, p. 43 ep. 14, 1352 (cf. Appendix, nº ι) : *τοῖς δημοσίᾳ πεττεύειν ἐπιχειροῦσι καὶ τοσαῦθ' ὑπὸ τοῖς σοῖς* [= of John Cantacuzenus] *ὀφθαλμοῖς οὐκ ὀκνοῦσι παρανομεῖν, ἐκεῖνο λέγω, ὡς πανσάσθων ... μὴ δίκην αὐτοὺς τῆς παρανομίας ἀπαιτήσω φανείς;* for previous centuries see D. Xanalatos, op.cit., pp. 31 - 58, Ἐπαναστάσεις λόγῳ ἀδικιῶν.

3. E.g. see N. Gregoras, above § 18 text and p. 304 ftn. 1; Patriarch Athanassius I's Letters ed. A. - M. Maffry Talbot espec. nºs 37 and 72, pp. 76 - 79, 178 - 183.

4. Cydonès, op.cit., I, p. 131 ep. 96, 1364. X. 8 — 1365 : *πρόνοια τῶν ἐλαττόνων;* cf. D. Reinsch, Die Briefe des Matthaios, p. 122, ll. 91 - 97 : ...*βασιλεὺς προκάθηται ἔφορος νόμων καὶ δικαιοσύνης καὶ τάξεως καὶ παιδείας ταμίας καὶ εὐσεβείας καὶ δὴ καὶ τῆς διὰ πάντων ἡκούσης προνοίας χαιρόντων, ἀλγούντων, ἁπάσαις μεταβολαῖς παλαιόντων* (letter nº B29 of March - end 1327, cf. Kouroussis, M. Γαβαλᾶς, A', pp. 230 - 232); Reinsch, ibid., p. 142 nº B34 (of Dec. 1328 - April 1329, Kouroussis, op.cit., A', pp. 236 - 240, 343), ll. 57 - 58 : ...*βασιλεύς, μᾶλλον δὲ Θεὸς ἀντ' αὐτοῦ*...; St. Lambakis, Ἐπιστολὴ τοῦ ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων Λογαρᾶ πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Γ' ἀφορῶσα εἰς τὴν καταδίκην τῶν «καθολικῶν κριτῶν (1337), ΕΕΒΣ ΜΒ', 1975 - 1976, pp. 397 - 407, espec. p. 403 ftn. 2, p. 405 ll. 6f., 8 - 9f., p. 406 ll. 20 - 24f., 27 - 29f., 33 - 36f., p. 407 ll. 42 - 53; the royal philanthropy is compared by Logaras to that of God, from whom the royal office emanates by concession, ibid., p. 406 commentary to ll. 25 - 26, p. 405 commentary to l. 8, pp. 403 - 404 ftn. 6; for previous centuries see Ahrweiler, L'idéologie politique de l'empire byzantin, 1975, pp. 25 - 26 f., 72; cf. pp. 96 - 97 for *ἰσοπολιτεία*; cf. D. Xanalatos, op.cit., pp. 19 - 20, 24 - 25; Raybaud, op.cit., pp. 25, 19, 34; cf. Athanassius I's letter 72 above, ftn. 3 : *ἐμὲ μὲν μετὰ τῶν συμπενήτων μου ἀδελφῶν ... δέεσθαι βασιλέως μεγάλου ... ἐλεήμονος ὑπερβολικῶς καὶ τῇ τῆς οἰκείας ψυχῆς συμπαθείᾳ καὶ ἀγαθότητι ἐπικαμπτομένου τῇ θλίψει τοῦ ὑπηκόου καὶ συμφορᾷ*...; Guilland, Essai sur N. Grégoras, 1926, pp. 94, 152, 154 (king's virtues in rhetoric praises); cf. above, p. 297 ftn. 3 and text of § 12, and below, § 30 text and p. 320 ftn. 3.

5. See Appendix to § 19; espec. nos. (ια) (ii), (ιγ), (ιε), (ις), (ιζ).

1. Ahrweiler, op.cit., pp. 66, 89 - 90, 91 - 92, 93 - 94, 97, 99 - 100, cf. 121 - 122; cf. below, § 22.

2. Ahrweiler, ibid., pp. 90 - 91, 93; H. Ahrweiler, Érosion, cit. (in p. 305 ftn.), pp. 18 - 19; Z. V. Oudaltsova, Forces centrifuges et centripètes dans le monde byzantin, XVᵉ Congrès International d'Études Byzantines, Rapports et Co - Rapports, I, Histoire, Forces centrifuges et centripètes dans le monde byzantin entre 1071 et 1261, Athènes, 1976, pp. 45 - 46.

3. Ahrweiler, L'idéologie, pp. 66, 92, 94, 95 - 96, 125 - 127; Ahrweiler, L'érosion, pp. 1 - 21 passim; cf. above, pp. 302 ftn. 5, 305 ftn. 1 and Appendix to § 19; Th. Papadopoullos, Chypre : Frontière ethnique (cit., in p. 294 ftn. 4), pp. 45 - 46; cf. above, § 10 text and p. 294 ftn. 3; I. Ševčenko, The Decline, cit., pp. 167 - 186; C. J. G. Turner, Pages from Late Byzantine Philosophy of History, BZ LVII, 1964, pp. 346 - 373; similar concepts in Western Europe since the early Christian times, see G. Murray, Stoic, Christian and Humanist, London, Watts, Allen and Unwin, 1943, pp. 29 - 31; M. Reeves, The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages, A Study in Joachimism, Oxford, At the Clarendon Press, 1969, pp. 9, 13, 489, 491, 321, 414, 486, 328, 334 - 335, 339, 342, 356 - 357, 403, 435, 439, 447, 408, etc.

4. D. Xanalatos, op.cit., pp. 18 - 30, Τὸ δικαίωμα τῆς στάσεως.

5. See above § 8 text and p. 293 ftn. 5.

tion and he allowed the looting of property belonging to rich opponents hated by the people. So the events of 24.V.1328, following old patterns, served as a model for the events of 1341 - 1350; and the looting of Metochites' and his friends' houses became a symbolic act of satisfaction of long - suppressed social claims because it expressed the desire for abolishing the centres of injustice and levelling down the strongholds of exploitation. By pillaging, the people appropriated what had been originally theirs and was robbed from them, and they manifested their expectation for an equitable, humane treatment by the victors, such as should not remind the policy of the Grand Logothetes in fiscal matters [1]. As far as the ruling group of the victors was concerned, the people's violent behaviour towards their high class opponents was an eloquent warning as to what could happen to all inequitable rulers' houses!

21. Under these circumstances only a «Platonic» value could be attached to the favourable judgment by Thomas Magistros about Metochites and his career, which is similar to his opinion about ex-Patriarch Nephon: the first Magistros extols for his measures in protection of the poor and the latter for his justice [2]. However these light-hearted estimates are to be explained by Magistros' upper social status and his connections with the entourage of Andronicus II, whose cadres he never offended by name although due to his «kindly feelings» he

1. One should not expect from the masses, especially at times of riot, revolt and disorder, an equitable distribution of booty, although this might be the implicit aim of plundering. Perhaps the most articulated system of social theory in 14th century Byzantium is that contained in the Cod. Sabbait. 417, of the end (?) of that century (A. Papadopoulos-Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, II, Petrograd, 1894, p. 533), a property of Alexios Makrembolites the author of its contents, see Kouroussis, Αἱ ἀντιλήψεις περὶ τῶν ἐσχάτων..., ΕΕΒΣ ΛΖ', 1969 - 1970 (cit.), p. 223 ftn. 3; Ševčenko, Alexios Makrembolites..., Zbornik Radova Viz. Inst. LXV, 6, 1960 (cit.), p. 189 ftn. 12. One of the unpublished texts of Al. Makr. in this Cod., f. 98^v begins thus: *Ἀπόδειξις ὅτι πασῶν ἡ ἀγάπη τῶν ἀρετῶν ὑπέρκειται.*

2. Thomas Magistros, Λόγος προσφωνητικὸς τῷ μεγάλῳ λογοθέτῃ, PG CXLV, cols. 388A - 392; cf. V. Laurent, La chronologie des patriarches de Constantinople de la première moitié du XIVe siècle (1294 - 1350), RÉB VII, 1949, pp. 145 - 150; Th. Magistros, Λόγος προσφωνητικὸς εἰς ... πατριάρχην Νίφωνα, PG CXLV, cols. 393B - 396A, 399, 409; for the dating of both discourses to some time before 1328 see I. Ševčenko, The Zealot Revolution and the Supposed Genoese Colony in Thessalonica, Προσφορὰ εἰς τὸν Στίλπωνα Π. Κυριακίδην [= Ἑλληνικῶν Παράρτημα 4], Thessalonica 1953, p. 604.

strongly disapproved of their injustices [1]. Nephon, though having been appointed Patriarch (9.V.1310) by imperial will [2], was forced to resign (on 11.IV.1314) because of his numerous and notorious acts of simony, sacrilege, immodesty, impudent enrichment and the like [3]. So no favourable opinion about either Metochites or Nephon could be justified, and Magistros' judgments were conventional expressions of courtesy of the kind frequently occurring among Byzantine *literati* and high class people [4]. The virtual adoption of the people's accusations against Metochites by N. Gregoras his loyal friend, student and protégé [5], combined with Cantacuzenus' similar account [6], conclusively proves the conventional character of Magistros' statements.

22. Still more important in this respect is the following epigrammatic analysis of the social rift, the involvement in which had cost Metochites his position in the imperial government, by N. Gregoras: *How could, then, one enumerate the general agitation of all Romans* [= citizen of the Empire] *against one another and particularly of the Byzantines* [= citizens of Constantinople]? *because the conflict between the*

1. Raybaud, Gouvernement et administration, pp. 29, 30.

2. To remedy the evils caused by the Arseniatic Schism: Greg., VII, 11: I, 269 - 270; St. Io. Kouroussis, Ὁ λόγιος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωάννης ΙΓ' ὁ Γλυκύς..., ΕΕΒΣ ΜΑ', 1974 (1975), pp. 326 - 327; Verpeaux, N. Choumnos, pp. 51 - 52.

3. Greg., VII, 9: I, 259 - 262 and VII, 11: I, 269 f.; cf. N. Choumnos' pamphlet against Nephon in J. Fr. Boissonade, Anecdota Graeca, Parisiis 1823, pp. 256 - 283; Verpeaux, N. Choumnos, pp. 52, 100 - 102; Bosch, Andronikos III, p. 174 text and ftn. 4; Kouroussis, op.cit., pp. 327, 358, 368; Ševčenko, Polémique, p. 21 ftn. 2: «la lettre 60... de... Choumnos, adressée au même patriarche, est un modèle de courtoisie respectueuse» (the letter 60 = ξ': J. Fr. Boissonade, Anecdota Nova, Parisiis 1844, pp. 66 - 68, cf. Kouroussis, op.cit., p. 327 ftn. 4).

4. Not to be taken at their face value: Verpeaux, op.cit., pp. 64, 68, 74 - 122; Lenz, Fünf Reden (cited in ftn. 21), pp. VII - XVIII, espec. pp. XV - XVII; I. Ševčenko, Nicolaus Cabasilas' Correspondence and the Treatment of Late Byzantine Literary Texts, BZ XLVII, 1954, pp. 49 - 59 passim, espec. pp. 49 - 50; however the praise of Choumnos' philanthropy by Manuel Gabalas - Matthaios of Ephesos may have been based on facts: Reinsch, Die Briefe des Matthaios, p. 89 nº 5, ll. 35 - 39, cf. Kouroussis, Μ. Γαβαλᾶς, Α', p. 195 nº 5 (36); cf. Ševčenko's remark in Polémique, p. 171 ftn. 2: «Mais un *topos*, ce n'est pas toujours un mensonge; souvent, c'est de la vérité stéréotypée».

5. Guilland, Essai sur N. Grégoras, passim, e.g. pp. 6 - 8, 12 - 14, 19; Ševčenko, Polémique, pp. 171 - 172 and passim; for Gregoras' adoption see above, §§ 18, 19.

6. See above § 17.

two Emperors by making, as it was natural, hostile to one another the citizens rendered them furious; children, that is to say, rose against [their] *parents, and parents against* [their] *children, brothers against brothers and neighbours against neighbours; and still worse, bishops and priests against bishops and priests, and monks against monks. And if the the* [Young] *Emperor out of an excessively humane feeling did not check the impetus of both the soldiers and the people* [= δῆμος], *no doubt they would loot both the temples and the houses of the Byzantines* [in a wild manner =] *like the Bulgarians; and certainly there would follow much massacre, because the majority would like to take revenge from one another in retaliation for insults mutually addressed during the battles; «because if I», said the King* [= Andronicos III], *«have forgiven completely all those who have risen with an abusive language and a treacherous sword against me; much more this ought to be done by you vis-à-vis your fellow-slaves; on the one because they know that the outcome of this fighting will not be such as to cause the death of both the subjects and the King»* [1]. So the Young Emperor's example of forgiveness was imposed by him on his followers: it presaged the imperial policy affecting the internal situation including property relations [2]. As for the personal suite of the Old King — e.g. Nicephorus Gregoras — they underwent the *natural tempestuous upset of that winter, something not surprising nor novel; because it was not fair for us not to join any of the* [two] *parties, according to Solo's advice; and it is further natural that, when the shepherd has been hit, all the flock will suffer proportionate severe blows* [3]. Having soon obtained Andronicus III's favour and being an earnest supporter of his dynasty when he wrote his *History*, Gregoras had no (or no more any) reason to complain *a posteriori* for what he had suffered in May 1328 in retaliation for his attitude in the civil war of 1321 - 1328.

23. The conflict thus attested was, from a certain point of view, one between two generations and parties of roughly equal economic and social standing, each of them supporting their own leader as the spokesman of their aspirations and/or interests; the major difference

1. Greg., IX, 6Θ : I, 426, ll. 10 - 25 — 427, ll. 1 - 4; the phrase τάχ' ἂν Μυσῶν λείαν εἰργάζοντο in ll. 19 - 20 means *they would pillage* [them] *in the way of the Bulgarians*; cf. Philotheos of Selymbria, Βιογραφία Μακαρίου..., cit. (in p. 298 ftn. 2), p. 48a § 6; Reinsch, op.cit., p. 106 nº B16 (66), ll. 8 - 9 with further references.

2. See below, §§ 27 - 28.

3. N. Greg., IX, 6I : I, 427, ll. 5 - 9; Guilland, Essai sur N. Grégoras, p. 14; cf. § 16 text and p. 302 ftn. 1.

between them was the support offered to the Young Emperor's party, in its effort to undermine and dislocate his opponents' power, by the discontented lower classes [1]. The hatreds created during the civil war were such as to make reconcilement difficult even after the submission of the «old generation» party: military victory had to be followed by supremacy in the economic, political and other fields, something which could hardly be achieved without further bloodshed and violence as illustrated by looting. About sunset of 24.V.1328, when *all these* [acts relating to the demolition of the old order] *had been accomplished*, civil hostility occurred once more on the highest levels: when the (Young) King was on his way back — from the Patriarchal See, where he had reinstated Esaias [2] — to the (Royal) Palace, he was met by the ex - Patriarch Niphon, who asked him what he was going to do with his grandfather; on hearing that he would behave to him in a humane and royal manner [3], Niphon angrily reproached him, according to Gregoras, because he had a perverse mind and was jealous of all prosperous people; particularly Niphon hated Old Andronicus as the latter *had not extended him his support when he was undergoing prosecution for sacrilege and other indecencies, for which he had been redhanded and lost his throne;* for this and because he was still aspiring to the Patriarchal See, he wished to eliminate the old King so that his way to the See might be free; so he urged Andronicus III to refrain from sharing the imperial power with his grandfather, whom he should force to resign and have imprisoned or sent to exile [4].

24. Andronicus III was wise enough to disregard the major part of these suggestions of Nephon which were inspired partly by the ex - Patriarch's hatred — natural for an upstart — for all well-to-do people, and partly by his personal grudge, and which would destroy the Young Emperor's conciliatory policy [5]. Still these made an appeal to his en-

1. See §§ 1, 20 and passim.

2. See § 16.

3. As he had done already, § 15, cf. § 14.

4. Greg., IX, 7A : I, 427 - 428; Bosch, Andronikos III, pp. 116, 174; Kouroussis, Ὁ λόγιος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης... (cit.), pp. 326 - 327, 358, 368; cf. above, p. 310 ftns. 1, 2. Gregoras stresses Niphon's maliciousness and jealousy for which the only remedy would be to hear Andronicus II being called ex-King, as he was addressed ex-Patriarch!, and his oblivion of his indebtedness to him, who had elevated him from humble obscurity to glorious offices and wealth!

5. Cf. above, §§ 10, 12, 13, 15, 17, 22, 23.

tourage who *persuaded him to reject his humane attitude towards his grandfather; and... made him hesitant, and ... obstructed his project to offer him a share of the royal power;* therefore, after numerous deliberations [1], *on the day after the occupation of Constantinople,* i.e. on 25.V.1328, *before engaging himself with any other affair, he* [= Andronicus III] *fixed the terms of his grandfather's future status; first he reserved for himself the* [exercise of the] *imperial power and the administration of* [public] *affairs; as for the rest of the Old King's prerogatives, he deprived him of none of them* [2]; that is to say, *he allowed him to bear the royal ensigns, but stay inaccessible and inactive in the palace chambers, enjoying the yearly proceeds of the fishing carried out in the neighbourhood of Constantinople ... about 10.000* [gold coins value] *in previous times* [3]. In Cantacuzenus' explicit statement, *he ordered the Romans ... under his jurisdiction to obey him and do an equal homage to him, and be hindered by none when they wished to visit ... him; and the ... relatives of the* [Old] *King to enter the palace and stay all day with him ...; and nothing to change in the ... set of services afforded to him; and ... for the expenses of his own and his suite he* [= Andronicus III] *carved out of the public tribute the so-called local* [= τοπικὴν], *whose yearly proceeds were 12.000 gold coins; and he ordered an equal sum to be allocated to him from the royal treasury ...; and he also ceded him a section of his palace; and whenever he* [= Andronicus III] *stayed in Constantinople during the rest of his grandfather's life, he lived in the residence of Despot Demetrius* [4]; *and he visited the* [Old] *King frequently, and conversed with him frankly, and discussed with him public affairs...* [with] *due honour. However, although the Young King had ordered sincerely ... that any one could pay the Old King a visit and do him homage without any impediment, the Byzantines refrained from doing so, fearing that owing to such contacts he might become suspicious of sedition* [5].

---

1. Greg., IX, 7B : I, 428, ll. 10 - 15.
2. Cant., II, 1 : I, 311, ll. 2 - 7.
3. Greg., IX, 7B : I, 428, ll. 15 - 20.
4. For the residence of Andronicus III soon after his entry into the capital see Cant., I, 59 : I, 305, and above, § 17 text and p. 302 ftn. 3; Demetrius' Palace was in the city, but its site is now unknown : R. Janin, Constantinople byzantine, 1964, pp. 335 - 336.
5. Cant., II, 1 : I, 311, 7 - 312, 5; Parisot, Cantacuzène, pp. 84 - 85 ftn. 10; DR IV, p. 115 nº 2599, 1328 ca. mai 25, which, however, should be numbered 2714*, 1328 mai 25 and attributed to Andronicus III, ibid., p. 135, and not to Andronicus, II; Bosch, op.cit., pp. 165 - 166.

25. All these measures contributed to the moderation and rapprochement of the opposed parties and factions as well as to the continuity of the Palaeologan dynasty and its administrative apparatus [1]. At the same time they secured the alienation of the deposed king from the exercise of power without hurting his royal feelings. As for the Young Emperor's resignation of any claim to his Grandfather's Palace, this must have been due, to a considerable extent, to his frequent expeditions which allowed him very little the leisure of family life and did not necessitate a «representative residence» for him. Such a «benevolent modesty» on Andronicus III's part attracted to his party a number of the Old Man's followers, whereas many of his own friends expecting enrichment and promotion from the change of government were disillusioned [2]. On the other hand the caution of the Byzantines, obviously the Old Man's followers, not to incriminate him points to the prolongation of a climate of mutual suspicion at least between some of the victors and some of the defeated. This suspicion could not be obliterated by Andronicus III's measures, and was rather increased by the arrest and banishment of Th. Metochites on 24 or 25.V.1328 to Didymoteichum [3], where he stayed in a monastery for some time, until he, like the rest, in 1330 was pardoned and allowed to return to Constantinople and live in his monastery of Chora [4]. Since Metochites was carried away forcibly and indecorously, in about Sept. - Oct. 1328 he fell ill with strangury out of affliction; this exercised more pressure on him than all his other sufferings including the insults of *base and wicked people* [5].

---

1. Cf. above, §§ 10 - 12.
2. Bosch, loc.cit.; cf. Niphon, above, §§ 23 - 24, and below, § 28 text and p. 316 ftn. 4.
3. Cant., II, 1 : I, 312, 5 - 7; Greg., IX, 7B : I, 428, 20 - 21; H.-G. Beck, Theodore Metochites. Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert, München, C. H. Beck, 1952, pp. 16 - 17.
4. Cant., II, 1 : I, 312, 7 - 9; Beck, Theodore Metochites, pp. 16 - 17; R. Guilland, Essai sur N. Grégoras, 1926, pp. 13 - 14, 16 f., 19; Bosch, op.cit., p. 166; DR IV, p. 135 nº 2715, «1328 k.n. mai 24 [Πρόσταγμα], ἐκέλευσεν»; Parisot, op.cit., p. 84; Ševčenko, Polémique, p. 8 ftn. 2; the pardon should be added to DR IV, p. 137 as nº 2726a, 1330, Cant., II, 1 : I, 312, 8 - 9; for the year of return see D. Polemis, 'Η πρὸς τὸν Βαρλαὰμ διένεξις τοῦ Γρηγορᾶ. 'Η «Ἀντιλογία», 'Ελληνικὰ ΙΗ', 1964, p. 50 ftn. 3; Kouroussis, Μ. Γαβαλᾶς, Α', p. 229 (but : correct his lapsus calami that Th. Met.'s place of banishment was Adrinople and that the date of banishment was 20.V.1328 instead of 24 or 25.V.1328).
5. Greg., IX, 8B : I, 431, 9 - 14; Th. Met. died on 13 - 14.III.1332 : Guil-

26. Still worse was the fate of Andronicus II: his bodily appearance shrivelled out of depression; not long afterwards both his eyes were blinded in succession; and, until his death [1], *he lived ... in eternal dark, ...; not to mention the many mockeries and obscene scoldings hurled at him by both his guards and his servants; or the permission given to all laundresses to ... wash... at the stream flowing through the Palace court; and that the Palace* [territory] *has been encroached upon and become a grassland to the neighbours' beasts, i.e. domestic asses and horses and oxen and chicken; and any other sort of ridicule and scorn of the Old King was practised by the Protostrator* [Theodore Synadenos], *who was at that time* [24.V.1328 ff.] [appointed] *archon and Commissioner of the affairs of Byzantium* [= Constantinople] [2]. Of all the victors only one, John Cantacuzenus *kept his conduct ... and temper immaculate from any derision towards both the Old King and ... the dispossessed...* [3]. The source of this encomium being N. Gregoras, an enemy of the victors' party in the civil war of 1321 - 1328 and of the Cantacuzenian party in the new civil war of 1341 - 1354 [4], we have to accept its truth, which is corroborated by his differentiated judgments about Cantacuzenus and Synadenus. *All the rest*, he goes on to say, *abused their present fortune as if ... intoxicated... Cantacuzenus, however, was a man of natural intelligence and sagacity, who liked to compare himself with the glorious ... men of the past regarding magnificence and liberality. At present, ... he did not allow himself to be corrupted by the good*

land, Essai, p. 19; Loenertz, Chronique brève, II, OCP XXX, 1964, p. 51 nº 26; Kouroussis, op.cit., A', p. 275; Th. Met.'s illness should be dated soon after the peace-treaty between the Bulgarian Czar Michael Shishman and Andronicus III, which was signed in early Oct. 1328, see Greg., IX, 8A: I, 430, 4-431, 9; Cant., II, 3: I, 323, 6-329, 2, espec. 328, 18 f.; Kouroussis, op.cit., A', p. 238 ftn. 6; DR IV, p. 137 nº 2723, «1328 ca. Okt.»; to the same time should be ascribed Old Andronicus' blinding, see next ftn. and text.

1. Which occurred on 12.II.1332: Loenertz, loc.cit.; Ševčenko, loc.cit.; Guilland, op.cit., pp. 18-19.

2. Greg., IX, 8Γ: I, 431, 14-432, 5; cf. Cant., II, 1: I, 312, 17-18; L. Maksimović, Vizantijska Provincijska Uprava u Doba Paleologa, Beograd 1972, Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute of Byzantine Studies N. 14, p. 76; K.-P. Matschke, Rolle und Aufgaben des Gouverneurs von Konstantinopel in der Palaiologenzeit, Byzantinobulgarica III, 1969, pp. 83-84; cf. Kouroussis, op.cit., loc.cit.; cf. § 27 text and p. 316 ftn. 1.

3. Greg., IX, 8Δ: I, 432, 5-8; cf. above, § 17 text and p. 303 ftn. 3.

4. See above, § 22, Guilland, Essai sur N. Grégoras, pp. 96-106 and passim.

luck nor did he become arrogant, in this way even squandering his own ambition; but he remained immovable within the limits of prudence, and, (commenting on the other victors' abuse), he observed that he had to be sober at a time when the others cannot but get drunken. As a moral conclusion, Gregoras stresses that *the lucky events occurring in time serve as real touchstones in the career of human souls; of which the imprudent ones are rendered* [by luck] *as insolent, as the wise face* [luck] *with constancy for which they enjoy praise from many quarters* [1].

27. This rift in the victors' camp does not coincide with any social differentiation within it: among the instigators of misbehaviour towards the old Emperor were included members of various social classes and layers [2]. On the other side were the models of traditionalism, the architects of reconcilement with the dispossessed, Andronicus III and John Cantacuzenus, both deeply class-conscious and at the same determined to put an end to the conflict once their political aims had been achieved. So, soon after Th. Metochites' banishment (24.V.1328) [3], the Young Emperor took the most serious of his measures for healing the wounds of the civil war, this time of a financial order. That these measures were inspired or at least approved of by Cantacuzenus is indicated by their mention in his *History* alone and their omission in that of N. Gregoras. Their obvious purpose was to bring about the maximum degree of cohesion of the internal forces, classes and resources of the Empire, particularly of Constantinople, as a prerequisite for implementing Andronicus' and Cantacuzenus' policy of reconquest of the lost provinces and for exercizing a successful foreign policy. Says Cantacuzenus:

Since during the long civil war between the two emperors much of the movable and the immovable property of the followers of both had been sacked and appropriated, in order to prevent the emergence of conflicts between the two parties in their effort to recover their losses, Andronicus III, taking provision about peace, issued an edict by which he prohibited any encroachment by any one upon the movables of any one and allowed the possessors to enjoy them; as for the immovables, they ought to be re-

1. Greg., IX, 8Δ: I, 432, 8-22.

2. I skip here a discussion of the problems of social and professional stratification of the territory of Byzantine towns and the countryside around them, about which there is a mass of evidence. See especially C. Asdracha, La région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Étude de géographie historique, Athen 1976, passim, e.g. pp. 180-231, 23-179.

3. See above, p. 313 § 25 text and ftns. 3, 4.

stored to their original [i.e. the pre-civil war] *masters. And the care for* [the execution of] *this* [edict] *he entrusted to the protostrator* [Theodore Synadenus] *governor of Byzantium* [1].

28. In other words the status quo of property relations as shaped during the civil war was maintained only as far as it affected the movables, and it was reversed with regard to the evidently more important and valuable immovables; all followers of the two Emperors who had, during 1321 - 1328, usurped movables of their opponents were allowed to keep them, whereas those who had usurped land and/or other immovables had to return them to their previous owners. In this way the «injustices» committed by both sides, foremost by the followers of the Young Emperor, in matters of landed property and immovables in general were to be redressed, whereas those concerning looted movables were pardoned, obviously because the latter were perishable, of lower value and hard to restore in their original value and form. The mutuality of the edict's provisions is characteristic of the unifying policy of Andronicus III and John Cantacuzenus: social peace was the primary precondition for their majestic plans of reconquest [2]. No doubt many of the victors who had usurped immovables were displeased at this, and their discontent would matter, because they were numerous, at any rate more numerous than the followers of the Old Emperor who had done the same [3]; and because they expected their party's prevalence to bring about the consolidation of their usurpations [4], as it had happened after the end of both the first and the second phase of the civil war (6/7.VI.1321, 17/18.VI.1322): both the peacetreaty of Melas - Rhegion and that of Epibatae were by no means accompanied by the restitution of seized property to its owners, something which increased the grievances of the losers among Andronicus II's

---

1. Cant., II, 1: I, 312, 10 - 18; Parisot, Cantacuzène, p. 84; DR IV, p. 135 nº 2716, 1328 «b.n. mai 24»; for Th. Synadenus' office see above, § 26 text and p. 314 ftn. 2.

2. E.g. see §§ 27, 22 - 26, 12; cf. E. H. Carr, What is History? Harmondsworth, Middlesex, A Pelican Book, 1964, p. 126: «Sometimes those ... defeated have made as great a contribution to the ultimate result as the victors»; cf. pp. 297 ftn. 3, 306 ftn. 4.

3. This conclusion is drawn from a cross - examination of several sources such as J. Cantacuzenus, N. Gregoras, Manuel Gabalas (= Matthaios of Ephesos), Michael Gabras, etc.; to save space I omit this cross-examination, which would take several pages.

4. Cf. p. 313 § 25 text and ftn. 2, §§ 22 - 24.

followers at his impotence to offer them effective protection against usurpers [1]. For this reason even many of the Old Man's followers had, between Aug. 1321 and May 1328, been turning to his grandson and his entourage for effective support for regaining what they had lost as members of the former's party [2]. Now the Young Andronicus' edict

---

1. For the period between the beginning of the first phase (20.IV.1321) until the treaty of Epibatae (17/18.VI.1322) see Kouroussis, M. Γαβαλᾶς, Α', pp. 33 - 34, 50 - 51, 86 - 89 letters σιγ', σκη' which see in Fatouros, Die Briefe des M. Gabras, II, p. 361 nº 217 (= σιγ') of July - Aug. 1321, pp. 382 - 383 nº 232 (= σκη') of Aug. 1321 (Kouroussis, op.cit., Α', p. 40); for the period after Epibatae see, e.g., Cant., I, 34: I, 162, 7 - 10; Kouroussis, op.cit., Α', pp. 36 - 37 (letters σϟδ', σϟε' of M. Gabras, 1322 - 1323), pp. 41 - 42, pp. 232 - 233 letter 30 (61) of M. Gabalas (= Matthaios of Ephesos), Oct. 1327 - Jan. 1328; see the letters apud Fatouros, Die Briefe des M. Gabras, II, pp. 465 - 472 (nº σϟδ' = 299), 472 - 481 (nº σϟε' = 300); Reinsch, Die Briefe des Matthaios von Ephesos, pp. 133 - 134 nº B30, Oct. 1327 - Jan. 1328 (cf. Kouroussis, M. Γαβαλᾶς, Α', pp. 232 - 233); Fatouros, op.cit., II, pp. 580 - 584 nº 371 (= τξη') espec. ll. 1 - 21, 69 - 89, 117 - 134 (n.d.); pp. 597 - 598 nº 378 (= τοδ'), early 1326 (cf. Kouroussis, op.cit., Α', p. 94); Fatouros, II, pp. 520 - 522 nº (τκγ' =) 329 of end 1323 - early 1324 (cf. Kouroussis, Α', pp. 91 - 92); Fatouros, II, pp. 522 - 523 nº (τκδ' =) 330 of same date (Kouroussis, Α', pp. 195, 9, 7); Gabalas' answer to these: Reinsch, op.cit., pp. 90 - 92 (same date); Fatouros, II, pp. 707 - 708 nº 460 (= υνα') *τινὶ τῶν δυνατῶν* (= Th. Metochites) (n.d.): M. Gabras requests Th. M. to punish a noble who had deprived him of his property — granted him by the (Old) Emperor on Th. M.'s recommendation — and insulted him; cf. ibid., II, pp. 709 - 710 nº 461 (= υνβ') (n.d.) (cf. Kouroussis, Α', p. 18).

2. E.g. see Fatouros, Die Briefe des M. Gabras, II, pp. 522 - 523 nº 330 (= τκδ'), 1323 - 1324 (cf. Kouroussis, M. Γαβαλᾶς, Α', pp. 53 - 54, 91, 97, 333); Fatouros, II, pp. 597 - 598 nº 378 (= τοδ'), early 1326 (cf. Kouroussis, Α', pp. 94, 97); Fatouros, II, pp. 616 - 618 nº 391 (= τπδ') n.d. (Sept. 1326? cf. Kouroussis, Α', pp. 38, 41); Fatouros, II, pp. 621 - 622 nº 396 (= τπη'), pp. 644 - 646 nº 417 (= υθ'), 1325 - 1327 (?) (cf. Kouroussis, Α', p. 39); Greg., IX, 11: I, 396 - 397; Fatouros, II, pp. 650 - 654 nº 421 (= υιγ'), early 1327, espec. ll. 59 - 80, 110 - 116; II, pp. 644 - 646 nº 417 (= υθ'), n.d. (1325 - 1327?: to Theodore Marquis of Montferrat, then in Constantinople, secretly helping Andronicus III, cf. Kouroussis, Α', p. 39, and above, p. 284 ftn. 10 and text); Fatouros, II, pp. 650 - 654 nº (υιγ' =) 421, early 1327 (see ibid., I, p. 18), espec. ll. 62 - 80, 110 - 129: M. Gabras, a follower of Andronicus II, thanks J. Cantacuzenus for benefactions done him by the latter and the Emperor (= Andronicus III); same in other undated letters of M. Gabras to J.C.: Fatouros, II, pp. 627 - 629 nº 403 (= τϟε'), pp. 610 - 611 nº 386 (= τπβ'), pp. 551 - 553 nº 351 (= τμε'); but see also pp. 698 - 699 nº 456 (= υμϛ'), 1327 (cf. I, p. 18): M. Gabras, disappointed with J.C. and Andronicus III, asks J.C. if he must rely on some other «part»!; etc. — However not long after their victory, the leaders of the new régime took mea-

offered satisfaction to them as well, thus proving justifiable and profitable their decision to join his party with the expectation of precisely this satisfaction.

29. Having settled these matters Andronicus III turned to ecclesiastical affairs. First — on 25 [?].V.1328 — he paid a visit to the Patriarch (Esaias) in order to thank and converse with him on matters which had not been covered at their first encounter [1]. Now the Emperor's aim was to ask Esaias to pardon those prelates who had refrained from defending him and even collaborated with his enemies in the plot that led to his expulsion from the Patriarchal Throne and imprisonment (end of Dec. 1327) at Mangana [2]. The Patriarch did not yield to Andronicus' several entreaties: he considered their crime high treason deserving a severe punishment [3], which ought to be imposed by the Emperor himself and to be no less than deposition [4]. Esaias' resentment for his opponents had grown to the point of cruel implacability and imbecility, which enabled him to feel satisfaction at the sight of the deposed, enfeebled Old Emperor in confinement; this he considered to be the right revenge taken by him, *the righteous man* [5]. So, on returning to the Palace (25.V.1328) the Young Emperor invited the Metropolitan of Pheres (= Serrai) (Makarios), the Chartophylax (Gregorios) Koutales and the archon of monasteries Kybereiotes, who had stayed in prison for his sake [6], and in gratitude he rewarded them with many benefactions; since Koutales refused any promotion, the Emperor did him the special honour of enchancing the rank of his title into *μέγας χαρτοφύλαξ* [1]. These measures would please both Esaias and Andronicus III's followers, but could not give the former the full satisfaction he demanded. It would require J. Cantacuzenus' manoeuvring intervention after some time to placate him and «integrate» him into the «new order» established by the victors [2].

30. Meanwhile the people of Constantinople attended the public chastisement by Andronicus III of a layman who had behaved insultingly to him from the walls of the capital on 17.XII.1327 [3]. This was Markos Caballarios the son of Bardas, whom the imperial agents traced in drains and sanctuaries where he had hidden out of fear of the victorious Emperor. It was in vain that the crowd assembled around the Palace waited for his execution. When he was confronted with Andronicus he was so terrified that he rolled down, burst into tears, trembled — a prefiguration of the Last Judgment, some thought! — and could oppose no apology to the Emperor's interrogation as to the reasons of his behaviour, which would render pardoning impossible; then he fell out of his senses, and he was raised up by the King; only then did he come to himself and listened to Andronicus' words, which were an act of well prepared political demonstration. First Andronicus observed that, although Markos' insults were worthy of punishment, in view of his own sins towards God he remitted Markos' sins; then he justified the theatrical character of his public judgment by his wish to procure for the correction of the masses an example of abrupt fall owing to abuse of language: people should learn to contain their tongue and avoid affronting the nobility (= *the prominent*); the forgiveness granted to Markos would free him of a lifelong fear and danger from others who might like to take avenge on him for his offensive behaviour towards the Emperor. This turn of events caused admiration for Andronicus among the people, who took Markos' salvation to be a benefaction accorded to each one of them personally. Further they commented that the Emperor, having absolved his offender of all fault, was the right

sures in land matters to the detriment of the defeated, see Ševčenko, Polémique, p. 168 ftn. 3 (documents of Jan. 1329 and April 1330); but cf. below, § 34 text and p. 326 ftn. 2.

1. Its object was Esaias' reinstatement in office, see above, §§ 15, 23.

2. Greg., IX, 4Γ: I, 403 - 407; Cant., I, 50: I, 251 - 252; Cant., II, 1: I, 312 - 313; Bosch, Andronikos III, pp. 173 - 174; for Esaias intransigent stance in favour of the Young Emperor in 1326 - 1327f. see Cant., I, 44: I, 218 - 219, and Bosch, op.cit., loc.cit., and pp. 43 - 44; for Mangana see above, § 16 text and p. 301 ftn. 5.

3. Cant., II, 1: I, 313, 3 - 6; cf. Greg., IX, 7: I, 428 - 429; also Greg., IX, 6: I, 426, 10 - 427, 4; cf. above, § 22 text and p. 311 ftn. 3; Kouroussis, M. Γαβαλᾶς, A', p. 236 ftn. 1, p. 238; Reinsch, Die Briefe des Matthaios von Ephesos, p. 141 nº B 34 (of 6 Dec. 1328 - Spring 1329, see Kouroussis, op.cit., A', p. 240), ll. 14 - 15f.

4. Greg., IX, 7: I, 429, 1 - 2.

5. Greg., IX, 7: I, 428, 21 - 429, 2.

6. Since mid - Dec. 1327: Cant., I, 50: I, 251, 20 - 23; cf. Greg., IX, 3: I, 407, 20; DR IV, p. 114 nº 2587, «1327 ca. dez. anf.» — which should be corrected into «ca. dez. mitte»; Kouroussis, M. Γαβαλᾶς, A', p. 361.

1. The attribute *μέγας* was ever since maintained for *χαρτοφύλαξ*: Cant., II, 1: I, 313, 7 - 16; Kouroussis, op.cit., A', pp. 242 - 243, 253, 271, 359 - 368, espec. 361 - 362, 366 - 367; J. Darrouzès, Recherches sur les ὀφφίκια de l'église byzantine, Paris 1970, pp. 338 - 339, 350 - 351, 312 - 313, 374, cf. pp. 137, 503, 299, 490, 37; add to DR IV, p. 135 a Regeste under the nº 2716*, «1328 ca. mai 25».

2. See below, § 31.

3. Cant., I, 50 - 51: I, 257 - 258; Greg., IX, 4A: I, 407 - 408.

person for publicly imploring God's mercy and remission of their sins; then they dispersed in joy [1]. Andronicus' *coup de théâtre* achieved several political objectives: by publicly showing mercy to his abuser and confessing his own sins and «guilt complex», he identified himself with the people at large, and he hammered another tie, this time of a psychological nature, between him, as the leader of the victorious party, and the defeated. Although thus he did not, certainly, wipe out all mutual grudges, still he helped paving the way for implementing his foreign policy. Of such preparatory deeds we already know other examples [2] and we shall see more in the remaining paragraphs. Finally, by inciting the masses' wish for him to pray to God for their own forgiveness, Andronicus III influenced them towards maintaining the traditional image of the Byzantine Emperor as the embodiment of justice, clemency and philanthropy and protector of the poor [3], and still further, as mediator between God and the Empire's people [4].

31. At about the same time (25 - 26.V.1328) owing to Esaias' recalcitrance, the Young Emperor could not proceed to take measures concerning the Church. Still worse, whereas Andronicus had taken some positive pertinent measures [5], counterparted by clemency to laymen [6], the Patriarch imposed sanctions on bishops and priests; some of them he suspended from sacerdotal functions for a fixed number of years, others for life, and a third class he subjected to more moderate penalties; so no one of those (clergymen) who had belonged to the Old Emperor's party remained unpunished [7]. Young Andronicus con-

1. Cant., II, 1 : I, 313 - 316; this should possibly be added to DR IV, p. 135 as Regeste n° 2716 **, «1328 ca. mai 25».

2. See above, § 28 text and p. 316 ftn. 2, §§ 30, 22 - 25; cf. the mild terms imposed and the favours accorded to Nikephoros Basilikos, archon of Melenikon when he surrendered to Andronicus III on ca. 26.I.1328, see Cant., I, 55 : I, 285; Greg., IX, 5Δ : I, 413 - 414; Bosch, Andronikos III, p. 47; Parisot, Cantacuzène, p. 78; Maksimović, Vizantijska Provincijska Uprava, p. 33; DR IV, p. 133 n° 2699.

3. See above, §§ 12, 20 text and p. 306 ftn. 4.

4. Ahrweiler, L'idéologie politique de l'empire byzantin, 1975, p. 138 and passim; F. Dvornik, Early Christian and Byzantine Philosophy, Origins and Background, Vol. II, Washington, The Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1966, passim, particularly pp. 637 - 723 and ch. 12, Imperium and Sacerdotium, pp. 724 - 850; cf. Vol. I, 1966, passim for pre - Byzantine precedents.

5. See above, § 29.

6. See above, § 30.

7. Greg., IX, 7Γ : I, 429, 2 - 7; cf. Kouroussis, Μ. Γαβαλᾶς, A', pp. 236

13 - 4 - 1979

sidered it intolerable to leave unforgiven those prelates who had done wrong to the Patriarch; so, to achieve reconcilement he sent the Grand Domesticus to discuss it in his name with him. This mission Cantacuzenous brought to a successful end by using his exceptional shrewdness. To Esaias' insistence to have the accused prelates tried by a (church) tribunal before showing clemency to them, Cantacuzenus opposed that, in case this happened, the Patriarch as their judge should treat them without passion and according to law. Esaias gave his word to do so, but he wondered why he was asked to act in this way with regard to obviously guilty men. On the day of trial (ca. end of May 1328) the Grand Domesticus accompanied the accused to the tribunal — consisting of all the prelates then present in the Patriarchate — and asked them to keep silent since he would undertake their defence. Indeed, when the Patriarch stated the charges — they had dethroned him without reason and sent him to prison — Cantacuzenus put forward as basis for the judicial procedure the evangelic principles of justice, generosity and charity to one's enemies, preference of suffering to causing injustice, and public performance of good deeds for the benefit of the people; following these, the tribunal ought to remit all sins of the accused, imitating the Emperor's lenient treatment of Markos [1]; the Patriarch as public teacher and model of virtue must promptly forgive his sinful brethren, who had already suffered enough from trials and contempt and were running the danger of losing their lives; this duty emanated from his promise too, to judge them impartially and respect their rights although he was both their judge and the accuser. Then, without waiting for Esaias' reaction, the Grand Domesticus, in a most dramatic and ceremonial manner, led the accused to approach him and lie down at the Patriarch's feet; he also urged the others in

ftn. 1, 238; Reinsch, Die Briefe des Matthaios, p. 141 n° B 34 of 6.XII.1326 - April 1329, ll. 12 - 15 (cf. Kouroussis, op.cit., A', pp. 236 - 240, 343); cf. Reinsch, op.cit., p. 139 n° B 33, ll. 10 - 12, of shortly before 6.XII.1328 (Kouroussis, op.cit., A', p. 236).

1. Cant., II, 2 : I, 321, 2 - 10 : he makes a hardly visible hint to some sinister or any way not bright aspects of the character of his close friend Andronicus III : *...οὕτω δ' ἐν αὐτῷ τῷ νεότητος ἄνθει, ὅτε μάλιστ' ἄν τις, καὶ πολλὴν ποιούμενος ὀρθοῦ βίου φροντίδα, ῥᾷστα καὶ ὑπὸ ἡδονῶν κρατοῖτο καὶ πρὸς ἀμετρίαν ἐξάγοιτο θυμοῦ...;* Greg., IX, 3 : I, 403 - 405 makes Andronicus II impute (Dec. 1327) on Andronicus III heavy charges - frivolity, unrealiability, inconsiderate generosity towards his friends, to whom he had given up the royal domain, nocturnal debaucheries, etc.!

the room to do the same, and all at a time to entreat the Patriarch to pardon the offenders, so that his own sins might be remitted by the Lord of Heavens. Esaias had no other way out but to succumb to the Grand Domesticus' wish : then he embraced and blessed them — a token of real conciliation; he also thanked and blessed Cantacuzenus for his advice and dissolved the session of the tribunal. The forgiven Prelates paid a visit to the Emperor, whom they thanked for his zeal and concern about them [1]. Thus ecclesiastic peace was restored through the Emperor's and the Grand Domesticus' initiative, which was unavoidable because the schism thus healed up had been provoked by them as part of their political activities and not by any ecclesiastical differences as such.

32. However, two final steps were required before full domestic peace prevailed. Realising that by now he had granted too many benefactions in particular to the *prominent* (= the nobility) and the *soldiers* (= the pronoiars and the military class) as well as to his other close friends, therefore in order to balance and supplement the policy enacted by the edict concerning the land régime [2], Andronicus III decided to do some sort of favour to the people of Constantinople as a whole. At about the beginning of June 1328 he issued a chrysobull by which he abolished the heavier tributes [3] and ordered that those (Constantinopolitans) who had vineyards or houses (or buildings in general?) situated upon public land for which they discharged to the state a fixed rent (*πρόσοδον τινὰ τακτὴν*), should be completely exempted from it and profit by them without paying any tribute (*φόρων*) [4]. The vineyards would, no doubt, have been situated outside Constantinople, probably most of them around it or in its vicinity, i.e. in Thrace or the nearby Asia Minor coasts [5], whose economy was closely interwoven with

1. Cant., II, 2 : I, 316, 23 - 322, 22.

2. See above, §§ 27 - 28.

3. *Τάς τε βιαιοτέρας ἐκώλυσε συνεισφορὰς* Cant., II, 2 : I, 322, 25 - 323, 1; this may also mean : *he stopped the (more) violent(ly exacted) tributes*, or *he stopped the more violent exactions (or discharges) of tribute*; Dölger (see next ftn.) writes : «die allzu strenge anspannung der steuerforderungen wird eingestellt».

4. Cant., II, 2 : I, 322, 25 - 323, 5; DR, IV, p. 135 n° 2717, whose date «1328 k.n. mai 24» should be corrected into «ca. juni anf.»; cf. A. Diomedes, Βυζαντιναὶ Μελέται, A', Athens, 1952², p. 95; Dölger says that : «wird die pacht fur die nutzniessung erlassen».

5. E.g. cf. the garden of Michael Gabras in these coasts, see Kouroussis, M. Γαβαλᾶς, A', pp. 38, 41, 94; Fatouros, Die Briefe des M. Gabras, II, pp. 616 - 618 n° 391 (= τπδ', n.d.) : M. Gabras had fields producing corn and a vineyard both «beyond the sea» (*ἀπὸ θαλάσσης ... τῶν ἐκ θαλάσσης ἀγωγίμων*); the vineyard was at Chalkedon and the fields in Bithynia, Fatouros, ibid., II, pp. 457 - 459 n° 295 (= σϞ', n.d.), cf. Kouroussis, op.cit., A', p. 38 ftn. 5; cf. St. Lambakes, Ἐπιστολὴ τοῦ ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων Λογαρᾶ. . ., ΕΕΒΣ ΜΒ', 1975 - 1976, p. 399; I suggest that, since M. Gabras was asked to pay taxes for them, these two letters must be dated to before June 1328 when such taxes were remitted for the Constantinopolitans; cf. Fatouros, op.cit., II, p. 618 n° 392 (= τπε') of Sept. 1326, Kouroussis, op.cit., A', pp. 38, 41, 94.

that of neighbouring towns and particularly Constantinople [1]. The same could be said about the houses, which seem to have been mostly of the type of humble huts built on rural farms or gardens. Some of both, however, vineyards and houses, undoubtedly were in the capital itself, and this corroborates the view that in the Byzantine towns existed state-owned lands, building plots and shops [2]. Of particular interest in this order is the favour accorded through it to the non-noble classes of the capital including the (*μέσοι* =) middle (and perhaps some of the low middle?) classes [3]. This suited and promoted Andronicus III's wider sociopolitical ideas and policies followed during the civil war and particularly during the operation of investment and occupation of Constantinople [4]. Being issued in reward to the middle and lower classes the chrysobull was the inevitable means of balancing the measures taken before in favour of the nobility and the army [5] and preserving the Emperor's image of protector of the weak and the poor [6].

33. As a necessary supplement to this, at about the same time (early June 1328?) Andronicus III passed a law stipulating that *No one of those who had suffered loss of property during the period of tur-*

1. Cf. above, § 27 text and p. 316 ftn. 4; see especially N. G. Svoronos, Sur quelques formes de la vie rurale à Byzance. Petite et grande exploitation, Annales - Économies - Sociétés - Civilisations XI, 1956, pp. 325 - 336; B. T. Gorianov, Pozdne - Vizantijskij Feodalism, Moscow 1962, passim; G. G. Litavrin, Vizantijskoe Obtchestvo i Gossudarstvo v X - XI vv., Moscow 1977, pp. 7 - 155 etc. passim, and works by Každan, Hvostova, Medvedev and others cited therein.

2. D. Jacoby, Les quartiers juifs de Constantinople à l'époque byzantine, Byz. XXXVII, 1967 (1968), p. 197 ftn. 5, pp. 201, 208; cf. T. Miller, The Basilika and the Demosia..., RÉB 36, 1978, pp. 171 - 191, espec. pp. 177 - 178.

3. Cf. the structure of Byzantine society in the XIVth century, Weiss, Kantakuzenos, pp. 71 - 73 and passim, and C. Asdracha, La région des Rhodopes..., pp. 180 - 227 and passim.

4 Cf. above, §§ 2 - 3.

5. Cf. above, §§ 27 - 28.

6. Cf. above, § 30, text and p. 320 ftns. 3, 4.

moil [= the civil war = *ἐν τῷ κοινῷ κλύδωνι*] *would be subject to the law of interest; by turmoil* [= *κλύδων*] *was meant the period of general broil between the two Kings, during which the cities were suffering and had destroyed concord and conflicted against one another, and there was massacre against all law, and Christian hands were soiled with the blood of Christians of the same race.* No one who had been impoverished in the civil war would be robbed of his dilapidated home or his latest garment with the pretext of (collecting) arreared interest [1]. So the money-lenders, who were rich landowners of both parties, had to lose the interests due to them, which were, therefore, retained by the borrowers. Compared to the chrysobull analysed above [2], which favoured the weak, the law of interest appears to favour in general the powerful and the rich without, at least clearly, distinguishing them into followers of either of the two emperors; compared to the law concerning the return of usurped lands [3], it allows one to think that many of the usurers would have perhaps belonged to the victors' party, which included most of the usurpers; as for the borrowers, they are considered to have been mostly impoverished people of the higher, noble classes, whose landed estates had been usurped by people of either party: the term *impoverished* points to the correctness of this interpretation. However, the law of interest affected also the low and the middle classes, who were friendly to Andronicus III; so the remission of interest by favouring

1. Nicholas Cabasilas, *Τῇ εὐσεβεστάτῃ Αὐγούστῃ περὶ τόκου*, in G u i l l a n d, Le traité inédit «Sur l'Usure» de Nicolas Cabasilas, Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου, Athens, 1936, p. 274, 34 - p. 275, 3: this text (pp. 266 - 277), was, like Cabasilas' treatise Λόγος κατὰ τοκιζόντων (in PG CL, cols. 727 - 750, espec. see cols. 728 - 729), composed in 1351 and aimed at the revival of the law against interest passed by Andronicus III in May - June 1328 that had in the meantime fallen into desuetude, see R. - J. L o e n e r t z, Chronologie de Nicolas Cabasilas 1345 - 1354, OCP, XXI, 1955, pp. 220 - 225, 205 - 206 = R a y m o n d - J o s e p h L o e n e r t z, Byzantina et Franco - Graeca, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1970, pp. 317 - 320, 322, 303 - 304; cf. I. Š e v č e n k o, Nicolaus Cabasilas' Correspondence and the Treatment of Late Byzantine Literary Texts, BZ XLVII, 1954, pp. 54 - 56; O. T a f r a l i, Thessalonique au quatorzième siècle, Paris 1913, p. 105 ftn. 2, p. 113 ftn. 3; Z a k y t h i n o s, Crise monétaire, pp. 74 - 76, 121; A t h a n a s s i o s A. A n g e l o p o u l o s, Νικόλαος Καβάσιλας Χαμαετός, Ἡ Ζωὴ καὶ τὸ Ἔργον Αὐτοῦ, Thessalonica 1970, Ἀνάλεκτα Βλαττάδων 5, pp. 85 - 92, espec. pp. 87, 91; DR IV, pp. 135 - 136 nº 2717a, where the date «1328 k.n. mai 24» should be changed into «1328 anf. juni»; K y r r i s, Gouvernés et Gouvernants... 1341 - 1350, p. 298.

2. § 32.

3. §§ 27 - 28.

them too was one of the measures taken in reward for their support to him during the war. Let us not forget that throughout world history usury more frequently and seriously harms the weaker than the stronger [1].

34. As a result of all these measures, which *put an end to internal conflict and the successive Byzantine civil wars and mutual attacks*, [the rest of] *this year* [= 1328, i.e. from June onwards] *and the following one* [= 1329] *were marked by such cheapness of wheat as* [either they or] *their forefathers for a long time had never witnessed* [2]. This may be explained as implying a flourishing agricultural production which was facilitated by the prevailing peace; but it may also have been connected with the fact that the law against interest led to the limitation of the amount of circulating currency because it made the usurers reserved in their activities [3]. Prosperity as witnessed by Gregoras was general, of course with variations for each class, and this points to the beneficial results of the nonpartisan treatment of the citizens, irrespective of their political ideology, by the new régime [4]. The operation of recovery of Chios in 1329 and other expeditions of a similar character that followed, were undertaken only because national unity was established by the new leaders through the abovementioned measures, to which should be added the building of a new fleet [5]. To the success of these operations, in particular of the first, contributed the pavement of the way for the weakening of the Genoese hegemony in the Straits, the

1. When in 1351 Nic. Cabasilas demanded the reapplication of the law of interest of 1328, he had in mind that it would be of benefit to the group of Palaeologian and anti-Cantacuzenian noblemen who had been financially ruined during the civil war of 1341 - 1350, see K y r r i s, op.cit., loc.cit. But the law of 1328 no doubt covered the low and the middle classes too, see espec. A n g e l o p o u l o s, op.cit., pp. 87 - 88f.

2. Greg., IX, 8ϛ: I, 433, 4 - 8; this passage follows Gregoras' account of the Greek - Bulgarian war, which lasted from 24.VI. to 24.IX. 1328, see above, p. 313 § 25 and ftn. 5.

3. Z a k y t h i n o s, Crise monétaire, pp. 74 - 76.

4. This (temporary) amelioration and its causes have not been recorded by modern historians, e.g. O s t r o g o r s k y, History of the Byzantine State, 1956[1], p. 448 = ibid., 1968[2], p. 503; A h r w e i l e r, Byzance et la mer, pp. 381 - 382.

5. W. H e y d, Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age, Édition française refondue et considérablement augmentée — par F. R a y n a u d, I, A. Hakkert, Amsterdam 1967, p. 486; K y r r i s, John Cantacuzenus and the Genoese 1321 - 1348, Miscell. Stor. Lig., III, 1963, pp. 13 - 20 ff. and the whole study, pp. 9 - 48;

Black Sea and Eastern Mediterranean in general by the effective Venetian expedition against Pera shortly before Andronicus III's entry into Constantinople [1]. But the situation was bad in many respects; and soon for a variety of reasons which are beyond the scope of the present paper, it began worsening so swiftly that no reform could face it effectively and in long perspective. So, soon after their establishment and consolidation in office the new leaders, once «the time of demagogic promises was past, ... continued the policy of the fallen government» [2].

APPENDIX TO § 19
The social Schism in the XIVth Century
(Sources)

(α) M. Treu, Theodori Pediasimi eiusque amicorum quae extant, Potsdam 1899, p. 20: *κατήει τις βαρὺς φόρων ἀπαιτητής...*; — (β) Patriarch Athanasius I's dramatic letters to Andronicus II, early years of 14th century, ed. A.-M. Maffry Talbot, Dumbarton Oaks 1975, e.g. p. 198 nº 79,6-8, on how the clergy become wild over offices and salaries, shameful gains, *ἀνέσεως καὶ σπατάλης ... ἐκ παρεισπράξεων πληθυσμοῦ ...*; p. 76 nº 37,2-5: *Ἡ τῆς ἀνομίας ἡμῶν καὶ ἀκαθαρσίας κραυγὴ ... οὐ τοῦ λαοῦ παντὸς μόνου ... Θεοῦ ἀγανάκτησις ... ἐπὶ κεφαλῆς ἡμῶν κρέμαται...*; p. 130 nº 59,9-15: *οἱ διψῶντες τὴν ἀδικίαν καὶ ἁρπαγήν, καὶ κέρδος οἰκεῖον λογιζόμενοι τὴν τοῦ γένους συμφοράν, καὶ ἐν βρώσει ἄρτου ἐπιθυμοῦντες καταφαγεῖν τὸν λαὸν ... Οἱ κλέπτειν τετολμηκότες, ἢ φόνοις ἢ γοητείαις ... προστετηκότες ... δικαζέσθωσαν*; p. 180 nº 72,22-24: *πλοῦτος ἀδίκως συναγόμενος ἐξεμεθήσεται, καὶ οἱ βουλόμενοι πλουτεῖν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου ἐμπίπτουσι;* pp. 184-186 nº 74; pp. 242-244 nº 93; pp. 182-184 nº 73; — (γ) Nicephorus Chumnos, Ἐγκώμιον εἰς βασιλέα, in J. Fr. Boissonade, Anecdota Graeca, II, Parisiis 1830, pp. 46-47: the poor had to sell their property to the rich or to let it be confiscated; — (δ) Idem, Θεσσαλονικεῦσι συμβουλευτικὸς περὶ δικαιοσύνης, Boissonade, op.cit., II, pp. 137-187 espec. pp. 138, 153, 162-167, 169-174, 177-178; cf. Verpeaux, N. Choumnos, pp. 50-51: he deplores the rapacity of the rich and other social evils in Thessalonica, where he had served as governor (1309-1310, Verpeaux, ibid., pp. 44-52; Laiou, op.cit., pp. 214, 229-230; Ševčenko, Polémique, pp. 125, 278-279, 6-7); he castigates the venality of judges and advocates, the covetousness of the rich and describes in gloomy colours the despair of those stripped of their property by the rich's manœuvres; — (ε) Thomas Magistros, De subditorum officiis, PG CXLV, cols. 533-536, 544: the rich refuse to pay salaries due to their workers; — (ϛ) Idem, Epistola ad Theodorum Metochitem, PG ibid., cols. 408-440, espec. 408C-D, 409A-C: looting of rich people's houses by the poor at Cassandreia, Serrai, Poteidaia, etc.; cf. Greg., VIII, 6Δ, 6Z: I, 422, 423; — (ζ) Idem, Ad Patriarcham Niphonem, PG CXLV, cols. 393, 396, 399: ruthless persecution of the poor by the rich coveting their property, cf. above, p. 307 ftn. 3 and § 20; — (η) Gregory Palamas, Homily XXXIX, PG CLI, cols. 489-490: *Καὶ οἱ ἀγοραῖοι, οὐχ οἱ παρ' ἡμῖν ἄρχοντες μόνον ... φιλαργυρίαν νοσοῦντες ... τὰς ἀπὸ τῶν πτωχῶν ἁρπαγὰς ἔχουσιν ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν, πλεονεξίαν ἀγαπῶντες ... ἐπιζήμια τοῖς ἀγοράζουσιν οἱ ... κάπηλοι καὶ ἄλλοι ἔμποροι ἐπιτεχνῶνται ...*; — (θ) Greg., IX, 2: I, 402, ll. 7-16: *...πλείστων γὰρ εἰληφέναι χρημάτων ὠνίους διατεινόμενοι τοὺς ταλαιπώρους Θρᾷκας ἀπηνέστερον ἢ ἀνδραπόδοις χρῶνται αὐτοῖς* [οἱ ἐπίτροποι τῶν Θρᾳκικῶν πόλεων καὶ χωρῶν who were appointed by the Old Emperor]. *οἳ δὴ ... πρὸς ἐμὲ κλάοντες καὶ ὀλοφυρόμενοι τρέχουσι. πρὸς οὖν τοιαύτην ἀπάνθρωπον συμφορὰν καμπτόμενος ἀπαλλάττειν ἐπεχείρουν* (says Young Andronicus); — (ι) Démétrius Cydonès, Correspondance, I, publiée par R.-J. Loenertz, Vaticano 1956, p. 43 ep. 14, 1352; — (ια) (i) ibid., p. 87 ep. 54, 1358-1361 ?, ll. 21-24; (ii) ibid., p. 110 ep. 77, 1372 (post iv. 10 ?), ll. 25-31: *τοῖς μείζοσι συμβουλεύειν μὴ κερδῶν εἶναι καιρὸν τὸν παρόντα, ... ἀλλὰ ... ἑαυτοὺς τῷ δήμῳ πειρᾶσθαι καταμειγνύναι*; — (ιβ) ibid., p. 123 ep. 89, 1363-1364 (?): *καὶ φόρους τάξας τοῖς τῶν ἡμετέρων πλουτεῖν εἰθισμένοις ...*; — (ιγ) ibid., p. 152 ep. 114, 1372-1374: *Ἤκουσα τῆς κατὰ τῶν πενήτων δημηγορίας ἆθλα νῦν ἐν τοῖς βασιλείοις προκεῖσθαι ... θρῆνον δὲ ὑπὲρ τῶν δυστυχῶν γεωργῶν ἐγειρέτω καὶ τῶν ἄλλων ἀπόρων, οἷς δέον κουφίζειν τὰς συμφοράς, ὡς ἤδη συνεχέσιν ἀναλωμένοις εἰσπράξεσι, τοῖς δὲ καὶ τοῦ ζῆν οἱ προστάται φθονοῦσιν ... καὶ βούλοιντ' ἂν αὐτοῖς δεῖπνον τὰς ἐκείνων σάρκας γενέσθαι. οὐ γάρ ἐστιν ὅ,τι τοὺς ταλαιπώρους λοιπὸν ἀφαιρήσονται. ...*; — (ιδ) D. Cydonès, Correspondance, II, publiée par R.-J. Loenertz, Vaticano 1968, pp. 12-13 ep. 143, hieme (1374-1375?), espec. ll. 11-23; — (ιε) ibid., II, p. 58 ep. 186, autumno (1375?), ll. 11-17: *...ὁ βασιλεὺς θερίζων ὅπου οὐκ ἔσπειρε καὶ καρποὺς ἀπαιτῶν ὑπὲρ ὧν οὐκ ἐποίησεν· ... οὗτός μοι τὰ δένδρα ... νῦν καὶ τῶν ὀλίγων καρπῶν ... καθημέραν ἀξιῶν λαμβάνειν ἐγύμνωσε*; — (ιϛ) ibid., II, pp. 161-162 ep. 257, s.a.: *Καλῶς σοι τὰ τῶν ταλαιπώρων γεωργῶν ὕμνηται πάθη ... αἱ βοαὶ καὶ τὰ δάκρυα, εἰ καὶ τὴν παρ' ἡμῖν σύγκλητον οὐ πείσουσιν ἴσως περὶ αὐτῶν φιλανθρωπότερόν τι βουλεύσασθαι ... τῶν γὰρ πενήτων σεσυλημένων τά τε ἄροτρα καὶ τὰς βοῦς ὑπὲρ τῶν φόρων ἀποδομένων, καὶ πρὸς μετριωτέρους ἴσως ἀποδράντων δεσπότας ... καὶ τόθ' οἱ σεμνοὶ καὶ πανταχόθεν ἀξιοῦντες οὗτοι κερδαίνειν ζητήσουσιν οὓς νῦν ἐξελαύνουσι καὶ πείσονται χείρω τῶν νῦν ὑπ' αὐτῶν ἀγχομένων ... τούς τε φόρους μὴ πάνυ τὴν τῶν ἀπαιτουμένων δύναμιν ὑπερβαίνοντας τάττειν ...*; — (ιζ) ibid., I, pp. 113-114 ep. 81 (1374-1375?); — (ιη) Philotheus, Homilies, in C. Triantaphyllis-A. Grapputto, Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα/Anecdota Graeca e codicibus manuscriptis Sancti Marci, Venise 1874, pp. 45-46: the rich's manœuvres for stripping the poor of their property; — (ιθ) Reinsch, Die Briefe des Matthaios, p. 110 B 17 (summer 1325, see Kouroussis, M. Γαβαλᾶς, Α' p. 222), ll. 2-5; — (κ) Reinsch, op.cit., p. 150 B38 (of 1330 [?], Kouroussis, op.cit., Α', pp. 243-246), ll. 20-24: *...περιχορεύουσιν ἄνδρες τοῖς νόμοις ἐφεστηκότες καὶ ἢ τὰ δίκαια καταπροδιδόντες ἢ καταχαριζόμενοι ἢ τοὔλαττον εἰς κακίαν ἀδυνατοῦντες,* cf. ll. 24-27; — (κα) Reinsch, op.cit., p. 181 nº B56 (of 1339-1341, Kouroussis, op.cit., Α', pp. 263-265, or before end of 1339, ibid., p. 266), ll. 81-102: *...ἔλεγχε ... στρατηγοὺς ... οἳ πρὸ τῶν πολεμίων ἀκριβέστερον δῃοῦσι τὰς πόλεις ... ὠνουμένους μᾶλλον τὰ τῆς ἀρχῆς, καὶ φορολόγους ἀλλ' οὐ τοὺς στρατολόγους ...*; — (κβ) Reinsch, op.cit., p. 102 B14 (44) (summer or autum 1324, Kourousis, op.cit., Α', pp. 279-282, 288); ll. 17-27 f.; — (κγ) B. Laourdas (ed.), Θωμᾶ Μαγίστρου, Τοῖς Θεσσαλονικεῦσι περὶ Ὁμονοίας, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονο-

1. Heyd, op.cit., I, p. 485.
2. Ostrogorsky, op.cit.; loc.cit.: cf. above, § 28 text and p. 317 ftn. 2.

μικῶν Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 12, 1969, pp. 754 - 775 passim, espec. pp. 769 - 770 ff., 754 - 759; — (κδ) Philotheos of Selymbria, Βιογραφία Μακαρίου τοῦ ἐξ Ἑφας, apud A t h. P a p a d o p o u l o s - K e r a m e u s, Ἀνέκδοτα Ἑλληνικὰ Συγγραμμάτια, Ἔγγραφά τε καὶ ἄλλα Κείμενα..., Constantinople 1884, pp. 51 - 52; — (κε) I. Š e v č e n k o, Alexios Makrembolites and his Dialogue Between the Rich and the Poor, Zbornik Radova Vizantol. Instituta LXV, 6, 1960, pp. 187 - 228 passim (written between 1324 and 1345 in Constantinople); — (κς) A. L a i o u, The provisioning of Constantinople during the Winter of 1306 - 1307, Byz. XXXVIII, 1967 (1968), pp. 91 - 113, espec. pp. 106 - 108; — (κζ) from the secondary literature see I. Š e v č e n k o, Nicholas Cabasilas' «Anti - Zealot» Discourse: A Reinterpretation, DOP XI, 1957, p. 603 ftn. 2, p. 604 ftns. 7, 9, p. 617 ftns. 68 - 71; S t. K o u r o u s s i s, Αἱ ἀντιλήψεις περὶ τῶν ἐσχάτων τοῦ κόσμου καὶ ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1346 πτῶσις τοῦ τρούλλου τῆς Ἁγίας Σοφίας, ΕΕΒΣ ΛΖ', 1969 - 1970, pp. 211 - 250, 565, passim; D. X a n a l a t o s, Βυζαντινὰ Μελετήματα, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Λαοῦ, 1940, cit., passim; C. K y r r i s, The Causes of the Dichotomy of Imperial Institution in the Byzantine Empire during the Period 1341 - 1354, Βυζαντινὰ 3, 1971, pp. 374 - 375 ftn. 9; K y r r i s, Typologie, pp. 77 - 93, espec. pp. 86 - 88 f., 92 - 93; K y r r i s, Éléments, pp. 183 - 188, and pp. 177 - 183 passim; W e i s s, Kantakuzenos, p. 90 and passim (for some reservations see my «Typologie», pp. 87 - 88); R a y b a u d, Gouvernement et administration, pp. 143 - 145; L a i o u, Constantinople, pp. 122 - 125.

COSTAS P. KYRRIS

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΠΕΤΡΙΤΖΟΥ (ΜΠΑΤΣΚΟΒΟΥ) *

1

Τὸ πρῶτον σκέλος τῆς ἀνακοινώσεώς μου περιλαμβάνει πληροφορίας καὶ διασαφήσεις ἐπὶ τῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν χειρογράφων καὶ ἐκδόσεων τοῦ Τυπικοῦ τῆς εἰς Πετριτζὸν Φιλιππουπόλεως Μονῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Πετριτζονιτίσσης), συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ κτήτορος τῆς Μονῆς Γρηγορίου Πακουριανοῦ [1]. Αἱ πληροφορίαι καὶ διασαφήσεις αὐταὶ κρίνονται ἀπα-

---

* Ἀνακοίνωσις γενομένη εἰς γαλλικὴν γλῶσσαν εἰς τὸ ΙΕ' Διεθνὲς Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον Ἀθηνῶν (Σεπτ. 1976). Πλὴν τῆς χρησιμοποιουμένης βιβλιογραφίας βλ. καὶ τὰς ἐν τῷ μεταξὺ δημοσιευθείσας μελέτας: 1) C a t h e r i n e A s d r a c h a, La région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles..., Athen 1976 (= Texte und Forschungen, ἀρ. 49), 2) P a u l L e m e r l e, Cinq études sur le XIe siècle byzantin, Paris 1977 (Centre National de la Recherche Scientifique), ἔνθα εἰς τὰς σσ. 115 - 191: Le typicon de Grégoire Pakourianos (Décembre 1083).

1. Σχετικὰ καὶ βιβλιογραφίαν βλ. κυρίως παρά: L o u i s P e t i t, Typicon de Grégoire Pacourianos..., VVr XI, 1904, Παράρτημα, σσ. III - XXXII (εἰσαγωγικὰ) καὶ ἀπὸ σ. 1 κέξ. ἡ ἔκδοσις τοῦ πρωτοτύπου Τυπικοῦ ἐκ χφ. τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας Βουκουρεστίου. (Κριτικὰ καὶ διορθωτικὰ εἰς τὴν ἔκδοσιν: H u b e r t P e r n o t ἐν RÉG 18, 1905, σσ.293 - 294, καὶ N. A. Β έ η ς, VVr XX, 1914, μέρος III, σσ. 61 - 62). E r n s t H o n i g m a n n, Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071..., Bruxelles 1935 (= Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, ἀρ. 3), σσ. 222 - 226. Μ ι χ α ὴ λ Β α λ α β ά ν ω φ, Ἔκθεσις περὶ τῆς Μονῆς τῆς Πετριτσονιτίσσης (Βατσκόβου) κατὰ μετάφρασιν Κ. Μυρτ. Ἀποστολίδου, Θρακικὰ 9, 1938, σσ. 158 - 162. Κ ω ν σ τ. Ἀ μ ά ν τ ο υ, Χειρόγραφα τῆς Μονῆς τοῦ Γρηγορίου Πακουριανοῦ παρὰ τὸν Στενήμαχον, Θρακικὰ 10, 1938, σσ. 234 - 252. G y u l a M o r a v c s i k, Byzantinoturcica I, Berlin 1958, σσ. 551 - 552. R a d o s l a v K a t i č i ć, Αἱ πρὸς Πακουριανοὺς ἐπιστολαὶ τοῦ Θεοφυλάκτου ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος, ΕΕΒΣ Λ', 1960 - 1961, σσ. 386 - 397. Κ ο σ μ ᾶ Μ υ ρ τ ί λ ο υ Ἀ π ο σ τ ο λ ί δ ο υ, Ὁ Στενίμαχος, ἤτοι συνοπτικὴ τῆς πόλεως Στενιμάχου ἱστορία. Δευτέρα ἔκδοσις. Ἐν Ἀθήναις (ἔκδοσις τῆς Ἑνώσεως τῶν ἁπανταχοῦ ἐξ Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας Ἑλλήνων) 1962, σσ. 48 - 64. V. A. A r u t j u n o v a, K voprosu ob «ἄνθρωποι», v «tipike» Grigorija Pacuriana (= Περὶ τοῦ ἐρωτήματος «ἄνθρωποι» εἰς τὸ Τυπικὸν Γρ. Πακουριανοῦ), VVr XXIX, 1968, σσ. 63 - 76. Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ Α. Μ α ν ά φ η, Μοναστηριακὰ Τυπικὰ - Διαθῆκαι, Μελέτη Φιλολογική, ἐν Ἀθήναις 1970, σσ. 179 - 180. A n d r é G u i l l o u, La civilization byzantine, (Paris) 1974, σσ. 188 - 191.

ραίτητοι, δεδομένου ὅτι κατὰ καιροὺς ἔχουν γραφῆ περὶ τὸ θέμα πλεῖσται ἀνακρίβειαι.

Ἡ ὑπὸ Γεωργίου Μουσαίου ἔκδοσις τῆς νεοελληνικῆς ἀποδόσεως τοῦ Τυπικοῦ [1] ἐκ χειρογράφου ἀποκειμένου σήμερον εἰς τὴν Βιβλιοθήκην «Ἀδ. Κοραῆς» Χίου (ἀρ. 1599) εἶναι ἐλλιπεστάτη. Ὑπάρχουν ἐν αὐτῇ παραναγνώσεις, παραλείψεις μεμονωμένων λέξεων [2], ἀλλὰ καὶ σκόπιμος παράλειψις ὁλοκλήρου τοῦ 24ου κεφαλαίου, ἀφορῶντος εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν Ἑλλήνων μοναχῶν ἐκ τῆς Μονῆς, ἀρχικῶς προοριζομένης διὰ μοναχοὺς Ἴβηρας [3]. Ἡ νεοελληνικὴ ἀπόδοσις - παράφρασις τοῦ Τυπικοῦ ἐθεωρήθη κακή [4]. Ἐν τούτοις ὁ ἄγνωστος ἐκπονητὴς τῆς παραφράσεως, ἥτις σημειωτέον εἰς τὸ χειρόγραφον Χίου φέρεται πονηθεῖσα τῷ 1792 [5], δὲν φαίνεται ἀδέξιος οὔτε ἀμέτοχος παιδείας. Ἀποδίδει εἰς ἁπλουστέραν γλῶσσαν, περιληπτικώτερον τὰ νοήματα τοῦ πρωτοτύπου, χωρὶς πολλὰς ἀστοχίας. Προσθέτει εἰς ὑποσημειώσεις μερικὰς τοπωνυμικὰς ἢ ἑτέρας διευκρινήσεις, ἐνιαχοῦ δὲ εἰς τὸ κείμενον παρεμβάλλει παρομοίας διασαφήσεις [6]. Παρηλλαγμένη φαίνεται ἡ ἀπόδοσις τοῦ 24ου κεφαλαίου. Ὁ παραφραστής, εἰκάζεται, ἠθέλησε νὰ μειώσῃ κάπως τὴν ὀξύτητα τῶν χρησιμοποιουμένων περὶ τῶν Ἑλλήνων χαρακτηρισμῶν. Οὕτω τὸ τοῦ πρωτοτύπου ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν γίνονται δεκτοὶ εἰς τὴν Μονὴν *βίαιοι ὄντες καὶ περίλογοι καὶ πλεονέκται* [1] ἀπεδόθη : *ἐπειδὴ καὶ εἶναι φυσικὰ ὁρμητικοὶ καὶ εἰς τοὺς λόγους ἀνίκητοι καὶ θέλουν νὰ ὑπερέχουν καθ' ὅλα ἀπὸ τὰ λοιπὰ γένη* [2].

Ἀπὸ ἀπόψεως φραστικῆς ἡ νεοελληνικὴ αὐτὴ παράφρασις εὑρίσκεται πλησιέστερον πρὸς ἑλληνικὸν πρωτότυπον τῆς ἐκδόσεως S. G. Kauchtšišvili [3] (μετάφρασις, σχόλια καὶ λεξιλόγιον εἰς νεογεωργιανὴν γλῶσσαν) ἐκ χειρογράφου τῆς αὐτῆς Βιβλιοθήκης τῆς Χίου (ἀρ. 1598), χωρὶς ὅμως νὰ ἔχῃ καὶ τὰς παραλείψεις τοῦ πρωτοτύπου τούτου. Ἡ γραφὴ τοῦ χειρογράφου τῆς ἐκδόσεως S. G. Kauchtšišvili ἀπεδόθη εἰς τὸν 12ον καὶ 13ον αἰ., ἀλλά, νομίζω, πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν 14ον ἢ 15ον αἰ. [4].

Ὁ κῶδιξ 85, 18ου αἰ. τῆς Χάλκης, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ P. B. Bezobrazov

---

1. G e o r g i u s M u s a e u s, S t e n i m a c h i t e s, Γρηγόριος Πακουριανός, μέγας δομέστικος τῆς Δύσεως καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ τυπικὸν τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Πετριτζονιτίσσης (Dissertationes Jenenses IV), Lipsiae 1888, σσ. 135 - 210. Καὶ εἰς ἰδιαίτερον τεῦχος. Κρίσις ὑπὸ S a l o m o n R e i n a c h ἐν Revue Critique d'Histoire et de Littérature 26, 1888, σσ. 451 - 452. Πρβλ. Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν 9, 1888, σσ. 47 - 48.

2. Ἡ ἔκδοσις Μουσαίου (εἰς τὸ ἑξῆς M) πλὴν πολυαρίθμων ἐπουσιωδεστέρων ἀποκλίσεων ἐκ τοῦ πρωτοτύπου (παραλείψεις ἢ προσθῆκαι ἄρθρων, παρατονισμοί, ἀλλοιώσεις καταλήξεων, μεταβολαὶ φωνηέντων ἢ συμφώνων π.χ. ἀντὶ *ἐδικὸς* τοῦ πρωτοτύπου *ἰδικός*, ἀντὶ *ἔτζι*, *ἔτσι* κ.λ.π.) περιλαμβάνει οὐσιώδη λάθη ἐκ παραναγνώσεων καὶ παραλείψεων, δυνάμενα νὰ ἀλλοιώσουν τὸ νόημα, τὰ ὁποῖα σημειοῦνται ἐν ἐπιμέτρῳ.

3. Ἀπόψεις καὶ ὑποθέσεις περὶ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ 24ον Κεφάλαιον λόγων ἀποκλεισμοῦ Ἑλλήνων μοναχῶν ἐκ τῆς Μονῆς βλ. N. M a r r, Arkaun, Mongolskoje nazvanije christian v svyazi s voprosom ob Armyanach - chalkedonitach (Ἀργαούν, μογγολικὴ ὀνομασία τῶν χριστιανῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸ περὶ Ἀρμενο - χαλκηδονίων ζήτημα), VVr XII, 1906, σσ. 25 κέξ. Κ ω ν σ τ. Ἀ μ ά ν τ ο υ, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 238. A. Š a n i d z e, Stranica iz istoriata na gruzino - balgarskite kul'turni vzaimootnošenija (σελὶς ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν πολιτιστικῶν βουλγαρο - γεωργιανῶν σχέσεων), Istoričeski Pregled 24, 1958, σσ. 100 - 101. Κ ο σ μ ᾶ Μ υ ρ τ ί λ ο υ Ἀ π ο σ τ ο λ ί δ ο υ, Ὁ Στενίμαχος..., σσ. 49 - 50. Κ ω ν σ τ α ν τ. A. Μ α ν ά φ η, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 63.

4. L o u i s P e t i t (εἰς τὸ ἑξῆς P.), ἔνθ' ἀνωτ., σ. XXXII. Πρβλ. G. M u s a e u s, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 156.

5. Ἐκ τῆς ἐσφαλμένης ἀναγνώσεως τοῦ Γ. Μουσαίου : αψψβ' ἀντὶ αψϟβ', ὑπετέθη τὸ ἔτος 1782. Πρβλ. μεταξὺ ἄλλων προσφάτως B. L. F o n k i č, Kievskij spisok ustava Petriconskogo monastirja (παραλλαγὴ Κιέβου τοῦ Τυπικοῦ τῆς Μονῆς Πετριτζονιτίσσης), VVr XXXVI, 1974, σσ. 136 - 138.

6. Ἐκ τῶν παρεμβαλλομένων εἰς τὸ κείμενον διασαφήσεων αἵτινες δὲν ὑπάρχουν κατ' ἀντιστοιχίαν εἰς τὸ πρωτότυπον σημειοῦνται ἐνταῦθα τιθέμεναι ἐντὸς παρενθέσεων : M 157,30-31 : *ὁποὺ μονάζουσιν εἰς τούτην τὴν μονὴν (οἱ ὁποῖοι ὅλοι εἶναι Ἴβηρες).* M 158,12-15 : *ἡ ὁποία μονὴ ἐτιμήθη εἰς ὄνομα τῆς μητρὸς Χριστοῦ... (λέγω εἰς τὸ ὄνομα τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου).* M 159,36 : *ἀκίνητα (λέγω χωρία, ὀσπίτια καὶ ἄλλα μούλκια).* M 159,37 : *κινητὰ (λέγω χαλκωματικά, ἀσημικά, φορέματα).* M 159,38-39 : *ἔτι δὲ καὶ αὐτοκίνητα (λέγω ζῷα διάφορα ὁποὺ μοναχά τους κινοῦνται).* M 162,22-32 : *(Κατάλογος διὰ τὰς ἁγίας εἰκόνας καὶ ἐκκλησιαστικὰ σκεύη... Κατάλογος τῶν χρυσοβούλλων ὁποὺ εἶναι φυλαγμένα εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Κατάλογος τῶν χρυσοβούλλων ὁποὺ φυλάττονται εἰς τὸ παρόν μου μοναστήριον. Περὶ τοῦ ὅτι ἐγράφη τὸ παρὸν τυπικὸν ἰβηριστί, ἀρμενιστὶ καὶ ἑλληνιστί...).* M 164,37-39 : *τῶν δυνατῶν καὶ ἁγίων βασιλέων μας (λέγω Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ μερικῶν τῶν πρὸ αὐτοῦ).* M 165,25-28 : *Περὶ τοῦ πῶς καὶ ποῖα ἀφιερώματα ἀφιερώθησαν εἰς τούτην τὴν ἁγίαν μονὴν (καὶ ἀπὸ τὴν ἰδικήν μου περιουσίαν καὶ ἀπὸ τὴν περιουσίαν τοῦ μακαρίτου καὶ γνησίου μου αὐταδέλφου).* M 168,1-2 : *εἰς τὴν Θεοδοσιούπολιν (τὴν νῦν Ἐζρούμι).* M 177,22-23 : *εἰς τὰ μέρη τῆς Μοσυνουπόλεως (λέγω εἰς τὴν Ξάνθην).* M 202,14-16 : *εἰς δὲ τὸ ξενοδοχεῖον ὁποὺ ὀνομάζεται Μαρμάριον, μὲ τὸ νὰ εἶναι κοντὰ εἰς τὸ γεφύρι (τοῦ ποταμοῦ τῆς Μακεδονίας ὁποὺ κοινῶς λέγεται Μαρμάρι καὶ Ρενδίνα).* M 202,30-31 : *ἀπὸ τὸ εἰσόδημα τοῦ χωρίου Πριλογκίου (ὁποὺ εἶναι κοντὰ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην).* M 203,31-33 : *εἰς τὸ ἡσυχαστήριον δηλ. εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγίου Νικολάου, ὁποὺ εἶναι ἀναμεταξὺ εἰς τὸν δρόμον τοῦ κάστρου (τοῦ νῦν καλὲ καὶ τοῦ Στενιμάχου).*

1. P. 44,28-29.

2. Χειρ. Χίου, ἀρ. 1599, σ. 93,7-9.

3. S. G. K a u c h t š i š v i l i, Georgica. Svedenija Vizantiiskich pissatjeljey o Gruzii, t. V, Tbilisi 1963, σσ. 83 - 301. Καὶ εἰς ἰδιαιτέραν ἔκδοσιν : Typicon Gregorii Pacuriani, edidit S i m o n K a u c h t š i š v i l i. Thbilisiis 1963. Δυστυχῶς παρὰ τὰς ἀναζητήσεις μου δὲν εὗρον τὴν ἔκδοσιν αὐτήν. Τὴν ἑλληνικὴν παραλλαγὴν Χίου ἐμελέτησα ἐκ φωτοαντιγράφων τὰ ὁποῖα εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ ἀποστείλῃ ὁ Διευθυντὴς τῆς Βιβλιοθήκης «Ἀδ. Κοραῆς» κ. Ἀλέξανδρος Καλαμπόκης. Τοῦ ἐκφράζω τὰς θερμάς μου εὐχαριστίας καὶ διὰ τὴν ἀποστολὴν φωτοαντιγράφων τῆς νεοελληνικῆς παραφράσεως.

4. Πρβλ. Κ ω ν σ τ. Ἄ μ α ν τ ο ν, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 235.

ἔδωκε ἐλάχιστα δείγματα [1], δὲν ἀπωλέσθη [2]. Εὑρίσκεται σήμερον εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Βιβλιοθήκην Κωνσταντινουπόλεως καὶ περιλαμβάνει ὄχι μόνον τὸν πρόλογον καὶ τὸν ἐπίλογον ἀλλὰ καὶ τὸν συνοπτικὸν πίνακα τῶν 33 κεφαλαίων τοῦ ἑλληνογλώσσου κειμένου ὡς καὶ — μετά τινων προσθηκῶν — τὰ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Petit (σσ. XXV - XXVI) συμπεριληφθέντα σημειώματα τῶν δύο πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων, ἤτοι Δοσιθέου (1669) καὶ Χρυσάνθου Νοταρᾶ (1720) [3].

Κῶδιξ τῆς Χάλκης (ἀρ. 116, Παναγίας Καμαριωτίσσης) ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἄπορα τοῦ Τυπικοῦ» 15ου αἰ. γραφεὶς διὰ χειρὸς ...*Γληγορίου τὸ ἐπίκλην Πακουριανοῦ* οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὸ Τυπικὸν τῆς Μονῆς Πετριτζοῦ [4].

Προσφάτως ὁ καθηγητὴς Fonkič ἀνεκοίνωσε νέαν παραλλαγὴν νεοελληνικῆς παραφράσεως, προερχομένην ἐκ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Κιέβου καὶ εὑρισκομένην σήμερον εἰς τὴν Κεντρικὴν Ἐπιστημονικὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ (ἀρ. Ζ 4579) [5]. Ἡ παραλλαγὴ αὐτὴ φέρει τὴν χρονολογίαν 1792 ὅπως καὶ ἡ τῆς Χίου καὶ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Νικηφόρου Φιλιππουπόλεως ἄνευ χρονολογίας, ἐνῷ τὴν νεοελληνικὴν παραλλαγὴν τῆς Χίου ὑπογράφουν ὁ Παΐσιος (1819) καὶ ὁ Νικηφόρος (1825).

Ἐξ ἄλλου ὑπάρχει μετάφρασις τοῦ ἑλληνογλώσσου Τυπικοῦ εἰς βουλγαρικὴν γλῶσσαν, πονηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου τῆς Μονῆς Παϊσίου τῷ 1925 [6].

Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ ἰβηρικὸν (γεωργιανὸν) κείμενον τοῦ Τυπικοῦ τοῦ Πακουριανοῦ, σώζεται μέχρι τοῦδε εἰς δύο χειρόγραφα, εὑρισκόμενα τὸ ἓν εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην Σόφιας (ἀρ. 581) καὶ τὸ ἄλλο συνεσταχωμένον μετὰ τοῦ ἀναφερθέντος ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου εἰς τὴν Βιβλιοθήκην «Ἀδ. Κοραῆς» Χίου (ἀρ. 1598). Ἐκ τούτων τὸ πρῶτον ἐξεδόθη μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως καὶ μικροῦ γλωσσαρίου, ἑρμηνευομένου ἐπίσης εἰς λατινικὴν ὑπὸ M. Tarchnišvili [7] τὸ δὲ δεύτερον μετὰ ρωσικῆς μεταφράσεως καὶ σχολίων

---

1. Εἰς Žurnal ministerstva narodnago prosveščenije (Ἐφημερὶς ὑπουργείου δημοσίας ἐκπαιδεύσεως), Πετρούπολις 1887, 254, σσ. 76 - 77.

2. P. XXXII.

3. Μιλήτου Αἰμιλιανοῦ, Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκουμεν. Πατριαρχείου..., Ὀρθοδοξία 38, 1963, σσ. 416 - 418.

4. Αἰμιλιανοῦ Τσακοπούλου, Περιγραφικὸς κατάλογος..., Ὀρθοδοξία 27, 1952, σσ. 235 - 237.

5. B. L. Fonkič, ἔνθ' ἀνωτ.

6. Ustav napisan ot velikija Domestik na Zapada Grigorij Pacurian... Prevel i izdava igumenăt na sv. Petričko - Bačkovskata stavropisatelna obitel archimandrit Paisij, Plovdiv, 1925. Βλ. Istoričeski Pregled 24, 1958, σ. 103.

7. Michael Tarchnišvili, Typicon Gregorii Pacuriani. Corpus scriptorum christianorum orientalium vol. 143 - 144. Scriptores iberici tom. 3 - 4, Louvain 1954.

ὑπὸ A. Šanidze [1]. Ἔλαβον γνῶσιν τῆς ἰβηρικῆς μορφῆς τοῦ Τυπικοῦ ἐκ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ Tarchnišvili. Δὲν πρόκειται περὶ πιστῆς πάντοτε ἀποδόσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου. Τὸ ἰβηρικὸν ἐμφανίζεται ἄλλοτε συνοπτικώτερον καὶ ἄλλοτε πλέον ἀνεπτυγμένον [2]. Ἐλλείπουν ἐξ αὐτοῦ τὸ τέλος τοῦ Ε' κεφαλαίου (σχεδὸν ὡς καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν) καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Ϛ' κεφαλαίου (ἥτις δὲν ἐλλείπει ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ) εἰς τὸ τέλος δὲ προστίθεται λειτουργικὸν μέρος καθορίζον τὰς ὑπὲρ τῆς οἰκογενείας τῶν Πακουριανῶν ἐπιμνημοσύνους ἀκολουθίας καὶ δωρεάς. Ἀλλὰ ἡ σπουδαιοτέρα διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο παραλλαγῶν εἶναι ὅτι εἰς τὴν ἰβηρικὴν ἀναφέρεται ὅτι τὸ Τυπικὸν ἐγράφη μόνον εἰς ἑλληνικὴν καὶ ἰβηρικὴν γλῶσσαν [3], ἐνῷ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μαρτυρεῖται ἐπὶ πλέον ὕπαρξις ἀρμενογλώσσου μορφῆς [4]. Ἐὰν ἡ μαρτυρία τῆς ἰβηρικῆς παραλλαγῆς ἀληθεύῃ, τότε βεβαίως εἶναι μάταιον νὰ ἀναζητῶμεν τὴν ἀρμενικὴν παραλλαγὴν τοῦ Τυπικοῦ.

2

Ἀπὸ φιλολογικῆς καθαρῶς ἀπόψεως τὸ ἑλληνόγλωσσον κείμενον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν ἐπίσημον μορφὴν τοῦ Τυπικοῦ, δὲν παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Πρόκειται περὶ κλασσικοῦ δείγματος τῆς λογίας γραφομένης γλώσσης τῶν βυζαντινῶν ὑπαλλήλων, μαρτυρούσης ἀπηχήσεις ἐκ τῆς Γραφῆς, περιλαμβανούσης δὲ καὶ δημώδεις τινὰς τύπους ὡς *κριάριον, κοπάδιον, ὀσπίτιον, βλαττίν, ψαροτόπια, πλησιασμός*, τύπους γνωστοὺς λατινικῆς προελεύσεως ὡς *λεγᾶτον, ῥόγα, ἐξκουσία, κεντηνάριον, φόλλις* κ.ἄ., μοναδικὴν ἰβηρικὴν λέξιν : *τανουτέρης* [5], ὡς καὶ σλαβικὰ τοπωνύμια [6] π.χ. *Ζαβάλτα, Ἰάννοβα, Γέλλοβα, Βατζόκοβα* κ.ἄ.

3

Ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορικῆς οἱ χρησιμοποιούμενοι γλωσσικοὶ ὅροι ἔχουν μεγίστην σπουδαιότητα. Παλαιότερον ἐγένετο λόγος περὶ σπανίων ἢ ἀγνώ-

---

1. A. Šanidze, Gruzinskii Monastir v Bolgarii i ego tipik. Gruzinskaja redactsija tipica, Tbilisi 1971.

2. Πρβλ. Michael Tarchnišvili, ἔνθ' ἀνωτ., vol. 144, tom. 4 : Introductio.

3. Αὐτόθι, σ. 49.

4. P. 56,9.

5. *Κελλαρίτης, ὃς παρὰ τοῖς Ἴβηρσι τανουτέρης ὀνομάζεται*, P. 22,15. Περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως βλ. K. N. Yuzbashian, L'administration byzantine en Arménie aux Xe - XIe siècles, Revue des Études Arméniennes. Nouvelle série X, 1973 - 1974, σσ. 179 - 181.

6. K. Μυρτίλου Ἀποστολίδου, Περὶ Κουκλένης καὶ τῆς φερωνύμου αὐτῆς ἐπὶ τῆς Ροδόπης Μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, Ἀρχ. τοῦ Θρ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ.

στων ἐν τῷ Τυπικῷ λεκτικῶν ὅρων [1]. Ἐν τούτοις σήμερον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι πλὴν γνησίων μοναστικῶν λέξεων καὶ ἐκφράσεων ὡς *μοναστῶν καταγώγιον, προεστὼς τῆς μονῆς, σεμνεῖον, μονὴ αὐτεξούσιος καὶ αὐτοδέσποτος, κρασοβόλια, δοχειάριος, πυλεωνάριος* κ.λ.π., κοινῶν καὶ συχνάκις ἀπαντωμένων εἰς μοναστηριακὰ κείμενα [2], καὶ οἱ ὑπόλοιποι χρησιμοποιούμενοι ὅροι εἶναι, σχεδὸν ἅπαντες, κοινοί, ἤδη γνωστοὶ καὶ ἤδη καθιερωμένοι ἀπὸ τὴν χρῆσιν. Ὀνομασίαι τίτλων, θεσμῶν διοικητικῶν, θεσμῶν φορολογίας, γαιοκτησίας, προσέτι ὀνομασίαι σκευῶν, εἰκόνων καὶ ἄλλων ποικίλων εἰδῶν ἢ ἐννοιῶν εὑρίσκονται μὲ τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς σημασίαν ἢ ἀμυδράς, ἴσως, σημασιολογικὰς ἀποχρώσεις καὶ εἰς προγενεστέρας ἢ συγχρόνους πηγάς, ἰδίως εἰς χρυσόβουλλα, σιγίλλια, διάφορα μοναστηριακὰ καὶ νομικὰ ἔγγραφα, τυπικὰ ὡς καὶ εἰς πηγὰς ἀφηγηματικὰς ὅπως ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος καὶ ὁ Κεκαυμένος. Τοιοῦτοι ὅροι ἀναφέρονται κατωτέρω. Εἰς τὰς ὑποσημειώσεις παρέχονται, ἐνδεικτικῶς μόνον, μνεῖαι ἀντιστοίχου χρήσεως ἐκ προγενεστέρων τοῦ 1083 (ἔτους συντάξεως τοῦ Τυπικοῦ) πηγῶν.

Ἡ τυποποιημένη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὁρολογία τοῦ Τυπικοῦ, θεωρουμένη ἐν συνόλῳ ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν, ὁδηγεῖ ὅσον ἐλάχισται σύγχρονοι πηγαὶ εἰς τὴν πλήρη ἀπεικόνισιν ἐποχῆς ταραχώδους οἵα ὑπῆρξεν ἡ περίοδος ἥτις προηγήθη καὶ ἠκολούθησε τὴν μοιραίαν διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Μαντζικὲρτ ἧτταν τοῦ 1071. Ὁδηγεῖ διὰ τῶν εἰδικῶν δεδομένων κειμένου προοριζομένου αὐστηρῶς διὰ μοναστικὴν χρῆσιν, εἰς τὴν σύλληψιν καὶ διάκρισιν τῶν εὐρυτέρων πλαισίων ἐντὸς τῶν ὁποίων διεμορφώθησαν αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ συνθῆκαι τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος χρονικῆς περιόδου.

Ὁ Ἀρμενογεωργιανὸς Γρηγόριος Πακουριανὸς [3] ἀνῆκεν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιωτικῶν. Ὁ πατήρ του ἦτο *ἄρχων τῶν ἀρχόντων* [4], διετήρει δηλαδὴ τὸν τίτλον τὸν ὁποῖον ἔφερον οἱ Ἀρμένιοι ἡγεμόνες

Θησ. 2, 1935-36, σσ. 7, 9. Στίλπωνος Π. Κυριακίδου, Βυζαντιναὶ μελέται II-V, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1939, σσ. 263-264. Κ. Μυρτίλου Ἀποστολίδου, Τὰ ξενοφανῆ τῆς Φιλιππουπόλεως ὀνόματα, ΕΕΒΣ ΙϚ', 1940, σσ. 264 - 265.

1. Π. Καρολίδου, Τὸ Τυπικὸν τῆς Μονῆς Πετριτζοῦ, Ἕλληνες καὶ Ἴβηρες, Παναθήναια ΙΑ', 1906, σ. 331. Κωνστ. Ἀμάντου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 252.

2. Πρβλ. Δικαίου Βαγιακάκου, Μοναχικὸς βίος καὶ γλῶσσα, ΕΕΒΣ ΜΑ', 1974, σσ. 243 - 258.

3. Περὶ τῆς διφορουμένης καταγωγῆς, ἀρμενικῆς ἢ ἰβηρικῆς τοῦ Π. πολλὰ ἐγράφησαν ἐν οἷς βλ. R. Katičić, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 387. Τὴν καλυτέραν ἑρμηνείαν ἐπὶ τοῦ θέματος, νομίζω, ἔδωκε πρὸ πολλοῦ ὁ N. Marr: ὁ Π. κατήγετο ἐκ Tao-Klardzeti τῆς Ἀρμενίας. Ὅτε κατὰ τὸν 11ον αἰ. ἡ περιοχὴ ἐγένετο ἰβηρική, οἱ ἐν αὐτῇ Ἀρμένιοι Χαλκηδονῖται διετήρησαν μὲν τὴν ἀρμενικὴν γραφήν, ἀλλ' ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς ἐκ γεννήσεως Ἴβηρας, βλ. N. Marr, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 20 - 25. Πρβλ. K. N. Yuzbashian, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 154 κέξ.

4. P. 1,20, 43,12-13. Πρβλ. Κωνστ. Πορφυρογ. De adm. imp. (Mor. - Jenk.) σ. 198, 44,6 κέξ.— Π. Καρολίδης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 291.

πρὸ τῆς προσαρτήσεως τῆς Ἀρμενίας εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν. Ὁ ἀδελφός του διετέλεσε *μάγιστρος* [1] καὶ ἕτερος συγγενής του *τοπάρχης* [2], εἶδος ἀνεξαρτήτου περιφερειακοῦ ἡγεμόνος ὑπὸ τὴν βυζαντινὴν ἐπικυριαρχίαν. Ὁ ἴδιος μαρτυρεῖται τῷ 1074 ἀρχηγὸς μισθοφορικοῦ στρατοῦ, *δοὺξ* [3], εἰς Κὰρς καὶ Θεοδοσιούπολιν — Κάριν τῆς Ἀρμενίας. Διέτρεξε πάντα τὰ πεδία τῶν μαχῶν εἰς Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν : *ἔν τε τοῖς ἑῴοις καὶ τοῖς ἑσπερίοις* [4], διὰ νὰ συντρίψῃ τοὺς ἐχθροὺς τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως : *τοὺς ἀντιτασσομένους οὐ μόνον τῇ Ῥωμανίᾳ ἀλλὰ καὶ παντὶ τῷ γένει τῶν χριστιανῶν* [5]. Οἱ αὐτοκράτορες Μιχαὴλ (Ζ' Δούκας), (Νικηφόρος) Βοτανειάτης καὶ Ἀλέξιος (Α' Κομνηνὸς) ἀντήμειψαν αὐτὸν διὰ τὰς στρατιωτικάς του ὑπηρεσίας δι' εὐεργεσιῶν καὶ δωρεῶν [6].

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἡ δραστηριότης τοῦ Πακουριανοῦ περιωρίσθη εἰς τὴν Δυτικὴν περιοχὴν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, *εἰς τὰ ἑσπέρια* [7], ἔνθα τῷ 1081 ἔτυχε παρ' Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ ἀνωτάτης στρατιωτικῆς διακρίσεως, δηλωτικῆς ταυτοχρόνως τῆς μετατοπίσεως τῆς πολεμικῆς του δράσεως : ἐπωνομάσθη *μέγας δομέστικος τῆς δύσεως* [8]. Εἰς ὅλας τὰς μάχας εἰς τὰς ὁποίας ἔλαβε μέρος τὸν ἠκολούθουν κατὰ

1. P. 11,25-26, 40,34. Πρβλ. Κωνστ. Πορφυρογ. De adm. imp. (Mor.-Jenk.) ἀπὸ σ. 206, 45,50 κέξ.— Nicolas Oikonomidès, Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, Paris 1972, σ. 294. K. N. Yuzbashian, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 164 κέξ.

2. P. 11,16. Πρβλ. Κεκαυμένον (ἔκδ. B. Wassiliewsky - V. Jernsted, Πετρούπολις 1896) σσ. 24,22, 26,11 καὶ ἀλλαχοῦ. — Paul Lemerle, Prolégomènes à une édition critique et commentée des «Conseils et Récits» de Kékauménos, Bruxelles 1960, σσ. 80 - 81. Hélène Ahrweiler, Byzance et la mer, Paris 1966, σ. 56.

3. P. 13,15. Πρβλ. Κεκαυμένον..., σ. 96,6. — Στίλπωνος Π. Κυριακίδου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 53 - 54. Hélène Glykatzi-Ahrweiler, Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe - XIe siècles, BCH 84, 1960, σ. 35. N. Oikonomidès, L'organisation de la frontière orientale de Byzance aux Xe - XIe sièles et le taktikon de l'Escorial. Actes du XIVe Congrès intern. des Ét. Byz. (Bucarest 1971) 1974, σ. 301. K. N. Yuzbashian, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 167 - 168, 175.

4. P. 9,16-17. Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ *Ἑῴα* ἢ *Ἕως* πρὸς δήλωσιν τῆς Ἀνατολῆς καὶ *Ἑσπέρα* ἢ *Ἑσπερία* πρὸς δήλωσιν τῆς Δύσεως, βλ. Κωνστ. Ι. Ἀμάντου, Ἀνατολή-Δύσις, Ἑλληνικὰ 9, 1936, σσ. 33 - 35 (= Γλωσσικὰ μελετήματα, ἔκδ. τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας, ἀρ. 2, σσ. 414 - 416).

5. P. 14,14-15. Περὶ τῶν συγγενῶν καὶ συντρόφων τοῦ Π.: *ἅπαντες γὰρ διὰ ξίφους καὶ χειρὸς τῶν τοῦ θείου σταυροῦ ἐχθρῶν καὶ τῆς Ῥωμανίας τὰ ἑαυτῶν ἐκένωσαν αἵματα*, P. 9,22-24. — Βλ. Κωνστ. Ι. Ἀμάντου, Ῥωμανία, Ἑλληνικὰ 6, 1933, σσ. 231 - 236 (= Γλωσσικὰ μελετήματα..., σσ. 386 - 391).

6. P. ἀντιστοίχως 54,17,26, 54,29, 14,10.

7. P. 12,18. *Κατέλαβον τὰ ἑσπέρια*, P. 8,14.

8. P. 1,2,19, 8,7, 56,12, 57,12,18. Πρβλ. Mikl. - Müll., A.D. VI, σ. 5,1,13 (1073).— Rod. Guilland, Le grand domesticat à Byzance, Échos d'Orient 37,

τὴν συνήθειαν τῆς ἐποχῆς, ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ *συγγενεῖς* του, ἀφ' ἑτέρου δὲ πάντες οἱ ἔμπιστοι *ἄνθρωποί* του, ἤτοι στρατιῶται, δοῦλοι καὶ ἕτεροι ἐξ αὐτοῦ ὡσαύτως ἐξαρτώμενοι. Νομίζω ὅτι αἱ ἐκφράσεις «πλῆθος τῶν ὑπ' ἐμέ» [1], «ἄνθρωποί μου» [2], «ἐνθέῳ ἀγάπῃ ἐκδουλεύοντες» [3] εἶναι ἰσοδύναμοι καὶ ἔχουν γενικὴν σημασίαν. Μὲ ὅλους τοὺς ἐμπίστους αὐτοῦ ἐγνώρισε τὴν αἰχμαλωσίαν πεσὼν εἰς χεῖρας τῶν ἀλλοπίστων: *εἰς χεῖρας ἐθνῶν* [4] καὶ μὲ αὐτοὺς ἀνεζήτησε τὴν γαλήνην εἰς τὴν Μονὴν Πετριτζοῦ, εἰς Φιλιππούπολιν ἥτις κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἦτο κέντρον τῆς δραστηριότητος τῶν Παυλικιανῶν : *κατὰ τὸ ἀνίδρυτον ἔθνος τῶν οἰκούντων τὸ θέμα Φιλιππουπόλεως* [5]. Εἰς τὴν Μονὴν ταύτην ἔνθα συμφώνως πρὸς μαρτυρίας ὑπῆρχε πυρὴν μοναστικῆς ζωῆς πρὸ τοῦ 1083 [6], ἔτους συντάξεως τοῦ Τυπικοῦ, ὁ Πακουριανὸς προσέφερεν ὄχι μόνον τὴν προσωπικήν του περιουσίαν, ἀπόκτημα τῆς στρατιωτικῆς αὐτοῦ σταδιοδρομίας, ἀλλὰ καὶ τὴν περιουσίαν τοῦ ἀδελφοῦ του, χρήματα καὶ κτήσεις ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ. Ἐκ τῶν μεγάλων ἀξιωμάτων τὰ ὁποῖα κατέλαβεν ὁ ἴδιος εἰς Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν ἀπέμειναν χρυσόβουλλα δηλωτικὰ ὄχι ἁπλῶν τιμητικῶν διακρίσεων, ἀλλὰ ἀποδεικτικὰ τιμίας ἀσκήσεως ἑκάστου ἀξιώματος : χρυσόβουλλα *ἀθωώσεως πράξεως* [7].

1938, σσ. 53 - 64, V. Laurent, Le grand domesticat. Notes complémentaires, αὐτόθι, σσ. 65 - 72 (Ἐπανέκδοσις : Rod. Guilland, Recherches sur les institutions byzantines I, Berlin - Amsterdam 1967, σσ. 405 - 425). K. N. Yuzbashian, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 168.

1. P. 9,15. Πρβλ. Jus Graecoromanum (ἐπιμ. Ἰω. καὶ Παν. Ζέπου) 5, σ. 504,18.

2. P. 6,13, 9,19, 11,5, 37,36, 39,1, 45,5, 45,21, 55,20. Πρβλ. Τυπικὸν Ἀθανασίου (περὶ τὸ 970) ἐν Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Leipzig 1894 (ἀνατύπωσις 1965), σ. 104,3-4. Κωνστ. Πορφυρογ. De Cer., Bonn, I, σ. 269,5-6. — Περὶ τῶν «ἀνθρώπων» διάφοροι ἑρμηνεῖαι : V. A. Arutjunova, ἔνθ' ἀνωτ., George Ostrogorsky, The aristocracy in Byzantium, Dumbarton Oaks Papers 25, 1971, σσ. 12 - 16.

3. P. 9,21.

4. P. 9,20. Πρβλ. Τυπικὸν Ἰωάννου Τσιμισκῆ (972) ἐν Ph. Meyer, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 148,32. Κεκαυμένον..., σ. 10,13 καὶ ἀλλαχοῦ. — Paul Lemerle, Prolégomènes..., σ. 80.

5. P. 9,7-8. Οἱ ὑπὸ Τσιμισκῆ ἐγκατασταθέντες εἰς Φιλιππούπολιν Παυλικιανοί, σύμμαχοι τῶν Βυζαντινῶν κατ' ἀρχάς, ταχέως κυριαρχήσαντες τῆς περιοχῆς προέβαινον εἰς ἐχθρικὰς κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐνεργείας. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ τοὺς ἀποκαλεῖ *ἀποστάτας* (Leib) II, σσ. 44,2. Βλ. Ἰωάν. Ε. Ἀναστασίου, Οἱ Παυλικιανοί. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ διδασκαλία των ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, Ἀθῆναι 1959 (Ἑταιρ. Θρακ. Μελ. 75), σ. 111.

6. N. Marr, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 17. A. Šanidze ἐν Istoričeski Pregled 24, 1958, σ. 102.

7. *Ἀθώωσις πράξεως*, P. 54,19-21, 55,3. *Ἀθώωσις θέματος*, P. 55,15. Πρβλ. Jus Graecoromanum..., 5, σ. 65,24 κέξ. — Hélène Glykatzi-Ahrweiler, Recherches sur l'administration..., BCH 84, 1960, σσ. 86 - 87. P. Lemerle - A.

3 - 5 - 1979

Διὰ τῆς ἐν τῷ Τυπικῷ χρησιμοποιουμένης ὁρολογίας πρὸς ἐντοπισμὸν ἢ προσδιορισμὸν κτήσεων τοῦ Πακουριανοῦ καθίστανται ἐμφανεῖς χαρακτηριστικαί τινες μορφαὶ τοῦ ἐπαρχιακοῦ διοικητικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συστήματος. Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ σημειωθῇ οἱ ὅροι *θέμα* καὶ *βάνδον* δὲν ἔχουν πάντοτε συγκεκριμένην διοικητικὴν σημασίαν πολιτικὴν ἢ στρατιωτικήν, ἀλλὰ τίθενται ὡς γεωγραφικοὶ προσδιορισμοὶ δηλωτικοὶ περιοχῆς ἐν γένει. Οὕτω διακρίνονται παράλληλοι καὶ ἰσοδύναμοι ἐκφράσεις : *θέμα τῆς Φιλιππουπόλεως* [1] - *ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς Φιλιππουπόλεως* [2]. *Κατὰ τὴν τοποθεσίαν τοῦ βάνδου Μοσυνουπόλεως* [3] - *ἐν τοῖς μέρεσι τῆς Μοσυνοπόλεως* [4].

Οἱ συχνάκις ἀπαντώμενοι τύποι *κάστρον* καὶ *χωρίον* ἔχουν διαφόρους σημασίας. Ἄλλοτε ταυτίζονται : *κάστρον ἤτοι τὸ χωρίον τὸ ἐπονομαζόμενον Πετριτζός* [5]. Ἄλλοτε *κάστρον* δηλοῖ τὸ ὀχυρὸν οἰκοδόμημα : *χωρίον τὸ ἐπονομαζόμενον Στενίμαχος σὺν τοῖς παρ' ἐμοῦ κτισθεῖσιν ἐν αὐτῷ δυσὶ κάστροις* [6]. Ἀλλοῦ ἡ ἔννοια *κάστρον* εἶναι εὐρυτέρα τῆς ἐννοίας *χωρίον* : *τὸ κάστρον τὸ ὀνομαζόμενον Βάνιστα* (γραπτέον *Βάνισκα*) *σὺν τῇ βρύσει καὶ τοῖς λοιποῖς αὐτοῦ πᾶσι χωρίοις* [7]. Ὁπωσδήποτε *κάστρον* πρὸς δήλωσιν ὀχυρᾶς ἐν γένει θέσεως, μνημονεύεται πολλάκις μεταξὺ τῶν ἀναφερομένων κτήσεων. Ἐν τῷ Τυπικῷ ὡσαύτως ἀναφέρονται λεπτομερῶς πάντα τὰ κτήματα τοῦ Πακουριανοῦ τὰ ὁποῖα ἐδόθησαν εἰς αὐτὸν ὄχι ὑπὸ ὅρους ἀλλὰ διὰ νὰ διαθέτῃ καὶ ἐκμεταλλεύεται αὐτά, κληρονομικῷ δικαιώματι κατὰ τὴν θέλησίν του, ὡς κτήματα *πατρικῆς κατασχέσεως* [8]. Οὕτω μνημονεύονται *ἀγροὶ* [9] -*ἀγρίδια* [10]

Guillou - N. Svoronos - D. Papachryssanthou, Actes de Lavra, texte, Paris 1970, σ. 231.

1. P. 9,7-8, 10,8. Περὶ τῆς γεωγραφικῆς σημασίας τοῦ ὅρου θέμα βλ. Hélène Glykatzi-Ahrweiler, Recherches sur l'administration..., BCH 84, 1960, σσ. 79 - 80.

2. P. 21,25-26.

3. P. 10,32.

4. P. 21,26.

5. P. 10,8-9. Πρβλ. καί : *ἐντὸς τοῦ κάστρου Μοσυνουπόλεως*, P. 11,6, 11,10-11, *ἐντὸς δὲ τοῦ κάστρου τοῦ Περιθεωρίου*, P. 11,14-15. *Ἐντὸς τοῦ κάστρου τῆς Ραιδεστοῦ*, Διάταξις Ἀτταλειάτου (1077), Mikl. - Müll., A.D. V, σ. 297,5.

6. P. 10,17-19. Πρβλ. καί : *οἰκοδομῆς κάστρων*, P. 55,6.

7. P. 10,26-27. Πρβλ. καί : *τῶν δὲ προειρημένων κάστρων τε καὶ χωρίων καὶ προαστίων ἁπάντων*, P. 13,3-4. *Ἐὰν εἰς ἰδίαν χώραν κάστρα τυχὸν ἢ χωρία ἔχῃς, εἶ δὲ ἐν αὐτοῖς τοπάρχης*, Κεκαυμένος...., σ. 76,16-17.

8. P. 10,5,15. Πρβλ. *τὴν ἑαυτοῦ κατάσχεσιν ἀφορίσας διὰ τὸ ἀνενόχλητον*, Jus Graecoromanum..., 1, σ. 216,10.

9. P. 10,10-14,20, 51,11. Πρβλ. Jus Graecoromanum..., 5, σσ. 495,14-15, 506,3-9.

10. P. 10,10, 19, 27, 12,25, 33, 38,1. Πρβλ. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des heiligen Berges. Textband, München 1948, σ. 101, ἀρ. 35,34 (1079). — Michel

(ἀγροτικαὶ ἐγκαταστάσεις), *γῆ νομαδιαία*[1] (βοσκότοποι), *χωραφιαῖα*[2] - *χωράφια*[3] - *γῆ ἀρόσιμος*[4] - *τόπια τῶν χωραφίων*[5] (διάφοροι ἐκτάσεις πρὸς καλλιέργειαν), ἅπαντα καλλιεργούμενα ὑπὸ *παροίκων*[6] (καλλιεργητῶν προσηρτημένων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κατόχου τῆς γῆς). Οἱ πάροικοι εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ πληρώνουν φόρους καὶ νὰ προσφέρουν ὑποχρεωτικὴν ἐργασίαν εἰς τὸν ἄρχοντα (*ἐπήρεια*[7], *ὑπερεπήρεια, ἀγγαρεία*[8], *δουλεία*[9]). Εἶναι ἐγκατεστημένοι εἰς ἀγροτικοὺς συνοικισμούς, *προάστια*[10], *παροικοτόπια*[11], ἔνθα ἐγκαθίστανται ἐπίσης ἐργάται *μίσθιοι*[12] (ἔμμισθοι) ἐργαζόμενοι εἰς τὰ κτήματα. Ἡ Μονὴ εἶναι *αὐτοδέσποτος, αὐτεξούσιος*[13] ἤτοι ἀπηλλαγμένη πάσης παρεμβάσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ ἀνεξάρτητος καὶ πάσης

Dendias, Contributions à l'étude de l'administration locale dans l'empire byzantin, Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθν. Βυζαντιν. Συνεδρ. (1953), περ. Ἑλληνικά, Παράρτημα ἀρ. 9, Ἀθῆναι 1956, σ. 355.

1. P. 13,31. Πρβλ. P. Lemerle - A. Guillou - N. Svoronos - D. Papachryssanthou, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 160, ἀρ. 20,55 (1016).

2. P. 11,13. Πρβλ.: *χωραφιαῖοι τόποι*. Francisco Trinchera, Syllabus graecarum membranarum..., Neapoli 1865, ἀρ. XII, σ. 11 (1000).

3. P. 11,9. Πρβλ. Mikl. - Müll., A.D. VI, σ. 6,15 (1073). — Κωνστ. Ι. Ἀμάντου, Γλωσσικὰ περίεργα, Νέα Ἑστία 55, 1954, σ. 8 (= Γλωσσικὰ μελετήματα..., σ. 545).

4. P. 13,31.

5. P. 11,9, 13, 12,30. Πρβλ. Τυπικὸν Ἀθανασίου, ἐν Ph. Meyer, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 105,18. — Βλ. καὶ Στίλπωνος Π. Κυριακίδου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 274.

6. P. 13,29, 42,7, 48,11, 49,5-6, 11, 51,23. Πρβλ. Mikl. - Müll., A.D. V, σ. 3,4-5 (1045), σ. 7,12-14 (1051).

7. P. 3,24, 36,26, 48,12. Πρβλ. Τυπικὸν Κωνστ. Μονομάχου (1045) ἐν Ph. Meyer, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 151 - 152. Mikl. - Müll., A.D. VI, σσ. 20,19, 21,4 (1079) καὶ Ἔρας Λ. Βρανούση, Πατμιακά. Χρυσόβουλλον Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου ὑπὲρ τῆς ἐν Στροβίλῳ Μονῆς τοῦ Προδρόμου (1079), ΕΕΒΣ ΛΓ', 1964, σσ. 61,19, 62,36.

8. P. 9,29. Πρβλ. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern..., σ. 26, ἀρ. 1/2,34 (1082).

9. P. 20,32, 26,33, 48,12. Πρβλ. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern..., σ. 102, ἀρ. 35,90-91 (1079).

10. P. 11,1, 12, 13,4, 41,8. Πρβλ. Mikl. - Müll., A.D. VI, σ. 12,32 (1073). Fr. Dölger, Beiträge zur Geschichte der Byzantinischen Finanzverwaltung..., Byzantinishes Archiv 9, 1927, σ. 115,39-42. — M. Dendias, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 354.

11. P. 51,16. Πρβλ. Mikl. - Müll., A.D. VI, σ. 1,8 (1073).

12. P. 42,7. Πρβλ. Μιχ. Γούδα, Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς ἐν Ἄθῳ ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, ΕΕΒΣ Γ', 1926, σ. 122,29 (1080).

13. *Αὐτοδέσποτος*, P. 37,21. *Αὐτεξούσιος*, P. 37,4, 20. Πρβλ. Mikl. - Müll., A.D. VI, σ. 20,13-14 (1079) καὶ Ἔρας Λ. Βρανούση, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 61,14-15. Περὶ τοῦ ὅρου *αὐτοδέσποτος* βλ. Ἰωάννου Π. Τσικνοπούλλου, Κυπριακὰ Τυπικά, Λευκωσία 1969 (ἔκδ. Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν), σ. 108.

κοσμικῆς ἐξουσίας, ἐλευθέρα *ἀπὸ παντοίων ἀρχοντικῶν προσώπων καὶ κεφαλῶν*[1], ἐκπροσώπων, ἐν προκειμένῳ, ἐπαρχιακῆς διοικήσεως.

Ὁ Πακουριανὸς ἐξησφάλισε διὰ τὴν Μονὴν φορολογικὴν ἀπαλλαγήν, δηλουμένην διὰ τῶν ὅρων *ἐξκουσία*[2], *λογίσιμον*, *λογισθῆναι*[3] ὡς καὶ τίτλους κυριότητος ἀναγραφομένης τῆς συναφοῦς ὁρολογίας ἐκ τῆς ὁποίας σημειοῦμεν: *περιοχὴ*[4] (ὅρια), *περιορισμὸς*[5] (περιγραφὴ τῶν ὁρίων), *διακράτησις*[6] (δικαιώματα ἀλλὰ καὶ ὑποχρεώσεις τὰς ὁποίας συνεπάγεται ἡ ἰδιοκτησία), *ἰσοκώδικον*[7] (ἀντίγραφον ἐπισήμου νομικῆς πράξεως δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς τίτλος ἰδιοκτησίας), *ἔνστατος* (κύριος) καὶ *ὑποκατάστατος*[8] κληρονόμος, *λίβελλοι*[9] (ἐπίσημα ἔγγραφα ἀγοραπωλησιῶν, ἀγωγῶν κ.λπ. συντασσόμενα ὑπὸ λιβελλησίων), *ληγᾶτον - λεγᾶτον*[10] (διὰ διαθήκης δωρεά).

---

1. P. 15,8, 15. *Ἀρχοντικὰ πρόσωπα*, πρβλ. Τυπικὸν Ἰωάννου Τσιμισκῆ (972) ἐν Ph. Meyer, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 141,9. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern..., σ. 102, ἀρ. 35,58-59 (1079). *Κεφαλαί*, πρβλ. Κεκαυμένου..., σ. 69,18, 24. — Βλ. καὶ Hélène Ahrweiler, Byzance et la mer..., σ. 193, σημ. 4.

2. P. 54,21. Πρβλ. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern..., σ. 155, ἀρ. 56,1-3 (995). Mikl. - Müll., A.D. V, σ. 7,16-17 (1051). — Peter Charanis, The monastic properties and the state in the Byzantine Empire, Dumbarton Oaks Papers 4, 1948, σσ. 65 - 66 (= Variorum Reprints, London 1973, I).

3. P. 10,6. *Λογίσιμον πιττάκιον*, P. 56,4-5. *Λογισθῆναι*, P. 55,26. Πρβλ. Fr. Dölger, Beiträge..., Byzantinisches Archiv 9, 1927, σ. 117,1 κέξ. καὶ αὐτόθι, σσ. 144 - 147. — G. Ostrogorskij, Pour l'histoire de l'immunité à Byzance, Byzantion 28, 1958, σσ. 180 - 183.

4. P. 10,14-15, 24,28, 30, 11,2, 20-21, 12,25. Πρβλ. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern..., σ. 274, ἀρ. 103,14 (1015).

5. P. 10,17, 25, 53,3. Πρβλ. W. Regel - E. Kurtz - B. Korablev, Actes de Zographou, VVr XIII, 1907, Παράρτημα, σ. 2,21-22 (980). Αὐτόθι, σ. 5,43 κέξ. (1023 ἢ 1038).

6. P. 10,15, 24, 28-30, 11,2, 18, 21, 12,26, 49,9. Πρβλ. L. Petit - W. Regel, Actes d'Esphigménou, VVr XII, 1906, Παράρτημα, σ. 4,25-26 καὶ Jacques Lefort, Actes d'Esphigménou, texte, Paris 1973, σ. 48, ἀρ. 3,21-23 (1040 - 41;). *Ἀρχαία διακράτησις* πρβλ. L. Petit et B. Korablev, Actes de Chilandar, VVr XVII, 1911, Παράρτημα, σ. 1,11-12 (1009).

7. P. 55,33-34. Πρβλ. Jacques Lefort, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 52, ἀρ. 4,3, 53,21-22 (1078). — Nicolas G. Svoronos, Recherches sur le cadastre byzantin..., BCH 83, 1959, σσ. 58 - 59 (= Variorum Reprints, London 1973, III).

8. P. 12,34, 36,32. Πρβλ. Jus Graecoromanum..., 6, σ. 153,11 καὶ Αὐτόθι 7, σ. 444,25 κέξ.

9. P. 54,25. Πρβλ. Jus Graecoromanum..., 1, 243,28. Διάτ. Ἀτταλ. A.D. V, 315,13-15. Fr. Dölger, Beiträge..., σ. 114,19-21. — K. Ed. Zachariä von Lingenthal, Geschichte des griechisch - römischen Rechts, dritte Aufl. Berlin 1892, σσ. 394, 401. Nicolas Oikonomidès, Les listes de préséance..., σσ. 115, 322.

10. P. 12,28, 13,1, 36,30, 39,4. Πρβλ. Jus Graecoromanum..., 3, σ. 116. *Λόγῳ λεγάτου*: Fr. Trinchera, Syllabus..., ἀρ. XXIV, σ. 26 (1032).

Πρέπει τέλος νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῶν πολυτίμων εἰδῶν τὰ ὁποῖα ὁ Πακουριανὸς ἀφιέρωσεν εἰς τὴν Μονήν. Εἶναι δὲ ταῦτα ἱερὰ βιβλία μετὰ πολυτελῶν καλυμμάτων ἀργυρῶν *διαχρύσων* καὶ ἐπικολλήσεις πολυτίμων λίθων, βαρύτιμοι ἱερατικαὶ καὶ βασιλικαὶ ἀμφιέσεις, ἱερὰ κειμήλια καὶ σκεύη, εἰκόνες. Τὰς ὀνομασίας τῶν εἰδῶν αὐτῶν ἀνευρίσκει τις ἰδίως εἰς τὴν «Ἔκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως» τοῦ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου καὶ εἰς τὴν Διάταξιν τοῦ Ἀτταλειάτου. Ἀναφέρονται εἰκόνες *χειμευταὶ* [1] (μετ' ἐνθέτων διακοσμήσεων), *ὑλογραφίαι* [2] (εἰκόνες ἐπὶ ξύλου), εἰκόνες *σαρούτην* [3] (ψηφιδωταὶ) *μετὰ ἀργυρῶν περιφερίων* [4], *ἀλλαξίματα* [5] *πρεσβυτέρων* (πολυτελῆ ἱερὰ ἄμφια), *ἐπιλώρικα ὀξυκάστωρα* [6] - *βλαττία ὀξυκάστωρα* - *βλαττὶν τριβλάττιον* [7] (βασιλικὰ πολύτιμα ἐνδύματα εἰς διαφόρους ἀποχρώσεις τοῦ πορφυροῦ), *σφιγκτούρια* [8] (ἱμάτια σφιγγόμενα εἰς τὴν μέσην διὰ ζώνης) *δρακοντάρια μετὰ τῶν ἀβηνῶν αὐτῶν* [9], σκεύη οἰκιακῆς χρήσεως: *μουχρούτια* [10] (ἀγγεῖα οἴνου), *σκουτέλλια* [11] (πινάκια), *χερνιβόξεστα* [12] (λεκάναι μετὰ πρόχου πρὸς νίψιμον)

---

1. P. 52,21-24. *Χείμευσις καὶ χύμευσις*, P. 14,6, 53,26. Πρβλ. Διάτ. Ἀτταλ. A.D. V, σ. 352,2.— Κωνστ. Ι. Ἀμάντου, Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις εἰς μεσαιωνικοὺς συγγραφεῖς, ΕΕΒΣ Β', 1925, σσ. 281 - 282 (= Γλωσσικὰ μελετήματα..., σ. 277).

2. P. 52,27-28. Πρβλ. Διάτ. Ἀτταλ. A.D. V, 324,4.

3. P. 52,29. Πρβλ. Διάτ. Ἀτταλ. A.D. V, 324,13, 14.— Βλ. Ἄννας Μαραβᾶ-Χατζηνικολάου, Ἡ ψηφιδωτὴ εἰκόνα τῆς Πάτμου, Δελτ. Χριστ. Ἀρχ. Ἑτ. Α' (1959), 1960, σσ. 127 - 129.

4. P. 52,27, 30. Πρβλ. Διάτ. Ἀτταλ. A.D. V, σ. 324,13.

5. P. 53,27. Πρβλ. Κωνστ. Πορφυρογ. De Cer. Bonn I, σ. 641,7 κέξ.— Βλ. Φαίδωνος Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, ΒII, σ. 21.

6. P. 53,20. Πρβλ. *Ἐπιλώρικον*: Κωνστ. Πορφυρογ. De Cer. Bonn I, σ. 500,6 καὶ II, Reiske, Com. ad Const. Porph. σ. 583. *Ὀξυκάστωρα* = ὑφάσματα ἐκ τριχῶν κάστορος, χρώματος βαθέος πορφυροῦ. Πρβλ. *κοντομάνικα ὀξέα*, Κωνστ. Πορφυρογ. De Cer. Bonn I, σ. 641,11.— Βλ. Φαίδωνος Κουκουλέ, ἔνθ' ἀνωτ., ΒII, σ. 37. Περὶ ὑφασμάτων κατασκευαζομένων ἐκ τριχῶν κάστορος, Φαίδωνος Κουκουλέ, ἔνθ' ἀνωτ., ΒII, σ. 41.

7. P. 53,21-22. Πρβλ. Κωνστ. Πορφυρογ. De Cer. Bonn I, σ. 470,18.— Βλ. Φαίδωνος Κουκουλέ, ἔνθ' ἀνωτ., ΒII, σ. 40.

8. P. 53,20. Πρβλ. Κωνστ. Πορφυρογ. De Cer. Bonn I, σ. 471,5.— Βλ. Κωνστ. Ι. Ἀμάντου, Γλωσσικά, BZ 28, 1928, σσ. 21 - 22 (= Γλωσσικὰ μελετήματα..., σ. 293). Φαίδωνος Κουκουλέ, ἔνθ' ἀνωτ., ΣΤ', σσ. 293 - 294.

9. P. 53,32-34. Ἡ λέξις *δρακοντάριον* πρέπει νὰ ἔχῃ σχέσιν μὲ τὴν λέξιν δρακόντι = χονδρὸν κηρίον, βλ. Κοσμᾶ Βλάχου, Ἡ χερσόνησος τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ αἱ ἐν αὐτῇ μοναὶ καὶ οἱ μοναχοὶ πάλαι τε καὶ νῦν. Ἐν Βόλῳ 1903, σ. 162, σημ. 2. Πρβλ. καὶ H. Pernot, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 294. *Ἀβήνα* = ἱμάς, λωρίον, πρβλ. Mikl.-Müll., A.D. VI, σ. 5,34 (1073). *Δρακοντάριον*, νομίζω: πολυκήριον (κοινῶς πολυκέρι).

10. P. 53,58.— Βλ. Φαίδωνος Κουκουλέ, ἔνθ' ἀνωτ., Ε', σσ. 154 - 155, 159.

11. P. 53,59. Πρβλ. Κωνστ. Πορφυρογ. De Cer. Bonn I, σ. 472,7.

12. Πρβλ. Κωνστ. Πορφυρογ. De Cer. Bonn I, σ. 9,18 καὶ II, Reiske..., σ. 61.— Φαίδωνος Κουκουλέ, ἔνθ' ἀνωτ., Ε', σσ. 184, 203.

κ.λ.π. Εἰς τὸ ἰβηρικὸν κείμενον προστίθενται καὶ ἕτερα εἴδη ἐκκλησιαστικὰ ὡς καὶ εἴδη ὑαλοτεχνίας [1]. Πᾶσαι αἱ σχετικαὶ ἀναφοραὶ εἶναι πολύτιμοι διὰ τὸν μελετητὴν ἰδίᾳ τῆς εἰκονογραφίας καὶ μικροτεχνίας τοῦ 11ου αἰ.

4

Ὁ Πακουριανὸς διὰ τοῦ Τυπικοῦ του ἔδωκεν ἀκουσίως, δίχως νὰ τὸ ἐπιδιώξῃ, χαρακτηριστικὴν γενικὴν εἰκόνα τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τῶν χρόνων του. Ἡ γενικὴ αὔτη εἰκὼν συντίθεται ὡς ἀκολούθως. Ξένοι εὐγενεῖς εἰσέρχονται εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν τοῦ Βυζαντίου καὶ λαμβάνουν ἐνεργὸν μέρος εἰς αὐτήν [2]. Τάσσονται εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν αὐτοκρατόρων καὶ ἀμείβονται ὑπ' αὐτῶν πλουσιοπαρόχως. Ἀποκτοῦν οὕτω σεβαστὴν περιουσίαν κινητὴν καὶ ἀκίνητον. Αἱ κτήσεις αὐτῶν εἰς τὰ ἀπολεσθέντα ἐδάφη τῆς Ἀνατολῆς ἀντικαθίστανται δι' ἑτέρων κτήσεων εἰς μεθοριακὰς πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας [3]. Οἱ καιροὶ εἶναι κρίσιμοι. Οἱ στρατιῶται - γαιοκτήμονες ὀφείλουν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ εἶναι ἕτοιμοι πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς ἀπειλῆς τῶν Σελτζούκων οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἤδη προξενήσει τεράστια ρήγματα εἰς τὸ ἄλλοτε πανίσχυρον κράτος. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει ποτὲ νὰ γίνουν ἀπόμαχοι. Αἱ παραχωρηθεῖσαι εἰς αὐτοὺς ἐκτάσεις γῆς εὑρίσκονται εἰς θέσεις ὀχυρὰς ὅπου κτίζουν νέα κάστρα καὶ πύργους [4]. Παραλλήλως ἐκμεταλλεύονται τὴν γῆν ὑποτεταγμένοι εἰς τὸ κοινωνικὸν σύστημα τῆς ἐποχῆς τὸ ὁποῖον εὐνοεῖ τὴν πρόσδεσιν μικροκαλλιεργητῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν πλουσίων γαιοκτημόνων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως αὐτὴν εἶναι εὔκολος ἡ ὁδὸς ἡ ἄγουσα ἀπὸ τῆς ἐγκοσμίου δόξης, τῶν ἀξιωμάτων καὶ τοῦ πλούτου εἰς τὴν αὐστηρότητα τῆς μοναστικῆς ζωῆς. Ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ ἐνθαρρύνει τὸν μοναχισμόν [5]. Παλαιοὶ ἀξιωματοῦχοι καὶ στρατιωτικοὶ περιβάλλονται τὸ ράσον τοῦ μοναχοῦ. Μερικοὶ γίνονται ἱδρυταὶ μονῶν. Ἡ περιουσία αὐτῶν ἀπηλλαγμένη βαρείας κρατικῆς φορολογίας μεταβιβάζεται εἰς τὴν κυριότητα μονῶν αὐτονόμων. Οὕτω ἱδρυτικὰ μοναστηριακὰ καταστατικὰ δὲν θέτουν μόνον κανόνας μοναστικῆς ζωῆς, ἀλλὰ καθίστανται συνάμα συμφωνητικὰ

---

1. M. Tarchnisvili, ἔνθ' ἀνωτ., vol. 144, tom. 4, σ. 46.

2. K. N. Yuzbashian, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 177 - 178.

3. Πρβλ. Speros Vryonis, The decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the process of islamization..., Berkeley, Los Angeles, London 1971, σ. 229.

4. N. Oikonomides, The donations of castles in the last quarter of the 11th century, ἐν Polychronion Festschrift Franz Dölger..., Heidelberg 1966, σ. 416.

5. Πρβλ. Étienne Sargologos, La vie de saint Cyrille le Philéote moine byzantin. Subsidia Hagiographica, nº 39, Bruxelles 1964, σσ. 232 - 235, ἀρ. 9 - 13.

περιουσιακῶν διακανονισμῶν [1]. Οἱ παλαιοὶ ἀξιωματοῦχοι καὶ στρατιωτικοὶ πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε προσηλωμένοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ αὐτοκράτορος. Βεβαίως δὲν ἔλειψαν αἱ ἀποσκιρτήσεις καὶ αἱ προδοσίαι ἐκ μέρους τῶν ξένων αὐτῶν [2] οἱ ὁποῖοι εἰς ἀντάλλαγμα τῶν ὑπηρεσιῶν των ἐδέχθησαν τὴν αὐτοκρατορικὴν γενναιοδωρίαν. Ὁ Πακουριανὸς ὁπωσδήποτε δὲν ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτήν. Εἰς εἰδικὴν περίπτωσιν δὲν ἐλησμόνησε τὴν φυλετικήν του καταγωγήν [3], ἀλλ' ἔμεινε πιστὸς εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν. Προώρισε τὴν Μονὴν Πετριτζοῦ ἀποκλειστικῶς δι' Ἴβηρας, ἐξέφρασε περὶ τῶν Ἑλλήνων χαρακτηρισμούς, μᾶλλον ταπεινωτικούς. Τρία ἔτη μετὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Τυπικοῦ ὅμως ἐφονεύθη εἰς μάχην ὑπερασπιζόμενος τὸν Ἀλέξιον Κομνηνον [4].

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Κατωτέρω σημειοῦνται παραναγνώσεις καὶ παραλείψεις τῆς ἐκδόσεως Μουσαίου (βλ. σ. 330 σημ. 1 καὶ 2). Διὰ Χ δηλοῦται τὸ ἀντίστοιχον χειρ. (1599) τῆς Βιβλιοθήκης «Ἀδ. Κοραῆς» Χίου.

Μ 157,13 : *ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψψβ'ῳ*, Χ 3,18 : *ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψϞβ'ῳ* — Μ 158,9 : *ἀπὸ τὴν ἀνατολικήν*, Χ 7,1 : *ἀπὸ τὴν ἀνατολὴν* — Μ 159,4-5 : *χωρὶς νὰ ἔχωμεν κανένα ἐμπόδιον ἀπό τινα*, Χ 9,4-7 : *χωρὶς νὰ ἔχωμεν καμμίαν κοινωνίαν μὲ καμμίαν κωμόπολιν καὶ χωρὶς νὰ ἔχωμεν κανένα ἐμπόδιον ἀπ' ὅντινα* — Μ 161,1-2 : *ἔξω τοῦ μοναστηρίου κατὰ χωρὶς τὴν ἄδειαν*, Χ 13,14-15 : *ἔξω τοῦ μοναστηρίου χωρὶς τὴν ἄδειαν* — Μ 161,4-5 : *διορίζονται τὸν τύπον*, Χ 13,17-18 : *διορίζονται κατὰ τὸν τύπον* — Μ 161,31 : *καλόγηρον ἢ πρεσβύτερον*, Χ 15,3-4 : *καλόγηρον ἢ πρεσβύτερον καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν* — Μ 163,19 : *τοὺς ματαίους...*, Χ 18,16-17 : *τοὺς ματαίους φίλους τοῦ μαμωνᾶ καὶ νὰ εὕρωμεν φίλους* — Μ 163,26 : *πολυαμάρητος*, Χ 19,3 : *πολυαμάρτητος* — Μ 164,31-32 : *καὶ εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ παρόντος καιροῦ καὶ εἰς τὴν*

1. Ἡ ὑπὸ τῶν μονῶν ἐπιδίωξις περιουσιακῆς διασφαλίσεως διὰ χρυσοβούλλων κατὰ τὸν 11ον αἰ. ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν ἀστάθειαν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, Peter Charanis, The monastic properties..., Dumbarton Oaks Papers 4, 1948, σ. 66 (= Variorum Reprints, I).

2. Πρβλ. N. Iorga, La vie de province dans l'empire byzantin, St. Biz. e Neoel. Atti del V Congr. intern. di St. Byz. (Roma 1936), 5, 1939, σ. 198.

3. Peter Charanis, The Armenians in the byzantine empire. Lisboa (1963), σσ. 47 - 48. George Ostrogorsky, The aristocracy in Byzantium, Dumbarton Oaks Papers 25, 1971, σσ. 30 - 31. Πρβλ. καὶ Robert Browning, Byzantium and Bulgaria. A comparative study across the early medieval frontier. London 1975, σ. 77.

4. Ἄννα Κομνηνὴ (Leib) II, σσ. 82 - 83. Βλ. καὶ Ἀποστόλου Ἀθ. Γλαβίνα, Ἡ ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1081 - 1118) περὶ ἱερῶν σκευῶν, κειμηλίων καὶ ἁγίων εἰκόνων ἔρις (1081 - 1095), Θεσσαλονίκη 1972, σ. 133.

ἀκαταστασίαν τοῦ ἔθνους ὅπου κατοικῶ, Χ 21,13-15 : *καὶ κατὰ τὴν κατάστασιν τοῦ παρόντος καιροῦ καὶ τὴν ἀκαταστασίαν τοῦ ἔθνους ὅπου κατοικεῖ* — Μ 164,36 : *Βασιλικός*, Χ 21,20 : *Βασιλικὶς* — Μ 165,15-16 : *καὶ ἐτελείωσα τὰς ἁγίας ἐκκλησίας*, Χ 22,22 : *καὶ ἐτελείωσαν αἱ ἅγιαι ἐκκλησίαι* — Μ 165,33-34 : *ὅπου εὑρίσκεται μὲ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Φιλιππουπόλεως*, Χ 23,20-21 : *ὁποὺ εὑρίσκεται εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Φιλιππουπόλεως* — Μ 166,23 : *τζιφλίκια*, Χ 25,6 : *τζεφτιλίκια* — Μ 166,27 : *πλαμνίναις*, Χ 25,6 : *πλανήναις* — Μ 166,24 : *ἢ τὰ παλαιὰ σύνορα*, Χ 25,7-8 : *κατὰ τὰ παλαιὰ σύνορα* — Μ 166,25 : *τὸ πριτώριον*, Χ 25,9 : *τὸ πρετώριον* — Μ 166,31-32 : *ὅπου ἔκτισα μέσα εἰς αὐτὰ τὸ κάστρον*, Χ 25,17-18 : *ὁποὺ ἔκτισα μέσα εἰς αὐτὸ τὸ κάστρον* — Μ 167,6 : *αὐτάδελφος τοῦ Ἀχσδρούβα*, Χ 26,11-12 : *αὐτάδελφος τοῦ Ἀχσαρτάνου* — Μ 167,11 : *τῆς Πετριτζονιτιάτης*, Χ 26,17 : *τῆς Πετριτζονιτίσσης* — Μ 167,12 : *καὶ ζευγάριά τους, καὶ λοιπὰ διάφορα*, Χ 26,19-20 : *καὶ ζευγάριά τους· πρὸς τούτοις καὶ μὲ ὅλα τὰ σπαρτά τους καὶ λοιπὰ διάφορα* — Μ 168,2 : *τώρα δὲ ἐρχόμεθα*, Χ 28,7 : *τώρα δὲ ἐρχόμενος* — Μ 168,3-4 : *εἰς τὴν διάταξίν του*, Χ 28,9 : *κατὰ τὴν διάταξίν του* — Μ 169,4 : *ὅπου εὑρισκόμην*, Χ 30,13 : *ὁποὺ εὑρίσκουμαν* — Μ 170,19 : *κυριαρχικήν*, Χ 33,18 : *πατριαρχικὴν* — Μ 170,23-24 : *ἀκαταζήλωτοι*, Χ 34,2 : *ἀκαταζήτητοι* — Μ 170,34 : *νὰ ἀναφέρεται εἰς τὴν...*, Χ 34,15 - 16 : *νὰ ἀναφέρεται εἰς τὴν συναπτὴν* — Μ 172,12 : *καλομαθημένους*, Χ 37,13 : *καλομαθημένος* — Μ 172,15-16 : *ἀπαλλαγὴ καὶ ἀθέτησις*, Χ 37,19 : *ἀλλαγὴ καὶ ἀθέτησις* — Μ 172,18 : *τὰ πράγματα τοῦ τύπου*, Χ 37,22 : *τὰ πράγματα τοῦ τόπου* — Μ 173,21 : *νὰ στοχάζηται*, Χ 40,11 : *νὰ στοχάζεσαι* — Μ 173,38 : *καὶ εἰς τὴν ἰδικήν μου διαταγήν*, Χ 41,11 : *καὶ κατὰ τὴν ἐδικήν μου διαταγὴν* — Μ 174,8 : *διακριτώτερος*, Χ 42,1 : *διακριτικώτερος* — Μ 174,13 : *μὲ τὴν γνώμην καὶ ψῆφοι*, Χ 42,7 : *μὲ τὴν γνώμην καὶ ψῆφον* — Μ 174,29 : *καὶ εἰς τὴν θέλησίν τους*, Χ 43,7 : *καὶ κατὰ τὴν θέλησίν τους* — Μ 174,30 : *καὶ εἰς τὸν θάνατον*, Χ 43,6-7 : *καὶ κατὰ τὸν θάνατον* — Μ 175,37 : *ψαλμῳδίαν καὶ ᾀσματικήν*, Χ 45,23 - 46,1 : *ψαλμῳδίαν τὴν εὔτακτον καὶ ᾀσματικὴν* — Μ 175,38-39 : *διὰ μέσου τῆς ἀναπαυτικῆς στράτας*, Χ 46,3-4 : *διὰ μέσου τῆς ἀναπαυτικῆς καὶ βασιλικῆς στράτας* — Μ 175,39 : *καὶ ὅλα τὰ ἀκόλουθα*, Χ 46,5 : *καὶ ὅλα τὰ ἀκόλουθα καλὰ* — Μ 176,17-18 : *κανένα πρᾶγμα χωριστόν*, Χ 47,5-6 : *κανένα πρᾶγμα ἐδικόν του χωριστὰ* — Μ 176,21 : *μὲ ὑπομονήν*, Χ 47,11 : *μὲ ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν* — Μ 176,26 : *μισθὸν καλὸν ἀπολαμβάνουσι*, Χ 47,17-18 : *μισθὸν πολὺν ἀπὸ τὸν Θεὸν λαμβάνουσι* — Μ 178,8 : *ταμουτέρην*, Χ 51,11 : *τανουτέρην* — Μ 182,33-34 : *ὁ καθένας ἀπὸ δέκα πέντε γρόσια*, Χ 61,9-10 : *ὁ καθ' ἕνας ρόγαν ἀπὸ δέκα πέντε γρόσια* — Μ 186,9 : *εἰ δέ τινες ἀντ' αὐτοῦ*, Χ 69,6 : *εἰ δέ τινες ἐπὶ τ' αὐτοῦ* — Μ 188,1 : *νὰ τοὺς κάμνη*, Χ 73,5 : *μὲ τοὺς κόπους νὰ τοὺς κάμνῃ* — Μ 190,9 : *τὴν παροῦσάν μου*, Χ 78,2-3 : *τὴν παροῦσαν μονὴν* — Μ 190,31 : *ἐπειδὴ ἐκκλησίαι*, Χ 79,5 : *ἐπειδὴ πόσαι ἐκκλησίαι* — Μ 191,6 : *νὰ κάμωσι*, Χ 79,18 : *νὰ μὴ κάμωσι* —

Μ 192,28 : *τζουφλίκιά του*, Χ 82,14 : *τζεφτιλίκιά του* — Μ 198,26-29 : *Κεφάλαιον εἰκοστὸν τέταρτον. Νὰ μὴ δέχωνται κοινοβιάτην εἰς τούτην τὴν μονὴν κανένα Ρωμαῖον καλόγηρον ἢ πρεσβύτερον...*, Χ 93 : *νὰ μὴ δέχωνται κοινοβιάτην εἰς τούτην τὴν μονὴν κανένα Ρωμαῖον καλόγηρον ἢ πρεσβύτερον καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν. Μὲ ἀπόφασιν στερεὰν παραγγέλλω ὅλους τοὺς μοναχούς, ἔξω ἀπὸ γραμματικὸν νὰ μὴ δεχθοῦν ἄλλον τινὰ Ρωμαῖον εἰς τὸ μοναστήριον, οὔτε διὰ ἱερέα, οὔτε διὰ μοναχὸν διότι οἱ Ρωμαῖοι ἐπειδὴ καὶ εἶναι φυσικὰ ὁρμητικοὶ καὶ εἰς τοὺς λόγους ἀνίκητοι καὶ θέλουν νὰ ὑπερέχουν καθ' ὅλα ἀπὸ τὰ λοιπὰ γένη, ἐνδεχόμενον νὰ προξενήσουν καμμίαν βλάβην εἰς τὸ μοναστήριον, ἢ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, ἢ συμβοηθοῦντες κανένα κακοποιόν, ὁποὺ πάσχει διὰ νὰ λάβῃ τὴν ἡγουμενίαν ἢ μὲ ἄλλον τινὰ τρόπον νὰ κατεξουσιάσῃ τὸ μοναστήριον· ἐπειδὴ πολλὰ τέτοια εἴδαμεν ὁποὺ ἔπαθον ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους οἱ ἐδικοί μας Ἴβηρες διὰ τὴν ἁπλότητά τους. Ὅθεν διὰ ταῦτα καὶ μόνα τὰ αἴτια δὲν πρέπει Ρωμαῖοι ποτὲ νὰ συγκοινοβιάζωσιν εἰς τὸ μοναστήριόν μου, διὰ νὰ μὴ συμβῇ καὶ ὑπερισχύσωσιν ἀπὸ τοὺς Ἴβηρας καὶ τοὺς κατεξουσιάσωσιν ὡσὰν ἁπλοῦς ἀνθρώπους. Εἰ δὲ κατὰ τὰ ἄλλα, καὶ μάλιστα, κατὰ τὴν πίστιν, ἡμεῖς τοὺς Ρωμαίους τοὺς ἔχομεν διδασκάλους καὶ εἰς ἐκείνων ἀκολουθοῦμεν τὰ δόγματα* — Μ 208,32 : *χρυσόβουλλον*, Χ 111,1 : *ἴσον χρυσοβούλλου* — Μ 208,36 : *ἴσα χρυσοβούλλα*, Χ 111,5 : *ἴσα χρυσοβούλλων.*

ΚΥΡΙΑΚΗ ΜΑΜΩΝΗ

Η ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΘΕΩΡΙΑΝ ΟΔΟΣ ΗΛΙΑ ΤΟΥ ΕΚΔΙΚΟΥ

Βιογραφικά

Ἀνεξακρίβωτος παραμένει εἰσέτι ὁ καθορισμὸς τῶν χρονικῶν ὁρίων τῆς ζωῆς Ἠλία τοῦ Ἐκδίκου, συγγραφέως σειρᾶς 238 κεφαλαίων [1] γνωστικῶν, πρακτικῶν καὶ θεωρητικῶν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀνθολόγιον γνωμικὸν φιλοσόφων σπουδαίων σπουδασθὲν καὶ πονηθὲν Ἠλίᾳ ἐλαχίστῳ πρεσβυτέρῳ καὶ Ἐκδίκῳ» τὰ ὁποῖα ἐξεδόθησαν τύποις τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ ἁγίου Νικοδήμου ἐν τῇ Φιλοκαλίᾳ [2]. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον μετὰ τῆς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1639 λατ. μεταφράσεως, τὴν ὁποίαν ἐφιλοτέχνησεν ὁ Pontanus, περιελήφθη ὑπὸ τοῦ Migne εἰς τὴν σειρὰν τῆς PG 127, 1128 - 1176.

Ὁ καθ. Τατάκης τοποθετεῖ τὸν Ἔκδικον μεταξὺ τῶν φιλοσόφων τοῦ ἕκτου καὶ ἑβδόμου αἰ., δεχόμενος ὅμως ὅτι οὗτος λόγῳ τῆς συγγενείας τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει τὸ ἔργον του πρὸς τὸ Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου, ἐπὶ πλέον δ' ἐπειδὴ (κατὰ Τατάκην) προαναγγέλλει τὴν ἡσυχαστικὴν τάσιν, προσθέτει ὅτι ὁ Ἔκδικος προσφέρεται ὡς γέφυρα μεταξὺ τῆς πνευματικότητος τοῦ ἑβδό-

1. Ὁ ὅρος *κεφάλαια* ἀπαντᾶται τὸ πρῶτον παρ' Εὐαγρίῳ Ποντικῷ (δ' αἰ.) ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς χριστιανούς. Ἡ γένεσις πάντως τοῦ εἴδους τούτου, τῆς συγγραφῆς δηλ. κατὰ μικρὰς ἑνότητας (= κεφάλαια) γνωμικῶν ῥήσεων ἢ αὐτοτελῶν θεολογικῶν θεμάτων ἀνάγεται εἰς ἐθνικὰ πρότυπα. Παράδειγμα τὰ *εἰς ἑαυτὸν* τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Τὸ εἶδος εἶχεν ἀναπτυχθῇ ἐν τῇ προφορικῇ παραδόσει παλαιόθεν. Πρὸς τὰ κεφάλαια τῶν μοναχῶν ἐγγύτερον κεῖται ὁ Πορφύριος γράψας ἔργον (= συναγωγὴν ῥήσεων τοῦ Πλωτίνου) ἐπιγραφόμενον *ἀφορμαὶ πρὸς τὰ νοητά*. Ἐκτὸς τῶν ἀναφερθέντων ἔχουν γράψει κατὰ κεφάλαια πολλοὶ ἐν οἷς ὁ Διάδοχος Φωτικῆς, ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής. Πρβλ. Hans Urs von Balthasar, Kosmische Liturgie. Das Weltbild Maximus' des Bekenners, Johannes - Verlag, 1961², σσ. 482 - 483. Βλ. καὶ I. Hausher, «Centuries» ἐν Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystigue, τ. 2, σσ. 416 - 418, καὶ J. Quasten, Patrology, vol. III, Utrecht - Antwerp 1975⁴, σσ. 503 - 504.

2. Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν, συνερανισθεῖσα παρὰ τῶν Ἁγίων Πατέρων ἡμῶν..., Ἐνετίησιν 1782. Τὴν ἀνθολόγησιν ἀρχικῶς εἶχεν ἐπιμεληθῆ ὁ πρ. Κορίνθου Μακάριος Νοταρᾶς (1731 - 1805), ἐπεξειργάσθη δέ, συνεπλήρωσε καὶ ἐξέδωκεν ὁ Ὅσιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης (1749 - 1809). Τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἐπηκολούθησαν ἄλλαι ὡς καὶ μεταφράσεις. (Πρβλ. Πρόλογον τῆς τελευταίας Ἑλλην. ἐκδόσεως, ἐν Ἀθήναις ͵αϡνζ', τ. Α', σσ. θ' - ιϛ'). Τελευταία εἰς τὴν Ρουμανικὴν ὑπὸ τοῦ π. D. Staniloae. Πρβλ. D. Staniloae, Γιὰ ἕνα ὀρθόδοξο Οἰκουμενισμό, Πειραιεὺς 1976, σ. 15. Ἐφεξῆς παραπέμπομεν εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν τελευταίαν ἑλληνικὴν ἔκδοσιν.

μου αἰ. καὶ τῆς τῶν τελευταίων βυζαντινῶν αἰώνων [1]. Χωρὶς νὰ δαπανᾶται εἰς λεπτομερείας ὁ ἅγ. Νικόδημος, προτάσσων τοῦ 'Ανθολογίου μικρὰν βιογραφίαν, ἔθεσεν ἅμα καὶ πρόβλημα περὶ τοῦ προσώπου τοῦ 'Εκδίκου, καθ' ὅσον γράφει ὅτι ἀγνοεῖ ἂν ὁ 'Ηλίας ὁ Ἔκδικος εἶναι ἄλλος ἢ ὁ ὁμώνυμος μητροπολίτης Κρήτης, ἑρμηνευτὴς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου [2] καὶ σχολιαστὴς 'Ιωάννου τῆς Κλίμακος [3]. Τὸ πρόβλημα γίνεται πολυπλοκώτερον, ἀφοῦ ὑπάρχει 'Ηλίας Κρήτης ἀκμάζων τὸν Η' αἰ. ἀλλὰ καὶ ἕτερος ζῶν τὸν ΙΒ'. 'Η ἔρευνα περὶ τὸ πρόβλημα ἀπέκλεισεν ἀμφοτέρους, ἤτοι καὶ τὸν ἐν τῷ Η' αἰ. ἀπαντώμενον [4], ἀλλὰ καὶ τὸν ἕτερον τοῦ ΙΒ' περὶ οὗ γίνεται δεκτὸν ὅτι ἔζησεν καὶ οὗτος ἐν ΚΠόλει, ἔνθα ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματός του ἔζη καὶ ὁ 'Ηλίας ὁ Ἔκδικος, ὁ συγγραφεὺς τοῦ 'Ανθολογίου [5]. Βραδύτερον πάντως ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ Laurent — καὶ ἔγινε δεκτὸν — ὅτι ὁ χρόνος ἀκμῆς τοῦ 'Ηλία προσδιορίζεται ἐκ τοῦ ἔτους θανάτου Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου (†1028) καὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου χργφ. περιέχοντος ἔργον του, ὅπερ δὲν εἶναι παλαιότερον τοῦ ΙΒ' αἰ., οὕτως ὥστε νὰ ἀναγκαζώμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ 'Ηλίας ὁ Ἔκδικος ἔζη περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ' αἰῶνος [6].

Τὸ ἔργον

'Αμέσως μετὰ τὴν ἀναφερθεῖσαν ἐπιγραφὴν «'Ανθολόγιον γνωμικὸν κλπ.» ἀκολουθεῖ τὸ ἑξῆς ἰαμβικὸν δίστιχον : *Πηγὴν νάουσαν, ἠθικῶν δρόσον λόγων | ἐνταῦθ' ἐφεύροις, εἰ μετέλθῃς γνησίως*, ἕπονται δὲ τὰ πρῶτα 109 κεφάλαια [7]. Μετὰ δὲ ταῦτα καταγράφονται ὑπὸ ἑνιαίαν ἀρίθμησιν 139 κεφάλαια,

1. B. Tatakis, La philosophie byzantine, Paris 1959², σσ. 58 - 59 (= Β. Ν. Τατάκη, 'Η Βυζαντινὴ Φιλολογία, μτφρ. Εὐ. Κ. Καλπουρτζῆ, 'Αθήνα 1977, σσ. 70 - 71).

2. Φιλοκαλία, τ. Β', σ. 288.

3. Th. Disdier, Élie l'Ecdicos, et les ἕτερα κεφάλαια attribués à saint Maxime le Confesseur et à Jean de Carpathos, Échos d'orient XXXI, 1932, σσ. 17 - 43.

4. Disdier, αὐτόθι, σσ. 42 - 43. Τὰ αὐτὰ ὑποστηρίζονται καὶ ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη, 'Η 'Αποστολικὴ 'Εκκλησία τῆς Κρήτης κατὰ τοὺς αἰ. Η' - ΙΓ', ΕΕΒΣ ΚΔ', 1954, σσ. 67 - 104, ἐν σσ. 77 - 78.

5. Π. Νικολόπουλος, ΘΗΕ, τ. 6, στ. 30

6. V. Laurent, Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique, τ. 15, Paris 1963, σ. 187. 'Αξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Τατάκης εἶχεν ἐπισημάνει ὁμοιότητας τοῦ Καλλίστου Καταφυγιώτου πρὸς τὸν 'Ηλίαν (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 153 (= 151)). Ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Κάλλιστος Καταφυγιώτης ζῇ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰ. (Tatakis, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 153 (= 152) τότε ἡ ἀποδοχὴ τοῦ τέλους τοῦ ΙΑ' αἰ. διὰ τὸν 'Ηλίαν ἔχει μεγαλυτέρας πιθανότητας. 'Η ἄποψις περὶ τοῦ τέλους τοῦ ΙΑ' αἰ. ἔγινεν ἀποδεκτὴ καὶ ὑπὸ Π. Νικολοπούλου, ἔνθ' ἀνωτ.

7. 'Εφεξῆς 'Ηλία 'Εκδίκου, 'Ανθ.

ἐξ ὧν ὅμως 32 ἐπιγραφόμενα «γνωστικὰ» [1] καὶ 97 «πρακτικὰ καὶ θεωρητικὰ» [2] 'Εκάστης ἑνότητος προτάσσονται ἐπίσης ἰαμβικοὶ στίχοι [3], οἱ ὁποῖοι θεωροῦνται ποιηθέντες ὑπὸ τοῦ ἰδίου [4].

'Επειδὴ ὅμως τὸ περιεχόμενον τῶν ὡς ἄνω κεφαλαίων ἦτο τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τῶν εἰς τὸν ἅγ. Μάξιμον τὸν 'Ομολογητὴν ἀποδιδομένων «ἑτέρων κεφαλαίων» [5], ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ τοῦ 'Ιωάννου τοῦ Καρπαθίου [6], αἱ μελέται ἐστράφησαν εἰς τὴν διακρίβωσιν τῆς πατρότητος τῶν ἔργων. 'Ο P. Viller πρῶτος παρετήρησεν ὅτι τὸ ἔργον τοῦ ἁγ. Μαξίμου ἦτο τὸ τοῦ 'Ηλία τοῦ 'Εκδίκου [7]. 'Ο Th. Disdier ὅμως ἦτο ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος κατόπιν διεξοδικῆς ἀναλύσεως ἀπέδωσε τὴν πατρότητα τοῦ «'Ανθολογίου» εἰς τὸν 'Ηλίαν τὸν Ἔκδικον ἀποκλείσας καὶ Μάξιμον τὸν 'Ομολογητήν, ἀλλὰ καὶ 'Ιωάννην τὸν Καρπάθιον [8]. Οὐδεὶς δὲ μετὰ ταῦτα ἠμφεσβήτησε τὴν πατρότητα τοῦ «'Ανθολογίου» τὸ ὁποῖον κατατασσόμενον μεταξὺ τῶν προηγηθέντων τοῦ 'Ησυχασμοῦ [9], παρέχει, ὅπως ἐγράφη, εἰς τόσον μικρὸν ἀριθμὸν σελίδων τὸ νόημα τῆς βυζαντινῆς πνευματικότητος [10], ἥτις ὡς γνωστὸν συνίσταται εἰς τὴν ἐπιστροφὴν καὶ τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἕνωσιν τὴν ἄλλως λεγομένην *θεωρίαν*. Τὴν πρὸς τὴν θεωρίαν ὁδόν, ὅπως διδάσκει ταύτην ὁ 'Ηλίας ὁ Ἔκδικος, θὰ προσπαθήσωμεν ἐφεξῆς νὰ διαγράψωμεν, ἀπὸ «φιλολογικῆς» καὶ μόνον σκοπιᾶς, ὅπως σχετικῶς παρατηρεῖ ὅτι εἶναι δυνατὸν εἰς ἡμᾶς ὁ μέγας ἐπὶ τοῦ προκειμένου διδάσκαλος Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος [11].

1. 'Εφεξῆς 'Ηλία 'Εκδίκου, Γνωστ.

2. 'Εφεξῆς 'Ηλία 'Εκδίκου, Πρ. καὶ θεωρ.

3. Πρὸ τῶν Γνωστ. : *Φωτίζεται νοῦς γνωστικῆς θεωρίας | πρὸς ὕψος ἀρθείς, τοῖσδ' ἐπεντυχὼν λόγοις, | σκοτίζεται δ' αὖ, ἐγκυλισθεὶς εἰς πάθος*. Πρὸ δὲ τῶν Πρ. καὶ θεωρ.: *Λειμὼν ἐνθάδε, καρπῶν πεπληρωμένος | πνευματικῆς πράξεως καὶ θεωρίας*. Πρὸς τούτοις, ἐν 'Ανθ. οθ' : *Ψυχὴν ἔρωτι νυμφικῷ τετρωμένην, | εὐχὴ συνάπτειν οἶδεν ὧδε νυμφίῳ*.

4. Disdier, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 21.

5. Μαξίμου 'Ομολογητοῦ, Ἕτερα κεφάλαια τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν — ἠθικὰ καὶ ψυχωφελῆ, σμγ', PG 90, 1401 - 1461.

6. Πρβλ. L. Petit, DTC VIII, 1924, 753 - 754.

7. P. Viller, Revue d'ascétique et de mystique, IX, 1930, σημ. 80 καὶ 161. 'Ο Viller πάντως δὲν διάκειται συμπαθῶς πρὸς τὸ ἔργον Μαξίμου τοῦ 'Ομολογητοῦ.

8. Disdier, ἔνθ' ἀνωτ., ἰδίᾳ σσ. 26 - 40, ἔνθα ἐκ τῆς μελέτης τῶν κωδίκων, τοῦ περιεχομένου τῶν κεφαλαίων, τῆς γλώσσης καὶ ἄλλων ἀποκλείει Μάξιμον τὸν 'Ομολογητήν. 'Εφεξῆς καὶ δὴ καὶ ἀπὸ σσ. 40 - 43 ἀποκλείει καὶ 'Ιωάννην τὸν Καρπάθιον.

9. Tatakis, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 62 (= 73).

10. Αὐτ., σ. 59 (= 71).

11. (Ὅσοι) *τῆς μὲν νοερᾶς αἰσθήσεως καὶ θεωρίας καὶ τῆς παντουργοῦ ἐνεργείας αὐτῆς πεῖραν ὅλως κέκτηνται, στοχαστικῶς δὲ καὶ ἐν ἐπινοίαις ποικίλαις καὶ πολυτρόποις τὰ κατ' αὐτὴν ἀναλογιζόμενοι, ἀλληνάλλως ταῦτα ὑπὸ τῆς ψευδωνύμου φυσιούμενοι γνώσεως φιλολογοῦσί τε καὶ περὶ ὧν οὐκ οἴδασι διαβεβαιοῦνται τοὺς πυθομένους*. Syméon le

Κατ' ἀνάγκην ὁ λόγος περὶ τῆς πρὸς τὴν θεωρίαν ὁδὸν θὰ εἶναι οὐσίᾳ λόγος περὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἄνθρωπος

Ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸν Ἠλίαν τὸν Ἔκδικον, ὢν τὸ κόσμημα τῆς δημιουργίας, τοποθετεῖται ἐντὸς τοῦ ὁρωμένου κόσμου *ὡς ἄλλος τις... κόσμος* [1]· γράφων δὲ ταῦτα ἀσπάζεται παλαιὰν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς μακροκόσμου, ἅτε ἀποτελουμένου ἐκ τῶν δύο φύσεων τοῦ σύμπαντος κόσμου, ἤτοι καὶ ἐκ τῆς ὁρατῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ἀοράτου. Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐκθέτων τὴν διδασκαλίαν ταύτην γράφει τὰ ἑξῆς: *τοῦτο δὴ βουληθεὶς ὁ τεχνίτης ἐπιδείξασθαι λόγος, καὶ ζῷον ἓν ἐξ ἀμφοτέρων, ἀοράτου λέγω καὶ ὁρατῆς φύσεως, δημιουργεῖ τὸν ἄνθρωπον, καὶ παρὰ μὲν τῆς ὕλης λαβὼν τὸ σῶμα ἤδη προϋποστάσης, παρ' ἑαυτοῦ δὲ ζωὴν ἐνθεὶς (ὃ δὴ νοερὰν ψυχὴν καὶ εἰκόνα Θεοῦ οἶδεν ὁ Λόγος), οἷόν τινα κόσμον δεύτερον ἐν μικρῷ μέγαν ἐπὶ γῆς ἵστησιν, ἄγγελον ἄλλον, προσκυνητὴν μικτόν* [2]. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἐξέπεσεν, διὸ καὶ μόνος καὶ πρῶτος μετὰ τὴν πτῶσιν ἄνθρωπος λογίζεται ὁ Χριστός, *ὡς αὐτὸς κατ' οὐσίαν ὅλην ἀληθῶς ἄνθρωπος ὤν*, ὅπως διδάσκει ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης [3]. Ὁ Χριστὸς ὅμως γενόμενος ἄνθρωπος διὰ τοῦ παραδείγματός του προσδιορίζει τὴν δυνατὴν ἐξέλιξιν ἑνὸς ἑκάστου, ὁ ὁποῖος καλεῖται πλέον νὰ καταλύσῃ τὴν διάκρισιν ὁρατοῦ καὶ ἀοράτου. Εἰς τὴν προσπάθειάν του ταύτην ὁ ἄνθρωπος ἐμποδίζεται ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς διφυοῦς ὑποστάσεώς του.

Ἡ ἀντίληψις περὶ συνυπάρξεως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς εἶναι παλαιοτάτη [4], ὡς ἐπίσης καὶ ἡ μεταξύ των ἔχθρα [5], τὴν ὁποίαν διαπιστῶν καὶ ὁ Ἠλίας γράφει ὅτι ἡ ἐγκράτεια *τὴν κατὰ τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ σώματος ἔχθραν καταλύειν ἐπαγωνίζεται* [1]. Ἡ ἔχθρα ἀναφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ σῶμα παρέχει πράγματα εἰς τὴν φυσικὴν κίνησιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν ἐν Τριάδι Θεόν. Κατὰ τὸν Ἠλίαν τὰ σωματικὰ πάθη [2], ἤτοι αἱ φυσικαὶ κινήσεις τῆς σαρκός, ἐμποδίζουν τὴν μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἕνωσιν [3], αὗται δὲ τιθασεύονται ὡς ἀνεφέρθη διὰ τῆς ἐγκρατείας [4] ἢ ἔνιαι αὐτῶν καταπίπτουν ἐξ αἰτίας τῆς ἀδυναμίας τοῦ σώματος [5]. Κατὰ ταῦτα ἀκμάζοντος τοῦ σώματος ἐνισχύεται ἡ πρὸς τὰ πάθη ῥοπὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἐξ οὗ καὶ ἡ μόνη θεραπεία τῆς τοιαύτης φορᾶς εἶναι ἡ στέρησις, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀποδυναμώσεως. Ἄλλως τε εἶναι ἀδύνατον, κατὰ τὸν Ἔκδικον *σῶμα... νηστείας... καθαρισθῆναι χωρίς* [6]. Περὶ ἧς ὅμως κατωτέρω.

Πάθος τοῦ σώματος κατ' ἐξοχὴν θεωρεῖται ἡ *ἡδονή* [7], ἥτις ὡς ὁδηγοῦσα εἰς τὴν ἐμπάθειαν φέρει ἀφεύκτως τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν ὕλην, ἀφοῦ ἡ ἐμπάθεια εἶναι ἡ πονηρὰ ὕλη τοῦ σώματος [8]. Τὸ πάθος ὅμως, ἀλλὰ καὶ ἡ γενεσιουργὸς αἰτία του εἶναι δυνατὸν νὰ κατανικηθοῦν, ἀφοῦ ὁ Χριστός, κατὰ τὸν Μάξιμον τὸν Ὁμολογητήν, εἶναι τὸ πλέον ἀδιάψευστον παράδειγμα τῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων: *ὅλῃ τῇ δραστικῇ δυνάμει τῆς οἰκείας θεότητος ὁ σαρκωθεὶς Λόγος ὅλην ἐσχηκὼς συμφυεῖσαν καθ' ἕνωσιν ἄλυτον τὴν παθητικὴν τῆς ἰδίας ἀνθρωπότητος δύναμιν, ἀνθρωπίνως Θεὸς ὢν ἐνήργει τὰ θαύματα, διὰ σαρκὸς φύσει παθητῆς συμπληρούμενα· καὶ θεϊκῶς ἄνθρωπος ὢν διεξῄει τὰ πάθη τῆς φύσεως, κατ' ἐξουσίαν ἐπιτελούμενα θεϊκήν· ἄμφω δὲ μᾶλλον θεανδρικῶς, ὡς Θεὸς ὁμοῦ καὶ ἄνθρωπος ὤν, τοῖς μὲν ἡμᾶς ἑαυτοῖς ἀποδιδούς, φανέντας ὅπερ γεγόναμεν, τοῖς δὲ διδοὺς ἡμᾶς ἑαυτῷ, γενομένους ὅπερ παρέδειξε, καὶ δι' ἀμφοτέρων πιστούμενος τὴν τῶν ἐξ ὧν, ἐν οἷς τε καὶ ἅπερ ὑπῆρχεν ἀλήθειαν, ὡς μόνος ἀληθὴς καὶ πιστός, καὶ ὅπερ ἐστὶ παρ' ἡμῶν ὁμολογεῖσθαι βουλόμενος* [9]. Ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω ὁ π. Staniloae παρατηρεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ εἶχεν ἀποδεχθῆ ὅτι τὸ πάθος ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν του, ἐὰν ὁ Χριστὸς δὲν εἶχεν ἐλευθερώσει τὸ ἀνθρώπινον γένος ὑποφέρων ὁ ἴδιος τὸ πάθος. Ἐλευθερῶν δὲ διὰ τοῦ πάθους ἐκ τοῦ πάθους τὸν ἄνθρωπον, ἀνέδειξε τοῦτον νικητὴν τοῦ πάθους, ἅμα δὲ ἀνύψωσε διὰ τῆς θελήσεώς του τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖ ἔνθα ἔπρεπε ὁ ἄνθρωπος νὰ εὑρίσκεται ἐκ τῆς φύσεώς

Nouveau Théologien, Traités théologiques et éthiques, introduction, texte critique, traduction et notes par Jean Darrouzès, τ. I (= theol. I - III — éth. I - III), Paris 1966, (Sources Chrétiennes, 122), τ. II, (= éth. IV - XV) Paris 1967 (Sources Chrétiennes, 129). Τὸ ἀνωτέρω ἐκ τῶν Ἠθικῶν Δ', Darrouzès, II, σ. 10,34-39.

1. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ θεωρ. ριβ'.
2. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος ΛΗ', Εἰς τὰ Θεοφάνεια, εἴτουν Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος, PG 36, 312 - 356, ἐν 321C - 324A.
3. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Ἐπιστ. Δ', Τῷ Γαΐῳ θεραπευτῇ, PG 3, 1072 - 1073, ἐν 1072A.
4. Πρβλ. Θεοφίλου Βορέα, Ψυχολογία, ἐν Ἀθήναις 1949², σσ. 70 - 73, ἔνθα ἐξετάζεται ἡ παρ' ἀρχαίοις ἐπικρατοῦσα ἀντίληψις περὶ τῆς ἐπιδράσεως καὶ συνυπάρξεως σώματος ψυχῆς.
5. Ὁ Ἀπ. Παῦλος π.χ. παρατηρῶν τοῦτο ἔγραφε: *βλέπω ἕτερον νόμον, ἐν τοῖς μέλεσίν μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσίν μου*. Ρωμ. 7, 23.

1. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ θεωρ. ριζ'.
2. Αὐτόθι ρκβ'.
3. Ἠλία Ἐκδίκου, Γνωστ. ιϛ'.
4. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ θεωρ. ριζ'.
5. Ἠλία Ἐκδίκου, Ἀνθ. νϛ'.
6. Αὐτ. κα'.
7. Αὐτ. οθ'. Πρβλ. καὶ Πρ. καὶ θεωρ. ρκε'.
8. Ἠλία Ἐκδίκου, Ἀνθ. οα'.
9. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου, PG 91, 1032 - 1417, ἐν 1060B.

του [1]. Κατὰ ταῦτα εἶναι ἐντὸς τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπου ἡ κατανίκησις τῶν παθῶν, ἐξ οὗ καὶ ἡ πρὸς αὐτὴν ἔφεσις τῶν ἡσυχαστῶν ἐν γένει, ἀφοῦ ἡ κατανίκησις ὁδηγεῖ εἰς τὴν προπτωτικὴν κατάστασιν.

Συναφῶς δέον νὰ ἀναφερθῇ ἡ περὶ τῆς σχέσεως μελῶν τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς γνώμη τοῦ Ἠλία, καθ' ἣν *μαρτυρεῖ... μελῶν εὐστάθεια εἰρηναίαν ψυχήν* [2], τὴν εἰρηναίαν δὲ ψυχὴν ἐπιδιώκει ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων. Ἀνειρήνευτος ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἄνθρωπος τῶν φιλοσόφων (π.χ. Φάουστ) ἀντιθέτως ὁ χριστιανὸς εἰρηνεύει εὑρισκόμενος ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἀπ. Θωμᾶς ἦτο ἀνήσυχος μέχρις ὅτου ἐπίστευσεν καὶ ἡνώθη μετὰ τοῦ Χριστοῦ, πιστεύων, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ἀπόστολοι οἵτινες εἶχον ἤδη δεχθῇ τὸ γεγονὸς τῆς Ἀναστάσεως. Οἱ χριστιανοὶ ἐπιδιώκουν καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ἐπιστροφὴν πρὸς τὴν προπτωτικὴν μακαριότητα, ἥτις συνίσταται εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἕνωσιν, τὴν ὁδὸν δὲ τὴν φέρουσαν πρὸς ταύτην θὰ παρακολουθήσωμεν παρουσιάζοντες τὴν περὶ ψυχῆς διδασκαλίαν τοῦ Ἐκδίκου.

Ἡ ψυχὴ

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ὁ Ἠλίας ὁ Ἔκδικος, δεχόμενος τριμερῆ [3] διάκρισιν τῆς ψυχῆς, ἀσπάζεται τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος διαίρεσιν αὐτῆς [4], καθιστάμενος οὕτω περίπου «πλατωνικός». Ὄχι ἐπειδὴ οὕτω θὰ ἐκινδύνευεν [5], ἀλλὰ κυρίως διότι ἡ διδασκαλία αὕτη περὶ τῆς ψυχῆς ἦτο πλέον χριστιανική, ἀφοῦ εἶχεν ἀποβῆ διδασκαλία τῶν Πατέρων. Ὁ Νεμέσιος ὅστις ἤσκησε κριτικὴν ἐπὶ τῶν διαφόρων θύραθεν ἀπόψεων, κρίνων καὶ ἀποδεχόμενος τινὰς τούτων μόνον κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς συμφωνίας των πρὸς τὴν Α.Γ. καὶ τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας, δέχεται — δηλοῖ δὲ τοῦτο τὴν χριστιανικὴν ἀποδοχὴν — τὸν χωρισμὸν τῆς ψυχῆς εἰς τρία, ἤτοι τὸ λογιστικόν, τὸ θυμικὸν καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν [6]. Ὁ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος θὰ γράψῃ ἐπίσης ὅτι *αὕτη δὲ* (sc. ἡ ψυχὴ) *τριμερής ἐστι* [7]. Ὁ Εὐχαΐτων Συμεὼν ἔν τινι ἐπι-

1. Ἁγίου Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ ἐρωτήματα [= περὶ διαφόρων ἀποριῶν... βλ. προηγ. σημείωσιν], Εἰσαγωγὴ - Σχόλια, πρωτ. Δημ. Στανιλοάε, μτφρ. Ἰγν. Σακαλῆ, «Ἐπὶ τὰς Πηγάς» 3, Ἀθῆναι 1978, σ. 108, σημ. 17.
2. Ἠλία Ἐκδίκου, Ἀνθ. μζ'.
3. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ θεωρ. ρκε'.
4. Πλάτωνος, Φαῖδρος 246 A.
5. Ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλὸς ζῶν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἐκδίκου ὢν πλατωνικὸς ἐδικάσθη ὡς αἱρετικός. Πρβλ. Tatakis, σ. 212 (= 203).
6. Νεμεσίου Ἐμέσης, Περὶ φύσεως ἀνθρώπου ιζ', Chr. Fr. Matthaei, Halle MDCCCII (φωτ. ἀνατ., Hildesheim 1967, σ. 218 (= PG 40, 677B)). Πρβλ. καὶ Φιλοκαλίαν, τ. Β', σ. 234,29.
7. Θεολογικῶν II, Darrouzès, I, σ. 136,75-76.

στολῇ παρατηρεῖ: *τρία μέρη λέγουσιν οἱ Πατέρες ἔχειν τὴν λογικὴν ψυχὴν ἡμῶν, τὸν νοῦν ὅπερ καὶ λογικὸν λέγουσιν, τὸ θυμικὸν καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν* [1]. Ἂς προσεχθῇ ὅτι κατὰ τὸν Εὐχαΐτων τὴν διαίρεσιν ταύτην *λέγουσιν οἱ Πατέρες*. Τοῦτο παρέχει τὴν δυνατότητα ὑποστηρίξεως ὅτι καὶ ὁ Ἠλίας δεχόμενος τριμερῆ τῆς ψυχῆς χωρισμόν, γράφων δὲ ἕνα αἰῶνα μετὰ τὸν Εὐχαΐτων Συμεών, ἀκολουθεῖ τὴν ἐπὶ τῆς τοιαύτης διακρίσεως τῆς ψυχῆς διδασκαλίαν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὄχι τὸν Πλάτωνα [2], ἄλλως τε ὁ Πλάτων ἐδίδασκεν ὅτι τὰ μέρη τῆς ψυχῆς ἦσαν σχεδὸν ἀπηρτισμένα, ἐξ οὗ καὶ ἠδύνατο νὰ ἀλληλοϋπερισχύουν τὸ ἓν ἐπὶ τῶν ἄλλων [3], ἀντιθέτως ὁ Ἠλίας μὴ δεχόμενος αὐτοτέλειαν διδάσκει ὅτι ταῦτα διαμορφοῦνται καὶ ὅτι ὁ ποιοτικὸς αὐτῶν καθορισμὸς προσδιορίζεται ὑπὸ τῆς *ἡδονῆς*, μάλιστα δὲ ὅτι ἡ ποικιλία δυνατοτήτων ἐμφανίσεως τῆς ἡδονῆς δημιουργεῖ καὶ τὴν πολυμορφίαν τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν. Οὕτω κατὰ τὸν Ἠλίαν *ἡ ἡδονή, ἐν πᾶσι μὲν τοῖς τοῦ σώματος ἐγκαθίδρυται μέλεσιν, οὐ πᾶσι δὲ ὡσαύτως παρενοχλοῦσα φαίνεται. Ἀλλὰ τοῖς μὲν μᾶλλον εἰς τὸ ἐπιθυμητικὸν τῆς ψυχῆς μέρος, τοῖς δὲ εἰς τὸ θυμικόν, ἑτέροις δὲ εἰς τὸ ταύτης λογιστικόν* [4], καθισταμένη οὕτως ἀναντιρρήτως παράγων διαμορφώσεως τῆς συνόλου ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐκτὸς τοῦ χωρισμοῦ τούτου ὁ Ἔκδικος τοποθετεῖ τὴν ψυχὴν μεταξὺ φωτὸς καὶ σκότους — διαγράφων τὰς δύο ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτους κινήσεις τῆς ψυχῆς — θεωρῶν δὲ σκότος τὸ φυσικὸν φῶς καὶ φῶς τὸ νοερόν, γράφει τὰ ἑξῆς: *τοῦ αἰσθητοῦ τε καὶ νοεροῦ φωτὸς ἡ λογικὴ ἐν μεθορίῳ κειμένη ψυχή, διὰ μὲν τούτου καὶ πράττειν τὰ τοῦ σώματος ἐπετράπη· δι' ἐκείνου δὲ τὰ τοῦ Πνεύματος· ἀλλ' ἐπειδὴ ἠμαυρώθη μὲν αὐτῇ ἐκεῖνο, ἐτρανώθη δὲ τοῦτο, διὰ τὴν ἀρχῆθεν συνήθειαν, εἰμὴ ὅλως μετὰ τοῦ νοεροῦ ἐν τῇ εὐχῇ γένηται, ὁλικῶς τοῖς θείοις ἐνατενίζειν οὐ δύναται. Ἀνάγκη δὲ εἶναι αὐτὴν ἐν μεταιχμίῳ σκότους καὶ φωτός, κατὰ σχέσιν μὲν τούτου, κατὰ δὲ φαντασίαν ἐκείνου ἀναστρεφομένην* [5]. Κατὰ τὸν Ἠλίαν λοιπὸν ἡ ψυχὴ ἄλλοτε μὲν φέρεται ἄνω — διὰ τῆς εὐχῆς βεβαίως καὶ μόνον — πράττουσα τὰ τοῦ *Πνεύματος*, ἄλλοτε δὲ κάτω ἀκολουθοῦσα τὰς παρορμήσεις τοῦ *σώματος*, ἐξ οὗ καὶ διακρίνει λογικὸν καὶ ἄλογον ταύτης μέρος, ὅπερ ἄλογον διαιρεῖται, γράφει ὁ Ἠλίας, εἰς ἓξ μέρη, ἤτοι τὰς πέντε αἰσθήσεις καὶ τὸν προφορικὸν λόγον [6].

1. J. Darrouzès, Syméon le Nouveau Théologien, Chapitres théologiques gnostiques et pratiques, Paris 1957 (Sources Chrétiennes, 51), σ. 48, σημ. 1.
2. Τὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ χωρισμοῦ τῆς ψυχῆς παρὰ Πλάτωνι ἐκθέτει ὁ Θ. Βορέας, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 46 - 47.
3. Αὐτόθι, σσ. 46 καὶ 79.
4. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ θεωρ. ρκε'.
5. Ἠλία Ἐκδίκου, Ἀνθ. π'.
6. *Ἑξαχῶς τὸ ἄλογον μέρος διαιρεῖται τῆς ψυχῆς, εἴς τε τὰς πέντε αἰσθήσεις καὶ εἰς τὸν κατὰ προφορὰν λόγον.* Ἠλία Ἐκδίκου, Ἀνθ. κ'.

Ὁ νέος οὗτος χωρισμὸς μαρτυρεῖ κατὰ τὸν Τατάκην ὅτι εὑρισκόμεθα ἐνταῦθα πρὸ στωικοῦ δανείου. Οἱ Στωικοὶ ὅμως ἔλεγον ὅτι ἡ ψυχὴ χωρίζεται εἰς ὀκτὼ καὶ ὄχι εἰς ἑπτά [1], ἀλλ', ἂν γίνῃ παρὰ ταῦτα δεκτὴ ἡ ὑπόνοια περὶ τοῦ στωικοῦ δανείου, ἂς προστεθῇ ὅτι κατὰ τὸν Τατάκην οἱ Στωικοὶ ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν [2], ὅπερ σημαίνει ὅτι διακρίνων τὰ ὡς ἄνω μέρη τῆς ψυχῆς Ἠλίας ὁ Ἔκδικος ἀκολουθεῖ ἐκκλησιαστικὴν καὶ ὄχι στωικὴν παράδοσιν. Ἄλλως τε διακρίνων εἰς τὸν λόγον ὁ Ἠλίας δύο κατευθύνσεις τὴν συμφωνοῦσαν πρὸς τὰς πράξεις καὶ συνιστῶσαν τὸν ἀγαθὸν λόγον καὶ τὴν μὴ συμφωνοῦσαν καὶ ὁδηγοῦσαν εἰς τὸ ἀντίθετον τοποθετεῖται μεταξὺ τῶν νηπτικῶν [3].

Ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν διάκρισιν τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς εἰς τρία μέρη θὰ προσθέσωμεν ὅτι ὁ Ἔκδικος διδάσκει ὅτι ἐπιτυγχάνεται ἐπιστροφὴ εἰς τὰς ἐκ τῆς ἡδονῆς διατεταραγμένας αὐτῶν σχέσεις, ἂν κατορθωθῇ ἔλεγχος ἑνὸς ἑκάστου τῶν μερῶν. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ ἡδονὴ διαφοροποιεῖ προτείνει ταῦτα : *θυμοῦ μὲν χαλινὸς ἡ εὔκαιρος γίνεται σιωπή· ἐπιθυμίας δὲ ἀλόγου ἡ σύμμετρος ἐδωδή· δυσκαθέκτου δὲ λογισμοῦ ἡ μονολόγιστος προσευχή* [4]. Πρόκειται βεβαίως περὶ ἑνὸς καὶ μόνον τρόπου ὅστις συνίσταται εἰς τὴν καθήλωσιν τῆς ὑπερβολῆς ἑκάστου τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς, διὰ τῆς νηστείας ὑπὸ εὐρεῖαν ἔννοιαν. Ἐπειδὴ αὕτη ἐναρμονίζει τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ γίνῃ ἡ ψυχὴ — κατ' ἐπέκτασιν ὁ ἄνθρωπος — ἐνάρετος, καὶ ὁδηγηθῇ οὕτως, ὡς θὰ δειχθῇ ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸν Θεόν, ὁ Ἠλίας ὁ Ἔκδικος θεωρεῖ ὅτι *τριῶν οὐσῶν τῇ ψυχῇ περιεκτικωτέρων ἀρετῶν, νηστείας, εὐχῆς τε καὶ σιωπῆς, ἀναγκαῖον τὸν μὲν ἐξ εὐχῆς λύεσθαι μέλλοντα εἴς τινα φυσικὴν θεωρίαν ἐπαναπαύεσθαι· τὸν δὲ ἐκ σιωπῆς εἰς ἠθικὴν ὁμιλίαν. Εἰς δευτέραν δὲ κεχαρισμένην τροφὴν τὸν νηστεύοντα* [5]. Ἡ συνύπαρξις βεβαίως τῶν ἀρετῶν τούτων καθιστᾷ τὴν ψυχὴν ἐνάρετον. Πλὴν ὅμως ἐνταῦθα θὰ παρουσιασθῇ ἡ διάφορος πρὸς τὴν θύραθεν ἀντίληψις, ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος δὲν σώζεται κατὰ δύναμιν, ἀλλὰ κατὰ χάριν. Στοιχῶν πρὸς τὴν

1. *Ζήνων ὁ Στωικὸς ὀκταμερῆ φησιν εἶναι τὴν ψυχήν*, SVF I, 39,20. Πρβλ. καὶ SVF II, 226,14-18. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀπολλοφάνης κατὰ τὸν Τερτυλλιανὸν χωρίζει εἰς *Noven*, SVF I, 90,18.

2. Tatakis, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 59 (= 71).

3. *Ἀρχὴ παντὸς ἀγαθοῦ, λόγος ἔμπρακτος καὶ πρᾶξις ἐλλόγιμος. Διὸ οὔτε πρᾶξις, λόγου χωρίς, ἀγαθή· οὔτε λόγος, πράξεως ἄνευ, ὁ προερχόμενος.* Ἠλία Ἐκδίκου, Ἀνθ. β'. Πρβλ. καὶ Βλαδ. Λόσκι, Ἡ θέα τοῦ Θεοῦ (μφτρ. Μελ. Καλαμαρᾶ), Θεσσαλονίκη 1973, σ. 188, σημ. 25, ἔνθα *ὁ «θεωρητικὸς» πρέπει ταυτοχρόνως νὰ εἶναι ἄνθρωπος τῆς «πράξεως», τῆς δράσεως, καὶ ὁ πρακτικὸς πρέπει νὰ σχολάζῃ εἰς τὴν ἀδιάλειπτον προσευχήν. Ἡ πρᾶξις καὶ ἡ θεωρία ἀποτελοῦν ὑποχρέωσιν παντὸς ἀνθρώπου.*

4. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ θεωρ. ξε'.

5. Ἠλία Ἐκδίκου, Γνωστ. ιζ'.

5 - 5 - 1979

ἀντίληψιν ταύτην ὁ Ἠλίας γράφει ὅτι τῶν ἀρετῶν ἡ εὐχὴ καὶ ἡ σιωπὴ εἶναι τῶν ἐφ' ἡμῖν ἐνῷ ἡ νηστεία οὐκ ἐφ' ἡμῖν [1]. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι τὸ «ζῆν ἐναρέτως» δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς θείας συμπαραστάσεως.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀσκήσεως μιᾶς ἑκάστης τῶν ἀρετῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς θεωρίας, περιγράφονται κατωτέρω. Προεισαγωγικῶς πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι τῆς νηστείας, τῆς σιωπῆς καὶ τῆς μονολογίστου εὐχῆς κοινὸν γνώρισμα εἶναι ἡ ἄρνησις. Ὁ ἀρνητικὸς δὲ χαρακτὴρ τούτων πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ἐντὸς τῆς ἀποφατικῆς Θεολογίας, τὴν ὁποίαν σπερματικῶς ἀνακαλύπτομεν ἤδη καὶ εἰς τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, γράφοντα *ἓν ὁ Θεός, καὶ ἐπέκεινα τοῦ ἑνὸς καὶ ὑπὲρ ταύτην μονάδα* [2], διὰ νὰ φθάσωμεν, μέσῳ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἀρνουμένου τὴν λογικὴν καὶ φρονοῦντος ὅτι ἡ Ἁγ. Τριὰς *διαιρεῖται ἀδιαιρέτως, καὶ συνάπτεται διῃρημένως* [3], τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, καθ' ὃν ἀφοῦ κανεὶς ἐλευθερωθῇ πάντων δύναται νὰ ἑνωθῇ μετὰ *τοῦ πάντων ἐπέκεινα* [4], τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, καθ' ὃν ὁ Θεὸς *ἀμερὴς καὶ ἀδιαίρετος, ἡ αὐτὴ μονὰς καὶ τριάς* [5], εἰς τὸν Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν, ὅστις διδάσκει ὅτι ὁ Θεὸς ἐμφανίζει τὰς ἐνεργείας του μόνον *τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀόρατος ὑπάρχων* [6], παραλείποντες πλῆθος ἐνδιαμέσων, ἀλλὰ καὶ ὑστέρων ἀκολουθούντων μέχρι καὶ σήμερον, ὑπὸ τῶν ἀσκουμένων ἐν τῷ ὀρθοδόξῳ μοναχισμῷ, τὴν ἀποφατικὴν «τοποθέτησιν».

Ἐπιθυμητικὸν καὶ νηστεία

Αἱ ἐπιθυμίαι, περιεχόμενον τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ παραδόσει, ἐλογίζοντο εἴτε ἀγαθαὶ εἴτε πονηραί, τῆς τοιαύτης ποιότητος ἐξαρτωμένης ἐκ τῆς διευθύνσεως τῆς ἐπιθυμίας [7]. Ἀκολουθῶν

1. Ἠλία Ἐκδίκου, Ἀνθ. ξα'.

2. Κλήμεντος Ἀλεξ. Παιδαγωγὸς I, VIII, Clément d'Alexandrie, Le Pédagogue, intr. et notes H.-I. Marrou, trad. M. Harl, Paris 1960 (Sources Chrétiennes, 70), σ. 236, πρβλ. καὶ σημ. 2.

3. Γρηγορίου Θεολόγου, Εἰς τὰ Θεοφάνεια..., ἔνθ' ἀνωτ., 345C.

4. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας, α', PG 3, 1001A.

5. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Περὶ θεολογίας καὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, PG 90, 1125A.

6. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Λόγος «Εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου», ἐκδ. Σοφ. Οἰκονόμου, Ἀθῆναι 1861, σσ. 176 - 177.

7. Ὁ Ἑρμᾶς ἔγραφεν : *ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ κατοικεῖ, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ τῇ ἀγαθῇ. ἡ ἐπιθυμία ἡ πονηρὰ ἐὰν ἴδῃ σε καθωπλισμένον τῷ φόβῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθεστηκότα αὐτῇ φεύξεται ἀπὸ σοῦ μακράν*, ἀμέσως δὲ μετὰ ταῦτα : *ἐὰν δουλεύσῃς τῇ ἐπιθυμίᾳ τῇ ἀγαθῇ καὶ ὑποταγῇς αὐτῇ δυνήσῃ τῆς ἐπιθυμίας τῆς πονηρᾶς κατακυριεῦσαι καὶ ὑποτάξαι αὐτὴν καθὼς βούλει.* Ποιμὴν ΙΒ', Β', 4, 5. Ὁ Μεθόδιος ὁμοίως φρονῶν παρατηρεῖ : *δύο κινή-*

τοὺς Πατέρας ὁ Ἔκδικος δέχεται ὅτι ἡ ἐπιθυμία ἐκδηλοῦται εἴτε ὡς ἄλογος [1] εἴτε ὡς ἔλλογος [2]. Ἡ ἔλλογος βεβαίως ὁδηγεῖ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Λόγον, κατὰ δὲ τὴν κίνησιν ταύτην ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου αἰσθάνεται *πόθον δριμὺν καὶ ἀφόρητον* [3]. Παραπλησίως εἶχε λεχθῆ ὑπὸ τοῦ Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου περὶ τῆς *πυρώσεως τοῦ ἐπιθυμητικοῦ πρὸς θεωρίαν καὶ συνουσίαν Θεοῦ* [4]. Ὁ Ἠλίας θὰ γράψῃ περὶ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ πυρὸς τούτου, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἀπηλευθερωμένην ψυχὴν καὶ συνημμένην *τῇ εὐχῇ, τότε οἷά τις φλὸξ περικυκλώσασα ταύτην ἐκείνη σίδηρον καθάπερ τὸ πῦρ, πεπυρακτωμένην ὅλην καθίστησιν* [5]. Ἡ τοιαύτη ἐπιθυμία ἡ ἄνω φέρουσα εἶναι φυσικὸν ὄχι μόνον νὰ εἶναι ἀσμένως δεκτὴ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιζητῆται ἡ κατάκτησίς της, ἀντιθέτως πρόβλημα εἶναι ἡ παρουσία τῆς πονηρᾶς ἢ ἀλόγου ἐπιθυμίας.

Ἡ ἄλογος ἐπιθυμία φέρει ἀφεύκτως πρὸς τὴν ἐμπάθειαν [6] τῆς ψυχῆς, κατάστασιν τὴν ὁποίαν πρέπει παντὶ σθένει νὰ καταστρέφῃ ὁ θέλων σωθῆναι, ἀφοῦ αὕτη ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὑπὸ τῶν δαιμόνων ὑποδούλωσιν, ὡς ἔγραφεν ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος [7]. Κατὰ τὸν Συμεὼν ἡ ὑποδούλωσις τῆς ψυχῆς ἐπιτυγχάνεται *ὁπηνίκα τὸ ἐπιθυμητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς περὶ πάθη καὶ μίξεις καὶ τρυφὰς καὶ ἀπολαύσεις ἐρεθίζεται* [8]. Ὁ Ἠλίας ἂν καὶ δὲν ἀναγράφει λεπτομερῶς τὰς καταστάσεις αἱ ὁποῖαι ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἐμπάθειαν, ἐπειδὴ κατέχει τὴν παράδοσιν τῶν Πατέρων, διδάσκει τὸν τρόπον τῆς ἀπαλλαγῆς ἐκ τῆς ἐμπαθείας διὰ τῶνδε: *ἀπόλλυται ἐκ ψυχῆς ἐμπάθεια διὰ νηστείας καὶ προσευχῆς* [9]. Ὡς γνωστὸν ἡ νηστεία θεωρεῖται ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας

σεε ἐν ἡμῖν ἐστόν· ἐπιθυμία πεφυκότε σαρκὸς καὶ ψυχῆς, διαφέρετον ἀλλήλοιν, ὅθεν καὶ δύο ἐλαβέτην ὀνόματε· ἡ μὲν γὰρ ἀρετῆς ἡ δὲ κακίας. Συμπόσιον Η', ιζ', PG 18, 173B. Ὁ αὐτὸς διακρίνει *ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς καὶ ἐπιθυμίαν τοῦ πνεύματος*, Περὶ Ἀναστάσεως Β', η', PG 18, 308B.

1. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ Θεωρ. ξε'.

2. Ὁ Ἔκδικος ὁμιλεῖ μόνον περὶ τῆς ἀλόγου, ἡ ἄλλη συνάγεται.

3. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ Θεωρ. ϟγ'.

4. Συμεὼν Νέου Θεολόγου, Ἠθικῶν Δ', Darrouzès, II, σσ. 32 - 34. Ὁ αὐτὸς γράφει ἐπίσης: *ἐπὰν ἐξαναλωθῇ καὶ ἡ τῆς ψυχῆς οὐσία μόνη χωρὶς πάθους ἐναπομείνῃ, τότε οὐσιωδῶς καὶ αὐτῇ ἑνοῦται τὸ θεῖον καὶ ἄυλον πῦρ· καὶ εὐθὺς ἀνάπτεται καὶ διαυγάζει καὶ μεταλαμβάνει... τὸ σῶμα τοῦ θείου καὶ ἀρρήτου φωτός*. Ἠθικῶν Ζ', Darrouzès, II, σσ. 194,532-536.

5. Ἠλία Ἐκδίκου, Ἀνθ. ρε'.

6. Θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἐκδίκου ὡς *ὕλη πονηρὰ τοῦ σώματος*. Ἀνθ. οα'.

7. *Τοῦτο ἐμπαθείας τεκμήριον, τὸ πᾶσι τοῖς ὑπὸ δαιμόνων ὑποσπειρόμενος σχεδὸν ὀξέως ὑπείκειν*. Κλίμακος κθ', PG 88, 1149B. Πρβλ. καὶ Χρ. Γιανναρᾶ, Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ σώματος, σπουδὴ στὸν Ἰωάννη τῆς κλίμακος, Ἀθῆναι 1971, σ. 179.

8. Syméon le Nouveau Théologien, Chapitres théologiques... ἔνθ' ἀνωτ., Darrouzès, σ. 99,18-20.

9. Ἠλία Ἐκδίκου, Ἀνθ. οδ'. Πρβλ. καὶ Πρ. καὶ θεωρ. ξβ' ἔνθα τὴν νηστείαν ἔχει... *ἡ πρακτικὴ ζωή*.

τὸ *κατ' ἐξοχὴν ὅπλον κατὰ τοῦ διαβόλου* [1] συμφωνούντων ἄλλως τε πρὸς τοὺς ἐπὶ τοῦ προκειμένου λόγους τοῦ Χριστοῦ [2]. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς νηστείας ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀλεξιτήριον δύναμίν της ἐναντίον δαιμόνων καὶ πονηρῶν λογισμῶν [3]. Ὁ Συμεὼν θὰ ὀνομάσῃ τὴν παρουσίαν τῶν ἐπιθυμιῶν «ζόφον» τὸν ὁποῖον ὅμως *νηστεία τὸν νοητὸν ζόφον καὶ τὸ ἐπικείμενον τῇ ψυχῇ κάλυμμα τῆς ἁμαρτίας κατὰ μικρὸν ἐκλεπτύνει καὶ ἀπελαύνει, καθάπερ τὴν ὁμίχλην ὁ ἥλιος* [4]. Ἄλλως τε ὁ αὐτὸς θεωρεῖ ὅτι ἡ νηστεία, ὡς λέγει μετ' ὀλίγον, εἶναι *πάσης ἐργασίας πνευματικῆς ἀρχὴ καὶ θεμέλιος* [5], ἀφοῦ, *τῶν βρωμάτων... ἡ πλησμονὴ καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα διαφθείρειν εἴωθε πολλάκις καὶ βλάπτειν* [6]. Πρέπει ὅμως ὁ Ἠλίας νὰ διακριθῇ τοῦ Συμεών, ἀφοῦ θεωρεῖ τὴν νηστείαν τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν διὸ καὶ συνιστᾷ κατὰ τὴν ἄσκησίν της τὴν «σύμμετρον ἐδωδήν» [7], ἀντιθέτως ὁ Συμεὼν γράφει ὅτι *ἡ νηστεία καὶ ἡ ἐγκράτεια ἀρετή ἐστι· μαραίνει γὰρ τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς πυρώσεις συστέλλει τοῦ σώματος. ταῦτα δὲ τῆς ἡμετέρας εἰσὶ προαιρέσεως ἔργον* [8]. Ὑποθέτομεν ὅτι ὁ Ἠλίας ἐνταῦθα μεταφέρει τὴν «ἰατρικὴν» ἀντίληψιν περὶ τῆς νηστείας, καθ' ἥν: *φυσικαὶ δὲ* (sc. δυνάμεις εἰσὶ) *καὶ ζωτικαὶ αἱ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ ἑκόντων καὶ ἀκόντων γινόμεναι ὡς ἡ θρεπτικὴ καὶ αὐξητικὴ καὶ σπερματική, φυσικαὶ οὖσαι* [9].

Ἀποτέλεσμα βεβαίως τῆς νηστείας εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν παθῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον γεννᾷ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ οὕτως κεκαθαρμένου ἀνθρώπου, κατὰ τὸν Ἠλίαν τὸν Ἔκδικον, τὸν πόθον τοῦ Θεοῦ. Οὗτος ὅμως ἀνάπτεται εἰς τὴν τοιαύτην ψυχὴν ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Θεοῦ [10]. Τὴν θέσιν ταύτην ὑπεστήριξαν

1. Περὶ τῆς προσευχῆς κατωτέρω.

2. *Τοῦτο τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται εἰμὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ*. Ματθ. 17, 21.

3. *Ὁρᾷς τί ποιεῖ ἡ νηστεία; καὶ νόσους θεραπεύει καὶ ῥεύματα σωματικὰ ξηραίνει καὶ δαίμονας ἐκβάλλει καὶ λογισμοὺς πονηροὺς ἀποδιώκει καὶ τὸν νοῦν λαμπρότερον ποιεῖ καὶ καρδίαν καθαρὰν καὶ σῶμα ἡγιασμένον...* Μ. Ἀθανασίου, Περὶ Παρθενίας, ἤτοι περὶ ἀσκήσεως, PG 28, 260A.

4. Syméon le Nouveau Théologien, Catéchèses, intr., texte critique et notes par mgr. Basile Krivochéine, τ. I (cat. 1 - 5), Paris 1963 (Sources Chrét., 96), τ. II (cat. 6 - 22), Paris 1964 (Sources Chrét., 104), τ. III (cat. 23 - 24), Paris 1965 (Sources Chrét. 113). Ἐνταῦθα Κατηχήσεων ΙΑ', Krivochéine, II, σ. 158,61-63.

5. Ἔνθ' ἀνωτ., Krivochéine, II, σ. 164,85.

6. Αὐτόθι, Krivochéine, II, σ. 164,145-147.

7. *(χαλινὸς) ἐπιθυμίας ἀλόγου ἡ σύμμετρος ἐδωδή*. Πρ. καὶ θεωρ. ξε'.

8. Κατηχήσεων ΙΗ', Krivochéine, II, σ. 294,370-372.

9. Νεμεσίου Ἐμέσης, Περὶ φύσεως ἀνθρώπου κϛ', Matth., σσ. 249 - 250 (= PG 40, 704B - 705A).

10. *Ὁ ἀπὸ Θεοῦ ἐγγινόμενος* (sc. *πόθος*) *τῇ ἀπὸ πάσης κακίας κεκαθαρμένῃ ψυχῇ*. Πρ. καὶ θεωρ. ϟγ'.

καὶ ἄλλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ὁ Συμεὼν π.χ. ὁ ὁποῖος γράφει: *ἄνθρωπος δίχα τοῦ Παναγίου Πνεύματος μετουσίας πῶς ἂν κληθείη ἅγιος;*[1].

Ἐν συμπεράσματι κατὰ τὸν Ἔκδικον, ἀκολουθοῦντα ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ὄντως φυσικήν του πορείαν πρὸς τὸν Θεόν, ὀφείλει νὰ χαλιναγωγήσῃ τὰς ἀλόγους ἐπιθυμίας τοῦ ἐπιθυμητικοῦ προκειμένου νὰ μείνῃ μόνη ἡ πρὸς τὸν Θεόν, διὰ τοῦ Θεοῦ πάντοτε, φέρουσα. Ἡ τοιαύτη ἐπιθυμία ἐγκαθίσταται εἰς τὴν διὰ τῆς νηστείας κεκαθαρμένην ψυχήν, τὴν ὁποίαν νηστείαν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὸν πρῶτον ἀναβαθμὸν πρὸς τὴν ἐπιστροφὴν καὶ ἕνωσιν.

Θυμικὸν καὶ σιωπὴ

Εἰς τὸ θυμικὸν ὑπάγεται ὁ θυμός, ὅστις ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐνομίζετο *ἄμαχος καὶ ἀνίκητος*[2], παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ὅμως ἔλαβε καὶ οὗτος, ὅπως καὶ ἡ ἐπιθυμία, δύο ἀντιθέτους προσδιορισμούς. Ἄλλοτε μὲν ὀνομάζεται «ἀγαθὸς»[3] ἄλλοτε δὲ «ἄλογος», θεωρούμενος τότε μέγα κακόν[4]. Ὁ Μ. Βασίλειος εἶναι ὁ προσδιορίσας τὰ ἀποτελέσματα τῶν δύο θυμῶν ἤτοι τοῦ κινουμένου κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ φέροντος τὴν ὑπομονὴν καὶ ἐγκράτειαν καὶ τοῦ παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ γινομένου προξένου κακίας[5]. Ὁ Νεμέσιος θὰ περιγράψῃ τὸν θυμὸν διακρίνων τρία μέρη τούτου, τὴν ὀργήν, τὴν μῆνιν καὶ τὸν κότον[6], προσθέτων ὅτι ὁ θυμὸς εἶναι ἑκούσιος[7]. Ὁ Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης ὀνομάζει τὸν θυμὸν *πάντων παθῶν ὀξύτερον*[8], ὁ δὲ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἐπανερχόμενος εἰς τὴν διάκρισιν τῶν δύο κινήσεων τοῦ θυμοῦ παρατηρεῖ ὅτι ὁ θυμὸς *τότε κινεῖται κατὰ φύσιν, ὅτε πάντας ἀνθρώπους ἀγαπᾷ καὶ πρὸς οὐδένα αὐτῶν ἢ λύπην ἢ μνησικακίαν κέκτηται*[9]. Ὁ Συμεὼν ὁ Νέος

---

1. Κατηχήσεων Ι', Krivochéine, II, σ. 142,$_{68-69}$.
2. *Ἄμαχον καὶ ἀνίκητον θυμός.* Πολιτ. 375D.
3. *Ἀγαθὸν κτῆνός ἐστιν ὁ θυμός, ὅταν τοῦ λογισμοῦ ὑποζύγιον γένηται.* Γρηγορίου Νύσσης, Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῶν Ψαλμῶν Α', η', PG 44, 477B.
4. *Τί τὸ ἐν δαίμοσι κακόν; θυμὸς ἄλογος.* Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων, PG 3, 752B.
5. *Ὁ θυμός, ὅτε δεῖ, καὶ ὡς δεῖ κινούμενος ἀνδρείαν ποιεῖ καὶ ὑπομονὴν καὶ ἐγκράτειαν· παρὰ δὲ τὸν ὀρθὸν λόγον ἐνεργῶν μανία γίνεται.* Μ. Βασιλείου, Ὁμιλιῶν Ι', κατὰ ὀργιζομένων, PG 31, 368A.
6. *Εἴδη τοῦ θυμοῦ τρία, ὀργή, ἢ καὶ χολὴ καὶ χόλος καλεῖται, μῆνις καὶ κότος.* Νεμεσίου Ἐμέσης, περὶ φύσεως ἀνθρώπου κα', Matth. 234 (= PG 40, 692A).
7. *Μηδεὶς νομίσῃ... τὸν θυμὸν τῶν ἀκουσίων εἶναι πλημμελημάτων.* Ἔνθ' ἀνωτ., λ', Matth. 269 (= PG 40, 724A).
8. Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου, Ἐπιστ. Δ', ρνβ', PG 78, 1237A.
9. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Λόγος ψυχωφελὴς θαυμάσιος, Φιλοκαλία, τ. Β', σ. 236,$_{12-15}$.

Θεολόγος θὰ τοποθετήσῃ ἐπίσης τὸ θυμικὸν μεταξὺ τοῦ λογικοῦ καὶ ἐπιθυμητικοῦ, κατ' αὐτὸν δὲ τὸ θυμικὸν ἐξυπηρετεῖ καὶ συνεργεῖ *τοῖς ἐκείνων* (sc. λογικοῦ καὶ ἐπιθυμητικοῦ) *βουλήμασιν*[1], οὕτως βεβαίως διασώζεται ἡ κατ' ἀντιθέτους φορὰς κίνησις τοῦ θυμοῦ. Ὁ μαθητὴς δὲ τοῦ Συμεὼν Νικήτας Στηθᾶτος, ἐπαναλαμβάνων τὴν ὡς ἄνω θέσιν, παρατηρεῖ ὅτι *ὁ θυμὸς μεθόριόν ἐστιν ἐπιθυμίας καὶ τοῦ λογιστικοῦ τῆς ψυχῆς· ὅπλον οἷον ἑκάστῳ ὢν ἐν τῇ παρὰ φύσιν ἢ καὶ κατὰ φύσιν κινήσει αὐτοῦ*[2].

Ὁ Ἠλίας ὁ Ἔκδικος ἀκολουθεῖ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν. Οὕτως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ποιότητα τοῦ θυμοῦ κατατάσσει τοῦτον μεταξὺ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, γράφων ὅτι εἶναι *ζωτικὴ δύναμις*[3] αὐτῆς ἐννοῶν προφανῶς τὸ κατὰ φύσιν ἢ τὸν ἀγαθὸν θυμὸν ἐνταῦθα. Διὰ τὸν ἄλλον προτείνει ὡς ἀνασχετικὸν μέσον τὴν σιωπήν, γράφων ὅτι *θυμοῦ χαλινὸς ἡ εὔκαιρος γίνεται σιωπή*[4]. Πρέπει νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι ὅπως καὶ ἡ νηστεία οὕτω καὶ ἡ σιωπὴ ἔχει τὸν ἀποφατικόν της χαρακτῆρα, ἐξ οὗ καὶ εἶχε τύχει τῆς δεούσης προσοχῆς ὡς μέσον νήψεως ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἡσυχίου (ε' αἰ.) ὁ ὁποῖος ἔγραψεν: *ἕτερος δὲ* (sc. τρόπος νήψεως) *τὸ ἔχειν καρδίαν βαθέως σιωπῶσαν διὰ παντός*[5]. Ὁ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος ὅμως ἀνήγαγεν εἰς περίοπτον θέσιν τὴν σιωπήν, ἀφοῦ κατ' αὐτὸν (τὰ τῆς ἀρετῆς κατορθοῖ τις)... *ἐν σιωπῇ χειλέων... ἐν ἐποχῇ θυμοῦ καὶ ὀργῆς καὶ κραυγῆς... μὴ ἀντιλέγων ἢ γογγύζων ἐπιτασσόμενος*[6].

Πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἐνταῦθα ἡ στενὴ σχέσις Ἠλία τοῦ Ἐκδίκου καὶ Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν δακρύων, ὁ Ἠλίας μάλιστα ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐπιδημησάσης χάριτος τῶν δακρύων[7], ὁ δὲ Συμεὼν ἀπορῶν ἔγραφεν ὅτι ὁ μὴ ἀσκούμενος εἰς τὴν σιωπὴν *πῶς ἄρα... δάκρυον κτήσεται...*[8]. Τὰ δάκρυα κατὰ τὸν Συμεὼν ἔχουν ἐπίπτωσιν ἐπὶ τοῦ θυμικοῦ, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ *καταρδευομένη ἀεὶ καὶ πιαινομένη τοῖς δάκρυσι καὶ τὸ θυμικὸν ἑαυτῆς ὅλως ἀποσβεννύουσα... ἐπιθυμεῖ καὶ ὀρέγεται πεινῶσα ὁμοῦ καὶ διψῶσα τὰ τοῦ θεοῦ μαθεῖν δικαιώματα*[9]. Κατὰ τὸν Συ-

---

1. Συμεὼν Νέου Θεολόγου, Ἠθικῶν Δ', Darrouzès, II, σ. 37,$_{408}$.
2. Νικήτα Στηθάτου, πρώτη πρακτικῶν κεφαλαίων ἑκατοντάς, ιϛ', Φιλοκαλία, τ. Γ', σ. 276. Πρβλ. καὶ Δημ. Γ. Τσάμη, Ἡ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Νικήταν Στηθᾶτον, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 35 - 40, ἔνθα ὁμιλεῖ περὶ τῆς ψυχοσωματικῆς δομῆς τοῦ ἀνθρώπου.
3. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ θεωρ. με'.
4. Αὐτόθι ξε'.
5. Ἡσυχίου πρεσβυτέρου, Λόγος ψυχωφελὴς καὶ σωτήριος καὶ ἀρετῆς κεφαλαιώδης ιε', Φιλοκαλία, τ. Α', σ. 143.
6. Κατηχήσεων Δ', Krivochéine, I, σ. 324,$_{111-117}$.
7. Ἀνθ. νη', πρβλ. καὶ ρ', ρα', Πρακτ. καὶ θεωρ. ϟη', ρϛ'.
8. Κατηχήσεων Δ', Krivochéine, I, σ. 238,$_{161-162}$.
9. Κατηχήσεων Β', Krivochéine, I, σ. 260,$_{232-235}$. Ἡ ἀξία τῶν δακρύων

μεὼν λοιπὸν ἡ σιωπὴ φέρουσα δάκρυα καθησυχάζει καὶ ἐκμηδενίζει τὸν θυμόν, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἠλίας γράφει ὅτι τοῦ θυμοῦ χαλινὸς εἶναι ἡ *σιωπή* [1]. Πρέπει δὲ νὰ θεωρηθῇ ἐνταῦθα ἡ ἐξάρτησις τοῦ Ἠλία ἐκ τοῦ Συμεών, ἥτις εἶναι στενοτέρα τῆς σχέσεως ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοῦ ἀποδεδειγμένου μαθητοῦ τοῦ Συμεὼν Νικήτα Στηθάτου θεωροῦντος τὴν σιωπὴν ὡς ταχεῖαν ὁδὸν *πρὸς ἀνάληψιν ἀρετῆς* [2]. Ἂς προστεθῇ ὅτι καὶ ὁ Συμεὼν θεωρεῖ τὴν σιωπὴν τῶν ἐφ' ἡμῖν [3], ὅπερ ὁμοίως ὑποστηρίζει ὁ Ἠλίας, δεχόμενος ὅτι ἡ σιωπὴ εἶναι τῶν περιεκτικωτέρων ἀρετῶν [4] καὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν [5].

Περαίνοντες τὰ περὶ τῆς σιωπῆς καὶ τῆς σχέσεώς της πρὸς τὸ θυμικόν, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐκδίκου, δέον νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἐπὶ πλέον διδάσκει οὗτος ὅτι *ἀπόλλυται ἐκ ψυχῆς ... ἡδυπάθεια, δι' ἀγρυπνίας καὶ σιωπῆς* [6]. Πάντως *ἡ σιγὴ πρόσεστι τοῖς ἀπαθέσιν* [7], ἐξ οὗ καὶ ἡ σιωπῶσα ψυχὴ ἔχει τὴν ἱκανότητα τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ διαβόλου, καθ' ὅσον ἐρχόμενος οὗτος πρὸς αὐτὴν φεύγει μὴ εὑρίσκων πεδίον συζητήσεως [8]. Οὕτως ἡ σιωπὴ ἐκδιώκουσα τὸν ἄλογον θυμὸν ἐγκαθιστῶσα δὲ τὸν ἔλλογον ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν μακαριότητα τὴν ἐν ταῖς ἀρεταῖς, τὴν εὑρισκομένην καθ' ὁδὸν πρὸς τὸν Θεόν.

Λογιστικὸν καὶ εὐχὴ

Τοῦ λογισμοῦ, ἐκδηλώσεως ὡς γνωστὸν τοῦ λογιστικοῦ, διεκρίθησαν, ὁμοίως ὅπως τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τοῦ θυμοῦ, δύο παραλλαγαί. Κατὰ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχουν οἱ ἀγαθοί, ἀγγελικοὶ κ.λπ. λογισμοί [9],

---

ὡς συντελεστικῶν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν κινήσεως ὡς ἀνεφέρθη ὑπεστηρίχθη καὶ ὑπὸ τοῦ Ἠλία, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ : *ὅταν ὅλη δακρύων ἐκ τῆς περὶ τὴν εὐχὴν χαρᾶς ἄρξηται γίνεσθαι ἡ ψυχή, τότε καὶ αὕτη παρρησιαζομένη, ὡς πρὸς τὸν ἑαυτῆς νυμφίον νύμφη βοᾷ· καταβήτω ὁ ἀδελφιδός μου εἰς κῆπον αὐτοῦ.* Πρ. καὶ θεωρ. ηη'.

1. Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 357, σημ. 4, 6.

2. *Ὁδὸς ταχεῖα πρὸς ἀνάληψιν ἀρετῆς ἡ σιωπή ἐστι τοῖς εἰσαγωγικοῖς τῶν χειλέων καὶ ἡ μῦσις τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῶν ὤτων ἡ κώφευσις.* Νικήτα Στηθάτου, ἔνθ' ἀνωτ., κϛ' Φιλοκαλία, τ. Γ', σσ. 278-279. Πρβλ. καὶ Δημ. Γ. Τσάμη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 78.

3. *Τὰ μὲν ἐφ' ἡμῖν τὸ πάντα νοεῖν, τὸ φρονεῖν τὸ λογίζεσθαι τὸ λέγειν καὶ πράττειν ὅσα πρὸς ταπείνωσιν ἡμᾶς φέρουσιν.* Συμεὼν Νέου Θεολόγου, Ἠθικῶν Δ', Darrouzès, II, σ. 14,90-91.

4. Ἠλία Ἐκδίκου, Γνωστ. ιζ'.

5. Ἠλία Ἐκδίκου, Ἀνθ. ξα'.

6. Αὐτόθι οδ'.

7. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ θεωρ. οϛ'.

8. Αὐτόθι κϛ'.

9. Πρβλ. Ὠριγένους, περὶ εὐχῆς, P. Koetschau, Origenes Werke, τ. I, II, Leipzig, 1899 (= PG 11, 444). Εὐαγρίου Ποντικοῦ, περὶ διακρίσεως παθῶν καὶ λο-

ὡς ἐπίσης οἱ ὀκτὼ τῆς κακίας [1]. Λυσιτελὲς ἀντίδοτον τῶν κακῶν λογισμῶν ἐθεωρεῖτο ἤδη ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους ἡ εὐχή [2], ἥτις συνδυαζομένη μετὰ τῆς σιωπῆς θεωρεῖται καὶ τρόπος νήψεως ὑπὸ τοῦ Ἡσυχίου γράφοντος ὅτι ὑπάρχει *ἕτερος* (sc. τρόπος νήψεως) *τὸ ἔχειν καρδίαν βαθέως σιωπῶσαν διὰ παντὸς λογισμοῦ καὶ ἡσυχάζουσαν ἀπὸ παντὸς λογισμοῦ καὶ εὔχεσθαι* [3]. Ἡ σιωπὴ θὰ καταλάβῃ μικρὸν κατὰ μικρὸν θέσιν ἐξέχουσαν, διὰ νὰ καταστῇ ἐν τέλει ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς. Οὕτως ὁ Νικήτας Στηθᾶτος θὰ γράψῃ ὅτι ἡ σιωπὴ εἶναι *ὁδὸς ταχεῖα πρὸς ἀνάληψιν ἀρετῆς* [4].

Ὁ Ἠλίας ὁ Ἔκδικος ὁμιλεῖ περὶ *ἀγγελικοῦ* λογισμοῦ [5], καὶ περὶ λογισμῶν *ἀκαίρων* καὶ *εὐκαίρων* [6], ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτέρως περὶ τοῦ τῆς *κενοδοξίας* [7], ὃν καὶ κατατάσσει *ἕβδομον* [8] εἰς τὴν κατάταξιν τῶν κακῶν λογισμῶν, ἀκολουθῶν κατὰ γράμμα τὴν κατάταξιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἤδη ὁ Κασσιανὸς ὁ Ρωμαῖος τὸν εἶχε κατατάξει ἕβδομον, ὅπερ ἠκολουθήθη ὑπὸ ἄλλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας [9]. Οἱ λογισμοὶ κατὰ τὸν Ἠλίαν, συμφώνως πρὸς τὴν διφυῆ αὐτῶν παρουσίαν, ἄλλοτε μὲν καθίστανται ἐμπόδια εἰς τὴν ἀνάτασιν καὶ θέωσιν τῆς ψυχῆς, ἀφοῦ *διὰ τῶν λογισμῶν, οὐ διὰ τῶν πραγμάτων προηγουμένως πολεμοῦσιν οἱ δαίμονες τὴν ψυχήν* [10], ἄλλοτε ὅμως, οἱ εὐσεβεῖς λογισμοί, ὑποβοηθοῦν τὴν τοιαύτην κίνησιν τῆς ψυχῆς, ἐξ οὗ καὶ παραγγέλλει *ἐρέτας τοῦ νοητοῦ πλοίου νόει τοὺς εὐσεβεῖς λογισμούς* [11].

Κατὰ τ' ἀνωτέρω, πρόβλημα εἶναι ἡ ἀπόκτησις τῶν εὐσεβῶν λογισμῶν δι' ὧν ἡ ψυχὴ θὰ φθάσῃ εἰς τὴν θεωρίαν, κατάστασιν, ὡς ἔχει ἤδη ἀναφερθῆ, πρὸς τὴν ὁποίαν φυσιολογικῶς ῥέπει ἡ κάθε ψυχή, τέλος τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ

γισμῶν ζ', Φιλοκαλία τ. Α', σ. 48. Ἡσυχίου πρεσβυτέρου, πρὸς Θεόδουλον λόγος ψυχωφελὴς καὶ σωτήριος περὶ νήψεως καὶ ἀρετῆς κεφαλαιώδης, Φιλοκαλία, τ. Α', σσ. 141 κ.ἑξ.

1. Πρβλ. Κασσιανοῦ τοῦ Ρωμαίου, πρὸς Κάστορα ἐπίσκοπον περὶ τῶν ὀκτὼ τῆς κακίας λογισμῶν, Φιλοκαλία, τ. Α', σ. 61,7-9. Ἐπίσης Ἰω. Δαμασκηνοῦ, περὶ τῶν ὀκτὼ τῆς πονηρίας πνευμάτων, PG 95, 80A κ.ἑξ.

2. *Δεῖ ὑπὲρ τοῦ μὴ ἐπιθολοῦσθαι τὸν νοῦν ὑπὸ ἑτέρων λογισμῶν πάντων ἐπιλελῆσθαι τῶν ἔξω τῆς εὐχῆς.* Ὠριγένους, περὶ εὐχῆς, PG 11, 444A.

3. Ἡσυχίου, Λόγος ψυχωφελής... ιε', Φιλοκαλία, τ. Α', σ. 143.

4. Νικήτα Στηθάτου, πρώτη πρακτικῶν κεφαλαίων ἑκατοντὰς κϛ', Φιλοκαλία, τ. Γ', σ. 278.

5. Ἠλία Ἐκδίκου, Γνωστ. λ'.

6. Τοῦ αὐτοῦ, Πρ. καὶ θεωρ. νδ'.

7. Αὐτόθι κθ'.

8. Τοῦ αὐτοῦ, Γνωστ. κθ'.

9. *Ἐπεχειρήσαμεν γράψαι περὶ τῶν ὀκτὼ τῆς κακίας λογισμῶν· γαστριμαργίας φημὶ καὶ πορνείας, φιλαργυρίας, ὀργῆς, λύπης, ἀκηδίας, κενοδοξίας καὶ ὑπερηφανίας.* Κασσιανοῦ τοῦ Ρωμαίου, Πρὸς Κάστορα..., Φιλοκαλία, τ. Α', σ. 61,7-9 Πρβλ. ἐπίσης Ἰω. Δαμασκηνοῦ, περὶ τῶν ὀκτὼ τῆς πονηρίας πνευμάτων, PG 95, 80A.

10. Ἠλ. Ἐκδίκου, Ἀνθ. ιη'.

11. Τοῦ αὐτοῦ, Πρ. καὶ θεωρ. με'.

ἕνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ διὰ διαφόρους λόγους καὶ κυρίως λόγῳ τοῦ προσύλου αὐτῆς βαδίζει τὴν ἀντίθετον ὁδόν. Ἂς ὑπομνησθῇ ὅτι ὁ Ἠλίας διακρίνει τρεῖς λογισμοὺς ἐξαρτωμένους ἐκ τῆς ποιότητος τῆς εὐχῆς, γράφων, *τῇ μὲν τελείᾳ εὐχῇ ἀγγελικοὶ παραβάλλειν πεφύκασι λογισμοί· τῇ δὲ μέσῃ πνευματικοί· τῇ εἰσαγωγικῇ δὲ οἱ φυσιολογικοί*[1]. Οὕτως ὁ προσευχόμενος πρέπει νὰ φθάσῃ εἰς τὴν τελείαν εὐχήν, τὴν ἀνωτέραν διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν θέαν τοῦ Θεοῦ.

Ἡ εὐχή, περὶ τῆς ὁποίας ὁ Ἠλίας ὁ Ἔκδικος γράφει ὅτι εἶναι (χαλινὸς) *δυσκαθέκτου λογισμοῦ*[2], ἂς ὑπομνησθῇ ὅτι τοποθετεῖται μεταξὺ τῶν ἀρετῶν ἐκείνων τῶν ὁποίων ἡ ἄσκησις ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης προαιρέσεως, ἀφοῦ *τῶν ἐφ᾽ ἡμῖν, αἱ κατὰ δύναμιν ἀρεταί, εὐχή τε καὶ σιωπή*[3]. Ἀναγκαίως ἡ εὐχὴ προκαλεῖ διάφορα συναισθήματα ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ προσευχομένου, πάντως καρποφόρος θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἐκδίκου ἐκείνη καθ᾽ ἣν αἱ διαθέσεις τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν διάρκειάν της εἶναι *ἔμβροχοι στεναγμοὶ ἀπὸ καρδίας ἀποδιδόμενοι*[4]. Ἡ ἐμφάνισις τῶν δακρύων τῆς χαρᾶς εἶναι, κατὰ τὸν Ἔκδικον, ἀποφασιστική, καθ᾽ ὅσον *τότε καὶ αὕτη* (sc. ἡ ψυχὴ) *παρρησιαζομένη, ὡς πρὸς τὸν ἑαυτῆς νυμφίον νύμφη βοᾷ· καταβήτω ὁ ἀδελφιδός μου εἰς τὸν κῆπον αὐτοῦ· καὶ φαγέτω τῶν ἐμῶν δακρύων, ὡς ἀκροδρύων* [Ἆσμ. Ἀσμ. δ' 16] *τὴν πονηθεῖσαν παράκλησιν*[5]. Ἡ εὐχὴ αὕτη εἶναι ἡ τελεία κατὰ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζονται οἱ ἀγγελικοὶ λογισμοί, τὴν διδασκαλίαν δὲ ταύτην εἶχεν ἐκθέσει καὶ ὁ Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος διὰ τῶν ἑξῆς: *οἱ ἅγιοι, ἀπὸ τῶν θείων ἐλλαμπόμενοι ἀγγέλων, τῷ συνδέσμῳ τοῦ Πνεύματος συνδούμενοί τε καὶ συνενούμενοι, ἰσότιμοι αὐτοῖς καὶ ἐφάμιλλοι γίνονται*[6], ἀλλοῦ δὲ παρετήρει ὅτι ἄγγελοι συμψάλλουν μετὰ τῶν μοναχῶν[7]. Τὸ νὰ συνενωθῇ ὅμως ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ καταστῇ ἐφάμιλλος τῶν ἀγγέλων σημαίνει ὅτι ἀνέβη ἐκεῖ ὅπου οἱ ἄγγελοι εὑρίσκονται ψάλλοντες τὸν «ἐπινίκιον ὕμνον», ἤτοι «εἰς ὕψος», ὅπως γράφει Νεῖλος ὁ ἀσκητής[8]. Ὁ Ἠλίας ὁ Ἔκδικος συμφωνῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, γράφει ὅτι *αἱ νοεραὶ δυνάμεις συνεκπονοῦσι ... τῇ ἐν κατανύξει γενομένῃ ψυχῇ*[9], καθιστοῦν

1. Τοῦ αὐτοῦ, Γνωστ. λ'.
2. Τοῦ αὐτοῦ, Πρ. καὶ θεωρ. ξε'.
3. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀνθ. ξα'. Προστεθήτω ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἀκολουθεῖ Συμεὼν τὸν Νέον Θεολόγον δεχόμενον ὅτι εἶναι *τῶν ἐφ᾽ ἡμῖν καὶ τὸ λογίζεσθαι καὶ τὸ λέγειν* ὅταν φέρουν πρὸς τὴν ταπείνωσιν. Ἠθικῶν Δ', D a r r o u z è s, 11, σ. 14,90-91.
4. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ θεωρ. ϙς'.
5. Αὐτόθι ϙη'.
6. Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου, Θεολογικῶν καὶ πρακτικῶν δ', Darrouzès, σ. 81,9-11.
7. Κατηχήσεων ΙΑ', K r i v o c h é i n e, 11, σ. 162,22.
8. Νείλου ἀσκητοῦ, Περὶ προσευχῆς νγ', Φιλοκαλία τ. Α', σ. 181.
9. Ἠλία Ἐκδίκου, Ἀνθ. ρια'.

δὲ *τὴν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν σχολάσασαν* (sc. ψυχὴν) *πεπυρακτωμένην ὅλην*[1], ὅτε πλέον δύναται ἡ ψυχὴ νὰ ἐναρμονισθῇ πρὸς τὴν προσ-φώνησιν τοῦ Πνεύματος[2].

Ἡ εὐχὴ διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀνωτέρω «στάσις» — ἔξω χώρου καὶ χρόνου — εἶναι ἡ καθαρὰ πρὸς τὴν ὁποίαν φυσικῷ τῷ λόγῳ αἰσθάνονται ἔχθραν οἱ δαίμονες· πάντως δέον νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι δὲν εἶναι ἡ *πληθὺς τῶν ψαλμῶν*[3] ἡ καταπλήσσουσα τοὺς δαίμονας, ἀλλ' ἡ *μονολόγιστος*[4] εὐχή. Ἐμφανίζεται καὶ πάλιν ἐδῶ μία ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν λογισμῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς μονολογίστου εὐχῆς ἐξ ἑτέρου. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν — καὶ κατὰ τὸν Ἔκδικον — προκειμένου νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν Θεὸν πρέπει ν' ἀρνηθῇ τοὺς λογισμοὺς καὶ νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὸ ὄνομα τῆς Τριαδικῆς θεότητος ὡς ἐμπεριέχεται εἰς τὴν μονολόγιστον εὐχὴν *Κύριε, Ἰησοῦ Χριστέ, Υἱὲ Θεοῦ, ἐλέησόν με*. Μετὰ λοιπὸν τὴν νηστείαν, δι' ἧς ἠλευθερώθη τῶν ἐπιθυμιῶν, τὴν σιωπὴν δι' ἧς ἐξεμηδένισε τὸν θυμόν, τώρα διὰ τῆς ἐν λόγῳ εὐχῆς ὁ ἄνθρωπος ἀρνεῖται (=ἀποφατισμὸς) τὴν κορωνίδα τοῦ ἀνθρώπου, τὴν εἰδοποιὸν διαφοράν του κατ' Ἀριστοτέλη, προκειμένου νὰ «ἴδῃ» πλέον τὸν Θεόν, νὰ εὑρεθῇ ἐν θεωρίᾳ, ἐξ οὗ καὶ καθίσταται ἡ ψυχή του «πεπυρακτωμένη» ἀπὸ τὸ φῶς τῆς Μεταμορφώσεως.

Ἡ θεωρία

Ἀπαραίτητος, ὡς ἀνεφέρθη, προϋπόθεσις τῆς θεωρίας εἶναι ἡ εὐχὴ καθ' ὅσον αὕτη *διὰ προσευχῆς ἐμφανίζεσθαι εἴωθεν*[5], εἶναι δὲ κατὰ τὸν Ἔκδικον *συμφωνία νοῦ πρὸς λόγον καὶ λόγου πρὸς αἴσθησιν*[6]· κατὰ ταῦτα ἡ θεωρία ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἀρχαῖον κάλλος, ἐκεῖ ἔνθα δὲν ὑπῆρχεν παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐπικάλυψις τῶν γνωστικῶν-λειτουργιῶν, ἀλλὰ συμφωνία. Ὁ κόσμος παύει νὰ εἶνει χωρισμένος εἰς αἰθητὸν καὶ νοητόν, ἢ εἰς ὑλικὸν καὶ πνευματικόν[7], ἀφοῦ κατὰ τὸν Ἁγιορειτικὸν Τόμον τοῦ 1339: *ὅσοι πνευματικῆς καὶ ὑπερφυοῦς εὐμοιρήσωσι χάριτός τε καὶ δυνάμεως αἰσθήσει τε καὶ νῷ, τὰ ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησιν καὶ πάντα νοῦν οἱ κατηξιωμένοι βλέπουσιν*[8]. Ἡ ὅρασις ὁδηγεῖ πλέον εἰς βάθος, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι βλέπουν πέρα τῶν αἰσθητῶν, ἢ

1. Ἔνθ' ἀνωτ., ρε'.
2. Αὐτόθι, ρθ'.
3. Τοῦ αὐτοῦ, Πρ. καὶ θεωρ. οα'.
4. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀνθ. ϙδ' καὶ ρδ'.
5. Τοῦ αὐτοῦ, Γνωστ. λα'.
6. Τοῦ αὐτοῦ, Πρ. καὶ θεωρ. οα'.
7. Λ ό σ κ ι, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 212.
8. Π. Χ ρ ή σ τ ο υ, Γρηγορίου Παλαμᾶ Συγγράμματα, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1966, σ. 576,6-8.

μᾶλλον ὁ κόσμος ἀποκτᾷ τὴν ἁπλότητά του τὴν ἀπολεσθεῖσαν, ὁ κόσμος ἀποκτᾷ νόημα, εἶναι καταληπτός, δὲν εἶναι ξένος, γίνεται οἰκεῖος.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω πρέπει μετὰ ταῦτα νὰ θεωρηθῇ ὡς λογικὴ ἀπολουθία ἕνας ἀκριβέστερος ὁρισμὸς τῆς θεωρίας, ἥτις, κατὰ τὸν Ἔκδικον, *θεωρία ἐστίν, οὐ τὸ θεωρεῖν μόνον ὡς ἔχουσι τὰ σώματα· ἀλλὰ καὶ τὸ τοὺς λόγους αὐτῶν, πρὸς τί βλέπουσιν* [1], ὁρισμὸς ὁ ὁποῖος καὶ χαρακτηρίζει τὴν θεωρίαν ὡς τὴν τελείαν γνῶσιν, ἥτις δὲν ἐπικαλύπτεται παρ' οὐδενὸς κατακερματισμοῦ, τοῦ ἀνθρώπου καθισταμένου κυριολεκτικῶς καὶ μεταφορικῶς πραγματικοῦ ἀνθρώπου τῶν Πατέρων [2]. Ἂν ὑπομνησθῇ ἡ προπτωτικὴ κατάστασις, καθ' ἣν *ἐκάλεσεν Ἀδὰμ ὀνόματα πᾶσι τοῖς κτήνεσι καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ ἀγροῦ* [3], τότε ἡ θεωρία δικαίως ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Ἐκδίκου *παράδεισος τῶν νοητῶν* [4]· καὶ πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν χρησιμοποιεῖ μεταφοράν, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ συγγρ. ἀκριβολογεῖ ἐπὶ μιᾶς ἀνεκφράστου καταστάσεως διὰ τοὺς φιλολογοῦντας, βιουμένης ὅμως ὑπὸ τῶν «γνωστικῶν» [5]. Ἡ διαπίστωσις ὅμως εἶναι ἐλλιπής, ἐκτὸς ἂν συνδυασθῇ πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας, διὰ νὰ ἀποδειχθῇ καὶ ἐδῶ ὅτι ὁ Ἠλίας ἀκολουθεῖ αὐτήν. Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς διέκρινε τοὺς πραγματικοὺς γνωστικοὺς τῶν ἄλλων τοὺς ὁποίους ὀνομάζει *ψευδωνύμους γνωστικοὺς* [6] διὰ τῆς εἰδοποιοῦ διαφορᾶς συμφώνως τῇ ὁποίᾳ ὁ ὄντως γνωστικὸς εἶναι *πάντων ἐπιστήμων καὶ πάντων περιληπτικός, βεβαίᾳ καταλήψει κεχρημένος καὶ ἐπὶ τῶν ἡμῖν ἀπόρων* [7]. Ὁ Γνωστικὸς τοῦ Ἐκδίκου ταυτίζεται πρὸς τὸν τοῦ Κλήμεντος, κοινὸν δὲ γνώρισμα ἀμφοτέρων ἡ γνῶσις ἥτις ἐκτείνεται πέρα τῶν συνηθισμένων ὁρίων, τὰ ὁποῖα πλαισιώνουν τὰς γνώσεις τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ Ἠλίας ὁ Ἔκδικος ἀντιθέτει τὸν γνωστικὸν πρὸς τὸν πρακτικόν [8], πράττων δὲ τοῦτο ταυτίζει τὸν πρῶτον πρὸς τὸν θεωρητικόν, ἄλλως τε ἀλλοῦ διακρίνει δύο βίους, τὸν πραγματικὸν καὶ τὸν θεωρητικόν [9]. Ἡ διάκρισις αὕτη ἀπεδόθη εἰς τοὺς Στωϊκούς [10], εἶναι ὅμως γνωστὸν ὅτι οἱ Στωϊκοὶ διέ-

1. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ θεωρ. λϛ'.
2. (ἄνθρωπος) *τὸ ἐκ συστάσεως ψυχῆς καὶ σώματος εἰς μίαν μορφὴν συντεθέν.* Μεθοδίου, περὶ ἀναστάσεως XXXIV. Πρβλ. Ἐπίσης· *ἵστησιν* (sc. Ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον) *μικτόν, ἐπόπτην τῆς ὁρατῆς κτίσεως, μύστην τῆς νοουμένης, βασιλέα τῶν ἐπὶ γῆς.* Γρηγορίου Θεολόγου, εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα ζ', PG 36, 632B.
3. Γεν. Β', 20.
4. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ θεωρ. νη'.
5. Αὐτόθι.
6. Στρωματέων Γ', 4.
7. Αὐτόθι Ϛ', 8.
8. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ θεωρ. νη'.
9. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀνθ. ϛ'.
10. Λόσκι, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 78.

κρινον τρεῖς βίους, γράφοντες *βίων τριῶν ὄντων θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ καὶ λογικοῦ, τὸν τρίτον αἱρετέον* [1], ἔνθα, ἀκόμη καὶ ἂν παροραθῇ ὅτι οἱ Στωϊκοὶ ἀλλοῦ μεταχειρίζονται καὶ ἄλλα ὀνόματα [2] διὰ νὰ χαρακτηρίσουν βίους, σημειωθήτω ὅτι προκρίνουν τὸν λογικὸν ὁδηγοῦντα εἰς λογικοκρατίαν. Ἀντιθέτως ὁ Ἠλίας ὁ Ἔκδικος ἀκολουθεῖ τὴν ἀπὸ τοῦ Ὠριγένους καὶ ἑξῆς παράδοσιν καθ' ἣν *σύμβολόν ἐστι Μαρία μὲν τοῦ θεωρητικοῦ βίου Μάρθα δὲ τοῦ πρακτικοῦ* [3]. Πρὸς τούτοις ὁ Ὠριγένης ἐδέχετο ὅτι ὁ μὲν πρακτικὸς καταλαμβάνει τὰς αὐλὰς τοῦ Ναοῦ ὁ δὲ θεωρητικὸς εἰσέρχεται ἐντὸς τοῦ Οἴκου τοῦ Θεοῦ [4], ὅπερ ἀκριβῶς ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Ἔκδικος γράφων· *ὁ μὲν γνωστικὸς ὡς ἐν οἰκείῳ οἴκῳ ἔνδοθεν εἰσέρχεται ἐν εὐχῇ· ὁ δὲ πρακτικὸς ὡς παροδίτης ὀφθήσεται, ἐπιθυμῶν μὲν ἔνδοθεν παρακύπτειν, μὴ συγχωρούμενος δὲ διὰ τὸ ὑπερανεστηκέναι τὸν φραγμὸν τῆς πνευματικῆς ἡλικίας αὐτοῦ* [5]. Ἡ θέσις αὕτη διήκει διὰ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οὕτως ὁ ἅγ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς γράφει· *τὸ θεῖον φῶς* (sc. τῆς Μεταμορφώσεως) *μέτρῳ δίδοται, καὶ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐπιδέχεται, κατὰ τὴν ἀξίαν τῶν ὑποδεχομένων ἀμερίστως μεριζόμενον* [6]. Ὁ Ἔκδικος προκειμένου νὰ καταστήσῃ «αἰσθητὴν» τὴν ἀνάγκην τῆς διαφοροποιήσεως μεταχειρίζεται συνήθη εἰκόνα γράφων ὅτι *ὥσπερ οὐ πάντες οἱ εἰς βασιλέως ὁμιλίαν ἐρχόμενοι, συναριστᾶν αὐτῷ δύνανται, οὕτως οὐδὲ οἱ εἰς ἐντυχίαν εὐχῆς ἥκοντες, ἐν θεωρίᾳ τῇ κατ' ἐκείνην ὀφθήσονται* [7]. Ἀφοῦ ὅμως οὔτε ὅσοι φθάσουν εἰς τὴν εὐχήν, ὅπως παρατηρεῖ ἐνταῦθα, θὰ ἴδουν τὸν Θεόν, τότε ποῖοι θὰ τὸ κατορθώσουν; Ὁ Ἔκδικος ἐπὶ τοῦ προκειμένου γράφει ὅτι τοῦτο ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τῆς ποιότητος τῆς εὐχῆς καὶ ἐκ τῆς θείας χάριτος, οὕτως *ἔξω τοῦ πρώτου καταπετάσματος ἵσταται ἐν εὐχῇ ὁ ῥεμβόμενος· ἔνδοθεν δὲ γίνεται, ὁ μονολόγιστον ἐξανύων αὐτήν· μόνος δὲ εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων παρέκυψεν, ὁ μετὰ τῆς εἰρήνης τῶν φυσικῶν λογισμῶν καὶ τὰ περὶ τῆς πάντα νοῦν ὑπερεχούσης διασκεπτόμενος, καί τινος ἐκεῖθεν θεοφανείας καταξιούμενος* [8].

Περαίνοντες ἀναφερόμεθα εἰς μίαν γνώμην τοῦ Ἐκδίκου ἐκφερομένην σχεδὸν κατὰ τρόπον δογματικόν, ἥτις ὅμως δηλοῖ καὶ τὴν γωνίαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν «βλέπει» πλέον τὸν κόσμον ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος «εἶδε Θεοῦ πρόσωπον». Γράφει δηλαδή, ὅτι μέχρις ὅτου τοῦτο γίνῃ κατορθωτὸν δὲν εἶναι δυνατὸν

1. SVF III, 173,4.
2. *Τρεῖς δὲ προηγουμένους εἶναι βίους, τόν τε βασιλικὸν καὶ τὸν πολιτικὸν καὶ τρίτον τὸν ἐπιστημονικόν.* SVF III, 172,14-15.
3. Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, ἀποσπάσματα ἐκ τῶν σειρῶν LXXX.
4. Λόσκι, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 78.
5. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ θεωρ. νη'.
6. Παρὰ Λόσκι, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 212, σημ. 34.
7. Ἠλία Ἐκδίκου, Πρ. καὶ θεωρ. ξδ'.
8. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀνθ. ρδ'.

νὰ ὑπάρξῃ ἐν τῇ ψυχῇ οὔτε ἀγαλλίασις οὔτε τέρψις, ἀφοῦ δὲν θὰ ἔχουν ἀνακαλυφθῆ *αὐτῇ τὰ θεμέλια τῆς οἰκουμένης, ἅτινά εἰσιν οἱ λόγοι τῶν γεγονότων* [1]. Ἄρα ἡ ἐξήγησις τοῦ κόσμου εὑρίσκεται εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἕνωσιν ἐπιτυγχανομένη κατὰ τὴν χάριν καὶ τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ.

Οὕτως κατὰ τὸν Ἠλίαν τὸν Ἔκδικον ὁ ἄνθρωπος ἐν ζωῇ διὰ τῆς αὐτοπροαιρέτου εὐχῆς, κεκαθαρμένος τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ σιωπῇ τῶν κακῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τοῦ ἀλόγου θυμοῦ ἀντιστοίχως, τῇ βοηθείᾳ δὲ κυρίως τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν λειτουργικῶν Του πνευμάτων, καθίσταται συνόμιλος τούτοις ὁρῶν τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ, ἐλλαμπόμενος ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῆς Μεταμορφώσεως, κατὰ τὸ μέτρον πάντως τῶν δυνατοτήτων ἑνὸς ἑκάστου.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ

1. Τοῦ αὐτοῦ, Γνωστ. ιγ'.

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΕΙΣ ΑΡΣΕΝΙΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ὁ Μ. Γεδεὼν εἰς τὸ «Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιόν» του ἔγραψεν ὅτι εἴς τι μουσικὸν χειρόγραφον εἶχεν ἀπαντήσει Ἀκολουθίαν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρσενίου Αὐτωρειανοῦ, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ δὲν ἐνεθυμεῖτο τὴν ἡμέραν τῆς μνήμης καὶ δὲν ἀνεύρισκε τὰς σημειώσεις του (αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀπολεσθῆ κατὰ τὸν σεισμὸν τῆς 27ης Ἰουνίου 1894) διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ τὸ πρᾶγμα, ὅμως ὑπέθετεν ὅτι ἡ ἑορτὴ ἤγετο κατά τινα ἡμέραν τοῦ Ὀκτωβρίου μηνός [1].

Ὁ Σ. Εὐστρατιάδης ἐπανέλαβε τὴν πληροφορίαν τοῦ Γεδεὼν καὶ ἔγραψεν ὅτι ἡ μνήμη τοῦ Ἀρσενίου τελεῖται εἰς τὸν «Ὀκτώβρ...» [2].

Ἀλλ' ὅμως ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς ἤδη εἰς τὸν κατάλογον χειρογράφων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου εἶχε περιγράψει τὸν ὑπ' ἀριθ. 648 κώδικα ὁ ὁποῖος εἰς τὰ φύλ. 116^v - 118^v παραδίδει Ἀκολουθίαν εἰς τὴν μνήμην τοῦ Ἀρσενίου τελουμένην τὴν 30ὴν Σεπτεμβρίου [3]. Αὐτὸν τὸν κώδικα εἶχε βεβαίως ἴδει ὁ Μ. Γεδεὼν τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζει μουσικόν. Ἀπὸ τὴν περιγραφὴν τοῦ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως γνωρίζει καὶ ὁ V. Laurent τὴν ἀκολουθίαν καὶ εὔχεται τὴν ἔκδοσίν της [4].

Ὁ κῶδιξ ΜΠΤ *648* εἶναι χαρτῷος, ἀποτελεῖται ἀπὸ 326 φύλλα καὶ ἔχει γραφῆ, ὅπως σῴζεται σήμερον, εἰς δύο διαφόρους ἐποχάς. Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ κώδικος παραδίδει τὰς ἀκολουθίας τῶν μηνῶν Σεπτεμβρίου -

1. Μ. Γεδεών, Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιον, Κωνσταντινούπολις 1896 - 1897, σσ. 216 - 217. Τὴν πληροφορίαν ἐκ τοῦ Γεδεὼν γνωρίζει καὶ ὁ Ἰω. Συκουτρῆς, Περὶ τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν. Ἑλληνικά, τόμ. 3, 1930, σ. 37 (ἐν ὑποσημειώσει).

2. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου (†), μητροπολίτου πρ. Λεοντοπόλεως, Ἁγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, (Ἀθῆναι 1960), σ. 57.

3. Ἀθανασίου Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Ε', Πετρούπολις 1915, σσ. 207 - 208.

4. V. Laurent, L'excommunication du Patriarche Joseph Ier par son prédécesseur Arsène, BZ, 30, 1929 - 1930, σ. 495. Τοῦ αὐτοῦ, Les grandes crises religieuses à Byzance. La fin du schisme Arsénite. Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique, 26, 2, 1945, σ. 259.

'Οκτωβρίου καὶ ἔχει γραφὴ κατὰ τὸν ΙΓ' αἰ. τελευτῶντα [1], τὸ δὲ δεύτερον μέρος παραδίδει τὰς 'Ακολουθίας τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου καὶ ἔχει γραφὴ κατὰ τὸν ΙΕ' αἰ. τελευτῶντα [2]. Εἰς τὸ πρῶτον φύλλον τοῦ 'Οκτωβρίου μηνὸς καὶ εἰς τὴν ἄνω ὤαν (φύλ. 119) σημειοῦται τὸ ὄνομα τοῦ γραφέως (κρυπτογραφικῶς) «Μανουὴλ ἱερέως Στυλιανοῦ» [3]. Καθ' ἑκάστην ἡμέραν παρατίθεται πλήρης ἡ ἀκολουθία τῶν ἑορταζομένων ἁγίων καὶ γεγονότων (μὲ τὰ στιχηρά, ἰδιόμελα, ἀπολυτίκια, συναξάρια, ἀναγνώσματα καὶ βεβαίως τοὺς κανόνας). Τὸ ἰδιάζον τοῦ χειρογράφου εἶναι ὅτι πολλὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα, κυρίως δὲ τὰ ἰδιόμελα, φέρουν καὶ τὴν μουσικήν. Διὰ τοῦτο ὁ Μ. Γεδεὼν ἀνέφερεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μουσικοῦ χειρογράφου. Ἄλλο χαρακτηριστικὸν τοῦ χειρογράφου τούτου εἶναι ὅτι ἐγράφη διὰ νὰ ἀφιερωθῇ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου 'Ιωσὴφ τοῦ Γαλησιώτου (ἀντιπάλου τοῦ 'Αρσενίου!) εἰς τὸν ναὸν τῆς 'Αγίας Σοφίας, τῆς ὁποίας ἦτο κτῆμα ἐπὶ πολὺ χρονικὸν διάστημα. Πάντως ἐκ τοῦ ἀφιερωτικοῦ ἐπιγράμματος τὸ ὁποῖον παραδίδεται εἰς τὸ τέλος τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς (φύλ. 116ᵛ) φαίνεται ὅτι ὁ πατριάρχης 'Ιωσὴφ ἀφιέρωσεν εἰς τὴν 'Αγίαν Σοφίαν πλήρη σειρὰν τῶν δώδεκα μηναίων, ἡ δὲ ἀφιέρωσις ἔγινε πατριαρχοῦντος τοῦ 'Ιωσὴφ [4].

'Ο V. Laurent ἔκπληκτος ἀπὸ τὸ παράδοξον τοῦ πράγματος, νὰ παραδίδεται εἰς χειρόγραφον μὲ ἀφιέρωσιν τοῦ 'Ιωσὴφ ἀκολουθία τοῦ ἀντιπάλου του 'Αρσενίου, ἐθεώρησε τὸ γεγονὸς σημαντικὸν καὶ ἔγραψεν ὅτι ὁ 'Ιωσὴφ ὄχι μόνον ἐσέβετο τὸν 'Αρσένιον, ἀλλ' ὅτι ἐπίσης ἀπεφάσισε τὴν ἁγιοποίησιν του, καθιέρωσε μίαν ἀκολουθίαν καὶ κατὰ διαταγήν του ἐγράφη εἰς τὸ ὑπ' ὄψει χειρόγραφον ἡ ἀκολουθία. Πάντα ταῦτα δείγματα μιᾶς ἱκανῆς πολιτικῆς διὰ νὰ ἡσυχάσουν οἱ 'Αρσενιᾶται [5]. 'Αλλ' ἡ ὑπόθεσις δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ ἄμεσον σύνδεσιν τοῦ 'Ιωσὴφ μὲ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ 'Αρσενίου.

'Ελέχθη ἀνωτέρω ὅτι ἡ ἀκολουθία παραδίδεται εἰς τὰ φύλ. 116ᵛ - 118ᵛ τοῦ κώδικος. Εἰς τὸ φύλλον 116ᵛ περατοῦται ὁ Σεπτέμβριος, ἕπεται τὸ

1. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1267 - 1275 κατὰ τὸν 'Α. Παπαδόπουλον - Κεραμέα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 207, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1272 - 1276 κατὰ τὸν V. Laurent, Les grandes crises..., ἔνθ' ἀν., σ. 259. Τὰ ὑδατογραφήματα τοῦ α' μέρους τοῦ χειρογράφου (φύλ. 1 - 234ᵛ) χρονολογοῦνται κατὰ τὰ ἔτη 1300 - 1327.

2. 'Ο 'Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, ἔνθ' ἀν., χρονολογεῖ κατὰ τὸν ΙϚ' αἰ. Τὰ ὑδατογραφήματα τοῦ β' μέρους τοῦ χειρογράφου (φύλ. 235 - 326ᵛ) χρονολογοῦνται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1333 - 1382. 'Επιβάλλεται μία πλέον ἐμπεριστατωμένη μελέτη τοῦ κώδικος παλαιογραφικῶς καὶ κωδικολογικῶς, διότι ἀρκετὰ ὑδατογραφήματα ἐμφανίζονται τὸ πρῶτον καὶ ἡ γραφὴ εἶναι ἐνδιαφέρουσα.

3. 'Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, ἔνθ' ἀν., σσ. 207 - 208.

4. Ἔνθ' ἀν., σ. 208.

5. V. Laurent, L'excommunication..., σ. 495.

ἀφιερωτικὸν ἐπίγραμμα τοῦ 'Ιωσὴφ καὶ ἀκολουθεῖ, μετὰ τὸ πέρας τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ μετὰ τὸ ἀφιερωτικὸν ἐπίγραμμα, ἡ 'Ακολουθία τοῦ 'Αρσενίου. 'Απὸ τοῦ φύλλου 119 ἄρχεται ὁ μὴν 'Οκτώβριος (μὲ ἐπίκλησιν τοῦ γραφέως πρὸς τὸν Κύριον νὰ εὐλογήσῃ τὸ ἔργον) ὁ ὁποῖος καὶ περατοῦται εἰς τὸ φύλ. 234, χωρὶς ἄλλο ἀφιερωτικὸν ἐπίγραμμα. 'Ο μὴν Νοέμβριος ἔχει γραφὴ εἰς ἄκομψον καὶ ἀμελῆ γραφήν, δὲν ἔχει μουσικὴν γραφὴν εἰς ὑμνογραφικὰ κείμενα καὶ παραδόξως εἶναι γραμμένος εἰς δύο σελίδας (στήλας) κατὰ φύλλον.

'Απὸ τὴν γενικὴν αὐτὴν παρουσίασιν τοῦ χειρογράφου φαίνεται σαφῶς ὅτι ὁ μὴν Σεπτέμβριος ἔληγεν εἰς τὸ φύλ. 116ᵛ καὶ ἐκλείετο μὲ τὸν ἴαμβον τοῦ 'Ιωσήφ. 'Ο μὴν 'Οκτώβριος εὑρίσκεται πλήρης εἰς τὰ φύλλα 119 - 324. Πρέπει λοιπὸν τὰ φύλ. 116ᵛ - 118ᵛ, ὅπου ἡ 'Ακολουθία τοῦ 'Αρσενίου, νὰ ἦσαν λευκά, ὅταν ἀφιερώνετο ὁ Σεπτέμβριος, καὶ τὰ λοιπὰ μηναῖα, εἰς τὴν 'Αγίαν Σοφίαν.

'Αλλ' ἡ γραφὴ τῆς 'Ακολουθίας μὲ τὴν γραφὴν τῶν μηνῶν Σεπτεμβρίου καὶ 'Οκτωβρίου δὲν ἔχει διαφοράς, ἴσως δὲ καὶ ταυτίζεται ὁ γραφεύς των. 'Επομένως πρέπει καὶ ἡ 'Ακολουθία νὰ ἔχῃ γραφὴ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ ΙΓ' αἰ. καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ' αἰ. Χαρακτηριστικὸν τῆς γραφῆς τῆς 'Ακολουθίας εἶναι ὅτι αὐτὴ εἶναι πλέον ἀνειμένη καὶ βεβιασμένη τῶν λοιπῶν κειμένων τοῦ πρώτου μέρους τοῦ κώδικος.

Πότε ἐγράφη ἡ 'Ακολουθία εἰς τὸν κώδικα; Μερικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ 'Αρσενιατικοῦ σχίσματος εἶναι χρήσιμα [1]. 'Ο κῶδιξ εὑρίσκετο εἰς τὴν 'Αγίαν Σοφίαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀφιερώσεώς του ὑπὸ τοῦ 'Ιωσὴφ κατὰ τὴν α' (1267 - 1273) ἢ τὴν β' (1282) πατριαρχείαν του. Ἔκτοτε καὶ μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 1310, ὅτε ἐπῆλθεν ὁ συμβιβασμὸς μετὰ τῶν 'Αρσενιατῶν, τὸ πατριαρχεῖον καὶ ἑπομένως ἡ 'Αγία Σοφία κατέχεται ἀπὸ πολεμίους τῶν 'Αρσενιατῶν. 'Επομένως θὰ ἦτο παράδοξον νὰ εἶχε προστεθῇ ἡ 'Ακολουθία τοῦ 'Αρσενίου εἰς κώδικα τῆς 'Αγίας Σοφίας, ὅταν πατριάρχης καὶ κληρικοὶ τοῦ ναοῦ εἶναι πολέμιοι τῶν 'Αρσενιατῶν. Μόνη δυνατότης εἶναι ἡ ἐπελθοῦσα ἕνωσις τοῦ 1310 καὶ ἡ ἄνοδος τοῦ Νήφωνος εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον.

1. Διὰ τὸ σχίσμα τῶν 'Αρσενιατῶν κλασσικαὶ παραμένουν αἱ μελέται τῶν V. Laurent (Les grandes crises..., ἔνθ' ἀν.) καὶ 'Ιω. Συκουτρῆ (Περὶ τὸ σχίσμα τῶν 'Αρσενιατῶν, 'Ελληνικά, 2, 1929, σσ. 267 - 332· 3, 1930, σσ. 15 - 44· 5, 1932, σσ. 107 - 126). Διὰ τὴν μελέτην αὐτὴν τοῦ 'Ιω. Συκουτρῆ βλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, 'Ο 'Ιωάννης Συκουτρῆς ὡς Βυζαντινολόγος καὶ ἡ ἐκ Κύπρου ἐξόρμησίς του πρὸς μελέτην τοῦ Μεσαιωνικοῦ 'Ελληνισμοῦ καὶ τῆς Τουρκοκρατίας, «Νέα 'Εστία» 104, 1978, σσ. 1555 - 1559. Πρβλ. ἐπίσης J. Darrouzès, Documents inédits d'ecclésiologie byzantine, Paris 1966, σσ. 86 - 106.

Τὸ 1310 εἶναι τὸ ἔτος τῆς ἄρσεως τοῦ Ἀρσενιατικοῦ σχίσματος [1]. Ἡ συμφιλίωσις εἶναι ἔργον τοῦ Νικηφόρου Χούμνου [2], εἰς τὴν γραφίδα δὲ αὐτοῦ ὀφείλεται καὶ ὁ χρυσόβουλλος λόγος τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Β' [3]. Τὴν 14ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1310 μεταφέρεται τὸ λείψανον τοῦ Ἀρσενίου ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ ἐν τῇ Κρίσει εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας [4]. Ἐκεῖ ἐνδύεται τὰ ἱερὰ ἄμφια, τοποθετεῖται εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, τελεῖται σχετικὴ ἀκολουθία καὶ ἀπὸ τὴν χεῖρα τοῦ λειψάνου τοῦ Ἀρσενίου ὁ πατριάρχης Νήφων λαμβάνει τὴν λύσιν τοῦ ἀφορισμοῦ τὴν ὁποίαν ἀναγινώσκει [5].

Κατὰ τὴν τελετὴν αὐτὴν πρέπει νὰ ἐγράφη ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὸν κώδικα. Μόνον τότε ἡ Ἁγία Σοφία προσφέρει δυνατότητας προσπελάσεως εἰς τοὺς Ἀρσενιάτας, διότι προηγουμένως κατέχεται ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους των. Περίπτωσις νὰ ἔχῃ συνταχθῇ ἡ Ἀκολουθία προγενεστέρως καὶ νὰ ἀντεγράφη τότε εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦτο τῆς Ἁγίας Σοφίας δὲν φαίνεται πιθανή. Ἡ Ἀκολουθία προϋποθέτει ἐπελθοῦσαν εἰρήνευσιν καὶ ἀκόμη τὸ λείψανον τοῦ Ἀρσενίου ἐγγὺς καὶ προσιτόν. Μόνον τότε ὁ Ἁγιοσοφίτης

1. V. Laurent, Les grandes crises..., σσ. 225 - 313.

2. Ἐξ ἀγνώστου καὶ ἀνεκδότου «Λόγου εἰς τὸν ἅγιον Ἀρσένιον π(ατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως)», παραδιδομένου εἰς τὸν κώδικα Πατμιακὸν 366, φύλ. 430ᵛ - 434ᵛ, πιστοῦται ὅτι ὑπῆρχον σχέσεις συγγενείας μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν τοῦ Ἀρσενίου καὶ τοῦ Χούμνου. Ὁ ἀνέκδοτος οὗτος λόγος θὰ ἐκδοθῇ ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὸν προσεχῆ τόμον τῆς ΕΕΒΣ. Εἰς τὸν Λόγον εἰς τὸν Ἀρσένιον λέγεται ἐπὶ λέξει: *καὶ γὰρ ἦν* (= ὁ Ἀρσένιος) *καθ' αἷμα ᾠκειωμένος αὐτῷ* (= τῷ Χούμνῳ, προγόνῳ τοῦ Νικηφόρου Χούμνου).

3. *Λόγος χρυσόβουλλος ἐπὶ τῇ ἑνώσει τῶν διαστάντων μοναχῶν, εἶτα συνιόντων εἰς ταὐτὸν τῷ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματι, λύσιν εἰληφότων τῶν προσισταμένων αὐτοῖς* (Ἀρχ. *Εἰρήνη καὶ ὁμοφροσύνη*...), J. Fr. Boissonade, Anecdota graeca, τόμ. II, Paris 1830, σσ. 70 - 76 (ἀνατύπωσις εἰς J.-P. Migne, PG 161, 1078 - 1081). Νέα ἔκδοσις τοῦ λόγου ἐν V. Laurent, Les grandes crises..., σσ. 73 - 78.

4. Τὸ λείψανον τοῦ Ἀρσενίου εὑρίσκεται εἰς Κωνσταντινούπολιν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐν Ἀδραμυττίῳ συνόδου (1283 - 1284) ἐπὶ Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου, ὅπου μετήχθη ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς κοιμήσεως τοῦ ἁγίου, τὴν Προικόνησον. Ἡ μετακομιδὴ τοῦ λειψάνου ἔγινε μετὰ πάσης ἐπισημότητος ἀπὸ τῆς πύλης Εὐγενίου εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Κατόπιν αἰτήσεως τῆς Θεοδώρας (μοναχῆς Κυριακῆς) Παλαιολογίνης Καντακουζηνῆς Ραουλαίνης πρωτοβεστιαρίσσης πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον τὸν Β' τὸ λείψανον τοῦ Ἀρσενίου μεταφέρεται ἀπὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ ἐν τῇ Κρίσει. Ἐκεῖ ἐξετίθετο καθ' ἑκάστην Τρίτην πρὸς προσκύνησιν. Τὰ γεγονότα παραδίδουν ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος, βιβλ. Α', κεφ. 31· ἔκδοσις Βόννης, σσ. 83 - 86) καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας ς', 2· ἔκδοσις Βόννης, σ. 167).

5. Τὰ τῆς συμβιβάσεως μνημονεύει ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (ἔνθ' ἀν., Ζ', 9· ἔκδοσις Βόννης, σσ. 261 - 262). Τὰ σχετικὰ ἔγγραφα καὶ γενικωτέραν ἔκθεσιν τῶν τῆς τελετῆς βλ. V. Laurent, Les grandes crises... Ὁ L. Petit (Arsène Autorianos et Arsénistes, DTC, 2, 1909, στ. 1994) χρονολογεῖ τὴν ἐπελθοῦσαν συμβίβασιν τὴν 11ην Ἀπριλίου 1315.

γραφεὺς ἢ συγγραφεὺς τῆς Ἀκολουθίας εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ τὴν γράψῃ εἰς τὸν κώδικα, διότι τότε μόνον δὲν θὰ ἐπέσυρε τὴν μῆνιν τῶν προϊσταμένων πατριαρχῶν.

Ἑπομένως τὸ παίγνιον τοῦτο τῆς μοίρας, εἰς κώδικα ἀφιερωθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰωσὴφ εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν νὰ παραδίδεται Ἀκολουθία πρὸς τιμὴν τοῦ μέχρι θανάτου ἀντιπάλου του Ἀρσενίου, θὰ συνετελέσθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἐπελθόντος συμβιβασμοῦ, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 1310, καὶ οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τοῦτο σχέσιν ὁ Ἰωσὴφ ἢ ὁ Ἀρσένιος.

Ἡ ἡμερομηνία τῆς 30ῆς Σεπτεμβρίου κατὰ τὴν ὁποίαν ἄγεται ἡ μνήμη τοῦ Ἀρσενίου, κατὰ τὸν κώδικα, εἶναι ἡ ἡμερομηνία τῆς κοιμήσεως τοῦ πατριάρχου [1] εἰς τὴν νῆσον τῆς ἐξορίας του, τὴν Προικόνησον, τὸ ἔτος 1273 [2] καὶ δὲν πρόκειται περὶ τῆς ἡμερομηνίας τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου ἢ τῆς τελετῆς τῆς ἄρσεως τοῦ σχίσματος.

Ἡ εἰς μνήμην τοῦ Ἀρσενίου συγγραφὴ εἶναι μία πλήρης σύντομος Ἀκολουθία ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία στιχηρά, ἓν ἀπολυτίκιον καὶ ἓν ἐξαποστειλάριον, τὸν κανόνα τοῦ Ἀρσενίου (μετὰ τοῦ σχετικοῦ καθίσματος μετὰ τὴν γ' ᾠδὴν καὶ τοῦ κοντακίου καὶ τοῦ οἴκου μετὰ τὴν ς' ᾠδὴν) καθὼς καὶ δύο στιχηρῶν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τῆς ἑορτῆς καὶ τὸ προκείμενον.

Τὰ στιχηρὰ μελίζονται πρὸς τὸ «Τῶν οὐρανίων ταγμάτων», τὸ ἀπολυτίκιον πρὸς τὸ «Τοῦ λίθου σφραγισθέντος», τὸ ἐξαποστειλάριον πρὸς τὸ «Ὁ οὐρανὸν τοῖς ἄστροις». Ὁ κανὼν μελίζεται εἰς ἦχον δ' καὶ πρὸς τὸν κανόνα «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου». Ἀλλὰ τὸ σύστημα τῶν μελικῶν προτύπων κατὰ ᾠδὰς ἐμφανίζει μίαν πρωτοτυπίαν. Τὰ μελικὰ πρότυπα κατὰ ᾠδὰς εἶναι· «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου» (α'), «Τοὺς σοὺς ὑμνολόγους, Θεοτόκε» (γ'), «Ὁ καθήμενος ἐν δόξῃ ἐπὶ θρόνου» (δ'), «Ἐξέστη τὰ σύμπαντα» (ε'), «Τὴν θείαν ταύτην» (ς'), «Οὐκ ἐλάτρευσαν» (ζ'), «Παῖδας εὐαγεῖς» (η'), «Εὔα μὲν τὸ τῆς παρακοῆς» (θ') καὶ «Ταχὺ προκατάλαβε» (διὰ τὸ κάθισμα) καὶ «Τῇ Ὑπερμάχῳ στρατηγῷ» καὶ «Ἄγγελος πρωτοστάτης» (διὰ τὸ κοντάκιον καὶ τὸν οἶκον). Καίτοι γενικῶς τὸ σύστημα τῶν μελικῶν προτύπων τοῦ κανόνος τοῦ Ἀρσενίου ἀνάγεται εἰς τὸν γνωστὸν κανόνα τῆς Ἀκαθίστου (Σάβ-

1. Ἡμερομηνίαν κοιμήσεως τοῦ Ἀρσενίου τὴν 30ὴν Σεπτεμβρίου παρέχει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (Μιχαὴλ Παλαιολόγος, Ε', κεφ. 20· ἔκδοσις Βόννης, σσ. 394 - 395)· *Ἐπράττετο μὲν οὖν ταῦτα Ἐλαφηβολιῶνος ἕκτῃ μηνὸς τοῦ ἐπιόντος ἔτους, τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου πρότερον ἢ ταῦτα γίνεσθαι ἡμερῶν ἓξ κατὰ τὴν νῆσον μεταλλάξαντος, εἴτ' οὖν τριακοστῇ Γαμηλιῶνος μηνός*.

2. Ὡς ἔτος κοιμήσεως τοῦ Ἀρσενίου τὸ ἔτος 1273, τὸ ὁποῖον καθώρισεν ὁ V. Laurent (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 260), ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ J. Gill, Notes on the de Michaele et Andronico Palaeologis of George Pachymeres, BZ, 86, 1975, σ. 303. Ὁ Ἰω. Συκουτρῆς, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. 2, 1929, σ. 301, εἶχε δεχθῆ τὸ ἔτος 1275.

βατον ε´ τῶν Νηστειῶν), ὅμως ἄμεσον πρότυπον τοῦ συστήματος τούτου εὑρίσκομεν, ἐκ τῶν γνωστῶν, μόνον εἰς τὸν κανόνα τῶν Ναζαρίου, Γερβασίου, Προτασίου, Κελσίου (Ὀκτωβρίου ιδ´) τοῦ Ἰωσὴφ τοῦ ὑμνογράφου [1].

Μετρικῶς ὁ κανὼν δὲν ἐμφανίζει μεγάλας ἀποκλίσεις, ἀλλὰ εἶναι χαρακτηριστικαὶ τρεῖς περιπτώσεις ὅπου δὲν ἔχομεν ἀπόλυτον ἐφαρμογὴν τῆς ὁμοτονίας καὶ ἰσοσυλλαβίας, τὰς δὲ ἀνακολουθίας ἀφίνεται νὰ καλύψῃ ἡ γνωστὴ τονή.

α´) Ὁ 3ος στίχος τοῦ τρίτου τροπαρίου τῆς α´ ᾠδῆς (στίχ. 38) *καὶ θείας πολιτείας* δὲν ἀντιστοιχεῖ ἀπολύτως πρὸς τοὺς ἄλλους στίχους τῆς αὐτῆς ᾠδῆς, ἐμφανίζεται δὲ τὸ ἑξῆς σχῆμα·

Τροπ. 1 – – ⊥ – – – ⊥ – – – ⊥ –
οἰκουμένης τε ἁπάσης πατριάρχης (συλ. 12)
Τροπ. 2 – – ⊥ – – – ⊥ – – – ⊥ –
καὶ ἀνθέστηκας διὸ καὶ ἐξωρίσθης (συλ. 12)
Τροπ. 3 –] – ⊥ – [– – ⊥ –] – – ⊥ –
καὶ θείας πολιτείας (συλ. 7)
Θεοτ. – – ⊥ – – – ⊥ – ⊥ – ⊥ –
τὴν κυήσασαν Θεὸν τὸν κτίστην πάντων (συλ. 12)

β´) Ὁ 3ος στίχος τοῦ Θεοτοκίου τῆς γ´ ᾠδῆς (στίχ. 55) *καὶ σὺ αὐτοὺς ἀντιδόξασον* δὲν ἀντιστοιχεῖ ἀπολύτως πρὸς τοὺς ἄλλους τρίτους στίχους τῆς αὐτῆς ᾠδῆς, ἐμφανίζεται δὲ τὸ ἑξῆς σχῆμα·

Τροπ. 1 – – – ⊥ – ⊥ – – – – – ⊥ – – – ⊥ – –
καὶ πατριάρχην ἔχρισε τῆς οἰκουμένης, ὁσιώτατε, (συλ. 18)
Τροπ. 2 ⊥ – – ⊥ – ⊥ – – – [–] – ⊥ – – – ⊥ – –
ῥῦσαι ἡμᾶς ἐκ θλίψεων καὶ κινδύνων ταῖς πρεσβείαις σου (συλ. 17)
Τροπ. 3 – – – ⊥ – ⊥ – – – ⊥ – ⊥ – – – ⊥ – – ⊥
τοὺς ὑμνητάς σου σκέπασον ἀπὸ παντοίων προσβολῶν τοῦ ἐχθροῦ (συλ. 19)
Θεοτ. – – – ⊥ [– ⊥ – – – – – – ⊥ –] – – ⊥ – –
καὶ σὺ αὐτοὺς ἀντιδόξασον (συλ. 9)

γ´) Ὁ τρίτος στίχος τοῦ Θεοτοκίου τῆς ε´ ᾠδῆς (στίχ. 97) *τὸ φρικῶδες ἁγνῆς Παρθένου ὁρῶντα, ἄχραντε,* δὲν ἀντιστοιχεῖ ἀπολύτως πρὸς τοὺς ἄλλους τρίτους στίχους τῆς αὐτῆς ᾠδῆς, ἐμφανίζεται δὲ τὸ ἑξῆς σχῆμα·

Τροπ. 1 – – – ⊥ – – ⊥ – ⊥ – –
τῆς Βυζαντίδος ἀρχῆς ἀνάκλησιν (συλ. 11)
Τροπ. 2 – – – ⊥ – – – – ⊥ – – ⊥
καὶ εὗρες χάριν τῶν θαυμασίων αὐτοῦ (συλ. 12)

1. Εὐτυχίου Ἰ. Τωμαδάκη, Ἰωσὴφ ὁ ὑμνογράφος. Βίος καὶ ἔργον, ἐν Ἀθήναις 1971, σ. 116.

Τροπ. 3 – ⊥ – ⊥ – – ⊥ – ⊥ – –
καὶ χάριν, πάτερ, θαυμάτων, ὅσιε (συλ. 11)
Θεοτ. (– – ⊥) – – ⊥ – ⊥ – – ⊥ – ⊥ – –
τὸ φρικῶδες ἁγνῆς Παρθένου ὁρῶντα, ἄχραντε (συλ. 15)

Αἱ μετρικαὶ αὗται ἀνωμαλίαι καλύπτονται κατὰ τὴν μουσικὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κανόνος, εἶναι δὲ δεῖγμα τῆς σπουδῆς μὲ τὴν ὁποίαν φαίνεται ὅτι ἐγράφη ὁ κανών [1].

Ἀλλὰ καὶ γλωσσικαὶ καὶ συντακτικαὶ ἀνωμαλίαι ἐμφανίζονται, αἱ πλεῖσται τῶν ὁποίων κολάζονται μὲ τὸ κατὰ τὸ νοούμενον σχῆμα. Οὕτως·

α´) Εἰς τὸ Θεοτοκίον τῆς α´ ᾠδῆς (στίχ. 41 - 43) ἔχομεν *ᾠδὴν σοι...* | *τὴν κυήσασαν.........* | *....ἱκετεύουσα.....* (ἀντὶ βεβαίως τῶν ὀρθῶν· *ᾠδὴν σοι.... τῇ κυησάσῃ...... ἱκετευούσῃ....*).

β´) Εἰς τὸ τρίτον τροπάριον τῆς δ´ ᾠδῆς (στίχ. 73) (ἵνα...) *ἀνευφημοῦμεν* (ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ· *ἀνευφημῶμεν*).

γ´) Εἰς τὸ δεύτερον τροπάριον τῆς ε´ ᾠδῆς (στίχ. 85) *τοῦτον* ἠκολούθησας (ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ· *τούτῳ....*).

δ´) Εἰς τὸ τρίτον τροπάριον τῆς αὐτῆς ὡς ἄνω ᾠδῆς (στίχ. 93) *τοὺς ἀσπάζοντας* (ἀντὶ τοῦ συνήθους· *τοὺς ἀσπαζομένους*).

ε´) Εἰς τὸ Θεοτοκίον τῆς ϛ´ ᾠδῆς (στίχ. 111) *Τὴν θείαν σκέπην....* (προστρέχοντες) (ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ· *Τῇ θείᾳ σκέπῃ...*).

ϛ´) Εἰς τὸ Κοντάκιον (στίχ. 115) *Τῷ ποιμενάρχῃ* (ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ· *Τὸν ποιμενάρχην*), βεβαίως κατ᾽ ἐπίδρασιν τοῦ μελικοῦ προτύπου «Τῇ ὑπερμάχῳ...».

ζ´) Εἰς τὸν οἶκον (στίχ. 125) *δι᾽ ἧς* (ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ· *δι᾽ ἥν*).

η´) Εἰς τὸ πρῶτον τροπάριον τῆς ζ´ ᾠδῆς (στίχ. 142 - 143) *πάντων μνημόνευε τοὺς κραυγάζοντας* (ἀντὶ *πάντας......*, πρβλ. τὸ πρῶτον τροπάριον τῆς η´ ᾠδῆς, στίχ. 162, *πάντας ἡμᾶς μέμνησο*, ἢ ἀντὶ *...τῶν κραυγαζόντων*).

θ´) Εἰς τὸ πρῶτον τροπάριον τῆς η´ ᾠδῆς (στίχ. 160) *Τάγματα ὁσίων* (ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ· *Τάγμασιν*).

Ἐπίσης ἐμφανίζονται καὶ αἱ ἑξῆς περιπτώσεις τῶν κατὰ τὸ νοούμενον συντάξεων·

α´) Εἰς τὸ πρῶτον τροπάριον τῆς γ´ ᾠδῆς (στίχ. 46) *ἔχρισε*, ὑποκ. ἡ Τριάς, ἐκ τοῦ στίχ. 44· *Δοχεῖον ἐγένου τῆς Τριάδος*.

β´) Εἰς τὸ τρίτον τροπάριον τῆς ε´ ᾠδῆς (στίχ. 92 - 93) ἡ σειρὰ τοῦ

1. Βλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ἡ Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία καὶ Ποίησις, ἤτοι Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν, τόμ. Β´, Ἀθῆναι 1965, σσ. 231 - 237.

νοήματος εἶναι *λυτρούμενος ἐκ κινδύνων τοὺς ἀσπάζοντας πίστει θήκην καὶ σορὸν λειψάνων σου.*

γ΄) Εἰς τὸ δεύτερον τροπάριον τῆς ζ΄ ᾠδῆς (στίχ. 145 - 146) ἡ σειρὰ τοῦ νοήματος εἶναι *Ἱερούργησας* (= ἐμαρτύρησας) *Χριστῷ.....ρώμῃ θείᾳ ἰσχύων* (ὁ Χριστὸς) *σε.*

Αἱ ὡς ἄνω γλωσσικαὶ καὶ συντακτικαὶ ἀνωμαλίαι κολάζονται ἀπὸ τὸ νοούμενον καὶ εἶναι καὶ αὐταὶ δεῖγμα τῆς σπουδῆς μὲ τὴν ὁποίαν συνετάχθη ὁ κανὼν διὰ νὰ καλύψῃ ἐπείγουσαν ἀνάγκην, τὴν ἀκολουθίαν τῆς εἰρηνεύσεως τῶν Ἀρσενιατῶν, ἂν δὲν εἶναι δεῖγμα ἐπιδράσεως τῆς λαλουμένης καὶ τοῦ ὀλιγογραμμάτου τοῦ συντάκτου τῆς Ἀκολουθίας προερχομένου ἐκ τῆς ἀκολουθησάσης τὸν Ἀρσένιον εἰς τὰς περιπετείας του πολυαρίθμου τάξεως τῶν ἀγραμμάτων μοναστῶν.

Οἱοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι ὁ συντάκτης τῆς Ἀκολουθίας χαρακτηρίζει τὸν Ἀρσένιον ὡς κλέος τῆς Βυζαντίδος, Ἀρχιεράρχην Χριστοῦ, δόξαν τῶν μοναζόντων, ποιμένα οἰκουμένης, ποιμενάρχην σεπτόν, πρόεδρον (=ἐπίσκοπον) τῆς πόλεως (τῆς Κωνσταντινουπόλεως), δεύτερον θεῖον Χρυσόστομον. Ὁ Ἀρσένιος προκαθωρίσθη διὰ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἐκ κοιλίας μητρός, χαρακτηρισμὸς διὰ τοῦ ὁποίου ἐγκωμιάζεται καὶ ἡ ἁγιότης καὶ ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ. Εἶναι τὸ προσφύγιον τῶν Χριστιανῶν, τὸ δοχεῖον τῆς Τριάδος, ἡ ἀνάκλησις τῆς ἀρχῆς τῆς Βυζαντίδος (διότι εἶναι ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης). Ὁ Ἀρσένιος εἶναι ἄκακος, ἀξιοθαύμαστος, ἀοίδιμος, γνήσιος ἀρχιεράρχης ἔνθεος, ἀρχιερέων ἐγκαλλώπισμα, ὁ ἐχέφρων θεράπων τοῦ Κυρίου, δοχεῖον τῆς Τριάδος, καθαρὸς θύτης Χριστοῦ, ὁσίων καλλονή, καύχημα οἰκουμένης, μάκαρ, μακάριος, μακαριώτατος, μύστης Χριστοῦ, ὅσιος, πανόσιος, πανόλβιος, πάνσεμνος, πάνσεπτος, πάνσοφος, πανεύφημος, σεβάσμιος, σοφός, φωστὴρ τοῦ κόσμου.

Λόγῳ τῆς διαγωγῆς του εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἁρπαγῆς τοῦ θρόνου ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ τὸν Η΄ τὸν Παλαιολόγον καὶ τῆς τυφλώσεως τοῦ νομίμου διαδόχου τοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως Ἰωάννου ὁ Ἀρσένιος θαυμάζεται καὶ εἶναι ἀδάμας διότι ἀντέστη στερρῶς, ἀπήλεγξε τὴν ἀδικίαν, ἤλεγξε σαφῶς τὸ δρᾶμα τῆς ἀδικίας, ἐφάνη ἔλεγχος ἀδικίας, ἤλεγξε τὸ δρᾶμα τὸ ἄδικον τὸ κεκρυμμένον σαφῶς, εἶναι ἡ φανέρωσις ἀδικίας κρυφῆς. Ὁ Ἀρσένιος ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὁ ἀστὴρ ὁ ἐμφαίνων τὴν ἀλήθειαν, ὁ ζηλωτὴς ἀληθείας ἐλεγκτικός, ὁ ἔλεγχος τῆς θείας ἀληθείας, ὁ θεῖος πρόμαχος τῆς ἀληθείας, ὁ θεῖος ἔλεγχος τῆς ἀληθείας, ζηλωτὴς ἀληθείας καὶ ἔλεγχος ταύτης, τῆς ἀληθείας λύχνος ὁ ἔμψυχος. Ὁ Ἀρσένιος ἀντέστη διὰ τοῦτο καὶ ἀπηλάθη θρόνου, ἀνθέστηκε διὰ τοῦτο καὶ ἐξωρίσθη ὡς ἄλλος Χρυσόστομος, ὑπῆρξε ζηλωτὴς ἀληθείας καὶ ἔλεγχος δι᾽ ἣν καὶ ἐξωρίσθη.

Ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω χαρακτηρισμοὺς φαίνεται σαφῶς ὅτι ὁ συντάκτης τῆς Ἀκολουθίας ἐπιμένει περισσότερον εἰς τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν τοῦ Ἀρσε-

νίου [1] καὶ κυρίως τὴν ἀσκητικὴν πολιτείαν του, χωρὶς βεβαίως νὰ παραγνωρίζῃ τὴν δύναμιν ἀντιστάσεως τὴν ὁποίαν εἶχεν ἔναντι τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η΄. Ἀλλ᾽ οὐδαμοῦ λέγεταί τι διὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἀρσενίου ὑπὲρ τοῦ διαδόχου Ἰωάννου καὶ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η΄ [2]. Ἐπίσης οὐδὲν λέγεται διὰ τὸν Ἰωσὴφ τὸν Α΄, τὸν ἐπιβήτορα, κατὰ τοὺς Ἀρσενιάτας, τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου [3]. Ἡ ὅλη ἀκολουθία κινεῖται εἰς τὸ κλῖμα τῆς ἐξάρσεως τῶν ἀσκητικῶν ἀρετῶν τοῦ Ἀρσενίου καί, χωρὶς νὰ παροραθῇ ἡ δρᾶσίς του ἔναντι τοῦ Μιχαήλ, αὕτη παρουσιάζεται ἠπίως δίχως νὰ ἀναφέρωνται οἱ πρωτεργάται. Τοῦτο τὸ στοιχεῖον εἶναι ἐνδιαφέρον καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς Ἀκολουθίας, τὴν ἀναζήτησιν τοῦ ὑμνογράφου καὶ τὸν σκοπὸν τῆς συγγραφῆς.

Κατὰ τὰ λοιπὰ εἰς τὴν Ἀκολουθίαν χαρακτηρίζονται ἐπίσης ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Θεοτόκος. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ Ἰησοῦς, ὁ Κύριος, ὁ Χριστός. Ἡ Θεοτόκος εἶναι ἡ Θεοτόκος, ἡ Παναγία, ἡ Παρθένος. Ἐξ ἐπόψεως γλωσσικῆς

---

1. Τὴν ἀρετὴν τοῦ Ἀρσενίου ἐπαινεῖ καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας Γ΄, 1· ἔκδοσις Βόννης, σ. 55) : *ἀνὴρ περιφανὴς μὲν τὴν καθ᾽ ἑαυτὸν ἀρετήν, τὸν δὲ τρόπον ἁπλοῦς καὶ ἣν μὲν γὰρ τὴν πρὸς ἀρετὴν φέρουσαν καὶ κατὰ Θεὸν ἀγωγὴν ὁ ἀνὴρ οὐ πολὺ τῶν ἄκρων ἀπολειπόμενος* (ἔνθ᾽ ἀν., Γ΄ 3· ἔκδοσις Βόννης, σσ. 62 - 63).

2. Ἀφορισμὸν τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η΄ μνημονεύουν ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (Μιχαὴλ Παλαιολόγος, Γ΄, κεφ. 14· ἔκδοσις Βόννης, 201 - 204), ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας Δ΄, 4· ἔκδοσις Βόννης, σσ. 93 - 95) καὶ ἡ Διαθήκη τοῦ Ἀρσενίου. Ὅμως τὴν γνησιότητα τῆς Διαθήκης ἠμφεσβήτησεν ἤδη ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Β΄ ὁ Παλαιολόγος, διὰ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ Ἰωσὴφ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ φίλα προσκείμενος εἰς τὸν Μιχαὴλ τὸν Η΄ Γεώργιος Ἀκροπολίτης δὲν ἀναφέρει τὸν ἀφορισμὸν οὔτε καὶ ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης. Περὶ τοῦ ἀφορισμοῦ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η΄ βλ. V. Laurent, Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople, τόμ. 1. Les Actes des Patriarches, τεῦχ. IV. Les Regestes de 1208 à 1309, Paris 1971, σ. 166 (ἀριθ. 1362). Ἴσως ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἀκολουθίας θεωρεῖ ὅτι ὁ ἀφορισμὸς ἐκεῖνος τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η΄ εἶχε λυθῇ ὑπὸ τοῦ Ἰωσὴφ τοῦ Α΄, Κωνσταντινουπόλεως, λύσιν βεβαίως τὴν ὁποίαν οὐδέποτε ἀνεγνώρισαν ὁ Ἀρσένιος καὶ οἱ Ἀρσενιᾶται. Τὴν λύσιν τοῦ ἀφορισμοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰωσὴφ ἀναφέρουν ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (Μιχαὴλ Παλαιολόγος, Δ΄, κεφ. 25· ἔκδοσις Βόννης, σ. 307), καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας Δ΄, 8· ἔκδοσις Βόννης, σσ. 107 - 108).

3. Ὁ Ἰωσὴφ διὰ τοὺς Ἀρσενιάτας δὲν εἶναι μόνον ἐπιβήτωρ τοῦ θρόνου ἀλλὰ καὶ προαφωρισμένος ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου. Τοῦτο μαρτυροῦν ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (Μιχαὴλ Παλαιολόγος, Δ΄, κεφ. 28· ἔκδοσις Βόννης, σσ. 315 - 317 καὶ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος, Α΄, κεφ. 12· ἔκδοσις Βόννης, σσ. 36 - 38), ἡ Διαθήκη τοῦ Ἀρσενίου (J. - P. Migne, PG, τόμ. 140, στ. 956 - 957), ὁ Μακάριος Πισιδίας εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης Μανουὴλ Δισύπατον ἐπιστολήν του (Σ. Εὐστρατιάδου, Ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος ὁ Αὐτωρειανὸς (1255 - 1260 καὶ 1261 - 1267), Ἑλληνικά, τόμ. 1, 1928, σσ. 89 - 94). Τὴν ἄποψιν τῶν Ἀρσενιατῶν γνωρίζει καὶ ὁ Ἐφέσου Ἰωάννης Χειλᾶς (J. Darrouzès, ἔνθ᾽ ἀν.). Βεβαίως ὁ Ἰωσὴφ διαρρήδην ἀρνεῖται τὸν ἀφορισμὸν εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης Ἰγνάτιον ἐπιστολήν του (V. Laurent, L'excommunication..., ἔνθ᾽ ἀν., ὁ ὁποῖος δέχεται ὅτι δὲν ἀφωρίσθη ὁ Ἰωσήφ).

τὸ κείμενον ἔχει ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀκολουθίας τοῦ προτύπου της, τῆς Ἀκαθίστου, ἀλλὰ πολλὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα εἶναι κοινὰ καὶ ἐπαναλαμβανόμενα εἰς τὴν Ἀκάθιστον δὲν τὰ ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Ἀρσενίου. Γενικῶς ἡ γλῶσσα τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἀρσενίου εἶναι πτωχή, πολλὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα ἐπαναλαμβάνονται καὶ δὲν διαφοροποιοῦνται μὲ γλωσσικὸν ἐμπλουτισμόν. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ χρῆσις τῆς μετοχῆς ἀντὶ ρήματος δηλοῦσα λαϊκὴν ἐπίδρασιν καὶ γνῶσιν τῆς ἀναττίκου ὑμνογραφίας τῶν κοντακίων.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἀκολουθίας πρέπει νὰ εἶναι κάτοικος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι εἰς τὸ πρῶτον τροπάριον τῆς α' ᾠδῆς λέγεται «τῆς πόλεως ταύτης γὰρ γέγονε πρόεδρος» (στίχ. 29). Ὁ συγγραφεὺς φαίνεται ἐπίσης νὰ ἔχῃ τὴν δυνατότητα νὰ χρησιμοποιῇ τὰ βιβλία τῆς Ἁγίας Σοφίας. Πρέπει νὰ εἶναι Ἀρσενιάτης ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἐκτιμᾷ τὸν Ἀρσένιον, ἄλλως δὲν θὰ προέβαινεν, εἰς ἐποχὴν ἐντόνου διαμάχης, εἰς συγγραφὴν τῆς Ἀκολουθίας αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπίσης δὲν εἶναι ἀντικαθεστωτικός, διότι δὲν ἔχει ἐκφράσεις ἐντόνους ἐναντίον τοῦ βασιλέως οὔτε ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἀρσενίου. Ἐκ τῶν γνωστῶν ὑμνογράφων τῆς ἐποχῆς ὁ πλησιέστερος πρὸς ὅλους αὐτοὺς τοὺς χαρακτηρισμοὺς φαίνεται ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, οἰκεῖος τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου τότε. Ἀλλ' ἡ γλωσσικὴ πενία τῆς ἀκολουθίας εἶναι σοβαρὸν κώλυμα διὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀπόδοσίν της. Ἐκτὸς ἐὰν ἀποδοθῇ ἡ τοιαύτη πενία εἰς τὴν βίαν μὲ τὴν ὁποίαν ἐγράφη ἡ Ἀκολουθία, ἐν ὄψει τῆς συμβιβάσεως μετὰ τῶν Ἀρσενιατῶν [1].

Ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἀρσενίου ὅπως ἔχει συντεθῆ ἐκθειάζει τὸν Ἀρσένιον καὶ ὡς ἀγωνιστὴν καὶ ὑπέρμαχον τῆς ἀληθείας καὶ ἐλεγκτικὸν τῆς ἀδικίας, ἀλλ' ὁ τόνος καὶ αἱ ἐκφράσεις ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἔξαρσιν τοῦ ἀσκητοῦ Ἀρσενίου καὶ ὄχι τοῦ ἀντιπάλου καὶ κατηγόρου τοῦ βασιλέως. Ἀκριβῶς εἰς ὅ,τι ἀπέβλεπεν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Β', μετὰ τοῦ Νήφωνος τοῦ πατριάρχου, μὲ τὴν συμβίβασιν τοῦ 1310. Τὴν ἀποκατάστασιν τῆς νομιμότητος τῆς βασιλείας διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἀρσενίου καὶ τῆς ἄρσεως τοῦ Ἀρσενιατικοῦ σχίσματος.

Ἐκ τῆς Ἀκολουθίας ἐπιβεβαιοῦται ἡ ἡμερομηνία τῆς κοιμήσεως τοῦ Ἀρσενίου, ἡ 30ὴ Σεπτεμβρίου. Ὅταν γράφεται ἡ Ἀκολουθία τὸ λείψανον τοῦ Ἀρσενίου εἶναι προσιτόν, πλησίον, καὶ ἀντικείμενον προσκυνήσεως. Ἡ

1. Πρὸς τὸν Νικηφόρον Κάλλιστον Ξανθόπουλον ὀπαδόν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρσενίου καὶ τὴν παραίτησιν τοῦ Ἰωσήφ, τῆς συμβιβάσεως συγκλίνει καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι οὗτος μὲν ἔτρεφε σεβασμὸν πρὸς τὸν Ἀρσένιον, ἀλλὰ καὶ ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν συνένωσιν τῶν διισταμένων μερίδων, Ἀρσενιατῶν καὶ Ἰωσηφιτῶν. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης Μανουὴλ Δισύπατον ἐπιστολήν του (Ἰω. Συκουτρῆ, ἔνθ' ἀν., τόμ. 3, 1930, σσ. 15 - 44).

λάρναξ τοῦ Ἀρσενίου εἶναι πηγὴ θαυμάτων καὶ ἰαμάτων, ὁ πατριάρχης οὗτος ἐν τέλει εἶναι ἅγιος [1]. Ὅμως ἡ λατρεία τοῦ Ἀρσενίου ὡς ἁγίου δὲν φαίνεται νὰ ἐπέδωκεν. Αὕτη περιωρίσθη, τοὐλάχιστον ἐξ ὅσων σήμερον εἶναι γνωστά, εἰς τὸν ὑπ' ὄψει χειρόγραφον κώδικα. Ἑπομένως ἐγράφη καὶ παρέμεινε μόνον διὰ τὴν περίστασιν τῆς τελετῆς τῆς συμβιβάσεως, ἐκτὸς ἐὰν ἄλλα χειρόγραφα περιέχοντα αὐτὴν ἀπωλέσθησαν ἢ λανθάνουν.

Ἐνδιαφέρον στοιχεῖον τῆς ἀκολουθίας εἶναι ὅτι αὕτη στερεῖται συναξαρίου. Τὸ πρᾶγμα εἶναι προφανές. Ὁ συντάκτης τῆς ἀκολουθίας ἀπηυθύνετο εἰς ἐκκλησίασμα τὸ ὁποῖον ἐν πολλοῖς ἐγνώριζεν ἢ εἶχεν ἐξ ἀμέσου πηγῆς πληροφορίας περὶ τοῦ Ἀρσενίου. Δὲν ἐπρόκειτο περὶ τιμωμένου προσώπου παρῳχημένης ἐποχῆς, διὰ τὸ ὁποῖον ἐχρειάζετο ἡ ὑπόμνησις τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας, οὐδ' ἐπροβάλλετο ὁ βίος αὐτοῦ ὡς ὑπόδειγμα εἰς τούς, μέλλοντας νὰ εἰρηνεύσουν τοῦ λοιποῦ, πιστοὺς ἀμφοτέρων τῶν παρατάξεων. Ἄλλωστε συναξάριον τοῦ Ἀρσενίου διὰ τὴν περίστασιν θὰ ἀνεφέρετο κατ' ἀνάγκην εἰς συγκεκριμένας πράξεις αἱ ὁποῖαι δὲν ἦσαν δυνατὸν νὰ συγκαλυφθοῦν ἢ νὰ παραποιηθοῦν, διότι ἦσαν γνωσταὶ εἰς τὸ ἐκκλησίασμα. Ἀκόμη δὲν ἐχρειάζετο τὸ συναξάριον, διότι φαίνεται ὅτι τὸν ρόλον του ἀντικατέστησε τὸ πατριαρχικὸν ἔγγραφον τοῦ Νήφωνος εἰς τὸ ὁποῖον ἀδρομερῶς ἐκτίθενται τὰ τῆς δράσεως τοῦ Ἀρσενίου καὶ τὸ ὁποῖον ἀνεγνώσθη κατὰ τὴν τελετὴν τῆς συμβιβάσεως. Εἰς τὴν ὅλην σύνθεσιν τῆς ἀκολουθίας οὐδὲν λέγεται διὰ τὸν Ἰωσὴφ καὶ οὐδὲν λέγεται διὰ τὸν Μιχαὴλ τὸν Η' καὶ τὸ ἔγκλημά του.

Ἡ ἔκδοσις τῆς Ἀκολουθίας γίνεται κατὰ τὸν μοναδικὸν χειρόγραφον κώδ. ΜΠΤ *648*, φύλ. 116^v - 118^v, ἐπιγράφεται δὲ *Ἀκολουθία εἰς τὸν ἅγιον Ἀρσένιον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ἥτις τελεῖται τῇ τριακοστῇ τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός*. Ἐμφανῆ ὀρθογραφικὰ σφάλματα διορθοῦνται σιωπηρῶς, ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ συντακτικὰ φαινόμενα ἀφέθησαν ὡς ἔχουν καθὼς καὶ γλωσσικοὶ τύποι ἰδιόμορφοι. Ἐτέθησαν αἱ μαρτυρίαι τῆς Γραφῆς (testimonia), ὅπου δὲ ἐθεωρήθη ἀναγκαῖον, τὸ κείμενον ἐσχολιάσθη. Ὁ χωρισμὸς τῆς Ἀκολουθίας εἰς στίχους δὲν ἦτο πάντοτε εὐχερής, διότι, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω κατὰ τὰς μετρικὰς ἀνακολουθίας, δὲν ὑπάρχει πάντοτε ἡ ὁμοτονία καὶ ἡ ἰσοσυλλαβία, αἱ δὲ ἀποκλίσεις δὲν ἦσαν μικραί, ἰδίᾳ κατὰ τὸν τρίτον στίχον τῶν τροπαρίων. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ ἔκδοσις ἀκολουθεῖ εἰς τοὺς κανόνας τοὺς διαμορφωθέντας ὑπὸ τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς τοῦ Φροντιστηρίου τοῦ

1. Ὁ Ἀρσένιος, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἰωσήφ, ἔχει ἐνταχθῆ εἰς τὸ ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἱ. πρωταρχικῶς συντεταγμένον συνοδικὸν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Τὴν ἔνταξιν ταύτην παραδίδουν ἤδη οἱ ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἱ. κώδικες Χάλκης *39* καὶ Λαύρας *Ι 197*. Βλ. Σ. Εὐστρατιάδου, Τὸ Συνοδικὸν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ΕΕΒΣ 13, 1937, σσ. 14, 29.

«Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ», σεβασμὸν δηλαδὴ εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν καὶ κατανόησιν τοῦ προσφερομένου κειμένου.

Ἀκολουθία εἰς τ(ὸν) ἅγιον Ἀρσένιον π(ατ)ριάρχ(ην) Κωνσταντινουπόλε(ως), ἥτις τελεῖται τῇ τριακοστῇ τοῦ Σεπτε⟨μ⟩βρίου μηνὸς

Στιχηρὰ ἦχ. α΄ Πρός· Τῶν οὐ(ρα)νίων ταγμάτ(ων)

Τῆς Βυζαντίδος τὸ κλέος, Ἀρχιεράρχ(α) Χ(ριστο)ῦ,
τῶν μοναζόντ(ων) δόξα καὶ ποιμὴν οἰκουμ(έν)ης, | f.117r
Ἀρσένιε τρισμάκαρ,
ῥῦσαι ἡμᾶς τοὺς ὑμνοῦντάς σε, ἔνδοξε,
5 *ἀπὸ παντοίων κινδύνων καὶ πειρασμῶν*
ὡς Κ(υρί)ῳ παριστάμ(εν)ο(ς).

Ὅμ(οιον)

Ὡς τοῦ Χ(ριστο)ῦ μιμητήν σε καὶ ποιμενάρχην σεπτόν,
ὡς καθαρόν σε θύτην μυστηρίων Κ(υρίο)υ,
Ἀρσένιε, τιμῶμεν
10 *πάντες πιστ(ῶς) καὶ δοξάζομεν, ὅσιε,*
ὡς ζηλωτὴν ἀληθείας ἐλε⟨γ⟩κτικ(ὸν)
εὐσεβῶς ἀνε⟨υ⟩φημοῦμ(έν) σε.

Ὅμ(οιον)

Ὡς γὰρ τὸ δρᾶμα ἐλέγξας τῆς ἀδικίας σαφ(ῶς)
ὑπερωρίσθης; μάκαρ, τοῦ Κ(υρίο)υ θεράπων,
15 *Ἀρσένιε, ἀδίκως*
θρόνου τοῦ σοῦ καὶ ἐδέξω τὸν στέφανον
τῆς ἀληθεί(ας) ὡς μάρτυς καὶ τὴν ψυχὴν
ὑπὲρ ἧς καὶ ἔθυσας, μακάριε.

Ἀπολ(υ)τ(ί)κ(ιον) ἦχ. α΄ Τοῦ λίθ(ου)

Τῆς θεί(ας) ἀληθεί(ας) γενόμ(εν)ο(ς) ἔλεγχο(ς)
20 *καὶ ὑπὲρ ταύτ(ης) τὴν ψυχήν σ⟨ου⟩ ἔθυσας, μακάριε,*
ἀντέστης ὡς ἀδάμας στερρῶς,
Ἀρσένιε, ὡς μύστ(ης) τοῦ Χ(ριστο)ῦ,
διὰ τοῦτο ἀπελάθης θρόνου τοῦ σοῦ
καὶ εὐσεβῶς βοῶμ(εν)·

Στίχ. 11. Πρβλ. ἐκ τοῦ ἀνεκδότου λόγου εἰς τὸν Ἀρσένιον· *ὁ τῆς ἀληθείας ζηλωτής.*

25 *δόξα τῷ δεδωκότι σοι ἰσχύν,*
δόξα τῷ στεφανώσαντι,
δόξα τῷ ἐνεργοῦντι διὰ σοῦ πᾶσιν ἰάματα.

Ὁ κα(νὼν) κατ᾽ ἀλφάβητον
Ὠδὴ α΄ ἦχ. δ΄ Ἀνοίξω τὸ στ(όμ)α

Ἀρσένιον ᾄσμασιν ἀρχιεράρχ(ην) ὑμνήσωμ(εν)·
τ(ῆς) πόλεως ταύτης γὰρ γέγονε πρόεδρος
30 *οἰκουμένης τε ἁπάσης π(ατ)ριάρχης*
καὶ ὅσιος ἄκακος, ὡς ὁ θεῖος Παῦλο(ς) βοᾷ.
Βασιλέα ἤλεγξας τὸ δρᾶμα, π(άτ)ερ, ὃ ἔδρασε
τὸ ἄδικον, ὅσιε, τὸ κεκρυμμ(έν)ον σαφῶς
καὶ ἀνθέστηκας· διὸ καὶ ἐξωρίσθ(ης),
35 *ὡς δεύτερος ἄλλος τε θεῖος Χρυσόστομος.*
Γενόμ(εν)ο(ς) Πν(εύματο)ς τοῦ παναγίου, Ἀρσένιε,
μητρὸς ἐκ κοιλίας γὰρ καὶ σκεῦος ἅγιον
καὶ θεί(ας) πολιτείας·
διὸ καὶ τιμῶμ(έν) σε, ἀρχιεράρχα Χ(ριστο)ῦ.

Θ(εοτοκίον)

40 *Παρθένε πανάμωμε, Χριστιανῶν τὸ προσφύγιον,*
ᾠδήν σοι ἐπάξιον ἀνευφημοῦμ(εν) πιστῶς,
τὴν κυήσασαν Θ(εό)ν, τὸν κτίστην πάντων,
αὐτὸν ἱκετεύουσα ὑπὲρ τῶν δούλων σου.

Ὠδὴ γ΄ Τοὺς σ(οὺς) ὑμνολόγους, Θ(εοτό)κε,

Δοχεῖον ἐγένου τῆς Τριάδος, Ἀρσένιε ἔνδοξε, σεπτόν,
45 *θεῖον παμμάκαρ ἔμψυχον Π(ατ)ρ(ό)ς, Υἱοῦ καὶ Πν(εύματο)ς*

---

30 - 31 Ἑβρ. ζ΄ 26 36 - 37 Λουκ. α΄ 15 - 16

Στίχ. 29 - 31. Πρβλ. ἐκ τοῦ ἀνεκδότου λόγου εἰς τὸν Ἀρσένιον· *ὁ θεῖος ἱεράρχης καὶ μέγας Ἀρσένιος, ὁ τῆς μεγάλης ταυτησὶ πόλεως, τῆς Κωνσταντίνου φημί, ποιμήν τε καὶ πρόεδρος, τὸ μέγα κλέος τῆς οἰκουμένης.*

Στίχ. 33. Ὅτι ὁ Ἀρσένιος ἐφανέρωσε τὸ ἐν κρυφῇ γενόμενον δρᾶμα, εὐθὺς ὡς τὸ ἐπληροφορήθη, μαρτυρεῖ ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (Μιχαὴλ Παλαιολόγος, Γ΄, κεφ. 14· ἔκδοσις Βόννης, σσ. 201 - 202) καὶ ἡ Διαθήκη τοῦ Ἀρσενίου.

Στίχ. 40. Ἤδη ὁ Μαλάλας παρέχει *προσφύγιον* ἀντὶ *καταφύγιον*, τόπος καταφυγῆς (Χρονογραφία, λόγος ιη΄· ἔκδοσις Βόννης, σσ. 485, 6 καὶ 493, 23).

Στίχ. 45. *Ἔμψυχος.* Καὶ ὁ Ἐφραίμιος λέγει διὰ τὸν Ἀρσένιον· *τῶν ἀρετῶν κάλλιστος, ἔμψυχος θρόνος* (J.-P. Migne, PG, τόμ. 143, στήλ. 376, στίχ. 10273).

καὶ πατριάρχ(ην) ἔχρισε τῆς οἰκουμέν(ης), ὁσιώτατε.
Εὐγνώμων ἐγένου τοῦ δεσπότου καὶ δοῦλος Χ(ριστο)ῦ τοῦ Ἰ(ησο)ῦ·
διό σε καὶ κατέστησεν ἐπὶ πολλῶν, Ἀρσένιε·
49 ῥῦσαι ἡμᾶς ἐκ θλίψεων καὶ κινδύνων ταῖς πρεσβείαις σου. |
f.117v Ζωὴν τὴν ἀγήρω ἐκληρώσω, πανόλβιε μύστα τοῦ Χ(ριστο)ῦ
Ἀρσένιε, μακάριε, ἀρχιεράρχα μέγιστε,
τοὺς ὑμνητά⟨ς⟩ σου σκέπασον ἀπὸ π(αν)τοίων προ(σ)βολῶν τοῦ ἐχθροῦ.

Θ(εοτοκίον)

Πανύμνητε, δέσποινα, παρθένε, διάσῳζε πάντας τοὺς πιστῶς
δοξάζοντάς σε, ἄχραντε, τοῦ Ἀρσενίου, πάναγνε,
55 καὶ σὺ αὐτοὺς ἀντιδόξασον.

Κά(θισμα) ἦχ. δ' Πρός· Ταχὺ προκατάλαβε

Ταχὺς πρὸς ἀντίληψιν τῶν προ(σ)τρεχόντων εἰς σέ,
ζῶν καὶ μετὰ θάνατον, π(άτ)ερ Ἀρσένιε,
ἀοίδιμε ὅσιε, πόθῳ σου τὴν ἁγίαν,
τὴν τῶν θείων λειψάνων λάρνακα[ν]
60 προσκυνοῦμεν ἀσπαζόμ(εν)οι πίστει,
δι' ἧς καὶ τὰς ἰάσεις
δωρεῖται ὁ Κ(ύριο)ς.

Ὠδὴ δ' Ὁ καθήμ(εν)ο(ς) ἐν δόξῃ ἐπὶ θρόνου

Ἡ σεβάσμιός σου, μάκαρ, πολιτεία καὶ ἄσκησις
καθαρόν σε θύτην, ὅσιε, Χ(ριστο)ῦ σε ἀνέδειξεν
65 καὶ ποιμενάρχ(ην) ἀξίως καὶ ἰσάγγελον
θεαρέστως βιώσας σεπτῶς, ὁσιώτατε.
Θεῖος πρόμαχος ἐφάν(ης) ἀληθεί(ας) καὶ ἔλεγχος
ἀδικίας, π(άτ)ερ, καὶ οὐκ αἰσχυνόμενος, ὅσιε,
οὐδὲ πτοούμενος, μάκαρ, βασιλέως γὰρ
70 ἐναντίον ὁμιλῶν, ὥς φησιν ἡ Γραφή.
Ἵνα σε ὡς ποιμενάρχην οἰκουμένης πανεύφημ(ον)
καὶ τῆς Βυζαντίδος κόσμιον π(ατέ)ρα καὶ ὅσιον
ἀνευφημοῦμεν, τρισμάκαρ, προεχρίσατο
ἐκ κοιλίας μ(ητ)ρ(ὸ)ς ἱερέα Χ(ριστὸ)ς ὁ Θ(εό)ς.

Θ(εοτοκίον)

75 Ἄχραντε, τοὺς σοὺς ἱκέτας διαφύλαττε πάντοτε

48 Ματθ. κε' 21 69 - 70 Ψαλμ. ριη' 46 73 - 74 Γαλάτ. α' 15

ἐκ τ(ῶν) ἐναντί(ων) καὶ τῶν περιστάσεων, δέσποινα,
ἐκ τοῦ ἐχθροῦ ἐρχομένων, παναμώμητε,
ὡς γεννήτρια Χ(ριστο)ῦ τοῦ Θ(εο)ῦ ἡμῶν.

Ὠδὴ ε' Ἐξέστη τὰ σύμπαντα

Κοσμήσας ὡς γνήσιος ἀρχιεράρχης ἔνθεος,
80 μά[ρ]καρ, ἐκκλησίαν τοῦ Κ(υρίο)υ,
τῆς Βυζαντίδος ἀρχῆς ἀνάκλησιν,
πρώτιστος ἐγένου καὶ ποιμὴν
πάντας τοὺς τιμῶντάς σε περιέπ(εις), Ἀρσένιε.
Λαβὼν τὸν σ(ωτή)ριον στ(αυ)ρὸν τὸν τοῦ Κ(υρίο)υ σου
85 τοῦτον ἠκολούθησ(ας), παμμάκαρ,
καὶ εὗρες χάριν τῶν θαυμασίων αὐτοῦ
καὶ γέγονας, ὅσιε, φωστὴρ
πᾶσι τοῖς ὑμνοῦσί σε τ(ὰς) ἰάσ(εις) δωρούμενο(ς).
89 Μακάριον εἴληφας παρὰ Θ(ε)ῷ, μακάριε, |
f.118r στέφανον ἐξ ὕψους ἀοράτως
καὶ χάριν, π(άτ)ερ, θαυμάτων, ὅσιε·
λειψάνων σου θήκην καὶ σορὸν
πίστει τοὺς ἀσπάζοντας ἐκ κινδύνων λυτρούμ(εν)ο(ς).

Θ(εοτοκίον)

Ἐξέστησαν ἅπαντα τὰ τ(ῶν) ἀγγέλων τάγματα
95 σοῦ τῆς Παναγίας Θ(εοτό)κου
τὸ φρικῶδες ἁγνῆς Παρθένου δρῶντα, ἄχραντε,
πάνσεμνε, μυστήριον, σαφῶς·
Θ(εὸ)ν γὰρ ἐγέννησας τὸν ἀχώρητον κτίσε(ως).

Ὠδὴ ς' Τὴν θείαν ταύτ(ην)

Νικήσας, π(άτ)ερ Ἀρσένιε,

Στίχ. 81. Ὁ Ἐφραίμιος (ἔνθ' ἀν., στίχ. 10274) γράφει ὅτι ὁ Ἀρσένιος *εἰς ποιμενάρχην ἡρέθη Βυζαντίδος.*

Στίχ. 91, 105. Θαύματα τοῦ Ἀρσενίου, ἀλλὰ κατὰ τὴν μεταξὺ τῆς πρώτης ἐξορίας καὶ τῆς δευτέρας πατριαρχείας περίοδον ἀναφέρει ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης (Χρονικὴ Συγγραφή, ἔκδ. Aug. Heisenberg, Georgii Acropolitae Opera, τόμ. I, Lipsiae 1903, σ. 180)· *θαύματά τινα καὶ τεράστια παρὰ τοῦ Ἀρσενίου ἐνεργούμενα διηγούμενος* (= ὁ σεβαστοκράτωρ Τορνίκης). Ἐπίσης καὶ ὁ διασκευαστὴς τοῦ κειμένου (αὐτόθι)· *θαύματά τινα καὶ ἔργα δυνάμεως θείας αὐτόχρημα πρὸς τοῦδε γεγονέναι διϊσχυριζόμενος* (= ὁ Τορνίκης). Ὁμοίως καὶ ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 300). Ἐπίσης καὶ ὁ ἀνέκδοτος λόγος εἰς Ἀρσένιον· *οὗ δὴ καὶ πολλὰ μὲν θαύματα εἰργασμένου.*

Στίχ. 99 - 102. Ἐκ τοῦ ἀνεκδότου εἰς τὸν Ἀρσένιον λόγου· *Καὶ πρῶτον μὲν ὡς*

100 νικήσαντα τὸν πάλαι προπάτορα ἡμῶν, μακάριε,
μοναδικῇ πολιτείᾳ σου, δι' ἧς ὁσί(ως) τοῦτον
ἄρδην κατέβαλες.
Ξενίζων ξένους, 'Αρσένιε,
οἰκτείρων καὶ κιχρ(ῶν) ἀενάως τε τοὺς δεομένους σε
105 εὗρες καὶ χάριν παρὰ Κ(υρίο)υ σου θαυμάτων,
π(άτ)ερ ἀξιοθαύμαστε.
'Ο πάσης κτίσεως Κ(ύριο)ς
προγνώστης καὶ Θ(εό)ς σε ἐχρίσατο ποιμένα μέγιστον,
καὶ ἐξελέξατο, ὅσιε, πρὸ τοῦ σε τεχθῆναι,
110 ὡς καθαρώτατον.

Θ(εοτοκίον)

Τὴν θείαν σκέπην σου, ἄχραντε,
προστρέχοντες, πανύμνητε δέσποινα, καὶ ἐκβοῶμέν σοι
κινδύνων πάντων καὶ θλίψεων καὶ κοσμικῶν σκανδάλων
ῥῦσαι τοὺς δούλους σου.

Κοντάκ(ιον) ἦχ. πλ. δ' Πρός· Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγ(ῷ)

115 Τῷ ποιμενάρχῃ τοῦ Κ(υρίο)υ καὶ θεῖον ἔλεγχον
τῆς ἀληθείας ὡς σεπτὸν εὐσεβῶς κήρυκα
ἀρχιεράρχ(ην) Βυζαντίδος σὲ εὐφημοῦμεν·
ἀλλ' ὡς ἔχων παρρησίαν πρὸς τὸν Κ(ύριο)ν
ἐκ παντοίων κινδύνων ἡμᾶς ἐλευθέρωσον,
120 ἵνα κράζωμέν σοι· χαίροις, π(άτ)ερ 'Αρσένιε.

'Ο οἶκος Πρὸς τό· "Αγγελος

"Ανωθ(εν) ἐξ ὑψίστου κεχρισμένο(ς) ἐδείχθης
σεπτὸς ἀρχιεράρχ(ης) καὶ θεῖος,
'Αρσένιε, μάκαρ, ζηλωτὴς
τῆς ἀληθεί(ας) καὶ ταύτ(ης) ἔλεγχο(ς)·
125 δι' ἧς γὰρ καὶ ἐξωρίσθης
καὶ βοῶμ(έν) σοι νῦν τοιαῦτα·
Χαῖρε δι' οὗ ἀπηλέγχ⟨θ⟩η ἡ ἀδικία,

ἔφην, ταῖς θριξὶ τὸ σαρκικὸν συναποκείρεται φρόνημα καὶ τὴν ὑπακοὴν ὥσπερ τινὰ θεμέλιον ἔχων τὴν πρώτην ἐκείνην παρακοὴν τοῦ προπάτορος ἀπεκρούσατο.

Στίχ. 103 - 106. Πρβλ. ἐκ τοῦ ἀνεκδότου λόγου εἰς τὸν 'Αρσένιον· *'Ελεημοσύνην δὲ ὡς οὐδεὶς τῶν ἁπάντων ἠσπάσατο ὡς πολλάκις βουληθῆναι πραθῆναι καὶ δοθῆναι πτωχοῖς.*

Στίχ. 123 - 124. 'Επίσης ἐκ τοῦ ὡς ἄνω λόγου· *ὁ τῆς ἀληθείας ζηλωτής.*

Χαῖρε ὅτι οὐκ ἐδέξω τοὺς δεχομένους ταύτην.
Χαῖρε ἀδικίας κρυφῆς ἢ φανέρωσ(ις),
130 Χαῖρε τῆς ἀληθεί(ας) λύχνο(ς) ὁ ἔμψυχο(ς).
Χαῖρε ὕψος ἀρχιερέων καὶ ὁσίων καλλονή,
Χαῖρε τούτων ἡ εὐπρέπεια καὶ τοῦ κόσμου ὁ ποιμήν.
Χαῖρε ὅτι ὑπάρχ(εις) οἰκητήριον θεῖον,
Χαῖρε ὅτι τοῦ 'Αγί⟨ου⟩ Πν(εύματο)ς ἐγένου.
135 Χαῖρε ἀστὴρ ἐμφαίνων τὴν ἀλήθειαν, |
f.118v Χαῖρε φωστὴρ τοῦ κόσμου καὶ ἥλιος.
Χαῖρε δι' οὗ ὁ Θ(εὸ)ς θαυμαστοῦται,
Χαῖρε δι' οὗ δοξάζεται ὁ πλάστης.
Χαίροις, πάτερ 'Αρσένιε.

Προκ(είμενον) ἦχ. πλ. δ' Τίμιος ἐν(αν)τίον Κ(υρίο)υ
Στιχ. Τί ἀνταποδώσομεν τῷ Κ(υρί)ῳ
Πᾶσα πνοὴ
Στιχ. Αἰνεῖτε τὸν Κ(ύριο)ν
Εὐα(γγέλιον) 'Εκ τοῦ κατὰ 'Ιω(άννην)
Εἶπεν ὁ Κ(ύριο)ς ἐγώ εἰμι ἡ θύρα ('Ιω. ι' 9)
Π(εν)τηκοστάρι(ον) :
*Ηχ. πλ. β' Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ
'Ωδὴ ζ' Οὐκ ἐλάτρευ(σαν)

140 Παριστάμ(εν)ος τῷ θρόνῳ τοῦ παντάνακτος,
μακαριώτατε, ἐν οὐ(ρα)νοῖς τοῦ Θ(εο)ῦ
ἐχέφρων, 'Αρσένιε, πάντων μνημόνευε
τοὺς κραυγάζοντας· ὁ τ(ῶν) π(ατέ)ρων Κ(ύριο)ς
καὶ Θ(εὸ)ς εὐ(λ)ο(γητὸς) εἶ.
145 'Ρώμῃ θείᾳ ἱερούργησας ἰσχύων σε
Χ(ριστ)ῷ, μακάριε, ἀρχιεράρχα, σαφῶς·
διὸ καὶ ἐδίδασκ(ες) ἡμᾶς κραυγάζοντ(ας)
ὑπερύμνητε ⟨ὁ τῶν πατέρων Κύριος
καὶ Θεὸς εὐλογητὸς εἶ⟩.
150 Σωτηρίαν ἐκδιδάσκων νουθετ(ῶν) ἡμᾶς,
μακαριώτατε, ὡς τοῦ Χ(ριστο)ῦ μιμητής,
ψυχῆς τε, 'Αρσένιε, ἀρχιεράρχα σοφέ,

Στίχ. 129. Πρβλ. τὴν σημείωσιν διὰ τὸν στίχ. 33.

Στίχ. 130. 'Εκ τοῦ ὡς ἄνω λόγου· *ὁ ἄσβεστος λύχνος τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας.* Πρβλ. ἐπίσης τὴν σημείωσιν διὰ τὸν στίχον 45.

Στίχ. 152. 'Εκ τοῦ ἀνεκδότου λόγου εἰς τὸν 'Αρσένιον· *Καὶ γὰρ ἦν τῷ ὄντι σοφός, ὑπὲρ τοὺς τηνικαῦτα σοφούς.*

καὶ βοᾶν αὐτῷ· ὁ τ(ῶν) π(ατέ)ρων Κ(ύριο)ς
καὶ Θ(εὸ)ς εὐ(λ)ο(γητὸς) ⟨εἶ⟩.

Θ(εοτοκίον)

155 Δυσωποῦμ(έν) σε πανάχραντε, ἱκέτευε
τ(ὸν) σ(ὸν) υἱὸν καὶ Θ(εὸ)ν τοῦ οἰκτειρῆσαι ἡμᾶς
τοὺς δούλους σου, δέσποινα, τοὺς σὲ δοξάζοντας
καὶ κραυγάζοντας· εὐ(λ)ο(γη)μέν(ος) Κ(ύριο)ς
⟨καὶ Θεὸς εὐλογητὸς εἶ⟩.

Ὠδὴ η΄ Παῖδας εὐαγεῖς

160 Τάγματα ὁσίων συγχορεύεις,
Ἀρσένιε, ἀποστόλ(ων) καὶ π(ατ)ριαρχ(ῶν),
ὡς πάντ(ων) συμμέτοχος πάντ(ας) ἡ⟨μᾶς⟩ μέμνησο
ταῖς ἱκεσίαις σου ἀεὶ κραυγάζοντ(ας)·
τὸν Κ(ύριο)ν ὑμνεῖτε τὰ ⟨ἔργα
165 καὶ ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας⟩.
Ὕψος ἀρετῶν ἐποχετεύων
ἐπέβης ἀρχιερέ(ων) ἐγκαλλώπισμα
ἔφθασας, πανόσιε, εἰς τὰ ὑπερκόσμια
τοῦ οὐ(ρα)νοῦ βασίλεια καὶ τὰ σκηνώματα·
170 τ(ὸν) Κ(ύριο)ν ὑμνεῖτε κραυγάζων
⟨καὶ ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας⟩.
Φέρων τ(ὸν) στ(αυ)ρὸν τ(ὸν) τοῦ Κ(υρίο)υ
ἐπ' ὤμων, Ἀρσένιε μακάριε,
τούτου ἠκολούθησας ἴχνεσι· τὸ ποίμνιον,
175 ἀρχιεράρχ(α) πάνσεπτε, τὸ σὸν ἐδίδασκ(ες)·
⟨τὸν Κύριον ὑμνεῖτε τὰ ἔργα
καὶ ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας⟩.

Θ(εοτοκίον)

Παῖδας εὐαγεῖς ὡς ἐν καμίνῳ
ὁ τόκος σου τότε διεσώσατο,
180 δέσποινα θεόνυμφε, νῦν δὲ καὶ τοὺς δούλους σου
ἐκ τῶν κινδύνων ῥύσασθαι τοῦτον ἱκέτευε
δαιμόνων προ(σ)βολαῖς καὶ ἀν(θρώπ)ων
πονηρῶν, παρθένε, ἀεὶ ἐπερχομ(έν)ων.

Στίχ. 174. Ἡ χρῆσις «ποίμνιον» καὶ εἰς τὴν Διαθήκην· *Ὁμολογῶ οὖν ποίμνιον τοῦ Θεοῦ... οὐ κατημέλησα τοῦ ἰδίου ποιμνίου* (J.-P. Migne, PG 140, 949).

Ὠδὴ θ΄ Εὔα μὲν τῷ τ(ῆς) παρακο(ῆς)

Χρίσας σε, παμμάκαρ, ὁ Χ(ριστὸ)ς, Ἀρσένιε, π(ατ)ριάρχην
185 οἰκουμένης τε τ(ῆς) Βυζαντίδος ἐκκλησί(ας)
ἀνάκλησιν καὶ πρόμαχον πρώτιστον
τῆς θείας γὰρ ἀληθεί(ας) στερρώτατον·
ὅθεν σε πάντες μακαρίζομεν.
Ψάλλεις νῦν μετὰ τ(ῶν) ἀσκητ(ῶν), Ἀρσένιε, καὶ ὁσί(ων)
190 ἀποστόλων τε μετὰ δικαίων κ(αὶ) μαρτύρων
Κ(υρί)ῳ τῷ Θ(ε)ῷ παριστάμ(εν)ο(ς)
τὸν κόσμον ἱλεούμ(εν)ο(ς), πάνσοφε,
διό σε πάντες μακαρίζομ(εν).

Τ(ριαδικὸν)

Ὤμοσε καὶ ἔστησεν ἐν σοὶ Ἀρσένιος σὸς οἰκέτης
195 τοῦ φυλάξασθαι τὰς ἐντολάς σου ὡς θεράπων,
τρισήλιε θ(ε)έ, παντοδύναμε,
μονάρχα, Π(άτ)ερ, Υἱὲ καὶ τῷ Πν(εύματ)ι·
ὅθεν καὶ εὗρε τὴν ἀντάμειψιν.

Θ(εοτοκίον)

Ἁγία νύμφη, θεόνυμφε, ἁγνή, θεράπευσον τὰς καρδίας
200 τ(ῶν) ὑμνούντ(ων) σε, δέσποινα, πάντ(ων), Θ(εοτό)κε,
καὶ ῥῦσαι πειρασμῶν τε καὶ θλίψεων
π(αν)τοίων ἐπερχομ(έν)ων τοῖς δούλοις σου,
τοῦ Ἀρσενίου παρακλήσεσι.

Ἐξαπ(οστειλ)άρ(ιον) Ὁ οὐ(ρα)νὸν τοῖς ἄστροις

Π(ατ)ριαρχῶν ὁσίων συμμέτοχο(ς)
205 ἀνεδείχθης καύχημα οἰκουμένης
ποιμὴν θρεμμάτων Κ(υρίο)υ,
Ἀρσένιε π(ατ)ριάρχα,
τοὺς ἀνυμνοῦντάς σε σῷζε.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

Στίχ. 206. Ἐκ τοῦ ἀνεκδότου εἰς τὸν Ἀρσένιον λόγου· *Τὸ μέγα κλέος τῆς οἰκουμένης.*

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΓΚΙΝΗ († 11.9.1978)

Α' Ἀντιπροέδρου καὶ Μ. εὐεργέτου τῆς ΕΒΣ *

Α'. ΕΙΣ ΤΟ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ

Κυρίαι, Κύριοι,

Τὸ ἀποψινὸν φιλολογικὸν μνημόσυνον τοῦ ἐκλιπόντος τὴν 11ην Σεπτεμβρίου 1978 ἀειμνήστου α' ἀντιπροέδρου μας Δημητρίου Γκίνη εἶναι ἀπόδοσις διπλῆς τιμῆς πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν ἐπιστήμονα. Καὶ διὰ μὲν τὸν ἐπιστήμονα καὶ τὸ ἔργον του θὰ ὁμιλήσῃ ὁ εἰδικώτερος ἐν προκειμένῳ ἀγαπητὸς ἐν τῷ Διοικ. Συμβουλίῳ συνάδελφος καθηγητὴς κ. Σπυρίδων Τρωϊᾶνος.

Ὁ ὑποφαινόμενος θὰ ἤθελεν ἁπλῶς νὰ εἴπῃ ὀλίγας λέξεις διὰ τὸν ἄνθρωπον, τὸν εὐεργέτην τῆς Ἑταιρείας μας Δημ. Γκίνην, ὅπως τὸν ἐγνώρισεν ἐκ τοῦ πλησίον, δι' ἐπικοινωνίας πολυχρονίου, πολλῶν φεῦ δεκαετηρίδων. Ἐκεῖνος ἦτο τότε ἀρκούντως νέος, ὀρειβάτης καὶ ἐκδρομεὺς τακτικὸς καὶ ὁ ὁμιλῶν ὑπηρέτει τότε, πρὸ τοῦ 1950, τὴν ἀρχειακὴν ὑπηρεσίαν.

Αἱ σχέσεις μου μὲ τὸν ἀείμνηστον Γκίνην ὑπῆρξαν ἀδιατάρακτοι, διότι οἱασδήποτε διαφορὰς ἀντιλήψεων καὶ ἂν εἴχατε μαζί του, ἰδεολογικάς, πολιτικάς, γλωσσικὰς ἀκόμη — καὶ εἴχομεν — δὲν Σᾶς ἔδιδεν ἀφορμὴν ποτὲ νὰ δυσαρεστηθῆτε μαζί του. Ἦτο πρόθυμος, καλόβολος, ἤπιος, διαλλακτικός, δὲν ἐσχολίαζε ποτὲ τὰ ἐλαττώματα τῶν ἄλλων, τῶν ἐργασιῶν των καὶ αὐτὰς τὰς προθέσεις των. Δὲν ἐδίσταζε νὰ μοιράζῃ τὴν φιλίαν του μεταξὺ ἀνομοίων ἀνθρώπων. Καί τι μικρὸν νὰ τοῦ προσέφερες τὸ ἐθεώρει μέγα, καὶ τοὺς ζῶντας ἐτίμα καὶ τοὺς παλαιούς, τοὺς ἤδη νεκρούς, μὲ τοὺς ὁποίους ὀλίγον ἢ πολὺ συνειργάσθη. Ὅπως μὲ τὸν νεαρώτατον τότε ἀείμν. Βαλέριον Μέξαν, συνεργάτην του εἰς τὸν καταρτισμὸν τῆς τριτόμου Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας 1800 - 1862 εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς ὁποίας καὶ τὴν ἔκδοσιν ὁ ἴδιός του μόχθος ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως πολὺ μεγαλύτερος ἀπὸ τὴν συμβολὴν τοῦ προώρως ἀποθανόντος συνεργάτου του. Τὰ παραδείγματα αὐτὰ ἦσαν πολλά. Προσέφερεν ὁ Γκίνης ἀναρίθμητα, οὐδέποτε ὅμως ἐκόμπαζε διὰ τὰ σπουδαῖα ἐπι-

* Ὁμιλίαι εἰς τὸ Φιλολογικόν του Μνημόσυνον ὀργανωθὲν ὑπὸ τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας τὴν 20ὴν Δεκεμβρίου 1978.

11-5-1979

τεύγματά του, χρησιμώτατα εἰς πλείονας τῆς μιᾶς πνευματικὰς περιοχάς. Ἀπεῖχε κρισολογιῶν, ἐρίδων, ἀδικιῶν, ἠθελημένων παραλείψεων (ὅπως συχνότατα συμβαίνει μὲ ἄλλους κύκλους καὶ μελετητάς, ἀδικητὰς θὰ ἔλεγον μᾶλλον, οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ τρόπου τούτου τῆς σιγῆς νομίζουν ὅτι θ' ἀποκτήσουν οἱ ἴδιοι φωνὴν καὶ ὕπαρξιν). Ἐτίμα τὸ ἔργον τῶν συναδέλφων του καὶ τῶν ὁμοτέχνων του. Ἦτο δίκαιος ἑνὶ λόγῳ, ἐξ ἐκείνων τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν τοὺς ὁποίους ὁσημέραι ἀναζητοῦμεν, οὐ μόνον διὰ τὴν ἐργατικότητα καὶ τὴν ἐπιστημοσύνην των ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν εὐθύτητα τοῦ χαρακτῆρος των.

Εἰς πρωτοβουλίαν τοῦ ἀειμνήστου συναδέλφου Γεωργίου Κ. Σπυριδάκη καὶ εἰς τὴν εἰσήγησίν του παρὰ τῷ ἀποθανόντι φίλῳ του, ὀφείλεται τὸ ὅτι ὁ Δημήτριος Γκίνης κατ' ἀρχὰς μᾶς ἔδωκεν ἐπ' ἐνοικίῳ τὸ διαμέρισμα εἰς τὸ ὁποῖον μετεστεγάσθη τὸ 1959 ἡ Ἑταιρεία μας, δηλαδὴ τοῦ μεγάρου Ἀριστείδου 8 τὴν ἐσοχὴν (ρετιρέ), τὸ ὁποῖον ἐν συνεχείᾳ καὶ ἐν ζωῇ ἐδώρησεν εἰς τὴν Ἑταιρείαν Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Προηγουμένως ἐστεγαζόμεθα, τρόπος τοῦ λέγειν, εἰς ἀποθήκην δύο δωματίων ἀνήκουσαν εἰς τὴν Πάγκειον Ἐπιτροπήν, παρὰ τὴν Λαχαναγορὰν τοῦ ποτὲ Βαρβακείου, ὅπου ἐπροσπαθούσαμεν νὰ συγκεντρώσωμεν τὰ βιβλία καὶ τὰς ἐκδόσεις τοῦ σωματείου μας. Ἐκ τῆς ἰδίας του προαιρέσεως, ἄνευ οὐδεμιᾶς ὑποδείξεως ἢ πιέσεως τρίτου τινὸς ἐξ ἡμῶν τῶν ἐν τῷ Διοικ. Συμβουλίῳ συναδέλφων του, ἀφῆκε διὰ διαθήκης του τὸ δωμάτιον καὶ τὴν ἀποθήκην τοῦ στὸκ τῶν Ἐπετηρίδων, τὰ ὁποῖα ἐπὶ ἔτη κατείχομεν ἐπὶ χαμηλῷ ἐνοικίῳ, διὰ νὰ συμπληρώσωμεν τὸν ἀνεπαρκῆ χῶρον τοῦ δωρηθέντος ἀκινήτου. Μᾶς τὸ ἀνήγγειλε πρὸ δεκαετίας περίπου καὶ ἅπαξ τὸ εἶπε δὲν τὸ ἀνεκάλεσε. Δεῖγμα καὶ τοῦτο τῆς σοβαρότητος μεθ' ἧς, γέρων πλέον, ἀντεμετώπιζε τὰ τοιαῦτα θέματα. Τόσον ἠδύνατο τόσον ἔπραξεν, ἐνῶ ἡμεῖς οἱ ἄλλοι οὐδ' ὅσον ἐλάχιστον δυνάμεθα σκεπτόμεθα νὰ πράξωμεν δι' ἄνετον καὶ εὐπρόσωπον στέγασιν τοῦ σωματείου μας.

Δὲν πρέπει νὰ παρίδωμεν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀείμνηστος Γκίνης δὲν ἐγνώριζε κατ' ὄψιν μόνον τὴν Βιβλιοθήκην μας. Πρὶν αὐτὴ ταλαιπωρηθῇ ἢ λεηλατηθῇ, πρὸ τοῦ 1940, τὴν εἶχε λεπτομερῶς ἐξετάσει διὰ τὴν σύνταξιν τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας, ἐγνώριζεν ἑπομένως τὴν ἀξίαν της. Ἐκεῖ π.χ. εὗρε τὴν «Ὠδὴν εἰς ἐλαίαν», τὴν ἀποδοθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν Ἀνδρέαν Κάλβον, μοναδικὸν ἔντυπον τὸ ὁποῖον — ἀφ' ἧς παρελάβομεν τὸ 1959 τὴν Μυστακίδειον Βιβλιοθήκην — ἐστάθη ἀνεύρετον. Καὶ κατὰ καιροὺς προσέφερεν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην διάφορα ἔντυπα.

Ἡ Ἑταιρεία ἐνετοίχισε μαρμαρίνην πλάκα, φιλοτεχνηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ γλύπτου κ. Νικ. Σοφιαλάκη, εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ δωρηθέντος εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Γκίνη διαμερίσματος, ἀνήρτησε δὲ ἐν αὐτῷ καὶ τὴν εἰκόνα του. Ἐλπίζω δ' ὅτι καὶ ἀφοῦ ἐκλείψωμεν καὶ οἱ περιλοιπόμενοι, ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν ἐκ τοῦ πλησίον, οἱ Ἑταῖροι μας θὰ ἐνθυμοῦνται μὲ σεβασμόν, ἀγάπην καὶ θαυ-

μασμὸν τὸν γενναιόδωρον ἄνδρα, τὸν μειλίχιον ἄνθρωπον, τὸν ἀκάματον ἐρευνητὴν καὶ τὸν διαπρεπῆ ἐπιστήμονα, τὸν χρηστὸν καὶ χρήσιμον πολίτην [1].

Τὸ φιλολογικὸν ἔργον τοῦ Δ. Σ. Γκίνη

Δ η μ η τ ρ ί ο υ Σ. Γ κ ί ν η, Τὰ ἀνώνυμα ἔργα τοῦ Κοραῆ. Βιβλιογραφικὸ δοκίμιο. Μὲ ἕνα ἀνέκδοτο κείμενό του, «Ἐφημερὶς τοῦ κάτω κόσμου», Ἀθήνα 1948, 8ο, σσ. 55.

— Κατάλογοι τῶν ἑλληνικῶν κωδίκων ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἀνατολῇ, ΕΕΒΣ 11, 1935, σσ. 361 - 382.

— Συμπλήρωσις τοῦ καταλόγου τῶν ἐκδόσεων Ν. Γλυκέος, «Ἠπ. Χρονικὰ» 12, 1937, σσ. 175 - 179.

— Ὁ Κ. Νικολόπουλος ὡς μουσικοσυνθέτης καὶ γαλλόφωνος ποιητής, «Ἑλληνικὰ» 10, 1937 - 1938, σ. 280.

— Μία ἄγνωστη ᾠδὴ τοῦ Κάλβου, «Νέα Ἑστία» 13, 1938, σσ. 347 - 350.

— Ὁ μεταφραστὴς τοῦ «Ἀριστοδήμου» καὶ τὸ πρῶτον δημοσίευμα τοῦ Γ. Ναύτη, «Νέα Ἑστία» 25, 1939, σ. 63.

— Αἱ θεολογικαὶ ἐκδόσεις τοῦ ⟨Ἀνδρέου⟩ Κάλβου, «Ἑλληνικὰ» 11, 1939, σ. 333.

— Ὁ «θάνατος τοῦ Δημοσθένους» τοῦ Νικολάου Πίκκολου, «Νέα Ἑστία» 32, 1942, σσ. 991 - 5.

— Δέκα ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Κοραῆ στὸν Πέτρο Σκυλίτση Ὁμηρίδη, «Ἀθηνᾶ» 52, 1948, σσ. 131 - 144.

— Τὸ χειρόγραφο τῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ Κοραῆ, «Ἑλληνικὰ» 12, 1952, σσ. 146 - 147.

— Αἱ ἐκδόσεις τῶν Λυρικῶν τοῦ ⟨Ἀθ.⟩ Χριστοπούλου, «Ὁ Βιβλιόφιλος» 6, 1952, σσ. 103 - 105. Βλέπε καὶ σσ. 90 - 91, περὶ ἰταλ. μεταφράσεων.

— Κατάλογος ἑλληνικῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν 1811 - 1863, Ἀθῆναι 1963. Ὁ ἑλληνικὸς Τύπος (1811 - 1863). Συμπλήρωμα, «Ὁ Ἐρανιστὴς» 2, 1964, σσ. 222. Κατάλογος ἑλλην. ἐφημ. καὶ περιοδικῶν 1811 - 1863. Β' ἔκδοσις, Ἀθῆναι 1967.

— Διορθώσεις, συμπληρώσεις καὶ προσθῆκες στὸ «Répertoire» τοῦ M. Richard, «Ὁ Ἐρανιστὴς» 1, 1963, σσ. 111 - 116.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

1. Τὰ ἐν τῇ ΕΕΒΣ δημοσιεύματα τοῦ ἀειμν. Γκίνη εὑρίσκει τις ἐκ τῶν Εὑρετηρίων τοῦ περιοδικοῦ. Περαιτέρω καταγράφω ἐνδεικτικῶς ὑπὲρ τὰ δέκα δημοσιεύματα τοῦ Γκίνη ἀφορῶντα εἰς πράγματα καὶ πρόσωπα τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας καὶ Λογοτεχνίας, ἐνδεικτικὰ τῇ; ποικιλίας τῶν διαφερόντων του, τῆς ἐρευνητικῆς του ἱκανότητος καὶ τῆς συμβολῆς του εἰς τὰ θέματα. Περισσότερα κατεγράφησαν εἰς τὸ περ. «Ὁ Ἐρανιστὴς» 8, 1970, σσ. ια' - ιε'.

Β'. Ο ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ἡ οἰκογένεια τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν τοῦ Δικαίου ἀπώλεσε διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Δημητρίου Γκίνη ἓν τῶν ἀξιωτέρων μελῶν της, τὸ ὁποῖον ἀφιέρωσεν εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ ἐπιστημονικοῦ τούτου κλάδου 64 ἔτη γονίμου ἐρευνητικῆς ἐργασίας.

Ὁ Δ. Γκίνης ἐγεννήθη τὴν 24ην Ἀπριλίου 1890 ἐν Ἀθήναις, ὅπου συνεπλήρωσε τὰς ἐγκυκλίους σπουδάς του. Ἀκολούθως, ὡς φοιτητὴς τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὑπῆρξεν εἷς τῶν πρώτων μαθητῶν τοῦ τότε μόλις ἐπιστρέψαντος ἐκ Γερμανίας Δημητρίου Παππούλια, ὁ ὁποῖος, κῆρυξ γενόμενος τῆς ἰδέας τῆς ἑνότητος ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τοῦ ὑπὲρ τῆς Ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος, ἀπέβη ὁ θεμελιωτὴς ἰδίας ἱστορικῆς σχολῆς τοῦ Δικαίου.

Ἡ κλίσις πρὸς τὴν ἔρευναν τοῦ «δικαίου τοῦ Ἑλληνισμοῦ», τὴν ὁποίαν ἔσπειρεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ νεαροῦ Γκίνη ἡ διδασκαλία τοῦ Παππούλια, ἀνεπτύχθη καὶ ὡρίμασεν ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ διδασκάλου τοῦ διδασκάλου του Ludwig Mitteis ἐν Λειψίᾳ. Διαβλέπων τὸ ἀναγκαῖον ἑδραίων φιλολογικῶν γνώσεων διὰ τὴν ἐπιτυχῆ διενέργειαν ἀρχειακῶν ἐρευνῶν πρὸς διαπίστωσιν τοῦ ἀγνώστου πηγαίου ὑλικοῦ, ἐτράπη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐν Γερμανίᾳ παραμονῆς του καὶ πρὸς τὴν σπουδὴν καθαρῶς φιλολογικῶν κλάδων. Οὕτω παρηκολούθησε μεταξὺ ἄλλων τὸν περίφημον παλαιογράφον V. Gardthausen, αἱ παραδόσεις καὶ τὰ φροντιστήρια τοῦ ὁποίου παρέσχον εἰς τὸν Δ. Γκίνην τὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν μετέπειτα ἐρευνητικήν του δραστηριότητα. Τὰς φιλολογικὰς ταύτας γνώσεις συνεπλήρωσε βραδύτερον, μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς φοιτητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῆς γενετείρας του.

Κρίνων ὁ Δ. Γκίνης ὅτι μεγαλυτέραν σπουδαιότητα διὰ τὴν μελέτην τῆς ἱστορικῆς συνεχείας τοῦ «δικαίου τοῦ Ἑλληνισμοῦ» ἔχει ἡ ἔρευνα τῶν δύο τελευταίων περιόδων ἀπὸ τὰς τέσσαρας, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Παππούλιας διέκρινε τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου, ἤτοι τῆς περιόδου τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τῆς Ἁλώσεως καὶ τῆς τοῦ δικαίου τοῦ μετὰ τὴν Ἅλωσιν Ἑλληνισμοῦ, εἰς ταύτας ἀφιέρωσε τὸ σύνολον τῶν δυνάμεών του ὡς ἱστορικὸς τοῦ Δικαίου. Εἰς τὸν χῶρον τοῦτον ἤνοιξαν αἱ ἐργασίαι του νέας ὁδούς. Ἡ δυσχέρεια ἑνὸς θέματος, δὲν ἀπεθάρρυνε τοῦτον, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἤσκει γοητείαν ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἀπετέλει πρόσθετον κίνητρον. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἡ πρώτη ἐργασία τοῦ Γκίνη, καθ' ὃν χρόνον εὑρίσκετο ἔτι ἐν Γερμανίᾳ, εἶχεν ὡς ἀντικείμενον τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογήσεως τῆς «Ἐκλογῆς» τῶν Ἰσαύρων [1], πρόβλημα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπανῆλθε 40 ἔτη βραδύτε-

1. Das Promulgationsjahr der Isaurischen Ecloge, Byzantinische Zeitschrift 24, 1923 - 1924, σσ. 346 - 358.

ρον [1] καὶ τὸ ὁποῖον δὲν δύναται εἰσέτι νὰ θεωρηθῇ ὡς λελυμένον. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τοῦ ἂν θὰ γίνῃ τελικῶς γενικῶς ἀποδεκτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Γκίνη προτεινομένη χρονολόγησις (726), αἱ προβαλλόμεναι ἀντιρρήσεις δὲν μειώνουν τὴν σημασίαν τῆς ὑπὸ τούτου παρατιθεμένης ἐπιχειρηματολογίας. Σημαντικὴν συμβολὴν διὰ τὴν προπαρασκευαζομένην νέαν κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς αὐτῆς νομοθετικῆς συλλογῆς τοῦ Η' αἰῶνος ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἐν ἔτει 1933 δημοσιευθεῖσα μελέτη του «Ζητήματά τινα ἐκ τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων» [2]. Εἰς μεταγενεστέραν ἐπεξεργασίαν τῆς αὐτῆς συλλογῆς ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν Πρόχειρον Νόμον ἀναφέρεται ἡ ἐργασία του «Ἄγνωστον ἰδιωτικὸν ἐγχειρίδιον βυζαντιακοῦ δικαίου» [3].

Ἡ μετά τινα ἔτη γενομένη ἔκδοσις τῶν «οἰκοδομικῶν νόμων» τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀσκαλωνίτου ἐξ ἑνὸς χειρογράφου τοῦ Παναγίου Τάφου ἐνίσχυσε τὴν ἄποψιν τῆς νομοθετικῆς των κυρώσεως ὑπὸ τοῦ Ἐπάρχου καὶ συνεπλήρωσε τὴν μόνην ἐκδεδομένην μορφὴν τοῦ κειμένου τούτου ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου [4]. Ἐπίσης εἰς τὸ νομοθετικὸν ἔργον τῶν Μακεδόνων ἀναφέρεται καὶ μικρὰ ἐργασία, δι' ἧς προτείνεται διόρθωσις εἰς χωρίον τῶν Βασιλικῶν [5].

Ἀντιλαμβανόμενος τὴν τεραστίαν σημασίαν τῆς μοναδικῆς διασωθείσης νομολογιακῆς συλλογῆς τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς «Πείρας» ἐξέδωκε

1. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 121 κῶδιξ τῆς Μονῆς Ἁγ. Νικάνορος (Ζάβορδας) καὶ δύο χρονολογίαι: τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων καὶ τοῦ Προχείρου Νόμου, ΕΕΒΣ 30, 1960 - 1961, σσ. 351 - 352.

2. ΕΕΒΣ 10, 1933, σσ. 43 - 54. Βλ. καὶ λ. Ἐκλογὴ τῶν Ἰσαύρων, Θρησκ. καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τ. 5, 1964, στ. 533 - 534.

3. ΕΕΒΣ 12, 1936, σσ. 411 - 413. Ἡ διὰ τῆς μελέτης ταύτης γενομένη ἐπισήμανσις τοῦ συλλεκτικοῦ αὐτοῦ ἔργου εἶναι πολὺ χρήσιμος τοῦτο μὲν διὰ τὴν ἐπιβαλλομένην κατάταξιν καὶ ἀξιολόγησιν τοιούτων «ἐγχειριδίων», τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς δὲν εἶναι ἀσήμαντος, διότι ἡ ἐκπόνησις τούτων ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, προσφιλὴς ἀπασχόλησις τῶν βυζαντινῶν νομικῶν διὰ λόγους πρακτικούς, τοῦτο δὲ διὰ τὴν ἑτοιμαζομένην νέαν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τῆς Ἐκλογῆς. Εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Γκίνη περιγραφόμενον ἔργον ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν γνώμην του ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ecloga privata γνωστὴ μορφή. Ἐν τούτοις τὸ ἀμετάθετον τοῦ κεφ. 16 τῆς Ἐκλογῆς δημιουργεῖ ὡρισμένας ἐπιφυλάξεις. Βλ. ἐπ' αὐτοῦ D. Simon - Sp. Troianos, Eklogadion und Ecloga privata aucta, Fontes Minores II [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, 3], Frankfurt/M 1977, σσ. 47 ἑπ.

4. Τὸ Ἐπαρχικὸν βιβλίον καὶ οἱ νόμοι Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀσκαλωνίτου, ΕΕΒΣ 13, 1937, σσ. 183 - 191. Τὰ ὑπὸ τοῦ Γκίνη ἐκδοθέντα ἀποσπάσματα ἔχουν μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὸ κείμενον τοῦ cod. Genevensis 23, τοῦ μόνου κώδικος, ὅστις ἐν ff. 380 ἑπ. περιέχει τὴν γνησίαν μορφὴν τῶν νόμων τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ὁ P. Pieler παρὰ H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner [Hb.d.AW. 12.5.2], München 1978, ἐπισημαίνει τὸ πρόβλημα τῆς ἐκδόσεως τῆς πηγῆς ταύτης, ἀλλ' ἀγνοεῖ δυστυχῶς τὴν δημοσίευσιν τοῦ Γκίνη (σ. 396, σημ. 235).

5. Διόρθωσις εἰς χωρίον τῶν Βασιλικῶν, ΕΕΒΣ 29, 1959, σσ. 349 - 350.

τῷ 1958 [1] σειρὰν διορθώσεων εἰς τὸ δυστυχῶς ὄχι κατὰ ἄψογον τρόπον ἐκδεδομένον κείμενον, προετοιμάζων τὴν νέαν κριτικὴν ἔκδοσίν του, τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἴδῃ ἐκτυπωθεῖσαν, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὸ ἔργον τοῦτο εἶχεν ἀφιερώσει πολλὰ ἔτη περὶ τὰς δυσμὰς τοῦ βίου του.

Εἰς ἰδιωτικὴν συλλογὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, τὸ «Ηὐξημένον Πρόχειρον», ἀφορᾷ παρατήρησις, καθ' ἣν διὰ τοῦ ὅρου «Βασιλικὸς Νόμος Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου» τῶν νομοκανόνων νοεῖται ἡ συλλογὴ αὕτη καὶ ὄχι ἡ Ἐκλογὴ τῶν Ἰσαύρων [2]. Μία τῶν σημαντικωτέρων πηγῶν τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, ἀσφαλῶς ἡ σπουδαιοτέρα τῆς ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου, προεκάλεσε τὴν ἰδιαιτέραν προσοχὴν τοῦ Δ. Γκίνη. Πρόκειται περὶ τῆς Ἑξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου, τῆς ὁποίας τὴν ἀνάγκην ἐπανεκδόσεως πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς ἐκδόσεως Heimbach μετ' ἐπιμονῆς ἐξῆρεν. Εἰς διάστημα 26 ἐτῶν τετράκις ἠσχολήθη μὲ τὴν Ἑξάβιβλον καὶ τὸν δημιουργόν της δημοσιεύσας μίαν σειρὰν διορθώσεων εἰς τὸ κείμενον τῆς συλλογῆς ταύτης [3], μίαν μελέτην περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ γενομένης μεταφράσεως τῆς Ἑξαβίβλου [4], ἕνα ἀνέκδοτον λόγον τοῦ Ἀρμενοπούλου [5] καὶ τέλος μίαν κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα ἐκπονηθεῖσαν εἰς τὰς παραδουναβίους χώρας ἐπεξεργασίαν τῆς Ἑξαβίβλου, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδόθη ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ της τὸ ὄνομα «Νέος Ἀρμενόπουλος» [6].

Ἀλλ' ἡ δραστηριότης τοῦ ἐρευνητοῦ δὲν κατενεμήθη ἰσομερῶς μεταξὺ τῶν δύο ἱστορικῶν περιόδων, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Πολὺ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἐνδιαφέροντός του ἀπερροφήθη ἀπὸ τὸ μεταβυζαντινὸν δίκαιον, ὅρον διὰ τὴν καθιέρωσιν τοῦ ὁποίου ἠγωνίσθη, συνεπὴς πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἑνότητος ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου, ὥστε νὰ περιλάβῃ τὸ δίκαιον πάντων τῶν τμημάτων τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὄχι δὲ μόνον ἐκείνων, τὰ ὁποῖα περιῆλθον εἰς τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν.

1. Διορθώσεις εἰς τὴν «Πεῖραν» Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου, ΕΕΒΣ 28, 1958, σσ. 248 - 257.

2. Ὁ «Βασιλικὸς νόμος Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου» εἰς Νομοκάνονας τῶν μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνων, ΕΕΒΣ 19, 1949, σσ. 209 - 228. Ἡ διαπίστωσις αὕτη εἶναι ἰδιαιτέρας σημασίας, διότι τὸ «Ηὐξημένον Πρόχειρον» ὑπῆρξεν ἐκ τῶν βασικῶν πηγῶν, ἐξ ὧν ἤντλησεν ὁ Μαλαξὸς κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ νομοκάνονός του.

3. Διορθώσεις εἰς τὴν Ἑξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ, ΕΕΒΣ 14, 1938, σσ. 306 - 309.

4. Περὶ τὴν μετάφρασιν τῆς Ἑξαβίβλου ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ, Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου [Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν, τ. 6], Θεσσαλονίκη 1952, σσ. 173 - 178.

5. Λόγος ἀνέκδοτος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου εἰς τὴν προεόρτιον ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ΕΕΒΣ 21, 1951, σσ. 145 - 149.

6. Ὁ «Νέος Ἀρμενόπουλος» τοῦ Κωνσταντίνου Χρυσοκεφάλου (1831), ΕΕΒΣ 33, 1964, σσ. 185 - 205.

Πρὸ 25 περίπου ἐτῶν ἔγραψεν ὁ Δ. Γκίνης: «Τὸ μεταβυζαντινὸν Δίκαιον ἀτυχῶς ἔχει παραμείνει μέχρι σήμερον σχεδὸν ὅλως ἀνεξερεύνητον, εὑρίσκεται δὲ σήμερον ἡ περὶ αὐτοῦ ἔρευνα ἀσφαλῶς εἰς χειροτέραν θέσιν ἐκείνης, εἰς ἣν εὑρίσκετο ἡ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου πρὸ 125 ἐτῶν· διότι τοῦ τελευταίου αἱ κυριώτεραι τοὐλάχιστον πηγαὶ εἶχον πρὸ πολλοῦ ἐκδοθῇ καὶ ἦσαν προσιταὶ εἰς τοὺς ἐρευνητάς» [1]. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, τῆς ἐκδόσεως δηλονότι τῶν πηγῶν τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου, ἀφιέρωσεν ὁ Δ. Γκίνης τὸ μέγιστον μέρος τῆς δραστηριότητός του, θεωρούμενος ὡς ἐκ τούτου ὁ κατ' ἐξοχὴν μελετητὴς τοῦ δικαίου αὐτοῦ.

Ἡ πρώτη ἐκ τῶν πηγῶν τῆς περιόδου ταύτης, ἥτις ἐκίνησε τὴν προσοχήν του ἦτο ὁ Νομοκάνων τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ καὶ μάλιστα ἡ εἰς *φράσιν κοινὴν* παράφρασίς του, διότι, ὡς ὀρθῶς διέγνωσεν, ἡ μορφὴ αὐτὴ τοῦ συλλεκτικοῦ ἔργου τοῦ Μαλαξοῦ παρουσιάζει πολὺ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον ἐξ ἐπόψεως ἱστορίας δικαίου ἢ ἡ εἰς λογίαν γλῶσσαν, διότι ἡ σημαντικὴ διαφορὰ εἰς ἀριθμὸν κεφαλαίων μεταξὺ τῶν δύο μορφῶν προέρχεται ἐν πολλοῖς ἐκ τῆς προσθήκης πολλῶν διατάξεων ἐθιμικῆς προελεύσεως εἰς τὰ κεφάλαια τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ νομοκάνονος. Ἐξ ἐπόψεως δὲ ἐκτάσεως ἐφαρμογῆς δὲν χωρεῖ κἂν σύγκρισις μεταξὺ τῶν δύο μορφῶν, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐκ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς εἶναι γνωστὰ πέντε χειρόγραφα [2], ἐνῷ ἐκ τῆς παραφράσεως ὁσημέραι ἀνακαλύπτονται νέα, εἰς τρόπον ὥστε τὰ σήμερον γνωστὰ χειρόγραφα νὰ ἀνέρχωνται εἰς ἀρκετὰς ἑκατοντάδας.

Τρεῖς μελέτας σχετικὰς μὲ τὸν Νομοκάνονα τοῦτον ἐδημοσίευσεν ὁ Γκίνης μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1934 καὶ 1938 [3], ἐπισημαίνων τὰ τότε προσιτὰ χειρόγραφα τῆς παραφράσεως καὶ ὑπογραμμίζων τὴν σημασίαν τοῦ ἔργου ὡς πηγῆς τοῦ δικαίου τοῦ μετὰ τὴν Ἅλωσιν Ἑλληνισμοῦ, ἀποτελοῦντος παραλλήλως πρὸς τὴν Ἑξάβιβλον τὸ τὰ μάλιστα κατὰ τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης ἐν χρήσει κείμενον. Τεραστίας προσπαθείας κατέβαλεν ὁ Γκίνης, συνεργαζόμενος μετὰ τοῦ καθηγητοῦ Ν. Πανταζοπούλου, διὰ τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ εἰσέτι ἀνεκ-

1. ΕΕΒΣ 22, 1952, σσ. 34 ἑπ.

2. Πέρα τῶν ὑπὸ τοῦ Π. Ι. Ζ έ π ο υ) εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς προδρόμου παρουσιάσεως τῶν κεφ. ΣΞΘ' - ΣΠΗ' τοῦ Νομοκάνονος ὑπὸ τῶν Ἀ. Σ ι φ ω ν ι ο ῦ - Κ α ρ ά π α - Μ. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ - Σ. Τ ρ ω ϊ ά ν ο υ, Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλλην. Δικαίου 16 - 17, 1969 - 1970 (ἔκδ. 1972), σ. 3, ἀναφερομένων τεσσάρων χειρογράφων, προσφάτως, ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν εἰς Φραγκφούρτην διεξαγομένων ἐρευνῶν, διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις καὶ πέμπτου κώδικος, τοῦ Vat. Ottobon. gr. 97. Βλ. D. S i m o n, Handschriftenstudien zur byz. Rechtsgeschichte, Byz. Zeitschrift 71, 1978, σ. 345.

3. Ἐπὶ τοῦ Νομοκάνονος Μαλαξοῦ, Ἑλληνικὰ 7, 1934, σσ. 99 - 103. Ἡ εἰς 'φράσιν κοινὴν' παράφρασις τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ, αὐτόθι 8, 1935, σσ. 29 - 47. Ὁ Νομοκάνων τοῦ Μαλαξοῦ ὡς πηγὴ δικαίου τοῦ μετὰ τὴν Ἅλωσιν Ἑλληνισμοῦ, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 13, 1938, σσ. 396 - 401.

δότου [1] νομοκάνονος, ἔργον, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς δὲν κατώρθωσε νὰ ὁλοκληρώσῃ μέχρι τοῦ θανάτου του.

Κατὰ ἕνα περίπου αἰῶνα νεωτέρα τοῦ νομοκάνονος εἶναι ἡ ἐπίσης ἀνέκδοτος «Βακτηρία τῶν Ἀρχιερέων». Τὰς γλωσσικὰς ἰδιορρυθμίας τοῦ κειμένου αὐτῆς ἐμελέτησεν ὀλίγα ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου του ὁ Γκίνης [2], συνεχίζων τὴν παλαιοτέραν ἀπασχόλησίν του μὲ τὰ ὁρολογικὰ προβλήματα τῶν μεταβυζαντινῶν νομικῶν ἔργων [3].

Ἄλλη πηγὴ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, ἥτις ἐπισταμένως ἐμελετήθη ὑπὸ τοῦ Γκίνη, ὄχι τόσον εὐρέως διαδεδομένη, ὡς ὁ νομοκάνων τοῦ Μ. Μαλαξοῦ, ἀλλὰ μὴ ὑπολειπομένη πολὺ τούτου εἰς σημασίαν, ὑπῆρξε τὸ «Νομικὸν» τοῦ ἐπισκόπου Καμπανίας Θεοφίλου. Ἡ συλλογὴ αὐτή, ἀποτελουμένη ἐκ 47 κεφαλαίων, κατηρτίσθη τελευτῶντος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος καὶ ἀπέβλεπεν εἰς πρακτικοὺς σκοπούς, κυρίως δὲ εἰς τὴν ὑποβοήθησιν τοῦ ἔργου τῶν ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν κατὰ τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης. Τὸ «Νομικὸν» τοῦ Θεοφίλου εἶχεν ἐκδοθῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1887, ἀλλ' ἐν ἀποσπάσμασι καὶ μὲ πλῆθος παραναγνώσεων καὶ ἠθελημένων «βελτιώσεων» τοῦ κειμένου. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας ἡ κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ ἔργου ἦτο ἀπολύτως ἐπιβεβλημένη. Ταύτην ἀνέλαβεν ὁ Γκίνης, χρησιμοποιήσας ἓξ κώδικας, καὶ ἐδημοσίευσε τῷ 1960. Τοιουτοτρόπως ἐτέθη εἰς τὴν διάθεσιν τῶν μελετητῶν τῆς ἱστορικῆς ταύτης περιόδου ἡ πρώτη κριτικὴ ἔκδοσις πηγῆς τοῦ δικαίου τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας [4]. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ὁ Γκίνης ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀσχοληθῇ καὶ μὲ ἄλλην, πέρα τῆς νομικῆς, δραστηριότητα τοῦ λογίου συγγραφέως τῆς ἀνωτέρω συλλογῆς. Καρπὸς τῆς συνεχοῦς ἀναδιφήσεως τῶν κωδίκων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξεν ἡ ἀνεύρεσις 5, ἐκ τῶν 8 ἐν συνόλῳ, τόμων προσωπικῶν σημειώσεων τοῦ Θεοφίλου ἐκ τῶν βιβλίων τὰ ὁποῖα ἐμελέτα. Τὰς σημειώσεις ταύτας ἀπεκάλεσε «Κοινάριον», ἴσως ἐκ τοῦ λατινικοῦ «coenarium», εἶναι δὲ λίαν σημαν-

1. Τὸ ἔργον χαρακτηρίζεται ὡς ἀνέκδοτον, διότι ὁ μὲν Κ. Δ υ ο β ο υ ν ι ώ τ η ς ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1916 ἐλάχιστον μέρος τῆς ἀρχικῆς μορφῆς, ἐν δὲ Indreptarea legii 1652 [Bucuresti 1962], σσ. 635 - 930, ἐκδίδεται ὁλόκληρος μὲν ἡ παράφρασις, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς μόνον χειρογράφου, τοῦ κώδ. 1613 ὑπ' ἀριθ. καταχωρίσεως 307 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας.

2. Ἀθησαύριστοι λέξεις ἢ σημασίαι λέξεων ἐκ τῆς ἀνεκδότου «Βακτηρίας Ἀρχιερέων» (1645), «Λειμωνάριον». Προσφορὰ εἰς τὸν καθηγητὴν Ν. Β. Τωμαδάκην [Ἀθηνᾶ, τ. 73 - 74], ἐν Ἀθήναις 1973, σσ. 290 - 297.

3. Σημασιολογικὰ ἐκ μεταβυζαντινῶν νομικῶν κειμένων, Ἀθηνᾶ, τ. 67, 1964, σσ. 370 - 376.

4. Νομικὸν ποιηθὲν καὶ συνταχθὲν εἰς ἁπλῆν φράσιν ὑπὸ (. . .) Θεοφίλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων (1788) [Παράρτημα Ἐπιστ. Ἐπετηρίδος τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκον. Ἐπιστημῶν Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου], Θεσσαλονίκη 1960.

τικαὶ διὰ τὴν μόρφωσιν γνώμης τόσον περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Θεοφίλου, ὅσον καὶ διὰ τὰς κοινωνικὰς συνθήκας τῆς ἐποχῆς του [1].

Εἰς τὴν ἔρευναν τῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ τουρκικοῦ δικαίου εἰς τὸν τομέα τῶν κληρονομικῶν διαφορῶν ἀναφέρεται ἡ δημοσίευσις «'Ανεκδότου ἐγχειριδίου περὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς κατὰ τὸ 'Οθωμανικὸν δίκαιον» [2], συμβάλλουσα οὐσιωδῶς εἰς τὴν διαφώτισιν τῶν σχέσεων τούτων. Συναφὲς πρὸς τὸ θέμα τῶν τυχὸν ἐπιδράσεων τοῦ τουρκικοῦ δικαίου ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ εἶναι καὶ τὸ τῆς ἀνερευνήσεως τοῦ ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας καθόλου διαμορφωθέντος ἐθιμικοῦ δικαίου. Τὴν ἔρευναν ταύτην προήγαγεν ὁ Γκίνης διὰ δύο μελετῶν του: «Τὸ ἐξ ἐθίμων δίκαιον τῶν Χίων ἐπὶ Τουρκοκρατίας» [3] καὶ «Τὸ ἐθιμικὸν δίκαιον ἐν 'Αθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ ὁ 'Κώντικας' τοῦ νοταρίου Πούλου» [4]. 'Ο Γκίνης ὅμως δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν διαπίστωσιν τοῦ κατὰ θεωρίαν ἰσχύοντος μεταβυζαντινοῦ δικαίου, προχωρήσας εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τοῦ πράγματι ἐφαρμοζομένου. Πρὸς τοῦτο ἐπεξειργάσθη πολλὰς ἀποφάσεις τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μὲ τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης ἐπιφορτισμένων ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων δημοσιεύσας σειρὰν μελετῶν μὲ τὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης του [5].

Πολὺ γενικώτερον χαρακτῆρα ἔχει ἡ ἐν ἔτει 1954 δημοσιευθεῖσα ἐκτεταμένη μελέτη τοῦ Γκίνη «'Η ἑλληνικὴ συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ δικαίου» [6]. 'Εν αὐτῇ ὁ συγγραφεὺς παραθέτων πλήρη βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα δι' ἕκαστον μεμονωμένον τομέα τῶν δύο τούτων κλάδων τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου κεχωρισμένως, ἀξιολογεῖ τὴν συμβολὴν τῶν 'Ελλήνων νομικῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ ἐπισημαίνει τὸν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν πανδεκτιστικῶν ἀντιλήψεων παραμερισμὸν τῶν ἐθιμικῆς προελεύσεως κανόνων δικαίου μετὰ τὸ διάταγμα τοῦ 1835. Παραλλήλως ἐκφράζει τὴν ἀπορίαν του, ἀπορίαν τὴν ὁποίαν ὁ ὁμιλῶν συμμερίζεται ἀπολύτως, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἔχῃ εἰσέτι ἱδρυθῇ παρά τινι τῶν ἐν 'Ελλάδι Νομικῶν Σχολῶν ἕδρα εἰδικὴ διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν

1. Τὸ «Κοινάριον» τοῦ Καμπανίας Θεοφίλου, Πρακτικὰ τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν 32, 1957, σσ. 247 - 251. Βλ. ἐπίσης 'Η Βιβλιοθήκη τοῦ Θεοφίλου Καμπανίας. 'Ο πνευματικὸς κόσμος ἑνὸς φιλελεύθερου Δεσπότη, 'Ο 'Ερανιστὴς 1, 1963, σσ. 33 ἑπ.

2. ΕΕΒΣ 27, 1957, σσ. 272 - 291.

3. 'Ελληνικὰ 11, 1939, σσ. 299 ἑπ.

4. ΕΕΒΣ 20, 1950, σσ. 257 - 264.

5. Πέντε ἐπισκοπικαὶ ἀποφάσεις τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ΕΕΒΣ 23, 1953, σσ. 348 - 354. "Ενδεκα ἐπισκοπικαὶ ἀποφάσεις διαζυγίου ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ΕΕΒΣ 25, 1955, σσ. 121 - 126. Λανθάνουσα πατριαρχικὴ ἀπόφασις τοῦ ΙϚ' αἰῶνος περὶ τῆς ἐπιληψίας ὡς λόγου διαζυγίου, ΕΕΒΣ 30, 1960 - 1961, σσ. 145 - 149. Οἱ λόγοι διαζυγίου ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Μνημόσυνον Π. Βιζουκίδου ['Επιστ. 'Επετηρὶς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκον. 'Επιστημῶν, τ. 8], Θεσσαλονίκη 1960 - 1963, σσ. 237 - 284.

6. ΕΕΒΣ 24, 1954, σσ. 108 - 157.

ἔρευναν τοῦ βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ δικαίου, ὅταν τοῦτο ἔχει ἀπὸ πολλοῦ χρόνου γίνει εἰς γειτονικὰς ἡμῶν χώρας.

'Αφῆκα διὰ τὸ τέλος τῆς παρούσης συντόμου ἐκθέσεως τοῦ νομικοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου τοῦ Δ. Γκίνη τὰς δύο, κατὰ τὴν κρίσιν μου τοὐλάχιστον, σπουδαιοτέρας ἐξ ἐπόψεως δημιουργίας ὑποδομῆς διὰ τοὺς ἐρευνητὰς ἐργασίας του, ἤτοι τὰ «Κείμενα βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ δικαίου εἰς χειρογράφους ἐν 'Ελλάδι κώδικας» καὶ τὸ «Περίγραμμα ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου».

'Εν τῇ πρώτῃ τούτων, δημοσιευθείσῃ ἐν 'Αθήναις τῷ 1963, παρέχει ἐν ἀρχῇ ὁ συγγραφεὺς βραχεῖαν περιγραφὴν τῶν πηγῶν τοῦ δικαίου ἀμφοτέρων τῶν περιόδων, δηλαδὴ βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ, μετὰ συντόμων ὁδηγιῶν πρὸς τοὺς ἐρευνητάς, λίαν χρησίμων διὰ τὴν ἐπισήμανσιν τῶν σχετικῶν χειρογράφων καὶ ἀκολούθως παραθέτει ἀλφαβητικῶς κατατεταγμένον πίνακα τῶν ἑλληνικῶν βιβλιοθηκῶν μετὰ καταλόγου τῶν νομικῶν κωδίκων, τοὺς ὁποίους ἑκάστη περιέχει. Εἶναι ὅλως περιττὸν νὰ ἐξαρθῇ ἰδιαιτέρως ἡ σημασία τοῦ εὑρετηρίου τούτου διὰ τὴν μελέτην τῆς χειρογράφου παραδόσεως ἑκάστου κειμένου.

Τὸ «Περίγραμμα» ἐδημοσιεύθη εἰς γ' ἔκδοσιν εἰς τὰς Πραγματείας τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν τῷ 1966 [1] καὶ ἀποτελεῖ τὸ ἐπιστέγασμα μακρᾶς προεργασίας καὶ τὸν καρπὸν τοῦ μόχθου πολλῶν δεκαετιῶν. Μετὰ τὴν παράθεσιν πληρεστάτης βιβλιογραφίας ἀριθμούσης 474 τίτλους, καταχωρίζονται 1106 λήμματα, καλύπτοντα τὰς νομικὰς πηγὰς μέχρι τοῦ ἔτους 1928. "Εκαστον λῆμμα περιλαμβάνει σύντομον περιγραφὴν μετὰ παραπομπῶν εἰς τὴν προταχθεῖσαν βιβλιογραφίαν, παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς γνησιότητος, ὅπου τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον, καὶ μνείαν τῶν σχετικῶν χειρογράφων προκειμένου περὶ ἀνεκδότων κειμένων. Κατ' ἐξαίρεσιν ὑπὸ τὸ λῆμμα ἀριθ. 100 ἐκδίδεται ἀνέκδοτον «Νομοκριτήριον» τοῦ ΙΖ' αἰῶνος εἰς δημώδη γλῶσσαν, συνιστάμενον ἐξ 121 κεφαλαίων, περιεχόντων διατάξεις κυρίως οἰκογενειακοῦ, κληρονομικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου.

Διὰ τοῦ «Περιγράμματός» του, τὸ ὁποῖον συνεπλήρωσεν ὁ Γκίνης τὸ πρῶτον τῷ 1972 δι' 110 νέων λημμάτων καὶ κατόπιν τῷ 1978 ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του [2], συνέδεσεν ἀρρήκτως τὸ ὄνομά του μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου, ἐπιβληθεὶς ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν μελετητής της.

Τὸ ἔργον του εἶναι πολύτιμον, διότι εἶναι ἔργον ἐρευνητικόν, ἔργον βασι-

1. 'Η μὲν πρώτη δημοσίευσις ἐγένετο εἰς ΕΕΒΣ 22, 1952, σσ. 33 - 59, ἡ δὲ δευτέρα αὐτόθι 26, 1956, σσ. 164 - 197, ἐμπλουτισθεῖσα διὰ προσθηκῶν ἐπίσης αὐτόθι 28, 1958, σσ. 258 - 263.

2. ΕΕΒΣ 39 - 40, 1972 - 1973, σσ. 201 - 246, καὶ εἰς τὸν παρόντα τόμον, σσ. 152 - 187.

ζόμενον εἰς τὴν ἀναδίφησιν εἰς βιβλιοθήκας καὶ ἀρχεῖα, ἔργον δεικνύον ἀληθῆ γνῶσιν τῶν προβλημάτων τοῦ μεταβυζαντινοῦ κυρίως δικαίου. Τὴν σύλληψιν καὶ ἐκτέλεσιν μεγαλοπνόων δῆθεν συνθετικῶν ἔργων ἀφῆκε δι' ἄλλους. Ὡς ἐρευνητὴς δὲ ὁ Δημήτριος Γκίνης ὑπῆρξε σεμνὸς καὶ ἀθόρυβος. Ἀθόρυβος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι θόρυβον προεκάλουν τὰ ἔργα του καὶ ὄχι ὁ ἴδιος περὶ αὐτά. Μὴ ἐπιζητῶν ἀκαδημαϊκὰς διακρίσεις μόλις τῷ 1960 ἀνεκηρύχθη ἐπίτιμος διδάκτωρ τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου [1]. Καθῆκον διὰ τοὺς τιμῶντας τὴν μνήμην τοῦ ταπεινοῦ ἐργάτου τῆς ἐπιστήμης μας εἶναι ἡ συνέχισις τοῦ ἔργου του διὰ τῆς συγκεντρώσεως καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐκδόσεως τῶν πηγῶν τοῦ δικαίου τῶν περιόδων, εἰς τὰς ὁποίας ἀφιερώθη.

Σ. ΤΡΩΪΑΝΟΣ

1. Βλ. τὸν κατὰ τὴν τελετὴν τῆς ἀνακηρύξεως ἐκφωνηθέντα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ν. Πανταζοπούλου λόγον: Ὁ Δημήτριος Γκίνης καὶ ἡ συμβολή του εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντιακοῦ καὶ μεταβυζαντιακοῦ δικαίου, Ἁρμενόπουλος 14, 1960, σσ. 757 - 763. Ὁ Δ. Γκίνης ἐτιμήθη ὡσαύτως διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἀφιερώσεως τοῦ τ. 8, 1970, τοῦ περιοδικοῦ «Ὁ Ἐρανιστής».

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

ΜΑΡΚΟΣ Ν. ΝΑΟΥΜΙΔΗΣ
(29.5.1931 - 29.5.1977)

Θλιβερὸν ἄγγελμα ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν ἐπληροφόρησε τὸν θάνατον τοῦ Μάρκου Ν. Ναουμίδου, καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Urbana (Illinois) καὶ παλαιοῦ ἑταίρου τῆς Ἑταιρείας μας. Ἀρκαδικῆς καταγωγῆς ὁ Μᾶρκος Ναουμίδης ἐγεννήθη εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν 29ην Μαΐου 1931, τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς ἡμερομηνίαν κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπέθανε μετὰ 46 μόνον ἔτη. Παρὰ τὴν ἐπώδυνον ἀσθένειαν μέχρι τῆς τελευταίας του ὥρας διετήρει τὴν ζέσιν καὶ τὴν ἔφεσιν διὰ τὴν ἔρευναν, τὴν ζωὴν καὶ τὸν ἄνθρωπον, ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν εἰς ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν, τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα ἡ σύγχρονος ζωὴ ἐδημιούργει, εὐγνωμονῶν τοὺς διδασκάλους καὶ ἀγαπῶν τοὺς φίλους του.

Ἐσπούδασε Φιλολογίαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Ἀπὸ τῆς φοιτητικῆς του ζωῆς διεκρίθη διὰ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἔρευναν καὶ μὲ τὴν καθοδήγησιν τοῦ σεβαστοῦ μας διδασκάλου, τοῦ Νικολάου Β. Τωμαδάκη, διδασκάλου καὶ θερμουργοῦ ἐμπνευστοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ διακεκριμένων νέων φιλολόγων, ἐμυήθη τὰ βυζαντινὰ καὶ ὑπῆρξεν ἐκ τῶν στελεχῶν τοῦ φροντιστηρίου «Ρωμανὸς ὁ Μελῳδός». Ἡ ἐνασχόλησίς του μὲ τὴν ἔκδοσιν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ καὶ τὴν περιγραφὴν τῶν Κοντακαρίων τῆς Πάτμου τὸν ἐβοήθησεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν φιλολογικοῦ κριτικοῦ πνεύματος. Μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν στρατιωτικῶν του ὑποχρεώσεων ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Ἀμερικὴν διὰ μετεκπαίδευσιν εἰς τὴν Κλασσικὴν Φιλολογίαν. Ἐκεῖ προσείλκυσε τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἀγάπην καὶ ἄλλων καὶ μάλιστα τοῦ πρυτάνεως τῶν κλασσικῶν φιλολόγων, τοῦ Alexander Turyn. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1970 κατεῖχε τὴν ἕδραν τῆς Κλασσικῆς Φιλολογίας.

Παρὰ τὰ εἰδικώτερα ἐνδιαφέροντά του διὰ τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν, ἐνδιεφέρετο καὶ διὰ τὰ βυζαντινὰ καὶ διὰ τὰ νέα ἑλληνικὰ καὶ ἔβλεπε τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὴν Ἑλληνικὴν Φιλολογίαν ὡς μίαν συνέχειαν ἀπὸ τῆς ἀπωτέρας ἀρχαιότητος μέχρι τῆς σήμερον. Ἰδιαιτέρως ἐσπούδασε παλαιογραφίαν καὶ παπυρολογίαν, ἐμελέτησε τὴν ὑμνογραφίαν καὶ τὴν ἁγιολογίαν, ἀλλὰ τὸ βάρος τῶν ἐρευνῶν του ἔπιπτεν εἰς τὴν δαιδαλώδη περιοχὴν τῆς ἑλληνικῆς λεξικογραφίας καὶ ἡτοίμαζεν ὀγκώδη μελέτην διὰ τὸ λεγόμενον Λεξικὸν

τοῦ Κυρίλλου. Ὁ Ν. Β. Τωμαδάκης τοῦ συμπαρίστατο πάντοτε καὶ τελευταίως ἐξεδόθη εἰς τὴν Σειρὰν διατριβῶν τοῦ περιοδικοῦ «Ἀθηνᾶ» τὸ ἔργον του «Ρητορικαὶ Λέξεις» καὶ εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ὅπου πολλάκις εἶχε δημοσιεύσει μελέτας, τὸ ἔσχατον τῆς ζωῆς του μελέτημα διὰ χειρόγραφον τοῦ Βυζαντινοῦ μας Μουσείου σχετικὸν μὲ τὸ Λεξικὸν τοῦ Φωτίου.

Ἀλλ' ὁ Ναουμίδης δὲν ὑπῆρξε μόνον ὁ συστηματικὸς μελετητὴς τοῦ σπουδαστηρίου. Ἡ ἀγάπη του διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν τὸν ἐνεθάρρυνε καὶ εἰς τὴν ξένην ἐπρωτοστάτει διὰ πᾶν τὸ Ἑλληνορθόδοξον. Ὑπῆρξε πρωτουργὸς εἰς τὴν ἵδρυσιν ἑλληνικῆς κοινότητος καὶ ὀρθοδόξου ναοῦ εἰς τὴν πόλιν ὅπου ἐδίδασκεν. Ἡ ἀγωνιστικότης του τὸν ἔφερε πολλάκις εἰς συγκρούσεις, ἀλλὰ πάντοτε ἐθαυμάζετο ἡ σταθερότης του εἰς τὰς αἰωνίους ἀρχάς. Ἐσχημάτισεν οἰκογένειαν καὶ διεκρίθη ὡς συνετὸς καὶ στοργικὸς οἰκογενειάρχης, ἐνῷ παραλλήλως παρὰ τὰς ἀντιξοότητας τῆς διαμονῆς εἰς τὴν ξένην ἡ οἰκογένειά του ἐμορφώθη ἑλληνοπρεπῶς καὶ ὀρθοδόξως.

Ὁσάκις ὁ Ναουμίδης ἤρχετο μόνος ἢ οἰκογενειακῶς εἰς τὴν πατρίδα, ἡ ἄφιξίς του ἦτο βάλσαμον καὶ παρηγορία καὶ διὰ τοὺς διδασκάλους του καὶ διὰ τοὺς φίλους του. Ὅσοι τὸν ἐγνωρίσαμεν καὶ ἐζήσαμεν μαζί του, διδάσκαλοι καὶ συμφοιτηταί, ἀναπολοῦμεν τὸν εὐθύν του χαρακτῆρα, τὴν σταθερότητα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας, τὸν πιστὸν καὶ τὸν πατριώτην, τὸν ἀκάματον καὶ συνεπῆ ἐρευνητήν, τὸν εὔζωνον καὶ θαρραλέον ἄνδρα, τὸν εὐγνώμονα μαθητήν, τὸν πιστὸν φίλον. Ἡ ἀποδημία του πικραίνει τὴν ζωήν μας, διότι μᾶς στερεῖ ὄχι μόνον ἀπὸ ἕνα φίλον, ἀλλὰ διότι ὀλιγοστεύουν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ ἀδαμάντινοι χαρακτῆρες εἰς τὴν ζωήν. Ἂς εἶναι, δι' ὅσους τὸν ἐγνωρίσαμεν καὶ δι' ὅσους δὲν τὸν ἐγνωρίσαμεν καὶ πληροφορούμεθα διὰ τὸν Μᾶρκον Ν. Ναουμίδην, ἂς εἶναι ἡ ἀποδημία του ὄχι στέρησις, ἀλλὰ παρουσία ἑνὸς ἀνδρὸς τελείου. Καὶ ἂς εἶναι ἀκόμη ἐλαφρὰ καὶ φιλόξενος ἡ γῆ ἡ ὁποία τὸν καλύπτει [1].

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

1. Πίνακα τῶν ἐργασιῶν τοῦ Μ. Ν. Ναουμίδου κατήρτισεν ὁ συνάδελφός του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Urbana Miroslav Marcovich καὶ ἐδημοσίευσεν εἰς τὸν 3ον τόμον (1978) τοῦ Illinois Classical Studies, σσ. 273 - 274. Ὁ τόμος οὗτος ἀφιερώθη εἰς μνήμην Μ. Ν. Ναουμίδου ὑπὸ τῶν συναδέλφων του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Urbana.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΙΑΤΡΟΥΣ ΤΟΥ ΙΗ' ΑΙΩΝΟΣ

Στοὺς συγχρόνους Ἕλληνας ἰατρούς, ποὺ — παράλληλα μὲ τὴν ἄσκησι τῆς ἐπιστήμης ἐπαγγελματικὰ καὶ τὴν ἀφοσίωσι στὴν ἐρευνητικὴ ἐργασία τῆς εἰδικότητός των — φιλοδοξοῦν νὰ συνεχίσουν τὴν νεοελληνικὴ παράδοσι τῆς ἱστορικῆς μελέτης γύρω ἀπὸ παλαιότερα ἢ νεώτερα θέματα ἰατρικῆς, καταλέγεται καὶ ὁ καρδιολόγος ἰατρὸς κ. Ἀθ. Γκιάλας, γνωστὸς καὶ ἀπὸ τὴν γενικωτέρα ἐθνική του δραστηριότητα [1].

Ἐκτὸς ἀπὸ μικρότερα ἱστορικὰ δημοσιεύματα (καταχωρισμένα σὲ περιοδικὰ ἢ ἐκδεδομένα αὐτοτελῶς) ὁ κ. Ἀθ. Γκιάλας ἐκυκλοφόρησε τελευταῖα καὶ εἰδικὴ ἐργασία, μὲ τίτλο: «Ἡ ἑλληνικὴ ἰατρικὴ παιδεία καὶ οἱ φορεῖς αὐτῆς κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα» [2].

Προλογικῶς ὁ συγγρ. ἐπισημαίνει τοὺς στόχους τῆς ἐργασίας του, ὑπογραμμίζει τὶς δυσκολίες γιὰ ἀντιμετώπισι τοῦ θέματος καὶ ἐκθέτει τὴν μέθοδο ποὺ ἠκολούθησε· «Αἱ βιβλιογραφικαί μας πηγαὶ» — γράφει — «ἡμέτεραι καὶ ξέναι ἔχρῃζον ἐνίοτε ἐπιπροσθέτου διερευνήσεως, καθ' ὅσον πολλάκις αὗται ἀναιροῦσαν ἀλλήλας. Παρὰ ταῦτα κατεβλήθη προσπάθεια διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς μελέτης, ἐπὶ τῇ βάσει ὅλων τῶν προσιτῶν εἰς ἡμᾶς βοηθημάτων, χειρογράφων κ.λπ., τόσον ἐκ τῶν ξένων, ὅσον καὶ τῶν ἑλληνικῶν βιβλιοθηκῶν, Ἀθηνῶν καὶ Ἐπαρχιῶν. Ἡ μεθοδολογία τὴν ὁποίαν ἠκολουθήσαμεν διὰ τὴν βιβλιογραφικὴν τεκμηρίωσιν τοῦ κειμένου ὑπῆρξεν ἡ φιλολογικὴ καὶ ἱστορική, μὲ τὴν ὑποσελίδιον λεπτομερειακὴν ἀναγραφὴν τῶν παραπομπῶν μας». Ὑποστηρίζει τέλος ὅτι «διὰ τῆς ἐλλειπούσης εἰς τὴν ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν μελέτης» προσφέρει «ἕνα εἰλικρινὲς βοήθημα», μὲ τὸ ὁποῖο (ὅπως σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ἐργασίας τονίζεται) «ἐρευνῶνται καὶ τεκμηριοῦνται γεγονότα καὶ ἀπόψεις, αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς ἰατρικῆς, ὡς αὕτη ἠσκήθη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 18ου αἰῶνος».

Ἡ μελέτη ὡστόσο τῆς διατριβῆς αὐτῆς δὲν ἐπιτρέπει, στὸ σύνολό της,

1. Ἰδ. Ἀθαν. Ι. Γκιάλα, Βιογραφικὸν σημείωμα. Σπουδαὶ - τίτλοι. Ἐπιστημονικαὶ ἐργασίαι. Ἀθῆναι 1977.

2. Ἀθαν. Ι. Γκιάλα, Ἡ ἑλληνικὴ ἰατρικὴ παιδεία καὶ οἱ φορεῖς αὐτῆς κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα. Διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ. Ἀθῆναι 1977 (σχ. 8°, σελ. 112).

τὴν ἐπιβεβαίωσι αὐτῶν ποὺ ἐξαγγέλλει ὁ συγγρ. καὶ κατὰ κάποιον τρόπο τὴν δικαίωσί του. Γιατί, ὅπως θὰ καταδειχθῆ ἀπὸ τὶς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις στὰ διάφορα κεφάλαια, δὲν χρησιμοποιήθηκαν πολλὰ γενικοῦ χαρακτῆρος ἢ εἰδικῶν θεμάτων ἔργα, καὶ παλαιότερα καὶ νεώτερα. Δὲν ἐρευνήθηκαν οἱ Κατάλογοι τῶν ἑλληνικῶν Χειρογράφων κωδίκων [1], ποὺ βρίσκονται σὲ διάφορες βιβλιοθῆκες τῆς Ἑλλάδος ἢ τοῦ Ἐξωτερικοῦ, οὔτε οἱ ὀγκώδεις βιβλιογραφικὲς ἐργασίες τῶν Ém. Legrand [2], Γ. Λαδᾶ - Ἀθ. Χατζηδήμου [3], Δ. Γκίνη - Βαλ. Μέξα [4] (μὲ τὶς σχετικὲς προσθῆκες ποὺ ἔχουν γίνει κατὰ καιρούς), δὲν ἐλήφθησαν ἀκόμη ὑπ' ὄψιν εἰδικὲς ἐπιστημονικὲς ἐργασίες [5] γιὰ πρόσωπα καὶ θέματα, ποὺ γίνονται ἀντικείμενο τῆς διατριβῆς ἢ γενικώτερα μελετήματα γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς ἰατρικῆς [6], ποὺ θὰ μποροῦσαν πολλὰ νὰ προσφέρουν στὸν συγγρ.

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μεθοδολογικὴ ἄποψι διαπιστώνεται συχνὰ ἔλλειψις βιβλιογραφικῆς τεκμηριώσεως καὶ γιὰ θέματα, ποὺ γίνονται ἀντικείμενο διαπραγματεύσεως, καὶ γιὰ πρόσωπα [7], ποὺ παρουσιάζονται.

---

1. Ἰδ. M. Richard, Répertoire des Bibliothèques et des Catalogues de Manuscrits Grecs. Paris 1958. — Τοῦ ἰδίου, Répertoire [...]. Supplément I (1958 - 1963). Paris 1964.

2. Ém. Legrand, Bibliographie Ionienne. Tome premier. Paris MDCCCCX. — Τοῦ ἰδίου, Bibliographie Hellénique [...] au Dix - huitième siècle. Paris: Tome premier 1918 — Tome deuxième 1928.

3. Γ. Γ. Λαδᾶ - Ἀθ. Δ. Χατζηδήμου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791 - 1795. Ἀθήνα 1970. — Τῶν ἰδίων, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796 - 1799. Ἀθήνα 1973.

4. Δ. Γκίνη - Β. Μέξα, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Τόμ. Α'. Ἐν Ἀθήναις 1939.

5. Σημειώνονται πιὸ κάτω σὲ ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις.

6. Ἰδ. Ν. Ἀλιβιζάτου, Τί προσήνεγκεν ἡ Ἰατρικὴ Ἐπιστήμη τῆς Ἑπτανήσου καὶ ἰδίως τῆς Κεφαλληνίας εἰς τὴν παγκόσμιον ἰατρικήν. Ἀθῆναι 1914 (μὲ τὸ συμπλήρωμα τοῦ Σπ. Δὲ Βιάζη, Οἱ ἰατροὶ τῆς Ἑπτανήσου, ἐφ. «Ἐλπὶς» (Ζακ.), ἀρ. 2060 - 2142, τοῦ 1915). — Σπυρ. Ν. Ἀρδαβάνη - Λυμπεράτου, Ἑπτανήσιοι ἰατροὶ διακριθέντες εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὰ γράμματα. Κέρκυρα 1938. — Ἑκτ. Σαραφίδου, Ἕλληνες ἰατροὶ ἐν Ρουμανίᾳ (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 12, ἀρ. 1). Ἐν Ἀθήναις 1940. — Χρ. Σ. Σολομωνίδη, Ἡ ἰατρικὴ στὴ Σμύρνη. Ἀθῆναι 1955. — Ἰω. Ε. Χαβάκη, Οἱ Γιατροὶ τοῦ Μεγάλου Κάστρου. Ἡράκλειον Κρήτης [1964]. (Τὸ τελευταῖο ἔργο ὀφείλω στὴν ὑπόδειξι τοῦ καθ. κ. Ν. Β. Τωμαδάκη).

7. Σημειώνω ἐνδεικτικὰ τὶς περιπτώσεις τῶν «Ἰατρῶν», γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν ὑπάρχει καμμιὰ βιβλιογραφικὴ παραπομπή: Π. Κασιμάτη, Ζησ. Πυλαρινοῦ, Γ. Παρακειμένου, Ζ. Καλβοκορέση, Μ. Ἀλλατίου, Δ. Πεπάνου, Ἰω. Χαρβούρη, Ἀν. Καρούσου, Ἰω. Κοντονῆ, Μ. Φραντζῆ, Κ. Σιγούρου, Ἰω. Λάσκαρη, Σπ. Λούζη, Ἀντ. Μαρούλη, Γ. Σκιαδᾶ, Ἰω. Θεοτόκη, Σκ. Καρατζᾶ, Γ. Βεντότη, Ἀπ. Λάζαρη, Σπ. Ζορζέλου, Κ. Ραζῆ, Σ. Γοργολῆ, Γ. Μανουήλ, Ἰω. Ρίζου, Εὐθ. Λοβέρδου, Λ. Τουμπίνη, Δ. Χαιρέτη, Στ. Πετρίτση, Γ. Δεστούνη, Δ. Πετριτσοπούλου, Γ. Καρατζᾶ, Στ. Καρατζᾶ, Μιχ. Περδικάρη, Γερ. Γρηγορίνη, Φρ. Πόρτου, Δ. Ἀβραμιώτου, Νικ. Μαυρομμάτη, Ἀθ. Χριστοπούλου, Δ. Νεράτζη,

Στὸ βραχύτατο Εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο γίνεται λόγος γιὰ τοὺς Ἕλληνας λογίους μετὰ τὴν Ἅλωσι, ὅσους κατέφυγαν στὴν Δύσι καὶ μάλιστα γιὰ τὸν ρόλο ποὺ διεδραμάτισαν στὴν καλλιέργεια καὶ διάδοσι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Τὸ θέμα εἶναι μεγάλο καὶ φυσικὰ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀντιμετωπισθῆ μὲ ὅσα γράφονται μόνον στὰ οἰκεῖα μέρη τῆς Ἱστορίας τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου ἢ τῆς συγχρόνου Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, χωρὶς τὴν γνῶσι εἰδικῶν ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν [1].

Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ πέντε πρῶτα κεφάλαια τῆς διατριβῆς, μὲ ἀντιστοίχους τίτλους: «Ἡ παιδεία εἰς τὰς κατεχομένας περιοχὰς κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνους» — «Ἡ παιδεία κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα» — «Ἐκδόσεις καὶ βιβλία κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα» — «Βιβλιοθῆκαι τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος» — «Πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης εἰς τὰ ὁποῖα ἐσπούδαζον οἱ Ἕλληνες ἰατροί». Τὰ κεφάλαια αὐτὰ ἐμφανίζονται ὡς ἐκλαϊκευτικὰ ἄρθρα ἐφημερίδος· καὶ δὲν ἠμποροῦσε νὰ παρουσιασθοῦν διαφορετικά, ἀφοῦ φυσικὰ λείπει ἀπὸ τὸν συγγρ. ὁ ἀπαραίτητος ἱστορικὸς καὶ φιλολογικὸς ὁπλισμός. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχη ἐπιστημονικὴ ἀξία μιὰ συνθετικὴ ἔκθεσις τοῦ ἀντικειμένου τῶν πέντε αὐτῶν κεφαλαίων, ὅταν δὲν λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν βασικὲς ἐργασίες, ποὺ ἔχουν ὡς τώρα δημοσιευθῆ.

Ἔτσι π.χ. παραλείπεται ἡ μνεία τοῦ «Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου» (1514 - 1521) στὴν Ρώμη, ποὺ ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸν Πάπα Λέοντα τὸν Ι' [2] καὶ φαίνεται ὅτι δὲν χρησιμοποιήθηκαν μελέτες σχετικὲς μὲ τὰ μνημονευόμενα Κολλέγιο [3]

Ἰω. Κωλέττη, Ζ. Κάβρου, Γ. Γενναδίου, Γ. Θερειανοῦ, Δ. Ταγιαπιέρα, Ἀλ. Γλαράκη, Ν. Βαλσαμάκη, Κωνστ. Βαλσαμάκη, Β. Χοϊδᾶ, Δ. Ἀλεξανδρίδου, Γ. Μόρμορη, Β. Ζάβου, Ν. Γερακάρη, Ἰω. Χρυσοβελώνη, Π. Βούτου, Π. Μερκάτη, Π. Γκεντελίδου, Π. Ροδίου, Στ. Περόγλου, Π. Διβάνη, Μ. Κλάδου (σελ. 47 - 61).

1. Θὰ ἦταν χρήσιμο νὰ εἶχε ἰδεῖ ὁ συγγρ. τοὐλάχιστον τὶς ἐργασίες: Δ. Ζακυθηνοῦ, Τὸ πρόβλημα τῆς ἑλληνικῆς συμβολῆς εἰς τὴν Ἀναγέννησιν, «Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς» τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 5, 1954 - 1955, σ. 126 - 138 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία) — Κ. Ι. Γιαννακοπούλου, Ἕλληνες λόγιοι εἰς τὴν Βενετίαν. Μελέται ἐπὶ τῆς διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην. Μετάφρασις Χ. Γ. Πατρινέλη. Ἀθῆναι 1965 (μὲ τὴν ἐκτενῆ σχετικὴ βιβλιογραφία).

2. Ἰδ. Ἰω. Καλιτσουνάκι, Ματθαῖος Δεβαρῆς καὶ τὸ ἐν Ρώμῃ Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον, «Ἀθηνᾶ» 26, 1924, σ. 81 - 101. — V. Fanelli, Il Ginnasio Greco di Leone X a Roma, «Studi Romani» 9, 1961, σ. 379 - 393. — Μ. Μανούσακα, Ἡ παρουσίαση ἀπὸ τὸν Ἰ. Λάσκαρη τῶν πρώτων μαθητῶν τοῦ Ἑλλην. Γυμν. τῆς Ρώμης στὸν Πάπα Λέοντα Ι', «Ὁ Ἐρανιστής» 1, 1963, σ. 161 - 172.

3. Ἰδ. C. Korolevskij, Les premiers temps de l'histoire du College Grec de Rome (1576 - 1622), «Stoudion» 3, 1926, σ. 33 - 39, 80 - 89, 4, 1927, σ. 81 - 97, 137 - 151, 6, 1929, σ. 40 - 48. — V. Peri, Inizi e finalità ecumeniche del Collegio Greco in Roma, «Aevum» 44, 1970, f. I - II, σ. 3 - 71 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία). — Θ. Παπαδοπούλου, Κρῆτες μαθηταὶ τοῦ Κολλ. Ἁγ. Ἀθανασίου, «Κρητικὰ Χρο-

Ἁγίου Ἀθανασίου, τὸ Κωττουνιακὸ τῆς Padova [1] καὶ τὸ Φλαγγινιανὸ Φροντιστήριο τῆς Βενετίας [2]. Θεωρεῖται ἀκόμη ὅτι «τὸ ὑπὸ τοῦ Κυπρίου Πέτρου Γαρφάνου [γρ.: Γαφράνου] ἱδρυθὲν Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον τῆς Παδούης συνέβαλεν ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν βελτίωσιν καὶ προώθησιν τῆς Ἰατρικῆς», ἐνῷ ὁ Π. Γαφρᾶνος καθιέρωσε, στὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰ., ὑποτροφία γιὰ τέσσερες νέους, ποὺ κι αὐτὴ σταμάτησε τὸ 1571, ὁπότε ἡ περιουσία τοῦ Γαφράνου χάθηκε μὲ τὴν πτῶσι τῆς Κύπρου στὰ χέρια τῶν Τούρκων [3]. Ὡς πρὸς τὰ Σχολεῖα τῆς Ἑλλαδικῆς περιοχῆς ἢ τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν, στὸν ΙΗ' αἰῶνα, ὁ συγγρ. δὲν στηρίζεται ὄχι μόνον σὲ εἰδικὲς ἐργασίες (ὅπως π.χ. γιὰ τὸ Βουκουρέστι καὶ τὸ Ἰάσιο [4], κ.ἄ.), ἀλλὰ οὔτε καὶ σὲ γενικὰ ἐγχειρίδια, ὅπως τῶν Μ. Παρανίκα [5], Γ. Χασιώτη [6], Τρ. Εὐαγγελίδου [7]. Τὴν ἔκδοσι «Γραμματικῶν» στὸν ΙΗ' αἰ. δὲν τὴν συνάπτει μὲ τὴν παράλληλη ἀνάπτυξι τῆς παιδείας, ἀλλὰ τὴν θεωρεῖ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς προσπαθείας τῶν «λογίων Ἑλλήνων νὰ ἐπιβάλουν τὰς ἰδικάς των γλωσσολογικὰς ἀπόψεις καὶ τὴν ἰδικήν των γλῶσσαν, ὅπως περίπου γίνεται καὶ σήμερον». Προβάλλει τὸν Γ. Ζαβίρα καὶ τὸν Ἀθ. Ψαλίδα ὡς «ἐκδότας» (μὲ «ἐκδοτικὰς ἐπιχειρήσεις»)· ὀνομάζει Ν[ικόλαο ?] τὸν Κωνσταντῖνο Νικολόπουλο [8] καὶ παραπέμπει

νικὰ» 22, 1970, σ. 236 - 243. — Τοῦ ἰδίου, Ἑπτανήσιοι μαθηταὶ [...], «Παρνασσὸς» 11, 1970, σ. 621 - 629. — Τοῦ ἰδίου, Μαθηταὶ ἐκ Κ. καὶ Β. Ἑλλάδος [...], «Μακεδονικὴ Ζωή», ἀρ. 46, Μάρτιος 1970, σ. 39 - 41. — Τοῦ ἰδίου, Αἰγαιοπελαγῖται μαθηταὶ [...], «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν» 8, 1970, σ. 484 - 566. — Ζ. Τσιρπανλῆ, Οἱ Μακεδόνες σπουδαστὲς τοῦ Ἑλλην. Κολλεγίου Ρώμης καὶ ἡ δράση τους στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἰταλία (16ος αἰ. - 1650). Θεσσαλονίκη 1971.

1. Ἰδ. Ἰ. Κ. Βασδραβέλλη, Ἰωάννης Κωττούνιος, ὁ ἐκ Βερροίας σοφός. Θεσσαλονίκη 1943 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία). — Κ. Μέρτζιου, Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας. Θεσσαλονίκη 1947, σ. 471 - 504. — Ἀρ. Στεργέλλη, Νέα βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Ἰω. Κωττούνιο, «Θησαυρίσματα» 5, 1968, σ. 249 - 254. — Ἀθ. Καραθανάση, Νεώτερες εἰδήσεις γιὰ τὸν Ἰω. Κωττούνιο, «Μακεδονικὰ» 13, 1973, σ. 267 - 272.

2. Ἰδ. Κ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων. Ἀθῆναι 1939. — Ἀθ. Καραθανάση, Ἡ Φλαγγίνειος Σχολὴ τῆς Βενετίας. Ἔτος ,αϡοε'. Θεσσαλονίκη.

3. Ἰδ. Ἀθ. Καραθανάση, Ἡ Φλαγγίνειος Σχολή, ὅπ.π.π., σ. 23 καὶ σημ. 3.

4. Ἰδ. Ar. Camariano - Cioran, Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs. Thessalonique 1974.

5. Μ. Παρανίκα, Σχεδίασμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ Ἁλώσεως τῆς ΚΠόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (ΙΘ' ἑκατονταετίας). ΚΠολις 1867.

6. G. Chassiotis, L'instruction publique chez les Grecs, depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours. Paris 1881.

7. Τρ. Εὐαγγελίδου, Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας [...]. Τόμ. Α' - Β'. Ἐν Ἀθήναις 1936 (πρβλ. καὶ «Εὑρετήριον». Ἐπιμέλεια: Κ. Λάππας. Ἀθῆναι 1973).

8. Σημειώνω μὲ τὴν εὐκαιρία ὅτι γιὰ τὸν περιοδικὸ τύπο τῶν Προεπαναστατικῶν χρόνων δὲν σημειώνεται καμμιὰ βιβλιογραφικὴ ἀναγραφή, οὔτε βέβαια εἰδική, ἀλλὰ οὔτε

στὴν «Encyclopaedia Britannica» γιὰ τὰ Εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια, ποὺ εἶχαν Ἕλληνας σπουδαστάς, ὅπως π.χ. τῆς Padova καὶ τῆς Pisa, ἐνῷ ὑπάρχουν πολλὲς ἀξιόλογες εἰδικὲς ἐργασίες [1], κ.ἄ.

Στὰ δύο ἑπόμενα κεφάλαια ὁ συγγρ. καταγράφει «150 περίπου ἰατρούς»: Στὸ πρῶτο κάνει λόγο γιὰ ἑκατὸν δέκα, «περιοριζόμενος εἰς τὰ πλέον ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς ταυτότητος ἑκάστου», καὶ στὸ δεύτερο ἀναφέρει σαράντα, «τοὺς ἐκ τῶν ἰατρῶν συγγραφεῖς καθὼς καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ ἰατρικά των ἔργα [...] κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 18ου αἰῶνος».

Ὑπάρχουν ἐν τούτοις καὶ πολλὲς περιπτώσεις μνείας ἰατρῶν, ποὺ ἡ ἐπιστημονική, πνευματικὴ ἢ συγγραφική τους δραστηριότης ἀνήκει κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος στὸν ΙΖ' ἢ στὸν ΙΘ' αἰῶνα. (Π.χ. Μελέτιος Μήτρου, Ἰω. Ἡρακλειώτης, Θεόφ. Κορυδαλεύς, Ἀναστ. Γεωργιάδης - Λευκίας, κ.ἄ.π.). Ἔτσι ὅμως τίθεται εὔλογο τὸ ἐρώτημα γιατὶ παρελείφθησαν ἰατροί, ὅπως π.χ. οἱ: Μιχαὴλ Κοντοπίδης Μάρκελλος (1651 - 1717) [2], Ἀναστ. Γόρδιος (1654 - 1729) [3],

καὶ γενική, ὅπως οἱ ἐργασίες τῶν: Em. Turczynski, Die Deutsch - griechische Kulturbeziehungen und die griechischen Zeitungen (1784 - 1821), «Probleme der Neugriechischen Literatur» II. Berlin 1960, σ. 55 - 109 (ὅπου, σ. 95 - 96, καὶ Πίνακες Ἑλλήνων σπουδαστῶν τῆς Βιέννης, 1775 - 1821, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ φοιτηταὶ τῆς ἰατρικῆς). — Γ. Λαΐου, Die griechischen Zeitungen und Zeitschriften. Quellenmaterial, hauptsächlich aus den österreichischen Staatsarchiven gesammelt und zusammengestellt, Αὐτ., σ. 110 - 119. — Τοῦ ἰδίου, Ὁ ἑλληνικὸς τύπος τῆς Βιέννης ἀπὸ τοῦ 1784 μέχρι τοῦ 1821. Ἀθῆναι 1961.

1. Ἰδ. Cl. Tsourkas, Gli scolari greci di Padova nel rinnovimento culturale dell'Oriente ortodosso. Padova [1958]. — Γ. Πλουμίδη, Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης. Μέρος Α': Artisti 1634 - 1782, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 37, 1969 - 1970, σ. 260 - 336 (καὶ «Προσθῆκες»: «Θησαυρίσματα» 8, 1971, σ. 188 - 204 καὶ «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν» 38, 1971 σ. 196 - 206) — Μέρος Β': Legisti 1591 - 1809, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 38, 1971, σ. 84 - 195. — Ἀρ. Στεργέλλη, Τὰ δημοσιεύματα τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάντοβας, τὸν 17ο καὶ 18ο αἰῶνα. Ἀθήνα 1970. — Ν. Β. Τωμαδάκη, Οἱ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1789 - 1809 καὶ 1818 - 1841 Κεφαλλῆνες διδάκτορες Ἰατρικῆς καὶ Νομικῆς τοῦ ἐν Πίσῃ (Pisa) τῆς Ἰταλίας Πανεπιστημίου, «Κεφαλληνιακὰ Χρονικὰ» 2, 1977, σ. 164 - 175 (ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία).

2. Ἰδ. Ν. Α. Βέη, Μιχαὴλ Κοντοπίδης Μάρκελλος, σύνδικος καὶ ἀντιπρύτανις τοῦ ἐν Παταβίῳ Πανεπιστημίου, «Ἁρμονία» 2, 1901, σ. 57 - 63. — (Πρβλ. καὶ Π. Ζερλέντη, Ἱστορικὰ σημειώματα ἐκ τοῦ βιβλίου τῶν ἐν Νάξῳ καπουκίνων (1649 - 1753). Ἑρμούπολις 1922, σ. 21 - 22).

3. Π. Βασιλείου, Ὁ Ἀν. Γόρδιος ὡς γιατρὸς καὶ ὀκτὼ ἀνέκδοτες ἐπιστολές του, «Νέα Ἑστία» 68, 1960, σ. 1067 - 1076. — Τοῦ ἰδίου, Ὁ Ἀναστ. Γόρδιος καὶ τὸ ἔργον του, «Θεσσαλικὰ Χρονικὰ» 10, 1971, σ. 129 - 156. — Ast. Argyriou, Anast. Gordios et la polémique anti - islamique post - byzantine, «Revue des Scien-

Ἰωάννης Κομνηνὸς (1668 - 1719) [1], Χρ. Φιλητᾶς (1787 - 1867) [2], Ν. Πίκκολος (1792 - 1866) [3] κ.ἄ.

Πρέπει ἐπίσης νὰ παρατηρηθῆ ὅτι στὸ α' κεφάλαιο περιλαμβάνονται ἰατροὶ καὶ μὲ συγγραφικὸ ἔργο, ποὺ ἀναφέρεται σὲ θέματα ἰατρικῆς (ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι γνωστὰ στὸν συγγραφέα) κι ἔτσι θὰ εἶχαν τὴν θέσι τους στὸ β' κεφάλαιο, ὅπου πάλι περιλαμβάνονται καὶ ἰατροί, χωρὶς ὅμως καθαρὰ ἰατρικὸ συγγραφικὸ ἔργο.

Μεθοδολογικὰ ἡ κατάταξις τῶν ἰατρῶν (φυσικὰ ὅσων ζοῦν καὶ κυριώτατα δροῦν ἢ συγγράφουν στὸν ΙΗ' αἱ.) ἔπρεπε, κατὰ τὴν γνώμη μου, νὰ γίνῃ σὲ τρεῖς κατηγορίες: α') Ἰατροὶ χωρὶς καμμιὰ γνωστὴ ὁποιασδήποτε φύσεως συγγραφικὴ ἐργασία· β') Ἰατροὶ ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ γράμματα ἢ μὲ τὶς θετικὲς ἐπιστῆμες, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ ἐκδεδομένο ἢ ἀνέκδοτο ἔργο τους, ἀλλὰ ποὺ δὲν ἔχουν καταγίνει συγγραφικὰ μὲ θέματα ἰατρικῆς· γ') Ἰατροὶ ποὺ ἔχουν συγγράψει ἢ μεταφράσει (ἐκδεδομένες ἢ ἀνέκδοτες) ἰατρικὲς ἐργασίες.

Στὴν τελευταία βέβαια περίπτωσι θὰ ἦταν χρήσιμο νὰ ὑπῆρχε (ἐκτὸς ἀπὸ τεκμηριωμένα βιογραφικὰ καὶ ἐργογραφικὰ στοιχεῖα) μία συστηματικὴ ἀναγραφὴ τῶν ἰατρικῶν ἔργων (μὲ τοὺς τίτλους πλήρεις καὶ ὄχι περικεκομμένους ἢ μεταφρασμένους στὰ νεοελληνικά, ἂν εἶναι ξενόγλωσσοι) καὶ μάλιστα μιὰ γενικὴ θεώρησις α') τῶν τομέων στοὺς ὁποίους αὐτὰ ἀνάγονται, β') τῆς πρωτοτυπίας τῶν μὴ μεταφραζομένων ἔργων ἀπὸ τοὺς ἰατροὺς καὶ γ') τῆς συμβολῆς των στὴν πρόοδο τῆς ἰατρικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα.

Καταχωρίζω ἐδῶ ἐνδεικτικά, ἀλλὰ καὶ χαρακτηριστικά, ὡρισμένες παρατηρήσεις γιὰ ἐλλείψεις, ἀνακρίβειες καὶ σφάλματα, κατὰ τὴν παροχὴ

ces religieuses» 34, f. I, 1969, σ. 58 - 87. (Πρβλ. τοῦ ἰδίου, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν» 2, 1969 - 1970, σ. 305 - 324). — Τοῦ Ἰδίου, Remarques sur un traité contre les Hérésies latines attribué à Anast. Gordios, «Revue des Études Byzantines» 27, 1969, σ. 229 - 234.

1. Olg. Cicanci-P. Cernovodeanu, Contribution à la connaissance de la biographie et de l'œuvre de Jean (Hiérothée) Comnène (1668 - 1719), «Balkan Studies» 12, 1971, σ. 143 - 186.— C. Dima-Dragan-M. Caratasu, Un manuscrit grec inédit du docteur Jean Comnène [1699], «Revue des Études Sud - Est Européennes» 9, 1971, σ. 107 - 120. — N. Vătămanu-M. Caratasu, Trois lettres inédites de Jean Comnène, «Revue Roumaine d'Histoire» 11, 1972, σ. 137 κ.ἑξ.

2. Ἰδ. συγκεντρωμένη τὴν βιβλιογραφία γιὰ τὸν Χρ. Φιλητᾶ στὸ ἔργο: Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Προσολωμικοί. Τεῦχος Α': Στ. Ξανθόπουλος - Ἀνδρ. Σιγοῦρος. Ἀθῆναι 1966, σ. 43, σημ. 1.

3. Ε. Πρωτοψάλτη, Ὁ Ν. Πίκκολος καὶ τὸ ἔργον του, «Ἀθηνᾶ» 68, 1965, σ. 81 - 114.

πληροφοριῶν γιὰ τοὺς Ἕλληνας ἰατροὺς τοῦ ΙΗ' αἱ., ὅπως διατυπώνονται ἀπὸ τὸν συγγρ.:

Α' κεφάλαιο («Ἕλληνες ἰατροὶ [...] ἀκμάσαντες κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα»)

Γιὰ τὸν Ἰω. Ἡρακλειώτη ἠμπορεῖ νὰ ἰσχύσῃ ἡ ἄποψις τοῦ συγγρ. ὅτι «διέπρεψεν καὶ ὡς λογοτέχνης» ἀπὸ τὸ γεγονὸς καὶ μόνον ὅτι σώζεται ποίημά του στὴν συλλογὴ «Ἀπανθίσματα ποιητικά» [1], ποὺ ἐξεδόθησαν τὸ 1709 πρὸς τιμὴν τοῦ Γ. Ὑπομενᾶ, Τραπεζουντίου [2];

Γιὰ τὸν Ἰωάννη Καλλιάρχη ὁ συγγρ. δὲν δίδει κανένα βιβλιογραφικὸ στοιχεῖο, ἀλλὰ σημειώνει ὅτι «ἀνεῦρε» χειρόγραφο τοῦ Χιώτη ἰατροῦ (τὸ ὑπ' ἀριθ. 1119 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης) καὶ ἀναγγέλλει ὡς προσεχῆ τὴν ἀνακοίνωσί του. Ὡστόσο γιὰ τὸν Ἰω. Καλλιάρχη ἔγραψε παλαιότερα ὁ Κ. Ἄμαντος [3], ποὺ ἀναφέροντας τὸ χειρόγραφο αὐτὸ προσδιορίζει ὅτι «περιέχει "ψυχαγωγικὴν" ἑρμηνείαν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων καὶ ὁμιλιῶν».

Γιὰ τὸν Ἰω. Κοντονῆ, ὁ Λ. Χ. Ζώης [4] παρέχει ἀκριβῆ στοιχεῖα γεννήσεως (1723) καὶ θανάτου (1762), σπουδῶν, δράσεως, ἀκόμη συνοπτικὴ ἀναγραφὴ ἔργων του καὶ βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις.

Τὸν Γεώργιο Βεντότη — γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ συγγρ. δὲν δίδει καμμιὰ βιβλιογραφικὴ παραπομπὴ — κατατάσσει ἀνάμεσα στοὺς ἰατρούς, πιθανῶς γιατὶ ἔχει ὑπ' ὄψιν του (χωρὶς ὡστόσο νὰ τὴν ἀναφέρῃ) τὴν μετάφρασι (1780) ἔργου τοῦ Ἑλβετοῦ ἰατροῦ S.-A. Tissot, ποὺ ἐσκόπευε πάντως «εἰς κοινὴν ὠφέλειαν» [5]. Κανεὶς ὅμως ἀπὸ τοὺς μελετητὰς τῆς προσωπικότητος τοῦ Γ. Βεντότη, καὶ τοὺς παλαιοτέρους (ὅπως ὁ Γ. Ζαβίρας [6]) καὶ

1. Ἰδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I. Paris 1918, σ. 67.

2. Γιὰ τὸν Ἰω. Ἡρακλειώτη, ἰδ. Ν. Κατραμῆ, Φιλολογικὰ ἀνάλεκτα Ζακύνθου. Ἐν Ζακύνθῳ 1880, σ. 372 (ὅπου ἀναδημοσιεύεται καὶ τὸ ἰταλικὸ στιχούργημα τοῦ Ζακυνθινοῦ ἰατροῦ).— Λ. Χ. Ζώη, Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου. Τόμ. Α': Ἱστορικὸν - Βιογραφικόν. Ἀθῆναι 1963, σ. 228.

3. Κ. Ἀμάντου, Οἱ Καλλιάρχαι τῆς Χίου, «Ἑλληνικά» 8, 1935, σ. 79 - 81.

4. Λ.Χ. Ζώη, Λεξικόν..., ὅπ.π.π., σ. 313 - 314.

5. «Νουθεσίαι εἰς τὸν λαὸν εἰς διαφύλαξιν τῆς σωματικῆς ὑγιείας πάνυ ὠφέλιμοι. Πρότερον μὲν συντεθεῖσαι εἰς τὴν Γαλλικὴν διάλεκτον παρὰ τοῦ Κυρίου Τισσότ, ἐξ ἧς εἰς τὴν Ἰταλικὴν μεταγλωττισθεῖσαι καὶ τελευταῖον εἰς τὴν ἁπλῆν τῶν Ἑλλήνων φράσιν εἰς τόμους δύο παρὰ Κυρίου Γεωργίου Βεντότη εἰς κοινὴν ὠφέλειαν. Νῦν τὸ πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσαι καὶ ἐπιμελῶς διορθωθεῖσαι [Τόμ. Α' - Β']. Ἐνετίῃσιν 1780» (Ἰδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. II, Paris 1928, σ. 339 - 340. Πρβλ. καὶ Αὐτ., σ. 234).

6. Γ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλάς, ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον [...]. Ἀθήνησι 1872, σ. 220.

τούς νεωτέρους (ὅπως οἱ Γ. Λάϊος[1], Μ. Ν. Βέη[2], Α. Καραθανάσης[3]) δὲν κάνει λόγο γιὰ τὸν «ἰατρό» Γ. Βεντότη, ποὺ μένει στὴν νεωτέρα ἱστορία κυρίως γιὰ τὴν ἐκδοτική του δραστηριότητα, στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ ΙΗ' αἰῶνος.

Ὁ συγγρ. στηριζόμενος στὸν Γ. Ζαβίρα[4] θεωρεῖ ὅτι ὁ Λάζαρος ὁ Τραπεζούντιος «ἐδίδασκε» τὸ 1767 στὴν ἑλληνικὴ σχολὴ τοῦ Βουκουρεστίου. Ἡ πληροφορία ὅμως αὐτὴ δὲν ἐπαληθεύεται ἀπὸ τὴν νεωτέρα ἐπιστημονικὴ ἔρευνα[5]. Ὅσο γιὰ τὴν συγγραφή, κατὰ τὸν Γ. Ζαβίρα, «Χρονολογίας τῶν Οὐγγροβλάχων Ἡγεμόνων, τῷ ἔτει 1767» (ποὺ δὲν τὴν σημειώνει ὁ συγγρ.), ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχουν ἄλλα λεπτομερέστερα στοιχεῖα, δὲν εἶναι εὔκολο νὰ ἀναζητηθῇ ἀνάμεσα στὰ σωζόμενα ἀνώνυμα Χρονικά[6].

Ὁ συγγρ. δὲν σημειώνει ποῦ στηρίζεται γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ὁ Σπυρ. Ζορζέλλης «Κατήγετο ἐξ Ἄρτης. Κατὰ τὸ ἔτος 1790 οὗτος ἐσπούδαζεν εἰσέτι εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βιέννης». Οἱ πληροφορίες δὲν φαίνονται σωστές. Ἀπὸ τὸν τίτλο καὶ μόνον τοῦ ἐκδεδομένου ἰατρικοῦ ἔργου τοῦ Σπυρ. Ζορζέλλη (ποὺ πάντως δὲν σημειώνεται στὴν διατριβὴ) ἀποδεικνύεται ὅτι κατήγετο ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο («patria Peloponnensis») καὶ ὅτι ἡ διπλωματική του ἐργασία ἔγινε στὸ Montpellier, τὸ 1789[7].

Γιὰ τὸν Μανασσῆ Ἠλιάδη, ἂν ὁ συγγρ. εἶχε λάβει ὑπ' ὄψιν του τὴν ἐκτενῆ νεωτέρα βιβλιογραφία[8], θὰ ἠμποροῦσε μὲ ἀκρίβεια νὰ γνωρίζῃ τὸν χρόνο γεννήσεως καὶ θανάτου (1733 - 1813) καὶ τὴν ἄλλη δραστηριό-

---

1. Γ. Λαΐου, Γεώργιος Βεντότης, ὁ διαφωτιστὴς συγγραφεὺς καὶ τυπογράφος καὶ ὁ πατέρας τῆς Ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας. (Νέα στοιχεῖα ἀπὸ τὰ Αὐστριακὰ Ἀρχεῖα), «Ἑπτανησιακὰ Φύλλα» Γ', ἀρ. 6, Νοέμβριος 1958, σ. 162 - 184.

2. Μ. Ν. Βέη, Βιβλία ἢ διάφορα ἄλλα σημειώματα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Νίκου Βέη σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὸν Γεώργιον Βενδότην [...]. Ἐν Ἀθήναις 1963.

3. Ἀθ. Καραθανάση, Ἡ Φλαγγίνειος Σχολή, ὅπ.π.π., σ. 281 - 283.

4. Γ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλάς, ὅπ.π.π., σ. 417.

5. Ἰδ. Ar. Camariano-Cioran, Les Académies princières de Bucarest et de Jassy, ὅ.π.π.

6. Ἰδ. I. Crăciun-A. Ilieş, Repertoriul manuscriselor de Cronici interne sec. XV - XVIII privind Istoria Romîniei. [Bucuresti] 1963 (ὅπου ἐκτὸς ἄλλων, στὴν σ. 370, ἀναφέρεται ἀνώνυμο Χρονικὸ τοῦ ΙΗ' αἰ., σὲ τρία ἀντίγραφα, λατινικὰ γραμμένο μὲ τίτλο «De Ducibus Vallachiae» ⟨1330 - 1722⟩).

7. «Dissertatio Medico - Practica de Epilepsia, quam in Augustissimo Ludovicaeo Medico Monspeliensi publicis subjiciebat disputationibus Auctor Spiridon Zorzelly, Natione Graecus, patria Peloponnensis, hujusce Almae universitatis jamdudum Alumnus. Pro Trimestri Julii, anno 1789. Pro prima Laurea Apollinari. Monspelii [...] MDCCLXXXVIII» (Ἰδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique, ὅπ.π.π., II, σ. 485).

8. Ἰδ. Ar. Camariano-Cioran, Les Académies princières de Bucarest et de Jassy, ὅπ.π.π., σ. 397 - 407 (μὲ τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία).

τητα τοῦ Μακεδόνος ἰατροῦ, γιὰ τὸ συγγραφικὸ ἔργο[1] τοῦ ὁποίου, ἔστω κι ἂν δὲν ἀναφέρεται σὲ θέματα ἰατρικά, δὲν γίνεται κανένας λόγος.

Ὁ Ἰωάννης Ῥῖζος δὲν γεννήθηκε στὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰ., ὅπως σημειώνει ὁ συγγρ. (Ἤδη ἄλλωστε τὸ 1746 ἐκδίδεται στιχούργημά του, ἡ «Στοιχειομαχία»)[2]. Κατὰ τὸν Εὐγ. Ραγκαβῆ[3], γεννήθηκε περὶ τὸ 1710 καὶ πέθανε περὶ τὸ 1780. Σώζεται καὶ ἐπικήδειος λόγος, ποὺ ἐξεφώνησε γι' αὐτὸν ὁ Ἰωάσαφ Κορνήλιος[4].

Ὁ Πέτρος Βονδιόλης ἐξέδωσε καὶ ἰατρικὰ ἔργα, ποὺ φαίνεται ὅτι τὰ ἀγνοεῖ ὁ συγγρ.:

α') «Sulle Vaginali del testicolo e sull'epoca di alcune scoperte anatomiche all'Egregio Signor Dott. Francesco Aglietti M. F. corispondente dell'Accademia di Padova. Lettera di Pietro Antonio Bondioli alunno della stessa Accademia. Vicenza 1789»[5].

β') «Sul numero delle Vaginali del testicolo. Esame anatomico del Dottor Pietro Antonio Bondioli relativo alle dottrine sullo stesso argomento del signor Michele Girardi Professore di Notomia e di Storia Naturale in Parma. In Padova MDCCXC»[6].

Γιὰ τὸν Μιχαὴλ Περδικάρη δὲν παρέχεται ἀπὸ τὸν συγγρ. καμμιὰ βιβλιογραφικὴ ἔνδειξις, οὔτε γίνεται λόγος γιὰ τὴν λογοτεχνική του δημιουργία[7]. Ὁπωσδήποτε στὸ ἐκτενὲς ποιητικὸ ἔργο του «Ἑρμῆλος ἢ Δημοκριθηράκλειτος» (1817) ὁλόκληρο τὸ Β' μέρος (ᾠδὲς Θ' - ΙΖ') ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ στὴν θέσι τῶν ἰατρῶν στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος[8].

---

1. Ἰδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique, ὅπ.π.π., II, σ. 365.— Ar. Camariano-Cioran, Les Académies princières, ὅπ.π.π., σ. 398, 406.

2. Ἰδ. γιὰ τὸ ἔργο, Γλ. Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου, Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ὡς τὴν Ἐπανάστασι τοῦ 1821. Ἀθῆναι - Ἰωάννινα 1973, σ. η', 10 - 12, 291 - 292 (μὲ τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία).

3. Eug. R. R[angabé], Livre d'Or de la Noblesse Phanariote [...]. Athènes 1904, σ. 168.

4. Ἰδ. Ἰωάσ. Κορνηλίου, Λόγοι Πανηγυρικοὶ Ἐπιτάφιοι. Τόμ. Β'. Ἐνετίῃσιν 1788, σ. 181 - 188 [: «Ἐπιτάφιος Ἰωάννου ἰατροφιλοσόφου τοὐπίκλην Μανὲ ἢ Ῥίζου»].

5. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique, ὅπ.π.π., II, σ. 499.

6. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique, ὅπ.π.π., II, σ. 512. Γιὰ ἄλλα ἰατρικὰ ἔργα τοῦ Π. Βονδιόλη, ἐκδεδομένα τὸν ΙΘ' αἰ., ἰδ. Ém. Legrand, Bibliographie Ionienne. Paris 1910, σ. 199, 215.

7. Ἰδ. Γλ. Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου, Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ὅπ.π.π., σ. κ' - κα' (ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία). Τῆς ἰδίας, Χειρόγραφοι συλλογαὶ ποιητικῶν κειμένων ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνος. ⟨Σειρὰ πρώτη⟩, «Δωδώνη» Β', 1973, σ. 332 - 333, Σειρὰ δευτέρα, «Δωδώνη» Γ', 1974, σ. 379 - 381.

8. Ἰδ. Γλ. Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου, Κείμενα Νεοελληνικῆς

Ὁ Γεράσιμος Γρηγορίνης ἐδημοσίευσε καὶ ἰατρικὲς ἐργασίες, ποὺ δὲν τὶς σημειώνει ὁ συγγρ. :

«De hydrope uteri et de hydatidibus in utero visis aut ab eo exclusis, auctore Gerasimo Constantini de Gregorini, medicinae et chirurgiae doctore. Accedunt tabulae aeneae vivis coloribus distinctae. Halae, exstat in Libraria Rengeriana. MDCCXCV» [1].

Κατὰ τὸν Ἰωσὴφ Δὲ Κιγάλλα [2] τοῦ Γερ. Γρηγορίνη εἶναι καὶ τὸ ἔργο : «Réflexion sur la végétation. Ἐν Ἄλλῃ τῆς Σαξωνίας, 1794» [3].

Ὁ Ἰω. Βιλλαρᾶς χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν συγγρ. «διακεκριμένος φιλόλογος καὶ γλωσσολόγος». Γιὰ τὸ ποιητικό του ἔργο δὲν γίνεται κανένας λόγος, οὔτε κὰν γιὰ τὶς σάτιρές του, ποὺ ἀναφέρονται σὲ ἐμπειρικοὺς ἰατροὺς ἢ σὲ συναδέλφους του. Κανένας ἐπίσης λόγος δὲν γίνεται γιὰ τὴν λογοτεχνικὴ προσφορὰ τοῦ Ἀθ. Χριστοπούλου (γιὰ τὸν ὁποῖο παραλείπεται καὶ ἡ μνεία κάθε βιβλιογραφικῆς ἐνδείξεως) [4].

Γιὰ τὸν Διον. Ταγιαπιέρα, ἰατρὸ καὶ λόγιο ποὺ ἀνήκει στὸν στενὸ κύκλο τοῦ Διον. Σολωμοῦ στὴν Ζάκυνθο καὶ συμβάλλει στὴν μετάδοσι τοῦ Ἑπτανησιακοῦ λογοτεχνικοῦ πνεύματος στοὺς πρώτους ἐκπροσώπους τῆς Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, δὲν δίδεται ἀπὸ τὸν συγγρ. κανένα βιβλιογραφικὸ στοιχεῖο [5]. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ λεχθῇ — ἐκτὸς ἄλλων — καὶ γιὰ τὸν Δημ. Ἀλεξανδρίδη [6] καὶ τὸν Δημ. Ρωμανέλλη [7].

Λογοτεχνίας, ὅπ.π.π., σ. 303 - 307. (Πρβλ. καὶ Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Ποικίλα Φιλολογικά, «Μακεδονικὰ» 17, 1977, σ. 235 κ.ἑξ.).

1. Γ. Γ. Λαδᾶ - Ἀθ. Δ. Χατζηδήμου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791 - 1795. Ἀθήνα 1970, σ. 394.

2. Ἰωσ. Δὲ Κιγάλλα, Σχεδίασμα κατόπτρου τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας. Ἑρμούπολις 1846, σ. 23.

3. Πρβλ. καὶ Γ. Γ. Λαδᾶ - Ἀθ. Δ. Χατζηδήμου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791 - 1795, ὅπ.π.π., σ. 337.

4. Βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ἰω. Βιλλαρᾶ στὴν μελέτη τοῦ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰω. Βιλλαρᾶς. Ἀθῆναι 1943, σ. 5 - 6. (Πρβλ. καὶ Γλ. Πρωτοπαπᾶ - Μπουμπουλίδου, Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ὅπ.π.π., σ. κγ', σημ. 3). Βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ἀθ. Χριστόπουλο στὸ ἔργο : Ἀθαν. Χριστοπούλου, Ἅπαντα. Ἀναστύλωσε Γ. Βαλέτας. Ἀθήνα 1969, σ. 33 - 63.

5. Ἰδ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Νέαι ἔρευναι περὶ τοὺς Ζακυνθίους ποιητὰς καὶ πεζογράφους. Ἄγνωστοι πηγαὶ καὶ ἀνέκδοτα κείμενα. Ἀθῆναι 1959, σ. 76 - 84 (ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία). Πρβλ. καὶ Γλ. Πρωτοπαπᾶ - Μπουμπουλίδου, Ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολή. Γραμματολογικὸ διάγραμμα. Ἰωάννινα 1976, σ. 67.

6. Ἰδ. Ν. Βλάχου, Ὁ Θεσσαλὸς λόγιος Δημ. Ἀλεξανδρίδης (Τυρναβίτης), ἐκδότης τοῦ «Ἑλληνικοῦ Τηλεγράφου» (1812 - 1836), «Παρνασσὸς» 18, 1976, σ. 201 - 219, 363 - 378.

7. Δ. Α. Πετροπούλου, Παλαιὸ στιχούργημα τῶν Πατρῶν καὶ οἱ Ρωμανέλληδες, «Πελοποννησιακὰ» Γ', 1960, σ. 321 κ.ἑξ.

Ὁ Γεώργιος Μόρμορης ἀπέθανε ὄχι τὸ 1780 (ὅπως σημειώνεται), ἀλλὰ τὸ 1790. Ἀρκετὰ στοιχεῖα γι' αὐτὸν ἔχουν συγκεντρωθῇ ἀπὸ τὸν Σπ. Εὐαγγελᾶτο, σὲ μιὰ προσπάθειά του νὰ προσγράψῃ τὴν ἀνώνυμη νεοελληνικὴ μετάφρασι (1745) τοῦ «Aminta» τοῦ T. Tasso στὸν Κυθήριο ἰατρό [1].

Β' κεφάλαιο («Ἐπιστημονικαὶ ἐργασίαι Ἑλλήνων ἰατρῶν [...] μετὰ βιογραφικῶν στοιχείων»)

Τὰ ἔργα τοῦ Μιχ. Περδικάρη [Πρεδικάρη], ποὺ τίτλους τους δίδει ὁ συγγρ., δὲν διευκρινίζεται ὅτι δὲν ἔχουν ἐκδοθῇ. Ὁ ἴδιος σημειώνει ὅτι «ὡς ἀναφέρει ὁ Γ. Ζαβίρας, τὰ ἀνωτέρω ἔργα εἶχαν κυκλοφορήσει εὐρέως, εὑρίσκοντο δὲ καὶ εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ διακεκριμένου ἰατροῦ Γ. Σακελλάρη ἐν Κοζάνῃ». Ὅμως ὁ Γ. Ζαβίρας [2] γράφει ἁπλῶς ὅτι ὁ Μιχ. Πρεδικάρης «συνέθετο» τὰ ἔργα αὐτά, δὲν κάνει λόγο γιὰ «εὐρεῖα» κυκλοφορία τους καὶ παρέχει τὴν πληροφορία ὅτι «σώζονται ἐν Κοζάνῃ παρὰ τῷ [...] Γεωργίῳ Κ. Σακελλαρίου» (ὄχι «Σακελλάρη»).

Ἂς προστεθῇ ὅτι στὸ ἔργο «Βιβλίον ἄριστον καλούμενον Φωσφόρος...» (1756) [3] ὑπάρχουν καὶ «Στίχοι ἰαμβικοὶ πρὸς τὸν Μιχαλάκην [Πρεδικάρην] τοῦ Ἀθανασίου Ἐμμανουὴλ τοῦ Βερροιαίου».

Τὸν Γιαννιώτη ἰατρὸ Σταῦρο Μουλαΐμη [ἢ Μουλαΐμου] ὁ συγγρ. ὀνομάζει περιέργως Βίκτωρα, ἂν καὶ παραπέμπει στὸν Γ. Ζαβίρα, ὅπου ὅμως δὲν γράφεται κάτι τέτοιο· ἐκεῖ μάλιστα ἀναφέρεται καὶ ὡς ἔτος θανάτου τὸ 1733 (ποὺ δὲν σημειώνεται στὴν διατριβή). Ὁπωσδήποτε εἶναι ὑπερβολικὸ νὰ χαρακτηρισθῇ ὅτι αὐτὸς «διέπρεψε παραλλήλως ὡς λογοτέχνης καὶ ἰατρὸς» ἀπὸ τὰ δύο ἐπιγράμματα, στὴν Παναγία, ποὺ περιλαμβάνεται στὸ «Ἀντιδοτάριον...» [1724] [4] (καὶ ὄχι «Ἀντιδοτήριον», κατὰ

---

1. Σπ. Εὐαγγελάτου, Γ. Μόρμορης, ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἀμύντα», «Ἑλληνικὰ» 22, 1969, σ. 173 - 182.

2. Γ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλάς, ὅπ.π.π., σ. 457.

3. «Βιβλίον ἄριστον καλούμενον Φωσφόρος συντεθὲν ἁπλῇ φράσει παρὰ τοῦ λογιωτάτου κυρίου Ἀναστασίου Πώπα τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων καὶ ἀφιερωθὲν τῷ ἀξιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἐν ἰατροῖς κυρίῳ Μιχαλάκῃ τῷ Πρεδικάρῃ τῷ ἐκ Μονεμβασίας, ἐν ᾧ ἐρωτᾷ ὁ Μιχαὴλ καὶ ἀποκρίνεται ὁ Ἀναστάσιος φιλαλήθως καὶ ὀρθοδόξως [...] 1756. Βιέννα» (Ἰδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, ὅπ.π.π., σ. 454 - 455).

4. «Ἀντιδοτάριον περὶ τῶν ἰοβόλων δηγμάτων καί τινων ἄλλων τούτοις ὁμοίων, φιλοπονηθὲν παρὰ τοῦ Ἐξοχωτάτου καὶ Ἐλλογιμωτάτου ἐν Ἰατροφιλοσόφοις Κυρίου Κυρίου Σταύρου Μουλαΐμου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Καὶ παρ' αὐτοῦ γονυπετῶς τῇ Ἀειπαρθένῳ καὶ Θεοτόκῳ Μαρίᾳ ἀφιερωθέν. Καὶ νῦν πρῶτον δι' ἀναλωμάτων τοῦ Τιμιωτάτου καὶ Εὐγενεστάτου Κυ Παναγιώτου Σαράφη Ἠπειρώτου τυπωθὲν εἰς κοινὴν τῶν ἀπόρων ὠφέλειαν. Ἑνετίησιν 1724» (Ἰδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII

τὸν ἀτελῆ τίτλο ἀπὸ τὸν συγγρ.) καὶ «Εἰς τὸν μακαρίτην κύριον Μελέτιον», ποὺ ἔχει περιληφθῆ στὴν ἔκδοσι τῆς «Γεωγραφίας» τοῦ Μελετίου (1728) [1].

Γιὰ τὸν Ἐ μ μ. Τ ι μ ό ν η [2] οἱ πληροφορίες εἶναι πενιχρὲς καὶ οἱ κρίσεις γιὰ τὴν συμβολή του στὸν ἐμβολιασμὸ κατὰ τῆς «εὐφλογίας» ἀναδημοσιεύονται ἀπὸ ἄρθρα ἄλλων. Ὁπωσδήποτε ἡ ξενόγλωσση ἐργασία τοῦ Χιώτη ἰατροῦ — ποὺ ὁ τίτλος της μερικῶς καὶ σὲ μετάφρασι ἀποδίδεται — ἐξεδόθη καὶ αὐτοτελῶς (κατ' ἀναδημοσίευσι ἀπὸ τὸ περ. «Philosophical Transaction» τοῦ 1714) στὸ δεύτερο μέρος τόμου (1721) [3], ὅπου περιέχεται καὶ ἀνάλογη ἐργασία τοῦ Ἰακ. Πυλαρινοῦ.

Ὡς πρὸς τὸ ἔργο τοῦ Ἐμμ. Τιμόνη, ποὺ ὁ συγγρ. ἀναφέρει μὲ τίτλο «Περὶ τοῦ ἐνσκήψαντος τὸ ἔτος 1720 ἐν ΚΠόλει λοιμοῦ» καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο παρέχει τὴν πληροφορία ὅτι «ἀνεκοινώθη εἰς τὴν Βρεττανικὴν Ἑταιρείαν τοῦ Λονδίνου» δὲν δίδεται κανένα ἀκριβέστερο στοιχεῖο.

Γιὰ τὸν Ἰ ά κ ω β ο Π υ λ α ρ ι ν ὸ παρέχονται ἐλάχιστα στοιχεῖα (οὔτε κὰν τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του, 1718, δὲν ἀναγράφεται) καὶ οἱ βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις γι' αὐτὸν εἶναι ἐλάχιστες [4]. Ἐντύπωσι πάντως προκαλεῖ ἡ παράλειψις τῆς μνείας εἰδικῆς ἀνακοινώσεως γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Κεφαλονίτη ἰατροῦ στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν [5].

---

s., t. I, ὅπ.π.π., σ. 194 - 195, ὅπου ὁ Στ. Μουλαΐμης πρὸς τὸν «Stavro Molaimo Cassiopense» ποὺ ὑπῆρξε τὸ 1710 «consiliarius primus artistarum» καὶ τὸ 1711 «exactor insularum»).

1. Ἰδ. Ém. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, ὅπ.π.π., σ. 211 - 217.

2. Ἰδ. «Applausi poetici al merito dell'Illustrissimo e Generosissimo Signor Emmanuel Timoni, nobile Inglese, nato in Constantinopoli [...] con l'occasione del suo dottorato alla nobilista in filosofia e medicina [...]. In Padova MDCXCII» (ὅπου προσωπογραφία τοῦ Ἐμμ. Τιμόνη καὶ κείμενα τῶν: Μιχ. Τουρλινοῦ καὶ Ἰω. Τυπάλδου). Πρβλ. Γ. Σ. Π λ ο υ μ ί δ η, Τὰ παλαιὰ ἑλληνικὰ βιβλία τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, μὲ προσθήκη ἀγνώστων ἐκδόσεων, «Ὁ Ἐρανιστής» Θ', 1971, σ. 257 - 258.

3. «Tractatus bini de nova Variolas per transplantationem excitandi methodo: Quorum prior ex Veneto Exemplari fideliter hic reponitur. Alter vero ex transactionibus Philosophicis Anglicanis desumitur. Lugduni Batavorum [...] MDCCXXI». Ὁ τίτλος τοῦ β' μέρους μὲ τὴν ἐργασία τοῦ Ἐμμ. Τιμόνη εἶναι: «Variolarum incisione, vel inoculatione procurandarum (uti Byzantii exercetur) Historia, quae compendium est Epistolae à Dn. Emannuelle Timoni Patavino et Oxoniensi Medicinae Doctore, ad Dn. Iohan. Woodward mense Xbri An. 1713 Constantinopoli conscriptae, Regiaeque Anglicanae Societati ab hoc ultimo communicatae». (Ἰδ. É m. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. 1, ὅπ.π.π., σ. 169 - 170).

4. Ἰδ. συγκεντρωμένη τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία στὴν ἐργασία τοῦ Ἰ ω. Γ. Τ υ π ά λ δ ο υ - Λ α σ κ α ρ ά τ ο υ, Ἐραλδικὰ μνημεῖα τῆς οἰκογενείας Πυλαρινοῦ Κεφαλληνίας, «Κεφαλληνιακὰ Χρονικά» 1, 1976, σ. 158, σημ. 7.

5. Ἰδ. Κ. Ν. Ἀ λ ι β ι ζ ά τ ο υ - Γ. Κ. Π ο υ ρ ν α ρ ο π ο ύ λ ο υ, Τὸ περὶ «εὐλογιασμοῦ» ἔργον τοῦ Ἕλληνος ἰατροῦ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος Ἰακώβου Πυλαρινοῦ, «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» 27, 1952, σ. 287 - 307 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

Σημειώνονται δύο ἔργα τοῦ Ἰακ. Πυλαρινοῦ μὲ ἀτελῆ ἀναγραφὴ τῶν τίτλων τους: Τὸ πρῶτο («Νέα ἀσφαλὴς μέθοδος προκλήσεως τῆς εὐλογίας δι' ἐμφυτεύσεως» στὴν διατριβὴ) δημοσιεύθηκε χωρὶς τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως (ποὺ ὡστόσο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴ τῆς ἀφιερώσεως «Illustriss. Praeclariss. atque eruditissimo viro Wilhelmo Serhard [...] nunc Smyrnis Consuli») στὴν Βενετία τὸ 1715 [1] (καὶ ὄχι τὸ 1716, ὅπως σημειώνει ὁ συγγρ.) καὶ ἀναδημοσιεύθηκε στὸ Leyden (ὄχι τὸ 1718, κατὰ τὸν συγγρ., ἀλλὰ τὸ 1721: «Tractatus bini...» [2]). Ὅσο γιὰ τὸ δεύτερο ἔργο («Ἀπολογία τῆς Ἰατρικῆς» στὴν διατριβὴ) δὲν ἐξεδόθη «λατινιστί», κατὰ τὸν συγγρ., ἀλλὰ «ἰταλιστί» [3].

Ἂς προστεθῆ ὅτι ὑπάρχει καὶ εἰδικὸ τεῦχος, ποὺ ἀναφέρεται στὶς ἐργασίες τῶν Ἐμμ. Τιμόνη καὶ Ἰακ. Πυλαρινοῦ [4].

Στὴν διατριβὴ ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ Θ ε ό φ. Κ ο ρ υ δ α λ ε ὺ ς (c. 1570 - 1646, γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ ὁποίου ὁ συγγρ. ἀγνοεῖ τὴν μνημειώδη ἐργασία τοῦ Κλ. Τσούρκα [5]) κρίνεται σκόπιμο νὰ «ἀναφερθῇ ὡς ἀνήκων εἰς τὴν Ἰατρικὴν Γραμματολογίαν τοῦ 18ου αἰῶνος», ἐπειδὴ «μερικὰ ἐκ τῶν ἔργων του ἐπὶ θεμάτων ἰατρικῆς ἐξεδόθησαν» στὸν ΙΗ' αἰῶνα. Ἂς παρατηρηθῇ ὅτι τὰ δύο ἔργα «Εἴσοδος Φυσικῆς Ἀκροάσεως» (καὶ ὄχι «Περὶ Φυσικῆς ἀκροάσεως», κατὰ τὸν συγγρ.) καὶ «Περὶ Γενέσεως (ὄχι «Γεννέσεως», κατὰ τὸν συγγρ.) καὶ Φθορᾶς» ἀνήκουν κυρίως στὸν φιλοσοφικὸ στοχασμὸ (καὶ ὄχι εἰδικώτερα στὴν ἰατρικὴ ἔρευνα), δὲν εἶναι τὰ μόνα

---

1. «Nova et tuta Variolas excitandi per Transplantionem Methodus; Nuper invicta et in usum tracta. Qua ritè peracta, immunia in posterum praeservantur ab hujusmodi contagio Corpora Venetiis MDCCXV» (Ἰδ. É m. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, ὅπ.π.π., σ. 124 - 125).

2. Ἰδ. E m. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, ὅπ.π.π., σ. 169 - 170. Πρβλ. καὶ π.π., σ. 408 σημ. 3.

3. «La Medicina Difesa, overo rifflessi di dissingannosopra li nuovi Sentimenti contenuti nel Libro intitolato il mondo ingannato da falsi medici, di Giacomo Pilarino Cefaleno, dedicata all'illustriss. ed Eccellentiss. Sig. Girolamo Venier, cavalier e Procurator. In Venezia MDCCXVII» (Ἰδ. É m. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, ὅπ.π.π., σ. 144).

4. «Some Account of what is said of Inoculating or Transplanting the Small Pox. By the Learned D. Emmanuel Timonis and Jacobus Pylarinus. With some Remarks thereon [...] Boston [...] 1821» (Ἰδ. É m. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, ὅπ.π.π., σ. 169).

5. Cl. T s o u r k a s, Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'œuvre de Theophile Corydalée (1570 - 1646). Deuxième édition revisée et complétée. (Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, ἀρ. 95). Thessalonique 1967.

ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Θ. Κορυδαλέως, ποὺ ἐξεδόθησαν στὸν ΙΗ' αἰῶνα· ἡ ἀκτινοβολία του ὅμως ὑπῆρξε μεγάλη καὶ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν γενικωτέρα φιλοσοφικὴ παιδεία, στὴν 'Ανατολή, κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα. (Τελευταῖα μάλιστα ὑποστηρίχθηκε ὅτι καὶ ὁ 'Αλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος [1641 - 1709], στὸν ὁποῖο ἀποδίδονται σχόλια στὸ ἔργο τοῦ 'Αριστοτέλους «Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς», ἁπλῶς ὑπομνημάτισε τὴν ἑρμηνεία τοῦ Θ. Κορυδαλέως)[1].

Γιὰ τὸν Γ. Ζαβίρα ὁ συγγρ. δὲν σημειώνει χρονολογίες γεννήσεως καὶ θανάτου [1744 - 1804]· τὸν θεωρεῖ πάντως «διακεκριμένον ἐκδότην» καὶ ὑποστηρίζει ὅτι «ἐπειδὴ ἐκ τῶν ἐκδοθέντων καὶ μεταφρασθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἔργων μερικὰ ἀναφέρονται εἰς κατ' ἐξοχὴν ἰατρικὰ θέματα διετυπώθη ὑπό τινων ἡ ἄποψις ὅτι πιθανὸν ὁ Ζαβίρας εἶχε σπουδάσει ἰατρικήν». Φυσικὰ οὔτε ὁ Γ. Ζαβίρας ὑπῆρξε «ἐκδότης», οὔτε ὁ καλύτερος βιογράφος του, ὁ Α. Horváth[2] (τὸν ὁποῖον ὁ συγγρ. δὲν γνωρίζει) ἠμποροῦσε νὰ δεχθῆ ἔστω καὶ «πιθανότητα» σπουδῶν ἰατρικῆς τοῦ ἐμπόρου Γ. Ζαβίρα.

Ὅσο γιὰ τὰ — δύο καὶ μόνα — ἔργα, ποὺ θεωροῦνται ὅτι σχετίζονται μὲ τὴν ἰατρική, μόνον οἱ «'Ιατρικαὶ Παραινέσεις» (1787) — ποὺ στὸν τίτλο τους προσδιορίζεται ὅτι πρόκειται γιὰ μετάφρασι ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ρὰτζ Σαμουὴλ[3] — ἀναφέρουν ρητὰ ὡς μεταφραστὴ τὸν Γ. Ζαβίρα. Ἡ «'Ονοματολογία βοτανικὴ τετράγλωσσος», ποὺ ἐξεδόθη ἐπίσης τὸ 1787, παρουσιάζει ὡς συγγραφέα τὸν «Κωνσταντῖνο 'Ιωάννου Ζαβίρα»[4], τὸν ἀδελφὸ τοῦ Σιατιστέως λογίου. Τὸ θέμα ὡστόσο δὲν ἀπησχόλησε τὸν συγγρ. (γιατὶ δὲν θὰ εἶδε τὴν «'Ονοματολογία...» καὶ ὅσα σημειώνονται στὸ «Προοίμιον» ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ζαβίρα)· προσέγραψε λοιπὸν τὸ ἔργο στὸν Γεώργιο,

1. 'Ιδ. Δημ. 'Αποστολοπούλου, Ὁ 'Αλέξ. Μαυροκορδᾶτος καὶ τὸ «Ὑπόμνημα» τοῦ Κορυδαλέα στὸ «Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς» τοῦ 'Αριστοτέλη (Cod. Athen. 1173, ff. 146 - 154), «Ἑλληνικὰ» 29, 1976, σ. 311 - 315.

2. A. Horváth, Ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γ. Ζαβίρα. Budapest 1937.

3. «'Ιατρικαὶ Παραινέσεις εἰς τὰς ὁποίας περιέχονται τὰ πλέον συνεχέστερα καὶ κοινότερα ἐσωτερικὰ πάθη, τὰ σημεῖα καὶ αἱ ἰατρεῖαι αὐτῶν, ἃς ἐξέδοτο εἰς Οὐγγαρικὸν ἰδίωμα ὁ 'Εξοχώτατος καὶ ἐν 'Ιατροφιλοσόφοις ἄριστος Ρὰτζ Σαμουὴλ [...] νῦν δὲ πρῶτον διὰ κοινὴν ὠφέλειαν τοῦ Γένους ἡμῶν, Μεταφρασθεῖσαι εἰς τὴν ἁπλῆν ἡμῶν διάλεκτον παρὰ Γεωργίου 'Ιωάννου Ζαβίρα τοῦ Σιατιστέως, τύποις δὲ ἐκδοθεῖσαι σπουδῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ αὐταδέλφου αὐτοῦ Κυρίου Κωνσταντίνου Ζαβίρα. 'Εν Πέστῃ ͵αψπζ'» ('Ιδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. II, ὅπ.π.π., σ. 474).

4. Δίδω τὸν πλήρη τίτλο τοῦ ἔργου (ποὺ ἀπόσπασμά του, παραποιημένο, καταχωρίζει ὁ συγγρ.): «'Ονοματολογία Βοτανικὴ τετράγλωττος, ἤγουν Βιβλιάριον ὁποὺ περιέχει τὰ ὀνόματα διαφόρων βοτάνων εἰς τέσσαρας διαφόρους διαλέκτους, τουτέστιν ἑλληνικήν, ἁπλῆν, λατινικὴν καὶ οὐγγαρικήν, συντεθὲν ἐκ διαφόρων βοτανικῶν συγγραφέων παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου 'Ιωάννου Ζαβίρα εἰς ὠφέλειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ μας Γένους. 'Εν Πέστῃ 1787» ('Ιδ. Ém. Legrand, «Bibliographie Hellénique» XVIII s., t. II, ὅπ.π.π., σ. 479).

χωρὶς νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του καὶ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Α. Horváth, ποὺ ὁπωσδήποτε εἶναι πειστική.

Ἡ ἀτεκμηρίωτη πληροφορία τοῦ συγγρ. γιὰ τὸν 'Ιω. 'Αδάμη ὅτι «ἐγεννήθη κατὰ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος» εἶναι ἐσφαλμένη. Τὸ ἔργο τοῦ ἰατροῦ αὐτοῦ (μετάφρασις ἀπὸ τὰ λατινικὰ συγγράμματος τοῦ Δαβὶδ Σαμουὴλ Μαδάϊ) δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1756[1]. Δὲν ἠμπορεῖ λοιπὸν ὁ μεταφραστὴς νὰ γεννήθηκε στὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Ἡ χρονολογία ποὺ δίδει ὁ συγγρ. (στὸν ἀνακριβῆ τίτλο ποὺ παραθέτει), 1772, ἀναφέρεται σὲ μεταγενεστέρα ἔκδοσι[2].

Οἱ πληροφορίες ποὺ παρέχει ὁ συγγρ. γιὰ τὸν 'Αντ. Στρατηγὸ — ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καταχώρισι ἀτελοῦς τοῦ τίτλου τῆς μεταφράσεως ἰατρικοῦ ἔργου ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ (1745) — δὲν ἀνταποκρίνονται στὰ πορίσματα τῶν τελευταίων ἐρευνῶν. Κι αὐτὸ εἶναι φυσικό, ἀφοῦ δὲν ἔχει ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ νεωτέρα σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν λόγιο τοῦ ΙΗ' αἰῶνος[3]: Ὁ 'Αντ. Στρατηγὸς γεννήθηκε τὸ 1691/1692, ἐσπούδασε στὸ Φλαγγινιανὸ τῆς Βενετίας (1706 - 1711/1712), ὅπου καὶ προσηλυτίσθηκε στὸν καθολικισμό, συνέχισε ἀργότερα τὶς σπουδές του στὸ Κωττουνιανὸ (σὲ θέματα λογικῆς, δογματικῆς, κανονικοῦ δικαίου καὶ ἱστορίας τοῦ Σχίσματὸς) ὅπου διετέλεσε καὶ διευθυντής, 1716, καὶ παρηκολούθησε μαθήματα καὶ στὴν Padova (1712 - 1716), ὅπου ὅμως ἐσφαλμένα γράφεται ὅτι διετέλεσε καθηγητής, ἀφοῦ τὸ ὄνομα τοῦ 'Αντ. Στρατηγοῦ δὲν ἀναφέρεται οὔτε στοὺς Πίνακας τῶν ἀποφοίτων. Ὁ «ἀνδριάς». γιὰ τὸν ὁποῖο κάνει λόγο ὁ συγγρ., ὅτι στήθηκε στὴν Padova, δὲν εἶναι τοῦ 'Αντ. Στρατηγοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἀνεψιοῦ του Σίμωνος, διασήμου τεχνικοῦ τῆς ἐποχῆς του. Ἡ μετάφρασις τέλος τῆς «Ἑκάβης» δὲν ἔγινε «εἰς τὴν ἁπλῆν ἑλληνικήν», ἀλλὰ σὲ στίχους ἰταλικοὺς τὸ 1733[4]

1. «Σύντομος ἑρμηνεία περὶ τῆς 'Ενεργείας καὶ 'Ωφελείας μερικῶν ἐκλεκτῶν καὶ δοκιμασμένων 'Ιατρικῶν, ὁποὺ πιστῶς καὶ εὐστόχως συσκευάζονται καὶ ἑτοίμως διαπωλοῦνται εἰς τὸ 'Ορφανοτροφεῖον τῆς ἐν τῇ Σχξονίᾳ τῆς Μαγδεβουργικῆς Ἄλλης. Παρὰ τοῦ 'Εξοχωτάτου ἐν 'Ιατροῖς καὶ 'Επιφανεστάτου Κυρίου Δαβὶδ Σαμουὴλ Μαδάϊ 'Αρχιατροῦ [...]. Μεταφρασθεῖσα ἀπὸ τὸ Λατινικὸν εἰς τὴν ἁπλῆν τῶν σημερινῶν Γραικῶν διάλεκτον παρὰ τοῦ ἐλαχίστου ἐν σπουδαίοις 'Ιωάννου 'Αδάμη [...]. 'Εν τῷ 'Ορφανοτροφείῳ τῆς Ἄλλης. Ἔτει σωτηρίῳ 1756» ('Ιδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, ὅπ.π.π., σ. 463 - 464).

2. 'Ιδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. II, ὅπ.π.π., σ. 161 - 162.

3. 'Ιδ. Κ. Δημαρᾶ, 'Αντώνιος Στρατηγὸς (Βιοβιβλιογραφικὲς ἔρευνες), «Ὁ 'Ερανιστής» 5, 1967, σ. 1 - 8. — Β. Φρ. Τωμαδάκη, Νεοελληνικαὶ μεταφράσεις, παραφράσεις καὶ διασκευαὶ τῆς «Βατραχομυομαχίας». 'Αθῆναι 1973, σ. 38 - 50 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία). — 'Αθ. Καραθανάση, Ἡ Φλαγγίνειος Σχολὴ τῆς Βενετίας, ὅπ.π.π., σ. 300 - 303.

4. «Ecuba, Tragedia di Euripide, Tradotta dal Greco nell'Italiana favella, da D. Antonio Stratico Cretense [...]. In Padova MDCCXXXIII» ('Ιδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, σ. 244 - 245).

(καὶ ἐκεῖ σημειώνεται μετάφρασις τοῦ Πινδάρου, γιὰ τὴν ὁποία δὲν ξέρομε τίποτε). Ὁ Ἀντ. Στρατηγὸς πρέπει νὰ πέθανε μετὰ τὸ 1750, ὁπότε δημοσίευσε ἕνα κατηχητικὸ βιβλίο, τὴν «Ἱστορικὴ μυσταγωγία» [1].

Γιὰ τὸν Δημήτριο Προκοπίου ὁ συγγρ. σημειώνει : «Ἔργα : Ἀπαρίθμησις τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα Λογίων Γραικῶν. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι δωδεκάτομον, ἐξεδόθη δὲ τῇ προτροπῇ τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου Φαβρικίου, ἐν Ἀμβούργῳ, μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως καὶ ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν «Ἑλληνικὴν Βιβλιοθήκην» τὸ ἔτος 1722». Ὅμως ἡ «Ἐπιτετμημένη Ἐπαρίθμησις (καὶ ὄχι «Ἀπαρίθμησις») τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα [ΙΖ′] Λογίων Γραικῶν καὶ περί τινων ἐν τῷ νῦν αἰῶνι [ΙΗ′] ἀνθούντων» τοῦ Δημητρίου Προκοπίου [2] δὲν εἶναι «δωδεκάτομος». Δωδεκάτομο εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Io. Alb. Fabricii [3] «Biblioteca Graeca» (Α′ ἔκδ. 1722 - Β′ ἔκδ. μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ G. Harles 1808), στὸν ἑνδέκατο τόμο τῆς ὁποίας καὶ δημοσιεύθηκε ἡ «Ἐπιτετμημένη Ἐπαρίθμησις» (Α′ ἔκδ., σ. 769 - 808 - Β′ ἔκδ., σ. 521 - 553).

Ἂς προστεθῇ ὅτι τὴν «Ἐπαρίθμησι» τοῦ Δημ. Προκοπίου (ποὺ περιέχει 99 λογίους) συνεπλήρωσε ὁ Πατριάρχης Καλλίνικος ὁ Δ′ (1713 - 1791), μὲ ἄλλους λογίους (ἀρ. 100 - 161), ὅπου καὶ οἱ ἰατροί : «Ἰωάννης Καλλιάρχης ἐκ Χίου», καὶ «Νικόλαος ἐκ Πάρου» [4].

Ὁ Δαμιανὸς ὁ Σινωπεύς, πέρα ἀπὸ τὸ ἔργο, ποὺ σημειώνεται, μὲ ἀποσπασματικὰ μεταφρασμένο τὸν τίτλο «Ἰατρικὰ Πάρεργα» (ποὺ πάντως τυπώθηκε στὴν Πετρούπολι τὸ 1734 καὶ ὄχι στὴν Φραγκφούρτη τὸ 1729, ὅπως ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν συγγρ.) [5], ἐδημοσίευσε καὶ ἄλλα ἔργα, ποὺ ἀνήκουν στὸν φιλοσοφικὸ στοχασμό [6].

1. Ἰδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, ὅπ.π.π., σ. 377 - 378.

2. Ἰδ. Val. Papahagi, Dimitrie Procopiu Pamperi Moscopoleanul. Un aromân secretar, professor şi medic la Curtea Domnească din Bucureşti în sec. al XVIII - lea si colaborator al lui J. A. Fabricius. Bucureşti 1937 (καὶ κρίσις : G. Grecescu, «Revista Istorica Romana» 7 (1937), σ. 189 - 191).

3. Ἰδ. τὸ σχετικὸ ἄρθρο τοῦ B. Heurtebize, «Dictionnaire de Théologie Catholique» (A. Vacant - E. Mangenot), τόμ. V, 1913, στ. 2063 - 2065.

4. Ἄλκη Ἀγγέλου, Καλλινίκου Δ′ : Συμπλήρωμα στὴν «Ἐπαρίθμησι» τοῦ Δ. Προκοπίου. Ἔκδοση καὶ σχόλια, «Ὁ Ἐρανιστής» Α′, 1963, σ. 22 - 29.

5. «Parerga Medica, conscripta a Damiano Sinopeo, medico ordinario marini nosocomii Cronstadiensis, anno MDCCXXXIV. Typis Academiae Scientiarum Petropolitanae» (Ἰδ. Ém. Legrand, «Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, ὅπ.π.π., σ. 247 - 248, ὅπου — μὲ βάσι τὴν χρονολογία στὴν ἀφιέρωσι πρὸς τὸν J. B. Fischer, 4 Φεβρουαρίου 1735 —, σωστὰ σημειώνεται ὅτι τὸ βιβλίο, παρὰ τὴν χρονολογία τοῦ τίτλου πρέπει νὰ κυκλοφόρησε τὸ 1735).

6. Ἰδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, ὅπ.π.π., σ. 209 - 211, 220 - 221, 224 - 225.

Τὰ ἔργα τοῦ Ἀγγ. Τζουλάττη ἔχουν γραφῆ στὴν Ἰταλική. Τὸ πρῶτο, ποὺ σημειώνει ὁ συγγρ. «Compendio di Medicina pratica...» ἐξεδόθη στὴν Βενετία, χωρὶς χρόνο ἐκδόσεως. Ἡ χρονολογία (1758) συνάγεται, κατὰ τὸν Ém. Legrand [1], ἀπὸ τὴν «ἄδεια», ποὺ χορηγήθηκε στὶς 28 Ἀπριλίου 1758.

Τὰ ὑπόλοιπα ἔργα, ποὺ ἀναφέρονται στὴν διατριβή, δὲν ἔχουν ἐκδοθῆ αὐτοτελῶς (ὅπως ἠμπορεῖ νὰ ἐκληφθῇ μὲ τὴν ἀτελῆ ἀναγραφὴ τῶν τίτλων τους), ἀλλὰ ἔχουν καταχωρισθῆ στὸ περ. «Giornale di Medicina». Τὸ πρῶτο στὶς σελ. 267 κἑξ. τοῦ ϛ′ τόμου (1768 καὶ ὄχι 1760, ὅπως σημειώνεται ἀπὸ τὸν συγγρ.) μὲ τίτλο «Notizie degl'investi di vajuolo fatti in Cephalonia. Compilate dal'Dottor Angelo Zulatti, Filosofo e Medico». Τὰ δυὸ τελευταῖα στὶς σελ. 49 κἑξ. τοῦ Α′ τόμου (1763). Αὐτοῦ ἐπίσης (τόμ. Β′, 1764, σ. 202) ἔχει καταχωρισθῆ καὶ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀγγ. Τζουλάττη [2].

Ἂς προστεθῇ ὅτι τοῦ ἰδίου ἰατροῦ σώζεται καὶ ἄλλο νεανικὸ ἔργο (1752), ποὺ δὲν μνημονεύεται [3].

Γιὰ τὸν Δημήτριο Καρακάσση (1730 - 1804) ὁ συγγρ. στηρίζεται στοὺς Γ. Ζαβίρα καὶ Κ. Σάθα, ἐνῶ ὑπάρχουν νεώτερες ἐργασίες, μὲ τὶς ὁποῖες παρέχονται ἀκριβέστερα στοιχεῖα γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα τοῦ Σιατιστέως ἰατροῦ [4].

Ἀπὸ τὰ ἔργα, ποὺ σημειώνονται (κατὰ τρόπο βιβλιογραφικῶς ἀτελῆ) στὴν διατριβή, μόνον τὸ «Περὶ τῆς φλεβοτομίας...» [5] καὶ τὰ «Ποιημάτια

1. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, ὅπ.π.π., σ. 481 - 482.

2. Ἰδ. C. D. Dimaras - D. Picramenou - Varfi, Supplément à la Bibliographie Ionienne, «Δελτίον τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας» 1, 1977, σ. 224.

3. «Lettera del Dottore Angelo Zulatti di Cefalonia scritta ad un medico anonimo sopra le riflessioni sul vitto Pitagorico di Giuseppe Antonio Pujati, primo medico di Feltre. In Firenze MDCCLII» (Ἰδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, ὅπ.π.π., σ. 411 - 412).

4. Ἰδ. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, Περὶ τῶν ἐκ Σιατίστης ἰατροφιλοσόφων Δημητρίου καὶ Κωνσταντίνου Λουκᾶ ἢ Καρακάσση καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Odobescu, «Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου» Ἀθῆναι 1953, σ. 206 - 212 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία).— Ν. Π. Δελιαλῆ, Συμπληρωματικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ἰατροφιλοσόφου Καρακάσση, Αὐτ., σ. 542 - 543.

5. «Περὶ τῆς Φλεβοτομίας ὡς οὐκ ἀεὶ ἀναγκαίας ἐν τοῖς ὀξέσιν ἅμα καὶ κακοήθεσι πυρετοῖς, ψηφίσματι τοῦ ἐπιφανεστάτου τῶν ἐν τῇ βασιλείῳ φριδερικῇ ἰατρῶν συνεδρίου, προστατοῦντος τοῦ ἐκλαμπροτ. ἐξοχωτάτου τε καὶ ἐμπειροτάτου Ἀνδρέου Ἠλία Βυχνέρου [...] εἰς τὸ νομίμως τοῦ ἐπὶ τὸν ἰατρικὸν βαθμὸν ἀναβιβασμοῦ τῶν τε τοῖς ἰατροῖς τιμῶν καὶ ἐλευθεριῶν ἅμα δὲ καὶ προνομίων, ἔθει ἀρχαίῳ ἐπιτυχεῖν, ἔτει ͵αψξϘ γαμηλιῶνος επ ἱσταμένου δημοσίᾳ διαλεχθήσεται ὁ συγγραφεὺς Δημήτριος Νικολάου Καρακάσσης, Σατιστεὺς Μακεδών. Ἀθήνησι Σαλικαῖς. Τύποις Σχνεϊδέρου» (Ἰδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, σ. 508 - 509).

ἰατρικὰ» [1] (καὶ ὄχι «Ποιήματα ἰατρικῆς», κατὰ τὸν συγγρ.) ἔχουν ἐκδοθῆ. Τὸ ἀναφερόμενο ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἀντίπραξις τῆς φύσεως» εἶναι ἔμμετρο καὶ περιλαμβάνεται στὰ «Ποιημάτια Ἰατρικά» [2].

Ὁ τίτλος τοῦ ἔργου τοῦ Εὐστ. Ἀθανασίου δὲν εἶναι «Ἡ ἱστορία τῆς σκίλλης», ὅπως τὸν ἀναγράφει ὁ συγγρ. Ἀκριβέστερα τὸν σημειώνει ὁ Σ. Ἀριστάρχης: «Historia radicis scillae marinae. Ἐν Ἄλλη 1794, εἰς 4ον» [3].

Γιὰ τὸν Ἰωάννη Δονᾶ ὁ συγγρ. δὲν κατέφυγε στὴν ἀναζήτησι τῶν πορισμάτων τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης [4], ἀλλὰ βασίσθηκε σὲ πληροφορίες, ποὺ δίδουν πρόχειρα καὶ ἀνασφαλῆ δημοσιεύματα. Ἔτσι σημειώνει· «Ἂν καὶ δὲν γνωρίζωμεν σήμερον τοὺς τίτλους τῶν ἐργασιῶν [τῶν ἰατρικῶν;] ποὺ ἐξέδωσεν ὁ Ἰωάνν. Δονᾶς ἢ Πασχάλης, ἐν τούτοις φαίνεται [ἀπὸ ποῦ;] ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀξιόλογα. Ἰδιαιτέρως οὗτος ἠσχολήθη μὲ τὴν μετάφρασιν ξένων ἰατρικῶν ἔργων εἰς διαφόρους γλώσσας, τὰ ὁποῖα ἐξέδωσεν εἰς τὴν Βενετίαν τὸ ἔτος 1793».

Παρατηρῶ ὅτι «Πασχάλης» εἶναι τὸ κύριο ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ ἰατροῦ Ἰω. Δονᾶ. Στὰ 1793 δὲν «ἐξέδωσε» μεταφράσεις ξένων ἰατρικῶν συγγραμμάτων, ἀλλὰ ἕνα ἰταλικὰ γραμμένο ἀνώνυμο καὶ μὲ ψευδῆ τόπο ἐκδόσεως ἀπολογητικὸ ἔργο [5], ποὺ δημοσιεύθηκε τὸ 1802 καὶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφρασι ἀνωνύμως [6].

1. «Δημητρίου Καρακάσση, ἰατροφιλοσόφου καὶ Ἰατροῦ τῆς πόλεως Βουκουρεστίου καὶ τοῦ ἐν ταύτῃ Νοσοκομείου τοῦ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, Ποιημάτια Ἰατρικά, ἅπερ ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τὴν Λατινίδα φωνὴν μετήνεγκε. Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας ͵αψϟε'» (Ἰδ. Γ. Γ. Λαδᾶ - Ἀθ. Δ. Χατζηδήμου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791 - 1795, σ. 348 - 350).

2. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 104 στίχους καὶ ἔχει τίτλο: «Ποιηματίων Ἰατρικῶν Γ': Μὴ δεῖν ἐγχειρεῖν τοῖς ὑπὸ τῶν νοσημάτων κεκρατημένοις ἢ Ἀντίπραξις τῆς φύσεως» (σελ. 132 - 141).

3. Σ. Ἀριστάρχη, Κατάλογος τῶν παρὰ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀπὸ Ἁλώσεως μέχρι τοῦδε συγγραφέντων βιβλίων φυσικοϊστορικῶν, φυσικῶν, γεωγραφικῶν, ἰατρικῶν, μαθηματικῶν καὶ νομικῶν, «Ὁ ἐν ΚΠόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος» ΙΔ', 1879 - 1880, σ. 112. (Πρβλ. Γ. Γ. Λαδᾶ - Ἀθ. Δ. Χατζηδήμου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791 - 1795, σ. 335 - 336, ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

4. Ἰδ. Σπ. Ι. Ἀσδραχᾶ, Ἰωάννης Δονᾶς Πασχάλης (1761 - 1839). Δύο ἄγνωστες νεκρολογίες του, «Ὁ Ἐρανιστής» Α', 1963, σ. 117 - 127 (ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία).

5. «Lettera di un marchese Francesco Albergati Capacelli in apologia alla lettera del Sig. Ab. Compagnoni, quella che verte sulla conformita da lui ultimamente scoperta infra Ebrei e Greci. Lipsia [= Venezia] 1793» (Ἰδ. Γ. Γ. Λαδᾶ - Ἀθ. Δ. Χατζηδήμου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791 - 1795, ὅπ.π.π., σ. 272).

6. «Ἐπιστολὴ ἀπολογητικὴ ἑνὸς μαρκίωνος Φραγκίσκου Ἀλβεργάτου Καπακέλλου κατὰ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ κὺρ ἀββᾶ Κομπαγνώνου ἀναστρεφομένης περὶ τὴν ὁμοιότητα νεωστὶ παρ' ἐκείνου ἀνακαλυφθεῖσαν ἀναμέσον Ἑβραίων καὶ Ἑλλήνων, μεταπεφρασμένη

Ἀπὸ τὸν Ἀνδρ. Μουστοξύδη [1] ἔχουν καταγραφῆ καὶ τίτλοι ὁμιλιῶν τοῦ Ἰω. Δονᾶ στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία, στὴν ὁποία ἦταν μέλος.

Ἡ θέσις τοῦ Δημ. Ραζῆ δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι στὸ κεφάλαιο, ὅπου ὁ συγγρ. παρουσιάζει, «τὴν συγγραφικὴν δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων ἰατρῶν ἐπὶ θεμάτων τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης», ἀφοῦ «τὸ μόνον διασωθὲν βιβλίον ἀναφέρεται ἐπὶ μαθηματικοῦ θέματος» (ποὺ ὅμως δὲν προσδιορίζεται). Ὁ Ém. Legrand πάντως παραθέτει πλήρη τὸν τίτλο, μὲ τὰ ἐπὶ μέρους περιεχόμενα [2]. Θὰ προσθέσω ὅτι τὸ ἔργο τοῦτο χειρόγραφο καὶ μὲ τὴν ἔνδειξι «Ἐν Φιλιππουπόλει, ἐν ἔτει σωτηρίῳ ͵αψϟδῳ Μουνιχιῶνος ε' μεσοῦντος» εὑρίσκεται ὑπ' ἀρ. 1233 στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη καὶ διασῴζει ἐπίγραμμα τοῦ κτήτορος Ἀναστασίου Γεωργιάδου - Λευκίου [3].

Γιὰ τὸν Ἀδαμ. Κοραῆ ὁ συγγρ. περιορίζεται νὰ παραπέμψῃ σ' ἕνα προγενέστερο δημοσίευμά του [4], ὅπου ὅμως δὲν ὑπάρχει καμμιὰ βιβλιογραφικὴ ἔνδειξις. Στὴν διατριβή του ὑποστηρίζει ὅτι «ἀνεῦρε» στὴν Βιβλιοθήκη τῆς Χίου «ἀνεκδότους πραγματείας» τοῦ Ἀδ. Κοραῆ «ἢ καὶ ἁπλᾶς σημειώσεις καὶ σχόλια ἀναφερόμενα εἰς ἰατρικὰ θέματα». Εἶναι περίεργο ὅτι δὲν σημειώνονται τοὐλάχιστον δημοσιευμένες (ἀξιόλογες) ἐργασίες, ποὺ ἀναφέρονται στὰ χειρόγραφα τοῦ Ἀδ. Κοραῆ [5] ἢ στὴν ἀξιολόγησι τῆς προσφορᾶς του ὡς ἰατροῦ [6]. Ὁπωσδήποτε εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ὅτι πραγματώνεται ὁ σκοπὸς τοῦ συγγραφέως «νὰ παρουσιάσῃ τὴν συμβολὴν καὶ προσφορὰν τοῦ Ἀδαμ. Κοραῆ πρὸς τὴν ἰατρικήν», ὅταν στὶς δύο σελίδες, ποὺ τοῦ ἀφιερώνει, περιορίζεται κυρίως νὰ καταγράψῃ ἀτελῶς ἰατρικὰ ἔργα του;

ἐκ τῆς ἰταλικῆς γλώσσης εἰς τὸ ἁπλο - ἑλληνικὸν ͵αωβ', Ἐνετίησι, 1802» (Ἰδ. Ém. Legrand, Bibliographie Ionienne, t. I. Paris 1910, σ. 183).

1. [Ἀ. Μουστοξύδου], Ἱστορικῶν καὶ Φιλολογικῶν Ἀναλέκτων, ἐκδεδομένων ὑπὸ Μιχαὴλ Ἀνδρ. Μουστοξύδου. Τόμ. Α'. Κέρκυρα 1872, σ. 20. (Πρβλ. καὶ Σπ. Ι. Ἀσδραχᾶ, Ἰω. Δονᾶς Πασχάλης ὅπ.π.π., σ. 122 σημ. 6, ὅπου ὅμως θεωρεῖται ὁ Μιχ. Μουστοξύδης ὡς συγγραφεὺς τῆς ἐργασίας «Περὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἀκαδημιῶν»).

2. Ἰδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique, XVIII s., t. II, ὅπ.π.π., σ. 469 - 470.

3. Ἰδ. Ἰω. Σακκελίωνος καὶ Ἀλκ. Σακκελίωνος, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις 1892, σ. 224.

4. Ἀθ. Γκιάλα, Χῖοι ἰατροὶ κατὰ τὴν Ἐθνεγερσίαν τοῦ 1821, «Χιακὴ Ἐπιθεώρησις» 13, 1975, σ. 118 - 119.

5. Ἰδ. Στ. Καββάδα, Ἡ ἐν Χίῳ βιβλιοθήκη Κοραῆ. (Ἱστορία - Κατάλογος χειρογράφων). Ἐν Ἀθήναις 1933, σ. 124 - 158 (ὅπου οἱ ἀρ. 276 - 574 ἀναφέρονται σὲ χειρόγραφα τοῦ Ἀδ. Κοραῆ). Ar. Kousis, Les manuscrits médicaux inédits d'Adamant Coray. I: Les Traductions, «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» 8, 1933, σ. 371 - 377. II: Anciens textes médicaux grecs, Αὐτ. 9, 1934, σ. 158 - 164.

6. Ἀρ. Κούζη, Ὁ Κοραῆς ὡς ἰατρός, «Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» 8, 1933, σ. (71) - (93).

Γιὰ τὸν Μᾶρκο τὸν Κύπριο ὁ συγγρ. στηρίζεται στὸν Κ. Σάθα καὶ ὑποστηρίζει ὅτι «τὰς μόνας πληροφορίας ποὺ ἔχομεν εἶναι ὅτι οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὴν Κύπρον περὶ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ὅτι ἤσκησε τὴν ἰατρικὴν εἰς τὰς παραδουναβίους περιοχάς...». Πρόκειται ὡστόσο γιὰ τὸν πολὺ γνωστὸ Μᾶρκο Πορφυρόπουλο [1], διακεκριμένο διδάσκαλο τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ ΙΖ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰ. (στὸν Τύρναβο καὶ ἀπὸ τὸ 1702 στὴν Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου), ὀστιάριο τῆς Μεγ. Ἐκκλησίας, ἱδρυτικὸ μέλος τῆς Σχολῆς Καστοριᾶς, ἐπιμελητὴ ἐκδόσεως Ἑρμηνείας καὶ Ἀκολουθίας σὲ Ἐγκαίνια ναοῦ καὶ μεταφραστὴ ἔργων ἰατρικῶν, ἱστορικῶν καὶ ἄλλων.

Ἡ μετάφρασις τοῦ ἔργου τοῦ Ἱπποκράτους, τὴν ὁποία σημειώνει ὁ συγγρ., σώζεται στὸ χειρόγραφο ὑπ' ἀριθ. 1500 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ἀπὸ τὸ ὁποῖο καὶ ἀποσπασματικῶς δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Σοφ. Οἰκονόμου [2].

Γιὰ τὸν Γεώργ. Σακελλάριο [Σακελλαρίου] (καὶ ὄχι «Σακελλάρη» ὅπως γράφει ὁ συγγρ.) ἀγνοεῖται τὸ βασικὸ ἄρθρο τοῦ ἰατροῦ Κ. Ἀ. Γουναροπούλου [3], ποὺ τὸ περιεχόμενό του ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Π. Λιούφης [4]. Ἔτσι δὲν ἀναφέρεται τὸ ἔτος θανάτου τοῦ Κοζανίτη ἰατροῦ (1838) καὶ δὲν μνημονεύονται (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη «Πρακτικὴ παθολογία», κατὰ μετάφρασι ἔργου τοῦ Hunfeland) καὶ οἱ ἀνέκδοτες μεταφράσεις «Γενικῆς Παθολογίας», διτόμου «Χημικῆς» καὶ ἄλλα ἔργα.

Κατὰ τρόπο σφαλερὸ γράφεται ὅτι ὁ Γ.Σ. μετέφρασε «καὶ τὴν Ἑλληνικὴν Ἀρχαιολογίαν» τοῦ «Ἀνάχαρση τοῦ Νέου», ποὺ «Ἐξέδωσεν εἰς τὴν Βιέννην τὸ ἔτος 1797». Πρόκειται γιὰ δύο διαφορετικὰ ἔργα [5].

1. Ἰδ. Ἀγγ. Π. Νικολοπούλου, Ἡ ὑπὸ τοῦ Μάρκου Πορφυροπούλου μετάφρασις τῶν Ἀνεκδότων τοῦ Προκοπίου, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 41, 1974, σ. 211 - 216 (ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία).

2. Σοφ. Κ. Οἰκονόμου, Περὶ Μάρκου τοῦ Κυπρίου καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ συγγραφείσης εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον Ἑρμηνείας τῶν Ἱπποκράτους Ἀφορισμῶν Διατριβὴ [...]. Ἀθήνησιν 1843.

3. Κ. Α. Γουναροπούλου, Κοζανικά: Γεώργιος Σακελλάριος, «Πανδώρα» 22, ἀρ. 528 (15 Μαρτίου 1872), σ. 557 - 558.

4. Π. Λιούφη, Ἱστορία τῆς Κοζάνης. Ἐν Ἀθήναις 1924, σ. 292 - 296.

5. α') «Ἀρχαιολογία συνοπτικὴ τῶν Ἑλλήνων περιέχουσα τὰς δογματικάς, πολιτικὰς καὶ πολεμικὰς τάξεις, ἅμα δὲ καὶ τὰ ἤθη αὐτῶν [...]. Ἐρανισθεῖσα ἐκ διαφόρων συγγραφέων παρὰ Γεωργίου Κωνσταντίνου Σακελλαρίου τοῦ ἐκ Κοζάνης [...] 1796 Βιέννη» (Ἰδ. Γ. Γ. Λαδᾶ - Ἀθ. Δ. Χατζηδήμου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796 - 1799, ὅπ.π.π., σ. 6 - 10). β') «Περιήγησις τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τὸ μέσον τοῦ τετάρτου Αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ, συντεθεῖσα ἐν τῇ γαλλικῇ διαλέκτῳ παρὰ τοῦ κυρίου Βαρθολομαίου καὶ μεταφρασθεῖσα παρὰ Γεωργίου Κωνσταντίνου Σακελλαρίου ἐκ Κοζάνης [...]. Τόμος πρῶτος. Ἐν Βιέννῃ 1797» (Ἰδ. Γ. Γ. Λαδᾶ - Ἀθ. Δ. Χατζηδήμου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796 - 1799, ὅπ.π.π., σ. 87 - 92).

14 - 5 - 1979

Φυσικὰ ὁ Γ. Σακελλαρίου παραμένει στὴν ἱστορία τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων κυρίως ὡς ποιητής, μὲ προρρομαντικὲς τάσεις [1].

Οἱ σχετικὲς παρατηρήσεις θὰ μποροῦσαν νὰ ἐκταθοῦν καὶ στοὺς ἄλλους ἰατρούς, ποὺ καταγράφει ὁ συγγρ.

Ὁπωσδήποτε κρίνω σκόπιμο νὰ σημειώσω ἐδῶ, πάλι ἐνδεικτικῶς, Ἕλληνας ἰατρούς, ποὺ ζοῦν καὶ δροῦν κυρίως στὸν ΙΗ' αἰῶνα, γνωστοὺς ἀπὸ διάφορες πηγές [2], κάποτε καὶ μὲ συγγραφικὸ ἰατρικὸ ἔργο, ποὺ δὲν ἀναφέρονται ὅμως στὴν διατριβή:

Ἀντώνιος - Ἄνθιμος Δαμουλιᾶνος, Ζακυνθινὸς († 1737) [3].

Ἰωάννης Μελισσηνός, Ζακυνθινὸς († στὴν Ρωσία, 1754) [4].

Παναγιώτης Κοντοειδής [5]. Τὸ 1732 ἐδημοσίευσε τὸ ἔργο: «Dissertatio medica inauguralis de morbis aetatum, quam annuente Deo ter optimo maximo ex auctoritate rectoris magnifici D. Taconis Hajonis van den Honert, s.s. theologiae doctoris, ejusdemque facultatis ut et antiquitatum judaicarum professoris ordinarii, nec non amplissimi senatus academici concensu et nobilissimæ facultatis medicæ decreto, pro gradu doctoratus, summisque in medicina honoribus et privilegiis ritè ac legitimè consequendis, solemni et amico omnium examini publicè exponet Panajota Condoidi, Corcyrensis Græcus, ad diem Septembris MDCCXXXII h.l.q.s. Lugduni Batavorum, Apud Conradum Wishoff 1732» [6].

Νικόλαος Ἀθηναῖος, Ζακυνθινὸς († ἀρχὲς ΙΘ' αἰ., σὲ ἡλικία ἄνω τῶν 80 ἐτῶν) [7]. Τὸ 1744 γνωρίζει τὸ ἔργο τοῦ J. Lock καὶ μελετάει ἠθικὴ φιλοσοφία [8].

1. Ἰδ. Γλ. Πρωτοπαπᾶ - Μπουμπουλίδου, Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ὅπ.π.π., σ. κϛ' - κζ', 316 - 317 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

2. Δὲν σημειώνονται ὅσοι ἀναφέρονται στὰ γενικώτερα ἔργα, ποὺ ἀνέγραψα πιὸ πάνω, σ. 398, σημ. 6.

3. Λ. Χ. Ζώη, Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου, Τόμ. Α', ὅπ.π.π., σ. 145.

4. Λ. Χ. Ζώη, Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου, Τόμ. Α', ὅπ.π.π., σ. 413.

5. Βιβλιογραφικὸ ὑλικὸ ἀνέκδοτο ὑπάρχει στὰ κατάλοιπα τοῦ Ém. Legrand. (Ἰδ. Φιλ. Ἠ. Ἠλιοῦ, Προσθῆκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Α' Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ É. Legrand καὶ τοῦ H. Pernot (1515 - 1799). Ἀθήνα 1973, σ. 15).

6. Ἰδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, σ. 240 - 242.

7. Σπ. Δὲ Βιάζη, Οἱ ἰατροὶ τῆς Ἑπτανήσου, «Ἐλπὶς» (Ζακ.) 41, 1915, ἀρ. 2067, σ. 1 (Πρβλ. καὶ Ém. Legrand, Bibliographie Ionienne, t. I, ὅπ.π.π., σ. 225).

8. Ἀ. Ἀγγέλου, Πῶς ἡ νεοελληνικὴ σκέψη ἐγνώρισε τὸ «Δοκίμιον» τοῦ John Lock, «Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση» Ζ', ἀρ. 6, Φθινόπωρο 1954, σ. 129 σημ. 2.

Ἰάκωβος Ἀλμπρόν, Ζακυνθινὸς Ἑβραϊκῆς καταγωγῆς, περὶ τὸ 1741 [1].

Ἀναστάσιος δὲ Τζὲν-Στέλλας, Ζακυνθινός. Ἤσκησε τὴν ἰατρικὴ στὰς Πάτρας ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰ. ὡς τὸ 1770, ὁπότε ἐπέστρεψε στὴν Ζάκυνθο [2].

Φραγκῖσκος Ταγιαπιέρας, Ζακυνθινός [3]. Σώζεται ἰταλικὸ ποίημά του (1709) πρὸς τιμὴν τοῦ Γ. Ὑπομενᾶ [4], ποὺ ἀναδημοσίευσε ὁ Ν. Κατραμῆς [5].

Τοὺς τέσσερες τελευταίους αὐτοὺς Ζακυνθινοὺς ἰατροὺς ἀναφέρει καὶ ὁ Σαβόγιας Ρούσμελης στὴν α' σκηνὴ τῆς Α' πράξεως (στίχ. 23 - 27) τοῦ ἔργου του «Κωμῳδία τῶν Ψευτογιατρῶν», ποὺ γράφηκε στὶς 19 Μαρτίου 1745 [6].

Μᾶρκος Μεσσαλᾶς, Ζακυνθινὸς (1748 - 1808) [7].

Ἐμμ. Ἀντ. Ρῖζος, Κωνσταντινουπολίτης [8]. Ἐδημοσίευσε τὸ ἔργο: Essai sur la nouvelle doctrine médicale de Brown, en forme de lettre par Emmanuel Rizo, de Constantinople. A Paris an 1797» [9].

Χριστόφορος Δημ. Ραζῆς, Κεφαλονίτης. Ἐσπούδασε στὴν Pisa (1798) [10]. Σ' αὐτὸν ἀποδίδεται τὸ ἔργο: «Memoria sulle febri infiammatorie, dedicate al Vacca. Pisa 1796» [11].

---

1. Λ. Χ. Ζώη, Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου. Τόμ. Α', ὅπ.π.π., σ. 38.
2. Ἰδ. Λ. Χ. Ζώη, Κρητικαὶ σελίδες, «Κρητικὰ Χρονικὰ» 9, 1955, σ. 73.
3. Σπ. Δὲ Βιάζη, Οἱ ἰατροὶ τῆς Ἑπτανήσου, «Ἐλπὶς» (Ζακ.), ὅπ.π.π., ἀρ. 2113, σ. 2.— Λ. Χ. Ζώη, Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου, ὅπ.π.π., σ. 635.
4. «Ἀπανθίσματα ποιητικὰ συλλεχθέντα εἰς τὴν ἔνδοξον καὶ ὑπέρλαμπρον ἰατροφιλόσοφον δαφνοστεφηφορίαν τοῦ εὐγενεστάτου καὶ λογιωτάτου κυρίου Γεωργίου Ὑπομενᾶ εὐπατρίδου Τραπεζοῦντος [...]. Ἐνετίησιν 1709», σ. 37.
5. Ν. Κατραμῆ, Φιλολογικὰ ἀνάλεκτα Ζακύνθου, ὅπ.π.π., σ. 372 - 373.
6. Ἰδ. Γλυκ. Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου, Σαβόγιας Ρούσμελης. Ἀθῆναι 1971, σ. 30 - 31 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία), 41.
7. Λ. Χ. Ζώη, Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου. Τόμ. Α', ὅπ.π.π., σ. 419.
8. E. R. R[angabé], Livre d'Or de la Noblesse Phanariote, ὅπ.π.π., σ. 168.
9. Γ. Γ. Λαδᾶ-Ἀθ. Δ. Χατζηδήμου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796 - 1799, ὅπ.π.π., σ. 103 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).
10. Ἰδ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Οἱ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1789 - 1809 καὶ 1818 - 1841 Κεφαλλῆνες διδάκτορες Ἰατρικῆς, ὅπ.π.π., σ. 167.
11. Γ. Γ. Λαδᾶ-Ἀθ. Δ. Χατζηδήμου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796 - 1799, ὅπ.π.π., σ. 42 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία). Στὸν ἴδιο συγγραφέα ἀποδίδεται καὶ τὸ ἔργο: «Discorso sull'attrazione universale del Newton. Napoli 1791» (Ἰδ. Γ. Γ. Λαδᾶ-Ἀθ. Δ. Χατζηδήμου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791 - 1795, ὅπ.π.π., σ. 100).

Νικόλαος Βουβούλιος (1647 - μετὰ τὸ 1724), Κρητικός [1], «ἰατροσοφιστής», ὅπως ὁ ἴδιος ὑπογράφεται, γνωστὸς κυρίως ὡς διορθωτὴς λειτουργικῶν καὶ ἄλλων βιβλίων καὶ ὡς ἐπιγραμματοποιὸς τοῦ ΙΗ' αἰ. [2].

Ἀθανάσιος Κομνηνὸς-Ὑψηλάντης (1711 - c. 1789), διδάκτωρ τῆς Ἰατρικῆς τὸ 1738, ἀρχίατρος τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας Γρηγ. Γκίκα καὶ τοῦ Ρεγὴπ - πασᾶ καὶ συγγραφεὺς χρονογραφίας μὲ τίτλο «Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Πολιτικῶν βιβλία δώδεκα» [3].

Διονύσιος-Ἰωάννης Ἀβραμιώτης (1747 - 1835). Ζακυνθινός [4].

Γεώργιος Νικολετάκης (c. 1782), Κρητικός, δωρητὴς χειρογράφων κωδίκων καὶ παλαιῶν ἐκδόσεων στὸν Ἅγιο Μηνᾶ [5].

Μιχελῆς Παλταδάκης (c. 1786), Κρητικός, στὸν ὁποῖο χαρίζει «κανονικὰ πεσκέσια» ὁ μητροπολίτης Κρήτης Μάξιμος (1786 - 1800) [6].

Λουδοβῖκος Γρηγορίου Πανᾶς, Κεφαλονίτης, διδάκτωρ (1793) τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Pisa [7].

Σεραφεὶμ Νικολάου Πανᾶς, Κεφαλονίτης, διδάκτωρ (1793) τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Pisa [8].

Παναγιώτης Νικολαΐδης, Ἠπειρώτης. Σώζεται δίπλωμά του τῆς Ἰατρικῆς (12 Ἀπριλίου 1799): «Antylli veteris chirurgi. Τὰ Λείψανα, consensu Facultatis medicae Hallensis ut summos in arte medica honores legitime aquirat, praeside Curtio Sprengel, Medic. et Botan. P.P.O. D. XII Apr. MDCCIC. Publice ventilanda exhibet Panajota Nicolaides, Epirota, soc. Sydenham sodalis. Halis Magdeburgicis. Typ. Io. Iac. Gebaueri MDCCIC» [9].

---

1. Ἀθ. Ε. Καραθανάση, Ἡ Φλαγγίνειος Σχολὴ τῆς Βενετίας, ὅπ.π.π., σ. 251 - 253 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία).
2. Ἰδ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. I, ὅπ.π.π., σ. 32, 46 - 47, 97, 102, 137 - 140, 143 - 144, 187 - 190, 192 - 194, 198 - 199.
3. Ἰδ. Στ. Χ. Σκοπετέα Οἱ Ὑψηλάνται. Ἡ Τραπεζουντιακὴ καταγωγή τους, «Ἀρχεῖον Πόντου» 20, 1955, σ. 226 - 234. (Πρβλ. καὶ Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, «Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν». Τὸ ἔργο ἑνὸς Φαναριώτου Χρονογράφου, ἐφ. «Ἐλεύθερος Κόσμος» 24, 25 Φεβρουαρίου 1979).
4. Λ. Χ. Ζώη, Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου, τόμ. Α', ὅπ.π.π., σ. 19, 37.
5. Ἰω. Ε. Χαβάκη, Οἱ Γιατροὶ τοῦ Μεγάλου Κάστρου, ὅπ.π.π., σ. 78.
6. Ἰω. Ε. Χαβάκη, Οἱ Γιατροὶ τοῦ Μεγάλου Κάστρου, ὅπ.π.π., σ. 80 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).
7. Ν. Β. Τωμαδάκη, Οἱ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1789 - 1809 καὶ 1818 - 1841 Κεφαλλῆνες διδάκτορες Ἰατρικῆς, ὅπ.π.π., σ. 167.
8. Ν. Β. Τωμαδάκη, Οἱ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1789 - 1809 καὶ 1818 - 1841 Κεφαλλῆνες διδάκτορες Ἰατρικῆς, ὅπ.π.π., σ. 167.
9. Ἰδ. Γ. Γ. Λαδᾶ-Ἀθ. Δ. Χατζηδήμου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796 - 1799, ὅπ.π.π., σ. 249 - 250 (ὅπου καὶ φωτοτυπία τοῦ τίτλου).

Διονύσιος Ροΐδης, Ζακυνθινός (1763 - 1835) [1], γνωστός ἰδιαίτερα γιὰ τὴν συμμετοχή του στὸν ζακυνθινὸ κύκλο τοῦ Ἐθνικοῦ Ποιητοῦ [2]· ὅπου καὶ γίνεται ἀντικείμενο σατίρας [3].

Ἐκδεδομένα ἐπιστημονικὰ ἔργα του, στὸν ΙΗ' αἰῶνα, εἶναι : α') «Memoria intorno all'uso di due specifici a favore delle donne gravide, traduzione dal francese del dottore Dionisio Roidi corredata di varie annotazioni. In Firenze MDCCLXXXVI» [4]. — β') «Dissertazione epistolare del dottore Dionisio Roidi, indirizzata ad un suo amico, intorno alle cause generali influenti a rendere insalubre l'Atmosfera, ed in particolare intorno alla costituzione dell'aria della villà di Litacchià. In Venezia 1790» [5].

Θεόδωρος Γεωργιάδης, ἀπὸ τὴν Στεφανούπολι. Σώζεται ἔντυπο δίπλωμά του τῆς ἰατρικῆς ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἰένας (17 Ἰουνίου 1797) : «Ordinis medici Ienensis H. T. Decanus D. Ernestus Antonius Nicolai sollemnia inauguralia dignissimi ac doctissimi medicinae utriusque candidati Theodori Georgiadae Stephanopolitani a d. XVII Junii MDCCXCVII, publice habenda indicit. Praemittitur commentationis de curatione febrium intermittentium per evacuantia. Partic. VI. Ienae, Litteris Maucianis» [6].

Στὸ τελευταῖο κεφάλαιο τῆς διατριβῆς («Κέντρα Ἐπιστημονικῆς ἀσκήσεως τῆς ἰατρικῆς εἰς τὸν κατεχόμενον Ἑλληνικὸν χῶρον κατὰ τὸν Δέκατον Ὄγδοον αἰῶνα») γίνεται «Ἐν συντομίᾳ» ἀναφορὰ «Εἰς τὰ Νοσοκομεῖα καὶ τὰ Νοσηλευτήρια ἐκεῖνα, ὅπου ὑπευθύνως καὶ ἀποδοτικῶς ἠσκεῖτο ἡ ἰατρική» καὶ στὰ Φαρμακεῖα. Οἱ πληροφορίες, ποὺ συγκεντρώνονται, εἶναι ἐνδιαφέ-

1. Ἰδ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὁ Σολωμὸς καὶ οἱ Ἀρχαῖοι. Ἀθῆναι 1943, σ. 133 - 136.— Γλ. Πρωτοπαπᾶ - Μπουμπουλίδου, Τὸ θέατρον ἐν Ζακύνθῳ ἀπὸ τοῦ ΙΖ' μέχρι τοῦ ΙΘ' αἰῶνος (ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότων κειμένων). Ἀθῆναι 1958, σελ. 35 - 36.

2. Ἰδ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Τὰ Ἔργα τοῦ Διον. Σολωμοῦ. Εἰσαγωγή, ὑπομνήματα, κατάταξις. Ἀθῆναι 1954, σ. λε' - λϛ'.— Ε. Κριαρᾶ, Διονύσιος Σολωμός: Ὁ βίος - τὸ ἔργο. Θεσσαλονίκη 1957, σ. 31.

3. Ν. Β. Τωμαδάκη, Τὰ Ἔργα τοῦ Διον. Σολωμοῦ, ὅπ.π.π., σ. λϛ'.— Γλ. Πρωτοπαπᾶ - Μπουμπουλίδου, Ἀντ. Μάτεσι «Ἔργα : Ἔμμετρα καὶ Πεζά». (Ἅπαντα τῶν Νεοελλήνων Κλασσικῶν) Ἑταιρεία Ἑλληνικῶν Ἐκδόσεων. Ἀθῆναι [1968], σ. η' - θ', 52 - 62, 324 κ.ἑξ.

4. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. II, ὅπ.π.π., σ. 458 - 459.

5. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique XVIII s., t. II, ὅπ.π.π., σ. 505 - 506.

6. Γ. Γ. Λαδᾶ - Ἀθ. Δ. Χατζηδήμου, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796 - 1799, ὅπ.π.π., σ. 106 (ὅπου καὶ φωτοτυπία τοῦ τίτλου).

ρουσες· ἡ ἔλλειψις ὅμως καὶ ἐδῶ τῆς ἀκριβοῦς τεκμηριώσεως μειώνει τὴν σημασία τῆς σχετικῆς ἐρεύνης. Προχείρως σημειώνω ἐργασίες, ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἀντικείμενο αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, καὶ ὅμως δὲν ἔχουν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν [1].

Εἶναι φυσικὸ σὲ θέματα, ὅπως τῆς διατριβῆς τοῦ ἰατροῦ κ. Ἀθ. Γκιάλα, ὅπου ἡ ἔκθεσις τῶν πραγμάτων καὶ ἡ προβολὴ τῶν προσώπων γίνεται κατὰ τρόπο ἱστορικο - φιλολογικό, νὰ παρουσιάζωνται ἐλλείψεις καὶ σφάλματα. Ἡ ἔρευνα αὐτοῦ τοῦ εἴδους προϋποθέτει εἰδικὲς γνώσεις καὶ ἀπαιτεῖ ἐφαρμογὴ μεθόδων, ποὺ ἴσως εἶναι διαφορετικὲς ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴν μελέτη καθαρὰ ἰατρικῶν ζητημάτων. Θὰ προσέθετα ὅτι ἰδανικὴ θὰ ἦταν ἡ συνεργασία ἑνὸς φιλολόγου καὶ ἑνὸς ἰατροῦ. Γι' αὐτὸ καὶ ἐπέγραψα τὴν κριτική μου «Συμβολὴ στὴν ἔρευνα γιὰ τοὺς Ἕλληνας ἰατροὺς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος».

ΦΑΙΔΩΝ Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΗΣ

1. Ἕκτ. Σαραφίδου, Αἱ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Φαναριωτῶν ἐπιδημίαι ἐν Μολδοβλαχίᾳ, «Ἰατρικὰ Χρονικὰ» Γ', ἀρ. 7, Ἰούλιος 1930, σ. 493 - 500.— Σπ. Δὲ Βιάζη, Τὰ ἐν Ἑπτανήσῳ Φαρμακεῖα ἐπὶ Ἑνετοκρατίας (1204 - 1797), περ. «Φύσις» (Αὔγουστος - Ὀκτώβριος 1913), σ. 80 - 81, 97 - 99, 112 - 113, 134 - 135.— Σπ. Ν. Ἀρδαβάνη - Λυμπεράτου, Τὰ Φαρμακεῖα ἐν Ἑπτανήσῳ ἐπὶ Βενετοκρατίας. (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Παγκοσμίου Φιλολογικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας»). Ἀθῆναι 1934.

ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΠΗΓΑ πάπα καὶ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ἐκδιδόμεναι ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 296 χειρογράφου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας ὑπὸ μητροπολίτου Ἀξώμης Μεθοδίου ⟨Φούγια⟩, Ἀθῆναι 1976 (=Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος Ἀλεξανδρείας, τόμοι 52-57), 8ᵒ, σσ. 375.

Εἰς παλαιοτέρους χρόνους δύσκολος ἦτο ἡ ἔκδοσις ἑνὸς ἐπιστολαρίου πλήρους μιᾶς ἐξαιρέτου προσωπικότητος τῶν Γραμμάτων, οἷοι εἶναι οἱ Μάξιμος Μαργούνιος καὶ Μελέτιος ὁ Πηγᾶς. Ἡ δυσκολία προήρχετο ἐκ τοῦ πλήθους τῶν χειρογράφων, τινὰ τῶν ὁποίων ἦσαν ἀπρόσιτα, τοῦ ὄγκου τῶν ἑκατοντάδων ἐπιστολῶν καὶ τῆς ἐξακριβώσεως ἑκατοντάδων προσώπων μεθ' ὧν οἱ ἐπιστολογράφοι ἀντήλλασσον γράμματα, ἢ τοὺς ὁποίους ἀναφέρουν εἰς τὰ κείμενά των. Οὐδὲ παραβλέπω τὴν φύσιν τῶν κειμένων, τινὰ τῶν ὁποίων εἶναι λύσεις ἀποριῶν ἢ δογματικαὶ πραγματεῖαι, καὶ δὲν νοοῦνται εὐκόλως ὑπὸ τῶν φιλολόγων τοῦ καιροῦ μας. Ὑπῆρχον λοιπὸν πολλαὶ δυσκολίαι διὰ μίαν ἀπηρτισμένην ἔκδοσιν.

Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐδημοσιεύθησαν τόσοι κατάλογοι χειρογράφων, ἀφ' ἧς ἡ τέχνη τῆς φωτογραφίας καὶ τῶν φωτοαντιγράφων διηυκόλυναν τὴν αναπαραγωγὴν τῶν τε χειρογράφων καὶ τῶν ἐντύπων, ὅταν μάλιστα ὑπάρχουν Ἀκαδημίαι καὶ Ἰνστιτοῦτα Ἐρευνῶν, θὰ ἀνέμενέ τις ὅτι καὶ ἐξ ἐπόψεως συνεργατῶν καὶ δαπάνης καὶ μεθοδικῆς καθοδηγήσεως θὰ εἴχομεν εὐκολυνθῆ ὥστε νὰ προχωρῶμεν οὐχὶ πλέον εἰς τὴν κατὰ κώδικας ἔκδοσιν κειμένων (ὡς κατ' ἀνάγκην ἔπραξαν οἱ παλαιότεροι É. Legrand, K. N. Σάθας κ.ἄ. πολλοί, καὶ προκειμένου περὶ Μ. Μαργουνίου ὁ Πολ. Ἐνεπεκίδης) ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει ὅσον δυνατὸν εὐρυτέρας καὶ πλησιεστέρας πρὸς τὸν συγγραφέα παραδόσεως (ἡ ὁποία κάποτε εἶναι καὶ σύγχρονός του ἔντυπος) καὶ βιβλιογραφίας. Φαίνεται ὅμως ὅτι εἴμεθα ἀκόμη μακρὰν τοιαύτης πραγματώσεως καὶ οὐδὲν ἐπιστημονικὸν Σῶμα ἢ Ἵδρυμα ἐν Ἑλλάδι σκοπεῖ εἰς τὴν ἀναπλήρωσιν τῶν σχετικῶν ἐλλείψεων διὰ τῆς συνολικῆς ἐκδόσεως ἔργων ἐξ ὧν θὰ ἐφωτίζετο ἡ ἱστορία καὶ ἡ πνευματικὴ τοῦ Γένους κατάστασις κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα καὶ ἡ συμβολή μας εἰς τὴν Ἀναγέννησιν.

Ὑπὲρ τὸν αἰῶνα, μεσαιωνολογοῦντες λόγιοι, ὡς ὁ Ἰω. Σακελλίων, ἐζήτουν τὴν ἔκδοσιν τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ μεγάλου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, πρὸς διαφώτισιν τῆς τε προσωπικῆς του δράσεως καὶ τῆς ἐποχῆς, καὶ διὰ τὴν αὐταξίαν τῶν ἐπιστολικῶν κειμένων, πέρα τῶν ἐν αὐτοῖς περιεχομένων ἱστορικῶν εἰδήσεων διὰ τὴν μεταξὺ τοῦ 1575-1601 ἐποχήν, ἀπέκλαιον δὲ διὰ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν συγχρόνων των. Τὰ θέματα ταῦτα ἐγένοντο ἀνιαρᾶς, ὡς ἐφαίνετο, ἀπασχολήσεως ἀντικείμενα ἰδιοτρόπων τινῶν λογίων ὡς ὁ Μυστακίδης ἢ ὁ Ζερλέντης ἢ ἱστοριοδιφῶν ὡς

ὁ Σάθας, ὁ Παπαδόπουλος Κεραμεὺς καὶ ὁ Μανουὴλ Γεδεών. Φιλόλογοι, θεολόγοι πανεπιστημιακοὶ ἢ περιωπῆς δὲν κατεδέχοντο νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ αὐτὰ τὰ κείμενα οὐδ' ἡ Ἐκκλησία ἀντελήφθη ποίαν ἐξ αὐτῶν θὰ ἤντλει συνηγορίαν καὶ λαμπρότητα ἂν τὰ ἐξέδιδεν. Ἐξαίρεσιν βεβαίως ἀπετέλουν ἄνδρες ὡς ὁ Κωνστ. Οἰκονόμος († 1857), ὁ υἱός του ἰατρὸς Σοφοκλῆς, ὁ πατριάρχης Κωνστάντιος Α' ὁ ἀπὸ Σιναίου, ὁ Ματθαῖος Παρανίκας καὶ ἐκ τῶν πρώτων ὁ τότε ἱεροδιάκονος Γερμανὸς Γρηγορᾶς, καὶ φυσικὰ Ρῶσοι μελετηταὶ οἷοι ὁ Π. Οὐσπένσκη, ὁ Malychewsky, ὁ W. Regel (Byzantinorussica, Πετρούπολις 1891-1898) καὶ ὁ πάντων συστηματικώτερος Γάλλος Émile Legrand, ὡρμήθησαν ἄλλος ἐξ ἄλλου λόγου. Τοὺς μελετητὰς (Legrand, Σάθαν, Ζερλέντην κλπ.) διηυκόλυνεν ὁ περὶ τὸν M. Crusius καὶ τὸν 16ον αἰ. διατρίψας πλατυαστικῶς μὲν ἀλλ' εὐδοκίμως Β. Α. Μυστακίδης. Ὁ Regel εἰς τὸ βιβλίον του ἔδωκε τὰς περιγραφὰς τῶν κωδίκων, τὴν βιβλιογραφίαν καὶ τὰ initia (ἀπαρχὰς) τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Πατμιακοῦ κώδικος 396, προελθόντος ἐξ ἀντιγραφῆς τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ κώδ. 524 (τὸν ὁποῖον κατήρτισε Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος καὶ ἀρχιδιάκονος τοῦ Μελετίου Πηγᾶ). Ἀντίγραφον τοῦ Πατμ. 396 εἶναι ὁ 296 Ἀλεξανδρινός. Εἰς Κωνσταντινούπολιν (Χάλκην, Σύλλογον κλπ.) ὑπῆρχον διάφορα ἄλλα ἀντίγραφα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποίησαν οἱ ἐκεῖ μελετηταί.

Ἀφοῦ ἡ ἐργασία ἐπροχώρησε διὰ τοῦ Legrand, ἐκδόντος τὰ τοῦ Μ. Πηγᾶ εὑρισκόμενα (1579-1587) ἐν τῷ λεγομένῳ κώδικι τοῦ Σακελλίωνος σύμμεικτα (νῦν 1896 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος) μὴ συναντώμενα ἀλλαχοῦ, διεφωτίσθησαν δὲ καὶ πολλὰ διὰ τῶν Εἰδήσεων (Notices) τῆς ὑπὸ τοῦ ἰδίου Legrand ἐκδοθείσης Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας, οἱ ἐν Χάλκῃ διδάσκαλοι τῆς Ἱερᾶς Θεολογίας ἀντελήφθησαν ὅτι ἔπρεπε νὰ συνταχθοῦν βιογραφίαι ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου τῶν δύο τοὐλάχιστον συγχρονιζόντων Κρητῶν Μ. Μαργουνίου καὶ Μ. Πηγᾶ, καὶ ἀνέθηκαν τὴν μὲν πρώτην διατριβὴν εἰς τὸν τελειοδίδακτον τῆς Σχολῆς ἱεροδιάκονον τότε Κρῆτα Ἀγαθάγγελον Νινολάκην (1902), τὴν δὲ περὶ Μαξίμου Κυθήρων εἰς τὸν λαϊκὸν μαθητὴν τῆς Σχολῆς Χαράλαμπον Χαραλαμπάκην (1904), οὓς ὁ γράφων, ὡς συμπολίτης αὐτῶν, ἐγνώρισα ἐκ τοῦ πλησίον καὶ συνανεστράφην, τὸν πρῶτον ὡς ἐπίσκοπον Κυδωνίας († 1935) καὶ τὸν δεύτερον ὡς καθηγητὴν τῶν θεολογικῶν μαθημάτων εἰς τὰ Χανιὰ καὶ διδάσκαλόν μου. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ συμπολῖται μου θεολόγοι κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν διατριβῶν των ἔλαβον ὑπ' ὄψιν καὶ χειρόγραφα, ἀλλὰ περὶ τούτων ἄλλοτε. Ἐξέδωκε δὲ ὁ μὲν Νινολάκης (οὕτω καὶ οὐχὶ Νικολάκης ὡς ἐκ παραδρομῆς ἐτυπώθη ἐπανειλημμένως) τὸ περὶ Μελετίου Πηγᾶ αὐτοτελῶς εἰς βιβλίον ἐν Χανίοις 1903, μετὰ πενταετίαν δὲ τὴν Πρὸς τοὺς Κρῆτας Ἀλληλογραφίαν τοῦ Πατριάρχου (ἐξ ὧν εἶχεν ἀντιγράφων κρατήσει, ἠμελημένην πως καὶ ἄνευ γνώσεως τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐκδόσεων καὶ δὴ τοῦ Σακελλίωνος, διότι εἰς τὰ Χανιὰ δὲν ὑπῆρχε τὸ

Δελτίον τῆς Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταιρείας!). Ὁ δὲ Χαραλαμπάκης παραλλήλως διὰ τοῦ ὁμοίως εἰς Χανιὰ ἐκδιδομένου τότε περιοδικοῦ «Κρητικὸς Ἀστὴρ» (1907 - 1908) τὴν βιογραφίαν τοῦ Μαργουνίου. Ἀμφότεροι εἰς τὰ κείμενα τῶν διατριβῶν των περιέλαβον ἀποσπάσματα ἐπιστολῶν τῶν δύο ἀνδρῶν. Εἶναι δέ τις νὰ θαυμάσῃ πόσον εἰσέδυσαν εἰς τὰ θέματά των πρωτόπειροι νεανίαι καὶ δὴ πῶς ὁ μόλις τριακονταετὴς μοναχὸς Νινολάκης ἠδύνατο νὰ γράψῃ βιβλίον τόσης ἐκτάσεως, ἐμβριθείας καὶ ἐνημερότητος! Εἰς τὰ βιβλία τοῦ Νινολάκη παραπέμπουν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα μελετηταὶ τοῦ Μ. Πηγᾶ, πολλοὶ τῶν ὁποίων καὶ ἐξέδωκαν σποράδην ἐπιστολάς. Ἀλλὰ μετὰ δεκαετηρίδας ἔρχεται τώρα ἀπὸ ἀρχιερέα ἡ μόνη συγκεντρωτικὴ ἔκδοσις Ἐπιστολαρίου. Τί δὲ περιέχει ἡ ἐν λόγῳ ἀλληλογραφία; Ἐπιστολὰς καὶ ἔγγραφα ἀπευθυνόμενα πρὸς βασιλεῖς, ἡγεμόνας, ἄρχοντας, ἐκκλησιαστικούς, ὀφφικιαλίους, ἰδιώτας, κληρικοὺς καὶ μοναστάς, εἰς κοινότητας καὶ ἰδιώτας. Ἰδίᾳ: Συστατήρια ἱερωσύνης, ἀπονομὰς ἐκκλησιαστικῶν ὀφφικίων, ἐκδόσεις πατριαρχικὰς δι' ἐγκαίνια ναῶν, διὰ κουρὰν μοναχῶν. Εὐχαριστήρια διὰ τὴν συμμετοχὴν κληρικῶν εἰς οἰκογενειακὰ πένθη τοῦ Μελετίου κλπ.

Ἐξ ἄλλου λύσεις νομοκανονικῶν ζητημάτων σχετικὰς μὲ ἀθέσμους χειροτονίας ἢ παρ' ἐνορίαν ἢ διακατοχὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀρχιερέως δύο ἐπαρχιῶν, μὲ δευτερογαμίας κληρικῶν καὶ πρεσβυτίδων μετὰ χηρείαν (ἐν Κρήτῃ, Κύπρῳ κλπ.), μὲ τὴν χειροτονίαν κανονικῆς ἡλικίας, ἱκανῆς παιδείας καὶ μετὰ δοκιμασίαν κληρικῶν, μὲ τὸν τρίτον γάμον ὡς ἁμάρτημα κανονιζόμενον. Ἄλλαι ἀναφέρονται εἰς τὸ Καλενδάριον, ἀποδοκιμαζομένου τοῦ Γρηγοριανοῦ, τὸν ἑορτασμὸν τοῦ Πάσχα ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων ἐν Ἰταλίᾳ (Ἑνετίᾳ, Μεσσήνῃ) κ.ἄ. χώραις. Ἱκαναὶ καὶ ἐκτεταμέναι αἱ ἀφορῶσαι εἰς δογματικὰ κ.ἄ. ζητήματα, οἷον τὸ πρωτεῖον τοῦ Πάπα, ἡ ἐκπόρευσις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ Καθαρτήριον, τὰ ἄζυμα, αἱ νηστεῖαι κλπ. καὶ ἡ καταπολέμησις κακοδοξιῶν περὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς ἢ λουθηροκαλβινικῶν διδασκαλιῶν, ἢ τὴν καταπολέμησιν τῆς οὐνιτικῆς προπαγάνδας.

Διὰ ποιμαντικῶν ἐπιστολῶν κ.ἄ. κειμένων ὁ Μελέτιος εἴτε ὡς ἐπίτροπος τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, εἴτε ἁπλῶς ὡς πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἐπεμβαίνει εἰς τὴν διοίκησιν ἐπαρχιῶν καὶ ἐκκλησιῶν, ὡς τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης, τῆς Κορώνης, τῆς Χίου κλπ., εἰς ὑποθέσεις μοναστικὰς τοῦ ὄρους Σινᾶ, τοῦ Ἄθω, τῆς Πάτμου, τῆς Κρήτης, εἴτε ἀλληλογραφεῖ μὲ τὰς κεντρικὰς ἑνετικὰς ἀρχάς, τὰς ἑλληνικὰς κοινότητας Ἑνετίας, Μεσσήνης (ἐν Ἰταλίᾳ), Λεοντοπόλεως (ἐν Πολωνίᾳ) κλπ. Ἀπολύει ἀπανταχοῦ(σας), αἰτεῖται βοήθειαν ὑπὲρ τῆς ἰδίας Ἐκκλησίας, μονῶν καὶ ἐπαρχιῶν, εὐχαριστεῖ διὰ παρασχεθείσας χρηματικὰς βοηθείας καὶ ἐράνους.

Μία ἄλλη κατηγορία ἐπιστολῶν ἀναφέρεται εἰς τὴν διόρθωσιν καὶ ἔκδοσιν ἐκκλησιαστικῶν Ἀκολουθιῶν καὶ λειτουργικῶν βιβλίων, εἰς τὴν ἀποστολὴν βιβλίων καὶ χειρογράφων, εἰς τὴν ἀγορὰν ἐντύπων, εἰς τὰς συστάσεις

τυπογραφείων, σπουδαστηρίων, φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ μετὰ Κοπτῶν καὶ Ἀβησσυνῶν ἀλληλογραφία τοῦ Πηγᾶ, πειρωμένου νὰ ἐπαναφέρῃ αὐτοὺς εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν.

Ἄλλην κατηγορίαν ἐπιστολῶν ἔχομεν τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν μεταξὺ τῶν ἀρχιερέων Μαξίμου Μαργουνίου Κυθήρων καὶ τοῦ Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβήρου ἔριδα καὶ τὸν συμβιβασμὸν τῶν ἀντιμαχομένων. Τὴν καθαίρεσιν τοῦ Σινᾶ Λαυρεντίου, ἀθέσμως χειροτονηθέντος καὶ προσχωρήσαντος εἰς τὸν πάπαν, ἢ τοῦ Κύπρου Ἀθανασίου, διὰ πολλὰς παραβάσεις. Ἱκαναὶ τῶν ἐπιστολῶν ἀναφέρονται εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ Μελετίου ν' ἀναλάβῃ ὁριστικῶς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον καὶ εἰς τὰς δύο χρονικὰς περιόδους τῆς ἐπιτηρητείας ἣν ἤσκησεν ἐπ' αὐτοῦ, ἀξιώσει τοῦ Σουλτάνου, εἰς τὰς ματαίας προσπαθείας του νὰ πείσῃ ἕνα τῶν ὡς ἄνω ἐν Ἑνετίᾳ ἀρχιερέων νὰ δεχθῇ νὰ ποιμάνῃ τὸν θρόνον, εἰς τὸν αἰφνίδιον θάνατον τοῦ Θεοφάνους Καρύκη, ἀναρριχηθέντος εἰς αὐτόν, εἰς τὰ δεινά, τὰς διώξεις, τὰ χρέη τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς τε Ἀλεξανδρείας καὶ Κωνσταντινουπόλεως, ἀγοράν, πώλησιν καὶ κατάσχεσιν ἱερῶν κλπ. Ἔτι δὲ καὶ εἰς μεσολαβήσεις εἰς ἃς ὑπεχρεώθη νὰ προβῇ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης μεταξὺ τοῦ Σουλτάνου καὶ παραδουναβίων ἡγεμόνων Ὀρθοδόξων. Εἰς τὸν φόβον ὑφ' οὗ διακατείχετο γράφων, μὴ πέσουν αἱ πρὸς Σλάβους κ.ἄ. ἄρχοντας ἐπιστολαί του εἰς χεῖρας ἀσεβῶν (Ἀράβων, Τούρκων) καὶ φυσικὰ τῶν Ἑνετῶν.

Ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα μεθ' ὧν ἀλληλογραφεῖ διακριτέοι ἐκ τῆς Ἐκκλησίας

α) Οἱ πατριάρχαι: Κωνσταντινουπόλεως (Ἱερεμίας, Θεόληπτος, Γαβριὴλ καὶ Ματθαῖος), Ἀντιοχείας (Ἰωακεὶμ Ε' καὶ Ἰωακεὶμ ϛ'), Ἱεροσολύμων (Σωφρόνιος Δ'), Ρωσίας (Ἰώβ).

β) Οἱ ἀρχιερεῖς Ἀχρίδος (Νεκτάριος), Ἐλασσόνος (Ἀρσένιος), Δέρβης (Πορφύριος), Θεσσαλονίκης (Κοσμᾶς), Ἡρακλείας (Διονύσιος ὁ ἀπὸ πρωτοσυγκέλλων), Καπιστένσκης (Μιχαήλ), Κορώνης (ἀγνώστου ὀνόματος), Κυθήρων (Μ. Μαργούνιος), Κύπρου (Ἀναστάσιος), Λεοντοπόλεως (Γεδεών, Ἠσαΐας), Μολδοβλαχίας (Γεώργιος), Οὐγγροβλαχίας (Εὐθύμιος), Ρόδου (Παΐσιος), Φιλαδελφείας (Γαβριήλ), Φιλιππουπόλεως (Θεοφάνης), Χίου (Ἱππόλυτος, Συμεών), Συμεὼν Παλαπᾶνος, καὶ εἴτις ἄλλος.

γ) Πρωτοσύγκελλοι, χωρεπίσκοποι, Μ. ῥήτορες, ἀρχιδιάκονοι, διακεκριμένοι μοναχοὶ ἐν οἷς Κύριλλος ὁ Λούκαρις, παπᾶ Ἄγγελος, Ματθαῖος Δροσᾶς, Λεόντιος Εὐστράτιος (Φιλόπονος ὁ Κύπριος), πατριαρχικοὶ ἐπίτροποι καὶ πρωτοσύγκελλοι ἐν Κρήτῃ, οἷοι ὁ Λαυρέντιος Μαρῖνος, ὁ Ἀρσένιος Μαρίτζης, ὁ Γεώργιος Μαραφαρᾶς, ὁ ἱεροκήρυξ Μελέτιος Βλαστός, ὁ λογιώτατος Ἰωάσαφ Λαχνῆς (Δωριανός), ὁ Ἱερεμίας Τζαγκαρόλος, ὁ εἶτα μητροπολίτης Λαοδικείας Νικηφόρος Χαρτοφύλαξ (προηγούμενος Πάτμου), ὁ Νικόλαος Ρόδιος, ὁ Νικηφόρος Ρόδιος καὶ οἱ ἐν Κρήτῃ ἡγούμενοι Γεράσιμος ἡγούμενος Ὁδηγητρίας, Νικηφόρος ἡγούμενος Ἀρκαδίου, Ἀθανάσιος

Γδερνέττου καὶ εἴ τις ἄλλος. Ὡς πρὸς τοὺς κοσμικοὺς σημειωτέοι ὁ Ἑνετόκρης λόγιος Alvise Lollino, οἱ ἰατροὶ Ἡρακλῆς Κασιμάτης, Γεώργιος Κορέσης καὶ Κυριακὸς Φωτεινός, ἄλλοι ἰσχύοντες Ἕλληνες, οἷος ὁ ἐν Λεοντοπόλει Κρὴς λόγιος καὶ εὐπορώτατος φίλος τοῦ Πηγᾶ Κωνσταντῖνος ὁ Κορνιακτός, Καντακουζηνοί, Βλαστοί, Μουρμούρηδες κ.ἄ.

Ἡ ἀλληλογραφία εἶναι πολύτιμος καὶ διὰ τὰς σποράδην παρεχομένας εἰδήσεις περὶ τῆς τότε καταστάσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, τῆς Αἰγύπτου, περὶ τῶν ἐκεῖ Κοπτῶν, τῆς σπάνιος τῆς παιδείας, περὶ διαθέσεων τῶν Τούρκων, Ἑνετῶν κ.ἄ., περὶ διωγμῶν, ἁρπαγμῶν ναῶν, ἐπιβολῆς χρηματικῶν ἐπηρειῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀναμείξεως εἰς τὰ κατ' αὐτὴν τῶν ἔξω (κοσμικῆς ἐξουσίας), ὑπαιτιότητι κληρικῶν κλπ.

Ἐκ τῶν 318 ἐπιστολῶν αἱ ὁποῖαι δημοσιεύονται ἐν τῷ τόμῳ (δύο δὲν εἶναι τοῦ Πηγᾶ) αἱ 140 ἤτοι τὸ 44 % φέρονται ὡς ὅλως ἀνέκδοτοι, αἱ δὲ λοιπαὶ ἔχουν ἐκδοθῆ ὑπὸ τῶν Ρώσων Οὐσπένσκη Πορφ. καὶ Malischewsky (περὶ τὰς 30), τοῦ W. Regel, τῶν ἡμετέρων Ἰωάννου Σακελλίωνος, Ἀθανασίου Παπαδοπούλου Κεραμέως, Κωνσταντίνου Σάθα, Ματθαίου Παρανίκα, Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀλεξ. Παχνοῦ αἱ Χιακαὶ (περὶ τὰς 12), Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη αἱ Κρητικαὶ (περὶ τὰς 40, ὧν τινες δὲν ἦσαν οὔτε πρὸς Κρῆτας οὔτε ἀνέκδοτοι), τοῦ Νικολάου Κατραμῆ, τοῦ Ματθαίου Παρανίκα, τοῦ Μ. Ἰ. Γεδεών, τοῦ Φλωρίδου, τοῦ Φιλίππου Γεωργίου κ.ἄ., ἐν αἷς καὶ ἓξ δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη (ἀρ. 37, 253, 254, 289, 305, 306). Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων ὁ Ἀξώμης δὲν γνωρίζει τὴν ἔκδοσιν τῶν ὑπ' ἀριθ. 37 (ΕΕΒΣ 41, 1974, σ. 41), 305 (αὐτόθι, σσ. 48 - 49) καὶ 306 (αὐτόθι, σσ. 45 - 50). Σημειωτέον ὅτι : α) Ἡ ὑπ' ἀριθ. 131 εἶχε δημοσιευθῆ ὑπὸ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου ἐν τῇ Νέᾳ Σιὼν 1, 1904, σσ. 262 - 272, ἐκ τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ κώδικος 524 β) Ἡ ὑπ' ἀριθ. 64 ὑπὸ Ἀθανασίου Παπαδοπούλου Κεραμέως, ΕΦΣΚ 17, σ. 72. γ) Ἡ ὑπ' ἀριθ. 105 ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἀ. Π. Κεραμέως ἐν Νέᾳ Σιὼν 2, 1905, σ. 843, ἀρχομένη : *Καὶ τοῦ πεμφθέντος οἴνου χάριν* (οὐχὶ *ἐκ τοῦ*) καὶ χρονολογουμένη κατ' Ὀκτώβριον λήγοντα 1596. δ) Τὸ ὑπ' ἀριθ. 96 ἐκ τοῦ πρωτοτύπου ἰδιογράφου τοῦ Μ. Πηγᾶ ἐδημοσίευσεν ὀρθότερον ὁ καθηγητὴς Μ. Ἰ. Μανούσακας, Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ Γράμματα (1547 - 1806), Βενετία 1968, σσ. 33 - 35. ε) Τὴν ὑπ' ἀριθ. 19 ἐπιστολὴν ἐξέδωκεν ὀρθότερον, γράφων περὶ τοῦ Alvise Lollino, ὁ Paul Canart, εἰς τὸ περ. Studi Veneziani XII, 1970, σσ. 583 - 587, τῆς ἐκδόσεως ταύτης γενομένης ἐκ τῶν κωδίκων Ἱεροσολ. 524 καὶ Paris. Gr. Suppl. 1040. ϛ'). Καὶ ἄλλαι καὶ ἰδικαί μου ἐκδόσεις ἐκ τοῦ Πατμιακοῦ κώδικος, ἐξ οὗ προῆλθεν ὁ Ἀλεξανδρινὸς 296 καὶ εἶναι πληρέστεραι καὶ ἀκριβέστεραι ἢ ἐν τῷ κρινομένῳ βιβλίῳ.

Κατὰ ταῦτα ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ καλαὶ ἐκδόσεις, τόσον διὰ τὰς ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν των καταβληθείσας φροντίδας (οἷοι ὁ Ἰω. Σακκελίων, ὁ Ἀ. Π. Κεραμεύς, ὁ Χρυσ. Παπαδόπουλος κλπ.), ὅσον καὶ διὰ τὴν καλυτέραν παράδοσιν ἐφ' ἧς ἐστηρίχθησαν οἱ ἐκδόντες ἐκ τοῦ Ἱεροσολ. 524 καὶ τοῦ Πατμιακοῦ 396. Ὁ παραβάλλων ὅμως τὰ προεκδεδομένα κείμενα πρὸς τὴν ὑπὸ κρίσιν ἔκδοσιν, εὑρίσκει τὰ ὑπὸ τοῦ Σεβ. Ἀξώμης δημοσιευθέντα — οἱονεὶ διπλωματικῶς — ἐν μέρει μόνον βελτιωθέντα, ἀλλὰ πολλαχοῦ ἐκδοθέντα μετὰ σφαλμάτων ἐκ κακῆς ἀντιγραφῆς ἢ ἀναγνώσεως. Ἐπὶ πλέον, ἐπειδὴ ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ 296 κώδ. παρέλειψεν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἢ συνέταμε τὰς χρονολογικὰς ἐνδείξεις τὰς ὑπαρχούσας εἰς τὸν Ἱεροσολυμιτικὸν καὶ τὸν Πατμιακόν, ἢ καὶ ἐσφάλη περὶ αὐτάς, ἡ κρινομένη ἔκδοσις, ἀκολουθοῦσα πιστῶς τὸν Ἀλεξ. 296, δὲν βοηθεῖ εἰς τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τοῦ μεταξὺ 1591 καὶ 1601 Ἐπιστολαρίου τοῦ Μελετίου Πηγᾶ. Ἐν τούτοις τὸ πρᾶγμα ἦτο πολὺ εὔκολον, δεδομένου ὅτι ὁ W. Regel εἰς τὰ Προλεγόμενα τοῦ ἔργου του Byzantinorussica ἔδωκε καὶ τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰς χρονολογήσεις τῶν ἐπιστολῶν τῶν ἐν τῷ 396 Πατμιακῷ κώδικι, ἀκριβεστέρας καὶ ὡς ἔχουν ἄνευ περικοπῆς (κατελογογράφησε δὲ ὅλα τὰ γνωστά του χειρόγραφα καὶ ὅσας ἐγνώριζεν ἐξ αὐτῶν δημοσιεύσεις).

Ἡ ὑπὸ τοῦ Σεβ. Ἀξώμης γενομένη ἔκδοσις θὰ ἦτο εὐχρηστοτέρα ἐὰν περιελάμβανεν ἐν τέλει : α) Τὰς ἀπαρχὰς (incipit) τῶν ἐπιστολῶν ἀλφαβητικῶς, β) Τοὺς ἀποδέκτας τῶν ἐπιστολῶν ἀλφαβητικῶς καί, εἰ δυνατόν, βραχείας περὶ αὐτῶν εἰδήσεις, γ) Ἀλφαβητικὸν Πίνακα τῶν ἐν τῷ κειμένῳ ὀνομάτων ἀτόμων καὶ τοπωνυμιῶν καὶ τῶν χαρακτηριστικωτέρων λέξεων, ὧν τινες εἶναι ἢ ξέναι ἢ δημώδεις ἢ σπάνιαι.

Νῦν ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ἴδῃ ποίας καὶ πόσας ἐπιστολὰς ἔγραψεν ὁ Πηγᾶς πρὸς τὸν Ἡρακλείας Διονύσιον (φερόμενον καὶ πρὸ τῆς χειροτονίας του ὡς ἱερομόναχον ἢ πρωτοσύγκελλον) ἢ πρὸς τὸν Κύπριον Λεόντιον Εὐστράτιον π.χ. πρέπει νὰ διεξέλθῃ μετὰ προσοχῆς τὸν ἐν σσ. 367 - 375 τοῦ τόμου πίνακα, δίδοντα τὰς ἐπιστολὰς κατὰ σειρὰν δημοσιεύσεως (ἡ ὁποία, κάπως τεταραγμένη, εἶναι ἡ χρονολογικὴ 1591 - 1601). Οὐδὲ δύναται ἀκόμη, ἐλλείψει πινάκων, ὁ μελετητὴς νὰ μάθῃ τί ἐφρόνει π.χ. ὁ Πηγᾶς περὶ ζωγραφικῆς, μουσικῆς, νηστειῶν, Ἑνετίας, Ἰησουϊτῶν, Λουθήρου, Καλβίνου κλπ.

Τὸ κείμενον ἐδημοσιεύθη ἄνευ κριτικοῦ ὑπομνήματος καὶ μὲ παραπομπὰς μόνον (κάποτε ἐμμέσους) εἰς τὰς προηγουμένας ἐκδόσεις. Τὰ realia εἶναι ἐλάχιστα καὶ δὲν βοηθοῦν εἰς τὴν κατανόησιν. Ἐπειδὴ τὸ τυπογραφεῖον δὲν διέθετεν ἑλληνικοὺς ἀριθμοὺς δηλοῦντας τὸ 6 καὶ τὸ 90, ἐπῆλθε ἀπερίγραπτος σύγχυσις ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ ΣΤ καὶ τοῦ Ψ ἀντὶ αὐτῶν.

Περαιτέρω σημειῶ ὀλίγας τινὰς διορθώσεις αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἐπαχθοῦν εἰς τὸ κείμενον τῶν ἐπιστολῶν, καὶ αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται εἴτε εἰς προφανῆ τυπογραφικὰ σφάλματα ἢ ἀντιγραφικὰ ἢ τοῦ κωδικογράφου παραναγνώσεις. Ὁ ἐκδότης ἐσημείωσε πολλάκις τὰς ἀπορίας του ἐντὸς τοῦ κειμένου καὶ διὰ παρενθέσεων, ἀνεπιτρέπτως νομίζω, ἀφοῦ τοῦτο ἠδύνατο νὰ γίνῃ

ὑποσελιδίως. Εὐνόητον εἶναι ὅτι περαιτέρω δὲν σημειῶ τὰς διαφορὰς πρὸς ἀσφαλεστέρας ἐκδόσεις τοῦ Χρ. Παπαδοπούλου, τοῦ Κεραμέως, τοῦ Canart, τοῦ Μανούσακα καὶ ἐμοῦ, διότι ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ τὰς ἀναζητήσῃ μόνος του εἰς τὰς σημειωθείσας ὑπὸ τῶν ὡς ἄνω δημοσιεύσεις. Οὐδ' ἐπιχειρῶ συμπλήρωσιν τῶν τίτλων (διευθύνσεων) τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῶν χρονολογικῶν ἐν τέλει αὐτῶν ἐνδείξεων, διότι τοῦτο θ' ἀπῄτει πολὺ χῶρον.

Σελ. 19	*ἀμοιβόμενοι*	γράφε *ἀμειβόμενοι*
» 25	*χριστῷ - ὠκονόμηται*	» *Χριστῷ ᾠκονόμηται*
» 27	*γνησίως - ἔχον*	» *γνησίους - ἔχων*
» 28	*καταλειπὼν - προσπελάξεις*	» *καταλιπὼν προσπελάζεις*
» 30	*προουρέσει*	» *προαιρέσει*
» 32	*ἀπευχοινομένη*	» *ἀπεσχοινισμένη*
» 33	*Ἀνατολικῆς οὗ - ἀδύνατον οὗ*	» *Ἀν. ὂν - ἀδύνατον ὂν*
» 34-5	*ἐσμὸς - ἤκουσιν*	» *ἑσμὸς - ἥκουσιν*
» 36	*ἐπαναδραμῶντας - συσσόμους - φεύγω μὲν* γράφε *ἐπαναδραμόντας - συσσώμους, φεύγωμεν.*	
» 38	*ἠσθῆναι*	γράφε *ἡσθῆναι* (τοῦ *ἥδομαι*)
» 41	*ἱδρῶσι λαβούσης*	» *ἵδρυσιν λαβούσης*
» 50	*κακόν ἀδετι* (;)	» *κακὸν ἀδέτι* (= ἀντέτι, συνήθεια)
» 55	*συλλαγωγὼν*	» *συλλαγωγῶν*
» 56	*ὑπέμεινη*	» *ὑπέμεινεν*
» 61	*οἱ ἑαυτοὺς - ἄδοντος*	» *οἳ ἑαυτοὺς - ᾄδοντος*
» 65	*δοκιμάσας*	» *δοκιμάσαι*
» 66	*ἔξη*	» *ἕξει*
» 69	*ἐκτροβεῖσαν*	» *ἐκτριβεῖσαν*
» 75	*Μέμφητε* (;)	» *Μέμνησθε*
» 87	*αὐθημερινὰς θεολόγους*	» *-νοὺς θεολόγους*
» 90	*ἔδεισε*	» *ἔδει σε*
» 92	*οἶον τίποτε*	» *οἷόν τί ποτε*
» 110	*Κάστον*	» *Κάστρον*
» 129 σημ.	*Κυδωνίαις*	» *Κυδωνίᾳ* (Κρήτης)
» 136	*οὔκ ἔσμεν - παρεῖλθεν*	» *οὔκ ἐσμεν - παρῆλθεν*
» 141	*χοριοῦντα* (;) γράφε *χαριοῦντα* (καὶ ἐν σ. 325 ἀντὶ *χοριούμενοι* γράφε *χαριούμενοι*	
» 149	*πείσθεσθο ἴω* γράφε *πείσεσθαι ὡς*	
» 155	*σκοτοδινίαν*	» *σκοτοδινιᾶν*
» 158	*γεννηκὴν* (;)	» *γεννητὴν* (= γεννητικήν, βλ. καὶ σ. 161)
» 164	*φοινίκην*	» *φοινίκων* (sc. καρπῶν χουρμάδων!)
» 170	*περιποιησάμενοι - ληθήσῃ*	γράφε *-νος - κληθήσῃ*

Σελ. 177	*μεμψάμενος*	γράφε *-νοι*
» 179	*Συνέσει*	» *συνέσει*
» 198	*ἄλλοι ἡγούμεθα*	» *ἄλλον ἡγούμεθα*
» 201	*ὑπερξέων - ὑμεῖς πρὸς ὑμᾶς*	» *ὑπερζέων - ἡμᾶς πρὸς ὑμᾶς*
» 202	*παρατεττόμενοι*	» *-νος*
» 224	*ἐξυμνέειν τὰ πάτρια*	» *ἐξομνύειν*
» 229	*διωθεὶς*	» *διωχθεὶς*
» 252	*πρινεὶ πλασθῆναι*	» *πρὶν ἢ πλασθῆναι*
» 293	(ἐπιστολὴ Σμε' εἰς τὸν τίτλον προσθετέον): *Ἀπεζωνῶν* ⟨ἐν Κρήτῃ⟩	
» 309	*παραλήψεως καὶ παρορράσεως* γράφε *παραλείψεως καὶ π.*	
» 310	*σμνομαρτοῦν*	» *συνομαρτοῦν*
» 323	*τὰ πάντα κοινὰ - ἔσχων*	» *τὰ πάντα καινὰ - ἔχων*
» 325	*ἐλπίδας πεῖον*	» *ἐλπίδας πεῖσον*
» 334	*πολλέξαντες*	» *συλλέξαντες*
» 338	*οὐ δὲ παραμύθησον*	» *σὺ δὲ παραμύθησον*
» 339	*γ: τοὔνομα - τὸ φρόνημα γ'.*	» *Γραικοῦ τοὔνομα - τὸ φρόνημα Γραικοῦ*

Ὡς πρὸς δὲ τὴν στίξιν αὕτη δὲν εἶναι πάντοτε σύμφωνος πρὸς τὸ νόημα ἢ καὶ πρὸς τὴν τῶν προηγουμένων τῶν ἐπιστολῶν ἐκδόσεων στίξιν (ἡ ὁποία οὐδ' ἐκείνη πάντοτε ἱκανοποιεῖ). Ἀλλὰ τοῦτο θὰ μᾶς ἔφερε μακράν, ἂν ἔπρεπε νὰ φέρωμεν ἐδῶ παραδείγματα, ἐξ ὅσων ἐσημειώσαμεν. Ἄλλως τε οἱ κώδικες δὲν παρέχουν ἀκριβῆ τὴν στίξιν.

Προσεπάθησα νὰ δώσω μίαν εἰκόνα τῆς ἐκδόσεως καὶ τῆς σημασίας τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ τυπωθὲν Ἐπιστολάριον [1]. Εὔχομαι ἡ προσεχὴς προσπάθεια νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὴν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συγκέντρωσιν ὅλου τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Πηγᾶ, τῶν Ὁμιλιῶν, τῶν δογματικῶν ἔργων, τῶν Ἐπιγραμμάτων, τῶν ποικίλων του συγγραφῶν, καὶ βασικῶς τοῦ Ἐπιστολαρίου. Εἰς τοῦτο πρέπει νὰ περιληφθοῦν ἰδιαιτέρως πᾶν γράμμα (ἰδιαιτέρως τὰ πατριαρχικά, συνοδικά, οἱ τόμοι, τὰ πρὸς βασιλεῖς καὶ κοσμικὰς ἐξουσίας), ἀνεξαρτήτως γλώσσης πᾶσα ἐπιστολὴ (ἰδιωτική, ἐγκύκλιος κλπ.) καὶ πᾶν ἔγγραφον ἐκ τῆς χειρός του ἐξελθὸν ἀπὸ τῆς νεανικῆς του ἡλικίας μέχρι τοῦ θανάτου του, κωδικοποιουμένου μὲν τοῦ διασωθέντος ὑλικοῦ, ἀλλὰ καὶ διακρινομένου, ὡς ἄνω κατὰ κατηγορίας, καὶ χρονολογικῶς ταξινομουμένου.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἡ ὑπὸ τοῦ Σεβ. Ἀξώμης κ. Μεθοδίου Φούγια παρουσιαζομένη ἔκδοσις θὰ εἶναι πολύτιμον βοήθημα τῶν περὶ τὸν Μ. Πηγᾶν

1. Ἐξ ἐπανειλημμένων ἀναγνώσεων τοῦ Ἐπιστολαρίου ἐκράτησα πολλὰς δεκάδας σημειώσεων διὰ τὴν ἀνασύνταξιν τῆς βιογραφίας τοῦ Πηγᾶ, ἣν Θεοῦ εὐδοκοῦντος προτίθεμαι νὰ δώσω εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης.

μελετῶν καὶ τῆς περὶ τὴν ἐποχήν του θεολογικῆς καὶ παιδευτικῆς κινήσεως. Εἶναι δὲ παρήγορον ὅτι καὶ σήμερον ὑπάρχουν ἱεράρχαι τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας οἱ ὁποῖοι ἀντιλαμβάνονται τὴν σημασίαν τῶν ἐν λόγῳ μελετῶν καὶ ἐπιχειροῦν νὰ εὐκολύνουν αὐτάς, ἐνῶ ἁρμοδιώτερα (τῶν ἔσω καὶ θύραθεν) Ἱδρύματα ἀπέχουν τῆς ἀναλήψεως σχετικῆς πρωτοβουλίας. Διὸ καὶ ἡ ἔκδοσις τοῦ Ἐπιστολαρίου τοῦ Πηγᾶ ἀπὸ τὸν ἅγιον Ἀξώμης εἶναι καὶ εὐπρόσδεκτος καὶ ἐπαινετέα, καὶ οὐδὲν τῶν παρατηρηθέντων ἐγράφη πρὸς ψόγον αὐτῆς.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

La CHIESA LATINA IN ORIENTE vol. III Documenti Veneziani. Giorgio Fedalto, Casa editrice Mazziana, Studi Religiosi 3 (1978), 8°, σσ. 308.

Ὁ καθηγητὴς πατὴρ Γεώργιος Fedalto ἐξέδωκε τὸν τρίτον τόμον τῆς συγγραφῆς του «Ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία εἰς τὴν Ἀνατολήν», περιέχοντα 723 ἐκδεδομένα καὶ ἀνέκδοτα ἔγγραφα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἰδίᾳ ἐστήριξε τὰ δεδομένα τῶν δύο προηγουμένων τόμων (περὶ ὧν ἐν ΕΕΒΣ 42, 1975 - 1976, σσ. 457 - 463). Τὰ ἔγγραφα προέρχονται ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Ἑνετικῆς Συγκλήτου, εἰς τὴν συγκέντρωσίν των δ' ἀναφέρεται ἡ Εἰσαγωγὴ (5 - 24), τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦν συντομογραφίαι προηγουμένων δημοσιεύσεων. Ἀπὸ τῆς σελ. 27 ἕπονται : Senato Veneziano; secoli XIV - XV, ἔκδοσις καὶ περιλήψεις ἀποφάσεων ἐπὶ τῆς πολιτικῆς τῆς Ἑνετίας εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ 22ας Αὐγούστου 1302 μέχρι 1ης Φεβρουαρίου 1503. Ἕπονται πίνακες.

Τὰ ἔγγραφα ὡς εἰκὸς ἀναφέρονται εἰς τὰς κτήσεις τῆς Ἑνετίας, τὴν Κρήτην, τὰς Κυκλάδας, τὴν Εὔβοιαν, τὴν Πελοπόννησον, Ἑπτάνησον, Κύπρον κλπ. ἑλληνικὰς ἐπαρχίας ὅπου, μετὰ τὰς Σταυροφορίας, ἐγκατεστάθησαν Λατῖνοι ἀρχιερεῖς, ἐξωσθέντων τῶν Ὀρθοδόξων. Δι' ὅλου τοῦ τόμου διήκει ἡ προσπάθεια τῆς Ἑνετικῆς Συγκλήτου, διὰ παρεμβάσεων τοῦ παρὰ τῇ Ἁγίᾳ Ἕδρᾳ πρεσβευτοῦ της ἢ δι' εἰδικῶν ἀπεσταλμένων, ὅπως ἐλέγχῃ τοὺς διοριζομένους ἀπὸ τὴν Ρώμην ἀρχιερεῖς, ὑποδεικνύουσα τὴν ἐκλογήν, προαγωγήν, μετάθεσιν Ἑνετῶν πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ ἤσκουν τὴν θρησκευτικὴν πολιτικὴν τῆς Ἑνετίας (ἀνοχὴν τῶν ὀρθοδόξων) εὐκολώτερον ἢ οἱ ξένοι πρὸς τὰ ἑνετικὰ συμφέροντα ἱερωμένοι. Μανθάνομεν οὕτω οὐ μόνον τὰ ὀνόματα τῶν ὑποδεικνυομένων, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐνεργείας (ἀποτελεσματικὰς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ) διὰ τὴν ὑποστήριξίν των καὶ τὴν ἄκαμπτον θέσιν τῆς Συγκλήτου νὰ μὴ νεωτερίζουν οἱ prelati οὗτοι, πρὸς ζημίαν τῶν συμφερόντων τῆς Δημοκρατίας. Πέρα τούτου, τὰ ἔγραφα εἶναι σημαντικὰ διὰ τὰς πληροφορίας περὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς εἰς τὴν Ἀνατολὴν Δυτικῆς Ἐκκλησίας, τῶν κτημάτων αὐτῆς, τοῦ τρόπου δι' οὗ ἐνοικιάζονται καὶ ἐρημοῦνται σὺν τῷ χρόνῳ, τῆς ραθυμίας τοῦ δυτικοῦ κλήρου, ὁ ὁποῖος προέκρινε τὴν ἄνετον ἐν Ἰταλίᾳ διαμονὴν καὶ ἀπόλαυσιν τῶν διὰ πληρεξουσίου (procuratore) εἰσπραττομένων ἐσόδων, τήν, ματαίαν πολλάκις, ἐπίκλησιν τῆς Ἑνετίας, ὅπως οἱ ἐπίσκοποι ἐπανέλθουν εἰς τὰς ἐπαρχίας των, τὰς διὰ τῆς ἀπουσίας των ἐρημουμένας ἀπὸ Λατίνους πιστούς. Χαρακτηριστικὰ μάλιστα εἶναι τὰ ἔγγραφα, δι' ὧν παρέχεται ἡ ἄδεια εἰς τοὺς ἀνωτάτους κληρικοὺς μετὰ τῆς συνοδείας των καὶ ἐλαφρῶν πως ἀποσκευῶν νὰ ταξιδεύουν διὰ τῶν γαλερῶν τοῦ Ἑνετικοῦ στόλου, χωρὶς ὅμως οὗτος πρὸς χάριν των νὰ μεταβάλῃ πορείαν. Ἐπίσης ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ εἰδήσεις περὶ ἐμπορίου (σίτου) ἐνεργουμένου ὑπὸ λατινεπισκόπων (προφανῶς προερχομένων τῶν σιτηρῶν ἐξ ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων), ἡ κατοχὴ ὑπ' αὐτῶν ἢ ἀμφισβήτησις ἐκκλησιαστικῶν φεούδων, τὰ μέτρα ὑπὲρ ἢ κατὰ μοναστηρίων, φορολογίαι, ἐνίσχυσις κατὰ κρισίμους περιστάσεις ἐκ μοναστικῶν πόρων. Πέρα τῶν τοπικῶν μοναστηρίων τὰ ἔγγραφα ἀναφέρονται καὶ εἰς τὰς μονὰς καὶ τὰ μετόχιά των εἰς τὸ Σινᾶ καὶ τὴν Πάτμον. Ὑπάρχουν εἰδήσεις τινὲς διὰ τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἀλβανίας ἢ τῆς Αἰγύπτου, διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῷ 1363 Ἀρμενίων ἐν Κρήτῃ (διατηρούντων ἔκτοτε κοινότητα καὶ ναόν). Διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς οὐνίας, διὰ τὰ ἔξοδα τὰ καταβαλλόμενα ὑπὸ τοῦ Κράτους κατὰ τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἑορτάς, διὰ τοὺς διωρισμένους ὑπὸ τῆς Ἑνετίας «Πρωτοπαπᾶδες», τὰς μεταξύ των ἀμφισβητήσεις κλπ. Σπουδαιότατα δὲ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν δυσπιστίαν τὴν ὁποίαν ἔτρεφεν ἡ Ἑνετία πρὸς τὸν κατώτερον ὀρθόδοξον κλῆρον τῶν κτήσεών της.

Ὡς πρὸς τὰς σχέσεις Βυζαντίου - Ἑνετίας, χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. 466 τῆς 24 Ἰουλίου 1414 ἔγγραφον, δι' οὗ δίδεται ἀπάντησις εἰς πρεσβείαν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως (Μανουὴλ Β'), δι' ἧς ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἐζήτει νὰ ἐπιτραπῇ, ὅπως ἀποστείλῃ εἰς Κρήτην ἔ ξ α ρ χ ο ν, πρὸς ἐξέτασιν τῶν ἐν Κρήτῃ ὀρθοδόξων πρεσβυτέρων. Τὸ αἴτημα ἀπερρίφθη πανηγυρικῶς (ὀλίγα ἔτη προηγουμένως εἶχεν ἐκδιωχθῇ ἐκεῖθεν ὁ πολὺς Ἰωσὴφ Βρυέννιος) μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι «εἰς τὴν νῆσον μας Κρήτην ὑπάρχουν πολλοὶ Ἕλληνες πρεσβύτεροι, ἔχοντες τοὺς προϊσταμένους των (ἐννοεῖ τοὺς οὐνίτας πρωτοπαπᾶδες), οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν καλῶς νὰ ἐξετάζουν (ἐξομολογοῦν ἴσως) καὶ νὰ πράττουν ὅ,τι χρειάζεται καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν χρειάζεται ν' ἀποστείλῃ ὁ ρηθεὶς πατριάρχης (Κωνσταντινουπόλεως) κανένα!! (βλ. σ. 181 τοῦ βιβλίου).

Καθὼς διεξῆλθον τὸ βιβλίον ἐσημείωσα, διὰ τὴν ἀρχαιότητά των ἰδίᾳ, μερικὰ ἑλληνικὰ τοπωνύμια ἀναφερόμενα εἰς τὰ δημοσιευόμενα ἐν αὐτῷ ἔγγραφα. Ὁμοίως καί τινα ἐπίθετα ἢ ὀνόματα ἐπισκοπῶν χαρακτηριστικά :

Εἰς τὸ ἔγγραφον 137 τῆς 7ης Φεβρουαρίου 1347 ἡ λατινικὴ ἐπισκοπὴ Κυδωνίας, λέγεται Sanctae Mariae Agiensis, ἀναφέρονται δὲ ὡς διεκδικούμενα ὑπ' αὐτῆς κτήματα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πεδιάδος τῶν Χανίων τὰ χωρία Fornea (σήμερον ὁ Φουρνές), Capithia (= Garipa - Γαρίπας?) καὶ Potisturia (νῦν Ποτιστήρια, Περιβολιῶν). Εἰς τὴν περίληψιν ὑπ' ἀριθ. 453 (ἔτους 1411) τὸ κρητικὸν τοπωνύμιον Apano e ca to Trifana ἐννοητέον ἀσφαλῶς «Ἀπάνω καὶ Κάτω Τρύφωνα» (ἁγιώνυμον). Εἰς τὸ ἔγγραφον 598 (ἔτους 1440) ἔχομεν τοπωνύμιον casale di Catopacides ἤτοι χωρίον Κάτω Πατσίδες! Εἰς τὸ ἔγγραφον 648 (ἔτους 1459) λόγος γίνεται διὰ τὸ λατινικὸν μοναστήριον τῆς Santa Chiara (καὶ οὐχὶ Chierà). Εἰς τὸ ἔγγραφον 195 (ἔτους 1360) δὲν γίνεται λόγος περὶ μοναχῶν τοῦ ὄρους Σιὼν (ὡς ἐν ἐγγράφῳ 548 τοῦ 1428) ἀλλὰ τοῦ ὄρους Σινᾶ (montis Synay ἐν τῷ κειμένῳ). Τὸ ἐν ἐγγράφῳ 495 (ἔτους 1419) οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον de Monoiani ὑποκρύπτει τὸ ἑλληνικὸν Δαιμονογιάννης, ὅπερ ἐπὶ τὸ εὐφημότερον μετεποιήθη μετὰ ταῦτα εἰς Εὐδαιμονογιάννης! Εἰς τὸ ἔγγραφον 561 (ἔτους 1461) λόγος γίνεται περὶ τοῦ μετοχίου τῆς Πάτμου εἰς Ἀποκόρωνα Χανίων, ὅθεν «casale nostrum nuncupatam Stillo (Στύλος, οὕτω καὶ σήμερα τὸ χωρίον) concessum aliquibus caloyeris et convento Sancti Johannis Patmoy», οὕτως ἀναγνωστέα καλύτερον.

Ἐν τέλει σημειῶ ὅτι διέφυγον τὴν προσοχὴν τοῦ don Fedalto αἱ δημοσιεύσεις τινῶν τῶν ἐγγράφων τῶν ὡς ἀνεκδότων δημοσιευομένων ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ τόμῳ. Τὸ περίεργον μάλιστα εἶναι ὅτι δύο, τὰ ὁποῖα εὐθὺς ἀμέσως σημειῶ, ἔχουν πρὸ πολλοῦ δημοσιευθῆ ἀπὸ τὸν ἐν Ἑνετίᾳ διαμένοντα καὶ διευθυντὴν τοῦ ἐκεῖ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου καθηγητὴν κ. Μανοῦσον Ἰ. Μανούσακαν, κοινὸν ἡμῶν φίλον. Ἡ ὑπόδειξις δὲ γίνεται διὰ νὰ ἀποφασίσῃ ὁ don Fedalto νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν, ἂν μή τι ἄλλο χρησιμοποιῶν τὴν ἐν Ἑνετίᾳ βιβλιοθήκην τοῦ Istituto Ellenico. Πρόκειται περὶ τῶν ἐγγράφων 363 (τῆς 13 Ἀπριλίου 1394), προεκδεδομένον εἰς τὸ ΔΙΕΕ (Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, διευθυνόμενον τότε ὑπ' ἐμοῦ), τόμῳ 15, 1960, σσ. 157 - 159. Καὶ περὶ τοῦ 708 (τῆς 28ης Αὐγούστου 1492), ἀφορῶντος εἰς τὸν λόγιον Κρῆτα οὐνίτην Ἰωάννην Πλουσιαδηνὸν (Ἰωσὴφ Μεθώνης), δημοσιευθέντος εἰς τὸ περιοδικὸν «Πελοποννησιακὰ» 3, 1959, σ. 136, ὅπερ ἔπρεπε τοὐλάχιστον νὰ ἦτο γνωστὸν ἐξ ὅσων γράφει ὁ καθηγητὴς Μανούσακας ἐν RÉB XIX, 1959, σ. 47 καὶ σημ. 104.

Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ καθηγητὴς don Giorgio Fedalto εἶναι ἀξιοθαύμαστος, διότι παραλλήλως πρὸς πολλὰς ἄλλας μελέτας καὶ δύο λίαν ἀξιόλογα βιβλία περὶ Μαξίμου Μαργουνίου τὸ ἓν (1967) καὶ περὶ Σίμωνος Atumano τὸ ἄλλο (1968) ἠδυνήθη νὰ δώσῃ καὶ τοὺς τρεῖς τούτους τόμους, ἀποτέλεσμα πολυμόχθων ἐρευνῶν τῶν ἀρχείων τοῦ Βατικανοῦ καί, προκειμένου περὶ τοῦ τρί-

15 - 5 - 1979

του, τῆς Ἑνετίας καὶ ἄλλων πηγῶν. Διὰ τῶν ὁποίων φωτίζονται πολλὰ σκοτεινὰ σημεῖα τῆς ἱστορίας τῆς Ἑνετοκρατίας ἐν Ἀνατολῇ, τόσον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὅσον καὶ τῆς διπλωματικῆς καὶ πολιτικῆς καὶ τοῦ τρόπου δι' οὗ ἡ πολύπειρος καὶ ἄτεγκτος Ἑνετία διῴκει τὸ ὑπήκοον.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

BRUNO LAVAGNINI ATAKTA, scritti minori di Filologia Classica, Bizantina e Neogreca. Ἐκδόσεις Palumbo (1978), 8ο, σσ. LXI + 796.

Ἀπὸ πολλοῦ καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν εἶχε γίνει συνείδησις, ὅτι τόσον οἱ ἀρχαιοελληνισταὶ ὅσον καὶ οἱ βυζαντινολόγοι (πολὺ δὲ περισσότερον οἱ νεοελληνισταὶ) ἔπρεπε νὰ γνωρίζουν τὴν Ἑλληνικὴν ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τῆς σημερινῆς λαλουμένης καὶ ὅτι τὰ θέματα τῶν σπουδῶν τῶν κλασσικῶν φιλολόγων δὲν ἐχωρίζοντο δι' ἀδιαπεράστου τείχους. Οὕτως ὁ Augusto Mancini, ὁ Raffaele Cantarella, ὁ Bruno Lavagnini, κλασσικοὶ φιλόλογοι κατῆλθον εἰς τὰ βυζαντινὰ καὶ τὰ νεοελληνικά, ἐνῷ ὁ ἀείμν. Ciro Giannelli ὡμίλει καὶ ἔγραφεν ἀπταίστως τὴν νεοελληνικήν, βυζαντινολόγος αὐτός. Ἐσχηματίσθη μάλιστα καὶ ἓν ρεῦμα, οὕτως εἰπεῖν, τῶν κατόχων τῆς Νεοελληνικῆς, ἀντιτιθεμένων πρὸς τοὺς ἐκ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας μὴ κατέχοντας τὴν Νεοελληνικήν! Δὲν εἶναι λοιπὸν περίεργον πῶς ὁ κλασσικὸς φιλόλογος καὶ κάτοχος τῆς Ἑλληνιστικῆς Γραμματείας Bruno Lavagnini ἤχθη εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς Νεοελληνικῆς, εἰς βυζαντινὰ θέματα, ἀλλὰ καὶ πέρα αὐτῶν εἰς τὴν ἀγάπην τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐκφάνσεών της εἰς τὴν (λαϊκὴν ἢ μὴ) λογοτεχνίαν καὶ τέχνην. Ἔτσι ἡ θεωρία περὶ συνεχείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ εὕρισκεν ἔμπρακτον ἐφαρμογήν, καθὼς καὶ ἡ ἔρευνα καὶ ἡ ἀγάπη ἐστρέφοντο πρὸς ἕνα λαὸν ὑπερτρισχιλιετῆ καὶ τὴν ποίησιν ἢ τὰ Γράμματα τὰ ὁποῖα ἔδωκεν εἰς ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα. Οἱ Ἰταλοὶ καὶ οἱ Ἕλληνες κατανοοῦνται πολὺ εὐκολώτερον ἀπὸ ὅ τι ἄλλοι λαοὶ μεταξύ των, καὶ ἡ ἱστορία καὶ ἡ γειτονία τοὺς ἥνωσεν ἐπὶ αἰῶνας.

Ἂν ὅμως αὐτὴ εἶναι ἡ τοποθέτησις ἑνὸς φιλολόγου, ὁ ὁποῖος μολονότι ἐγεννήθη εἰς τὴν Τοσκάνην, ἔζησε μέγα μέρος τῆς ζωῆς του καὶ ἔδρασεν εἰς τὴν Σικελίαν, χῶρον ὅπου ὁ κλασσικός μας καὶ ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς εἶναι ζωηρότατα παρόντες, ἡ δὲ ἀναλογία ζωῆς καὶ ψυχολογίας πρὸς τὰς τῶν Νεοελλήνων ἐξ ἴσου ζωντανή, σημασίαν δὲν ἔχει τόσον ἡ θεωρία ὅσον ἡ ἀτέρμων δραστηριότης μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Lavagnini κατέστησε πρᾶγμα τὴν σύλληψιν αὐτῆς τῆς Ἑνότητος. Ἐδίδαξεν ὁ ἴδιος ἐκτὸς τῶν κλασσικῶν καὶ Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά, εἰσηγήθη τὴν ἵδρυσιν ἑδρῶν, ἰνστιτούτων·

κατήρτισε βιβλιοθήκας· ἤνοιξε τὸν δρόμον εἰς λαογραφικὰς μελέτας· μετέφρασε συγχρόνους μας συγγραφεῖς· ἀνέδειξε πληθὺν μαθητῶν ποικίλων διαφερόντων. Ἐδημοσίευσεν, ἐδίδαξεν, ὡμίλησεν ὁ ἴδιος, μετέσχεν εἰς πολυάριθμα συνέδρια, καὶ τὸ σπουδαιότερον: μετὰ τὸν β' Παγκόσμιον Πόλεμον, ἀναλαβὼν τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐν Ἀθήναις Istituto di Cultura Italiana, ἀναθερμαίνει τὰς ψυχροτάτας, λόγῳ τῆς κατοχῆς, ἑλληνοϊταλικὰς σχέσεις, εὐρύνει τὰς ἐργασίας τοῦ ἱδρύματος τούτου, τὰς μορφωτικὰς ἀνταλλαγάς, τὰ δημοσιεύματα. Συνάπτει προσωπικοὺς δεσμοὺς μετὰ πλήθους Ἑλλήνων, λογίων, καλλιτεχνῶν, ἀνθρώπων τῶν Γραμμάτων καὶ τοῦ δημοσίου βίου, καὶ ὅσον οὐδεὶς διπλωματικὸς ὑπάλληλος θὰ ἠδύνατό ποτε νὰ κατορθώσῃ, φέρει πλησιέστατα τοὺς δύο λαούς. Καὶ ὅταν ἐπιστρέφῃ εἰς τὸ Παλέρμον ἐπιδίδεται μὲ μεγαλυτέραν ζέσιν εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀλληλογνωριμίας καὶ συνεργασίας, εἰσηγεῖται τιμὰς δι' Ἕλληνας ἐπιστήμονας, ὑποτροφίας διὰ σπουδαστάς, ἑτοιμάζει Λεξικὸν τῆς Νεοελληνικῆς κλπ. κλπ. Παραλλήλως παρακολουθεῖ τὰ πάντα, ἀλληλογραφεῖ μὲ πλῆθος ἀνθρώπων, συγγράφει ὁ ἴδιος καὶ κρατεῖται μακρὰν τῶν μεταξύ μας ἀντιθέσεων (πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἐπιτυγχάνουν πάντοτε οἱ ξένοι φίλοι μας). Ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἐξυπηρετεῖ τὴν Φιλοσοφικήν του Σχολὴν ὡς κοσμήτωρ, καὶ ὡς συνταξιοῦχος, ὥστε δικαίως αὐτὴ νὰ τὸν τιμᾷ διὰ τοῦ ὀγκώδους τούτου τόμου, ὁ ὁποῖος περιέλαβε δι' ἀναστατικῆς ἀνατυπώσεως τὰς βραχυτέρας συγγραφάς του τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν κλασσικήν, βυζαντινὴν καὶ νεοελληνικὴν Φιλολογίαν 95 ἐν ὅλῳ, καὶ ὡς εἶναι φυσικὸν ἀφῆκεν ἔξω τὰ αὐτοτελῆ ἔργα τοῦ καθηγητοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Οὕτω καθίστανται εἰς περισσοτέρους προσιταὶ πολλαὶ ἐργασίαι τοῦ ἀκαμάτου διδασκάλου διεσκορπισμέναι εἰς περιοδικά, πρακτικὰ συνεδρίων ἢ Ἀκαδημιῶν καὶ εἰς δυσεύρετα πλέον ἔντυπα.

Ὁ τόμος ἀνοίγει μὲ τὴν Αὐτοβιογραφίαν τοῦ τιμωμένου, γεννηθέντος εἰς τὴν Siena τὴν 3ην Ὀκτωβρίου 1898, ὅπου ἐδόθη πρῶτον μὲν εἰς παραγράφους ἡ διαδρομὴ τῆς ζωῆς, τῶν σπουδῶν, τῆς δράσεώς του μέχρι τοῦ 1976, εἶτα δὲ ζωηρότατον καὶ λίαν διαφέρον κείμενον ὑπὸ τὸν τίτλον Postille, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπερίττως ὁ καθηγητὴς διηγεῖται σημαντικὰ στάδια τῆς ζωῆς του ἀπὸ τὸ 1911 κἑξ. μέχρι τοῦ 1976. Εἶτα ἕπεται ἡ βιβλιογραφικὴ ἀναγραφὴ τῶν δημοσιευμάτων, 449 ἐν ὅλῳ, τῶν ἐτῶν 1921 - 1977, ὧν πολλὰ ἔχουν ἀνατυπωθῆ εἰς τὸν τόμον τῶν οὑτωσὶ ἀποκληθέντων κοραϊστικῶς Ἀ τ ά κ τ ω ν. Εἰς τὸν ὁποῖον εὑρίσκομεν καὶ περίεργα ἄρθρα (Βενιζέλος καὶ Βυζάντιον) ἢ καὶ μελέτας ἀναφερομένας εἰς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς (ἱστορικὸν Προκόπιον, Εὐστάθιον Θεσσαλονίκης, Φίλιππον - Φιλάγαθον), γλωσσικὰ ἄρθρα (περὶ Σούδας π.χ.), λαογραφικὰ θέματα, τὸ Ἀκριτικὸν ἔπος, ἐπιγράμματα, ἢ ἐπιστολάς, ἀλλὰ καὶ μοναστήρια τῆς Σικελίας καὶ προβλήματα τοῦ ἀνατολικοῦ μοναχισμοῦ ἐν αὐτῇ καὶ ποικίλα ἄρθρα περὶ τῶν ἑλλη-

νοϊταλικῶν γενικώτερον ἢ τοπικώτερον σχέσεων. Εἰς ὅλ' αὐτὰ ὁ ἑλληνολάτρης καθηγητής, ἐνημερωμένος καὶ μεθοδικὸς ἔχει πάντοτε νὰ προσφέρῃ.

Ὁ τόμος ἔχει ἑνιαίαν ἀρίθμησιν, διατηρουμένης παραλλήλως καὶ τῆς τῶν πρώτων ἐκδόσεων τῶν καταχωρισθέντων ἐν αὐτῷ κειμένων. Στερεῖται ὅμως εὑρετηρίων, τὰ ὁποῖα θὰ τὸν καθίστων εὐχρηστότερον.

Εἰς τὴν Ἰταλίαν ὅπου παλαιότερον μὲν ἐθρηνήσαμεν ἄνδρας ὡς ὁ Rossi-Taibbi, ὁ Ciro Giannelli καὶ ἐσχάτως ὁ Augusto Pertusi, ὑπάρχουν πολλαὶ ἀκόμη δυνάμεις ἐξυπηρετοῦσαι τὰς βυζαντινὰς σπουδάς: ὁ G. Schirò, ὁ Antonio Garzya, ἡ παλαιογράφος Enrica Follieri, ὁ Marcello Gigante καὶ ἱκανοὶ νεώτεροι. Εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν κατεύθυνσίν των συνετέλεσεν ὁλόκληρος ἑσμὸς Ἑλληνιστῶν καὶ βυζαντινολόγων, εἰς τοὺς ὁποίους, πλὴν τῶν ἐν ἀρχῇ ἀναφερθέντων θὰ προσθέσωμεν τὸν πατριάρχην τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν Silvio Giuseppe Mercati, ἄριστον Ἑλληνιστήν. Σήμερον, ὅτε ἡ παλαιὰ φρουρὰ τῶν βυζαντινολόγων ἐκλείπει ὁσημέραι, μὲ συγκίνησιν ἀναπολοῦμεν τὴν ἀκάματον καὶ συνεχῆ ἐπὶ ἥμισυν αἰῶνα προσφορὰν τοῦ σοφοῦ φίλου καθηγητοῦ Bruno Lavagnini. Εἴθε ὅσα ἐδίδαξεν, ἵδρυσεν, ἔγραψε νὰ ἔχουν τὴν συνέχειαν τὴν ὁποίαν ὠνειρεύθη, εἰς τὸν περίεργον κόσμον ὁ ὁποῖος ἔρχεται καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ἑλληνομάθεια ἐλαττοῦται. Πέρα τῆς εὐχῆς τῆς εὐτυχοῦς δι' αὐτόν, τὴν οἰκογένειάν του καὶ τοὺς φίλους του μακροζωΐας, εἴησαν καὶ τὰ ἔργα του ἀθάνατα. Ἔργα τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν πάντως Ἄτακτα, ποτέ.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

W. F. Volbach, Avori di scuola ravennate nel V e VI secolo (Antichità, Archeologia, Storia dell'arte. Collana diretta da Raffaella Farioli dell'Università di Bologna: 4), Longo Editore, Ravenna (1977), σελ. 125 μετὰ 61 εἰκόνων.

Ὁ W. F. Volbach, ἐκ τῶν πλέον εἰδικῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἐλεφαντοστῶν, ἐπιχειρεῖ εἰς τὸ προκείμενον τομίδιον ν' ἀναδείξῃ μίαν σχολὴν ἐλεφαντοστῶν μὲ κέντρον τὴν Ραβένναν. Ἀναπτύσσει τὸ θέμα του εἰς τέσσαρα κεφάλαια: Τὸ πρῶτον κεφάλαιον εἶναι εἰσαγωγικόν, τίθεται δὲ εἰς τοῦτο τὸ πρόβλημα περὶ μικρογλυπτικῆς ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ ἐν Ραβέννῃ (σσ. 7 - 12)· τὸ δεύτερον κεφάλαιον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς πολιτικῆς καὶ πολιτισμικῆς καταστάσεως ἐν Βορείῳ Ἰταλίᾳ κατὰ τοὺς αἰῶνας 5ον καὶ 6ον (σσ. 13 - 20)· εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ τῶν ἐλεφαντοστῶν τοῦ 5ου αἰῶνος, ἰδίως ἐπὶ Κωνσταντίου Γ' καὶ τῆς

συζύγου του Γάλλας Πλακιδίας (σσ. 21 - 23)· καὶ εἰς τὸ τέταρτον ὁ λόγος εἶναι περὶ ἐλεφαντοστῶν τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰῶνος, τοῦ 6ου — ἐπὶ 'Οδοάκρου καὶ Θεοδωρίχου — καὶ τῶν χρόνων τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς βυζαντινῆς διοικήσεως ἐν Ραβέννῃ (σσ. 35 - 51). 'Ακολουθοῦν ἑπτὰ σελίδες σημειώσεων (σσ. 52 - 58), σελίδες μὲ εἰκόνας ἐλεφαντοστῶν (ἐκτὸς κειμένου) (σσ. 59 - 119), εὑρετήριον ὀνομάτων (σσ. 120 - 122) καὶ πίναξ τῶν εἰκόνων (σσ. 123 - 124).

῾Η θέσις τοῦ σ. εἶναι ὅτι μία σειρὰ ἐλεφαντοστῶν ἀναγομένων εἰς τοὺς αἰῶνας 5ον καὶ 6ον, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται μέχρι τοῦδε, ὡς προϊόντα ἐργαστηρίων τῶν Μεδιολάνων, τῆς Βορείου 'Ιταλίας γενικῶς, ἀκόμη καὶ τῆς Νοτίου Γαλλίας, προέρχονται ἐκ τῆς Ραβέννης ἢ εἶναι ἐπηρεασμένα ἐξ ἐργαστηρίων τῆς Ραβέννης. Τὴν ἀρχὴν τῆς ραβεννικῆς σχολῆς μικρογλυπτικῆς τοποθετεῖ ὁ σ. εἰς τοὺς χρόνους τῆς μεταφορᾶς τῆς πρωτευούσης τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐκ τῶν Μεδιολάνων εἰς τὴν Ραβένναν, πρὸς τὸ ἔτος 462, ἐπὶ ῾Ονωρίου. Διακρίνει δὲ δύο φάσεις τῆς ἱστορίας τῆς γλυπτικῆς τῆς Ραβέννης: Πρώτην μὲ κύριον παράγοντα τὴν πολυτελῆ αὐλήν τοῦ Κωνσταντίου Γ' (417) καὶ τῆς Γάλλας Πλακιδίας (450), κύριον δὲ ἀντιπρόσωπον τῆς φάσεως αὐτῆς τὸ πενταμερὲς δίπτυχον (ἀρχικῶς κάλυμμα εὐαγγελίου) τὸ φυλασσόμενον εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τοῦ Μιλάνου (σσ. 13 κἑ. καὶ 17 κἑ. εἰκ. 7α-β. Πρβλ. W o l f g a n g F r i t z V o l b a c h, Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des frühen Mittelalters, [3]Mainz am Rhein 1976, 84 ἀριθμ. 119 πίν. 63)· καὶ δευτέραν, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς κυρίως τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς διοικήσεως τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Ραβένναν (533), μὲ κύριον ἀντιπρόσωπον τῆς φάσεως αὐτῆς τὴν καθέδραν τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Ραβέννης Μαξιμιανοῦ, τὴν φυλασσομένην εἰς τὸ 'Αρχιεπισκοπικὸν Μουσεῖον τῆς Ραβέννης (σσ. 21 κἑ. καὶ 38 κἑ. εἰκ. 29, 42, 43, 45 - 47 καὶ 49 - 50. Πρβλ. V o l b a c h, Elfenbeinarb.[3] 93 κἑ. ἀριθμ. 140 πίν 72 - 74). Περὶ τὰ δύο αὐτὰ βασικὰ ἔργα, ὡς περὶ δύο πόλους, ἐντάσσει ὁ σ. ἀριθμὸν ἱκανὸν ἐκ τῶν γνωστῶν ἐλεφαντοστῶν.

῾Ως πρὸς τὴν πρώτην φάσιν τῆς ἐν λόγῳ σχολῆς μικρογλυπτικῆς ἐπὶ ἐλεφαντοστῶν ὁ σ. ὑποστηρίζει ὅτι αἱ καλλιτεχνικαὶ τάσεις αὐτῆς πηγάζουν ἐκ τῶν Μεδιολάνων, ἡ τέχνη τῶν ὁποίων χαρακτηρίζεται διὰ τῆς παρουσίας ἐπιδράσεων τῆς τέχνης τόσον τῆς Ρώμης ὅσον καὶ τῆς 'Ανατολῆς (Κωνσταντινουπόλεως καὶ Συρίας)· καὶ θεωρεῖ ὅτι εἰς τὴν τέχνην τῆς Ραβέννης πρέπει ν' ἀποδοθοῦν τὰ ἔργα τοῦ 5ου αἰ., ἰδίως δίπτυχα, περὶ τῶν ὁποίων μέχρι τοῦδε ἐνομίζετο, ὅτι προέρχονται ἐξ ἐργαστηρίων τῶν Μεδιολάνων ἤ, ἀορίστως, ἐξ ἐργαστηρίων τῆς Β. 'Ιταλίας. Θεωρεῖ, ὅτι τὰ ἔργα αὐτὰ ἀπαρτίζουν ὁμάδα τέχνης δυτικήν. ῾Ως πρὸς τὴν δευτέραν φάσιν δέχεται ὁ σ., ὅτι αἱ καλλιτεχνικαί της τάσεις προέρχονται ἐκ τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ χωρὶς νὰ χαρακτηρίζωνται ὑπὸ καλλιτεχνικῆς ἑνότητος, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἑνότητος, τὴν ὁποίαν θ' ἀπέδιδέ τις εἰς μίαν κρατικὴν τέχνην (Reichkunst). 'Εξηγεῖ δὲ τὴν ἔλλειψιν αὐτὴν ἑνότητος ἐκ τοῦ λόγου, ὅτι ἐντὸς τοῦ κράτους οἱ τεχνῖται διεκινοῦντο, μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ 'Ιουστινιανοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε προσκαλέσει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τεχνίτας ἐξ ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας (σ. 10, 11, 12 καὶ 38 - 39). ῾Ο σ. δέχεται, ὅτι εἰς ἓν κέντρον καλλιτεχνικῆς δημιουργίας εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ ἀσκῶνται διάφοροι τεχνοτροπίαι (Il nuovo centro del potere attrae gli artisti d'ogni provenienza e riesce pertanto difficile poter individuare nell'ambito di questa «arte imperiale» le varie scuole) (σ. 11). Τὸ συμπέρασμα τοῦτο συνάγεται ὑπὸ τοῦ σ. ἐκ τῆς τέχνης τῆς καθέδρας τοῦ Μαξιμιανοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν διακρίνει οὗτος τρεῖς τεχνίτας ἀκολουθοῦντας τρεῖς διαφόρους καλλιτεχνικὰς παραδόσεις, ἔχοντας ὅμως, κατὰ τὸν σ., μαθητεύσει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (σ. 49).

῾Η κατάταξις τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἐλεφαντοστῶν κατὰ ἐποχὰς καὶ καλλιτεχνικὰς παραδόσεις καὶ ἡ ἀπόδοσίς των εἰς ὡρισμένα καλλιτεχνικὰ κέντρα, μὲ ἄλλους λόγους ἡ σύνθεσις μιᾶς ἱστορίας τῆς μικρογλυπτικῆς ἐπὶ ἐλεφαντοστῶν, συνιστᾷ ἓν ἐκ τῶν πλέον δυσκόλων κεφαλαίων τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς τέχνης, διότι τὰ λεπτουργήματα αὐτά, πολύτιμα ἀποκτήματα, μετακινοῦνται εὐκόλως συνοδεύοντα τοὺς ἑκάστοτε κατόχους των· καὶ περὶ τῆς καταγωγῆς των δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν πάντοτε ἐκ τοῦ τόπου, ὅπου τυγχάνει νὰ εὑρίσκωνται διαφυλαγμένα ἐλεφαντοστᾶ τώρα ἢ ὅπου διὰ πρώτην φορὰν ἐσημειώθη ἡ παρουσία συγκεκριμένου ἐκ τῶν ἔργων τούτων. 'Απὸ ἀπόψεως μεθόδου πολὺ ὀρθῶς ὁ σ. ὡς πρωταρχικὸν μέλημά του θέτει τὸ νὰ ἐντοπίσῃ τὰ ἀφετηριακά του παραδείγματα, νὰ τὰ προσγράψῃ δηλαδὴ εἰς τὴν Ραβένναν, ὡς καλλιτεχνικὸν κέντρον, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπὸ τούτου προσαγομένων τεκμηρίων. Τὰ τεκμήριά του συνάγει ὁ σ., ὅσα οὗτος θεωρεῖ ἀποδεικτικὰ τῆς θέσεώς του, ἐξ εἰκονογραφικῶν καὶ τεχνοτροπικῶν συγκρίσεων τοῦ εἰς ἐλεφαντοστᾶ ὑλικοῦ του πρὸς μνημεῖα — ψηφιδωτὰ καὶ σαρκοφάγους — δημιουργηθέντα ἐπὶ τόπου, ἐν Ραβέννῃ. Εἶναι ὀρθὴ ἐπίσης ἡ θέσις του, ὅτι εἶναι δυνατὸν εἰς ἓν κέντρον ἀσκήσεως τέχνης νὰ συνυπάρχουν παραλλήλως περισσότεραι τῆς μιᾶς τεχνοτροπίαι. Τοιοῦτόν τι εἶναι γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων τομέων καὶ ἐποχῶν τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης. ῾Ο ἀναγνώστης ὅμως τοῦ προκειμένου βιβλίου ἀποκομίζει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ὁ σ. ἔχει ἐπιδείξει μεγάλην ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν εἰκονογραφικὴν μέθοδον· καὶ παραδόξως, ὅτι ἔχει ἀποδώσει οὗτος μικροτέραν σημασίαν εἰς τεχνοτροπικὰς ἐμβαθύνσεις.

Παραδείγματα: ῾Η πυξὶς τοῦ Bobbio, μὲ τὴν παράστασιν τοῦ 'Ορφέως (σ. 14 καὶ 33 εἰκ. 10. Πρβλ. V o l b a c h[3] 70 ἀριθμ. 91 πίν. 50), περὶ τῆς ὁποίας ὁ σ. ὑποθέτει ὅτι εἶναι δῶρον τοῦ βασιλέως 'Αγιλούλφου (591 - 616), φαίνεται ν' ἀνήκῃ εἰς παράδοσιν τέχνης ζωγραφικῆς (malerisch) τεχνοτροπίας, ἔγγιστα ἱσταμένης πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν μορφὴν τῶν κατακόσμων κιόνων τοῦ 'Οθωμανικοῦ Μουσείου Κωνσταντινουπόλεως (W u l f f, Altchr. u. byz. Kunst 175 εἰκ. 169, V o l b a c h - H i r m e r, Die Kunst der Spätant.

59 εἰκ. 76-77), χρονολογουμένων τὸ ἀργότερον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰ. Τὴν ἐν λόγῳ πυξίδα εἶχε χρονολογήσει ὁ σ. ἄλλοτε εἰς τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. (Volbach - Hirmer 60 εἰκ. 84). Μὲ δυσκολίαν, λοιπόν, θὰ τὴν ἐδέχετό τις ὡς ἔργον τοῦ τέλους τοῦ 6ου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνος. Ἡ πυξὶς ἡ εὑρεθεῖσα εἰς τὸ ἀμφιθέατρον τῶν Τρεβήρων (Trier) (σ. 14 εἰκ. 11. Πρβλ. Volbach, Elfenb. 105 ἀριθμ. 162 πίν. 82), τὴν ὁποίαν ὁ σ. θεωρεῖ ἔργον καθαρῶς δυτικὸν ἐκ Β. Ἰταλίας, προδίδει ζωγραφικὴν τεχνοτροπίαν τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Θεοδοσίου, ὡς νομίζω. Τὸ ἐλεφαντοστοῦν τοῦ Βατικανοῦ (Museo Cristiano) μὲ τὴν παράστασιν τῆς Ἰάσεως τοῦ Τυφλοῦ (σ. 23 εἰκ. 32. Πρβλ. Volbach 92 ἀριθμ. 138 πίν. 71) δὲν προδίδει πολλὴν τεχνοτροπικὴν συγγένειαν πρὸς τὸ πλακίδιον τῆς Λυὼν μὲ τὴν παράστασιν τῆς Βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ (σ. 23 εἰκ 31. Πρβλ. Volbach 98 κέ. ἀριθμ. 149 πίν. 78), πολὺ δὲ ὀλιγώτερον δύναται νὰ παραβληθῇ τὸ ἐλεφαντοστοῦν τοῦτο πρὸς τὸ δίπτυχον Χριστοῦ - Θεοτόκου τοῦ Βερολίνου (Dahlem) (σ. 22-23 εἰκ. 30α-β. Πρβλ. Volbach 91 κέ. ἀριθμ. 137 πίν. 71). Προφανὲς εἶναι ὅμως, ὅτι τὸ ἐλεφαντοστοῦν τοῦ Βατικανοῦ (εἰκ. 32) ἔχει προέλθει ἐκ κοινοῦ ἐργαστηρίου μετὰ τῆς πυξίδος τοῦ Πέζαρο (σ. 33 εἰκ. 28. Πρβλ. Volbach 114 ἀριθμ. 183 πίν. 92). Τὴν τελευταίαν αὐτὴν πυξίδα συνδέει ὁ σ. τεχνοτροπικῶς πρὸς τὴν πυξίδα τῆς Βολωνίας (σ. 33 εἰκ. 40. Πρβλ. Volbach σ. 105 ἀριθμ. 163 πίν. 83), ἐπειδὴ δ' ἔτυχε νὰ φυλάσσωνται ἀμφότεραι εἰς τόπους πλησίον τῆς Ραβέννης θεωρεῖ ὁ σ. ὡς τόπον καταγωγῆς των τὴν Ραβένναν. Δὲν ἀποκλείεται τοῦτο, ἀλλὰ τὰ δύο αὐτὰ ἔργα εἶναι, ὡς νομίζω, ἀνόμοια μεταξύ των. Τὸ πλακίδιον τοῦ Βατικανοῦ (εἰκ. 32) καὶ ἡ πυξὶς τοῦ Πέζαρο (εἰκ. 28) προδίδουν τεχνοτροπικὴν συγγένειαν πρὸς τὸ ὕφος τοῦ τεχνίτου τῶν διαπηγμάτων τοῦ προσθίου κάτω μέρους — τοῦ καθίσματος — τῆς καθέδρας τοῦ Μαξιμιανοῦ (εἰκ. 42), τὰ ὁποῖα ὁ σ. θεωρεῖ ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸν κωνσταντινουπολιτικὸν κύκλον τέχνης καὶ ὀρθῶς παραβάλλει αὐτὰ πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν τῶν τεμαχίων κιόνων τοῦ Ὀθωμανικοῦ Μουσείου (σσ. 48-49), περὶ τῶν ὁποίων ἔγινεν ἤδη λόγος. Ἀλλ' ἂν συνδέσωμεν τὴν τέχνην τῶν ἀνωτέρω διαπηγμάτων τῆς καθέδρας τοῦ Μαξιμιανοῦ πρὸς τὴν τέχνην τοῦ πλακιδίου τοῦ Βατικανοῦ καὶ τῆς πυξίδος τοῦ Πέζαρο, δυσκολευόμεθα νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ σ. (σσ. 48-49), ὅτι τὰ διαπήγματα αὐτὰ εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἔργα τοῦ τεχνίτου τῶν πλαστικῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς πέντε ὁλοσώμων μορφῶν, αἱ ὁποῖαι ἵστανται μεταξὺ τῶν ἐν λόγῳ διαπηγμάτων ἐπὶ τῶν τυμπάνων. Γίνεται δὲ τώρα καλύτερον ἀντιληπτὸν τὸ διατί δὲν εἶναι πειστικὴ ἡ ὑπὸ τοῦ σ. προτεινομένη ἔνταξις τοῦ πλακιδίου τοῦ Βατικανοῦ (εἰκ. 32) καὶ τοῦ πλαστικῆς τεχνοτροπίας διπτύχου τοῦ Βερολίνου (εἰκ. 30α-β) εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον τέχνης (περὶ τοῦ διπτύχου βλ. καὶ κατωτέρω). Οὔτε εἶναι πολὺ πειστικὸς ὁ τεχνοτροπικὸς παραλληλισμὸς τῆς πυξίδος ἐκ τῆς Νότσερα τῆς Οὐμβρίας (Ρώμη, Museo dell'Alto Medioevo) (σ. 32 εἰκ. 9. Πρβλ. Volbach 106 ἀριθμ. 164) πρὸς τὴν πυξίδα ἐκ τῶν Τρεβήρων (Βερολῖνον, Dahlem) (σ. 32 εἰκ. 39. Πρβλ. Volbach 104 ἀριθμ. 161) καὶ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποτιθεμένης συγγενείας των ἀπόφανσις, ὅτι προέρχονται καὶ αἱ δύο ἐξ ἐργαστηρίων τῆς Ραβέννης. Ἡ εἰκονογραφικὴ δὲ ὁμοιότης τοῦ πλαστικῆς τεχνοτροπίας ἐγκολπίου μὲ τὸν Χριστὸν τῆς καθέδρας τοῦ Μαξιμιανοῦ (σ. 49 εἰκ. 47 καὶ 50) πρὸς τὸ ζωγραφικῆς τεχνοτροπίας ἐγκόλπιον τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, μὲ τὸ ἴδιον θέμα (σ. 49 εἰκ. 48. Πρβλ. Volbach 99 ἀριθμ. 214 πίν. 100), δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην ἔνταξιν τοῦ τελευταίου εἰς τὴν σχολὴν τῆς Ραβέννης. Τὸ αὐτὸ δύναταί τις νὰ παρατηρήσῃ καὶ ὡς πρὸς τὴν σύγκρισιν τῆς πλακὸς τῆς καθέδρας μὲ τὴν παράστασιν τοῦ Ἰωσὴφ τοῦ ἐπεισοδίου τῶν σάκκων μὲ τὸν σῖτον (σ. 45 εἰκ. 51) πρὸς τὴν πυξίδα τοῦ Μουσείου τοῦ Ἐρμιτὰζ (Λένινγραδ) (σ. 50 εἰκ. 61. Πρβλ. Volbach 117 ἀριθμ. 191 πίν. 95). Ἡ ταυτότης θεμάτων δὲν συνιστᾷ λόγον ἐντάξεως τῆς πυξίδος αὐτῆς εἰς τὸν κύκλον τέχνης τῆς Ραβέννης, διότι, παρὰ τὴν ταυτότητα θεμάτων, τὰ δύο αὐτὰ μνημεῖα διαφέρουν μεταξύ των ὄχι μόνον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς ἀλλὰ καὶ εἰκονογραφικῶς.

Προσθέτω μίαν ἐπιγραφικὴν παρατήρησιν: Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ γράμματος C, τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὸ κάτω μέρος τῶν δύο φύλλων τοῦ διπτύχου Χριστοῦ - Θεοτόκου τοῦ Μουσείου Dahlem ἐπὶ τοῦ πλαισίου των (εἰκ. 30α-β) (βλ. ἀνωτ.), ὡς ὑπολείμματος μονογράμματος τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ραβέννης Μαξιμιανοῦ (σσ. 22 καὶ 50), ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀρχικὴ γλυπτὴ διακόσμησις τοῦ πλαισίου ἦτο ἄλλη, ὅτι ἐπὶ τούτου ἀνεγράφετο τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Μαξιμιανοῦ καὶ ὅτι ἀργότερον, ἀποξεσθείσης τῆς γλυφῆς αὐτῆς, ἀπέμεινεν ἐκ τῆς ἐν λόγῳ ἐπιγραφῆς μόνον τὸ γράμμα C (αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τῶν περισσοτέρων μελετητῶν τοῦ διπτύχου κατὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ σ.), δὲν φαίνεται πιθανή. Νομίζω, ὅτι τὸ πλαίσιον καὶ εἰς τὰ δύο φύλλα τοῦ διπτύχου, ἐντεθειμένα ἀρχικῶς ἐντὸς μεταλλίνου συστήματος, ἔχει μείνει ἄθικτον· καὶ ὅτι τὸ γράμμα C, ἀναγεγλυμμένον ἐπίτηδες εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον τοῦ ἐπιπέδου τῆς — ἀρχικῆς, ὡς εἴπομεν — διακοσμήσεως τῆς κάτω πλευρᾶς τοῦ πλαισίου ἑκάστης πλακός, πρέπει ν' ἀναγνωσθῇ ὡς ἀρχικὸν γράμμα τῆς λ. Constantinopolis. Νομίζω, λοιπόν, ὅτι τὸ C ὑποδηλοῖ τὸν τόπον καταγωγῆς τοῦ διπτύχου, ἐξ αὐτοκρατορικοῦ δηλαδὴ ἐργαστηρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως[1]. Ὁ συγγραφεὺς ἔχει ἤδη ἀναγνωρίσει εἰς τὸ προκείμενον δίπτυχον τε-

1. Τὸ γράμμα C εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν ἐνθυμίζει τὴν ἐπίτμησιν CON τῆς λέξεως Constantinopolis, ἀπαντωμένην εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ὀπίσω ὄψεως νομισμάτων κοπῆς τοῦ νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως. Μόνον τὸ C, συνοδευόμενον ὅμως ὑπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῆς σειρᾶς κοπῆς, ἀπαντᾶται εἰς νομίσματα τοῦ Προκοπίου (ἔτους 366): H. Mattingly - C. Sutherland - R. Carson, The Roman Imperial Coinage, IX, London 1951, 212 κέ. ἀριθμ. 13.

χνοτροπίαν βυζαντινοῦ ἐλεφαντογλύπτου (V o l b a c h, Elfenbeinarbeiten 92).

Ἀποδέχεταί τις, λοιπόν, εὐκόλως ὅτι ἡ καθέδρα τοῦ Μαξιμιανοῦ εἶναι ἔργον τριῶν τεχνιτῶν· μέχρι ποίου ὅμως σημείου δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ τρεῖς παραδόσεις τέχνης της ἀπετέλεσαν ἀφετηριακὰς τεχνοτροπίας διὰ τὴν τοπικὴν τέχνην τῆς Ραβέννης; Φοβοῦμαι, ὅτι ἡ θέσις τοῦ σ. περὶ ἐλεφαντογλυπτικῆς σχολῆς Ραβέννης εἶναι πολὺ γενικευμένη, κάπως ἀόριστος ἀκόμη. Ἀπαιτοῦνται διεισδυτικώτεραι ἀναλύσεις.

Τὸ βιβλίον εἶναι εὐσύνοπτον καὶ ἡ ἔκθεσις λιτή, περιωρισμένη εἰς τὰ καίρια, κάπως ἐπιγραμματική, ἀποτέλεσμα τῆς μακρᾶς θητείας τοῦ σ. εἰς τὴν ἔρευναν τῆς παλαιοχριστιανικῆς τέχνης. Καὶ ἡ ἐκτύπωσις καλαίσθητος. Ἔχουν ὅμως διαφύγει τυπογραφικά τινα ἀβλεπτήματα. Τὰ σημειώνω πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ ἀναγνώστου: Σελ. 16: ἡ εἰκ. 11 ν' ἀναγνωσθῇ εἰκ. 1, οἱ δ' ἐκθέται Firenze^{03} καὶ Rouen^{48} ν' ἀναγνωσθοῦν ἀντιστοίχως Firenze^{83} καὶ Rouen^{84}. Σελ. 29: ἡ εἰκ. 16 ν' ἀναγνωσθῇ εἰκ. 17. Σελ. 43: ἡ ἀναφορὰ εἰς εἰκ. 50 μὲ παράστασιν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πρᾶγμα (πρβλ. σ. 44). Σελ. 45: ἡ εἰκ. 48 ν' ἀναγνωσθῇ εἰκ. 49 (παράστασις τῆς Ἰάσεως τοῦ Παραλυτικοῦ). Σελ. 49: ἡ εἰκ. 46 ν' ἀναγνωσθῇ εἰκ. 47 (ἐγκόλπιον τοῦ Χριστοῦ). Σελ. 50: ἡ εἰκ. 60 ν' ἀναγνωσθῇ εἰκ. 61 (παράστασις ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰωσὴφ) καὶ ἡ εἰκ. 28 ν' ἀναγνωσθῇ εἰκ. 31 (ἐλεφαντοστοῦν τῆς Λυών). Ἐν σελ. 28 στίχ. 15 (ἐκ τῶν κάτω) ἡ φράσις La tavoletta che νὰ συμπληρωθῇ ὡς ἑξῆς: La tavoletta del dittico di Monaco che. Ἐν σελ. 45 στίχ. 12 (ἐκ τῶν κάτω) ἡ φράσις Sulla prima formella è νὰ συμπληρωθῇ ὡς ἑξῆς: Sulla prima formella della fiancata destra è.

Δ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ

Γ ε ω ρ γ ί ο υ Β. Ἀ ν τ ο υ ρ ά κ η, Αἱ Μοναὶ Μυριοκεφάλων καὶ Ρουστίκων μετὰ τῶν παρεκκλησίων αὐτῶν. Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1977, 8ο, σσ. 196+60 πίνακες.

Τὸ κρινόμενον βιβλίο, διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ συγγραφέως, ὑποβληθεῖσα καὶ ἐγκριθεῖσα ἀπὸ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, κρίθηκε ἤδη στὸ ἱστορικὸ καὶ ἁγιολογικό της μέρος ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Νικόλαο Τωμαδάκη [1], ποὺ φυσικὰ — facit indignatio versum — δὲν ἄλλαξε τὸ γνωστὸ σκωπτικὸ ὕφος ποὺ ἔχει σὲ ὡρισμένες βιβλιοκρισίες του. Ὁ κριτὴς δὲν ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἀρχαιολογικὸ μέρος τῆς διατριβῆς καὶ τὸ κενὸ

1. «Ἀθηνᾶ» ΟϚ', 1977, σσ. 370 - 382.

αὐτὸ θὰ προσπαθήσω νὰ καλύψω, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὶς τοιχογραφίες, μὲ τὶς ὁποῖες ἤδη ἄλλος συνάδελφος ἀσχολεῖται. Τελειώνοντας ὁ κ. Τωμαδάκης γράφει ὅτι τὸ βιβλίο τοῦ κ. Ἀντουράκη «καλὸν θὰ ἦτο νὰ μὴ ἐγράφετο ποτέ» [1]. Προσωπικὰ δὲν συμφωνῶ: Τὸ βιβλίο τοῦ κ. Ἀντουράκη καλὸν θὰ ἦτο νὰ ξαναγραφῇ! ἀλλ' ἂς δοῦμε καὶ γιατί.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἑνὸς μνημείου συνίσταται στὴν ἐξέταση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς του, τῆς ζωγραφικῆς του καὶ — ὅταν χρειάζεται — καὶ τῆς γλυπτικῆς του, ἔξω φυσικὰ ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν πηγῶν, ἐὰν βέβαια αὐτὸ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ. Στὸ θέμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μελέτης ὅμως, ὁ συγγραφεὺς τῆς κρινόμενης διατριβῆς δημοσιεύει μόνον τὶς κατόψεις τῶν μνημείων ποὺ ἐξετάζει (σσ. 46, 47, 77, 131, 157, 162, 164 [εἰκ. 140, 141], 175, 182). Καμιὰ τομή, κανένα προοπτικό, καμιὰ πρόσοψη, πλὴν ἐκείνης τοῦ Ἅη Κύρ-Γιάννη Ἀλικιανοῦ (πίν. 6β), ποὺ ὅμως εἶναι ἀναδημοσίευση ἑνὸς σχεδίου τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Ἀ. Ὀρλάνδου [2].

Αὐτὸ καὶ μόνον νομίζω ὅτι εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη καὶ παρουσίαση τῶν ναῶν ποὺ ἐξετάζει ἡ κρινόμενη διατριβὴ εἶναι ἀτελέστατη. Ἡ πλήρης ἀρχιτεκτονικὴ παρουσίαση ἑνὸς μνημείου ἀπαιτεῖ τοπογραφικό, κάτοψη (καμιὰ φορὰ μάλιστα κατόψεις καὶ ἄνοψη), δύο τομές, τέσσερεις προσόψεις κι' ἀκόμα σχέδια λεπτομερειῶν, προοπτικά, ἀξονομετρικὰ κ.ο.κ. [3]. Βεβαίως κάποτε ὅλα αὐτὰ τὰ σχέδια δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ δίνωνται, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκ συστήματος νὰ δημοσιεύεται μόνο ἡ κάτοψη εἶναι — νομίζω — ἐντελῶς ἀπαράδεκτο.

Βεβαίως ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶναι ἀρχιτέκτων. Βεβαίως ἡ ἀποτύπωση καὶ ἡ σχεδίαση ἑνὸς ἀρχιτεκτονικοῦ μνημείου ἀπαιτεῖ εἰδικὲς ἱκανότητες, γνώσεις καὶ ἔξοδα. Ὅλα αὐτὰ μαζὶ εἶναι πάντα ἕνα πρόβλημα, ποὺ ὅμως ὁ συγγραφεὺς ἔπρεπε νὰ τὸ ἀντιμετωπίσῃ, ὅπως τὸ ἀντιμετωπίζουν ὅλοι οἱ μὴ ἀρχιτέκτονες βυζαντινολόγοι, ποὺ καταφεύγουν σὲ κάποιον ἀρχιτέκτονα, γιὰ τὴν ἀποτύπωση καὶ σχεδίαση τοῦ μνημείου ποὺ μελετοῦν. Μιὰ γρήγορη ματιὰ στὴν πρόσφατη ἑλληνικὴ βιβλιογραφία ἄλλωστε πείθει [4].

1. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 382.

2. Ἀ. Ὀ ρ λ ά ν δ ο υ, Δύο Βυζαντινὰ Μνημεῖα τῆς Δυτικῆς Κρήτης, «Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος» Η', 1955 - 56, σ. 179, εἰκ. 32.

3. Ἐὰν ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθοῦσε σὰν πρότυπο τὴν μελέτη τοῦ καθηγητοῦ Ἀ. Ὀρλάνδου γιὰ τὸν Ἅη Κὺρ - Γιάννη Ἀλικιανοῦ (βλ. ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 170 - 205) — κτίσμα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ξένου — θὰ ἔπρεπε νὰ προσέξῃ καὶ νὰ σημειώσῃ ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ παρουσίαση τοῦ μνημείου, ἐκτὸς τοῦ φωτογραφικοῦ ὑλικοῦ, γίνεται καὶ μὲ δώδεκα σχέδια: κάτοψη, τομή, τρεῖς προσόψεις, ἐσωτερικὸ προοπτικὸ καὶ ἕξι σχέδια λεπτομερειῶν.

4. Ὁ συνάδελφος Μ. Κορρὲς π.χ. ἔκανε τὰ ἔξοχα σχέδια στὴ μελέτη τῆς Μ. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Προβλήματα τῆς εἰκονογραφίας τοῦ τρούλλου τοῦ ναοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσα-

Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ κ. Ἀντουράκης κατέφυγε σὲ ὄχι καλῆς ποιότητος σχεδιαστή, ὁ ὁποῖος ἴσως δὲν εἶχε κἂν ξανασχεδιάσει βυζαντινὸ μνημεῖο. Ἔτσι καὶ στὶς ὀκτὼ (8) κατόψεις τῆς κρινόμενης διατριβῆς δὲν σημειώθηκαν οἱ κατακλίσεις καὶ προβολὲς τῶν θόλων καὶ τῶν ἀνοιγμάτων, ἐνῶ οἱ προβολὲς τῶν τρούλλων τῶν σχεδίων 5 (σ. 47), 6 (σ. 77) καὶ 7 (σ. 131) εἶναι τελείως ἐσφαλμένες, δείχνοντάς τους νὰ ἔχουν τὴν ἐσωτερικὴ διάμετρο μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ τετραγώνου ποὺ σχηματίζουν οἱ κεραῖες. Τὸ φαιδρὸν μάλιστα εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ προβολὴ τοῦ τρούλλου τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Μυριοκεφάλων, ποὺ τὸν δείχνει νὰ ἐξέχη τῶν πλευρῶν τοῦ κτίσματος, περίπου ὅπως πάνω κάτω εἶναι οἱ πλάγιοι πυργίσκοι τῶν ἀεροπλανοφόρων. Ἡ μόνη σωστὴ προβολὴ τρούλλου εἶναι ἐκείνη τοῦ Ἄη Κύρ-Γιάννη Ἀλικιανοῦ (σχέδ. 4, σ. 46) — τοῦ κυρίως ναοῦ ὅμως μόνον! — κι' αὐτό, γιατὶ τὸ σχέδιο προέρχεται ἀπὸ ἀντιγραφὴ ἑνὸς σχεδίου ποὺ δημοσίευσε ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀ. Ὀρλάνδος [1].

Δυστυχῶς ὅμως ἀκόμα καὶ ἡ ἀντιγραφὴ τοῦ σχεδίου αὐτοῦ εἶναι ἐξοργιστικὰ κακή, καὶ μάλιστα κατὰ τὸν ἐπιεικέστερο χαρακτηρισμό. Ἴσως ποτὲ ἄλλοτε σ' ἕνα τόσο μικρὸ σχεδιάκι δὲν σημειώθηκαν τόσες ἐλλείψεις, παραλείψεις καὶ παρανοήσεις. Σημειώνω μερικές: 1) Δὲν σχεδιάστηκαν ἡ προβολὴ τοῦ τυφλοῦ ἀψιδώματος τῆς νότιας κεραίας καὶ οἱ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νάρθηκα προβολὲς τόσο τῆς θύρας τοῦ νάρθηκα, ὅσο καὶ τῆς θύρας τοῦ κυρίως ναοῦ. 2) Δὲν σχεδιάστηκαν οἱ προβολὲς τῶν ἐξωτερικῶν ἀψιδωμάτων τοῦ βορειοδυτικοῦ γωνιαίου διαμερίσματος. 3) Παρελήφθη ἡ σχεδίαση τῶν πλαισίων τῶν τεσσάρων μικρῶν παραθύρων ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὰ βόρεια γωνιαῖα διαμερίσματα τοῦ ναοῦ καὶ στὶς πλάγιες κόγχες τοῦ ἱεροῦ, παρ' ὅλο ὅτι στὸ πρωτότυπο σχέδιο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Ἀ. Ὀρλάνδου σημειώνονται μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια. 4) Στὸ πρωτότυπο σχέδιο τὰ τρία δίλοβα παράθυρα τοῦ νάρθηκα σχεδιάστηκαν μὲ δεξιοτεχνία· εἰκονίζεται δηλαδὴ ἡ ὁριζόντια τομὴ τοῦ ἀμφικιονίσκου καὶ δείχνεται ἡ βάση του. Ὁ σχεδιαστὴς-ἀντιγραφεὺς ὅμως ἁπλοποίησε τὰ πράγματα, μετατρέποντας τὸν ἀμφικιονίσκο σὲ τοιχίσκο. 5) Ὁ τροῦλλος τοῦ νάρθηκα στὸ πρωτότυπο εἰκονίζεται ἐλλειψοειδής, ἀλλ' ἡ ἐφευρετικότητα τοῦ σχεδιαστοῦ - ἀντιγραφέως εἶναι ἀστείρευτος. Ὁ τροῦλλος παρουσιάζεται κυκλικός, δὲν ἐφάπτεται πρὸς τὸ δυτικὸ τόξο στὸ ὁποῖο στηρίζεται, ἐνῶ παράλληλα «ξεχειλίζει» καὶ ξεπερνᾶ τὸ βόρειο καὶ νότιο σφενδόνιο, στὰ ὁποῖα ὑποτίθεται ὅτι στηρίζεται. 6) Δὲν σχεδιάστηκαν οἱ προβολὲς τῶν σταυροθολίων τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων τοῦ ναοῦ καὶ τῶν δύο σταυροθολίων τοῦ νάρθηκα. 7) Παρελήφθη τὸ κογχάριο ποὺ ὑπάρχει στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τῆς βόρειας κεραίας. 8) Παρελήφθησαν οἱ ἓξ ἡμικιονίσκοι ποὺ ὑπάρχουν στὸ ἐξωτερικὸ τῆς ἀψῖδος τοῦ ἱεροῦ, ὁ δὲ σχεδιαστής, ἐν πλήρει συγχύσει, γνόφῳ καὶ δνοφερῷ ζόφῳ εὑρισκόμενος, ἀντιγράφει τὴν ἐξωτερικῶς πεντάπλευρη ἀψίδα, ἀλλὰ — τί τὸ ἁπλούστερο; — τὴν σχεδιάζει ἡμικυκλική, παρ' ὅλο ποὺ ὁ καθηγητὴς Ὀρλάνδος ὄχι μόνο στὸ κείμενό του τόνισε ὅτι ἡ ἀψίδα εἶναι πεντάπλευρη [1], ἀλλὰ δημοσίευσε καὶ σχέδιο [2] καὶ φωτογραφία της [3]. Ἀλλ' ὁ λαμπρὸς σχεδιαστὴς - ἀντιγραφεὺς θεωρώντας ἴσως «ἀθυρωματοσκληρωτικὸ» τὸ σχέδιο τοῦ Νέστορα τῶν Ἑλλήνων βυζαντινολόγων, θέλησε piscem natare docere καὶ γιὰ νὰ πρωτοτυπήση καὶ νὰ δώση «καλλιτεχνικὴ πνοὴ» καὶ «κουλτουριάρικη φόρμα» στὸ σχέδιό του, ἀποφάσισε νὰ σχεδιάση καὶ τὴν τομὴ τῆς λιθοδομῆς· νὰ «δείξη τὶς πέτρες» καὶ νὰ μᾶς καταπλήξη, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἡ Ἁγία Βλιθρούδη ἤθελε νὰ καταπλήξη τοὺς ἀπίστους, γράφοντας τὶς Ἐπιστολὲς τοῦ Ἀπ. Παύλου μὲ χρυσὰ γράμματα. Ἔτσι ὁ καλός μας σχεδιαστὴς σχεδίασε καὶ τὶς πέτρες ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι χτισμένοι οἱ..... μαρμάρινοι καὶ μονολιθικοὶ κίονες τοῦ ναοῦ!!! Προσωπικὰ καθόλου δὲν κακίζω τὸν σχεδιαστή· ἀντιθέτως τὸν συγχαίρω γιὰ τὶς γνώσεις του: Προφανῶς παρασύρθηκε ἀπὸ τοὺς κίονες τοῦ λεγομένου ναοῦ C τῆς Τραπεζοῦντος, πού, ἀποτελώντας ἕνα σχεδὸν unicum στὴν βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική, εἶναι χτιστοὶ καὶ ὄχι μαρμάρινοι. Ὁμολογουμένως τὰ τόσα λάθη στὴν ἀντιγραφὴ ἑνὸς τόσο μικροῦ σχεδίου, εἶναι ἕνας ἀναμφισβήτητος σχεδιαστικὸς ἆθλος· ὕθλος δηλαδή!

Ὅλα τὰ παραπάνω, ποὺ ἀφοροῦν ἕνα καὶ μόνον σχέδιο, ἀναφέρονται βέβαια σὲ κάποιον ὄχι καλὸ σχεδιαστή, καὶ ἀσφαλῶς τὸν βαρύνουν. Βαρύνουν ὅμως καὶ τὸν συγγραφέα τῆς κρινόμενης διατριβῆς: α) γιατὶ προτί-

---

λονίκης, «Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας», Ϛ', 1970 - 72, πίν. 65 - 66· οἱ Χ. Μπούρας καὶ Ἰ. Τραυλὸς ἔκαναν τὰ σχέδια στὸ βιβλίο τῆς Ντ. Μουρίκη, Οἱ Τοιχογραφίες τοῦ Σωτῆρα κοντὰ στὸ Ἀλεποχώρι τῆς Μεγαρίδος, Ἀθῆναι 1978, σσ. 6, 7 καὶ ὁ Γ. Βελένης τὰ σχέδια στὴ μελέτη τῆς αὐτῆς, Οἱ Βυζαντινὲς Τοιχογραφίες τῶν Παρεκκλησίων τῆς Σπηλιᾶς τῆς Πεντέλης, «Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας» Ζ', 1973 - 74, σ. 80· οἱ Στ. Παπαδάκης καὶ Πλ. Θεοχαρίδης ἔκαναν τὰ 27 ἀπὸ τὰ 29 πρωτότυπα σχέδια στὸ βιβλίο τοῦ Π. Βοκοτόπουλου, Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχιτεκτονικὴ εἰς τὴν Δυτικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἤπειρον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος, Θεσσαλονίκη 1975, σ. IX· ὁ Φ. Προκόπης ἔκανε τὰ σχέδια τῆς μελέτης τοῦ Ν. Δρανδάκη, Ὁ Ναὸς τοῦ Ἅϊ-Λέου εἰς τὸ Μπρίκι τῆς Μάνης, «Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας» Ϛ', 1970 - 72, σ. 146 καὶ τῆς μελέτης τοῦ αὐτοῦ, Ἅγιος Παντελεήμων Μπουλαριῶν, ΕΕΒΣ ΛΖ', 1969 - 1970, σ. 437. Φυσικὰ στὰ λίγα παραπάνω παραδείγματα, θὰ μποροῦσαν νὰ προστεθοῦν μερικὲς ἀκόμα δεκάδες.

1. Ἀ. Ὀρλάνδου, Δύο Βυζαντινὰ Μνημεῖα τῆς Δυτικῆς Κρήτης, «Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος» Η', 1955 - 56, σ. 176, εἰκ. 30.

1. Ἀ. Ὀρλάνδου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 179 - 180.
2. Ἀ. Ὀρλάνδου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 182, εἰκ. 35.
3. Ἀ. Ὀρλάνδου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 181, εἰκ. 34.

μησε σχεδιαστὴ καὶ ὄχι ἀρχιτέκτονα, β) γιατὶ ἐπέλεξε ὄχι καλὸ σχεδιαστή, γ) γιατὶ στὴ συνέχεια δὲν φρόντισε νὰ ἐλέγξη τὴν ποιότητα τῆς δουλειᾶς του. Εἶναι π.χ. ἀπαράδεκτο τὸ ὅτι στὸ σχέδ. 6 (σ. 77), ὁ σχεδιαστὴς ξέχασε νὰ σχεδιάση τὰ δύο κογχάρια ποὺ ὑπάρχουν στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τῶν πλαγίων κεραιῶν, ὅταν δὲ τὸ λάθος ἔγινε ἀντιληπτό, ἀντὶ νὰ ξανασχεδιαστῆ ἡ κάτοψη, ἔξυσαν τὸ σχέδιο τόσο πρόχειρα, ὥστε οἱ πέτρες ποὺ εἶχαν σχεδιαστῆ προηγουμένως νὰ φαίνωνται στὸ cliché. Ἂς σημειωθῆ ἀκόμα ὅτι στὸ δεξιὸ κογχάριο τοῦ ἔσταξε καὶ λίγη σινική, ποὺ οὔτε κἂν τὴν πρόσεξε γιὰ νὰ τὴν ἀφαιρέση. Ἀλλὰ τὸ λάθος δὲν εἶναι τοῦ σχεδιαστοῦ, εἶναι τοῦ ἁγίου Φορτίου καὶ τῆς ἁγίας Λουκίας, ποὺ ἀντίστοιχα — καθένας στὴν εἰδικότητά του — δὲν βοήθησαν ὅσο ἔπρεπε τὸ χέρι καὶ τὸ μάτι τοῦ σχεδιαστοῦ. Τελειώνοντας τὰ τῶν σχεδίων ὅμως, πρέπει νὰ σημειώσω καὶ τὸ ὅτι πάνω στὴν μαρμάρινη (ἢ πέτρινη;) Ἁγία Τράπεζα τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Μυριοκεφάλων (σχέδ. 6, σ. 77), σχεδιάστηκαν καὶ ἴνες ξύλου, λὲς κι' ἡ Ἁγία Τράπεζα ἦταν ξύλινη! Ἴσως ὅμως ἀδικῶ τὸν συντάκτη τῶν σχεδίων αὐτῶν· πιθανῶς, τὴν ἡμέρα τῆς ἀποτυπώσεως τοῦ καθολικοῦ, κάποιος ἁπλοϊκὸς χωρικὸς νὰ εἶχε ἐπιστρώσει πάνω στὴν Ἁγία Τράπεζα πλαστικὴ ταπετσαρία, ἀπ' αὐτὲς ποὺ ἀπομιμοῦνται τὰ «νερὰ» τοῦ ξύλου, ἢ — πιθανώτερον — σχεδιάζοντας ὁ σχεδιαστὴς νὰ εἶχε κατὰ νοῦν τὶς κινητὲς καὶ ξύλινες Ἅγιες Τράπεζες (στρογγυλὲς ἢ τετράγωνες) τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ πρὶν ἡ Ἁγία Ἐκκλησία μας ἀποκτήση altare fixum.

Ἡ μὴ ἐξοικείωση τοῦ συγγραφέα μὲ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ πράγματα εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα καὶ τὴν ἐσφαλμένη χρήση ὡρισμένων ἀρχιτεκτονικῶν ὅρων. Στὴ σ. 164 (πρβλ. καὶ εἰκ. 141), ὁ συγγραφεὺς χαρακτηρίζει τρίκογχο μονόχωρο ναὸ τὸν Ἅγιο Νικήτα στὰ Λούκια Μονοφατσίου, κι' αὐτὸ ἐπειδὴ ὁ ναὸς ἔχει τρεῖς κόγχες στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ ἱεροῦ του· δηλαδὴ πρόθεση, βῆμα καὶ διακονικό. Τρίκογχος ὅμως καλεῖται ὁ ναὸς ποὺ ἔχει δύο μεγάλες πλάγιες κόγχες [1] (ἀψῖδες, χορούς), καθὼς καὶ ἡ ὅμοιας κατασκευῆς αἴθουσα, ὅπως π.χ. ἦταν ἡ γνωστὴ ἐκείνη αἴθουσα τῶν ἀνακτόρων τοῦ Θεοφίλου [2]. Ἂς σημειωθῆ ὅτι κανένας τρίκογχος μονόχωρος ναὸς (ξυλόστεγος, ἐπιπεδόστεγος ἢ καμαροσκέπαστος) δὲν εἶναι μέχρι σήμερα γνωστὸς στὴν Κρήτη [3],

1. Γιὰ τὸν ὅρο καὶ τὴν χρήση του βλ. Ἀ. Ὀ ρ λ ά ν δ ο υ, Ὁ Ἅγιος Δημήτριος τῆς Βαράσοβας. Συμβολὴ εἰς τοὺς μονοκλίτους τρικόγχους ναοὺς τῆς Ἑλλάδος, «Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος» Α', 1935, σσ. 105 - 120, Γ. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1942, σσ. 334 - 335, 433, 435, 439, 456, 458 - 462, 463, 500.

2. G. D i m i t r o k a l l i s, Contribution à l'étude des Monuments Byzantins et Médiévaux d'Italie, Athènes 1971, σ. 71 ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

3. Γιὰ τὰ σπάνια παραδείγματα τοῦ ναοδομικοῦ αὐτοῦ τύπου βλ. Δ. Β α σ ι λ ε ι ά δ η, Αἱ Ἐπιπεδόστεγοι Μεταβυζαντιναὶ Βασιλικαὶ τῶν Κυκλάδων, «Ἐπετηρὶς Ἑται-

ἐνῶ ἀντιθέτως οἱ τρουλλαῖοι τρίκογχοι μονόχωροι ναοὶ δὲν εἶναι σπάνιοι στὴ μεγαλόνησο [1].

Γιὰ τὸ παράθυρο τῆς ἀψῖδος τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Μυριοκεφάλων, γράφονται τὰ ἑξῆς : «Ὁ κομψὸς οὗτος ναΐσκος φέρει, ὡς καὶ αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, εὐρύχωρον ἡμικυκλικὴν ἀψῖδα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀνοίγεται φωτιστικὴ θυρίς, ἔχουσα τρεῖς ἰσοϋψεῖς λοβούς» (σ. 76). Ἀπὸ τὸ παραπάνω κείμενο βέβαια κανεὶς ἀρχιτέκτων δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβη τίποτα, οὔτε κἂν ἐκεῖνος ὁ μέγας Χιρὰμ ποὺ ἡ Ἁγία Γραφὴ χαρακτηρίζει «ἄνδρα σοφὸν εἰδότα ποιῆσαι... καὶ διανοεῖσθαι πᾶσαν διανόησιν» [2]. Ἀπ' ὅ,τι ὅμως μποροῦμε νὰ καταλάβουμε ἀπὸ τὶς δημοσιευόμενες φωτογραφίες τῆς διατριβῆς (πίν. 11, 12β καὶ 16α), τὸ παράθυρο αὐτό κάποτε πρέπει νὰ ἦταν τρίλοβο. Σήμερα, κάποιος προστατευόμενος τοῦ ἁγίου Μοδέστου ἐ π έ χ ρ ι σ ε τὸ μνημεῖο μὲ πελεκητὴ σιμεντοκονία (ἀρτιφισιὲλ) καὶ ταυτόχρονα φαίνεται ὅτι συμπλήρωσε τοὺς ἀμφικιονίσκους(;) τοῦ τριλόβου παραθύρου, μετατρέποντάς τους, σὲ τοιχίσκους. Στὴν κρινόμενη διατριβή, φ υ σ ι κ ά, τὸ παράθυρο σχεδιάστηκε λάθος (σ. 77, σχέδ. 6)· ἡ ἐναλλαγὴ τῶν τοιχίσκων καὶ τῶν ἀνοιγμάτων δὲν ἔχει τὶς ἀναλογίες ποὺ δείχνουν οἱ σχετικὲς φωτογραφίες (πίν. 11, 12β καὶ 16α). Ἄπαγε, ὅμως! Τὸ θέμα μας δὲν εἶναι ἡ λανθασμένη σχεδίαση. Τὸ θέμα μας εἶναι ὅτι ἀπὸ τὰ παραπάνω διδασκόμεθα, ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τρίλοβο παράθυρο, ποὺ κάθε λοβός του ἔχει διαστάσεις 25 × 80 ἑκ. [3], ὀνομάζεται... φωτιστικὴ θυρίς! Ἡ ὁποία φωτιστικὴ θυρίς, ἂν καὶ θυρίς, ἔχει καὶ λοβοὺς τρεῖς!!! Θεωρῶ προσβολὴ γιὰ τοὺς ἀναγνῶστες τὴν παράθεση βιβλιογραφίας ἢ καὶ τὴν ἐπεξήγηση, γιὰ τὸ τί εἶναι φωτιστικὴ θυρίς. Θὰ τοὺς θυμίσω ὅμως τό : «Ἄβυσσος ἄβυσσον ἐπικαλεῖται εἰς φωνὴν τῶν καταρρακτῶν σου, πάντες οἱ μετεωρισμοί σου καὶ τὰ κύματά σου ἐπ' ἐμὲ διῆλθον» [4].

Στὶς σσ. 77 (σχέδ. 6), 157 (σχέδ. 8), 162 (σχέδ. 9), ὁ συγγραφεὺς

ρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν» Β', 1962, σ. 451 (εἰκ. 67), V l. P e t k o v i ć, Revue des Monuments Religieux dans l'Histoire du Peuple Serbe, Beograd 1950, εἰκ. 134, 673, 749, 750, A. D e r o c o, Monumental and Decorative Architecture in Medieval Serbia, Beograd 1962², εἰκ. 151, R. F. H o d d i n o t t, Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia, London 1963, εἰκ. 108, K r. Mijatev, Ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Μεσαιωνικῆς Βουλγαρίας (βουλγαρικά), Σόφια 1965, εἰκ. 259 - 262.

1. G. G e r o l a, Monumenti Veneti nell'Isola di Creta, vol. II, Venezia 1908, εἰκ. 201, 295, 297, 299, 301, 302, 303, Κ. Λ α σ σ ι θ ι ω τ ά κ η, Κυριαρχοῦντες τύποι χριστιανικῶν ναῶν ἀπὸ τὸν 12 αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν στὴν Δυτικὴ Κρήτη, «Κρητικὰ Χρονικὰ» ΙΕ' - Ιϛ', 1963, σσ. 187, 188, 190, 192. Τρίκογχοι μονόχωροι ναοὶ μὲ τροῦλλο, βρίσκονται ὅμως σ' ὅλο τὸν χριστιανικὸ κόσμο.

2. Β' Παραλειπομένων, β', 13 - 14.

3. Οἱ διαστάσεις κατὰ προσέγγισιν, φωτογραμμετρικά.

4. Ψαλμὸς μα', 8.

χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρο «καμάρα», ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ «ἐγκάρσιο ἐνισχυτικὸ τόξο» ἢ «σφενδόνιο» [1]. Ἀλλοῦ, χρησιμοποιεῖται ὁ ἴδιος ὅρος — «καμάρα» — γιὰ νὰ δηλώση τὶς ἄντυγες τῶν τόξων μιᾶς τοξοστοιχίας (σ. 131, σχέδ. 7).

Στὴ σ. 78, ὁ συγγραφεὺς γράφει: «Εἰς ἑκάστην τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς προσθήκης ταύτης ἀνοίγεται ἀνὰ ἓν τυφλὸν τόξον» (πρβλ. καὶ σ. 162), ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ «τυφλὰ ἀψιδώματα». Ἀντιθέτως ὁ συγγραφεὺς ὀνομάζει «τυφλὰ ἀψιδώματα (ἐν εἴδει μικρῶν κογχῶν)», τὶς κόγχες [2] ἢ καὶ κογχάρια [3] ποὺ ἀνοίγονται στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τῶν πλαγίων κεραιῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Μυριοκεφάλων (σ. 79, πίν. 14, 15). Τὸ ὅτι τὰ κογχάρια αὐτὰ εἶναι βέβαια κόγχες, ποὺ μάλιστα ἀντικατέστησαν τὶς κόγχες προθέσεως καὶ διακονικοῦ στοὺς ναοὺς τοῦ τύπου τῶν ἐλευθέρων σταυρῶν, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ναῶν τοῦ τύπου αὐτοῦ, ποὺ ὅταν στὸν κυρίως χῶρο τοῦ ἱεροῦ καὶ δίπλα στὴν κύρια ἀψίδα δὲν ἔχουν τὶς κόγχες προθέσεως καὶ διακονικοῦ, τὶς ἔχουν στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τῶν πλαγίων κεραιῶν [4], ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καὶ στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Παύλου Σφακίων, ποὺ ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει (σσ. 47 - 48, σχέδ. 5), καὶ τοῦ ὁποίου οἱ κόγχες ὀνομάζονται πάλι «ἀψιδώματα» (σ. 79).

Στὴ σ. 130, ὁ συγγραφεὺς ἀναφερόμενος στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ Ρουστίκων, γράφει: «Τὸ σχῆμα τῆς ἀψῖδος ἐξωτερικῶς μὲν εἶναι πολυγωνικόν, ἐσωτερικῶς δὲ πεταλοειδὲς» (πρβλ. καὶ σ. 132). Τὸ σχῆμα τῆς ἀψῖδος τοῦ καθολικοῦ ὅμως, δὲν εἶναι «πεταλόμορφο» [5] ἢ

1. Γιὰ τὸν ὅρο βλ. Ἀ. Ὀρλάνδου, Σφενδόνιον, ΕΕΒΣ ΚΗ′, 1958, σσ. 401 - 405.

2. «Κόγχες» τὶς ὀνομάζει π.χ. ὁ καθηγητὴς Π. Βοκοτόπουλος, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 47.

3. «Κογχάρια», καὶ ὄχι βεβαίως τυφλὰ ἀψιδώματα, τὰ ὀνομάζει καὶ ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀ. Ὀρλάνδος (βλ. Οἱ Μεταβυζαντινοὶ Ναοὶ τῆς Πάρου, «Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος» Θ′, 1961, σσ. 152 - 153), ποὺ τὰ θεωρεῖ «ὑποδηλοῦντα τὴν αὐτόθι τέλεσιν χωριστῆς λειτουργίας».

4. Ἅγιος Βασίλειος στὴ Γέφυρα τῆς Ἄρτας, Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος στὸ Σαγκρὶ Νάξου, Παναγιὰ στὸ Καινούργιο Πάρου, ναὸς Deghilé καὶ ναὸς Yaghdebash Μικρᾶς Ἀσίας, Παρεκκλήσιον Nº 27 στὸ Göreme τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ πολλοὶ βυζαντινοὶ καὶ νορμανδικοὶ ναοὶ τῆς Σικελίας καὶ Κάτω Ἰταλίας: S. Giovanni Vecchio στὸ Bivogni τοῦ Stilo, San Michele κοντὰ στὴν Altavilla, S. Andrea κοντὰ στὴν Piazza Armerina, S. Nicolò la Latina στὴ Sciacca κ.ο.κ.

5. Γιὰ τὸ ὀρθὸ τοῦ ὅρου καὶ τὴ χρήση του στὰ ἑλληνικὰ βλ. Ἀ. Ὀρλάνδου, Τὸ πεταλόμορφον τόξον ἐν τῇ βυζαντινῇ Ἑλλάδι, ΕΕΒΣ ΙΑ′, 1935, σσ. 411 - 415, Εὐστ. Στίκα, Ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀσωμάτων «Θησείου», «Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας» Α′, 1959, σσ. 119 - 120, Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1942, σσ. 412, 438, 439, Γ. Δημητροκάλλη, Οἱ Σταυροειδεῖς Ἐγγεγραμμένοι Ναοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, «Μικρασιατικὰ Χρονικὰ» ΙΓ′, 1967, σσ. 103, 130, 134, 149, 163. Γιὰ τὸ τί ἀκριβῶς εἶναι τὸ πεταλόμορφο τόξο

«πεταλόσχημο» [1] (καὶ ὄχι «πεταλοειδὲς»), ἀλλ' ἀπολύτως ἡμικυκλικό, ἀπ' ὅ,τι βέβαια οἱ μικρὲς γεωμετρικὲς γνώσεις τοῦ ἀρχιτέκτονα ποὺ ἔχω, μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ κρίνω.

Γιὰ τὸ κωδωνοστάσιο τοῦ ναΐσκου τῆς Παναγίας τῆς Κερᾶς, ὁ συγγραφεὺς γράφει ὅτι «εἶναι ἐξειργασμένον μετὰ πολλῆς πράγματι ὑπομονῆς καὶ λίαν λεπτολόγου χαρακτικῆς τέχνης» (σ. 183). Φοβᾶμαι ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἢ δὲν ξέρει τί εἶναι χαρακτικὴ τέχνη — ἂν εἶναι ὅμως ποτὲ δυνατόν! — ἢ κάνει μιὰ αὐθαίρετη, ἀλλὰ καὶ ἄτυχη ἀλλαγή, καθιερωμένων — ἀκόμα καὶ νομικῶς — ὅρων. Θέλω καὶ σχεδὸν πρέπει νὰ πιστέψω τὸ δεύτερο· ἢ κατὰ Τερτυλλιανόν, credo quia absurdum.

Ἀδόκιμοι, ἀτυχεῖς, ἐξεζητημένοι, ἀσαφεῖς ἢ πεπλανημένοι, κι' ὁπωσδήποτε μὴ καθιερωμένοι, καὶ οἱ ὅροι: «Κυκλοτερῆ ἀψῖδα» (σ. 76, πρβλ. καὶ σ. 160), ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ἡμικυκλικὴ ἀψίδα. «Ἡ ἀμφίρρυτος (ἀμφικλινὴς) στέγη» (σ. 130) καὶ «ἀμφικλινὴς (δίρρυτος) στέγη» (σ. 80), ἀντὶ τοῦ τόσο ἁπλοῦ δικλινὴς ἢ δίρριχτη στέγη. «Δίσωμος [2] ναὸς» (σσ. 168, 169), ἀντὶ τοῦ δίδυμος ἢ δίκλιτος. Καθὼς καὶ τὰ «κιονοστοιχίαι, ἐκ δύο πεσσῶν καὶ δύο κιόνων ἑκάστη»! (σ. 132), «τρίδυμον παραθυρίδιον» (σ. 76 δίς), «παραθυρίδιον» (σσ. 76, 130, 160), «εἰκονοστασίδιον» (πίν. 12α), «σχεδὸν μονόκλιτον οἰκοδόμημα» (σ. 76) κ.ο.κ.

Ἀλλὰ καὶ στοὺς χαρακτηρισμούς του, ὁ συγγραφεύς, δείχνει τὶς ἀδυνα-

καὶ ποιὲς οἱ παραλλαγές του βλ. A. Alpago Novello, La Basilica di Tanaat nello Zanghezur (Armenia Meridionale) e il Problema dell'Arco Oltrepassato nell'Ambito dell'Architettura Protocristiana Armena, «Atti del IIº Congresso Nazionale di Archeologia Cristiana, Matera-Taranto-Foggia, 25 - 31.5.1969», Roma 1971, σσ. 59 - 79, ὅπου στὴν πλούσια προγενέστερη βιβλιογραφία πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ ἐργασίες τῶν Leicester B. Holland, The Origin of the Horseshoe Arch in Spain, «American Journal of Archaeology» XXII, 1918, σσ. 378 - 398, G. G. King, A Note on the so-called Horse-Shoe Architecture of Spain, «American Journal of Archaeology» XX, 1916, σσ. 407 - 416 καὶ E. T. Dewald, The Appearance of the Horseshoe Arch in Western Europe, «American Journal of Archaeology» XXVI, 1922, σσ. 316 - 331.

1. Γιὰ τὴ χρήση τοῦ ὅρου στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ βλ. Γ. Σωτηρίου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 385, Γ. Δημητροκάλλη, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 134, 160, 161. Γιὰ τὴ χρήση τοῦ ὅρου στὴν λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ βλ. Ἑ. Λειμῶνα - Τρεμπέλα, Πεταλόσχημοι Ἀνεμόμυλοι Κρήτης - Καρπάθου, «Ζυγός», τεῦχ. Β′/1973, σσ. 53 - 67, Ν. Μουτσοπούλου, Κάρπαθος. Σημειώσεις ἱστορικῆς τοπογραφίας καὶ ἀρχαιολογίας, «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Τμῆμα ἀρχιτεκτόνων)» Ζ′, 1978, σσ. 190, 427.

2. Ὁ ὅρος «δίσωμος» (λατινικὰ bisomus) εἶναι γνωστὸ ὅτι χρησιμοποιεῖται κυρίως σὲ τάφους, σχετ. βλ. Γ. Σωτηρίου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 38. Ἀντ. Μηλιαράκη, Κίμωλος, «Κιμωλιακὰ» Α′, 1970, σ. 15, Γ. Δημητροκάλλη, Οἱ Δίκογχοι Χριστιανικοὶ Ναοί, Ἀθῆναι 1976, σσ. 407, 415.

μίες του. Στὴ σ. 76 π.χ. περιγράφοντας τὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Μυριοκεφάλων, γράφει : «Ὁ τροῦλλος τοῦ ναοῦ εἶναι βαρὺς καὶ κυλινδρικός». Λίγο ὅμως παραπάνω, ἔχει γραφῆ : «Ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ τυμπάνου» (σ. 75), πρᾶγμα ποὺ ἐπαναλαμβάνεται καὶ λίγο παρακάτω : «Ὁ κυλινδρικὸς τροῦλλος τοῦ ναοῦ φέρει ὑψηλὸν τύμπανον» (σελ. 80). Πῶς τώρα ἕνας τροῦλλος μὲ «ὑψηλὸν τύμπανον», εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρίζεται καὶ «βαρὺς» (=χαμηλός)[1], ὁμολογῶ ὅτι τὰ πτωχὰ φαιοκύτταρα τῆς κρανιακῆς μου κάψης εἶναι ἀδύνατον νὰ διανοηθοῦν.

Ἕνας ἀπὸ τοὺς ναοὺς ποὺ μελέτησε ὁ κ. Ἀντουράκης, ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου Ρουστίκων, εἶναι δίκογχος. Ἡ ἀνακάλυψίς του, ἀναμφισβήτητη συμβολὴ στὴν ἐπιστήμη, εἶναι πολύτιμη. Ἀπὸ τὸν ἕνα αὐτὸ ναὸ ὅμως ξεκινώντας, νομίζω ὅτι δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ γράψῃ τὸ κεφάλαιο : «Παρατηρήσεις περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου καὶ ἐν γένει περὶ τῶν μονοκλίτων δικόγχων ναῶν» (σσ. 166 - 171). Ἐὰν ὁ κ. Ἀντουράκης εἶχε ἀνακαλύψει μιὰ δεκάδα τέτοιων ναῶν, σὲ διαφορετικὲς περιοχὲς καὶ μάλιστα καὶ ἐκτὸς Ἑλλάδος, τότε τὸ προσφερόμενο ὑλικὸ ἴσως τοῦ ἐπέτρεπε νὰ τὸ κάνῃ· ἀλλὰ ὁ ἕνας ναός, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ στηρίξει ὑποθέσεις καὶ θεωρίες; Αὐτὸς εἶναι ἄλλωστε καὶ ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ὅσα ἔγραψε περὶ δικόγχων εἶναι ἐσφαλμένα, ἀσαφῆ, ἀβέβαια καὶ ἀντιφατικά. Βέβαια ὁ κ. Ἀντουράκης παραπέμπει στὸ ἔργο μου «Οἱ Δίκογχοι Χριστιανικοὶ Ναοὶ» (σσ. 163, 168, 170, 171), ἀλλὰ τὸ βιβλίο μου αὐτό, ποὺ μόλις λίγους μῆνες — μήπως καὶ ἑβδομάδες; — εἶχε κυκλοφορήσει πρὸ τῆς διατριβῆς του, εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ βέβαιο ὅτι δὲν εἶχε προλάβει νὰ τὸ μελετήσῃ καὶ νὰ τὸ ἀποδελτιώσῃ.

Ἐὰν ὁ συγγραφεὺς τὸ εἶχε κάνει, δὲν θὰ ἔγραφε π.χ. ὅτι «Εἶναι βέβαιον ὅτι μονόχωροι δίκογχοι ναοὶ ἀπαντοῦν εἰς τὸν ἀνατολικὸν ὀρθόδοξον κόσμον ἤδη ἀπὸ τῆς μέσης βυζαντινῆς περιόδου, ὡς ἐπὶ παραδείγματος εἰς Μ. Ἀσίαν (Γαλατίαν, Λαοδικείαν (sic), Καππαδοκίαν), Κύπρον, Κρήτην κ.ἄ.»[2]

1. Γιὰ τὴ χρήση τοῦ ὅρου «βαρὺς» (=χαμηλὸς) στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονική, βλ. Γ. Σωτηρίου, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 498, 502, Κ. Καλοκύρη, Ἔρευναι Χριστιανικῶν Μνημείων εἰς τὰς νήσους Νάξον, Ἀμοργὸν καὶ Λέσβον, «Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν» (1958 - 60), σ. 14 (ἀνατύπου), Χ. Μπούρα - Ἀ. Καλογεροπούλου - Ρ. Ἀνδρεάδη, Ἐκκλησίες τῆς Ἀττικῆς, Ἀθῆναι 1969, σ. 290. Γιὰ τὴν ἴδια χρήση τοῦ ὅρου στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονική, βλ. προχείρως Χρ. Τσούντα, Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Τέχνης, Ἀθῆναι 1928, σσ. 81, 177.

2. Τὰ ἴδια περίπου γράφονται καὶ στὴ σ. 167 : «ὡς καὶ κατωτέρω ἀναπτύσσομεν, αἱ διπλαῖ ἀψῖδες τῶν μονοχώρων ναῶν προέρχονται κυρίως ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ δὴ καὶ ἀπὸ τῆς μέσης Βυζαντινῆς περιόδου (9ος αἰὼν κ.ἑ.)», ποὺ δυστυχῶς ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὰ Ἐπιλεγόμενα (= Συμπεράσματα) τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς : «Ἡ τοιαύτη κατασκευὴ εἶναι ἐξωκρητικῆς (Ἀνατολικῆς) προελεύσεως, ἐμφανιζομένη ἤδη ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος» (σ. 187).

22 - 5 - 1979

(σ. 170), διότι θὰ ἤξερε ὅτι ὡρισμένοι δίκογχοι ναοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀνάγονται σὲ παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους[1]. Δὲν θὰ ἔγραφε ὅτι οἱ δίκογχοι ναοὶ «διεδόθησαν, ὁμοῦ μετὰ τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, εἰς τὰ μοναστικὰ κέντρα τῆς Κάτω Ἰταλίας» (σ. 170), διότι θὰ ἤξερε ὅτι δίκογχος ναὸς τῆς Ἰταλίας ἀνάγεται στὸν Ε' αἰῶνα[2], ἐνῶ ὡρισμένοι ἄλλοι εἶναι λίγο μεταγενέστεροι. Τέλος δὲν θὰ προσέθετε — καὶ μάλιστα στὰ Ἐπιλεγόμενα (=Συμπεράσματα) τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς — ὅτι «Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τῶν Ρουστίκων ἐνέχει ἰδιαιτέραν σημασίαν κυρίως ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως. Οὗτος τυγχάνει μονόκλιτον δίκογχον (μετὰ δύο κογχῶν ἱεροῦ) κτίσμα, ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ σπανιωτέρων δειγμάτων τοῦ εἴδους τούτου τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐν Κρήτῃ» (σ. 187), διότι θὰ ἤξερε ὅτι ὁ Ἅγιος Ἀντώνιος Ρουστίκων, ποὺ ὁ ἴδιος χρονολογεῖ μεταξὺ ΙΑ' καὶ ΙΓ' αἰ. (σ. 171), εἶναι μεταγενέστερος πολλῶν δικόγχων ναῶν, ποὺ εἶναι ἀπόλυτα βέβαιο ὅτι ἀνάγονται στὴν α' χιλιετηρίδα· θὰ ἤξερε ἐπίσης ὅτι μεταξὺ τῶν δικόγχων ὁ μονόχωρος δρομικὸς (μονόκλιτος) ναὸς εἶναι στατιστικῶς γνωστὸ ὅτι εἶναι, ὄχι ὁ σπανιώτερος, ἀλλὰ ὁ κοινότερος ναοδομικὸς τύπος[3].

Ἀλλὰ στὸ θέμα τῶν δικόγχων ναῶν, θὰ πρέπει νὰ θίξω καὶ ἕνα θέμα ἠθικῆς τάξεως. Ὁ συγγραφεὺς γράφει : «Καὶ ὁ ναὸς λοιπὸν τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, ἀκολουθῶν ἀσφαλῶς ἀρχαιοτέραν τῆς Φραγκοκρατίας ἀνατολικὴν παράδοσιν, κατεσκευάσθη ἐξ ἀρχῆς δίκογχος καὶ μάλιστα μόνον διὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ὀρθοδόξου λατρείας, καθ' ἡμᾶς δὲ διά τε τὴν Θ. Εὐχαριστίαν καὶ τὰς νεκρικὰς χρήσεις» (σελ. 170).

Ἀλλ' ὦ πέπον[4] Ἀντουράκη! Ὄχι καθ' ὑμᾶς, ἀλλὰ καθ' ἡμᾶς!

Αὐτὸ ποὺ ἐσεῖς, τόσο σύντομα, μ' ἕνα «καθ' ἡμᾶς» νομίζετε ὅτι ἀποδεικνύετε, ἐγὼ χρειάστηκα ἕνα ὁλόκληρο κεφάλαιο στὸ βιβλίο μου, γιὰ ν' ἀποδείξω[5] καὶ φυσικὰ μὲ παραδείγματα, μὲ πηγές, μὲ βιβλιογραφία. Καὶ ἐπειδὴ

1. Γ. Δημητροκάλλη, Οἱ Δίκογχοι Χριστιανικοὶ Ναοί, Ἀθῆναι 1976, σσ. 26 - 28.

2. Γ. Δημητροκάλλη, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 272 - 275.

3. Γ. Δημητροκάλλη, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 361 - 363. Τὸ κάπως περίεργο φραστικὸ σχῆμα «Οὗτος (ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου) τυγχάνει... ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ σπανιωτέρων δειγμάτων τοῦ εἴδους τούτου τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐν Κρήτῃ», μπορεῖ ἴσως νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἀναφέρεται μόνο στοὺς δίκογχους ναοὺς τῆς κρητικῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τότε βέβαια ὁ Ἅγιος Ἀντώνιος μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ ἀρχαιότερος τῶν δύο δικόγχων ναῶν τῆς Κρήτης ποὺ ὁ κ. Ἀντουράκης ἀναφέρει· ἀλλὰ πάλι δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ σπανιώτερος, γιατὶ καὶ ὁ ἄλλος ναὸς ποὺ ἀναφέρεται, ὁ Ἅγιος Ἀντώνιος στὸ χωριὸ Ράφτη τῆς ἐπαρχίας Καινούργιου (γνωστὸς ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Gerola), εἶναι ἀκριβῶς τοῦ ἴδιου ναοδομικοῦ τύπου.

4. Μὲ τὴν ἔννοια ποὺ βρίσκουμε τὴ λέξη στὴν Ἡσιόδου Θεογονία, 544, 560, καὶ τὴν ψευδοησιόδειο Ἀσπίδα Ἡρακλέους, 350, 357 καὶ ὄχι ἐκείνη, μὲ τὴν ὁποία τὴν βρίσκουμε στὴν Ὁμήρου Ἰλιάδα, Β 235.

5. Γ. Δημητροκάλλη, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 353 - 360.

δὲν θὰ ἤθελα νὰ ἀφήσω ἀπορίες στοὺς ἀναγνῶστες μου, ἐπαναλαμβάνω ὅσα ἔγραψα — καὶ φυσικὰ εἴχατε διαβάσει [1] — στὴν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ : «Γιὰ δύο ἀπὸ τοὺς δίκογχους ναοὺς μᾶς εἶναι γνωστὸ ὅτι χτίστηκαν μὲ διπλὸ λειτουργικὸ χαρακτῆρα, ὄχι ὅμως γιὰ δύο δόγματα ἢ γιὰ δύο ἁγίους. Χτίστηκαν γιὰ τοὺς νεκροὺς καὶ τοὺς ζωντανούς, γιὰ τὴν Εὐχαριστία καὶ τὴν νεκρώσιμη (ἢ ἐπιμνημόσυνη) ἀκολουθία» [2].

Παραπλήσια εἶναι καὶ τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως καὶ στὴ σ. 163 (πρβλ. καὶ σ. 187) : «Ἡ ἑτέρα κόγχη ἐξυπηρέτει ἄλλους σκοπούς, πιθανῶς δὲ νεκρικούς, δεδομένου ὅτι παρὰ τὸν ναὸν τοῦτο ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν νεκροταφεῖον. Οὕτως, ἡ μία κόγχη τοῦ ἐν λόγῳ ναοῦ θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τοὺς ζῶντας (Θεία Εὐχαριστία), ἐνῶ ἡ ἄλλη διὰ τοὺς νεκροὺς (ἤτοι διὰ τὰς νεκρωσίμους καὶ ἐπιμνημοσύνους ἀκολουθίας)». Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ συγγραφεύς, βάνοντας ὑποσημείωση, προσθέτει : «Πρβλ. Γ. Δημητροκάλλη, Δίκογχοι Χριστιανικοὶ Ναοί, Ἀθῆναι 1976, σελ. 353 - 360, ἔνθα ἀποδεικνύεται ὅτι πολλοὶ δίκογχοι ναοὶ εἶχον νεκρικὴν ἢ νεκρολατρικὴν χρῆσιν».

Ἀλλ' ἡ ὑποσημείωσίς σας, κ. Ἀντουράκη, «ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν»! Ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ βιβλίου μου, στὶς ὁποῖες παραπέμπετε, ἀντλήσατε δύο πράγματα : 1) ὅτι σὲ δύο δίκογχους ναούς, οἱ δύο κόγχες ἀποδεδειγμένα ἦταν γιὰ δύο χρήσεις (Θεία Εὐχαριστία καὶ νεκρώσιμη ἢ ἐπιμνημόσυνη ἀκολουθία), 2) ὅτι πολλοὶ ἄλλοι δίκογχοι ναοὶ εἶχαν νεκρικὴ ἢ νεκρολατρικὴ χρήση. Καὶ ἐρωτῶ : Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα ποὺ παίρνετε καὶ ποὺ χρησιμοποιεῖτε, γιατὶ μοῦ ἀποδίδετε μόνο τὸ ἕνα (β), ἀφήνοντας τὸ ἄλλο (α) νὰ φαίνεται σὰν δική σας ἀνακάλυψη, δικό σας συμπέρασμα, δικός σας συλλογισμός; Καὶ πῶς αὐτό, τὸ ξένης πατρότητος συμπέρασμα, τὸ βάζετε στὰ «Ἐπιλεγόμενα» (=Συμπεράσματα) τῆς διδακτορικῆς σας διατριβῆς, ὅπου ἐπαναλαμβάνετε : «Οὕτως, ἡ μία κόγχη αὐτοῦ, ἤτοι ἡ φέρουσα τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν, θὰ ἀπετέλει τὸ κυρίως ἱερὸν τοῦ ναοῦ, ἔνθα ἐτελεῖτο ἡ Θεία Εὐχαριστία. Ἡ ἑτέρα δὲ κόγχη αὐτοῦ — ἡ ἄνευ Ἁγίας Τραπέζης — θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὰς νεκρωσίμους ἢ ἐπιμνημοσύνους ἀκολουθίας» (Συμπέρασμα 11ον, σ. 187). Φοβᾶμαι ὅτι θὰ πρέπει νὰ σᾶς θυμίσω τὸ Καλοκύρειον «Ἐφώνησε πέρδιξ (καὶ) συνήγαγεν ἃ οὐκ ἔτεκεν» (Ἱερεμίας, ιζ', 11).

Στὸν τομέα τῆς βιβλιογραφίας, οἱ ἀδυναμίες τῆς διατριβῆς εἶναι ἐπίσης μεγάλες. Στὶς «Παρατηρήσεις περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου καὶ ἐν γένει περὶ τῶν μονοκλίτων δικόγχων ναῶν» (σσ. 166 - 171), ὁ συγγραφεὺς ἀναπτύσσει θέσεις καὶ ὑποθέσεις γύρω ἀπὸ τοὺς δικόγχους, χωρὶς χρήση

1. Τὴν ἀδιάσειστη ἀπόδειξη ὅτι ὁ κ. Ἀντουράκης εἶχε πράγματι διαβάσει τὴν σελίδα 353 τοῦ βιβλίου μου, τὴν παρέχει ὁ ἴδιος σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς κρινόμενης διατριβῆς του (σελ. 163, ὑποσ. 6), ὅπου σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐπίμαχο σελίδα 353 καὶ παραπέμπει.

2. Γ. Δημητροκάλλη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 353.

καὶ μνεία τῆς τόσο σπουδαίας βιβλιογραφίας, ἔξω ἀπὸ τὶς ἐργασίες τῶν Π. Βοκοτόπουλου, Γ. Δημητροκάλλη καὶ Ν. Δρανδάκη. Γιὰ τὶς ἐργασίες τῶν Mérimée, Brutails, Enlart, Arù, de Angelis d'Ossat, Khalpakhchjan, Mirabella Roberti, Tronfi, Eyice, Βασιλειάδη καὶ Κουμανούδη, οὔτε λέξη [1].

Στὴ σ. 127 (ὑποσ. 50), ὁ συγγραφεὺς γράφει : «Ἀτυχῶς περὶ τῶν μεταβυζαντινῶν κωδωνοστασίων οὐ μόνον τῆς Κρήτης, ἀλλὰ καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος δὲν ὑπάρχει, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζομεν, εἰδικὴ μελέτη, ἡ ὁποία ὁμολογουμένως θὰ ἦτο χρήσιμος. Ἀξιόλογον ἐργασίαν «Περὶ τῆς μορφῆς καὶ ἐξελίξεως τῶν βυζαντινῶν Κωδωνοστασίων» συνέγραψεν ἡ ἀείμνηστος Χαρ. Ν. Μπάρλα, Ἀθῆναι 1959». Κατ' ἀρχὴν θὰ πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ ἐργασία τῆς Χ. Μπάρλα, διαιρεῖται ἀπ' τὴν ἴδια, σὲ δύο μέρη : Α' Βυζαντινὰ Κωδωνοστάσια (σελ. 9 κέξ.), Β' Μεταβυζαντινὰ Κωδωνοστάσια (σελ. 46 κέξ.). Ἐκτὸς ὅμως αὐτοῦ ὑπάρχουν πλῆθος μελέτες, ποὺ ad hoc ἢ ὄχι, ἀσχολοῦνται μὲ τὰ μεταβυζαντινὰ κωδωνοστάσια τῆς Ἑλλάδος [2].

Τὸ βιβλίο τοῦ κ. Ἀντουράκη εἶναι διδακτορικὴ διατριβή, ἴσως ὄχι πολὺ καλή. Ὁ ἴδιος ἴσως πιστεύει ὅτι εἶναι καὶ ἐπιστημονικὸς ἆθλος, ἀλλ' ἐγὼ θὰ συμφωνήσω μαζί του, μόνο ἂν τὸ λάμδα τῆς λέξεως μετατεθῇ στὴν ἀρχή της. Ἀλλὰ τὴν εὐθύνη τοῦ λάθους δὲν τὴν ἔχει μόνο ὁ κ. Ἀντουράκης, τὴν ἔχει καὶ ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν· ὄχι μόνο γιατὶ ἐνέκρινε μιὰ μὲ τόσα λάθη διατριβή, ἀλλὰ καὶ γιατὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ μεγάλου ἐκείνου Γεωργίου Σωτηρίου ἔχει ἀφήσει τὴν τόσο σπουδαία ἕδρα τῆς Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Ἐπιγραφικῆς χωρὶς καθηγητή, ἂν καὶ πολλοὶ οἱ σπουδαῖοι ἐπιστήμονες ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ

1. Ἀναλυτικὰ γιὰ τὶς θέσεις τῶν ἐπιστημόνων αὐτῶν βλ. Γ. Δημητροκάλλη, ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 371 - 383.

2. Δ. Βασιλειάδη, Αἱ Ἐπιπεδόστεγοι Μεταβυζαντιναὶ Βασιλικαὶ τῶν Κυκλάδων, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν» Β', 1962, σσ. 319 - 658, ὅπου πολυσέλιδο κεφάλαιο γιὰ τὰ κωδωνοστάσια (σσ. 606 - 634), Ἀ. Ὀρλάνδου, Οἱ Μεταβυζαντινοὶ Ναοὶ τῆς Πάρου, «Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος» Θ', 1961, ὅπου καὶ κεφάλαιον περὶ τῶν κωδωνοστασίων (σσ. 160 - 165), Δ. Ζήβα, Τὰ Ζακυνθινὰ Κωδωνοστάσια. Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν μνημείων τῆς Ἑπτανήσου, «Αἰξωνή», τεῦχ. Γ', 1953, σσ. 77 - 86, τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ζακύνθου, ἀπὸ τὸν ΙϚ' μέχρι τὸν ΙΘ' αἰώνα, Ἀθῆναι 1970, ὅπου ὁλόκληρο κεφάλαιο γιὰ τὰ κωδωνοστάσια (σσ. 141 - 154), Ἰ. Κουμανούδη, Τὸ καμπαναριὸ τοῦ Ἅη-Βησσάριου στὴ Νέα Φιλιππιάδα, «Ζυγός», Η', 1965, σελ. 48 - 54, τοῦ αὐτοῦ, Κερκυραϊκὰ Καμπαναριά, «Ζυγὸς» Ζ', 1966, σσ. 36 - 52, Ν. Μουτσοπούλου, Οἱ Ἐκκλησίες τοῦ Νομοῦ Πέλλης, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 100 - 104, 426 - 431, Κ. Ἀργυροῦ - Σπ. Λευκόκοιλου - Μ. Φίλιππα, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Λευκάδος, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν» Α', 1971, σσ. 269 - 273, Π. Ροντογιάννη, Ἡ Χριστιανικὴ Τέχνη στὴ Λευκάδα, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν» Γ', 1973, σσ. 11 - 15, 508 - 515 κ.ο.κ.

τὴν εἶχαν καταλάβει. Ἔτσι ὁ κ. Ἀντουράκης δούλεψε μόνος, ἀβοήθητος, ὀρφανός. Ἂς ἐλπίσουμε ὅτι στὸ μέλλον δὲν θὰ ἐμφανιστοῦν κι' ἄλλες διατριβὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, ὅμοιες ἢ παρόμοιες, στὸν γνωστικὸ αὐτὸ τομέα.

Τελειώνοντας τὴν ὁμολογουμένως κάπως σκληρὴ βιβλιοκρισία μου πρέπει νὰ παραδεχτῶ ὅτι δὲν εἶναι πλήρης. Τὰ ὅσα σημείωσα εἶναι ἁπλῶς σταχυολογήματα τῶν λαθῶν ποὺ ὑπάρχουν στὸν ἀρχιτεκτονικὸ τομέα τῆς διατριβῆς. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἐλπίζω ὅτι ὁ κ. Ἀντουράκης, ὁ ὁποῖος ὅπως σημείωσα εἶναι καὶ θεολόγος, ὄχι μόνο θὰ θυμηθῇ τὸ «ὁ δὲ μισῶν ἐλέγχους ἄφρων» [1], ἀλλὰ καὶ θὰ προσπαθήσῃ νὰ ἀνασυνταχθῇ, νὰ ἀνανεωθῇ καὶ νὰ προχωρήσῃ, διότι, ἄλλωστε, τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του καὶ κυρίως τῶν σπουδῶν καὶ τῶν προσπαθειῶν του πολλὰ ὑπόσχονται· labor omnia vincit improbus [2].

Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ

1. Παροιμίαι, ιβ', 1.
2. Βιργιλίου, Γεωργικά, I, 144 - 145.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Π α ν α γ. Κ. Χ ρ ή σ τ ο υ, Ἑλληνικὴ Πατρολογία, τόμος Α' Εἰσαγωγή. Πατριαρχικὸν Ἵδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1976, 8°, σσ. 400.

Ὁ καθηγητὴς κ. Χρήστου, ἐπὶ πολλὰ ἔτη διδάξας εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ ἐκτὸς αὐτῆς εὑρισκόμενος διὰ λόγους ἀσχέτους πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ἀνέδειξε σειρὰν μαθητῶν εἰς διαφόρους κλάδους καὶ ἐδημοσίευσε καὶ ὁ ἴδιος, συνεργασίᾳ αὐτῶν ἢ μόνος, πολυαρίθμους τόμους μελετῶν καὶ κειμένων, ἐν οἷς καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ. Τὸ νέον βιβλίον «Χριστιανικὴ Γραμμαλοτογία, 2» εἶναι καρπὸς τῆς ἰδίας του ἀναστροφῆς πρὸς τὰ κείμενα τῶν Πατέρων καὶ ἐγράφη ὡς εἰσαγωγὴ τῶν τόμων οἱ ὁποῖοι θ' ἀκολουθήσουν. Ἐκδίδεται δὲ ὑπὸ τοῦ λαμπροῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἱδρύματος τῶν Πατερικῶν Μελετῶν.

Βεβαίως ἡ μελέτη τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους μας εἶδε πολλὰ βιβλία, μελέτας, ἐκδόσεις καὶ ἀνατυπώσεις κειμένων, συνθετικὰς καὶ ἐπὶ μέρους ἐργασίας, ἀνακοινώσεις εἰς συνέδρια, διδακτορικὰς διατριβὰς (ὡς ἡ ἐξαίρετος τοῦ Παναγ. Γ. Νικολοπούλου περὶ Ἰωάννου Χρυσοστόμου 1973) καὶ δὴ ἀπησχόλησε πολυαρίθμους ξένους. Ἑπομένως καὶ αἱ συμβολαὶ τῶν Ἑλλήνων μελετητῶν καὶ δὴ τῶν καθηγητῶν τοῦ μαθήματος τῆς Πατρολογίας εἶναι εὐπρόσδεκτοι, ὡς εἰσάγουσαι τὸ παρ' ἡμῖν κοινὸν εἰς τὰ προβλήματα τοῦ κλάδου, εἰς τὴν μεγάλην σημασίαν τοῦ ἔργου τῶν Πατέρων, καί, διὰ τὰ καθ ἡμᾶς, ὡς πλουτίζουσαι τμῆμα τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας συμπῖπτον πρὸς τὴν ἐπιστήμην αὐτήν. Ὅταν δὲ μάλιστα προέρχωνται ἐκ κατασταλάγματος ἀμέσου γνώσεως καὶ πείρας τῶν ἑλληνικῶν κειμένων, καὶ δὲν παραφράζουν ἁπλῶς ὅσα ἔγραψαν διαπρεπεῖς ξένοι. Εὐνόητον ὅμως εἶναι ὅτι δὲν δύναται νὰ παροραθῇ ἡ διεθνὴς βιβλιογραφία ἡ ὁποία εἶναι τεραστία, τόσον εἰς τὰ εἰδικὰ θέματα ὅσον καὶ εἰς τὰ συναφῆ.

Ἡ Εἰσαγωγὴ τοῦ κ. Π. Κ. Χρήστου διαφέρει ἀπὸ πᾶν ἄλλο γραφὲν ἐπὶ τοῦ προκειμένου σύγγραμμα, τόσον ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν, τὴν πρωτοτυπίαν τῶν ὀλίγων μὲν ἀλλ' οὐσιαστικῶν παραπομπῶν, αἱ ὁποῖαι ἀντὶ νὰ τίθενται ὑποσελίδιοι εἶναι παρασελίδιοι, ὡς πρὸς τὴν ἀρίστην καὶ λίαν ἐπιτυχοῦς ἐκλογῆς εἰκονογράφησιν, ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῆς ὕλης. Ἀλλὰ πρωτίστως τὴν ἀπόλυτον σαφήνειαν, τὴν σταθερότητα καὶ ἁπλότητα τῆς ἐκφράσεως, τὸ εὔστοχον γλωσσικὸν ἔνδυμα, τὴν ἔλλειψιν κάθε λεκτικοῦ φόρτου καὶ τὴν κατοχὴν πλείστων ὅσων ἱστορικοφιλολογικῶν πτυχῶν παραλλήλων πρὸς τὸ θέμα, οἰκείων μάλιστα εἰς ἱστορικοφιλόλογον.

Ὁ Πρόλογος : Εἰς τὸ πρῶτον μέρος : Πατρολογία καὶ Πατέρες, εἰς τὸ δεύτερον : Τὰ ἐξωτερικὰ πλαίσια (Ἰουδαϊσμός, Ρωμαϊκὴ πολιτεία, θρησκεῖαι, φιλοσοφία). Εἰς τὸ τρίτον : Ἡ Ἑλληνικὴ Πατερικὴ Γραμματεία, ἡ ἀναφορὰ εἰς τὰς Φιλοσοφικὰς ἢ θεολογικὰς Σχολάς, τὴν γλῶσσαν, τὴν παράδοσιν, τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν κλπ. καὶ δὴ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ εἴδη τῆς Πατερικῆς Γραμματείας. Εἰς τὸ τέταρτον μέρος : αἱ περίοδοι ἀπὸ τοῦ 90 - 1453 διακρίνονται εἰς ἑπτά, ὧν ἡ τελευταία ἡ ὑστεροβυζαντινή, δηλονότι ἡ Παλαιολόγειος. Ἰδιαιτέρως σαφές, εὔληπτον, σύντομον καὶ χρήσιμον εἶναι τὸ πέμπτον μέρος : Χειρόγραφος παράδοσις, ὅπου τὸ μὲν ἐξετάζονται ἡ γραφικὴ ὕλη, ἡ γραφή, τὸ σχῆμα καὶ ἡ ἔκδοσις τῶν κωδίκων, τὸ δὲ αἱ τότε βιβλιοθῆκαι καὶ ἡ παράδοσις (ἄμεσος - ἔμμεσος)

τῶν κειμένων. Μολονότι τὰ θέματα εἶναι γνωστά, δυσκόλως ἄλλος θὰ ἔκαμνε πλέον εὐσύνοπτον καὶ εὔληπτον ἔκθεσιν αὐτῶν. Τὸ ἕκτον μέρος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Πατερικῶν σπουδῶν καὶ τὴν μεθοδολογίαν τῆς Πατερικῆς ἐρεύνης, ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως κἑξ.

Ἕπεται μακρὰ βιβλιογραφία κεχωρισμένη εἰς 21 παραγράφους, ἀναλόγως τῶν θεμάτων (ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀναζητῶ ὅσα ἔγραψα περὶ Ἰωσὴφ Βρυεννίου, καὶ δὴ τὸ βιβλίον μου τοῦ 1947 καὶ τὸν Σύλλαβον Βυζαντινῶν Μελετῶν καὶ Κειμένων, 1961, ὅπου αἱ σσ. 491 - 611 ἀφιερώθησαν εἰς τὸν αὐτὸν σπουδαῖον δογματικὸν Πατέρα τῆς Ἀνατ. Ἐκκλησίας).

Μὲ ἀνυπομονησίαν θὰ ἴδωμεν τὴν συνέχισιν τοῦ σεμνοῦ καὶ ἐμβριθοῦς αὐτοῦ ἔργου, τοῦ ὁποίου συνιστῶμεν τὴν ἀνάγνωσιν καὶ χρῆσιν.

N. B. T.

Θ ε ο δ ώ ρ ο υ Ξ ύ δ η, Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία, Ἀθῆναι 1978, 8°, σσ. 572.

Ποιητὴς δόκιμος, κριτικὸς τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας ὀξύνους, παιδαγωγὸς παλαιὸς μὴ ἀπαντωμένης συνήθως πλέον ἑλληνομαθείας, πιστὸς φιλακόλουθος, σοφὸς μελετητὴς τῶν περὶ τὰ θέματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται ἑκάστοτε δημοσιεύσεων, ἀκούραστος ἐργάτης τῶν Γραμμάτων ὁ Θεόδωρος Ξύδης συνήγαγεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὰς πολυαρίθμους αἰσθητικάς καὶ γραμματολογικάς του ἐργασίας τῶν τελευταίων 30 ἐτῶν, τὰς σχετικὰς μὲ τὴν Βυζαντινὴν Ὑμνογραφίαν.

Τὸ 1948 εἶχα γράψει εἰς λογοτεχνικὸν περιοδικόν : «Διὰ νὰ προφητεύσω ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς, σημειώνω ὅτι αἱ ἀπαρχαὶ αὐταὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Θ. Ξύδη ἀνοίγουν νέα, μεγάλα, ἄγνωστα καὶ πλούσια μεταλλοφόρα πεδία ἐρεύνης καὶ γνώσεως εἰς πολλοὺς ἐρευνητάς». Δὲν ἐπροφήτευσα βεβαίως ὅτι φέρουν καὶ ἐπικρίσεις, διότι τοῦτο ἦτο εὐνόητον καὶ τὸ ἐγεύθην καὶ ἐγὼ καὶ οἱ μαθηταί μου καὶ οἱ συνάδελφοι οἱ ἀσχοληθέντες μὲ θέματα οἷα ὁ Ρωμανός, ὁ Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος κ.ἄ. μεγάλοι ὑμνῳδοὶ τοῦ Βυζαντίου. Εὐτυχῶς ὁ κ. Θ. Ξύδης δὲν ἐδοκίμασε τὰς πικρίας αὐτάς, ἀφοῦ ὡς βροχὴ ἀκούονται καὶ γράφονται οἱ ἔπαινοι διὰ τὸ ἔργον του. Ὁ ποιητὴς δὲν διεκδικεῖ οὔτε ἕδρας οὔτε ἀκαδημαϊκὰς δάφνας, διὸ καὶ ὁ ἀνελέητος φθόνος «μακρυὰ περπατεῖ». Μετὰ τῶν ἄλλων λοιπὸν συγχορεύει καὶ ὁ ὑποφαινόμενος ἐπαινῶν τὴν ἀγάπην, τὴν σοφίαν, τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ συγγραφέως. Καὶ διαβλέπων πῶς διὰ τῶν μελετῶν τοῦ Ξύδη ἔρχεται πλησιέστερον πρὸς τὸ μέγα κοινὸν ἡ Βυζαντινὴ λειτουργικὴ Ὑμνογραφία ἀπὸ ὅσον τὴν φέρουν μὲ τὴν μέθοδον ἀλλὰ καὶ τὴν ξηρότητα τῆς σοφίας των αἱ μελέται τῶν διδακτόρων καὶ καθηγητῶν. Μολονότι καὶ αἱ δημοσιεύσεις τοῦ κ. Ξύδη ὄζουν πολλάκις βιβλιογραφικῶν ἐλλυχνίων.

Φυσικὰ ὅταν ἔχῃς καὶ σὺ συγγράψει βιβλίον «Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία», τότε ὅ,τι εἶχες νὰ προσφέρῃς νέον ὡς στοχασμὸν καὶ ἑρμηνείαν τὸ εἶπες καὶ δὲν σὲ ἐκφράζουν αἱ πραγματεῖαι τῶν ἄλλων, γραφεῖσαι μέσῳ τῆς ἰδικῆς των ἰδιοσυγκρασίας καὶ αἰσθήσεως. Τοῦτο ὅμως δὲν σὲ ἐμποδίζει νὰ ἐκτιμᾷς πᾶσαν προσφορὰν ἀξίαν τοῦ ὀνόματος. Τοῦτο συμβαίνει καὶ μὲ τὸ βιβλίον τοῦ κ. Θ. Ξύδη, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπροχώρησεν εἰς τὴν βιβλιακὴν γνῶσιν παρὰ μόνον ὅταν ὡς βιώματα ἔζησε καὶ ἰδίᾳ ἠ σ θ ά ν θ η τὰ ψαλλόμενα ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, προσὸν μέγα εἰς ἐποχὴν ἀναισθησίας, σχολαστικισμοῦ καὶ κατακερματισμοῦ τῆς γνώσεως.

Τὰ τεσσαράκοντα θέματα τοῦ βιβλίου ἀναφέρονται εἰς τὰ ἀντίφωνα, ἀπολυτίκια, δοξαστικά, ἐγκώμια, ἐξαποστειλάρια, ἰδιόμελα, καθίσματα καὶ κοντάκια, ὡς ὀνομάζονται διάφορα εἴδη τῶν ψαλλομένων, εἴτε εἰς βιβλία οἷα τὸ Θεοτοκάριον, τὸ Ἐξοδιαστικὸν (κηδείας), τὸ Εὐχολόγιον. Εἰς τὸν ἀνώνυμον Ἀκάθιστον Ὕμνον, εἰς τοὺς ποιητὰς Ρωμανὸν τὸν Μελῳδόν, Ἰωσὴφ τὸν Ὑμνογράφον, Ἀνδρέαν Κρήτης, Κοσμᾶν τὸν Μαϊουμᾶ, Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, Γερμανὸν τὸν Ὁμολογητήν, Θεοφάνην τὸν Γραπτόν, Θεόδωρον τὸν Στουδίτην καὶ παρεμπιπτόντως καὶ ἄλλους. Οὕτως ὁ ἀναγνώστης γνωρίζει μίαν

δεκάδα ὑμνογράφων ἐκ τῶν πολλαπλασίων, ἀλλὰ καὶ τὰ εἴδη τὰ ὁποῖα ἔγραψαν, κοντάκια, κανόνας κλπ., καὶ τὰ βιβλία ἢ τὰς ἀκολουθίας εἰς τὰς ὁποίας περιελήφθησαν, ὅπως π.χ. τὰ ἐγκώμια τοῦ Ἐπιταφίου θρήνου ἢ ἡ Ἀκολουθία τῆς κηδείας, ἡ πλέον ποιητικὴ προπομπὴ τῶν νεκρῶν εἰς τὴν παγκόσμιον Γραμματείαν.

Παραλλήλως ἐξετάζονται τὰ σχήματα τῶν παρομοιώσεων καὶ τῶν πλεονασμῶν ἢ τῶν συνηθεστάτων ἀντιθέσεων, σχήματα παραδοσιακὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ρητορικῆς, αἱ ἀπηχήσεις, ζητήματα ρυθμοῦ καὶ τόνου ἢ ἀναλύονται συγκεκριμένα κείμενα ἢ αἱ σχέσεις ὑμνογραφίας καὶ βυζαντινῆς ζωγραφικῆς.

Τὸ βιβλίον εἶναι ἐπιμελέστατα τυπωμένον. Ἂν εἶχε πίνακας θὰ ἦτο εὐχρηστότερον καὶ μάλιστα ἂν ἐδηλοῦντο οἱ πολυάριθμοι ὑμνογραφικοὶ κώδικες εἰς τοὺς ὁποίους ὁ συγγραφεὺς παραπέμπει. Ὁ ὁποῖος ἔδωκε πλείονα ἢ ὅση πέφυκεν ἡ προαίρεσις.

N. B. T.

Γ ε ω ρ γ ί ο υ Β. Ἀ ν τ ο υ ρ ά κ η, θεολόγου - «ἀρχαιολόγου» :

1) Ὁ βυζαντινὸς ναΐσκος τῆς Ἁγίας Εἰρήνης εἰς Κουρνᾶν Χανίων, Ἀθῆναι 1974, 8°, σσ. 44 (+4).

2) Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου - Χριστοῦ εἰς Κουρνᾶν Χανίων, Ἀθῆναι 1976, 8°, σσ. 20.

Τὰ δύο τεύχη ἀναφέρονται εἰς γνωστοὺς ναΐσκους τοῦ 14ου - 15ρυ αἱ. ἐν Κρήτῃ (Ἑνετοκρατίας).

Εἰς τὸν πρόλογον τοῦ πρώτου φυλλαδίου ὁ σ. ἐξηγεῖ πῶς ἤχθη εἰς τὰς ἐρεύνας του, ἀφοῦ παρὰ τὰς ἀξιολόγους μελέτας παλαιῶν ἐπιχωρίων καὶ μὴ ἀρχαιολόγων οἱ ναοὶ τῆς Κρήτης «εἶναι ἐν πολλοῖς ἀνεξερεύνητοι, καίτοι ἀποτελοῦν ὄχι μόνον ἀξιόλογον ἔκφρασιν τῆς *βυζαντινῆς τεχνοτροπίας*...». Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ β′ δημοσιεύματος ἀναγινώσκομεν ὅτι «ὀλίγοι τῶν ναῶν τῆς Δυτ. Κρήτης ἀνάγονται εἰς τὴν β′ βυζαντινὴν περίοδον τῆς Κρήτης (961 - 1204), ἐνῶ οἱ περισσότεροι εἶναι κτίσματα τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας τῆς νήσου (1216 - 1669)». Ἆραγε ὅλοι οἱ ναοὶ τῆς Ἑνετοκρατίας ἐν Κρήτῃ ἀποτελοῦν ἔκφρασιν τῆς οὑτωσὶ «βυζαντινῆς τεχνοτροπίας» ; Π.χ. τὰ καθολικὰ τῶν μονῶν Γδερνέτου, Χρυσοπηγῆς, Γωνιᾶς, Ἁγίας Τριάδος, Ἰω. Ἐλεήμονος κλπ. ; ἢ τῆς μονῆς Ἀρκαδίου κτηριολογικῶς εἶναι βυζαντινῆς τεχνοτροπίας ; Ἢ ἐπηρεάσθησαν ἀπὸ τὴν Δυτικὴν Ἀναγέννησιν, ὡς ἀποδεδειγμένως ἡ «Ρετόντα» Κισάμου, περὶ ἧς ἡ διδ. διατριβὴ τῆς Κας Κ. Φατούρου - Ἡσυχάκη (Ἀθῆναι 1972) ;

Εἰς τὸ πρῶτον δημοσίευμα ὁ σ. ἀμαρτύρως θέλει τὸν ποταμὸν Μουσέλαν πλωτὸν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἔχοντα καὶ ὁρμίσκον παρὰ τὴν σημερινὴν Ἀργυρούπολιν καὶ ταῦτα καθ' ὑπόθεσιν καὶ τὴν ἐπιχώριον παράδοσιν! Ἐπίσης θεωρεῖ πιθανῶς τὴν Ὑδραμίαν ἐπίνειον τῆς Λάππας (σσ. 10 - 11). Ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ τοπ. *Κουρνᾶς*, σχετίζων αὐτὸ πρὸς τὴν Κόρην (Ἵππος + Κόρειον = Ἱπποκόρειον>Ἱπποκορώνειον)! Ταῦτα δὲν εἶναι ἔργα «ἀρχαιολόγων». Ἡ τοπωνυμία σχετίζεται ὅπως ἔγραψα καὶ ἀλλαχοῦ, μὲ ναὸν τῆς Παναγίας Κ ο υ ρ ν ά τ α ς, coronata. Τὸ ὅτι δὲν σώζεται τοιοῦτος ναὸς οὐδὲν σημαίνει. Οὐδὲ ναὸς τοῦ ἁγίου Θύρσου σώζεται ἐν Κυδωνίᾳ, ἀλλὰ ἔχομεν τὸ χωρίον Θ έ ρ ι σ ο (ν). Ἐν σ. 14 ὁ σ. θέλει τὸν ἐπίσκοπον Κυδωνίας *ἔκτοτε* (ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος) ὀνομασθέντα «Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου». Τοῦτο ἐγένετο μόλις τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα, οὐδεμία δὲ προγενεστέρα μαρτυρία ὑπάρχει, ἐπιγραφικὴ ἢ ἐξ ἐγγράφων.

Κατὰ τὰ ἐν σ. 19 ὁ ναΐσκος τῆς Ἁγίας Εἰρήνης «δὲν παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἀρχιτεκτονικὸν ἐνδιαφέρον», τὸ δὲ κωδωνοστάσιόν του εἶναι νεώτατον, ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ «τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἦτο μονόλοβον». Καὶ ἡ κεραμοσκεπὴς στέγη τοῦ ναΐσκου ἀντικατεστάθη διὰ συγχρόνου «ἐκ τσιμέντου» (βλ. σ. 21), δηλαδὴ ἐκ σκιρροδέματος, διότι δι' ἁπλοῦ τσι-

μέντου στέγη δὲν γίνεται. Ὁ συγγραφεὺς ἀναδημοσιεύει ἀπὸ τὸν Gerola τὴν ἐπιγραφήν, ἥτις ὑπῆρχεν ἐκεῖ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος, ἀποφαίνεται δ' ὅτι τὸ ἐν αὐτῇ ἐπώνυμον *Μελαχροινὸς* δὲν εἶναι σύνηθες κρητικὸν καὶ ὅτι ἄλλοθεν θὰ ἦλθεν ὁ κτίτωρ τοῦ ναΐσκου (σ. 23 - 24)! ὡς ἐὰν ὅλοι οἱ κατοικοῦντες τὴν Κρήτην τοῦ 14/15 αἰῶνος ἦσαν σπαρτοὶ ἀπὸ Δευκαλίωνος ἢ Ἀδάμ. Εἶτα καθορίζει τὸν χῶρον τῶν τοιχογραφιῶν καὶ δίδει δείγματα τῶν ἐναπομεινάντων ἰχνῶν αὐτῶν, εὑρίσκει δ' αὐτὰς πάλιν «βυζαντινῆς τεχνοτροπίας», ἀλλὰ ποίας; Δὲν λείπουν τὰ ἀβλεπτήματα: ἐνεπτύχθησαν (10) ἀντὶ ἀνεπτύχθησαν. Μουσέλλας ἀντὶ Μουσέλας (πανταχοῦ), συνῳκήθη (15). Εἰς καλυτέραν τῆς σήμερον *καταστάσεως* (! σ. 26, σημ.), ἀναπαύσεως ἱερουργούμενον (30) ἀντὶ *ἀκαταπαύστως* ἱερουργούμενον. Τὸ τεῦχος κοσμοῦν εἰκόνες καὶ σχέδια, ὥστε νὰ τὸ καθιστοῦν κατάλληλον διὰ τὸν τουρισμόν, ὡς καὶ τὸ ἑπόμενον τὸ ἀφιερούμενον εἰς ἐπιχώριον τοῦ Κουρνᾶ ναΐσκον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Εἰς τὸ ὁποῖον ὁ σ. ὁμιλεῖ καὶ περὶ «ἀρχαϊκῶν ἀρχαιοτήτων» (σ. 3) καὶ νομίζει ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Gerola διὰ τὰ Ἑνετικὰ Μνημεῖα τῆς Κρήτης ἐξεδόθη εἰς 4 τόμους ἀπὸ τοῦ 1905 - 1940 (πράγματι 1932, ὁ συγγραφεὺς ἀπέθανε τὸ 1938). Ὁ σκοπὸς τοῦ μελετήματος εἶναι ν' ἀποδείξη ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Gerola δημοσιευθεῖσα κάτοψις τοῦ ναΐσκου τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Κουρνᾶ εἶναι ἐσφαλμένη, καὶ νομίζω ὅτι τὸ ἐπέτυχεν. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν συνάγεται ὅτι ὅλον τὸ ἔργον τοῦ διαπρεποῦς Ἰταλοῦ ἀρχαιολόγου εἶναι λανθασμένον καὶ ὅτι ἐπιβάλλεται ἀφ' ἑνὸς νὰ γίνῃ καὶ χρῆσις αὐτοῦ μετὰ μεγίστης προσοχῆς, ἐξ ἄλλου δὲ ὅτι πρέπει νὰ *συμπληρωθῇ ὑπευθύνως καὶ νὰ ἐπανεκδοθῇ* (σ. 14 σημ.). Μετὰ 75 ἔτη τὸ ὑλικὸν ὅπερ σώζεται εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον, εἰς πολὺ χειροτέραν κατάστασιν, αἱ διασκευαὶ καὶ «ἀνακαινίσεις» ἀξιοθρήνητοι καὶ αἱ καταστροφαὶ ἀνυπολόγιστοι. Μολονότι θαυμάζομεν τὴν ἀντοχὴν τοῦ κ. Ἀντουράκη καὶ τὴν πεποίθησιν τὴν ὁποίαν ἔχει ὅτι δύναται ν' ἀνασυντάξῃ «ὑπευθύνως» μάλιστα τὸ μνημειῶδες ἔργον τὸ διὰ πολυμελοῦς συνεργείου τοῦ Istituto Lombardo - Veneto ἐπιχειρηθέντος εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος μας ἐν Κρήτῃ, νομίζομεν ὅτι θὰ ἦτο προτιμότερον ὁ «θεολόγος - ἀρχαιολόγος» νὰ ἀνιστόρει ἔτι μικρά τινα παρεκκλήσια περὶ τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς του «βυζαντινῆς τεχνοτροπίας» ὡς λέγει [1] προσφέρων ὑπηρεσίας εἰς τὴν τοπικὴν ἱστορίαν.

N. B. T.

---

1. Ἐν τῷ μεταξὺ ἂς προσέχῃ ὁ συγγραφεὺς περισσότερον τοὺς σκοπέλους, ἐτυμολογικούς, ἱστορικούς, θεολογικοὺς καὶ γραμματικούς. «Τὸ δάπεδον τῆς ἐκκλησίας *ἀποτελεῖται* ἐκ συγχρόνων τετραγώνων πλακιδίων» ἀντὶ «ἡ ἐπίστρωσις τοῦ δαπέδου ἐγένετο διὰ συγχρόνων τετραγώνων πλακιδίων». «Ὁ ναὸς εἶναι κτίσμα μὲ περιωρισμένην καλλιτεχνικὴν σημασίαν» ἀντὶ «ὁ ναὸς ὡς κτίσμα στερεῖται...» (καὶ αἱ δύο παρατηρήσεις εἰς τὴν σ. 14. «Ἡ εὐαγγελικὴ ρῆσις Π Ε Ρ Ι ΗΜΩΝ ΚΛΩΜΕΝΟΝ» ἢ ἐν σ. 17 δῆθεν ἐν ἐπιγραφῇ εἶναι «ΥΠΕΡ ἡμῶν κλώμενον», ὡς ἀκούομεν καθ' ἑκάστην εἰς τὴν θ. Λειτουργίαν ἡμεῖς οἱ μὴ «θεολόγοι».

Ἀλλὰ μὲ τοῦ εἴδους αὐτοῦ τὰ σφάλματα καὶ χείρονα μᾶς ἐσυνήθισεν ὁ συγγρ. Τὸ 1976 ἐξέδωκε βιβλίον «Γεωργίου Β. Ἀντουράκη ἀρχαιολόγου (ἐδῶ τὸ θεολόγου ἀπεσκορακίσθη), Δελφοὶ ἀρχὴ καὶ τέλος μιᾶς ὁδοιπορίας», Ἀθῆναι, 8°, σσ. 103, μὲ τὸ ὁποῖον ἐλπίζομεν νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐκτενέστερον ἄλλοτε. Ἐν σ. 20 τοῦ ἐν λόγῳ πονήματος ὁ Ἀντουράκης γράφει «τὸ ὄνομα τῆς Ἀράχοβας πρέπει νὰ σχετισθῇ μὲ τὴν κάθοδο τῶν Σλάβων καὶ τῶν *Ἀράβων* στὴν Ἑλλάδα (7ος καὶ 8ος μ.Χ. αἰώνας)». Ὥστε οἱ Ἄραβες κατῆλθον εἰς τὴν Ρούμελην πρὸ τοῦ 700 μ.Χ.! Ὁ «ἀρχαιολόγος» ἀναγνώσας που *Ἄβαρες* (Εὐάγριος), μὴ γνωρίζων δὲ ποῖοι ἦσαν οἱ Ἄβαρες, ἔφερε τοὺς Ἄραβας εἰς τοὺς Δελφοὺς τὸν ἕβδομον αἰῶνα! Ἰδοὺ παιδεία «ἱστορικοῦ»!

Εἰς τὸ αὐτὸ περὶ Δελφῶν ἔργον, ὁ Ἀντουράκης ἀντλῶν ἀπὸ τὸν Κ. Ν. Σ ά θ α ν,

I n n o c e n z a G i u d i c e R i z o, Sul «Christus Patiens» e le «Baccanti» di Euripide, Università di Catania «Siculolum Gymnasium» N.S. a. XXIX, 1977, σσ. 63.

Εἰς τὸ πολυσυζητημένον θέμα τοῦ κέντρωνος «Χριστὸς Πάσχων» ἔργου τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν διὰ τὴν Βυζ. Φιλολογίαν ἔχει ἄλλην ἀξίαν, πλὴν τῆς ἱκανότητος τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ὁ συγγραφεὺς τοῦ κέντρωνος τούτου νὰ λεηλατῇ καὶ παραφράζῃ τοὺς ἀρχαίους τραγικοὺς καὶ δὴ τὸν Εὐριπίδη (χωρὶς τὸ παράπαν νὰ δυνηθῇ νὰ κατασκευάσῃ θεατρικὸν ἔργον ἄξιον νὰ συγκινήσῃ τὸ Κοινὸν ἢ νὰ ἀνανεώσῃ τὸ θέμα λογοτεχνικῶς), προστίθεται μία ἀκόμη μελέτη ὑπὸ τῆς κλασσικῆς φιλολόγου τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κατάνης κ. Inn. Giudice - Rizzo συγγραφεῖσα. Τῆς ὁποίας τὸ ἀξιοσημείωτον ἔγκειται εἰς τὴν παρακολούθησιν τῶν ἀντιστοιχιῶν τῶν στίχων τοῦ Χρ. Π. οὐ μόνον πρὸς τὸ γνωστὸν κείμενον τῶν Βακχῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς διὰ τῶν διαφόρων χειρογράφων τοῦ Εὐριπίδου γραφάς, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι εἰσηγμέναι εἰς τὸ σύνηθες κείμενον. Καὶ τοῦτο διότι δὲν γνωρίζομεν ποῖον κείμενον τοῦ Εὐριπιδείου δράματος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ συμπιλητὴς τοῦ Χριστιανικοῦ κέντρωνος, ἀνεξαρτήτως τοῦ αἰῶνος καθ' ὃν ἐπεχείρησε τὴν συγκρότησιν αὐτοῦ.

N. B. T.

Χρονικὸν Γαλαξειδίου, σ. 58, σημ. 1, εὗρε τὴν παραπομπὴν Αἰσχ. κατὰ Κτησιφῶντος 116 κἑξ., καὶ διὰ νὰ πρωτοτυπήσῃ καὶ αὐτὸς τὴν ἀνέπτυξεν «*Αἰσχύλος* κατὰ Κτησιφῶντος», προφανῶς διότι οὐδέποτε ἤκουσε τὸν Ἀττικὸν ῥήτορα Αἰσχίνην, ἀποδοὺς εἰς τὸν τραγικὸν Αἰσχύλον ρητορικοὺς λόγους! Ἰδοὺ παιδεία «ἀρχαιολόγου»!

Ἀλλὰ τὸ περὶ Δελφῶν «ἀρχαιολογικὸν» σύγγραμμα καὶ ἡ ἐν αὐτῷ ἀρχαιογνωσία τοῦ «ἀρχαιολόγου» θὰ κωδωνισθοῦν ἀλλαχοῦ! Καὶ τοῦτο οὐχὶ ἐξ ἐμπαθείας, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ νομίζουν οἱ ἔξω ὅτι δὲν εὑρίσκεται ἐν Ἑλλάδι ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος νὰ ἀντιλαμβάνεται τὰ ὀλισθήματα τῶν ἀδοκίμων (διότι νὰ ἐγείρουν οἱ Ἄραβες δικαιώματα ἐπὶ τῶν Δελφῶν τὸ θεωρῶ κατώτερον τῆς πονηρίας των!). Οἱ Ἄραβες οὐδέποτε κατῆλθον εἰς τὴν Ρούμελην, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὰ καραβάνια τῶν συγχρόνων... περιηγητῶν, ἐνοχλούμενα ἐν τούτοις ἀπὸ τὶς ψησταριὲς τῶν χοιρινῶν τῆς Λειβαδιᾶς! Ἐὰν τοὐλάχιστον συνεκινοῦντο ἀπὸ τὸ εὕρημα τοῦ Ἀντουράκη καὶ ἤρχοντο εἰς Δελφοὺς τὸ κέρδος μας θὰ ὑπερέβαλλε τὴν ζημίαν μας!

Διὰ ν' ἀφήσωμεν ὅμως τὰ φαιδρά, παραπέμπομεν εἰς ὅσα περὶ βιβλίου του (διδακτορικῆς διατριβῆς φεῦ!) ἐγράψαμεν εἰς τὸ περ. «Ἀθηνᾶ» (ὅπου ἕκαστος ἔχει, ὅπως καὶ εἰς τὴν ΕΕΒΣ καὶ ὅλα τὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ τὴν εὐθύνην ὅσων ὑπογράφει πλατειὰ - φαρδιά!), τόμῳ 76ῳ, 1977, σσ. 343 - 353 καὶ 370 - 382, ἕως οὗ ἐπανέλθωμεν, καὶ εἰς ὅσα ἐν τῷ παρόντι τόμῳ, σσ. 440 - 452, γράφει ὁ ἀξιότ. συνεργάτης ἀρχιτέκτων κ. Γ. Δημητροκάλλης, κρίνων ὡς ἀρχαιολόγος τὴν αὐτὴν «πανηγυριώτικην» διατριβήν, δι' ἧς Σχολὴ μὴ διαθέτουσα ἀρχαιολόγον ἀνεκήρυξε διδάκτορα τῆς Ἀρχαιολογίας! Ἐπειδὴ δ' ἐγὼ ἐψέχθην ὑπὸ τοῦ Ἀντουράκη ὡς μὴ ἀρχαιολόγος ἀναμειγνυόμενος εἰς ἀρχαιολογικὰ (μολονότι ἀπὸ τοῦ 1933 ἑξ. δημοσιεύσας καὶ μνημεῖα καὶ ἐπιγραφὰς καὶ εἰκόνας καὶ περὶ ζωγράφων μελέτας), ὑπενθυμίζω αὐτῷ ὅτι ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἑταῖρος τῆς τε Χριστιανικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, μὲ ἀνακοινώσεις εἰς αὐτήν, καὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, διέσωσα κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ ἐστέγασα τὸ Μουσεῖον Χανίων, διαρπαγὲν ἀπὸ τοὺς ἀλεξιπτωτιστάς. Κατὰ τὰ ἄλλα τὴν δόξαν τοῦ Ἀντουράκη, ἀνακαλύψαντος ὅτι αἱ ἰνδικτιῶνες εἶναι 25 δὲν ἀμφισβητῶ, ἀρκούμενος εἰς τὰς ἰδικάς μου μεσαιωνολογικὰς ἀσχολίας.

Duca di Candia. Ducali e lettere ricevute (1358 - 1360 ; 1401 - 1405) F r e d d y T h i r i e t, Comitato per la pubblicazione delle fonti relative alla storia di Venezia. Fonti per la storia di Venezia Sez. I Archivi pubblici, 8°, σσ. XV + 237.

Δημοσιεύονται 188 κείμενα ἀλληλογραφίας τῆς Ἑνετικῆς Συγκλήτου καὶ τῶν Ρεκτώρων (νομαρχῶν) Κρήτης πρὸς τὸν Δοῦκα Κρήτης καὶ τἀνάπαλιν, ἀναφερόμενα εἰς διοικητικά, οἰκονομικά, φεουδαρχικά, ἐκκλησιαστικὰ κ.ἄ. θέματα (δικαιοσύνης π.χ.) καταγραφέντα εἰς εἰδικὰ κατάστιχα τοῦ ἐν Χάνδακι Δούκα τῆς Κρήτης. Χρήσιμοι πίνακες οὐ μόνον προσώπων, τόπων καὶ πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἀξιωμάτων καὶ ἀρχῶν.

N. B. T.

Σ τ ε ρ γ ί ο υ Σ π α ν ά κ η, Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας τόμος IV, Ἡράκλειο 1976, 8°, σσ. 203 + χάρται.

Ὁ κ. Στ. Σπανάκης συνεχίζει τὴν ἔκδοσιν τῶν Relazioni διαφόρων προβλεπτῶν κλπ. ὑποβληθεισῶν εἰς τὴν Ἑνετίαν. Ὁ νέος τόμος περιλαμβάνει δύο ἐκθέσεις Γενικῶν Προβλεπτῶν τοῦ Πολέμου εἰς τὸν πολιορκούμενον Χάνδακα. Τοῦ Antonio Priuli τῆς 30ῆς Μαρτίου 1667 καὶ τοῦ Antonio Barbaro τῆς 24ης Φεβρουαρίου 1667 (ἤτοι 1668). Πρόλογος, Εὑρετήρια, Χάρται. Ἀναφέρονται εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου, ὅτε ἀνθίστατο ἀκόμη τὸ πολιορκούμενον Ἡράκλειον (ὁ Χάνδαξ) καὶ παρέχουν πληθὺν στρατιωτικῶν εἰδήσεων καὶ ὅρων, διὸ ἔπρεπε νὰ ἔχουν μεταφρασθῆ ὑπὸ ἐπιτελικοῦ, γνώστου τῆς ὀχυρωτικῆς, βλητικῆς καὶ πολεμικῆς τέχνης, καὶ μάλιστα τῆς ἑνετικῆς ἐποχῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ καλὸν θὰ ἦτο νὰ ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὰς καὶ μελετητὰς μόνον τὸ κείμενον καὶ ὅλως ἐπιβοηθητικῶς ἡ ἀτυχής του μετάφρασις. Πρὸς πίστωσιν φέρω τὰ κάτωθι παραδείγματα, σποράδην καὶ εἰκῆ εἰλημμένα ἐκ πολὺ περισσοτέρων καὶ βαρυτέρων :

σ. 5 : Genti della città μεταφράζεται «ὁ πληθυσμὸς τῆς πολιτείας», ἀντὶ τῆς πόλεως. Αὐτόθι li ridotti δὲν εἶναι κρησφύγετα, ἴσως κρυψῶνες.

σ. 7 : Napoli di Malvasia δὲν εἶναι ἡ «Νάπολη τῆς Μαλβάζιας (Μονεμβασίας)», ἀλλ' ἁπλούστατα τὸ Ναύπλιον (βλ. περαιτέρω). Mutare viaggio δὲν σημαίνει «ἀλλάζω ταξίδι», ἀλλὰ μεταβάλλω πορείαν.

σ. 21 : Ciurma della galera di guardia = πληρώματα τῆς γαλέρας τῆς φρουρᾶς. Εἰς τὴν ἑπομένην σελίδα καὶ πολλαχοῦ «οἱ τσοῦρμες»! Ἡμεῖς σήμερον χρησιμοποιοῦμεν «τὸ τσοῦρμο» ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ πλήθους. Αὐτόθι centonovanta μεταφράζεται 170 ἀντὶ 190!

σ. 22 : Falsebraghe e contramine μεταφράζονται «φαλσεμπράγκε καὶ ἀντιυπόνομοι», ἀντὶ ἀναζώματα καὶ ἀνθυπόνομοι (πρβλ. καὶ σ. 43 καὶ σ. 47 κοντραμίνα!).

σ. 29 : Grandezza publica = «δημόσια μεγαλοσύνη»! (πρόκειται περὶ τοῦ δόγη). Ἀνάλογον πρὸς τά : Ἡ ὑμ. Ὑψηλότης, ἡ Ἐξοχότης Σας.

σ. 35 : Capitan General (ὁ ναύαρχος ἐδῶ) μεταφράζεται «ὁ ἀρχιστράτηγος» (βλ. καὶ σ. 116). Αὐτόθι : Vicinaza de' soccorsi ἀποδίδεται «γειτονιὰ τῶν ἐνισχύσεων» ἀντὶ γειτνίασις τῶν ἐφοδίων.

σ. 40 : l'opera μεταφράζεται «τὸ ἔργο», προκειμένου περὶ ὀ χ υ ρ ο ῦ (βλ. περαιτέρω).

σ. 45 : Arsenale μεταφράζεται «νεώριο». Ἄλλο ἀ ρ σ α ν ᾶ ς, ἕτερον νεώριον, ἄλλο νεώσοικος. Ἐδῶ πρόκειται περὶ ναυστάθμου.

σ. 47 : Doi piazze alte ἀποδίδεται «δύο πιάτσε ἄλτε!» (ὀχυρωματικὸς ὅρος).

σ. 48 : Τί θὰ πῆ «ν' ἀναστηλωθοῦν τὰ θωράκια... ἔγινε ὁ τροχίσκος τῆς περιπόλου»; Ὁ κοινὸς ἀναγνώστης οὐδὲν ἐννοεῖ.

σ. 49 : La tenaglia ἀπεδόθη διὰ τοῦ «λαβίδα», εἶναι ἡ ἁρπάγη, ἡ τανάλια κοινῶς. Ἡ λαβὶς δὲν ἔχει σχέσιν ἐννοιολογικὴν μὲ τὴν λαβήν.

σ. 50 : Sasso vivo = «ριζιμιὸ βράχο», ἀντὶ συμπαγῆ, οὐχὶ τεχνητόν, βράχον. Εἰς τοὺς λιμένας συσσωρεύουν καὶ τεχνητοὺς βράχους ἢ ἄλλοθεν μεταφερομένους διὰ τὰ τειχίσματα.

σ. 56 : «ἐσάλπαρα, κατέπλευσα» ἀνόμοια!

σ. 63 : «Νάπολη τῆς Ρομάνιας». Napoli di Romania (καὶ οὐχὶ di Romagna) ἔλεγαν οἱ Βενετοὶ τὸ Ναύπλιο. Νεάπολις ἢ Νάπολι τῆς Ρωμανίας τὸ ἔλεγαν οἱ Ἕλληνες. Ἡ Romagna εἶναι ἰταλικὴ ἐπαρχία. Ἡ Ρωμανία βυζαντινὸς γεωγραφικὸς ὅρος δηλῶν Θρᾴκην, Πελοπόννησον.

σ. 80 : Restaurazione di legni = «νὰ τακτοποιήσουν τὴ μοῖρα τῶν γαλερῶν», ἐνῶ πρόκειται περὶ ἐπισκευῆς πλοίων (legno = ξύλον, πλοῖον γενικῶς).

Πολλαχοῦ ὁ μεταφραστὴς χρησιμοποιεῖ αὐτουσίους τοὺς ὅρους τῆς ὀχυρωματικῆς opera, ritirata, rivellino. Ρ ι τ ι ρ ά τ α εἶναι ὀχυρωματικὸν ἔργον ἔνδον ἄλλου ὀχυρώματος. Ρ ε β ε λ λ ῖ ν ο δὲ εἶναι ὀχυρωματικὸν ἔργον ἐξωτερικόν, ἐκεῖθεν τῆς περιβαλλούσης τὸ κυρίως φρούριον τάφρου, μὴ συνδεόμενον πρὸς αὐτό. Ἦτο δύσκολον νὰ διακριθοῦν;

Εἰς μακρὸν θὰ ἠγόμεθα ἐὰν ἡρμηνεύαμεν τί σημαίνουν ἄλλοι ὅροι, ὡς strada coperta (οὐχὶ δρόμος σκεπασμένος, ὡς ἐν σ. 91), ρ ι ά λ ι (νόμισμα, σ. 95), ν ά β ε ς (σ. 97), z a v a l e (ζάβαλες, ἄχρηστοι, σ. 99) [1], Ν α τ ό λ ι α (= Ἀνατολία, Natolia, σ. 109). Squadra ausiliaria εἰς τὴν σ. 126 δὲν εἶναι ὅπως ἐκεῖ καὶ ἀλλαχοῦ μεταφράζει ὁ Σπανάκης «ἡ βοηθητικὴ μοῖρα», ἀλλ' ὁ συμμαχικὸς στόλος, ὁ βοηθῶν τοὺς Ἑνετούς! Δηλαδὴ ὁ εὐρωπαϊκὸς στόλος. Βοηθητικὸς παρ' ἡμῖν ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀναπληρωματικός. Ἀλλὰ καὶ παρανοήσεις, ὡς ἐν σ. 98 ὅπου il barbaro (Turco) ἀπεδόθη ὁ Μ π ά ρ β α ρ ο ς (οἰκογενειακὸν ἐπίθετον) : «Πῆρε σοβαρὰ ὑπ' ὄψει τὸ Μπάρβαρο», ἐνῶ λέγει «Ἔλαβε σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ὁ Τοῦρκος τὴν ἀντίθεσιν ποὺ ᾐσθάνοντο οἱ στρατιῶται κατὰ τοῦ πολέμου κλπ.».

Ἐὰν ἐξηκολούθουν νὰ παρατάσσω τὰ σφάλματα θὰ ἐγινόμην ἀνιαρὸς καὶ θὰ ἐξώργιζον ἂν μὴ τὸν ἀναγνώστην, ἀσφαλῶς τὸν συμπαθῆ μεταφραστήν. Μὲ τοῦ ὁποίου καὶ τοὺς ὑπομνηματισμοὺς πολλάκις διαφωνῶ, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ ὅτι παραβλέπω πρῶτον μὲν τὸν καταβληθέντα μόχθον διὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν κειμένων, δεύτερον δὲ τὰς δυσκολίας ἃς αὕτη παρουσιάζει εἰς ἕνα ἐρασιτέχνην, ἔστω καὶ ἂν οὗτος ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὡς «ἱστορικὸς συγγραφεύς». Τὰ ἔργα αὐτὰ ἢ ἔπρεπε νὰ ἀναλαμβάνῃ ἡ Ἀκαδημία [2] ἢ ἔπρεπε πρὶν τὰ βραβεύσῃ νὰ τ' ἀναγινώσκῃ προσεκτικώτερον! Τί πταίουν οἱ συγγραφεῖς των; «Καδδύναμιν ἔρρεξαν».

N. B. T.

1. Τὸ ζ ά β α λ ε, κλητικῶς, ἔμεινεν εἰς τὴν Νεοελληνικήν, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ κ α ϋ μ έ ν ε.

2. Συνεχίζουσα τὰς ἐκδόσεις ἐγγράφων ὡς τῶν Σπ. Θεοτόκη καὶ Κ. Δ. Μέρτζιου καὶ βελτιώνουσα τὴν μέθοδον ἐκδόσεως αὐτῶν.

Κωνσταντίνου Θ. Κυριακοπούλου, Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους Βίος καὶ Λόγοι. Εἰσαγωγὴ - κείμενον - μετάφρασις - σχόλια. Ἔκδοσις Ἱ. μητροπόλεως Ἀργολίδος. Ἐν Ἀθήναις 1976, 8ο, σσ. ιε' + 575.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἐξετάζεται ὁ βίος, τὸ ἔργον καὶ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Πέτρου Ἄργους († 924;), ἰδίᾳ δ' οὗτος ὡς ῥήτωρ (σσ. 3 - 14). Ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ μέρος Β' δίδεται τὸ ἔργον τοῦ ἁγίου εἰς τὸ κείμενον καὶ εἰς μετάφρασιν μετὰ σχετικῶν εἰσαγωγῶν :

α') Ἐπιτάφιος εἰς Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Μεθώνης.
β') Ἐγκώμιον τῶν ἁγίων Ἀναργύρων.
γ') Ἐγκώμιον τῆς ἁγίας Ἄννης.
δ') Λόγος εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου.
ε') Λόγος εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου.
ϛ') Ἐγκώμιον εἰς τὴν μεγαλομάρτυρα Βαρβάραν.

Τελευταῖον δίδεται τὸ Ἐγκώμιον τοῦ Θεοδώρου μητρ. Νικαίας εἰς τὸν Πέτρον ἐπίσκοπον Ἄργους. Συζητεῖ δὲ καὶ περὶ ἀπολεσθέντων ἔργων τοῦ Πέτρου τούτου.

Τὸ τρίτον μέρος παρέχει τὰ σχόλια εἰς τὰ κείμενα. Τὸ δὲ τέταρτον καὶ τὴν βιβλιογραφίαν, γλωσσικὰ ἐπιλεγόμενα, πίνακας καὶ πίνακας εἰκόνων.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ κ. Κυριακόπουλος, φιλότιμος ἐκπαιδευτικὸς λειτουργός, ὑπερεπήδησε πολλὰς δυσχερείας, βιβλιογραφικάς, παλαιογραφικὰς καὶ γλωσσικάς, ἐκοπίασε πολύ, ἐγνώρισε πλῆθος μελετῶν, ἀπέδωκε τὰ κείμενα καὶ εἰργάσθη μ' ἐπιμονὴν καὶ εὐσυνειδησίαν διὰ νὰ καταρτίσῃ τὸ βιβλίον. Ἂν ἡ ἐργασία αὕτη ἐγίνετο ὑπό τινα μεθοδολογικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἐπίβλεψιν, θὰ ἦτο ἀρτιωτέρα. Ἀλλ' ἀπὸ τὸν νέον μελετητὴν δὲν ἀπέλιπεν ὁ χρόνος ν' ἀποδείξῃ εἰς τὸ μέλλον πλέον πειθαρχημένας μεθοδολογικῶς τὰς ἀναμφισβητήτους ἱκανότητάς του. Διὸ καὶ εὐχόμεθα νὰ ὑπάρχουν συχνὰ εἰς τὴν Ἐκπαίδευσιν λειτουργοὶ ἔχοντες τὰ προσόντα του καὶ διαθέτοντες τὸν χρόνον των διὰ τὴν αὔξησιν τῆς γνώσεως.

N. B. T.

Δημητρίου Τρακατέλλη, Ἐπισκόπου Βρεσθένης, Ὁ Ὑπερβατικὸς Θεὸς τοῦ Εὐγνώστου, ἐξηγητικὴ συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν Γνωστικῶν κειμένων τοῦ Nag Hammadi, Ἀθῆναι 1977, σσ. 238.

Πρόκειται περὶ τῆς ὑποβληθείσης εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν διδακτορικῆς διατριβῆς τοῦ ἐπισκόπου Βρεσθένης Δημητρίου Τρακατέλλη, ἤδη διδάκτορος τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard.

Τῆς διατριβῆς προτάσσεται «Πρόλογος» (σ. 9), μεθ' ὃν «Πίναξ περιεχομένων» (σσ. 11 - 12), «Βραχυγραφίαι» (σσ. 13 - 16) καὶ «Εἰσαγωγὴ» (σσ. 17 - 23). Μετὰ ταῦτα ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς διατριβῆς ἐπιγραφομένῳ : «Ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Εὐγνώστου : Εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις καὶ ἀναλύσεις» (σσ. 24 - 51), ἀναγράφεται σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη σωζομένη εἰς τὴν κοπτικήν της μετάφρασιν εὑρέθη μεταξὺ τῶν χργφ. τοῦ Nag Hammadi κατὰ τὸ 1945 - 46. Ἐπίσης παρέχεται ἡ πληροφορία ὅτι δὲν θὰ βραδύνῃ ἡ κριτικὴ αὐτῆς ἔκδοσις (σ. 26, σημ. 9). Ἐπιλαμβανόμενος ὁ συγγρ. τοῦ προβλήματος τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς - πραγματείας (σ. 28, σημ. 18) δέχεται ὅτι τὸ ὄνομα πιθανῶς εἶναι συμβολικόν, τοῦτο ὅμως παρέχει πράγματα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς πραγματείας. Μετὰ ἐξαντλητικὴν πάντως παράθεσιν διαφόρων μαρτυριῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου καταλήγει ὅτι τὸ ἔργον πρέπει νὰ ἐγράφῃ κατὰ τὸν β' αἰῶνα καθ' ὃν ἐνεφανίσθησαν καὶ οἱ ἄλλοι Γνωστικοὶ (σ. 32). Μετὰ ταῦτα ἐξετάζεται ὁ πρόλογος τῆς ἐπι-

στολῆς ἐν ᾧ ὁ ἄνθρωπος ὀνομάζεται κόνις, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ φθαρτοῦ καὶ θνητοῦ. Παρατηρεῖται ὅτι ὁ Εὔγνωστος γράφει ὅτι δὲν εὗρον τὸν θεὸν ὅσοι ἐστοχάσθησαν, ἤτοι ὅσοι διὰ νοητικῆς διαδικασίας ἐπεχείρησαν τοῦτο. Ἐπιτίθεται δὲ ἀμέσως ἐν συνεχείᾳ ἐναντίον ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζονται ὅτι α) ὁ κόσμος «ἄγεται ἀφ' ἑαυτοῦ», β) ὅτι ὁ κόσμος εἶναι πρόνοια καὶ γ) ὅτι οὗτος εἶναι προωρισμένος. Ὀρθῶς παρατηρεῖται ὑπὸ τοῦ συγγρ. ὅτι αἱ ἀπορρίψεις ὑπὸ τοῦ Εὐγνώστου τῶν ὡς ἄνω θέσεων εἶναι ἀξιωματικαὶ (σ. 45). Πάντως, ἀφοῦ ἀποδοκιμασθοῦν αἱ τῶν φιλοσόφων θεωρίαι, ὁ Εὔγνωστος θὰ δώσῃ τὴν ἰδικήν του ἄποψιν, προτείνων συγχρόνως εἰς τὸν πιθανὸν ὑποψήφιον Γνωστικὸν νὰ ἀπορρίψῃ ὅλας τὰς ἄλλας θέσεις τῆς φιλοσοφίας, νὰ δεχθῇ δὲ «ἄλλην γνώμην» καὶ ἐν τῇ θεοφανείᾳ «νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν θεὸν τῆς ἀληθείας» (σ. 49), οὕτω δὲ νὰ καταστῇ «ἀθάνατος κατοικῶν ἐν μέσῳ θνητῶν ἀνθρώπων» (σ. 50).

Ἀκολουθεῖ τὸ δεύτερον κεφάλαιον ἐπιγραφόμενον : «Ἡ περικοπὴ Εὐγνώστου 71, 13 - 73, 17 : Ὁ ὑπερβατικὸς Θεὸς καθ' ἑαυτὸν» (σσ. 53 - 96). Ἐνταῦθα παρουσιάζεται ὁ Κατὰ Εὔγνωστον «Ὑπερβατικὸς Θεός», ἐξετάζονται δὲ κριτικῶς οἱ προσδιορισμοὶ τοῦ Θεοῦ ὡς ἀρρήτου (σσ. 53 - 57), ἀγεννήτου καὶ ἀφθάρτου (σσ. 58 - 60). Ἐπίσης παρουσιάζεται καὶ ἐξετάζεται ἡ παντελὴς ἀδυναμία ὀνομασίας Του καὶ ἐξαρτήσεώς Του (σσ. 60 - 64), τὸ τῆς ξένης ἰδέας Του (σσ. 65 - 68). Ἀκολουθεῖ «μακρὰ σειρὰ τῶν μεμονωμένων [προσδιορισμῶν» Του ὡς ἀπεράντου, ἀπεριλήπτου, ἀφθάρτου, ἀγαθοῦ, ἀμώμου, ἀϊδίου, μακαρίου, ἀκαταλήπτου, ἀμετρήτου, ἀνιχνεύτου καὶ πατρὸς τοῦ παντὸς (σσ. 68 - 79), πρὸς τούτοις ἡ ἄποψις τοῦ Εὐγνώστου ὅτι ὁ Θεὸς «περιέχει τὰ ὅλα τῶν ὅλων καὶ οὐδὲν περιέχει αὐτὸν» (σσ. 79 - 83) ὅτι εἶναι νοῦς, ἔννοια, ἐνθύμησις, φρόνησις, λογισμὸς καὶ δύναμις (σσ. 83 - 92)· παρατηρεῖται δὲ ὅτι ὁ Εὔγνωστος «ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἄλλους γνωστικοὺς συγγραφεῖς, κρατεῖ τὰς ὡς ἄνω ἓξ ἐννοίας ...εἰς ἐπίπεδον φιλοσοφικὸν ἤτοι ὡς ἐννοίας καὶ ὄχι ὡς ὄντα» (σ. 93), διὸ διαστέλλεται τῶν ἄλλων.

Ἕπεται ἡ ἐξέτασις τοῦ ἑτέρου μείζονος τμήματος τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἐπιστολῆς - πραγματείας, εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον ἐπιγραφόμενον : «Ἡ περικοπὴ Εὐγνώστου 74, 19 - 76, 10 : Προπάτωρ καὶ Πατὴρ» (σσ. 97 - 130), ἔνθα ὁ ἐπίσκοπος Βρεσθένης γράφει ὅτι ὁ Εὔγνωστος «διὰ τῆς θεμελιώδους διακρίσεως προπάτορος καὶ πατρὸς» προσπαθεῖ νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα «Ὑπερβατικὸς Θεὸς καὶ θεία καὶ κοσμικὴ πραγματικότης» (σ. 97). Διευκρινίζεται ὅτι κατὰ Εὔγνωστον ὁ κυριολεκτικῶς ὑπερβατικὸς Θεὸς εἶναι ὁ Προπάτωρ (σσ. 97 - 106), ἐξ οὗ προέρχεται ὡς αὐτοφανέρωσις τοῦ Προπάτορος ὁ Πατὴρ (σσ. 107 - 120). Μετὰ δὲ τοῦτον γίνεται ἡ «φανέρωσις τῆς ἀβασιλεύτου γενεᾶς» (σσ. 120 - 126), πρόκειται περὶ τῶν υἱῶν τοῦ ἀγεννήτου πατρὸς (σ. 120 καὶ σημ. 101), ἐπανερχόμενος δὲ ὁ Εὔγνωστος περὶ τοῦ Ὑπερβατικοῦ Θεοῦ καὶ «ἐντονοποιῶν τὴν διαχωριστικὴν γραμμὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν υἱῶν» (σ. 127) παρουσιάζει τὴν ὑπερβατικότητα αὐτοῦ καὶ τὴν ἀγαλλίασιν (σσ. 127 - 130). Εὐστόχως ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρατηρεῖται ὅτι ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Εὐγνώστου ἀπουσιάζει «ἡ πτῶσις τῆς Σοφίας καὶ γενικώτερον τὸ ῥῆγμα ἐντὸς τοῦ πληρώματος» (σ. 129).

Ἐν τῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ : «Εὐγνώστου 76, 13 - 90,3 καὶ 71, 13 - 76,10 : Ὑπερβατικότης, φιλοσοφικὴ γλῶσσα καὶ μυθολογικὴ γλῶσσα» (σσ. 131 - 159), περιγράφονται τὰ ἑξῆς : Ἡ κατ' Εὔγνωστον «γένεσις τοῦ θείου πληρώματος» (σ. 131). Μετὰ ταῦτα αἱ ἀπόψεις του περὶ τῶν ὀνομασιῶν τῶν θείων ὄντων (σσ. 132 - 141), ἤτοι περὶ τοῦ πλήθους καὶ τῶν ὀνομάτων τῶν διαφόρων ὄντων ἢ καὶ διαφόρων σχέσεων ἐντὸς τῆς θεότητος (σ. 132). Ἀκολουθεῖ ἡ παρουσίασις καὶ ἐξέτασις τῆς πτώσεως ἤτοι τῆς ἐνδοπληρωματικῆς τραγῳδίας (σσ. 141 - 151), ἥτις ὡς ἀνεφέρθη ἀπουσιάζει ἐκ τοῦ Εὐγνώστου, πρᾶγμα ὅπερ διακρίνει τοῦτον ὅλων τῶν ἄλλων Γνωστικῶν, καθ' ὅσον οὗτος, γράφει ὁ συγγρ. «δὲν ἀποδίδει τὸ κακὸν εἰς ἀρχέγονον συμβὰν ἐντὸς τοῦ θείου πληρώματος ὡς πράττουν τὰ διάφορα γνωστικὰ συστήματα» (σ. 151). Ἕπεται ἡ ἐξέτασις τῆς γενετικῆς ὁρολο-

γίας κατὰ τὴν θεογονικὴν διαδικασίαν εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Εὐγνώστου (σσ. 151 - 159). Μεθ' ὃ τὰ συμπεράσματα (σσ. 160 - 167). Ἐν παραρτήματι τὸ κοπτικὸν κείμενον καὶ ἡ μετάφρασίς του εἰς τὴν Νεοελληνικὴν (σσ. 168 - 207). «Πίναξ κειμένων περιεχομένων εἰς τοὺς κώδικας τοῦ Nag Hammadi» (σσ. 208 - 211). Ἡ διατριβὴ δὲ κλείεται διὰ τῆς Βιβλιογραφίας (σσ. 213 - 224), πίνακος χωρίων (225 - 233), πίνακος συγγραφέων (σσ. 234 - 236) καὶ Table of contents (σσ. 237 - 238).

Πρέπει νὰ τονισθῇ ἡ μεθοδικότης μετὰ τῆς ὁποίας ὁ ἐπίσκοπος Βρεσθένης διεξέρχεται ἓν πρὸς ἓν τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν θέματα, συσχετίζων ἑκάστοτε πρὸς ἄλλα γνωστικὰ κείμενα οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς φιλοσοφικὰ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπιστολιμαίας - πραγματείας. Ἡ τοιαύτη ἀντιμετώπισις τοῦ ὄντως δυσκόλου κειμένου τοῦ Εὐγνώστου μαρτυρεῖ τὴν εὐρεῖαν γνῶσιν τῶν θεολογικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ γνωστικῶν κειμένων, τῶν ὁποίων ἡ χρησιμοποίησις γίνεται μετὰ θαυμαστῆς ἀκριβείας. Ἡ ἐργασία ἐπαξίως καλύπτει μέρος τοῦ τεραστίου κενοῦ τῆς νεοελληνικῆς ἐπιστημονικῆς γραμματείας ἥτις ἀναφέρεται εἰς τοὺς πρώτους μ.Χ. αἱ. καὶ δὴ καὶ εἰς γνωστικὰ κείμενα. Ἡ ἐξονυχιστικὴ συσχέτισις αὐτῶν πρὸς ἄλλα σύγχρονα Ἑλληνικὰ θρησκευτικὰ ἢ ὄχι κείμενα, ἡ ἔκδοσις τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιχειρηθῇ κάποτε ὑπὸ Ἑλλήνων, ἀναντιρρήτως θὰ εὕρῃ εἰς τὴν διατριβὴν τοῦ ἐπισκόπου Βρεσθένης ἄριστον ὑπόδειγμα.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ

Pietro Amato, Iconografia cristologica in Terra di Bari dall' XI al XIII secolo, Ricerca di Storia, Arte e Spiritualità, Mezzina - 1977 - Molfetta, σσ. LV, 201 + πίν. 86 + χάρται 2.

Ὁ συγγραφεὺς διὰ τοῦ ἀνωτέρω βιβλίου ἐπεχείρησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Bari τῆς Νοτίου Ἰταλίας ὑπάρχει μία πλουσία εἰκονογραφικὴ παράδοσις τῶν μνημείων τῆς Ἀπουλίας μὲ λίαν ἐκφραστικὴν τὴν θεολογικὴν σημασίαν αὐτῆς. Οὗτος εἰς τὰ συμπεράσματά του καὶ ἐν σελ. 201 ἀνέτρεψε τὴν γνώμην τοῦ E. Bertaux, ὅστις ἐν τῷ βιβλίῳ του: L'art dans l'Italie méridionale, de la fin de l'Empire romain à la conquête de Charles d'Anjou, Paris 1904, σσ. 649, 666 - 667 ὡμίλει περὶ τῆς πενιχρότητος τῆς τέχνης τῆς Ἀπουλίας ὡς πρὸς τὴν θεολογικήν της σημασίαν. Ἐν τῇ διαπραγματεύσει τοῦ ὡραιοτάτου τούτου βιβλίου τοῦ P. Amato μέσῳ πάντοτε τῶν μνημείων τῆς περιοχῆς (μικρογραφιῶν, τοιχογραφιῶν, φορητῶν εἰκόνων, γλυπτῶν ἐπὶ μαρμάρου ἢ ἀναγλύφων τῶν κεντρικῶν θυρῶν τῶν καθεδρικῶν ναῶν) καὶ ἄλλων ἐκκλησιῶν τῶν πόλεων (Monopoli, Bitritto, Bitonto, Ruvo, Terlizzi, Barletta, Molfetta, Andria, Corato καὶ Trani) γίνεται μία ἀρχαιολογική, εἰκονογραφική, αἰσθητικὴ καὶ Θεολογικὴ ἀνάλυσις τῶν ἔργων τούτων. Πρόκειται μιᾶς ἀνατολικῆς εἰκονογραφίας κατὰ μέγα μέρος μὲ ἰσχυρὰς βυζαντινὰς - παλαιστινιακὰς ἐπιδράσεις λόγῳ τῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς περιοχῆς τῶν Βυζαντινῶν μέχρι καὶ τοῦ 1071, ὁπότε λήγει αὕτη χρονολογικῶς καὶ μὲ διαδόχους πλέον τοὺς Νορμανδούς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται τὸ βιβλίον πλεῖστα μνημεῖα ἱδρύθησαν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς Νοτίου Ἰταλίας.

Μεταξὺ τῶν ἐξεταζομένων εἰκονογραφικῶν παραδειγμάτων παρατηρητέον ἐκεῖνο τὸ ἀνάγλυφον τοῦ ὑπερθύρου τῆς εἰσόδου τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τῆς Madonna del Rosario εἰς Terlizzi, τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Ἐνταῦθα παρίσταται ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος εἰς ὅλον σχεδὸν τὸ ὑπέρθυρον κατὰ τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν, ὅπου ἀριστερὰ κάθηται ὁ Χριστός. Τὸ ἄκρον δεξιὸν ἐξαίρεται διὰ τῆς ἀπεικονίσεως τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ὁλοσώμου, κρατοῦντος χειρόγραφον καὶ μὲ μίαν χαρακτηριστικὴν χειρονομίαν τῆς δεξιᾶς χειρός. Ἐπὶ τῆς τραπέζης παρίστανται τρεῖς ἄρτοι, τρεῖς λοπάδες μὲ ἰχθῦς,

ἓν ποτήριον, μία μάχαιρα καὶ δύο φύλλα λαχάνων. Λίαν ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ἀπεικόνισις τοῦ Ἰωάννου, τοῦ πεφιλημένου μαθητοῦ, δευτέρου ἐξ ἀριστερῶν, ὅστις στηρίζει ἀδεξίως τὴν κεφαλήν του εἰς τὰ γόνατα τοῦ Χριστοῦ. Ἐξαίρεται τοιουτοτρόπως ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη καὶ ἡ ἰδιαιτέρα σχέσις μεταξὺ τοῦ Κυρίου καὶ τοῦ μαθητοῦ του. Ἐπίσης διακρίνεται ὁ Ἰούδας κατέχων τὴν ἕκτην θέσιν ἐξ ἀριστερῶν, τείνων τὸ σῶμα του ἐπὶ τῆς τραπέζης διὰ νὰ ἁρπάξῃ τὸν ἰχθὺν ἀπὸ τὴν λοπάδα. Εἰκονογραφικὴ ἀπόδοσις τοῦ χαρακτῆρος τοῦ μαθητοῦ τούτου τοῦ Χριστοῦ. Παρομοία εἰκονογραφικὴ σύνθεσις μετὰ παραλλαγῶν τοῦ θέματος τούτου ὑπάρχει εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Πέτρου τοῦ Otranto τῆς Ἀπουλίας, μνημεῖον ἀναγόμενον εἰς τὸν Ζ' - Η' αἰῶνα. Ἄλλαι εἰκονογραφικαὶ ἀναφοραὶ εἶναι τοῦ Exultet 2 τῆς Πίζης καὶ τῆς μικρογραφίας τοῦ ἑλληνικοῦ χειρογράφου 54, τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Παρισίων. Ἕτερον ἐνδιαφέρον παράδειγμα ἐκ τῆς μελέτης αὐτῆς ἀπαντᾷ εἰς τὸ ἐπιστύλιον τὸ εὑρισκόμενον εἰς τὸ σκευοφυλάκιον τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Monopoli, τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. Μία ἐκ τῶν ἀναγλύφων σκηνῶν εἶναι τῆς Ἀναστάσεως ἐμπνευσθείσης ἐκ τῶν κειμένων τῆς βυζαντινῆς λειτουργίας καὶ ἐκτελεσθείσης κατὰ πλαστικὸν καὶ λαϊκὸν τρόπον. Κατὰ τὸν συγγραφέα εἰς τὸ ἔργον τοῦτο συνεκφράζονται ἡ πνευματικότης τῆς ἀνατολικῆς λειτουργίας καὶ ὁ λατινικὸς ἐπαρχιακὸς ρεαλισμός.

Ὁ P. Amato ἐχρησιμοποίησε γενικῶς πλουσίαν βιβλιογραφίαν, συνέταξε λημματολογικοὺς πίνακας, παρέθεσε πλεῖστον φωτογραφικὸν ὑλικὸν καὶ χάρτας καὶ ἐμελέτησε μετὰ μεγάλης προσοχῆς τὸ ὅλον θέμα του. Τὸ ἔργον του ἔχει σημαντικὴν ἀξίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης καὶ τὴν Θεολογίαν καὶ ἐνδιαφέρει τοὺς ἡμεδαποὺς βυζαντινολόγους ἐρευνητὰς διότι εὑρίσκει καὶ τονίζει τὴν βυζαντινὴν πνευματικότητα, π.χ. εἰς τὴν παράστασιν τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ (κύριαι εἴσοδοι τῶν ἐκκλησιῶν Monopoli, Bitonto, Trani) καὶ εἰς ἄλλας, ὡς τοῦ Παντοκράτορος, τῆς Δεήσεως καὶ ἑτέρας. Ἡ παράστασις τῆς Ἀναστάσεως ἀντικαθίσταται ὑπὸ τῆς τρομερᾶς σκηνῆς τῆς Δευτέρας Παρουσίας ἀντιτιθεμένης εἰς τὸ πνεῦμα τῆς πρώτης καὶ καταλαμβανούσης τὰς προσόψεις τῶν ρωμανικῶν καὶ γοτθικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως.

Ὅπως δὲ σημειοῖ ὁ συγγραφεύς, ἀπὸ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ ΙΓ' αἰῶνος παρατηρεῖται ἐπίδρασις τῆς δυτικῆς σχολαστικῆς Θεολογίας εἰς τὰς εἰκονογραφικὰς σκηνὰς μὲ ἐπίπτωσιν ἐπὶ τῆς Θεολογικῆς σημασίας των. Πραγματοποιεῖται ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὰς Θεολογικάς, λειτουργικὰς πηγὰς τῆς Ἀνατολῆς, ἐνῷ ἡ τέχνη προσανατολίζεται πρὸς τὴν παράστασιν τῆς λατινικῆς Δεήσεως καὶ τοὺς ἀφηγηματικοὺς κύκλους τῆς διπλῆς ἀφιερώσεως εἰς τὴν Εὐχαριστίαν καὶ τὴν Παρθένον Μαρίαν. Ἡ εἰκονογραφία ἐξαρτᾶται πλέον ἀπὸ τὰς διηγήσεις τῶν κανονικῶν καὶ ἀποκρύφων εὐαγγελίων καὶ διακοσμεῖ μετὰ περισσοτέρας μεγαλοπρεπείας τὰς κυρίας εἰσόδους τῶν ναῶν.

Οἱ Ἕλληνες εἰδικοὶ ὀφείλουν εὐχαριστίας εἰς τὸν Ἰταλὸν συγγραφέα, διότι μέσῳ τῶν βυζαντινῶν μας καταβολῶν εἰς τὴν νότιον περιοχὴν τῆς χώρας του ἐμελέτησε καὶ ἐξετίμησε διὰ συμπερασμάτων τὴν συμβολὴν τοῦ βυζαντινοῦ στοιχείου εἰς τὴν διαμόρφωσιν μιᾶς τέχνης πλουσίας εἰς Θεολογικὰ νοήματα.

Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Π. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ

ΕΦΕΣΙΑΚΩΝ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΑ

Ἐκ σημειώσεως ἣν ἔγραψεν ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς (1587) διὰ τὸν Στέφανον Γερλάχιον (Gerlach) ἐν Notice Biographique sur Jean et Théodose Zygomalas par Émile Legrand, Paris 1889, σ. 133 : Itinéraire de Théodore Zygomalas 1er Supplement : *Ὁ Ἐφέσου ἔχει ἱερεῖς... Ἐν Ἐφέσῳ οὐ κάθηται νῦν, ὅτι ἠρήμωται· παροικεῖ ἐν μιᾷ τῶν ἐπισκοπῶν αὐτοῦ Θύρα ⟨τὰ⟩ λεγομένῃ, καὶ πρὸς τὸν Μαίανδρον κειμένῃ ποταμόν. Εἰς τὰ Θύρα εἰσὶν ἱερεῖς 4. Ἐν Φωκαίᾳ τῇ Νέᾳ 10. Ἐν Μαγνησίᾳ 3, εἰς τὸ λεγόμενον Ταμασαλίκιον 2, εἰς τὸ σταυροπήγιον τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου 4 μετὰ τῶν πέριξ καὶ εἰς τὰ λοιπὰ χωρία ἀνὰ 1 καὶ 2 ἱερεῖς, ἕως 40 ἢ πλέον καὶ ἔλαττον ἔσθ' ὅτε. Πλῆθος Χριστιανῶν, οἶμαι ὡς χίλια ὀσπίτια· Εἰσὶ καὶ ξένοι ἕτερα τόσα, οἰκοῦντες καὶ μετοικοῦντες ἐν ταῖς χώραις πάσης τῆς ἐπαρχίας.* Ἑπομένως οἱ Ὀρθόδοξοι τῆς ἐπαρχίας Ἐφέσου ὑπερέβαινον τὸ 1587 τοὺς 20.000 καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἦσαν ἔποικοι μετακινούμενοι. Εἶχε δὲ καὶ ἐπισκοπὴν τότε ὑποκειμένην ἡ μητρόπολις Ἐφέσου.

Εἰς τὰ ἐν σ. 21 ἀνωτέρω περὶ Νεομαρτύρων, πρβλ. Ἀ. Παπαδόπουλον Κεραμέα, ἐν ΝΣ 2, 1905, σ. 850 : «1730, Μαΐου 7 ἡμέρᾳ τῆς Ἀναλήψεως, ὥρᾳ γ' μαρτύριον τοῦ ἁγίου ὁσιομάρτυρος Παχωμίου εἰς χώραν Οὐσάκιον τῆς μητροπόλεως Φιλαδελφείας εἰς Ἀσίαν».

Εἰς τὰ ἐν σ. 24 περὶ Νεοφύτου Ἐφέσου (1467) πρβλ. Ἀ. Θ. Παπαδόπουλον Κεραμέα, Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, σ. 136, ἀρ. 7 (Παράρτημα ΕΦΣΚ, 1884).

Αὐτόθι εἰς τὰ περὶ Δανιὴλ Ἐφέσου, πρβλ. Ἀνδρέαν Μουστοξύδην, Ἑλληνομνήμων τεῦχος 3, 1845, σσ. 181 - 192, ὅστις θεωρεῖ αὐτὸν ἐπὶ πατριάρχου Μαξίμου 1480 - 1488 ἢ 1493 - 1499 (βλ. σ. 181. Πρβλ. καὶ Κ. Ν. Σάθαν, ΝΦ, 1868, σσ. 103 - 104, θέτοντα αὐτὸν μεταξὺ 1482 καὶ 1488). Πρβλ. καὶ Ἰωάννου Φωκυλίδου, Τὸ Σαραντάριον ὄρος, ΝΣ 23, 1928, ἐν σ. 596, ὅπου ἀπόσπασμα τοῦ Ἐφέσου Δανιὴλ (1493 ἢ 1499)!

Εἰς τὰς σσ. 25 - 27 περὶ Ἀθανασίου Ἐφέσου. Κατὰ τὸν Σπ. Π. Λάμπρον, Ἀργυροπούλεια, ἐν Ἀθήναις 1910, σσ. ϞΔ' - ϞΕ' (καὶ ϞΔ' σημ. ὡς βιβλιογράφος) ὁ ἱερεὺς Ἀθανάσιος Ἀργυρόπουλος διετέλει ἱερεὺς ἐν Φωκαίᾳ καὶ Ἐφέσῳ πρὸ τοῦ 1568, καὶ εἶτα μέχρι τοῦ 1577

τοὐλάχιστον μητροπολίτης. Ἐν ἔτει 1575 κατὰ μῆνα Ἰούλιον συνυπογράφει σιγίλλιον πατριάρχου Ἱερεμίου περὶ Σινᾶ, ὅπερ βλέπει τις καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ἐν Κ. Ἀμάντου, Σύντομος ἱστορία ἱ. μονῆς Σινᾶ, Θεσσαλονίκη 1953, σσ. 156 - 160. Ἐν κώδικι χαρτῴῳ μονῆς Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου Λέσβου ἀρ. 49, φ. 127β, συμμνημονεύεται μετὰ τοῦ πατριάρχου Μητροφάνους τοῦ ἀπὸ Καισαρείας καὶ τῶν ἄλλων ὀρθοδόξων πατριαρχῶν (1576) «Ἀθανασίου τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Ἐφέσου». Πρβλ. Ἀ. Π. Κεραμέα, Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, σ. 158. Ὁ αὐτὸς πατριάρχης Μητροφάνης ἐδώρησεν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς ἱ. μ. Ἁγίας Τριάδος Χάλκης κώδικα ἀνήκοντα τὸ 1567 εἰς τὸν Ἀθανάσιον τοῦτον. Πρβλ. σχετικῶς Β. Α. Μυστακίδην, Ὁ μεμβράνινος κῶδιξ ὑπ' ἀριθ. 244 τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱ. μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, ΒΝ-J 3, 1922, σσ. 351 - 359, ὅπου ἐν σ. 352 «ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Ἐφέσου Ἀθανάσιος, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἀσίας ἔτους ,ζυϛ' μηνὶ ἰανουαρίῳ ἀπὸ ἰνδικτιῶνος ιβης». Μνείαν τοῦ Ἐφέσου Ἀθανασίου 20 Σεπτεμβρίου 1577 ὁ Δ. Ἰ. Πολέμης, Ἀναγραφὴ πατριαρχικῶν ἐξαρτημάτων τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, περ. Ἑλληνικὰ 30, 1977 - 1978, σσ. 99 - 117, ἐν σ. 100 (ἐν σσ. 116 - 117 : Μαγνησία).

Εἰς τὰ ἐν σ. 34 Σωφρονίου Β' Ἐφέσου, πρόσθες τὸ ἐν É. Legrand, BH XV et XVI s. IV, 1906, σ. 302, ἔγγραφον σταλὲν ὑπὸ ἀρχιερέων καὶ κληρικῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Μοσκοβίας τὴν 5ην Αὐγούστου 1590, ὅπου συνυπογράφεται *Ἐφέσου Σωφρόνιος καὶ εὐχέτης τῆς βασιλείας σου* (De Calendario Novo Gregoriano..., 1590).

Εἰς τὴν σ. 66 πρόσθες ὅτι ὁ Σαμουὴλ Ἐφέσου συνυπέγραψε σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Γερασίμου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ Σεπτέμβριον 1794, περὶ ἀφιερώσεως οἰκίας εἰς μητρόπολιν Χαλκηδόνος. Πρβλ. ΕΦ 61, 1979, σσ. (380 -) 383.

Εἰς τὴν σ. 35 πρόσθες ὅτι ὁ κῶδιξ Σινᾶ 530 (1605) Beneševič I, σ. 405, περιλαμβάνει «Τοῦ αὐτοῦ ἀοιδίμου Μακαρίου ⟨διδασκάλου⟩ ἐπιστολαὶ ἕτεραι· ἡ παροῦσα πρὸς τὸν Ἐφέσου Κύριλλον...», ἄγνωστόν μοι ποῖον.

Εἰς τὴν σ. 95 προσθετέον ὅτι ὁ Ἀγαθάγγελος Μάγνης - Κωνσταντινίδης προδιετέλεσε Νεοκαισαρείας - Πριγκιποννήσων καὶ εἶτα ἀπὸ Χαλκηδόνος ἐγένετο Ἐφέσου.

Ἐν σ. 102 ὁ Κυδωνιῶν Εὐγένιος ἦτο οἰκογενείας Θεολόγου. Δὲν εἶδον τὴν μελέτην τοῦ Εὐστρατίου Δράκου, Ἱεράρχαι ἐκ Μοσχονησίων, «Ἐκκλησία» 3, 1925 - 1926, σσ. 330 - 331. Ὁ ἐν σ. 104 Φώτιος Μαρινάκης ἀπεβίωσεν ἐφησυχάζων ἐν Ἁγίῳ Ὄρει τὴν 21ην Ὀκτωβρίου 1930. Πρβλ. «Ὀρθοδοξία» 5, 1930, σ. 499.

Ἐν σ. 104 ὁ μητροπ. Μοσχονησίων Ἀμβρόσιος ἐμαρτύρησε τὸ

1922. Πρβλ. Β. Μουστάκη, Ἱερομάρτυρες τοῦ Εἰκοσιδύο, Ἀθῆναι 1963 (4 ἐπίσκοποι τῆς Μικρασίας).

Ἐν σ. 111. Εἰς πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Τιμοθέου Β' Συνοδικὴν πρᾶξιν καθαιρέσεως τοῦ μητροπολίτου Παροναξίας Ἰωσὴφ συνυπογράφεται ἐν μηνὶ Μαρτίῳ ἰνδικτιῶνος ια' (1613) † ὁ *Φιλαδελφείας Πρόεδρος* *Παρθένιος* περὶ οὗ ἐξεταστέον ποῦ προϋπῆρξεν ἐπίσκοπος. Πρβλ. Ἰ. Κ. Χασιώτη, Μακάριος, Θεόδωρος καὶ Νικηφόρος οἱ Μελισσηνοὶ (Μελισσουργοί), Θεσσαλονίκη 1966, σσ. (199 -) 201.

Ἐν σ. 113 ὁ Φιλαδελφείας Εὐγένιος Θεολόγου ὁ ἀπὸ Ἀμισοῦ μετετέθη εἶτα εἰς τὴν Κυδωνιῶν.

Σύστασιν δὲ ποιούμεθα εἰς τοὺς μελετητὰς τὸ μὲν νὰ διακρίνουν τὴν ἀρχαιοτάτην ἐπισκοπὴν Κυδωνίας (Κρήτης) τῆς νεωτάτης τῶν Κυδωνιῶν (Ἀϊβαλὶ) Μ. Ἀσίας, ὧν ἡ μὲν Κυδωνία ἔχει πλείστας κυδωνέας καὶ παροικίας, ἡ δὲ τῶν Κυδωνιῶν οὐδεμίαν· τὸ δὲ νὰ διακρίνουν μεταξὺ μητροπολιτῶν Φιλαδελφείας τῆς ἐν Λυδίᾳ καὶ τῶν τῆς ἐν Ἑνετίᾳ.

Αἱ δὲ προσθῆκαι εἰς τοὺς Καταλόγους, τῆς ἐρεύνης προϊούσης, ἀτελεύτητοι.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ*

περιέχουσα μελέτας δημοσιευθείσας ὑπὸ Ἑλλήνων τὸ γένος ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀλλοδαπῇ κατὰ τὰ ἔτη 1977 - 1978 καὶ σχετιζομένας πρὸς τὸν ὑπὸ τῆς Ἐπετηρίδος ἐπιδιωκόμενον σκοπόν.

ΕΡΕΥΝΗΘΕΝΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ

ΑΕΜ	= Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀθηνᾶ	= (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀμάλθεια	= (περ.), Ἅγιος Νικόλαος Κρήτης.
Ἄνθρωπος	= Ὄργανον τῆς Ἀνθρωπολογικῆς Ἑταιρείας Ἑλλάδος (περ.), Ἀθῆναι.
ΑΠ	= Ἀρχεῖον Πόντου (περ.), Ἀθῆναι.
Α'ΣΓΒΧ	= Α' Συμπόσιο Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου (28 - 30 Ἀπριλίου 1976). Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1977 [Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, ἀρ. 179].
Βυζαντινά	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
Γορτυνιακά	= (περ.), Ἀθῆναι.
ΓΠ	= Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς (περ.), Θεσσαλονίκη.
ΔΙΑ	= Δελτίον τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας (περ.), Κέρκυρα.
ΔΙΕΕΕ	= Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος (περ.), Ἀθῆναι.
ΔΚΜΣ	= Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (περ.), Ἀθῆναι.
Δωδώνη	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.
ΕΕΒΣ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΕΕΘΣΠΘ	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (περ.), Θεσσαλονίκη.
ΕΕΚΜ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΕΕΛΜ	= Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΕΕΦΣΠΑ	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΕΕΦΣΠΘ	= Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

* Συνετάχθη ὑπὸ Στυλ. Κ. Λαμπάκη, Φιλολόγου.

'Εθνογραφικά = Περιοδική ἔκδοσις Πελοποννησιακοῦ Λαογραφικοῦ 'Ιδρύματος, Ναύπλιον.
ΕΚΕΕ = 'Επετηρὶς Κέντρου 'Επιστημονικῶν 'Ερευνῶν (περ.), Λευκωσία.
ΕΚΛ = 'Επετηρὶς Κέντρου 'Ερεύνης τῆς 'Ελληνικῆς Λαογραφίας τῆς 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν (περ.), 'Αθῆναι.
'Ελληνικά = (περ.), Θεσσαλονίκη.
ΕΦ = 'Εκκλησιαστικὸς Φάρος (περ.), 'Αθῆναι.
ΗΕ = 'Ηπειρωτικὴ 'Εστία (περ.), 'Ιωάννινα.
Θεολογία = (περ.), 'Αθῆναι.
Θησαυρίσματα = (περ.), Βενετία.
Θρακικά = (περ.), 'Αθῆναι [ἀπὸ τοῦ 1978 τὸ «'Αρχεῖον Θράκης» καὶ τὰ «Θρακικά» συνεκδίδονται ὡς «Θρακικά»].
'Ιλισὸς = (περ.), 'Αθῆναι.
Κερ. Χρ. = Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ (περ.), Κέρκυρα.
Κιμωλιακά = (περ.), 'Αθῆναι.
ΚΛ = Κυπριακὸς Λόγος (περ.), Λευκωσία.
Κληρονομία = (περ.), Θεσσαλονίκη.
Κρητολογία = (περ.), 'Ηράκλειον Κρήτης.
ΚΣ = Κυπριακαὶ Σπουδαὶ (περ.), Λευκωσία.
ΚΧ = Κεφαλληνιακὰ Χρονικὰ (περ.), 'Αργοστόλι.
Λεσβιακά = Περιοδικὸν τῆς 'Εταιρείας Λεσβιακῶν Μελετῶν, Μυτιλήνη.
ΛΣ = Λακωνικαὶ Σπουδαὶ (περ.), 'Αθῆναι.
Μακεδονικά = (περ.), Θεσσαλονίκη.
Μαντατοφόρος = Bulletin of Modern Greek Studies, Birmingham.
Μνημοσύνη = (περ.), 'Αθῆναι.
Μνήμων = (περ.), 'Αθῆναι.
ΝΕ = Νέα 'Εστία (περ.), 'Αθῆναι.
ΝΠ = Νέα Πορεία (περ.), Θεσσαλονίκη.
'Ο 'Ερανιστής = (περ.), 'Αθῆναι.
Παρνασσὸς = (περ.), 'Αθῆναι.
Πελοποννησιακά = (περ.), 'Αθῆναι.
Πλάτων = Δελτίον τῆς 'Εταιρείας 'Ελλήνων Φιλολόγων (περ.), 'Αθῆναι.
Πρακτ. Α' Συν.'Αρκ.Σπ. = Πρακτικὰ Α' Συνεδρίου 'Αρκαδικῶν Σπουδῶν (Τρίπολις 14 - 15 Δεκεμβρίου 1974) — Παράρτημα ἀρ. 3 τοῦ περιοδικοῦ «Πελοποννησιακά».
Στασῖνος = (περ.), Λευκωσία.
Συμαϊκά = Σύγγραμμα περιοδικὸ τῆς 'Επιτροπῆς Συμαϊκῶν ἐκδόσεων (περ.), 'Αθῆναι.
ΥΠ = "Υδωρ ἐκ Πέτρας. Περιοδικὴ ἐπιστημονικὴ ἔκδοση Κέντρου Μελέτης 'Ορθοδόξου Πολιτισμοῦ, "Αγιος Νικόλαος Κρήτης.
Φιλ. Πρωτ. = Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιὰ (περ.), 'Αθῆναι.
Φιλοσοφία = (περ.), 'Αθῆναι.
Χιακὰ Χρονικά = (περ.), 'Αθῆναι.

BALM = Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo (περ.), Pisa.
BF = Byzantinische Forschungen (περ.), Amsterdam.
BMGS = Byzantine and Modern Greek Studies (περ.), London.
B - NJ = Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher (περ.), 'Αθῆναι.
Boll Grott = Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata (περ.), Roma.
BS = Balcan Studies (περ.), Θεσσαλονίκη.
Byzantinoslavica = (περ.), Πράγα.
Byzantion = (περ.), Βρυξέλλαι.
BZ = Byzantinische Zeitschrift (περ.), Μόναχον.
Cyrillomethodianum = (περ.), Θεσσαλονίκη.
EB = Études Balkaniques (περ.), Sofia.
Emerita = (περ.), Madrid.
FN = Folia Neoellenica (περ.), Amsterdam.
Glotta = Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache (περ.), Göttingen.
GRBS = Greek, Roman and Byzantine Studies (περ.), U.S.A.
JÖB = Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik (περ.), Wien.
JThS = Journal of Theological Studies (περ.), London.
OCA = Orientalia Christiana Analecta, Roma.
OCP = Orientalia Christiana Periodica (περ.), Roma.
PGB = La paléographie grecque et byzantine, Paris 21 - 25 Octobre 1974 (Colloques internationaux du CNRS, Nr. 559), Paris, Éditions du CNRS, 1977.
RÉB = Revue des Études Byzantines (περ.), Paris.
RÉSEE = Revue des Études Sud - Est Européennes (περ.), București.
RM = Rheinisches Museum (περ.), Γερμανία.
SF = Südost - Forschungen (περ.), Γερμανία.
VVr = Vizantiiskij Vremennik (περ.), Μόσχα.
ZB = Zeitschrift für Balkanologie (περ.), Μόναχον.
ZR = Zbornik Radova (περ.), Βελιγράδιον.

Α' — ΓΕΝΙΚΑ

'Αφιέρωμα στὸν 'Οκτάβιο Μερλιέ, ΔΚΜΣ 1, 1977, σσ. 9 - 26 ['Ο κ τ. Μ ε ρ λ ι έ, 'Η πρώτη ἐπαφή μου μὲ τὴ Μ. 'Ασία. Προσωπικὲς ἀναμνήσεις (σσ. 11 - 16). — Γ. Ζ α ρ ι φ ο π ο ύ λ ο υ, 'Ο 'Οκτ. Μερλιὲ καὶ τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (σσ. 17 - 19). — Φ. 'Α π ο σ τ ο λ ο π ο ύ λ ο υ, 'Οκτ. Μερλιέ, ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του (σσ. 19 - 26)].

Δ ε - Κ ι γ ά λ λ α, Ι., Σχεδίασμα κατόπτρου τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας..., 'Αθῆναι 1978, 16ον, σσ. 114 [φωτοτυπικὴ ἀνατύπωσις τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1846 ἐν 'Ερμουπόλει Σύρου].

Delivanis, D. J., The Activity of Professor Charalambos Fragistas in the Institute for Balcan Studies, BS 18, 1977, σσ. 5 - 11.

Δετοράκη, Θ., Στέφανος Ξανθουδίδης. Βιογραφικά - Βιβλιογραφικά, Κρητολογία, τεῦχ. 6, 1978, σσ. 107 - 178.

Θεοχάρη, Π. Σ., Φραγκίσκος Μαυρόλυκος, πρόδρομος τοῦ Newton καὶ τοῦ Kepler. Τετρακόσια χρόνια ἀπὸ τοῦ θανάτου του, ΝΕ 103, 1978, σσ. 505 - 515 (πβλ. Ἰλισὸς 23, 1978, σσ. 137 - 153).

Karathanassis, A., Contribution à la connaissance de la vie et de l'œuvre de deux Grecs de la Diaspora : Athanasios Kondoidis et Athanasios Skiadas (18e siècle), BS 19, 1978, σσ. 159 - 184 + 3 πίν.

Κόκκινου, Δ., Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς (τραγῳδία). Μὲ σκηνικὴ διαίρεση σὲ δύο περιόδους καὶ ὀχτὼ θεατρικὲς ἑνότητες, ΗΕ 26, 1977, σσ. 788 - 816.

Μανούσακα, Μ. Ι., Τὸ ἱστορικὸ καὶ φιλολογικὸ ἔργο τοῦ Στεφάνου Ξανθουδίδη (1864 - 1928), ΝΕ 104, 1978, σσ. 1468 - 1474.

Μαστροδημήτρη, Π. Δ., Ὁ Octave Merlier (1897 - 1976) καὶ ἡ προσφορά του στὰ νεοελληνικὰ γράμματα, ΕΕΦΣΠΑ 25, 1974 - 77, σσ. 69 - 88.

Μουτζούρη, Ι., Βενιαμὶν ὁ Λέσβιος. Εἰσηγητὴς τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος στὴν Ἑλλάδα, Λεσβιακὰ 7, 1978, σσ. 112 - 125.

Παναγιωτόπουλου, Σ., Ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος κ' οἱ Βυζαντινὲς Μελέτες, Φιλ. Πρωτ. 35, 1978, σσ. 289 - 291.

Παντελιοῦ, Μ., Ἡ προσωπικότητα τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα (1767 ἕως 1829), ΗΕ 26, 1977, σσ. 864 - 868 καὶ 27, 1978, σσ. 8 - 12 καὶ 217 - 223.

Παπαζήση, Δ. Τ., Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ΗΕ 26, 1977, σσ. 28 - 38, 217 - 225, 370 - 378, 690 - 702, 890 - 898 καὶ 27, 1978, σσ. 224 - 235, 423 - 430, 604 - 615, 817 - 831, 981 - 992 (συνεχ.).

Παπουλίδη, Κ. Κ., Συμπληρωματικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ Συνόδη καὶ τὴν Αἰμιλία Παπαδημητρίου, Μακεδονικὰ 18, 1978, σσ. 295 - 300.

Πατεράκη, Μ., Μάξιμος Μαργούνιος, Ἀμάλθεια 8, 1977, σσ. 145 - 154.

Πέταλον. Συλλογὴ ἱστορικοῦ ὑλικοῦ περὶ τῆς νήσου Ἄνδρου ὑπὸ Δ. Ι. Πολέμη. Τεῦχος Α', Ἄνδρος 1977, 12ον, σσ. 224 [εἰς τὰς σσ. 158 - 220 βλ. ἀναγραφὴν δημοσιευμάτων τοῦ Δημητρίου Π. Πασχάλη].

Πίσσα, Μ. Ν., Ἀθανάσιος Κύπριος ὁ ῥήτωρ, 1571 - 1663, ΚΛ 10, 1978, σσ. 109 - 120.

Πολίτη, Λ., Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, Ἀθήνα 1978, 12ον, σσ. ιϛ' + 446.

Πουρναροπούλου, Κ., Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἰατροῦ εἰς τὸ Βυζάντιον, Παρνασσὸς 20, 1978, σσ. 389 - 401.

Ρόζου, Β., Φιλοσοφία καὶ ἰατρικὴ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν. Ἀριστοτελικὴ σχολὴ τῆς Παδούης, Πλάτων 30, 1978, σσ. 262 - 267.

Σιατόπουλου, Δ., Βυζαντινὸ εἰδύλλιο, Φιλ. Πρωτ. 34, 1977, σσ. 145 - 149.

Στάθη, Γ. Θ., Παρηχήματα θεολογικὰ - μουσικολογικὰ - ὁδοιπορικά, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 128.

Tachiaos, A. E., Mount Athos and the Slavic Literatures, Cyrillomethodianum IV, 1977, σσ. 1 - 35.

Touliatos-Banker, Diane, The Byzantine Orthros, Βυζαντινὰ 9, 1977, σσ. 323 - 383.

Τωμαδάκη, Β. Φ., J. van Millingen καὶ Alexander van Millingen (Δύο Βρεταννοί, βυζαντινολογοῦντες ἐν Κωνσταντινουπόλει), Ἀθηνᾶ ΟϚ', 1976 - 77, σσ. 354 - 356.

Τωμαδάκη, Ν. Β., Κλασσικισμός, διαφωτισμὸς καὶ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Μνημοσύνη 6, 1976 - 77, σσ. 94 - 116.

— Ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς ὡς βυζαντινολόγος, ΝΕ 104, 1978, σσ. 1426 - 1436, 1477 - 1483, 1555 - 1567.

— Σκορδίλαι - Λιγνοὶ Σφακίων, Ἀμάλθεια 9, 1978, σ. 226.

Τωμαδάκη, Ν. Β. - Τρωϊάνου, Σ., Εἰς μνήμην Δ. Γκίνη († 11.9.1978), ΕΕΒΣ ΜΓ', 1977 - 1978, σσ. 384 - 394.

Χαριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνος Μελίτωνος. Τόμος συλλογικός, Θεσσαλονίκη 1977, 8ον, σσ. 546 + 22 πίν.

Χατζηφώτη, Ι. Μ., Βυζάντιο καὶ Ἐκκλησία. Ἡ ἀπομυθοποίηση καὶ ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια (μετὰ εἰσαγωγῆς, σσ. 9 - 11, ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη), Ἀθήνα 1978, 12ον, σσ. 127 [Ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας].

Β' — ΛΟΓΙΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Ἀγγελίδη, Χ., Ἡ χρονολόγηση καὶ ὁ συγγραφέας τοῦ διαλόγου Φιλόπατρις, Ἑλληνικὰ 30, 1977 - 78, σσ. 34 - 50.

Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας τοῦ Μεγάλου ἅπαντα τὰ ἔργα, 12 : ἀμφιβαλλόμενα. Εἰσαγωγὴ - κείμενον - μετάφρασις - σχόλια ὑπὸ Β. Δ. Φανουργάκη, Θεσσαλονίκη 1977, 12ον, σσ. 388 [Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας 31 — Πατερικαὶ ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς»].

Alexiou, M., A critical reappraisal of Eustathios Makrembolites' Hysmine and Hysminias, BMGS 3, 1977, σσ. 23 - 44.

Ἀμιραλῆ, Γ. Ν., Ρωμανοῦ Αἶνος εἰς τὸ πάθος καὶ τὴν Ἀνάστασιν, ΓΠ 60, 1977, σσ. 112 - 121.

Ἀμπαζόγλου - Ἀργυροπούλου, Ε., Προσπάθεια πρώτης προσεγγίσεως εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ἔργου τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου, Φιλοσοφία 7, 1977, σσ. 404 - 415.

Βολουδάκη, Β. Ε., διακόνου, Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ θαυματουργοῦ τοῦ Παλαμᾶ ... ποιηθεῖσα ... ὑπὸ τοῦ ἁγιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου τοῦ Κοκκίνου, Πειραιεὺς 1978, 8ον, σσ. 176.

Γιαννακᾶ, Ε. Π., Χριστόφορος ὁ Μυτιληναῖος, Λεσβιακὰ 7, 1978, σσ. 83 - 100.

Γιωτοπούλου - Σισιλιάνου, Ε., Ἀντώνιος ὁ Ἔπαρχος. Ἕνας Κερκυραῖος οὐμανιστὴς τοῦ ιϛ' αἰώνα, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. ιϛ' + 360.

Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἅπαντα τὰ ἔργα. 5 : Λόγοι ἑορταστικοὶ - ἠθικολογικοί. Εἰσαγωγὴ - κείμενον - μετάφρασις - σχόλια ὑπὸ Ν. Ε. Ἀποστολάκη, Θεσσαλονίκη 1977, 12ον, σσ. 496 [Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας 27 — Πατερικαὶ ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς»].

Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἅπαντα τὰ ἔργα. 8 : Ὁ Χριστὸς Πάσχων - ἔπη δογματκά. Εἰσαγωγὴ - κείμενον - μετάφρασις - σχόλια ὑπὸ Ι. Σακκαλῆ, Θεσσαλονίκη 1977, 12ον, σσ. 400 [Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας 24 — Πατερικαὶ ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς»].

Dakouras, D., Michael Psellos' Kritik an den alten Griechen und dem griechischen Kult, Θεολογία 48, 1977, σσ. 40 - 75.

— Die Rehabilitation der griechischen Studien im XI. Jahrhundert und Michael Psellos, Θεολογία 49, 1978, σσ. 185 - 198, 392 - 411 (συνεχ.).

Δρίτσα, Δ., Ρυθμικὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἔργων Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, Θεολογία 48, 1977, σσ. 379 - 399.

Ἐγγλεζάκη, Β., Ἀνέκδοτον ὑπόμνημα τοῦ Ὁσίου Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλείστου εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν, ΕΚΕΕ VIII, 1975 - 77, σσ. 73 - 112.

Εὐσεβίου Καισαρείας Ἅπαντα τὰ ἔργα. 1 : Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία Α′ - Γ′. Εἰσαγωγὴ - κείμενον - μετάφρασις - σχόλια ὑπὸ Π. Κ. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1977, 12ον, σσ. 372 [Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας 28 — Πατερικαὶ ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς»].

Ζωγράφου - Λύρα, Γ., Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῶν «Τρωικῶν» τοῦ Ἰ. Τζέτζη (ὁ μῦθος τοῦ Παλαμήδη στὶς Ἀλληγορίες καὶ στὰ Προομηρικὰ - Σχετικὴ χρονολόγηση καὶ πηγές), Δωδώνη 6, 1977, σσ. 407 - 418.

Θεοδωρακοπούλου, Ι. Ν., Πληθώνεια, ΛΣ 3, 1977, σσ. 5 - 35.

Theodoridis, Chr., Zum Kanon des Pap. Graec. Vindob. 31956, JÖB 26, 1977, σσ. 49 - 51.

— Aristophanes Wespen 910 und Hesych E 6216 Latte, RM 120, 1977, σσ. 93 - 95.

Ἰακώβ, Δ., Στὸ περιθώριο ἑλληνικῶν κειμένων, Ἑλληνικὰ 30, 1977 - 78, σσ. 383 - 391 [ἐντὸς παρατηρήσεων εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς βλ. ἐν σ. 386, Ὁ Διόδωρος Σικελιώτης καὶ τὰ σχόλια τοῦ Τζέτζη στὴν Ἀλεξάνδρα τοῦ Λυκόφρονα].

Ἰωάννου Χρυσοστόμου ἅπαντα τὰ ἔργα. 28 : Ποιμαντικὰ καὶ ἀσκητικὰ Α′. Εἰσαγωγὴ - κείμενον - μετάφρασις - σχόλια ὑπὸ Π. Κ. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1978, 12ον, σσ. 888 [Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας 35 — Πατερικαὶ Ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς»].

Karpozilos, A., Seventeen letters of Gregorios Akindynos (cod. Monac. Gr. 223), Collectanea Byzantina = OCA 204 (Ρώμη 1977), σσ. 65 - 117.

Catafygiotu - Topping, E., Romanos on the entry into Jerusalem : a Basilikos Logos, Byzantion 47, 1977, σσ. 65 - 91.

— On earthquakes and fires : Romanos' encomium to Justinian, BZ 71, 1978, σσ. 22 - 35.

Κράβαρη, Α. Γ., Ἀγγέλου Μπενιζέλου ἀνέκδοτο ἐγκώμιο στὸν Νικόδημο Μεταξᾶ, ΚΧ 2, 1977, σσ. 291 - 318 + 2 πίν.

Κριαρᾶ, Ε., Μιχαὴλ Ψελλός. Ὁ ἀνθρωπιστής. Ὁ Χριστιανός, Φιλ. Πρωτ. 34, 1977, σσ. 181 - 186.

Λαμψίδου, Ο., Ὁ Κλασσικισμὸς καὶ αἱ λαϊκαὶ τάσεις εἰς τὴν χρονογραφίαν τοῦ Ἐφραὶμ (14ος αἰών), Βυζαντινὰ 9, 1977, σσ. 115 - 121.

Μαμώνη, Κ., Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ Τυπικοῦ τῆς μονῆς Πετριτζοῦ (Μπατσκόβου), ΕΕΒΣ ΜΓ′, 1977 - 1978, σσ. 329 - 344.

Μανάφη, Κ. Α., Ἀνέκδοτος νεκρικὸς διάλογος ὑπαινισσόμενος πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς βασιλείας Ἀνδρονίκου Α′ τοῦ Κομνηνοῦ, Ἀθηνᾶ ΟϚ′, 1976 - 77, σσ. 308 - 322.

— Βυζαντινὴ ἱστοριογραφία καὶ ἱστορικὴ ἀντικειμενικότης, Στασῖνος Ϛ′, 1977 - 78, σσ. 155 - 161.

— Ὁ παραφραστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους ἱερομόναχος Σοφονίας (δεύτερον ἥμισυ ιγ′ - ἀρχαὶ ιδ′ αἰ.), παραλήπτης τῆς ἐπιστολῆς ριγ′ τοῦ Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου, ΕΕΦΣΠΑ 26, 1977 - 78, σσ. 295 - 305.

Μαρκοπούλου, Α., Ἡ Χρονογραφία τοῦ Ψευδοσυμεὼν καὶ οἱ πηγές της. Διδακτορικὴ διατριβή, Ἰωάννινα 1978, 8ον, σσ. ιη′ + 212.

Μπενάκη, Λ. Γ., Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ μεταβυζαντινοῦ Ἀριστοτελισμοῦ στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο. Ἀμφισβήτηση καὶ ὑπεράσπιση τοῦ φιλοσόφου στὸν 18ο αἰώνα. Νικόλαος Ζερζούλης - Δωρόθεος Λέσβιος, Φιλοσοφία 7, 1977, σσ. 416 - 454.

Μπόνη, Κ. Γ., Χριστιανικὴ Γραμματεία ἤτοι φιλολογικὴ καὶ κριτικὴ ἱστορία τῶν Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων. Τόμος Α′ : Οἱ λεγόμενοι Ἀποστολικοὶ Πατέρες, Ἐν Ἀθήναις 1977, 8ον, σσ. ρκζ′ + 454 [Ἀρχεῖον Περιοδικοῦ «Θεολογία» 2].

— Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου «περὶ ψευδοῦς ἀσκήσεως», Θεολογία 48, 1977, σσ. 7 - 20, 217 - 224, 433 - 441, 641 - 657 καὶ 49, 1978, σσ. 22 - 29, 209 - 217, 417 - 422, 625 - 628 + 6 πίν. (σσ. 629 - 634).

Nikolaou, T., Grundlegende Gedanken über die Byzantinische Philosophie, Βυζαντινὰ 9, 1977, σσ. 167 - 186.

Νικολοπούλου, Π. Γ., Ἀκολουθία ἀνέκδοτος εἰς Ἀρσένιον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ΕΕΒΣ ΜΓ′, 1977 - 1978, σσ. 365 - 383.

Ξύδη, Θ., Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 574 [ἀνατύπωσις 40 παλαιοτέρων δημοσιευμάτων].

Παπαγιάννη, Κ., πρωτοπρεσβυτέρου, Συμπλήρωσις ἐλλιπῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, ΓΠ 61, 1978, σσ. 202 - 204.

Paschos, P. B., Gabriel l'Hymnographe Kontakia et Canons, Θεολογία 48, 1977, σσ. 248 - 284, 489 - 525, 825 - 843 καὶ 49, 1978, σσ. 96 - 125, 528 - 563, 834 - 887 (συνεχ.).

Πάσχου, Π. Β., Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης καὶ τὸ ὑμνογραφικὸν ἔργον του, Θεσσαλονίκη 1978, 8ον, σσ. 304 + 8 πίν. [Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου - 183].

Πελεγρίνη, Θ. Ν., Ἡ ἔννοια τοῦ κάλλους στὸν Δαμάσκιο. Διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ, Ἀθῆναι 1977, 12ον, σσ. 132.

Σιδέρη - Τόλια, Α., Παρατηρήσεις εἰς Μ. Πλανούδη μετάφρασιν Α′ ἐπιστολῆς τῶν Ἡρωίδων τοῦ Ὀβιδίου, ΕΕΦΣΠΑ 26, 1977 - 78, σσ. 364 - 373.

Σιμοπούλου, Θ. Ν., ἀρχιμ., Μελέτιος ὁ Γαλησιώτης, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 577.

Σωτηροπούλου, Χ. Γ., Ἡ Μυσταγωγία τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ (εἰσαγωγὴ - κείμενον - κριτικὸν ὑπόμνημα). Διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 302.

Τατάκη, Β., Ἡ Βυζαντινὴ Φιλοσοφία. Μετάφραση ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἔκδοση Εὔας Καλπουρτζῆ. Ἐποπτεία καὶ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση Λίνου Μπενάκη, Ἀθήνα 1977, 8ον, σσ. 384.

Tiftixoglu, V., Die griechische Anthologie in zwei Gedichten des Johannes Chortasmenos, BZ 70, 1977, σσ. 2 - 21.

Τρεμπέλα, Π. Ν., Ἐκλογὴ ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας. Ἔκδοσις δευτέρα ἐπηυξημένη, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. λβ′ + 448.

Τσάρα, Γ., Σφραντζῆς, Φιαλίτης ἢ Φραντζῆς;, Βυζαντινὰ 9, 1977, σσ. 123 - 139.

Τωμαδάκη, Ν. Β., Ὁ Νικόλαος Μαλαξός, πρωτοπαπᾶς Ναυπλίου (1505 - 1587) ἐν Κρήτῃ καὶ τὸ ἐν αὐτῇ ὑμνογραφικόν του ἔργον, Ἀμάλθεια 8, 1977, σσ. 195 - 204.

— Σέργιος πατρίκιος ὁμολογητής, πατὴρ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, καὶ ὁ εἰς μνήμην του (13 Μαΐου) Κανὼν Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου, ΕΦ ΝΘ′, 1977, σσ. 152 - 161.

— Βυζαντινὰ καὶ Μεταβυζαντινά. Φιλολογικαί, ἱστορικαὶ καὶ γλωσσικαὶ μελέται ἀνατυπούμεναι μετὰ προσθηκῶν καὶ πινάκων, Ἀθῆναι 1978, 8ον, τεῦχος Α′, σσ. η′ + 415, τεῦχος Β′, σσ. η′ + 400.

Fatouros, G., Textkritisches zum Geschichtswerk des Niketas Choniates, JÖB 26, 1977, σσ. 119 - 124.

Φωσκόλου, Μ., Μία ἐπιστολὴ Μακαρίου Μονεμβασίας (1583) καὶ δύο Νικηφόρου

Παροναξίας (1613, 1617) τῶν Μελισσηνῶν, ΕΕΚΜ 10, 1974 - 78, σσ. 243 - 264.

Φωτεινοῦ, Ν. Γ., Μαρῖνος ὁ Τύριος, ΔΙΕΕΕ 20, 1971 - 77, σσ. 263 - 447.

Χρηστίδη, Δ., Τὸ ἄρθρο τῆς Σούδας γιὰ τὸν Λουκιανὸ καὶ ὁ Ἀρέθας, ΕΕΦΣΠΘ 16, 1977, σσ. 417 - 449.

Γ' — ΔΗΜΩΔΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Ἄνθη Εὐλαβείας. Εἰσαγωγὴ καὶ ἐπιμέλεια Α. Καραθανάση, Ἀθήνα 1978, 16ον, σσ. κδ' + 72.

Ἀνωνύμου, Διήγησις Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος. Ἐπιμέλεια Γ. Βελουδῆ, Ἀθήνα 1977, 16ον, σσ. ρκη' + 136. [Ἡ εἰσαγωγὴ (σσ. θ' - ρι') μετάφρασις, μετά τινων προσθηκῶν, τοῦ G. Veloudis, Alexander der Große. Ein alter Neugrieche, München 1969].

Δεμπόνου, Α., Κεφαλονίτικη παραλλαγὴ τοῦ «Θρήνου τῆς Παναγίας», Παρνασσὸς 20, 1978, σσ. 61 - 63.

Ζαμπελίου, Σ., Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1978, 12ον, σσ. 176 [φωτοτυπικὴ ἀνατύπωσις τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1852 ἐν Κερκύρᾳ].

Ζώρα, Γ. Θ., Ἡ Παναγία εἰς τὴν νεοελληνικὴν ποίησιν, Παρνασσὸς 19, 1977, σσ. 119 - 142.

— Παλαιότεραι ἐπιδράσεις τοῦ Δάντου ἐπὶ τὴν νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν (στοιχεῖα δι' εὐρυτέραν ἔρευναν), Παρνασσὸς 19, 1977, σσ. 143 - 148 [πρώτη δημοσίευσις ΝΕ 71, 1962, σσ. 724 - 726].

Κακριδῆ, Ι. Θ., Ποικίλα ἑλληνικά. 31. Παρατηρήσεις σὲ ἀνώνυμα κηρύγματα τοῦ 18ου αἰώνα. 32. Σ' τοῦτο τὸ σπίτι πού 'ρθαμε πέτρα νὰ μὴν πομείνει, Ἑλληνικὰ 30, 1977 - 78, σσ. 141 - 145.

Κορινθίου, Ι., Φραγκοχιώτικη Πασχαλινὴ δοξολογία, Παρνασσὸς 19, 1977, σσ. 99 - 104.

Κριαρᾶ, Ε., Μιὰ ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ Ἐρωτόκριτου καὶ τὸ κείμενο τοῦ Κορνάρου, ΕΕΦΣΠΘ 16, 1977, σσ. 77 - 93.

Κύρρη, Κ. Π., Ἡ ὀρθόδοξη συνείδηση τοῦ Λεοντίου Μαχαιρᾶ, ΚΛ 10, 1978, σσ. 159 - 165.

Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ, Ὁ Κρητικὸς πόλεμος (1645 - 1669). Ἔκδοση κριτικὴ - εἰσαγωγὴ - ἐπιμέλεια Α. Ν. Νενεδάκη, Ἀθήνα 1979, 8ον, σσ. 656.

Μαυρομάτη, Γ. Κ., Στίχοι τῆς «Ρίμας Θρηνητικῆς» τοῦ Πικατόρου σὲ κρητικὸ δημοτικὸ τραγούδι, Κρητολογία, τεῦχ. 7, 1978, σσ. 81 - 100.

Μπουμπουλίδου, Φ. Κ., Ἀνέκδοτον στιχούργημα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ ιη' αἰῶνος περὶ τοῦ Νικολάου Μαυρογένους, Ἀθηνᾶ ΟϚ', 1976 - 77, σσ. 222 - 230.

Ξιούτα, Π., Ἕνα ἀνέκδοτο χειρόγραφο τοῦ Μητροφάνους τῆς Μαχαιράδος, ΚΣ 41, 1977, σσ. 47 - 100.

Παπαδοπούλλου, Θ., Χειρόγραφοι παραλλαγαὶ λυρικῶν ᾀσμάτων, ΚΣ 41, 1977, σσ. 191 - 210.

— Ἐρωτοκρίτειοι ἀφηγήσεις ἐν τῷ κυπριακῷ δημώδει λόγῳ, ΚΣ 41, 1977, σσ. 211 - 252.

Πηδώνια, Κ., Τὰ λόγια γλωσσικὰ στοιχεῖα στὰ ἔργα τοῦ Χορτάτση. Διδακτορικὴ διατριβή, Ἰωάννινα 1977, 8ον, σσ. 320.

Σπεράντσα, Θ., Τὰ περισωθέντα ἔργα τοῦ Ἀργύρη Φιλιππίδη. Μερικὴ Γεωγραφία - Βιβλίον Ἠθικόν, Ἀθήνα 1978, 12ον, σσ. 360.

Φωτοπούλου, Κ. Ι., «Πανάρατος». Ἐπιτομὴ τῆς «Ἐρωφίλης» τοῦ Γεωργίου Χορτάτζη ὅπως παίζονταν στὰ Γιάννινα τὸ 1887, ΗΕ 26, 1977, σσ. 58 - 76.

Χατζηγιακουμῆ, Μ., Τὰ μεσαιωνικὰ δημώδη κείμενα. Συμβολὴ στὴ μελέτη καὶ στὴν ἔκδοσή τους. Τόμος Α' : Λίβιστρος - Καλλίμαχος - Βέλθανδρος, Ἀθήνα 1977, 8ον, σσ. 264 + 11 πίν.

Δ' — ΓΛΩΣΣΑ

Ἀλεξίου, Σ., Στοιχεῖα τῶν μεταγενεστέρων ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν στὰ νέα ἑλληνικὰ — κυρίως στὴν Κρήτη, Ἀμάλθεια 8, 1977, σσ. 73 - 87.

— Προσθήκη γιὰ τὶς βυζαντινὲς ζάβες, Ἀμάλθεια 8, 1977, σσ. 213 - 214.

Ἀνδριώτη, Ν. Π., Ἐτυμολογικὰ Λέσβου, Λεσβιακὰ 7, 1978, σσ. 52 - 57.

Ἀντιχάρισμα στὸν καθηγητὴ Νικόλαο Π. Ἀνδριώτη. Ἀνατύπωση 88 ἐργασιῶν του μὲ τὴ φροντίδα ἐπιτροπῆς, Θεσσαλονίκη 1976, 8ον, σσ. κδ' + 568 [εἰς τὰς σσ. ιε' - κδ' ἀναγραφὴ ἔργων Ν. Π. Ἀνδριώτη].

Ἀποστολοπούλου, Φ. - Ἀνδρεάδη, Ε., Τὰ βαπτιστικὰ ὀνόματα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν τῆς Καππαδοκίας, ΔΚΜΣ 1, 1977, σσ. 89 - 135.

Βαγιακάκου, Δ., Τὸ παρὰ Πλυσχνίᾳ τοπωνυμικὸν τῆς Ἀρκαδίας (Σχεδίασμα μελέτης), Πρακτ. Α' Συν. Ἀρκ. Σπ., σσ. 213 - 224.

— Τὸ γλωσσικὸν ὑλικὸν ἐκ τῆς Μακεδονίας καὶ Θρᾴκης εἰς τὸ κέντρον Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 97 - 161.

Γκατσοπούλου, Σ. Μ., Γλωσσάριον τῶν δύο ἠπειρωτικῶν ἐπαρχιῶν Πωγωνίου καὶ Κονίτσης, ΗΕ 26, 1977, σσ. 901 - 911 καὶ 27, 1978, σσ. 21 - 26, 243 - 250.

— «Τὰ κουδαρίτικα», ἤτοι ἡ συνθηματικὴ γλῶσσα τῶν κτιστῶν τοῦ βορειοδυτικοῦ διαμερίσματος τῆς ἐπαρχίας Κονίτσης Ἠπείρου, ΗΕ 27, 1978, σσ. 832 - 842.

Δελοπούλου, Γ. Δ., Ἡ Ἄρτα καὶ ὁρισμένα συγγενικά της τοπωνύμια, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 163 - 177.

Δετοράκη, Θ., Ἀθησαύριστα βυζαντινά. Ἑκατοντὰς πρώτη, Ἀθηνᾶ ΟϚ', 1976 - 77, σσ. 231 - 242.

Θαβώρη, Α., Ἐτυμολογικὰ τῆς νέας ἑλληνικῆς. Βάζω, βάλλω, βάνω. Ἡ «ἐλιὰ» τοῦ σώματος, ΗΕ 26, 1977, σσ. 408 - 418.

— Μορφολογικὰ μερικῶν ἰδιωμάτων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας (σχηματισμὸς τύπων τῆς Προστακτικῆς καὶ ἰδιαίτερα τοῦ παθητικοῦ ἀορίστου), Α' ΣΓΒΧ, σσ. 75 - 95.

— Τὸ νεοελληνικὸ κλαρὶ καὶ ἡ ἀποβολὴ τοῦ δ ἀνάμεσα σὲ φωνήεντα σὲ νεοελληνικὰ ἰδιώματα, Δωδώνη 6, 1977, σσ. 185 - 199.

Thaworis, A., Προυνικὸς (προύνικος, προύνεικος usw.) aus πορνικὸς mehr als überzeugend, Ἑλληνικὰ 30, 1977 - 78, σσ. 73 - 83.

Theodoridis, D., Georgische Albaner oder Georgische Rebellen? Zu einer Stelle der Chronik des Pečevi, ΑΠ 34, 1977 - 78, σσ. 254 - 258.

Θωμοπούλου, Ι., Τὰ Συμιακὰ ἐπώνυμα, Συμαϊκὰ 3, 1977, σσ. 172 - 179.

Καραναστάση, Α., Ἡ Σύμη κατὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ γλωσσικοῦ ἄτλαντα τῆς Μεσογείου, Συμαϊκὰ 3, 1977, σσ. 100 - 108.

Καρανικόλα, Α., Ἀρχαϊσμοὶ στὸ συμαϊκὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα, Συμαϊκὰ 3, 1977, σσ. 57 - 99.

Κατσάνη, Ν. Α., Ἡ κουτσοβλαχικὴ κατάληξη -eáuă (-eáo) < λατ. ella + ἑλλην. -ea, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 179 - 192.

Κατσουλέα, Σ. Γ., Τὸ προθετικὸν «α» εἰς τὰ παρακαμβούνια γλωσσικὰ ἰδιώματα, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 193 - 208.

Colaclidès, P., Les adjectifs désignant des relations spatiales en grec moderne, Glotta 55, 1977, σσ. 156 - 158.

Κολτσίδα, Α., Γραμματικὴ καὶ λεξικὸ τῆς κουτσοβλαχικῆς γλώσσας, Θεσσαλονίκη 1978, 8ον, σσ. 200.

Conomis, N., Scriptiunculae criticae, Glotta 55, 1977, σσ. 227 - 231.

Contossopoulos, N., Les points d'enquête de l'Atlas Linguistique Mediterraneen en Grèce et le vocabulaire maritime d'Ierapetra (Crète) et de Lemnos, BALM 18 - 19, 1976 - 77, σσ. 175 - 185.

Κοντοσοπούλου, Ν., Εἶναι δυνατὸν νὰ χαραχθοῦν τοπωνυμικαὶ ἰσόγλωσσοι ἐπὶ τοῦ χάρτου τῆς Ἑλλάδος, Ἀθηνᾶ ΟϚ', 1976 - 77, σσ. 279 - 291.

— Λεξιλογικοὶ ἀρχαϊσμοὶ εἰς τὰ σημερινὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Μακεδονίας, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 209 - 213.

Κουμπαρίδου, Α., Ἱστορικοκοινωνικὰ στοιχεῖα τῶν κάτω ἐνοριῶν Λευκωσίας. Γυναικεῖα προσωνύμια - μητρωνύμια, ΚΣ 42, 1978, σσ. 153 - 158.

Κουτίτα - Καϊμάκη, Μ., Ἡ ὀνομαστικὴ σὲ -ν τῶν ἀρσενικῶν ὀνομάτων τῆς Ποντιακῆς, ΑΠ 34, 1977 - 78, σσ. 259 - 298.

Κρεκούκια, Δ. Α., Ἀρχαιοπινῆ τοπωνύμια ἀπὸ Κέρκυρα καὶ Ἤπειρο, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 215 - 223.

Κριαρᾶ, Ε., Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημώδους Γραμματείας, τόμος Ε' (δέκα - ἐλλεβορώδης), Θεσσαλονίκη 1977, 8ον, σσ. π' + 424. Τόμος Ϛ' (ἔλλειμμα - ἑωσφόρος), Θεσσαλονίκη 1978, 8ον, σσ. μη' + 388.

Κωνσταντινοπούλου, Χ., Τὸ τοπωνυμικὸ τῆς Γλανιτσιᾶς (Μυγδαλιᾶς) Γορτυνίας, Γορτυνιακὰ 2, 1978, σσ. 117 - 168.

Λαζάρου, Α. Γ., Τρία ἑλληνικὰ τοπωνύμια στὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 225 - 235.

Λιάλια, Ν. Χ., Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Ἀρέθουσας Θεσσαλονίκης, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 237 - 256.

Λυπουρλῆ, Δ., Ἐπίθετα ἀπὸ οὐσιαστικοποιημένα ἐπίθετα, ΕΕΦΣΠΘ 16, 1977, σσ. 95 - 166.

Μαγουλᾶ, Γ. Γ., Δομολογικὴ θεώρησι τοῦ φωνηεντισμοῦ τῶν βορείων ἰδιωμάτων, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 31 - 36.

Μαλικούτη - Drachman, A. - Drachman, G., Τύποι φωνολογικῶν νόμων καὶ βόρεια ἰδιώματα, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 37 - 50.

Μαργαρίτη, Μ., Παρατηρήσεις στὴν ἀποβολὴ τῶν ἄτονων i, u στὸ ἰδίωμα τῆς Σιάτιστας, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 51 - 58.

Μαύρου, Τ., Συμβολὴ στὸ τοπωνυμικὸν τῆς Ἀρκαδίας, Γορτυνιακὰ 2, 1978, σσ. 303 - 322.

Μηνᾶ, Κ., Γλωσσικὰ Δωδεκανήσου, Δωδώνη 6, 1977, σσ. 273 - 306.

— Ἡ μορφολογία τῆς μεγεθύνσεως στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, Ἰωάννινα 1978, 8ον, σσ. 256.

Mirambel, A., Ἡ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα. Περιγραφὴ καὶ ἀνάλυση. Μετάφραση Σ. Κ. Καρατζᾶ, Θεσσαλονίκη 1978, 8ον, σσ. ιη' + 404.

Μπαμπινιώτη, Γ., Τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογήσεως τῶν κωφώσεων στὰ βόρεια ἑλληνικὰ ἰδιώματα, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 13 - 21.

Μωραλίδη, Ι., Σκοτεινὰ σύνθετα μετὰ τοῦ *ἀμφὶ* ὡς α' συνθετικοῦ, Πλάτων 29, 1977, σσ. 131 - 142 καὶ 30, 1978, σσ. 140 - 156.

Ντελοπούλου, Γ., Νεοελληνικαὶ διάλεκτοι καὶ νεοελληνικὴ Κοινὴ εἰς τὸν νομὸν Φλωρίνης, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 257 - 264.

Παπαθανάση - Μουσιοπούλου, Κ., Συνθηματικὲς γλῶσσες. Ἐθνολογικὲς καὶ κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 265 - 283.

Παπαχαραλάμπους, Γ., Λεξιλογικὰ (Πεζεύκω, δκιακονῶ, ξυλοφά(γ)ου, πλουμίζω, πλουμίν, πλούμισμαν, πλουμιστῆρα, πουλουστρίνα, καλακάντζαρος, ἡ βράκα, Ἄγρη τοῦ λα(γ)οῦ), ΚΣ 41, 1977, σσ. 181 - 189.

Πασχάλη, Δ., Βυζαντινὰ ἐν Ἄνδρῳ. Ὀνόματα καὶ ἐπωνύμια, ΕΕΚΜ 10, 1974 - 78, σσ. 133 - 180.

Πιλαβάκη, Κ., Συναγωγὴ Κυπριακοῦ τοπωνυμικοῦ ὑλικοῦ, ΚΣ 41, 1977, παράρτημα, σσ. 161 - 192 καὶ ΚΣ 42, 1978, παράρτημα, σσ. 193 - 267 (συνεχ.) [διὰ τὰς σσ. 1 - 160 βλ. ΚΣ 36 (1972) καὶ ἑξῆς].

Πιτυκάκη, Μ., Γλωσσικά. Τεχνικοὶ καὶ ἐπαγγελματικοὶ ὅροι ἀπὸ τὴ γεωργικὴ ζωὴ τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, Ἀμάλθεια 9, 1978, σσ. 273 - 295.

— Γλωσσικά. Τεχνικοὶ ὅροι ὑφαντικῆς στὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη, Ἀμάλθεια 9, 1978, σσ. 333 - 372.

Πλατάκη, Ε., Ζωώνυμα σπήλαια τῆς Κρήτης, Κρητολογία, τεῦχ. 4, 1977, σσ. 57 - 64.

— Δημώδη ὀνόματα φυτῶν καὶ ζῴων τῆς Κρήτης στὰ μέσα τοῦ δέκατου ἕκτου αἰώνα, Κρητολογία, τεῦχ. 4, 1977, σσ. 123 - 132.

— Λαϊκὲς ὀνομασίες σχετικὲς μὲ τοὺς νερόμυλους τῆς Κρήτης, Κρητολογία, τεῦχ. 4, 1977, σσ. 159 - 172.

— Λαϊκὲς ὀνομασίες σχετικὲς μὲ τοὺς ἀνεμόμυλους τῆς Κρήτης, Κρητολογία, τεῦχ. 5, 1977, σσ. 139 - 162.

— Ὀνόματα σπηλαίων τῆς Κρήτης σχετικὰ μὲ θρύλους καὶ παραδόσεις, Κρητολογία, τεῦχ. 5, 1977, σσ. 165 - 170.

— Τοπωνύμια στὸ Βραχάσι Μεραμπέλλου, Ἀμάλθεια 8, 1977, σσ. 97 - 106.

— Τὸ ἔτυμο τῆς λέξης ἀραγός, Ἀμάλθεια 8, 1977, σσ. 215 - 219.

— Τὸ τοπωνύμιο «Μάχα» στὴν Κρήτη, Ἀμάλθεια 8, 1977, σσ. 305 - 309.

— Τὸ τοπωνύμιο Λαύρειο στὴν Κρήτη, Κρητολογία, τεῦχ. 6, 1978, σ. 106.

— Σπηλιάρα - Σπηλιέρα, Κρητολογία, τεῦχ. 6, 1978, σσ. 179 - 180.

— Ὀνόματα σπηλαίων τῆς Κρήτης σχετικὰ μὲ τὴ γεωλογία, Κρητολογία, τεῦχ. 7, 1978, σσ. 114 - 118.

— Ὀνόματα φαραγγιῶν τῆς Κρήτης, Ἀμάλθεια 9, 1978, σσ. 381 - 385.

Ράμφου, Ν. Γ., Συμβολὴ εἰς τὸ κιμωλιακὸν γλωσσάριον, Κιμωλιακὰ 7, 1977, σσ. 144 - 153.

Σακαλῆ, Δ., Ἀνάττικα καὶ ψευδαττικὰ ἀπὸ τὸν Ἀττικιστὴ Μοίρη, Δωδώνη 6, 1977, σσ. 441 - 470.

Σακελλαριάδη, Γ., Πάθη τῶν ἀφώνων συμφώνων στὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα, Μνήμων 6, 1976 - 77, σσ. 34 - 52

— Ὁ νόμος τῆς αὐτοπαθείας εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, Πλάτων 29, 1977, σσ. 50 - 64.

— Ἑρμηνεία γλωσσικῶν φαινομένων τῆς δημοτικῆς, Πλάτων 30, 1978, σσ. 45 - 54.

Σετάτου, Μ., Προβλήματα καὶ μέθοδοι διαλεκτολογίας, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 23 - 29.

Σταυρίδου - Ζαφράκα, Α., Ἡ σημασία τῆς λέξης «κομβέντον» σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ, Ἑλληνικὰ 30, 1977 - 78, σσ. 150 - 152.

Στεφανῆ, Ι., Κριτικὲς παρατηρήσεις στὸ λεξικὸ τοῦ Ἡσυχίου, ΕΕΦΣΠΘ 16, 1977, σσ. 337 - 344.

Στεφοπούλου, Α., Τὸ γλωσσάρι τῆς Χρυσῆς Καστοριᾶς, Μακεδονικὰ 18, 1978, σσ. 241 - 288.
Συμεωνίδη, Χ., Τὸ ὄνομα Κατζάραπος, Κρητολογία, τεῦχ. 5, 1977, σσ. 171 - 177.
— Ποντιακὰ καὶ Καππαδοκικά. 1. Ἐπιτατικὴ ἐπανάληψη συλλαβῆς στὴν Ποντιακὴ καὶ Καππαδοκική. 2. Τὸ Καππαδοκικὸ συγκριτικὸ μόριο τἀάβ/τσάου, ΑΠ 34, 1977 - 78, σσ. 248 - 253.
— Παρατηρήσεις στὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῶν βορείων νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων, Α' ΣΓΒΧ, σσ. 63 - 71.
Τζαννετάτου, Θ., Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς λεξικογραφίας, Πλάτων 30, 1978, σσ. 267 - 272.
Τζιτζιλῆ, Χ., Πιχαλαίνω, χαλεπώνω, Μακεδονικὰ 17, 1977, σσ. 414 - 415.
Tombaidis, D. E., L'infinitif dans le dialecte grec du Pont Euxin, BS 18, 1977, σσ. 155 - 174.
Τσίριμπα, Δ., Τοπωνυμικὰ τοῦ Λεονταρίου Ἀρκαδίας, Γορτυνιακὰ 2, 1978, σσ. 169 - 180.
Τωμαδάκη, Ν. Β., Ἐκκλησιαστικὰ τοπωνύμια καὶ ὀνόματα Μονῶν, Ναῶν (καὶ εἰκόνων) τῆς Κρήτης (πρόδρομος ἀνακοίνωσις), Κρητολογία, τεῦχ. 7, 1978, σσ. 17 - 48.
Χαβιαρᾶ, Δ., Συμαϊκὰ μητρῷα καὶ ἐπώνυμα, Συμαϊκὰ 3, 1977, σσ. 165 - 171.
Quaestiones de Cypriorum dialecto. Γλωσσικαὶ περὶ Κύπρου πραγματεῖαι τοῦ ιθ' αἰῶνος ἐκδιδόμεναι ὑπὸ Μενελάου Ν. Χριστοδούλου, Λευκωσία 1978, 8ον, σσ. XVI + 347 [=Κυπριολογικὴ Βιβλιοθήκη 5].

Ε' — ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Ἀγουρίδου, Σ., Ἀποκάλυψις Σεδρὰχ (εἰσαγωγικὰ - κείμενον), Θεολογία 49, 1978, σσ. 280 - 297.
— Ψαλμοὶ Σολομῶντος (εἰσαγωγικὰ - κείμενον καὶ σχόλια), Θεολογία 49, 1978, σσ. 703 - 751.
— Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννη, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 115.
Βεργωτῆ, Γ. Θ., Ἡ Θεία Λειτουργία ὡς «Λειτουργικὴ Κοινωνία», ΓΠ 60, 1977, σσ. 53 - 59, 102 - 111.
— Τὰ Μυσταγωγικὰ ὑπομνήματα, Κληρονομία 9, 1977, σσ. 318 - 337.
Βουλγαράκη, Η., Αἱ κατηχήσεις τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων. Ἱεραποστολικὴ θεώρησις, Θεσσαλονίκη 1977, 8ον, σσ. 676 [Ἀνάλεκτα Βλατάδων 24].
Γκιολέ, Ν., «Ἄρατε πύλας...» Ψαλμ. 23 (24), 7... Μία πρωτοχριστιανικὴ ἐπιβίωσις, ΕΕΦΣΠΑ 26, 1977 - 78, σσ. 268 - 294 + 3 πίν.
Ζαφείρη, Γ., μητροπολίτου Γαρδικίου, Ἀρχαία παραλλαγὴ τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς, Θεολογία 48, 1977, σσ. 33 - 39.
— Τὰ Προευαγγελικὰ Κείμενα. Ἡ μαρτυρία τῶν Πατέρων περὶ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς Εὐαγγελικῆς Παραδόσεως καὶ ἡ ἀξία τῶν Πατερικῶν βιβλικῶν παραθέσεων, Θεολογία 48, 1977, σσ. 709 - 762 καὶ 49, 1978, σσ. 57 - 95, 298 - 330, 471 - 520, 775 - 818 (συνεχ.).
Ζήση, Θ., Μοναχισμός. Ἡ κιβωτὸς τοῦ γνησίου Χριστιανισμοῦ, ΓΠ 61, 1978, σσ. 92 - 103.
Θεοκλήτου μοναχοῦ Διονυσιάτου, Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ τὰ 400 «κεφάλαια» περὶ ἀγάπης καὶ ἑρμηνεία εἰς τὸ Πάτερ ἡμῶν. Μετάφρασις - Εἰσαγωγὴ - Σχόλια, β' ἔκδοσις, Θεσσαλονίκη 1978, 12ον, σσ. 176.
Ἱεροῦ Βικεντίου τοῦ Λη੍ρινίτου ὑπομνήματα (Commonitoria). Μετάφρασις καὶ Σχόλια ὑπὸ Ἀθηναγόρου Κοκκινάκη, ἀρχιεπισκόπου Θυατείρων καὶ Μ. Βρεταννίας, Θεολογία 49, 1978, σσ. 30 - 56, 218 - 241, 423 - 442, 672 - 691 (συνεχ.).
Καλδέλλη, Γ. Α., Τὸ θεολογικὸ καὶ φιλοσοφικὸ σύστημα τοῦ Ὠριγένη, Μυτιλήνη 1978, 12ον, σσ. 328.
Κονιδάρη, Γ. Ι., Περὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, Θεολογία 49, 1978, σσ. 752 - 774.
Κοτσμανίδη, Β., Ὀρθόδοξος σωτηριολογία εἰς τοὺς ᾀσματικοὺς κανόνας τῶν ἀκινήτων δεσποτικῶν ἑορτῶν, Θεολογία 49, 1978, σσ. 907 - 923 (συνεχ.).
Κωνσταντινίδου, Χ., Μητροπολίτου Μύρων, Βασικά τινα περὶ Ἱερᾶς Παραδόσεως, Θεολογία 49, 1978, σσ. 261 - 279, 443 - 470, 692 - 702.
Μαντζαρίδη, Γ., Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ ὀρθόδοξη πνευματικὴ ζωή, ΓΠ 61, 1978, σσ. 43 - 50.
Μπόνη, Κ., Μνήμη Endre von Ivánka (24 Σεπτ. 1902 - 6 Δεκ. 1974) καὶ αἱ περὶ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου γνῶμαι αὐτοῦ, Θεολογία 48, 1977, σσ. 185 - 198.
Νικήτα, Δ., Βαπτισματικὴ ἐπερώτηση — Ρωμαϊκὴ Obligatio Verbis, Κληρονομία 9, 1977, σσ. 234 - 245.
Nikolaou, Th., Die Willensfreiheit bei Klemens von Alexandrien, Φιλοσοφία 7, 1977, σσ. 384 - 403.
Παντελεήμονος, Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, Οἱ τρεῖς ἱεράρχαι ὡς σπουδασταὶ καὶ ἐπιστήμονες, ΓΠ 60, 1977, σσ. 3 - 16.
Παπαδοπούλου, Α., Θεολογικὴ γνωσιολογία κατὰ τοὺς νηπτικοὺς πατέρας, Κληρονομία 9, 1977, σσ. 1 - 77.
— Ἡ γνωσιολογία κατὰ τοὺς νηπτικοὺς πατέρας, Θεσσαλονίκη 1977, 8ον, σσ. 174 [Ἀνάλεκτα Βλατάδων 25].
Παπαδοπούλου, Κ. Ν., πρεσβυτέρου, Ὁ μετὰ τὴν εἰκονομαχίαν τύπος ἀσφαλείας τοῦ Συμβόλου (κῶδ. Ἐθν. Βιβλ. Ἀθηνῶν 7, αἱ. 11ου, φ. 260 - 261), Θεολογία 49, 1978, σσ. 521 - 526 + 1 πίν.
Παπαδοπούλου, Σ., Πατρολογία. Τόμος Α'. Εἰσαγωγή, Β' καὶ Γ' αἰώνας, Ἀθήνα 1977, 8ον, σσ. 504.
Πολίτου, Ν. Γ., Ἡ πρὸς τὴν θεωρίαν ὁδὸς Ἠλία τοῦ Ἐκδίκου, ΕΕΒΣ ΜΓ', 1977 - 1978, σσ. 345 - 364.
Ρηγοπούλου, Γ. Χ., Ἰησοῦς Χριστός, ὁ «ἄρτος ὁ ζῶν», Θεολογία 49, 1978, σσ. 888 - 906 (συνεχ).
Στογιάννου, Β. Π., Κυριακοδρόμια καὶ κήρυγμα, ΓΠ 60, 1977, σσ. 171 - 186.
Τούλ, Χ., Αἱ κοσμολογικαὶ ἀντιλήψεις μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, Παρνασσὸς 19, 1977, σσ. 325 - 355.
Τσάκωνα, Β., Ἡ περὶ Παρακλήτου - Πνεύματος διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, Θεολογία 48, 1977, σσ. 844 - 864 καὶ 49, 1978, σσ. 126 - 150, 331 - 359, 564 - 583, 819 - 833.
Τσάμη, Δ. Γ., Ἄνθρωπος καὶ περιβάλλον στὴ σκέψη τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, Θεσσαλονίκη 1977.
Τσιομεσίδη, Ν, Ὁ Ἀκάκιος Βεροίας τῆς Συρίας καὶ αἱ σχέσεις του μετὰ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ΓΠ 60, 1977, σσ. 122 - 132.
Τσουλκανάκη, Ν., ἀρχιμ., Ἡ Χριστιανικὴ ἄσκησις ἐν Καρχηδόνι μεταξὺ τοῦ Β' καὶ Γ' μ.Χ. αἰῶνος κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Τερτυλλιανοῦ, Κληρονομία 9, 1977, σσ. 265 - 317.

Φ ο υ ν τ ο ύ λ η, Ι. Μ., Μία ἰδιόρρυθμος τάξις στιχολογίας τοῦ Ψαλτηρίου, Κληρονομία 9, 1977, σσ. 78 - 87.
— Τριθέκτη, β' ἔκδ., Θεσσαλονίκη 1977, 12ον, σσ. 42 [=Κείμενα Λειτουργικῆς 1].
— Παννυχίς, β' ἔκδ., Θεσσαλονίκη, 1977, 12ον, σσ. 40 [=Κείμενα Λειτουργικῆς 2].
— Χειροτονία πρεσβυτέρου, β' ἔκδ., Θεσσαλονίκη 1977, 12ον, σσ. 35 [Κείμενα Λειτουργικῆς, 4].
— Θεία Λειτουργία Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, β' ἔκδ., Θεσσαλονίκη 1977, 12ον, σσ. 84 [= Κείμενα Λειτουργικῆς 5].
— Λειτουργία τῶν προηγιασμένων Δώρων, β' ἔκδ., Θεσσαλονίκη 1978, 12ον, σσ. 80 [= Κείμενα Λειτουργικῆς 8].
— Θεία Λειτουργία τῶν «Ἀποστολικῶν Διαταγῶν», Θεσσαλονίκη 1978, 12ον, σσ. 67 [= Κείμενα Λειτουργικῆς 13].
— Εἰκοσιτετράωρον Ὡρολόγιον, Θεσσαλονίκη 1978, 12ον, σσ. 96 [= Κείμενα Λειτουργικῆς, 16].
— Ἀκολουθία τοῦ Μνημοσύνου, Θεσσαλονίκη 1979, 12ον, σσ. 87 [= Κείμενα Λειτουργικῆς, 20].
— Τυπολογία τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, ΓΠ 61, 1978, σσ. 31 - 42.
Χ ρ ή σ τ ο υ, Π., Ἑλληνικὴ Πατρολογία. Τόμος Α'. Εἰσαγωγή, Θεσσαλονίκη 1976, 8ον, σσ. 400 [Πατριαρχικὸν Ἵδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν. Χριστιανικὴ Γραμματολογία 2].
— Τόμος Β', Θεσσαλονίκη 1978, 8ον, σσ. 850.
— Θεολογικὰ μελετήματα 3. Νηπτικὰ καὶ Ἡσυχαστικά, Θεσσαλονίκη 1977, 8ον, σσ. 264.
— Τὸ ᾆσμα τὸ καινὸν κατὰ Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα, Κληρονομία 9, 1977, σσ. 223 - 233.
— Ὁ Μέγας Βασίλειος. Βίος καὶ πολιτεία. Συγγράμματα. Θεολογικὴ σκέψις, Θεσσαλονίκη 1978, 8ον, σσ. 356 [Ἀνάλεκτα Βλατάδων 27]
Ψ ε υ τ ο γ κ ᾶ, Β., Τὸ πάθος τοῦ Κυρίου στὴ Θεολογία τοῦ Ὠριγένη, ΕΕΘΣΠΘ 22, 1977, σσ. 53 - 72.

ϛ' — ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ἀ γ γ ε λ ο π ο ύ λ ο υ, Ἀθ., Τὸ γενεαλογικὸν δένδρον τῆς οἰκογενείας τῶν Καβασιλῶν, Μακεδονικὰ 17, 1977, σσ. 367 - 396.
Ἀ θ α ν α σ ι ά δ ο υ, Π., Ὁ Ἰουλιανὸς τοῦ θρύλου, Ἀθηνᾶ Οϛ', 1976 - 77, σσ. 103 - 154.
A t h a n a s s i a d i, P., A Contribution to Mithraic Theology: The Emperor Julian's Hymn to King Helios, JThS N.S. 28, 1977, σσ. 360 - 371.
A h r w e i l e r, H., Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Μετάφραση Τ ο ύ λ α ς Δ ρ α κ ο π ο ύ λ ο υ, Ἀθῆναι 1977, 12ον, σσ. 176.
Ἀ ρ ι σ τ ε ί δ ο υ, Α. Χ., Τὸ ἐμπόριο τῆς Κύπρου κατὰ τὸ 18ο αἰώνα, ΚΑ 10, 1978, σσ. 1 - 11.
— Ἡ κοινωνικο - οἰκονομικὴ δομή, ἡ παραγωγὴ καὶ τὸ ἐμπόριο τῆς Κύπρου κατὰ τὴ Φραγκοκρατία, ΚΑ 10, 1978, σσ. 211 - 227 (συνεχ.)
— Ἐμπορικὲς σχέσεις Κύπρου καὶ Ἀγκώνας ἀπὸ τὸ ιγ' ὡς τὸ ιϛ' αἰώνα, ΚΣ 42, 1978, σσ. 47 - 58.
A s d r a c h a s, S., Sociétés rurales balkaniques aux XVe - XVIe siècles : mouvements de la population et des revenus, EB τεῦχ. 2, 1977, σσ. 49 - 66.

Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, Α., Ἱστορικὲς ἔρευνες ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης, Μακεδονικὰ 17, 1977, σσ. 1 - 39.
— Πηγὲς τῆς Ἱστορίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ (1669 - 1812), τόμος Β', Θεσσαλονίκη 1977, 8ον, σσ. 656.
— Ἅγιος Δημήτριος ὁ Ἁρμογένης, Μακεδονικὰ 18, 1978, σσ. 27 - 35.
Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, Κ., Ἡ ἀποστολὴ τῶν τελευταίων γαλλικῶν δυνάμεων στὴν Κρήτη καὶ τὰ αἴτια τῆς ἀποχωρήσεώς τους ἀπὸ τὸν πολιορκούμενο Χάνδακα (Αὔγουστος 1669), Κρητολογία, τεῦχ. 6, 1977, σσ. 91 - 105.
— Οἱ στρατιωτικὲς δυνάμεις τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας στὰ 1774, Ἑλληνικὰ 30, 1977 - 78, σσ. 321 - 352.
Β λ α σ σ ο π ο ύ λ ο υ, Σ., Στατιστικαὶ - ἱστορικαὶ περὶ Κερκύρας εἰδήσεις. Μετάφραση, σχόλια, εἰσαγωγὴ Α. Τ σ ί τ σ α, προλεγόμενα Κ. Δ α φ ν ῆ, Κερ. Χρον. 21, 1977, σσ. λβ' + 154.
Β ο γ ι α τ ζ ό γ λ ο υ, Β. Η., Ἡ Πισιδία τῆς Μ. Ἀσίας. Ἡ διαδρομὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ της ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἕως τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή, Ἀθήνα 1978, 8ον, σσ. 184.
V r a n o u s s i, E., Un «Discours» byzantin en l'honneur du Saint Empereur Nicèphore Phokas transmis par la littérature slave, RESEE 16, 1978, σσ. 729 - 744.
V r y o n i s, S., J r., Another note on the inscription of the Church of St. George of Beliserama, Βυζαντινὰ 9, 1977, σσ. 9 - 22.
Γ ι α ν ν ο π ο ύ λ ο υ, Ι., Ἡ Κρήτη κατὰ τὸν τέταρτο βενετοτουρκικὸ πόλεμο (1570 - 1571). Διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 160.
Δ ε τ ο ρ ά κ η, Θ., Γεωργίου Νικολετάκη Χρονικὰ Σημειώματα, Κρητολογία, τεῦχ. 5, 1977, σσ. 113 - 138.
Ἐ γ γ λ ε ζ ά κ η, Β., Ἀνέκδοτος σλαυονικὴ ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χριστοδούλου Α' πρὸς τὸν τσάρον Μιχαὴλ Φεοντώροβιτς Ρωμανὼφ, ΚΣ 41, 1977, σσ. 7 - 21.
Ε ὐ α γ γ ε λ ά τ ο υ - Ν ο τ α ρ ᾶ, Φ., «Σημειώματα» ἑλληνικῶν κωδίκων ὡς πηγὴ διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος μέχρι τοῦ ἔτους 1204. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. η' + 390.
Ζ α κ υ θ η ν ο ῦ, Δ. Α., Ἀναγέννησις καὶ Ἀναγεννήσεις. Ἑλληνικαὶ ἀνακεφαλαιώσεις, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 112.
Z a c h a r i a d o u, E., Pachymeres on the Amourioi of Kastamonu, BMGS 3, 1977, σσ. 57 - 70.
— Observations on some Turcica of Pachymeres, RÉB 36, 1978, σσ. 261 - 267.
Θ ε ο χ α ρ ί δ ο υ, Γ. Ι., Καλαμαρία. Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς Χαλκιδικῆς, Μακεδονικὰ 17, 1977, σσ. 298 - 314.
— Μία ἐξαφανισθεῖσα μεγάλη μονὴ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ μονὴ τοῦ Προδρόμου, Μακεδονικὰ 18, 1978, σσ. 1 - 26.
Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμος Ζ'. Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς - Πρωτοβυζαντινοὶ χρόνοι (324 - 642), Ἀθῆναι 1978, 4ον, σσ. 504 [Διεύθυνσις ἐκδόσεως : Γ. Χριστόπουλος. Γενικὴ ἐποπτεία βυζαντινῶν τόμων : Δ. Ζακυθηνός. Γράφουν οἱ : Η. Ahrweiler - Γλύκατζη, Π. Ἀθανασιάδη - Fowden, Τ. Λουγγῆς, R. Browning, Α. Στράτος, Σ. Βρυώνης, Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Σ. Τρωιᾶνος, Ν. Σβορῶνος, Μ. Ἀνάστος, Γ. Γαλάβαρης, Α. Στυλιανοῦ, G. Tate, J. Gascou].
Κ α ρ α γ ε ώ ρ γ ο υ, Β. Σ., Ἡ «Lancea Sacra» παρὰ τῷ ἐπισκόπῳ Κρεμώνης Λιουτπράνδῳ, ΕΕΦΣΠΑ 25, 1974 - 77, σσ. 167 - 185.

Καραθανάση, Α., Γιὰ ὁρισμένα βιογραφικὰ τοῦ Νικοδήμου Μεταξᾶ, ΚΧ 1, 1976, σσ. 124 - 129.

Κατσαροῦ, Β., Συμβολὴ στὴν ἱστορία καὶ μνημειακὴ τοπογραφία τοῦ χωριοῦ Κατοχὴ 'Ακαρνανίας. Νέα στοιχεῖα ἀπὸ τὸ Χρονικὸ τῶν Τόκκων, Ἑλληνικὰ 30, 1977 - 78, σσ. 307 - 320.

Kissas, S. K., Concerning the date of the marriage of Stephen Radoslav and Anna Comnena (σερβιστὶ μετ' ἀγγλικῆς περιλήψεως), ZR 18, 1978, σσ. 131 - 139.

Κόλια, Ι., Ὁ Σεβαστὸς Κυμινήτης καὶ ἡ ἵδρυση τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Τραπεζούντας, Ἑλληνικὰ 30, 1977 - 78, σσ. 280 - 306.

Conomis, N. C., On the Cypriot Chronicles, Ἑλληνικὰ 30, 1977 - 78, σσ. 153 - 156.

Κουρνούτου, Γ., Ὁ πρωτοσύγκελλος 'Αμβρόσιος Φραντζῆς, Πελοποννησιακὰ ΙΒ', 1976 - 77, σσ. 1 - 74.

Kyrris, C. P., Continuity and differentiation in the régime established by Andronicus III after his victory of 23/24.V.1328, ΕΕΒΣ ΜΓ', 1977 - 78, σσ. 278 - 328.

Laiou-Thomadakis, A., Peasant Society in the Late Byzantine Empire. A Social and Demographic Study, Princeton, New Jersey 1977, 8ον, σσ. xiv + 334.

— Some observations on Alexios Philanthropenos and Maximos Planoudes, BMGS 4, 1978, σσ. 89 - 100.

Λαΐου-Θωμαδάκη 'Αγγελικῆς, Οἱ δύο ἐξουσίες: Ἡ διαμάχη μεταξὺ παπῶν καὶ αὐτοκρατόρων καὶ οἱ θεωρίες τῶν βυζαντινῶν, Θησαυρίσματα 15, 1978, σσ. 106 - 118.

Lampsidis, O., Wunderbare Rettung des Theodoros Laskaris durch den Erzengel Michael, JÖB 26, 1977, σσ. 125 - 127.

Λαμψίδου, Ο., Ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν κρατῶν τῆς Νικαίας καὶ τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν διὰ τὴν κληρονομίαν τῆς Βυζαντινῆς ἰδέας, ΑΠ 34, 1977 - 78, σσ. 3 - 19.

— Ἡ Τουρκοκρατία στὸ Μικρασιατικὸ Πόντο. Μέρος δεύτερο: πρὸς τὴν ἐξοικεσία (1820 - 1922). Κεφάλαιο Α', ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἄνθηση (1820 - 1880), ΑΠ 34, 1977 - 78, σσ. 57 - 76.

— Ἡ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου εἰς τὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια, ΑΠ 34, 1977 - 78, σσ. 132 - 154.

Λαμψίδου, Ο. - Ραζῆ, Α., Εὑρετήριον ἀπεικονίσεων καὶ φωτογραφιῶν τοῦ Πόντου καὶ τῶν Ἑλλήνων Ποντίων, 'Αθῆναι 1977, 8ον, σσ. 312 ['Επιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν. Περιοδικοῦ «'Αρχεῖον Πόντου» Παράρτημα 8. Πηγαὶ τῆς Ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου 2].

Λογοθέτη-Μερλιέ, Μ., Οἱ Ἑλληνικὲς κοινότητες στὴ σύγχρονη Καππαδοκία, ΔΚΜΣ 1, 1977, σσ. 29 - 74.

Λουγγῆ, Τ. Κ., Ἡ Κεφαλονιὰ στὶς ἀρχὲς τοῦ ὄγδοου αἰώνα (μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐκεῖ ἐξορία τοῦ Βαρδάνη - Φιλιππικοῦ), ΚΧ 2, 1977, σσ. 73 - 77.

Μαλιγκούδη, Φ., Πρόσφατες μελέτες βυζαντινῆς ἱστορίας σὲ σλαβικὲς γλῶσσες, Βυζαντινὰ 9, 1977, σσ. 97 - 114.

Μανούσακα, Μ. Ι., Τὸ ιδ' διεθνὲς συνέδριον ἱστορικῶν ἐπιστημῶν τοῦ San Francisco (22 - 29 Αὐγ. 1975) καὶ ἡ ἑλληνικὴ συμμετοχή, Βυζαντινὰ 9, 1977, σσ. 491 - 502.

Μαυροειδῆ, Θ., Δυρράχιον πόλις ἀρχαία οὕτω καλουμένη, Πρακτ. Α' Συν. 'Αρχ. Σπ., σσ. 201 - 204.

Mavromatis, L., La fondation de l'empire Serbe. Le Kralj Milutin, Θεσσαλονίκη 1978, 8ον, σσ. 176 + 3 πίν. + 1 χάρτ.

Μέξη, Δ., Ἡ Μάνη καὶ οἱ Μανιᾶτες. Θέματα γιὰ τὴν ἱστορία τους, τὴ λαογραφία καὶ τὴν τέχνη, 'Αθῆναι 1977, 8ον, σσ. 620 + 42 πίν. + 1 χάρτ.

Μοσχονᾶ, Ν., Φοροδοτικὸς πίνακας τῆς Κεφαλονιᾶς τοῦ ἔτους 1678, ΔΙΑ 1, 1977, σσ. 85 - 123.

Μοσχοπούλου, Γ., Ἕνας κατάλογος φορολογουμένων τοῦ φρουρίου καὶ τῆς πόλης τῆς Ἄσου (1682), ΚΧ 1, 1976, σσ. 130 - 143.

Μπέττη, Σ., Ζῶτος, 'Απόστολος καὶ Στέφανος Τζιγαρᾶδες, ΗΕ 26, 1977, σσ. 12 - 19, 202 - 212.

Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ., Οἱ Βαλκανικοὶ λαοί. 'Απὸ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση στὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση (14ος - 19ος αἱ.), 'Ιωάννινα 1978, 12ον, σσ. ιβ'+258.

'Ορφανίδη, Α. Γ., Πειρατικὲς ἐπιδρομὲς στὴν Κύπρο στὰ χρόνια τῆς Βενετοκρατίας, ΚΛ 10, 1978, σσ. 12 - 26.

Ostrogorsky, G., Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Μετάφραση: 'Ιωάννης Παναγόπουλος. 'Επιστημονικὴ ἐποπτεία: Εὐάγγελος Κ. Χρυσός. Τόμος Α' [324 - 711], 'Αθῆναι 1978, 12ον, σσ. 272 + 2 χάρται.

Παπαδία, Α., Ὁ 'Αρσένιος Μονεμβασίας ὁ 'Αποστόλης καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἀδελφότητα Βενετίας (1534 - 1535), Θησαυρίσματα 14, 1977, σσ. 110 - 126.

Παπουλίδη, Κ. Κ., 'Εκ τῆς ἱστορίας τῶν ρωσσοελληνικῶν σχέσεων κατὰ τὸ τέλος τοῦ 16ου καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ 17ου αἰῶνος (περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Πατριάρχου Μόσχας 'Ιγνατίου), VVr 38, 1977, σσ. 154 - 156 (ρωσσιστί).

Πεντογάλου, Γ., Μήνυμα ἀπὸ τὸν τοῦρκο Φλαμπουράρη 'Αγγελόκαστρου καὶ Ἁγίας Μαύρας στοὺς Βενετσιάνους τῆς Κεφαλονιᾶς τὴν ἄνοιξη τοῦ 1615 μὲ ὑπόσχεση ἀναστολῆς τῶν ληστρικῶν ἐπιδρομῶν στὰ νησιά τους, ΕΕΛΜ 4, 1977, σσ. 143 - 152.

— Ὑπομνήματα γιατρῶν στὸ Fr. Morozini γιὰ τὴν πανώλη στὸ Χάνδακα τὸ 1660, Κρητολογία, τεῦχ. 7, 1978, σσ. 75 - 80.

Πισιμίση, Γ., Βρένθη - 'Αράκλοβον, Πρακτ. Α' Συν. 'Αρχ. Σπ., σσ. 205 - 212.

Σακελλαρίου, Μ., Ἡ Πελοπόννησος κατὰ τὴν δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715 - 1821), 'Αθήνα 1978², 12ον, σσ. η' + 308 ['Ανατύπωσις τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1939 εἰς τὴν σειρὰν Texte und Forschungen zur Byzantinisch - Neugriechischen Philologie, Nr. 33].

Slot, B. J., Ἡ Σύμη ὅπως τὴν περιγράφουν ταξιδιῶτες καὶ γεωγράφοι. Μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικὰ τῆς 'Ισ. 'Ον. Τσαβαρῆ, Συμαϊκὰ 3, 1977, σ. 115 - 164.

Σούτζου, Δ. Σ., Τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τοῦ σκλαβωμένου Ἑλληνισμοῦ (1453 - 1821), ΔΙΕΕΕ 20, 1971 - 77, σσ. 111 - 204.

Στράτου, Α. Ν., Τὸ Βυζάντιον στὸν ζ' αἰῶνα. Τόμος Ϛ'. 'Ιουστινιανὸς Β' (685 - 711), 'Αθῆναι 1977, 4ον, σσ. 217.

Stratos, A. N., An unknown brother of the emperor Phocas, JÖB 27, 1978, σσ. 11 - 17.

Σφαέλλου, Δ., Ὁ πολιτειακὸς χαρακτηρισμὸς τῆς μορφῆς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, 'Αθῆναι 1977, 8ον, σσ. 78.

Τούλ, Χ., Ποῖον ἦτο τὸ αἴτιον τοῦ θανάτου τοῦ 'Ιωάννου Κομνηνοῦ, Παρνασσὸς 20, 1978, σσ. 172 - 189.

Τσάρα, Γ., Ἡ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς στοὺς Βενετσιάνους (1423 - 1430), Μακεδονικὰ 17, 1977, σσ. 85 - 123.

Tsirpanlis, C., John Eugenicus and the Council of Florence, Byzantion 48, 1978, σσ. 264 - 274.

Τσιρπανλῆ, Ζ., Ὁ Κύριλλος Λούκαρις καὶ ἡ καθολικὴ προπαγάνδα τῆς Ρώμης (1622 - 1638), Κρητολογία, τεῦχ. 4, 1977, σσ. 49 - 56.

Τσίχλη - Ἀρώνη, Κ., Τὸ ἐμπόριο στὴν Κέρκυρα στὶς ἀρχὲς τῆς Ἑνετοκρατίας, Παρνασσὸς 20, 1978, σσ. 518 - 526.

Τσουλκανάκη, Ν., Ἡ παιδεία ἐν Μυτιλήνῃ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ΓΠ 61, 1978, σσ. 181 - 192.

Τωμαδάκη, Ν. Β., La Gran - Sultana πρὸ τῆς νησῖδος Θοδωροῦ (Ἰούνιος 1645), Κρητολογία, τεῦχ. 5, 1977, σσ. 163 - 164.

Fotiou, A. S., Byzantine Circus Factions and their Riots, JÖB 27, 1978, σσ. 1 - 10.

Χιδίρογλου, Π., Συμβολὴ εἰς τὴν τουρκικὴν Κυπρολογίαν, ΚΣ 42, 1978, σσ. 175 - 186.

Χριστοφιλοπούλου, Αἰκ., Εἰσαγωγὴ στὶς ἱστορικὲς σπουδές, Ἀθῆναι 1978, 12ον, σσ. 132.

Χώρα, Γ. Α., Μνημόσυνο στὴν ἐπέτειο τῆς ἁλώσεως (ἡ βυζαντινὴ καὶ ἡ σημερινὴ Πόλη), ΝΕ 101, 1977, σσ. 801 - 809.

Ζ' — ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ἀναστασίου, Ι. Ε., Αἱ ἐνορίαι τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ιη' αἰῶνος, ΕΕΘΣΠΘ 22, 1977, σσ. 9 - 21.

Archondonis, B., The Participation of the laity in the Synods of the Greek - Byzantine Churches, Kanon 3, 1977, σσ. 33 - 38.

Asdracha, C., Deux actes inédits concernant l'Épire. La métropole de Janina et l'évêché de Bouthrôtou - et Glykèos, RÉB 35, 1977, σσ. 159 - 174.

Βαπόρη, Ν. Μ., Συμβολὴ εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν κατάλογον τῆς Μητροπόλεως Λήμνου ΓΠ 60, 1977, σσ. 38 - 52.

Βαρναλίδου, Σ. Α., Ἀνέκδοτος ἐγκύκλιος ὑπὲρ βοηθείας τοῦ ἐν Βελεγράδοις ναοῦ τῶν Γενεσίων τῆς Θεοτόκου, τοῦ ἐπιλεγομένου τῆς Ἀρδενίτζης (18 Αὐγούστου 1745), ΓΠ 61, 1978, σσ. 193 - 201.

Βιτάλη, Φ. Α., ἀρχιμ., Ἡ διὰ πατριαρχικοῦ Σιγιλλίου ἀνύψωσις εἰς μητρόπολιν τῶν παροικιῶν Σίφνου - Μυκόνου καὶ Μήλου - Κιμώλου, Κιμωλιακὰ 8, 1978, σσ. 89 - 97.

Γλαβίνα, Α., Μητροπολῖται Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα, ΕΕΘΣΠΘ 22, 1977, σσ. 73 - 163.

— Ἐπίσκοποι Κίτρους κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν, Μακεδονικὰ 18, 1978, σσ. 74 - 91.

Δετοράκη, Θ., Γεωργίου Νικολετάκη ἀνέκδοτοι ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς Κρήτης, Κρητολογία, τεῦχ. 4, 1977, σσ. 65 - 112.

Croussouloudis, N., Les origines de l'Église Latine de Chio et les differentes listes de ses évêques, Κληρονομία 9, 1977, σσ. 338 - 369 + 1 πίν.

Μπελιᾶ, Ε., Στατιστικὰ στοιχεῖα περὶ τῶν μοναστηρίων Ἀρκαδίας κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν περίοδον (1829), Πρακτ. Α' Συν. Ἀρκ. Σπ., σσ. 128 - 141.

Ντούρα Ἰω., Ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων καὶ ἡ προσφορὰ αὐτοῦ εἰς τὰς Ρουμανικὰς χώρας καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῶν, Ἀθῆναι 1977, 8ον, σσ. 293.

Παπαδάτου, Σ., Ἡ ἀφομοίωσις τῆς Ἰονίου Ἐκκλησίας, ΕΕΑΜ 4, 1977, σσ. 61 - 112.

Παπαδοπούλου, Θ. Ι., Ὁ Βικέντιος Καστανιόλας καὶ ἡ διερευνητικὴ ἀποστολὴ (1592) τῆς πρώτης ἐγκαταστάσεως Ἰησουϊτῶν στὴ Χίο, Χιακὰ Χρονικὰ 9, 1977, σσ. 18 - 40.

Παπουλίδη, Κ., Οἱ Ρῶσοι ὀνοματολάτραι τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Θεσσαλονίκη 1977, 8ον, σσ. 222 + 9 πίν. [Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου — 173].

Πολέμη, Δ., Ἀναγραφὴ πατριαρχικῶν ἐξαρτημάτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, Ἑλληνικὰ 30, 1977 - 78, σσ. 99 - 119.

Σταυρίδου, Β., Οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι 1860 - σήμερον. Τόμος Α'. Ἱστορία, Θεσσαλονίκη 1977, 8ον, σσ. 696. Τόμος Β' (Ἡ πατριαρχικὴ τάξις). Κείμενα, Θεσσαλονίκη 1978, 8ον, σσ. 308 + 37 εἰκ.

Τζωρτζάτου, Β., μητροπολίτου Κίτρους, Οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως τῆς Ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, μετὰ ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως, Θεολογία 48, 1977, σσ. 442 - 487, 658 - 708 [καὶ αὐτοτελῶς, Ἀθῆναι 1977, 8ον, σσ. 124].

Τηλλυρίδου, Α., Ἀνέκδοτος μοναστηριακὴ ἀλληλογραφία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου, Θεολογία 49, 1978, σσ. 940 - 972.

Τσουλκανάκη, Ν., ἀρχιμανδρίτου, Ὁ Μητροπολίτης Ἄρτης Νεόφυτος Μαυρομμάτης καὶ αἱ σχέσεις του πρὸς τὸ κατὰ Πάτμον φροντιστήριον Μακαρίου τοῦ Καλογερᾶ, Κληρονομία 9, 1977, σσ. 88 - 132.

— Ὁ Ραιδεστοῦ καὶ Πανίου Μελχισεδὲκ (ιζ' αἰ.), ΓΠ 61, 1978, σσ. 104 - 110.

Τωμαδάκη, Ν. Β., Ὀφφικίων διάκρισις. Περὶ πρωτοπαπάδων, χωρεπισκόπων καὶ τῶν συναφῶν αὐτοῖς, Ἀθηνᾶ ΟϚ', 1976 - 77, σσ. 3 - 58.

— Πρωτοπαπᾶδες Κρήτης (1210 - 1669). Κρήτης (Χάνδακος), Ρεθύμνης, Χανίων (Κυδωνίας), Κρητολογία, τεῦχ. 4, 1977, σσ. 39 - 48.

— Κρῆτες ἐκκλησιαστικοὶ ΙΒ' - ΙΓ' αἰῶνος, Κρητολογία, τεῦχ. 5, 1977, σσ. 99 - 112.

— Περὶ χωρεπισκόπων καὶ πρωτοπαπάδων τῶν Κυκλάδων Νήσων, Κιμωλιακὰ 7, 1977, σσ. 3 - 16.

— Ὀρθόδοξοι ἐπίτροποι Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν Ἑνετοκρατίαν, Κρητολογία, τεῦχ. 7, 1978, σσ. 73 - 74.

— Μητρόπολις Ἐφέσου, ἐπαρχία Ἀσίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ΕΕΒΣ ΜΓ', 1977 - 78, σσ. 5 - 119 + 1 χάρτ.

— Ἐφεσιακῶν συμπληρώματα, ΕΕΒΣ ΜΓ', 1977 - 78, σσ. 464 - 466.

Φιλιππαίου, Θ., Μητροπολίτου Μαντινείας καὶ Κυνουρίας, Τὰ «Τακτικὰ» καὶ ἡ ἐκκλησία Πελοποννήσου, Πρακτ. Α' Συν. Ἀρκ. Σπ., σσ. 183 - 190.

Χρυσοχοΐδη, Κρ. Κ., Τὸ μετόχι τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κεφαλονιὰ (τέλη 16ου αἰ.), ΚΧ 2, 1977, σσ. 195 - 214.

Η' — ΑΓΙΟΛΟΓΙΑ

Ἀγγελίδη, Χ., Τὸ μαρτύριο τῆς Ἁγίας Ἰουλιανῆς τῆς ἐκ Νικομηδείας, Βυζαντινὰ 9, 1977, σσ. 141 - 166.

Γιαννακοπούλου, Γ. Π., Ἀρκαδικὸν Λειμωνάριον. Ὁ Νεομάρτυς Ρωμανὸς ὁ Λακεδαιμόνιος, Γορτυνιακὰ 2, 1978, σσ. 236 - 240.

Δημητρακοπούλου, Φ. Α., Ἅγιος Βάκχος ὁ Νέος, ΕΕΦΣΠΑ 26, 1977 - 78, σσ. 331 - 363 + 4 πίν.

Καναβοῦ, Θεοφίλου, μητροπ. Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως, Συναξάριον καὶ Ἀκολουθία νεομαρτύρων ποὺ τιμῶνται εἰς Ἀρκαδίαν, Πρακτ. Α' Συν. Ἀρκ. Σπ., σσ. 15 - 27.

Κομίνη, Α. Δ., 'Αγιολογικὰ - ὑμνογραφικὰ εἰς 'Αγίαν Βαρβάραν ἐξ ἀφορμῆς ἐπιτοπίου λατρείας, Πρακτ. Α' Συν. 'Αρχ. Σπ., σσ. 30 - 34.

Παντελεήμονος, μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, "Αγιος Δημήτριος καὶ Θεσσαλονίκη, ΓΠ 60, 1977, σσ. 301 - 305.

Παπουτσάκη, Σ., 'Ο Νεομάρτυς Κύριλλος ὁ Θεσσαλονικεὺς κατὰ τὸ ἀθωνιτικὸν χειρόγραφον 3881 (Μονῆς Διονυσίου 347), ΓΠ 60, 1977, σσ. 201 - 210.

Stylianou, A. and J., St. Hilarion the Great in Paphos, Cyprus, ΚΣ 41, 1977, σσ. 1 - 5 + 10 πίν.

Σχίζα, Θ., 'Ακολουθία τοῦ 'Οσίου καὶ Θεοφόρου Πατρὸς ἡμῶν Νόμωνος τοῦ Θαυματουργοῦ, ΚΣ 41, 1977, σσ. 23 - 46.

— 'Ακολουθία τοῦ προφήτου 'Αββακοὺμ καὶ τοῦ 'Οσίου 'Αββακοὺμ τοῦ ἐν τῷ ὄρει τῆς Καλαμιθίας ἀσκήσαντος, ΚΣ 42, 1978, σσ. 1 - 34.

Τωμαδάκη, Ν. Β., 'Ο ὅσιος 'Ιωάννης ὁ Ξένος καὶ οἱ ἐν Κρήτῃ ἀσκηταὶ οἱ κατὰ τὰς παραδόσεις τοξευθέντες ὡς ζῷα, 'Αθηνᾶ ΟϚ', 1976 - 77, σσ. 343 - 353.

Θ' — ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ - ΤΕΧΝΗ

'Αγραφιώτη, Δ. Κ., 'Ο Χιονιαδίτης ἁγιογράφος Μιχαὴλ Ζῆκος κι ἡ συντροφιά του στὸ Μεταξοχώρι 'Αγιᾶς, ΗΕ 26, 1977, σσ. 507 - 521.

'Αντουράκη, Γ., Αἱ Μοναὶ Μυριοκεφάλων καὶ Ρουστίκων μετὰ τῶν παρεκκλησίων αὐτῶν. Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Κρήτης. Διδακτορικὴ διατριβή, 'Αθῆναι 1977, 8ον, σσ. 196 + 60 πίν.

'Αποστόλου, Μ., Τὸ κάστρο τῆς 'Αντιπάρου. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν ὀχυρωμένων μεσαιωνικῶν οἰκισμῶν τοῦ Αἰγαίου, 'Αθῆναι 1978, 4ον, σσ. 136.

'Αρφαρᾶ, Μ., Βυζαντινὴ 'Αρχιτεκτονικὴ καὶ λαϊκὴ παράδοση. 'Εκκλησάκια τῆς Ρόδου, Τόμος Α', 'Αθῆναι 1978, 8ον, σσ. 80.

Βαμπούλη, Π., Βυζαντινὴ Διακοσμητική, 'Αθῆναι 1977, 4ον, σσ. ν' + 184 + *κ'.

Βελισσαρίου, Π., 'Επιγραφικὸν χάραγμα μὲ τὸ ἐπώνυμον Πουλῆς, Γορτυνιακὰ 2, 1978, σσ. 295 - 302.

Βράνου, Ι., μοναχοῦ, Θεωρία 'Αγιογραφίας, Θεσσαλονίκη 1977, 8ον, σσ. 410.

Galavaris, G., A Bread Stamp from Sinai and its relatives, JÖB 27, 1978, σσ. 329 - 342 + 4 πίν.

Γκιολέ, Ν., 'Ο ναὸς τοῦ 'Αγίου 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου Γαρδενίτσας Μέσα Μάνης, ΛΣ 3, 1977, σσ. 36 - 83.

Γλέζου, Π., 'Η Μονὴ 'Αγάθωνος. Ταξιδιωτικό, ΝΕ 101, 1977, σσ. 314 - 316.

Γριτσοπούλου, Τ., Χριστιανικὰ μνημεῖα Πραστοῦ, Πελοποννησιακὰ ΙΒ', 1976 - 77, σσ. 168 - 213 + 10 πίν.

Δάκαρη, Σ., Τὸ κάστρο τῶν Ρωγῶν, Δωδώνη 6, 1977, σσ. 201 - 234 + 10 πίν.

Δημακοπούλου, Ι.Ε., Τὰ σπίτια τοῦ Ρεθέμνου. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς ἀναγεννησιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Κρήτης τοῦ 16ου καὶ τοῦ 17ου αἰώνα, 'Αθῆναι 1977, 4ον, σσ. ις' + 320 + 160 πίν.

Δημητροκάλλη, Γ., Οἱ ἀνεμόμυλοι τῶν βυζαντινῶν, Παρνασσὸς 20, 1978, σσ. 141 - 144.

— Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ θέματος τῆς φτερωτῆς ψυχῆς τῆς Παναγίας. (Μιὰ χαλκογραφικὴ πλάκα τῆς Βιβλιοθήκης Δημητσάνας), Γορτυνιακὰ 2, 1978, σσ. 385 - 393.

Δρανδάκη, Ν. Β., Περίπατος στὸ Μυστρᾶ, ΝΕ 101, 1977, σσ. 442 - 446.

Δρανδάκη, Ν. Β., Πόκος ἢ Νεφέλη; 'Ασυνήθιστη λεπτομέρεια τῆς παραστάσεως τοῦ Εὐαγγελισμοῦ στὴ βυζαντινὴ εἰκονογραφία, ΕΕΦΣΠΑ 26, 1977 - 78, σσ. 258 - 267 + 3 πίν.

Θέμελη, Χ., μητροπολίτου Μεσσηνίας, 'Η σταυροπηγιακὴ ἐπιγραφὴ τῆς ἐν Μεσσηνίᾳ 'Ιερᾶς Μονῆς Δημιόβης, Θεολογία 49, 1978, σσ. 242 - 256 + 4 πίν. (σσ. 257 - 260).

Iliopoulou-Rogan, Th., Quelques Fresques caractéristiques des églises Byzantines du Magne, Byzantion 47, 1977, σσ. 199 - 211 + 6 πίν.

Καδιανάκη, Ε., Οἱ βυζαντινὲς ἐκκλησίες τῆς ἐπαρχίας Βιάννου καὶ οἱ τοιχογραφίες των, 'Αμάλθεια 8, 1977, σσ. 91 - 92.

Καζανάκη, Μ., Εἰδήσεις γιὰ τὸ ζωγράφο Θωμᾶ Μπαθᾶ (1554 - 1599) ἀπὸ τὸ νοταριακὸ ἀρχεῖο τῆς Κέρκυρας, ΔΙΑ 1, 1977, σσ. 124 - 138.

Kalavrezou-Maxeiner, Ioli, The Portraits of Basil I in Paris. gr. 510, JÖB 27, 1978, σσ. 19 - 24 + 2 πίν.

Καλοκύρη, Κ., 'Η ναοδομία καὶ ἡ σύγχρονη τέχνη. 'Αρχιτεκτονικὴ - Ζωγραφική, Θεσσαλονίκη 1978, 12ον, σσ. 310.

Κατσαρᾶ, Μ., Περιστερεῶνες τῆς Τήνου, ΕΕΚΜ 10, 1974 - 78, σσ. 587 - 612.

Κατσαροῦ, Β., 'Η κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὴν περιοχὴ 'Αμαδερὸς τῆς Βόνιτσας, 'Ελληνικὰ 30, 1977 - 78, σσ. 424 - 433.

Κοντογιάννη, Σ., 'Ο ἐν Κερκύρᾳ Ναὸς τῆς Παναγίας τῶν Ξένων, Θεολογία 48, 1977, σσ. 614 - 630 καὶ 49, 1978, σσ. 168 - 184 + πίν.

Κωνσταντουδάκη, Μ. Γ., Νέα ἔγγραφα γιὰ ζωγράφους τοῦ Χάνδακα (ΙϚ' αἰ.) ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Δούκα καὶ τῶν Νοταρίων τῆς Κρήτης, Θησαυρίσματα 14, 1977, σσ. 157 - 198.

Λεντάκη, Α., Οἱ ἱερεῖς καὶ ἁγιογράφοι 'Εμμανουὴλ καὶ 'Αντώνιος Σκορδίλης, Κιμωλιακὰ 7, 1977, σσ. 333 - 370.

Λοΐζου, Λ., Βυζαντινὰ μοναστήρια καὶ παραδοσιακοὶ οἰκισμοὶ στὴ Βουλγαρία, 'Αθῆναι 1977, 8ον, σσ. 64.

Μαδεράκη Σ. Ν., Προεικονίσεις τῆς Θεοτόκου καὶ τῆς 'Ενσαρκώσεως τοῦ Λόγου στὴν ἐκκλησία τοῦ 'Αγίου Θεοδώρου στὸ χωριὸ Μερτὲς Σελίνου, ΥΠ 1, 1978, σσ. 59 - 104.

Μοσχοπούλου, Γ. Ν., 'Ανέκδοτα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ τέχνη στὴν Κεφαλονιὰ (17ος - 19ος αἰ.). ('Αγιογράφοι - ξυλογλύπτες - ἀργυρογλύπτες), ΚΧ 2, 1977, σσ. 215 - 265 + 27 πίν.

Μουτσοπούλου, Ν. Κ., Συμβολὴ στὴ βιβλιογραφία τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς, Θεσσαλονίκη 1978, 8ον, σσ. 64.

Μοσχονᾶ, Ν., Σχόλιο πάνω σὲ μιὰ λατινικὴ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ φρούριο τοῦ 'Αγίου Γεωργίου τῆς Κεφαλονιᾶς, ΚΧ 1, 1976, σσ. 227 - 229.

Μουρίκη, Ν., Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Σωτήρα κοντὰ στὸ 'Αλεποχώρι τῆς Μεγαρίδος, 'Αθήνα 1978, 4ον, σσ. 94 + 80 πίν.

Μπούρα, Χ., Σημείωμα σὲ σχέση μὲ κάποιες ἐπιγραφὲς στὸ καθολικὸ τῆς Νέας Μονῆς [Χίου], Χιακὰ Χρονικὰ 9, 1977, σσ. 4 - 5.

Bouras, L., Two Byzantine Puteals with Dragon Representations, JÖB 27,1978, σσ. 323 - 326 + 2 πίν.

Νικήτα-Σκαρτάδου, Β., Τὸ μοναστήρι τῆς Μπουνάσιας καὶ τὰ λιθανάγλυφά του, Μακεδονικὰ 17, 1977, σσ. 212 - 234.

Ξυγγοπούλου, Α., 'Η Παλαιοχριστιανικὴ τοιχογραφία τῆς ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς Θεσσαλονίκης, Βυζαντινὰ 9, 1977, σσ. 409 - 417 + 6 πίν.

Ξυγγοπούλου, Α., La personification d'avril dans un manuscrit grec d'Ohrid, Zograf 7, Beograd 1977, σσ. 73 - 74 + 2 πίν.

Oikonomides, N., The Mosaic Panel of Constantine IX and Zoe in Saint Sophia, RÉB 36, 1978, σσ. 219 - 232 + 4 πίν.

Ὀλυμπίου, Ν., Τὰ ἱερὰ κειμήλια τῆς Μονῆς Προφήτου Ἠλιού Παρνασσίδος, Θεολογία 48, 1977, σσ. 121 - 140 + 26 πίν.

Ὀρλάνδου, Α., Ἡ Παλαιοπαναγιὰ τῆς Λακωνίας, Φιλ. Πρωτ. 34, 1977, σσ. 29 - 31.

— Τὸ Βαπτιστήριον τῆς Κῶ, Φιλ. Πρωτ. 35, 1978, σσ. 23 - 24.

Παζαρᾶ, Θ., Κατάλογος χριστιανικῶν ἀναγλύφων πλακῶν ἐκ Θεσσαλονίκης μὲ ζωομόρφους παραστάσεις, Βυζαντινὰ 9, 1977, σσ. 23 - 95 + 33 πίν.

Παλιούρα, Α., Ὁ ζωγράφος Γεώργιος Κλόντζας (1540 ci - 1608) καὶ αἱ μικρογραφίαι τοῦ κώδικος αὐτοῦ, Ἀθῆναι 1977, 4ον, σσ. 292 + 422 πίν.

Pallas, D., Les monuments paléochrétiens de Grèce découverts de 1959 à 1973, Città del Vaticano 1977, σσ. 332 + 203 πίν. [Sussidi allo Studio delle Antichità Cristiane, 5].

— Une note sur la decoration de la chapelle de Haghios Basileios de Sinasos, Byzantion 48, 1978 σσ. 208 - 225 + 1 πίν.

Παπᾶ, Ἀ., μητροπολίτου Ἑλενουπόλεως, Περὶ τῶν θρησκευτικῶν πινάκων τοῦ Χαριλάου Ξανθοπούλου, Θεολογα 48, 1977, σσ. 225 - 239 + 8 πίν.

Παπαγιάννη, Α., Μαντινειακὰ Μοναστήρια, Ἀθῆναι 1977, 8ον, σσ. ιϛ' + 734.

Παπαδάκη, Μ., Βώσακος. Τὸ σταυροπήγιο μοναστήρι τοῦ Ρεθέμνου, Ἀμάλθεια 8, 1977, σσ. 345 - 358.

Παπαδάκη, Μ., Τὸ μοναστήρι τοῦ Πρέβελη στὴν Κρήτη, Ἀθήνα 1978.

Παπαζώτου, Θ., Ἡ λατρευτικὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας Φανερωμένης στὴ Βέροια, Μακεδονικὰ 18, 1978, σσ. 207 - 218 + 1 πίν.

Παπαϊωάννου, Κ., Τὰ ἑλληνικὰ μοναστήρια σὰν ἀρχιτεκτονικὲς συνθέσεις. Διδακτορικὴ διατριβὴ ὑποβληθεῖσα εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μετσόβειον Πολυτεχνεῖον, Ἀθῆναι 1977, 4ον, σσ. 130.

Πατεράκη, Μ., Ἀσώματος (περιοχῆς Ἀρχανῶν). Μιὰ βυζαντινὴ ἐκκλησία ἱστορημένη τὸ 1310, Ἀμάλθεια 8, 1977, σσ. 211 - 218.

— Τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Μιχαὴλ Ἀρχαγγέλου Φουρνῆς, Ἀμάλθεια 8, 1977, σσ. 245 - 252.

Πελεκανίδη, Σ., Μελέτες παλαιοχριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 1977, 4ον, σσ. xii + 502 + πίν. [Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου — 174] - [ἀνατύπωσις 29 δημοσιευμάτων].

Σαρδέλη, Κ., Θεοφάνης ὁ Ἕλληνας, Ἀθῆναι 1978, 4ον, σσ. 292 + 81 πίν.

Σκιαδᾶ, Τ., Ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὸ Γαλαξείδι, Ἀθήνα 1977, 8ον, σσ. 50.

Τούρτα, Α., Ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα στὴ Μονὴ Βλατάδων, Κληρονομία 9, 1977, σσ. 133 - 153 + 6 πίν.

Τσάμη, Δ. Γ, Εἰκονογραφικὲς μαρτυρίες γιὰ τὸν Ἅγιο Φιλόθεο Κόκκινο, πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ΕΕΘΣΠΘ 22, 1977, σσ. 35 - 42 + 9 πίν. (σσ. 43 - 51).

Τσαπαρλῆ, Ε., Τρεῖς μεταβυζαντινοὶ ξυλόγλυπτοι ἄμβωνες ἀπὸ τὴν Ἤπειρο, Παρνασσὸς 20, 1978, σσ. 561 - 576.

Τσιγαρίδα, Ε., Τοιχογραφίες καὶ εἰκόνες τῆς Μονῆς Παντοκράτορος Ἁγίου Ὄρους, Μακεδονικὰ 18, 1978, σσ. 181 - 206 + 24 πίν.

Τυπάλδου-Λασκαράτου, Ι. Γ., Ἑραλδικὰ μνημεῖα τῆς οἰκογενείας Πυλαρινοῦ Κεφαλληνίας, ΚΧ 1, 1976, σσ. 157 - 167 + 5 εἰκόνες.

Φαράντου, Γ., Βυζαντινὲς καὶ Μεταβυζαντινὲς ἐκκλησίες στὶς περιοχὲς τῶν χωριῶν Λιχάδα, Γιάλτρα, Αἰδηψὸς (Ληψὸς) καὶ Ἅγιος τῆς Β. Εὐβοίας, ΑΕΜ 21, 1977, σσ. 133 - 158 + 32 πίν.

Χατζηδάκη, Μ., Τὸ ἔργο τοῦ Θωμᾶ Βαθᾶ ἢ Μπαθᾶ καὶ ἡ divota maniera greca, Θησαυρίσματα 14, 1977, σσ. 239 - 250 + 11 πίν.

Χατζηφώτη, Ι. Μ., Ἡ Ἱερὰ Μονὴ Πανορμίτου Σύμης, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 160.

— Φώτης Κόντογλου ὁ Μεταβυζαντινός, Φιλ. Πρωτ. 35, 1978, σσ. 65 - 75 [καὶ αὐτοτελῶς, Ἀθῆναι 1978, 16ον, σσ. 48]·

— Φώτης Κόντογλου. Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 400.

Ι' — ΔΙΚΑΙΟΝ

Ἀλεξιάδη, Μ., Ἐθιμικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ πλειστηριασμοί, Δωδώνη 6, 1977, σσ. 397 - 405.

Ἀποστολοπούλου, Δ., Τὸ Μέγα Νόμιμον. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ μεταβυζαντινοῦ δημοσίου δικαίου, Ἀθῆναι 1978, 12ον, σσ. 136.

Γκίνη, Δ. Σ., Περίγραμμα Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου (Συμπλήρωμα δεύτερον), ΕΕΒΣ ΜΓ', 1977 - 78, σσ. 152 - 187.

Μάτση, Ν. Π., Περὶ τὴν κριτικὴν τοῦ Συντάγματος τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη. Συμβολὴ πρώτη, Ἀθῆναι 1979, 8ον, σσ. 7.

Michaelidès-Nouaros, G., Quelques remarques sur le pluralisme juridique en Byzance, Βυζαντινὰ 9, 1977, σσ. 419 - 446.

Παπαστάθη, Χ. Κ., Τὸ νομοθετικὸν ἔργον τῆς Κυριλλομεθοδιανῆς ἱεραποστολῆς ἐν Μεγάλῃ Μοραβίᾳ, Θεσσαλονίκη 1978, 12ον, σσ. 144 + 1 χάρτης [Ἑλληνικὴ Ἑταιρεία Σλαβικῶν Μελετῶν - 2].

Πεντογάλου, Γ. Η., Νοταριακὸ ἀντίγραφο καταλόγου τοῦ ΙΕ' αἰώνα γιὰ δωρητὲς καὶ κτήματα τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὸ Ρίφι τῆς Κεφαλονιᾶς, ΚΧ 2, 1977, σσ. 45 - 59 + 2 πίν.

Simon, D.-Trojanos Sp., Eklogadion und Ecloga privata aucta, Fontes Minores II [= Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, 3], Frankfurt/M 1977, σσ. 47 κ.ἑξ.

Τζωρτζάτου, Β. Δ., Μητροπολίτου Κίτρους, Ἡ Δικονομία τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Σερβίας μετὰ ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως, Θεολογία 49, 1978, σσ. 635 - 671.

Φλογαΐτη, Σ., Ἡ ρήτρα «κυρὰ καὶ νοικοκυρὰ» στὶς διαθῆκες τοῦ ἀρχειοφυλακείου Λευκάδας, ΕΕΛΜ 4, 1977, 55 - 59.

Χριστοφιλοπούλου, Ἀν., Τὸ Ἑλληνικὸν ὀρθόδοξον Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον κατὰ τὰ ἔτη 1974 καὶ 1975, Θεολογία 48, 1977, σσ. 948 - 977.

ΙΑ' — ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀβέρωφ, Γ., Κυπριακοὶ Λαϊκοὶ χοροί, Λευκωσία 1978, 8ον, σσ. viii + 192 [Δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν 5].

Ἀναστασιάδη, Στ., Ἡ διδασκαλία τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν μὲ τὴ βοήθεια τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ τῶν νεοελληνικῶν παραδόσεων, Θεσσαλονίκη 1977, 8ον, σσ. 216.

Ἄγρα, Τ., Ὁ Πολίτης, ὁ Ἀποστολάκης καὶ τὰ δημοτικά μας τραγούδια, Φιλ. Πρωτ. 35, 1978, σσ. 173 - 175 [ἄρθρον τοῦ 1929].

Ἀμαργιανάκη, Γ., Ἡ Ρίμα τοῦ Μανέττα, ΕΚΛ 24 (1975 - 76), Ἀθῆναι 1977, σσ. 40 - 59.

Ἀντωνιάδη, Ξ., Ἡ Σκύρος στοὺς περιηγητὲς καὶ γεωγράφους: 1400 - 1900, Ἀθήνα 1977, 8ον, σσ. 256 [Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν - Παράρτημα τοῦ 21ου τόμου].

Ἀνωγειανάκη, Φ., Νεοελληνικὰ ἀερόφωνα. Τὸ σουραύλι χωρὶς τάπα στὴν ἐπαρχία Τριφυλίας, Ἐθνογραφικὰ 1, 1978, σσ. 105 - 108.

Βαρίκα - Μοσκόβη, Ε., Ἡ πρωτομαγιὰ στὴν Κάρπαθο, ΝΕ 101, 1977, σσ. 610 - 611.

Βασιλᾶ, Η., Ἱστορικὰ παιδικὰ τραγούδια τοῦ τόπου μας, ΗΕ 26, 1977, σσ. 389 - 392.

Γαβαλᾶ, Θ. Α. - Μοντιούδη, Θ. Σ., Ἡ κατοικία στὰ μεσαιωνικὰ χωριὰ τῆς Χίου, Χιακὰ Χρονικὰ 9, 1977, σσ. 6 - 17.

Γεωργάντζη, Π. Α., Ἀρχαῖοι καὶ σύγχρονοι Θρᾶκες. Ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν ἀρχαίων καὶ οἱ ρίζες τῶν σημερινῶν Θρακῶν, Ξάνθη 1978, 8ον, σσ. 142 + 1 χάρτης.

Γεωργίου, Τ., Ἡ μουσική μας παράδοση καὶ ἡ σύγχρονη ἑλληνικὴ μουσικὴ δημιουργία, Φιλ. Πρωτ. 34, 1977, σσ. 313 - 314.

Γιαγιάννου, Α., Ὁ κόσμος τοῦ Καραγκιόζη. Σκηνικά, Ἀθῆναι 1977.

Γιαννουλίδου, Κ., Ἀμόργινοι χιτῶνες, ΕΕΚΜ 10, 1974 - 78, σσ. 485 - 500.

Γκισδαβίδη, Α., Λαογραφικὰ τῆς Μακεδονίας, Ἀθῆναι 1977, 8ον, σσ. 112.

Γουὴλ - Μπαδιεριτάκη, Α., Ἡ παραδοσιακὴ φορεσιὰ τῶν Βρυσικῶν τῆς Θράκης καὶ τὰ κεντήματά της, Ζυγός, τεῦχ. 25, 1977, σσ. 75 - 79.

— Ἡ γυναικεία παραδοσιακὴ φορεσιὰ ἀπὸ τὸ Ἄκσεχιρ-Μπέρμπαντα τοῦ Ἰκονίου, ΝΕ 101, 1977, σσ. 184 - 187.

— Ἡ παραδοσιακὴ φορεσιὰ ἀπὸ τὸ Φατήρι Θεσπρωτίας καὶ τὰ κεντήματά της, ΗΕ 26, 1977, σσ. 77 - 80.

— Ἡ παραδοσιακὴ φορεσιὰ ἀπὸ τὸ Γιρομέρι Θεσπρωτίας καὶ τὰ κοσμήματά της, ΗΕ 26, 1977, σσ. 244 - 247 [τὰ 2 ἄρθρα καὶ αὐτοτελῶς, Ἰωάννινα 1977, 12ον, σσ. 40].

— Ἡ νεώτερη παραδοσιακὴ φορεσιὰ ἀπὸ τὸν Ἀσπρόπυργο Ἀττικῆς, ΝΕ 103, 1978, σσ. 461 - 467.

Γρηγοριάδη, Γ., Τὸ παιχνίδι στὸ Κάρς, ΑΠ 34, 1977 - 78, σσ. 177 - 190.

— Ἡ λαϊκὴ ἰατρικὴ στὸ Κάρς, ΑΠ 34, 1977 - 78, σσ. 191 - 203.

Δεμπόνου, Α., Μαγικὴ ἰατρικὴ στὴν Κεφαλονιά. Θεραπευτικὰ ξόρκια, ΚΧ 1, 1976, σσ. 192 - 206.

Δετοράκη, Θ., Παρατηρήσεις στὰ τραγούδια τοῦ Μεμέτακα, Ἀμάλθεια 8, 1977, σσ. 253 - 260.

— Ὁ Στέφανος Ξανθουδίδης ὡς λαογράφος, Ἀμάλθεια 9, 1978, σσ. 251 - 259.

— Ἡ ἀδελφοποιΐα στὴν Κρήτη, Κρητολογία, τεῦχ. 7, 1978, σσ. 131 - 151.

Δευτεραίου, Κ., Ὁ ἄρτος κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν τελευτήν, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 254.

Δημητροκάλλη, Γ., Τὸ ἀνακάλημα νεκροῦ σ᾽ ἕνα διήγημα τοῦ Βιζυηνοῦ, Παρνασσὸς 20, 1978, σσ. 503 - 509.

Διατσίντου - Ρουσάλη, Σ., Λαογραφία Λεωνιδίου, Ἀθήνα 1977, 8ον, σσ. 210.

Δραγούμη, Μ., Δείγματα δημοτικῆς μουσικῆς ἀπὸ τὴν Ἰωνία σὲ δίσκους τοῦ 1930, ΔΚΜΣ 1, 1977, σσ. 267 - 287.

Εὐκαρπίδου, Ε., Οἱ Καραγκιοζοπαῖχτες, ΝΕ 102, 1977, σσ. 1020 - 1027.

Ζαχαρίου, Κ., Συμαϊκὴ ἐθιμογραφία ἀπὸ τὴ Μεγάλη Σαρακοστὴ καὶ τὸ Πάσχα, Συμαϊκὰ 3, 1977, σσ. 250 - 276.

Ζηνέλη, Δ., Λαογραφικὲς παρατηρήσεις στὸ χωριὸ Εὐαγγελισμὸς (Δράμεσι) τῆς Καρύστου, ΑΕΜ 21, 1977, σσ. 280 - 282.

Ζούρου, Φ., Λεσβιακὰ παραμύθια. Πρόλογος καὶ σχόλια Μ. Μερακλῆ, Ἀθήνα 1978.

Ζωγράφειος Ἀγών, ἤτοι μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ζῶντα ἐν τῷ νῦν Ἑλληνικῷ λαῷ, Ἀθῆναι 1978, 4ον, σσ. 450 + 88 [ἀνατύπωσις εἰς ἕνα τόμον τῆς διτόμου ἐκδόσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, Κωνσταντινούπολις 1891 καὶ 1896 ἀντιστοίχως].

Ἠμέλλου, Σ., Τὸ ἄγγελμα τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τραγούδια τῆς Θράκης, ΕΚΛ 24 (1975 - 76), Ἀθῆναι 1977, σσ. 3 - 10.

— Εἰκόνες ἁγίων δεσμευόμεναι, ΕΚΛ 24 (1975 - 76), Ἀθῆναι 1977, σσ. 60 - 64.

— Μὲ ἀφετηρία ἕνα σπάνιο δημοτικὸ τραγούδι τῆς Σύμης. Τὸ θαῦμα τῆς ἀναβλαστήσεως ξεροῦ δαυλοῦ, Συμαϊκὰ 3, 1977, σσ. 40 - 56.

— Δημοτικὰ τραγούδια τῆς Κιμώλου, Κιμωλιακὰ 7, 1977, σσ. 209 - 332.

Θωμᾶ, Γ., Τὸ σπίτι - προίκα στὶς Β. Σποράδες. (Ἀπὸ ἀνέκδοτο κείμενο τοῦ 1825), ΑΕΜ 21, 1977, σσ. 125 - 132.

Κακούρη, Κ., Χορὸς καὶ πομπὴ τοῦ Ἅη-Γιώργη (στὴ Νεστάνη τῆς Ἀρκαδίας), Ἐθνογραφικὰ 1, 1978, σσ. 93 - 104.

Κακριδῆ, Ι. Θ., Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες στὴ νεοελληνικὴ λαϊκὴ παράδοση, Ἀθήνα 1978, 12ον, σσ. 112 [μετάφρασις τοῦ J. Th. Kakridis, Die Alten Hellenen im neugriechischen Volksglauben, Heimeran Verlag, München 1966].

Καρανικόλα - Χριστοφῆ, Α., Συμαϊκὲς προσευχές, Συμαϊκὰ 3, 1977, σσ. 244 - 247 (εἰς τὰς σσ. 247 - 249 δημοσιεύονται παρατηρήσεις εἰς τὰς ἀνωτέρω προσευχὰς ὑπὸ Γ. Ν. Αἰκατερινίδου).

Κατσουροῦ, Α., Καματερός, Συμαϊκὰ 3, 1977, σσ. 109 - 114.

— Ἡ Ρίμα τοῦ καπετὰν Μανέττα, Κιμωλιακὰ 7, 1977, σσ. 97 - 143 [πρώτη δημοσίευσις Λαογραφία 18, 1959, σσ. 432 - 468].

Κεσίσογλου, Ι., Τὸ Λινόλαδο. Ἡ διαδικασία παραγωγῆς του στὴν Καππαδοκία, ΔΚΜΣ 1, 1977, σσ. 289 - 297.

Κεφαλληνιάδη, Ν., Ἡ παλιὰ γυναικεία φορεσιὰ τῶν Κυκλάδων (μιὰ συμβολὴ στὴν πληρέστερη ἔρευνά της), Κιμωλιακὰ 8, 1978, σσ. 98 - 156 + 16 πίν.

— Ποιμενικὰ Νάξου. Ἐπιτόπιοι συνήθειαι ἐξ ἀνεκδότων ἐγγράφων, ΕΕΚΜ 10, 1974 - 78, σσ. 407 - 455.

Κλιάφα, Μ., Παραμύθια τῆς Θεσσαλίας, Ἀθήνα 1977, 8ον, σσ. 208.

Κοντομίχη, Π., Ἀγροτικὲς ἐργασίες. Λαογραφικὰ Λευκάδος, ΕΕΛΜ 4, 1977, σσ. 29 - 54.

Κορρέ, Κ., Νεοελληνικὴ «Θησηΐς», Ἀθηνᾶ ΟϚʹ, 1976 - 77, σσ. 166 - 181.

— Ὁ λαογραφικὸς πλοῦτος στὰ «κρητικὰ» ἔργα τοῦ Καζαντζάκη, ΝΕ 102, Χριστούγεννα 1977, σσ. 155 - 165.

— Δείγματα κρητικῆς νεοελληνικῆς λαϊκῆς τέχνης, Φιλ. Πρωτ. 35, 1978, σσ. 303 - 304.

— Νεοελληνικὸς κεφαλόδεσμος, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 150. [Αἱ σελίδες 1 - 62 εἰς πρώτην δημοσίευσιν ἐν ΝΕ 102, 1977, σσ. 1060 - 1067, 1155 - 1159, 1210 - 1214, 1283 - 1291, 1370 - 1374, 1438 - 1448, 1509 - 1513].

— Ἡ ἀνθρωπίνη κεφαλὴ θέμα ἀποτρεπτικὸ στὴ νεοελληνικὴ λαϊκὴ τέχνη. Διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθῆναι 1978, 4ον, σσ. 416.

Coulentianou, J., The goat - dance of Skyros, Athens 1977, 4ον, σσ. 64.

Κυπριανοῦ, Χ., Κυπριακὲς σελίδες, Λευκωσία 1978, 8ον, σσ. 116.

Κυριακίδου, Σ., Τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Συναγωγὴ μελετῶν. Ἐκδοτικὴ φροντίδα

Ἄλκη Κυριακίδου-Νέστορος, Ἀθήνα 1978, 12ον, σσ. λβ' + 400. [Ἐκδόσεις Ἑρμῆς : Νεοελληνικὰ Μελετήματα 3].

Κυριακίδου-Νέστορος, Α., Ἡ θεωρία τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας. Κριτικὴ ἀνάλυση, Ἀθήνα 1978, 8ον, σσ. 240.

Κωστάκη, Θ., Τὸ Μιστὶ Καππαδοκίας, Ἀθῆναι 1977.

Λαζαρίδη, Κ. Π., Ἀπὸ τὰ λαογραφικὰ τοῦ χωριοῦ μου (Κουκουλιοῦ - Ζαγοριοῦ). Παραδοσιακὰ ἔθιμα σύμφωνα μὲ τὸ ἑορτολόγιο καὶ τοὺς μῆνες, ΗΕ 26, 1977, σσ. 706 - 719, 925 - 937.

Λαμψίδου, Ο., Μελῳδίαι δημωδῶν ᾀσμάτων καὶ χορῶν τῶν Ἑλλήνων Ποντίων, Ἀθῆναι 1977, 8ον, σσ. 264 [Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν. Περιοδικοῦ «Ἀρχεῖον Πόντου» Παράρτημα 9].

Λουκάτου, Δ., Κεφαλληνιακὲς παραλλαγὲς τοῦ τραγουδιοῦ τῆς μητροπροδομένης κόρης, ΚΧ 1, 1976, σσ. 174 - 191 [πβλ. ΚΧ 2, 1977, σσ. 289 - 290 συμπλήρωμα ἀναδρομικό].

— Εἰσαγωγὴ στὴν ἑλληνικὴ λαογραφία, Ἀθῆναι 1977, 12ον, σσ. 354.

Λώλη, Ν. Β., Τὸ φίλεμα τοῦ Πηγαδιοῦ. Πρωτοχρονιάτικα ἔθιμα, ΗΕ 26, 1977, σσ. 720 - 722.

— Τὸ πάντρεμα τῆς φωτιᾶς (χριστουγεννιάτικα ἔθιμα), ΗΕ 26, 1977, σσ. 921 - 924.

Μέγα, Γ., Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν λαογραφίαν. Ἔκδοσις τρίτη, Ἀθῆναι 1978, 12ον, σσ. 264.

Μηλιατζίδου, Ἰωάννου, Ε., Χαλκευτικὴ καὶ χάλκινα σφυρήλατα σκεύη, ΗΕ 26, 1977, σσ. 39 - 57, 232 - 243.

Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, Μαρίας, Ἅγιος Φίλιππος. Λαϊκὴ παράδοση καὶ λατρεία, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 172 + κβ' [διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ].

Μιχαὴλ-Δέδε, Μ., Ἀρβανίτικα τραγούδια. Σειρὰ Α', Ἀθήνα 1978, 12ον, σσ. 136.

— Τὰ τραγούδια καὶ οἱ χοροὶ τῶν Ἀναστενάρηδων, Θρακικὰ 1, 1978, σσ. 75 - 129.

Μπάδα-Τσομώκου, Κ., Ἡ συμβολικὴ σημασία τῆς γενειάδας στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, Δωδώνη 6, 1977, σσ. 377 - 396.

Μπαμπούνη, Χ., Λαογραφικὰ τῆς νήσου Μήλου, ΕΕΚΜ 10, 1974 - 78, σσ. 231 - 241.

Μπέττη, Σ., Ἡ Κοβίλιανη. Τὸ χωριό, οἱ Γοργόληδες, τὸ σχολεῖο τους, ΗΕ 26, 1977, σσ. 667 - 689, 876 - 889 καὶ 27, 1978, σσ. 13 - 20, 204 - 216, 409 - 422, 594 - 603.

Νάνου-Σκοτεινιώτη, Α., Μακρινίτσα, Ἀθῆναι 1977, 12ον, σσ. 160.

Οἰκονομάκη-Παπαδοπούλου, Γ., Ἀργυρᾶ ἀντικείμενα τοῦ Μουσείου Μετσόβου, Ἐθνογραφικὰ 1, 1978, σσ. 109 - 128.

Οἰκονομίδου, Δ., Ἔννοια καὶ σκοπὸς τῆς Λαογραφίας, ΕΚΛ 24 (1975 - 76), Ἀθῆναι 1977, σσ. 11 - 39.

Παπαδάκη, Μ., Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς γεωργίας καὶ τῆς ἀμπελουργίας τῆς Κρήτης στὸ 15ο καὶ 16ο αἰώνα, Κρητολογία, τεῦχ. 4, 1977, σσ. 5 - 25.

— Οἱ τροφὲς τῶν κρητικῶν τὸ 15ο καὶ 16ο αἰώνα, Κρητολογία, τεῦχ. 7, 1978, σσ. 49 - 72.

Παπαδοπούλλου, Θ., Ἡ τυπολογικὴ πραγμάτευση τοῦ μύθου, ΕΚΕΕ VIII, 1975 - 77, σσ. 1 - 44.

Παπαμιχαήλ, Μ., Οἱ πανηγυρισμοὶ τοῦ Πάσχα στὴ Σύμη τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, Συμαϊκὰ 3, 1977, σσ. 294 - 299.

Παπαμιχαὴλ-Κουτρούμπα, Ἀ., «Γυναῖκες γάλακτος ... ἐστερημέναι», ΕΕΒΣ ΜΓ', 1977 - 78, σσ. 263 - 277.

Παπανδρέου, Α. Α., Ἐθνικὲς Παραδόσεις. Διδάγματα καὶ ὑποχρεώσεις, Ἰλισὸς 22, 1977, σσ. 304 - 310.

Παπαντωνίου, Ἰ., Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς γυναικείας ἑλληνικῆς παραδοσιακῆς φορεσιᾶς, Ἐθνογραφικὰ 1, 1978, σσ. 5 - 92.

Paraskévopoulou, M., Recherches sur les traditions des fêtes religieuses populaires de Chypre, Λευκωσία 1978.

Πέτσα, Φ. Μ., Πιὲ νερό, φάϊ χιόν', ΗΕ 27, 1978, σσ. 27 - 28.

Πιτυκάκη, Γ., Ἡ ἀρχικὴ προέλευση τῶν Κρητῶν, Ἀμάλθεια 9, 1978, σσ. 316 - 318.

Ρόζου, Ε., Ὁ Αἰγαιοπελαγίτικος πολιτισμὸς στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 64.

Ρωμαίου, Κ., Λαογραφικὰ Θέματα, Ἀθήνα 1977, 8ον, σσ. 152.

— Ὁ Καζαντζάκης καὶ ὁ λαϊκὸς πολιτισμὸς τῆς Κρήτης, ΝΕ 102, Χριστούγεννα 1977, σσ. 74 - 77.

— Παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Ἀθήνα 1978, 8ον, σσ. 240.

Σανουδάκη, Α., Λαογραφικὸ σχεδίασμα, Ἀμάλθεια 8, 1977, σσ. 107 - 120.

Σκανδάλη, Χ., Δημοτικὰ τραγούδια Κρυφοβοῦ καὶ Πεστῶν Ἰωαννίνων (λαογραφικὴ συλλογή), ΗΕ 26, 1977, σσ. 379 - 383, 557 - 561, 915 - 920 καὶ 27, 1978, σσ. 29 - 35, 253 - 259.

— Ἡ λαϊκὴ λατρεία περιοχῆς Κρυφοβοῦ καὶ Κουκλεσίου Ἠπείρου, ΗΕ 27, 1978, σσ. 623 - 632, 843 - 852, 1006 - 1017 (συνεχ.).

Σορδίνα, Α., Ἡ παπυρέλλα, Ἕνα πρωτόγονο μέσο ναυσιπλοΐας στὴ δυτικὴ Κέρκυρα, ΔΙΑ 1, 1977, σσ. 171 - 184.

Σταθάκη-Κούμαρη, Ρ., Κατάλογος κρητικῶν ὑφαντῶν, Κρητολογία, τεῦχ. 4, 1977, σσ. 113 - 122.

Στασινοῦ, Ν. Β., Ἀπὸ τὴν ἐγκυμοσύνη ὡς τὸ σαράντισμα (Παλαιὰ ἔθιμα τῆς περιοχῆς Ξηροβουνίου καὶ Τζουμέρκων), ΗΕ 26, 1977, σσ. 538 - 556.

Τατσιοπούλου, Λ. Α., Λαογραφικὰ Κομποτίου Ἄρτης. Τοπικοὶ παραδοσιακοὶ λαϊκοὶ χοροί, ΗΕ 26, 1977, σσ. 393 - 395.

— Ὁ Τζουμερκιώτικος χορὸς «Καγκελλάρι», ΗΕ 26, 1977, σσ. 912 - 914.

— Λαογραφικὰ Κομποτίου Ἄρτης (τοπικὰ παραδοσιακὰ λαϊκὰ παιγνίδια) ΗΕ 27, 1978, σσ. 236 - 242, 433 - 440.

Τζουγανάτου, Ν., Πρωτοχρονιάτικα κάλαντα τῆς Κεφαλονιᾶς, Παρνασσὸς 19, 1977, σσ. 82 - 98.

— Τὰ Μουσεῖα τῆς Κεφαλονιᾶς, Παρνασσὸς 20, 1978, σσ. 14 - 30.

Τολίδη, Γ., Ὁ τρύγος στὴν Ἀνατολικὴ Θράκη, Θρακικὰ 1, 1978, σσ. 53 - 65.

Τσουκνίδα, Γ., Δοξασίες γιὰ τὸ Γαλαξία στὴ Φθιώτιδα, Ἄνθρωπος 5, 1978, σσ. 178 - 185.

Τωμαδάκη, Ν. Β., Μουσικὴ Ἀκαδημία καὶ λαϊκὴ μουσική, Ἀμάλθεια 8, 1977, σσ. 88 - 90.

Φραγκάκι, Ε., Ἡ δημώδης ἰατρικὴ τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 278.

Φωτιάδη, Α., Καραγκιόζης ὁ πρόσφυγας, Ἀθῆναι 1977, 4ον, σσ. 524.

Χατζημιχάλη, Α., Ἡ ἑλληνικὴ λαϊκὴ φορεσιά, Ἀθῆναι 1977, 4ον, σσ. 400 + 1 χάρτ.

Χατζοπούλου, Γ., Ἡ λαϊκὴ ἰατρικὴ εἰς τὸ χωρίον Ἀντρεάντων Ἀμισοῦ Πόντου, ΑΠ 34, 1977 - 78, σσ. 204 - 247.

ΙΒ' — ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ - ΕΓΓΡΑΦΑ - ΕΝΤΥΠΑ - ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἁγία Λαύρα Καλαβρύτων Β' — Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς. 1. Κατάλογος ἐντύπων (1502 - 1943). Ἐπιμέλεια Δ. Πικραμένου-Βάρφη, Ἀθήνα 1978, 8ον, σσ. ιϛ' + 240.

Ἀποστολόπουλου, Φ. Δ., Τρία ἔγγραφα τοῦ κώδικα Ταβλουσοῦν τῆς Καππαδοκίας : 1 αὐτοκρατορικὸ βεράτι καὶ 2 ἐπιστολὲς τοῦ Παϊσίου, Μητροπολίτου Καισαρείας, ΔΚΜΣ 1, 1977, σσ. 217 - 239.

Ἀραμπατζῆ, Π. Α., Αἱ μεμβράναι τῆς Κορίστης Εὐρυτανίας τὸ πρῶτον νῦν ἐκδιδόμεναι, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 224.

Atsalos, B., La terminologie médiévale du livre dans ses rapports avec la description codicologique, PGB, σσ. 83 - 91.

Ἀρχεῖο Ἐγγράφων Σκύρου. Τεῦχ. 1. Ἐπιμέλεια Ξ. Α. Ἀντωνιάδη - Ι. Α. Χειλάρη, Ἀθῆναι 1977, 8ον, σσ. δ' + 48.

Vranoussis, L., Les imprimeries vénitiennes et les premiers livres grecs, Atti del II Convegno internazionale di storia di civiltà veneziana, vol. II, Firenze 1977, σσ. 511 - 519.

Vranoussi, E., Contribution à l'étude de la paléographie diplomatique : les actes de Patmos, PGB, σσ. 435 - 449 + 9 Πίν. (σσ. 450 - 457).

— Note sur quelques actes suspects ou faux de l'époque byzantine, PGB, σσ. 505 - 510 + 7 πίν. (σσ. 511 - 517).

Γιανναροπούλου, Ι., Τὸ περιεχόμενον τοῦ κτητορικοῦ κώδικος τῆς παρὰ τὴν Στεμνίτσαν Μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (Χρυσοπηγῆς), Γορτυνιακά 2, 1978, σσ. 323 - 360.

Δετοράκη, Θ. Ἐ., Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς πόλεως Ἡρακλείου Κρήτης, ΕΕΒΣ ΜΓ', 1977 - 78, σσ. 188 - 229.

Δημητρακόπουλου, Φ. Α., Ὁ κῶδιξ 51 τῆς Μονῆς Δουσίκου, ΕΕΦΣΠΑ 25, 1974 - 77, σσ. 108 - 117 + 8 πίν. (σσ. 118 - 125).

Ἐλευθεριάδη, Κ. Α., (μὲ συμπληρώσεις Κ. Π. Κύρρη), Παλαιὰ ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὴν περιουσία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Χρυσορροϊατίσσης στὴ Λεμεσό, ΚΛ 10, 1978, σσ. 244 - 254.

Εὐαγγελάτου-Νοταρᾶ, Φ., Καταλογογράφησις τοῦ ἀρχείου Σπ. Λάμπρου, ΕΕΦΣΠΑ 25, 1974 - 77, σσ. 265 - 358.

Θεοφίλου, Μητροπολίτου Γόρτυνος - Μεγαλοπόλεως, Ἀναδίφησις τοῦ κτιτορικοῦ κώδικος τῆς Μονῆς Παναγίας τῆς Αἱμυαλοῦς, Γορτυνιακά 2, 1978, σσ. 7 - 16.

Ἰακώβου-Οἰκονόμου, Μ., Πέντε μικρασιατικὰ προικοσύμφωνα τοῦ ΙΘ' αἰώνα, ΔΚΜΣ 1, 1977, σσ. 137 - 167.

Καδᾶ, Σ., Εἰκονογραφημένο προσκυνητάριο τῶν Ἁγίων Τόπων (κωδ. 159 τῆς Μονῆς Γρηγορίου), Κληρονομία 9, 1977, σσ. 370 - 414 + 18 πίν.

Καλαμπόκη, Α., Εὑρετήριο καταλόγου χειρογράφων Βιβλιοθήκης Κοραῆ (Χίος), Χιακὰ Χρονικὰ 9, 1977, σσ. 59 - 90.

Καραθανάση, Α. Ε., Ἕνα ἀνέκδοτο ἔγγραφο τοῦ Κύριλλου Λούκαρη γιὰ τὸ Νικόδημο Μεταξᾶ (Δεκέμβριος 1628), ΚΧ 2, 1977, σσ. 78 - 82 + 1 πίν.

Καραπλῆ, Α., Κατάλογος τῶν παλαιῶν ἐκδόσεων τοῦ ἱστορικοῦ σπουδαστηρίου, ΕΕΦΣΠΑ 25, 1974 - 77, σσ. 423 - 455.

Κολυβᾶ-Καραλέκα, Μ., Ἄγνωστα στοιχεῖα (c. 1540 - 1578) γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Μονεμβασιώτη κωδικογράφου Γεωργίου Τρύφωνα, ΛΣ 3, 1977, σσ. 244 - 258.

Κορδώση, Μ., Ἑλληνικὰ παλαιότυπα στὴ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Βλατάδων, Κληρονομία 9, 1977, σσ. 154 - 167.

Κορινθίου, Ι., Οἱ ἑλληνικὲς ἐκδόσεις τοῦ τυπογραφείου τῆς Propaganda Fide, Παρνασσὸς 19, 1977, σσ. 247 - 262.

— Τὰ Φραγκοχιώτικα. Οἱ παράγοντες ποὺ συνέβαλαν στὴ γέννηση καὶ ἐπιβίωση τοῦ γραφικοῦ αὐτοῦ φαινομένου, Παρνασσὸς 20, 1978, σσ. 577 - 592.

Κύρρη, Κ. Π., Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς Λεμεσοῦ (1819, 1820), ΚΣ 42, 1978, σσ. 85 - 106.

Λαδᾶ, Γ., Τὰ πρῶτα τυπωμένα βιβλία βυζαντινῆς μουσικῆς, Ἀθῆναι 1978, 12ον, σσ. 32.

Lamberz, E. - Λίτσα, Ε. Κ., Κατάλογος χειρογράφων τῆς Βατοπεδινῆς Σκήτης Ἁγίου Δημητρίου, Θεσσαλονίκη 1978, 4ον, σσ. 134 + 14 πίν. [Πατριαρχικὸν Ἵδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν. Κατάλογοι ἑλληνικῶν χειρογράφων Ἁγίου Ὄρους 1.]

Λιάτα, Ε., Εἰδήσεις γιὰ τὴν κίνηση τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰώνα, Ὁ Ἐρανιστὴς 14, 1977, σσ. 1 - 35.

Μαλτέζου, Χ., Τὸ νοταριακὸ ἀρχεῖο Κυθήρων, ΔΙΑ 1, 1977, σσ. 15 - 84.

Maltézou, Chr., Les Archives Vénitiennes de Cythère. Un fonds historique négligé, BF 5, 1977, σσ. 249 - 252.

Μαραβᾶ-Χατζηνικολάου, Α. - Τουφεξῆ - Πάσχου, Χ., Κατάλογος μικρογραφιῶν βυζαντινῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Τόμος Α'. Χειρόγραφα Καινῆς Διαθήκης Ι' - ΙΒ' αἰῶνος, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1978, 4ον, σσ. 260 + 654 εἰκ.

Μαραγκάκη, Ν., Ἀνέκδοτο ἔγγραφο γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς Μονῆς Εὐαγγελιστρίας Βαρδιάνων μετὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1767, ΚΧ 2, 1977, σσ. 346 - 353.

Mavromatis, L., Les actes des princes serbes en langue grecque, PGB, σσ. 485 - 487.

Mioni, E., Εἰσαγωγὴ στὴν ἑλληνικὴ παλαιογραφία. Μετάφραση Ν. Μ. Παναγιωτάκη. Μὲ συμπληρώσεις τοῦ συγγραφέα καὶ τοῦ μεταφραστῆ, Ἀθήνα 1977, 8ον, σσ. 208 + 30 πίν.

Μορφωτικὸ Ἵδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Μικροφωτογραφήσεις Χειρογράφων καὶ Ἀρχείων, Ἀθήνα 1978, 12ον, σσ. 53.

Μουσεῖο Μπενάκη. Συλλογὴ χειρογράφων. Δέκα αἰῶνες ἑλληνικῆς γραφῆς (9ος - 19ος αἰ.). Εἰσαγωγὴ - κείμενο Ἀγαμέμνων Τσελίκας, Ἀθῆναι 1977, 8ον, σσ. 88 + 32 πίν.

Νικολοπούλου, Α., Χειρόγραφα τῆς Σχολῆς Δημητσάνης εἰς διαφόρους βιβλιοθήκας ἀποκείμενα, Πρακτ. Α' Συν. Ἀρκ. Σπ. σσ. 259 - 267.

Νικολοπούλου, Π., Τὸ ἐκ τῆς Μονῆς Φιλοσόφου προερχόμενον Εὐαγγέλιον τοῦ Βλαχομανόλη (ὑπ' ἀριθ. 163 χειρόγραφον παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ), Πρακτ. Α' Συν. Ἀρκ. Σπ. σσ. 233 - 243 + 2 εἰκ.

— Ἡ ἔκθεση ἑλληνικῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ΝΕ 102, 1977, σσ. 1583 - 1584.

Οἰκονομίδου, Δ. Β., Τὰ ἐν Βλαχίᾳ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα καὶ αἱ ἐκδόσεις αὐτῶν (1690 - 1821), Ἀθηνᾶ ΟϚ', 1976 - 77, σσ. 59 - 102.

Oikonomidès, N., Le support matériel des documents byzantins, PGB σσ. 385 - 416.

— Actes de Kastamonitou. Édition diplomatique, Paris 1978, 4ον, σσ. xii + 130 + 16 Πίν. [Archives de l'Athos, IX].

Ὁ κώδικας τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων Ἰάσωνος καὶ Σωσιπάτρου καὶ τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Νίκης στὸν ἀνεμόμυλο τῆς Κέρκυρας. Σχόλια καὶ ὑπομνηματισμὸς Ἀ γ ά θ η ς Ν ι κ ο κ ά β ο υ ρ α, Κερ. Χρον. 22, 1978, σσ. 123 - 240.

Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Θ. Ι., Τὰ περὶ τυπογραφίας στὴ Χίο τὸν ιη' αἰώνα, Χιακὰ Χρονικὰ 9, 1977, σσ. 41 - 42.

Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Σ., Ἑλληνικὰ ἔγγραφα ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ ἀρχεῖο τῆς Ραγούζας (Dubrovnik), Μακεδονικὰ 17, 1977, σσ. 298 - 314.

Π α π α ϊ ω ά ν ν ο υ, Α. Γ., Ἑλληνικὰ παλαιότυπα στὶς μονὲς Προφήτη Ἠλία καὶ Πατέρων Ζίτσας (Ἰωαννίνων), Ὁ Ἐρανιστὴς 14, 1977, σσ. 209 - 216.

P a p a c h r i s t o f o r o u, D., Libri stampati nel XVI secolo concernenti la storia di Cipro sotto i Templari, Lusignani, Genovesi e Veneziani (1192 - 1571), ΚΛ 9, 1977, σσ. 3 - 9 (συνεχ.).

Π α π ο υ λ ί δ η, Κ., Τὸ χειρόγραφο RAIK ἀρ. 171 τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως, Μακεδονικὰ 17, 1977, σσ. 404 - 411.

Π ε ν τ ό γ α λ ο υ, Γ., Χριστόφορου ἢ Χριστόδουλου Κρασσᾶ διαθήκη (1584) καὶ ἀκύρωσή της (1589), ΚΧ 1, 1976, σσ. 144 - 156.

P o l i t i s, L., Quelques centres de copie monastiques du XIVe siècle, PGB, σσ. 291 - 295 + 15 πίν. (σσ. 296 - 302).

— Persistances byzantines dans l'écriture liturgique du XVIIe siècle, PGB, σσ. 371 - 376 + 13 πίν. (σσ. 377 - 381).

— Le boeuf du Prêtre Théodore, ou la datation du Cod. Barcinonensis 399, Emerita 45, 1977, σσ. 237 - 242 + 2 πίν.

— Venezia come centro della stampa e della diffusione della prima letteratura neoellenica, Atti del II Convegno internazionale d'istoria di civiltà veneziana, Vol. II, Firenze 1977, σσ. 443 - 482.

Πρόλογοι καὶ κατάλογοι τυπογραφείων Βενετίας καὶ Βιέννης (1668 - 1876). Ἐπιμέλεια Γ. Σ. Π λ ο υ μ ί δ η, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 160 [Βιβλιοπωλεῖον Νότη Καραβία - Βιβλιοθήκη ἱστορικῶν Μελετῶν 128].

Ρ ά μ φ ο υ, Ι. Π., πρωτοπρεσβυτέρου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῆς ἐν Μήλῳ Μονῆς Ἁγίου Σάββα, Κιμωλιακὰ 8, 1978, σσ. 297 - 321.

S v o r o n o s, N., Remarques sur les actes des fonctionnaires, PGB, σσ. 423 - 427.

Σ κ λ α β ε ν ί τ ο υ, Τ. Ε., Χρησμολογικὸ εἰκονογραφημένο μονόφυλλο τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰώνα, Μνήμων 7, 1978, σσ. 46 - 59 + πίν. 2.

Σ π α θ α ρ ά κ η, Ι., Ἕνα εἰκονογραφημένο χειρόγραφο τοῦ 1175 ἀπὸ τὴν Κρήτη, Θησαυρίσματα 14, 1977, σσ. 71 - 75 + 3 πίν.

S p a t h a r a k i s, I., Some observations on the Ptolemy ms. Vat. Gr. 1291: its date and the two initial miniatures, BZ 71, 1978, σσ. 41 - 49 + 8 πίν.

Σ π ο ρ έ λ α, Κ., Ἕνα ξεχασμένο χειρόγραφο ἀπὸ τὴ Νάουσα, Μακεδονικὰ 18, 1978, σσ. 303 - 307.

Σ ω τ η ρ ο ύ δ η, Π., Οἱ στίχοι ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ στὸ χφ. ἀρ. 36 τῆς Μονῆς Βατοπεδίου, Ἑλληνικὰ 30, 1977 - 78, σσ. 397 - 399.

Τ σ ε λ ί κ α, Α., Τὰ παλαιότερα ἑλληνικὰ χειρόγραφα τῆς Κοργιαλενείου Βιβλιοθήκης στὸ Ἀργοστόλι, ΚΧ 1, 1976, σσ. 207 - 223 + 12 πίν.

— Ἕνα χειρόγραφο στὸ ναὸ τῆς Παναγίας στὰ Χαβριάτα Κεφαλληνίας, ΚΧ 1, 1976, σσ. 224 - 226.

— Ἑπτὰ ἐπίσημα κυπριακὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα (1578 - 1771), Θησαυρίσματα 14, 1977, σσ. 251 - 274 + 4 πίν.

28 - 5 - 1979

Τ σ ε λ ί κ α, Α., Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Κηπουρίων στὴν Κεφαλονιά, ΚΧ 2, 1977, σσ. 60 - 72 + 12 πίν.

Τ ω μ α δ ά κ η, Ν. Β., Ὁ γράφων παραγράφει - Μεταγράφετε ὡς εἶναι, Studia Codicologica [= Texte und Untersuchungen 124], Akademie - Verlag, Berlin 1977, σσ. 469 - 471.

Χ ρ ι σ τ ο δ ο ύ λ ο υ, Γ. Α., Gnomologium Vatopedianum καὶ Gnomologium Venetum: τὸ Σοφόκλειο τμῆμα, ΕΕΦΣΠΑ 26, 1977 - 78, σσ. 306 - 330 + 16 πίν.

Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ο π ο ύ λ ο υ, Α ἰ κ., Ἡ ἀναδιάρθρωση τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἱστορικοῦ Σπουδαστηρίου τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, ΕΕΦΣΠΑ 25, 1974 - 77, σσ. 30 - 35.

ΙΓ' — ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α ἰ κ α τ ε ρ ι ν ί δ ο υ, Γ., Βιβλιογραφία τῆς ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῶν ἐτῶν 1972 - 1975, ΕΚΛ 24 (1975 - 76), Ἀθῆναι 1977, σσ. 65 - 185.

Ἀ ν ε σ τ ί δ η, Α., Εὑρετήριον τῶν τόμων Α' (1923 - 1924) - Ν' (1973) τοῦ περιοδικοῦ Ἐκκλησία, Ἀθῆναι 1978, τόμοι 2, 4ον, σσ. π' + ιδ' + 1072.

Βαλκανικὴ βιβλιογραφία. Τόμος IV - 1975 καὶ IV - 1975 - παράρτημα. Ἐπιμέλεια Κ. Α. Δ η μ ά δ η ς, Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, Θεσσαλονίκη 1977, 8ον, σσ. XLIV + 460 + 336.

Β α σ ι λ ε ί ο υ, Π., Ἀποκατάσταση χρονολογίας στὴν Bibliographie Hellénique τοῦ É. Legrand, Ὁ Ἐρανιστὴς 14, 1977, σσ. 206 - 208.

Β α φ ε ι ά δ ο υ - Β ο γ ι α τ ζ ά κ η, Μ. - Τ σ α φ ά ρ α, Δ., Εὑρετήριον τόμων Α' (1940) - Ι' (1970) τοῦ περιοδικοῦ Μακεδονικά, Θεσσαλονίκη 1978, 8ον, σσ. ιβ' + 484.

D i m a r a s, C. T h., Supplément à la Bibliographie Ionienne, ΔΙΑ 1, 1977, σσ. 215 - 313.

Ζ α φ ε ι ρ ο π ο ύ λ ο υ, Β., Συγκεντρωτικὸν εὑρετήριον δημοσιευμάτων κατὰ συγγραφεῖς τοῦ «Δελτίου τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος» 1883 - 1971, ΔΙΕΕΕ 20, 1971 - 77, σσ. 493 - 538.

I s t a v r i d i s, V., Bibliography of Church History (1453 to the Present), Θεολογία 48, 1977, σσ. 400 - 418.

Κ α ρ α β ι δ ο π ο ύ λ ο υ, Ι., Ἑλληνικὴ Βιβλικὴ Βιβλιογραφία 1961 - 1975, Θεσσαλονίκη 1977, 8ον, σσ. 118 [παράρτημα ἀρ. 23 τῆς ΕΕΘΣΠΘ].

Κ ε χ α γ ι ό γ λ ο υ, Γ., Τὸ Ἀραβικὸν Μυθολογικὸν τοῦ 1792, Ὁ Ἐρανιστὴς 14, 1977, σσ. 203 - 205.

Κ ο ρ ρ έ, Γ. Σ., Δημοσιεύματα Σπυρίδωνος Ν. Μαρινάτου, ΕΕΦΣΠΑ 25, 1974 - 77, σσ. 359 - 422.

Κ ο υ ν ι ά κ η, Δ., Λευκαδικὴ βιβλιογραφία, Μέρος Α', ΕΕΑΜ 4, 1977, σσ. 153 - 250.

Κυπριολογικὴ Βιβλιογραφία τοῦ ἔτους 1973 καὶ συμπληρώματα προηγουμένων ἐτῶν, ΕΚΕΕ VIII, 1975 - 77, σσ. 419 - 511 [Τὰ λήμματα τῶν ἑνοτήτων Κυπριολογικαὶ Σπουδαὶ - Κυπριακὴ Ἱστορία - Φιλολογία - Πνευματικὸς Βίος - Γραμματολογία (σσ. 419 - 483) συνετάχθησαν ὑπὸ Κ. Π. Κ ύ ρ ρ η καὶ τῆς ἑνότητος Γλωσσολογία - Λαογραφία (σσ. 483 - 511) ὑπὸ Μ. Χ ρ ι σ τ ο δ ο ύ λ ο υ].

Μ π α μ π ι ν ι ώ τ η, Γ., (ἐκδ.), Δελτίο βιβλιογραφίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας γιὰ τὰ ἔτη 1975 καὶ 1976, Ἀθῆναι 1978, 8ον, σσ. 88.

Μ π ο υ μ π ο υ λ ί δ ο υ, Φ. Κ., Βιβλιογραφία Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ ἔτους 1973, Ἀθῆναι 1977, 8ον, σσ. 116.

Μπουμπουλίδου, Φαίδ. καὶ Γλυκ., Βιβλιογραφία Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τῶν ἐτῶν 1974 - 1976, Ἀθῆναι 1979, 8ον, σσ. 181.

Οἰκονόμου, Π. Τὰ δημοσιεύματα τοῦ περιοδικοῦ «Ξενοφάνης». Συμβολὴ στὴ Μικρασιατικὴ Βιβλιογραφία, ΔΚΜΣ 1, 1977, σσ. 169 - 215.

Παπαδοπούλου, Θ. Ι., Προσθῆκες στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. Συμβολὴ πρώτη, Ὁ Ἐρανιστὴς 14, 1977, σσ. 138 - 184.

Papastathis, Ch., Bibliographie de Michel Th. Lascaris, BS 18, 1977, σσ. 179 - 198.

Πλατάκη, Ε., Γεωλογικὴ βιβλιογραφία τῆς Κρήτης. Συμπλήρωμα Α', Κρητολογία, τεῦχ. 7, 1978, σσ. 5 - 16.

Σκλαβενίτη, Τ. Ε., Προσθῆκες στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1536 - 1799), Θησαυρίσματα 14, 1977, σσ. 127 - 156 + 3 πίν.

Φασουλάκη, Σ., Ἄγνωστες ἀγγελίες ἐκδόσεως βιβλίων τυπωμένες στὴ Γαλλία, τὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἑλλάδα. Προσθῆκες στὴν «Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία 1800 - 1863», Παρνασσὸς 20, 1978, σσ. 550 - 560.

Χιδίρογλου, Π., Βιβλιογραφικὴ συμβολὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν Τουρκολογίαν (1788 - 1975), ΕΚΕΕ VIII, 1975 - 77, σσ. 253 - 405.

Χρυσάνθη, Κ., Ἀναλυτικὸ εὑρετήριο τοῦ δελτίου τῆς Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν, τόμοι 31 - 40 (1967 - 1976), ΚΣ 41, 1977, σσ. 265 - 281.

ΛΗΦΘΕΝΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΜΕΘ' ΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΕΤΑΙ Η ΕΠΕΤΗΡΙΣ

Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, XII - XIII, 1976 - 1977 (Debrecin).
Ἀθηνᾶ, ΟϚ', 1976 - 1977 (Ἀθῆναι).
Ἀνάλεκτα, 25 - 26, 1976 - 1977 (Ἀλεξάνδρεια).
Analecta Bollandiana, 95 - 96, 1977 - 1978 (Bruxelles).
Annales, VIII, 1977 (Budapest).
Antichthon, 9 - 11, 1975 - 1977 (Sydney).
Ἀπόστολος Βαρνάβας, ΑΖ' - Μ', 1976 - 1979 (Λευκωσία).
Balcanoslavica, 5 - 6, 1976 - 1977 (Prilep).
Bolletino della badia greca di Grottaferrata, n. serie XXXI, 1977 (Grottaferrata).
Βυζαντινά, 9, 1977 (Θεσσαλονίκη).
Byzantinische Zeitschrift, 69 - 71, 1976 - 1978 (München).
Byzantinoslavica, XXXVIII - XXXIX, 1977 - 1978 (Prague).
Cyrillomethodianum, IV, 1977 (Θεσσαλονίκη).
Dacia, XIX - XXII, 1977 - 1978 (Bucureşti).
Δελτίον τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, Α', 1977 (Κέρκυρα).
Ἑλληνικά, 29 - 30, 1976 - 1978 (Θεσσαλονίκη).
Emerita, XLIV - XLV, 1976 - 1977 (Madrid).
Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου, VIII, 1975 - 1977 (Λευκωσία).
Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ΚΔ', 1975 - 1976 (Ἀθῆναι).
Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ΚΕ', 1975 - 1977 (Ἀθῆναι).
Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 16, 1977 (Θεσσαλονίκη).
Études Balkaniques 12 - 14, 1976 - 1978 (Sofia).
Études Byzantines II/2, 1975 (Pittsburgh).
Greek - Roman and Byzantine Studies, 18 - 19, 1977 - 1978 (Durham).
Ἠλειακά, ΚΓ' - ΚΕ', 1977 (Ἠλεία).
Ἠπειρωτικὴ Ἑστία, ΚϚ' - ΚΖ', 1977 - 1978 (Ἰωάννινα).
Θεολογία, ΜΗ' - ΜΘ', 1977 - 1978 (Ἀθῆναι).
Humanitas, XXVII - XXVIII, 1975 - 1976 (Coimbra).
Irénikon, L - LI, 1977 - 1978 (Chevetogne).
Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 26 - 27, 1977 - 1978 (Graz - Wien - Köln).
Journal of Hellenic Studies, XCVII - XCVIII, 1977 - 1978 (London).
Journal of Warburg and Courtauld Institutes, XL, 1977 (London).
Κληρονομία, 8 - 9, 1976 - 1977 (Θεσσαλονίκη).
Κοινωνία, 1, 1977 (Napoli).
Κυπριακαὶ Σπουδαί, ΜΑ' - ΜΒ', 1976 - 1978 (Λευκωσία).
Κυπριακὸς Λόγος, 48 - 60, 1976 - 1978 (Λευκωσία).
Μακεδονικά, ΙΖ' - ΙΗ', 1977 - 1978 (Θεσσαλονίκη).
Mitteilungen des deutschen Arch. Instituts, Röm. Abt., 83 - 85, 1976 - 1978 (Rom).

Monumentet, 12 - 13, 1976 - 1977 (Tirane).
Nouvelle Revue Théologique, 109 - 111, 1977 - 1979 (Louvain).
Orientalia Christiana Periodica, XLIII - XLIV, 1977 - 1978 (Roma).
Πάνταινος, 69 - 71, 1977 - 1979 ('Αλεξάνδρεια).
Παρνασσός, ΙΘ' - Κ', 1977 - 1978 ('Αθῆναι).
Philologus, 121 - 122, 1977 - 1978 (Berlin).
Proceedings of the Royal Irish Academy, 77 - 78, sect. C, 1977 - 1978 (Dublin).
Prometheus, IV/1, 1978.
Revue Bulgare d'Histoire, 3 - 6, 1975 - 1978 (Sofia).
Revue Canadienne - Américaine d'Études Slaves, 10, 1976 (Montreal).
Revue des Études Arméniennes, XII, 1977 (Paris).
Revue des Études Byzantines, 35 - 36, 1977 - 1978 (Paris).
Revue des Études Sud-est Européennes, XV - XVI, 1977 - 1978 (Bucarest).
Revue Historique, 521 - 528, 1977 - 1979 (Paris).
Revue Roumaine d'Histoire, 16 - 17, 1977 - 1978 (Bucarest).
Srednie Vjeka, 41, 1977 (Μόσχα).
Starinar, XXVI - XXVII, 1975 - 1976 (Beograd).
Südost - Forschungen, XXXVI - XXXVII, 1977 - 1978 (München).
Vizantijskij Vremennik, 37 - 38, 1978 (Μόσχα).
Zeitschrift für Balkanologie, 13, 1977 (München).

ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ ΕΤΟΥΣ 1977

Κύριοι 'Εταῖροι,

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἡ 'Εταιρεία μας ἐξηκολούθησε τὰς ἐργασίας της ἀπροσκόπτως.

Τὴν Κυριακὴν 5ην 'Ιουνίου συνεκλήθη κανονικῶς ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν 'Εταίρων κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξελέγη τὸ νέον Διοικητικὸν Συμβούλιον διὰ τὴν τριετίαν 1977 - 1980. Εἰς τὸ Δ. Σ. τῆς 'Εταιρείας μας εἰσῆλθον καὶ νέα μέλη, ἀλλ' ἡ οἰκείᾳ βουλήσει ἀποχώρησις ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ Γεν. Γραμματέως τοῦ ὁμοτίμου καθηγητοῦ κ. Ν. Β. Τωμαδάκη, ψυχῆς τῆς ἑταιρείας μας, ἀφῆκε σημαντικὸν κενόν, τὸ ὁποῖον μετὰ δυσκολίας ἀναπληροῖ ὁ σημερινὸς Γεν. Γραμματεύς. 'Αλλ' ὅμως ὁ κ. Τωμαδάκης ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι πολύτιμος συμπαραστάτης καὶ ὁδηγὸς εἰς τὸ ἔργον τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως καὶ οὕτω τὸ βάρος ἐμετριάσθη.

Καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἡ 'Εταιρεία ἐθρήνησε τὴν ἀπώλειαν ἐκλεκτῶν 'Εταίρων αὐτῆς, τοῦ τακτικοῦ ἑταίρου καθηγητοῦ Γεωργίου Κουρμούλη καὶ τῶν ἀντεπιστελλόντων Μάρκου Ναουμίδου καὶ Στυλιανοῦ Καψωμένου, οἱ ὁποῖοι καὶ εἰς τὴν 'Εταιρείαν μας πολλὰ προσέφεραν ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπιστήμας τὰς ὁποίας ἐθεράπευον ἐλάμπρυναν. Τῶν ἀπελθόντων θὰ τηρήσωμεν μετ' εὐλαβείας τὴν μνήμην.

'Η ἔκδοσις τοῦ ΜΓ' τόμου τῆς 'Επετηρίδος, χάρις εἰς τὴν ἄοκνον προσπάθειαν τοῦ διευθυντοῦ τοῦ περιοδικοῦ κ. Ν. Β. Τωμαδάκη, συνεχίζεται κανονικῶς καὶ παροτρύνομεν τοὺς δυναμένους ἐκ τῶν κ. 'Εταίρων ὅπως μὴ διστάσουν νὰ συμβάλουν δι' ἐκλεκτῶν συνεργασιῶν.

Καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἡ πλουσία βιβλιοθήκη τῆς 'Εταιρείας μας ἐπλουτίσθη ἔτι πλέον διὰ πολυτίμων βιβλίων — κυρίως ξένων — καθὼς καὶ περιοδικῶν. Εἰσήχθησαν 35 βιβλία καὶ 116 τόμοι περιοδικῶν, ἀξιόλογα πάντα διὰ τὴν ἔρευναν. 'Αλλ' ὅμως λόγῳ τοῦ στεγαστικοῦ καὶ τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος τῆς 'Εταιρείας ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἀδυναμία τακτικῆς λειτουργίας τῆς πλουσιωτάτης βιβλιοθήκης μας διὰ τοὺς κ. 'Εταίρους. Πάντως ἐν ὄψει μελλοντικῆς ὑπερπηδήσεως τοῦ κωλύματος τούτου παρακαλοῦνται οἱ κ.κ. 'Εταῖροι ὅπως ἀποστέλλουν ἀντίτυπα τῶν δημοσιευμάτων των διὰ νὰ ὑπάρχουν εἰς τὴν βιβλιοθήκην μας.

Εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα ἡ κίνησις ἦτο ἱκανοποιητική. Κύρια ἔσοδα ὑπῆρξαν αἱ ἐπιχορηγήσεις κυρίως τοῦ 'Υπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ 'Επι-

στημῶν (τὸ ὁποῖον ὑπερετριπλασίασε τὴν ἐπιχορήγησίν του), τοῦ Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν, τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς, καθὼς καὶ αἱ εἰσπράξεις ἐκ πωλήσεως τόμων, συνδρομῶν ἑταίρων καὶ τόκων καταθέσεων, κύριαι δὲ δαπάναι τὰ ἔξοδα ἐκτυπώσεως τῆς Ἐπετηρίδος, ἡ ἀγορὰ χάρτου καὶ ἄλλα σχετικὰ ἐκδοτικὰ ἢ περὶ τὴν λειτουργίαν τῶν Γραφείων τῆς Ἑταιρείας ἔξοδα. Πάντας τοὺς καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἐπιχορηγήσαντας τὴν ἡμετέραν Ἑταιρείαν θερμῶς εὐχαριστοῦμεν. Ἀναλυτικώτερον τὰ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως θὰ ἐκθέσῃ ὁ ταμίας τῆς Ἑταιρείας μας κ. Θεόδωρος Γιαννακόπουλος, ὁ ὁποῖος μὲ ἰδιαίτερον ζῆλον ἐπωμίσθη τὸ βάρος τῆς διαχειρίσεως τῶν οἰκονομικῶν, τῆς τηρήσεως τῶν βιβλίων καὶ ἄλλων συναφῶν ἐργασιῶν. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ συμβολὴ τοῦ εἰδικοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας κ. Σταύρου Κουρούση, ὁ ὁποῖος μὲ αὐταπάρνησιν συμπαρίσταται εἰς τὸ ὅλον ἔργον τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου.

Ταῦτα ἐν ὀλίγοις, Κύριοι Ἑταῖροι, ἔπραξε τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Ἡ ἔκδοσις τῆς Ἐπετηρίδος παραμένει τὸ κύριον μέλημα καὶ δι' αὐτῆς ἐπισημαίνεται διεθνῶς ἡ παρουσία τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς βυζαντινὰς καὶ μεταβυζαντινὰς σπουδάς.

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΧΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1977

ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟΝ		Δρχ.
Α'. Ἔσοδα		
1. Ἐκ συνδρομῶν τῶν Ἑταίρων		22.850
2. Ἐκ πωλήσεως τόμων τῆς Ἐπετηρίδος		123.790
3. Ἐκ τόκων καταθέσεως ἐν Ταχυδρ. Ταμιευτηρίῳ ἔτους 1976		8.363
4. Ἐκ χορηγιῶν:		
α') Τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς ἔτους 1977	36.000	
β') Τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν ἔτους 1977	30.000	
γ') Τοῦ Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν ἔτους 1976	15.000	81.000
5. Ἐκ δωρεᾶς κ. Θεοδ. καὶ κας Θεανοῦς Λαζαρῆ		20.000
Σύνολον		256.003
Β'. Ὑπόλοιπον ἐκ τῆς Οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ ἔτους 1976		202.595,10
Σύνολον		458.598,10
ΔΑΠΑΝΑΙ		
1. Ἐξόφλησις ἐκτυπώσεως τοῦ ΜΒ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος		111.360
2. Ἔναντι ἐκτυπώσεως τοῦ ΜΓ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος		50.000
3. Ἀγορὰ συμπληρωμ. χάρτου ἐκτυπώσεως τοῦ ΜΒ' τόμου τῆς ΕΕΒΣ		4.014
4. Ἀγορὰ χάρτου ἐξωφύλλου τοῦ ΜΒ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος		2.540
5. Ἀγορὰ χάρτου ἐκτυπώσεως τοῦ ΜΓ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος		29.245
6. Κατασκευὴ μεταλλογραφημάτων τοῦ ΜΒ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος		630
7. Κοινόχρηστα μεγάρου Ἀριστείδου 8, μισθὸς θυρωροῦ, θέρμανσις κλπ.		19.723
8. Ἐνοίκιον γραφείου καὶ ἀποθήκης		12.948
9. Τηλεφωνικὰ τέλη, φωτισμός, ὕδρευσις γραφείων Ἑταιρείας		3.323,10
10. Ἀμοιβαὶ διὰ παρασχεθείσας ὑπηρεσίας, φιλοδωρήματα κλπ.		5.500
11. Ταχυδρομικὰ ἔξοδα ἀποστολῆς τόμων ΕΕΒΣ καὶ ἀνατύπων		2.932
12. Ἀγορὰ βιβλίων, ἐκτύπωσις ἐντύπων, δακτυλογραφήσεις, γραφικὰ κλπ.		1.817
13. Ἀσφάλισις διαμερίσματος γραφείων Ἑταιρείας		459
Σύνολον ἐξόδων		244.491.10
Ὑπόλοιπον εἰς μετρητὰ καὶ εἰς κατάθεσιν ἐν τῷ Ταχυδρομικῷ Ταμιευτηρίῳ		214.107
Σύνολον		458.598,10

Ἐν Ἀθήναις τῇ 20ῇ Ἰανουαρίου 1978

Ὁ Ταμίας
Θ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ ΕΤΟΥΣ 1978

Κύριοι Ἑταῖροι,

Καὶ κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἡ ἡμετέρα Ἑταιρεία συνέχισε τὰς ἐργασίας της ὡς συνήθως. Τὴν 31ην Μαΐου συνεκλήθη ἡ τακτικὴ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Ἑταίρων, μετὰ τὸ πέρας τῆς ὁποίας ἐτελέσθη καὶ τὸ ἐτήσιον μνημόσυνον τῆς Ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ συντόμου μὲν ἀλλὰ μεστῆς ὁμιλίας τοῦ ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καθηγητοῦ κ. Ν. Β. Τωμαδάκη.

Κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ κυρία μέριμνα τοῦ Δ. Σ. ἐστράφη καὶ πάλιν περὶ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ΜΓ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος καὶ τὴν ἀνατύπωσιν τοῦ ἐξαντληθέντος τόμου Γ' (1926).

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἡ Ἑταιρεία μας ἐστερήθη τοῦ πολυτίμου Ἑταίρου, ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἀντιπροέδρου καὶ μεγάλου εὐεργέτου αὐτῆς Δημητρίου Γκίνη. Ὁ ἀνὴρ μεγάλως εὐηργέτησε τὴν Ἑταιρείαν δωρήσας ἐν ζωῇ διαμέρισμα εἰς τὸν 8ον ὄροφον τοῦ μεγάρου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀριστείδου 8 καὶ καταλιπὼν διὰ διαθήκης κληρονομίαν ἐξ ἑνὸς δωματίου γραφείου εἰς τὸν 7ον ὄροφον καὶ μιᾶς ἀποθήκης εἰς τὸ ὑπόγειον τοῦ αὐτοῦ μεγάρου. Ἤδη περατοῦται ἡ μεταγραφὴ τῶν κληροδοτηθέντων μερίμνῃ τοῦ Ταμίου ἡμῶν κ. Θ. Γιαννακοπούλου. Εὐδοκίμως ὑπηρέτησε τὴν ἔρευναν ὁ ἀείμνηστος Γκίνης τόσον εἰς τὸν φιλολογικὸν τομέα ὅσον καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου. Ἡ Ἑταιρεία τιμῶσα τὴν μνήμην αὐτοῦ καὶ ἀποτίνουσα εὐγνωμοσύνην διὰ τὰς πρὸς αὐτὴν εὐεργεσίας του ἐτέλεσε τὴν 20ὴν Δεκεμβρίου 1978 Φιλολογικὸν μνημόσυνον κατὰ τὸ ὁποῖον ὡμίλησαν οἱ καθηγηταὶ κ.κ. Νικόλαος Β. Τωμαδάκης καὶ Σπυρίδων Τρωϊᾶνος. Αἱ σχετικαὶ ὁμιλίαι δημοσιεύονται εἰς τὸν παρόντα ΜΓ' τόμον τῆς Ἐπετηρίδος.

Κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου (συνεδρία 20.12. 1978) ἐπληρώθη ἡ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Δημ. Γκίνη κενωθεῖσα θέσις τοῦ Α' ἀντιπροέδρου διὰ τοῦ συμβούλου κ. Ν. Β. Τωμαδάκη, τοῦ ὁποίου τὴν θέσιν εἰς τὸ Συμβούλιον κατέλαβεν ὁ καθηγητὴς κ. Δημήτριος Οἰκονομίδης.

Καὶ τοῦ ἑταίρου Ἀνδρέου Ξυγγοπούλου, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ, παλαιοῦ μέλους τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ἐστερήθημεν ἐπ' ἐσχάτων. Ὁ ἀείμνηστος Ξυγγόπουλος συνειργάσθη πα-

λαιότερον καὶ εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τῆς Ἑταιρείας ὅπου ἐδημοσίευσε μελέτας καὶ βιβλιοκρισίας, ἀναφερομένας εἰς τὴν εἰδικότητά του, δηλ. τὴν βυζαντινὴν ζωγραφικήν.

Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας μας πλουσία καὶ μοναδικὴ (κυρίως εἰς παλαιὰ περιοδικὰ καὶ βιβλία προερχόμενα ἐκ τῆς δωρεᾶς Βασιλείου Μυστακίδου) ἐπλουτίσθη καὶ ἐφέτος εἰσαχθέντων βιβλίων καὶ περιοδικῶν ἐπ' ἀνταλλαγῇ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ Ἐξωτερικοῦ. Δὲν καθίσταται ὅμως εἰσέτι δυνατὴ ἡ κατὰ τακτὰς ἡμέρας λειτουργία αὐτῆς χάριν τῶν ἑταίρων καὶ τοῦ κοινοῦ ἐλλείψει οἰκονομικῶν πόρων πρὸς διορισμὸν τοῦ ἀπαραιτήτου προσωπικοῦ.

Χάρις εἰς τὰς ἀόκνους προσπαθείας τοῦ α' ἀντιπροέδρου τῆς Ἑταιρείας μας καθηγητοῦ κ. Ν. Β. Τωμαδάκη κατωρθώθη ὄχι μόνον νὰ ἀποτυπωθῇ ὁ μετὰ χεῖρας ΜΓ' τόμος τῆς Ἐπετηρίδος, ὀγκώδης καὶ μὲ σημαντικὰς μελέτας ἡμεδαπῶν καὶ ἀλλοδαπῶν συνεργατῶν, βιβλιοκρισίας, βιβλιογραφίαν, αἱ ὁποῖαι προωθοῦν τὴν ἔρευναν εἰς τὸν τομέα τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ εὑρίσκεται εἰς ὑψηλὸν ποιοτικὸν ἐπίπεδον οὕτως ὥστε ἡ Ἑλληνικὴ Βυζαντινολογικὴ Ἐπιστήμη νὰ διαπιστεύεται εὐθαρσῶς εἰς τὴν ξένην. Παραλλήλως ἀνετυπώθη φωτογραφικῶς ὁ ἐξαντληθεὶς τόμος Γ' (1926) τῆς Ἐπετηρίδος, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ καὶ εἰς τὸ μέλλον ἡ διάθεσις πλήρων σειρῶν τοῦ περιοδικοῦ.

Εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα ἡ κίνησις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ ὅτι ὑπῆρξεν ἱκανοποιητικὴ ἀπολύτως, διότι ὁ ρυθμὸς πωλήσεως τόμων τῆς Ἐπετηρίδος δὲν ἐνεφάνισε τὴν κίνησιν ἄλλων ἐτῶν. Τοῦτο ὀφείλεται ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν μὴ διάθεσιν εἰς τὸ ἐμπόριον κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος νέου τόμου Ἐπετηρίδος, τοῦ ΜΓ' ἀποτυπωθέντος, ἕνεκα τῆς βραδείας συγκεντρώσεως συνεργασιῶν, μόλις πρό τινος, ἀλλὰ καὶ διὰ γενικωτέρους οἰκονομικοὺς λόγους. Ἀλλὰ τὸ ἐκ πωλήσεων καὶ συνδρομῶν ἑταίρων συγκεντρωθὲν μικρὸν ποσὸν δρχμ. 66.010 ἐνίσχυσαν σημαντικῶς αἱ ἐξ 145.000 δρχ. ἐπιχορηγήσεις, τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς (δρχ. 60.000), τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν (δρχ. 70.000 συμπληρωματικῶς διὰ τὸ 1977) καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν (δρχ. 15.000 διὰ τὸ 1977), ὥστε νὰ ἀντιμετωπισθοῦν τὰ ἔξοδα κυρίως ἔναντι τῆς ἐκδόσεως τοῦ ΜΓ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος (δρχ. 105.000) καὶ ἔναντι τῆς ἐπανεκδόσεως τοῦ Γ' τόμου (δρχ. 20.000) καὶ αἱ λοιπαὶ δαπάναι λειτουργίας τῶν Γραφείων τῆς Ἑταιρείας, νὰ καταλειφθῇ δὲ ὑπόλοιπον διὰ τὴν ἑπομένην χρῆσιν δρχ. 273.285.50. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἔκδοσις τῆς Ἐπετηρίδος βαρύνει οἰκονομικῶς καὶ τὸ τρέχον ἔτος δαπανωμένων εἰσέτι δρχ. 194.900 διὰ τὸν ΜΓ' τόμον καὶ δρχ. 30.176 διὰ τὸν Γ' τόμον.

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐπισημανθοῦν τὰ ἐκ δωρεῶν φίλων τῆς Ἑταιρείας ἔσοδα (δρχ. 14.000), εἰσπραχθέντα διὰ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ ἑταίρου καὶ

συμβούλου κ. Γ. Δημητροκάλλη, ὅστις καὶ ἐξ ἰδίων συνεισέφερε κατὰ τὸ 1979 καὶ διαρκῶς μεριμνᾷ πρὸς ἀνίχνευσιν καὶ ἄλλων πόρων.

Πάντας τοὺς καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἐπιχορηγήσαντας τὴν ἡμετέραν Ἑταιρείαν θερμῶς εὐχαριστοῦμεν.

Ὁ Ταμίας τῆς Ἑταιρείας μας κ. Θ. Γιαννακόπουλος, ὁ ὁποῖος ἔχει ἐπωμισθῆ τὸ βάρος τῆς διαχειρίσεως τῶν οἰκονομικῶν, τῆς τηρήσεως τῶν βιβλίων καὶ ἄλλων σχετικῶν ἐργασιῶν, θὰ ἐκθέσῃ ἀναλυτικώτερον τὰ τῆς οἰκονομικῆς πορείας τῆς Ἑταιρείας. Καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἰδιαιτέρως ἡ συμβολὴ τοῦ εἰδικοῦ γραμματέως κ. Σταύρου Κουρούση, ὁ ὁποῖος μὲ θυσίας χρόνου καὶ ὑγείας ἀναλαμβάνει πᾶσαν ἐργασίαν καὶ συμπαρίσταται εἰς τὸ ἐκδοτικὸν καὶ τὸ ἄλλο ἔργον τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου οὐσιωδῶς, ἰδιαιτέρως δὲ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν δοκιμίων τῆς Ἐπετηρίδος.

Ἄνευ τῆς συμπαραστάσεως, τῆς καθοδηγήσεως καὶ τῆς συνέσεως τοῦ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν διατελέσαντος Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας, τοῦ Α' ἀντιπροέδρου, καθηγητοῦ Ν. Β. Τωμαδάκη, ψυχῆς τῆς Ἑταιρείας μας, τὸ ἔργον τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως θὰ ἦτο δυσχερέστατον. Τοῦτο ὄχι μόνον χάριν δικαιοσύνης ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ γνωσθῇ εὐρύτερον πρέπει καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης νὰ λεχθῇ.

Ταῦτα ἐν ὀλίγοις, Κύριοι Ἑταῖροι, ἔπραξε τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν μέσῳ πολλῶν δυσκολιῶν. Ἀλλ' ὅμως ὁ ΜΓ' τόμος τῆς Ἐπετηρίδος, ὁ ὁποῖος ὡλοκληρώθη καὶ μετὰ χεῖρας ἔχομεν σήμερον, δικαιώνει ὅσους πολὺ ἐκοπίασαν, διότι παραδίδουν ἔργον σημαντικώτατον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν διεθνῆ ἐπιστημονικὴν ἔρευναν.

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΧΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1978

ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟΝ		
Α'. Ἔσοδα		Δρχ.
1. Ἐκ συνδρομῶν τῶν ἑταίρων		6.800
2. Ἐκ πωλήσεως τόμων τῆς Ἐπετηρίδος		59.210
3. Ἐκ χορηγιῶν:		
α') Τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς ἔτους 1978	60.000	
β') Τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν ἔτους 1977 (συμπληρ.)	70.000	
γ') Τοῦ Ἐθνικοῦ Ἱδρύματος Ἐρευνῶν ἔτους 1977	15.000	145.000
4. Ἐκ δωρεῶν		14.000
Σύνολον ἐσόδων		225.010
Β'. Ὑπόλοιπον ἐκ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ ἔτους 1977		214.107
Σύνολον		439.117
ΔΑΠΑΝΑΙ		
1. Ἔναντι ἐκτυπώσεως τοῦ ΜΓ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος		105.000
2. Ἔναντι φωτοανατυπώσεως τοῦ Γ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος		20.000
3. Κατασκευὴ μεταλλογραφημάτων τοῦ ΜΓ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος		624
4. Κοινόχρηστα μεγάρου Ἀριστείδου 8, μισθὸς θυρωροῦ, θέρμανσις κλπ.		20.280
5. Ἐνοίκιον γραφείου καὶ ἀποθήκης (μέχρι Σεπτ. 1978)		10.044
6. Τηλεφωνικὰ τέλη, φωτισμός, ὕδρευσις γραφείων Ἑταιρείας		3.019,50
7. Ἀμοιβαὶ διὰ παρασχεθείσας ὑπηρεσίας, φιλοδωρήματα κλπ.		1.500
8. Ταχυδρομικὰ ἔξοδα ἀποστολῆς τόμων, προσκλήσεων κλπ.		458
9. Ἀγορὰ βιβλίων, ἐκτύπωσις ἐντύπων, δακτυλογραφήσεις, γραφικὰ		1.597
10. Ἀσφάλισις διαμερίσματος γραφείων Ἑταιρείας		1.129
11. Εἰς μνήμην Δ. Γκίνη ὑπὲρ τοῦ Κυπριακοῦ ἀγῶνος δρχ. 2.000 καὶ ἔξοδα δημοσιεύσεως διὰ τῆς ἐφημ. «Ἑστίας»		2.180
Σύνολον ἐξόδων		165.831,50
Ὑπόλοιπον εἰς μετρητὰ καὶ εἰς κατάθεσιν ἐν τῷ Ταχυδρομικῷ Ταμιευτηρίῳ		273.285,50
Σύνολον		439.117

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15ῃ Ἰανουαρίου 1979

Ὁ Ταμίας
Θ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρόεδρος
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †

Ἀντιπρόεδροι
Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ †

Γεν. Γραμματεύς
ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ †

Ταμίας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΙΠΑΛΔΟΣ †

Σύμβουλοι

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΣ †
ΣΠΥΡΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ †
ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΛΙΓΑ †
ΝΙΚ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ †
ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ †
ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΖΗΣ †
† ΑΡΧ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ †
Κ. Ν. ΡΑΔΟΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ †

ΤΟ ΝΥΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Πρόεδρος
ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ

Ἀντιπρόεδροι
ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΜΠΟΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Γεν. Γραμματεύς
ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Ταμίας
ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ

Σύμβουλοι

ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ ΛΕΑΝΔΡΟΣ
ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΚΟΡΡΕΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ
ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ
ΜΑΜΩΝΗ ΚΥΡΙΑΚΗ
ΜΑΝΑΦΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ ΜΑΝΟΥΣΟΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΤΡΩΪΑΝΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

7 - 6 - 1979

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΙΔΡΥΤΑΙ

ΑΜΠΟΤ Ε. †
ΒΟΛΙΔΗΣ Θ. †
ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ Ι. †
ΔΑΡΑΛΕΞΗΣ Χ. †
ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Π. †
ΖΕΡΒΟΣ Ι. †
ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ †
ΗΛΙΑΔΟΥ ΕΥΦΗ †
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠ. †
ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΕΥΑΓΓ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Π. Δ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΥΛΑ †
ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ †
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ †
ΛΑΜΠΙΚΗΣ Β. †
ΛΟΥΚΙΔΗΣ Γ. †
ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΟΣ Π. †
ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. †
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ. †
ΣΑΡΟΓΛΟΥΣ Π. †
ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ Β. †
ΣΚΟΥΤΑΡΗ ΝΕΛΛΗ †
ΤΙΠΑΛΔΟΣ Γ. †
ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Γ. †

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΓΚΙΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ †

ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΔΕΛΤΑΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ †
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΛΑΜΠΙΚΗ ΣΟΦΙΑ †
ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ †
ΟΙΚΙΑΔΗΣ ΜΙΧ. †
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ †
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ †
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΠΑΓΚΕΙΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΡΑΚΤΙΒΑΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ-ΕΠΙΣΤ.
ΧΩΡΕΜΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ †

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΤΟ ΑΘΗΝΗΣΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΑΚΙΛΟΓΛΟΥΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΑΜΠΟΤ ΕΥΓΕΝΙΑ †
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ †
ΔΕΛΤΑ ΠΗΝΕΛΟΠΗ †
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΑΜΠΑΝΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ †
ΚΑΣΔΑΓΛΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ †
ΚΟΡΚΟΔΕΙΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ †
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ †
ΚΤΕΝΑ ΟΛΓΑ †
ΛΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
† ΑΡΧ. ΛΙΑΝΑΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ †
ΛΟΒΕΡΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
MILLER WILLIAM †
ΝΟΜΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ
ΠΟΥΡΗΣ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ †
ΡΟΥΣΣΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ †
ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ ΞΕΝΟΦΩΝ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΡΙΚΟΓΛΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΧΩΡΕΜΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ †

ΔΩΡΗΤΑΙ

ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ †
ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ †
ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ †
ΙΓΓΛΕΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΚΑΜΠΕΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
† Ο ΚΙΤΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ †
ΚΥΤΙΚΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
ΛΑΖΑΡΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ † ΚΑΙ ΘΕΑΝΩ
ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΠΑΠΑΘΕΟΛΟΓΟΥ ΣΤΕΡΓΙΟΣ †

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΙΜΑ

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ †
† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ALBERTONI ALDO †
ANASTASIJEVIĆ DRAG. †
BABINGER FRANZ †
BĂNESCU N. †
BENEŠEVIĆ V. †
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛ. †
BRECCIA EV. †
BREHIER L. †
BROUWER FRANC. DE SIMONE †
BURY J. B. †
BYRON R. †
CADAFALCH J. P. †
COLLINET PAUL †
DAIN A. †
DANIÉLOU JEAN †
DARKO E. †
DAWKINS R. M. †
DELEHAYE HIPPOL. †
DIEHL CHARLES †
DÖLGER FR. †
EBERSOLT J. †
EHRHARD ALBERT †
FERRARI DALLE SPADE GIAN. †
GERLNED E. †
GIANNELLI CIRO †
GRÉGOIRE HENRI †
GUILLAND RODOLPHE
JERPHANION GUIL. DE †
HALKIN FR.
HEISENBERG A. †
HESSELING D. †
HOFMANN GEORG †
IORGA N. †
KURTZ ED. †
LAURENT VIT. †
LEMERLE PAUL
LOENERTZ R.-J. †
MARSHALL F. H. †
MERCATI SILVIO GIUSEPPE †
MERTEN ERICH
MILLER WILLIAM †
MILLET G. †
MORAVCSIK G. †
MURATI FR. †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ Β. Α. †
NOAILLES PIERRE DE †
PALMIERI AUR. †
PAVOLINI PAOLO †
PERNOT HUMBERT †
† Ο ΠΡΟΥΣΗΣ ΔΩΡΟΘΕΟΣ †
RODD SIR RENNELL
ΡΟΥΣΣΟΣ ΔΗΜΟΣΘ. †
SCHELTEMA H.
SCHLUMBERGER G. †
ΧΑΪΛΕ ΣΕΛΑΣΙΕ †
SOKOLOV I. †
STRZYGOWSKI JOS. †
TAFRALI O. †
ΤΣΙΚΝΟΠΟΥΛΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
USPENSKIJ F. †

ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Α' ΤΑΚΤΙΚΑ

Ἀθανασιάδης - Νόβας Γεώργιος
Αἰκατερινίδης Γεώργιος
Ἀλεξόπουλος Γεώργιος
Ἀμαργιαννάκης Γεώργιος
Ἀντωνοπούλου - Δανιὴλ Ἥβη
Ἀραβαντινὸς Γεώργιος
Ἀρβιλιὰς Κωνσταντῖνος
Ἀρμένης Ἀριστοτέλης
Ἀτέσης Βασίλειος

Βαγιακάκος Δικαῖος
Βάλληνδας Στυλιανὸς
Βάρτσος Ἰωάννης
Βασιλειάδης Δημήτριος
Βασιλείου Σπῦρος
Βασιλικοπούλου - Ἰωαννίδου Ἁγνὴ
Βελουδίου Μαρία
Βέλτσος Γεώργιος
Βλάχος Παναγιώτης
Βουκίδης Τιμολέων
Βρανούση Ἐρασμία
Βρανούσης Λέανδρος

Γαβαλᾶς Ἀναστάσιος
Γερουλᾶνος Ἰωάννης
Γιαννακόπουλος Θεόδωρος
Γιαννακόπουλος Γεώργιος Π.
Γκητάκος Μιχαὴλ
Γκίνης Δημήτριος
Γουὴλ Ἄννα
Γριτσόπουλος Τάσος

Δημακοπούλου Φωφὼ
Δημητροκάλλης Γεώργιος
Δοανίδου Σοφία
Δραγούμης Φίλιππος
Δρανδάκης Νικόλαος

Ζακυθηνὸς Διονύσιος
Ζέπος Παναγιώτης
Ζώρα Πόπη
Ζώρας Γεώργιος

Ἥμελλος Στέφανος

Θεοδωρακόπουλος Ἰωάννης
Θεοχάρη Μαρία
Θεοχάρης Κωνσταντῖνος

Καλλιγᾶς Μαρῖνος
Καραναστάσης Ἀναστάσιος
Κασιμάτης Γρηγόριος
Κατσάνης Μιχαὴλ
Κατσουρὸς Ἀντώνιος
Κονιδάρης Γεράσιμος
Κοντὸς Παναγιώτης
Κορρὲς Στυλιανὸς
Κούκκου Ἑλένη
Κούρνιας Κωνσταντῖνος
Κουρούσης Σταῦρος
Κούρσης Νικόλαος
Κουτσιλιέρης Ἀνάργυρος
Κουτσοκώστα Δάφνη
Κουτσούκου Φωτεινὴ

Κουτσοχέρας Στάθης
Κραντονέλλη Ἀλεξάνδρα
Κρεκούκιας Δημήτριος
Κυριαζοπούλου - Μιράσγεζη Μαρία
Κωνσταντινίδης Ἐμμανουὴλ

Λαμψίδης Ὀδυσσεὺς
Λιβαδάρας Νικόλαος
Λιβεριάδης Εὐελπίδης
Λουκᾶτος Σπυρίδων
Λουπάσης Γεώργιος

Μαμώνη Κυριακὴ
Μανάφης Κωνσταντῖνος
Μανδηλαρᾶς Βασίλειος
Μανούσακας Μανοῦσος
Μαργαρίτης Ἀλκιβιάδης
Μαρκουΐζος Ἰωάννης
Μαστροδημήτρης Παναγιώτης
Ματορῖκος Παναγιώτης
Μάτσης Νικόλαος
Μηλίγκου - Μαρκαντώνη Μαρία
Μιράσγεζης Δημοσθένης
Μουσούρης Σπυρίδων
Μουστάκης Βασίλειος
Μουτούση Ἀντιγόνη
Μπόνης Κωνσταντῖνος
Μπουμπουλίδης Φαίδων Κ.
Μπρατσιώτης Παναγιώτης

Νικολαΐδης Σοφοκλῆς
Νικολόπουλος Παναγιώτης
Νικολοπούλου Χάρις
Νομικὸς Γεώργιος

Ξύδης Θεόδωρος

Οἰκονομίδης Δημήτριος
Ὀρλάνδος Ἀναστάσιος

Πάλλας Δημήτριος
Παναγόπουλος Ἰωάννης
Παπαδόπουλος Στυλιανὸς
Παπαμιχαὴλ - Κουτρούμπα Ἄννα
Παπανδρικόπουλος Γεώργιος
Πέρδικας Παναγιώτης
Περιστέρης Σπυρίδων
Πολίτης Νικόλαος
Πολίτου Δανάη
Ποῦλος Ἰωάννης

Ράμφος Ἰωάννης
Ρωμαῖος Κωνσταντῖνος

Σεργόπουλος Γεώργιος
Σερπιέρης Ἰω. Βαπτιστὴς
Σιμόπουλος Εὐθύμιος
Σιφωνιοῦ - Καράπα Ἀναστασία
Σκυριανοῦ Εὐτέρπη
Σμπαρούνης Ἀθανάσιος
Σουλογιάννης Εὐθύμιος
Σούρλας Κίμων
Σοφιανὸς Δημήτριος
Σταθοπούλου Ἐλευθερία
Σταματιάδου Εἰρήνη
Σταμίρης Γεώργιος
Στεφανίδης Μάνος
Στίκας Εὐστάθιος
Στράτος Ἀνδρέας
Σωφρονόπουλος Γεώργιος

Τουρτόγλου Μενέλαος
Τραυλὸς Ἰωάννης
Τριανταφυλλόπουλος Ἰωάννης
Τρωϊᾶνος Σπυρίδων
Τσάλλη Μίνα
Τσάτσος Ἰωάννης
Τωμαδάκης Εὐτύχιος
Τωμαδάκης Νικόλαος

Φάλμπος Φίλιππος
Φορόπουλος Νικόλαος

Χαιρέτη Μαρία
Χατζηθεοδώρου Ἀντιγόνη
Χατζηνικολάου - Μαραβᾶ Ἄννα
Χατζῆς Παναγιώτης
Χατζηφώτης Ἰωάννης
Χριστόπουλος Παναγιώτης
Χριστοφιλόπουλος Ἀναστάσιος
Χριστοφιλοπούλου Αἰκατερίνη

Ψυχογιὸς Κωνσταντῖνος

Β΄ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΑ

Δετοράκης Θεοχάρης

Θέμελης Χρυσόστομος

Κοτζιᾶς Δαμασκηνὸς
Κουκουμενίδης Βασίλειος
Κριαρᾶς Ἐμμανουὴλ
Κωνσταντινίδης Χρυσόστομος

Μούτσογλου Σταῦρος
Μουτσόπουλος Νικόλαος
Μπιλάλης Νικόδημος

Παναγιωτάκης Νικόλαος
Πανταζόπουλος Νικόλαος
Πατρινέλης Χρῖστος
Πελεκανίδης Στυλιανὸς
Πολέμης Δημήτριος

Stroux Christoph

Τσολάκης Εὔδοξος
Turyn Alexander †

Χαραλαμπίδης Κωνσταντῖνος
Χατζηγεωργίου Γεώργιος Ι.

Ψαριανὸς Διονύσιος

RÉSUMÉS DU VOLUME XLIII (1977 - 78)

N. B. Tomadakis, La métropole d'Ephèse, province d'Asie pendant la domination turque (1453 - 1919), pp. 5 - 119 et 464 - 466 (Supplément).

A la suite d'une introduction concernant l'histoire de l'Asie Mineure pendant l'occupation turque, la population grecque orthodoxe, etc., l'auteur esquisse une histoire succinte de ce berceau de l'Hellénisme jusqu'à 1821. La population grecque était tant indigène qu'émigrée composée de grecs refugiés en Asie Mineure après 1770. Au moment de la chute de Constantinople la métropole d'Ephèse s'étend jusqu'au vilaet d'Aïdini. L'auteur procure des renseignements sur la division ecclésiastique, les évêchés, les savants, les néomartyrs etc. La riche bibliographie et la mention d'une très vaste documentation a permis à l'auteur de rédiger la première partie de son article, divisée en trois chapitres. Au deuxième chapitre il dresse la liste des métropolites d'Ephèse des années 1453 - 1761, et au troisième la liste des années 1762 - 1824.

La deuxième partie est consacrée à un catalogue sommaire des prélats d'Ephèse et des évêchés d'Hélioupolis, Thyateira, Krène, Anéa, Pergamon, Brioula, Cydonies (Aïvali), Moschonésia, Arcadioupolis, Élaia, Érythrai, Théodosioupolis, Myrine, Sion, Eirénopolis, Rodostolon et Philadelphie (de Lydie). Deux indices, dont l'un des noms des archévêques et l'autre des provinces ecclésiastiques complètent l'article.

Ces catalogues sont fondés sur la documentation des sigilles patriarcaux signés par les métropolites, et purifiés des erreurs des catalogues précédents. Entre les prélats on trouve des savants (Dorothéos Proïos) ou des martyrs (Dionysios Kalliarchès, que les Turcs ont fait pendre en Avril 1821 à Constantinople). Une carte géographique du département d'Aïdini montre l'expansion de la province d'Ephèse et des évêchés dépendant de la métropole.

Giuseppina Matino, Per lo studio del greco in epoca tardoantica, pp. 120 - 151.

Dém. S. Ghinis, Délinéation du Droit Postbyzantin (supplément deuxième), pp. 152 - 187.

Ce supplément composé de 113 articles s'ajoute à la Délinéation (Περίγραμμα), édition de l'Académie d'Athènes en 1966 et à celui de l'EEBS 39 - 40, 1972 - 73, pp. 201 - 246.

Th. E. Détorakis, Catalogue des manuscrits des bibliothèques de la ville Hêraklion de la Crète, pp. 188 - 229.

Ce catalogue contienne la description de 41 mss. grecs des bibliothèques : du Musée Archéologique, du Musée Historique, du Musée de Sainte Catherine et de la Bibliothèque «Vikéléa» de la ville d'Hêraklion.

G. P. Schiemenz, Elevra III, ein Neufund kappadokischer Kirchenmalerei, pp. 230 - 262.

A. Papamichael - Koutroumba, «Γυναῖκες γάλακτος... ἐστερημέναι», pp. 263 - 277.

L'auteur analyse un passage de Perdicas d'Ephèse, concernant une croyance et un usage populaire existant jusqu'aujourd'hui chez le peuple grec : celui qui doit permettre aux femmes d'allaiter et surtout allaiter abondamment. Ce type de rituel appartient aux actions magiques et superstitieuses dont le but est d'obtenir ce qu'on désire.

Le passage en question rapporte qu'une certaine terre est utilisée à cette fin parce que le lait de la Sainte Vierge est tombé sur cette terre. Les légendes et les usages modernes, auxquels se réfère l'auteur, sont p.e. l'utilisation de terre et de petits cailloux (πετραδέλλια) de la région de Saint Galatis, le lait de Sainte Galatiani ou Galactini (Thrace) — une grande pierre ayant la forme d'une femme nue. Dans d'autres régions de la Grèce les femmes utilisent pour elles-mêmes ou pour le bétail un morceau taillé dans une roche spéciale et laiteuse, appelée le galactitis (γαλακτίτης). Ces superstitions et coutumes se fondent sur la croyance du peuple que pendant cette cérémonie la femme (τελετουργὸς) vient en contact avec une force surnaturelle et obtient ce qu'elle désire selon les lois de la magie analogique.

Dans la même catégorie sont classées les amulettes de pierre (γαλακτολίθαρα, γαλακτίτης, γαλακτόπετρα) et les légendes qui s'y rapportent,

examinées aussi dans le cadre antique et byzantin. L'auteur montre que la galatopétra - roche et le galactitis sont similaires. Elle examine ensuite la distribution géographique de ces légendes et superstitions ainsi que les représentations relatives à la Sainte Vierge Galactotrophoussa pour arriver à l'origine de ces coutumes. Il paraît qu'elles ont leur origine au Levant et appartiennent au cercle de l'adoration des déesses de la fertilité, qui sont représentées par de grandes roches ou pierres. Très intéressante pour ces coutumes est la conclusion qu'aujourd'hui le culte de la Vierge est similaire à celui d'Aphrodite dans le monde antique, qui était aussi représentée par une grande roche.

Le premier bût de ces coutumes était la fertilité; elles sont associées postérieurement au lait, selon l'habitude du peuple d'étendre la force d'un objet à ceux qui lui sont similaires ou contraires.

C. P. Kyrris, *Continuity and Differentiation in the régime established by Andronicus III after his victory of* 23/24. V. 1328, pp. 278 - 328.

Kyr. Mamoni, *Remarques sur le Typicon du monastère de Pétridzos (Bačkovo)*, pp. 329 - 344.

L'auteur procure des renseignements et des élucidations sur les éditions et les manuscrits jusqu'alors connus du Typicon rédigé en 1083 par Grégoire Pacourianos (texte original en grec et en géorgien - version néohellénique).

Elle s'applique ensuite à mettre en valeur historique la terminologie linguistique du texte original grec qui représente la forme officielle du Typicon. Elle en relève des termes divers de titulaires, d'administration, de juridiction, de fiscalité, d'art etc. Ces termes plus ou moins consacrés par l'usage au temps de la rédaction du Typicon, laissent entrevoir le milieu historique, surtout les conditions institutionnelles et sociales, d'une époque agitée : celle qui préceda et suivi immédiatement la défaite fatale pour l'empire, celle de 1071.

Nic. Politis, *La voie vers la contemplation d'après Élie l'Ecdicos*, pp. 345 - 364.

L'auteur expose les divers points de vue concernant la personnalité et l'œuvre d'Élie l'Ecdicos, et en particulier ceux qui s'attachent à la manière de parvenir à la contemplation.

D'après Élie l'Ecdicos l'homme ne peut arriver à la contemplation qu'avec le secours de Dieu; car pour y arriver, on doit traverser successivement et victorieusement les étapes du jeûne, du silence et du vœu. Mais le jeûne, point de départ de l'effort, n'est pas parmi les choses que l'homme a en son pouvoir; donc il a besoin du secours de Dieu. Par la victoire obtenue durant ces trois étapes, l'homme domine les mouvements irrationnels du désir, de l'affectivité et du calcul de l'âme; ainsi l'âme se meut rationnellement en accord avec son mouvement naturel qui est le mouvement vers l'identification avec Dieu.

L'auteur analyse la doctrine d'Élie l'Ecdicos qui se trouve en accord avec l'enseignement apophatique ou négatif de l'Église et délimite les rapports étroits entre l'auteur et Syméon le Nouveau Théologien. Enfin il faut souligner que d'après Élie l'Ecdicos, l'homme parvenu à la contemplation reconnait les raisons de l'existence des êtres. Mais ainsi la contemplation apparait comme ce qu'elle est, effectivement, le retour de l'homme à sa situation d'avant la chute.

Pan. Nicolopoulos, *Office inédit à Arsène, patriarche de Constantinople*, pp. 365 - 383.

Un office inédit à Arsène, patriarche de Constantinople, repéré dans le ms. 648 (ff. 116^r - 118^r) du Métochion du St. Sépulcre, fait l'objet de cette étude. L'auteur précise que l'office en question à été inséré postérieurement dans le code ci-dessus, probablement au moment de la pacification (1310), après les troubles bien connus entre Arsénites et contre - Arsénites. L'auteur fait remarquer que le code était déjà en possession de l'Église de Ste Sophie, offert par Joseph Galissiotis, adversaire d'Arsène, bien avant ce moment mémorable. Le texte de l'office est étudié sous tous les rapports (vocabulaire, style, idées, mesure etc.). La conclusion que l'auteur en tire est qu'il s'agit plutôt d'un texte sans prétentions; il n'a été composé que pour contribuer à établir la paix entre les deux partis (Arsénites, contre - Arsénites) dont les principaux personnages, Michel VIII Paléologue et Joseph, archevêque de Constantinople, n'y sont point mentionnés et ceci intentionnellement, sans doute.

N. B. Tomadakis - *S.* Trojanos, *A la mémoire de Démètre Ghinis* († 11. 9. 1978), pp. 384 - 394.

Nécrologie de M. Naoumidès par P. Nicolopoulos, pp. 395 - 396.

ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΜΓ' ΤΟΜΟΥ, 1977 - 1978

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΙΟΡΔΑΝΟΥ ΜΥΡΤΙΔΗ
ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ 23 – ΑΘΗΝΑΙ (113)

Ὁ ΜΓ' τόμος τῆς Ἐπετηρίδος (1977 - 1978) ἀπετυπώθη τὴν 8ην Ἰουνίου 1979 ἐπιμελείᾳ τοῦ διευθυντοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ κ. Σταύρου Ἰω. Κουρούση.